

12
Igrot Schadal
22^b

אגרות שד"ל

אשר הוציא לאור

שאלת־יאל אייזיק גראָבער

חלק ששי

מזירו 2½ Franc

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער [גרָאָדנאָסע נר. 62].
שנת תרנ"א לפ"ק.

יעות

ושורתו, בית המדרש יכילו יותר מן
ת גדולים (קרוב לאלף דפים בפארמאט
המשלוח בארצנו 2 פל. ובשאר ארצות 6 פֶּרַנְק.

אוצר הספרות (שנה שלישית) ותשורתו "דור וחכמיו" יכילו שבעים
גליונות גדולים, מהירו בארצנו 3 פל., ברוסיה 2 רוי"כ
ובשאר ארצות 7 פֶּרַנְק.

ס' "דור וחכמיו" יכלכל ימי חי ראשי חכמי ישראל המצוינים בדור הזה,
ספריהם ופעלותיהם בעולם הספרות וכו' מהירו בארצנו
70 קר., ברוסיה 50 קאָפּ. ובשאר ארצות 2 מאָרק.

בית האוצר לרשד"ל לשכה ב' כולל לשונות נרדפים מהירו בארצנו 50 קר.
באשכנז 1 מאָרק, ברוסיה 40 קאָפּ.

בית האוצר לרשד"ל לשכה ג' כולל הקדמת כנור נעים, מאמר תולדות מלאכת
השיר העברי, עשרת אגרות בין קדמיאל לחקרניאל מהירו בארצנו
50 קר., באשכנז 1 מאָרק, ברוסיה 40 קאָפּ.

כל מי שרוצה בהספרים האלו יפנה בטובו אלי על האדרעססע הרשומה למטה

שאלתיאל אייזיק גראָבער

המו"ל.

אדרעססע:

Eisig Gräber, Jaroslau (Galizien).

אגרות שר"ל

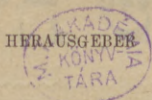

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

EISIG GRÄBER.

~~~~~  
SECHSTER BAND.  
~~~~~

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1891.

אגרות שד"ל

„אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי.“
שד"ל (1838).

אשר הוציא לאור

שאלת יאל אייזיק גראָבער

חלכו ששי.

(בהוצאות המוציא לאור).

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער [גראָדנאָססע נו. 62].
שנת תרנ"א לפ"ק.

קורא נעים !

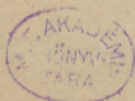
הכרך הזה, אשר אני מציג לפניך היום, הוא המשך אנרות שד"ל נ"ע, ורצוני להשלים הדפסתו כלי שום איחור כלל בדי' כרכים שונים לזה בכמותם. גם בחלקים האלה, כמו בחמשה הקודמים, אודיע סתם במקומן האנרות שכבר נדפסו בספרי אסופות, והערה אחת בשולי היריעה תניד המ"ע אשר בו כל אחת מהן יצאה לאור.

בסוף כל אסיפת אנרות שד"ל תבאנה לכלן בסדר א"ב שתי רשימות: בראשונה ימצאו מקום שמות כל האנשים אשר הריץ להם שד"ל אנרותיו הנדפסות או המובאות סתם בספר הזה; והשנית תכיל תוכן עניני כל הספר. במשך הזמן שעבר מעת הדפסת ה' חלקי אנרות שד"ל הראשונים עד היום הזה, ראו אור הדפוס שני חבורים אחרים להכס הנ"ל ואלה הם: ספר פניני שד"ל וספר מאסף כל אנרותיו בלשון איטלקי צרפתי ורומי. בתוך הכרכים האחרונים האלה (ו'—ט' או י') מאנרות שד"ל הספר הראשון מובא בשם פניני שד"ל והשני בשם Epistolario.

הערות המוציאים לאור הכלולות במשך האנרות תסגנה בסימן סוגר כזה [ ] והערות המחבר בתוך שני חצאי לבנה (C). ההערות בשולי הדף הנרשמות במספרים ערביים... 1, 2, וכד' ממוציאי לאור המה, והנרשמות באותיות א"ב למחבר; כוכב כזה * מורה על הערות מידי מוציאי לאור אנרות שכבר נדפסו.

אם קהל הקוראים יחזקו ידי המוציא לאור, יש במחשבתו להדפיס בכרך מיוחד, אחר הדפסת כל אנרות שד"ל שעדיין לא ראו אור, האנרות המובאות סתם באסיפה הזאת ובלתי נדפסות בספר פניני שד"ל.

המוציא לאור.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 332.

Vol. IV. Nr. 17.

30. 6. 1841.

י"א תמוז התרי"א.

לידידי היקר החכם והנבון כ"ש הר"ר יה"ש שלום עד העולם.

..... אתה מתרעם עלי כי לא נליתי את אזנך על מה שנכתב לי מפעמערסבורג. דע כי כן היתה מצות השר אוואראף יר"ה שיהיה הרבר סמוי מן העין, ע"כ כתבתי אל יוסט שאם אולי יודע לו דבר מזה ישמר לבלתי ישמיעהו בקהל עם כאנגליות. ואחרי כן השתוממתי בראותי כי החכמים צונץ וגיינער לא משלו ברוחם וגכו הסוד. ויותר אשתומם על בלתי בוא אלי מכתב מגיינער, אחרי מה שמהרתי ושדחתי לך כשבילו המטמון היקר מפז רב, תשובת רש"י ז"ל המלאה לה חן וחסד; אם אולי לא הפץ בה להוציאה לאור, שאלתי ובקשתי שיחזירה לי, או ישלח לי העתק ממנה, כי בחפזי לעשות נחת רוח לך ולו לא השארתי לי ממנה ומהגהותי בה שום העתק, ואין אתי רק הכ"י הקדמון אשר אחד מאלף סבין לקרוא בו, ולא אוכל לומר לסופר או לתלמיד שיעתיקה לי משם, ואצטרך לעבוד שנית עבודה קשה להעתיקה ולהגיהה. בי ידידי! אל תרף ירך מהשתדל למלאות שאלתי זאת. אל תדאג ידידי אם אזניך תשמענה דבת נרגנים האומרים כי פתני הרב שי"ר בחלקלקותיו ואַפְתָּה, ורק בחלקת לשונו הפך את לבכי להתקרב אליו כקדם; אל תדאג ידידי אם עיניך תראינה בארענט מדקרות חרב עלי ובזו ולעג על אשר אמרתי כי מן יסוד אש נגזר שרש קדש. אל תדאג ידידי, ואל תצפה שאאבד זמני להוציא לאור משפטי כבר נשתויתי, ת"ל, והנני יום יום הולך וחזק בתכונות הישראליות, ומאם ושונא דרכי האמיציזמוס והכבוד המדומה; ויותר שאני רואה כאנשי הדור ובחכמיו לצים לצון חמדו לרם וכסילים יסלפו צדק, יותר אני מתחזק באמונתי ובדרכי, ויותר אני מרגיש מה רב הנזק והקלקול אשר עזיבת דרכי היוראזמוס גורמת לנו.

ועתה ידידי היקר, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פארוכה י"א תמוז תר"א.

יודוך שד"ל.

Nr. CCCIII. (1)

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 340.

Vol. IV. Nr. 24.

5. et 18. 8. 1841.

י"ה אב א' אלול התר"א.

Nr. CCCIV.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 343.

Vol. IV. Nr. 27.

9. 9. 1841.

כ"ג אלול התר"א.

לכבוד ידידי ועמרת ראשי החכם המשכיל והנבון ב"ש הר"ר י"ה ש שלום עד העולם.

הנה לנגד עיני שלשה מכתבי ירך הנחמדים. הראשון עם ס' מי מלא בא אלי ימים רבים אחרי כתיבתו וכמעט חרה אפי כי לא מצאת דבר הגון מזה לשלוח אלי. חסר משוגעים אני? ואתה אומר כי יועיל לי למלאכתו! אולי לכשאצא מדעתי יועיל לי.

כ"ח חששי בא בידי וכבר כתבתי מגלה עפה אל הרב שי"ר להציל נחמות ישעיה מיד הכהן המת ומיד כל המכחישים קדמותו, ואמרתו לו שירפסה בכ"ח, ואז אוסיף לשלוח עוד ענינים רבים לנטוע בו.

הגהת ותם דרך היא תאוה לעינים, אלא שאחרי העמיקי החקירה בהמשך כל המזמור נ"ל הנסח הישן ישר ונאמן. והנני מוכרח לחוות דעתך תחלה בכוננת המזמור הזה בכללו, ואומר כי לדעתי לא נאמר המזמור על שתי כתות כדעת ר"י בר"ל, וחלילה שיאמר אספו לי חסדי דרך לעג לאנשי סופרסטיציאן, כי מעולם לא בא במקרא תאר חסיד דרך התול; ואמנם המזמור איננו אלא נגד זכאי זכאים בלי עזיבת החטא, והאל נשפט עמם ורב ריבו עמם, והוא מעמיד דיינים בינו ובינם השמים והארץ, ומאנשי הארץ הוא בורר לו לדיינים את החסידים הזוכים זבחים עם עזיבת החטא וזרית ברית לבלתי ישובו לכסלה, והוא בטוח כי לא הם לכרם, אלא גם השמים יגידו את צדקו ויצדיקוהו כדינו ויחיבו את בעלי ריבו. ואחר שדבר רבריו נגד בעלי דינו, והחטאים הנושאים בזבחים, האומרים אחטא וקרוב יכפר, חתם ואמר זוכה תודה (נשאנה על חטא, אלא להודאה על חסדי האל) יכבדנני, זה נקרא מכבד אותי, כלומר זה רצוני לפני (והוא על דרך

שאמר תחלה זכור לאלהים תודה וגו' אהלצך ותכבדני, ושם דרך, הקובע דרך, כלומר הכורת ברית לעזוב החטא (על דרך שאמר למעלה חסידי כורתי ברית) זה רצוי לפני עוד יותר, ואראנו בישע אלהים. זה נראה לי נכון בהמשך המזמור הזה' ולפי זה ושם דרך הוא מדויק ומתאים לכורתי בריתי האמור למעלה, אבל ותם דרך לא שייך הכא, כי כבעלי תשובה מדבר, לא בצדיק מעיקרא, ואם בארתי לתקן, כך הייתי מתקן: ושם מדרך, ודע כי בתרגום כ"י שבידי, במקום ודי יעדי אורחא בישא שספרי הרפוס, כתוב יצדי, פירש ושם דרך לשון שממה.

הציונים מן טבת עד תמוז לא באו לידי רק זה שבעה ימים. שמחתי מאד בדברך על שכלי הלקט והתניא.

דע כי מכתבי על יסוד מספר להראב"ע (1) המובא בציון קצרוהו כערמה לבלתי יודע כי שקר וכזב היו דברי קרייצענאך עמוד 48, ובלא תבונה כתבו "מוטוט דפוס מנטובה" ודפוס זה לא היה ולא נבדא, ובמכתבי אחר מלת מוטוט היה ענין ארוך, ומלות דפוס מנטובה היו סמוכות למלות "סי מקור חיים" והענין הוא כי במקור חיים דפוס מנטובה יש הצורה, ובמקור חיים אשר במרגלית טובה השמיטו הצורה, ואני בפירושי לדברי ראב"ע לא הכאתי הצורה, ואמרת (כ"ח ב' עמוד 72) "שני המאמרות האלה כבר ביאר אותם בעל מקור חיים פרשת שמות, ועיין שם הצורה". ואני אז היה לפני מקור חיים דפוס מנטובה, ולא היה בידי מרגלית טובה, וקצת מן הקוראים האשכנזים היה לפניהם סי מרגלית טובה, ולא מקור חיים דפוס מנטובה, ובקשו הצורה ולא מצאוה, וכחפוס לא הבינו פירושי, וחשבו כי פירוש אייכענבוים טוב מפירושי, מפני שמצאו בו הצורה, ואני אי"ה אדפוס בכ"ח מכתבי בשלמותו, ואביא לעיני הקוראים את כל לשון ראב"ע בס' יסוד מספר הנוגע לענין הסודות החם, ויודע לכל כי שקר וכזב הוא שראב"ע פירש בספר ההוא את סודותיו ושפירושו מסכים לפירוש החכם אייכענבוים. אם תרצה להודיע דברי אלה בשערי בת רבים, על ידי מי שתרצה, טוב תעשה. אקוה שכבר ראית סי אבני זכרון, ותודיעני משפטך. ואם תראה באיזו צייטשריפט משפט עליו, או על דרך ארץ בין טוב ובין רע, ותגלה את אוני, תכפיל חסדך עמדי.

שמחתי מאד בדברי גיינער אשר ערכת לפני. דע כי קבלתי אנקינדיגונג מצייטשריפט שלו, ואז מהרתי וכתבתי מאמר ארוך על התרגומים, מלא חדשות כרמון, וקודם ר"ה אשלחתי אליו, ועמו אשלח לו הקדמת דיואן ר' יהודה הלוי, למען יוציאה לאור עם העתקה אשכנזית, ובשולי ההקדמה כתבתי כדברים האלה: אמר ישר"ל עד כאן הקדמת זכו וכו'. והנה עתה קודם ר"ה הנני הולך לעמי לעיר טריאסטי ואעמוד שם עד תחלת נאוועמבער ולא אוכל לעשות רשימת הכ"י שלי של אוהבי, ועתה ידירי היקר, עשה עם עבדך כחסדך, ומסור תמסור ליד מר הותנך הגביר הנכבד נ"י את האגרת הלושה בזה, ויהי נא דברך עמו למליץ בעד שאלתי ובקשתי, ולך תהיה צדקה, וחסדך זה יהיה חרות על לבי לעולמים.

אתה עתה ברוך ה', יחדש ח' עליך ועל בת זוגך הנחמדת ועל הילד הנולד לך ש"י ועל כל בית אביך שנת שמחה שנת ברכה כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ג אלול תר"א.

ידידך שד"ל.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 351.

Vol. IV. Nr. 35.

25. 11. 1841.

י"ב כסלו התרי"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי החכם המופלא הרב הגדול מוהר"ר שי"ר שלום
עד העולם.

הערתיך לכבוד סומכוס ישרה ונכונה, וטוב שתקבענה בדפוס, עם מודעה
שכבר ראיתיה והודיתי לדבריך והסכמתי בפרסומה.

בענין מיטרא דמגלה על מעשה ר"י נשיאה אין ספק אצלי באמת דברי
ולא חשתי למספר העדים, אך אחרי שקול הדעת והסברה הישרה הלכתי, ולא
נתיי ממה על ימין או על שמאל לדחוק ולפרש בחריפות ופלפול, למען הצדיק
נסח כ"י שלי. חלילה לי מעשות זאת. ומה תתמה על שאמרתי «נסח משובש נודמן
לפניך בשאלתות» ותאמר «כאלו מצאת איזה שאלתות עם נסח אחר» אלו על
מאמר מעל השאלתות היינו דנים, יפה דברת, אבל אנו דנים על מאמר מן השי"ם,
והמאמר הוא יש ממנו נסחאות מתחלפות, נסח אחד נמצא במנורת המאור, והוא
הישר לדעתך, ונסח אחר נמצא בשאלתיות, והוא (לא כלו, אך קצתו) משובש,
אני כותב דברי בדיוק ובקצרה, לפי דרכו של רש"י ולפי דרכם של היהודים הקדמונים,
אשר מימיים שתיי ואשתח; אבל מה אעשה, כי (לפי דבריך) מורים לי מנהגי
הקוראים אצלכם, ומה שאני כותב בדיוק ובמתון, אחרים קוראים כחפזון ובהעלם עין.
ועתה הנה אנכי נותן לפניך עשר תשובות שהעתקתי זה שנה מן החלק
השני מס' תשובות הגאונים כ"י אשר בידי עם הערותי, ואתה אם תרצה לתת להן
מקום בכ"ח תוסיף בראשן קצת הקדמה, להודיע תכונת הקובץ אשר לוקחו משם,
ורשימת קצת מהחכמים המובאים בו, על פי מה שכתבתי לך ביום ה' תמוז, ואם
לא תחפוץ בהן, תמהר ותחזירן לי.

גם תודיעני (כי בלא ספק בן סודו של הכורם אתה) אם יש בכ"ה השביעי
מקום עוד לי ואשלח אליך עוד חדשות ועתיקות. גם תודיעני אם תחפוץ שאשלח
אליך הקדמת פירוש קהלת שלי.

יחוק ה' את אשתך מב"ת ותשוב לאיתנה כנפשיך, וביום טובתי היה בטוב
גם אתה ידידי היקר, והנני גולה את אונך כי נשני אלהים את כל עמלי במחלת
אשתי בלחה זצ"ל, וברחמי עלי ועל ילדי (שלישה מהם, כי הבת הקטנה בת שמו
חדשים מתה עתה ברח"ט מרחשון) הכין לי את אחות אשתי, הנה היא לאה, אשר
זה ימים ושנים לא עזבה חסדה ואמתה מעם אחותה זצ"ל ועם ילדי, ישלם ה'
פעלה, ועתה בהיותי בחדש תשרי ומרחשון בבית אביה בטריאסטרי שדכתיה לי
לאשה, והנחתי אצלה שני ילדי הקטנים, ובאתי הנה עם בני בכורי הלומד בנימנאזיום,
והנני פה מתעלם באהבת הבתולה היקרה ההיא, הרחוקה מעיני מהלך שלשת ימים.

והיא כתובה על לוח לבי בצפורן שמיר. אורך ה' כי אגפת בי, ישוב אפך ותנחמני.
ועתה הנני מוחל וסולח לכל מאן דמצער לי, יאמרו ויכתבו מה שירצו כל
אנשי הצפון, וכל היוזנאליסטים וכל האנגאליסטים ואני בתשוקתי אעלוזה, אנילה
באלהי ישעיה כי ראה ה' בעיני, ואמר לצרותי די, אמן, ואתה ידידי היקר שלום
ואשתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה "ב כסלו תר"ב.
ידיך שד"ל.

Nr. CCCVI.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 353.

Vol. IV, Nr. 37.

3. 12. 1841.

ב' כסלו התר"ב.

ידידי שלום.

... ואכאה לשאלותיך על ס' תולדות יצחק. שיר א' דלת ג' ההעתק
שלך משובש, ובהעתק שלי כתוב ישקוטו, וכן צ"ל.
שם דלת ד' עברי בלהבה, כן תקנתי, ואני לא אבין איך אתה עושה מלת
בלהבה בת ג' תנועות. לך נא ראה מה"ל באילת השחר עמוד 40 על ראש המנדל
הלהבה כנתה — ואני לא טפני הטעם בלבד תקנתי, אלא טפני אף כי יוקדת
שאחריה, שהוא לשון נקבה.
שם שם: אף (לא: אך) לא ילמוש האש הנה והנה. שם ז' ראו ראה, או
ראה ראו כמו שתרצה. שם ח' אז אז, כן צ"ל, והכפל לחזק, אבל או אז הוא
לשון ספק. שם ט' כי זו מלכך, יפה תקנת זה, אע"פ שהמשורר אמר זה.
ד' א' אף כי ישאף להבל, כן הוא בהעתק שלי, ויפה כיונת. וכן בשיר ה'
ושוא כל חשב, כן הוא בהעתק שלי. וכן בשיר ו' כל טוב יגריע, יפה כיונת. ויצו
אל כל הכא, עמפיהלמ, יפה פירשת. שם: ככה מיום אתמול וכזו נ"ל כי הוה
הוא שם אשה שבאה לשם מארץ אחרת, וילדה בן או בת, ונעשה השיר לחתונת
הבן או הבת ההיא. גם שיר ז' הוא לחתונה, וא"א לפרשו עתה שאין אתנו
שלשלת היוחסין ההם.

"א ד' יחר כא"ש גחלת, כן הוא בהעתק שלי, ואולי כאש ענינו ככא"ש,
כאלו הלב היה בתוך האש, על דרך ואצרוף כבור סיניך, ישענינו ככבור. כימי קדם
ענינו ככימי קדם, ורבים כאלה, וכן פירשתי בחצות הלילה. לעת בו ערב, יפה
תקנת בא ערב. עד שערי אנוש, כן צ"ל, וחלילה לאותו צדיק שיחליט על כל
חולה שאם ימות ירד לגי הנום, ומעולם לא שמענו בפי בני ישראל שיקראו למות
גרידא גיהנם, ולא ייחסו גיהנם אלא לרשעים. ואין ספק אצלי כי המשורר התיר לעצמו
לעשות אנוש שם מופשט, שם המקרה (Hoffnungslosigkeit). — דו, כן הוא
בכ"י, ואין צורך לשנות — פדות ישעו קחו על ספר, כן הוא בכ"י.

"ג ב' אחרי אשר נגלה לנו ע"י החכם יש"ר כי השיר נכתב על יום הולדת בן לרופא מפואר, הנני מבטל פירושי ומקיים פירושיך, בענין שתי הנסחאות אשר בשיר י"ד דעתי נוטה לקיים נסח הב"י, ולהוסיף בהערה הנסח הגדפס, וג"ל כי זה שבב"י יצא ראשונה מתחת ידי המשורר כי ענינו מסכים עם הבית הרביעי, ואמנם הנסח הגדפס נ"ל שהוא תקון שתקן המשורר אחר שנודע לו כי לא היה אז רנה"ו רך בשנים. שיר מ"ו נראין דברך. שיר י"ו כי זה אשר גבר פעמים עשר, כן הוא בב"י שלי, ולא לעמים עשר.

דלת ב' ג"ל מי עוד כהחכם. שיר י"ז כסלי שמים, licentia poetica לרוחק המשקל.

י"ט ולכה להלחם, כן הוא בב"י שלי. כ"א שת לו צחות. תומך עצוה על שם עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאשר, והכנני חוזר להר חורב.

כ"ג הוא תשובה לשיר ל' מס' בני הנעורים, ושם נאמר: לכן כסלי אישימה בך, ולעומת זה הוא משיב: לכן אם תוחלתך עלי שככה, כלומר אם נחה תוחלתך עלי, אם שמת בי תקותך.

כ"ה כן הוא, המשורר אומר למות שיכתת חרמותיו לאתים להבין קבר לעצמו' וכמו שגמפרש והולך.

כ"ז אין אני רואה צורך להחליף גמה בנשא. ל"ב הדור סורר וברע, על דרך כי ברע היא, ואין להגיה.

ל"ה תעדי, כן נכון, ואם המחבר עצמו נקד והרפים העדים, אין ספק כי אגב ריהטיה לא דק (וכמה וכמה מלות משובשות יש בה ובה בשיריו) כי לא היה גדול בדקדוק, והיה כל ימיו מרוד ברפואת החולים, וסובב מעיר לעיר למקום שהיו קוראים אותו לבקר את החולה, והרבה משיריו עשה אותם במרכבה) וחשב כי עדים ענינו כמו עדים, וכונתו לומר כי גם בלעדי העדיים וצבע רקמתים, היא מוצאת חן בעיני החתן. אפס לדעת המחבר ענינו בלי.

שיר מ"א כך הוא פירושו לפי דעתי: מימי הנחר אשר החר מוריד אותם מהר ממעלה למטה, הם הולכים אל הים וישאו דכים אל הים אשר הוא חומה בעים, ואם כבואם לתוך הים הם נראים עכורים וצואים, הנה הם נטהרים על ידי עלייתם אל העבים, ומשם הם גופלים על הארץ טובים וראויים לשתייה, אבל אחר שנטהרו המים היורדים מן העבים, יתקבצו אצלם שקצים ורמשים, ושכלול תמס יחלוך, והם ירפשו אותם ויטמאום שנית, והם חומסים מנחת רוח את האיש הצמא, כי לא יוכל לשתותם, אך טמא טמא יקרא, כי כל פה יפה יתרפה ויתרחק מקחת מהמים ההם, כן החוטא יטרר מחטאתיו אם ישוב אל אל, אך אם אחר שנושע יפנה עוד אל דברי און וישוב לחטוא, אין לו עוד רתקנה.

מ"ב. אמר וכדמע, במקום וכדמעוה כי היה בוחר תמיד (לפי האפשר) שתהיינה ההכרות שתים שתים, אחת בלתי מוטעמת ואחת מוטעמת, על דרך היצמכי.

מ"ג. לא ארע המעשה אשר עליו נוסד, אך כלל המכוון בו הוא כי כמו מקדם בימי המן, כי גם בימיו עמד דובר רע על ישראל, ואיש אשר שמו מרדכי מלש את עמו, ואמנם זה האיש מרדכי אין ספק כי הוא ר' מרדכי בר גרשם הלוי,

עשיר גדול במריאסטי, מפירסם בדור הקודם, והמשורר הזה עשה מצבת קבורתו, נ"ל שכבר שלחתי לך.

נ"ג. כימי עולם, כן הוא בכ"י. נ"ח (ואצלי נ"מ) סתומים וחתומים הרברים, ומה אענה ומה אומר? אין עוד תקוה לדעת עניני אנשים אשר גם אהבתם גם שנאתם כבר אכדה. גם נא ושאל מאת החכם יש"ר שישאל מאביו (כן פ"ו שנים), אולי ידע הדבר, כי נ"ל שהיה מכיר את המחבר.

ס"ב (ואצלי ס"ג). עמי ענה נא בי, כן צ"ל, וכן שמעתיו וכתבתיו בילדותי מפי דודי ר' ברוך ע"ה בן המחבר; והוא הגיד לי כי כשמתה אשתו ראשונה של המחבר (והיא אמו של ר' ברוך ואמה של חנה אשר מתה עורת, ומצבת קבורתה בכנור נעים), והיה ר"ל מבקש להנשא שנית, נמצאו בעמך רשעים אשר הבאישו את ריחו בעיני אבי הנערה אשר הפץ בה ר"ל, ואח"כ מצא אחרת נאה הימנה, הלא היא תמר (אחות אבי צ"ל), אשר באמת העמידה לו שתילי זית, ארבע כנות ושני בנים שניהם רופאים ואחד מהם ר' רפאל צ"ל, אבי תמר, (אשה משכלת, חכמה ונאוה, אשתו של מוה"ר רמש"ג), ואני יצחק הרופא, העומד עתה עם אמו ואחיו ואחיותיו בעיר מריאסטי, מקלל ברוב התשבחות, והבדל לאקדימיאה של עיר Roveredo ובאותה שעה הוכיח ר"ל בשיר הזה את אנשי עירו שהיו מתרפאים ממנו חנם אין כסף, והוציאו עליו שם רע. — לנכת ספר, הוא כדבריך ספר המערכה, או אמור ספרו של הקב"ה, או ספרו של אדה"ר.

ודי בזה לעת עתה, ופתרון החידות אעשהו (אם אוכל) פעם אחרת.

ודע ידידי כי בהיותי עתה במריאסטי הראני ידידי שאר בשירי הרופא ר"י לוצאטו הנ"ל את האריגינאל של ס' תולדות יצחק לכן אחת שאלתי מאתך, אל תמהר מעשיך, אך הוחל תוחל עד שובי לשם בחג המצות הבע"ל, ואקח עמי כ"י שלי ואגיחהו מתוך האריגינאל. גם אבקש ממך שתערוך לפני כל אשר בלבבך להקדים אל הס' בספור תולדות המחבר. ודע כי אביו של המחבר, ר' רפאל, ואביו אביו ר' יצחק, שניהם היו רופאים בסן דניאל, ורפאל אבי המחבר מת בחצי ימיו, ויש קבלה ששאר רופאים קנאו בו והשקוהו סם המות, ובפרט אבקש שלא תשכח את רחל בת ברוך הנ"ל, אשר נ"ל כי כבר הודעתך שהיא הלחיכה בנפשי אהבת השיר העברי, ומי יתן ותתן מקום בספרך לדרך אחד או שנים משירים שלה, שאשלח אליך אם תבטיחני להוציאם לאור. התונת המשורר עם דודתי תמר היתה בשנת תקל"ה, ושטר התנאים נמצא בידו לידתו (לפי מ"ש בס' Israélite français עמוד 264) היה בשנת 1730 ומיתתו בשנת 1803.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כי כסלו תר"ב.

ידידך שד"ל.

Nr. CCCVII.

An Herrn M. J. Landau in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 354.

Vol. IV. Nr. 39.

28. 12. 1841.

ט"ז טבת התר"ב.

לכבוד ידידי ואדוני היקר כש"ת מוהר"ר משה הלוי לנדא שלום עד העולם.

ידידי ואדוני היקר, זה לי ימים רבים שאין אני רואה כתב ידך באגרות דפוסך, ואני לא אדע למה פניך תסתיר, ובטוח לבי כי לא מצאת בידי עולה ושקר. הן אמת כי לעוצם תלאותי ומטרותי שכחתי להביא לפניך שאר דברי אב"י על מלות חמורות, ובמחרה אי"ה אשלם חובתי. ועתה הנני נותן לפניך דעתי על מפרין על שדהו (מציעא ס"ט ב'), נ"ל שהמלה מן פרין (פרין) מהר ומתן, ונראה לי כשבעל השדה מלורה מעות לארים כדי שישביח את שדהו, הרי זה דומה למהר שהאב נותן לחתנו כדי שיפרנס בתו בכבוד, והחתן מקבל עליו אחריות הנדוניא, כמו שהארים מקבל המעות בתורת מלוה.

תודיעני משפט חכמתך על דברי אלה, ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום ונפשך וכנפש הבו"ח פה פאדובה ט"ז טבת תר"ב (28 Decem. 1841), ידידך ועבדך שד"ל

Nr. CCCVIII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 357.

Vol. IV. Nr. 41.

6. I. 1842.

כ"ד טבת התר"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי החכם המופלא הרב הגדול מוהר"ר שי"ר שלום עד העולם.

לענין דברי לעג ובוז אשר שפכת עלי ועל כל בני ישראל הישירים והתמימים, באמרך: "מה לך ולשיקול הדעת? והלא אחריו הלכו רק חכמינו היושבים בין הערביים. הלא זה העם אשר מאסת בו" הרבה היה לי להשיב, וקצת דברים דברתי על זה באנגלען 1840 עמוד 288. אבל החקירה הזאת יקרה ונכבדת מאד מאד, והמתלות האלה אשר כתבת רק להקניטני אינן ראויות לתשובה עמוקה ורחבה. ורק ראשי דברים אשמיעך, ואמר כי חכמי ישראל דבקו תמיד בשיקול הדעת, ובשיקול הדעת היו כל התנאים והאמוראים והגאונים חולקים על רבותיהם.

ורש"י בוקנתו היה מקבל האמת מבן כתו רשבים, ורשב"ם הגיה מסבא כי הוסיף
תהרסם, ושגשש ספרי צרפת שהיה כתוב בהם תהרסם.
ורק ראביע ורמב"ם היו נשבעים in verba magistri, במלכא אריסטו, והם
כתבו ספריהם כגאווה ובגדל לבב, להשפיל עד עפר לבות הקוראים, ומאז והלאה
אין זכרון עוד לשיקול הדעת בישראל.
ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
החותם פה פאדובה כ"ד מבת תר"ב.
ידיך שד"ל.

Nr. CCCIX.

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 360.

Vol. IV. Nr. 43.

2. 2. 1842.

כ"ב שבט התר"ב.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כשר שמואל ליב גאלדענבערג שלום עד העולם.

הנה זה לי ימים ושנים שעשיתי עצמי מלקט שבילים בעמק רפאים ומבלה
כחי ועתותי על ספרים עתיקים להוציא מטמוני מסתרים לאור עולם, ונמנעתי באדמת
עמי זמורות זרים לשם ולתפארת לאנשים שכבר מתו וכרמי שלי לא נמנעתי,
ונצרי מטעי מעשי ידי הנם טמונים בתוך אהלי, בוכים עלי לאמר: אבינו אבינו!
עד מתי נשב כחשך? הטוב לך כי תעשוק כי תמאס יגיע כפיך? הטוב לך כי
תעסוק במכתבי הקדמונים שהיו טובים ומועילים בזמנם ועתה עבר יומם; ותשיב
אחור ימיך מערוך על שלחן בני דורך מוזן הראוי להם? ואם היה אלהים עמך
ויתן בפיך דברים חדשים, אשר כח בהם להועיל לאנשי הדור ואתה תסתירם ולא
תשמיעם בקהל וחמאת לאלהים; וזאת צעקת מעשי ידי הטובעים בים השכחה
במצולות החשכה וראיתי כי לפטרם בלא כלום אי אפשר, ולקחתי אחד מהם
ואמרתי לו: צא, התנל, עלה והצלח; אך ידוע תדע — ראה העידתי בך היום —
כי יפגעו בך אנשים מרי נפש וכלבים עזי נפש יתנו לחרם דבשך ומנעמך לגרופים,
אם על מנת כך תלך, לך, והי יהיה עמך, ויען ויאמר: הנני שלחני; ונכון לבי
בטוח בהי כי לא תתחרט על שמעך בקולי להוציאני מטמוני; כי אם מתי מספר
יקללו, הלא בכל לבכם יברוכך טובים.

ועתה ידידי בעל הכרם הנה אנכי נותן לפניך היום פירושי לעשרת הדברות
כתבתיו בשנת תקצ"ד, והיה טמון בידי וכיד תלמידי ככל שאר פירושי לתורה
ולנביאים אשר אני עובר עליהם פעם אחת כל שלש שנים עם בחורי המד הלומדים
עמי, ומתוך הויכוח עמהם אני מוסף וגורע יום יום במה שכתבתי ופירושי פוקד עון
אבות על בנים חדשותי מכל וכל בשנה הזאת.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכרמך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך
וכנפש הכותב וחותרם פה פאדוכה היום כ"ג שבט תר"ב, ידיך.

שלום!

הנה לפניך התיכה הראויה להתכבד בה כרמך,
ועתה דע כי יש בלבי להוציא לאור מאמרי יסודי התירה, והוא מבחר פרי
יגיעי בתורה ובחכמה. כמות דזמאמר הוא כמו הכפל מפירוש עשרת הדברות. הנה
היה עם לבני להדפיסו על הוצאותי, ואם תרצה לתתו בכרמך ולהדפיסו ג"כ
לבדו (כמו שעשו בסדר תנאים ואמוראים) ולתת לי ממנו לבדו מאתים עקסעמפלארע
או אשלחתי אליך.

אם תשתדל שיהיה כ"ח נדפס קודם ראש השנה, ויהיה נמצא בעיר מולדתי
Trieste בימי התוגתי, תעשה לי קורת רוח. ואתה שלום.
כ"ג שבט תר"ב, ידיך שד"ל.

אם תרצה אשלח אליך שלשה שירים שכתבו זה לזה ר"י הלוי
וראב"ע עם פירוש ארוך ממני. אם תכתוב אל הרב החכם גיינער תדרוש לשלומי
בשמי, ותאמר לו שאם אין רצוני להוציא לאור מאמרי על התרגומים, יחזירוהו אלי
ושעל כל פנים אם לא אדע שנדפס קודם הפסח הבע"ל אעתיקרו שנית ואשלחתי
למקום אחר.

Nr. CCCX.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 361.

Vol. IV. Nr. 44.

3. 2. 1842.

כ"ג שבט תר"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי החכם המופלא הרב הגדול מוה"ר שי"ר שלום
עד העולם.

שמעתי בקולך לשלוח שירים קדמונים אל החכם זאקס. תמסור לו המכתב
הנכלל בזה, ותאמר לו שיכתוב אלי, ויודיעני האדרעססע שלו.
לעמרים כתב אלי "ידידנו החכם הרב מוה"ר שי"ר יעצני לבלתי הדפיס
את אגרתך, על כי הוא נוגע ע"פ רובו לפרטי חיי ביתך, אשר דבר אין להם עם
קהל הקוראים; וכי מה יקרו רעיק, אחי! ולא אוכל להתאפק מלהדפיסם ואני תמה
על חכם כמוך החושק בחקירת הקדמוניות, איך תבקש לגזול מיד החוקרים אשר
יעמדו אחרי שמונה מאות שנה את המרגלית ההיא. הלא תשמח כמוצא שלל רב
אם היית מוצא אגרת כמות לאחד מן הקדמונים, אפילו הוא פחות ממני, אם
אפשר לקדמן להיות פחות מן האחרון — ואנשי היודאזימוס כבר אמרו (מדרש

שמואל פרשה מ' אין לך דור שאין בו כאברהם, כיעקב, כמשה, כשמואל. והנה
נא החכמה להזהירך שתדע להשמר ממנו (כענין שנא' לא תעמוד על דם רעך)
הביאני עתה ללכת רכיל בירידינו הנ"ל, ואתה אל נא תלך רכיל בי
החפץ טובתך. ומי יתן ויפקח ה' את עיניך ותכיר מי הם אוהבך באמת! אז יתברר
לך כי אין לך על פני האדמה אוהב טהור לבי, החפץ טובתך ויקרך כשד"ל,
ושהרכרים הקשים שקלמוסי פולט לפעמים אינם מחסרון אהבה וכבוד, ואינם ג"כ
כשגנה שיוצאה מאיש נמהר, אבל הם מאהבה טהורה. ולא אאריך, כי רואה אנכי
כי כל עוד שלא נתראה פנים אי אפשר לך להכיר את לבבי, אשר אולי הוא
מין בפני עצמו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפישך
וכנפש החותם פה פאדוכה היום כ"ג שבט תר"ב, ידיך יש ד"ל.

מאורה לר' יהודה הלוי

(ממחזור והראן)

כימי הנעורים מי יתנני וכו'

אהבתי את ר"י הלוי ואת שיריו, אך אהבתי יותר שירי הראשונים, אשר
תתגלה בהם יותר הקאראקטעריסטיק והאריגינאליטעט היהודית, על כן אעתיק גם
את זה אשר הוא בלא חרוז ובלא משקל והוא לפי דעתי מחבטי בבל כימי
הגאונים, והוא נמצא במחזור צרפתי כ"י על קלף ישן נושן שבדי, סימן קי"ח.

אל רחום שמך, בנו נקרא שמך, וכו'.

Nr. CCCXI.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 362.

Vol. IV. Nr. 45.

9. 2. 1842.

כ"ט שבט התר"ב.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, הגביר המהלל ברוב התשבחות כ"ש ריה"ש שלום
עד העולם.

אחרתי עד כה להשיב למכתבך היקר, כי יום היומי מצפה שתכתוב לי
שנית אחרי בוא לידך סיום מגלתי.

באבני זכרון יש הערות (לא הוספות) לכתולת בת יהודה ולכרם חמד. מאד
יסלא בעיני וצר לי מאד היותו בלתי מעוי בארץ.

בגלילות האלה הוא קרוב לנטע להוציא לאור צייטשריפט מעניני היהודים,
מחמת הצענזור.

ר' יוסף שר שלום לא ידעתי.
תוסף הערות על מגלתי, ככל אשר עם לבבך, ובלבד שתחתום שמך בכל
אחת מהן.

שיירי אנשי שם הגדולים, לא ראיתי ולא שמעתי, אך אין בידי להחליט
ולומר לא היו דברים מעולם, כי אין קץ לספרים וקונטרסים קטנים שהרב הרב
חיד"א, ורבים מהם נספחים לספרים אחרים.

אמת הוא כי יונתן תרגם כאלו כתוב בעל גמולות גמול ישלם, ואעפ"כ אין
אני מסכים לשבש מלת בעל גמולות אחרי שמצאנו קרוב לשם: בעל כל אשר
גמלנו ה'. הגהת כתנור לבס בער בס (הושע ז' ו') היתה עולה יפה, לולא קדימת
מלות כי קרבו הנשואות בלי הכנה. ואתה ידידי היקר שלום, והמליץ החכם ערמער
שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה כ"ט
שבט תרי"ב, ידיך שד"ל.

N. CCCXII.

An Herrn Osias Hirsch Sehorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 366.

Vol. IV. Nr. 49.

13. 2. 1842.

ג' אדר התר"ב.

לכבוד ידידי החכם והנבון כש"ת מוה"ר יה"ש שלום עד העולם.

ביום כ"ט שבט כתבתי אליך, ומטחרת הגיעני מכתבך היקר, ושמחתי בו
כמוצא שלל רב. והנה תחלת כל דבר אבקש ממך שתוסף הערה אחת בענין
תענית מהר"ל, להודיע כי כתבתי הדבר לידידי החכם הרופא מהר"ר שמואל חי
דא לא וולטא נ"י, והוא מצא זכרון לאותו מעשה בס' עמק הבכא כ"י לר' יוסף
הכהן, וז"ל: ויהי בשנת קע"ט וחמשת אלפים היא שנת ת"ט ואלף, ויקומו בעלי
אמונה חדשה במדינת בוואימאה היא פיהם וכי וכי וייראו היהודים יראה גדולה
ויערצו מאד, ובתוכם מהר"ל זצ"ל, ויגזרו צומות ויצטוו שלשת ימים לילה ויום
בחדש בול, ויתפללו תפלת יום הכפורים ויצילם ה' עכ"ל. והנה ס' עמק הבכא
הוא בידי אך זה כארבעה חדשים השאלתי לידידנו מוה"ר אלכסנדר זיסקינד
מינץ נ"י בעיר טולדתי, ועודנו בידו, ולא יכלתי לברוק בו וכמה כגרון תודות
ותשואות הן אל החכם הרופא שיגע ומצא עד שני המקיים את דברי הספור
אשר מצאתי במהר"ל כ"י אשר הביא אלורה בידי, (את כל הדברים האלה
תביא בהערה).

ובסוף הערתך בענין תוס' ר"י קרא בס' רש"י תוסף ותודיע כי עתה מצאתי
בישעיה ס"ד ג' כתב רש"י "כך שמעתי מר' יוס' והנאנני" ואחרי ראיתי מה שהבאת
מרש"י כ"י שכתב ר"ק "והודה רבנו שלמה לדברי" ג"ל קרוב לוודאי כי ר' יוס'

זה הוא הוא ר' יוסף קרא, ואע"פ שהיה רך בשנים, לא נמנע רש"י (המודה על האמת אפילו לבן בנו) מלקבל ממנו פירוש יפה ולכתבו בשמו.

הערתך על ר' יהודה הכהן צריכה תקון, כי הנה בעל ס' הדינים היה תלמיד רגמ"ה, וקדים טובא לר' יצחק הלבן, ובס' אסופות כ"י מצאתי (דף צ"ה עמוד ד')

הר' יודלין כהן וראב"ה היו רבילין (בין המצרים) לשתת יין בברכת המזון.

על פסוק מי תכן את רוח אך למותר הוא להגיד כי גם רד"ק פירש כן, וראוי למחוק ההערה ההיא.

גם תמחוק ההערה שאחריה על תרגום מנחת שוא, והיטב היה לי עד מות כראותי כי אחר עשר שנים עדיין לא ראית כי אין מעשי בקרי והודמך.

שאם לא היה הלוף נסחא בכ"י לא הייתי מזכירו, בדפוס כתוב מנחת אניסא (מנחה של גזול), ובכ"י מנחה אניסא (מנחה גזולה).

בהערתך על הקליר צריך לתקן מה שאמרת כי הרב שיי"ר כתב שהקליר קדם לר' שבתי ארבעים שנה, וזה הפך האמת, וצריך שתאמר כי הרב שיי"ר כתב שהקליר מאוחר ארבעים שנה לר' שבתי.

הרשות בידך למחוק מאגרתי מלות „(רבנו אבן עזרא!!) ומלות „שאומונת אומונת לסמים“ אך זולת זה לא תמחוק ולא תחליף אפילו תבה אחת, אפילו אות אחת.

ואנכי גררא אניד לך כי החכם שיי"ר בכ"ה ששי עמוד 32 הוציא חוץ למקומם קצת מדברי ר"ת בתשובתו, וני"ל קרוב לודאי שאינו אלא מועה, ומלות „אומן שלא קם כמותו“ נ"ל היותן בלא ספק תחלת איזה פיוט, אלא שעדיין לא מצאתיו, ואולי כבר אבד.

שים אל לבך לבקשו, ואולי תמצאנו. גם נ"ל שאין הקריאה אמן שלא קם כמותו, אלא אמן, והכוונה על משה שנא' בו כאשר ישא האומן את היונק, ונאמר בו ולא קם נביא עוד וגו', וני"ל שנוסד הפיוט ההוא לשמחת תורה, ולחיות ש"ת י"ט שני של גלויות, ר"ת אומר שאין הפיוט ההוא לר"א קליר.

גם אניד לך כי השיר על החנופה הנדפס בציון ומיוחס לר"ש דוכנא ז"ל נ"ל קרוב לודאי, כי גנוב הוא אתו, כי הנה השיר ההוא (חוץ מקצת שבששים שנפלו בדפוס) הוא שקול במשקל יתד ותנועה (אני מרת חנופה, קאד נאוה ויפה), וכשנא מהרש"ד לחתום שמו בסוף המחברת לא מצא ידיו ורגליו לשקול דבריו במשקל.

אלף תודות לך ביום תשלח לי תולדות רש"י, וגם אני אמהר לתת את שכרך, כי אכתוב לך אי"ה מגלה יקרה, בה ארשום כמה ענינים מרש"י אשר אספתי מספרים כ"י, ולא אוכל לעבוד העבודה הזאת במרם אראה מה הם הדברים הידועים כבר, לבלתי אבד זמני במחויבת קמח מחון. והנה ס' צונץ על רש"י בידי הוא (מתנת המחבר) אך אין ספק אצלי כי החכם היקר מוה"ר שב"ה הוסיף נפך משלו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם בחפזן היום ג' אדר תרי"ב,

ידיך שד"ל.

An Herrn Dr. Michel Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 367.

Vol. IV. Nr. 50.

24. 2. 1842.

י"ד אדר התר"ב.

לכבוד ידידי ואדוני החכם היקר המהולל ברוב התשבחות, כש"ת מוהר"ר יחיאל מיכאל זקש ג"י, שלום עד העולם.

מכתבך הנכבד והנעים היה לי לששון ולשמחת לבבי, בראותי איש כמוך אשר חכמתו וצדקתו נודעות בארץ לתהלה ולתפארת, בא אלי לזכות עמי ברית שלום ואהבה, ובראותי כונתך הרצויה והתעוררותך המשובחת להוציא לאור עם תרגום אישכנזי שירי קדש קדמונים הנסתרים עד היום.

ומצד אחר במסתרים תבכה נפשי בראותי העדר הסכמתך עמי במלחמות ה' אשר אני נלחם, אך לזאת מה אענה ומה אומר? הלא טוב כי אשמרה לפי מחסום, כי רואה אנכי כי אין חברי יורדים לסוף דעתך, ואני אין בידי לגלות כל אשר בלבבי בפעם אחת, ואולם סמוך לבי לא יורא כי במשך הימים (ואולי רק אחרי מותי) יתפרסם מי היו נביאי השקר ומי היו נביאי האמת.

אבל נעזוב כל דברי ריבות, ונבוא לענין הפצך ושאלתך ממני, והנה נא ראשונה ראוי לך להודיעני בכיורו אם רק בשירי הספרדים אתה חפץ, כי הנדה נא אתי שירים בלי משקל ובלי חרוז (כבר שלחתי אליך אחד מהם), והם לדעתי קדמים בזמן לשירי הספרדים, וגם בחשיבות מצד האריגינאליטעט, ומצד שהם דברים היוצאים מן הלב, ואינם מלאכת מחשבת ואומנות מתחכמים. גם שירים רבים אתי לחכמי אישכנז, צרפת ואיטליאה הקדמונים, וגם בהם אריגינאליטעט ותוקף הרגשת הלב יותר מאשר בשירי הספרדים. גם ראוי שתודיעני אם רק בשירי קדש חפצה נפשך, או גם בשירי חול (שירי ידידות ומשלי מוסר), אשר בידי לרוב. ואני עתה לא אשלח אליך רק שירי קדש לחכמי ספרד ואח"כ כאשר תאמר אלי אעשה.

ואני במרם אהל לעבוד עבודתך מוכרח אני להקדים שלשה תנאים, וזה מחמת מה שקרה לי לא אחת ולא שתים עם חכמי הצפון, ואחזה אנכי אשית לבי, ראיתי לקחתי מוסר.

התנאי הראשון הוא שאם אחר שנה וחצי למן היום אשר אשלח אליך שיר אחד לא אראה השיר ההוא נדפס על ידך, תהיה הרשות בידי לשלוח אותו למי שארצה, ולהרפסו בכל מקום שארצה.

והתנאי השני הוא שאחר שתדפיס אתה השירים שאשלח אליך עם העתקתך, תהיה הרשות בידי לחזור ולהרפסם בלא העתקתך, בכל מקום ובכל אופן שארצה.

והתנאי השלישי הוא שתדפיס השירים מנוקדים (ועם הערות) כאשר אשלחם אליך, ותשתדל בהגהתם, שלא ישחת מראיהם בדפוס. על פי שלשת התנאים האלה הנני מוכן לשלוח אליך מעט מעט מכתר שירי קדם הכתוסים כמכתמי, אשר פזרתי בהם ממוני זמני ואור עיני, ואתה אחרי צאתם לאור עם תרגומך, תשלח לי מהם מספר העתקות כאשר יישר בעיניך. ואני הנני נכסף מאד לראות מעשה אצבעותיך במה שכבר הוצאת לאור, אבל מה שאתה עתיד לתרגם ממה שאשלח אליך אם תשלח לי אראה בשמחה, אך לראות כשופט ומבקר, זה לא אשאל, כי אינני כדאי לשפוט שירי לשון אשכנז. ואם תשלח אלי במכתב לטין, תעשה עמדי חסד ואמת. ועל דבר ההחלת הפיוטים כבר כתבתי דעתי בבתולת בת יהודה (10—13), ועדיין אני מצפה שיביאו חכמי הדור את הדבר בכור בחינתם, כמו שעדיין אני מצפה לדעת משפטים על היסודות החדשים אשר הצבתי לחכמת הדקדוק בספרי פראלעגאמעני; כי זה דרך חכמי הדור דור שוא, מרבים הם דברים, ובעובי החקירות אינם נכנסים. ואיך לא יגערו באיש תמים האוהב להעמיק החקירה בפנימיות העיניים, ואת האבערפלעכליכקייט שנאה נפשו?

והאל הבוחן כליות ולב, יברך את כונתך להועיל, ויצליח מעשה ידך, ויברך את קשר אהבתנו, וידידותנו תתן פריה לרוב ימים ושנים שמחה וששון ליהודים בכלל, ולי ולך בפרט. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום (והודיעני נא ימי חייך וארץ מולדתך ומי לך בכיתך) וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכותב וחותם פה פאדוכה, יום פורים שנת תרי"ב.

ידיך מכבדך ועבדך שד"ל.

ר' יהודה הלוי

למוצאי שבת

(מחזור ויטרי סימן רי"ה, ודיואן ר"י הלוי חלק ראשון מן החלק השני סימן ט"ו)

צאן אבדות בגלות להו — וְתַגִּיחַ (6)
 ותנהלם (3) בְּאֵלֵיהוּ — — וּמְשִׁיחַ
 ישמח לב מבקשי ישע — עם גְּלָה
 וּמִיֵּשׁוּעַ לְשִׁבְי פֶשַׁע — — וְגְלָה
 על־בְּרַפִּי זְמַן יִשְׁתַּעֲשַׁע — בֶּן נִקְלָה
 וּצְפוּנֵי בְּאֵף בְּלָהוּ — — תְּדִיחַ
 וְדַמֵּי חֲטָא בְּבוּר שְׁמָהוּ — תְּדִיחַ

(6) במחזור ויטרי מלה זאת כפולה, ועל הדרך הזה כל סיומי הבתים, כגון חסריח חסריח, חסריח חסריח; נראה כי כן היה מנהגם בזמנם הזמר הזה לכפול סופי כל בית. (3) בדיואן ויבְּשָׁרָם.

הֵן לַעֲקוֹר שְׂאֵר שְׂרָשֵׁי — צַר נוֹמֵר
וּבְכַתְמֵי (ג) יִקָּר תְּרִשִׁישֵׁי — יִתְעַמֵּר
אוֹמֵר כִּי לָגַע יִשִׁי — אֵין חֶמֶר
גַּם תִּפְלֵא וְאֶת־מִטְהוֹ — תִּפְרִית
בּוֹ תִרְצָה וְכָל־מַעֲשֵׂהוֹ — תִּצְלִית
וְשָׁבוֹת שׁוֹבְכָה (ד) מִצִּיּוֹן — אֶל־צִיּוֹן
וּתְגוֹנֵן עָלַי אֶפְרַיִם (ה) — בְּלֵי רַפְיֹן
אִז יֵשֵׁב בְּסֶטֶר עֲלִיּוֹן — עִם אָבִיוֹן
מִי זָדוֹן בְּיוֹם גָּבְהוֹ — תִּבְרִית
וְשִׂאוֹן יָם אֲשֶׁר בְּפִתּוֹ — תִּשְׁפִּית
הַמַּעַת הַעֲשׂוֹקִים תִּעֲלֶה — לַמְּעוֹנֹ
יִצִּיל מֵאֲרִיֹת מָלָה — — בִּימִינוֹ
רוּעָה רַחֲמִים יִמְלֵא — — עַל־צֵאֲנוּ
עֲדָר אֲחֵרָיו יִגְהוּ — — תִּבְטִיחַ
וּמֵאֲרֵי יִשׁוּעוֹת כָּהוּ — תִּזְרִיחַ
הַחֲשֵׁךְ בִּפְעַת גֶּרֶךְ — — תִּבְקִיעַ
בְּנִמּוֹת יִדָּךְ וּבְכוֹרֶךְ — תִּוְשִׁיעַ
אֲשֶׁר־י הַמִּחְכֶּה אוֹרֶךְ — וַיִּגִּיעַ
עַת תִּמְלֹךְ וּבִיּוֹם הַהוּא — תִּצְמִיחַ
יִשְׁעוֹ וְכָל אֲשֶׁר קָרְהוּ (ו) — תִּשְׁפִּית

ג) במחזור ויערי ויבְרָחָבִי, והוא חמת לפי הנושל (סהנוגרים) מתעערים בנבואות אשר
כן יקרנו והודנו), אך במליפת הסיר נכון כחמי מן נזם זהב וחלי כחם, ומלת חרשישו לעד.

ד) צווי, קָשֵׁב שְׁבוֹת.

ה) במחזור ויערי ותכונן נעווי אפריון.

ו) לפי המשקל היה אפשר להגיה ואשר קרהו, ולא רצויה לשנות יד, כי כבר הראיתי
בכחולת בת יהודה עמוד 39 כי לא נמנעו גדולי המשוררים הקדמונים להניח בשריהם שוא
אחד עודף על המשקל אשר בחרו בו, וכן למעלה ומשיח, בלי לפיון, ויגיע.

דיואן ר"י הלוי חלק ב' מהחלק הב' סימן ל"ד
(לעשרת ימי תשובה ואולי לשבת בינתיים, כן ג"ל)

נפשי אם לִבִּי תִפְדֶּי מִמָּכָה סָרְיָה
חסד האלהים קוֹי יִהְיֶה לְךָ רִמְיָה

יִדְבֶּי לְעֵינֶיךָ נִפְשִׁי מִדֶּבְצַע בְּדַמְךָ

כִּי חִיֵּבְתָּ הַיּוֹם רֵאשִׁי לְמַלְךְ בְּשׁוֹמְךָ

נִפְשֶׁךָ מִעֲבוּדָה חִפְשִׁי וְתַגְשִׁי מִקוֹמְךָ

אֶקְרָאךָ וְאֶת מִנְגְדִי דוֹמָה כְּשָׁבוּיָה

(b) שׁוֹאֲתֶךָ וְעֵתוֹת שְׁלוֹי תֶּאֱרָבִי כְּלִבִּיא (c)

הַרְפִּי מִגְדוּדֶךָ הַרְפִּי פֶן תִּהְיֶי טְרוּפָה

וּבְיוֹמְךָ הִי וּבְנִשְׁפִי כִשְׂפַחַה חֲרוּפָה

וּבְעֵינַי מִחֶשְׁבְּךָ צִפִּי אֶל חֲלִיךָ תְרוּפָה

מִיּוֹם הַגְּדוּד רַב פְּחָדִי (d) גְּדֻלַּה הָאֲנִיָּה

וּכְצִפּוֹר בְּרוּחַ אֲנִי (e) מִיַּד הַנְּטוּיָה

וְדַעִי לְךָ הִישַׁתְנַחֲלַת מִהֵת עֵנָה לְשׁוֹנְךָ

יּוֹם תִּהְיֶי כְּכֵת נִבְהַלַת יּוֹם יִגַּל קְלוֹנְךָ

עֵתָה מִהֲרִי עַל־דַּלַת עֲמָדִי מוֹל אֲדוֹנְךָ

וּמַעִיל תָּם וְצַדִּיק תִּעְדִי בְהִיוֹתְךָ שְׁבוּיָה

וּכְמוֹ נֹזֵם מִנְּשָׂה לִי (f) בִּיגוֹנִית תִּלְוִיָּה (g)

(א) בעת שואה וצרה חז' נכנעה ודוּמָה לשבויה, ובעצות השלוה את אורבת כלביאה.

(ב) לדוחק המשקל אין מנוס מלנגד קוֹי כי כן המשוררים הקדמונים החזירו לעצמם דברים כאלה, באמנם כי משקלי השמות מזהנים, ועיין בחולת ב"י עמוד 108.

(ג) זווי לנקבה.

(ד) בכ"י ויגוד בזוח קוֹי, והושבת הכ"ף נראית כמחוקה, והאות שלפני וי לא נראתה מימנו, וכמה שעות יגשעו על ג' הבוח אלה.

(ה) שופטים י"ח ל"ו (ו) היה דף י"ו ע"ב.

דָּמְעֵי יַעֲרֹף בְּעֵינַיִם עַל עַם הָאֱלֹהִים
מְשַׁלְכִים לְבַד בְּעֵשָׂבִים אֲרִזֵי הַנְּבֵהִים
אֵיכָה נִרְמְסוּ כּוֹכְבִים כַּכְּבִי הַנְּגַהִים
וְעֵלֵיהֶם יְמוֹתֵי חֵלְדֵי נַפְשֵׁי הָעֲנִיָּה
תַּהִים וּבַחֲדָרֵי גֹי סַעֲרָה כְּאֲנִיָּה
דָּשַׁב הָאֱלֹהִים בְּנֶגֶד אֶל־חֲדָר דְּבִירָךְ
גַּם תִּאמִיר כְּמֵאז בְּנֶגֶד כַּאֲשֶׁר הָאֲמִירָךְ
וּקְרָא שׁוֹב לָךְ לְמַעֲוֹנֶךָ כִּי אֲתִי שְׂכָרְךָ
(ז) וּבְרִיתִי לְיַעֲקֹב עַבְדִּי אֶל־בֵּית הַשְּׁבוּיָה
אֹזְכֵר עַתָּה בְּאַרְמוֹן גֹּי (ח) תִּקְרָא הַלְלוּיָהּ

ר' יהודה הלוי

(מחזור ויטרי בקונטרס הפיוטים אשר בסוף הספר)
שש ושש תנועות. בלי תקודה על החטמים

יְהִי אָנְהָ אֲמֻצָּאָךְ? מְקוֹמְךָ נַעֲלָה וְנַעֲלָם
וְאָנְהָ לֹא אֲמֻצָּאָךְ? כְּבוֹדְךָ מִלֹּא עוֹלָם
דְּהִנְמָצָא בְּקִרְבִּים אַפְסֵי אֲרִיזֵי הַקִּים
הַמְשַׁנֵּב לְקִרְוֵבִים הַמְבַטֵּחַ לְרַחֲוֵקִים
אֲתָהּ יוֹשֵׁב כְּרוֹבִים אֲתָהּ שׁוֹבֵן שְׂחָקִים
תַּתְּהַלֵּל בְּצַבְאָךְ וְאֲתָהּ עַל־דֹּאֵשׁ מְהַלְלָם
בְּלִגְלָל לֹא יִשְׁאָךְ אַף כִּי חֲדָרֵי אוֹלָם
וּבַהֲנַשְׂאָךְ עֲלֵיהֶם עַל־כֵּם נִשְׂאָ וְרָם
אֲתָהּ קְרוֹב אֲלֵיהֶם מְרוֹחֵם וּמְבַשְׂרָם
פִּיהֶם יַעֲדִיר בָּהֶם כִּי אֵין בְּלִתְךָ יוֹצֵרָם

מי יאמר לא רָאָה? הֵן שָׁמַיִם וְחַיִּל
וַיִּדְרוּ מוֹרָאָךְ וּבְלִי נִשְׁמַע קוֹלָם
הֲרִשְׁתִּי קִרְבָּתְךָ בְּגִלְלִי קִרְאֲתִיךָ
וּבְצִאתִי לְקִרְאֲתִיךָ לְקִרְאֲתִי מְצִאתִיךָ
וּבְפִלְאֵי גְבוּרָתְךָ בְּקִדְשׁ חַיִּיתִיךָ
מִי־זֶה לֹא יִרְאָה? וְעַל מַלְכוּתְךָ עֲלָם
אוֹ מִי לֹא יִקְרָאָה? וְאַתָּה גוֹתֵן אֲבָלָם
הָאֲמָנָם כִּי יֵשֵׁב אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם?
מִהֵי־חֶשֶׁב כָּל־חֶשֶׁב אֲשֶׁר בְּעֶפְרַיִם יְסוּדָם
וְאַתָּה קְדוֹשׁ, יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹתָם וּכְבוֹדָם
חַיִּוֹת יוֹדוּ פִּלְאָה הָעוֹמְדוֹת בְּרוֹם עוֹלָם
עַל־דְּאִישֵׁיהֶם בְּסֶאֱךָ וְאַתָּה נִשְׂא כָלָם

Nr. CCCXIV.

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 369.

Vol. IV. Nr. 52.

15. 3. 1842.

ד' ניסן התר"ב.

לכבוד ידידי בעל הכרם שלום.

ביום כ"ג שבט כתבתי אליך ושלחתי לך פירוש עשרת הרברות.
והנני שולח לך היום מתנה יקרה, חמש מחברות מדיואן ר"י הלוי ורמב"ע
מפורשות פירוש מספיק על כל פרטיהן, ואתה מהר אפוא והוצא לאור את כרמך
ושלחהו אלי לעיר מריאסמי קודם תקופת השנה.
יסודי התורה לא השלמתיים עדיין, ואם יהיה אלהים עמדי תגדל כמותם
מהיות להם מקום בערוגות הכרם.
ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגך במועד חדש
האביב הבע"ל, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה ד' ניסן תר"ב,
ידידך שר"ל.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 370.

Vol. IV. Nr. 53.

16. 3. 1842.

ה' ניסן התר"ב.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כ"ש מהו"ר יה"ש שלום עד העולם.

קבלתי בשמחת לב שני מכתביך היקרים, והנני משיב לך בקצרה, לרוב מרדתי, להיותי מבין עצמי לנסוע לעיר מולדתי לחג את חג המצות עם ילדי ועם ארוסתי ובני ביתה, יברכם האלהים. ועד היום הייתי מרוד הרבה להשלים פירוש חמש מחברות מר"ה ורמב"ע אשר שלחתי אתמול לחר הזחב, וקודם לכן שלחתי לו פירושי על עשרת הדברות.

תנוה דעתך שהנחת את דעתי בהודיעך אותי כי מכתבי על התרגומים כבר יצא לאור, כי אמנם מאמר יקר הוא בעיני עד מאד, ואולי הוא יחל לפקוח עינים עורות, וידעו ויבינו שוחרי תושיה כי יש עוד קריטיק אחרת גדולה ונשגבת למעלה מאותה שעוסקים בה חשובי חסמי הדור.

ואתה דע לך כי לא אל המדפיס, אלא לגייגער עצמו שלחתי מכתבי. ועתה מי הוא החייב ומי הזכאי? הוא היה מבקש ממני שאשלח אליו מכתבים, ולא השפיל עצמו לכתוב אלי וולא כן עשו פיליפזאהן ויאסט, אך קדמו פני באגרות מלאות אהבה וכבוד, ואע"פ כן מהרתי ושלחתי לו, והוא איננו משיב לי דבר! יעשה מה שירצה, אבל אם לא יכתוב אלי, ולא ישלח לי כל חלקי הציטשריפט שלו במתנה, ודאי לא אוסיף עוד שלוח אליו מכתבי.

אמת כן הוא כי אביו של החכם יש"ר נאסף אל עמיו, והוא כן פ"ו שנים, על שיירי אנשי שם אין בידי יותר ממה שכבר כתבתי אליך.

מה שאמרת ידידי על מלת שם בירושלמי דכתובות פ"ב (נשים גשבו לשם), שהוא שם ערבי לעיר דמשק, הוא חרוש גדול אצלי, כי ידעתי שהערביים קוראים שם (כלומר שטאל, צפון) לארץ ישראל וסוריא, אך שתהיה עיר דמשק כפרט נקראת שם, זה לא ידעתי ולא שמעתי בלתי היום, ואתה תודיעני זו מניין לך.

אין צורך שתעתיק לי מאמר הארבענף על הסעמינאר בברלין, מאחר שאין אני סומך כלל על הבריו של פורשט; והנני מעלה לך תורות כאלו עשיות. תלמידי היקר עהרענרייך דורש בשלומך.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגך במועד חרש האביב הכע"ל, כנפשך וכנפש הקנ"ח פה פאדובה ה' ניסן תר"ב, ידירך שד"ל.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 372.

Vol. IV. Nr. 54.

22. 4 1842.

י"ב אייר התרי"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר שלום
עד העולם.

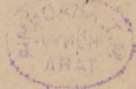
מכתבך היקר הגיעני כהיותי בעיר מולדתי (ישבתי שם ג' שבועות), והיה
לי לששון ולשמחת לבבי, אך לא יכלתי להשייך דבר עד שובי לביתי ולאוצר
ספרי, והגני עתה מעתיק לפניך דברי ר' יוסף קרא, אות באות כאשר המה בכ"י
שבידי, וגם הנקודות אעתיק בתכלית הדיוק, לא אחסר דבר, גם כי ידעתי כי הרבה
מהן משובשות.

«מעדנות כימה, קישורי כימה, שלא תצא כל קרתו (וכו' וכו') עד לשון
שוטרי». הנה לפניך לשון ר' שבתי בשלמות, עם קצת מלשון ר"ק לפניו וקצת
לאחריו.

והנה לפי דאות עיני אין ספק כי ר' שבתי עצמו הוא המביא דברי הקליר,
כי אמר וכן למדנו מחכמי ישראל ז"ל ומחכמי בכל והודו, ואח"כ הוא מזכיר הקליר
כאחד מחכמי ישראל, ואח"כ מזכיר חכמי בכל והודו, ומדבריו נראה שכבר בימינו
היה הקליר חשוב הרבה ודבריו כדברי קבלה. ואתה ידידי היקר, אם תשמע לעצתי
לא תתאמץ להפיל ארצה בשנויי דחוקי הראיה הטובאת מכאן על זמן הקליר,
אבל תתאמץ להפיץ אור על המאמר הזה של ר' שבתי, אשר העתקתי לפניך
בתוחלת שתוציאאור לאור עם הערות כיד ה' הטובה עליך. ולכוונה זאת הנני
מעתיק לפניך כל שאר לשונות ר' שבתי שמצאתי בפירושו איוב לר"י קרא. איוב
ט' ט' «מצאתי בספר ר' שבתי שמפרש בו ברייתא דשמואל הרקיע הזה (וכו' עד
על ארץ יסדה».

הלשון הזה טובא ג"כ על פסוק כ"ו ז', ואלו הן החלופים שמצאתי בין
מקום למקום: ומצאתי — למטה על הארץ — קצות הרקיע סביב ככתוב בספרי
חכמי גוים — לארץ מכל צד — קצותיו עם הארץ — תולדה ארץ — ככבשן
על הארץ — סוף סימן כ"ו «וראיתי בספר המולות (וכו' עד כמלך על כולם».
ל"ז ט' «וראיתי (עד יכול לעמוד)». לענין הדואים ג"ל כי כבר מחקתי שמותם
באגרתו אליך מיום א' אלול תר"א, ואם אולי שכחתי למחוק, מהר אתה ומחק
אותם.

הנני מוכן ומזומן לשלוח אליך סדר עבודת אתה כוננת שבידי, אך לא
אעשה עד אם תשלח לי ההעתקה, שאני מצפה מכמה שנים, מליקוטי מחזור
ויטרי אשר שלחתי אליך זה י"א שנים, ההעתקה אשר שלחת לי מהם מסיימת
בסימן ק"ץ בכל זמן ועדן ונאמר אמן.

תמחול למחר ולמסור הפתק הלוש פה ליד ידידנו הגביר החכם רמ"ל נ"י.
ולידידנו החכם היקר מהר"ם זקש תאמר כי מכתבו הנחמד הגיעני שעה אחת
קודם נסיעתי מפה, ושמחתי בו, ובקרב הימים אשיב אליו, וגם לידידנו המשוור
הנכבד רמ"ל.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
הכו"ח פה פאדובה י"ב אייר תר"ב (בימי המצות הוא טוב לשנה הבאה),
ידידך שד"ל.

Nr. CCCXVII.

An Herrn M. I. Landau in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 373.

Vol. IV. Nr. 55.

22. 4. 1842.

י"ב אייר התר"ב.

לכבוד ידידי ואדוני היקר החכם המפורסם מהר"ר ר' משה לאנדא שלום עד העולם.

הייתי ג' שבועות במריאסטי, ואחרי שובי מצאתי הספרים אשר שלחת אלי.

לענין חד פרקושם או פרקונים עדיין אין בפי מענה. אך לענין שאמרת כי
איננו חרות על לוח זכרוןך שהחכמים השתמשו בפעל יוני, או שבנו פעל משם
יוני בלשון המשנה, הנה נא לנו ספוג *σπογγος*, וממנו עלה ונסתפג, סופג את
הארכעים (עיין מערכי לשון). וכן מן לסמים, אמרו מלסמם את הבריות, ואם
איננו במשנה הרי הוא כברייתא (סנהדרין ע"ב) והם דברי ר' יוסי הגלילי, מגדולי
התנאים.

וכן כברייתא או במימרות חכמי א"י מצאנו פעל קטרג, שהוא יוני כהפוך
אותיות.

ואתה אדוני וידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הכו"ח פה פאדובה י"ב אייר תר"ב.

ידידך שד"ל.

ר' יצחק בן גיאת

פזמון לשחרית יום הכפורים

(מתחזור מונפלייר כ"י)

בכל טור ט' תנועות בלי להקפיד על היתדות עיין אהב נר עמוד 92—94 }

יום ערום אעמוד מְצַדְקְתִּי
צְדַקְךָ מְלִבוּשֵׁי תְּנֶה וּכְסוּתִי
חֹבִי כִי יַעֲנֶה־בִי וְאֲשַׁמְתִּי
קָדוֹשׁ אֶל־תִּדְרוֹשׁ לַעֲלוּמְתִי
מָה אֲנִי מִה־פִּשְׁעֵי מִה־חַטָּאתִי
יוֹם אֵלַי תִּקְרָא מֵאֲדַמְתִּי
יוֹם בְּזֹאֲסוּף רֹחִי עִם גּוֹפְתִי
יוֹם גִּשְׁתַּךְ לַחֲקוֹר לַפְעֻלְתִּי
יוֹם דִּין מִמַּעֲשִׂים מֵאֲדַרְלֹתִי
הֵן אִם תִּרְעֵתִי וְהִזְכֵּתִי
וְאֵיךְ בִּמְשַׁקֵּל יַעֲלֶה הַבַּל גְּדֹף
זִכְרוֹנוֹ אִפֶּר וְעֵשֶׁב נִשְׂדָּף
חֲצִיר אֵיךְ נִשְׁפָּט וְקֵשׁ אֵיךְ נִרְדָּף
טִהוֹר! אִם תִּקְרָא מִיֵּן קַל נִהַדָּף
יַעֲנֶה: מָה אֲשִׁיבְךָ? הֵן קִלְתִּי
כִּיבֵד עֵוֹן נַחֵם בְּשׁוּבוֹ, שְׁקַל
לְמִוִּיל חֲסֹדְךָ חֲטָאוֹ, מְצָאוּ נְקֹל
נִזְרָא! אִם תַּעֲלֶה בְּמֵאזְנֵי מִשְׁקַל
סְבָל עֵיל פִּשְׁעוֹ וְנָתִיב קִלְקֵל
שְׁקֵלְנִי בְּמֵאזְנֵי שׁוּגָה וּפְתִי
צִוֵּר! לְנַפֵּשׁ תַּחַר וּלְלֵב יָחֵם

קָרַב (ב) הַתְּלַבֵּן זְרוּן פְּפָחִם
שָׁב וּמִוֶּדֶה תִרְצָה וְעוֹזֵב וּגְחָם
כַּמְאֹמֶר מִוֶּדֶה וְעוֹזֵב יִרְחָם

אָמֵן (ג) חֲטָאתִי וַיִּשֶׁר הָעוֹנֹתַי

ר' יהודה הלוי
לְנִשְׁמַת
(מחזור ויטרי ודינאן ר"ה ח"א סימן ע"א)
יְחִידָה שְׁחָרֵי בֵּית אֵל וְסִפּוֹ
וּבְקִטְרֹת תִּנֵּי שִׁירָה בְּאִפּוֹ
הֲלֹא אִסְתְּרֵדְפֵי הַבְּלִי וּמִנֵּה
וְתֹאמְרוּ כִּי אִמַּת הִמָּה (ב) כִּשְׁפּוֹן
וְתִזְלִי אַחֲרָיו יִמּוֹן (ג) וְלִילּוֹן
וְתִעָרֵב לָךְ תְּנוּמָה מִנְּשִׁפּוֹן
דְּעִי כִּי אִין בִּי דִּיק מְאוּמָה
לְבַד (ד) עֵץ יִבְשׁוּ מִדֶּר עֲנַפּוֹן
הֲיִי לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ וּמִלִּפְנֵי
אֲשֶׁר בָּאת לְחַסוֹת תַּחַת כְּנַפּוֹן
שְׁמוּ יִגְדַל וַיִּתְקַדֵּשׁ בְּפִי כָל
אֲשֶׁר נִשְׁמַת אֱלֹהִים חַי בְּאִפּוֹ

ר' יהודה הלוי
(מחזור ויטרי ודינאן ר"ה חלק ראשון סוף חלק השני סימן י"א)
מִי וַתִּגְנֵנִי עֲבַד אֱלֹהִים עוֹשֵׁנִי
וַיִּרְחַקֵנִי כִלְדוֹד וְהוּא יִקְרִיבֵנִי

(א) אולי קרב. (ב) יש כאן י' העוֹנֹת וְזוֹלֵי כ"ל חני. (ג) דיואן חס כל. (ד) דיואן לילד ויפד. (ה) דיואן אָבֵל.

נפשי וגני קניתי	ווצרי ורעי
ומחשבותי (א) ראיתי	בנת לרעי
גם כל דרכי זרות	ארחי ורבעי
מי זה אשר יכשילני	אם תעזרני
מי בלתך יתירני	או תעצרני
להיות קרבים אליך	המו קרבי
יחקקום (ב) מעליך	אולם עצבי
מעל נתיב מעגליך	יטו נתיבי
באמתך הדריכני	יה למדני
בדין ואר תרשיעני	ולאט נחני
לעשות רצונך מתרפה	ואני בעדנה (ג)
מדיחה איחל ואצפה	אף כי בזקנה
כי עמך אל המרפא	אל נא רפא נא
זקנה וכחי ינשני	יום תתשני
צורי ואל תעזבני	אל תטשני
אשבי וחרד לרגעי	דקא ואמלל
אלך בהגלי תעתועי	ערום ושולל
מרב חטאי ופשעי	ואני מחולל
עון אשר יבדילני	בינך וביני
לראות מאורך בעיני (ד)	ויחשבני
לעבוד עבדת מלכותך	דחשה לבבי
טהור לדעה אלהותך (ה)	ומחשבני

(א) producta, ut supra. (ב) producta per licentiam. (ג) producta ut supra. (ד) פ"י זימי העלמה, הכ ימי העורים. (ה) producta ut supra. (ו) החמץ הזה חינו מן המנין.

ובעת כאבי   אל־נא תֵאָחַר רַפְאוֹתֶךָ
אלי עֲנֵנִי   אֶל־תִּחַשָּׁה וּתְעַנֵּנִי
שְׁנִית קִנְנִי   וְאִמַר לְעַבְדְּךָ הִנְנִי

ר' יהודה הלוי

(מחזור ויטרי)

ח' תנועות בלי הקפדה על היתר

יִקְרָה מִיָּקָר יוֹצֵרָה לְקוֹחָה   קוֹמִי כִּי לֹא זֹאת הַמְנוּחָה
הָאֶרֶץ רַב קָחִי לְךָ אֶרְוָחָה   עֵת לַעֲשׂוֹת חֶפְצֵי עוֹשֵׂיכִי
שׁוּבֵי נַפְשֵׁי לְמְנוּחֵיכִי   כִּי ה' גָּמַל עֲלֵיכִי
הִנֵּה תוֹשֵׁב אֲנִי כְּאַבְתִּי   וּכְצֹל עוֹבֵר יָתֵר שְׁנוֹתֵי
אִם לֹא עֵתָה אֶמְרֵי מֵתִי   תִּפְדֵּי מִשְׁחַת חַיִּיכִי
וְאִם תִּהְיֶי יוֹצֵרְךָ דּוֹרֶשֶׁת   וּמִטְמֵאֶתְךָ מֵתִקְדֶּשֶׁת
קִרְבִּי אֶל־תִּירָאִי מִנֶּשֶׁת   וּיִקְרְבוּךָ אֵלָיו מִעֲשֵׂיכִי
הַרְבֵּת עִזֵּי דְעֵי עוֹלָמְךָ   וְאֵל יִבְטִיחוּךָ שְׁקָרֵי חֲלוּמְךָ
קֶצֶר יוֹמְךָ רַחוּק מִקוֹמְךָ   רֹאֵי מֵהֵת אֲמַרֵי לְאֲדֹנֵיכִי
הַלְחֹזוֹת נֵעַם ה' צָמִית   וְלִשְׁרֵת פְּנֵי עוֹלָמִית?
שׁוּבֵי שׁוּבֵי הַשּׁוֹלְמִית   אֶל־בֵּית אֲבִיךָ כְּנַעוּרֵיכִי

Nr. CCCXVIII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 374.

Vol. IV. Nr. 56.

29. 4. 1842.

י"ט אייר התר"ב.

לכבוד ידידי החכם היקר כש"ת מוהר"ר יחיאל מיכאל זקש נ"י שלום עד העולם.

בעשירי בניסן, שעה אחת קודם נסיעתי ללכת לעיר מולדתי, הגיעני מכתבך הנחמד והנעים, ומיד קראתיו, ושמחתי בו, ואח"כ לקחתיו עמי והנתי בו לאמי

פעם ופעמיים בעיר טריאסטי (אשר ישבתי שם ג' ישיבות, מתעלם עם ילדי ועם ארוסי (ברוכה היא לה) ועם קרובי ואוהבי אשר בעיר ההיא) והראתיו לאוהבי ושמחנו בו בחג המצות.

והנה אחרי אשר עד כה לא בא לידי (ומי יודע מתי יבא?) קונטרסים הפיוטים אשר תרגמת והוצאת לאור, שמח לכי בהעתקה אשר הכאת לפני באגרתך, ומצאתי אותך הגון ומוכשר מאד להעתקות כאלה, ומצליח במלאכתך, והנני מברך בשם המשוררים הקדמונים אשר אתה עמל לחיות את שיריהם. עשה והצלה, תן כבוד לאבותיך, סלסלם וירוממוך, ובכבודם תתימר.

מה שהודעתני מתולדותיך ומלמודיך לשעבר ולעת עתה, ותכונת רוחך הניכרת מכתלי מכתבך, כל אלה היו לי לששון ולשמחת לבבי, והנני מברך את הפייטנים אשר גרמו לנו להתחבר בקשר אהבה ואחווה, ואולי מימיחם לא חברו מחברת טובה יקררה ומועילה כזאת; יהי רצון שתהיה ג"כ ארוכה ונמשכת!

והנה נא, ידידי היקר, עתה ידעתי מה הם השירים אשר אתה מכקש לעת עתה, והם שירים הבלתי נוגעים לעם בני ישראל בפרט, ולקורותיו ולאנחותיו ולתקוותיו; סוף דבר, אתה מכקש שירים אשר לא יהיו nationale Lieder. והנני מוכן לעשות הטוב והישר בעיניך, אך הנני רואה כי אתה מרחיק מעליך מחנה גדול ונחמד, והמחנה הנשאר הלא מצער הוא, ואולי אתה סבור (כדברי ירדני) כי הפייטנים הספרדים היו מליצים בין נפש האדם ליוצרה, ולא (או רק על המעט) בין ישראל לאביהם שבשמים; וזה אמת לפי מה שבא מחם בדפוס במחזור הנוהג היום בקהל הספרדים, אך הוא שקר גמור לפי אמתת מה שחברו המשוררים החם, הנשאר אצלנו בכ"י, כי כמה וכמה שירי קדש יש לר"ץ גיאת וחבריו לכל ימי מקראי קדש, ולשבתות מצויינים, ולהנחה ולפורים. ואחרי מה שהביא אלה בידי מן הפיוטים החם, ג"ל כי גם נאציאנאלע ליעדער הרבן הספרדים לחבר יותר מהאשכנזים. גם ראיתי כי הרגשת מעלת העם הישראלי, ואהבת עניני האיטה, והשנאה לצורירה, והענמוואומים וגם הפאנאטיזמוס הישראלי, אינם נמצאים בשירי הספרדים פחות ממה שהם באשכנזים, וכתולת כת יהודה עד נאמן על זה. וריש גבירול כתב דבדלה למוצאי שבת, תחלתה.

שלח מנור לעם נגור אשר הפזר הן והן
פנחם בן אלעזר בן אהרן הכהן

ישם נאמר

הפוך כסדום ארץ אדום אשר אני הדום הרגליהן

השמעת מימך לאחד מגדולי המשוגעים באשכנז ובפולין שיאמר כדבר הזה? והיו מה, אני אחפש ואשלח אליך מה שאמצא מן השירים אשר אתה מכקש, אך ידעתי כי לא רבים אמצא, ואף לא טובי מראה ומתוקים לחך כאותם שאתה בחר. כי באמת מה יאמר חומר ליוצרו, אם יזהר מכל נאציאנאלטיטעט וכל אינדיווידואליטעט? והפילוסופיאה והשיר צרות זו לזו, ואם נרחק מעל אדמת השיר רוח השנאה והקנאה, לפני קרתו מי יעמוד? והרמב"ם וחבריו שבקשו להכניס הפילוסופיאה בנחלת הרעליגיאן, לא ידעו ולא יבינו כי

האלוה הפילוסופי אין לו שום יחס וקשר עם האדם, וכל עבודה וכל תפלה לאלוה בלתי מתפעל ובלתי משתנה, שוא והבל הן — וכל מה שהווה בעולם (גם המאורעות הטבעיים וגם פעולות האדם בנחירתו) הכל משתלשל אחר סבותיו עד הסבה הראשונה, והסבה הראשונה בלתי משתנה, ומסבת המאורעות לא תשתנה בעבודתנו וכתפלתנו.

אבל האמת הוא כי המכוון בפילוסופיאה הוא האמת והמכוון ברעליגיאון הוא הטוב והישר. והאדם איננו כלו שכל, אבל הוא ג"כ פאָעזיא, הפאָעזיא היא רובו של אדם, היא חייו, היא נפשו. והרעליגיאון ניתנה לאדם להנהיג את הפאָעזיא אשר בו לצד הטוב והישר; ואם תבא הפילוסופיאה להנהיג את הרעליגיאון, הרעליגיאון והפאָעזיא יחדו יכרתו יגועו.

ודי בזה לעת עתה, כי הדברים ארוכים.

ואני לא אדע למה תתאוה לראות סדר עבודת אתה כוננת, וסדר העבודה (יהיה איזה שיהיה) איננו מן הענינים המבוקשים לך לעת עתה.

והנה אני כתחלת כואי לשרתך הכאתי לפניך אחד מהפיוטים בלא חרוז ובלא משקל, אשר הם לפי דעתי היותר קדמונים, ואתה לא הפצת בו ולא מצא חן בעיניך להכירו ולתרגמו; ומה זה תשאל סדר עבודת אתה כוננת ושאר ענינים כיוצא בו? שם יוסי בן יוסי איננו חתים בשום מקום; ואני לא אדע היש אתי מאומה מידו, גם לא אדע אם היה בעולם אדם שהיה שמו יוסי בן יוסי. הודיעני נא את דרכך, ואני לא אמנע ממך דבר.

דברך על אכסקנשה, ועל ערכי הדיינין, טובים ונכחים ויקרים בעיני מאד; ומה שהבאת בשם ר"י נחמיאס מצאתיו גם כפי אבות כ"י אשר במחזור יטרי.

לא יתכן שיהיה האדון החכם רמ"ל מכחיש שהשתמשו חכמי המשנה במלות יוניות, ואולי לא אמר במלות יוניות, אלא בפעלים יוניים; ואני הראתי לו עלה ונסתפג וסופג את הארבעים, שהם (כהוראתו במערכי לשון) מן ספוג שהוא שם יוני; וכן בברייתות מלסמס, מקטרג, פעלים יוניים.

בבב"י עמוד 71 ומלחים ידוהם כמלחים, לא אדע למה "אין לו הכנה" והלא מלחים (ירמיה ל"ח י"א וי"ב) ענינו *vestes detritae*. כאבני זכרון ראש עמוד 54 נ"ל כי החרוז החסר היה מסיים בהברת מו, והיה מתאים עם החרוז האחרון שאין לו חבר, לא עם הקודם שכבר יש לו בן זוג.

מאחר שיש בדרך מחזור ספרדי דפוס ויין, נ"ל אך למותר לקנות לך דפוס אחר מהמחזור ההוא כי (לפי מה ששמעתי) מה שיש בזה יש בזה. מחזור כמנהג איטליאני או בני רומה, גם כי ידעתי שאין בו מאותם הענינים שאתה מבקש, כשיבא לידי אקחהו בשבילך. והואיל והזכרת באגרתך חרושי מהרש"א, אישמיעך חרוש שחדשתי בשבוע הזה, על מהרש"א — על מהרש"א? תאמר; ומה לך ולמהרש"א? —

ואני משיב: *Judaeus sum, judaici nihil a me alienum puto* במכות ג' ב' כתב רש"י אם אמר לו הלוח הלויני על מנת שלא תשמטני אתה בשביעית, ומהרש"א הביא בחרושיו הגהה שמצא והיא: אם אמר לו המלוח על מנת שלא תשמטני וכו', וחתם עליה מהרש"א וקיימה, כאמרו וקיל.

ואני גם אני בתחלת ההשקפה היתרה ההגהה הזאת ישרה בעיני, כי היה ניל שהמלוה הוא שצריך לומר ללוה אני מלוה אותך לעשר שנים על מנת שבנסוף עשרת השנים לא תהיה נשטט מלהשיב כספי במענת שנת השמטתה, והיה הדבר קשה בעיני, כי היה ניל שאין ליחס המעות אל המעתיקים, כי יתכן שהסופר ישעה ויכתוב הלוה במקום המלוה, אבל שיוסף מדעתו מלת הלויני, הוא מלתא דלא שכיחא, והייתי אומר כי על כרחנו לומר כי רש"י עצמו אגב שימספה לא דק; אח"כ אמרתי אולי זקן היה וישש, וכחו תשש, כשכתב הדבור הזה, שהרי כשהגיע לרף י"ט נאסף אל עמיו. אח"כ סבותי אני ארת לבי לצד רש"י, לפי מה שנראה מדבריו באשר המה, וראיתי כי באמת הלוה היא שצריך לתנאי זה, ולא המלוה, כי העני הצריך מעורת לעשר שנים ומבקש ואינו מוצא מי שילוחה, מפני שהשביעית משמטת, הוא צריך לומר לעשיר הלויני על מנת שלא תהיה השביעית מפקעת זכותך. אח"כ ראיתי כי פעל שטט נופל על המלוה (שמוט כל בעל משה ידו, ואשר יהיה לך את אחיך תשטט ירך, וכן בלשון משנה משטט אנט), שמרפה ידו מן הלוה, ונמנע מלנגוש אותו, ולא יצדק פעל שטט על הלוה הנמנע מלשלם חובו (אם לא שנא' עליו בלשון נפעל, שהוא נשטט ממנו). אז ארו עיני וראיתי כי מאחר שלשון המיטרא הוא על מנת שלא תשטטני בשביעית, כלומר שלא תשטטני אתה, מצא רש"י את עצמו מוכרח לפרש שהלוה הוא שאומר כן להמלוה כי המלוה לא יוכל לומר על מנת שלא תשטטני אתה, אלא שלא אשטטך אני. אז ברכתי את רש"י, אשר גם בסוף ימיו היתה אמרתו צרופה, ודבריו צריכים תלמוד ומדוקדקים תכלית הדיוק. ואמרתי בלבי, ראה עד היכן צריכה הקריטיק להיות מתונה בדיניה קודם שתשפוט על דברי אנשים יראי ה', אשר לא כתבו ספריהם בחפזון ולמען בצוע בצוע, או בעבור הכבוד המדומה, אבל מגמת פניהם תמיד אל האמת או אל הטוב.

ואתה ידידי היקר שלום וכיתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדונה היום י"ט אייר תרי"ב,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCXIX.

An Herrn Dr. Abraham Geiger in Breslau.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 375.

Vol. IV. Nr. 57.

3. 5. 1842.

כ"ג אייר התרי"ב.

לכבוד ידידי החכם המפואר הרב המפורסם החוקר הנכבד מוה"ר אברהם גייגער נ"י שלום עד העולם.

בשמחה רבה הגיעני אתמול מעיר לעמבערג מכתבך היקר. דע ידידי כי הצייטשריפט שלך איננה מצויה בגלילות האלה, ורם קצת מן החלקים הראשונים

נמצאים בוינציאה, וזה האחרון והבאים אחריו אין תקוה לי לראותם אם לא תשלחם אלי ולכאן או לעיר מולדתי טריאסט. והנה לבבך יודע כי לא יתכן שאשלח מאמרי לדפוס ואני לא אראם; וכפרט אחרי שהודעתני כי הדפסת מאמרי in einer etwas andern Form ושהוספת בו ג"כ לפעמים הערות המתנגדות לדעתך, ואיך יתכן שאוסף לשלוח אליך כטרם אראה מה עשית?

שלחתי אליך הקדמת הריואן כדי לראותה מתורגמת על ידך, וזה מפני קיצור ידיעתי בלשון ערבית, כי לולא זה כבר הבאתיה בכתולת בת יהודה, וכמה ענינים אחרים משני הריואנים הייתי שולח אליך למען תשלח לי תרגומם, אם היה רצינך להתנהג עמי כדרך שאני נוהג זה כמה שנים עם כל חכמי הצפון, והנני מקוה כי תעתר לי, וחלילה לי לומר גואש, אם לא אתה בפה מלא תבטל תוחלתי.

ס' שפת יתר איננו בידי בכ"י.

ידידי! ראה אתה אומר אלי: Wir sind in der Geschichte der hebr. Grammatik noch weit zurück ואני הייתי מתברך בלבבי פי בספרי Prolegomeni הפיצותי על זה אור לא מעט, כי הוכחתי שגם בימי התלמוד היו בישראל חכמים הנקראים קראים, שלא היה רוב עסקם בתורה שבע"פ, אלא מחמת קריאת תנ"ך בדיוק (ועל המקומות שהבאתי שם עמוד 20 ראו להוסף תענית כ"ז, פסחים קי"ג, ילקוט הושע תקל"ג) ושהנקוד נעשה ככבל (לא כמבריה) בזמן רבנן סבוראי, ואח"כ קמו בן אשר וכן נפתלי ולא היו ראשי ישיבות (כדברי קצת), אלא נקדנים; ואחריהם קמו בא"י אנשי המסרה ואינם בעלי הנקוד, אך הם בערכם בקוף בפני אדם, אח"כ רס"ג המצרי ור' אדוניה הכבלי (אשר עתה נודע לי היותו הרופא הגדול ר' יצחק ישראלי), שלמדו חכמת הישמעאלים והיונים, המציאו מעט מעט חכמת הדקדוק, ואחריהם אחרים, את שידועים לנו ואת שאינם ידועים לנו, וכלם לא הצליחו להבין דרכי הנחם והחסרים, עד שבא ר"י חיוג ומצא ג' אותיות בכל מיני השרשים, ומכאן נקרא אב לכל המדקדים שאחריו, כי כלם החזיקו באמונת השלוש הוה, לא נמו ממנו ימין ושמאל. רש"י בלא ראות ספרי החיוג, רק ספרי רס"ג, מנחם ודונש, זרע זרע אמת גם בחכמת הלשון בקרב הצרפתים ואחריו שני נכדיו רשנ"ס ור"ת, ולכסוף ראב"ע ורד"ק הפיצו חכמת החיוג בקרב ישראל, וביניהם עמדו באשכנז וצרפת הנקדנים, וחדשו חדושים קלים בנקוד (להגביל בקריאה des moindres nuances, ולחיות כי לא הלכו כלם בדרך אחת, אך זה עשה בכה וזה בכה, נמשך מזה בלבול גדול בספרים, כי המעתיקים העתיקו לפעמים מס' מנוקד על ידי פלוני ולפעמים מס' מנוקד על ידי פלוני אחר, ומכאן הרבה מהזריות הנמצאות בתנ"ך — זה לפי דעתי כולל רוב חכמת תולדות הדקדוק והשאר איננו Wissenschaft, אבל הוא Literatur, עוד קצת ענינים נגלו לי אחרי הדפסת הס' הנ"ל, ואם תרצה שאחבר על כל אלה מאמר ואשלחהו אליך אשתדל לעשותו. ואגב ארחיך אבקש ממך שתודיעני דעתך ודעת ידידנו החכם המופלא מהר"ש צונץ (אשר תברך בשטי ותזכירנו כי עוד שד"ל חי על האדמה) על הנקודות והמעטים הזרים אשר נמצאו ביד הקראים, והובאו בציון, וכבר קדמתי ומצאתי רמז לזה במחזור ויטרי (ע"ן כ"ח ד' עמוד 203), ואח"כ ראיתי ונבחלתי מה שכתב בכ"י 12 של דע ראססי, ובקשתי מבני בכורי מהחיר אהרן יוסף ראנדענגער (אשר

ידעת) והעתיק לי הדברים כהויותם, הו"ל: תרגום זה נעתק מספר אשר הובא מארץ כבל והיה מנוקד למעלה בנקוד ארץ אשור והפכו ר' נתן בר' מכיר בר' מנחם מאנקונא בר' שמואל בר' מכיר ממדינת אויירי בר' שלמה הוא אשר גדע קרן המתלוצץ בארץ מנצא בשם המבורך בר' מנחם בר' צדוק הנקדן והגיהו ונסחו לנקוד מברני — וזר מביאני לחשוב כי אע"פ שהנקוד נתקן תחלה בכבל, הנה צורות הנקודות והמעטים נשתנו במבריה, ומכאן נמשך מה שאמרו קצת כי מחכמי מבריה קבלנו כל הנקוד. ומי יתן ותודיעני על זה איזה חדוש, סוף דבר אני האיש החפץ להיות לעזר ולהועיל לחכמה ולדורשיה, ומבקש למצוא אחרים שישתתפו עמו לתועלת החכמה באמת וביושר לבב.

עוד זאת לא אכחד ממך, כי לדעתי אם ידעת העבר טובה ומועלת, תקון ההוה והכנת העתיד נחוצה יותר ממנה. ואני בכל הקורותי בקדמוניות לכבי פונה תמיד למטרה זו. אבל אני מוצא חכמי הדור בלתי מבינים אותי ומתנגדים לי. לדוגמא המאמר אשר שלחתי אליך על התרגומים אם יובן על אמתתו, הוא כולל פתח גדול להכנת העבר ולהישרת העתיד, ומי יודע כמה שנויים שניתנו, ובכמה דברים הרסת (בהערותיך) את בנינו, והנני משתוקק לראות הערותיך, ולא לחשיב עליהן אלא ללמוד איך אתנהג לעתיד בפרסום מחשבותי.

אתה עתה ברוך ה', אתה ידירי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשו וכל אשר לך כנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ג אייר תר"כ,

ידיך מכבדך ועבדך שד"ל.

Nr. CCCXX.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 376.

Vol. IV, Nr. 58.

4. 5. 1842.

כ"ד אייר התר"ב

לכבוד ידידי הנביר היקר החכם והנבון כש"ת מהריה"ש שלום עד העולם.

שני מכתביך הגיעוני בזמנם, ושמתתי בהם. יהי ה' אתך, ויטע אהלי אפדנך בעיר לבוב לחיים ולשלום, לברכה ולהצלחה.

מהר הזהב לא באני מכתב זה ימים רבים, אך הוא העתיק לפני הרב ש"ר ב"י את הערת ר"י ערמער בענין הקליר, וש"ר כתב לי שאבדוק יפה בכ"י, אולי לא ר' שבתי אך ר' קרא הוא המביא דברי הקליר. ואני העתקתי לפני הענין כלו מראשו לסופו, וגם כל שאר הלשונוה שר"י קרא מביא מר' שבתי העתקתי לו, ואמרתיו לו: «ואתה ידידי היקר אם תשמע לעצתי לא תתאמץ להפיל ארצה בשנויי דחיקי הראיה הטובאת מכאן על זמן הקליר. אבל תתאמץ להפיץ אור על

המאמר הזה של ר' שבתי אשר העתקתי לפניך בתחלת שתוציאהו לאור עם הערות כיד ה' הטובה עליך. ובכוונה זאת הנני מעתיק לפניך כל שאר לשונות ר' שבתי שמצאתי בפי' איוב לר"י קרא.

והנה לפניך העתק אגרת הר"א גייגער אלי, עם תשובתי אליה, ואתה תוסיף ותכתוב בה כרצונך, ותמהר ותשלח אותה אלי.

והנה עתה נחויץ אני מאד לשלוח אליך אגרות לגייגער, ואיננו מופנה לחקור במתון הראוי את התקונים אשר ערכת לפני.

ולבלתי יהיה מכתבי זה ריק מכל, אערכה לפניך ולפני אחיך המליץ היקר מוה"ר נפתלי (אשר תכרך בשמי, ותודיעהו כי שמח לבי ויגל כבודי בשלמותיו ובדכותיו, והנני עד עולם ידירו מכבדו ועבדו) פלפולים שפלפלתי בשבוע שעבר על מהרשי"א ועל רש"י.

במכות ג' ב' כתב רש"י (וכו') כמו למעלה באגרת CCCXVIII עד ומדוקדקים תכלית הדיוק).

שם ד' א' כתב רש"י: אי אפשר לשלשת לוגין וכו', ל"ג דהא ודאי אפשר, אלא חיישינן לשמא — הגהה זו היא על מימרא דרב יהודה אמר רב, ואיננה על תניא נמי הכי, וכן בדפוס ישן (כאסילאה) במימרא דר"י א"ר כתוב חיישינן, אבל בכרייתא כתוב אי אפשר; ובדפוסים אחרונים הגיהו גם בלשון הכרייתא וכתבו חיישינן במקום אי אפשר, והוא שבוש, כי חיישינן היא לשון ארמית, ואיננו לשון משנה וברייתא. ואולי גם במימרא דרב יהודה אמר רב לא נתכוון רש"י להגיה ולמחוק מלות א"א, כי לא אמר: חיישינן לשלשה לוגין ה"ג, ול"ג א"א דהא ודאי וכו', גם לא אמר: אי"א לשלשה לוגין ל"ג, אלא ה"ג חיישינן וכו'. ואולי המעתיקים טעו ול"ד בל"ג נתחלף להם, וכתבו לא גרסינן, והוא לא כתב אלא לאו דוקא. ראה עתה הדבור איך הוא עולה יפה: א"א לשלשה לוגין, לאו דוקא דהא ודאי אפשר, אלא חיישינן לשמא, וסיפא דמילתא מוכח דמשום שמא הוא וכו'.

ואתם הנקיאים בענינים אלה יותר מנני, תשפטו דברי משפט צדק.

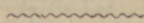
דע ידירי כי בהיותי בעיר מולדתי, בשמחה רבה ראיתי את בן אחותך כי שב לאיתנו בכריאת שלמה, והוא בחור נחמד ויקר, הולך וגדל וטוב, שוקד ומצליח בלמודיו, ומתוקן ומשובח במעשיו ובהנהגתו, ומפואר שמו בפי כל יודעיו. הי' יברכהו, וישמחו בו הוריו וכל קרוביו.

אם תראה ידירנו המשכיל והנבון מה"ר דוד מינץ תברכהו בשמי, ותודיעהו כי קבלתי אגרתו ומצאתיה כלילת יופי בתפארת מרצתה, ומיד שאמצא עצמי מופנה מעט אישיב לו מענה.

תלמידי היקר והנכבד רמב"ם הלוי דורש שלומך.

ואתה ידירי היקר שלום ואחייך שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

בחפזון רב. פאדובה כ"ד אייר.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 379.

Vol. IV. Nr. 61.

8. 5. 1842.

כ"ח אייר התר"ב.

לכבוד ידידי המשורר הנכבד כמח"ר מה"ל שלום עד העולם.

הייתי במריאסטי ובדקתי הכ"י אשר ביד בני בנו של המשורר יצחק לוצאטו זצ"ל דודי, ותקנתי על ידו מעיות הרבה שהיו בכ"י שלי. גם מצאתי שם 192 טורים על מעשה בראשית, שלא היו בספרי, והם התחלת מלאכה שלא נגמרה, והעתקים לי. גם הראו לי הדיפלאמא שלו ושל אביו ושל בנו ובן בנו והנה אביו רפאל לוצאטו נכתר בכתר הרפואה פאדובה ביום 4 Mai 1717, והוא יצחק המשורר, נכתר גם הוא פה ביום 27 Mai 1751 וכנו רפאל גם הוא נכתר כאן ביום 1 Mai 1797, ובן בנו יצחק גם הוא נכתר פה ביום 24 Jänner 1836. הדלקה אשר עליה חבר השיר הראשון מס' תולדות יצחק היתה בליל י"ד כסלו תקי"ט. והיו מזמרים אותו בלילה ההוא בכל שנה באותו בה"כ שנפלה בו הדלקה עד שגשרף בשנת תקפ"א (וע"ן כגור נעים 146—135) והא לך נסחאות הכ"י: שיר ו' ויצו אל כל הבא — י"א עד שערי הנום הלא יגיע — איש איש פדות ישעו קנו על ספר — י"ט הפר מזמותיו — כ' ויען הזמן ויאמר: מה תהמי קריה וכו' — כ"ז עלמה הבתי אור כדמות הקשת — מי זה אפוא ערב לבנו לנשת — ל' את נעמי שמהה — תודה עלי חבלך אשר צלחה — ל"ד הנה כי בלבכי גדל החבל — כ"י סלף מפעליו — ל"ו או איך משורר ציון — ל"ז אך טוב היות כמת בעמקי קבר — אשאג ואתאונן להרבות אבל — ג"י בנין בנינים ומי כמחו — מ"ה לולא כי שקוויו יקיא בבקר — מ"ט חכם כמו עיניו — כי נחשבו נגדו — נ"ג ולכד אהב אחי החי — לכן כלי כליו רעים — או אם כזאת על זה יתן — ובתוך קהל הודי בקש — נ"ח לו יש בפי מלה — נ"ט עת בא כסוס דהר — השב גכול בני רכוש נותרת — נראה דמות כושי — ס"א ונין זונה ישנה לי — ג"ו משכיל אני עורר — ס"ב העתקתיה במצות המשורר הקיסרי כמ"ר מטסטוזאו (אמר שד"ל דע כי המשורר היה בעיר ווין בשנת תקל"ט או תק"ס, ודבר עם מטסטוזאו) — לא אתנגך זכיתי — ס"ד (אמר שד"ל בה"כ אשר עליו חבר השיר, נבנה בשנת תקפ"א) ותרומ בשיאה לגבהי מעונים — ס"ה אי מלך השירים — עם חבר בחוריו מכים בנבל — אמנה פחד לבי לשוא והבל אמנה על לא דבר היה הישער — ללקוט פרה זמרה כי אז אחכמה — בין הצנים אתו וכיד המלך — ס"ו אבי נשגב ורם — לבא לגור עמך כי טוב צלך — ידעתי אז איכה מזה הכתר — ס"ח וביד נוגעת יד — עתה צפה צלמך — ס"ט אך הוא מראש יכין מסתור מזרם, אחר ישע שדה חלקה או כרם, למצוא די מחסורו — הגה במלאכת אל יומם וליל — ע"א לחוד כמו משל בעיר יקרה (אמר שד"ל

הכוונה על עיר טריאסטי, וחבר השיר הזה על מהח"ר ישעיה נורצי ז"ל שבא פירארה. ומפי ר' ברוך ז"ל בן המשורר שמעתי כי זה ר' ישעיה בשמחת חתונה אחת הלעיג על אנשי סן דניאל, ואמר שאין להם דק דגן תזקר (maiz, gran turco) ולפת, ואנשי סן דניאל שהיו שם נמנעו להשתיקו בניזופה, בעבור כבוד החופה, וכתבו אל המשורר, והוא השיבו בשיר הזה, ובו רמז לו כי בא לעיר טריאסטי בעירום וכחוסר כל ונעשה משרת בבית קצינים ממשפחת לוצאטו, והמור האחרון גרמז בו כי אנשי פירארה היו בחזקת בעלי גרב) — ע"כ (אמר שד"ל הרב יעקב חי חפץ מת בשנת תק"ט, כנודע מס' בני הגעורים) שפתי מלמדיו בעיר תבענה — ועיר אשר תהלל — אף כי נבלתי אשר באפר — ע"ד ימלט להקת הרופאים וכיו' —

דע כי מצאתי מגלה שכתבתי אני בימי בחורתי, מפי ר' ברוך בן המשורר כתוב בה מצבת ר' מרדכי הלוי (כבר שלחתי לך), אך במקום: גבור מציל מעץ כתוב בה: גבור מלט מעץ, וכן נכון, כי הכוונה על איש יהודי אחד שנגזרה עליו מיתת בית דין, והוא השתדל בערו עד שהצילו וכמגלה ההיא מצאתי שיר חדש לא נמצא בכ"י, וכתבתיו אני מפי ר' ברוך הנ"ל, וז"ל: אל אל הכחודים עמית על רע יתור מוציא רבה ערות הארץ מה בצע בתלונות? חדלו הרע הרפו על התגלע ריבורת בן פרץ. הנה האיש נבון כל טוס גורע דובר על עיר ועיר הסתר גם פרץ אולם כל פה נרנן רק רע זורע שמצה ולזות מצה מדון עם קרץ. הבה עמדו מריב מה עוד תהבלו? כי חלק לישרון העיר שרתי לא לו אדמת נכר גם כי רבתי. נדפים ככושרות אמר נואלו עת בכבודות מוטה נפשם ידאיבו אם על יפי מסגר יחדו יריבו — ומה נכבד השיר הזה! עוד שמעתי מפי איש זקן הנולד בסן דניאל כי איש יהודי עני היה מתרעם תמיד שלא היה על קו הכריאות, והיה ר' יצחק נתן לו רפואות, ולא היה מועיל, כי תמיד היה חוזר ומתרעם; ולבסוף הכיר ר' יצחק כי לא היה חלוי חולי הגוף, אלא דאבון הנפש מפני העני, אז כתב לו מרקחת חדשה, וזו היא: כים המלא יבריא הולה ישמין כחוש יחזיק רפה אך חסרונו מכה רבה לא תועיל בה חכמת רופא. באגרת לשי"א הנתנה לרפוס תוכל לשנות דברי אודות אשתי מפרט לכלל, כפי הנאות לענינך וכרצונך, וכאלו כתבתיו אני. ההגיד לך אדם ענין משניות דסנרניאל? — הלא גם הן מלאכת ר' יצחק ואם תרצה אשלח אותן אליך. והיא סאמירא על דרכי היהודים אשר במקום מולדתי והלשון לשון משנה.

בקראי מה שהחלות לדבר על משוררי איטליאה זה מאה שנה נתחדש בלבי רעיון אשר עלה בדעתי זה ימים ושנים הרבה, והוא כי משוררי משפחת לוצאטו יש להם בשיריהם תכונה פרטית נבדלים בה מכל שאר משוררי איטליאה, וז"ל כי רמח"ל הוא החל ועשה כמלאכת השיר העברי רעפארמאציאן ותקון גדול, ואחריו החזיקו כל בני לוצאטו. ואיני יודע אם אוכל לכאר מחשבתי כראוי, אבל אני מרגיש אותה בחדרי לבי הרגשה חזקה, והוא: שאר משוררי איטליאה כל ישעם וכל חפצם היה להרבות בלשון מקרא, כענין ושלא כענין, ולא היו חוששים שיהיה לכל דבר ודבר מדבריהם ולכל מלה ומלה משיריהם טובן וענין פרטי, אך היה מספיק להם שיהיו דבריהם רמוזים לאיזה פסיק, או שיהיה בהם לשון הנופל על הלשון, כאופן שאם באת לתרגם שיריהם לא היה אפשר לתרגם מלה במלה, כי

לא היתה כל מלה רומזת לענין מיוחד, אם לא על דרך רחוקה ודרך חידה ומשל.
לא כן שירי רמח"ל ובני משפחתו אפשר לתרגמם (כלם או רבם) בכל לשון, כי
כל מלה ומלה באה בהם להוראה על ענין מיוחד ומוכן בדרך הפשט הכרוי. תן לבך
על הדבר הזה וצרפהו בכור חכמתך.

ועדיין עיני מיהלות לדעת את שלום אסתר ומה יעשה בו, ואתה אל
תקה ממני שאזכיר לשלוח אליך גנאי אוצרותי אם לא תשלח לי את שלום אסתר
בדפוס.

ס' דעלימש קבלתי מאת החכם מאננהיימער. ומתי אקבל קונטרס ידירי
היקר והחביב, מוה"ר זקש?

והגדה לפניך תשובת ידירי החכם יואל. אחרי אשר לא הפצת ישתבאנה
לך אנרותי מועתקות על ידי אחרים, קח לך העתקה הראשונה אשר יצאה מתחת
ידי, הנקראת בלשון ארץ מולדתך וכוונם.

ואתה ידירי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת כחגך, כנפשך
וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום כ"ה אייר תר"ב. ידירך שד"ל.

Nr. CCCXXII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 382.

Vol. IV. Nr. 62.

13. 6. 1842.

ה' תמוז התר"ב.

לידירי רצוני, עפרי וצבי, חשקי ומאויי, גורלי ודיי, גאוני וצבי עדיי, פארי
והוד יפיי, נזמי וחליי, ששי ומשיי, ותור ולחיי, ראשית תבואתי ופריי, שמני
ושקויי, קשתי ותליי, גדודי וגויי, כפירי ואריי, זהבי בעניי, דרורי בשביי, שממתי
בנשיי, תנחומי בכביי, מזורי וצריי, למזורי וחליי, הקשור על לבי כמכעת עגיל
וכומו, החכם המפואר מהרי"מ ז' שלום עד העולם.

אחרי שורותים אלה לא אאריך לשון להגיד לך מה מאד שמח לבי ויגל
כבודי על מכתבך מיום כ"ו סיון, והנני ממהר להשיבך תשובה.

רע עליך המעשה כי המרחתי עצמי להעתיק לך (בטעות) שיר שכבר
הדפסתי באגרתי בכ"ח ד' עמוד 144 — האם רע בעיניך כי על ידי המקרה הזה
כתבת לי כי האגרת היא „מלאה לה ברכה מראש עד סוף" ומסתמא גם
העמודים 134. 135. 136. 137. בכלל?

האם רע בעיניך היותך הראשון בחכמי הדור שהודה לי על האמת בענינים
ההמה? האם רע עליך המעשה כי הבאת שמחה בלבי כמוצא שלל רב? האם
רע עליך המעשה כי משעה שקראתי המלות החן החלומי לקוות אולי למחיה

שלחך ה' בקרב ישראל? האם רע עליך המעשה כי מאותה שעה נקשרה נפשי
בנפשך? —

ואבאה למבוכתך בענין הקלירי, ותחלה אברך את ה' כי לא נפסדה ולא
נחלשה בלבך המהור הרגשת האמת, ורוב דברים הנאמרים בחכמה, בקיאות
וחרפות, לא יוכלו לך ולא יפתוך — והנה בענין תמיהתך „איך נתעקמו ונתעקשו
דרכי השיר והלשון משיטות הרעיונים וצחות המליצה, והיו להפך, ומי יודיענו
השתלשלות הסבות והמסוככים אשר על ידיהם נתהוו מליצת ר"א הקלירי?"
ידינו החכם המופלא (בה"ע תק"ץ עמוד 97) מייחס הדבר אל ההכרח, כאמרו
כי ר"א קליר הכניס את צוארו תחת עול החרוזים ואסר את ידיו בנחשתי מלאכות
אחרות, עד שהיה קשה עליו מאד לכלכל דבריו ביופי וצחות, ואני לא כן אדמה
ולבבי לא כן יחשוב, וגראה לי כי הדבר נמשך מבחירה, ולא מכלתי יכלת ולא
אמר „לא מהכרח" כי גם כל שאר בחירה ורצון שבעולם היא נקשרת בסבותיה,
ורק הסבה הראשונה היא למעלה מכל סבה ומכל הכרח, כי אמנם אם לא היתה
כבודת המליצה חביבה על הפייטן, מי הכריחו להכביד על עצמו הנחשתיים, אחרי
ראותו כי הפל שמן מליצתו מפני עול? מלבד שאם נחקור הענין בפרטיו ולא
בהשקפה כללית נראה בבירור כי בכוונה ורצון היה הקלירי רודף אחר הלשון
הקשה והזר; כגון באמרו לראי יקפיל, מי מנעו מאמור שמים, שחקים, שחקי,
זבול, ושאר כנויים? ואמנם אמתת הענין לפי דעתי היא לפי מה שאמר:

השיר העברי הקדמון, החפשי מכל נחשתיים, הוא טוב ויפה, נחמד ונעים,
אדיר ונשגב, אם המדבר בו הוא בעל הלשון, אשר ינק אותה משדי אמו ובקי
בכל חדריה ומצפניה, והוא עם זה אמיץ לבו בנבונה, ואש אלהים יוקדת ברוחו,
כמו שהיה הענין במשה, דוד, ישעיה, ושאר משוררי הקדש; כי אז השיר החפשי
מכל כבל היה להם כלי מחזיק ברכה, בו היו שופכים הַמִּית נפשם בלי מעצור,
אבל איך יושר שיר ה' בימי הגלות והצרות, והגזרות המתחדשות יום יום? והלשון
כבר נשכח חציו, ואומץ הלב כבר אבד ויגוע ואינו. הלא מזה נמשך בהכרח כי
השירים המהוברים על דרך שירי הקדש, בזמן האמוראים ורבנן סבוראי והנאונים,
ירדו מטה מטה מהדר תפארת שירי המקרא, כאשר עיני כל משכיל תחזינה מישרים,
ומזה נמשך מעט מעט שלא היו השירים ההם מוצאים חן בעיני הקהלות, ולא
היו מעוררים את לבם לאביהם שבשמים, כי היו נבזים ושפלים בעיניהם, כי היה
לשונם פשוט, ומליצתם חלשה, ועניניהם היו פשוטים וידועים לכל. אז ראו חכמי
הדורות כי צריך לרוטם מליצת הפיוטים, לבלתי יקוצו בהם בני אדם, ובימים ההם
אירע ג"כ כי גברו הישמעאלים, ונתפשטה מלכותם ולשונם בפרס כבל ושאר
ארצות, ועמם נתפשט החרוז (תחת כי היהודים הקדמונים, וגם הנוצרים הסוריים
היו שיריהם בלי חרוז), והחלו חכמי ישראל לעשות פיוטיהם על הדרך החדש
אשר היה מוצא חן באזני כל העם. ואמנם לרוטם מליצתם שלש תחבולות מצאו,
האחת היא שבחרו להם מלות זרות ונוטות מן המנהג הפשוט בלשון, והשנית
הרבו להשתמש במשל וחידה ומליצות מושאלות, והשלישית יסדו רוב עניני שיריהם
לא על ענינים ידועים לכל כאשר הם עניני המקרא, אבל על עניני אגדה הבלתי
מפורסמים בקהל, והם עם זה מושכים לבו של אדם מפנים הרבה. הן כל אלה

תחבולות הנוהגות אצל כל המשוררים שבעולם, כי טבע האדם אחד הוא בכל המקומות ובכל הזמנים, ונ"ל כי שלש המדות האלה המצויות בכל חשוכי המשוררים כלן נתקיימו בקליר ובפיוטיו, אלא שהוא בכחו ובגבורתו נטה בהן אל הקצה האחרון, ולא ידע לעצור ברוחו ולעמוד בדרך הממוצע. זה הוא מה שנראה לי.

והנה בדברי ר' שבתי דונולו (המזכאים בפירוש איוב לר' יוסף קרא אשר הקרה ה' אלהי לפני) שהיה כותב זה תשע מאות שנה, מצאנו שהוא אימר וכן למדנו מחכמי ישראל ז"ל ומחכמי בכל והודו, ואח"כ בכואו לערוך ראיותיו אינו מביא מחכמי ישראל אלא הקליר לבדו, ואח"כ מזכיר חכמי בכל והודו; נמצינו למדין שכבר בימיו היו דברי הקליר נחשבים כדברי קבלה, לא כסכרת אחד מן המחכמים, אלא כדעת חכמי ישראל, א"כ על כרחנו לא לבד שהקליר כבר מת קודם לכן (וכערות סימן זצ"ל שהוא כותב עליו), אבל ג"כ שהיה קדמון בערכו, וקדם לר' שבתי קצת דורות, וגם נראה שהיה הקליר באזיאה, כלומר באחד ממקומות הקבלה, כי רק חכמי המשנה והתלמוד והגאונים נחשבו חכמי ישראל ובעלי הקבלה, ודבריהם מקובלים בכל תפוצות הגולה, אבל חכמי איירופא לא היו דבריהם נחשבים כדברי חכמי ישראל אלא סכרת עצמם, לולא שיעידו ממי קבלו הדבר.

וזה מחזק בלבי השערה שכתבתי ביום ר"ח סיון תר"א לירידנו החכם המופלא שבעירך, והוא שהקליר היה בבלי, ושם אביו קליר, והוא שם אדם גרידא, כשאר שמות בבליים רבים אשר לא ידענו מקורם וענינם. והנה נא לנו פייטן אחר שהיה בלא ספק בבלי, הלא הוא ר' שלמה הבבלי (הביאו רש"י בשמות כ"ו מ"ו), ולשונו דומה הרבה ללשון הקליר — ואם תשאלי: א"כ למה זה מכונה בבלי וזה אינו מכונה בבלי? אשייך כי ר' שלמה נקרא כך מפני שיצא מארצו וכא לספרד (כן כתב ר' יוסף הכהן בס' עמק הבכא אשר בידי כ"י), והקליר שנשאר כל ימיו בבבל לא היה להם שום טעם לכנותו בבלי. — ואמנם שם יעקב שר' שמואל שולם מניה ס' יוחסין מיחס לאביו של ר' אלעזר, כאמרו כי הוא ראה פיוט ליום שביעי של פסח, חתום בו אלעזר בירבי יעקב קליר מקרית ספר, נ"ל שאינו אלא מעות, ואע"פ שאין לא ראינו ראיה, הנה מה שעדיין לא נראה ולא נשמע הפיוט עם החתימה ההיא, עם כל מה שנתגלה לי ולאחרים בימים האלה ממחזורים בלתי ידועים, וגם מפיוטי הקליר עצמו ראיתי קצת בלתי נמצאים במחזור אישכנו ונמצאים במחזור בני רומה, החישר והספק על אמתת עדות המניה ההוא יש לו על מה שישמוך.

ואמנם קרית ספר מה היא? — קרית ספר היא פומבדיתא: זאת למדתי מידינו החכם המופלא (בה"ע תקצ"ב עמוד 39) שהוכיח כטוב טעם ודעת כי רבנו חננאל בקינתו על רב האי קרא לפומבדיתא קרית יעבין, על שם מאמרם הוא יעבין הוא עתניאל, ועתניאל לכד את קרית ספר, א"כ קרית יעבין היא קרית ספר, ונקראה פומבדיתא בכנוי שירי קרית ספר, מפני "שהיתה אז ראש משכן למוד התלמוד וממנה יצאה תורה לכל ישראל, שישבת מתא מחסא אזלא ומרדלה כבר לפני רב סעדיה ואחריו עד סוף כל הגאונים". ומי יתמה על הקלירי

הרוף תמיד אחר משלים וחידות, אם קרא לעירו קרית ספר, אחר שנאמת היא היתה בימי משכן החכמה בישראל.

והנה התחלת הפיוטים היתה לפי דעתי בכבל, וכל מה שנתפשט בכל ישראל משם יצא, כי רק גאוני בכל היו מושלים על כל תפוצות הגולה. וכן פיוטי הקליר שנתקבלו באיטליאה צרפת ואשכנז ובכל ארצות הצפון, רק מבבל ומפומבדיתא מקום הגאונים יצאו; ולפיכך ר' שבתי מביא דברי הקלירי בדברי חכמי ישראל, כי היו דבריו דברי קבלה כאלו הם דברי הגאונים, כי תלמיד הגאונים היה.

והנה היהודים אשר באיטליאה צרפת ואשכנז ופולין נשארו תמיד משועבדים תחת גאוני בכל, וגם פיוטי הקלירי קבלו עליהם ועל זרעם; אבל אנשי ספרד ואפריקא (אוהבי חכמת יון וישמעאל) מיד כשקנו ידיעה בתלמוד על ידי החכמים שנשבו באיטליאה, בימי רב שרירא והוכאו בארצות ההן, פרקו עול הגאונים מעליהם, וקראו לעצמם דורר ואימנציפאציון, ולא העלו עוד מנחה לגאוני בכל, עד שמתוך כך הלכה וגדלדלה גם ישיבת פומבדיתא.

ואלה אנשי ספרד ואפריקא גם עול הקלירי פרקו מעל ציארם, כי היו דבריו בלתי מסכמים עם מצב שכלם ומדרגת ידיעתם בחכמות, ואז התעוררו לעשות להם פיוטים אחרים יותר נאותים למעמד רוח תבונתם, והיה זה סכיבות שנת ת"ת, כחמשים שנה אחרי ביאת החכמים השבויים, והיתה התחלת הפיוטים הספרדיים האלה על ידי ר' יצחק בן גיאת, ר' יצחק בן ראובן, וריש גבירול. ואמנם אע"פ שסרו הספרדיים מעל הקלירי, לא בעטו בו, ולא רצו לזלול בכבודו ולהזכיר את שמו לגנאי (לבלתי הביא עליהם קללת יתר הגולדה), אך לא דברו בו למרע ועד טוב, גם ר' יהודה חיוב במקום שהיה יכול להזכירו לגנאי (עיין מה שהבאתי בכ"ח ב' 175) שמר לפיו מחסום ולא הזכיר לא הוא ולא פיוטיו. ובכן מעט מעט נשכה שם הקלירי ואבד זכרו בארצות הישמעאלים, ומכל מקום רחוק הדבר בעיני שלא ראה ראביע את פיוטי הקלירי גם במרם צאתי מארצו.

ואמנם גם בזולת אימנציפאציון מחכמי בכל ומן הקלירי, מצאנו כי חכמי איטליאה צרפת ואשכנז עשו להם פיוטים חדשים לרוב, ועשו זה להוסיף ולא לגרוע, כי לא כטלו אמירת פיוטי הקלירי רק הוסיפו עליהם, ולא נטו מעל דרכיו לעשות להם דרך חדשה, כמעשה הספרדים, אשר הלכו גם כפיוטיהם אחרי חכמת היונים (כגון רשב"ג בכתר מלכות), ואחרי דרך משוררי ישמעאל; אבל אלה אשר היו בקרב הנוצרים וחכמת זרים לא ידעו, הלכו בעקבות הקלירי, ובפרט חכמי רומה. ר' נתן כתב בסוף ס' הערוך שני שירים כבדי לשון כלשון הקלירי (שלחתי אותם ביום ח' סיון תקצ"א לירידנו החכם המופלא שבעירך, וכמדומה לי שכבר נדפסו בצייטשריפט של גייגער, ועדיין לא זכיתי לראותם), ואביו של ר' נתן, ר' יחיאל בירבי אכרסם, חבר קצת פיוטים, נוטים לדרך הקלירי, גם כי אין לשונם קשרה כלשון בני (עיין בב"י עמוד 15), וכל הרוצה לעמוד על התחלת הפיוטים צריך שיראה לפחות מחזור בני רומה (הקהלה היותר קדמונית שבאיכרופא) הנוהג בכל גלילות איטליאה, ונדפס כמה פעמים, וכבר הודעתי טיבו לירידנו החכם

המופלא מהר"ט צונץ, וגם שלחתי אליו, וכן אי"ה אשלחתי אליו ידך נפשי.
גם כי ידעתי כי רק מעט תמצא בו מטה שיחיה ראוי לתרגם בימים האלה.

הרי אלו ראשי פרקים מטה שני"ל על הלוך התחלת הפיוטים, אשר כבדתי
ושאלת את פי עליו באגרותיך הקודמות, והותרו בזה גם יתר שאלותיך באגרתך
האחרונה.

עוד זאת אניד לך כי הרבה חקרתי על ההשערה אשר שערתי שהיה הקלירי
מפומבדיתא, ולא מצאתי מענה עליה אלא אחת, והיא מה שהעיר ידידנו החכם
המופלא בכה"ע תקצ"א עמוד 93, כי מלת בירבי המצויה בחתימת הקלירי היא
שגורה מאד בתלמוד ירושלמי, ולא גם פעם אחת בתלמוד בבלי, ואמנם מעם
החלוק הזה איננו כאשר חשב ידידנו מפני שאנשי א"י היו רגילים לכתוב התבות
מלאות וי"ו וי"ד יותר מאנשי בבל — ושרי ליה מאריה לירדנו שלחנם תפש
על רש"י ז"ל, וזה מה שכתבתי לו על זה ביום י"ד שבט תקצ"א: ובענין אם
אמר פטרוה או פטרוה, אגב חורפך לא דקת, כי שם אין הענין בכותב, אבל
באמר, והו"ד כותבי התלמוד הוסיפוה, מפני שלא היה בימיהם הנקוד, ועל כרחנו
אין הכוונה אלא כפירוש רש"י שאמר פטרוה מכנין הקל, או שאמר פטרוה מכנין
פיעל — אבל הוא מפני שהירושלמיים היו קוראים לכן ber, והבבליים har,
ובמו שמצאנו ר' יוחנן שהיה ירושלמי, היה אומר דין גרמא דעשיראה ביר. והנה
בירכי הוא מורכב מן ביר רבי, ויקשה מאד להשערתי, אם הקליר היה בבלי אך
היה חותם שמו בירבי קליר שהוא על מנהג אנשי א"י? ויש להשיב כי אחר
חתימת התלמוד נשתנה לשון ארמית מעט גם בבבל, ונתקרב לרבויר הירושלמיים,
ולשון רב שרירא באגרתו הוא סיוע לזה.

ואבאא לענין התלי וקו התלי אשר שאלת. התלי הנוכר בכתר מלכות הוא
התנין, Draco, וזה לשון D'Alembert באינציקלופדיא Dragon terme d'
astronomie. La tête et la queue du dragon sont les noeuds, ou les
deux points d'intersection de l'écliptique et de l'orbite de la lune
qui fait avec l'écliptique un angle d'environ cinq degrés. C'est
dans ces points d'intersection, ou proche de ces points, que se
font toutes les éclipses.

והנה קו התלי יתורגם בלשון אשכנז Knotenlinie לפי האסטרונומיא
החדשה, ואולי Drache בלשון החכמה הישנה.

והנה כל הספרדים הסכימו בזה שהתלי הוא התנין, ולדעתי אין הדבר כן,
אבל התלי הנוכר בס' יצירה (תלי בעולם כמלך על כסאו, ובכרייתא דשמואל
שהביא ר' שבתאי (עגלה משרתת לתלי), נראה ברור שאינו הקו ההוא המדומה,
אבל הוא דבר שיש בו טמש. ונ"ל כי שם תלי אצל הקדמונים היה מורה על
דבר בלתי מתנועע ועומד כמלך על כסאו, וכל צבא השמים מקיפים סביבותיו,
זה הוא הכוכב הצפוני (Stella polaris), או הקוטב עצמו (Polus), וצריך עיון,
שמחתי מאד בהעתיקותיך אשר שלחת אלי, קצתן בדפוס וקצתן ברוך
האגרת, ועל שבדפוס אניד לך כי רע עלי מה שהדפסת ונגדך ש"ח בשין שמאלית,

וכן תרגמת, וזה טעות, והנכון שח' לשון שפלות והוא על שם ונקלותי עוד זאת
והייתי שפל בעיני.

ואתה ידידי חביבי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
החותם פה פאדובה ה' תמוז תרי"ב,

ידיך שד"ל.

CCCXXIII.

An Herrn. Gedeon Brecher. in Prossnitz.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 384.

Vol. V. Nr. 2.

19. 6. 1842.

י"א תמוז התר"ב.

לכבוד ידידי החכם הרופא כש"ת מוהר"ר גדליה ברעכער נ"י שלום עד העולם.

מכתבך מיום כ"ג אלול תרי"א הגיעני בהיותי כמריאסמי בבית חותני הי"ו,
וכבר החלתי להעתיק לך פירושי ר"י הישראלי לס' יצירה, אך בהיותי מעתיק והולך
מצאתי כה וכה הלשון מנומנם וצריך להערות, ואני לא מצאתי את רוחי מוכשר
בימים ההם להעמיק העיון באותם הענינים, כי זמתי נתקו באהבת אחות אשתי
אשר שדכתי לי, כאשר ינתק פתיל הנעורת בהריחו אש. ובראותי אותך אץ לאמר
מהרה חושה שלח לי העתקתך "בזמן היותר מוקדם" דבר שהיה אז בלתי אפשר
לי, זה הרפה ידי, ועזבתי המלאכה ולא פניתי אליה עוד. ואחרי כן בתחלת
נאוועמבער חזרתי לביתי, ואולי הייתי חוזר לעבודתי להעתיק לך הס' ההוא וכי
רוחי שב לאיתנו בהיותי רחוק מן העלמה המבערת את הבערה בלבי, אך יום יום
הייתי מצפה מתי יבא לידי ס' עץ חיים לר' אהרן בן אליה הקראי, שכתב לי חתנך
ששלחו לי, ועד היום לא ראיתיו, וזה היה סכה גדולה לחוסיף רפיון על רפיוני.
גם השבעה כוזרי שאתה אומר ששלחת לי, לא ראיתי.

ועתה אתה אומר כי תרגמת ס' יצירה ללשון אשכנזית, נראה מזה כי אין
בלבך להוציא לאור קונטרס בלח"ק, אלא בל"א, א"כ אין בדעתך להדפיס פירושי
ר"י הישראלי ככתבו וכלשונו, אלא להביא מדבריו בהערותיך האשכנזיות, ולא על
מנת בן היתר הבטחתי להעתיקו לך. כי אמנם אין הדבר שוה בנוק אבוד זמני
להעתיקה, כי מה שאני מאבד זמני וכחי בענינים אלו אינו אלא כדי שיצאו לאור דברי
הקדמונים בכתבם וכלשונם. ומלכד זה מתוך דברך ניבר כי עיקר כוונתך בהערותיך
הוא לבאר דברי המקובלים, ובכחינה זאת פ"י הישראלי לא יועיל לך מאומה, כי
אין בו כלום טרעות הקבלה. ע"כ על כל הדברים האלה הנני מוכן ומזומן לשלוח
אלך (על ידי הפאסט אם תרצה) כסף מחיר החמשה כוזרי אשר טכרתי כל אחד
מהם במחיר fl. 2.20 מ"כ.

והנה לפי הנראה אין כדעתך להוציא לאור אגרותי הארוכה על הקבלה, והנני מחויב להגיד לך כי אני לא אהרל (בזמן מן הזמנים, א"ה) לפרסם ולהחזיק סברתי נגד כל המייחסים דעות הקבלה לאכותינו חכמי המשנה והתלמוד ולר"י הלוי ע"ה, ונגד כל האומרים כי הספירות האמורות בס' יצירה הן דבר אחר זולת המספרים. ומובטחני בחכמתך וכיושר לבכך כי לא תבקש ממני שאשא פנים בתורה, ושבגלל אהבתך וכבודך ירדי היקר והנכבד, אבגוד באמת ובאכותינו ורבותינו, שהמקובלים (וכל המקדימים זמן התחלת הקבלה) מייחסים להם דעות אשר לא עלו על לבם מעולם.

תתן שלום בשמי לחתנך המשכיל והנבון, ותודיעהו כי עורני מצפה לעץ חיים ששלח לי, והנני מוחל כי כמו שנתקיים בי תוחלת ממושכה מחלה לבי, כן יתקיים בי בקרוב ועץ חיים תאווה באה.

ואתה ירדי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכי"ח פה פאדובה "א תמוז תרי"ב, ידיך שד"ל.

Nr. CCCXXIV.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 385.

Vol. V. Nr. 3.

21. 6. 1842.

י"ג תמוז התר"ב.

לכבוד ירדי המהלל ברוב התשבחות, המשכיל והנבון, כש"ת מה"ר יהושע העשיל שור, שלום ונחמה.

שמועה רעה מארץ מרחק, כל השומע יחרד ויאנה, כי פתאום עלה מות בחלונך ויקח ממך את עטרת ראשך, איבך המפואר. מי אשוה לך ירדי ואנחמך, כי תכפו עליך צרות, בעוד תשעה ירחים לראשונה ולשנית, שלישית ממחרת לבא. גדול כים שברך אף רוחי בקרבי עליך תהמה ותשתוחח. אבל מה אענה ומה אומר? בחכמתך ובנבונתך וכיראתך את האלהים במחתי, כי משא יגונך יכבד עליך אך לא יכבד מנשוא, לא יכשל כחך לסבלו, ולא תרביץ תחתיו. במחתי כיושר משפטיו של הקב"ה, שאינו בודק את המרועעים, אלא את היפים הנריאים והשלמים. ועתה חזק, ירדי היקר, תן פוגה, לנפשך הנוגה, התגבר על שברך, ואל תתנהו לדכא לארץ חיתך. איבך הצדיק יהיה תמיד לנגד עיניך, אך לא להתאבל עליו יותר מדי, אך למלא מקומו כחכמה ובתבונה, בצדק ובאמונה, לעשירת מעשהו, זך מעשהו, ולעבוד עבודתו, נקיה עבודתו. ואלהי איבך יהיה בעורך, ויאיר עיניך בדרך זו תלך, והיית בכל דרכיך משכיל ומצליח, וה' עמך.

תולדות רש"י אשר הוציא לאור החכם המעולה רשב"ה הגיעוני ושמתתי בהן כמוצא שלל רב, כי דברים רבים הוסיף בו יתר על דברי החכם צונץ. אם יודמך

לך הודיעהו נא כי הנני מודה לו במאד מאד על מתנתו, כשמצא עצמי מופנה לכתוב עד ספר מה שמצאתי על רש"י בספרים כ"י ודפוסים בלתי מצויים, אכתוב הדברים באגרת אליו.

אף לזאת אני מודה לו, כי הביא בספרו הגהת אחיך מוהר"ר נפתלי מנדל על פסוק ע"ן השפך נחשתך, ומיד אחרי קראתיו הגדתו לתלמידי וכתבתיו בפירושי. הא לך בחזרה הרף מן הס' כ"י אשר ביד המשכיל רייפמאן, ולא מצאתי בו דבר גדול. הדקדוק הוא מאוחר לראב"ע והוא מעתיק ממנו.

ואמנם הכתב על ביאת משיח הוא מזויף מתוכו, כי הוא אומר כי אנשי רינוס בשנת ד' תש"ך שא"ל מחכמי א"י, ואמנם התשובה איננה מא"י אלא מבל והחותם הוא ר' יעקב בר מרדכי ז"ל ריש מתיבתא דמתא מחסיא וכל דורו (!!) ובתוך התשובה כתוב: "אמת תדעו שאין אנו נמנעים מלהתפלל בהר הזיתים ככל המועדים" -- ומי הביא הר הזיתים אצל מתא מחסיא?

או היו אנשי בבל עולים לרגל תת"ק שנה אחר החרבן?

והוא"ל ואתא לידן מספר תתיק שנה לחרבן, אגיד לך כי מה שמצאנו בקרובך לתשעה כאב אאבין תשע מאות ועוד כי לא דש בן גרני, וכל המפרשים והמבקרים האמינו שהכוונה לזמן שעבר מן החרבן עד הקליר, נ"ל ברוה, כי לא לכך נתכוון הפייטן, אלא לתת"ק שנה שחיתה שנאה כבושה הנזכרים במדרש (ויקרא רבא ריש פרשת צו) ובקינה לך ה' הצדקה (עיין ראב"ה דף י"ז) ואני שמעתי ולא אבין איך מליצת כי לא דש בן גרני יהיה המכוון בה שאין לנו מלך, כי בן הגרן הוא הדגן, והוא הנדוש, ולא הדש, המתפעל ולא הפועל, אבל לפי דרכי הענין מתיישב כהוגן, כי לא דש הקב"ה ארת דגני, כלומר כבש חמתו ולא דש את ישראל. ויותר יתיישב הדבר אם נביט לתרגום יונתן, וז"ל: מלכין דאומנין לאנחא קרבא ייתון עלה למבוה, הא כאכרא דאומן למידש ית אידרא.

ואגב אגיד לך השערתי על מקום הקליר כתבתיה אל הרב שי"ר ביום ר"ח סיון תר"א, והיא מתחזקת והולכת בלבי והיא כי קרית ספר הוא כנוי שי"ר לפומבדיתא כאשר הורנו שי"ר עצמו (כה"ע תקצ"ב 39) והקליר היה בכלי, ובזמן הגאונים הראשונים, ויפה אמר רגמ"ה שהיה הקליר מחכמים הראשונים, ויפה הביאו ר' שבתי דנולו כקדמין וכאיש אשר דבריו דברי קבלה ולא סגרת יחיד. וכבר הארכתי בזה עתה מקרוב באגרת להחכם זקש, והנני מבקש ממך ידידי היקר שתשים לבך לסברתי זאת, ותעיין בה עם חבריך, ומה שגיתי תבינו לי.

ינחמך האלהים מעצבך ויוגונך, ובכל אשר תפנה תשכיל, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה היום יג תמו תר"ב.

ידידך שד"ל.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 386.

Vol. V. Nr. 4.

19. 7. 1842.

"ב אב התר"ב.

לכבוד ידידי החכם היקר מהרי"מ? שלום עד העולם.

הנה לפניך גם היום שלשה פיוטים בלתי נדפסים, ואם אינם נחמדים כאשר בפעם הקודמת, הנה לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא. וברור לי כי אתה ידידי יקירי לא תשער בלבך כמה אני ממריח עצמי ומאבד זמני לבקש לך מרגליות טובות; ובפרט אחר אשר הפיוטים היותר נחמדים מצד המעלה השיריית אינם ראויים להתרגם בלשונות הגוים ואפילו הדפססם בלהיק לא יתירוה המושלים.

והנה יש בידי ספר שפתי רננות (מחזור לימים נוראים, מנהג טריפולי, דפוס ויניציאה), והוא כולל ענינים רבים לרי"ץ גיאת, ואני לא אדע התחפוץ בהם, להיותם כבר בדפוס.

"שם לנגד ארוך שם כבודך תגלי" מעמו לדעתי כך הוא: אחר שאמר לנפשו עוררי שיר וחלי (פני) אל והלא הוא אדוניך והשתחוה לו, המשיך דברו על המקום אשר שם ראוי לה לבקש את אדוניה ולהשתחוות לו, ואחד שתתפלל ותשתחוה לנכח ארון הקדש ושם תמצא את אדוניה אשר הוא כבודה, תגלי ענין גלוי ומציאה (detegere, invenire) ולכבוד ההרוז והמשקל אמר תגלי במקום תמצא, ועתה בהתבונני שנית בשיר הזה, נולד ספק בלבי שמא במקום ותפתיו בחפך כי תפתי ותוכלי, אולי צ"ל ותפתיו בחפך.

"שחה לך נפשי מעת היות עפר עד לא כמו שחק היתה גדולתי" נ"ל שאין לו ענין כלל עם השארת הנפש, אבל הכוונה על מצב האיש או האומה בעה"י. נפשי תשח ותשפל לפניך מעת היותי כזו ושסוי, עד עת אשר אהיה רם ונשא ונכוה מאד, כלומר בין שאהיה דל ונכוה, ובין שאהיה גדול ונכבד, לעולם אהיה שפל לפניך; וזה נמשך אחר מה שאמר הנדה לך לא לי עמדי לפניך וכי שאין עבודתו על מנת לקבל פרס, ובין שיהיה אלהיו עמו וישמע תפלתו, ובין שלא יהיה נעתר לו, תמיד ירע ויקוד וישח לפניו בתחנוניו.

אם כתיבת לשון רומית קלה עליך, הרשות בידך לכתוב לי בלשון ההיא, אך על מנת שתקבל תשובתי בלה"ק, כי כתיבת לשון רומית גורמת לי אבוד זמן יותר.

ולידידנו החכם המופלא מוהר"ר שי"ר תאמר כי צר לי על מחלת אשתו שתחיה (אשר ידעתי מאגרת 333 אל 343) וצר לי מאד אם זה יגרום איחור השלמת מכתביו לכ"ה, ואיחור יציאת הס' לאור, באופן שלא יוכל להיות בידי

בימי חתונתי, כי מאד נכספה נפשי שתהיה הזכרת שבחי אשתי וצ"ל בשער בת רבים, קודמת לחתונתי (אשר מן המעם הזה עצמו אני דורש מאתך ידידי היקף שתשתדל בכל מאמצי כחך למהר הדפסת מה ששלחתי ואשלח אליך מפירושי ישעיה).

ואתה ידיד נפשי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה היום י"ב אב תר"ב,

ידידך שר"ל.

CCCXXVI.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 396

Vol. V. Nr. 13.

16. 12. 1842.

מ"ז סבת התר"ג.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר נ"י שלום עד העולם.

מקץ עשר שנים אשר טבעתי ביון מצולת התלאות ואין מעמד, באת במעמקי היגונים באפס תקוה לעלות משם עוד כל ימי חיי, הנה ראה ה' בעיני ואמר לצרותי די, וינחמני מעצבוני ומכל עמלי, ויביאני אל המנוחה (אם לא אל הנחלה), ויתן מרגוע לנפשי הסוערה, בחברת רעיתי היקרה, אשר לקחתי ביום כי כסלו בעיר מולדתנו מריאסטי, ועתה זה לי י"ח ימים שאני שלו בכיתי פה פאדוכה, וסביבותי שלשת בני, ובראשם אשה משכלרת, כלה נאה וחסודה, המרחמת על בני אחותה כאלו מבטנה יצאו, והיא אהובה להם כאלו ילדתם, הפעם אודה את ה', הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, הוא יגמלני כל טוב לעד בחברת בני ואשתי, והצרות אשר עברו על ראשנו בעשר שנים שעברו תהייננה כופר בעדנו, וכום חמת ה' אשר שתינו מצינו לא נוסף לשתותה עוד, אמן.

ועתה למי אדברה ואגידה ביום שמחתי, אם לא לכבוד ידידי אשר אליו הגרתי צערי זה עשר שנים. אתה אשר היית הראשון אשר ראית את נגע לבבי במכתבי אליך, לך יאתה להיות הראשון שיראה צהלת פני ומשוש לבבי באנרותי, והנה נא לי שמונה חדשים כתבתי אליך מגלה עפה כוללת מממוני מסתרים יקרים מסו, ועדיין לא השבותני עליה דבר, אולי כבר דברת עליה בכרם חמד, והנני מצפה מתי יודפס ויבא לידי ואראה בו חדשות ונצורות אשר אולי גלית בכיאוור התעלומות אשר ערכת לי לפניך.

ואמנם גם האגרת הזאת אשר אני כותב אליך היום הזו לבשר אליך שלומי בכיתי לא תבא אליך ריקה מבשורה טובה בעיני החקירות החביבות עליך מאז, דע אפוא כי עתה בהיותי בעיר מולדתי לקחת את האשה אשר אהבתי, ברכני ה'

והביא לידי וקניתי ערוך כ"י על קלף ישן נושן, והוא נחלק לפרקים כאותו שבחמבורג
אשר הזכרת בכ"ח ו' עמוד 200. בערוך הזה מצאתי הצורות בערך כקע ובערך
חלון ובערך מכחל ובערך מלבן אשר הערות על חסרונן בהערה 62, ובו מצאתי
אישלג כלו ערך אחר, כהנהגתך בתולדות ר"ן עמוד 58, ובו מצאתי בערך פדרא
מירוש פרושת פירא (כאשר הזכרת בהערה 18, ובו מצאתי חיוורא דבי רב שמו
כאשר הגהת בעמוד 64) ובערך אפתא מצאתי «פירוש אחר שפירשנו אנו» (מלות
שפירשנו אנו חסרות בדפוס).

בגליון (אבל בכתובה לא כל כך נושנת כישאר הספר, אשר הוא נראה
באמת קדמון מאד) מצאתי בין מהריש למחתה ערך אחד, אשר עם היותו הכל הבלים,
נראה מלשונו שדוא ענין קדמון באומה, על כן ראיתי להביאו לפניך, גם נ"ל
שכבר ראיתי כיוצא בו באחד המקצועות, ואיני זוכר מקומו איו, וז"ל:

מחשבין ט' ט' ועל הנשאר רואין העתידות, כגון זה מין במינו מביט בעליונו,
שלא במינו מביט בתחתונו, ולשוה בנתבע, וכזוגות בתובע. וזהו פירושו: במינו,
כגון אם שנים הנלחמים יש להם אמנה אחת, או שניהם יהודים או שניהם גוים, תחשוב
שם כל אחד ותעבור ט' ט' / אם נשאר בידך שישה מאחד ומחברו חמישה או פחות
או יותר עד ט' למי שיש הרוב ינצח, וזהו במינו בעליונו, ואם גוי ויהודי ילחמו יחד, או
שאר אומות שאמנתם חלוקה, ינצח המועט, וזהו שלא במינו בתחתונו; ואומרים
שלכך לא נלחם משה עם עמלק, אלא יהושע, כך דברי הפילוסופין (?), כי מנצח
במינו היתר, ושלא במינו במועט, ולשוה בנתבע, כגון וכל אחר ט' ט' או יותר
ולשניהם בשוה (אמר שד"ל צ"ל אם אחר ט' ט' יותר לשניהם בשוה), הנתבע
ינצח את התובעו למלחמה, ואם אחר ט' ט' ישארו זוגות לכל אחד, כגון ב' ב'
או ד' ד' או ו' ו' או ח' ח', אז התובע שמתחיל במחלוקת ינצח, וזהו כזוגות
בתובע. —

הערוך הזה חסר בראשו ובסופו, תחלתו באמצע ערך אנדיפי, במלות זה
בעד זה הין, וסיפו בערך שרתוע במלות ויהי ה' את יוסף, ואם תעשה חשבון
תמצא הס' מתוקן, כי ניטל ממנו המעשר.

לענין שהבאת בהערה 62 שבעל הערוך מרשים לעיין בערך אחר ולא נמצא
שם, ראה זה מצאתי כי ערך שא המוכא בערך עלם ואינו בדפוס, הנה הוא
נמצא בכ"י שלי, והוא באות הסמ"ך אחר שלשת הערכים סא, שא, שא, כתוב
כאן שא אחר וז"ל:

שא, בפרק החולץ בגמ' דסמך ד' אחין נשואין ד' נשים, נישואין בלא
סעודה איכא שמחה, איהוסיין בלא סעודה מי איכא שמחה, נישואין ומלקיות כר',
וסתות ושור המועד כרש"ב, מפורש בסוף גמרא בפרק הבא על יבמתו, רבא אמר
נישא אדן (sie, ומה אדני השדה) כמה נשים והוא דאפשר בסיפוקיהו, נושא
כוביש, כבר פי' בערך כבש, בפרק מעשר כמה בגמ' דסמך ג' גרונות, ומי שדיא
לה והכתוב כנף דננים נעלסה, וגרסינן במנחות בפרק ר' ישמעאל בגמ' קצרוהו
ובספרא בפרשת ואם תקריב נושא עולה ונתחתה, פי' נושא ומעלה לכיצתה
ונתחתה ומניחה בתוך קן שלה, וכשהיא רוצה להטיל ביצתה יורדת לארץ ומטילה

בנחת, שנא' כי תעזוב לארץ ביציה, אלמא דלא שריא לה שתשכר, היא דנפלה מזורתא הואי דלא חשישה לה.

מלבד ארבע הצורות שרשמת שהושטמו בדפים, מצאתי עוד אחרות, כגון בערך בר שניא: ולמעלה ממקום חזרת המים וכן הוא, כאן יש צורה גדולה, גם בערך כף: פ' היו בונים מרחצאות ומנהגם לעשות בו בינין כמו זו הצורה, ויש כאן צורה קטנה. ואולי עוד צורות אחרות נמצאו כאן, כי עדיין לא יכלתי לבדוק הם' כל.

בסוף כל אות יש כאן חרוזים, ובתחלה הייתי סבור שהם מהמעתיק, אך מצאתי בקצתם רשום שם נתן, ולפעמים נתן ברבי יחיאל, כגון זה: נ'פשי ת'ברך נ'אור ואדיר. ב'רביים י'ח'די א'לבב בתדיר. שחזקי ערך ה"א לחסדיר. ובערך וי"ו הצעיר מכל. כח יחליפו כופר אשכול.

אתה עתה כרוך ה' תערוך לפני כל המקומות אשר מצאת בהם שום ספק, והנני מוכן להודיעך נסח הכ"י. הוה אשר הביא אלוה בידו. והנני מצפה לכשורות טובות על שלומך ידידי היקר ושלום כל בני ביתך, כנפשך וכנפש הכו"ח פה סאדובה בעשירי בששה עשר לחדש, קובי אורי בא אורך לפ"ק, ידיך יד"ל.

Nr. CCCXXVII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Wien.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 398.

Vol. V. Nr. 15.

23. 12. 1842.

כי מכת התר"ג.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כהררי"ל דוקעס שלום עד העולם.

הנני עתה מטהר למלא את שאלתך אשר שאלת ממני לשלוח לך רשימת פיוטי מחזור ויטרי, אפס כי המחזור ההוא איננו תחת ידי, ואני בזמן שהיה הס' בידי העתקתי לי משם רוב פיוטיו, וזו רשימתם:

1 יקר יום שבת תגדיל (ר"י הלוי). 2 על אהבתך אשתה גביעי (אולי הראב"ע). 3 אשרי במישרים את שיר ה' (ראב"ע). 4 במוצאי יום מקבר (אברהם). 5 סוערה עניה (ר"ה). 6 צאן אכדות בגלות להו (ר"ה). 7 שיר אענה (ראב"ע). 8 הנה כעב טל בציה (ר' בחיי). 9 שוכן מרום אליך קויתי (ריש גבירול). 10 יום שקם שבט תומכי (ר' יוספיה). 11 יום שאת ויתר (ר"י גיאת). 12 יחדו בלב נשלם (הג"ל). 13 שירו לאל נועם מהלל (גבירול). 14 יחדו בשיר מעלות (ר' יוסף). 15 יעירוני בשמן רעיוני (ר"ה). 16 יאתה שדי לך מלוכה וגדולה (ר"ה). 17 יחד וזולתו עזרי מאין (ר' יוסף קמחי). 18 שאלוני סעפי התמהים (גבירול). 19 יחדו נא כל איש (ר"ה). 20 שלשו קדוש וכשרפים שמו קדשו

(ר"ה). 21 יקדישון היום שלש (ר"ה). 22 יה אנה אמצאך (ר"ה). 23 יה בפי קדושים (ר"ה). 24 ואלו שירה כים (ר' יוספה). 25 יזכרו פלאך צנא מרום (ר"ה). 26 אמרות האל מחרות (ר"ה). 27 יעלת אהבים שטחי ורוני (ר' יוסף). 28 אילה על דוד עגבה (ראבי"ע). 29 ירום בך יתום (ר"ה) אך הוא חסר, ומי יתן ותמצאהו בשלמותו. 30 ידעות שלמה (ר"ה). 31 יודעי הפיצוני ימי עוני (ר"ה). 32 שביה בת ציון (גבירול). 33 יעלה נשואה בכנפי נשרים (ר' יוסף בן אשר). 34 יודו לאל חי לבי וטוחי (ר' יצחק בר' אברהם). 35 ידועת אמנות (ר"ה). 36 יקרת אדון הנפלאות (ר"ה). 37 יחידה שחרי בית אל וספיו (ר"ה). 38 ידעתני במרם תצרני (ר"ה). 39 מה לאחותי כי חשבה (ר"ה). 40 יפו בעיני כל דרכך (ר"ה). 41 מי יתנני עבד אלוה עושני (ר"ה). 42 יקרה מיקר יוצרה לקחה (ר"ה). 43 הנשיג ערוך שיר לאל מופלא (גבירול). 44 יה רעיון לבך (ר' יום טוב). 45 אלהי הרוחות (ראבי"ע). 46 שפתי ישבחון ברנני (ר' שמעון העולה לארץ הצבי). 47 שישוני רב בך שוכן מעוני (גבירול). 48 אתה נוחי מבטן (ראבי"ע). 49 יגוני ומר חכי (ר' יעקב). 50 שבחי יגונך (גבירול). 51 יודעי יגוני (ר"ה). 52 אסיר תקוה שמע מצוה (ראבי"ע). 53 אלהי ימי שנותי כלו (ר' יוסף). 54 יושב במעמק מצולה (ר' יצחק). 55 אל בדתך האמרתנו (ראבי"ע). 56 לחוצה באורך גלות (ר' לוי). 57 אין בפי מלה (ר' משה). 58 חיל אזור נכשל בעול (ר"ה) גיאת. 59 ירך אל יגנה (ר"ה). 60 יה יושב בכס זבולו (ר' עזרא). 61 יום הדוד וככורו (ר' תם). — 62 אדיר אשר נעלה (ראבי"ע). 63 יקרים אדירים (ר"ה). 64 יבשו אלי (ר"ה). 65 שאי עין יחידתי לצורך (גבירול).

החכם הנדיב ר' חיים יוסף מיכאל עדיין לא מלא את דברו לשלוח לי העתקת ס' הנקוד לר"י חיוג אשר הבטיחני בכתב ידו, ואתה אשר היית אצלו ימים ושנים לא השתדלת בשבילי להזכירו הבטחתו, או להעתיקו בידך. והנני נכסף מאד לראות מה שהדפס' בהנובער בשנת 1839 אשר הזכרת בעמוד 38. ואני קנינים רבים יקרים מפז קניתי מחדש, מהזורים פוימים בקשות סליחות ותחנונים קדמינים כ"י, ממורה וממערב מצפון ומים. ואתה ידידי שלום ואביך היקר שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה כי טבת תר"ג, יודרך שד"ל.

העתקת כתר טלכות בלתי מצויה כאן להיותה נדפסת חוץ למלכות. ומי יתן ואדע מה נמצא כתוב בראש מחזור מונפלייר אשר ביד הגביר הנ"ל (והוא גב' ברי). וכמה נודע כי מנהג מונפלייר הוא. ידידי מוהר"ר רמשי"ג דורש בשלומך ונושא לך תשואות חן חן על ספרך אשר שלחת לו.

6. 1. 1843.

ה' שבט ה"ת"ג.

ידידי יקירי שלום.

באימה ביראה ברמת ובזיע הנני בא לחוות דעתי לפניך כביאור דברי הראב"ע
(כפיוטו צמאה כך אל) אשר דרשתי עליהם. הנה נא ידעתי כי הראב"ע איננו
אוהב אותי, כי כמים הפנים לפנים, ומטרום שכתו בחיק השכל הפועל הוא משגיח
עלי לרעה ולא לטובה, ואני בשנת תקצ"ד יגעתי יומם ולילה במשך ירח ימים
למצוא חירותי בס' יסוד מורא, אשר נואשו חכמי לב מהכנתו, ובסייעתא דשמיא
הצדקתי את כל דבריו, והוכחתי כי כלם נכוחים למבין; ואח"כ קמו בני בליעל
בארצות הצפון וגנבו את דברי, וקנו אותם כשנוי יששננו בהם, והגדילו עלי עקב
בגאורה ובגודל לבב לאמר אתך תלין משוגתך ועמנו האמת, בני החי ובנך המת.
ואחרי כן קמו יורנאליסטים ואננאליסטים, שאומנותם אומנות לסטים, וענו אחריהם
אמן, ועוד הוסיפו פשע על חטאת, וברו מלכם כי מצאו ס' כ"י, בו הראב"ע
עצמו מכאר סודותיו ממש על דרך שפירשם הצפוני; ואני אשר הביא ה' לידי
שתי העתקות מהס' ההוא, שלחתי אל האננאליסטים תשובה באהבה וכבוד, בה
העתקתי דברי הראב"ע כאשר המה בס' ההוא, והם הרפסו את דברי לחצאין,
והעיקר הישטמו, ותהי האמת נעדרת, וסר טרע משתולל כי אין משפט. ראה נא
אם ראוי לי להכניס עצמי כסודות הראב"ע, ומי כמוני פחות ונכזה יבא אל היכל
הראב"ע וחי?

אבל האהבה מקלקלת השורה, לכן הנני אליך כמצווה ועושה, והראב"ע הוא
הטוב בעיניו יעשה.

אמר שד"ל המשתדל פתח השלם רכנו אכרחם אבן עזרא ע"ה כשירו האלהי
ואמר צמאה כך אל גם כך רותה נפשי, רצה בזה כי תשוקת הנפש היא להדבק
בנשמה העליונה (הזכירה רכנו בתהלים קל"ט י"ח), והתשוקה הזאת היא עזה כמות
ונמשלת לצמאון, אבל הצמאון הזה הוא סבת הרויה, כי כשהנפש משתוקקת בחייה
להדבק באלהיה, אז כמות הגוף היא מתדבקת בו, וזו היא ההצלחה הנצחית והרויה
שאין למעלה ממנה. והיה אפשר לפרש הרויה גם כחיי הגוף, על דרך שכתב
השלם הזה בסוף מזמור י"ז אני שבע מתענוג תמונתך וזה איננו בחלום רק בחקיין
וזאת המחזה אינה במראה העין רק במראה שקול הדעת שחם טראות אלהים באמת,
ואלה הדברים לא יבינם רק מי שלמד חכמת הנפש עכ"ד, אבל מה שאמר אח"כ
ועת כלתה לך חיתתה מכריע כפירוש ראשון, כי מעם ועת כלתה וכו' כשהנפש
משתוקקת לך תשוקה עזה הנמשלת לכליון, אז היא חיה, כלומר היא קונה

ההשארות והחיים הנצחיים אחרי מות הגוף, כי רק ידיעת האלחים והשקידה בחקירות מה שאחר המבע הן מקנות ההשארות לנפש, וכמו שפירש במקומות רבים הנשר הגדול רבנו משה בן מיימון ז"ל.

ואחר המאמר הזה הכללי התחיל כספור פרטי מעלות הנפש ואמר אחת למוסר האמת נבראה, ירצה כי הנפש נבראה אחת, יחידה, פשוטה, נקיה מהרכבה ורבויה, באופן שטמנה אנו למדים אחדות האל ופשיטותו שהוא נקי מכל מין רבוי והרכבה.

אמתת האל ויחודו היא האמת בהחלט, היא האמת שאין למעלה ממנה. למוסר האמת הטעם למען נחכם בידעיות האמת.

אחיב אמר רבו תכונות בה ולא נמלאה, כי הנפש לא תמלא ותמיד יש בה כח להוסיף ידיעות, וגם בכחינה זו היא מתדמה לאלהיה שכחו בלתי בעל תכלית — נראים פעליו והיא נפלאה, ירצה שהנפש נגלית לנו על ידי פעולותיה, אך מצד עצמה היא נעלמת ממנו, וגם מצד זה היא מתדמה לאלחים — על כן סמך לזה אמרו לרמות אלהיה מעט דמתה, ואמר מעט על שם הכתיב ותחסרוהו מעט מאלחים, וחתם ואמר הן אחריו הולכר ולא עותה, ירצה כי הנפש מצד מבעה היא הולכת תמיד אחרי אלהיה ולא תטרה את דברו, כי התאוות הפחותות אינן עצמיות לנפש אלא לגוף.

ואחר שאמר ולא עיתה הוצרך לדבר על הגוף שהוא סבת כל זפחתיות, ואמר ברה מחקרו גאה ושח הוכרו, כי זה לעמת זה אזי נוצרו, ירצה כי עם היות שהנפש אינה אלא רוחנית וממרום לוקחה, הנה נתחברו בה מבע העליונים ומבע התחתונים, כי היא שוכנת בגוף המרי, והיא והוא מתחלת יצירתם הם שני הפכים, והיא בעל כרחי מתפעלת מן הגוף ומקבלת תאוותיו, אכן תבקש מעלות אשרו ארחה בבת עין אשר אותה, כלומר ואמנם הנפש עם היותה מחוברת לגוף הגרוע, הנה היא מבקשת המעלות (המדרגות), והן הן מעלות המדות והמעלות הישכליות) המיישרות ארחה להתקרב לאלהיה, ואיך היא מבקשת אותן? בבת עין אשר אותה, כלומר בעין השכל והחכמה, אשר היא (הנפש) כמבעה משתוקקת לה (לחכמה) תמיד; בזאת היא מבקשת המעלות המיישרות ארחה, כי לה מתכונות בית זכול בנתה, כי באמצעות החכמות שהיא קונה היא עושה לה בית זכול, היא מכינה לעצמה בית כשמים.

עד כאן מה שהשיגה ידי בהבנת סודות השלם הזה ע"ה, יהי רצון שיהיו דברי אלה לרצון לפני האדון הראב"ע והוא ממכון שכתו יגער בשמן לבלתי יעמוד לשטני, ואת הצפוני ירחיק מעלי וידחהו אל הים השחור.

ואל פיוט הרמב"ן שמתו פני ומצאתי דבריו סתומים וחתומים יותר מדברי הראב"ע, גם כי עדיין לא נואשתי מהבינם, ומכל מקום לא רציתי לעכב עוד האגרת הזאת אצלי, ובמקום פירוש הפיוט ההוא להרמב"ן אמרתי לתת לפניך היום פיוט אחר להרמב"ן עצמו, אולי יישר בעיניך לתרגמו.

בשבוע שעבר שלחתי אליך על ידי הפאסט'ס' שפתי רננות מנהג טריפול, אשר דרך נס הביא ה' לידי אחרי העתקה אחרת (בלתי שלמה כזאת) שהיתה

כבר בודי, ואחרת יש ביד ידידי המשכיל והנכון הגביר יוסף אלמנצי הי"ו, ואחרת בהמבורג, ואולי אין עוד זולת אלה באימפריא.

ועתה ידוע יהיה לך ידידי היקר כי מצאתי וקנתי כ"י כולל חלק אחד ממחזור רומאניה, ושם ראיתי כי שתי הבקשות הנדפסות במחזור רומאניה ומייחסות לגאון (עין כ"ח ד' עמוד 39), מפורש בכ"י הזה שהן לרבנו סעדיה גאון, וזה לשון הכ"י: תפלת השחר דרבינו סעדיה זצוק"ל, ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך, תהלתך אין לה תחלה, (וכו' וכו'). ועל השניה כתוב: גם זאת התפלה לגאון רבינו סעדיה ז"ל והיא הקצרה מהשלוש תפלות שיסר, ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך, אתה הוא ה' לברך (וכו' וכו'). והנה נא זאת האחרונה כבר היא מצויה בסדר תפלות מנהג ספרדים אמסטרדם שנת קדושים התי"ו, אך הראשונה לא תמצא זולתי במחזור רומאניה, והגני מוכן להעתיקה ולשלחה אליך, כי ראויה היא בלא ספק להיות מפורסמת, אך מי יודע אם תחפוץ לתרגמה, כי אמנם אין בה דבר מחכמה יוגית, רק כלה יהודית; והגני נותן לפינך חלק ממנה והוא כשלישיתה. כהיותי במריאסמי אחד מתלמידי הביא לי במתנה הקאלענדער שהדפיס שמידי וראיתי דברך על עשירי דורנו, ושמתה, וראיתי דברך כשבח, וכעסתי, גם כי מתחלה כשלא ראיתי המאמר בשלמותו שמחתי בהם, וכי לא היה לך לומר אלא שאני היכחתי שהיה רמבי"ע חי בשנה פלונית? ומי הוא שגלה ממצפוניו דיוואן רמבי"ע אשר זה כמה דורות שנשכח מן העולם? הלא אני ולא במקרה, אלא על ידי רוב השקידה על זה, ובהוצאות גדולות למעלה מיכלתי, ומיד מי קבל דוקעם כל מה שהדפיס ממנו?

ומדי דברי בדוקעס אניד לך כי בספרו אשר הדפיס מקרוב צור קענמניסס וכ"י ראיתי (עמוד 141) כי כ"י שבהמבורג נרשם על אזהרות אתה הנחלת אזהרות דרבנן רבני מתיבתא, ועל אזהרת ראשית נרשם אזהרות דמתיבתא קדישא דרבנן דפומבדיתא, והוא חזק גדול למה ששיערת וכתברתי בכתולת בת יהודה (עמוד 10), ושמתתי בזה, אע"פ שידידי דוקעס (אשר כמה יגיעות יגיעתי בשבילו) לא חש להזכיר אותי ואת סברתי, והייתי כלא הייתי.

דברך על מלת שכ"י תאווה הם לעינים, אך אינם נכנסים כאזני ומתישבים בלבי, כי הנה ג"ל שאין מלת חכמה מתישבת כלל לפירושה במליצת מי שת במוחות חכמה, כי החכמה היא בחכמה, והיכן מצאת שם חכמה על הסימנים שבהם יובן דבר מה? וכך היה לו לומר מי רשם במוחות אותיות, או הכאות, וכיוצא בזה; אבל מי שת במוחות חכמה אין ספק שהמכוון בו שהמוחות הן עצמן בעלות חכמה, ואם השכ"י הוא אדם, מה מקום לשאול מי נתן לשכ"י בינה, והלא כל אדם הוא כעל בינה אם מעט ואם הרבה; כי אמנם בינה אין ענינו הכנה פרטית להכין רמזות בני מעים, אבל היא ההכנה והשכל, וכל זה מלבד שלא מצאנו בשום מקום שתהיה הראיה בכבר נוהגת בעם אלהי אברהם, ומי שכתב ס' איוב אף אם לא הירד יהודי, היה מכל מקום עובד את ידוה, ואיך יתן כפי אלהיו אמונה כוזבת המתיחסת לגלולי הגוים? ומה מקום לומר כאן וליה לא סבירא ליה? ומה מקום לראיית הככד בין נפלאות הבריאה? (ומליצת מי יספר שחקים בחכמה ג"ל שהיא מענין ברוחו שמים שפרה, ונמה את שפירו עליהם, ענין אהל,

והכוונה בלא ספק על בריאת השמים, לא על ידיעת מספרם, וסוף הכתוב מוכיח ונבלי שמים מי ישכיבו.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וניתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשוך ונפשו החותם פה פאדוכה ה' שכתב כפּוּר כּאפּוּר יפּוּר לפיך.

המצפה עדיין לם פ־אנקעל, ידיךך שד"ל.

תפלת השחר דרכנו סעדיה וצוק"ל.

ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך. תהלתך אין לה תחלה (א) ושנחידך אין להם תכלה — מרומם על כל ברכה ותחלה (ב) וכו' וכו' עד כי נמלו להם רעה. (א) דוקעס (רמבי"ע עמוד 109) חשב שהתחלת הבקשה חסרה, ולא הבין כי בכוונה התחיל הגאון במלת תהלתך שבסוף הפסוק אשר פתח בו.

(ב) ר' שלמה שרביט הזהב (בעל תפלה אחרת ארוכה ונכבדת, עיין כ"ה ד' עמוד 39, והיא גם בכ"י זה אשר ממנו אני מעתיק היום) הכניס כאן תוספת קטנה בתוך דברי רס"ג, וז"ל גם לשאלותינו יש קצה ולחסדיך אין קצה — להניד תהלתך. עד כאן תוספת הרב שרביט הזהב, ומקנה תפלת רכנו סעדיה ז"ל — כך כתוב בכ"י וכן ג"ל שכתוב גם בדפוס, אך איננו עתה לפני. ודוקעס לא הבין חלוף הלשון וסגנון המליצה והרעיונות, וחשב כי מתחלה ועד כאן הכל דברי שרביט הזהב, ומה שכתב דוקעס כי זה שלמה שרביט von dem de Rossi mehrere Werke besitzt איננו מדוקדק, כי דע ראססי אין לו מהחכם הזה רק פי' לם הישם להראב"ע.

אופן לר' משה בר נחמן זלח"ה מחזור טונפלייר ליום ראשון של פסח מירך י"ה כבודך.

Nr. CCCXXIX.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 401.

Vol. V. Nr. 18.

24. 1. 1843.

כ"ג שבט התרי"ג.

לידידי מחמד לבי שלום עד העולם.

לששון ולשמחה היה לי מכתבך היקר, בראותי שמחתך בסי שפתי רננות אשר שלחתי אליך, ובראותי זריזותך בבדיקת הפיוטים הנכללים בו ושמות בעליהם; רק בדבר אחד חרה אפי בך כי פחות כמים לתפוש אותי על מה שכתבתי בכ"ה ד' עמוד 29, ולא זכרת מה שכתבתי שם עמוד 40 כי באותה יעשה (ערב כפּוּר תקצ"ח) לא היה סי' שפתי רננות נמצא בפאדוכה, אלא בארץ אחרת, גם אמרת כי בהקדמת בכ"י הכאתי מנהג מסתערב ולא הזכרתי כי הוא זה סי' ש"ד. ואיך

אזכיר דבר זה, ואני בעת כתיבי (סיון תקצ"ט) לא ראיתי מס' שר רק העתק אחד חסר שקנה ידירי המחוכם אלמנצי, ואז כתבתי בגליונו שמות כל המחברים הרשומים בראשי בתים, ורק אחר שנה או שנתים הביא ה' לירי העתק אחר שלם ויפה, ונתתיו לירידי הנ"ל ולקחתי תמורתו ההעתק החסר, עם הדפים החסרים כתובים באצבעות ידידי הנ"ל ועם רשימת שמות המחברים בגליון, מעשרה אצבעותי. גם העירות כי בהקדמת בכ"י היה לי להביא ראיה לדברי מדברי התחכמוני שער ג', כן הוא, אבל באותה שעה לא זכרתי את התחכמוני ושכחתי. כשאני עוסק בכ"י קדמוני, עיני ולבי עליו, לחקרו בשבע חקירות, למען הוציא ממנו כל מה שאפשר להוציא, לתועלת התורה והחכמה; ואין עיני ולבי לחפש אחר מה שנמצא בספרי הדפוס, כי הם ביד כל אדם, ולא יצטרך מאנשים זולתי ללקט אורות מתוכם, מה שאין כן הספרים בכ"י אשר בידו אין מי שיוציא מטמוניהם לאורה זולתי. ואני בכל מלאכותי ויגיעי לא לכבודי אני פונה, אלא לתועלת התורה והחכמה, וכל מה שאפשר לאחרים לעשותה, מניח אני לאחרים שיעשוהו ויתפארו בו. והנני רואה כי רבים מחכמי הצפון אשר אין מלאכתם רק להנאתם ולכבוד עצמם, אוהבים לתפוש אותי על כל דבר השגמה שאני משיג ושיכח ממה שנמצא בספרי הדפוס, ואינם יודעים איך יגעתו ועמלתי עד שהוצאתי מה שהוצאתי מחישי הספרים כ"י אשר בדקתי, ואינם יודעים כמה ישעות וכמה ימים אבדתי לפעמים עד שיעמדתי על קריאת מלה אחת במחזור והראן (מה שנתקיים בפרט בפיוט צמאה כך אלה), ואינם יודעים כמה יגיעות יגעתו עד שסדרתי שירי ר"י הלוי במסעותיו לפי סדר זמניהם. והם מפורזים בדיואן אחת הנה ואחת הנה, ואינם יודעים כמה ישעות וכמה ימים העמקתי החקירה אני עם תלמידי על מליצה אחת ועל מלה אחת משירי הקדמונים קודם שאפרשה או שאנקרה. ובהפך עיני הרואות באותו המעט שהוציאו חכמי אישכנו לאורה ממעשי קדמונינו, אין בו דף אחד מתוקן ומדויק, ומפורש בהלכתו, ואפילו מה ששלחתי אני לדוקעס מוגה ומנוקד באצבעותי, עלו בהם קמשונים ושבושים בעברם תחת ידו, וניגער הדפים פיוט הרמב"ן ומה העיר עליו? ציין מורה מקום לפסוקים שנסוף הבתים (הכמה גדולה), ולהבנת הדברים לא שם לבו, ואת חטאי אני מזכיר היום, כי אחרי ראיתי מנהג שנעוץ זה של חכמי דורו, רפו ידי מאד מהתיגע בפרסום קדמוניות, באטרי למי אני עמל ומחסר את נפשי מטובח? והוצא מכל עמלי אינו אלא בזיון וקצף. והנה נא בידי תשובות הגאונים כ"י יש בהן הרבה יותר מהנדפס בס' שערי צדק, והוא כ"י יקר אצלי ונכבד בעיני מכל שאר כ"י שבידי, כי יש בו סימני יודאיזמוס יותר מכלם, ומאד נכספה נפשי להפיץ מעינותיו חוצה, וכבר החלתי זה שנתים ימים להעתיק משם ולהעיר בהן הערות, ואז ראיתי כמה הוא משובש ומקולקל ס' הישר לרית הנדפס. וכמה אור גדול יוצא מכ"י שבידי לאותן תשובות המפורזות בס' ההוא, ואז עברתי על פני המדרכי כלו וראיתי ג"כ אור גדול הוצא מכ"י זה לכמה תשובות המובאות שם, והנה שלחתי לכה"ד תחלת מלאכתי להעתיק מהתשובות ההן ולהעיר בהן הערות (ואולי ראיתי או בקרוב תראה); אך הטלאכה הזאת ארוכה מארץ מרה, מלבד כי קריאת הכ"י קשה מאד, ולבי ישואלני: מה לך לבלות עיניך וזמנך בעבורה זאת? ומחר יבאו הצפוניים

ויתכבדו בקלונך, בהראותם את עוני בקיאות מלאכתך, כי שכחת לציין דבור תוספות במקום פלוני והגהות מיימוניות במקום פלוני, וגמרא ערוכה או משנה ערוכה במסכתא פלונית.

תשא ותסלה יידי אס שפכתי שיחי וכעסי בחיקך, לא חלילה כמתרעם עליך, אבל כאיש המספר צערו ליידי הונאמן.

ברשימת שמית כעלי הפיוטים הכאים בס' שפתי רננות מצאתי בגליון ספרי עוד קצת שלא רשמת, והם ברכיה (דף מ' וס"ד), יצחק בנוי (י"ג נ"ב), יוסף בן סולי (הוא בן סהל) (י"ד), חביב בר יצחק (י"ט), יצחק בר שנרי (י"ט), יעקב (כ' ל"ב), יוסף בר מאיר קלעי (ס"ד), יוסף (passim), יוסף בר יצחק (והוא ר' יוסף קמח) (ס"ח), שמואל (ל"ב ל"ד מ"א מ"ו), דוד בן יהודה (ל"ד), יצחק בן יהודה בן נתנאל (ל' כאן לא הושמטה מלת בן כמו בדף ל"ט ונ"א) אך יש טעות במלת נתנאל, נחמיה (נ"ז), אברהם בר מלביהר (נ"ח), אברהם ברבי משה (נ"ח), ואני שמעתי ולא אבין מה שציינת ברבי מנשה, ומה שאמרת שצריך להקדים חרוז נו"ן למ"ם, משה קמחי (ס'), פרץ (ע"ד). ומה שרשמת אנשלי בר יעקב, צ"ל אנשלווי בר יעקב (ס"ג).

ואני לא אוכל להתאפק מהגיד לך תמיהתי על דבריך אשר אמרת: "ואין ספק אצלי כי מה שקראת מחזור והראן הוא מנהג בני אפריקא או בפרט בני טריפולי אשר חלק אחר ממנו נדפס משלם בס' ש"ר לא פחות ולא יותר". ואיך יכלת להחליט משפט כזה? והנה אתה רואה כי בס' ש"ר יש חרוז גדול מאד והוא סדר העבודה דר"ץ גיאת, אשר מיד כשראיתיה הזכרתיה בהקדמת בניי, ואם כדבריך אין ספק שהיא נמצאת גם במחזור והראן, ואיך איב היה שלא הזכרתיה בכ"ה ד' עמוד 30? התשפוט יידי היקר שנכתב המכתב ההוא (כ"ה ד' מכתב ז) כל כך כחפז, עד שיתעלם מעיני מי שכתבו היות במחזור ההוא סדר עבודה בלתי ידוע בעולם?

הרי זו בעיני תמיהה גדולה. והאמת הוא כי סדר העבודה שבמחזור והראן הוא סדר אתרו כוננת שבכל מחזורי ספרד, המיוחס לר' יוסי כהן גדול, ואע"פ שמהנהג והראן ומנהג טריפולי דומים, לא אחדים המה.

והנה לפניך סיום תפלת ר"ם גאון: אלהינו על זאת בושנו ונכלמנו וכי עד סוף.

אתה עתה ברוך ה', פאדוכה כ"ג שבט תר"ג.

ידיך שד"ל.

והנה לפניך חרוז גדול אשר אני ירא להוציא לאור, ומחזור מנהג בני רומה ג' י"ב אשלחחו אליך בקרוב א"ה, ואתה אל נא תאויץ לשלח החוצה דבריך על הפיוטים.

הרשות בידך לכתוב בכל מקום שתרצה על ס' ש"ר, ואם תכתוב בכ"ה י"טב בעיני יותר.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 402.

Vol. Vº. Nr. 19.

27. 1. 1843.

כ"ו שבט ה'תרי"ג.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי, הרב הגדול החכם המופלא, כש"ת מוהר"ר שי"ר
נ"י, ישועה ונחמה ברכה ושלוש.

מה אענה ומה אומר? הנה לשלום מר לי מר, חמסי על שלומי ועל שמחת
לכבי, אשר הביאוני להכאיב את אוהבי, כי מיד בשוכני אל ביתי אחרי חתונתי,
וצאצאי לעיני, ואשת חן אשר נתן לי ה', סהרתי לבשרך, בששון ושמחה, ולא
ידעתי כי נפשך הנדיבה, שוכבת למעצבה, כיגון ואכל, ולא לפניך יאתה צהלה
וחדוה וכנור ונבל, והייתי בכלי דעת כשר בשירים על לב רע, ודבר בלא עתו
מיה רע!

אך למה אצעק חמס על שלומי ועל שמחת לכבי, ולא אצעק חמס עליך
אוהבי? הלא לך היה למהר להודיעני צרתך, ומחץ מכתך, כי כן משפט הידידים,
בכל מקרה ופגע מתאחדים, וכן עשיתי אני ביום שברתי, כמות אשתי זצ"ל סהרתי
ונליתי את אונך ביום ה' תמוז תר"א, ולמה לא נהגת גם אתה עמי כאשר
נהגתי עמך?

אך מיה אצעק חמס עליך וכנפש נענה אוסף מכאוב, ואתה כלית שפתך
ביום צרה ותוכחה, לבלתי העציבני ביום שמחה, כי ידעת כי עומד הייתי על פרק
החתונה, כן הוא, ידעתי, ידידי היקר, כן הוא, וחלילה לי להעמיס עליך תלונותי,
ולהוסיף על יגונך בתרעומותי, אבל איטיבה את לבך בתנחומותי, ואטחה דמעתיך
באמרותי.

לא ארחיב פה על מעלות אשתך הכבודה ע"ה, יען לא זכיתי להכירך,
אך זאת ידעתי כי איש כמך בחר בה, וגם ידעתי כי ילדה וגדלה בנים וכנות
יקרים ונחמדים לתהלה ולתפארת, וכל זה לי לעד נאמן על מעלותיה המדותיות
והשכליות, וזה מצדיק יגונך ושכר רוחך בהפרדה מעליך, אך מצד אחר הנה
ידעתי כי זה ימים ושנים היה גופה ננוע מוכה אלהים ומעונה, וזאת (כאשר נסיתי
גם אני) סבה גדולה לתת פוגה, אל העצב ואל התוגה, כי למה זה חיים לגוף
אשר הם לו למעמס וסלון ממאיר? והנה טוב מאד זה המות אמר ר' מאיר, ואחרי
אשר עשינו כל אשר היה בידנו לעשות למען העלות ארוכה ומרפא למחמד
נפשנו, ולא שוה לנו, הלנצח יאכל יגון? לא, כי לא לצדקה תחשב תוגתנו,
אך היא מרד ומעל, באל ממעל,

ימרוך במשפטיו צועק לילדי יום,

כי לא יצוה רע הטוב והחונן.

התנחם ידידי מעצבך ומרגוזך, התנחם כבניך ובכנותיך ובחתנך היקרים, והתנחם
במעשי ירך ובמחקריך המסלאים כפז; ואל תמכר למעצבה, נפשך החשובה, ויהי
נא לכך סמיך ובטוח כי אחרי היותך אתה מחיה מתים ומקיץ נרדמים, ועושה
חסד לישני עפי' בחקירותיך, לא יוכל המות בהרבו הקשה והגדולה לרכא אותך
תחת רגליו, אבל שבע יפול צדיק וקם, והאל המחיה מתים יאמר לרוחך המהורה:
הי! והאמת אשר עבדת עבודתה תאמר אליך בן אדם! עמוד על רגליך ואדברה
אותך.

ועתה חזק ידיך נפשי ועמרת ראשי,

שוכה ושוב דלתי אמת לפתוח,

גבר חנם לבב ואמיץ כח.

כנפשך וכנפש בניך ובנותיך וכנפש כל מכריך וכל ידעי שמך, וכנפש
הכו"ח פה פאדובה היום כ"ו שבט תר"ג,

ידיך שר"ל.

וכ"ח מתי יצא לאור?

Nr. CCCXXXI. (1)

An Herrn S. G. Stern in Puchó (Ungarn).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 405.

Vol. V^o. Nr. 22.

10. 2. 1843.

" אדר התר"ג.

(1) הוצאה לאור מאת שוח"ה במגיד שנה ארבע עשרה יריעה ד' עמוד נ"ג
חלק א', ושם סוף שורה ה' צריך לקרוא לאמר; שורה ל' צ"ל ודורשי קדמוניות;
סוף שורה ל"ג צ"ל מחברת מנחם בן; ומקצתה כהסכמה למחברת העורך לרבי
שלמה פרחון.

Nr. CCCXXXII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 410.

Vol. V^o. Nr. 27.

24. 3. 1843.

כ"ב אדר ב' התר"ג.

לידידי מחמד לבי מהררימ"ז שלום עד העולם.

אברך את ה' אשר יעצני למהר ולכתוב אליך ולהודיעך איך כאבי נעבר על כי נאלמת דומיה, קודם שיכואני מכתבך הפותח בחסרון אמנה באהבתי אותך, והעושה אותי ככלתי חושש לאחור מכתבי ידידי — ואני לא ידעתי מה כל החרדה הזאת אשר חרדת ודאגת שמא לא אבחר עוד בחברתך, הלילה לי. יהי לך סמוך כי אותך ראיתי בקהל החכמים צדיק בדור הזה, ולפיכך לא חדלתי ולא אחדל להגיד לך את כל לבי בכל ענין שיהיה, וגם היום לא אחדל תחת לשוני כי מצאתי מכתבך מלא דברי חן ושכל טוב היוצאים מלב מהור אהוב וחביב נחמד ונעים, ועדיין דבר אחד חסר ממכתבך, והוא רכר מעט הכמות ויקר הערך, לא תערכנו פטרת כוש, והוא זה: "בקצת מהשנותי הייתי נחפז" — זאתה הרכבת פה בענין ההשגה אשר צדקת בה, והיא על מה ששכחתי להזכיר התחכמוני, והיית כמתעלם משאר תפישותיך הכלתי צודקות, וכן לא יעשה, ובפרט ביני ובינך, והגני גם אני כמתעלם מכל דבריך על חכמה יוגית ועל הצפוניים ועל ראביע, כי דבר שפתים אך למחסור, ואולי כרוב הימים תבינני, תכירני, תדעני, רק מאחת לא אתעלם, והוא מה שאמרת כי להתל כך אמרתי כי מי יודע אם תחפוץ לתרגם בקשרת רס"ג, כי אין בה דבר מחכמה יוגית, הלילה לי! אך מהיותך יודע כי מה שאיננו מהודר במעטה האינצ'יזמוס לא ימצא חן בעיני אנשי הדור, על כן חשבתי (וכן היה) שלא תחפוץ לתרגמה. ולא היה בדברי שום צד התול. ועכ"פ אם תוציאה לאור ככתבה וכלישונה, תעשה חסד עם רס"ג, עם הודאזמוס ועמדי, ותהיה ממעדיקי הרבים ושלוחה ההשגחה.

בענין השערת ידידנו מהר"ר שי"ר על אנשלווי, שהוא מחליף באני לוי, אינני מחליט שהדין עמו. גם אין להחליט (כאשר עשית) כי לואב הוא הישר אשר תחלתו יום יום יחידתי.

הערתך על לשון ספרי יערף כמטר לקחי, אין יערף אלא לשון כנען, לא אחליט שהוא אמת, כי יש נאמר גיב אין יערף אלא לשון חרינה, וכן בכמה מקומות בתלמוד ובמדרשים מצאנו אין מלה פלוגית אלא לשון כך וכך, אין הכוונה בו לשון ממש (שפראכע), אלא משמעות (בעדיימונג), והיה אפשר לפרש לשון כנען, ענין סחורה וחלוקה מטבעות; אבל מלות אין אדם אומר לחברו פרוט לי סלע זו אלא ערוף לי סלע זו, הם חזיק גדול לדבריך, "והדושיך חדוש גדול ויקר גם אצלי, אע"פ שהיית לי סורי נקרא שפת כנען הוא דבר קשה להלמו. והענין הזה מזיקני לדבר אליך על אודות בני בכורי אוהב גרי, מה שלא הייתי עושה

לולא המקרה הזה, הקרוב לנס, שראיתי ביום קבלת אגרתך. דע כי בני זה הלומד עתה במדרגה שלישית מן הגימנאזיום, והוא בן י"ג שנה וחצי, קרא זה עשרה חדשים מסעות Bruce בארץ כוש, ושם ראה מה שהוא מספר על היהודים אשר שם, ומן אז והלאה לא חדל לחקור ולדרוש על אודות היהודים והיהודות בארץ ההיא. למד מעצמו לקרוא הכתיבה הכושית, והעתיק בכתיבת למיניש תחלת העתקת שיר השירים בלשונות הכושיים שהדפיס Bruce ככתבם וכלשונם, ולמד ג"כ קריאת לי סורי ול' ערבי, ולא זו מלפפש ככל הספרים הנמצאים בעיר הזאת, למען מצוא מחיבן באה היהודות לארץ חבש, וכל זה כלי זירו לא מצדי ולא מצד זולתי, ועם כל לענן השאננים המלעיגים עליו שהוא מתרפה ע"ז מלומדי הגימנאזיום. והנה עתה בשבוע הזה הגיד לי כי מצא כתוב במעמאר'אל ענציקלאפ'ערדיק כי היהודות הובאה בארץ כוש על ידי הסוריים שהביא לשם אלכסנדר מקרון, והוא הוסיף ואמר אלי כי נראה לו (מתוך ענינים אחרים שמצא בספרים אחרים) כי הסוריים הם מצרים באו, ושנראה לו כי היו במצרים סוריים בעלי יהדות. אמרתי לו: מי יתן ויתאמתו דברך, וע"ז תוכל לפרש קצת פסוקים בישעיה י"ט שעדיין לא נתחוויר לי, וגם אני השבתי וכתבתי בפירושי דרך השערה כי מאנשי החמש ערים שישעיה מזכיר באה היהודות לארץ כוש. והוא לא נח ולא שקט, ועיין בפסוקים ההם ובכל מפרשיהם, ובלילה הראני בראוענמילל'ער כי הירדונימים הביא דעת י"א כי החמש ערים הן Rhinocorura והקרובות אליה *quas usque hodie in Aegypto lingua Chananitide, hoc est Syria, loqui manifestum est.*

והוא (בני ישעיה) החליש לפי זה כי שפת כנען איננה לה'ק, אלא לי סורי, ומסוה לפי תומו (כי אמנם עדיין לא קרא ולא שמע תלונותי על הראב"ע), לגלג על הראב"ע שכתב, "מזה נלמד כי הכנענים בלה'ק היו מדברים" כי מה ראה יש לראב"ע כי שפת כנען האמורה כאן היא לה'ק? ויהי בכך ויבא אלי מכתבך, בו הראיתני כי גם ר"ל קראו ללשון סורי לשון כנען; ונשארתי משתומם ומשתאה. מחריש לדעת ההצליח הי דרך בני בכורי בחקירותיו והנני מכרך את הי אשר נתן לי גם במרחקי ארץ אוהב שחור לב, שאוכל לדבר באזניו דברים פרטיים כאלה. וגם אני רואה כי יתכן שתהיה לי סורית היא לי כנען בימי התנאים, בלי שיתכן זה בימי ישעיה.

שמעתי כי פראנקעל נתקבל לרב בכרל'ן, וגם הוגר לי כי רבים מאנשי ברלין מקוים שגם אתה תלך לשם לדרשן. המקום יפר עצתם ויקלקל מחשבתם! ומתי יבא היום ונוכל להתקרב ולא להתרחק! ומתי נתראה פנים! כי אמנם רואה אנכי כי רחוק הוא שיבין אדם אותי בלתי אם יראה פני ויראה ארחי ורבעי שבתי וקומי; כאשר אמרתי בשירי להר"ר מרדכי גאלדמאן בהיותו בעיר הזאת (בחדש אב ת"ר): אישורה לידירי "צפון תימנה" — עד "ולך נכחתי".

ואתה ידירי יקר אל תדאג עוד ואל תשיל ספק באהבתי, כי אני אינני מסיפק כלל כשוהר לכרך ובור נפשך, ואם לפעמים נראה בינינו העדר הסכמה, אין זה לסבורת פנימיות, אלא לסכות מן החוץ, ותמיד אני מקוה שיתבררו ויתלבנו דעיוני לפניך, ותבין מחשבותי ותצדיקני, או לפחות כשתוסיף נסיון בפעולות.

תראה ההבדל בנינו ובין כל מכבדי הראב"ע, ותשפוט משפט צדק. המקום ירחיק
ממך יום הנסיון והענטשיישונג!
ואתה ירדי היקר שלום ובינתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
החותם פה פאדובה כ"ב אדר שני תר"ג,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCXXXIII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 413.

Vol. V^o. Nr. 28.

5. 5. 1843.

ה' אייר התר"ג.

ר' יצחק גיאת

מאורחה ליום ראשון של פסח

(מחזור מונפלייר)

את מחנה — הוד יאל הצילנו שור נענה — רב טיב שנמלנו

שנמלנו (א א) המשוור אומר לקורא או לעצמו הסתכל במחזה כבוד
האל אשר הצילנו, והגד רב טוב שנמלנו.

לזמן סחר (ב ב) ענין סכוב ובלגול, כשיחלה ויתעצב אל לבו האיש
החרד על מסכות הזמן המתהפך עלינו בני ישראל.

אמש ישחר (ג ג) גם יזכור כי האור הזורח עתה, הגה ביום אתמול ככוא
הערב כבר השחיר וקדר, ואע"פ כן הגה לעת בקר הוא צימח ועולה.

כמעט כלנו (ד ד) אם יחנה עלינו מחנה אויב העימד עלינו לכלותנו,
ראה כי יש עלינו צל שדי הסיכך עלינו.

יונת אלם (ה ה) כנסת ישראל.

צלם (ו ו) ענין צלמות ואפלה (עיין רד"ק בשרשׁו): האל שם חשך
ואפלה לכהם של אנשי חיל, הם המצרים.

כשעף חולם (ז ז) בכ"י כשעף ביד, והוא מן בשעפים מחזיונות לילה,
והוא על דרך והיה כחלום חזון לילה המין כל הגוים וגו'.

פתע שלם (ח ח) האל השיב פתאום אל חיק המרים [המצרים?] קול
צהלרת נצהון (כפירוש רש"י בישעיה ט ד) גמול מעשיו הרעים, ובכ"י נקוד שלם

והיא מעות.

יאתיו (ט ט) הו צווי מן חיה, לאות מקור מן לאה.

פירת דלנו (י י) מי האיש החפץ לראות בזמן הזה מתים עולים ממורת

לחיים (וזה יהיה לאות ולמופת כי גם ישראל הנעים ונדים בגלותם עוד ישובו להיות בשלוחה, על דרך העצמות האלה כל בית ישראל המה) הוא יראה ויבין בענין זה (הוא ענין חג הפסח ויציאת מצרים) דוד מבור העלנו וכו'. ובכ"י דור ברי"ש.

וכעס פֶּנָה (יא) מלשון יכפה אף.
ויאר לנו יב (יב) בבקר פֶּנָה וראה, והנה האל האיר לנו, לנו הראשון לישון לינה.

לכבוד ידיד נפשי החכם היקר מהרי"מ? שלום עד העולם.

נמנעתי עד היום מלשלוח אליך הפיוט הנחמד הזה, להיותו נאציִנְאָל-לִיד, ואולי לא תחפוץ לתרגמו, ולסכה זאת הנני נמנע מהביא לפניך היקרים והנחמדים שבשירי קדמונינו, כי אין ספק שאותם המיוסדים על עניני האומה בפרט, להכרת השיר יוקדת בהם הרבה יותר משאר השירים המיוסדים על עניני האדם בכלל. והנה זה מחזור מונפלייר וכן מחזור והראן מלאים כרמון מפיוטים ספרדים קדמונים מתוקים מדבש יסדתם בעניני האומה בפרט (עיין כ"ח ד' עמוד 28, ולהערת ידידנו שם מה אענה ומה אמר? הוא שואל מה נמצא מן הספרדים לחג המצות? והלא כבר אמרתי כי זה אמת בכחית מה שנדפס, אך לא בכחית מה שכתבו משוררי ספרד; ושם אמרתי כי יש אתי כמו מאתים פיוטים ספרדים כ"י המיוסדים על עניני אומתנו; ואחרי כל זאת הוא אומר: אמרתי — וכן אומרה עד היום!!), וצר לי כי לא יתכן לפרסמם ולתרגמם, מפני חמת הצענוור, ומפני בטול הרוח החיוני בעצמות היכשות האלה, כל בית ישראל המה.

ואבאה אל אגרתך היקרה, והנני מתדמר ומשתאה אך אמרת "והנני משתאה על המלה הזאת אשר אין לה דמיון בתלמוד ובתרגומים, וגם לא ידעה איש לא בעל הערוך ולא ר"א במתורגמן" ואתה משתומם אך שכחתי להביא בהקדמת בכ"י דברי התחכמוני, ואתה כותב לשד"ל, ואתה שוכח מאמרו אוהב נר, אשר ישם (עמוד 105) הכאתי שרש דמר ומצאתני בתרגום משלי ה' ל' — ואם היה מזדמן לך לוטר דברך בפוטמי אין ספק שהיית אומר, ולא היית טאכד זמך לחפש בס' אוהב נר, ולא זכרת את שד"ל ותשכחתי — ואח"כ אתה רוצה שאברך את ה' בליל התקדש חג, ובאמרי כמה מעלות טובות למקום עלינו אחשוב בלבי כי יש לי במרחקים אוהב דבק מאח. ואני כן עשיתי בלילה ההוא בלבבי ובשפתי עם תלמידי הצפוני רמב"ם עהרענרייך שהיה אצלי כאותה שעה, והודיתי את ה' כדרכי תמיד להודות לה' על כל מדה ומדה יש הוא מודד לי; אך לא יכלתי לעצור ברוחי לבלתי אמור לתלמידי הנכבד הנ"ל: לטי (ממנו וממני) יאות יותר לברך את ה' על האוהב אשר חננו?

אני לא כתבתי לו אפילו פעם אחת בלי שאעשרה בקשתו לערוך לפניו שירים מגדולי הקדמונים (הכלתי מצויים) מועתקים בתכלית הדיוק ובהערות ופירושים; ואני בקשתי ממנו (מ"ו ארך שני) שיעשה עמי חסד להזכיר את המדפוס ה' פריינד שימרה לשלוח הספרים אשר שאלתי מאתו, ולהודיעני מה היה לישיעה שלי, והוא בתשובתו מעתיר נשיקות, ואת בקשתי לא זכר וישכחה,

כמה מעלות טיבות לזקש עלי! — ובכל זאת לבי קשור כך ונפשי קשורה
בנפשך, ואני תמיד אוהל כי כל מאי דעבדין מן שמיא למב.

והנני מסכים עמך בענין דמר הסורי, שהוא נגזר מלשון רומי "admiror",
אך לא אסכים עמך בענין מנעל מרופט שיהיה מן ruptus, כי לא יתכן זה
בשפתותיהם של זקנים המתרפשות, כי אין הכוונה שנבקעות, אלא שמתרופפות
ומשתרככות לכאן ולכאן, ופירוש מרופט רפוי, כפי הערוך. ואם תרצה לפרש
כרשי (ישבת קנ"ב) מתבקעות, אמור שהוא הפוך מן פרט, כי בסורי אֶתְפְּרַמ
fissus est וכן בתלמיד (כתרא קי"ו) פריטא ספותיה. דעתי נוטה להסכים עם
יודינו הרב שי"ר ועמך כי הפיז' מידך יה כבודך איננו להרמב"ן, אע"פ שבכ"י
שלי הוא מיוחס לו. שיריו אחרים להרמב"ן לא מצאתי.

"השינה והתרדמה הנופלת על כל הסליצים" אשר הזכרת במכתבך, היא
הכיאתך לשבשש דברי האַרְאָצִיּוֹס בכתבך Interdum quandoque.

ודע כי אחרי שמעי כי הרב פֶּראַנקֶעל הוא כחזקת יהודי, התעוררתי לקנות
ספרו (כי אותו ששלחת אלי מסרתיו מיד אל היוני), ובשבוע שעבר הגיע אלי
מן לייפציג, והחלתי לקרוא בו, ופעם אחרת אהֶךְ דעתי עליו.

ואתה ידידי הלא תודיעני אם יצאו לאור הערותיו על פֶּראַלְעֶנְאָמְעֵנִי, כי
הארעונט לא בא מעולם לנגד עיני, ואם תעתיק לי את דבריו תעשה הטוב והישר.
תגיד לי אם ראית מאמרי על התרגומים בנייגער'ס צייטשריפט, חלק

המישי קונטרס ראשון. דע כי האישי ההוא קצר את דבריו והשחית תארם, ואם
הייתי מוצא מקום הייתי חוזר ומרפסם. והנני רואה כי הצענזור מצד אחד, והרכנים
החדשים מצד אחר, הם לי גדר מזה וגדר מזה, לא יתנוני להגיד מחשבותי בקהל,
וזה גורם לי התרשלות ורפיון ידים, גם עכוב הכיח השביעי אשר נטעתי בו
מטעים נחמדים יותר מכל הקודמים, גם זה לי למרת רוח, וכן עכוב פירושי על
ישעיה, כל זה מרפה ידי; וכמעט חדל שד"ל להיות משתדל — רק זאת היא
נחמתי, שאם הפץ בי ה', ואם כוונתי והשתדלותי מעודי עד היום הזה, רצויות
לפניו ית', הוא יזמין לי סבות שיעורוני לעבוד עוד עבודת הקדש בהרצויות
כאשר בתחלה ואיקץ ממעט שנות מעט תנומות הנופלות על עפעפי, והוא יחיני
לארך ימים עד אשלים מלאכותי כרצוני וכרצון ראיני. ואם כה יאמר לא הפצתי
בך, כי כלה ונחרצה נחתך על מה שאתה קורא כשם יודאיוזים — הטוב בעיניו יעשה.
ואתה ידידי יקירי שלום. פאדובה ה' אייר תר"ג.

ידיך שד"ל.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 415.

Vol. V^o. Nr. 30.

15. 5. 1843.

מ"ו אייר התר"ג.

לכבוד ידידי המליץ והמשורר המשובח והמפואר, כיש הר"ר מאיר הלוי לעטמערס
שלום עד העולם.

הנני אליך לחוות לך דעתי על המקומות המסופקים לך בשירי דודי ר'
יצחק הרופא זצ"ל.

י"ט איתן בנו נתן — איני יודע מה שמו ומה שם משפחתו, אבל רואה
אני בכיורו כי השיר הזה נעשה לבחור אחד ביום הנתן על ראשו כתר הרפואה.
נציב הקרץ הוא מלאך המות. טור ט צ"ל הפר מזמתי. טור י"א צ"ל ולכל-אנוש
מפלט יהי מסע. כ"ד הוא על אחת מן הישיבות או חברות שלומדים בהן תורה
בלילה, ואין לך עוד שאין שם אחת או שתים, ואין שום ראייה לומר שהוא
דוקא על בהמ"ד של רמח"ל.

אל אל הבחורים: הנני משתומם איך משורר כמוך לא יבין ענינו, אך הנני
רואה כי זה נמשך מצד התחלפות המחשבות וההרגשות בין הרור החולף והרור
הזה, ומצד אבדן הרגשת הודאזמוס מלב בני דורנו. וכזאת וכזאת אני רואה
בענין הבנת המקראות, כי יותר שאדם מרגיל עצמו בקריאת ספרי נכר, ויותר
שידבק לבו בדרכי חכמה יוגית יותר הוא מתרחק מהבנת ספרי הקדש, ואם יבא
לפרש דבריהם יתלה בהם דברים שלא עלו מעולם על לב אומים. ולא לבד
ראיתי זה בהבנת המקראות אך גם בהבנת דברי חז"ל אני רואה דבר זה מתקיים,
כי האחרונים מתרחקים יום יום ממחשבות קדמונינו והם מפרשים בדבריהם פירושים
רחוקים מאד מכוונתם, ויד השירים והסגנים היתה כמעל הזה ראשונה, הלא המה
הרמב"ם וחבריו, אשר אתה (גם אתה) הקלותני ושמתני כאחד הנבלים, בעבור
כבוד שמו. אוי לכם שאין אתם יודעים מה גדול כח האמת, ותחשבו שתעלה
בידכם לחבוש פניה בטמון, ולסתום פי נביאיה בקול גרופות אשר תריטון על
אנשי אמון. חי ה' אשר עשה את משה ואת אהרן, אשר שלח את כל נביאיו
לאמר קראו בגרון, ואשר שמר את הודאזמוס מיד כל רודפו אשר קמו עליו
באף וחרון, הוא ישמרו עד יום אחרון, הוא יפקח העינים המפות בתמחון ובעורון,
הוא ישהר חבצלת החרון, מגלולי יון וחטאת ישמרון, וישרפם מחוץ לירושלם
בשרמות קדרון, ואו צדיקים יראו וישמחו וישירים יעלוהו, ולשון אלמים תרן, ונביאי
השקר יהיו כאין ויאבדו ולא יהיה להם עוד זכרון.

ואבאה אל השיר אל אל הבחורים. רואה אני כי השיר הזה נעשה על
שני בחורים שהיו מתקוטטים זה עם זה, זה אומר עיר פלונית יפה יותר, והה

אומר עיר אחרת יפה יותר, והמשורר מיכחם על זה בשתי טענות: האחת כי אין לך עיר שאין בה יופי ודופי, אבל האיש הנבון כסה קלון ומספר בשבח ולא בגנות, והנרגן מתענג בהוצאת דבה, ומשלה מדנים; והשנית כי אנחנו בני ישראל בכל מקום שאנו הרי אנו גרים, זרים ונדרסים, ורק ירושלם היא עירונו מקום תפארתנו, ואם נדיב על אודות יופי עיר פלונית ופלונית הרי אנו שושנים כמו יושבי כלא אם ידינו זה עם זה על יופי מסגר, ויאמרו זה לזה: בית כלא שלי יפה מבית כלא שלך. וזהה אמר: אל אל, כלומר אל נא, הבחורים, אל נא יתור וירגל איש איש מכם, זה נגד זה, עמית נגד רעהו, להוציא דבה וערות הארץ; מה בצע בתלונות? חדלו הרע, הרפו עד התגלע ריבות בן פרץ, הוא בן דוד, הוא משיח צדקנו, אז יהיה הזמן לריב ריבות. והשאר מובן על פי מה שאמרתי למעלה.

והנה אני באדתי לפניך השיר הזה באר היטב לפי עוסק בוונת הסחבר זצ"ל, ואתה עיניך בראשך, ותהיה זהיר בדבריך אשר תוציא לאור בראש השיר, וד"ל. ס"א נ"ל להגיה: אל מי האח בפלים, האח לי שמחה, ס"ו ניצוץ שלהבתי. היא שיר ידידות, חתן לכלתו. מלת עתה אשר בראש שני הטורים האחרונים היא איטליאניזמוס. כי בל' איטלקי תבא מלת ora כפולה להוראת tañtôt, והכוונה: כשתהיי לי לאשה או אמצא נחת מכל עמל לפעמים על ידי ההכמה ביפיך (צפה צלמדך), ולפעמים בנשיקות פיך. ע"ג ימלט לחקת הרופאים, הוא תשובה לשיר אפרים אחיו (בני הנעורים שיר ליח וליש). אמר: מי האריך לשון כבו וכעש, מול בעלי רפאות ולו הכתר, כלומר והוא עצמו נכתר בכתר הרפואה. יגד עון רעיו והוא כן יעש, הוא מספר בגנות חבריו הרופאים ואומר שהם אוהבים העלמות היפות וכו' והוא עצמו עושה מה שהוא מגנה בזולתו, כי יאהב בנות ולא כסתר כי נמייתו אחר הנשים היתה מפורסמת בימים ההם (זורה נודע לי בקבלה). בבית השני במקום בזה הכתר מצאתי כתוב: בזה הכתר, ועדיין המליצה קשה מאד, והכוונה הכללית בבית השני הזה היא להצדיק את הרופאים על היותם מקבלים שכר (אשר על זרה אמר אפרים: ושמאל מלא כפה כבר הציעה, נחפו יקבל פו, יהרג נקי ונשא עקב, ויעשו להם אלהי כסף), ור' יצחק משיב שאם לא ינתן שכר לכל מעשה, אז לא ימצא מי שיהיה מן וסתרה כשיחלה אדם. ומשם ואילך היא מליץ בעד הרופאים על מה שהאשים אותם אפרים שהם הורגים בני אדם. ואחרי התבונני יום אחר יום במלות כי שם לכר רופא בזה הכתר, נ"ל ליישב בדוחק ולפרש כי רק שם (בשמים) יש רופא בזה החלק, ר"ל בזה התנאי, כלומר רופא חנם, והוא האל. ויהיה הטור הזה מאמר מוסגר, וזה שיעור הבית הזה: אם לא ינתן שכר לכל מעשה ואם לא ישלם שכר לרופא (אחרי אשר רק בשמים יש רופא חנם), או אז אם יחלה אדם, מי זה יתעורר להיות לו למגן וסתרה?

בשנוע הבא אשלח אליך מסכת דרך ארץ (משניות סגנדניאל), גם שני שירים למרת רחל, אבל דבר ממני אל הקורא איננו דבר צריך ולא מועיל, אחרי היותי איש בזוי ושסוי כל כך עד שהצענזור (לפי עדותך) מוחקת הדברים האמורים בשבחי. בשנה שעברה שכחתי להגיד לך כי רפאל לוצאטו, אשר נכתר בכתר

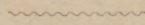
הרפואה בשנת 1717, היה אביו יצחק וגם הוא רופא. וזה למדתי מתוך הדיפלאם של רפאל זה, וכן כתוב בתוכו:

Raphael Luzzati Hebraeus romanus excellentissimi domini Isach hebraei, philosophiae et medicinae Doctoris filius.

נמשך מזה כי המשורר יצחק היו לו לפניו רפאל ויצחק, ולאחריו רפאל ויצחק בלם רופאים.

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה ט"ו אייר תרי"ג,

ידיך שד"ל.

CCCXXXV.

An Herrn Jacob Reifmann in Zolkiew.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 422.

Vol. V^o. Nr. 36.

8. 9. 1843.

י"ג אלול התר"ג.

לכבוד המשכיל והנבון דורש חכמות, וחוקר תעלומות, כש"ת הר"ר יעקב רייפמאן, שלום עד העולם.

הנני עורך לפניך את המעט אשר חנני אלהים בעניני שאלותיך.

משוררי ספרד חברו זמירות הרבה ליום השבת ולשני לילותיו, כמו שחברו פיוטים רבים לשלש רגלים ולכל המאורעות שאירעו את אבותינו, אבל האחרונים השמיטום, ולא השאירו רק עניני יום הכפורים ומעט מזער לר"ה, לפורים ולתעניות.

וכן בענין הזמירות לשבת בסדורי הספרדים לא מצאתי אלא למוצאי שבת שתי הברלות, האחת היא אליהו הנביא וכו' איש אשר קנא לשם האל, והשנית היא המבריל בין קדש לחול חמאתינו ימחול. אבל האיטליאני (הנקראים ג'כ לעזים, ומנהגם נקרא בני רומה, ואיננו מנהג רומניאה, אשר הוא מנהג טורקיאה, ואין זכר ממנו אלא בסאלוניקי) יש להם ספר קטן הנקרא סדר ברכות, ושם הרבה זמירות, והא לך רשימתן: 1. לילית שבת, 2. לכבוד שבת, בת ככבת, חביבת נורא עלילה (שם המחבר מרדכי דאטו), 3. באי כלה באי כלה, כלילת יופי כלולה (הגיל), 4. כי אשמרה שבת (ראב"ע), 5. יום זה מכובד (ישראל), 6. דשנת בשמן ראשי שלחן לפני ערכת (דניאל), 7. יפעת אלי אמר פני כל יצוריו (זאל חזק ואמץ), 8. זכור את יום שמור את יום השבת לקדשו (דניאל), 9. מזמור ליום שבת קדוש לאל נורא (רי עזריה מן האדומים), 10. יום שביעי שבת כי מי בורא שבת (יצחק סאגו), 11. לכבוד ישכינה ושבת עדינה (שמיאל מרל), ואח"כ צור משלו אכלנו.

ביום חשבת אומרים אחר הסעודה פסוקים הרבה, ולא זמירות. למוצאי שבת אומרים: 1. משביח שאון ימים (יואב). 2. במוצאי יום מנוחה, ושם כתוב יהי השבוע הבא (בהגהתך) ופרוים עוד ישובון (וכן נכון מפני מספר התנועות), וידידים (והוא טעות), נגינות יפצחו במרץ (וכן נכון) בלי צעקה (ונכון, כי צוחה כבר אמור אחריו) וכלי פרץ (כאן יש תנועה אחת יתירה, ואולי צ"ל ואין פרץ) אין יוצאת ואין צוחה, ראה עניי ואל קשיי, סלח מריו מחול עוני (אולי צ"ל הפוך: סלח עוני מחל מריו), קשור עדיי בכית ארני, בקול תודה לך אזככה, יהי רחוק הזה וכו' חזק ימלא משאלותינו ואמיץ יעשה בקשתנו וישלח בכל מעשה ידיו ברכה רוחה והצלחה, זה אלהינו קונו גבורתו למיחליו יקרב גאולתו וכגבורת עז ישועתו נגילה ונשמחה, קול צהלה וקול רנה שפתינו אז תרננה אנא ה' הושיעה נא ה' הצליחה נא, והנה יתכן שהיה שם המחבר יעקב מטורסי (Norsa או Norsis) הוא שם משפחה מצוי הרבה באיטליאה, והר"ש והסמ"ך רמזות במלות ראה עניי סלח עוני, ואמנם שלשת הכתים האחרונים חזק ימלא וכו' נראה שהם נוספים, כי לא נשמר בהם משקל שיש תנועות, כמו ביתר הפיוט. 3. אלהים בוננה את אשר נעשה (יצחק גיאת), 4. שיר אענה כי הנה מבשר טוב היש יעזר, אליה הנביא מתישבי גלעד (אברהם, ונ"ל שהוא ראב"ע), 5. המבדיל בין קדש לחול (וכסופו יש עוד שני בתים): אל פודה מכל צר, קראנוך מן המצר, ידך לא תקצר, לא יום ולא לילה, מיכאל שר ישראל אליהו וגבריאל באו נא עם הגואל קומו בחצי הלילה, והכתים האלה, הם ג"כ בסדר תפלות הספרדים, ושם נמצאו עוד בתים אחרים ואלו הם: מימינו מיכאל ומשמאלנו גבריאל ועל ראשו שכינת אל בכל יום ובכל לילה, יתן לנו שבוע טוב רענן כגן רמוב גם ה' יתן הטוב כל היום וכל הלילה תבורך הבית הזה מפי נביא וגם חוזה כי כן יצוה אלהינו זה לשמרה יומם ולילה, המבדיל בין שים למים יחינו מיומים לשנה הבאה בירושלם כל היום וכל הלילה, וכל אלו נוספות שהוסיפו האחרונים שלא היו בקיאים בל"ק ועשו בית לשון נקבה. 6. אותותינו התמהמהו, איה אלהי אליהו (בסדר א"ב), 7. בעת פנות אור יום (יצחק ברכיה פאנו)

במחזור והראן אין זמירות רק למוצאי שבת, ונקראות הכדלות, ואלו הן: 1. שיר אענה (הניל), 2. תשבי צרי לבבי זכרו צעוף זמן צורי סלח לחובי אל יאריך זמן (יעקב), 3. ישמח מלכי לבבי בבית גואל ונביא (יצחק), 4. ישלח מבשר טוב ובא גואל אך טוב לישראל, 5. אשמח בבוא תשבי לישראל, 6. אותותינו התמהמהו (הניל אך איננו מגיע כי אם עד אות ה'), 7. אל מסתתר במרום שמי הוא עושה שלום במרומו (אברהם), 8. אל אלוה מעוז צור מגני אחרך משכני (אברהם), 9. שבוע טוב בא לקראתכם תתחדש בו ימי שמחתכם (יצחק), 10. אל צורי אשא כפים, גם עני, אל אבי יושב שמים, ה' (יעקב), 11. דורשי ומחללי אשיר לך בעזר, 12. צור ובורא נשיה, קום פדה משביה, קהלי (משח), 13. אלי לפני בוא יום ה', אליהו יראו עיני (לוי), 14. ארון לך יערב יירי ומאמר, 15. יה קצנו אל תנשחו, שלח לנו אליה, 16. אודה לאל חי בניבי, השם נשמח בקרבי, 17. אלי אליה יבא אלינו, יראו עינינו וישמח לבנו

(אברהם), 18. מתי יבא משיחי יגאלני (משה), 19. אשאנ כלביא וכבור נדוד אצרה (אברהם), 20. אל מנוסי כחי, כך בומחים עבדך, 21. יה מתי יבא הגואל אל אומה עניה (ישראל), 22. מטך גואלי יוצרי אשאלה באולה, 23. איש אשר קנא לשם אלוה עושהו (אי"ב), 24. שלח מנור לעם נגור אשר הופור הן והן, פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן (שלמה), 25. מגני צור ישעי חיש ומחר הביא איש אשר בו שעשועי אליהו הנביא.

במחזור ויטרי יש קצת זמירות, ואלה אשר לליל שבת; 1. כל מקדש שביעי, 2. יקר יום שבת תגדיל בכרית שלום וחיים, וקדשתו ויהי מבדיל בין ישראל לגוים (יהודה), והוא ר"י הלוי, 3. על אהבתך אשתה גביעי, שלום לך שלום יום השביעי; ליום שבת; 4. ברוך ה' יום יום, 5. דרוו יקרא, 6. דלה שובנו, 7. כי אשמרה שבת, 8. אושיר במישרים את שיר ה', קול מהולל ארים בי רם ה'; ואלה למוצאי שבת, 9. המבדיל בין קדש לחול, ובסופו יש בתים אחרים: הון נא מנמליך זכם לנטפי מלליך קום כי עליך שומר מה מלילה, יצוה ה' חסרו וכו' צדק ושלום נשקו וכו' שובו לכם לאהליכם וכו' קדוש ישראל מישוענו וכו', 10. במוצאי יום מנוחה המציא לעמך הנחה וכו' יהי השבוע הבא וכו' ער בהקימך הבטחה ואח"כ יהי החדש הזה וכו' ואח"כ רפא נא יה כאני ורוב פשעי ורוב חובי למענך עשה נא אבי הושיעה נא והצליחה, ואח"כ ידדים פליחי חרץ נגינות יפצחו במרץ וכו' חי ימלא וכו' וראה עניי ואל קשוי סלה מר"י ועווי וכו' בנה חומות ארמוני וכו', 11. במוצאי יום מנובד ומובאי יום מעבד (אברהם), 12. אדיר איום ונורא, 13. ה' חזקי אשר ארחב, 14. נביא מנביאכם, 15. יושב צל עליון, 16. (נ"ל שהיא לראב"ע) שעה שיה קהל עניה (שלמה), 17. בנלות בארץ נכרה (בנימין), 18. סוערה עניה שואפה וצופיה, יום פדות שניה בשרה באליה (ר"י הלוי), 19. צאן אברות בנלות להו, תניה (הנ"ל), 20. חדש שישוני, 21. אותותינו התממהוה, 22. שיר אענה, 23. יד ושם חיש חדשם (יעקב), 24. הגה כעב טל כציה (כחיי), 25. שוכן מרום אליך קויתי (שלמה נרבי יהודה), והוא נבירול, 26. במוצאי יום קרש והכנסת ראש חדש (יעקב), 27. צור ויח בבשורה, 28. אל תראי תולעת יעקב, 29. אל אשר טוב גמלנו (יעקב).

השערתך על בעל חדש שישוני אל נא והביא, שחיה שמו חסאן, היא קרובה ומתקבלת.

אין ספק כי יונה מצאה בו מנוח הוא בני לאומה הישראלית. בזמר אגיל ואשמה בלבבי בדפוס ויניצאה כתוב באדום וערב, ומלת בארם אינה אלא תקון שתקנו האחרונים מפני היראה, ואין להחליט שחיה המחבר תחת ממשלת הישמעאלים.

לא נחה דעתי בפירושוך על ירשוה ויקדשוה, ולדעתי אינו חוזר לתורת משה אלא למצות שבת, וכמאמר כל אשר עשה נ"ל שדווא מ"ס, וצ"ל במאמר אשר כל עשה. ר"ל במאמר הקב"ה.

במחיקת מלת שמור ומלת לחיי וה"א המתענגים בפיוט מנוחה ושמחה, מסכים אני עמך, גם צריך לנקד אכול בשמחה בקמץ האליף, והוא מקור, על דרך זכור ושמור. לא אסכים עמך בהנחת והמשנה משובחת. הנחתך מי יבאר גודל

פאר המלכה, נכונה. לא כן הגהתך יוחן בפתבג ובשר, כי הבשר כבר הוא נכלל בפתבג. הגהתך כרוך נתון נכונה, ועוד צריך לנקד ליעף כח, ועוד צ"ע דבר בקדשו בהר המור (חסר תנועה אחת) חזק מתנים ואמין כח, יזכור לפקדו בכרית ושבועה, שניהם בעלי מ' תנועות.

ובענין הקינות, לא אסכים עמך כלל במה שארתה מייחס לראב"ע או בחטאינו חרב מקדש, מפני המזלות הנזכרים בו; אבל נ"ל ברור שהיא קדמונית וגושנת מאד, להיותה מכלל המחברות שאין בהן משקל ואין בהן חרוז ואין בהן שם המחבר, ואינן אלא על סדר א"ב, אשר אלה לדעתי נכתבו בכבל וקדמו לכל הפיוטים שבועולם (עיין בתולת בת יהודה עמוד 10). והוכן מצאת לראב"ע שיר בלא חרוז? ראה איך אתה אץ ונחפו בהשערותך. — ומתי עבר רוח הירדאיזמוס בלב הראב"ע, עד שיצאו מפיו המליצות הנשגבות האלה, הראויות באמת לחכמי המשנה והתלמוד ולתלמידיהם; העתירו אבות ולא שמע אל, צעקו בניס לא ענה אב, וקול התור נשמע במרום, ורועה נאמן לא חמה און. היש כיוצא בזה בכל דברי הראב"ע?

פחד חטא שילח תכף סוריה, אע"פ שהוא לשון קשה, כך הוא ממש גם במחזור בני רומה הנדפס וגם בכ"י על קלף ישן נושן שבידי, וגם כן במחזור רומניא אשר יש לי ממנו חלק אחד בכ"י בדקתי ומצאתי תכף סוריה. ומתוך שבדקתי עתה בכ"י הזה קינת שבת סורו מני, באה לפני קינת או בחטאינו חרב מקדש, ומצאתי אשר לא קייתי, והוא כי בראשה כתוב באותיות גדולות: וזה לרבותינו ז"ל, וברוך אלהי אמת אשר הנחה עבדו בדרך אמת. בקינת איכה ישבה חבצלת השרון מצאתי במחזור בני רומה כ"י בהן עייתלו, כהגהתך.

תמיהה היא בעיני איך אתה מערכב צלמין עם צלמון, כי החרוז הוא מין, לא מין, ואין ספק כי צלמין הוא שם עיר, ודע כי במחזור בני רומה (גם בדפוס וגם בכ"י) אין כאן מלת גנתון, אלא נעה צלמין, ואמנם במלות שולי חמת אריה לא מצאתי שום חלוף נסחא במחזור בני רומה לא בדפוס ולא בכ"י, רק בשניהם שולי חמת אריה.

ולענין אם הקורא בתורה יכול לומר דברא, אין ספק כי צדק בדברו חרב שי"ר, והגהתך לא לעזר ולא להועיל. ס' זמירות ישראל איננו עתה בידי, ולא אדע אם יש בו יום זה מכובד, אבל יה רבון עלם ודאי לקח משם.

כשהתחילו לחבר זמירות כבר נשכח טכמה דורות זכרם של איסיאי, ע"כ אין לומר כי המנהג לקוח מהם. קרפנטראץ כך שמה Carpentras והיא עיר בארץ צרפת, והיא קרובה לאויניון (Avignon).

ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפשיך וכנפש החותם פה פאדוכה היום י"ג אלול תר"ג,

אחכך שר"ל.

Nr. CCCXXXVI.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 425.

Vol. V^o. Nr. 39.

21. 9. 1843.

כ"ו אלול התר"ג.

לכבוד ידידי הבחור המשכיל והנבון כהררי"ל דוקעס שלום עד העולם.

מכתבך הנעים מיום כ"ב אדר ראשון עדיין הוא נושה בי תשובה, והיה זה כי ביום קבלתיו ראיתי כי אין להשיב בלא הפוש רב, ואני לא הייתי מופנה לך, והנחתו בקרן זוית, ועתה כטרם תתחדש השנה הנני אליך למלא את שאלותיך כפי יכלתי.

ותחלה אודיעך כי האריענט של פירשט לא ראיתו מעולם, וקצת מידידי אשר בארצות רחוקות העתיקו לי בפעם בפעם קצת מן הגדופים שבאו בו עלי, על כן כל מה שתכתוב בו ישאר נעלם מנגד עיני.

האגרת אשר בה הודעתך כי בא לידי סדר עבודת הראב"ע, כתבתה לידידי מר אביך בערב סכות תר"ב, שאל אביך ויגדך.

והנה לפניך שלשת פיוטי ריש גבירול אשר שאלת ממני:
שאלוני מעפי התמהים.

שביה בת ציון.

הנשיג ערוך שיר.

סלוק לקדושה ליוה"כ לר"ש גבירול בקשתי ולא מצאתי, רק זאת תדע כי במחזור והראן (וגם במחזור קלברזי) בשחרית יוה"כ יש רשות למגן, תחלתו: וארץ אשפיל ואפיל תחנתי, אקוד ואשקוד בזמרת רנתי, אעירה שחר ואזכרה נגינתי, אודך ה' אלהי, והוא א"ב מרובעת, ואח"כ מגן, תחלתו: אבן בחן פנה מיוקרת, איתן משכיל כחכמה נחקרת, בידו עלתה ויעמוד לפי קרת, ויקרא בשם ה', והוא א"ב כפולה, ואח"כ שלמה קטן.

ואח"כ כרוג (ר"ל סלוק): ש'מע לחשי מעון ה'שלימ, בצל רחמים יסתיר ה'מוני וישלימ, ד'הורי ג'ודווי ב'ישע ר'ב להפלימ, נגון והציל פסוח והמלימ.

ואח"כ מחיה: אזי בהר המור דין יונת אלם, בקחתו איתן לעולה וש'לם (במו בסליחותינו, אך בחלופים רבים) וסופו: תהיה פלטה והיה קדש, בקראם ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש (ואין ספק כי ליוה"כ נעשה, ולא לימי תשובה).

ואח"כ כרוג: ש'לום לרבי, מ'זבול ה'נערב, בקיש ר'חומים ב'ישע י'קרב, י'קרך ח'ראח ו'קומם ד'ביר ה'נחרב, למען עשה כיום הזה להחיות עם רב.

ואח"כ מושלש: איש תם יושב אהלי תושיה, בחן פנת מוסדות נשיה, גש ויפגע באבן השתיה, את כל התפלה והתחנה הזאת (א"ב) שלמה ברבי יהודה

חזק). ואח"כ יענה כבוד אבות, ואח"כ יום צעקו שבנים מחטאיהם, ואח"כ קדושת ר"י הלוי אלהים אל מי אמשילך, וקדושת הגבירול איננה.
ועתה הנה לפניך אחד משירי הראב"ע אשר אתה מבקש, והוא חידה, ופותר אין אותה. גבר אשר דת וחק וכו'.
ודי בזה לעת עתה, ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, וה' יחדש עליך השנה הבאה לחיים ולשלום לברכה ולהצלחה, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ו אלול תר"ג,

ידיך שד"ל.

כ"ו אלול, שד"ל.

ר"ה על מות רמב"ע: עלי בזאת תשאנה.

Nr. CCCXXXVII.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Halle an der Saale.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 430.

Vol. V^o. Nr. 43.

29. 10. 1843.

ה' חשוון התר"ד.

לכבוד הבחור המשיביל והכם, דורש תורה ותישבה, כ"ש שאול יצחק קאעמפף, שלום לעד העולם.

לששון ולשמחה היה לי מכתבך, בראותי התעוררותך להוציא לאור תחכמוני מוגה, מנוקד ומתורגם, וחלילה לי להחול להיות לך לעזר ולהועיל באשר תשיג ידי. והנה אתה שואל מאתי חלופי הנסחאות שבין דפוס אמשטרדם שבירך ודפוס קוסטנטינא אשר איננו אתך; ואני תמה איך לא מצאת בארץ אשכנז אדם אחד שיהיה בידו הדפוס ההוא, בלי שתצטרך להיות עניך תלויות אל איש היושב במרחקי ארץ, כמוני. ואולי לא מצאת בארץ רק תלמידי ראב"ע, ולא אחד מתלמידי רש"י ז"ל. והי מה, מה' היתה נסבה, למען תשיג יותר מאשר שאלת, ולמען תהיה מלאכתך שלמה יותר מאשר קיית. ומי יודע אם הקאנדידאטמען דער פֿהילאָזאָפֿהיע מאמינים במה שהיו מאמינים הזקנים והזקנות בדורות הסכלות אשר היו לפני ספינאָזאָ ולפני קאָנט, שיש אלהים ויש השגחה? אבל יאמינו המתפלספים מה שיאמינו, הם גם עבדי ההשגחה ושליחיה, ככל שאר היוצרים אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ. והנה כבר ידעת כי שתי פעמים נדפס התחכמוני בקוסטנטינא, ואני אין לי אלא אחד מהדפוסים ההם, ולא יצאתי לו יתרון רב בדיוק והגהה על דפוס אמשטרדם. אבל תחכמוני אחר יקר מכל הדפוסים הביא ה' לידי, והוא כ"י משנת מ"א (1281) הזכרתיו בכ"ה ג' עמוד 189, והוא ביד ידידי הגביר הנדיב החכם והנבון, נעים ומירות, הנודע בשערים, יוסף אלמנצי שמו. הכ"י הזה יש לו יתרון לאין קץ בדיוק והגהה על שני הדפוסים שראיתי, ומלבד זה הנה בשער החמישים מן הספר באו בו שירים רבים אשר לא באו בדפוס.

והנני נתון לפניך היום חלופי נסחאות שמצאתי בין כ"י זה לדפוס אמשטרדם בהקדמת הס' ובשלשת שערי הראשונים, כאשר שאלת ממני וידוע יהיה לך כי המפחחות הכוללות ענין כל שער ושער אינן מלאכת המחבר, וככ"י אשר לפני הם בלשון ערבי, אלא שתחלתם הסרה בכ"י, כי הרף הראשון חסר; ובראש כל שער ושער נרשם ג"כ בלשון ערבי ענין השעה, אבל בקצור נמקי, ובלוח שבראש הס' הם מבוארים יותר והם בחרו, והא לך האחרון שבהם, הלא הוא ענין השער החמשים:

אלמקאמ"ה אלמופא אלני מקא' אלוהאד תתצמן מקטועאת פי מעאני שתא באוצאף חסאן תגרי מגרי אל רוח פי אלאנסאן.

ומיד אחר זה כתוב באותיות גדולות: והדה אביאת טרות כהא צדר אל דיואן, ואח"כ נאם גבר אשר עלה וירד וכו' וכו', עד וישלח מקדש עזרנו וימלא משאלותינו, ואח"כ: אלמקאמ"ה אלאולי ודי אלמקאמ' אלצדררה.

ובראש השער השני כתוב: אלמקאמ"ה אלתאניה מקאמ' אלואעט.

ובראש השער השלישי כתוב: אלמקאמ"ה אלני ודי מקאמ' שערא אלאנדרלם.

ובראש הס', קודם הרף הראשון יש לוח אחר, והוא כתוב בכתובה מאוחרת,

לא עתיקה כגוף הס', וזאת תחלתו:

הספר הזה חלקו מהברו לחמשים שערים ורצוני לכתוב ענין כל שער משערי למען ימצא המבקש מכושיו בנקלה ולא יצטרך לחפש כל הספר ומחשם העזר. ומחברו עשה הענין הזה אמנם כתבם בערבי ואין אנחנו מבינים בלשון החיא:

השער הראשון בצחות המליצה והשיר בלשון עברי.

השער השני כדברי המוכיח החכם אשר היה בא"י היום.

השער השלישי כדברי האיש הזקן אשר היה אוכל ולוחך הכל ושם תמצא שבה בעלי מלאכת השיר. —

וכן עד סוף השערים, וצר לי מאד על הרף החסר, שהיה כולל כל ערבי עניני השישה שערים הראשונים, ואולי ג"כ איזו הקדמה קמנה. —

ודע כי השירים בכ"י הזה אינם מנוקדים, וההגהות אשר אני נתון לפניך בענין הנקודות, מסכרתי הן, או מדפוס קוסטנטינא.

אחר סיום התחכמוני יש בכ"י הזה ס' מנחת יהודה, כספור מאורעות האיש שהיה שונא הנשים, והוא שישה עשר דפים, ואח"כ יש הלכות ישימה, ומרפיות בחרוזים בלשון ערבי לר' אברהם בר יצחק בר מבורך בר יעקב, והוא שבעה דפים, ואח"כ דברי הימים של משה רבנו י"א דפים ותצי.

אתה עתה כרוך ה', עשה מלאכתך כאמנה ובלא חפזן, ותשמר לך ושמור נפשך מאד שלא תשבש בנקודך משקל השירים ונועם המליצות ודקדוקן, וכן בתרגומך, ואם יסופק לך דבר שאל זקניך ויאמרו לך, או ערוך ספקותיך לפני, וכל זה אני אומר מפני תבה אחת ישכתבת באגרתך, נשתכשת בה בין שרש לשרש, כי אמרת, "וברכות קוראו אשר בו יתענגו על ראשך תחלינה" והנה מלת תחלינה היא משרש חלה, והיה לך לומר תחלינה משרש חיל.

וידוע תדע כי בכ"י מצאתי שתי פעמים כשער השלישי כתוב, כלפון בכ"ף (ולא בחי"ת כמו שהוא בדפוס) ולא ציינתי הנסחא הזאת, מפני שיש לי במחזור והראן פיוט אחד, תחלתו חולת אחבה אני, רשום בו בראשי הבתים חלפון בחי"ת. ותדע נ"כ כי בכ"י מצאתי פעם אחת ר' משה בן ששת, ובפעם השנית מצאתי ר' יוסף בן ששת, כמו בדפוס, ולא ארע איזה יכשר הזה או זה, כי אמנם גם הכ"י הוא לפעמים מוטעה, ועד כאן לא ראיתי שום כ"י שיצדק לסמוך עליו בעינים סגורות. חזק ואמין, ויהי אלהים עמך, אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום בי מרחשון לפ"ק.

ידידך שד"ל.

אחרי חתימת האגרת רציתי לכרוך בדקה אחרת, ונתתי הדפוס ביד בני בכורי אוהב גר ולקחתי הכ"י בידי וקראתי לפניו, ועל ידי כן נגלו לפני חלופים אחרים, והנם לפניך, וקצתם הוספתים למעלה כשמצאתי מקום פנוי. בהקדמה אחר נסה עלינו אור פניך יש כאן «ונהי מרצוייך ויראי שמך». מלות ואשא משלי בכל מקום שהן בהקדמה ובשלושת השערים הראשונים, אינם בכ"י.

בהקדמה: כל עין תלויה אליה, וכל לב קשור בחבליה, ובני ענק אסורי כבליה, ובכורי קרב הלליה — ומימי קדם היו חסדי עליון — הלא ביום דבר ה' עם אבותיכם — להגיד לכם סודו, ולתת עליכם הודו — כי מים גנובים להם ימתקו — יוצאת לשאוב וכדה על שכמה — ותמשוך לזיתן — יען כל עם ועם נזהרים — חין הלעג אליו — כמי שיש לו חולי — ואורו לא ראו, והמן לעיניהם — וחופה וקדושים, ועניני גירושים — ויחצוב להם בורות — ותפקחנה עיניהם — או באו לידי במקרה — וכל אשר זכרתי בשמם — מה יעשו ריקים מכל חכמה כמוני — וישלח מקדש עזרנו ויטלא משאלותינו —

כשער הראשון: נקרא נקראתי בקרית יערים, עם חברים נְבָרִים, מילדי העברים, מליהם ספירים בספרים, וידיהם נהרים, ופניהם מאורים — ונשמה לא נותרה כי — ומלותם בזויות ומשונות (ג' תבות אלו אינן בכ"י) — לבחור מהם לנפשו — וכשמעי דבריו, שקלתי בפלס שכלי אמרו — וְהִנֵּנִי — תדמם כרובים וכו' עד כטראה ברקים (כל זה איננו בכ"י, ונראה נכון, שאל"כ יש כאן שני בתים שסופם ברקים) — שמעתיו והוא אומר בשירו, ויאמר — וכזה יהי מוצא דברו (נ"ל מוצא).

שער שני: פיור ברוחו סלעי הלבבות — להכניע בתוכחותיו לבי הזונה — והטהרו איננו בכ"י — ושכלכם הישירו (כן נ"ל, והוא ענין שרדה) — ושאו עיניכם אל אל בשמים, בתם לבב ונקיון כפים — הבאים אליו בראש כסוף — ובקרבתם תזנוגים — ואצרו הטמטמונים (כן נ"ל) — דלתות התשובה הנעולות (כן נ"ל מפני חרוז השאלות שאחריו) —

שער שלישי: לשרתני יצאו גדודים — בעין לעג ובזיון — והשקף משמי הגאיה עלינו: ויאמר לי אלה הצאן — ואפתח כל סתום —

ה' מרחשון, שד"ל.

CCCXXXVIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Tubingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 432.

Vol. V^o. Nr. 46.

17. 11. 1843.

כ"ד חשון התר"ג.

מכאן ואילך המחבר מפרש והולך כל הפעלים שפ"א שלהם אל פ ואח"כ הפעלים שפ"א שלהם יו"ד וכזה נשלם המאמר הראשון ואחריו המאמר השני "האוגר את כל הפעלים שתוכן שהוא עין הפועל אות נח נסתר" ואחריו המאמר השלישי על נחי הלמד וכזה נשלם ס' האותיות הסתר והמשך ואחריו ס' פעלי הכפל על השרשים הכפולים. מעלי הכפל כתוב כאן לא כעלי. הס' הראשון הוא 45 דפים, והשני 10, ומה שהעתקתי לפניך היום הוא דפים 6 $\frac{1}{2}$. ואתה דע לך כי ההעתק אשר בידי איננו כאותו שבעיר מינכען כי זה שכירי הוא העתקת ר' משה הכהן בן גקמילה ואותו שבמינכען הוא העתקת הראב"ע. והוא מיובא בקול יהודה על הכוזרי דף קכ"ב ע"ש איזה לשון ממנו. החכם המפואר עזראלר אם היה באקספארד והעתיק ס' קטן לרס"ג, תמיה אני למה לא העתיק ס' אב ואם לר"י בן קריש כי הוא לדעתי הענין היותר יקר במעשי המדקדקים הראשונים ומה מאד נכספה נפשי לראותו.

האפו"די שלי איננו עתה בביתו, אבל נ"ל שאין בו כלום מדברי הראשונים, לבד מענין המלות המושגות כתנ"ך שאמר ר' יונה, והראב"ע כתב עליו שספרו ראוי להשרף, עיין כ"ה ד' עמוד 136, ואל יפתוך דברי רפפורט בהערתו שם, (ודע נאמנה כי הראב"ע לא עשה שום טובה לישראל מעולם, רק היה סבה לאברן ספרי הקדמונים אשר היו גדולים וטובים ממנו, כי הישר בעיניו מדבריהם גנב ושם ככליו, ואת שמותם לא הזכיר רק לחלוק עליהם וללעוג עליהם, וכשאמרו דבר גדול אמר כי הספר ראוי להשרף, והוא אח"כ זרע בספריו דברי מינות מאה שערים — ואשמרה לפי מחסום כי ידעתי כי אזני אנשי הדור אטומות משמוע דברי אמת). יש בידי ס' בעל כנפים והמחבר היה אחר הרמב"ם, והוא מביא קצת חכמים בלתי נודעים לו, ועדיין לא עכרתי על פני כלו, רק ראה זה מצאתי: ר' יעקב אלאמין: ישפוט יתום ודך, החכם ר' יונה ז"ל חברו בשרש דכה מפני שהוא פתוח, והחכם ר' יהודה חיוג ז"ל הרחיקו משרש דכה ולא פרש מה יעשה לו, והחכם ר' יעקב אלאמין ז"ל חברו בשרש דך. —

והחכם ר' ששת בר' יוסף ז"ל אבן שחר אל וושקי פירש על וקדינים מידו לו כי הנונה הגדול הבא מאת הכורא יתעלה אין כח לאדם להסתכל בו מפני שהוא חזק מאד על כן שם חביון עזו שאין בריאה יכולה לדעת ולחקור ענינו: ס' בעל כנפים זה הנמצא נ"כ במינכען, הוא ס' נכנד וטוב מאד. גם ראיתי להזכירך כי המדפיס המשובח דניאל בוטכריג היה בדעתו להוציא לאור ספרי החיוג, ולא אסתייעא מלתא, אולי לא מצאם. וזה מה שכתוב בסוף ס' מאזנים הנדפס בוניציאה בשנת ש"ו: ותשלם.

ואתה ידידי הודיענינא אם עדיין יצא לאור באיזה מקום פירוש על הנקוד
הזה אישר בתנ"ך כ"י ישן נושן אשר נמצא בא' קרים (עיין ציון תר"א 152),
כי אני עתה התכוונתי בו וכתבתי עליו חדשות ונצורות, ולא אדע אם כבר קדמני
אדם, ואם תרצה לפאר ספרך בענין זה אשלחהו אליך בלה"ק, ואתה תעשה
בו כחפצך.

ואתה אם תוכל למצוא ס' Ign. Kögler, Notitiae Bibl. Judaeorum
im Imp. Sinensi, edit. II Halae 1805. ותשלחהו אלי על ידי הפאסט.
תעשה עמדי הסד ואמת.

ואתה ידידי שלום ואביך היקר שלום. פאדונה כ"ד מרחשון לפ"ק.
ידיך שד"ל.

Nr. CCCXXXIX.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 433.

Vol. V^o. Nr. 47.

23. 11. 1843.

ל' חשון התר"ד.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא בש"ת מוהר"ר שי"ר
שלום עד העולם.

הא לך הרף הפסול מכרם חמד ז' המתאר את רבנו שמשון בתאר פצל
ערמון ישתי פעמים בכתיבה גסה ואחת בדקה, וישמתי במקומו הרף האחר אשר
שלחת אלי והגיעני ביום אתמול. ואתה דואג שלא ישאר בידי זכרון שגגתך,
ומי יודע כמה מהם ישארו ביד אחרים. וכאמרת רע עלי המעשה אשר הגדת לי
כי הנסה המושעה כבר נתפשט בעורך. ועתה נחמתי כי לא השתי לפרש כי פצל
ערמון הוא תאר ליעקב אבינו, ורכנו תם היה שמו יעקב, ואני חישבתי כי כל
קורא מבין יבין זאת, ולא הוספתי שם ישום הערה. ומי האמין כי איש כמיך
יבשל בדבר כזה?

ואתה (עמיד 100) מסלף דברי, כאלו אני מרחיק למוד החכמות והלשונות—
ומי אוהב אותן יותר ממני? אבל אני צועק על המדות ועל התכונות, לא על
החכמות ועל הלשונות. אני מואם הסימנים על חכמת זרים ונפתים אחריה ועוזבים
התכונות הטובות אשר היו לנו למורשה; אני מיאם הרודפים אחר הכבוד ואני
מוקיר ואוהב הלומדים החכמות והלשונות ואוהבים האמת והצדק והחסד והרחמים,
כ"י הלוי זצ"ל¹).

1) עד כאן תחלת הקאטילינאריאה, שממנה מדבר מכתב כ"א שי"ר (אגרות שי"ר מחברת
שניה עמוד קל"ו שורה ל"ב). הקאטילינאריאה נשלחה כדמיון לאמת ביום י"ב טבת התר"ד

והנני שמח בשמחתך בחתונת בתך הצעירה, ואלהי ישראל ייטיב אחרותך.
מראשיתך, ויתן לנפשך מנוחת השקט מכל טרדותיך, ויצליחך להשלים חבוריך
ולהוציאם לאור מזוקקים שבעתים, יראו ישרים וישמחו, ושמן יעמוד לדורות עולם.
ונגה זרחה היה כזה הרקיע עם המשיכלים מצדקי הרבים, רש"י רשכ"ם וחכיהם.
ויקיים כך מקרא שכתוב אשלם נחומים לאבליו (לפ"ק) והשיבני בצחצחות
(לפ"ק) נפשך ועצמותיך יחליץ, אשריך ומזב לך (לפ"ק). כנפשך וכנפש הכו"ה
פה פאדוכה היום ל' מרחשוון לפ"ק.
דידך אני שמואל דויד לוצאטו (לפ"ק).

Nr. CCCXL.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 435.

Vol. V^o, Nr. 49.

30. 11. 1843.

ז' כסלו התר"ד.

לכבוד ידידי החכם המעולה כש"ת מהרי"מ ז' שלום עד העולם.

מכתבך בכ"ח ז' מצא חן בעיני מאד, יקר בעיני נכבד ואני אהבתי, ומי
יתן ורבו בו מכתבים כיוצא בו, ואם בשבילו הוסגו אחר שבחי הרב הזקן ריגיו
ז"ל (כאשר אמרת אתה כמהתל) לא היה כזה שום רע. אבל ידדנו הנאון (או
הנאון) מלא רוב פני הס' בדברי ריבות ופלפולים, ואם נפצל הערמון ונזרק
הקליפה בדרך שהיה עושה רבנו שמשון הזקן, לא ישאר לנו אלא מעט מזער
לא כביר, אך הוא הרחוב פה והארץ לישון, להעמיד כבודו ולגדע קרן אנשי לצון,
לא במה שדברו נגד התורה והנביאים, אלא במה שדברו נגד כבודו. (והנני מצפה
לראותו בסוף הס' עומד למנן וצנה לקראחמאל (כאשר היה לראב"ע), ולצר ואויב
לישעיה ולכל ישראל) ויהי מה, אני לא אוזן מדרכי, וכל עוד נפשי בי לא אחדל
להלחם בעד האמת והצדק, ותוחלתי מה' כי לא לעולם יהיו דברי גנוזים, וכותבי
פלטת, לא תמיד יכפו עליהם פסכת.

אשמע בשמחה תכונת המבוא אשר תקדים לפיומך.

דקדוק סורי לברזעבריא יקר בעיני מאד, וזה ימים רבים שאני נכסף שיצא
לאור, וכבר הזכרתיו בפראלענאמעני (pag. 17), ואני מקוה למצוא בו מקור
הדברים אשר הבאתי ישם בעמוד 175. ולא כזולת השגחת האל היה עמה הנה

ואליה השיב שד"ל ביום ז' שבט התר"ד (למטה אגרת CCCXLV). הזרת הקאטילינאריאה נעשתה
ביום ג' אדר התר"ד (למטה אגרת CCCXLVIII). האגרת הזאת שהיה לה להקפד לפי חקת הכותבים,
נדפסה כאן בלבד על אשר היא כוללת תארי שד"ל נכתבים מעצמו (Auto ritratto).

לאדם בזולת השגחת האל? שנשרתני הכשורה הזאת בימים האלה שאני עוסק בגלוי תעלומות בענין התחלת הנקוד, וכבר מצאתי נפלאות בענין הנקוד המשונה אשר נמצא בארץ קרים, והנה עתה רבים לוחצים איתי למהר להוציא לאור דקדוקי אשר בשרתי זה שבע שנים, ואשר מאז ועד עתה לא חדלתי לתקנו ולהוסיף ולגרוע בו, ובחדש שעבר הוספתי בו מאמר על הנקוד הראשון שהיה משונה משלנו. לכן אחרי אשר התנדבת לשלחו אלי כמתנה, מהר ועשה על ידי הפאסט, והנני נותן לפניך היום מרגלית טובה, וכמה יגיעות יגיעתי לצירוף סיגיה. ועתה אתה ידירי היקר שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה ז' כסלו תר"ד, ידיך שד"ל.

מי הוא זה דקמאר מ' לוי מאלמונא? ראיתי לו בצייטשריפט של גיינער (V. 175) מאמר על התרגום. בו אינו מזכיר אותי ואת מעשי על התרגום כאלו לא הייתי והוא עם זה גונב (סוף 194 וריש 195) סברתי החדשה הכתובה באותו ס' עצמו (125), ורק מזכיר אותי למען עלי (ף 179) מענה בלתי נכונה. נפשי אם לבכי תפדי (דיואן רי"ה ב' ב' ל"ד)

א) כעת ישואה וצרה את נכנעת ודומה לשכוייה, וכעתות השלוח את אורבת כלביאה. ב) לדוחק המשקל אין מנוס מלנקר כך, כי כן המשוררים הקדמונים התירו לעצמם דברים כאלה, באמרם כי משקלי השמות משתנים, ועיין בב"י עמוד 108. ג) צווי לנקבה. ד) בכ"י וינוד בכוח זוי, ותושבת הכ"ף גראית במחוקה, והאות שלפני וי לא ראיתה מימי¹, וכמה שעות יגיעתי על ג' תבות אלה. ה) שופטים י"ח ל'. ו) ר"ה דף י"ו ע"ב. ז) בכ"י ופדות ליעקב עברי. ח) בכ"י גוי.

Nr. CCCXLI.

An Herrn Jacob Reifmann in Zolkiew.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 437.

Vol. V^o. Nr. 51.

8. 12. 1843.

מ"ו כסלו התר"ד.

לכבוד ידידי החכם החוקר כש"ת מהור"ר יעקב רייפמאן שלום עד העולם.

הנה לפניך מזמרת הזמירות הקדומות אשר לא ראו עדיין אור הדפוס. פיוט אביר הגביר הוא על משקל שש ושש תנועות, בלי הקפדה על השוא והחמטף כלל (עיין אוהב גר עמוד צ"ב וצ"ג), והנני רואה אותך מתעקש לשבש את

(1) שיה לאות כ"ף כמכתב בני אשכנז.

הספרים כדי לקיים חלומותיך, ומה אעשה לך. למה הרבר דומה? ליוחן קלערק אשר (זה ק"מ שנה) חשב כי שירת הים ושירת האזינו הן בחרות, ולקיים חלומי שבש כמה כתובים וכתב:

יקחה
על אברתו ישאהו:

הי בדד ינחהו

ואין עמו אל נבר: ירכיבהו

על במתי

ארץ ויאכל תניבותי

שדי ויניקהו

דבש מסלע שמן

מחלמיש צוריהן:

ובן על הדרך הזה, וכמה מיני חורבה יצאו לעולם מתוך ההתעקשות להעמיד חלומות שוא.

פירושיך על הפיוט ההוא ועל פיוט אמינתך אמתי רבה, נכונים, גם מה שחדשתי על אותיות קרי"ש והשם מאיר בר יצחק בתורה ובמעשים טובים חזק, הוא נכון. אקדמות מלין יש בירי בכ"י ישן נושן (נמצאו בו גם שאר פיוטים ארמיים לשבועות) ולא מצאתי מה שאתה רוצה להגיה.

תרגום יהזקאל יש לי בשני כ"י ועוד יש בירי תרגום הפסרת ויהי בשלשיב שנה בשני מחזורים כ"י כמנהג בני רומה ובשנים אחד מהם לא מצאתי כאנפא בנימל אלא בנין, ובאחד מצאתי כאנפא, ובאחד כאנמא, ובשני המחזורים הנ"ל כתוב באנפא עיינא וכו' ותיבן בשעתא חדא וגו'. ודע כי באקדמות מלין כ"י שלי נקוד באנפא בצירי. — קראי בשמעתא הכוונה בלא ספק על ק"ש, לא על קריאת הש"ס, כי מעולם לא אמרו לשון קריאה על תשבע"פ שלא ניתנה להכתב, ואע"פ שבימי הפייטן כבר נכתבה תשבע"פ מכל מקום אם היתה כוונתו על ישמעיות התלמוד היה אומר גרס, ולא היה בורר לו לשון שלא שמשו בו חכמים — אם היתה הנסחא כדברך תבית מדור אריותא, להוראת תליני, היליל תביתין או תבית, ולא תבית, כי בהיותו ל' עתיד אין כאן שום סימן להבדיל הנקבה מהזכר רק יוד או יוד נון בסוף.

ודע כי בכ"י שלי כתוב (כבית שאחר זה) תערבין למרותא, בלא מלת אין, עוד שם: בחוכמא [בחוכמא?]? מתיבה לחוק, עוד שם: כי מטיא (לא כד), עוד שם: יקריה מטול עלה (ובן נכון), עוד שם: לפומא דעובידתא (ויותר נכון לפומא) עבידן מטלתא, עוד שם: בתכתכי דהב פוזא, עוד שם: נבואן חזותא, עוד שם: מטילי כי חיננא (לא ב), עוד שם: בחרכיה ברברותא, עוד שם: זכאין כי שמעתון (לא כד), עוד שם: מסר לן אורייתא, וזה חזוק לסברתך (הבטלה ומבוטלת) שהפיוט הזה הוא במשקל יתד וארבע תנועות, וחלילה לנו לסמך על זה כדי לשבש הספרים בכמה וכמה מקומות. ומה שאמרת כי סברתך בטלה ומבוטלת הוא מפני מה שאמר כדי שיהיה שיר אחד עשוי במשקל יתד ותנועה לא די שיהיה בו היתד במקומות ידועים, אכל צריך שלא יהיה בו יתד אלא במקומות ההם הקבועים לנו. והנה אם לפי דברך אקדמות מלין הוא יתד

וד' תנועות, וכן ושריות שותא, לא יתכן לך לומר כי כן גם אולא שקילנא וכן גם הרמן ורשותא הם בעלי יתד וד' תנועות, כי כאן וכאן יש שתי יתדות (או קיל, חר, ור), ובמור בכבי תרי ותלת יש ג' יתדות (בב, תרי, ות), ומה הועלת בתקנתך בשתניה בכר דברי ומר? והרי יש כאן ג' יתדות, ולא אחת. אבל דואג אני שתאמם אזנך כפתן חרש משמוע מענות ההירסות בנינך, ואני אם באתי להשיב תשובות לכל ההבלים שאנשי הדור מחדשים בכל שעתא ושעתא, לא ספק פרישותא, גויל אלו רקיעי קני כל חורשתא דיו אלו ימי וכל מי כנישותא.

בפיוט מה יפית ומה נעמת יפה דקדקת שהמור הראשין בכל בית הוא בעל ט' תנועות, ואחריו ב' טורים בעלי ו' תנועות, ואח"כ מור אחד בן ד' תנועות, אך לא בכל הגהותיך צדקת, כי נעלם ממך דבר אחד ממשפטי המשקל, והוא כי וי' שורק בראש תבה ואחריה תנועה (כגון ופן). היא נחשבת כיתד, ועל כן באותם השירים שאין מקפידים בהם על היתד, הוי' היא איננה תמיד נחשבת במספר התנועות, אך לפעמים היא נחשבת, כגון שכני בתי חמר וכו' ומותר האדם מן הכהמה אין, אך על הרוב איננה נחשבת רק היא כאלו נקודה בשיא, כגון (לשבת תנוכה) אשר יצר אור וצר וכו' ומה יפו לך שמני, דברך אור ומה מאור וכו', ומי יאיר לך מאור וכו', וה"ש בן גבירול (מחזור ספרדי שחרית ליוה"ט) אמר: שנאנים שאננים בניצוצים ילחנו להציהם ומעטיהם וכו', וכן ר"י הלוי בפיוט יפוח התן כשושן (בתולת בת יהודה עמוד ליד) אשר כל טוריו בעלי ד' תנועות (ובמור ולעשית עור לעבדו יש ט"ס, ואולי ציל ולעשותה) אמר: ובמהונו על אל ישים, ועוד: ומיפיה עשתה ישביסים, ועוד: ובם ישראל יתברך, ושלושת הווי"ן האלה אינן מן המנין, וכן בעמוד לוי כל מור בעל שש תנועות, ושם כתוב: בנן בשמיו ומרקחיו, ומה מבו אהלים, ומבין אלפים ומאות, ומרחוק ללכבות, הרי כאן חמש ווי"ן שאינן מה המנין. וכאלה רבות לאין מספר, וכן בפיוט אביר הנביר (שהוא על משקל ישש וישש) באיש ומים אשר ערבן, מעתה חלילה לנו למחוק וי"ו מה יפית ומה נעמת, ולמחוק שמו במור ובא גואלו שמו שילה, ולמחוק עסים או י"ן במור י"ן עסים ומן, ולמחוק וי"ו וברננים, ולמחוק דג במור יוחן כפת דג ובשר — במקרא חד היום שלישי, אין ראוי למחוק מלת חד, שאם היתה תוספת הסופר, לא היה בחד במלה זרה, והיה אומר במקרא אחד; על כן נכונה יותר הגהתך יום שלש בלא הא, או י"ל כי המשורר לישנא דתלמודא נקמ, וכתב: בחד קרא, והסופרים הגיהו במקרא חד. אם באת לשלוח יד באות דגל ולומר ואוב, על שם בעל אוב יוכיה, אל תאמר ואוב בגל, כי גל הוא בפתח וכאן החרוז הוא בעירי או בסגול, אבל אמר ואוב הגל, על מ"ש שם (ברכות נ"ט) אובא מטיא כדוב הוא ומליה כדובן, ושרש דגל הוא תרגום של כוב, שאר הגהותיך באותו פיוט נכונות.

ודי בזה, להעדר הפנאי, ובפרט כי קריאת כתיבתך קשה עלי לא מעט.

ענין השמות והמלות בראשי בתי השירים (Acrostichon) אינו נהוג עכשו בין האומרות, אבל בדורות שלפנינו נמצא הוא בכל העמים, יונים, רומיים, פראווענצאלים, צרפתיים ואיטלקיים, אך נראה שלא היה נהוג בימי קדם, רק מימי

היסר קוסמנטיץ (שְׁבַל תורת ישׁו) ואילך. והנה בימים ההם נתפרסמו ספרי הקדש בקרב העמים, ואולי מתוך שראו באשרי תמימי דרך ובאיכה שמות האותיות (Aleph, Beth וכי) מצוינים בראשי הפסוקים בתרגום היוני והרומי, לגדו הננים לפאר שיריהם ברשימת אותיות ומלות בראשי הבתים.

דברך על ס' מבחר פנינים סותרים זה את זה. אמרת שהוא מאוחר לס' חובות הלכבות, מפני שבעל ח'ה אמר כי לא מצא לקדמוניו ס' מיוחד בחכמת המצפון; ואח"כ אמרת כי בעל מבחר פנינים לא היה מבני עמנו. אי"כ כבר בטלה השאלה למה לא הזכירו ר' בחי"י, ובטלה ראייתך שרצית לרזוכיה משתיקתו של ר' בחי"י שס' מבחר הפנינים מאוחר לס' חובות הלכבות. מתוך מתוך ידידי, שקול דברך כמאזני צדק, ואל תמהר לכתבם על ספר, ואחר כתיבתם אל תמהר לשלחם החוצה, אבל שים עיניך עליהם כאלו איש אחר כתבם; או תצרפם כצרוף כסף, וכל ההשערות החלושות תחרים וכל הסברות המיסודות על אבני כחו תזרה הלאה. אז תחכם.

ואתה ידידי עשה והצלח, וה' אלהיך ירצך ויברכך בכל משלח ידך, כנפישך וכנפש החותם פה פאדונה היום מ"ו כסלו תר"ד,

ידיך שד"ל.

ואתה ידידי ואדוני היקר יהיש שלום רב, אשריך ומזב לך לפ"ק.
כנפש המצפה למכתביך, ידיך שד"ל.

Nr. CCCXLII.

An Herrn Dr. L. Dukes in Tubingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 439.

Vol. V^o. Nr. 53.

29. 12. 1843.

ו' שבת התר"ד.

ידידי שלום.

קבלתי בשורתך להרפים התרשיש לרימ בן עזרא, ושמתתי עליה, אבל צר לי מאד כי הם שהעתקת ממנו איננו מדויק, וגם המפרש אשר אתה מדפיס פירושו לא היטיב מלאכתו, והנני נותן לפניך קצת הערות על הדוגמאות אשר הרפסת.

53 ברולח מאמריו, צ"ל בדולחתי אמריו.

60 בכ"י שלי; ובעד עמו עם צוק עתים (והוא כלשון הכתוב דניאל מ'

כ"ה).

153 וראי צ"ל כנסח פריש; בחר מאהובים, שאל"כ תחסר תנועה אחת —

עוד שם בכ"י שלי; שכוני לבכים (דוגמת השכוני באהלים, שופטים ח' י"א, והכוונה

השוכנים בלבבות, אותם שאהבתם שלמה, ועל ידי כן הם קבועים בלבות אוהבים — עוד שם בכ"י שלי: שמחים באומר ידידים וזמר (הכוונה אומר ידידים וזמר ידידים, כלומר שהם שמחים על דברי השק ועל זמירות שידידיהם מדברים ומזמרים להם). מליצת ועל טוב ועל רע ישורון אמונים היא מליצה סתומה מאד, ואם ישורון ל' ראה תהיה הכוונה: הם רואים האמונה כדבר נעלה ומרומם למעלה מכל טוב ומכל רע שבעולם, כלומר האמונה יקרה בעיניהם מכל, ואולי צ"ל ישורון ענין שררה (הוי"ש ח' ד'), הם ממליכים האמונה על כל טוב ועל כל רע שבעולם, ולא יבגדו בחושקיהם לא לתקות שכר ולא מיראת נזק.

218 השירים אינם חלוקים יפה, וצ"ל כך:

אמרו למי לבו מאד נמוג, וכו'.

האזין לקול יען בנן שושן וכו'.

ובמקום שפירשת שמע לקול אשר יענה ויקרא אל כל איש אוהב נפשו: בנן וכו' ראוי לפרש: שמע לקול אשר בנן שושן יענה ויקרא אל כל איש לאמר שתה וקרב הלום; כי באמרו וקרב הלום, משמע שהקול הקורא הוא בתוך הגן. 358 צ"ל כמו בכ"י שלי: כי אין גפן נכרית לעד וכו', ומלת סור וסורים ענינה נמישות הגפן (עיין רד"ק), והכוונה אין בעולם שום גפן נכרית ורעה, שמכניה ושריגיה יצא ויפרה שום נצר מצליח וטוב.

364 כפירוש במקום מאמצם צ"ל מאמינם.

405 צ"ל צפוי מבנין פיעל, וכן הוא בכ"י שלי, ואנחמיה צריך לנקד כך

ואנחמיה.

426 אין מנוס מלהוסיף מלת זה כמו בנסח פריש. וכאן המפרש לא הבין ושכש, ואמתת המכוון היא: יראת אלהים היא תפאר את האדם ונותנת לו פאר וכבוד בעה"ו, וגם מחר אחר המות תביאחו לג"ע. ואיך לא ראה המפרש ואיך לא ראת אתה שאם כאותו פירוש מה טעם תשיתוהו? ישיתך היל"ל!

493 צ"ל כמו בכ"י שלי: מדרוש חפץ ושאל לך וכו'.

523 כך ראוי לחלק השירים:

סוד האמת גלו סעפי לי ולאמ הבינני וכו'.

פי יום תמותי חיותי, ושייכרי וכו'.

530 ארח השני הוא עתיד למדבר בעדו משרש ריח (אני מריח ריחו בפאת

מערב), והמלה מלעיל, על דרך וירח את ריח בגדיו.

531 המור השני חסר ב' תנועות, וכ"י שלי מוסיף מלת פתי, ובמקום יענה

בכ"י שלי יתנה, ובמקום את פי בכ"י שלי פי את, ולדעתי צ"ל פיו את, כלומר:

ילבין דיו פיו את שחור כסל פתי ואותו יתנה ארון, והכוונה: הדיו הנוסף ספי

הקלמוס על הספר הוא מלבין שחרות כסילות הפתי, וישימהו לארון, כלומר קריאת

הספרים היא מחכימת פתי ותהפכהו משחור ללבן ומנבזה לנכבד, ועל ידי כן

תשימהו ארון ושר, על דרך בי מלכים ימלוכו. פיו חזר לעט, כמו למעלה מזה.

בתחלת השער העשירי: אויל כפי עמי חמת רעיון.

532 צ"ל כמו בכ"י שלי: כתב סופר אשר חלב בחרו, וההפך וכו', שאלמלא

מלת סופר אין כאן נושא (סוביעקט) לפועל בחרו האחרון, והסופר הוא שצדף

הדבור בכור הבינה והשכל. וצריך עוד להוסיף פירוש למלת כתב, כי כאן היא במקום ספר, כמו שאומרים כתבי הקדש במקום ספרי הקדש, וכן המנהג בל' ערבי; ובלעדי זאת מליצת דיו על כתב אין לה הבנה.

סוף דבר הנסח והפירוש אשר בידך, טוב ממנו הנפל, וכל אוהבי המשורר דמביע ראוי שיציטו מ' תעניות כדי שלא תדפיסהו, אך ישאר כנפל טמון, כי לא לכבוד יהיה למשורר עיה, ולא לתועלת ולא לתענוג לקוראיו.

עוד זאת ראיתי להעריך, כי מה שאתה מחפש בשאר משוררים דברים קרובים לדברי רמב"ע, יצא שכרו בהפסדו, כי זה ממריד שכלך וגורם לך פזור הנפש, והוא מעכב אותך מהעמיק החקירה בעומק כוונת המחבר עיה; ומה נאמנו דברי רז"ל כל יתר כנמול דמי, וכל המוסיף גורע!

ואבא לענין מכתבך ואמר כי הפשתי בפירוש ס' יצירה לדונש בן תמים ולא מצאתי בו שום מאמר לרס"ג שיחיה נוגע לדקדוק, גם לא נזכר בפירוש ההוא שום מדקדק אחר, ואף כי בן אשר ובן נפתלי. על כ"א וב"ג כתבתי בפראָלענאָמעני (pag. 22—25) מה שמצאתי, ויותר מזה לא מצאתי מאז ועד עתה, אלא שהמחברת המיוחסת לבן אשר בסוף תנ"ך גדול שנת רעיה באה לידי בכ"י ישן, ויש בה חלופים ממה שנדפסו, אך לא נרשם עליה בכ"י זה שם בן אשר ולא שם אחר, וזו היא תחלתה:

סדר סוד העממים, שנים עשר רשומים, כמאורות מקוימים, מהם קטנים ומהם רמים, חרוזים ולא נעלמים, בפי נכונים וחכמים, בשום שכל התומים. תחלה היא השפחה, אשר לאחור מתוחה, במהרה בה להשיחה, וסמוך לה אתנחה. שני היא הנגדה וכו' וכו'. והכל די' רפים אקמאף, והכל בחרו ובלשון קשה וסתום. ואתה ידידי היקר שלום ואביך הנכבד שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה ו' טבת תרי"ד.

ידיך שד"ל.

Nr. CCCXLIII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 441.

Vol. V^o. Nr. 55.

4. I. 1844.

י"ב טבת התר"ד.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר שלום עד העולם.

הנהותיך בכ"ח ז' עמוד 81 ברית במקום ברת, במעגל במקום בעמי גל, ישרו מאד בעיני, וצר לי מאד כי לא דקדקת יפה במלת ויגל, ואמרת: פעל גלה עומד במקום נפעל. במו גלה חציר ונראה דשא — שלמה אחי היאך אתה קורא? נראה כי לדעתך מלת ויגל

היא בנין הקל, א"כ קריאתה ויגל, ואח"כ נשחת החרוה שהוא gal לא gel, ואיך לא ראת כי המלה היא נפעל ממש (לא קל העומד במקום נפעל) וקריאתה ויגל — זה הוא מעיות אשר יוכל לתקון אם עדיין לא יצא הס' מבית הרפוס, ע"כ מהרתי לגלות אנך.

”וזכרון שמו כלי” לא חשתי לפרש, כי לדעתי הכוונה פשיטה, כלי מלחמה שלנו הם זכרון שמו של הקב"ה, על דרך אלה ברלב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה'—אלהינו נזכר, אבל לפרש תאותי וכוספי, רחוק הדבר ורחוק מאד, כי א' מן בלתה נפשי לא מצאנו שם כלי, ב' בל' רבים (כל'י) לא יתכן לאמרו, כי בלתה נפשי אינו זו מענין כליון, וכמהו כליון עינים, והכליון אינו אלא אחד, וכליון אחר כליון לא יתכן, וג' מי המונע שיהיה אדם מזכיר שם האל, ומה מקום לכל הכוסף הזה?

מה שהחלפת דרשי במורשי היא ג"כ רחוק ורחוק, ולא אבה הדקדוק (יאמר ראב"ע); ומה אם במקום שהקמץ אובד בסמיכות הרבוי (דב"ר), הוא נשאר בכנוי היחיד (דב"ר), מקום שהוא נשאר בסמיכות הרבוי (מורשי לכב'), אינו דין שישאר בכנוי היחיד?

אם בתבטל קצרת ממה שאמרת בעמוד 100, שנראה מדבריך כאלו אני מננה למוד החכמות והלשינות, מה שהוא יסקר מפורסם, תעשה המוב והישר, ותסיר מעליך זקת חמס אשר באמת וישר יש לי לזעוק עליך על זה, ועיין אנרתי הקודמת, ל' מרחשון.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה היום י"ב טבת, תר"ד, אוהבך ביושר לכב', שד"ל.

Nr. CCCXLIV.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 442.

Vol. V^o. Nr. 56.

9. 1. 1844.

י"ז טבת התר"ד.

ידידי יקירי שלום.

הנני שולח אליך יסודי התורה שלי, למען תדע מחשבותי ותשפוט אות ואותי באמת ובמישרים, ותודיעני אם מעשי דון קישוט מעשי אני לא כתבתי פישמאן, אלא שיפמאן, ופירשתיו בלה"ק רב החובל. מציאתך על אודות Rademir יקרה וראוי לפרסמה.

ביכמות ע"ט ודילמא דוגור בעלמא, בעין יעקב הגירסא היא דונגה, וכן נראה שיהיה גרסת בעלי התוספות, שפירשו דון ענין מדה, כמו דון פפא, גר ל' אנר

מה שהזכרתי באגרתי את שפינאזא היה מפני שבא אלי מס"ם דמיין מכתב נדפס, ובו Auszug aus dem Memoire des H. Dr. Stern etc. ושם מצאתי Ich halte es für Pflicht in den alten Schutt eine möglich breite und hohe Bresche zu schiessen, durch welche die Luft geistiger Frische, wie sie seit Spinoza in immer weiteren Kreisen durch das Christenthum zieht, endlich in das Judenthum eindringen könne.

ואחר ששלחתי האגרת הבנתי כי אולי אתה לא ראית האגרת ההיא או לא תדע שאני ראיתה, ולא יודע לך למה נתכוונתי, וכל יום ויום הייתי מצטער על זה. אמת הוא שחטאתי חטאת חפזון, אבל החפזון היה כדי למהר לשלוח אליך הרף הפסול, והחפזון לא הביאני לחטוא נגד האמת בעניני תורה וחכמה, רק הביאני לחטוא בדברי עם אוהב קדום, אשר קייתי ידינני לכף זכות. ואתה בלא חפזון אך במשך ששורה שבועות שפסתני משפט מעוקל, גם זו למוכה.

ועתה כמרם תרחיקני מעליך לצמיתות אעריך על דבר אחד שכתבת בכ"ח ו' ואין דעתי מסכמת בו עם דעתך. שם עמוד 32 הוצאת חוץ למקומם קצת מדברי ר"ת, ואני נ"ל כמעט בלא ספק כי מלות אומן שלא קם כמותו לא נאמרו כלל על הקליר, ונ"ל שאין מלת אומן מצויה בדברי קדמונינו לענין חכמה ומדע ומליצה ושירה, ועוד להברוך הלשון מגומגם, והיל"ל והאומר שהקליר שהיה אומן שלא קם כמותו עשה אותה, מלבד שלא היה לו לסתום אלא לפרש מה מום מצא באותו פיוט. ונ"ל שהמלות ההן היו תחלת פיוט מיוחד ליום שמחת תורה, ונאמרו על משה רבנו המכונה אומן (כאשר ישא האומן את היונק), והוא מכונה גיב לא קם כמהו, וכיום שמחת תורה מרבים לספר בשכחו של משה, ואם היה הפיוט ההוא לקליר היה זה סותר בנינו של ר"ת האומר שהוא לא פייט לשום יום שני להיותו מבני א"י, לפיכך ר"ת אומר שהאומר כי הקליר חברו אינו אלא טועה. הן אמת כי הפיוט הזה בקשתיו ולא מצאתיו, אך כמה פיוטים אחרים נאבדו.

בא לידי אַשְׁרֵי סדר מועד כ"י בלוי, ובסופו פירוש מס' שקלים, נכתב במוליטילא שנת קכ"ו וכמדומה לי שהוא להרא"ש ז"ל, והנני נתן לפניך תחלתו. ואתה תודיעני משפטך עליו, ואם ראוי למרוח ולהעתיקו. ואם אולי אין הצורך לכתוב אלי תאמר לידידנו החכם זקש נ"י והוא יכתוב. ואולם ביום הניח ה' לך טן הכעס אשר בעצת, ותשוב להכיר תמימות האוהב אשר חרפת וגדפת, אז תפקוד עלי ואשלח אליך בחזרה הקטילינאריאה שלך, והיתה כלא היתה.

אתה ערתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, וה' אלהי ישראל ינחם מכל תלאותיך, וימציא לך אוהבים נאמנים ותמימים כמו הכו"ח פה פאדובה היום ז' שבט במראה לוא אתודע בחלום תדבר בי לסיק, ידיך כיושר לבב שר"ל.

P. S. חקירותיך במכתב התשיעי נכבדות ויקרות בעיני, אבל י"ד עמודים הנכללים במכתב השמיני אותם קראתי דברי ריבות.

An Herrn Simcha Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 445.

Vol. V^o. Nr. 59.

20, 2. 1844.

ל' שבט התר"ד.

לכבוד החכם היקר, ידיו רב ל' בתורה ובמחקר, בעל תבונה ישרה, קילע אל השערה, ולא יחטא, גדול כחו בחכמת הלשון והמבטא, נדיב נדיבות יעץ וימינו פשוטה, להרבות חסדים, לאוהבי הלמודים, מורה לשון עבר לבחורי המד אשר בתורת האלהים נפשם חפצה, בקריה המעטירה אדעסא, החוקי וקרובי, אשרי תלמידיו, וצאן ידיו, ואשרי יודעיו המתעלסים באהביו, הלא הוא החכם החוקר, מהר"ר שמחה פינסקער, ארך ימים ושנות חיים יוסיפו לו, והיה שלום אהלו, עד כי יבא שילה, אמן.

אברך את ה' אשר יעצני לשום עיני ולבי על הנקוד המשונה אשר נמצא בגלילותיך, כי מתוך כך נודעת לי אתה אחי, החכם המעולה, בכתם אופיר לא יסלה, ובאתי בכרית אהבה עמך, ובה' בשחתי שתחיה אהבתנו לעזר ולהועיל לתורה ולחכמה, אכ"ר. והנני מודה לך כמאד מאד על אשר השיבות לכל שאלותי, ועל אשר ערכת לפני את אשר העלית בחכמתך בפתרון חידת הנקוד המשונה ההוא; וגם אני הנני נותן לפניך בתוך האגרת הזאת העתקת מה שכתבתי ביום ל' תשרי לאמשטרדם אל החכם גבריאול בר אייזק פאלק [עיין פניני שד"ל LVI], משם תראה כי בכלי דעת זה את זה הסכמנו לדעת אחת, עד כי נמצאו דברינו מכוונים בכללים ובפרטים, ותשמה כזה כאשר שמחתי גם אני. ועתה לא אחל משפוך שיחי לפניך שתשתדל אולי אפשר להביא לידי איזה עמוד מהכ"י ההוא, ובפרט חמשה חומשי תורה. וצד לי מאד כי שני הכ"י ההמה אינם כוללים מאומה מתהלים משלי ואיוב, והנני מוכרח לשאול מטך פירוש או תירוץ למה שאמרת כי הקובץ הגדול על קלף כולל נביאים אחרונים, והקטן על נייר כולל חמשה חומשי תורה, וממנו נתחקה הדוגמא בציון תר"א. והלא הדוגמא החקוקה בציון היא מישעיה, לא מן התורה, וגם הרף אשר נשלח לירידי החכם יש"ר, והוא שלחו אלי, והוא מישעיה, ג"ל שהיה על נייר, לא על קלף.

והנה ממה שהקובצים ההמה נמצאו בבית הכנסת של קראים היה אפשר לחשוב שהנקוד ההוא היה פרטי ומיוחד לקראים, ואולי הם המציאוהו. אבל א"כ למה עזבוהו אה"כ והחזיקו בנקוד שלנו? ועדיין דעתי נומה לחשוב כמו שחשבת בחדש תשרי שהנקוד ההוא הוא הנקרא אשרי, והוא המצאת חכמי בכל; ואה"כ חכמי סבריה שנו אותו והמציאו הנקוד הנוהג בימינו היום. והנה אחשוב כי הקראים יען כבכל התחילה מציאותם, תחלה החזיקו בנקוד האשורי והביאוהו עמם למשופוטקלעא, ואחר זמן כשנתבטל הנקוד האשורי מקרב הרבנים, החזיקו גם

הקראים בנקוד טכרני, ואולי בארצות כבל פרס ומדי ימצאו עוד בכתי הרבנים תנ"ך מנוקדים בנקוד אשורי.

לא אדע למה לא החלמת: כי ודאי הקמץ רחב והקמץ חטוף צורה אחת להם. והלא התכה הראשונה אשר בדונטא הנדפסת היא מלת הַרְבֵּתִיךָ, ובה קמץ חטוף וקמץ רחב, וצורה אחת לשניהם. וזה מסייע לסברתי שנתבתי בספרי Prolegomeni כי מבטא הקמץ הויה מתחלתו *oä*, בין כשהוא רחב בין כשהוא חטוף.

ואתה ידידי היקר השתדל נא לדעת בכירור היכן מינחים עתה הקובצים ההם ומה שם המקום בלשון לעז, למען מדי דברי בהם אוכל להזכיר מקומם בדיוק. ודי נזה לעת עתה, ואכאה לס' אמונה רמה אשר נדבה רווחך להוציא ממחשבים. עשה והצלח ויהי אלהים עמך.

ודע כי כסיום הכ"י שבידך כן ממש הוא סיום כ"י אשר בעיר הזאת, ונ"ל כי המחבר זצ"ל נהרג קודם שיכתוב הפרק האחרון מספרו. אך הכ"י אשר פה כולל בסוף הס' דברים זה לשונם: העתקתיה מלשון ערב אל לשון עברי. אני שלמה בן לביא, וצריכה הגהה, כי לא הויה לי מן הערב כי אם ספר אחד והויו בו מעיות קצתם גראים ותקנתי אותם, ומלבד המעיות הנמשכים להעתקה יש כספר מעיות סופר, יתקנם מי שיכירם, כי למלאות הפצך שלחתיה חסרת התקון. —

ודע ידידי כי בתלמוד תורה אשר במנטיבה נמצאת העתקה אחרת מן הס' הזה, ובה הס' נקרא בשם אמונה נשאה, ובעל העתקה הוא ר' שמואל מוטומ, ועשה אותה לבקשת הר' יצחק בן יששת (ריב"ש). והא לך סיום העתקה ההיא לפי מה שהעתיק לי אחד מן התלמידים: כמה שעשה א"א ע"ה שהיית נכא אותו כי בוצחק יקרא לך זרע, ובהבטחות יקרות הבטיחי, אחר כן צוהו להקריבו קרבן, ולא נתחכם לאמר אנה ההבטחות היקרות והתועלות העצומות אשר יחלתי בהן, אבל עזב הדבר, וראה שאין שיעור לדעתו בערכו לדעת הבורא, והלך נכנע ומקבל מצורת האל ית', ולא נעלם זה הענין ממנו, אבל כיון שיהיה מנחנו ומדותיו דונטא שיראו יראי ה' וילכו אחריו; ואלה תועלות אלה החמלות המשפטיות, שהם ההפריש בין הכפורה וההאמנה ברוך החמנא דסייע. נשלם בחדש ואדר שנת קנ"ב לפרט האלף הששעי — הדונטא הזאת תספיק לך ידידי יקירי למען תדע כי העתקת כן לביא אשר בודך היא טובה ושלוייקת יותר מהאחרת אשר איננה אתך.

עוד תדע מי הכ"י אשר בעיר הזאת כולל ג"כ פירוש לס' אמונה רמה, לא נזכר בו שם המחבר, וגם הוא חסר הפרק האחרון.

כמות הפירוש הוא כמו ⁷¹/₁₀₀ מן הספר, כי הס' הוא 67 דפים והפירוש 48. הישירים אשר הכאת לפני הנזכרים בס' אמונה רמה, לא מצאתים עדיין במקום אחר, על כן לא אוכל כעת לשלאת את שאלתך על אודותם, ואולם לא אחרל להעיר עליהם דבר מה הראשון הוא במשקל יתרו ותנועות, ונ"ל באמנה רמה אשר בעיר הזאת:

לילות זמנים בין ידי חפצי כמו המר, והגלגל כמו אבנים, והנה מלת חפצי נכונה אם המדבר הוא האל ית', ואם לאו צ"ל חפצו.

השלישי זה לשוננו בכי' שלפנינו; גזרי החכמות נבחרו, גזר ומקוריהם נבחרו ולא
 להו, גל עינות שכל וכו', ואע"פ שהנסח הזה טוב וישר יותר מאשר לפניך, עדיין
 הוא צריך תקון, ואולי צ"ל גזרי מקורם, והכוונה: מחצבי החכמות נבחרו מאד,
 ואע"פ כן החכמים החוצבים וגזרים את מקורן נבחרו ולא להו, באופן כי מן המקור
 ההוא יצא גל עינות שכל, והשכל הוא ראשית דרכי אל, והראב"ד לא הביא כאן
 זה הפיוט רק מפני מליצת ראשית דרכי אל האמורה על השכל, בדרך שהוזכר
 למעלה מזה מאמר שלמה ה' קנני ראשית דרכי.
 הרביעי הוא במושקל יתדית ותנועות, והמשורר מקונן, על מיתת אביו ואמר
 כי נשכח מסעף הפארה (הוא מלאך המות) אל המגירה (הוא הכית), לקח הצורה
 (היא הנשמה) ועזב הדמיון (הוא הגוף).
 בחמישי מצאתי בכ"י אשר לפנינו: מתנומות צלמך, בויש הרבוי, ולבי אומר
 לי כי צ"ל מתמונת צלמך.
 ואתה ידידי החכם היקר תסלח אם העיוותך על דברים קלים שלא היית
 צריך אליהם, ואתה שלום ובינתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם
 פה פאדוכה ל' שכתב תר"ד, ידידך מכבדך ועבדך יש"ד ל'.

Nr. CCCXLVII.

An Herrn Hirsch Mendel Pineles in Brödy.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 446. Vol. V^o. Nr. 60.

23. 2. 1844. ג' אדר התר"ד.

לכבוד ידידי החכם החוקר, בתורה ובחכמה לו עשר ידות, כש"ת הירש מענדל
 פיניליש נ"י שלום עד העולם.

אחרי ההודאה לך בכל לבבי ובכל נפשי על החסד אשר גמלתני בחליצך
 בעדי אצל ידיך החכם מאדעססא למען ישיב לשאלתי כאשר עשה ואחרי
 ההודאה לאלהי ישראל אשר קורב אותך אלי אחר אשר היית נודע לי מלפנים
 רק בשם כאיש חכם ונבון, ומלא פי תהלתך ישפתי ושכונך על עמך למען
 לחשבון העבור נגד החכם סלאניסקי, ופי יתן ותוציא לארץ עולם את מענותך
 עליו ועל ששכונותיו, ואולם לחביא ראיות בבורות לקוחות מספרים קדמונים,
 ושתקופת רב אדא קדמה לישנת ת"ש לאלף החמישי, זה אן בידי כעת ותחלת
 מה כי עוד איש העתק מס' החכמוני לר' שכתב וששם ודובר גם עליה.
 אפס הכר אחת יש ביה לחלוט, והוא כי פה שכתב ידידי החכם יש"ד
 (כרס חמד ה' עמוד 115) ועל אודות שאלתך האם יש במציאות ברייתא מיוחסת
 לרב אדא או לשמואל... לבי אומר לי כי זה קיל בלתי מאומת, ולא היז ולא

נבראו מעולם" זו מעות גדולה היא, כי הנה יש בידי פירוש איוב לר' יוסף קרא, ושם מביא דברי ר' שכת' שפירש ברייתא דשמואל (עין כרם חמד ז' עמוד 61 עמוד 62 ועמוד 64 ובסוף עמוד 65), ולבי אומר לי כי בס' ר' שכת' תמצא הברייתא בשלמותה. ואף אם לא תמצא, איך נזיר להכיב עדות בעל יסוד עולם ושאר הקדמונים המביאים ברייתות המדברות בחשבון העבור? ומי הוא אשר בדה מלכו הברייתא שהביא בעל יסוד עולם (דף ס"ג ע"ב) שנותת העבור שלש שנים שלש שלש שלש שנים שלש שנים שלש דברי ר' אליעזר, וחכמים אומרים שלש שלש שלש שנים שלש שלש שנים שלש, רבן גמליאל אומר שלש שלש שנים שלש שלש שלש שנים? היתכן ידירו של"ש, שאחד מן האחרונים יבדה מלכו מחלוקת בין הז"ל בענין העבור, אשר לפי מחשבת ההמון הוא הליט, וישים המחלוקת כאופן שההלכה הנוהגת בינינו תהיה כיחד ולא כרבים? ואפילו היה מי שהזיר לברות דבר כזה, היתכן לגדולי החכמים הקדמונים שיתפתו אחריו ויאמינו שדברים אלה הם ברייתא קדמונית? ואחרי ראותנו הקדמונים מזכירים (עין כ"ה ה' עמוד 111 וכן ראבי"ע באגרת השבת כ"ה ד' עמוד 163) מאמרם שתי תקיפות הן, דרב אדא בצניעה ודשמואל בפרהסיא, איך נזיר להכחישם ולומר שקר ענו?

ואם החכם יש"ר אומר כי ראבי"ע בכלי הנחשת ובסוד העבור לא הזכיר ברייתא דשמואל, נשיבנו שטא לא בדקת יפה, שהרי באגרת השבת הזכיר אותה ואת תקופת רב אדא.

ואני שמעתי ולא אבין מה שכתב החכם סלאנימסקי (שם עמוד 110) כי בפרד"א פרק ו' מצאנו מדת החדש רק כ"ט י"ב ושתי ידות שעה, בלא זכרון הע"ב חלקים; והלא בפרקי ר' אליעזר אשר בידי, דפוס וניצאיה שנת שס"ח, בפרק ו' לא נזכרה כלל מדת חדשה של לבנה, אבל בפרק ז' כתוב מפורש "וימות חדש הלבנה כ"ט ימים ומחצה ושתי ידות שעה ועיג חלקים" ולענין שאלתו (שם): איך יזכיר ע"ג חלקים סתם ולא יפרש מאיזה חלקים בשעה?

שתי תשובות בדבר: אחת, כי זה דרך המשנה והתלמוד, שמדברים תמיד בלשון קצרה, ואינם מבארים מה שהיה ידוע ומפורסם אצלם; וזה מפני שהמשנה והתלמוד אינם כשאר ספרים שנעליהם כותבים אותם ככוונה שיבינם הקורא בחדרו, אבל הם למודים שעברו מפה לאזן, מחכם לתלמידיו הרגילים אצלו ומבינים רמזותיו. והשנית שאף המתעקש להאמין לדברי הרמב"ם שרובנו הקדוש כתב המשנה רוב אשוי כתב התלמוד, בעל כרחו יודה כי הע"ג חלקים הנזכרים ברה כ"ה אינם דברי המחבר, אבל הם דברים שאמר ר"ג לחכמי בית דינו (אמר להם ר"ג כך מקובלני וכו'), ובית דינו אין ספק שחיו יודעים לכמה חלקים השעה נחלקת, כמו שאנו יודעים לכמה מינוטען היא נחלקת.

אח"כ מצאתי כי גם ר' אברהם בר חייה הנשיא (שהיה בימי רש"י) בס' השבון המהלכות אשר בידי כ"ב חז"ל: ואנו סומכים במספר ימי שנת החמה לדעת במלמדים ראש חכמי האצטגנינים, מפני שדעתו ברוב דבריו הולך על דעת רז"ל וסומך בחשבון ימי שנת החמה על דברי רב אדא בר אבהו שעליה נכנה סוד העבור, וכן היה דעתו במהלך לבנה הולך אחר רב אדא הנזכר, שהוא על דעת רבותינו עכ"ל.

סוף דבר, הדור אשר בו (לדעת החכם סלאנימסקי) נתחדשה תקופת רב אדא איננו מדורות החשך והאפלה, אך הוא דור דעה ואורה, דור אשר היו בו רבנו סעדיה גאון ור' יצחק ישראלי ור' שבתאי ויפת הקראי, וזולתם, חוקרים ומחברים גדולים. ואם ברור ההוא היה אחד מן החוקרים עומד על מעותה של תקופת שמואל, והיה מוצא התקופה הקרובה אל האמת בימיו, היה כותב הענין על ספר, והיה החרוש נשאר על שמו, והיו הכאים אחריו אומרים כי התקופה המפורסמת כהמון אינה היא האמתית, אך חשבון העבור המקובל מסיני הוא מיוסד על תקופה אחרת, כמו שהוכיח חכם פלוני בספרו פלוני. אבל שייחסו ברייתא לאדם שהיה בימי רס"ג, ושימסרו לנו כמאמר מקובל מן האמריאים, "שתי תקופות הן תקופת רב אדא בצינעא" והתקופה ההיא לא היתה ולא נבראה עד דורו של רס"ג, זה דבר שאין הדעת סובלתו.

וכל מי שיראה הלשונות שהכאתי בכ"ה ז' מברייתא רשמואל בעיניו יראה כי היא כוללת ענינים זרים, קרובים מאד למה שכתוב בפרקי ר' אליעזר פרק ו', וכלככו יבין שאינם דברים לקוחים מן הרומיים והיוונים, אך הם פרטיים לחכמי ישראל. לפיכך לבי אומר לי כי בלי ספק מעות היא ביד החכם סלאנימסקי מה שאמר (עמוד 111) „ובלי ספק קבל אז שמואל זמן התקופה הזאת והשבונה מאת הרומיים” — ואשר אני אחזה לי הוא כי חכמי בית שני למדו התחלות חכמת התכונה מהכשרים (אשר המציאו החכמה ההיא תחלה, ומם באה ליון ולרומי), ואח"כ עסקו בה וחקרו ובדקו גם הם מהלכי חמה ולבנה, עד שהמציאו חשבונות העבור, וכלי ספק לא לקוחים כמו שהם, ובעינים אמומות, מחכמי האומות. והחשבונות ההם לא היו מפרסמים איתם בקהל, כי אמנם היו מקדשים החדש על פי הראיה, והיו מעברים השנה לפי צרכי הצבור, ולא רצו שיהיה כל הקהל יכולים לערער ולומר והלא לפי החשבון אין שנה זו ראויה להתעבר, ולפיכך היה החשבון נמסר דרך סוד רק ליחידי סגולה.

אפס כי להיות ההמון הבבלי חפץ לידע זמן התקופות מפני איזה ניווש שהיו מאמינים בו מסר להם שמואל חשבון קל ובלתי מדוקדק, לדעת זמנן בקירוב, ואח"כ רב אדא מסר לתלמידיו בצינעא השבון התקופה כפי מה שהוא באמת לפי חשבון העבור המקובל מן הנשיאים הקדמונים; ולא שמואל ולא רב אדא הכניסו בישראל שום דבר חדש לקוח מהאומות.

ודי כזה לעת עתה, ואתה יודי היקר ככדני במכתביך, ושמחני בדברי חכמתך, ואתה שלום וביתך שלום ונפשך ונפש החותם פה פאדוכה היום ג' אדר תר"ד,

ידידך המוכן לשרתך שד"ל.

האגרת לאדעססא תקרא אותה ותתנה לירידנו החכם יה"ש שיקראה, ואח"כ תשלחה; והאחרת אשר ליה"ש תמסרה לו.

Nr. CCCXLVIII.

An Herru S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 448.

Vol. V^o. Nr. 62.

23. 2. 1844.

ג' אדר ה'תרי"ד, הרב הנדיב, רב העולם, רש"ר
לכבוד יודך נפשי ועמרת, ראש הרב הגדול החכם המופלא כש"ת מוה"ר שני"ר
שלום עד העולם.

ברוך ה' אשר נתן כלכל החכיר תמימות אוהבך ולקרב את אשר רחק
בשטף קצף.

הוא לך הקאטלינאריאה בחורה. התמהמהתי ולא השתי כאשר היה ברצוני,
כי יום הייתי מצפה לתשיבות יודנו החכם זקש, והייתי רוצה לכתוב לשניכם
יחדו, ומכל מקום ביום כ"ה שבט ילחתי אליך מתנה חלק שני (כי הראשון לא
מצאתי עדיין לקנות) מס' קמחא דאבישונא.

ישמתי בתוכי קונטרס פיוטים שהעתיקתי לי וכסופו תמצא סדר אתה כוננת,
ואתה חקש תעתיק משם מרה יתרצו, ואח"כ תשיבוהו אלי. גם נתתי כתיבו
קונטרס בל' אשכנזי, תמסרהו לזקש, למען אם ירצה ידפיסהו בספרו. ועם הקונטרס
ההוא יש פיוט אחד מלויאן ר"י הלוי, העתיקתו בשביל זקש, ואליו תמסרהו. והנני
דואג מאד על אברן אגרתו או אגרותי (כתבתי לו ביום ו' סכת וביום י"ז סכת)
א' על מצב כריאותו.

לא שוררתי לחתונת בתך שתי, ען החתן יש' איננו ידוע לי אפילו בשם,
וצר לי מאד כי לא הבנתי רמזותיך שהיית נכסף לשירי' לכבודו, כי אז הייתי
עושה גם בלי שאבירהו, כי כדאי אתה לסמוך עליך.

דע יודי' כי בני' בכורי אוהב גר' אינו זו מדרוש קדמוניות ישרון, ובימים
האלה הלך להשתטח על קברות הצדיקים הקבורים פה, ומצא מצבות בלתי
ידועות, עלו כלן קמשונים כמו פניהם הרולים, ולא נח עד שקרא והעתיק אותן,
והא לפניך מצבת מהרים מפאדובה: (1)
והאר מצבת קבורת אישתו: (2)
וכ"ה נשלם או לא נשלם?

אתה עתה כרוך ה', שמח בימי הפורים הבע"ל, כנפשך וכנפש הכו"ח פה
פאדובה היום ג' אדר יום טוב אל' שר לפיך, יודיך שד"ל.

1) עיין אותה בכוכבי יצחק שנת 1861 (חוברת ט"ו) עמוד י"ד; ובנוף אגרת אחת מרש"ל
ז"ל באוצר נחמד שנת תרכ"ד (מחברת רביעית) עמוד י"ב.

2) עיין אותה, עם הערה אחת מרש"ל ז"ל בכוכבי יצחק שנת 1861, עמוד ט"ו; ובאוצר
נחמד שנת תרכ"ד עמוד א' עד תחלת עמוד ב'.

ואת הנניר הקטון הנתון בתוך האגרת תדבק בס' קמחא דאכישניא.

דודי, מנחת ריש ד ל, היא מנחת קמח,

מיד אוהב תמים קח נא, ורצונו,

זכרית כרת לו לעד אל תמח.

פאדובה סמוך לפורים יום טוב אל ישר לפ"ק,

ישראל.

Nr. CCCXLIX.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 450.

Vol. V^o. Nr. 63.

15. 3. 1844.

כ"ד אדר התר"ד.

ידידי יקירי שלום רב.

מכתבך היקר (עם אגרות רייפמאן) קבלתי בעתו ושמתתי בו, והנני מודה לך במאד מאד על העתקיתך, אך כ"ח השביעי בתשלומי לא ראיתיו עד הנה, ע"כ לא אשיב כעת על הערותך עליו. הרב ש"ר כבר הודה לי באגרת בענין אומן שלא קם כמותו. ענין החושים אם יש לך העתק ממנו, הרשות בידך לשלחו לפירושם, ואם איננו בידך, אשלחהו לך. ואם תכתוב לפירושם שאל ממנו היחפוש להוציא לאור במרוצתו מאמרי על התרגומים אשר הדפסם גייגער והשמיט ממנו ענינים עקריים רבים.

ואל החכם גייגער תכתוב כי אין לי חפץ בכסף וזהב, רק הייתי נכסף להשיג החלקים הישנים מספרו (כי החדשים אני קונה אותם בטריאסמי אחד לאחד), אך אחרי אשר אין בידו לעשות את בקשתי, גם זו לטובה, אבל שני דברים אחרים אבקש ממנו, אשר בלא ספק יש בידו לעשותם, והם: א) שיוציא לאור הקדמת הריואן מתורגמת — ב) שיחזיר לי תשובת רש"י ששלחתי לו (אחרי אשר אין בדעתו להוציאה לאור), כי הרבה ינעתי ועמלתי להעתיקה ולהגיהה, כי הכ"י אשר לקחתיה משם הוא כתוב בכתב-יד קשה, ולא אוכל לומר לאחרים שיעתיקו — גם היה בלבי לשאול ממנו שאלה אחת, והיא: היוורנאליסטים הם אחראים לכל דברי המחברות שהם מכניסים בספריהם, או אינם אחראים? אם (כאשר אחשוב) אינם אחראים, למה לא הדפיס מאמרי בשלמותו, ואם באו בו דברי הכל, יהיה קולר תלוי בצואר המחבר, ואם אחריות המחברים על היוורנאליסטים, איך למה הביא בצייטשריפט שלו (V. 175) מאמר על התרגום סדקמר לוי מאלמזנא, הבלתי מזכיר אותי ואת מעשי על התרגום, כאלו לא הייתי; והוא עם זרז גונב (סוף 194 וריש 195) סכרתי החדשה הכתובה באותו ספר עצמו (עמוד

125), ורק מזכיר אותי (†† 179) למעון עלי מענה שאין בה ממש — קבלתי
מספד'ם ס' ראבינישע גומאכמען, והרבה התענגתי בקריאתו, ואמרת כי לא אלמן
ישראל.

ואתה ידידי היקר שלום, והחכם הנכבד של"ש שלום. פאדובה כ"ד אדר תרי"ד,
ידיך שד"ל.

CCCL.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 452.

Vol. V^o. Nr. 65.

12. 4. 1844.

כ"ג ניסן התר"ד.

לכבוד ידידי יקירי, כבודי ופארי, הודי והדרי, החכם המפואר, כרוש תדור, כש"ת
טהרימ"ג. שלום עד העולם.

כמה ימים וכמה שבועות שקדתי בכל בקר על פתח הפאסט. ממתין עד
פתיחת שערים, אולי אמצא אגרת מפראג! וכבר גמרתי בלבי להמתין עד מוצאי
יום טוב, ואן אכתוב לך ולרעך ידידי נפשי ועמרת ראשי מוה"ר ש"ך אגרת
תרעומת. ולבסוף כמעט אחר היאוש ובהסח הדעת, ביום קריעת ים סוף, בלכתי
לכית הכנסת פגע בי איש האגרות ומסר לי מכתבך, אז הלכתי לביה"כ ובשמחה
ובטוב לבב שוררתי השירה. ואחרי התפלה הלכתי לביתי וקראתי האגרת, וראיתי
אחרת בקרבה, וראיתי ענינה נחויץ מאד, אז נתמעטה עליצותי, כי אמרתי: מי
יודע כמה ימים היה ידידי מחריש עור, לולא הוצב האבן הפציר בו לכתוב אלי
כדי לשלוח לי גם את אגרתו בתוך שלו. לבלתי אוכל להניחו בלא תשובה.

ויהי מה, הנני שמח כשמחתך אשר שמחת באביך ואמך (ואני היום זה
שלישים שנה מתה אמי) ומחר זה עשרים שנה מת אבי) וכאחותך ובניסף, יוסף
ה' לך ולהם אורך ימים ושנות חיים שלום ושלחה, גילה וחרוה, ויושיבך על כנך
בריא כאולם, לעמוד לשרת לפני ה' ולעבדו לעולם. ואתה התפלל נא בעדי ובעד
אשתי הקרובה ללדה, יהי רצון שתלד בשופי, ולא יארע פגע רע לא בה ולא
בולדה.

הבשורה אשר בשרתני כי ראשי קהל ברלין בחרו כך להיות להם למורה
ולמוכיה, שמח שמחתני למוכתך, ולמעצבה היתה לי, להתרחק מעל גבולי, ואתה
אל נא תחדל בכל יום אשר תכתוב אלי, לגלות אזני על מהלך הדבר. ואגב
אורך תגיד לי ג"כ מה היה לו לפראנקעל, ואיך היה שנשאר בדערערען? —
והערותיו על ספרי ראו אור או לא ראו?

מאמרי על השיר העברי אין רצוני שיצא לחצאין, ואם לא תוכל לתת לו מקום בספרך כמות שהוא, השיבוהו נא אלי מהר. זה לי י"ב שנים שכתבתיו וזה שבע שנים שלחתי לדעלישיש, והוא הזכירו בהקדמתו למגדל עז של רמח"ל סוף עמוד IV; ומן היום אשר באו לידי שירים קדמונים כ"י היה בלבי להוסיף ולתקן דברים במאמרי, ומחמת עצלות לא הייתי עושה, ועכשו כדי לשלחו אליך חשתי ועשיתי בו התקונים והנוספות, ודי לי בזה שכר חלף כוונתי הטובה לשרתך, ואתה אשר תחפוץ תעשה, אך את בני החי אל תגזור לשנים וקמת אל תמיתהו. גאלדענבערג כתב אלי כי נשארו בידך קצת שירים לר"י הלוי ולרמב"ע עם פירוש מאתי, אשר שלחתי לו לכ"ח ולא מצא להם מקום בכרמי. אם בידך הם, שלחם נא אלי, אולי אספה להם עוד שירים אחרים, ואעשה מהם ספר בפני עצמו. כמה יגיעות יגעתי לפרש השירים ההם!

הלילה הלילה להחליף פצעי רוכל (יבמות ס"ג) בפגעי רוכל, כי פגע איננו געלענגענהייט, אך הם שני הפכים: כל געלענגענהייט יש בה הנאה למוצאה (לשעה אם לא לאחר זמן), וכל פגע יש בו צער למוצאו, כאמרם שיר של פגעים, וכאמרם אין שומה נפגע.

והנה יפה דנת ידירי היקר שאם הכוונה כדעת רש"י על ניאופיו של רוכל אין טעם ואין הכנה לפצעי רוכל המרגילים לדבר ערוה (או עברה כנסח ע"י); אבל אני ג"ר ישאין הכוונה כדעת רש"י על מה שהרוכל מנאף, ושאע"פ שהרוכל וכל מי שעסקו עם הנשים סורו רע, וכמו שאמרו ג"כ רוכל יוצא ואשה חוגרת בסיגר וכו' (שהבאת בחכמתך) עכ"ז בן סירא במקום הזה אין כוונתי לדבר אלא לכללות בני אדם, ולהזהיר אותם שלא ילכדו בחבלי אהבת אשת חן והיא בעולת בעל:

העלם עיניך מאשת חן

פן תלכד במצורתה:

אל תט אצל בעלה

למסוך עמו יין ושכר:

כי בתאר אשה יפה רבים השחתו

ועצומים כל הרוגיה:

ולענין זה הוא מוסף ואומר:

רבים היו פצעי רוכל

המרגילים לדבר עבירה

כניצוץ מבעיר גחלת:

אחר שאמר ועצומים כל הרוגיה, אמר כי רבים היו הפצעים אשר גרם הרוכל על ידי בשמיו ותמרוקיו שהוא מוכר לנשים, והם מרגילים לדבר עברה, ומטעמים יצר הרע כלב האנשים כניצוץ המבעיר גחלת. ואחר שרמז על תמרוקי הנשים שהרוכל מוכר, אמר כי ביתו מלא כלי מרמה, והכוונה על התמרוקים ההם, ישעל ידיהם הנשים מתיפות ומפתות לבות הבחורים; על כן אמר:

ככלוב מלא עוף

כן בתיחם מלאים מרמה:

ודבר על הרובלים בלשון רבים, כדי לאחוז לישון המקרא הכתוב בירמיה.
זה ג"ל עומק פשוטן של דברים אלו המיוחדים לבן סירא.

ולענין הסגלות שאתה מבקש, ראוי שתודיעני מה נמצא בדרך ומה אין אתך.
ולידידנו מוהר"ר ש"ר תמחול לומר כי ממחרת יום כתיבת אנרתו (כלומר
בעשרה באדר) קייתי שקבל אנרת ממני, על כן לא יספתי לכתוב-אליו, ועתה
מתוך דברך נתברר לי בלא ספק כי באה אנרתי לידו, שאם לא כן מי הגיד לך
עבודת בני בכית הקברות? ואתה הודיעהו נא כי הביא ה' לידי פסיקתא דנחמי,
גם מצאתי ביד גבירים גדולים והבאתי לביתי בתורת שאלה פירוש ס' יצירה גדול
מאד לר' יהודה בן ברזלי (ברצלוני בעל ס' העתים, תלמיד הר"ף), ומובאים בו
דברים רבים מרס"ג ושאר קדמונים, ושם למדתי כי חוי הכלבי (אשר כל ימי הייתי
מצטער על הכנוי הור הזה) שחזיר ראב"ע, לא כלבי שמו, אלא כלבי שמו, נראה
שהיה מעיר Balch אשר בארץ פרס. גם תודיעהו שאני הולך וקורא תשובות
שערי צדק, ואני מעריך כל תבה עם הנסח כ"י שבידי, וזה בסיוע תלמידי דיוקר
הנכבד מוהר"ר משה עהרענריך, ואני מוצא כמעט בכל דף מן הנדפס טעיות
והשטטות רבות, ואם יחפץ ויוכל יודינו הרב המופלא הגיל להוציא לאור הס'
ההוא שנית בעירכם, אני מוכן לשלוח אליו כל הגהותי וגם כל התשובות אשר
אמצא בכ"י יתר על הנדפס. והוא לך דוגמא משבושי שערי צדק הנדפס, בדה ה'
ע"א שיטה ז', בישראל לא אבה יכמי—כאן צ"ל והוא אומר לא חפצתי לקחתה
וכו' וכו' כמו בדה ז' סע"א, ובמקום הדברים הכתובים שם בדה ז' סע"א צ"ל מה
תקנתה אין לה תקנה, אלא כופין אותו עד שיחלוץ לה, כמו שכתוב בדה ה'
ע"א שיטה ז' (הראית ערכוב פרשורת כזה בשום ס' נדפס?) — ובדה ד' רע"ב
וששאלתם היו שתיהן זקנות וכו' התשובה חסרה לגמרי, ובמקום שנדפס שתיהן
חולצת, צ"ל איזו מהן חולצת כך ראינו. כופין את הראשונה לחלוץ, והדין עליה
(וכו' וכו' ז' שיטות), וכאן הגאון מודעי המביא הס' לבית הדפוס לא העיר דבר,
אע"פ שמלות שתיהן חולצת דיו כדאי להעיר כל אדם, ולהקיץ כל נרדם.

ואתה ידידי יקורי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
הכו"ח פרה פארובה היום כ"ג ניסן תר"ד.

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLI.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 453.

Vol. V^o. Nr. 66.

12. 4. 1844.

כ"ג ניסן התר"ד.

לכבוד ידידי התורני המשכיל והנבון כ"ש מוהר"ר משה שטיינשניידר שלום
עד העולם.

זהו חדש ימים הגיעני פלאן דער רעאל ענציקלאפעדיע אשר שלחת אלי
ושמחתי בו, וכיום שביעי של פסח הגיעתני אגרתך, והנני מודה לך במאד מאד
על הכבוד אשר כבדתני והנני ממהר להודיעך כי אי אפשר לי להעמיס עלי שום
חלק מהמלאכה, רק אולי כפעם בפעם אשלח אליך איזה ארטיקעל, בכל ענין
שיזדמן לי, ואתה אם ייטב בעיניך, תתרגמהו אישכנזית ותתן לו חנייה בקרקעך,
אף אם כבר קבלת ארטיקעל אחר על אותו ענין בעצמו, כי אמנם זאת עצתי,
כי בקצת ענינים טוב וישר להביא זה אחר זה שני ארטיקעל משני כותבים הבאים
כאחד, יען וביען בדור פלגה כדור זה מי שם את הרעדאקצאן לרבותי בישראל
ישרתי באמונות, להחליט: זה טוב וזה לא טוב?

עוד זאת אדרש לך ולרעוך, אם אילוי תחפצו לשלוח אלי קונטרסים כ"י,
לשום ענין עליהם לא לשלוח בהם יד, אלא להוסיף בה ובה איזה דבר חדוש
אשר הקרה ה' לפני, לא אשיב אחר ימיני, ולא אמנע טוב מבעליו.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום, ודורך הרר"ר גדליה שלום, וה' אלהי
ישראל יברך את מלאכתך ואת מלאכת רעך, ויתן בלבם לעשות מלאכת שמים
באמונה, יראו ישרים וישמחו, כנפשך וכנפשי הכניח פה פארובה היום כ"ג ניסן תר"ד,
ידיך שד"ל.

Nr. CCCLII.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Halle an der Saale.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 457.

Vol. V^o. Nr. 70.

7. 5. 1844.

י"ח אייר התר"ד.

לכבוד ידידי הכחור המהוכח, התורני המושלם, כ"ש הר"ר שאול יצחק קאעמפף
נ"י שלום עד העולם.

הנני ממהר להשיבך דבר על כל שאלותיך.
בהקדמת התחכמוני: "דקרוה מצור לשונם כחרבות וברמחים" אמת הוא כי
הכוונה היא כאשר אמרת דקרוה מצור לשונם כחרבות וברמחים, ואע"פ כן אין

ראוי לשלוח יד ולהגיה, אבל שיעור המאמר כך הוא: דקרוה בחרכות וברמחים
העשויות מצור לשונם, או: דקרוה בדבר היוצא מצור לשונם כמו בחרכות וברמחים,
וכיוצא בזה מרכי הפירוש.

להשיב עקרת הכית אם הבנים שמתה, חלילה להגיה ולהושיב, אבל להשיב
ענינו הפינת דבר לדבר, וכאלו תאמר ad reddendam, וכמהו ונדחי מליצות
אשיבם קבוצות (דף א'), ושבו חגבים לנגדם ענקים (ה'), וישבו בתוך כמנך מרורה
(י"ד), וזולת אלה רבים.

ולשים חמתה מכה, תשב אנוש עד דכא, חלילה לשלוח יד, ושיעור המאמר
כך הוא: שוט חמתה יש לו מכה אשר תשב אנוש עד דכא, כלומר שוט חמתה
הוא מכה בכה, עד כי מכתו תשב אנוש עד דכא.
ותורות וסיסים, יפה תקנת ותורים וסיסים.

וחברת תמימים, ענינו ידידות הידידים האוהבים זה את זה בתם לבב,
ומשתעשעים יחדו בחברתם; ואח"כ הזכיר מין אחר של אוהבה ואמר וחשק עפרים.
שער ראשון: ויריהם נהרים, חנונה: יריהם משפיעות נרבה וחסד כנהר
שאינו פוסק.

בן נשיאנו נשיא הנשיא, יפה תקנת ישי הנשיא.
ורואיו אמרו אים, אתמה על תלמיד געזעניום איך יגיה ורואם אמרו אים,
ולא יראה כי רואם הוא לשון יחיד, ואמרו לי רבים.
והנכון לדעתי ורואים אמרו אים.

ובמה יתרצה זה אל אדוניו, הלא בראשי, היא מליצה לקוחה מכתר מלכות
לד"ש גבירול, והמלה הסומכת למלת בראשי היא תהלותיו הכתובה למעלה.
שער שני: שחריה חשכים, כן נ"ל על שם הכתוב בישעיה נ"י, והוא שם
דבר, והיחיד ממנו חשכה, עיין געזעניום.
ומטעם, נ"ל לנקד ומטעם, על דרך מחשך מחשכים.

ויקה גמולו וכו', חלילה לשלוח יד, אבל מדפיס אמשטרדם ציין הנקודות
חוץ למקומן, וכן צ"ל ויקח גמולו יום יהי נקבר, וכל פעלו אשר אסף וצבר,
ימצאהו בארץ מדבר. וכן הוא חילוק החרוזים האלה בדפוס קוסטנטינא, ודע כי
באותו דפוס אין שום נקודה ולא קו בישום מקום, רק קצת מקום פנוי בין הריו
לחרו, כזה: ויקח גמולו יום יהי נקבר וכל פעלו אשר אסף וצבר ימצאהו בארץ
מדבר.

המפתחות והרשימות הערביות אשר בכ"י לא פָּרַשׁ למי הן, ודעתי נוטה
שיאנין מהמחבר. אבל השיר נאם גבר נ"ל ברור שהוא לר"י הריו בעל הספר.
באמרי דף כוונתי בלאטמ, לא זייטע.

וכזה יהי מוצא דברו, נ"ל ברור כי צ"ל מוצא, וזה פירוש המאמר: מי
שיקבל עצת אוהב טהור לב, הוא יוכל להלחם באויביו בעזרת האוהב ההוא,
וישלפחו נגדם כאלו הוא חרב, וכאשר יצרפחו (לאותו אוהב) כבוד כחינתו אז
ימצא דברו מוזקק כזהב, ואני לא אבין איך תחשוב לקיים נוסח מוצא דברו, ואם
אולי יקשה בעיניך שיאמר יהי מוצא במקום ימצא, לך נא ראה בדף י"ח בעת
כל איש יהי חושק בתבל אני אחשוך וכו', ובדף י"ט וגמול יהי מוצא עלי אחת.

על תולדות ההרזי וקורותיו אין בידי דברי, ואין ספק כי כבר ראית סי
Ehrensäulen לדוקעס.

על דבר סדר השערים בכ"י לא אוכל להגיד לך דבר, כי עתה אין הס'
בידי, ואין רצוני לעכב האגרת עד למחר, אך פעמים רבות הירח הכ"י בידי ולא
הרגשתי שיהיה סדר השערים בו משונה ממה שבדפוס.
אם תואיל לשלוח לי דבר ממעשה אצבעותיך תשלח על ידי מוכרי הספרים
לעיר מולדתי Trieste ליד תלמידי

Sig. Gius. di D. Segrè

per S. D. L.

ואם נדבכה רוחך אותך לשלם גם דמי הפאָרמאָ, אז תשלח אלי פה פאדובה
על ידי הרציים הרחופים בדבר המלך.

מאד נכספה נפשי לדעת אם כתב החכם געזעניוס ע"ה שום משפט על
ספרי Prolegomeni, ולדעת אם יצא או יצא לאור הקונטרס האחרון מספרו
Thesaurus אשר יש בידי ממנו עד שרש שבו, ואם אמת שנדפס אחרי מותו
מהדורא בתרא מספרו Geschichte der heb. Sprache.

מה שאמרת כי שרש הלל לדעת רבך הנזכר גם הוראת גולל וסובב יביל,
לא מצאתיו באוצרו הטוב Thesaurus, ואתה ידידי יותר תיקר בעיני אם תודה
על האמת, ותאמר כי כוונתך היתה לשרש חול.

עשה והצלח ידידי היקר, ואלהי אביך יהיה עמך וברך את כל מעשה ידך,
בנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ל"ג לעומר תר"ד,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLIII.

An Herrn Marcus Biseliches in Livorno.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 459.

Vol. V^o. Nr. 72.

10. 5. 1844.

כ"א אייר התר"ד.

ידידי שלום.

תמיהה רבה היא בעיני איך איש כמנך לא ידע, או חכמי ליורנו לא הגידו
לך כי תשובת רב שרירא על סדר הנאים ואמוראים היא בדפוס בס' יוחסין, וסדר
ננאים ואמוראים שהדפסתי אני ענין אחר הוא ואיננו לרב שרירא, על כן אך
למותו הוא להדפיס עוד הפעם התשובה החיא אשר כבר נדפסה זה שלש פעמים
(ביוחסין דפוס קוסמנטניא, קראקא ואמשטרדם), אבל אם היה הכ"י בידי הייתי

בודקו והייתי מוציא לאור חלופי נסחאותיו, כגון במקום ישכתוב בדפוס: תלמוד ומשנה לא אכתוב, אלא תרוצי הוה מתרצי, והחריץ רבנן למגרסניהו על פה, אבל מנסחי דכתיבי — כבר כתבתי כאבני זכרון שלי כי צ"ל אבל לא מנסחי דכתיבי, ואח"כ כתב לי החכם צונץ כי הוא ראה בכ"י אחד אבל מנסחי דכתיבי לא.

תשובת רב האי על השמות היא בידי בני, והשנים האחרות על ספרא דארם ועל תחיית המתים, לא ראיתים, והנה אם יש בדעתך להדפיס סי' תשובות הגאונים שבידך כלו כמות שהוא, יישר כחך; ואם אין בלבך להדפיסו כלו, אז טוב שתמכרוהו אלי, ואני כשאראהו אקנה אותו בכסף מלא.

אף לזאת אתמה איך תחשוב שלא ראיתי ושלא ימצא בעירי סי' שבת יהודה, דע כי בידי הוא, ודע כי המחבר לא ראה ולא ידע סי' עמק חכמה, ומכל מקום אין ספק כי כמה דברים ימצאו כזה וכזה בשוה, אך לא בסגנון אחד מצד הלשון והמליצה.

ואתה ידירי שלום, פאדוכה כ"א אייר תר"ד.

ידידך שר"ל.

Nr. CCCLIV.

An Herrn Simchà Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 460.

Vol. V^o. Nr. 73.

21. 5. 1844.

ג' סיון התר"ד.

לכבוד ידידי החכם הנכבד הר"ר שמחה פינסקר נ"י שלום עד העולם

בשמחה רבה קבלתי מכתבך היקר עם ההעתקות הנספחות אליו, והנני ממחר למלא הפצך כענין המקומות המסופקים בס' אמונה רמה.

1. ויקבלו תמונות מתחלפות וצבעים משתנים, כגזעים ושרשים וכו', כן הוא בכ"י אשר פה, וכן נכון.
2. הסאניה הנצבת וכו' כן הוא ד' פעמים.
3. ויותר שפל בטדרגה מכנות הנעמה הרבה. בת נעמיתא הוא תרגום כת היענה, וכן בערבי נעאמה, הוא Strauss.
4. כנקבי הגשמים הנקראים מסאם, כן הוא בכ"י, ואם ידוע לך כי בל' ערבי אומרים מסאם יפה תקנת.
5. ולא בשלג המרדיוטו ולא בדבר הכבד המשברו, כן הוא בכ"י וכן נכון.
6. היה הדג מריח ירצה או לא ירצה וכו' אין כאן שום מלה חסרה, רק מלת בו יתרה כי בכ"י שלך כי אין לו עפעפים בו, וככ"י שלי כי אין עפעפים

בו, והנכון כי אין לו עפעפים, ואמנם פירוש המאמר לדעתי כך הוא: גם השאיפה שאדם שואף כדי להריח היא מחסד האל על בעלי חיים היותר שלמים, כי על ידי השאיפה האדם יכול להריח (אם ישאף) ושלא להריח (אם לא ירצה לשאוף), אבל בעלי חיים היותר חסרים, כגון הדגים, יש להם נקבי הנחירים, ולא להם גברא, כי בהם יריחו, אבל אין להם שאיפה (שהרי אין להם נשימה, כי אין להם ריאה) ומתוך כך הם מוכרחים להריח כל ריח שיודמן להם, בין אם יהיה רצונם להריח בין אם לא ירצו להריח, והריח יגיע להם מאליו בזולת פעולה מצדם, ולא יוכלו לדחותו ולא לאתר אותו אלא אם יתרחקו ממנו, על דרך שהם מוכרחים לראות כל מה שיודמן להם, בין יחפצו לראותו או לא ירצו, שהרי אין להם עפעפים לרפרף בהם, אבל בעלי חיים הנכבדים יש להם עפעפים, ועל ידי כן הם רואים מה שירצו לראות ויסתירו עיניהם כאשר ירצו וכו' — אח"כ עיניתי בפירוש שבסוף הס' וזה לשינוי היה הדג מריח ירצה וכו', ר"ל כי אלו הדג ישאף היה יכול למנוע השאיפה ולא להריח, אבל לפי שאין לו שאיפה ולא נשום, מריח ירצה או לא ירצה, כמו שאין לו עפעפים להסתיר עיניו, כי יראה ירצה או לא ירצה.

7. אני איני יודע מה ענין מלת סמאך בערבי, אך נ"ל שאין הכרח לומר שהיה המתרגם מסופק בהבנתה, אלא שפנימיות האזן ונקב האזן ענין אחד הוא לכבי דידה.

8. יפרו כיוונת כי תבת המכה כפולה ללא צורך, וכ"י שבירי איננה.

9. העשויים מנחשת הציני הנקראים טרגאהארת היה זה יותר עזוה, כן דברת שהוא Rohheit, וכן מצאתי בס' הגדרים: שעיר הוא הגשם אשר שטחו בעל הלקים בלתי שיוי ההנחה.

10. מן הרוח הנפשי אשר בשני בטנים המוקדמים מבטני המוח - הבא בליחות הכפורי מצבעי הנשמים הנראים וכו' כן הוא בכ"י שבירי, ומלות "הזוג הראשון החלול מווגי עצבי המוח" אינן בכ"י שבירי, וה"ל המפרש: אשר בשני בטני וכו' ר"ל כי יש בטצה האדם ב' עצבים באים מבטני המוח המוקדמים, שבהם יבא הראות לאדם, והם שהאחד עובר על האחר כזה X והם נקראים בטנים, ולפיכך כשיסתום האדם עינו האחת כל הראות ילך באחרת ויראה ג"כ בה, ולפיכך רובה הקשת יסתום האחת כדי שיתקבץ כל ראותו באחת, ולזה כשיסתום האחת תגדל בבת העין הפתוחה עכ"ל, ונראה כי בטנים הוא כנוי למה שקוראים nuclei, ganglia, ובל"א Kerne, והבטנים המוקדמים האמורים כאן הכוונה בהם על אותם שקראים Thalami optici, ובל"א Sehnhügel.

11. ושורה המין העצוב הקל להתפרך הוא מר והוא הצבאר, כן הוא בכ"י שלי וכן נכון.

12. ואי אפשר שייוחס אל האותות הכלי ואל לא האותות, האותות convenientia, מן יאותו לנו האנשים, כי לך יאתה.

13. מריאק פארוק אחד, כן הוא בכ"י שבירי, ובקשתי במשלי סנדאבר שהזכרת באגרתך ומצאתי — "כאשר גבר אל פרוק (צ"ל גברה אשת פרוק) בעורמתה על פרוק בעלה אשר גבר על אנשי דורו כגבורה וכו' היה אלפרוק גבור בארץ שנער" וכו' וכל זה איננו ענין לכאן, אבל בקשתי בס' הקאנון לאבן סיני

ומצאתי בס' המישי כלל א' מאמר א' וז"ל: בתריאק אלפרוק, התריאק הזה הוא היקר שברפואות המורכבות והנכבד שבהן לרוב תועלותיו וכו'.

14. אבל אמת נמורה האלהים אם לא מצד מה שידומה רבו. מלת האלהים היא לשון שבועדה, והיא שנורה בספרי הרלב"ג, והמכוון בה "זה דבר אין ספק בו" הלא תראה בס' מלחמות ה' בהקדמה (דף ג' ע"א) אבל המחברים אשר לא ינהגו כמו זה המנהג אלא שהם מוסיפין העלם והסתר מצד סדרם כדבריהם או לעיטק לשונם, עד ששימו הדברים הקלים קשים, הם מפסידים הכונה אשר בעבורה יחבר כל מחבר, כי הם לא די שלא יועילו למעיין, אלא שיוסיפו על מכותו מבוכה האלהים! אם לא שתהיה כונת המחבר להעלים מהטון המעיניים, שלא יכינו דבריו אלא יחידים וכו'. ועיין עוד שם סוף דף ז' וסוף דף ח' ודף י"ד ע"ב, ודף ט"ו ע"ד, וזולתם רבים, וגם בפירוש רלב"ג למשלי ואיוב.

15. ועוד אח"כ בכמו תשע שנים הגלה אותם נבוכדנצר שנית. באמרו בכמו

ט' שנים כבר גלה דעתו שאין כונתו לדקדק כאן בחשבונות, והנה ט' וי"א הרי"ך, ובס' הקבלה דקדק ואמר כ"א שנה שלמות, ואינני רואה בזה סתירה ממש.

16. אין חלופה בו בין קהלות ישראל אשר בקצה הודו ואל קצה ספרד והמערב באורך היישוב ומקצת גבולי אפריקא וחאגט וכוש ותימן כדרום עד קצה ערי אלמוגים אשר על הים המקיף הצפוני, כן הוא בכ"י שביד. והנה אין ספק שהתחיל לאורך היישוב וחלך ממזרח למערב (מקצה הודו עד קצה ספרד והמערב), ואח"כ הלך לרוחב היישוב מדרום לצפון, מקצה גבולי אפריקא עד הים הצפוני.

ואני לא אדע מה הוא הגאט או הגאט בנקודה על הגימל, כמו שהוא בכ"י

שלי, ובני בכורי אהב גר הי"ו אומר כי אולי הכוונה על ארץ Hagiaz או Hedsjas או Hedsjas בארץ ערב, והוא הראני בס' 88 pag. 2 tome français Israëlite כתוב לאמר:

Il y a plusieurs petits états souverains dans les montagnes de l'Hedsjas, parmi lesquels on compte le district de Kaïbar ou Kheïpar, situé au Nord-Est de Médine. Ce pays est encore aujourd'hui, dit-on, habité par des Juifs indépendans.

ועיין ג"ב בה"ע תקפ"ד עמוד 52. תימן הוא ג"כ בארץ ערב והוא Jemen. הים המקיף הצפוני הוא Nord-See, וערי אלמוגים אומר אני שצ"ל אלימוג (Alemanni).

17. יושפע ממנו כח חד חותך או שיאמר זה מן הירדני. כן הוא בכ"י שביד, והנה זה וירדיט הוא בלא ספק דבר חד חותך, על דרך שהזכיר קודם זה האופיון ואמר שהוא מרדים, והכוונה בלא ספק על Opium. והירדני ג"ל שהוא מלה צרפתית, Verdet, שענינה כמו Verd-de-gris ובל"א Grünspan, והוא דבר בעל כח חד חותך, וזה מ"ה שכתוב בס' Encyclopédie בערך Verd-de-gris ou Verdet.

Les chirurgiens s'en servent quelquefois comme d'un escarotique, pour manger les chairs qui débordent et qui sont calleuses, en eu saupoudrant la partie malade.

18. בס' האמונות והסכרות, כן הוא גם בכ"י שבידו, וקרב הדבר כי גם ס' האמונות והדתות שהבאת ממאמר ראשון גם הוא ככה בכ"י שלי, אך אני לא מצאתיו ולא בקשתיו, כי לא הודעתני הפרק ואין ספק כי אין הכונה אלא על ס' האמונות והדעות. וכיוצא בזה מצאתי בס' ס' יצירה כ"י לה"י בר ברזלי (דף ס"ג): "אנו עתידין לפרשו במקומו בס' הזמנים" וספרו מפורסם בשם ס' העתים, לא ס' הזמנים.

ועל שאר הענינים הנכללים באגרתך היקרה לא אדבר דבר כפעם הזאת, לבלתי אצטרך לעכב עוד ימים תשובתי זאת לשאלותיך, והנני מבקש ממך שתודיעני תכונת הכ"י אשר מצאת בו השמות הערביים למעמים.

והנני שולח אליך הדוגמא מן התנ"ך עם נקוד אשורית, אשר העתיק בשבילי זה ג' שנים ידיו ושאריו מהח"ר שמואל חיים לא"לי זצ"ל, ואתה תשלחה אלי בחזרה.

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפישך וכנפש הכ"י"ה פה פאדובה ג' סיון תר"ד,

ידידך שד"ל.

CCCLV.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 461.

Vol. V^o. Nr. 74.

23. 5. 1844.

ה' סיון התר"ד.

ידידי יקורי שלום.

אחרתי לכתוב לך יען יום יום הייתי מצפה לתשובת ידידנו החכם זקש ג"י, אולי יאמר לי דבר בשמך על מה שבקשתי ממנו להודיעך, ועתה מרה אוהיל לידידנו עוד, ולבי נוקפי בראותי כי זה שלשה ירחים שאין אני כותב לך. והנה תחלה מודה אני לך על כ"ה אשר שלחת אלי נקי מהוצאות, ועל תשובותיך והערותיך על דברי לא אדבר עתה מטוב עד רע, להעדר הפנאי, אך זאת אכתיחך שאף אם אצטרך בזמן מן הזמנים לחשיב על קצת מדברך, אהבתי אותך לא תגרע דבר, ורום ערכך לא ישפל בעיני וכענין קוראי דברי, אמת כי חרה אפיקצת בראותי אותך מפלפל פלפול בלתי ישר להליץ בעד ראב"ע בענין תלונתו על רס"ג, אך אם עוד אניף ידי לכתוב על זה, לא כזעם אניף ידי, ואבואה לדברי אגרתך היקרה.

(א) יוסי בן יוסי איש פרוכינצא בעל אהללה אלהי — מי יתן ואדע מקור המציאה הזאת, ואולי אתה או אחרים כבר כתבתם על זה באיזו צייטשריפט

בלשון אשכנז, ואנכי לא ראיתי ולא שמעתי. ולמה לא דברת על זה בכ"ח?
 (ב) על דבר הקליר, אחרי שכניו קרית ספר הוא ענין סתום וחתום, למה
 לא אחזה דעי אף אני כתלמיד הדין לפני רבותיו? ובפרט כי כבר בשפה ברורה
 לך לדרך נתתי כבוד ההמצאה שקרית ספר כניו לפוטבריתא — ואתה כאוהב
 שד"ל ואוהב האמת תוכל לכטל פעם אחרת את דברי, וחלילה לי מקצוף עליך
 ומגער כך על זה. ואני לא אדע רגם זאת היא בי פִּיקסע אידעע, אבל בתם
 לבני אני אומר כי הוא בעיני מכלל הנמנעות שיהיו אנשי איברופא בימי הגאונים
 בודים להם לשון חדשה כלשון הקליר, אם לא למדו מהגאונים עצמם או מחכמי
 ישיבותיהם. כי אמנם דבר למעלה מכל ספק הוא בעיני כי הקליר לא היה כבד
 פה וכבד לשון מהערר ידיעה אלא מרוב ידיעה, ובחכמתו וברצונו עשה לו הלשון
 ההיא, ואני מאמין אמונה שלמה שאם באתי אני לעשות ד' שורות כשורותיו,
 אלאה ולא אוכל.

ג) מעשה ארבעה שבויים היה בשנת תשי"ד, לא תשי"ז — מי יתן ואדע
 היכן מצאת המציאה הזאת כמה ששלחתי לך.
 ד) פירושוך על נסקלגס היותו קאיום קאליגולא היא חדוש אמת ויציב נחמד
 ויקר בעיני מאד.

ה) פירושוך על כניו אביה במצבת אשת מהר"ם היה לששון ולשמחה לי
 ולבני בכורי הי"ג. והוא עתה מקרוב חלה בראשו מהכאת השמש עליו בבית
 הקברות, ובעזרת האל נרפא ועדיין חלש הוא. והנני מודה לך על אשר כבדתי
 בדבריך ואמצת את לבנו, והנה זה לו שנתים ימים (כלומר מטרם היותו בר מצוה)
 שהוא דורש וחוקר בכל עניני קדמוניות ישראל והאומות הקדומות הנזכרות בתנ"ך,
 והוא משתעשע מאד בקריאת מה שחופרים עתה בארץ אשור, ומה שחדשו
 בתחלת הדור הזה בהכנת העיראנליפֶען אשר במצרים, וזה שנתים ימים לא היה
 בקי כלל בלח"ק (יען שתי שנים למד בווינצ'יאה בבית אחד מתלמידי אשר לעשות
 רצון האבות הוכרח לעשות העקר מפל), ואז התחיל לחקור אחר היהודים שבארץ
 חֶבֶשׂ, כי קרא מסעות ברסע וחשקה נפשו בפֶּאלאאשה, ואז לקח בידו מסעות ר'
 בנימן ומאמרך ירדתי בכה"ע תקפ"ד, והתאמץ להבין בהם מאליו, אז קראתי עמו,
 ואז לקחתי לי אחד מתלמידי ללמד עמו מקרא, ובמשך הימים האלה אסף כל
 מה שטמצא על אודות הפֶּאלאאשה, ולמד מאליו קריאת לשון ערבית וסורית וכושית,
 ועזב מאמרו בלתי נשלם, כי ראה שלא יתכן לו לברר הדברים בלתי אם ילך
 שם איש יהודי. בסתו שעבר התחיל להשתטח על הקברות, ובעמל גדול וכשיקדה
 נפלאה העתיק כחמשים מצבות, ובהג המצורת שעבר הלך לעיר מולדתו ומולדתי
 וגם שם שכח שבי קצת מצבות. ואחרי אשר ראה בביתי אילן היחס לבית לוצאטו
 מעשה ידי החכם ר' מרדכי בר נתן לוצאטו, והבין וחקר ומצא שהוא חסר הרבה,
 כי אין בו לא רמח"ל ולא ר' שטחה, אז נדבה רוחו אותו לבקש למלא החסרון,
 ואסף וקבץ כל מה שטמצא על זקני משפחתנו, וכשהגדתי לו כי בווינצ'יאה ראיתי
 רשימת המתים משנים קדמוניות, הלך לישיב והעתיק כל המתים מבית לוצאטו,
 ושם מצא כי ביום ב' אויגוסט 1583 מת יש"ר ר' אברהם לוצאטו בן ישיש שנה,

ישם כתוב *per Padova*, כלומר שמת בוויניציאה ונקבר בפאדובה, אז לא נח ולא שקט עד שמצא קבורתו, וזאת היא:

כל עוברי דרך שמעו ה -
ביטו וראו כי פה נטמן
איש צדיק תמים נודע בש -
ערים הוא צנצנת המן
מוריני רבינו אבר -
הם לוצאטו נטע נעמן
ך' למנחם הישמיג עלתה
נפשו אל אל מלך נאמן.

והנה זה מוהרר אברהם לוצאטו לא ידעתיו מתמול ישלשום, גם בעל צמח דוד מהתפוחים הזכיר בהקדמתו קצת מבני לוצאטו, ואת זה לא הזכיר כי מת היה באותה שעה, ואני לא אדע אם היה רב בוויניציאה או בפאדובה, ואם נודע לך דבר עליו ועל אחרים מזקני בית לוצאטו, תגלה את אוני ועשית עמנו חסד ואמת. ויש עוד ר' יעקב בר יצחק לוצאטו מצפת בעל כפתור ופרח, ומלשינו נראה שהיה אישכנזי, כי היה מחרוז צרפת עם תוספת ועם צרופות, ואין ספק כי לא נולד באיטליאה ולא נתעכב בה, רק יצא מאשכנז והלך לא"י. ויש עוד ר' יעקב לוצאטו בוויניציאה, בכיתו נולד ר' יהודה אריה ממודינא. גם בכלל המתים בוויניציאה מצא בני הי"ו כי ביום 10 Novemb. 1585 מת יהודה לוצאטו בן ישמנים שנה, אי"ס מאז בשנת 1505 בן נולד לבית לוצאטו, אבל מי יודע אם בשנולד היו בני משפחתו נקראים לוצאטו? והנה אמת נכון הדבר בקבלה כי אבותינו מאשכנז יצאו מארץ ליוויץ ובלשון רוסי *Lusatia*, וישם היחס ממנה הוא *Lusatus*. והנה בני הי"ו הפשו ומצא כי הקיסר הינריך הרביעי (בזמן רש"י) חבר ארץ *Lusatia* עם ארץ *Bohemia* ונישאו מחוברות עד שנת 1636 (כי אז הקיסר פֶּרְדִּינַנְד השני נתן אותה לואכסען), והוא מצא ג"כ כי בשנת 1559 הקיסר פֶּרְדִּינַנְד הראשון גירש את היהודים מארץ *Bohemia*, והוא אימר כי לפי זה יתכן כי בשנת 1559 יצאו הלוצאטו מארץ מולדתם לוואציה ובאו לגור בפריאול ובוויניציאה. ואולי רק אז התחילו להקרא בשם זה, בדרך הגולכי, שכמואם לגור בארץ אחרת, התושבים קוראים אותם (או הם עצמם נקראים) בכנוי הארץ אשר יצאו משם. וערך הפוש המצא שיום לוצאטו קודם שי"ט, ואנחנו עדיין לא מצאנוהו. וגם קודם לכן בימי מקסימיליאן גורשו היהודים מארצות אישכנז, וכן מצא בני כס' *Depping* שאומר כי אז הלכו היהודים לגור בנוריציה אודיני ויניציאה, והוא מבקש ממך שתבקש ס' *Archiv für Geschichte, Wien 1827* April ותעיין שם אולי יש שם עוד דברים על זה. כי *Depping* מביא ה"ה הוא למקור לדבריו על מקסימיליאן, גם רייכלין בשנת 1506 היה כותב בהקדמת דקדוקו כי ראה היהודים מגורשים לא לבד מספרד כי גם מארצות אישכנז, ושהיו הולכים לגור בארצות התוגרמים — ואולי בתוכם היה אביו של בעל כפתור ופרח. עוד

אומר בני מי אולי עם הלוצאטי הגולים גלה ג"כ ר' אברהם מנחם פורט הכהן
אשכנזי, בעל מנחה כלולה, אשר בשנת שכו עשה הציונים בילקוט דפוס ויניציאה,
אשר הזכרת בכ"ה ז' עמוד 6. ואמרת כי תחשבהו לאני משפחתך רפאפורט.
ועתה שמע נא מחיבת בני על מקור השם הזה רפאפורט. או רפא מפורט.
הנה בסוף מנחה כלולה יש דגל משפחת המחבר והוא כפיו פרושות לברכת כהנים,
סימן לכהונה, ותחתייהן עורב, ובסוף ההקדמה המחבר חותם שמו "מבני העורבים"
בלא מלת רפא; ובסוף הקדמת ס' עובר לסוחר כתוב "רבא פורט" על כן על כל
הדברים האלה הוא אומר כי רפא אינו אלא רבא, ורבא אינו אלא Rabe שענינו
עורב, ולפיכך כשהתם מבני העורבים לא חתם רפא, וכבר הגדת לי כי יש בארצך
קבלה על אודות שם משפחתך, אולי נזכר בה מאומה מענין העורבים, כי אולי
בתוך הבלים הרבה יוכלו לזכור דברי אמת. ואנכי אודיעך דגל משפחת ליצאטי,
והוא ירח (croissant) ושלושה ככבים ותרנגול וכפיו ישכלת המים. אולי ראית
דגל כזה למשפחה ממשפחות אנשי אשכנז — ולענין משפחת מינין, יש כאן
מהם רבים, והם לויים.

ו) הנוסעים לאיטליאה הדרומית מה להם ולקדמוניות ולמצבות? ואין נסיעתם
אלא אם למשא ומתן ואם לשעשועים.

רק האדון ראטהשילד אשר בנפולי אם היה מי שידבר על לבו היה יכול
להקים את עצתך — ואני אתמה תמהון גדול איך תחשוב היות ביד תלמידי
מהר"ר הלל קנטוני ס' ר' שבת דונולו. היתכן שאם היה הס' ביד אחד תלמידי
לא בא כבר לידי? אבל הוא הלך פעם אחת לפארמה והעתיק משם ההקדמה,
לא זולת זה.

הלא זה דברי באגרתי אליך יום כיו מבת תקצ"ב: "תלמידי מהר"ר הלל
קנטוני העתיק לך בפארמא הקדמת ס' ר' שבת דאגולו".

בליל ז"ך ניסן (יום כתיבת אנרתך) יונתי תמתי בקושי גדול ילדה לי בת —

ואתה כבר נתת לאיש בתך האחרונה — מי ממני יותר עמוס הטרדות?

ואתה ידיר נפשי ועטרת ראשי שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש

הכותב אג"ל תלמידך המשתחוה מרחוק ושותה בצמא — אנלי טלך, וכנפש החותם

פה פארובה ערב שבעות תירו,

ידיך שד"ל.

An Herrn R. L. Kirchheim in Frankfurt am Mein.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 462.

Vol. V^o: Nr. 75.

27. 5. 1844.

מ' סיון התר"ד.

לכבוד המשכיל והנבון הר"ר רפאל ליב קירכהיים שלום עד העולם.

מה אעשה לך קירכהיים, מה אעשה לך רפאל יהודה, וסי הנקוד לר"י חיוג איננו בידי, אבל הוא בהמבורג ביד ר' יוסף מיכאל חיים, וכבר בקשת ממני שישלח לי העתקתו, והוא בכתב ידו הכתיבתי למלא שאלתי, וימים רבים היה אתו ר"ל דוקעס וזהו חפץ (לפי דבריו) לעשות את בקשתי, ור' יוסף מיכאל חיים היה הוחה אותו מיום אל יום, לאמר מחר ולא היום לעשותם — ישתבח שמי של הקצין י"ח שמי, הספור מעותיו להגדיל תורה ולהאדירה!

ואמנם אני יש בידי ס' אותיות הסתר והמשך וס' פעלי הכפל לר"י חיוג לא זולת זה, ואין כאן כלל שום שער על שמית הנקוד ועניניהם, ואף לא על עניני הנגינות, ומאד נכספה נפשי לראותם אם בדפוס אם בכ"י, ואם תוכל לשלחם אלי קודם שתדפיסם אישימה עיני עליהם, ואם לא תוכל, איעצך שלא תניה מסברה, ואם תצטרך להגיה תודיע לקוראים מה החלפת ואיך היה בכ"י, ואם תבקש ממני העתקת דפיס אחרים מן הס' שבידו אמחר לעשות את שאלתך.

ס' טעמי מקרא לבן בלעם לא ראיתיו עד הנה, רק יש בידי בכ"י שמנה דפיס, תחלתם: קצת טעמי המקרא.

הרוצה להבין תנאי דקדוק המקרא בנקדיה ובטעמיה יבקש בזה הספר וסופס: אבל הנקבות אם שתים מהם בראש התבה יהיו שתיהן כגון נגית דרך אם תוציא אחת מהן מן התבה נשחת הדבור וכן כל האותיות הנקבות נוהגות.

אין אתי שום ראיה ברורה לדעת מי קדם, החיוג או בן בלעם, ודעתי נוטה להאמין לראב"ע שסדר בן בלעם לבסוף.

והנה צר לי מאד כי לא יכלתי להועיל לך באגרתי זאת מאומה, רק אודיעך כי מה שהפרחון מביא מן החיוג קרוב הדבר שהוא מס' השרשים, ולא מן הס' אשר בידי ובידך. ואע"פ כן הנה בס' שבידי מצאתי לזה, לזה לוית, לוינו כסף למדת המלך, ואתה לא תלוה, לזה רשע ולא ישלם, והפעל הכבר הלזה הלויית, והלוית גוים רבים, אם כסף תלוה את עמי, הוא ילוך, מלוה ה' חונן דל, כסלוה כלורה, וענין אחר הוא ילונו בעמלו, וא"כ אין מקום לתפיסת הפרחון, שרש נאר הוא מובא בפעלי הכפל בערך ארה, ושם הוא אומר כי אתם נאָרים הוא מן נאר מקדשו, ושהוא נפעל מן נאר כמו נגשים מן נגש.

שרש סלל גם הוא בין פעלי הכפל, אך יש לא הזכיר כלל קוצים של ברזל, ואין ספק כי מונת הפרחון על ס' השרשים של חיוג.

ואני עיני מ'חלות וכלות לראות החיג אבי המדקדקים בדפוס וה' יהיה בעורך שלא יצא מתחת ידך דבר שאינו מתוקן, ובכל מה שאוכל להועילך בזה, ידי תכון עמך. והנני מצפה ג"כ לראות דברי ידידי החכם המופלא מהר"ט צונץ על המילה, ולקבל אגרת מידידנו החכם לעוונשטיין, ואתה ידידי חזק ואמץ וחפץ ה' בדרך יצלה, ואתה שלום וכל אשר לך שלום, ואם תכתוב לר"ל דוקעס תתן לו שלום בשמי, והחכם לעוונשטיין שלום, כנפשכם וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום מ' סיון תר"ד.

ידיך שד"ל.

CCCLVII. (1)

An Herrn Gabriel Isack Polack in Amsterdam.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 463.

Vol. VI. Nr. 1.

11. 6. 1844.

כ"ד סיון התר"ד.

ידידי יקירי שלום.

הא לך תשלום האגרת הקודמת, ועוד שני קונטרסים אחרים, ובעוד יִשְׁבְּעִים אשלח אליך תשלום פ"י משפטים, וענינים יקרים מקדמינינו ז"ל, ואתה הודיעני נא עד כמה עמודים כעמודי הקונטרסים האלה תוכל לקבל מידי בפעם הזאת. עשה נא עמדי חסד ואמת ומחוק מאגרתי אליך מיום ל' תשרי מלוח "וזה לי לראיה שהנקוד המשוונה שבאותו תנ"ך הנמצא בארץ קרים אם עכשו אין לו אה, כבר היו לו כימי קדם" ובאגרת הקודמת לזאת של היום הזה, בסוף רשימת במה מיני תוספות, אחר תוספות ר' עזריאל וקודם תוספות מאן דהו, תמחול להוסיף המלוח האלה; תוספות ע"ז לרבנו שב"ט, הוא רבנו שמשון בר טובידיה, חתנו של ראב"ן, מצאתי זכרון בס' האסופות כ"י, עיין כ"ח ז' סוף עמוד 50. כל מה שתמצא לשלוח לי שלח לעיר מולדתי טריאסטי ליד Sig. Giuseppe di D. Segre דמות פני אשלח אליך פעם אחרת. ואתה ידידי היקר שלום, פאדובה כ"ד סיון תר"ד.

ידיך שד"ל.

(1) האגרת הזאת לְוִתָּה החלק השני מהחבור הנדפס בהליכות קדם עמוד ל"ו—נ"ה, ובאמת החלק שהתחיל בעמוד מ"ח שורה ה', וגם שני חבורים הנדפסים בהליכות קדם עמוד ס"ט—ס"ו.

לקטים מרבנו סעדיה גאון ז"ל, ומר' דוד הבבלי שהיה בימיו.

באוצר הספרים אשר לגנבדים היקרים המשארים, כבוד עשרם צרקתם וחסדם מאיר לארץ ולדורים, האחים טריאסטי ה"ה, בני המנוח כמ"ר משה אריה ע"ה, אשר אחד מהם כמ"ר יעקב צבי, ממונה על הנהגת בית המדרש אשר אני מלמד בו מצאתי בכ"י ספר קרמון בלתי ידוע בעולם, והוא פירוש ספר יצירה לר' יהודה בן ברזלי ברצלוני בעל ספר העתים, שהיה בימי רש"י. כמות הס' קע"ב דפים גדולים, והכתיבה [כתיבה ספרדית] הלא היא כתב רש"י הודיע בכל ספרי הדפוס, וזמן כתיבת הספר והעיר אשר נכתב בה, לא מצאתי להם זכר ורמז²⁾ לא אדבר עתה על תכונת הס', יען לא קראתי עדיין רק מחציתו, אך אלקט ממנו קצת מדברי רס"ג אשר מצאתי טובאים בו, וקצת מדברי ר' דוד הבבלי שהיה בימיו ועבשו נשכח זכרו — דף י"ב: "ומצינו בספר אחד מספרי רבנו סעדיה ז"ל שחיבר על טענות מין אחד ישם רשע ורקב, שאמר אותו הרשע על רבותינו ז"ל חכמי התלמוד חלילה חלילה שהם היו נותנין דמות ותמונה לבורא העולמים יתעלה שמו ויתרחק מכל זה, ואמר אותו רשע שכך היה סבור ונראה לו מדברי רבותינו ז"ל, וחיבר עליו רבנו סעדיה ז"ל ספר בתשובות נכונות וכמה ראיות הואך היה אותו רשע טועה ומטעה, ובסוף הישער אמר עליו: אבל טענתו על הא דאכתריאל, ועל הא דאמר בה ריזני כיוצא בהם, פירושם וסוף ענינן לא הבין אותו זה האויל ולא היה יכול להבין ממנו שום דבר מרוב סכלותו ואולתו, ואלו היה חזיר אל לבו ומעיין בתורה וקירא אותה, לא היה תמה על זה, לפי שהיה מוצא בתורה כי המקום הראה למשה אחרית כבודו, כי לא היה יכול לראות ראשיתו, כדכתיב וראית את אחרי ופני לא יראו, והיה מוצא בה כי משה ואהרן ונרב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל אמרה התורה עליהם ויראו את אלהי ישראל, ופ' הכתוב כי ראו אור גדול, כדכתיב וטראה כבוד ה' כאשר אוכלת, והרי ישעיה אמר וטראה את ה', ופ' הדבר כי ראה אור גדול, אור הכבוד, והוא האור הברוי תחלת כל הבריות והנוצרות, וכך אמר מיכה ראיתי את ה' יושב על כסא, וכן אמר יחזקאל וטרא כעין השמל כטראה אש בית לה סביב וכל אלו השבחות והדמויות שראו אלו הנביאים הם בדעות כל בעלי האמונה והיחוד אודות נבראות, ומעם החכמה כבריינתן כדי לברר ולחזק האמונה לפני הנביא או הצדיק הרואה אותן כי הדבר הנשמע אליו הוא מאת ה' ובדבריו הקדושי, מפני האור הבהיר התלוי בו, אשר הוא אות לו ומופת מעיד עליו, וכן כל נביא וחזוה שראה זה האור הבהיר ואמר ראיתי את ה', ורצונו לו ראיתי את ה' ומופתו (אמר שד"ל ג"ל אית ה', לשון אות ומופת) המעיד על כבודו, כמו שפירשתי כל זה פ"י רחב בספר היחוד (אולי הכוונה על המאמר הישני מס' האמונות והדעות). ועל זה הדרך נכון לנו לומר כי ר' ישמעאל ראה צורה אחת מצורות האור הבהיר הברוי תחלה, ושם זו הצורה

²⁾ במקום הדברים האלה נכתב בספר העתקות אגרות שד"ל: "כתיבת אנשי אפריקא וזמן הכתיבה ומקומה לא נרשם". אבל שד"ל באגרתו כ"ב שבט ה'תר"ו החליף המאמר במאמר שלמעלה בקרב [ ].

אכתריאל, וקרא אותה הוא אלהי ישראל, ופי' משמעה אות אלהי ישראל (אמר ירד'ל ענין אות וסימן, כי הצורה הנבראת היא אית וסימן על שהדבור הנשמע שם הוא מאת האל, וזה סיוע למה שתקנתי למעלה אות ה' ומופתי, וכל זה נשען על מה שאנו רואים מלת את עם הכנויים אותי אותך, ואמר כרכנני, על דרך הכתוב ברכו ה' מלאכיו, ברכו ה' כל צבאיו, ולמדו כל אלו הדברים הנכונים והמלות המיוחדות אשר למדו, ואין אנו אומרים ב' ישמעאל מפני שראה זו הצורה מצורות האור כי נביא הוא, לפי שאין כל מי שרואה מלאך נביא, אבל רבים שראו מלאכים ואינן נביאים. ועל זה הדרך תתפרש הא דאמר בה אני כיוצא בכס, ופירושו כי הקב"ה מראה לצדיקים בעולם הבא אור עצום כדמות צורת אש, וכשיפחדו ויועזו ממנו יאמר להם אני מדבר. ואמת הוא כי כל מלאך וכל צורה אור ברוי כמו שאנו ברויים, וברא הקב"ה לכבודו כדכתיב עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לזהם. וכל דבר וכל מקרה שנא' בו ראיתי את ה' פירושו בודאי ראיתי כבוד ונתודע אלי עוצם ה' וגבורתו. ואם יבא אדם שימה ויכריח עצמו ויאמר כי הנביאים האלו ראו את ה' כמשמע הכתוב, אנו טבארים לו כי אין הדבר כמשמעו מהתורה, שהרי כתוב בתורה כי לא דבר ה' עם אחד מהנביאים כי אם עם משה בלבד, דכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ומכאן תבין ותראה כי כל האור שראו הנביאים ושמעו הדבר ממנו, אור ברוי הוא, כדכתיב כמראה הקשת אשר יהיה בענן, וכתיב ויאמר אלי בן אדם עמוד על רגליך ואדבר אותך. ואני משלים הדבר על שיעור קומה, ואומר כי שיעור קומה לא נתקצו עליו דברי כל החכמים, מפני שאינו לא במשנה ולא בתלמוד, ואין לנו דרך שיתברר לנו בה אם הוא דברי ה' ישמעאל או לא, ואולי איש אחר אמרם על שמו, כמו שנראה רבים מהספרים קרואים בשמות אנשים שלא עשו אותם, אבל הברום אחרים ונתנו עליהם שם אחד מגדולי החכמים כדי לשום שם גדול לספריהם, ואם הוא הדבר כן אין עלינו להשיב על זו הטענה, ובכל שכן אני משיב עליה, לדרך החיזוק, ואמר אלו ששגנו פתב שיעור קומה ל' ישמעאל היינו מוצאים כמה פנים לדבריו, ומפרשים כי הם יוצאים על דרך האמונה והיחוד, והוא כי כבר הודענו כי הבורא בורא אור בהיר לכל נביאיו שיהא להם אות ומופת ועד על כבודו ועל אלהותו, ולדעת כי הדבר הנשמע אליהם הוא בדבר ה' ומצותו. ועל זה הדרך נכון שיהא הקב"ה בורא למלאכיו אור בהיר גדול מזה. להודיעם (כי) הדבר אשר הם שומעים ומצווים להשמיעו אל הנביאים הוא מעם ה' וראוי הוא שיהיה זה האור הרבה בהיר ונאור, כרב כח המלאכים על כח בני אדם. ובזאת אמר חיוי אלכלכי (נראה שהיה מעיר Baleb בארץ פרס; ובראביע שמות י"ד כ"ז כתוב הכלבי, והוא ט"ס; ובקבלת הראב"ד כתוב חמ"אל כלכי, ונראה כי טן חיוי אלכלכי עשו הסופרים נשבוש חמ"אל כלכי) בספרו שכתב בו מאתים טענות למה עזב הקב"ה המלאכים הסהורים ולא ישפן כבודו ביניהם, ובחר לשפן כבודו בין בני אדם הטמאים, והישכתי אותו כשישמעתי את דברו; ומי הודיעך כי לא השכין בין המלאכים מאורו הרבה מהאור השוכן בין בני האדם? וכן היתה תשובתי אליו בזה הלשון: עוד איך עתה (אולי: אתה) תדע מה עשה למלאכי מרומים? אפשר כי השכין בינינו אור כזה אלף פעמים, כי

יורה לפי כחם לעבדו בתמים, ואיך תאמר מאסם ולא תגור מן החכמים? ואם הוא הדבר כן נכון הוא מאמר ר' ישמעאל כי אחד מהמלאכים אמר לו כי האור שהשכין בינינו (ר"ל בין המלאכים) ארכו כך ורחבו כך, כי האור הברוי הנראה לבני אדם הוא מלא בית, דכתיב ושוליו מלאים את ההיכל, וראוי הוא האור הברוי למלאכים שיהא מלא השמים, ואין בזה הסיוע והדוקיא והפי' שום טענה על ר' ישמעאל, אם דבר שיעור קומה לו. ואם יאמר אדם הרי נאמר שם שקרא לזה האור יוצרנו, אנו אומרים לו אין זה הדבר אלא כמו שאמר ישעיהו וצארה את ה', וכדכתיב בתורה ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים וגו', וכמו שנפרש כבוד ה' וכבוד ה' אלהי ישראל, כך נאמר כבוד יוצרנו.

אמר שד"ל המאמר הזה מרכנו סעדיה גאון ז"ל הוא אשר עליו כונן ראב"ע חציו כפי' בראשית ברא אלהים ובכיוורו הקצר לס' שמות פרשת משפטים על פסוק הנה אנכי שולח מלאך לפניך ועיין כרם חמד ד' עמוד ק"ד עד ק"י ועמוד קל"ו קל"ז —

דף ל"ט סע"ב, וכתב ר' דוד הכבלי כך: הוי יודע כי גדר החכמה הוא מדע יושר הנמצאות לעמוד על סוף מחקרם, והיא נחלקת לשני חלקים יש ממנה מה שסוף מחקרו הוא המדע, ועל דעת תוכן הנמצא ויושר תכניתו יעמוד המחקר ודיו' זהו הנקרא חכמה ומדע; ויש ממנה שסוף בקשתו ואחרית מחקרו הוא מעשה ומלאכה ומציאות (אולי צ"ל והוצאת) דבר לעין, וזה נקרא אומנות או מעשה, ותראה מזה משל בחכמת המדה והמשקל הנקרא בלשון ערבי הנדסה ובלשון יוני גומטריה, הלומד אותה לדעת מחקרי הגוף והשטח והקו והנקודה והמרוכב והמשולש והמעוגל, וְלִנְיֹת כָּל אֶחָד מֵהֶם לַחֲבֵרוֹ, וּנְפִישׁ כִּינִיהֶם בְּהַתְּחַבְּרָם וּבְהַתְּפַרְדָּם, הרי הוא לומד חכמת המדה ודיו' בה; ואם רצונו בלימוד להבין דרך בנין בית מרוכב או מעוגל, או לעשות ריחים, או לחפור גולת מים, או למדוד קרקעות, ובא לידי המלאכה, הרי הוא אומן ועושה מלאכה, ותמצא חכמה זו בענין הזה מתפרדת למדע ולאומנות, וכן שאר כל החכמות, ומשם אמרנו כי החכמה נפרדת למדע ולמעשה. והמדע נחלק לשלש מעלות, המעלה הראשונה המדע העליון הנקרא המדע האלהי, והוא החכמה המשובחת להבין יחורו של הקב"ה וחכמת תורתו ימצותיו, והוא הגבוה והמעולה על כל החכמות. והמעלה האמצעית חכמת המוסר והשכל, המאמצת דעות בני אדם והמנהגת להם דרך הבינה. והמעלה השלישית המדע השפל והתחתון, והוא מדע דרך היצורים ותוכן הנבראים.

דף טז ע"ב; ושמענו נמי (אמר שד"ל מלת נמי היתה חביבה מאד לר' יהודה בן ברזילי) שבעלי המחקר דברו הרבה בזה ועשו ספרים גדולים בזה, וגם שמענו כי רבנו סעדיה ז"ל והגאון ר' שמואל בן חפני ז"ל שעשו הרבה ספרים לפסוק, וחברו בזה הענין חבורים גדולים בלשון ערבי ולפי שאין מצוי אצלנו מספריהם לכך לא הארכנו כאלו הספרים, לפי שמי שרוצה לדבר בכגון זה צריך שתהא דעתו מוזקקת הרבה, ואם בא אדם נמי ללמוד מדברי בעלי המחקר, אם לא יכיר אותם בעלי המחקר שהן ידועין כגון אלו הגאונים שהזכרנו שהם ידועים בחכמת המחקר ובחכמת כתבי הקדש, מפחד אדם ללמוד דבר משאר חיבור זולתן

ולעשותי כלל לסמוך עליו, אלא אי"ב ידועים אותם שעשו אותם החבורים כחכמה וכיראת הטא, מפני שהרכבה מחכמי אומות העולם שהיו מבעלי המחקר עשו כמה ספרים בזה, מצינו מאחד מבעלי המחקר שחבר חיבור בדברים אלו וכתב בתחלת ספרו דוד הכבלי הידוע אלמקסם, ולא ידענו אם היה מן הגאונים, אך שמענו שראוהו רבנו סעדיה ז"ל והיה בימיו ולמד ממנו, ולא הזכיר לנו הדברי. ואע"פ שאין לנו לדבר הרבה כנגדו זה, מיהו כדי להשיב תשובה לחולקים עלינו מן האומות כתבנו כאן המאמר התשיעי והעשירי מס' אחד שחיבר ר' דוד ז"ל הנזכר, והוא עשרים מאמר, וכתבנו כאן המאמר התשיעי והעשירי ממנו כמו שהעתיק מלשון ערבי ללח"ק, ואלו תורת (אולי תורף) דבריו:

המאמר התשיעי מחבור ר' דוד הידוע אלמקסם הכבלי אשר חבר אותו להורות יחוד הקב"ה ולנצח כל הקמים והחולקים על תורתו הקדושה, וכן אמר: כבר השלמנו על המאמר הזה שני ספרים מדרכי החקירה וכברנו בהם מדרכי החקירה על כבוד הכורא יתעלה שמו שני דרכים, האחד להורות דרך מציאת כבודו, השני השאלה על קמיתו, ואם הוא נכון לשאול עליו כמה הוא, ונתכרר הדבר באמתת הענין כי הוא נמצא בורא לבדו ואין אחר, והוא אחד ואין מכלעדו, כמו שפירשנו וביארנו במאמרות הראשונות, ואנו רוצים במאמר הזה לדבר עליו מהו, ואע"פ שחקרנו במאמרות הראשונות מן הדבר הזה לפי היכולת, אנו יושנים בו בדבר במאמר הזה, וצריך לנו לשאול בשביל זה להתחיל מהשאלה שאומרים לה שאלת כמה הוא, כדי שנדביק בה שאלת מהו, ואנו אומרים כי הקב"ה הוא אחד לא כאחד שהוא ממין גדול, ולא כאחד שהוא ממין קטן, ולא כאחד במנין, ולא כאחד ביצירה, אבל הוא בדרך הפשיטה הנכונה שאין בה שום חילוף, ולא רכיב (ר"ל הרכבה), והוא אחד בכבודו, ואין שני שדומה לו, ופי' זה כי הוא ראשון ואין לו ראשיתו, ואחרון ואין לו אחרית, והוא התואנה לכל המאונה, והמסיבה לכל המסוכב. ונאמר עכשו על שאלת מהו, ואנו אומרים כי החכמים בעלי הדעות נתחלקו בשאלה זו, כי יש מהם שאמר אין אדם רשאי לשאול על השם מהו, מפני כי השואל זו השאלה אינו שואל אותה אלא על דבר שיש לו גבולים, וכל המתגבל נוצר; ויש מהם מי שאומר יכול אדם לשאול זו השאלה, כי הרי אדם יכול להשיב על זאת השאלה בכל דבר שהעיד הוא ית' שמו בו על כבודו, ולא יהיה זה מגביל לכבודו, ולא נתן לו גדר לפי שמהותו אין כמותה מהות, ולא דמות לקמותו בשום פנים, ונשיב מי שישאל ויאמר מהו, ונאמר לו הוא הראשון והאחרון, והנראה והנסתר, אשר אין לו ראשית ולא אחרית, ואין לו תכלית ולא סוף ולא קץ, והוא החי שאינו חי בחיות באה עליו, ואין חיותו נמשכת כמזון, והוא החכם אשר לא קנה חכמה מאחר, והוא השומע בלא אזנים, והרואה בלא עינים, הנכון בכל מעשיו, דיין אמת בכל משפטיו, וכזה וכדומה לו נשיב על זו השאלה כמו שהעיד הוא ית'ש על כבודו ועל גבורותיו ותשבתותיו. ואם יאמר אדם דרך שאלה: הוא חי בדרך חיותנו אשר אנו מכינים מחיות בני אדם, וחכם על דרך שאנו מכינים מחכמת החכמים, ורואה ושומע על דרך שאנו מכינים מענין הרואה והשומע ממנו, או לא? אנו משיבים אותו ואומרים לו חי' שתהיה חיות השם כמו חיותנו, ושתהיה חיותנו כמו חיותו יתעלה שמו, או שיהיה

השם חכם ושומע ורואה על דרך שאנו חכמים ושומעים ורואים, או שנהיה אנחנו בזה כמותו, ופי' זה כי השם חי לא מפני שלא היה חי ואחיב חיה, או שהוא חי ואחיב לא יהיה חי, אבל אין לחיותו ראשית ואין לה תכלית, וכן הוא חכם לא בחכמה נקנית, אבל אין לחכמתו ראשית ולא תכלית, ואין לחוסף עליה ולא לגרוע ממנה; אבל אנו קנינו החיים לפי שלא היינו חיים, ואחיב היינו ולכסוף תאבד החיות ממנו ונמות, וכן לא היינו חכמים ואחיב קנינו חכמה ולמדנו אותה, ואחיב תאבד החכמה ממנו כמותו, ועוד כי חכמתנו תשלוט עליה המעות והשבחה והחסרון והתוספת; והשם בחילוף כל זה, כי הוא חי ולא ימות, חכם ולא יסכל, וזכר ולא ישכח, ישתבח ויתקדש. ואם יאמר: היאך נבין חי בלא חיים, או חי שלא ימות, או חי שאין לו ראשית ולא תכלית? זה חילוף מה שאנו מבינים ואנו רואין בעולם הזה. אנו משיבין אותו: אין זה חילוף מה שאנו מבינים בכבוד הבורא, אבל נכון הוא שנבין מן כבודו חילוף מה שאנו מבינין על נפשותינו, לפי שהוא הבורא ואנו ברואים, וראוי הוא שיחא הבורא חילוף מהנברא, ועוד כי אנחנו חסרים ויש לנו תחלול ותכלית, והראשית ואחרית, והסברא והדעת נתנת שהעושה חילוף מן המעשה, והמעשה חילוף העושה, כמו שהכותב חילוף הכתב, והכתב חילוף כותבו, וכן הבונד חילוף בנינו וחבנין חילוף בונהו, וכגון זה. ולפי שנתנה סברא לחיות הפועל חילוף פעלו, אל יבחש אדם ולא יפחד לומר שהשם יתעלה חילופנו, והוא חי חכם ויודע ומבין ועושה (שלא) על דרך חיותנו וחכמתנו ודעתנו ומעשינו. ואנו אומרים כי כל האומר שהבורא חי אנו מבינין את דבריו על ארבעה דרכים: שהוא חי בחיים, או שהוא חי בלא חיים; ואם הוא חי בחיים, תהיה חיים שלו על שני דרכים, אם קדומה שאינה נקנית ואין לה ראשית ולא תכלית, או שתהיה קנויה אחר שלא היתה; ואם הוא חי בלא חיים יהיה עוד על שני דרכים, על הקדמות שאין לה ראש ולא סוף, או על הקנין, ואתה יכול לחלק המעם הזה כגון מה שאני אומר דבר האומר על החי שהוא חי, ואינו נפרד משני דרכים: הדרך האחד שהוא חי בחיים, וזה מתחלק לשני חלקים, שתהיה החיים שלו קדומה אין לה ראשית ולא אחרית, או שתהיה קנויה אחד שלא היתה; וזה החלק עוד מתחלק לשני חלקים, החלק האחד שתהיה החיים אשר הוא חי בה, הוא הוא, וזה שקראנו נכון, או שתהיה החיים אשר הוא חי בה דבר אחר יוצא ממנו, וזה שקר; והדרך השני שהוא חי בלא חיים, וזה על שני חלקים, האחד שלא היה חי ואחיב נמצא חי, וזה שקר, והשני שהוא חי קדום, אין לו ראשית ואין לו תכלית, וזהו הדרך הנכון לומר על השם. ואנו מבארים כל אלו הדרכים, ונותנין טעם לשובד הנשבר, ולהעמיד הנכון והאמת. ואנו מתחילין בראש החלקים, ואומרים: אם יבא אדם ויאמר כי השם הוא חי בחיים, אין דברו יוצא משני פנים, כגון מי שיאמר שהוא קנה החיים שהוא חי בהם כמו שקונה החכם החכמה ומתחכם ממנה, והאומר זה הדבר חוטא ומביא אשם, יתברך וישתבח שלא היה חי עד אשר קנה את החיים ונמצא בהן חי, יתעלה שמו מזה, אבל הוא חי לעולם; ואין אנו רשאים להאריך בדבר הזה, לפי שלא מצינו אדם שהוא אומר. והפנים האחר שהוא חי בחיים קדומה כמהו אין לה ראשית ולא תכלית, ודבר זה מתחלק לשני חלקים, והוא שיאמר שהחיים שלו

היא הוא, או שיאמר שאין החיים היא הוא, אבל היא חוץ ממנו ומקצת ממנו. והאומר שהחיים שלו אינה הוא, בא לידי כפרנות, שהוא נותן אחר עם הקב"ה, וזהו מעות הנוצרים שאומרים על הקב"ה שהוא חי בחיים שהוא רוח הקדש, וחכם בחכמה שהוא המאמר, והוא שקורין לה בן, וזהו כפרנות ממש. ואם יאמר כי החיים שלו היא הוא, היה אומר כי השם הוא חי בלא חיים, אבל חילוף הלשון ולא נתחלף הענין ואמר כי השם חי. והאומר כי השם חי בחיים היא מקצתו או יוצאת ממנו, מביא הקב"ה לידי ריבוב ומחליף עליו החילוף, וכופר כפרנות גדול, שהוא משים הבורא מרוכב, ואין בן דרך הבורא יתעלה וישתבח. וכיון שנשברו כל הדרכים הנאמרים על השם שהוא חי בחיים, נתברר ונתכונן שהוא חי בלא חיים, אבל הוא חי בנפשו, לא בלבד (צ"ל בדבר) יוצא ממנו, ואנו אומרים כי הוא חי יחידי קדמון, אין ראשית לחיו ולא יהיה לה אחרית. ואנו מוצאים הנפש החכמה שהיא חיה כגופה ובעצמה, והגולם והבשר חי בדבר אחר יוצא ממנו והוא הנפש אשר הוא חי בה, והוא מת בהתפרדה הימנו; ואם יכולין אנו לומר על הנפש אשר היא ברויה ונוצרת, שהיא חיה, בלא חיים אבל היא חיה כגופה (ר"ל בעצמה), ואלו לא, היתה הנפש צריכה לנפש אחרת ונפש אחרת לנפש אחרת לאין סוף, וזה אינו נכון; על אחת כמה וכמה על הקב"ה שהוא חי לעולם, והוא יכול, אנו מחוייבין לומר עליו שהוא חי בלא חיים, לפי שהוא חי בכבודו ובנפש אלהותו. וכן אנו אומרים על המלאכים, אשר הם רוחנים והם חיים לא בנפשות אחרות ולא בחיים יוצאה מהם, משם נקריין המלאכים בכתבי הקדש ורוחות, והנפש נקריה רוח; ונקראו רוח מפני מדת חרוצם וקלותם, ומפני שאינן מרוכבין, וכשהם על הדרך הזאת הם חיים בעיניהם ולא בדבר יוצא מהן, מפני שכל דבר שהוא חי בדבר אחר יוצא ממנו, הוא מרכב וכבר אמרנו שהמלאכים והנפש פשוטים ואינן מרוכבין, ומפני זה הם חיים בעיניהם, לא בדבר אחר יוצא מהם, ואם נאמר זה עליהם, קל וחומר שיהיה אמור על הבורא יתעלה וישתבח, ואל יבין אדם מדברינו שהמלאכים והנפש חיים בעיניהם לא בדבר אחר, כי אין להם בורא שהוא מחיה אותם, ח"ו מן המאמר הזה, אבל הן ברואין, הבורא נתן להם חיים אבל לא כחיי גופות, כגוף בני אדם שהן חיים כל זמן שהנפש עומדת בתוכן, וכיון שהיא מתפרדת מהן הם מתים.

ואנו מסמיכין להביא על דברינו שאמרנו על השם שהוא חי בלא חיים ראיות ומשלים ומעטים שהביאו אותם חכמים קדמונים, ואם אין ראיה ולא משל שדומה לכבודו הגדול, אבל אדם נותן משל לפי יכולתו, ואנו אומרים כי אור השמש מאיר ואין אורו קנוי לו ולא בא אליו מאחר, אבל השמש מאיר בעצמו, וכן נאמר על ריח המור כי הוא נאה וטוב לא בריח דבר אחר, וכן הענין רואה לא בעין אחרת שהיא נותנת לה כח ראייה, אבל האדם רואה בעין, וכן הלשון מדבר בלא לשון, אבל האדם מדבר בלשונו, וכן אחר הבדלה אלף אלפי פעמים בלא מספר נאמר על השם כי הוא חי בלא חיים יוצאה ממנו, אבל הוא חי בעינו ובכבודו, וכן נאמר עליו שהוא שומע ורואה ומשקף וישאר התשכחות האמורות עליו בתורתו הקדושה. ואם ישאל אדם ויאמר אתם אמרתם על השם שהוא חכם ורואה ושומע ויודע וכל מדה שהמשלתם עליו, היש רצונכם באמרו עליו חכם

ענין אחד, וכשאמרתם עליו שהוא חי ענין אחד, עד שתהיה חכמתו דבר אחד וחיותו דבר אחד, או לא? ואנו אומרים בתשובתו כי כל הענינים המסופרים הם על שני דרכים, מהן שהן מתחלקין במעניהם מפני שהן מתחלקין בעיניהם, כגון האומר על האנוש שהוא בשר ודם ועצמות וגידיים וגו' ונפש ויד ורגל, זה הדרך האחד; ויש מהן מתחלקין במעניהם ואם לא נתחלקו בעיניהם, כגון האומר על הנפש שהוא דבר חרוצי רוחני, לא מפני שאינו היא הדבר החרוצי והרוחני, אבל היא הוא בגופה ובעיניה (נראה שהכוונה לומר: כגון האומר על הנפש שהוא דבר חרוצי ורוחני, לא שהם שני ענינים, ושהדבר החרוצי אינו הוא הדבר הרוחני, אבל זה וזה דבר אחד בעצמו). וכן אנו כיון שאנו משבחין את השם באמרנו חי וחכם ורואה ומבין, אין אלו הענינים מתחלקין במשמען ובדבר המוכן מהם, ואם הם מתחלקין במעניהם ובמצא הגיונם מן הפה, ואין הענינים מתחלקים בעיניהם ובמשמען אלא בכל דבר שהוא המספר על המרוכב והמחובר באשר נתגנו (צ"ל נתנו) משל לאנוש שהוא נפש וגוף ובשר ודם ועצם ועור, אשר כל ענין מהם מתפרד במשכלו ובגבולו, אבל הענינים המשובח בהם השם לא נתפרדו במעניהם אלא מפני חילוק הענינים הנרחקים ממנו, כי בעת שאמרנו עליו חי הרחקנו ממנו מיתה, וכשאמרנו עליו חכם הרחקנו ממנו כסילות ואיילות, וכשאמרנו עליו שומע רואה הרחקנו ממנו אלמות וערוך, ואמר ארסטטלס הפילוסוף כי החידות המכששות (ר"ל התארים השוללים) הן אמת וישר לאמרן על הבורא יותר מן החידות המודות (ר"ל התארים המחיבים), כגון שנא' עליו שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה ולא שוא ולא שקר, ואלו הן החידות המכששות; וכשנא' עליו שהוא חכם וצדיק וישר, הן החידות המודות; ואמרו כי אין רשאי לספר על הבורא בלשון הודאה, מפני שהיו מתייראין ממת משל או תמונה לו, ואמרו מתוך החידות המכששות וכן (נבין?) ההודאה (הלשון נראה חסר), ולא נבא לידי עוק, כי אין המקום מתחלה ולא מתחלק, ואם נחלפו ונתחלקו תשכחותיו בהגיון ובמלת הפה, ובאו לידנו בחידה הזאת טעות שתי אומות, והם בעלי השנים והנוצרים. כי בעלי השנים המשנים אומרים כי אין בין חיות השם וחיותנו הפרש, ואין בין חכמתו לחכמתנו; והנוצרים אומרים כי הוא חי בחיים, וחכם בהכמה; ואנו אומרים כי הוא יתייש חי בלא חיים, אבל הוא חי בכבודו, וחכם בלא חכמה, אבל חכמתו בנפשו. ואל ימעה אדם בדברינו, והוא סבור כי באמרנו על הבורא כי הוא חכם בכבודו ונפשו, לא בדבר אחד היוצא ממנו, אמרנו זה שהוא יודע את כבודו ונפשו בלבד; ואנו חס ושלום לנו מלומר זאת אבל רשאי אתה להבין מדברינו כי רצוננו לומר כי הוא חכם מנפשו, מפני שאין חכמתו קניויה, ולא מתחברת אליו בלימוד, וכן חיותו הוא בעצמו, לא מאחר, וזה משמע דברינו ופירושינו בחיבור (אולי צ"ל בדבור) הזה, ואנו אומרים לבעלי השנים המשנים, האומרים על העולם שהוא נברא משנים, מן האור ומן החשך: הלא ידעתם כי החכמה שלנו היא באה על האור ועל החשך, ומתחברת בכל דבר בעולם, ואם היא חכמת השנים כמו חכמתנו, כמו שאמרתם, היא מתחברת מן החשך והאור, או לא? ואם אמרו: הן, היא מתחברת; נאמר להם: אם חכמת השנים מתחברת מהן, בודאי שהן מתחברין ויהיו אחד, ואין זה עיקר דינכם, ואם אמרו: אין חכמת האור וחכמת החשך מתחברת, נאמר: הרי אתם מעדיין כי אין חכמתן כחכמת בני

אדם אשר חכמתן מתחברת עמהם ובה על האור ועל החשך ומזדווגת עמהם; ואם תאמרו אין נמשלת זאת החכמה לחכמת בני אדם, הייתם שבים לדברינו שאמרנו על חכמת הכורא שאינה דומה לחכמת בני אדם, והוא יתעלה שמו החכם בלא חכמה, והנזערים אנו אומרים להם: אם תאמרו כי שוא ושקר הוא שיהיה חי בלא חיים וחכם בלא חכמה, אבל הנכון שהחי הוא בחיים והחכם בחכמה, כמו שאנו רואים בחיים אשר בעולם ובחכמים; היו אומרים שהוא שוא ושקר שיהיה חי שלא יבא לידי מות, וזכר שלא יבא לידי שכחה, וחכם שלא יבא לידי אוילות, כמו שאנו רואים בעולם. ואם היו מודים לנו בקושיא הזאת עליהם, היו מעידים על אדוניהם שהוא חי בחיים והמת באה עליו, וחכם בחכמה והאוילות יכולה לדבוק בו; ואם לא היו מודים לנו בקושיא הזאת, ואמרו אין הדבר (כן), אבל אם לא ראינו בעולם הזה חי בחיים וחכם בחכמה אבל (ר"ל אלא) שהמת מדבקתו והשכחה באה עליו, אין כזה חכמת אלהינו וחיותו, אבל הסכרא והדעת מעידות כי חוץ מן העולם הזה (יש) חי בחיים שאין המת נוגעת, וחכם בחכמה שאין סכלות דובקת בו והוא הכורא יתעלה שמו; אנו משיבין אותן: אם כן לדבריכם אנו אומרים אם לא מצינו בעה"ז חכם אלא בחכמה, וחי אלא בחיים, אנו מוצאים מהסכרא והדעת שחוץ לעה"ז (יש חי) בלא חיים וחכם בלא חכמה, והוא הכורא ית"ש; שאין להן תשובה בדבר הזה, כמו שלא היה לבעל השנים תשובה עלינו בדברינו, יהי שם אלהינו ברוך, ואנו מסיפין בחבורנו זה קצת מדברי הכפרניץ, הישועין את מענותם ודבריהם בעזרת האל. אמרו בעלי השנים עליו כי הוא אור כאור הנמצא בעה"ז, ואמרו קצת מן המיעים והם הישועין את גמשותם מיחדים כי יש לו גולם וצורה כצורת בני אדם בשר ודם ועור ועצם וגידין; ואמרו מקצת מהן כי יש לו צורה כצורת בני אדם בלא בשר ובלא דם ולא צורה, אלא רוח וצורת (אולי בצורת) בני אדם; ויש מהן שאומרים שהוא גולם בלא צורה, והנני מואיל להשיב עליהן ולשבור כל דבריהם בעזרת האל. ואנו אומרים לבעלי השנים האומרים כי אור הכורא דומה לאור הנמצא בעולם הזה, או שהאור הנמצא בעה"ז חצוב מהאור הנמצא בו; אמרו לנו על האור הנמצא בעה"ז: הלא הוא מתחלק, ויש לו צלם ותכנית, ויש לו ראשית וסוף; ואם אמרו: הן, נאמר להם והלא הוא לדבריכם חצוב מן אור הכורא ית"ש כחלק ממנו, והחלק הוא ממין הכל שהוא נחלק ממנו; ויהיה לדבריכם אור האלחות קצוב, יש לו סוף ואחרית, ואתם אומרים כי האור ההוא אין לו ראש ולא סוף, וראויים אתם לומר בעל כרחכם כי האור ההוא אינו דומה לאור הזה, ולא החשך שאתם אומרים דומה לחשך הזה. ונאמר לאומרים עליו כי הוא גולם בעל צורה וצורת בני אדם בלא דם, כי גולם יש לו צורה מצטרף ליצור, כי כל גולם בצורה הוא נוצר, ואלו היה עולה על הדעת כי יש גולם וצורה אינו נוצר, היינו יכולין למנות כל העולם כלו וכל הבריות כך, ולא היה דבר שצריך ליצור, והיה כל הנמצא בעה"ז אינו נוצר, ואין דבר שקר וסכלות יותר מזה, וכל האומרים שהוא גולם וצורה ובשר ודם כשאר בני אדם, הם מצריכים להיות אדם בורא אדם, או שיהיה אדם אחד בורא את העולם כלו, חלילה לאל מן הדבר הזה. והאומרים כי הוא גולם בלא צורה, יתחלק דברים לשני חלקים, האחד שהוא גולם ארוך ורחב ועמוק, או שאין

לו אורך ולא רוחב ולא עימק; ואם אמרו שהוא רחב עמוק וארוך נותנין לו צורה או מעוגל או מרובע או משולש, וכל שאינו לא עגול ולא רבוע ולא בעל פינות, אינו רחב ולא עמוק ולא ארוך, ואם יהיה עגול או רבוע יצטרך ליוצר; ואם אמרו אינו ארוך ולא רחב ולא עמוק, מכטלין ממנו שם גולם, ויהיה קריאתם לו גולם בלא מעם ובלא מענה. וזהו שיבור דברי הכפרנין האלו, ובה נשלם המאמר התשיעי בעזרת אל נורא.

אמר שד"ל עד כאן מצאתי עם עוד החצי מהמאמר העשירי מדברי ר' דוד הכבלי, והשאר חסר, ואח"כ חוזר באותו דף עצמו החסר, המחבר ר' יהודה בן ברזלי ומדבר דבריו; נראה מזה כי הם אשר ממנו הועתק זה שלפני היה חסר איזה דף, והנני מברך את ה' אשר זכני להוציא ממצולות השכחה חכם גדול וצדיק כזה ר' דוד הכבלי, אשר היה בימי ר' סעדיה גאון וזקן ממנו, כי (לפי מה ששמעתי ר' בן ברזלי) ר' סעדיה גאון למד ממנו, והנני מניח לאחרים מקום להתגדר בו להעיר הערות על דבריו אשר העתקתי, ולתקן קצת שבושים שנפלו בהם ביד המעתיקים, מלבד רבים שתקנתי, שהעירות עליהם ושלא העירות. רק הערה אחת לא אכחד תחת לשיני, והיא כי מבאן ראה כי לא לבד חכמת התורה שנכתב ושבע"פ מכבל באה אלינו, ולא לבד הנקדרות והמעשים בכבל התחילו, ולא לבד הפיוטים והחרוז והמשקל בכבל התחילו, אבל גם למוד הפילוסופיאה בכבל התחיל לבא בקהל ה', ומשם בא אלינו אנשי איכרופא; כי מי לנו איש עברי כותב בפילוסופיאה אחר החרבן, שיהיה קדמון מר' דוד הכבלי הזה? ואם יאמר אדם מי יודע כמה אתרים קדמו לו ונשכח זכרם? גם אני בן דעתי נוטה, אבל אחשוב כי כלם מכבל או מפרס היו, או ממצרים, ועל כל פנים לא מאיכרופא. גם הכפירה והמינות ופריקת עול קדמונינו למשפחותיהן יצאו מכבל ופרס, כי הנה חוי שאמר מה שאמר על קריעת ים סוף ועל חטן ועל קירון עור פני משה (עי' ראב"ע שמות י"ד כ"ה, י"ו י"ב, ול"ד כ"ט) היה מעיר בלך אשר בפרס, והקראים גם הם ידוע כי מכבל ופרס יצאו, ודי בזה לעת עתה.

עוד זאת אנד כי עיינתי בסוף פי" ס' יצירה לר"י בן ברזלי אשר לפני, ומצאתי כמוצא שלל רב כי השישה דפים האחרונים ממנו אינם לר"י בן ברזלי, אבל המחבר מעתיק פי" חס' יצירה לרכנו סעדיה גאון, אלא שהדפים האלה אינם הם' בלו, רק חלק ממנו, ופעם אחרת אי"ה אעתיקהו. אחרי כתיב כל זה בא אלי בני בכורי הי"ו וחגיד לי כי מצא בבית הספרים אשר בעיר הזאת ארבעת חלקי הביבליאומטיקא של החכם וואלפיוס (אשר אין לי ממנה רק החלק הראשון) ושם חפש ומצא בחלק השלישי כי פי" ס' יצירה לר"י בן ברזלי איננו בלתי ידוע בעולם, כי וואלפיוס מזכיר שהיה נמצא בעיר Rovigo (חקרובה לכאן) ביד איש יהודי, כאשר העיד החכם Angelo Cantarini (ר' אלישע מהחונים, איש פאדובה) אשר הודיע מינו באגרת אל החכם Ungarus. והנה הדבר קרוב לדואי, כי ההעתק ההוא שהיה ברוויגו הוא הוא הנמצא עתה בעיר הזאת.

מעשה שהיה בימי מהר"ל ז"ל.

הערתיו אני שד"ל ממהר"ל כ"י אשר בידי (עי' כ"ח ז' עמוד 86), וז"ל:

בימי מהר"י סב"ל ע"ה נתגלגל מעשה גדול ע"י מוה"ר אביגדור קרא ע"ה שהיה מיושב בעיר פראגא שהיא עיר המלוכה במדינת פיהם, והוא היה נושא חן בעיני המלך, והקדים (אמר שד"ל אילי צ"ל והקריב) אותו אליו, עד שלמד עמי כל כך שידע והודר אותו המלך שאמנת אותו האיש שוא ומדוחים. ויהי כשמת אותו המלך עמד גלח אחד והיה שמו חוש גם בימי מוה"ר אביגדור הנזכר, והיה מושך אליו כל בני העיר ההיא והודיעם היחוד האמיתי, והיו מחריבים את כל בית תרפותם ושרפו את פסיליהם באש, והיו מייסרים הגלחים והכומרים בכמה מיני יסורין, ונאספו אליהם רוב בני אותה מדינה, ונתנו את לבם להפר אמנת אותו האיש. לבסוף נתוועדו יחד הקיסר מאונגרן שהיה שליט על הנוצרים דבכל מדינות אשכנז, וכל שרי המלכות פחית וסגנים לעיר קושניץ במדינת אילוזיש, ונתיעצו יחד, ושלחו אחר הגלח תוש הנזכר לאמר לבא אליהם ויתווכחו עמו, לדעת אם הדין עמו, ישמעו הכל אליו, ועל זה עשו בטחונות גדולות ועצומות להיות מוכאו וצאתו בשלום בלי פגע רע, וסמך על דבריהם הוא וכמה חבריו עמו. סוף דבר תתלו בו, ושרפו אותו וכל הספרים שלו עמו, שהיו תל גדול. וכשנשרף עמדו כמה גלחים בלי שום אינס ואמרו מאליהן אנו נמות ג"כ כשם שנשרף זה החוש ובאמנתו, והניחו לשרוף ג"כ את עצמן, והיו בני אותה מדינת פיהם מחזיקים בתומם והיו מתגברים, ואמרו כלם בפה אחד שימותו או ינקמו דם אחיהם הנשפך, על לא דבר בשרק וכזב, כשביל הישר מסר נפשו. ואז נתקבצו כל תפוצות אדום מארבע כנפות הארץ, ונתוועדו שכל (איש) מכן עשרים שנה ומעלה יעלה לנקום נקמת אלהותם מאת בני החושים יושבי מדינת פיהם. והיו אנשי בליעל דמדינת הולאנט ומדינת בראבנט אשר שונאים את בני ברית שנאת מות, נתנו לבם להרוג ולאבד את כל היהודים שמוצאים מיושב בדרך הליכתם, ואומרים אנו נוסעים למרחקים לנקום נקמת אלהות, ואלו אשר המיתו אותו אנו עוברים עליהם? בכך נפל פחדם על כל בני ברית שהיו יושבים במדינת ריגוס, ועל כל הארץ אשר שמעו עולים דרך ארצם יאחזמו רעד ופחד. והא לך אגרת ששלח מהר"י סב"ל בזמן ההוא:

מ"ק דמגנצא אל כל יושבי הארץ

נחנו הפעושים צערי הצאן ראינו הצרות הגדולות המתרגשות בכל אשכנז, כי אתמול באו לנו כתבים מאחינו ורבותינו יושבי קולוניא מרוויילר איגר נורנבערק ערפורט מיישן, שכולם כפחד וברעד, וכבר נעשו פרצות על הדרכים, וגם בנוי שטמט סמוך לנורנבערק, וגם ענינים אחרים אין לפרש כלם במכתב, ולפי דעתנו שאין להשען אלא על אבינו שבשמים. אע"פ ששבח לאל אנשי מקומנו העצה והמון העם עומדים לימינו בע"ה, ועוד היום מבטחים אותנו כמו שאר מקומות שבח לאל, מכל מקום שוא תשועת אדם, אך על הש"י השלכנו יחבנו ותפישנו אומנות אבותינו, וקבלנו עלינו בהסכמה אחת אנחנו ק"ק וכל הגלויים עמנו פה למנין.

להתענות אחר שבת בראשית הבע"ל א' ב' ג' רצופים לילה ויום כל מי שהוא
מבן עשרים שנה ומעלה אנשים ונשים, לכד מחולים ועוברות ומניקות, ואם ח"ו
שיהא שום אדם שיוכבד עליו התענית ביום ב' או יום ג', יהא לו דין יום הכפורים,
ומי שאוכל ביום הכפורים על ידי צער כזה וכשיעורו, יאכל גם בעת ההיא. ובאותן
ג' ימים נרבה בסליחות תפלות ותחנונים שק ואפר, על דרך סדור גאונים אשר
בידי, ואין פנאי עתה לבאר כל זה, ואפשר שנתפלל נעילה. וגם עוברות ומניקות
ופחותים מבן עשרים נתקן ענויים לפי כחם, אין נקי, אפילו יונקי שדים הם
יצטערו עמנו, אולי יראה הש"י בענויינו ויעורר רחמיו וחסדו וזכות אבות ויעשה
עמנו נפלאות ויזילנו משונאינו. גם קבלנו עלינו להתענות אלו הארבעה ימים בין
יום כפור לסכות, ולא חשנו על חנוכת הכית וערב יום טוב לעת כזאת. והנה
אנחנו שולחים בכל המקומות שיוכלו שלוחינו להגיע שם קודם הזמן הזה ומודיעים
כן לכל אחינו בני ברית, והלואי יהיו באגודתנו ומצות עשה היא, ואפי' חרב של
שלום, ואף אם יש מקומות שנראה להם (שהם) במרחם מכל מקום אל ירדשו
מן הצבור, ואפי' על יחיד הנדרף כל סביבותיו מתענין ומתריעין, כל שכן וכל
שכן דאיכא למיחש פן תצא איש ותמצא קוצים ונאכל גדיש כבד. כשהוציאו את
ר' ישמעאל ורשב"ג להריגה אמר להם ר' עקיבא לתלמידיו התקינו עצמכם לפורענות,
כי אלו אנשי חסד הנאספים. ומי יכתוב כל המאורעות, אך חכם יבין לאשורו, כי באי
מים עד נפש, וכבר נודע לנו כפה גם במכתב כי מקצתם התחילו לחזור ואמרו
חכמים אין ישראל נגאלין אלא על ידי תשובה, על כן נחפשה דרכינו ונחקרה,
ומי שענה למרדכי ואסתר בשיושן הבירה הוא יעננו. ועם כל זה לא נתישל
מלפעול על ידי אחינו שבנובנבערק יצ"ו, וגלמוד מאבינו הזקן ונתקן עצמנו
לישלשה דברים, ופה צעקה אפי' לאחר גזר דין, והן אל כביר לא ימאס, כאשר
הבטיחנו בכל קראנו אליו. אחי ורעי, חבורת אופנהיים וקי"ק דוורמיישא שפירא,
הרצנו לכם זה, והתקושו וקושו, ושלחו דברינו אלה אל כל המקומות הסמוכים
לכם, עד מקום שתוכלו, ואל תחוישו על ישכרי השלוחים, כי יש מקום לפרוע.
נאום כותב בדמע וצרה, שלוחכם משרתכם הקטן הלוי. ע"כ

קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם הדבר אשר גזר פי שיש מהור
מהר"י סג"ל, ותעל שיעתם השמימה, ואתרחיש ניסא שפתע פתאום כחצות
הלילה נפל קול כהלה כתוך חיל הגדול של אדם שהיו מאהילים אהליהם ברוחב
ג' פרסאות אצל העיר זאצשא במדינת פיהם, " פרסאות מאיגרא, וברחו כלם
מנוסת חרב ורדף אותם קול עלה נרף ואין איש רודף אחריהם, והניחו כל חילם
ומטונם ולא הזיקו לאותה הארץ, וחזרו בני בליעל איש איש למקומו ולא רצו בפחי
נפש, והרבה מהם נהרגו, גם בעצמם נפלו איש בחרב רעהו ישגולו וחמסו יחד
מחסרון צדה, וראיתי חזרים באיגרא ושאלת פת על פתח היהודים, ולא הזיקו גם
לתינוק אף בדכוד שכה לאל. ושמעתי אז באיגרא שהיו בהליכתם כפחד גדול,
עד שנתן מהר"ן ע"ה סימן לדביחתה הרבנית מתי שתשמע קולו צועק אז תשחוט
את הנערים המיוחדים אצלה (אמר שד"ל כדי שלא יתעללו בהם הערלים וימיתום
מיתה קשה, או יציאום מן הדת). וכמה פרצות נעשו על הדרכים שבעיר וויזיל
היושבת אצל זנקווער קדשו (את השם) שני לומדים, הח"ר ויכליין מנצא והח"ר

אהרן בוצפקו, ושתי נשים מרת בילא אשת הח"ר מענכין מאופנהיים, וחברתה אשת ר' יצחק שמש ממגנצא, קדשו את השם בספינה על נהר רינוס, שפגעו בהן אנשי בני בליעל, וכן בכפר מרשהיים קדש ה' יזוביל את השם, ובעיר ניישטאט אצל נורנבערק קדשו איש ואשתו ובני ביתו את השם, שחלבו למייל בשבת, ואנשים רשעים מהמקום קראו אחריהם בקול רעש כרחוק, כי אנשי בליעל באין להרוג אתכם, והיו על הגשר שעובר על המים, ונשאו את עצמם ונפלו ורקדו אל המים מעל הגשר ומבעו שם. וכן בעיר יינא סמוך לערפורט נהרג אורה אחד ושמו שטייוד, ה' ינקום דמם במהרה בימינו, כל זה נעשה בהליכתו, ובחזרתו לא עשו דבר שבח לאל.

הא לך סדר שלשה ימי התענית כאשר נהגם מהר"י סג"ל בק"ק מושבו דמגנצא, ושלה התקנה היא לכל סביבותיו ועשו ככל אשר צוה. מכן י"ג ובת י"ב עד כ' יתענו השלשה ימים ויאכלו ככל הלילה, אך לא יאכלו בשר ולא ישתו יין ולא דבר חם. וכן עוברות ומניקות יהא להם דין זה, אלא אם נראה לנשים בקיאות ישעריכות דבר חם לאכול בלילות, יאכלו. ונשים העומדות על פרקן או בחדש שמיני, או יולדות תוך ג' ימים, יתענו עד הצוה, ומכל מקום לא יאכלו בשר ולא ישתו יין, ופחותים מכני י"ג ובנות י"ב שהתחילו להתענות יתענו יום כ', אבל יום א' ויום ג' יתענו עד הצוה, ומכן ה' ולמעלה יתענו עד הצוה, ומה ולמטה יתענו לשעות, ואפי' יונקי שדים יאחרו הנקתן קצת. ולענין התפלה אע"ג דראוי היה לעשות סדר תעניות כמו שכתבו רבותינו הגאונים, מכל מקום הסכמתי שלא לעשות, פן יגישו האומות, ויהא דינם כשלשה אנצבעיות (צ"ל אמצעיות, ועי' תענית י"ג סע"ב) שאין משנין סדר תפלה: אך כסלה לא (צ"ל לנו) יאריכו לומר שלש עשרה, ויעבור, זכור ברית, וידוי דרב סעדיה, וג' פעמים וידוי, אשמנו מכל עם כו', לעינינו וכו', על חטא כו', סדרו ככליל כל גדרי עד בזמן קריבו, והדר אל יעכב כו', והיחידים יאמרו וידוי ועל חטא אחר תפלה כמו במנחה ערב וי"ב, וכשנפלין בתחינה יאמרו מתי ומסי ותחנון, ומכניסי רחמים, וכל הסדר כמו באשמורת, ויקראו ברכות וקללות שבתורת כהנים, ושלישי הוא המפטיר, ויפטיר במלכים ויעמד שלמה עד ויהי ככלות שלמה בנגון המקרא. וישכימו בכקר לילך לבהכ"ג, ויעיינו במלי דמתא אחר ביה שחרית להסיר מכשולות ומריבות ושנאת חנם. ובמנחה גיב יאמרו היחידים וידוי ועל חטא, ושליח צבור ג' פעמים ויעבור והודוים כדלעיל, ויקראו ויחל, ומפטיר דרשו, ויאמרו תחנון כמו ביוצה, ויאמרו אבינו מלכנו שחרית ומנחה, וידלגו כל השייכים לימים הנוראים. וכל אדם יתכסה בשק וצום, ר"ל כגד גרוע אשר לו, ואם שק ממש הרשות בידו, תחת סרבולו, ויתן עפר על ראשיו, וגם על המעמד (הוא מה שהאשכנזים קוראים Almemor, אלא שאין ברור לי אם כתוב כאן המעמר ברי"ש או המעמד כדל"ת), וגם על מקום קריאת התורה, וילכו לקברות במקום שרשאין לילך, אחר התפלה שחרית. נעילה לא מלאני לבי לתקן. וטוב בעיני כיום ב' לקרוא פ"ב דשבע' (ג"ל צ"ל כפרשת השבע), ויפטירו שובה. ודין הימים כדון ט' באב ומיתר בתלמוד תורה וברחיצת פניו ורגליו, אך בנעילת סנדל יהו מותרים היין לב"ה מפני האומות, והכהנים יישאו כפיהם שחרית, ובכל יום יאמרו עקדה, והגאונים

כתבו דעקידה ראשונה היא איתן לימד דעת טרם ידעוך כל, והיא מימיהם דרבנן דהוראה. ובני החושים עמדו בתקפם אח"כ כמה שנים ועשו פרצות גדולות בכני אדום, והי פעם אחת נסעו מארצם עד לפני עיר נורנבערק ואמרו לשרוף העיר באש עד שיוועדו עמהם בממון הרבה לשוב לארצם ולהניחם, ואז נתוועדו השרים והגלחים בכל מדינת רינוס והמילו מס על היהודים שכל נפש מישראל גם תינוק בן יומו היה (מחוייב) לתת פדיון נפשם זהוב רינוס לנפש, וגם עני שבוענים היה צריך לפדות עצמו ואת בניו ובנותיו, וכן אספו הון רב, גם המילו מס כיניהם לאסוף ממון, והיו שוכרים עמו (ר"ל באותו ממון) מזוינים אנשי מלחמה לעמוד נגד החושים ולעצור אותם בארצם, וכאשר לא היה לבני חושים ראש הניחו מחשבותם ורוכס חזרו לסורם, ועדיין המדינה פיהם מחלוקת כאמנתם, וכרוב המקומות אין להם בית תרפות ולא צלמים, ובהר אחד שנקרא טאבור (Tabor) מיושבים בני חושים שאינם טאמינים באותו האיש ואין להם בית תרפות ולא צלמים ולא גלחים.

סדר הסליחות אשר סידר מהר"י סג"ל לתענית ג' ימים הנ"ל, ובמגנצא היו מתפללין נעילה (אמר שד"ל נראה כי בתחלה לא מלאו לבו להתקין שיתפללו נעילה, ואח"כ נמנו ונמרו הוא ושאר חכמי מגנצא והתפללו אותה, ושאר מדינות לא ידעו רק מה שכתב להם מהר"ל, ולא התפללו נעילה).

יום ראשון

אנשי אמונה אבדו, אין מי יקרא, ישראל עמך, תענית צבור, אליך אקרא, שוטמתי רבוב, תחרות רוגו, אל נא תייסר, רבת צרוני, איתן לימד דעת, לך ה' הצדקה, זכור ברית, אלה אזכרה, וידוי רב סעדיה, תחנון אוהילה מעי, מנחה: תבא לפניך, תמור עבודת, ה' ה' אל רחום, אל נא רפא נא, וידוי הארוך, תחנון מקוה ישראל.

יום שני

אנשי אמונה עבדו, איכה אפצה פה, אל ימעט לפניך, כישראל גדול נודעת, אתה מקדם, אנא זכור, אדם כמה יזכה, אמרתי אל לבני, תוחלת ישראל, אל דמי לדמי, ה' צדיק יבא, למה ה' תעמוד, זכור ברית, אורך כי אנפת, וידוי רב סעדיה, תחנון הלא על כי, מנחה: אין כמדת בשר, את פני מבין, ישראל נושע, יושב בגבהי, והודוים, תחנון בעוד ישרי.

יום שלישי

פתיחה אל נערץ, אנשי אמונה מעטו, אנא חטא, אך כך מקוה, אתה הרואה, אלהי העברים, תיעוב שלמות, אשפוך שיחי, איך אוכל, את הקול, אז כהר מור, אדוני האדונים, מנחה: אם עוינינו, אפסי אישים, ה' שמעה, עיניך לאמונה, גדול עוני, והודוים, תחנון שערי שמים.

נעילה ביום ג'

אך כך לדל עזרה, אז בעמוד, ואח"כ פזמונים, מלאכי רחמים, רועה ישראל, אם עוינינו, חננו ה' חננו, כי הנה כחומר, אנקת, מי אל כמך, ה' ה' אל רחום,

זכור ברית לבד הח' (אולי הכוונה הוין מהחתימה). ודוי דרב סעדיה. אל רחום שמך עד בזמן קרוב. לתחינה מחי ומסי עד גמירא. קדושה נעריצך. בתפלת עננו (אולי צ"ל בשומע תפלה (אמרו) עננו). נשיאות כפים. אבינו מלכנו. וחזור בסלח לנו ואומר אל יענכ. ואומר ותערב, וג"כ מרס נעילת שער, וכי פנה יום. לבד הקדושה. אמר שד"ל עד כאן מה שמצאתי במהר"ל כ"י, וכשהצעתי הענין לפני ידידי הישיש הנכבד החכם הרופא מהח"ר שמואל חי דא לא וולטא הי"ו, הודיעני כי המעשה הזה נזכר גם בס' עמק הבכא לר' יוסף הכהן, אז בדקתי בספר ההוא הנמצא גם בידי כ"י, ושמחתי כי מצאתי בו תמצית הענין מסכים למה שהעתקתי למעלה, וה"ל: והי בשנת קע"ט וחמשת אלפים, היא שנת ת"ט ואלף ויקומו בעלי אמונה חדשה במדינת בואימאה היא פיהם, ויכו את כל נדיבי העם אשר בפראגה לפי חרב, וינתצו את בטות הכומרים וישלחום באש, ואת פסליהם שברו היטב, והעיר פראגה נבוכה. בשנה ההיא מת וינשיצלאו המלך וימלוך שיגישמונד האונגרי תחתיו, ויפשעו בו כל יושבי פיהם, המה מלכיהם ושריהם, ויפלו רבים חללים ארצה בעת ההיא. והי לתקופת השנה, ויתנו לב מלכי הערלים לחלחם בכעלי האמונה ההיא אשר יקראו אווזות (אולי מ"ס, וצ"ל אוסיש) ולכלותם מעל פני האדמה, פן יזכר שמם עוד, ויעל עליהם שיגישמונד ויתר המלכים למלחמה, ופקודיהם מאה אלף חלוצי צבא, וינגפו לפני בעלי האמונה ההיא, ויפלו רובם חללים ארצה, והמלך גם ברגליו, ותהי לו נפשו לשלל, והנשואים ברחו למו, וישאלו על פתחי הנדיבים לחם בכל המקומות אשר נפוצו שם, להחיות את נפשם, וגם כאניות נלחמו בעת ההיא, וילכדו את כל ארץ פיהם, ותהי אליהם למס עובד. וידרו רבים מההולכים למלחמה לעשות ביהודים כרצונם בישוכם לשלום הכיתה, ויראו היהודים יראה גדולה ויערצו מאד, ובתוכם מהר"ל ז"ל, ויגזרו צומות ויצומו שלשה ימים לילה ויום בחדש כול, ויתפללו תפלת יום הכפורים, ויצילם ה'.

עד כאן לשון ר' יוסף הכהן, ודע כי ענין תחת אלהים שנפלה על הבאים להלחם בחושים הוא ענין מוסכם בספרי דברי הימים, וגם החכם המפורסם ברור הזה לשם ולתפארת ולתהלה Karl von Rotteck בספרו Allgemeine Geschichte כתב כי החיילים אשר התקבצו במצות הקיסר והאפיפיור היו נסים לפני החושים: hielten nicht die Streiche, ja kaum den Anblick des begeisterten Feinden aus.

וגם אחרי כן בשנת 1431 (אחרי מות מהר"ל, כי הוא נפטר בשנת קפ"ו, 1427) כשהיו הנאספים להלחם בחושים מאה אלף, מיד כששמעו קול החושים המתקרבים אליהם, חדרו חרדה גדולה ונפרדו איש מעל אחיו, והניחו אהליהם כאשר המה. ונסו איש לנפשו: Sofort von panischem Schrecken ergriffen rannten die Schaaren auseinander, alles Gepäck und Heergeräth zurücklassend, Häupter und Kriegsknechte jeder der Heimath zueilend, ועי' ג"כ בס' צמח דוד שנת קע"ד 1414.

עוד זאת ברכני ה' ומצאתי בבית הגבירים היקרים האחים מריאסטי אשר הכאתים למעלה (עי' עמוד 69) מהר"ל כ"י, ובסופו המעשה הזה שהעתקתי, והוא כולל אגרת מהר"ל ודיני התענית וסדר הסליחות, הכל כמו שכתבתי; אך הצעת

המעשה היא בקצור, וז"ל: זאת האגרת אשר שלח מהר"י סג"ל אל היהודים בכל מדינת אשכנז בהקבץ גויי הארצות מארבע פינות העולם להרוג ולאבד בני חושים, ובני בליעל אנשי הולץ ובראכאנש (אטרו) אנו בדרך לאבד המבטלין אמונתנו מארץ מרחקים, והיהודים הקרובים אלינו נאבד בהליכתנו; ועשו פרצות בדרך בעיר ויזיל סמוך לזנוורא בעה (בעונות הרבים) נהרגו שני למדנים הגונים, הר"ר פייבלין בן אחותו של מהר"י סג"ל, והר"ר אהרן כ"ץ מבוץ כך, ושתי נשים הטביעו בנהר ריינוס, מרת בילא אשת הר' מענכין אופינהיים, והברתה אשת הח"ר יצחק שמש במגנצא, ואשת הר"ר יוזביל ככפר אדלישהם בספינה, ובעיר נוישטאט סמוך לנורין בערך הלבו לטייל בשבת על הנהר, ורדף אותם קול עלה נדף, והיו סבורים שבני הבליעל באו וקפצו בנהר מעצמן וטבעו שם. ר' שיצבר נהרג בעיר יענדה, והיתה בהלח גדולה ועצומה בכל ארץ אשכנז, שגזמו כי בחזרתם (רצונם) לרדוף על צוארנו, ולא ישאר בשונאי ישראל שריד ופליט. נחנו הפעושים צעירי הצאן ראה ראינו הצרות הגדולות (וכו') כמו שהעתקתי עד שלוחכם הקטן (לו'), וזה סדר התשובה שהנהיג מהר"י סג"ל בק"ק מגנצא בעיר מושבו כג' ימים: מכן י"ג שנה וכת י"ב שנה עד עשרים (וכו') כמו למעלה, עד והיא מימי רבנן דהוראה. לסוף הסכים גיב בשלישי לנעילה, כמו שסידר לקמן סליחות לתפלת נעילה. והא לך סדר הסליחות שסידר לומר הישלשה ימים, ויהי ביום השלישי התפללו שם (ר"ל במגנצא דווקא) גם נעילה. יום ראשון אנשי אמנה אבדו (וכו') כמו למעלה עד לכד הקרושה. אפס כי בנעילה במקום אך כך לדל עורה, כתוב כאן אך כך לדל מעוה, שהיא סליחה יותר קדמנית, כי היא בלא חרוה, ובמקום זכור ברית לכד הח', כתוב כאן זכור ברית לכד החרוות). עיב הסדר שניהג הרב הגדול בעיר מושבו בקהלת קודש מגנצא. הדבר יצא מפי שיש טהור מהר"י סג"ל ע"ה, וקיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ואיתרחיש ניסא, וניצולו כעזרת צור ישראל, וחזרו בני הבליעל איש איש למקומו בפחי נפש, ונהרגו הרבה מהם, גם בשלו איש באחיו עד שהרגו זה את זה, וגזלו זה את זה מחסרון מזון וגם יחזרו לשאול פת על פתחי ישראל, כאשר זכינו לראות זה בעינינו. כן יהי רעוא, לשמה עוד נפש דאברה, העובדים את השם מאהבה, בשנה זו שנת ר"ט, אשר היא שנת נימוסי האומות העולות עיר רומי כמנהגם, קצוב הוא חמשים שנה לחמשים שנה (ע"י צמח דוד שנת 1451), והשם אשר לאבותינו פנה, ואמר ליעקב מי מנה, ישא חטאה ויכפר עונה (וכו') והבית יהיה לראש תלפיות פונה, ועולה וזבחים יעלו עליו ברנה, אכ"ר במהרה בימינו בקרוב, וזה היה שנת זכר עשה לנפלאותיו לפ"ק, בריך רחמנא דסייען — כאן נשלם הספר, ונראה כי הכותב הנסח הזה (אשר הוא מקוצר מן הנסח אשר במהר"ל שלי) כתב בשנת ר"ט, והסופר המעתיק כתב בשנת זכר עשה לנפלאותיו, ואני יד"ל המעתיק האחרון כתבתי פה פאדוכה ברכיעי בשמנה לחדיש, בזכר עשה לנפלאותיו לפ"ק.

אמר המאסף, לחוד הרב"ע הנסח כפי הזה, שה' ומהלכיו הרב שד"ל — ה"ה המסכיל והנסח כפי משה שהרעניריך ח"ט בראדי — הם לבו להכינה, ולדעמו היא על הלבנה, אשר חשכון שנה חשכון פה, ודברי החידה מתייחסים יפה לפירוטה, רק חשכון פעמים שש עלי מספר ששים וחשכון חמש מאות ושש רבוא לא וזל לו פחרון, ונס וזאתו נעלם פחרון, ומי יודע ישיב וזאתו נודה לו על חסרו וסגנונו.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 464.

Vol. VI°. Nr. 2.

18. 6. 1844.

א' תמוז ה'ת"ד.

ידידי יקירי שלום.

מעולם לא אמרתי כי הקליר למד לשונו מהגאונים, אבל אמרתי "כי הוא בעיני מכלל הנמנעות שיהיו אנשי איברופא בימי הגאונים בודים להם לשון חדשה כלשון הקליר, אם לא למדה מהגאונים עצמם או מחכמי ישיבותיהם" כלומר כי בזמן הגאונים לא היו אנשי איברופא מרשים לעצמם לעשות להם לשון חדשה, ורק הגאונים או חכמי ישיבותיהם (ואחד מהם היה הקליר) היה אפשר שימלאם לבם לעשות חדוש גדול כזה, ורק מהקליר וחבריו הבבליים ר"י שלמה הבבלי וזולתו למדו אנשי איברופא (בעל הערוך ואביו ואחרים) לדבר כלשון החוץ המחודש. זאת היא אמונתי, צא עתה והלחם בה, אבל תהלה בין תבין את דברי, ואל תתלה בשד"ל בוקי סדיקי אשר לא עלו על לבו מעולם, זה חסדך את רעך? — פעם אחרת אניד לך מציאת בני בכורי כי קרית ספר אין צורך שתהיה כנוי לפוטמכדיטא, אבל היא עיר Siphara הקרובה לנהרדעא, ואז אשלח אליך תקון שאתקן במאמרי כלשון אשכנז.

בענין קרובות תשעה באב עיין מה ישכתבתי באננאלען 1840 עמוד 320.

Borromeo איננו כעת שם משפחה ישראלית באיטליאה, גם רחוק הוא

שיכתבו ברמיו בטקום ברוטיאו.

תולדות דון יצחק לא אוכל לחבר, אבל אם ישולחו אלי תולדותיו או

ענינים אחרים, אולי אוסיף בהם עוללות.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום. בחפזון רב, א' תמוז ה'ת"ד.

ידידך שד"ל.

An Herrn Jakob Reifmann in Zolkiew.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 467.

Vol. VI. Nr. 5.

8. 7. 1844.

כ"א תמוז התר"ד.

לכבוד ידידי התורני החוקר החכם הר"ר יעקב רייפמאן נ"י שלום וברכה.

היות ס' מוסר השכל מיוחס לראב"ן בשקר ובמעוות הוא דבר שבירתו זה י"ב שנים, אבל שיהיה לרבנו בחיי לא אמינהו מכה השערות הלשויות.

הגהתך בהלכות יסודי התורה פ"ב הסתכל במעשיו שמתוך כך וכו' נכונה מאד ומיכרתה, ואע"פ כן לא מצאתי מלות הסתכל במעשיו בשום דפוס קדמוני ובשום כ"י, והגהתך בסוף פ"ז מהלכות קדוש החדש אין אנו סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראיה וכו' נכונה ג"כ, וכדברך מצאתי בשני רמב"ם כ"י על קלף, אחד מהם ביד הקצינים גבריא אל מריאסמי ה"י, ואחד ביד ידידי ר' אברהם שלום סופר הקהל, ובשניהם אין כאן מלת אנו, אלא: אין סומכין וכו'.

בכוזרי מאמר ג' סי' י"א צ"ל (וכן הוא בכ"י שבידי) ואם יבא שטן המחשבה להראות לו העול, וכיוצא בזה בסוף הסימן ואם י"אשנו ש"טנו. וג"ל כי במקום אחר הוא קורא למחשבות רעות שדים, ואיני זוכר מקומו איני.

מה שכתבת על מס' כלה בציון לא ראיתי, כי זה לי שלש שנים לא קבלתי המשיך המכתב ההוא, ואין לי ממנו רק 168 עמודים, כלומר עד תמוז תרי"א. יפה דקדקת עלי כי מתיכח (כ"ח ז' 218) צ"ל מתנה, ואחר גודגדניות (219) צ"ל כפניות.

לא בצדק תפשת עלי על מ"ש בעמוד 220, כי הלא באמרי ורש"י לא פירש כן, כבר ראיתי דבריו בסנהדרין כ"ב ואליהם כוונתי; אבל לא מלאני לבי לשבש כ"ב הס' כ"י עד שיחוו דבריו שוים לדברי רש"י ז"ל.

אם תרצה שהמלקט הילקוט כ"י שבידי היה צרפתי מפני שלא מצאנו הספרדים עוסקים באסיפת אגדות, ואם תרצה שאזירו ואציער אחד הם, ואם תרצה שהיהודים היו מדברים בכל מקום ובכל זמן בשפה כלולה מכל לשונות הגוים כמנהגם עתה בארצך, הרשות בידך, ולמה תאבד זמנך עם סכל ובער כמוני?

הגהתך האהרונה: מל' וימין כבר י"ג שנים הוה ביומא קדמאה וכו' היא טובה מן הראשונה.

מלת צד להוראת השנאה איננה בלשון ארמית, כי במקומה יאמרו ער, כמו ארע, במקום ארץ, לפיכך הגהתך צרוהי (במקום שנאוהי בשביל אות הצר"י) איננה נכונה.

הדכדך כתבא מפרש וכו' וכו' איננה תוספת שהוסיף אדם בגליון, אלא תוספת שהוסיפו התורגמנים בזמן שהיה התרגום בעל פה.

הגהתך ביוצר לשבת בראשית באר ולסברה איננה צריכה. פירושוך על סלק מחבואים, ישר ונכון, וא"כ צריך לנקד מחבואים, לא מחבואים. השערתך שהזולת אחשבה לדעת מיוסד לשבת וירא החוקה בעיני ואין לה על מה שתסמוך. כמה שאמרת כי שלמה החתום בשבת בראשית הוא הנבלי, מסכים אני עמך.

האהבה לפרשת וירא גם אני מרחיק היותה לר"ש הנגיד. הגהתך ואלה בהגיון שנא (בנימ"ט קראן) היא הלום שוא.

כפיוט הזה ראוי להעיר כי הפייטן אוהב לעשות חרוז באמצע תכה, כגון זה כמה—עליהם מ—ערכות מ—אז רכבת. יה רם וגאה הקריבה א'—לם רחוק א—ליו אמרת. וכאלה רבות עמו, וכבר הבאתי דוגמת זה בכ"ח ז' עמוד 36 כפיוט לר"ת, ואולי האהבה שלנו היא לרשבים אחיו, מלכות אומר, צריך להגיד אומר (בראשית ל"ו י"א). צפה צפה, צ"ל צָפָה צָפָה. יאמר נַעֲתָם, צ"ל נַעֲתָם, ר"ל הגיע ונשלם הקץ. וזה פורק ושן חורק, צ"ל וזה פורק, מן הפורקים על פי הנבל, ר"ל וזה מנגן ומלעיג עלי.

היוצר לשבת חמישי אחר פסח חלילה חלילה שהיה אחר הזהר, כי נזכרה בו סעודת לוי'תן כפשוטה, כאשר היתה אטונת קדמונינו אבל אחר הרמב"ם לא היה אדם שיאמינה כמשמעה, וגם בעל הזהר לקח מדעות הרמב"ם, והקבלה כלה זאת מגמתה להפוך הגשמיזם המושלם בדברי קדמונינו, לרוחניות, כדי להצילם מִשְׁנֵי המתפלספים (תלמידי ראב"ע ורמב"ם) ואין כאן המקום להאריך בזה.

צדקת בשפטך כי בעל אין מושיע הוא ר' מנחם ברבי מכיר.

בזולת לפרשת שקלים הגהתך כובד עון נכונה, אך הגהתך מנין מעת עשרים היא כספק אצלי.

יוצר להפסקה שניה הנני מסכים עמך היותו למשה, אך שיהיה כנויו צכא לא אאמין.

זולת לשבת ב' אחר הפסח נכון הדבר שיהיה בעליו שלום בר יצחק.

זולת לשבת ג' אחר הפסח אולי היה בעליו משלם בר אליה (א'ל"י) וגם נואלי.

צדקת בדברך כי היוצר לשבת ד' אחר הפסח הוא לר' אטת, ולא אוכל להבין מהיכן בא להם למדפיסים ליחסו ליעקב בר שלום.

זולת לשבת שלפני שבועות איננו רחוק שיהיה בעליו ר' שמחה (ש'נת מחץ ח'ושה), ואולי הוא ר' שמחה מויטרי תלמיד רש"י, כי הפיוט ההוא הוא על גזרות תתנ"ו (שנת המשים וששה מחץ מכת' אנושה), והוא היה בימים ההם, יוצר לחתונה לא מצאתיו בספרי הדפוס, אך ראיתיו במחזור ויטרי, תחלתו יחיד וזולתו עזרי מאין, וכתוב בראשו לר' יוסף קטחי.

ומה ששאלת מי הוא ר' מאיר בר' יצחק ש"ץ? הוא היה שליח צבור בגרמיזא כדור שלפני רש"י, וזה מה שמצאתי במחזור ויטרי סימן קנ"ה: ר' מאיר בר' יצחק מגרמיזא דדקק שצריך לומר עלינו ועל כל עמו ישראל, שאז כוללנו עם כל עמו ישראל, שאם יאמר עלינו ועל עמו ישראל משמע שאין אנו בכלל עמו ישראל, וכן ניהג לומר בצבורו בגרמיזא, ורש"י אמר י"שר עכ"ל. ורש"י מביאו

בתוספת זצ"ל, עי' תהלים ע"ג י"ב והושע ו' ט'. ונראה כי הוא הוא ר' מאיר שהזכיר רש"י בעמוד ג' י"ד והתוס' בר"ה דף י"א ע"ב.

ואשר שאלת על ר' מנחם בר' מכיר, דע כי בס' אסופות (כ"י על קלף ביד ידידנו מוהר"ר רמשי"ג ג"ס) מצאתי בדף ק"ל עמוד א': שאלות אלו שאל ר' מנחם בר' מכיר את רבנו יצחק בר' יהודה עכ"ל, נראה מזה שהיה בימי רש"י. ור' מכיר מובא ברש"י בראשית מ"ג י"א ובתוס' נדה ז' ע"ב. ואני מצאתי כי ר' מכיר (זה או אחר) היה אחיו של רבנו גרשם מאור הגולה, עי' ראב"ן דף קמ"ה עמוד ד'. אה"כ מצאתי כי גם ידידי הרב הגדול שי"ר ג"י מביא דבר זה בתולדות רבנו נתן הערה י"ב.

על שאלותיך על דבר מלכת שבא ועל דברי החכם בעל תעודה בישראל על הענין ההוא אין בידי להשיבך, כי מעולם לא עסקתי בחקירות ההן, אבל בני בכורי אוהב גד הו"ו (נולד בתמוז תקפ"ט) הוא כבר דרש וחקר הרבה בענינים החמה, והנני נותן לפניך סכרתה, ואתה תשפוט.

הוא אומר כי מלכת שבא היתה מולכת בדרום ארץ ערב, והיא הארץ הנקראת Jemen ארץ תימן או עדן ערב, הקרובה לארץ הודו מצד אחד ולארץ חבש (אביסיניען) מצד אחר, ושם בעדן ערב היונים והרומיים הקדמונים וגם הערביים שאחר מחמד מזכירים עיר Saba, ומן הארץ היא יצאו כל ראשי בשמים (עי' שבילי עולם דף ל"ד). ושם ישבו מקדם בני המֶדֶר (המאיריטען) וכתב אֶדְרִיזִי (מחבר ערב) כי בלקים מלכת החמאיריטען נתעברה משלמה (ועי' ג"כ דברי ידידי הרב הגדול שי"ר בבח"ע תקפ"ד עמוד 65), וגם בכרית חדשה (מתי י"ב מ"ב לוקא י"א ל"א) מלכת שבא אשר באה לשמוע חכמת שלמה נקראת מלכת הדרום, וחכמיהם אומרים שהכוונה על ארץ ערב שהיא דרומית לא"י, ובני אומר שהכוונה על ארץ שישמה כך כלומר שנקראת ארץ תימן, והיא ארץ Jemen, כי Jemen שם נגזר מן תימן, והוא בערבי כמו תימן בעבר, והיא הארץ אשר לשם כתב הרמב"ם אנרת תימן.

והנה ארץ תימן או עדן ערב היא רחוקה מאד מארץ ישראל, והיא קרובה לארץ חבש, זו על שפת ים סוף מכאן וזו על שפתו מכאן, ונראה כי בזמן מן הזמנים עברו מאנשי שבא לארץ חבש ונתערבו עמהם והיו לעם אחד, ומזה נמשך כי אנשי חבש אומרים כי מלכיהם מורע שלמה, מן הבן אשר ילדה לו מלכת שבא, וגם היהודים הנמצאים עוד היום בארץ חבש ונקראים פֶּלְשֵׁיא אומרים כי באו מארץ ישראל עם מלכת שבא; והקבלה הזאת המפורסמת בין הערביים ובאביסיניען משנים קדמוניות אולי אינה כלה חלוס חזיון שוא, ולא מפני שהיונים אמרו דומה לזה על אלכסנדר עם מלכת הסקיסען, נאמר כי קדמונינו ברו להם דבר כזה על שלמה. אמת הוא כי בס' קוראן (פרשה כ"ז) נזכר כי שלמה הביא מלכת שבא כבית זוגיתא והיא השכנה שהוא מקום מים, והרימה כנגדיה וגלתה את ישוקה; אך אין לומר כי בעל התרגום לקח מן הקוראן, כי ידוע הדבר ומפורסם כי מחמד למד הרבה מאגדות חכמי ישראל, והכניס הרבה מהן בספרו, כי איש יהודי היתה ידו עמו במלאכת החבור ההוא; ובעל תרגום שני לא לקח הרברים מן הקוראן, גם לא בדה אותם מלבדו, אבל כבר היו מסופרים פה אל פה בקרב

ישראל עם שאר אגדות מימים קדמונים, והוא יפה אותם ועשה מהם א"ב. בית זוגיות איננו דבר שלא היה ולא נברא, כי ידוע הוא בלא ספק שהקדמונים עשו להם לפעמים חדרים ברצפת זכוכית. וכן ענין האגרת השלוחה בכנפי צפורים הוא דבר שהיה נוהג אצל אנשי המזרח. וכרכא דקיסור לדעת בני הוא שם עברי, פנו בו קדמונינו את עיר ממלכת שבא, על שם הבשמים ומיני קמורת שהיו באים משם.

סוף דבר הוא מביא ראיה כי מלכת שבא היתה ערבית ולא חודית, ממה שמפורש במלכים כי באה כגמלים, וארץ ערב מפורסמת בגמלים, ולא כן ארץ חודי. אמנם שתהיה מדינת שבא כחודי ולא כערב מפני שהתרגום שני אומר שהיא רחוקה מארץ ישראל ג' שנים, זו אינה ראיה, שהרי התרגום אומר שהיתה רחוקה ז' שנים, וזו ודאי גוזמא, וכמו שמספר ז' שנים גוזמא, כן גם ג' שנים גוזמא. כל אלה דברי בני בכורי הי"ו והוא שואל ממך אם תדע מקומו או של המדרש האומר כי מלכת שבא נתעברה משלמה וילדה בן (או בת כדברי בעל שלשלת הקבלה), יען בעל תעודה בישראל במכתבו אליך אומר כי כספרו דבר על זה, אך לא רשם הרף, ובני הג"ל בקש ולא מצא.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה היום כ"א תמוז תר"ד,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLX.

An Herrn Dr. M. Sachs in Prag.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 471.

Vol. VI, Nr. 8.

28. 7. 1844.

י"ב אב התר"ד.

ידידי יקורי שלום.

ביום אתמול באה אלי אגרת מעיר פארמא מתלמידי בכורי מה"ד יוסף אהרן ראנדענגער, ובכלל הכריו הידיעני כי כ"י דע ראססי 997 כולל תפלה לרס"ג, תחלתה: ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך גם היום ידעתי והשבותי אל לבכי כי אתה הוא ה' האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד, על כן נקרא שמך ה' אחד, כי אין עמך שני במלכותך ובממשלתך, ואין אחר לעשות כמעשיך וכנבורותיך—ואע"פ שהוא דבר זר למראה עינים שתהיה התחלת הבקשה במלות גם היום, מכל מקום אינני מן המתעקשים המכחישים המחשי, והגני מודה כי מעיתי במה שדנתי לפניך באגרותי מיום ה' שבט תר"ג נגד רי"ל דוקעס, עיין שם. על כן חשתי ולא התמטתהתי להגיד לך כי שגיתי, מדאגה מדבר שמת יודמן

לך כמבוא ספרך לדבר על תפלת רס"ג, ושם תפוש את דוקעס כסמך עלי,
ותהיה תפישתך ללא אמת.

והנני מבקש ממך לשלוח אלי מאמרי האשכנזי, אם אין לו מקום בספרך,
ואם יש, הודיעני ואשלח אליך תקון על אודות קרית ספר עיר הקליר. ואנכי
אורחין אודיעך כי פי הערוך למלת קליר, אשר צחקו עליו חכמי הדור, ואני תמכתיו
בימיני בנ"ח ו' עמוד 5, (אלא שרוב דברי הראייתו הושמטו מן הדפוס), הנה עתה
מצאתי לו סיוע חדש, וגדול הוא, והוא כי בלעקסיקון ל' סורי לקאסמעללוס
ולמיכאעליס מצאתי כדברים האלה לאמר:

crustum panis, super quod oratiunculam quandam scribunt
Jacobitae, quae in Psalterio eorum exstat, tum pueris tradund e-
medendum.

ועתה חכמי הדור אל תתלוצצו על דברי זקנינו.
אם תחזירו לי אתה והרב המופלא ש"י"ד ג"י קונטרסים הפזוטים ששלחתי
לכם, הנני מוכן לשלוח לכם עוד שנים כמהו, אשר ברוב עמל ויגיע העתקתי לי
כשנים שעברו.

ואתה ירדי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
החותם פה פאדובה היום י"ב אב תר"ד,

ידיך המצפה למכתביך, שד"ל.

Nr. CCCLXI.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 473.

Vol. VI. Nr. 10.

31. 7. 1844.

ט"ו אב התר"ד.

ידיך נפשי שלום.

מה אענה ומה אמר? ואיך אישא פני אליך, אחר כמה ימים אשר זנחתך?
אבל אם זנחתך למראה עין, לא נשכחת מלבבי, ואף יום אחד לא מש זכרך
מנגד עיני. לו ידעת חרדת נפשי ועצבון רוחי בצער הלידה והיניקה! יונתי תמתי
המככירה באה עד משכר וכה אין ללדה, והוצרכה לרופא אומן שיוציא ולדה
במלקחים ובצבתים, כי בן נגזר מששת ימי בראשית שתהיה לשד"ל בת צבנת
עשויה. ועם כל חולשתה ומכאובה רצתה רעיתי מחמד נפשי להיניק את בתה,
וכמה מכאובים קשים סבלה על שדי חמד במשך שנים שלשה חדשים כדי להיניק!
וכמה נשים הסיתוה והפחידוה, לבלתי תיניק, ולא נפתתה, ולא שמערה בקולן,
עד כי עתה מקרוב היתה לה הרוחה, וגם הילדה הולכת וגדלה ונושאת חן בעיני

כל רואיה. יתברך וישתבח הגומל לחייבים טובות, שגמלני כל טוב; ותתברך ותשתבח אשתי היקרה, אשה טובה מתנה טובה, אשר יכלו שפתי לספר מהלליה. ובמשך הזמן הזה נקרא נקראתי מאמשטרים לשלוח להם ענינים לתת בסו בכורי השנה שרוצים להוציא לאור מדי שנה בשנה; ושלחתי להם דברים רבים, אולי תראה ותשמח.

ואחד מתלמידי התעורר לתרגם סדר ארבע תעניות לספרדים מתורגם איטלקית, והסדר הוא כולל כאשר ידעת רובו של ס' איוב, ובקש ממני שאתרגמהו, ולא יכלתי להשיב את פניו, והנני עדיין טרוד עד מאד במלאכה זאת, ויואל אלה להיות עמדי ולחזק את ידי להשלימה כתקונה.

והנני מודה לך במאד מאד על כל מה שהעתקת לפני, אע"פ שאיני עדיין מופנה להשיבך על כל דבר כאשר היה מן הראוי. רק זאת אני לך כי עתה מקרוב הודיעני החכם הזקן הרופא דלא וולטא (את חמאי אני מזכיר היום כי הנחתי בלא תשובה עד שכתב לי ארבע אגרות, ולבסוף כתבתי לו תשובה, והיתה תחלתה במלות אלו: על שלשה מכתבי החכם דלא וולטא נ"י ועל ארבעה (לפ"ק) אישינו) כי יש בידו מחברת מנחם בן סרוק עם השנות דונש, ושיש שם הכתים אשר הבאתי בכ"ח, ושם סאתים וארבעים. והנני מצפה להשיג ממנו העתקתם.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה היום מ"ו באב תר"ד.

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXII. ¹

An Herrn Dr. L. Dukes in Tubingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 474.

Vol. VI. Nr. 11.

7. 8. 1844.

כ"ב אב התר"ד.

סדר סוד הטעמים, שנים עשר רשומים, וכו'—מחובר בלי חרס (אמר שד"ל אולי צ"ל חרס)—כשכול וארי (נ"ל שפול תאר לדב)—קדמוניות וסדורים כתורה (נ"ל בשורק, כלומר היא מעוטרת)—על ידי ענין (אולי צ"ל ענין)—עומדים ברגשון (אולי בדגשון)—וברפי רבים ומכים (מכאן ראייה שהמחבר היה מאנשי סברה, שהיו קוראים הרי"ש בדגש ורפה) — באמת וישר (מן „אלה תולדות האותיות אפידת שמוש הכל" עד כאן, איננו בדפוס רע"ח)—יהיה בששלה (ר"ל דרגא)—לארכרה

¹ אל האגרת הזאת נלווה העתקת מאמר אחד ומחברת בן אשר [?] על הטעמים, אשר ממנו נרשמו בראש האגרת הזאת הענינים בלבד אשר עליהם שד"ל עשה הערות.

«הוא שם ה'» — ידך דקחלת ר' וואלף היינדהיים הביא הלשון הזה בספרו משפטי המעמים דף כ"ז ע"ב, והוא הביאו ממה שנדפס בשנת רע"ה, ותפיש את המחבר ב' הזכיר י"ג פסוקים ולא מנה כי אם י"ב, והוא ר' וואלף מעה, כי בדפוס כתוב בקיצור אשר ברכו כשוד שלמן, והוא לא הבין שהם שני מקראות. ולפי נסח הכ"י שלפני הם י"ד, אך נראה שהמחבר חשב הפוך ידך דמלכים וד"ה לאחד) — גביא וחזרה (בדפוס רע"ח יש כאן «כל דקדקים לא דברה לעולם בשיש לא נכתב ונקרא, כגון ציה ה' דבר ה'» והוא מה שכתוב בכ"י שלי למעלה מזה «וכל דסמך לאדברה ששלה לעולם» ואולי ננסח אחר היה כתוב «כל דקדים לאדברה» ומזה נולד «כל דקדקים לא דברה!» — ביניהם... זה (sic), ובמקום הפנוי כתוב בכת"ב מאוחרת «חמף פתח» ואולי המחבר כתב שבא ופתחא) — על זה (נ"ל כלל זה) פוסקים — אם געיה קשורה (לשון זה מובא במשפטי המעמים דף ג"ג ע"ב) — מי חכם וישמר אלה (ממלות «שאר המעמים שמנה» ועד כאן אין דבר בדפוס רע"ה, והוא מטמון יקר עד מאד, כי השמות האלה למעמי א'מית' לא מצאתי זכרם בשום ספר אחר. ומה שזכר כאן וגם למעלה בתחלת הקונטרס פעם ופעמים «כיד ואצבע» גם הוא לי לראיה שהיה המחבר מאנשי טבריה, או מקום אחר מארץ ישראל, כי כך היה מנהג הקוראים הכאים מא"י, היו מוליכים ידם לפי מעם הנגינה, ע"י רש"י ברכות ס"ב) — קיראים לאוצרות לתרומות (בין שתי התבות האלה יש כאן נקודה, ואולי צ"ל קו, והוא פסק) — קנה נגד היושבים (יש כאן גמגום, ויש לתקן כך: ח' בכל אשר התהלכתי דר"ה «א' י"ז ו'), מ' ואני אמרתי אגלה וגו'. ועיין משפטי המעמים דף י"ה «שם הובא קצת מהמאמר הזה) — תדעו כי לי און (צ"ל הלא ידעו כל פעלי און, תהלים י"ד ד) — כי אני עבדך (המאמר הזה הוא בדפוס רע"ח בשנויים גדולים) — ויעשוה (גם זה משונה בדפוס) — השבא יתח (גם זה משונה בדפוס, והענין אחד) — במרכבת המשנה (זה לא מצאתי בדפוס) — ואם על כן (צ"ל כ"ף) — וכלשון ימנימו (אולי צ"ל וכלשון ינעימו. גם המאמר הזה נמצא בדפוס רע"ח בשנוי הלשון עם שמירת הענין).

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כ"ש רי"ל דוקעס שלום עד העולם.

כבוא אלי מכתבך הנעים חשתי ולא התמהמהתי למלא שאלתך ותשווקתך ותשווקת החכם המפואר עוואלד (אשר אין לי מספריו רק דיע קריטישע גראמ' דער העבר, שפראכע 1827, ואם תוכל להביא לידי קצת משאר ספריו תעשרה עמדי חסד ואמת). והעתקתי אות באות מחברת בן אשר הנמצאת אתי בכ"י. ואתה דע לך כי בכ"י שלי לא נזכר כראש המחברת שם בן אשר ולא שום שם אחר כלל, ואני מפסק מאד אם היא לבן אשר, ועיין מה שכתבתי על המחברת הזאת בפראלענאמעני § IX. אבל בדפוס רע"ח כתוב כך: זה ספר מדקדוקי המעמים — מעזיה (?) וכ"ו עד בג"ע. ישער המעמים, שנים עשר רשומים, וכ"ו.

ודע כי המחברת אשר בדפוס רע"ח כוללת ענינים הרבה יותר ממה שבכ"י שלי, וסדר הענינים איננו אחד בשתי הנסחאות. וכבר העירותי למעלה שהלשון משונה מאד בקצת מקומות בין נסח לנסח. והא לך דוגמא מזה. בדפוס רע"ח כתוב «כל לשון ירידה והליכה, אם לדגשה סמוכה, בפתחה ערוכה, כלשון לא ברוכה, כגון ארדה נא, נלכה נא, אלכה נא. כל לשון עשיה, במקרא חנויה, מעמה

על השי"ן מצויה, לעולם בנעירה, על הלשון תלויה, וכן היא דאוי"ה ונסח הכ"י כבר הוא לפניך למעלה, ותראה כי הענין אחד בשתי הנסחאות אך הלשון משונה בשנים שאינם מצד הסופר המעתיק, אבל כאלו הם שתי מהדורות שעשה המחבר, ואמנם הם' כ"י אשר ממנו העתקתי הוא כולל ס' יסוד מספר לראב"ע (ע"י כ"ח ז' עמוד 76), ואח"כ חכמת המספר לראב"ע, ולדעתי איננו לראב"ע אלא לזולתו מן הקדמונים, ואח"כ ס' ההתחלות לאבונצר הפראבי, ואח"כ סדר סוד הטעמים (שהעתקתי למעלה), ואח"כ ס' אלפגאני, והם כ"ז שערים בעניני חכמת התכונה, והוא הסדר בסופו. הם' הוא על גי'יה בתמונת קווארט, וזמן כתיבתי לא נזכר, ונ"ל שנכתב קודם שנת הקל"א, כי בגליון העליון מרף אחד מצאתי כתוב: "כה לכסלו של לשבת

שנת הקל"א ראש שנת תש"מ" ואע"פ שאיני מבין לאיזה תאריך (Aera) היתה הקל"ב תשמ"א
כוונת הכותב, כי החשבון ההוא התחיל בשנת 631, והתאריך היותר קרוב לזה הוא חשבון הגרא של הישמעאלים, אבל הוא התחיל בשנת 622. ויהי מה, נראה ברור כי בשנת הקל"א (1371) כבר היה הם' כתוב. ואשובה אל מקומי ואמר: המקום היה בעזרזך ועצתך ימלא להוציא לאור מחברת הטעמים אשר העתקתי לפניך, וס' מעמי המקרא לבן בלעם והוריות הקורא! והנני רואה כי להפיץ אור על ספרים כאלה הירח צריך איש כר' וואלף היידנהיים, וכולי האי ואולי. ודע כי כבר כתבתי מאמר על הנקוד המשונה הנמצא בארץ קרים, ויודפס אי"ה באמשטרדם בס' בכורי השנה.

ואבאה למחזור קלבריוזי, וארשום לפניך תחלת הפיוטים אשר העתקתי לי משם בזמן שהיה בירי.

בקשה: בצר לי אקרא ה', לפניו אשפוך את שיחי. אחרת: אליך ה' אקרא, משגב לעתות בצרה (א"כ שמעיה חזק).

אזהרות לשבת הגדול שחבר החכם ר' יהודה הלוי תנצב"ה: הקבצו ושמעו בני יעקב דת' יוצרכם וכו' וכו' אסור לאכול כלום אחר כוס ההלל כמצוה צרופה, יצרה לבר אם תמצא נפשך בצמא שאופה, יותן לך מים ותשתה להמציא לצמאונך תרופה, מים קרים על נפש עיפה. יושר' הלכות יצדק דברי' התושיה, היום' להגתי יאספר יקרך' כנפש רצויה, שובכני' מהרה יאז' אשורר' לשמך רב העליליה, למועד הזה כעת חיה.

האזהרות האלה מצאתי אותן אח"כ בדפוס, במחזור ספרדי יקר המציאות, נדפס בוניציאה בבית דניאל בומטינג בשנת רפ"ד, כן כתוב בשער הספר, ובסוף הם' כתוב בשנת ד"יש לפ"ק, והם' אשר בירי הוא בתכלית השלמות, ולא יתכן לחשוב שהוא מקובץ משני דפוסים, ולא אדע איך מעד המדפיס, או איך שהה עשרים שנה כהדפסת ס' אחד בלתי גדול. המחזור הזה אשר קבלתי במתנה מתלמידי היקר דוד חי אשכנזי איש ויניציאה, הוא אקטאף קטן מאד כעין 16, וזה לשון שער הם':

תמונות תחנות
תפלות ספרד
ערוכות כשלחן

ולאכול מזומן
 ופיוט ופזמון
 בתוכו מפורד
 בסופו תחפש
 ותמצא מסומן

נדפס על ידי קורנ"ל ליו
 אד"ל קינ"ד בבית דניאל
 בוטברג"י יצו בשנת רפ"ד:

הוא כולל תקני"א הפיס (551 Blätter), ויש בו הנה והנה קצת פיוטים הנמצאים אתי בשאר מחזורים כ"ו, ובלתי נמצאים בספרי הרפוס. ואשובה למחזור קלבר"ז, ומי יודע מה שמו באמת? ודע כי בשו"ת הרשב"א סימן כ"ו ותקצ"ג הובא בית אחד מאזהרות הפסח, והבית ההוא איננו מאזהרות האלה אשר לר"י הלוי, ואף לא מאזהרות לרבנו זרחיה אשר במחזור מונפלייה, ואף לא מאזהרות ר' קלונימוס אשר במחזור והראן, ואשובה לרשום הפיוטים). לשבת דברי: יהמה לבבי על ציון בעת אזכר שואת הדריה ועבי יקריה (יוסף חזק). מחר: רחקו במעלי ימי פדות וחפש (יוסף), לקדיש: שבתו צהלה ורנה ממעוני על עוני (שמואל), יוצר: אצעק במר נפשי על שממות קדשי, אופן: מחלון וכליון אֵלֵי ירושה מאורה: יושלם ברָמָא די אֵלֶה עלמא מה לך קימא בין פלחי עלמא (יהודה), והוא ר"י הלוי, אהבה: לכם בני ציון הכואבים (הנ"ל), גאולה: צור המִקְרָא בעור ישראל (אברהם). לשבת שמעו: רשות: יפה נף משוש תבל (ר"י הלוי, ועי' בב"י עמוד 53), מחר: על גלותי מהר קדשי, מאנה הנחם נפשי (יעקב), אחר: על שוד המוני אכה לחיי, כי מפני צר קצתי בחיי (אברהם), לקדיש: ימי כלו, ועיני כלו, בכור צר כלוא, אשב נכדל (יהודה), והוא ר"י הלוי, לברכו: מתי לציון ישוב יי, הלעולמים יזנח יי (אברהם), יוצר: ידירי במר לבי (יהודה), אופן: פזורי נהר גזון בשמך ירננו, אהבה: שדי שוכבה חולת אהבה (יצחק), גאולה (לראב"ע), קחנה כי יפה היא) ואל עוד להביא אל הגואל לישראל.

אמורים סגורים בחורים מכורים סר עדן וצלם וכו'.

לשבת איכה: רשות: נטה בי אלי צען, מחר: צורי ומלכי, נשמת: נשמת שאחית עמך (שלמה), קדיש: יום תשעה לחדש אב, יוצר: אנכה ביום צאתי (לוי), אופן: יושב משמים לילה ויומו (יוסף), מאורה: על מה גרש מנאץ עלמה, מעיר ה' שמה (יצחק), על ספר תורה: אקונן במרה, בצום ועצרה, על התורה, ועל הנביאים (אני עמנואל בן יוסף ששנא).

לליל תשעה באב: אקונן במר נפשי (אברהם), זכור ה' ליהודה ואפרים וכו', מדי שנה בשנה וכו'.

ליום תשעה באב: אך מקדשי ברוב כחשי נחרב פעמים וכו', אילותי בגלותי לך נשאתי עיני וכו', ספדי והילולי תורת יקותיאל. תחנה: דרכי חמה ושביילי לבנה ברקיע חופענו (רויד בן יהודה).

סליחות לילי אישמורות: פזמון: באנו בכבי ובתחנונים וכו', לך חנות לך רחמים וכו', תוכחה: יחידתי התכונני, ולשווא אל תתאווני (יצחק הקטן).

סליחות לליל ראשון של ראש השנה: לך תעטוף תהלה וכו'. מקדמה למשפטים: אכה כפי על רב אכפי (אני שלמה), יערב שיחי ותקח הניגוי (יוסף), ימותי ומרת שני (יעקב). מקדמה למלכיות: אלהים אודה שמך וכו', און המה משמי מרוםך (אברהם), אל בית המלך לבא נקראתי (אברהם), אנא הנשא להעיר פלאות (משה), והוא כתוב גם במחזור והראן, יום קומך לריב (לוי חזק), מחסי לשחר פניך קמתי וכו', מרום מעלתו ומעל כס זבולו (שניהם כתובים בסליחות והראן). אבות עם בניהם באים בליל קדשם (יצחק). מקדמה לזכרונות: שוחר טוב יבקש רצון מאל על (שלמה), אזכיר קצת נוראות (אברהם בן עזרא), אלהי תהלתי מאין בראתני (משה), יזכר ביום זה ברית שלשת איתני (יצחק), אנא אזון נא שוענו (אני דוד חזק). מקדמה לשופרות: קחו עמכם דברים ושובו אל אל נערץ ברום זבולו (קטיב (?)) כל אות ואת ג' פעמים, אל שוכן ברום מעוני (אני שלמה), מאז מלך אתה לכל נוצר (משה), משמר הציבו לערוך שיעה (משה) (שניהם גם בסליחות והראן).

תקון ליל שני. מקדמה למשפטים: יחיד לבקש רצונך עמדותי (יוסף בן שול), יהי נועם אל על עם (יוסף), מפני פחד ה' (גם בוהראן). מקדמה למלכיות: אמיץ פודה וגואל, לפדות עמך הופע והואל (אני יהודה), אדיר השוכן מרוםים (אני יהודה חזק אבל חסר בית אחד או שנים), שחקים יודו אותך על כל אל (שלמה), והבית האחרון חסר). מקדמה לזכרונות: אל דמי לכם (גם בוהראן) יה איום זכור איום (וכו' עד ל' ואח"כ ע' פי צ'). מקדמה לשופרות: לאדיר נורא תהלות (אני שלמה חזק), דלים השוככים בין שפתים (דוד חזק), יה יקשיב מלוך (יצחק), שיכו ילדי אמוני (גם בוהראן), ישמיע נעים שירות בתהלה (חסר).

תקון ליל שבת בנתיים: לך אדר ויקר ואורה בלי ימש (אני יהודה), מוסר מכין עולם ומקום לא יכילנו וכו' רב אורך בעולם באין מטר (אברהם קהק), יום להיטיב תקרא (גם בוהראן), אדיר נוטה שחקים (אני דוד בר אלעזר בקודה חזק), לך אמר לבי בעודי (אני יוסף בן סולי), מטרם לבן ערום (גם בדיואן רמב"ע), מלך מכל על (גם בסליחות והראן), ארומם אל המפליא פלאות (אני דוד בקודה), משכנות מכסחים ובית מנוח (משה), יזנים בידי יזנים (משה), ברכי אצולה מרוח הקדש וכו', ארנן לבקר חסדך (אברהם בן עזרא), אתה בראת אטון (אני משה). אמר נצור עמי בנעמים (אני וק.), אברך אל אשר לעולמי עד אברג"הו, והשאר חסר, וכן בפזמונים אחרים נ"ל שהושמטו קצת בתים שלא נהגו הקהלות לאמרום, ולפעמים ג"כ הפכו סדר הבתים, ומכאן נמשך מה שאנו רואים לפעמים מלות זרות בראשי הבתים).

לשחרית יוה"כ: משכתם עונכם בחבלי שקרים וכו'. למוסף יוה"כ: פזמון לרי יצחק בן גיאת צו"ל: אלהים מה מנו מחנות מנרשיך וכו'. תמימי ארה (גם בוהראן), יספת אלהים לנחלתך (יצחק), תוכחה לראב"ע ז"ל: אימות עלי נפלו (אברהם עזרא), ימינך נושא עוני (גם בוהראן). למנחה: קדושה: גבהי שמים לך

כסא כבוד וכו'. וידוי לר' יהודה הלוי ז"ל: רבש"ע, צופה כל נעלם, טרם אענה אני שוגג, מתחולל ומתמוגג וכו' וכו'. מגן: אשלוש תפלות (אני אברהם), מחיה: בקר וערב נעים להודות (בן עזרא), משלש: השכם והערב (הקמן) מעלות השחר קראתיך הרב וכו', קראתי מצרה וכו', עת שערי רצון וכו', מושכי על עינים (גם בוהראן), עינינו צופיה וכו', יה שמע אביוניך וכו', לנעילה: אמת בספרך וכו', מגן: רביעית עורכת תמה תכלה (גם בוהראן), מחיה: במקהל מצער אחווי סעד (גם שם), משלש: יחידים קדמו לפניך מאמש (גם שם) מצעק מעלות שחר (גם שם), פזמון: אחרית ותקוה (אני משה), פזמון: בנשף קדמתי (משה, וחסר בית אחד), פזמון: אל נורא עלילה (משה חזק, וחסר בית אחד), פזמון לר' יהודה הלוי ז"ל: ידיך מאמש (יהודה קמן).

תקן חג הסכות. הושענות וסדר הגשם כמו במחזור ספרדי. ליום שמחת תורה: אל רם בכל נודעת וכו', יה השב לבצרון וכו', קומה ה' למנוחתך וכו', מהר עננו הסר אימך (משה), פזמון למסיים: יקרה דת האל קדומת יומים (יצחק), פזמון למתחיל: ישמח מתחיל תורת אמוני (שלמ. ג.), אשריך הר העברים וכו', בגליון: סליחה לחוסר הגשמים: אל המלתך אערוג מארץ ציה (א"ב עד י'), פזמון: ה' אלהי השמים, תחננה: ה' אבלו נערים וזקנים (אני שמואל), אחרת: ה' אליך תערוג, נפשי כאיל תערוג, על אפיקי מים (אברהם).

עד כאן רשימת מה שהעתיקתי זה שש שינים ממחזור קלבריוזי אשר ביד ידידי החכם יש"ר, ומלבד הפיוטים שהעתיקתי משם, עוד העתיקתי לי בגליון מחזור ספרדי וסדר ארבע תעניות כמה מאות הלופי נסחאות אשר מצאתי באותו כ"י, ולפעמים גם בתים שלמים החסרים בדפוס, וכבר הבאתי בכב"י הגהות לציון הלא תשאל.

והנני מוכן לשלוח אליך אם תרצה רשימת כל הנמצא במחזורים כ"י אשר תחת ידי.

אחרי כתבי כל זה בא אלי בני בכורי אוהב גר והודיעני כי ס' אלפרנאני אשר בידי הזכירו דע ראססי בין הספרים אשר תרגם יהודית ר' יעקב אנטולי, והוא נמצא בוואטיקאנה, ומשם הועתק ללי' רומי וגדפס בפרנקפורט בשנת 1590. גם אמר לי בני הנ"ל הי"ו כי ס' קעגלער אשר בקשתי ממך (ולא שאלתי) אלא כשבילי) אולי תמצאנו בשם Murr Cristoph Theofile, כי האיש הזה הוציא לאור שנית ס' קעגלער Notitiae sacrorum Bibliorum Judaeorum in Imperio sinensi, Halle 1805, et iterum Halle 1806.

ואח"כ הדפס עוד האיש הזה Murr (איני יודע אם בלשון רומי ואם בלשון אישכנזי) ספר אשר זה ענינו (לפי מה שכתוב בס' הצרפתי הנקרא Biographie universelle):

Essai d'une histoire des Juifs à la Chine, avec la notice de la Bible qu'ils y conservent dans leur Synagogue de Cai-fong-fou etc. Halle 1807.

ואם תוכל למצוא את הס' האחרון הזה, אשלח לכבוד אביך את קפ

מחירו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום ואביך היקר שלום, וכל אשר לך שלום,
והחכם הספואר עוואלד שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדונה היום כ"ב אב תר"ד,
ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXIII.

An Herrn Herrmann Dukes in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 476.

Vol. VI, Nr. 13.

3. 9. 1844.

י"ט אלול התר"ד.

לכבוד ידידי היקר הולך בישורו ירא ה' התורני השלם כה"ר צבי הירש דוקעס
שלום עד העולם.

פה פאדונה היום י"ט אלול תר"ד, ידיך שד"ל.

רשימת מה שנכלל בקונטרס כ"י על קלף אשר מסר בידי ידידי יוא"ל
ובא אליו מעיר מדינא.

אי זה הוא מקומן שלזכחים — אלא צלי. ודורש מדרש ר' ישמעאל והוא
ראש תורת כהנים. ר' ישמעאל — ויכריע ביניהם.

אלו הם הע"ב פסוקים הנרמז בהם השם בן ע"ב אותיות היוצא מג' פסוקים
של הצלה שהם ויסע ויבא ויט' ישר הפוך ישר וסימנך יהי אור ואלו הע"ב
שמות ממונים על ע"ב גשרי החס"ד להמשיך השפע על ההוויות כדכתיב הגה
אנכי בא אליך בע"ב הענן וכל פסוק ופסוק הוא מז' תיבות ואזכרת שם המיוחד
בכולן והאומרים בכל יום אינו ניוזק ומובטח לו שהוא בן העולם הבא וכל אשר
יעשה יצליח וחברם המאור הגדול הרב רבינו משה בנז"ל ואתה ה' מנן בעדי וכו'.

אלו הם הע"ב פסוקים הנרמז בהם השם בן ע"ב אותיות היוצא מג' פסוקים
של הצלה שהם ויסע ויבא ויט' ישר הפוך ישר וסימנך יהי אור ואלו הע"ב שמות
ממונים על ע"ב גשרי החס"ד להמשיך השפע על ההוויות כדכתיב הגה אנכי בא
אליך בעב הענן וכל פסוק ופסוק הוא משבעה תיבות בס' תהלים ואזכרת השם
המיוחד בכלם וחברם המאור הגדול הה"ר יעקב יה"י כ"כ בכמה"ר אברהם ז"ל
מאסקולו תנצבה"א והאומרים בכל יום אינו ניוזק ומובטח לו שהוא בן העוה"ב וכל
אשר יעשה יצליח לק"י ואלו הם חודו לחי קראו בשמו וכו'.

ואח"כ אומ' בקשה זו שהיא בנויה על ע"ב שמות כתפלת ר' נחוני' בן
הקנה ז"ל. ואתה הוא ושנותך יחיד לא יתמו וכו'.

סדר אליהו ז"ל עם סדר המערכה לז' ימי השבוע

ליום ראשון

תורה: בראשית — יום אחד. כתובים: לדוד מזמור. האזינו השמים — ויכוננך. נביאים: כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו — יעמדו יחדו.
 סדר המערכה: תניא מי שזכה בתרומת הדשן — ואוכל בקדשים לערב. וידבר ה' אל משה לאמר צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה — לא תכפה. ואח"כ אומר תחינה זו: אתה הוא ה' לבדך, מפתח פיך הארץ הארת ותחנותי האורה עמך כל מאורי אור שאין כיוצא בהן ואש ומים כללת, וכוננת תקרת עליותך בתכונה וחכמה, יסדת הארץ על בליטה, ולשלג הוי ארץ למוצק יסדת ותבל בדברך נעשו, אמת אין בנאי כמדך. ובכנ יר"מ שתאיר עיני ותניה חושבי, וממצוקותי הוציאני ומעיני תחלצני, ומגלות תמנעני, וממתנות בני אדם תחשכני, ולחם חקי הטריפני בהרווחה, ופתח לי ארובות השמים ותריק לי ברכות עד בלי די, ותצליח כל מעשי ומשלח ידי ותתנני ברכה בארץ. ואח"כ יאמר זה י"ה מן הקי"ן: ה' אלהי הצבאות מי כמורך חסין יה וכי, אתה הוא ה' לבדך טרמת לכל הטרומים, קדמת לכל הקדומים, ראשון לכל הראשונים, עולם עד לא עולם, מעון עד לא מעון, מקום עד לא מקום, כי כל אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר באוויר מעשה ירך כלם. בלי ראשית, קדום בלא תחילה, לעומק ראשית אין קץ ואין זולתך יחד כי כל אשר האליהו deificaverunt אחרים עליהם נבוא ונוצה, אין מלך מכלעדריך, ואין מושל זולתך, נאמן בדבורך. ובכנ יר"מ אל מלך נאמן ה' אחד שתדריכני באמתך ויחד לכבי ליראה את שמך שלא יהא לבי נוקף לאהבתך בכל לכבי ובכל נפשי ובכל מאדי, לבל תטה אשורי מני הדרך אשר צויתנו על ידי משה עבדך. נשלם סדר יום ראשון.

סדר יום שני.

תורה: ויאמר אלהים יהי רקיע — יום שני. כתובים: שיר מזמור לכני קרח גדול ה' כו'. זכור ימות עולם — אל נכר. נביאים: שירו לה' שיר חדש תהלתו מקצה הארץ — כדק ימול. ובשני ובחמישי מוסף י' הדברות. ואח"כ אומר זה: אתה הוא ה' לבדך, חצית את המים כרוב בינתך, והרקעת רקיע בתוך ובנתים, חצים נתת למעלה באוויר בכחך הגדול, וחצים למטה כסו פני הארץ. ויצרת לך משרזים נוראים ומוראך עליהם, ומברכים וממליכים אותך תמיד יומם ולילה באימה בזיע ברתת ובחיל ובמורא ובפחד, ומזיעתם נמשכים נהרות אש וסער מתחולל על ראש רשעים בתפתה אשר העמקת והרחכת למתפתין ביצון. ובכנ יר"מ יא"א שתצלני מטביעת מים ומשרפת אש ומחרב ומתוצאות מות ומכל מיתה משונה ומכל מיני פורעניות ומכל דיני גיהנם, ואל תעזבני לראות פני גיהנם, ובעת צאת נשמוי ממני לא תמסרני ביר מלאכים אכזרים כי אם בידי מלאכי רחמים. ואח"כ אומר סדר המערכה עם תרומת הדשן ופרשת המן, ואח"כ אומר י"ה מן הקי"ן: פרוח פדות תקרב כתרם מול צרות לחולה בריה וכו'.

סדר יום שלישי.

ויאמר אלהים יקוו—יום שלישי. מזמור לאסף אלהים נצב וכו'. ירכיבה—
אל מחוללך. נביאים: ויקנא ה' לארצו — שמי בניגים אמר ה' צבאות. ואח"כ
אומר זה י"ה מן הקר"ן; אבותיה אבותיה שלשה בשם ישראל כנויה וכו'. ואח"כ
אומר תחנה זו: אתה הוא ה' לברך, הקוית המים אל מקום אחר, הריקות מלא
במלא, המרובה במועט, יעלו הרים ידרו תהומות עד יקבי המלך, ומלאו פני תבל
תנובה, עשב מזריע זרע, עץ פרי וכל ארזים, ונסעת גן בעדן, רב טוב וכל מיני
עדונים. ובכ"ן יר"ם יאוי"א שתצילני מגלות וממרוך ונענוע, ומכף כל אויב ואורב
בדרך, ומאדם רע, ומכף מעול וחומץ, מסוד טרעים ומרגשת פועלי און, ואל תצריכני
למתנת בני אדם ולהלואתם ותמציא לי בידך כל סיפוקי וכל צרכי בכבוד ובריוח,
ותן חלקי כגן עדן עם הצדיקים ועם החסידים ועם התמימים והישרים כלנותם,
ואח"כ אומר סדר המערכה עם תרומת הרשן ופרשת המן.

סדר יום רביעי.

ויאמר אלהים יהי מאורות—יום רביעי. מזמור אל נקמות. וירא ה' וינאץ—
בהם תבונה, כה אמר ה' צבאות נתן שמש — ידי להתפאר.

סדר המערכה עם תרומת הרשן. אנוש אנוש יצרו רע וכו'. ואח"כ אומר
תחנה זו: אל תבא במשפט עמנו וגו' מה אדם ותדעהו וגו' אדם להבל דמה וגו'
ומה יצדק וגו' האנוש מאלוה וגו' הן בעבדיו וגו' אף שוכני וגו' אף כי אנוש וגו'
אם עונות וגו' כי עך וגו' כי הוא ידע יצינו וגו' ואח"כ אומר תחנה זו: אתה
הוא ה' לברך, בראת את שני המאורות להאיר על הארץ ובכל אורים יכבוד ע"י
אורים וכוכבים ומזלות ונתתם ברקיע השמים להיות העולם מתנהג בהם ואשר
תבאנה לדעת בהם ומקרה בני האדם. ובכ"ן יר"ם יאוי"א שתצילני מקללה ומאלה
ומחרם ומשבועה ומנדוי ומשטתא וברך כל מעשה ידי ותשלח ברכה כאסמ ובכל
משלה ידי ותחלצני ותפלטני, ומלטני מזיתת אכזריות וממיתת אסכרה ומארבע
מיתות בית דין וממיתת אכסניות, ותגונני במגינד ותחייני ביראתך וקדשני במצותך
ותחנני דעה ובינה והשכל והשיבני לתורתך וסלח ומחול וכפר כל חטאתי ועונתי
ופשעי ואשמותי וריבה ריבוי ותפא כל תחלואי ותברך את שנותי וקבץ נדחיו
וצדקנו במשפט ורחמי מכל מה שישנאת וקרבני לכל מה שאהבת ושים חלקי
עם הצדיקים ותכני לראות כנין עירך וצמיחת קרן משיחך ושמע קולי והעתר לך
ותחי לרצון אמרי פי ותפילתי והודאתי לפניך ויבאו עלי ברכת כהניך וכל הכרכת
הכתובות בתורה א'יא' ס'ס'.

סדר יום חמישי.

ויאמר אלהים ישרצו—יום חמישי. למנצח וגו' הרנינו. לו חכמו—מידי מצל.
וכרתי להם ברית שלום—ואין מחייד. ותעשה אדם כדגי הים—לא יחמול. עשית
הדברות. סדר המערכה. ה' ה' לנפש קדם וכו'. ואח"כ אומרים תחנה זו: אתה הא

ה' לכרך, השרצת ממים היה וצפיר שמים ודני הים ואת התנינים הגדולים לזיתן נחש בריח, ועקלתון לזרות עליו חברים, ומי כמד להשרות דיוורן כהמון הים ודיוורן באויר, אמת אין כערךך. ובכן יר"מ יאו"א להשריפני לחם חקי וכל ספקי בהרווחה בלא עצבון ודוחק בלא חטא בלא כושת וכלמה ובירך ולא בידי בשר ודם ותצוה את הברכה באסמי וככל משלח ידי ותחדיל דלותי ותשכיחני רישי ותסיר דאגותי וצרותי ותניס אנחותי ותזכני לכירה גדולה אשר תכרה לצדיקים לעתיד לבא לנחת שלחנך מלא דשן ולכוס רויה, ואח"כ אמר פרשת המן.

סדר יום הששי.

ויאמר אלהים תוצא הארץ—יום הששי. ה' מלך גאות לבש. כי איש אל שמים ידו—שמה לרשתה. אנכי עשיתי ארץ—יהיה לכם שלום.

סדר המערכה. לך לך ה' הצדקה וכו'. ואח"כ אימרים תחנה זו: אתך הוא ה' לכרך, הוצאת מן הארץ צונה ואלפים וגם בהמות שדי וכל הרמש הרומש על הארץ בהמות בהרי אלף, ואחר כל המעשים כלם הרימות הלה, איש תרומת, ונפחת בו נשמה טהורה והנחתו כנ"ע לעבדך ולשמור את תורתך אשר צויתו והפלת עליו תרומה ולקחת אחת מצלעותיו וכנית אישה עור לו, וכרכתם לפרות ולרבות ולמלאות פני תכל תניבה, וארבעה עשר [!] דברים בין השמשות בראת, וישרה מלאכתך בעיניך ומה שמץ דבר נמצא בהם ומי מגינם, ברוך אתה פועל אומן, ובכן יר"מ יאו"א שתעשרני מן החן והחסד מלפניך ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ודברי יהיו מקובלים על הכריות ותגדל כבודי כל ימי חיי וברך פרי בטני להרבותם ולא ימעטו ונחיה אנחנו וצאצאינו וצאצאיהם וצאצאי עמך בית ישראל עד סוף כל הדורות יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה ולא יצא מחלציו ולא מזרעו ולא מזרע זרעו שיעבור על רצינך כי אם עושי רצונך ולא עמי הארץ כי אם תלמידי חכמים וצדיקים וצדיקות ולא ימותו בחיי ולא אראה בהם שום עצב בעולם אלא שמחה, ותחכמני כתורתך והכינני עדותיך שלא אכשל בהוראה ולא בלמוד ותרבה גבולי בתלמידים ותגוננני מכל מיני שרים ולילין ומזיקין מעתה ועד עולם. אמי"ס.

סדר יום שבת.

ויכלו—לעשות. מזמור שיר ליום השבת. כה אמר ה' השטרו בנפשתיכם—תודה בית ה'. אם תשיב—פי ה' דברי. עשרת הדברות הכתובים במשנה תורה, וידבר וכו' אך את שבתותי תשמורו—וינפש. ויקהל משה—ביום השבת. פרשת המן וסדר המערכה. וידבר וכו' ויקחו אליך שמן זית זך—מאשי ה' חק עולם. שיר הכבוד: אנעים זמירות וכו'. ואחריו קירא שבח זה: הוית אלהינו עימדת קיימת לעד אמונת אומן אמת, הויתו בלא ראשית ותחלה, וגם בלא אחרית וסוף ותכלה, כי הוא ראשון לכל הראשונים וגם אחרון לכל האחרונים, הויתו בלא תוספת ויתרון, וגם בלא גירעון וחסרון, ליכלתו ולחכמתו ולגבורה אין שינוי וחליפה ותמורה, אין הויתו חוץ ממנו, הויתו בו הוא אמונתו, כל מדותיו מובדלים ומשונים ממדות הגולמנים והגושמנים, אלהים הי היה ויחיה. הוא היה ויהיה, ראה

גדולה ועדות היותו בשמו הקדש תפארתו ועילומו כהוויתו הוסד העולם רום ותחת ונחתו מלם, הפכו וגלגלו לששה פנים וברא בהם ששה פנים רום ותחת וארבע הפאות והעמידם בלי רפיון ופחת, הגבורה לו והכל יכול, בו הכל והוא הכל, הוא מבטחנו תשוקתנו ואוית נפשנו. פתח פתח לנו צדיק וכו'. ועתה ישראל מה ה'—זבת חלב ודבש. ואח"כ אומרים תחינה זו:

אתה הוא ה' לדרך, בראת בשבת נחת שלאנן ושלוח ושקמ ושבת ונפשית ונתעלית וישבת על כסא כבודך וקדשתו והנחלתו לעמך להתענג בו ולשוש ולשמוח בו ולא יוסף עצב ונתתו לדוגמת יום שכולו שבת ומנוחה, ובכן יר"מ יאויא לתת לי שלום והשקמ ונחת כל ימי חיי ושלו ובריא בלא יסורין וחלאים וכאבות וחששות, באין מחסור מכל צרכי לעדנני ולהוותי מדשן ביתך ונחל עדניך תשקני ולחסות בצל כנפיך ולשמחני בזרעי ובכל משלה ידי ובעת צאת נשמתי ממני תצורר אותה בצירור החיים ותהיה מנוחתה כבוד.

ואחר זה מתפללין תפלת אליהו ז"ל: בשם ה' אלהי ישראל, בשם ה' אלהים אלהי מערכות ישראל, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שמך ומלכותך מרומם על כל ברכה ותהלה, כי שמך בך וכך שמך, ולפני כל נכון שמך, ולעילמי עולמים שמך, משמך יעדרו גדודי אש ומפארים את שמך ושמך לא חזו, משמך ינום הים לאחור וכל משכריו וגליו מאדרין את שמך, והארץ בהביטך בה תרעד ועמודיה ינדון מיראת שמך, וכל דרי מעלה שבכל מעון ומעון מאימתך ירעדו ויפחדו, וארץ ודריה תהום ואבדון ציה וצלמות משמך ירופפו, ג"ע וכל חסדיה לישמך וינגו, וכל אשר נשמת רוח חיים באפיו בנעמות לשונו ישים כבוד לישמך, גם אני מרדכי בן שלמה בן אמתך רחל עפר ואפר רמה ותולעה צל עובר ציץ נובל באתי להפיל תחנתי לפני כסא כבודך שתענני ותחנני ותקיימני ותברכני וכתבני בספר החיים עם הצדיקים, ותשים חלקי עם הצדיקים בג"ע בעוה"ז ובעוה"ב, ותן לי מטובך ומברכותך ומחיותך לי ולרעי, ותטיב ותברך את כל דרכי ואת כל מעשה ידי, ופתח לי שערי פרנסה וכלכלה, ותן לי חיים טובים וארוכים ולב טוב ויצר טוב, ותוליכני בדרך קומטיות ושמור צאתי ובואי מעתה ועד עולם, והצילני היום ובכל יום מכל פנעים רעים ומכל רוחים בישין בים וביבשה, מאש ומדליקה ומחרב ומחצים ומכל כלי זין ומטביעת מים ומכל הזיק ומכל הפסד ומרדיפה ומתפיסה ומכל מה שלבי ירא וחרד ומפחד, ותוסף ותטה עלי רוח חן וחסד ורחמים לפניך ולפני כל רואי, כי אתה קרוב לכל קוראך ומצוי לדורשיך, קראתך הי באמת, מהר ענני והושיעני, ואדברה בעדותך נגד מלכים ולא אבושי, ועשה שאלתי ובקשתי ברחמים, בא"י שומע תפלה.

פרשת המן.

תפלת הרמבי"ן: יר"מ יאויא שיהיו חולי עמך ישראל גרפאים, ואל יחלו הבראים, ותצילם מיד אומה הרשעה, ודקדוקי עניות ומכל מקרה ופגע רע (אולי: רעה), ולחשוכי בנים תן זרע עוסקי תורתך ושמך יראים, ותוציא מטסגר כל הכלואים, ותפקוד כל העקרות, ותתיר לטוב כל החרות, ותתן טרף לעניים ודכים, ותרחם על עמך ישראל עוכרי דרכים, ואת האנוסים שישובו, ומעשיהם ייטבו,

וקרב לנו שנת גאולה, ולא נבא עוד לידי תקלה, ותסיר כל הדברים המעכבים, תשובה מעל השנים, ועם עבדיך תזכור עבדך, אשר נפשו וטרפו בידך, וכדאיתך ובתורתך, להחזיקו, ולתת לו את חקו, לחם לאכול ובגד ללבוש, קראתיך אלהי אל אבוש, יהיו לרצון אמרי פי וגו'. לדוד ה' אורי וכו'.

וזה קורא לערב בפרשת ואתה תצוה: וזה אשר תעשה על המזבח — לשכני בתוכם אני ה' אלהיהם.

י"ה מן הק"רן (הקדוש ה' נתנאל)

יום ראשון.

ה' אלהי הצבאות מי כמך חסין יה, ה' אלהי צבאות יהודין צבא רום ודרי נשיה, אות הוא ברבבות צבאיו ומה דמות אליו דמיה, איש לוחם משרתיו ולו ענות עני לא בזויה, אל ראשו לכתר עת רון עלות כת פנימיה, אמרה קק"ק בת שלישיה, ארץ מלאה כבודו וכל כת אופן וחייה, אז ברוך כבוד ה' ממקומו ענות רשויה, אורה עמו כחשך ענן וערפל כסויה, אמר השכם והערב כנף ארץ אוס תרומיה, אל מלך נאמן שמע ישראל פה פצויה, ה' אלהינו לו מלוכה קרמוניה, ה' ימלך לעולם לדור ודור הללויה, אחד ארון דוק וחלד יהיה וזהו וזהו, אל כל חי תהי שכנית מלך ביופיו חזויה, אני ה' אלחיים אוי אומר בקול הומיה, אמת חותמו מרומם על כל שיר והודיה, אלו פיגו מלא כים שיר והחזיה, אין די לחוות פלאיו לו תהלה דומיה, אין לנו חקיר הודו וכל עין לראות כהויה, אך לכבודו יצר נשמה תחכמוניה, אל יתברך מול חמשה בחמשה עלויה, אלהי האלהים ועם דל ושפל לו חנייה, אדוני האדונים גדול העצה ורב העליליה, באחד ומי ישיבנו דן עולם בכסא רם ונשא כלי רמיה במרכבה אשר נראית כנושאת ובשמו נשויה, ביה צר שני עילמים ימין מפחה שמי עליה, בלי עץ ואבן ועפר במים כלויה, בשעלו מדר מים בארץ יסד אשיה, בלי סבך צפון ועל בלימה ארץ תלויה, במשקל עשה רוח יום ולילה יגיה, ברא כל הוא ראשון ואחרון כל בריה, במדת רחמיו בראם לכל מעשיו לו כלויה, במאמר לכל שם גבול גזירתו לו שנויה, בוחן לב וכלויה וכל חכמה לו גלויה, בא במדבר מתוך מאסר וחולה ויורד אניה, בצר יענם בידו מחץ נפש וצדיקה (חסר אות ג') דורשך ענה נכספה לך נפשם גם כלויה, דרור תקרא אל שבים אשר בארץ מאפליה, הקצרה ימין נאדרת בכח וחיל שגויה? הושע ימיך ועמך מיד אם נכריה, ובאו באש ובמים ותוציאם לרויה, ואם לא נרצה עון כת בשבט פשעה ררויה, זכור אב זקן נכחן ככך יחידו עשיריה, זך בן שלשים לשלוח גויה, חליפיו כסבך איל לעולה בהר מור רצויה, חי לעד ראה אפרו זכור שבועת טוריה, חקוק בכסאך תם זכור יושב מקום דת הגויה, חוט משולש לא יתק ופרה כת עכריה, חזק בתום אמהות ושכמים יד רפויה, חטא אם לבשה ומלבוש חסדם עירום ועריה, חסרך רב ובריתם וחסד נעורים עדיה, מוכת חן אחריו רצה במדבר וציה, טרם שמיעה כחני לך (?) הקדימה עשייה, אשת כלולים לה זכור איש דת קבלה רעיה, יה חפץ ברוב צדקו הגדיל לה תושיה, יושב הכרובים בת צרופה ככור עניה, כאב רחמן שדי חמול לצרתה אמור דיה,

ככתב עין סגולה נחלה קדם קנייה כצאן נדחה ושכחה מקום רבצה נאות רעיה, כשה פזורה דרה בין צאן אויבים שה בריה, לך טחכרים הבלם ועל עדרם עדרך כעוטיה. למכה וחרפה ביד צר ומשחית תארה וניה, לחמה היא אנחתה ודמעתה שקויה, לך גלוי לולא צר מצרה לך מאויה, מי ראש יגון שכורה ולא מין סבואה, מלך מלכי המלכים התחשוב כזרין שגיה, מול חובות זמן ומקדש תשלם שפת ביטויה, נגד נתחים שתים ושלוש מול כל חוליה, נדברת פיה רצה כמו במקדש נדבת שיה, סוכל עולם מרם פנת אבן ירויה, סקר היעטיה לב אניש רע ממכת חטא מריה, על כן ברא תשיבה הקדים למכה מריה, עדות לצביר ויחיד כסיני ידיד מצויה, עולה ומגעת עד כסא כביר דלוייה.

יום שני

פדות פדות תקרב כתרים מול צרות לחילה כריה, פשוטה ימין לרשע בשוב מדרכו וזיה, פתוחה דרך לשכים.

לצדק בכי וגעיה, צרי ייסורין למכת חטא וכת בשכי שבויה, צרות מצאה שטנה ותשעים ורוב תאניה, צור מחסה נדפוך וגוה למכים ילחיה, צר ככשה לאמה וישן נפולה ועין סמיה, קדש עצמך רצוחה טבועה ובאש קלוייה, קצבה אין למכת בת מאהבים יום יום לקויה, קלים שכה כרמון מלאים דת והודיה, קנא לשמך מחולל בין עובדי משכיה, רועה ישראל ראה צאן למאכל כים (?) זרויה, ראה עמך ועירך ובית מקדשך הוכת שאיה, שתי ידיך כוננו ומשם דין והוריה, שכינה וכפרה ושם היתה אבן שתיה, שמש ציון כדבר עד נאמן אוריה, שוב ברחמים יאמן דבר עד שני זכריה, שית מקדש על מכוננו והעיר על תלה בנייה, שלח מכשר ומשיחך תקע שיפר כנוס שבויה, שמחת עולם בראשה ותשוב בציון פדויה, שמך יבוס קמים לא בקשתה וחרבה ותליה, שית כאדום אויבתה על שמריה קפויה, שפוט גוים באף וחמה כמדת דין אכזריה, תפליא צור חסרך עשה כמתקוממים פליליה, תחזק מנן וצנה וחגירת מסע ושריה, תהרסם כחרבך הקשה ובזרועך הנטויה, תלבש לבוש נקם אל נקמות ונקמה עמויה, תטלא כסאך ושמך בגוים עשה כליה, תמחה שמש וְגוֹם שים למורש קפיד ואיה, תשקם כסוטיה לנפיל ירך וכטן צבויה, תנם טמותי תחלואים שחין רע כאכ וכויה, תולעתם לא תמות ואשם לא תהיה כבויה, תראה די נקמה יפת עין אדמוניה.

יום שלישי

אבותיה אבותיה שלשה בשם ישראל כנויה, בשלש דת וישראל וכהונה ולויה, גם תשלש יום כמקרא בתלמוד כמישנה שנויה, דת הוגה לשמה רצה מעוטה ורבויה, השקט וכטח צרקה ושלום שכר עשויה, ושמרה לזה ולבא ובעת מיתה לְיָוִה, זכחי אלהים שברון לבה ורוחה ודוכיה, חלבך ודמה מעטה רצה כהקטר והזיה, מרם נקרא תענה רצה שיר כעולת ראיה, יחי תחנון רש כמנחה ודמעה כנסך שעויה, כרמך נטע שעשועים לעובדי דרך ארויה, לעלים ולאשכולות שמור פקוד גפן פוריה, מינים ארבעה אנודה כלולב שעה עניה, נצר חלבנה עם לבונה כסמי קמרת מנויה, סלח לה תחי ממי חטא כחסר ורחמים משויה, עדתך דלות

מי ישעך אמנתה יהי דליה, פלטה מיד צר לך מיחלת וצופיה, צמה צדיק הצמח
לאם בנת כלויה, קדוש יושב תהלות קטרת שעה הלויה, רומם קרן משיחך וקרני
הודה וצבייה, שמן גער תהי מדת הדין לשל רחמים כפויה.

יום רביעי.

אנוש אנוש יצרו רע היעמוד אם עונות תשמור יהי נ'ת'עב ונ'א'ל'ה נפשו
כמים עולה שתויה, ב'רוח זוננים ומשאת שוא מאל זר כרויה, ר'ב באשה וצחנה
בעם אל וחכם (?) גירויה, י'ו'ס'ף בה דאבון כגבר פשה שאת בה ומחיה, ה'ז'ק
כעבות עגלה תחילה כחוט שש מויה, ה'ל'ף אורח גדול בית לו צאן עשויה, מפונק
כנוער עברה וסוף יעיר עוויה, נפש בניין (?) לב נעורים חשוב תהפוכות עשויה,
עורה דת ותשובה למרה היות רפויה, כניתנה למשה תן לה שר תורה יפה-פיה,
מי חטא לא יכבו אש דת אין ערך לשוויה, באור יום ואחכה עזה כהזכיר לו מרה
חן לויה, תנה לה לב בשר והסר לב אבן וסר קשייה, בהזכיר יום מיתה דחות
צפוני לעפר שחוויה, אדם היגאה באמו מפה סרוחה סחוויה, אפר דם מרה וסוף
גויה בעפר בלויה, בשר בושה סרוחה רמה לשאול קוויה, עתידה ליתן דין וחשבון
פני צור ושלם נשיה, הוי שכחה יוצרה ימי הכלה בשמנה ועביה, אמרה אין אלהים
הן נפשם שלוויה, קצה כפת תם כחרה בענבי אש שרויה, בצקה החמיין כשאר
רע בעצי שא אפויה, מתקת חלת דבש חטא ביערת דבש רדויה, רוצה תשובה
מיסרה כנגע כמכאוב דויה, לא סר אולת כתושה כמכתש אנהה ועלויה, טוב לא
היתה ונהפכה כמעי אמה שליה, פתאום יבא שכרה ורואה יאמר איה, למות
תוצאות יגיש תלבש אמה חלילה, חנוטה בקברה לפי צר עמוקה רחבה נהויה (נהויה?),
לגיהנם יקוד עצים ואש מאתמול התויה, לנפש זר ואין צריך ללבינה כבשר בקלחת
או על גחליה צלויה, ומאש לשלג ותצנה כטיש ווי כי מקום יפיה, רב גוף כנפש
בשלמי לרשע שחת כרויה, צור יחכרם יחד כמו עון חבוי (?) בן גויה, תמול
אכלו בוסר חטא ומחר שנם קהויה, בוכים ומצדיקים דין יד ה' כם הויה, צדיק
אל פיו מרו נפשם כמשפט ספויה, ספרו פושעים כספרו על אחאב וראשויה,
יקוננו על שכרם כעל שבר עמי ירמיה, יחרד ויתר לבני כדמעו ערשי מסייה, לא
יועיל הון ונפשי לב קרעה ולא משיה (?) פן תמות כאין מוסר בלא עתה עריויה,
לבשה חרדות וצעקה למלא רחמים בכסיה, למדות שלש עשרה בלי חזרות ריקם
חסיה, עד עבור זעמך כסכת ענני כבוד חבויה, יושב על כס רחמים כך סברה
וסכויה, לא אמות כי אחירה ואספר מעשי יה.

יום חמישי.

ה' ה' לנפש קדם חטאה ושומרה ככוריה, ה' לחוטאת בשונה חטאה כענן
מחוויה, אל עונה בעת צרה רופא נפש בחלילה, רחום מקרב נפש כמדת הדין דחוויה,
וחנון חינון חנם ערומת תם וחכיה, ארך אפים לתם לרשע אשמה תלויה, ורב חסד
כבוש עין לכף חסד הטיה, ואמת גמול מצורה ליום מחר והיום פריה, נוצר חסד
לאלפים לאוהביו עבירה נשויה, נושא עון יחדי בכף משקולת חצויה, ופושע
עבור ראשון וראשון מדידה נשויה, וחטאה בשגגה לשב פשע והעוויה, ונקת למודה

ועיזב וגפשו מֵעַ צפוייה, לך טוב להורות ואודה פשעי בהשתחוויה, בעדי בעד בני עמי בקול מר ובכיה, בעון חולל גו בחטא יִחַמְתוּ אִם ואויה, ערל חטא לב טמא ישפה ועז פנים כאשה זנויה, ככד חטא עון ופשע מלא שוא וצדיה, החטיא את נפשותינו ובהשמה (ובאשמה) ושערוריה, פרעה עצת תם אישה ותוכחתו לא אבויה, קנא לה ונסתרה ותחתיו טמאה שטויה, עין ולב סרסורי חטא כיצרה פתויה, בור ריק תם ובור החטא מלא כבור בן נתניה, שוא יפהפיה משנה לרע במעשיה כבוש יה. אוי מאסה עיל יצרה ועול יצרה רצויה, ברע בחרה ורע ציר מאת ציר לַיְדָה אָנוּיָה (אנה לידו), תתחר במרעים עִשָׂה עולה קנויה אִפְדַת זהב מחסֶה וסתרה חמדת שְׁפִיָה, מסכת שוא עשתה תך ומרמה צפוייה, הרה עמל וילדה און ומחטא כנויה, שכולת חטא ולפני המון חטא רב עורף פנויה, בהמון רב חסדך הִרְבַּ ורחמי שמך אתויה.

יום השישי.

לך לך ה' הצדקה ונפשנו ונפשנו ראש חפוייה, כבושת פניה ועל צמאה ורוה ספוייה, אֲשֶׁמָה בָּגְדָה גְדָלָה גַּבְהָ דַּפְיָה, הָעֵנֹתָ וְהַרְשִׁיעָה זֹהָ חַמְסָה בְּכֹלֶיהָ, ספלה שוא יעצה רע זוכה לצה מעויה, מרדה נאצה סרה עותה פשעה פתיה, צרה קשתה עורף רשעה שחתה תעיה, בכל נתחים עברה כל חקות דת וצויה, לא יסבה (שוח) לה על כן צור הרבה אניה, הלך עמה בקרי כהלכה עמו בקריה, בחטאה למשסה מעל רב פשעיה הגויה, צדיק צדק דינך ולכל הבא ראויה, בתורה תכבדך ועקדה וזכחה כשיה, ארנה כסות שיר ותחננו ערבה שיר הודך שתיה, טוב וסלח סלה ומחול וכפר שעה ודויה, למען שמך ומשיחך אם רוב עונות ענייה, שוטע תפלות מחה פשעיה כעב ומרייה, מי מורה באזיב זיוק עליה לחמויה, מה בצע כרמה עת רתה שאול תחתיה, נפש מות לא תיך ומצות חפשיה.

יום שבת.

פתח פתח לגוי צדיק שומר אמונים שערי עניה, כנענו כהר מור עוקד וכן נעקד נגר יה, כיעקב כבית אל כיוסף כמאסר איש מצריה, כעל ים סוף גדילים גדילים מן ידי עגלה יפהפיה, כמו נענו אהרן ומשה בתיה (מרים לפי המדרש) כמו פנחס בשמים בקנאו הבא על הגויה, כמו בגלגל יהושע לא ישגבה לו קריה, כמו במצפה שמואל כשני תאמי צביה, כמו בירושלם דוד ובנו ידויה, כנענה כהר הכרמל הנביא אליה, כמו בירחו אלישע בין השונמית החיה, כיונה במעי הדגה כמו בחליו חזקיה, כמו בכשן האש חנניה מישאל ועזריה, כנענה לדניאל בגב אריות וגורי לביה, כמרדכי ואסתר בשושן כנגולה בן שריה, כמִןּוֹן ימי הכהן הגדול מתתיה, כנענה ככל דור וכימי פרעה עִשָׂה בן שניה, נא תאזין נאקת אם לקץ ישעך חכויה, רפא ישכריה כצרעת כמרים כנעמן פשויה, כההפך קללת בלעם למוכה בן הפוך חזויה (?), ואבלה לגיל דמעה מעל פנים תבא מחויה, תינק שד נחמה וזיו כבודה מצויה, תחי מרם בענכיו משומר חכליליה, כשלעץ חיים אשר לא ידעו עיש ואיה, יראי ה' כלם ובתי כהונה ולויה, באור פני מלך היים בשובע שטחות חזויה, ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה.

סליחות מנהג בני רומה

נדפסות

עשרה בטבת	אבותינו בשלותם. בעטו	1
	אז בעזבי מקרא דת מעת אל עת	2
	אריה מסככו בעת עלה	3
	זכור ברית אב המוני	4
	אליך ה' אקרא, ככל דור ודור	5
	אל דמי לך רב וגואל	6
	יומם עינינו תלויות	7
	תהינה עיניך פקוחות ואונך קשבת	8
צום אסתר	אכשרה בקהל רב תוקף ועוזו אלי זה	9
	אלופי דת וחכמי דורות	10
	אתה האל עושה פלא	11
	שוכן עליונים מלך מסכית עתר	12
	אל אחד ואין שני תהי ירך לעזרני	13
י"ז בתמוז	אתאנו לך יוצר רוחות	14
	תחלת ארה אבותינו נשאו בארה שלותם	15
	אנהים כמר יהודתי	16
	כנסת ישראל זועקת בקולה	17
לפני ר"ה	למקדימים תפלה בל תסתם תפלה	18
	מחי ומסי	19
	אעירה שחר על דברתך	20
צום גדליה	אמונה אמן עצורת מרחוק	21
	תאלת יום ענוי וארעון	22
	אמרנו נגזרנו לנו ואין דורש	23
	שלומי עליון ישני מכפלה	24
י"ח ערבית	דלתך הלילה לשבי חטא הותרו	25
	יום יעלה נקראה	26
	ישראל בחירי אל	27
	יה אשר גאה גאה	28
	ברוך אלהי עליון מראש אחרית חוזה	29
	ירצה עם אביון	30
שחרית	שופט כל הארץ	31
	יערב חין ערכנו	32
	ביום עשור קראתיך	33
	שחר קמתי להודות	34
	בני ציון היקרים	35
	ביום הלבנת פשעי	36

נדפסות

ישן אל תרדם	37
יצו האל לדל שואל	38
יה צור עולמים	39
ידידי אל ברכוהו	40
ביום כפרת עוני	41
יחידתי בצרתי	42
מולך מוני	43
יצ"ץ צור מחרכו	44
שרי קדש היום	45
יום שבת וכפורים	46
ישראל עם קדוש	47
לא בקשתי אל אבטח	48
אל נכספתי לראותך	49
בליל על משכבי	50
אלהי קדם מעונה	51
יעירוני רעיוני	52
יה למתי צפנת	53
בקר אערך לך ואצפה	54
אז מקדם הקדמת תשובה	55
אין לי בטחון כי אם עליך	56
יוסף אשר מקדם	57
את ה' בהמצאו	58
אנוש מה יצדק דין לפני בוראו	59
בעשור יום גילות	60
דרשנוך בכל לב	61
ה' שמעה בקולנו, קול יעקב קורא מתהום	62
מצרי ערי יצרי	63
שוכני בתי חומר	64
אזנו יצורי אלי	65
אודך ה' כי אנפת בני	66
את פני מבין צפוני	67
ארעדה ואפחדה	68
אלהי אל תבישני בדיני	69
אלהי אל תדינני כמעלי	70
ה' אך כך בטח לבני	71
אקום חצורת לילה ובנשף אקדם	72
שלומי עליון ישני מכפלה	73
ביום שבתון ענוי יונה	74

נדפסות

	בעלות יום החקר	75
	שביה עניה	76
	אדם איך ינקה ואין לו מעקה	77
	איום ונורא משפט יום בווערה	78
מוסף	אנוש איך יתכפר	79
מנחה	ידך פשוט ופתחה	80
	בת עמי לא תחשה	81
	במקדש אל והיכליו	82
	אביעה כתם עוני	83
	איום ונורא צום העשור	84
	אשפוך תחנה ביום זה ברנה	85

במחזור גדול כ"י שבידי

לכל תענית	אתה תקום תרחם	86
	אתה תשמע מן השמים	87
	אנא שומר החסד והכרית	88
	שחרנוך בקשנוך יוצר הרים	89
	מקוצר רוח ומעבודה קשה וכבדה	90
	אלהים למדתנו מנעורינו	91
	איך כך מקוה ישראל ה'	92
	אפפו והקיפו עלי אויבי בנפש	93
	אלכה ואשובה אל אישי הראשון	94
	אנשי אמונה אבדו	95
	אלהי ישראל צדיק אתה אלוה רב סליחות	96
	זכור ברית אברהם	97
תענית צבור עם תקיעות	איך נפתח לפניך דר מתוהים	98
	ה' אלהי האלהים ואדוני האדונים, באנו לפניך	99
	איכה שפתי אהיה פותח	100
edit. בסוף המחזור	אל מי אנוסה לעזרה	101
	אנא מהרה כלרה קוצי כרמך	102
edit.	אני קראתיך כי תענני אל ותעתר אלי	103
	אויבים קמו עלי	104
	אראלים צעקו חוצה	105
	אריוך דמעתי	106
	אכורת עולם אמרת עולם	107
	אוחילה קירות לבי	108
	אכורת עולם ישני מכפל[ה]	109
	אחינו ישראל הסעורים	110

נדפסות

	אוספו אבות ובנים	111
	אמוני עתים אפסו	112
	אותותינו לא ראינו	113
	אווה לי כי גרתי משך	114
edit.	אליך ה' נשאנו עינינו	115
	על זאת תאכל הארץ	116
	אבלה נבלה תמה	117
	אתה גלית סודך לצופי חזיוני	118
	אחוזנו צירים כצירי יולדה	119
	אבלה נבלה הארץ ואטללה	120
	אפסו חלש מגנחי ממצורת	121
	אשפוך שיח תחנון	122
	אז בשפוט רמתי כגדו מרוב כל	123
edit.	אגיד נפלאותיך איום ונורא	124
	אבדו חכמי גזרת יושבי גנים	125
	אויבים אורבים אין לנגדם פחדך	126
	אחוכה אשר אורשה כבת מלך יעודה	127
	אוי לי מיום פקידת עוני	128
	אוי נא לי כי נוסף יגון על מכאובי	129
	מאנה הנחם נפשי	130
	טוב ה' לקוויו ואזניו אל שועת מיחליו	131
	אלהים אתה כוננת כוכבי מעל	132
	אזכרה ואתמונג ונפשי אמולה	133
	איך איבה שגבה אהבה	134
edit.	ישמעני אלהים בקראי לנגדו	135
	אהלי שדרד ונתקו מיתרי	136
	אלי אלי למה זנחתני ותמסרני	137
	אלהים בעלונו אדונים	138
	אלי אלי למה עזבתני	139
	ישני חברון ירדי אל אציליו	140
	איה רחמים גואמים מבקשי רחמים	141
לפני ר"ה	שערי שמים כלולי אש ומים	142
	תורה הקרושה התחנני בבקשה	143
עשרת ימי תשובה	אמנת מאז ארשרת ניב שפתים	144
(נדפסת בסליחות אשכנזים)	איתן לימד דעת מאליו	145
	אקדם בנשף ושחר הקדמתי	146
	אקרא יומם ולילה ולא חחרשתי	147
edit.	אשירה ואזמרה לשמך גואלי	148

נדפסות

	אנקתי אליך קרובי ומצדיקי	149
	אני בעודי במאסרי	150
	ירא לבי ורועד	151
	אליך ה' נשאתי עיני	152
	אל חי בכל עצר	153
	מבית צבי ארמונה	154
	מושל דום ברוב אונים	155
	שטפוני דמעותי	156
	אליך אלכה	157
	שבת ראש מקראים	158
	בקר אור צוירת	159
	אנא האל מלך צור ישראל וגואלו	160
	מושיעי לעתורת צרה	161
	תמיד קרוב לעמך ונדרש לקר"ן	162
יה"כ שחרית	אפסו אנשי שכל ובינה	163
	אכיון המשוע	164

במחזור כ"י שבידי עם עבודת ראב"ע

edit.	אלהים אל דמי לדמי	165
	נפש יקרה את ה' הללי	166
	אבלה נפשי וחשך משחור תארי	167
	אתה הכנת צרי לכשולי עונות	168
	בני עמי במהלליו יעירון אשמור לבקר	169
	קדוש שוכן עליון	170
edit.	אנא היום בתפלה אל מקדשי אל	171
	בי ה' הצליחה	172
edit.	מפלמי אלי צורי סתרי ומנני	173
	תפלת עני נפשו בהתעטף	174
	אומץ תוסף טהר ידים	175
	שמך נורא ואין בלתך מרוטם	176
	שעה צור אל אמרתי	177

כ"י הבא ממודינא

	האל העירה וראה, צר על עם שפל ינאה, פורץ נדר הדר	178
	עדר הנלאה,	

נע במדבר נשבר בבר אין רואה.

שעיר חווה מדות, בנוה קרשך בטוח, אל חי כמה שמה
למה ינוה,

גם יתעדן חמדן ומדן עם שוח.
 נוסעה יונתך חונה, בכפור ובקרח לנה, לבה שואל שואל גואל
 יבא נא,

גם כחורב עורב אורב ליונה.
 יונה כי בי תוחלתך, ראיתי בשבי שבתך, גאון לכשי חכשי
 ונשי צוק עתך,

חפי כפי עתי אתי משכרתך.
 ראש ישאו בני דורשי, לך עמי יובילו שי, צאני אִמְנָה אקנה
 אבנה מקדשי,

אהיה דורש שרש יורש בן ישי.
 יבנה מלאכי מגדל, ציון וכבוד צר ידל, רוחי אִשֶׁב אִשֶׁב יושב
 שם נבדל,

תוך אולמי עמי ושמי יתגדל.
 השנירי שם משורר, נזכר באשמורות אוניון, ואולי נמצא
 שם הפיוט הזה, והכרשי מזכירו בכלל המשוררים
 המשובחים, עיין אגרותי "ניסן תר"א.

הפיוט הזה נמצא ג"כ בכ"י Tetuan דף קל"ו.

179 (אחר וכשחטאו אבותינו במדבר אחר מלורת ולא שוה לנו), איך מכל
 אומות, הושפלתי עד תהומות, ומיום שנותתי לשמות, אין בי עזר ותקומות.
 מדוע כל שכנים, מתוך חרבותיהם נבנים, ואני הרי אלף וכמה שנים, כוכה על שני
 חרכנים. תרבות כל בנות, בשמחה ובגינות, ובנות יהודה וישראל האנונות,
 תמיד בנהי וקנות. יודעי כי מלעיבים, מה לכם עניים ועלובים, כי מקדם כבנים
 חשובים, ועתה ככלי ריק וכלבים. חזו קץ גלות, עד מתי אתם בסכלות, הלא
 תדעו בפלילור, כי תקותכם הבל והוללות. זאת בעת אשמע, עיני דמוע תדמע,
 בקול מר אועק ואשמע, עד אנה הי שועתי ולא תשמע. קדוש שוכן ערבתי,
 תפלותינו תהינה ערבתי, וכאשר הראיתנו צרות רבות, הראנו נא גם את
 הטובות. ואתה צדיק על כל הבא וכו'.

אִמְתִּי.

180 מכניסי רחמים הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים, משמיעי תפלה השמיעו
 תפלתנו לפני שומע תפלה, משמיעי תחנה השמיעו תחנתנו לפני שומע
 תחנה, משמיעי צעקה השמיעו צעקתנו לפני שומע צעקה, משמיעי נאקה השמיעו
 נאקתנו לפני שומע נאקה, מכניסי דמעה הכניסו דמעותינו לפני מלך מטרצה
 בדמעות, השתדלו והרבו תחנה ובקשה לפני מלך רם ונשא, הזכירו לפניו
 השמיעו לפניו תורה ומעשים טובים של שיכני עפר, ויזכיר אהבתם ויחיה זרעם
 מרם שלא תאבד שארית יעקב, כי צאן רועה נאמן היו לחרפה, ישראל גוי אחד
 למשל ולשנינה, מהר עננו ה' אלהינו ופרנו מכל גזרות קשורת, והושיעה ברחמך
 הרבים משיח צדקך ועמך, הזכירו לפניו השמיעו לפניו אנקת שח פזורה, הריסות

מזבחה, שיממות היכלו, הזכירו לפניו השמיעו לפניו אנקת השבויה, ואמרו נא לפניו מה בצע באבדך, ויזכור אהבתו וישוב מחרון אפנו. איה רחמים נואמים מבקשי רחמים וכו', רובו נדפס בסליחות אישכנזיב.

181 אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים, נ'וראותך גלה, וחסד אשר מעולם הפלא, כי גדול מעל שמים. ידענו ה' רשענו, ורוע עון מרינו, נוגע עד השמים. ד'לוננו מתלאות, ה' אלהים צבאות, שוב נא הבט משמים. ו'פקוד גפן זאת, וידעו כי ירך זאת, רומה עד השמים. יושב בשמי שמי קדם, זכור עדתך קנית קדם, השקיפה ממעון קדשך מן השמים. ד'מו כי אבוד שְׁבָרִי, ולא ידעו כי בעזרי, רוכב שמים. באנו באש ובמים, נשא לבכנו אל כפים, אל אל בשמים. הלמוני שְׁעִיר ופרא, עד ישקוף וירא, ה' משמים. דבַרְתִּי אל אל אישימה, ארוד בשיחי ואהימה, ואתה תעמוד השמים.

דויד.

182 פתיחה לעשרת י"ת: עדת ה' נפרוש כפינו לאל, אולי יחנן שארית ישראל. הקבצו כלכם באימה וביראה ופחד, לקרוא כלכם בשם ה' ולעבדו שככם אחר. מבוהל עמדתי מרעד שנגותי ודונוי, כפר לעמך ישראל ה', מלי יהיו רצוים לפניך כמטרת, תכון תפ' קמ'. שיה אמרי שעה ורצה והערב, משאת כמעי. שמע וקבל ברצון קול תחנוני, אמרי האזינה ה'. הנקם נקמות ממתלחשים עלי להרגי, בינה הגיגי. הקשב שפך מעני אלהי ישעי, הקשיבה ל' יש. חסרך משוך אחריו גדול ומחולל, מלכי ו' כ' א' א'. זכור לברית תמימך צורי וגואלי, ה' בקר ת' ק'. קשוב תחן עמך כרצוני מצפה, בקר אַעֲרַךְ לך ואצפה. וחסר פשע מעמך אשר קנית, כי לא א' ה' ר' א'. אזון אנקתנו טהור טראות ברע, ולא יגור במגורך רע. מעוז ומחסה מרעיד עמדתי מאימתך, ואני ברוב חא"ב. צורי סוככני וחופפני בצל אברתך, אשתחווה אל הקב"ה. בינה הגג צפצוף יונה תמתך, ה' נחני ב'. תודיעני יראת שמך וישגני ביראתך, הישר ל'ד. ודרך רשעים הפוך והפר מחשבותיהם, האשימם א"י"מ. רגוך והמתך שפוך עלימו ותכלמו בפ"ה. הם קמנו (הרם קרננו) ועל אויבנו שלוף חרבך, כי מרו בך. ה' שִׁמְחָה לב מחיני מוֹבֵךְ, וישמחו כל ח"ב. מלוך נא על נחלתך ועמך, ויעלצו כך א"ש. סלה לעוננו וקבל שיה אמרינו, ה' כצנה ר"ת.

משה הזק ואמץ בתורה.

183 אתאנו עֲדִיךָ, עֲדִיךָ ושהדיך, לבקש חסדיך. כעבור תרחם, אב המרחם, על נישואי מרחם. גמול עמנו חסד, כי עמך החסד. אך אפים ורב חסד. דפקנו דלתיך, צַגַּרְתָּ לעמתך, בחיל לחלותך. השענם בצדק, קרומים פועלי צדק, דַּפְּיִם להצטדק. והקשיבה ועשה, למען נעקד כשה, ותהיה לנו למחסה. ועק משוֹעֵיךָ, שעה מְרוֹם רִקְעֵיךָ. חס[א] אם גדל, ועד שְׁמֵי דָק נתגדל, חוסה למענך עם דל. טיעתך בל תעקר, ודינם לא תחקר, אדון כליות חוקר. ימים עשרת, הקבעת בתפארת, לאום כאישון ננצרת. כרוע כס ברך, ותשובה להערך, מצוא לפניך אך. למענך חפץ בתשובה, השיבנו ונשובה, וסלחתי ממך נקשיבה. מלאך מליץ, שית יושר להליץ, ועצמותינו יחליץ, נחנו כמעגלי צדק, ואל תכא לברך, בְּלִי

מעש וצדק. שא נא לפושעים, חמאים ופשעים, וכך יהו נושעים. ערוב ארשרת רון, ותשבת אף וחרון, מחכצלת השרון. פוקדיך בכל מעש, כפעם כפעם תעש, נוח לרצות וקשה לכעס. צפה בדלות דור, שיוכן ברום מדור, ופרצותינו תגדור. קרע שטר חוב, וגדול פשע וחוב, תזרה כמוץ רחוב. רחפנו בצל ימינך, התגונן במגנך, וכבוש זעם חרונך. שאלותינו תמלא, חסדיך הפלא, ועלינו רחמים המלא. א"ב.

184 ישראל עמך תחנה עורכים, שהם מצרים ולהוושע צריכים, צריהם עליהם על מאריכים, כל זאת הגיעתם ושטך מכרכים. 'חלי ומכאוב להכתב לא נמסר, עלבון מנוער מהם לא הוסר, 'קדוש בידך לפתח מוסר, באומנותך הנקיה ולא באומנות בשר. 'הלוכז צדקה ולו כמעיל עטויה, ממכות עצמן מתקן רמיה, 'קוטם ערתך מנפילתם הטטויה, ככחך הגדול ובזרועך הנטויה. 'שמאים האומרים לנחלתך לחבל, כבודך ואחזי הכלם להתחבל, 'נצר נתעב לאלוה לקבל, ויראתך הקדושה והטהורה לנשוש ולנבל. 'באהבתך ובחמלתך מנשא ומנטל, עצתם תספיל ומחשבותם תבטל. 'רכת המהומה בנייהם הטל, מלאך אכזרי דוחה ומטלטל. 'בעבור כבוד עצמך ושם קדשך המהלל, נוראות הפלא לכל בניום תתחלל, 'ועוציהם ואיתניהם תוליד שולל, ובחם תעולל כאשר כי התעולל. 'מקים מעפר דל ואביון מאשפרה, כנסייתך אל תתן לכלה ולחרפה, 'אם בפוקדיך מתעצלת ומתרפה, על כל פשעיה תהא אהבתך מחפרה. 'יתירה חנתם לפניך אדוני האדונים, בין כך ובין כך קרואים לך לבנים. 'ורחמיך יקדמונו מלך עליונים ותחתונים, מרם ישמפנו הים הזידונים. חפצי קרבתיך על כל הבאות, החישה לנו ישועות הנכאות, קדוש עשה עמנו לטיבה אות, חזיק' גואלם ה' צנאות. יצחק ברבי מאיר. נדפס בסליחות פ"פ

185 'אילותי לעזרתי חושה נא וענני, מכף מעול ואומץ פדני והצילני, כי לך לברך הוחלתי כמעלי אל תדינני, ואל בחמתך תיסרני. 'ברונו רחם תזכור למען שטך, הכט לברירת ופקוד נחלתך ומקומך, הפלא חסדיך מושיע חוסים כנאומך, ונפלינו אני ועמך. 'רב ארת צעיר מעביד בעברי אמריך, בל למד צדק לשמוע דברך, ועתה לבאים דפוק דלתיך האר פניך באורך, 'ישב נא אפך וחמתך מעריך. 'הכיטה וראה משמטת שער ומזמותיו, כרוב פשעיו הדיחחו ימה במצולותיו, בל יקומו נצח יסע יתדותיו, אין אלהים כל מזמותיו. 'מה בצע בדמי אשר בידו מכת, לא רבית במחירי אשר האמרת, הנרת חנות השכחת וברית לא זכרת, ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת. 'חרפת עבדיך זכור נורא ואיום, אשר חרפנו אויבינו כל היום, באמרם אלי איה אלהים עליון, מציל עני מחוק ממנו ואכיון. 'קנאתם קנא ונקום את נקמתי, יבושו ויכלטו חפצי רעתי, וחטאתי שא נא היום בתענית, חושרה לעזרתי אלהי תשועתי. אברהם חזק.

186 תענה 'אנקת נתונים בצרה ושכיה, כשענית לאברהם בהר המוריה. תענה 'בוחרי ישם קדשך לשבח, כש' ליצ' על גבי המזבח. ת' 'נעיית פזורים נדחי

ישראל, כש' ליע' אבינו בבית אל. ת' 'דבוקים כך עכורו ייסורין, כש' ליו' בבית האסורים. ת' 'הגיון שארית יהודה ואפרים, כש' מאז לאבותינו במצרים. ת' 'ותושיע האומללים כקנה וסוף, כש' למשה על ים סוף. ת' 'זעקת משועים מחיל ובעתה, כש' לאהרן בקחתו המחטה. ת' 'חינון מפורים בין העמים, כש' לאלעזר בשאלו באורים ותומים. ת' 'ש'רופי היות ודרוסי עימים, כש' לפנחס בקנאותו בשמים. ת' 'רדידך להנחותם כיושר מעגל, כש' ליהושע בנגלגל. ת' 'כורעים לפניך בנפש נכספה, כש' לשמואל בקראו במצפה. ת' 'לשועת כורעין בעת צרה, כש' לתפלת דוד במערה. ת' 'מתענים לפניך ברוח נשברה, כש' לשלמה בעזרה. ת' 'נאקת מיחדיך כלב אמל, כש' לאליהו בהר הכרמל. ת' 'סגל מיוחד להשיב נדחו, כש' את אלישע ביריחו. ת' 'עתירת עמך ושמע צעקתו, כש' לקול חזקוהו בחלותו. ת' 'פילול שבעי' רוגו וראגה, כש' ליונה במעי הדגה. ת' 'צעקת באים כמים וכאש, כש' לחמו"ע בתוך כבשן האש. ת' 'קוראי שמך מכור תחתיות, כש' לדניאל בנוב אריות. ת' 'רחומיך והצילם מועם ועברוהו, כש' למרדכי ואסתר בשושן הכירה. תענה 'שואלי שמך רוח והצלחה, כש' לתחנת עזרא בנולה. ת' 'תפלת ישראל ושועתם מהדול, כש' למתתיה כ"ג. ת' 'יבקול 'נאקת 'ישורון ותחנוניו, כש' לצעקת השמונאי ובניו. ת' 'מתחננים 'נגדך בכקשת רחמים, כש' לחסידים הישרים והתמימים.

בנימן.

187 אליך ה' שועתי, בתחן פניך קדמתי. גודל רחמיך כס נסמכתי, אליך ה' בטחת. דרכיך ה' הודיעני, הדרכי בני באמתך ולמדני, ונתת מצותיך ודעני, אלהי אל תרחק ממני. זכור רחמיך וחסדיך ה', חנון לך נשאתי עיני, טובך קייתי ה', האזינה לקול תחנוני. יהי ישיחי עליך יערב, ככליל אשר במזבחך נקרב, לפניך רנתי תקרב, וסלחת לעוני כי רב. מה נאמר לפניך אדון נשמתנו, נכלמנו מאד בעונותינו סלה נא על כל אשמותינו, ותשליך במצולות ים כל חטאתינו. עצור חמתך ואל נא תחרה, פועל הכל יוצר ובורא. צדיק דרך תשובה לנו תורה, כי עמך הסליחה למען תורה. קילנו תשמע יושב הכרובים, רחמן גמול טובה לחייבים, שלא על צדקותינו תחן מרבים, כי על רחמיך הריבים. תעביר חטא ומחה פושעים, 'דונות ושגגות, סתורים וידועים, 'בטל ממנו חלאים רעים, מרבה מחילה לפושעים. 'דלנו מחט[א] נקנו מאשמים, 'יודעי סתרי נעלמים, 'הגיגו שעה כעולות ושלמים, אל מלך יושב על כסא רחמים.

זבדיה.

188 'מלך לך יאתה המלוכה, 'נורא אתה מקור החיים והברכה, 'חסדיך בכל יום יברככה, 'ממשלתך בפיהם ערוכה. 'תקפת למרכבתך אראלים ומלאכים, 'קדוש אל תבו תפלת עניי עם ובוכים, 'שועני מרכבתך ברצוא ושוב מהלכים, 'ניצר חסד מלך מלכי המלכים. ברוך ומברך שמך על כל ברכה ותהלה, רחם סודך נלית לאנשי כנה"ג, בשמות 'קרך הרבו תורתך הסגילה, יחיד הדר העולמים ואדון הממשלה. בשש מאות ועשרים תכנת רום מעלתך, נשמה לנשמות נקראת למרכבותיך, ישועתך אלהים הראית לאם ערתך, מכין גדולתך אצלת את תפארתך, נצחק והודך ענפי זרועותיך. חזק בגבורה ונאוה, זה אלי לבי ליחד אוה, קדוש

ככל מיני קדושות לפני גדולתו ענוה, ותיק יסודו לשכינתו ליוה, אום שחורה
 וגם נאוה, מתורה ומצורת התווה, צדיק יסוד עולם לגאולתו נפשי מקוה.
 מנחם הקמן ברכי בנימן חזק ואמין.

189 יה עושה נפלאות לך נפשי בוכיה, שמע קול סובלי תלאות כגלות בור
 תחתיה, עשה עמם למנוח אות וחלצם משאון שאיה, ה' אלהי צבאות
 מי כמוך חסין יה. צרי סוד יערימו להשמיר זכרי ולאבור, ועלי מדברים גדולות
 להמיר בקלון כבוד, להפרד ממך ולהזכר זכור, זר מעשהו לעבוד עבודתו נכריה,
 ה' אלהי צ' מי כ' ה' יה, הכל עמך תקנה מגבול כוש ושבא (וסונה), ולשבי עמך
 תפנה טרם יקרא תענה, וצדק ושלום תמנה בחנות עלי מחנה, לרויך לפני כשני
 עפרים תאמי צביה, ה' אלהי צ' מי כ' ה' יה, קרני עדינה תגדע והשפל גאון
 נאותה, אזי תתנסם נפשי ותחו בה תאותה, ותלעט לעט חרויך וראש חמתך
 בכרותה, ותשתה תרעלה ועשתה לפני הכריה, ה' אלהי צ' מי כ' ה' יה.
 אמין עם אשר יצא, לבנו וכלה ונחרצה, ופזורה אל קבצה, מטערב וממוצא,
 ושיר כי נפשו קצה, מעושק ומרוצה, עליו גדול העצה, ורב העלילה, ה' אצמכה"י.
 יצחק.

190 אחד ויחיד ואין זר עמך, בורא הכל ושליש בעולמך, גדול חסד וסליחה
 עמך, דגול עשה למען שטך, הופיע ברחמי גדולתך, ויכבשו רחמיך את
 חמתך, זכרנו ברצונך ופקדנו בישובעתך, חנון עשה למען תורתך. טוב ומטיב לכל
 פעל ידך, יחיד נשגב ומלך אין לברך (בלעדריך), כבוש כעסך כגדול חסדך, למענך
 ולמען כסא כבודך, מנהיג עולם במדת טובתך, נצה נצחים עו מטשלתך, סלה נא
 לעם צאן מרעיתך, עשה למען בריתך. פתוחה ידך לקבל שבים, צדקה גמול הנם
 לחייבים, קדוש מטיב לרעים ולמוכים, רחם למען ברית שלשרה אהובים. שומע
 תפלה עננו היום עננו, זכרנו בזכרון טוב לפניך וחננו, 'דְּבִיזוֹת' ים 'השלך ענינו,
 'חין' זעקנו 'קשוב למענך ולא למעננו.
 זבדיה חזק.

191 אתאנו אליך רב העלילה, בקש רחמים ותפלה, גשנו לפניך שוכן מעלה,
 דפוק שערך שומע תפלה. הנה אחזנו חלחלה, ובאנו עד משבר וכח אין
 ללידה מחוללה, זכרנו ופקדנו וחזקנו כי מנו יד אזלה, חשוך מנו משמין ומחפיר
 ותקלה. שחרנו מטמאתנו ולא ימצא בנו עולה, ידענו כי בחטאינו אין כח לסגולה,
 כפר לעמך כאז בהערף עגלה, לחשנו יערב כריח עולה. מחר ישענו כי הבאתנו
 במצולה, נדמינו כמתים באשמונים וכעור באפלה, שא נא לפשעינו כי עמרת
 ראשנו נפלה, עורה ולכה לישועתנו כי אנחנו כצרה גדולה. פנה נא להכריענו
 בצדק מרוטם על כל ברכה ותהלה, צעקתנו קשוב ממעל והסר תפלה, קומו והקיצו
 רדוטי מכפלה, רחשו יושר בעד בניכם אולי ינצלו מכהלה, שתות עולם אל יהו
 בעיניכם קלה, תפגעון בה צבאות אולי יחוננו בני שכולה וגלמורה (גלמורה ושכולה).

192 אנקת אסיר ושועתו אליך בהשמיעו, בהתעטף רוחו ועינו דמעה בהרמיעו.
 נעיית תהנתו אליך בהפילו, דמעתו רצה והסכת תחן סלולו. הוציאה ממסגר

נפש יחידתו, ובכור אל תצמת חֵיתו. ועקתו אל תבוז ואל תשקץ עֲנֹתו, חבוש
 שבר לבו ומחץ מכתו. מיט ורפש נא אל תכסהו. יון מצולה אל נא תכלעהו.
 כלוא ועצור באִסָּף משמד לא יונטר, לכאר שחת צוה ופיה עליו בל תאמר.
 מוציא אסירים הוציאה לְרוּחָה, נפש נענה תשביע כי לעפר שחה. סַעֲד וּמִמֶּךָ
 רפיון ידיו, עֵיד בל ימוטו אשוריו ובל יטעדו צעדיו.

פֶּתַח חֲרֻצֹתָיו וּגְבוּדָתוֹ הִתָּר, צִלְמֹרֶת כֹּל יִשְׁכֹּן וְחֹשֶׁךְ כֹּל יִסְתֵּר, קֶצֶץ
 עֲבוֹתוֹת הַכֹּל וּכְכֹלִי (ס"א ורשת) רגליו, רק לשמף מים רבים לא יגיעו אליו.
 שדי תקרא לו דרור רוח והצלה, תמציא לו חופש וחרות ופדות וגאולה. תתן
 מִגֵּן יִשְׁעֶךָ צְדָקוֹתֶיךָ לְהַחִייה, תציליהו מאש וממים ותוציאהו לריוה. ככתוב בדברי
 קדשך 'באתי באש ובמים ותוציאני לריוה, ונאמר 'נענית עד סאד וגו', ונאמר
 'הי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך, ונאמר 'מאתך תהלתי וגו', ונאמר 'נדבות
 פי רצה נא ה' וחקך למדני.

בנימן בראשי הפסוקים והיא גיב בכ"י גדול שבידי.

193 אַנָּה ה' הַגְּדוֹל הַנְּכוֹר וְהַנּוֹרָא, כְּבִיר אַתָּה וּבִירְךָ כַח וּגְבוּרָה. תִּפְלַתְנוּ תִּשְׁמַע
 וְלַתְּחַנְתְּנוּ הַקֶּשֶׁב, רַחוּם וְחַנוּן אֵל מֶלֶךְ יוֹשֵׁב, יוֹדַע כֹּל תַּעֲלוּמֹת וְרוֹאֵה כֹּל
 נִסְתָּרוֹת, אַתָּה מִכִּין לַעֲתִים עֲתִירוֹת. לֹבֵשׁ גִּאוּת וְעוֹמֵה אֹרֶה, סוֹמֵךְ וְעוֹזֵר לַיּוֹם
 עֲבָרָה. נוֹרָא וְנִשְׁגָב עַל כָּל אֱלֹהִים, וְגִדְלָךְ עַל כָּל חַשְׁמַלִּים וְאַרְאֵלִים. יָחִיד וּמְיוֹחָד
 וְשֹׁמֵךְ אֶחָד, סַעֲדָנוּ וּסְמַכְנוּ שֵׁם הַמְּיוֹחָד. נַחְנוּ בְּדֶרֶךְ תּוֹכַחָה וּבְדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל, סֵלָה
 כִּךְ בִּטְחָנוּ אֵל עֲלִיּוֹן נוֹרָא. וּזְכַרְנוּ לְטוֹב וּפְקַדְנוּ בְּרַחֲמִים, יוֹשֵׁב כִּסֵּי עֲלִיּוֹן כִּי
 אַתָּה כַּעַל הַרְחִמִים. אַבְתְּרִיאֵל סַנּוּי סַנּוּי.

194 אֲנִי חֲמַתִּי וְאִשְׁמִיתִי וְהִרְכִּיתִי חֲמַאִים לְכַנֵּס, וְיִשְׁכַּתִּי אֵלֶיךָ לְרֻצוֹתֶיךָ בְּדַבְרֵי
 פִּי מִהַקֵּנֶס. וְאַתָּה אֱלֹהֵי סִלְיֹת נַתַּת לִירֵאִיךָ נֶס, וְסִלַּחַת לְאִשְׁרֵי חֲמַתִּי
 לְפָנֶיךָ כְּאוֹנֶס. אֲנִי חֲמַתִּי וּבִגְדָתִי כִּךְ בְּנַפְשִׁי מִרְשַׁעַת, וְיִשְׁכַּתִּי כְּבוֹשֶׁת פְּנִים דּוֹאֵג
 וְחָרָד כְּכַעַת, וְאַתָּה בְּרַגְוֵי רַחֵם תּוֹכֹר מַעְקוֹר הַטְּמַעַת, וְסִלַּחַת לְאִשְׁרֵי חֲמַתִּי לְפָנֶיךָ
 כְּכֹלִי דַעַת.

- — וגולתי להרבות הין בחילוי, — גור וירא לחתיצות לך בחלוי, —
- גמול עלי ואחיה מהתחרץ בכלוי, — — — — בגלוי.
- — ודברתי דופי ושמצה בערטה, — דרוש ובקש רצון כבשת וכלמה, —
- דברת בחזון לטהר חט[א] ואשמה, — — — — בדעת ובטרמה.
- — והעויתי תמיד בחטאי להתלבלב, — הוזה ושוכב כמעגלי ופני
- ככלב, — הוזה עלי מי סליחות לבל אעלב, — — — — בהרהור הלב.
- — והרשעתי והחזקתי באולתי מהתרפא, — ואבא ככלי ריק לעמוד
- במצפה, — ושמך תחזיק בימיני ולא אספה, — — — — בודווי פה.
- — וזרתי ואעורר ריב ומדון, — זועק על חמסי וזרוני מלדון, — זכרה
- לי לטובה בעלותי לגרדון, — — — — בודון.
- — וחמסתי בלחם רשע להצטייד, — חרד בראותי כי אזלת יד, —
- חושה למערני ותמכני בימין יד, — — — — בחזון יד.

- — — — — ומפלתי שקר בלי עצלתי, — — — — — טובך לבקש ונוקש על דלתי, — — — — —
- מהרגי בכור חסד מזוקק שבעתי, — — — — — במטאת שפתי. — — — — —
- — — — — ויעצתי רע כחנף ומרע, — — — — — יגור פן בעצתי אָקש ואכרע, — — — — — יחד
- לכבי ליראתך מהשמין כפרע, — — — — — ביצר הרע. — — — — —
- — — — — ויהרתי בנאות לב כמרעים, — — — — — ירא ופחד על מעשי הרעים, — — — — —
- יִרָה חטאותי במצולות וכלה פשעים, — — — — — ביודעים ובלא יודעים. — — — — —
- — — — — וכזבתי בשוא וכחשים כאכזב, — — — — — כמודה ומוכל ושרץ לא עזב, — — — — —
- כבוש עונותי ובידם לא אָעזב, — — — — — בכחש ובכזב. — — — — —
- — — — — ולצתי כחנפי לענ להתרע, — — — — — להתודות בשפתיים מבלי לב
- נקרע, — — — — — לקולי התרצה כלפי חסד להכרע, — — — — — בלשון הרע. — — — — —
- — — — — ומררתי בשלוי בלחם ויין, — — — — — מתודה ומתעמף כלוחם בכלי זין, — — — — —
- מחוק עונותי ברחמך להתבקש ואין, — — — — — במראית העין. — — — — —
- — — — — וניאצתי להבעיר אף כשלהובית, — — — — — נחפו בלב תועה ונפש
- שוכבית, — — — — — נחני באמתך שאור העיסה להשבית, — — — — — כנישך ובמרבית. — — — — —
- — — — — וסררתי מנתיב צדק בארחותי, — — — — — סוער כשובב בלב ים למשוכותי, — — — — —
- סערני ובמחוז חפצך תנחני למוחותי, — — — — — בשיח ישפתותי. — — — — —
- — — — — ועייתי בזרון והרביתי אשמות, — — — — — עִהר בלשוני ותוכי תך ומרמות, — — — — —
- עיניך עצום מחטאותי גלויות ועלומות, — — — — — בעינים רמות. — — — — —
- — — — — ופשעתי רוח בצמאה להספה, — — — — — פה לבקש סליחה ומחילה לצפה, — — — — —
- פקדני בחמלך אף ורוגז להכפה, — — — — — בפתחון פה. — — — — —
- — — — — וצררתי אביון בתמי מכשלים, — — — — — צועק ומתפלל ומטאתי על
- שולים, — — — — — צוה חסדיך למהרגי במשנה כפלים, — — — — — בצעדי רגלים. — — — — —
- — — — — וקשיתי עורף ממטי יד, — — — — — קורא אליך ופושט יד, — — — — — קרכני
- ליראתך לתתי שם ויד, — — — — — בקפיצת יד. — — — — —
- — — — — ורשעתי והרביתי לענ ולצון, — — — — — רחמים לבקש בעד קצי הקיצון, — — — — —
- רצונך תפיק לקבל פנימי כחיצון, — — — — — ברצון. — — — — —
- — — — — ושחתי דרכי בזרון ומשוגה, — — — — — שקוד על דלתותיך בנפש נמוגה, — — — — —
- שובבני אליך על חסדיך להתענגה, — — — — — בשגנה. — — — — —
- — — — — ותעיתי ותעתעתי בהתהלך שובב, — — — — — תחנה למצוא בדרכי פי
- להתנוכב, — — — — — תסתירני בצלך ביד צר מהסתובב, — — — — — בתשוטת יד
- ותמהן לבב. — — — — —
- — — — — אני בכל איברי חטאתי כסתר ובגלוי, — — — — — יבוש ונכלם לקדם פניך בחלוי, — — — — —
- ברחמך וחסדיך תכלכלני ותעדנני מהיות לכלוי, וסלחת לאשר נתחייבתי בהם
- אשם ודאי ואשם תלוי. — — — — —
- — — — — ונפשי וכשרי יחד השויתים לחטאת, — — — — — נוחם אויה לנפשי כי חטאת, — — — — —
- נורא אתה לפתוח מקור לחטאת, — — — — — חטאת. — — — — —
- — — — — ויראתך העברתי אחרי יצרי בעולה, — — — — — ידי פשוטה אליך ולבתי
- אמולה, — — — — — יצרי הרע כבוש והכנע להחדילה, — — — — — עולה. — — — — —

— 'ממציותיך סרתי קלות וחמורות להסרת (להשרד?), — מתנחם ותוהה ועליהם לבי חרד, — 'מנחת שפתי רצה כמכהן בשרד, — — — קרבן עולה ויורד.

— 'נשאתי אליך עיני ברוח נשברת, — 'נכחך בקיחת דברים נכבואת חרד (כנבואת חרת?), — 'נשגב ונעלה פקיד נפשי הנעכרת, — — — מיתה וזרת. — 'חרדתי ליום יענוני המאותי לעדות, — 'חנוני לערוך כלמדת לענו במלמדות, — 'חסדי מדותיך התנהג והמציאני פדות, — — — ארבע מיתות ומלקות מרדות.

— 'זעקתי אליך העונה לשועת עותרים, — 'זרוני להתודות בשפה תשלום פדים, — 'זך וישר תחשבני בדיניך הברורים, — — — גלות וייסורים. — 'קראתיך כי תענני אל בגדלך, — 'קראו והתודות כעדי ובעד קהלך, — 'קשוב השמים עונותינו כמוהלך, וסלחת לעמך אשר חטאו לך. בנימן חזק.

195 .. אתה אל מסתתר, נסתר מכל עין מפניך אין להסתר, גבוה מעל גבוה ורואה כל סתר, משפיל אף מרוטם גם בונה וסותר, דובר ואין לחשיב גזר ואין לפתח, הופך ממלכה ושירה וכוירך לאסור ולהתר, יאתה לו מלוכה ונזר ותהלה וכתר, מגלה עסקות מני חשך ותעלומות פותר, ניתן אוכל למכביר ופסת יד מנתר, גדול אדוננו ורב כח ועצום כחו ביותר, אין להגיד סוד עזונו ולא נאה שפת יתר, מביט וריאה נואקים ישוחרים פניו להעתר, באהבתו ובחמלתו הוא גאלם ודלג מכתר לכתר, ניתן יד לפושעים וחתייה למו חותר, ומתחת כנפי החיות ידו פשוטה לקבלם בסתר, מפני תרעומתו של שטן העומד לקטרג ולקנתר, מלכין ומצדיק שבי פשע המתכנסים כבנתר, כי ידו על כל איהבו להשיב גיה וקלסתר, ועזו ואפו על כל עוביו חיל וגתר, לפניו יכרעו כל יורדי עפר כוננו חצם על יתר, דוברי משאורת שוא ומרוחים מרמות תוך ופלסתר, שהניאו אמרו ומלאכתו היתה דים והותר, ולכן הקפיצם לשבעים לשון כבעל כרעים לנתר, עמד וימודר ארץ ראה ויתר.

ועתה אלהינו מודים אנחנו לך ושם קדשך מהללים, כי הוריתנו דרך הטוב למצוא ארך וחיתולים, והננו כאים לפניך לנקש פתחך כעניים ודלים, וישוקדים על דלתותיך תחנה ובקשה מפילים, ונרתעים מפשעים מחסם כפיהם מתחלחלים, ובושנו להרים פנינו אליך אל אלים, שאין גרדנו זכות וצדקה וכישר מפעלים, ואף אין מפגיע ואין מתחזק לעמוד כפילולים, כי פסו אמונים וגמרו חסידים נקיי מעללים, ובית מקדשנו ותפארתנו היה לשמה והלכו בו שועלים, ואין להעלות עולות מחים וקרבנות אילים, להעביר עונותינו ולכפר מעשים מקולקלים, ואנו בחמאותינו ביד אדונים קשים נבלעים (נבעלים), ומשלו בנו זדים והמנונו ממאים וערלים, ונשמו דרכינו והיינו נזופים ואבלים, כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמתנו גדלה עד זבולים, והננו לפניך כאשמים מושל על כל מושלים, אין תשובה ואין צדקה כי אם על רחמך הגדולים, וקחנו דברים לשוב עדיך ולרצותך במלים, בלב נשבר ונרכה מתחננים אליך ומתפללים, ועינינו נשואות לישועתך

ולך אנו מרחלים. אנא מלך נשגב ונעריך ברכאות אראלים, העתר לנו היום ואזנך כל תעלים, ועבור על פשעינו ואל תפן לחטאות ולעוולים, ובשכתך בדין יזכו לפניך גאולים, והעמד לנו מליצים טיבים חילים חילים, וחסום כל מלשינינו וידמו ויאלמו ישוטנים ומחבלים, ואל תדאוב נפש עמך ופנינו אל תכלים, והתגבר ברחמך רחמן וטיב להחיות רוח שפלים, ונזור עלינו שנה טובה וחיים טובים ומעולים, והשפע ברכה ופרנסה וכלכלים, שלא יצטרכו זה לזה ולא לעם אחר מהילים, וישבעי מטובך ויתענגו על רוב שלום ישישים ועוללים, ומול את לבבנו ליראה לעשות רצונך להשלים, ונהיה היום בתשובה שלמה מקובלים, וקרבנו מלכנו לעבודתך מלחיות עיד ממך טובדלים, והתאזר בחסידותך ותתעשף בחנינותך ויהיו רחמך מתגלגלים, ותתנהג עמנו למען שמך כאב מרחם על אפרוחים וגוזלים, וזכור צדקת אב המין אשר קראתו טאצילים, ועקדת גזעו אשר מסר עצמו לאש ונחלים, וזכרת יקירך איש תם יושב אהלים, וחסד אמהות זכות ומזכות כמעשיהם הכלולים, וחמדת שנים עשר שבטים אשר לשערי רקיע משולים, בעדקתם תציל בניהם מגזרה רעה ומגערה וחלחולים, ונצא היום חפים וזכים מלאים שלום בכל גבולים, ונודה שמך ונזכיר שבחך טוב וסלח במקהלים.

196 'שוכן עד וקדוש שמך, אתה לבדך גואל, השקיפה ממרוםך, מתנשא על כל אל, ועשה רצון לאומך, אשר ממך שואל, הושע ה' את עמך, את שארית ישראל, יבככי וכתחנינים, באים נא למולך, כי נמשתם ביד מונים, הוציאום מזבולך, ותמיד אותם מענים, והם פונים אליך, העבר מהם זעמך, צדקתך כהררי אל, הושע וגו'. 'תחנתם אל תבוז, צור כי הם בניך, אשר ילדו לך בזה, האר עליהם פניך, אל תתנם ביד כוזה, ילידיך וצאנך, הביאם לאולמך, ולפדותם הוואל, הושע. 'יה אל תזכור עינם, וחטאתם העבר, פשעיהם וזדונם, מחה וקמיו שבה, כי אתה אביהם קונם, מלכם לפניהם עובר, יהי עליהם נעמך, ובנה חומות אריאל, הושע.

197 'בקר ערכתי ואקראה, עריך צופה כל ורואה, עם נדכה ונלאה, הבט משמים וראה. ושוב. 'נשאי ידי אל דביר קדשך, אל יכלמו בי מבקשך, ויבין עם קדושך, כי לא עזבת דורשך, והשב. 'יושבי בצום ענוייהם, נא אל תשב ריקם פניהם, כי לך תולים עניהם, כעני עבדים אל יד אדוניהם. ושוב. 'מלש מחץ שנון, עם הסכוף (הסחוף) והאנון, והסכת מהם תחנון, ה' ה' אל רחום וחנון, והשב. 'יודו שמים פלאך ה', בהושיעך עם ברכי ה', נא יתבוננו חסדי ה', ויאמרו תמיד יגדל ה'. ושוב. 'נמשנתו בזעמך, כי ניאצנו לעומך, נא יתגלגלו רחמים מעמך, כי שמך נקרא על עירך ועל עמך. והשב. 'חושה להושיע, ואת עם עני תושיע, כי אתה רב ומושיע, מדבר בצדקה רב להושיע, ושוב. 'זכור עדתך קנית קדם, אשר גאלת מימי קדם, חדש ימינו כקדם, מעונה אלהי קדם. והשב. קרב קץ חזיון, למחכיך אל עליון, ותשיב שבות אפריון, שנת שלומים לריב ציון, ושוב.

בנימן חזק.

198 אמנה כורתים אליך נשוא עיניהם, ברוגז רחם תזכור לעיניהם, גרסו יחד שני לבבות בתחנוניהם, עד האלהים יבא דבר שניהם. הרוש דמי יעקב ושא מעליו, המסה אסרו ידיו וכיבד עוליו, ושפוך המתך בחזור יער ובתעלוליו, ענוש יענוש כאשר ישית עליו.

זכרי זאת והתאושישי הבת יהודה, חסד ה' על יראיו הדה, מבו אהלי בת מלך כבודה, אשר לו יעדה והפדרה, יונת אלם רחוקים כשושנה לקושה, כנה אשר נטעה ימינך מפלטה, למענך רפא שבריה כי מטה, יהיה הנשאר לפלטה. מחנה צר פרש עליו ידיו, נקמתו השב על חיק גדודיו, ספות עוז זרוע אדום וישמעאל לכחידיו, ובערו שניהם יחדו, עוז וזמרת יה כגדול חסדו, פתח דברו יאיר למתי סודו, ציונה יסובב מלך ישראל בכבודה, יעבר נא אדוני לפני עבדו. קולי שמעה כחסדך אתה אל, ריבה את יריבי ובנה מנון אריאל, שלח גזע ישי עם המלאך הגואל, מלך מלך לבני ישראל.

תפקוד שלום צאנך צור קרובי, 'ביד נטע נעמן ונאמן תשבי, ינחלנו מי מנוחות ורפא מכאובי, ושבתי בשלום אל בית אבי, 'ישועתה לה' ולישראל תשועת עולמים, 'מלכי אלהים צוה בחסד וברחמים, 'נטה ירך וקבצוהו מארץ העמים, כי ארכו לו שם הימים. 'חסידך ענו נפשם וחיתם, 'זכור להם חסד נעורים ובריתם, 'קולם יעם לפניך להעביר את תלאותם, למלא את ידם לקדש אותם. בנימן חזק.

199 אישתי עד לשמים גדלה, בנדתי והרביתי חמאה גדולה, גילי שבת ומשושי גלה, דמיתי לאשה סורה וגולה, הייתי זוללה בזויה ושפלה, ובצהרים ממששת כעור באפלה, זרויה מר גזורה מטכלה, חמוסה כפי כל לאכלה, מרודה מחפה טבועה במצולה, יגעה למצוא רוח והצלה, כשלתי נחשלתי והושמתי למפלה, לאין שומע ישני מטפלה, מטתי לבטתי מכה נחלה, נהייתי נחליתי כחולה נחלה, סועה גיעה שבעה תרעלה, עצובה עזובה מאוסה וגעולה, פרוזן הדלתי וראשונה ממשלה, צרות געוני ובאתני מכשלה, קרבה אל נפשי גאלה, רחמן רפא נא לה, שבר תחביש ומזור התעילה, תחן תקבל כאשר ומעילה, 'אמץ ילבנו ייחיד 'הנפלא, 'בר' רוחנו 'שמרנו 'תפלה, 'עבדיך 'ידידיך 'הרם והתלילה, 'חזקם ובביתך אותם השתילה, ותכנה עיר על תלה.

200 אליך ה' נפשי אשא, אכפי עליך כל יהי למשא, בלב נשבר קראתיך ולא ברוח גסה, במרחב תענה נפש נענה נגשה, גע לרגלי פה ורשת פרושה, גם כרגלי פרוץ חיות ררוסה, דלקו אחרי משמע דומה ומשא, דלפה נפשי מתוגה כדונג נמסה, הייתי שחוק עמים וקלסה, הוטיה וסורת לענה עלי ועלסה, ובצלעי שמחה ואספה עלי גייסה, ועל לבושי הפילה פיסה, זרה אמרה אני ואפסה, זכחי הבהבי אכלה ושארא בהגלה רפסה, חללה קדשי וכהני הניסה, חמת תנינים תוך מעי הכניסה.

סליחה ב"י גדול

אל ארך אפים (יוסף בר נתן)	1
אלהים איך אבא לרומטך (אלעזר)	2
סלה נא אשמתנו כי רבה (אפרים בר יעקב)	3
תמנו ספנו מן בלהות (אליה בר שמעיה)	4
אריכה לי את בת ריבי (יצחק)	5
תוחלת יעקב נצח ישראל (II. 29)	6
תמרת סנסנה חסונה (II. 30)	7
אנשי חסד נאספים (יהודה כהן VI. 92)	8
ארחות ישרים זכור (קלונימס)	9
איה קנאתך וגבורתך (בנימין)	10
ה' אלהי אברהם יצחק וישראל (פרץ)	11
אליך ה' (ליאונטי)	12
אין תליה לראש (אליה בר שמעיה)	13
אל דביר קדשך (יוסף)	14
אנקת אנוחים (יצחק)	15
אנשי חסד נאספים (VI. 93)	16
תפן בענוי ודוחק } (זבדיה)	17
אפס זבח ועולה }	18
אנה אלך מרוחק (אמתי)	19
אנא זכור לאברהם (I ^o . 348)	20
אניסה לעזרה (VI. 94)	21
אפך השב (שלמה החבר)	22
תפלה לקדמך (רש"י)	23
אבד הוד תמה (בנימין)	24
אדם איך יזכה (I. 349)	25
אמונת מלכים (יצחק בר יעקב כהן)	26
את אשר חטאתי } (אליה בר שמעיה)	27
איך אפתך פה }	28
אל אלוה דלפה עיני (יואל בר יצחק)	29
אנא הבט וראה (VI. 95)	30
אך כך לדל עזרה (I. 350)	31
אתה אלהי תהלתי (I. 351)	32
אתאנו אליך (I. 352)	33
אלהים וראה לו (יואל בר יצחק)	34
אלהים אלי אתה אבחרך (שלמה)	35
אשתחווה אל היכל (I. 353)	26
תעלה למכה (II. 31)	37
אתה אלהי (יצחק בר יקר)	38

בניך אני (בנימין)	39
אליך נפשי (שמואל בר יצחק)	40
שמעה צדק (id)	41
אתה האל (שמואל)	42
אנא האל הגדול (אלעזר)	43
אל לבכם (I. 354)	44
אלהים אל תרחק ממני (אלעזר)	45
אלהים אקרא ה' (id)	46
ה' אל באפך תוכיחני (id)	47
ארח משפטך ה' (יצחק)	48
אבקש אקשקש (ברוך בר שמואל)	49
אישם בעלי אישמה (I. 355)	50
אליך פנינו (אליה בר שמעיה)	51
אל עבריך (I. 334)	52
אנא ארון (I. 356)	53
ירושלים את ה' (I. 357)	54
אין לנו מצה (I. 358)	55
איה חסדיך (I. 359)	56
אליך קותה נפשי (שמעון בר יצחק)	57
אנחתי מאד רכה (יהודה ברבי קלונימוס)	58
אנחנו אישמנו (שמואל)	59
אלהי בושתי (אליה בר שמעיה)	60
אלהים ה' חילי (אפרים בר יצחק)	61
חיים ארוכים (I. 360)	
תמו פסו (מאיר בר יצחק)	
אליה באר פתרון (משה)	
שלוש עשרה מדות (שלמה בן מנחם)	65
הוצב רהב (I. 361)	
אתה הרואה (ברוך בר שמואל)	
אזנך הטא (יצחק שמואל)	
אריות הדיחו (I. 362)	
אבאה בתחנן (יוסף בר ברוך)	70
אותך אדרוש (שמעון)	71
אנידה ואדברה (שלמה)	72
אחו בשרי (שמעון)	73
אין מתעוררים (id.)	74
אנשי אמנה (I. 363)	75
חוקר הכל (יצחק)	76
אם בניך (אפרים בר יצחק)	77

יֹשֵׁב בַּסֵּתֶר (יִצְחָק)	78
אִם הֲרַבִּינוּ (I. 364)	79
יָרַדַּע הַיּוֹם (יוֹסֵף)	80
אַתָּה הוּא (אִפְרַיִם)	81
אֲזַרְחֵי הוֹעֵר (I. 365)	82
אֲזַרְחָה מְמוֹרָה (שְׁלֹמֹה בֶר אַבְרָהָם)	83
אֲזַר לַיִשְׂרָאֵל נִגְלָה (id.)	84
אֵל הַיְכָל (שִׁבְתִּי)	85
ה' צַדִּיק יִבְחֵן (יֹאֵל בֶּר יִצְחָק)	86
אִשְׁרֵי אֵין לוֹ תַמּוּרָה (אִפְרַיִם בֶּר יִצְחָק)	87
מִקּוּהַ יִשְׂרָאֵל (מִשֶּׁה בֶרְבִּי מִשְׁלֹם)	88
אִשְׁרֵי נָטָה (V. 308)	89
דוֹמִיָּה לֹא אֲחֻשָּׁה (דוֹד בֶּר גְּדַלְיָה)	90
הֲלֹא עַל כִּי אֵין (V. 309)	91
אֲחִילָה מְעִי וְאֲהַמָּה (שְׁמַעוֹן בֶּר יִצְחָק)	92
מִכְנִיסֵי רַחֲמִים (אֲלֵעִזֵּר)	93
בַּעֲדֵי יִשְׂרָאֵל (בְּנִימָן בֶּר שְׁמוּאֵל)	94
מוֹחֵץ וְרוֹפֵא (V. 311)	95
אֲנַקֵּת מִסְלֵדִיק (V. 312)	96
אַתָּה הוּא (הִלְלֵל)	97
אֵיכָבֶה רַחֲמֶיךָ (I. 366)	98
יִדְיוֹת נַפְשֶׁךָ (יְהוּדָה)	99
אֲבָל אֲשֶׁמִּים (אַבְרָהָם בֶּר רַבִּי שְׁמוּאֵל)	100
אֱלֹהִים מֵאֲרֶץ (I. 368)	101
אַתָּה רֵאשִׁיִּן (יִצְחָק)	102
אֲנִי עוֹלָמִים (יוֹסֵף בֶּר נָתָן)	103
אֲרָכּוּ הַיָּמִים (מִשֶּׁה)	104
אִם עֲוִינֵנו (אֲלֵעִזֵּר בֶּר יְהוּדָה)	105
אִשְׁרֵי הַגִּבֹּר (I. 369)	106
אִשְׁמַתִּי (אֵלִיָּה בֶר שְׁמַעְיָה)	107
מִים אֵין (I. 370)	108
אֲדוֹן מִשְׁפָּט (XVIII. 49)	109
אֵלֵי צִירִי (אֲלֵעִזֵּר)	110

סְלִיחוֹת הָאֲשֻׁכְנָזִים דְּפּוּם וּוִינִצְיָאָה

אֵין נִפְתַּח פֶּה לִפְנֵיךָ דֵר מִתּוֹחִים	דָּף ב'	1
אֵל אֲרֶךְ אַפִּים אַתָּה	ג'	2
אֲנִשֵּׁי אֲמוֹנָה אֲבָדוּ	ג' וְקִי'ו	3
אֲנִשֵּׁי אֲמוֹנָה עֲבָרוּ	ג'	4

דף ד' וע"ו	אין מי יקרא בצדק	5
ו'	אל רחום שםך	6
ז' וע"ג	אין כמדת בשר מדתך	7
ח' וע"ד	אזון תחן	8
ח' וע"ד	אזכרה אלהים ואהמיה	9
ט' וע"ז	אדון בינה הגיגנו	10
ט' וע"ז	איה כל נפלאותיך	11
ט'	אקרא בשםך	12
י' ופ"א	אודה על פשעי	13
י' וע"ח	אנחנו החימר	14
י"א	אך כך מקוה ישראל	15
י"א וע"ח	אם ענינו רבו להגדיל	16
י"ב	ארכו הימים	17
י"ג ופ"ה	אז קשתי וחרבי	18
י"ג ופ"ה	איככה אפצה פה	19
י"ד	אליך נשואות עינינו	20
י"ד וק"ח	אפס הוד כבודך	21
ט"ו ע"ט וצ"ד	אל נא רפא נא	22
ט"ז	אריה ביער	23
ט"ז וק"ו	אתה מקדם אלהינו	24
י"ו	אויטיך קייתיך	25
י"ז	אריד בשיחי	26
י"ז וע"ה	אקרא בשםך	27
י"ז	אל ימעט לפניך את כל התלאה	28
י"ח וצ"ג	אם עברנו תורות	29
י"ח ט"ד וק"א	אליך צורי כפי שטחתי	30
י"ח וק"ז	אנחנו החומר	31
כ' וע"א	אדון כי תקח טיעד	32
כ' ופ"ד	אדון בפקדך אנוש	33
כ"א ונ"ב	אדון בישפטך	34
כ"א	אך כמתח דין	35
כ"א ופ"ז	אך כך אל לדל מעוז	36
כ"א ופ"ח	אל באפקך	37
כ"ב	אוי לי המתערה	38
כ"ב וק"ח	אל נא תופר	39
כ"ב ס' ופ"ט	אדון דין אם ידוקך	40
כ"ג	אורך ואמתך שלח	41
כ"ג ונ"ד	אשפוך שיחי לפניך צורי	42
כ"ד ל"ד נ"ד ס"א ופ"ח	אליך האל עיני כל יצור תלויות	43

דף כ"ד ס"ו ע"ו וצ"א	אלהים בישראל גדול נודעת	44
כ"ד	אני עבדך בן אמתך	45
כ"ה וקכ"ג	אמונים בני מאמינים	46
כ"ז וע'	אלה אזכרה	47
כ"ז	אבדנו מארץ טובה כחפזון	48
כ"ט	אָמַנְתָּ מֵאֵז	49
ל"ו	אבלה נפשי ותבך תארי	50
ל"ז	את צום השביעי	51
ל"ז	אלהים אין בלתך	52
ל"א	אז בהר מור	53
ל"ב וק"ג	אילים מדרך פשעם	54
ל"ג	את ה' כהמצאו	55
ל"ד וק"ו	אם אמרו אישכחה מרי שיחי	56
ל"ד וז'	אליך ה' ישועתי	57
ל"ה	ארח צדקה עלמות	58
ל"ה וק"ב	אל הר המור גבעת מוריה	59
ל"ו	אשת נעורים	60
ל"ז	אתה הרואה	61
ל"ז	ארכן וקצרן	62
ל"ח	אמתי [?] מטתי	63
ל"ח וק"ט	אתה חלקי וצור לכבי	64
ל"ט וקמ"ו	איתן למד דעת טרם לכל מודעת	65
מ'	אשמרה אליך עזי	66
מ"א צ"א ק"ז וק"ד	אני קראתיך כי תענני אל	67
מ"ב	אב לרחם	68
מ"ג וק"י	אזרחי מעבר הנהר	69
מ"ה	אז טרם נמתחו	70
מ"ה	אבדו חכמי גזית	71
מ"ו וצ"ב	אקרא אל אלהים קולי	72
מ"ז וק"י"ט	אהל ישכן אם רקן	73
מ"ח וקכ"ד	אודה עלי חטאתי	74
נ"א ופ"ט	אנא השם הנכבד	75
נ"א	אנא חטא העם הזה	76
נ"ב	אנא האל סלח	77
נ"ב	אמנם אלהי עולם	78
נ"ג	אפס מזיח	79
נ"ה	אני הוא השואל	80
נ"ז	אדברה תחנונים כרש	81
נ"ח	איך אישא ראש וארים	82

דף נ"ח	אבל אנחנו חטאים	83
נ"ט	אכפרה פני מלך רב	84
נ"ט	אפסוֹ אֲשִׁים וּכְמֹלוֹ קִרְבָּנֹת	85
ס'	אריאל בהיותו על מכונו	86
ס"א	אך במתח דין	87
ס"א וצ"ב	אמנם אנחנו חטאנו	88
ס"ב	אני הוא המדבר	89
ס"ב	אהבת עזו ותוקף חבה	90
ס"ג	אם עברנו תורות	91
ס"ז	אבאה ואשתחזה ואכרעה	92
ס"ח וצ"ב	אלהי העברים	93
ס"ט	אמונת אמן עצות מרחוק	94
ע"ט	אדברה ודוח לי	95
פ'	אם קרואה חכצלת השרון	96
פ'	אבן הראשה	97
פ"א	אבותי כי בטחו	98
פ"ב	אתה האל עושה פלא	99
פ"ב	אתה האל עושה פלאות	100
פ"ב	אדם בקום עלינו	101
פ"ד	אתאנו לך יוצר רוחות	102
פ"ד	אפסונו מצוקות	103
פ"ה	אדאג מחטאתי	104
פ"ז	אל תפר בריתך אתנו	105
ק'	אל תעש עמנו כלה	106
ק'	אורך תזריח לחשכה	107
ק' וקכ"א	אפל אלמנה תאיר	108
ק'	אליך ה' נשאו עינינו	109
ק"א	אלהים אל תשחת עמך ונחלתך	110
ק"א	אם אבות אכלו בוסר	111
ק"י	אנא הושיעה נא	112
ק"יג	אל דמי לך רב וגואל	113
ק"יח	אז כעיני עבדים אל יד אדונים	114
ק"יח	איום זכר נא לשואלי מים	115
ק"יח	אלהי כל יצורים	116
ק"יט	אדון שא נא פשעי וחטאתי	117
קכ"ב	אל חי יפתח שערי שמים	118
קכ"ג	אני אל אלהים אקרא	119
ק' וקכ"ו	אל תעש עמנו כלה	120
קכ"ז	אשטנו מכל עם	121

ה' דף	אשטנו בגדנו	122
ד'	במוצאי מנוחה	123
ל"ט	באשמורת הבקר קראתך	124
פ"ג	במתי מספר חלינו פניך	125
ל"ו וס"ג	גדול עיני	126
ב'	הנשמה לך והגוף פעלך	127
ל"ב	הורית דרך תשובה	128
ס"ה	ותיק וחסיד אתה	129
	ובכן יר"מ יא"א שתהא השנה	130
כ"ח וצ"ד	הזאת וכו' קץ ותכלית	
קכ"ט	זכרון לפניך כשחק	131
ה'	זכור לנו ברית אבות	132
י"ד וק"א	חננו ה' חננו	133
ה' ע"ה וקמ"ו	יושב בגבהי מרומים	134
י' וע"ז	ישראל נושע בה'	135
י"ט	י' אלהי הצבאות יושב הכרובים	136
י"ט	י' אלהי הצבאות נורא בעליונים	137
כ"ו	ירצה צום עמך	138
מ"ט	י' שומרי לביתך נאווה	139
קכ"ב	יחיד שוכן ברום שמי ערץ	140
ב'	כי על רחמיך הרבים	141
מ"ח	כי הגה כחמר	142
קכ"א	כתועים ואין לבקש	143
ה'	לעינינו עשקו עמלנו	144
ל"ג וק"ו	לב ונפש	145
מ"ג ס"ט וק"ט	לך ה' הצדקה תלבושת	146
ק"ז	למען תמים בדורותיו	147
ה'	משיח צדקך	148
ו'	מי שענה	149
ו'	מחי ומסי	150
ז'	מכניסי רחמים	151
ז'	מן דבשמיא	152
י"ב ע"ט וקמ"ו	מלאכי רחמים משרתי עליון	153
ל"ד וק"ו	מלך מלכים	154
מ"א וצ'	מקוה ישראל ה' מושיעו	155
נ"ה וצ"ג	מפלטי אלי צורי	156
ס"ה	משאת כפי מנחת ערב	157
פ"ג	מעשה ידיו כלם	158
נ" ס"ד וע"ב	סלח לנו אבינו כי ברוב אולתנו שגינו	159

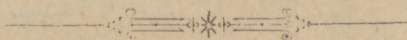
דף ו'	עננו	160
כ"ט ופ"ט	עם ה' חזקו	161
י"ו וקכ"ד	רועה ישראל האזינה	162
ז'	שומר ישראל	163
כ"ו ונ"ו	שיפט כל הארץ	164
פ"ה	שעה נאסר	165
מ'	שבת הכסא	166
מ' וקי"ו	שחרנוך בקשנך	167
מ"ב	שומטתי ברוב יגוני	168
מ"ד וקכ"ד	שערו שמים כלולי אש ומים	169
צ"ח	שמע קולי אישר ישמע בקולות	170
נ"ו	שרי קדש	171
ז' וע"ג	תבא לפניך שועת חנון	172
כ"ח	תפלה תקח	173
ל"א	תשוב תרחמנו	174
ל"ב וק"ה	תורה הקדושה	175
ל"ט וק"ט	תהרות רגז הניח	176
מ"ב וצ"א	תערוג אליך נפשי	177
מ"ו	תאות נפש ולב נענעו	178
מ"ז	תוחלת ישראל	179
מ"ח	תא ישמע	180
נ"ב וק"ח	תגרת יד אסוף	181
ס"ד	תעלה תפלתנו	182
צ"ט	תתן אחרית לעמך	183
ק'	תאמר למחות אשמינו	184
קי"ז	תענה אמונים	185
קכ"א	תכפו עלינו רעות	186
קכ"א	תאות לב לא השגנו	187
קכ"ו	תמהנו מרעות	188

מליחות דפוס פראנקפורט

דף י'	ישראל עמך תחנה עורכים	1
י"א	אני יום אירא	2
כ'	אליך נקרא איום ונורא	3
כ"א	תענית צבור קבעו	4
כ"ב	אם עונינו ענו בנו	5
כ"ב	אבותי כרבת ריבם	6
כ"ג	את פני מבין וידע דין דל	7
כ"ד	ה' אלהי ישראל צדיק אתה	8

דף כ"ה	אדון משפט בקרבך	9
כ"ט	ה' אלהי רבת צרוני מנעורי	10
ל"ב וצ"ד	אלהים אל דמי לדמי	11
ל"ג	את הקול קול יעקב נוהם	12
מ"ג	אליך לב ונפש נשפוך כמים	13
מ"ד	אני כרוב חסדך אבא ביתך	14
נ'	אנוש עד דכא תשב	15
נ"א	אמרנו נגזרנו לנו ואין דורש	16
נ"ה	איך אוכל לבא עדיך	17
נ"ח	שחר קמתי להודות	18
ס"א	אנוש כמה יצדק ביום דין	19
ס"ג	אלהים אל דמי אל נקשר בשמי	20
ע'	אל אלהים אצעקה במלולי	21
ע"ב	את הכרית ואת החסד	22
צ"א	אמן יוסף טהר ידים	23
צ"ב	מאתך תהלתי	24
ק"א	פניך האר בצדקותיך	25

לחובבי הספרות.

אוצר הספרות שנה רביעית לשנת תרנ"א הנהו תחת מכבש הדפוס ; לא אהלל מעשי בזה, לא אתפאר נגדה נא לכל עמי כי הגדלתי לעשות, כי כבר יצא טבעו וכל חכמי זמננו שמחו עליו כעל כוכב חדש הרורך על שמי הספרות. ותדעו היום כי גם לשנה הרביעית אשר הנני עוסק עתה בההרפסה, לא נהתי ולא שקטתי עד אשר אספתי ספרים יקרים ומאמרים נכבדים לכל ענפי הספרות אשר באוצר, (כעדות תוכן הענינים אשר יופיע בקרוב), לא הסתי על עמלי וכל ישעיו והפצי הוא כי האוצר ילך הלוך וגדול משנה לשנה כי יהיה הוא נאה לשמו ושמו נאה לו לאמר עליו: אוצר כל כלי המדה בספרות!

החותמים על „אוצר הספרות“ עד ר"ה אלול הבע"ל ישיגו את הספר „דור וחכמיו“ חלק שני מאת הסופר הנודע מו"ה משה ריינעס, ויכל מ"ו תולדות והמונות של החכמים אשר ברוח מבינתם יעמדו בראש חכמי ישראל ואשר שם וזכרם קדוש לכל אשר בשם ישראל יכונה, הנם אין בסף בתור תשורה. מחיר „אוצר הספרות“ עם התשורה „דור וחכמיו“ לאלה החותמים במוקדם באסטרייך-אונגארן 3 פלורין, ברוסיה 2 רובל, באשכנז 5 מארק ובשאר ארצות 7 פרינק.

החותמים ברוסיה יפנו בטובם רק אל סוכן אהר כללי ויהידיו אשר הפקדתיו על כל עסקי „האוצר“ ה"ה **Herrn Jacob Dinesohn, Warschau** **Dzika Nr. 6** ומשאר ארצות יפנו רק אלי **Eisig Grüber, Jaroslau, Galizien**

המו"ל „הספרות“.

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

Dr. Isaias Luzzatto.

Herausgeber

EISIG GRÄBER

KRAKAU.

DRUCK VON JOSEF FISCHER

1891.

Pisa 1002

24/77

אגרות שד"ל

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראָבער

חלק שביעי.

מחירו 2¼ Franc

קראקא

בדפוסו של יוסף פֿישער [גראָדנאָסע נו. 62].

שנת תרנ"א לפ"ק.

להובבי הספרות.

אוצר הספרות שנה רביעית חנהו תחת מכבש הרפוס בעיר קראקא בבית דפוס המהולל של הו פישער. לא אהלל מעשי בזה, לא אהפאר כי הגדלתי לעשות, רק אודיע כי בעז"ה האוצר ילך הלוך וגדול והנחה באמת אוצר כל כלי המדת הספרות.

ולמען יעמוד האוצר על בסיס נכון, להטיב נורלו מבית ומבחוץ, ויצא לאור במועדה, אוציאו לאור בשותפות עם המו"ם הנודע אהרן פויסט בקראקא. החותמים בכל ארצות תבל יוכלו לפנות אלי הח"מ או לבית מסחר הספרים של אהרן פויסט בקראקא.

לארץ רוסיה לא הפקרתי סוכן וכל דורשי האוצר הן המו"ם או כל איש פרטי ידרשהו מיד בית מסחר הספרים הנ"ל והוא ימלא הפצם ע"צ היותר טוב. החותמים על אוצר הספרות עד ר"ה מרחשון הבע"ל יקבלו את הספר היקר העברות מהרב הכולל צדוק הכהן מפארוו בתור תשורה הנם אין כסף המאחרים לבוא לא ישיגו התשורה.

מחיר אוצר הספרות (עם התשורה לאלה החותמים עד ר"ה מרחשון הבע"ל) בעסטרייך אונגארן 3 fl ברוסיה 2 רוב"כ באשכנז 5 מארק ובשאר ארצות 7 פראנק.

שאלתיאל אייזיק גראבער

יארסלויא בחדש מנחם אב תרנ"א.

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAH LUZZATTO

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

~~~~~  
SIEBENTER BAND.  
~~~~~

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1891.

אגרות שד"ל

„אכתיב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי.“
שד"ל (1838).

אשר הוציא לאור

שאלת יאל אייזיק גראָבער

חלק שביעי.

(בהוצאות המוציא לאור).

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער [גראָדנאָססע נו. 62].

שנת תרנ"א לפ"ק.

Nr. CCCLXIV.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 477.

Vol. VI. Nr. 14.

4. 9. 1844.

כ' אלול התר"ד.

לידירי רצתה נפשי הגביר היקר החכם והנבון כש"ת הר"ר יה"ש שלום עד העולם.

שמחתי מאד במציאתך מדברי ר' שבתי דונולו בס' רזיאל דף י"ה וי"ט. ומכל מקום המלאך רזיאל עשה כרצונו בדברי ר' שבתי והשמיט והחליף בהם כמה דברים, עד כי באמת אם לא הביא זכרון הקלירי אין להביא מכאן שום ראיה לסיוע החכם מוהר"ר שו"ר האומר כי לא ר' שבתי הזכירו, אלא אחרים הוסיפו המלות ההן בתוך דבריו. ודע ידירי כי יש לי תקוה להשיג העתקה שלמה מספרו של ר' שבתי.

אם יש בידך או אפשר לך להשיג ס' פרהי צפון הנדפס בוויילנא 1841, תעשה נחת רוח רבה לבני בכורי אם תעתיק לי אגרת גינצבורג על היהודים אשר בארץ בוש; כי הנח זה בני זה לו שנתים ימים שהוא חוקר עליהם, וקרא והעתיק כל מה שבא לידו ממה שנכתב עליהם בכל לשונות הגוים, ועתה מקרוב מצא באיורי אננ' זכרון הס' הזה, והאגרת הזאת, ונכספה גם כלתה נפשו לראותה גם כי לפי הנראה מדברי יאסמ, אין בה דבר חדש רק לקוטנים מס' Bruce אשר בני הנ"ל קרא בו זה שתי שנים, והבין והכיר שאין תמיד אמונה בפיו.

אתה עתה ברוך ה' יהדש ה' עליך ועל כל בני ביתך שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה, והיית אך שמה בחגים הבע"ל כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום כ' אלול תר"ד,

דיודך שד"ל.

Nr. CCCLXV.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 478.

Vol. VI. Nr. 16.

12. 9. 1844.

כ"ח אלול התר"ד.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא כש"ת מוהר"ר שו"ר נ"י שלום עד העולם.

אחרי ההודאה לך על אשר מהרת ומלאת את שאלתי בענין הבהור הכהן, אמר כי קראתי בשמחת לבבך בקאלענעווער ולמדתי ממך היתר

המבוכה אשר בענין התחלת מנין שפרות. גם ראיתי דברך על מעשה ארבעה שבויים, וכבר קודם לכן הראני בני בכורי הספור ההוא בס' איטלקי שהוא צפור מס' Conde.

ובני הי"ו אומר כי על כל פנים לא יקשה כלל אם רב שרירא לא היה גאון עד שנת תשכ"ז ולא אב"ד עד שנת תשי"ט, והמעשה לדברי Conde היה בשנת תשט"ו, והראב"ד אמר שהיה בימי רב שרירא — כל זה לא יקשה, כי דברי הראב"ד לא יתכן שיהיו אלא לפי שימת הראב"ד, לא לשימת רב שרירא; והנה לדברי הראב"ד רב שרירא היה גאון משנת תשי"י ואילך. א"כ (אומר אני) יתכן ג"כ להגיה במקום תשי"ן תשי"ו. ויהי מה, הלופים רבים אני רואה בין ספור הראב"ד וספור Conde, ולכי מפפק הרבה אם שניהם ענין אחד, ואולי החכמים ההם נשבו בזמן אחר על ידי עקספדריציאן אחרת שעשה המלך ההוא עבד — אלרחמאן, ומכל מקום יפה דנת, ויפה הקדמת המאודע ההוא כשלישים שנה, מאחר שהמלך ההוא כבר מת בשנת תשכ"א, ומפני שאר הראיות שהבאת.

רק זה רע בעיני, שלא הבאת בקהל האנשים המצויינים את רשי"ז, ולא אחרי שהזכרת את הר"ף אשר מי יאמר שהועיל יותר מרשי"ז? —

והנני מודה לך במאד מאד על דברך לבני לאמץ את לבו, ומי יתן וישמע בקולך גם בשמירת הבריאות. כי הנה ביום הולדתו הלך לספר Monsélice הרחוק מכאן שלש פרסאות כדי להעתיק המצבות אשר שם, ובהליכתו השגחתי שילך במרכבה, ונתתי בידו כסף די והותר לכל צרכיו ולצרכי חזרתו, אבל המרכבה לא היתה באה משם לכאן רק בבקר השכם, והוא רצה להתעכב שם איזה שעות להשלים מלאכתו, ואח"כ חזר ברגליו כחם היום ביום י"א תמוז, ובשוכו הביתה חלה, ונתרפא, אך איננו עדיין על קו הבריאות, ועם זה אינו זו שעה אחת מהגות ומחקור בכל עניני קדמוניות הנוגעים מעט או הרבה לעניני בני ישראל בכל מקומות פזוריהם. ובשבוע שעבר הלך לויניציאה כדי לראות במרקוס ביבליאטעק את ס' רב פעלים לר' יוסף זאק, והעתיק משם ההקדמה וראשי השערים.

אמת הוא כי כבר היו בבית לוצאטו אנשים (לא הרבה) הנקראים לוציו, ונקראים בלה"ק אורו, אך לפי דעתי הקבלה תנצה, שאנחנו מארץ Lusatia. מעולם לא חשבנו לא אני ולא בני שבעל מנחה בלולה ובעל עובר לסוחר איש אחד הם.

דגלי בית אב נוחגים הרבה בינינו, וברוב המצבות אשר בבית הקברות של פארובה יש למעלה דגל המשפחה, וכן בהרבה ספרים הנדפסים באיטליאה יש דגל המדפיס, כגון בס' אור ה' ובס' האמונות לרש"ט ובהשגות אלאשקר ובמערכת האלהות יש דגל המדפיס ר' אברהם אושקי, ועל ידי הסימן הזה הכתיב בני בין ס' Consolaçamas tribulaçoens de Israel, cmposto por Samuel Usque הנדפס בפירארה בבית אברהם אושקי, ובין הנדפס אח"כ באמסטרדם וכתוב בו שנדפס בפירארה, אבל אין בו דגל אושקי אלא דגל אחת, והוא דפוס מזוייף.

ביום כ"ג ניסן כתבתי לירידנו היקר החכם ד' זקש ובקשתי ממנו שיודיעך שאני קורא והולך תשובות שערי צדק, ואני מעריך כל תבה עם הנסה כ"י שבידי, וזה בסיוע תלמידי היקר הנכבד מהר"ר משה עהרענרייך ואני מוצא כמעט בכל דף מן הנדפס טעויות והשמטות רבות, ושאם אתה תתפנין ותוכל להוציא לאור הס' ההוא שנית בעורך אני מוכן לשלוח אליך כל הגהותי וגם כל התשובות אשר אמצא בכ"י יתר על הנדפס.

באגרתו אליו הבאתי ג"כ דוגמא משבוש נפלא שמצאתי בשערי צדק, גם שאר עניני הכמה כתבתי לו ביום ההוא שיאמר אליך, ואתה לא כתבת לי דבר על זה, אולי יירדנו היקר הנ"ל שכה ולא גלה את אונך. ומה מאד נכספה נפשי לראות תשובות הגאונים נדפסות בהגהות והערות מאיש כמוך.

מענינא דיומא אעירך על שבוש שנפל באחת מסליחות ערב ר"ה וערב יד"כ, והיא אשר התלתה ובכ"י ר"מ יי או"א שתהא השנה הזאת ופ"ו, מי בהרבה מחזורים נדפס קץ ותכלית לשבי פשע עמך, רק במחזור עם פירוש רו"ה מצאתי לשבי עמך, והוא הנכון בלא ספק, וחברו מוכיח עליו ועת סוף לגלותנו. ודע כי התחנה הזאת היפה והנחמדת, יסודתה באיטליאה, והיא בסוף כל המחזורים כמנהג בני רומה, והיא לתענית צבור (כפור קטן), והיא ארוכה, ובמנהג אשכנז השמיטו רובה. והנה בכל מחזורי בני רומה שראיתי בדפוס ובכ"י לא נמצא מלת פשע, אלא לשבי עמך. ודע כי במחזור בני רומה הנדפס בשנת רמ"ו כתוב קץ ותכלית לשבי עמך, ובשאר דפוסים אחרונים כתוב לשבי עמך, ובכ"י אחד שבידי מנוקד לשבי ושני כ"י אחרים שבידי הם בלא נקודה, ונ"ל ברור כי האיטלקיים עצמם טעו וקראו לשבי, ואח"כ כשעלתה התחנה הזאת מן הדרום אל הצפון, הצפוניים מצאו לשבי עמך מלות שאין להן הבנה, ותקנו ואמרו לשבי פשע, והוסיפו קלוקל על קלוקל.

ואם גם במקומך אומרים לשבי פשע, אם יישר הילך תבטל שבוש גדול כזה. ודע כי בכ"י אחד שבידי כתוב אצל התחנה הזאת: "זאת התפילה היברה מרגא ורבנא הרי יצחק ע"ה בכ"ר בנימן ז"ל בבמה"ר שלמה זצ"ל במשפחת הפינצ"י".

ואני לא ידעתי ולא שמעתי בלתי היום את המחבר הזה.

ואגב אשאלך הידעת את הקדוש ר' נתנאל בר יוסף, המכונה בר"ת הקרין, ויש לו במחזור בני רומה כ"י "סדר התמיד לקרין" תחלתו: תמיד קרוב לעמך ונדרש, בהמצא אל לדמעה תהרש. ועתה מקרוב מצאתי (בכ"י שביד אחרים והעתקתי לי) התנה ארוכה מצויינת בשם "י"ה מן הקרין" כל חרוזיה (מתחלת התחנה עד סופה) מסיימים בהברת ית. תהלתם: ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין ית, ה' אלהי צבאות יהודין צבא דום ודרי נשיה, אות הוא ברבבות צבאיו ומה דכות אליו דמויה, אש לוחט משרתיו ולו ענות עני לא כוזיה ופ' וכו'.

הידעת ר' אליהו שנסרף? במחזורי בני רומה כ"י מצאתי סליתות על מיתתו.

והנני מבקש ממך ידיד נפשי שתשלח אלי בהזרה, קונטרסים הפיוטים ששלחתי לך, והנני מוכן לשלוח אליך אה"כ שני קונטרסים אחרים כיוצא בן-אתה עתה ברוך ה', יחדש ה' עליך שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה כנפשך וכנפש הכו"ה פה פארובה היום כ"ה אלול תר"ד.
ידידך שר"ל.

Nr. CCCLXVI.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 487.

Vol. VI. Nr. 24.

15. 10. 1844.

ב' חשון התר"ה.

ידיד נפשי ועמרת ראשי שלום.

בשמחה רבה קבלתי מכתבך האחרון מפראג, והנני מצפה לראות מכתבך הראשון מברלין.
והנך אומר אלי: וזאת היא בקשתי ממך שתפתח לי אוצרך הטוב וכו', ואתה לא הודעתני מתי אוכה ואראה הפיוטים אשר שלחתי אליך והעתקת אותם לל"א. ועכ"פ אל תדפוס מאמרי בטרם תקבל ממנו נסה הדש על קרית ספר, ואני לא אשלח אליך התקון ההוא בטרם אדע שתוציא מאמרי לאור בלו כמות שהוא. הלא ידעת כי יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להיניק ומי יתן ותוכל להוציא לאור דיואן ר"י הלוי כלו או קצתו, כי אז הייתי מסהר להעתיקו עם הערות (לא עם פירוש ארוך כאשר עשיתי בחמש מחברות שראית) ולשלחו אליך מעט מעט. וכבר זה שנתים ימים שלחתי הקדמת הדיואן (שהיא בלשון ערבי) לגייגער והבטיחני להוציאה לאור עם העתקה, ולא עשה. התאמר שאשלחנה למונק? — ומה מאד צר לי על תשובה יקרה וארוכה מרש"י ז"ל אשר ביגיעה רבה העתקתי ושלחתי לגייגער להוציאה לאור, והוא לא עשה ולא יעשה.

ס' עמק הבכא איננו ס' גדול ויקר במעלה, ולא נעשה בתכלית הדיוק, ומכל מקום יש בו קצת ענינים שלא יהיו ידועים, כגון תענית מהרי"ל. בני אומר שמי שירצה להוציאו לאור ראוי שיעיר בו הערות הרבה. כמות הס' 58 עמודים, בכל עמוד 50 שיטות, ובכל שיטה 50 אותיות, נמצא הספר פחות מחצי ספר תורה.

הס' מתחיל מחרבן בית שני, אך דבריו על הדורות הראשונים מעטים ומטובלבלים, ואה"כ הוא מעתיק כל דברי עצמו בס' ד"ה הנדפס. ר' יוסף כתב המוצאות אותנו עד שנת של"ה, ואיש אחר המשך הספורים עד שנת שס"ה.

סדר העבודה לראב"ע כבר הזכרתיו בכ"ה ז' עמוד 79. אבל עבודת הרמב"ע אראה בשמחה קצת מתחלתה ומסופה. מה שהבאת לפני ממחזור אלגור קצתם יש בידי במחזור והראן, וקצתם לא. שב מן הפסילים הוא בידי, והזכירו הרשב"ש בתשובה סימן תנ"ו (זה למדתי מאגרת ר' יעקב רייפמאן) ואמר כי זה ר' שלמה בר' יצחק היה מתלמידי הרמב"ן.

והנני מודה לך על ס' ווענריך אשר התנרבת לשלוח לי, ודי לי אם תעתיק לי (לבקשת בני) את דבריו על Titus Livius המתורגם ערבית. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והי' יהיה עם פיך בעת הטיפף, ויתן לבני קהלך אזנים קשובות לשמוע דבריך ולשמור ולעשות. ואתה אָהב ואל תשכה את אוהבך הנאמן הכו"ה פה פאדובה היום ב' מרהשון תר"ה. שד"ל.

לבילתי תהיה האגרת ריקה מכל מטמון, אעתיק לפניך שיר קטן לר"י הלוי.

דיואן ח"א סימן רס"ב

כנדה היתה תבל לפני וכו'

ולסיום כדבר טוב אעתיק עוד אחר: שם סימן שמ"ד

עבדי זמן עבדי עבדים הם וכו'

עוד זה תקה מידי ותצחק: שם סימן שנ"ב יעלת החן תשאלני וכו'

כלומר הסירי הוי"ו וכו'

Nr. CCCLXVII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 489.

Vol. VI. Nr. 25.

21. 10. 1844.

ח' חשון התר"ה.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, מגלה עמוקות מני חשך ויוציא לאור צלמות, זה דודי וזה רעי ר' יהודה ליב דוקעס, שלום עד העולם.

אגרתך הנעימה ושני ספריך היקרים הגיעוני בליל ש"ק ו' מרחשון ושמהתי בהם כמוצא שלל רב, והנני מודה לך עליהם במאד מאד. יהי ח' אתך ויצליחך להוציא לאור עוד תעלומות ופליאות חכמה כהנה וכהנה. והנה לא רציתי לאחר כתיבתי אליך ותודתי למתנותיך ותשובתי לשאלותיך, על כן לא קראתי עדיין רק מעט כה וכה בשני הספרים אשר שלחת אלי, ובמשך הזמן אנלה את אונך על כל אשר אמצא להעיר בהם. והנה נא חשתי ולא התמהמהתי להעתיק לך תחלת פירוש דונש (הוא ארונים) בן תמים, הוא יצחק הישראלי, על ס' יצירה, ואם תרצה ותוכל

להוציא לאור או אשלים העתקתו, והוא י"ז דפים קטנים, והוא חסר באמצע. ומי יתן ותוכל להוציא לאור גם פי' ס' יצירה לרס"ג הטמון במינכען, ויש כאן ממנו ששה דפים גדולים. גם יש כאן פי' אחר ארוך מאד על ס' יצירה לר"י בן ברזילי בעל ס' העתים, והנני מוכן ללקט ממנו לקוטים הרבה למי שירצה להוציאם לאור. ודע כי מאד נכספה נפשי שיתפרסמו הספרים האלה בישראל, להודיע ולהודיע כי הקדמונים כלם פירשו הספירות מענין מספר, ולא עלה על דעת שום אחד מהם לומר שהם ענינים נמצאים בפעל, אך כלם האמינו כי בעל ס' יצירה לא נתכוון אלא לעשרת המספרים, שהם כוללים כל המספר. כך כתבו רס"ג ודונש בן תמים ור"י בן ברזילי ובעל הכוזרי, וכן הוא באמת בלא ספק. למען יבושו ויכלמו הדשים מקרוב באו, האומרים כי הקבלה והפנ"ט מעאזומם מורשה לקהלת יעקב מדורות עולם.

ודע כי יצחק הישראלי כתב פירושו לס' יצירה בודאי אחרי מות רס"ג, ושקר הוא א"כ שמת בשנת 932.

ר' מנחם בן שלמה הזכרתיו בכ"ה ז' עמוד 69, והוא בעל ספר שכל טוב, ואם תרצה להוציא לאור לקוטים ממנו אעתיקם אליך. דע ראססי בדיצ"א ונאריאו אומר כי ר' מרדכי גומפל בפ' קהלת משבתו ומביא אגרת ר' ישראל ברעסלויא הכוללת לקוטים מס' שכל טוב.

לשון למודים לר' שלמה בן אבא מרי ירהיי הוא מעט הכמות ומעט האיכות, אך הוא קצור טוב ומסודר יפה ומספיק לתלמידים ואין בו פילוסופיאה, המחבר היה איטלקי, והיה אחרי רד"ק, והוא מזכיר מדקדק שהיה שמו שר שלום, ועיין פראלענאמעני שלי.

עוד ס' דקדוק יש בידי כ"י ישן, שמו ראשית לקה, ושם המחבר שמואל בן יעקב, גם הוא איטלקי, והוא נוטה אחרי דרך הדקדוק הנוהג בלשונות הגוים והוא מונה חלקי הדבור שמונה, ובשמות הוא מזכיר הששה Casu, וז"ל: סימני השם הם ששה, והם פועל נפעל גתן מוליד נקרא ונשלל. ובזמנים הוא מחלק עבר שלם ועבר בלתי שלם, והוא מזכיר ג"כ צורות הפעל (Modi) הסיפירוי התאזאיי התנאי הציווי והמקור.

גם יש בידי יסוד הר"ם בה"ר יום טוב מלוניטרש, ז' דפים קטנים על הנקודה תחלתו: אדברה נא על משפט בכל"ה, המבררות המלה, לפני אהה"ע, כמו תחם לעשיר וכו' וכו' ואחריו ב' דפים משפט הגעיות הנקראים מתגים, תחלתו: בין תבין כי כל מלה שיש בה ב' געיות (צ"ל תנועות) קודמות להנעות הגנינה, המשפט להעמיד הראשונה בנעיה וכו' וכו'. ואה"כ י"ב דפים בהכמת הדקדוק, בלי שם הס' והמחבר, תחלתו: רבא אילנא ותקיף, בתחלת תחנוניך יצא דבר ואני באתי כי המודות אתה ובין בדבר והבן במראה. והיה כי יפגשך איש ושאלך לאמר דבור שפה לה"ק איך מתבוננתו ועל כמה חלקים יחלק, תשוב לו ותאמר שהוא נחלק לשלשת חלקים, ואני רוצה לבאר לך אלה השלשת חלקים, באר היטב, ואעמיד איש על טחנהו ואיש על דגלו באותות למען ידוין קורא בו.

בעל הס' הזה מזכיר ההיוג ור' יונה וראב"ע, ונראה שקדם לרד"ק, ובימיו היה ר' אברהם בר' עזריאל מקני בהם.

המחבר היה מתגורר בארצות שהיו רחוקים מידיעת דרכי הדקדוק וקצתם ג"כ מתלוצצים בה. וההרוש היותר גדול שמצאתי בו הוא שם בעל הפסורת או אחר מבעלי המסורת. ראה זה מצאתי: אך יצאו מהם שלשה שהם בקמץ ובנעיא אבל לא במלאפום, והם כל הבכור אשר יולד, כל עצמותי תאמרנה, כל אחי רש שנאוהו, כך יצאו במסורת יהודה בן עלאן מבני מבריה, והמוסיף בהם שיקרא בנעיא הויז מאלה השלשה טועה הוא.

בימים שעברו הלך בני בכורי לויניציאה וחפש ומצא במארקוס ביבליוא— טעק ס' רב פעלים לר"י זרק, והעתיק התקדמה, וראשי הפרקים.

בדבריך על רס"ג כתבת (S. 17) כי יש לתמוה על בעל הכוזרי ועל הרמב"ם שלא הזכירו את רס"ג. יפה דנת על הרמב"ם, אבל בעל הכוזרי עשה ספרו דרך ויכוח בין שני אנשים שקדמו הרבה לרס"ג, ואך ישים בפייהם זכרון אדם שעדיין לא נולד?

בס' הנקוד S. 202 כתבת חוקה (?) וצ"ל ביד חוקה.

ה' יצליחך במלאכתך על הפילוסופיאה של רס"ג, וכבר שלחתי לבכורי השנה הנ"ל מטמוני מסתרים על זה, ואולי עוד אהרים אוכל לשלוח אליך. יברכך ה' וישמרך, ואתה מהר וכתוב אלי. פאדובה ה' מרחשוון תר"ה, ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXVIII.

An Herrn Dr. L. Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 490.

Vol. V. Nr. 26.

24. 10. 1844.

י"א חשון התר"ה.

לכבוד ירידי המשכיל והנבון כ"ש רי"ל דוקעס שלום עד העולם.

נמצאו דבריך על זקני לה"ק ואכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי, בראותי קבוצת זהב וכסף ואבן יקרה אשר אספת ממזרח וממערב והיו לאהרים בידך לתענוג קוראי דבריך. הלא ספרך באמת אוצר נחמד מלא ברכת ה', הספיץ אור גדול על תולדות הכמת לה"ק ועל פעולת אבות הדקדוק, ועל התחלת המחקר והקרושיק בקרב ישראל. על בן ברכת כל אוהבי החכמה עליך תבא, יברכך טובים, ויאמרו תמיד וגל שמך.

אך לרובי החקירות אשר צללת בהן, ולעוצם הקריאה אשר הוצרכת לקרוא למען עשות מלאכתך, לא הספיק לך הזמן להעמיק העיון בכל אחד מהפרטים אשר נודמו לפניך, ולא נמלסת מקצת שגיאות אשר אם יפגעו בהן

אנשים מרי נפש האוהבים להתכבד בקלון רעיהם, אולי יהללו את שמך הנכבד; על כן השתי ולא התמהמהתי לערוך לפניך הערותי, למען תוכל לתקן אתה את המעות, במאמר שתכתוב בליטעראטור בלאטט, בטרם יקדמוך אחרים בלא רחמים.

ותחת כל דבר הנני תמה תמהון גדול איך לא אתה ולא רעך המשכיל ר' רפאל יהודה קירכהיים לא ראיתם כי ספר אותיות הנוה אשר בידכם הוא חסר באמצע. ומי לא יראה כי בין שרש בכה ושרש חנה יש עוד כמה וכמה שרשים נהי ל"ה? והנה בין עמוד 110 לעמוד 111 חסרים כשמונה עמודים. ואני ביום מ' סיון נדרשתי לאשר שאלני ר' קירכהיים וכתבתי לו: ואם תבקש ממני העתקת דפים אחרים מן הסי' שבידי אמהר לעשות את שאלתך — והוא לא כתב לי עוד ולא בקש ממני דבר, כי לא ראה שהס' חסר. ואיך אפשר שלא לראות חסרון גדול כזה?

וכן בעמוד 127 אחר שרש עלה חסר שרש ענה עצה עקה ערה עשה, ושרש צבה נדפס שם חוץ למקומו, ומקימו בעמוד 130, ואחר צבה חסר שרש צדה. ומלבד זה בכמה וכמה מקומות הלשון משובש ובלתי מובן, וכ"י שלי שלם ומונה מאד.

ועתה אבאה אל הפרטים, ואתחיל מספרך על זקני לה"ק.

עמוד 28 הערה 3. מהיכן נודע כי ס' המאור הגדול הוא נגד רס"ג? כי זה לא נזכר בארה צדיקים דף כ"א.

ובתחלה שמח לבי בראותי כי מאז בשנת תר"ע נכתבו השנות נגד רס"ג, א"כ האריך ימים יותר מחמשים שנה, כי רחוק שבהיותו בן י"ח שנה כבר יחישו לכתוב נגדו. ואם נניח כי בשעה שכתבו נגדו היה הוא ז"ל בן ל' שנה, א"כ כשמת בשנת תש"ב היה בן ס"ב שנה, לא בן חמשים.

אבל כשעיינתי שם בארה דיקים ראיתי כי אין לסמוך עליו בעניני הדורות, כי הנה לפי דבריו (דף כ"ד) ר' שלמה בן ירוחם כתב מלחמות ה' נגד רס"ג, ור' שלמה מסר לר' יעקב, ור' יעקב לבנו ר' יוסף, ור' יוסף לר' שלמה, ור' שלמה לר' יפת, ור' יפת ידענו שהיה בימי רס"ג (מונק באננאלען 1841 עמוד 76), א"כ המשה דורות של קראים נמשכו בחייו של רס"ג. ומי יתן והיה זה אמת, שרס"ג האריך ימים עד ק' או ק"ן שנה! אבל מי יאמין בזאת בלי עדות כותבי דברי הימים?

38 מלאכת הרקדוק הנזכרת באמונות ודעות איננה ס' רקדוק, אבל ענינה כור הבחינה ומצרף הקריטיק.

60 הערה 1 המשפלת כבוד רס"ג עד עפר, איננה בנויה על אדני האמת. ס' שפת יתר איננו אתי.

געועניוס (Thesaurus, pag. 401) כתב: Vulg. dotavit me Deus. וכו', וכו', ע"ש.

61 בראש עמוד. לא אנקלוס ולא רס"ג ולא רפאפורט השבו מעולם שיהיה כתוב התת אלהים, וזה לא היה אלא הלום חיוון שוא של אייכהארן, ורפאפורט כתב בהדוא כי ראב"ע הביא בשם הגאון פירוש נכון על התחת

אלהים, כמו שהוא לפנינו, לא בהפוך המלה—ועיין ג"כ אוהב גר עמוד ח' וט'.
62, נוממער 29 אנקלוס לא נתכוון כלל להוסיף מלת אשאל, ואין כאן
etwas ähnliches כלל, כי מימר אלהא דאבוך יהא בסערך אינו אלא תרגום
של אל אביך ועורך, על דרך אם יהיה אלהים עמדי, אם יהא מימרא דה' בסעדי,
ובמהו לאלפים. ואמנם אנקלוס לא חשש לאות המי"ם של מאל, ורס"ג וקדק
יותר ותרגם אשאל מאל אביך.

78 רס"ג אין לו Kabbalistische Meinungen, כי עדיין לא נולדה חכמת
הקבלה, וחכמי הספירות שהוזכר הראב"ע הם חכמי המאטעמאטיקא, והספירות
אינן אלא המספרים, לדעת כל הקדמונים.

95 gern auf den Messias (הנה ישכיל עברי) diese ganze Stelle
gedeutet wird.

מי הוא היהודי אשר יאמר כזאת? — וכבר העיר Origenes כי ישראל
שבימיו היו מפרשים אותה על עם ישראל, וכן פירשוה רש"י ראב"ע ר"י קמחי
רמב"ן רד"ק הון יצחק (בראשון משני הפנים) וכן ראזענמיללער ולפניו דעדערליין
אייכהארן ואחרים. ואם יש במדרשים ירום מאברהם וגבה ממשה, לא תמצא
שום מדרש (אהשוב) שיפיש דיע נאנצע שמעללע על המשיח.

120 dass die hebr. Wörter alle auf zweibuchstabige Wurzeln
zurück geführt werden.

לא כלם, אלא הנחיים והחסרים לברם. כי מי יאמר כי פקד, קדש, ספר,
כתב, זכה, שמר, שרשם משתי אותיות? ור"מ בן סרוק עצמו הלא כתב (S. 126)
ודע כי כל המשלשות משלוש אותיות הנשרשים וכו'.

135 סוף עמוד: ונערתים (?) — צ"ל ונעמתיים, מל' את עמיתו, כמו
בעמוד 136 שיטה 7 עמותות חבורות.

137 שיטה 22 צ"ל אני אוהבי אהב.

139 סוף עמוד צ"ל מורה מאד (מלכים ב' י"ד כ"ו), ובעמוד אחרון תקנת,
והתקון נשתבש בדפוס.

140 הערה 3 היתכן לבעל לעקסיון עברי שישכח בנר גדל וחבריהם?
והוצרכת לכ"י של המבורג למען דעת כי במקום נר צ"ל גך?

141 הערה 1 ואיך לא ראית כי קה אינו אלא ט"ם, וצ"ל ק"ג?

145 ותזרני אזור זהב — צ"ל ותזרני מן זך זהב.

148 חרשי צירים והערה 6, הכל שבוש, וצ"ל כמו חרשים צורים הבאים
מצור לעבודת בית אלהינו — לא שכך כתוב במקרא חרשים צורים, אבל
כוונת מנחם למה שמצאנו (מלכים א' ו' י"ג וי"ד) וישלה המלך שלמה ויקח
את הירם מצר בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צרי חורש נחשת,
ובר"ה א' כ"ב ד' כי הביאו הצידונים והצירים עצי ארוים לרב לדוד. ואם היתה
כוונת מנחם לפרש חרשי צירים שבישעיה-מ"ה י"ו הבאים מצר, מה ענין
לעבודת בית אלהינו?

172 הערה 4 כתבת מזכרון, נגד מאמר הז"ל דברים שבכתב אי אתה
רשאי לאמרם על פה; ואם היית מסתכל בכ"ה היית רואה כי לא בגליון

מעשה אפוד מצאתי הליקוטים ההם, אלא בגליון פי' התורה לראב"ע ולרלב"ג
כתובת ר' הניאל יע"ל.

178 שיטה 15. 14. איך יתכן שהשיר על הנגינות יהיה אהר עם השיר
העושה פשרה בין מנחם ודונש? ויותר אתמה אחרי ראותי באגרתך כי מחברת
אלהים לי מן בידך היא.

189 מה שהקשית על הקראים ממה שבית שמאי מהמירים תמיד אינו
כלום, כי גם הקראים מחמירין על הרוב יותר מהרבנים, ולפיכך ברו להם שהם
מתלמידו בית שמאי.

ואבא עתה לס' החיוג שהדפסת, ולא אדבר דבר על השבושים
הרבים שהיו בכ"י, רק אעיר קצת הערות על הערותיך ועל הערות רעך ר'
קירכהיים הי"ו.

עמוד 30 סוף עמוד. אמר רעך כי דברי החיוג סותרין זה את זה, וזה
שקר. במלת וְאַחַר האל"ף נקודה בתנועה גדולה, שהיא (לדעת החיוג) מושבת
אחריה אל"ף, על כן אמר כי הנח הנעלם הוא פ"א הפעל, והאל"ף הכתובה
היא אות אית"ן; אבל במלת וְאַחַדְךָ האל"ף נקודה בתנועה קטנה שאינה מושבת
אל"ף אחריה, על כן לא היה אפשר לו לומר שהאל"ף הכתובה היא אל"ף
אית"ן, והוצרך לומר כי אל"ף אית"ן היא בכח הקמץ אשר באות הוי"ו, והאל"ף
הכתובה היא אל"ף השרש.

58 הערה 2 צ"ל מה זה שבתם (מלכים ב' א' ה').

89 הערה 1 החיוג אוטר כי קאה הוא על משקל הנה אחרים באה,
כלומר שהוא בינוני (כמו שכתבתי בבה"ע תקפ"ז עמוד 172), ומה ראה קירכי
היים לומר (נגד החיוג) שהתבה מלעיל אע"פ שהיא לי עבר?

94 הערה 1 מי הגיד לך כי ר' יוחנן למלה יונית (δραπέτα) נתכוון?
וחזקיה ובר קפרא שאמרו להתיר פה, היו גם הם כר"י בא"י, לא בבבל.

118 הערה 3 בכתובת יד שלי יכרו עליו חברים הוא סוף הארטיקעל,
ואין בו להכרות את דוד ושאר הענין המשובש.

החלתי לקרוא מלאכת החכם עוואלר, ושמתתי בה מאד. יברכהו ה'
וינחמהו מכל עציבותיו.

ואתה ירידי היקר שלום. פאדובה י"א מרחשוון תר"ה.

ידידך שד"ל.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 491.

Vol. VI. Nr. 27.

29. 10. 1844.

ש"ז חשון תר"ה.

לכבוד ידיר נפשי הקצין היקר המשכיל המפואר, זה דודי וזה רעי כה"ר יה"ש שלום עד העולם.

הפעם הזאת טעית בשפטך, בהשבך כי רצוני להפרד ממך מעט מעט, הלילה לי; והי האמת יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתך, וכל עוד נפשי בי לא אזוו מלהבך ומלכבך בין בסתר ובין בגלוי וקבל עם, ובך אתפאה, ובמכתביך אשתעשע, כי ידעתי כי אוהב נאמן אתה לי.

אבל מה אעשה, ואיך תהיינה אגרותי ארוכות ככימי קדם, והנושים בי אגרות מתרבים יום יום. הנה בכל שנה ושנה בהור אחד או שנים יוצאים מביה המדרש כי השלימו שני למודם, והולכים לעירם, וכלם מריצים אלי אגרות, כי כלם לי כבנים, ואני הייב לתמכם ולסערם בכל אשר יבקשו ממני, כפי אשר תשיג ידי, ומיודעי הרחוקים גם הם מתרבים יום יום, ועתה מקרוב חכם אחד איטלקי אשר לא מישראל הוא ולא ידעתי מתמול שלשום, החל להוציא לאור ספר תולדות בני ישראל, ושלה ספרו אלי תשורה עם אגרת שלום וכבוד; ואני השיבותיו וערכתיו לפניו קצת הערות על ספרו, והוא קבל אותן בשמחה ובקש ממני שאוסף לעשות עוד הערות לספרו, והבטיהני לתת להן מקום בהמשך ספרו, וכל זה גורם לי אבוד זמן הרבה.

ומתי אעשה גם אנכי לביתי ולבני ולתלמידי הקרובים אלי, ולספרי השואלים ממני השלמה ותקון, מלבד כמה מלאכות אשר בלבי, ועדיין לא וכלתי להחל אותן.

ועתה ידירי היקר קה נא מידי את אשר יתנני הזמן לתת לך, ואם מעט יחיה ואם הרבה, דע נאמנה כי לבי רבך כך בקשר אהבה ברה ותמימה. והנני סודה לך במאור מאד על הדברים אשר העתקת לפני, וגם אני הנה הבאתי לפניך העתקת שיר אשר כתבתי להחכם זקש ושלחתיו אליו לברלין.

המשכיל רי"ל רוקעם שלה לי ספרו Rabbinische Blumenlese וספרו וספר החכם עוואלד על זקני לה"ק, עם ספרי דקדוק לר"י חיוג, אשר הוציא לאור, ושמחתי בהם מאד, רק צר לי כי הכ"י אשר ממנו העתיק החיוג הוא משובש מאד.

ואתה ידירי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה היום י"ו מרחשון תר"ה.

ידיך שד"ל.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 498.

Vol. VI. Nr. 33

22. 11. 1844.

י"א כסלו התר"ה.

לכבוד החכם המופלא, מי כמוהו תעלומות מגלה, בש"ת מהרי"ט צונץ שלום
עד העולם.

מכתבך קבלתי בשמחה.

מר' יוסף בכור שור אין ספק כי לא נעלם ממך לשונו המובא במרדכי
מס' שבועות דפוס ריווא סימן אלף וקכ"ו. ועתה בדקתי קובץ ביאורים כ"י
שבידו ללקט משם כל הנמצא משמו של ריב"ש הנ"ל. בפרשת וחי לא אדע
מה הוא לריב"ש, כי המחבר אומר „ועתה אכתוב סבכור שור ומדברים אה"ם"
ואה"כ איננו מציין מי ומי בעל הדברים, ואעפ"כ אעתיק לך שנים שלשה
גנרנים: ידעתי בני ידעתי, ידעתי שזה בכור, וגם ידעתי מה שעשו לך אחיך
אע"פ שלא הגדת לי, האספו ואנידה לבם, רצה לגלות את הקץ, אמר הקב"ה
ליעקב אם קץ (אותיות קר"ף וצד"י). בשמות בניך, אז תגלה להם הקץ, אמר
יעקב לא תמצא ח"ט ולא ק"ץ, כלי חטא, 'הונים' מלמדים 'סופרים'.

זה שאמר בלעם לא הביט און ביעקב, לפיכך אמר הקבצו, אותיות הק"ץ
ב"ה, וכו'. יהודה אתה יודוך אחיך, כל אחיך יהיו נקראים על שמך יהודים. —
בפרשת וארא: וכך תירץ הר"א קושיית בכור שור שהקשה לדבריו רש"י
הרי במכת ברד שהיתה אחר דבר נאמר ואשר לא שם לבו (וכו') כמו שנדפס
בס' דעת זקנים). יותר מזה לא מצאתי בפירוש הראשון. ובפירוש השני בפרשת
בהעלותך מצאתי: ויאמר ה' פתאום, פי' רבינו יוסף בכור שור ער שלא גמרו
הדבור מפיהם קראם הקב"ה והוכיחם על זה, שלא יחשרו על משה ויאמרו
משה קבל עלינו לפני הקב"ה, ולכך קראם פתאום להם, כדי להוציא משה מן
החשר תו' — והנה בדעת זקנים בחלק בעלי תוספות נמצא פירוש זה, אך
בקצור ובלי הזכרת שם ריב"ש, לפיכך אי אפשר לומר כי הס' שלי לקח מבעלי
התוס', ושזה נרמז באותיות תו' אשר בסוף הדבור. ואולי כל הדבור הזה הוא
תוספות שהוסיף אדם אחר בגליון, והמעתיק הכניסו בפנים, וציינו בסימן תו',
להודיע שאינו מעיקר הס' אלא תוספת.

מי יתן ואדע מה שמו ומה תכונתו של הס' אשר בלבך להוציא לאור
בתוך השנה, ההוא על הסליחות? כי כמה וכמה סליחות בלתי ידועות וכמה
מהזורים כ"י קנתי בשלש שנים שעברו.

ותחלה הרשנו לומר לפניך דעתי בענין מלת סליחה. דע כי בא אלי
מעיר Fez כ"י כולל תקון פורים, וארבע תעניות, תקון סליחות, תקון ר"ה,
תקון לעצירת גשמים, מהזור ליום הכפורים. ובס' הזה מצאתי פעמים רבות

כתוב סליחה ואין שם שום סליחה ובקשה, אלא פסוקי דרחמי, כגון בדרך 54 לליל ר"ה כתוב כאן סליחה צדק ומשפט מכון כסאך וגו' אשרי שומרי משפט וגו' עשה צדקה ומשפט וגו' ויגבה ה' צבאות וגו' כי ה' אוהב משפט וגו' וכן עוד י"ב פסוקים בכלם מלת משפט, ובדרך 56 סליחה ארוממך אלהי המלך וגו' ועוד מקראות מענין מלכות, ובדרך 57 סליחה חסדי ה' אזכיר וגו' ושאר מקראות מענין זכרונות, וכן לליל שני בדרך 62 סליחה אל תבוא במשפט את עבדך וגו' ושאר פסוקים של משפט, ועוד פהנה כמו בליל ראשון; וכן לליל שבת בינתיים יש סליחות שאינן אלא פסוקים, מבלי שתהיה אחריהם שום סליחה ובקשה, אלא פזמון; וכן ביוה"כ יש סליחות רבות ואינן אלא פסוקים, ואחריהם פזמון. ובראותי כל זה, ובראותי המנהג אשר פשט בינינו לומר בין סליחה וסליחה פסוקים הרבה, וגם בס' שפתי רננות נמצא כה וכה הבילות הבילות של פסוקים — עלה בדעתי לומר כי מלת סליחה לא נתקנה מתחלתה להיות שם למין טמיני הבקשות, אבל הונחה להורות הבילה של פסוקי סליחה ורחמים, כי תחלה התקינו הגאונים להרבות בפסוקי דרחמי, ואח"כ התחילו הפייטנים לחבר בקשות, והכניסו אותן בין הבילות הפסוקים הנקראים סליחות, ומעט מעט נחרבו הבקשות ונעשו עיקר והמקראות טפלה להן, ונשאר שם סליחה אל הבקשות עצמן, ואתה בחכמתך תשפוט, ואבואה לענינים הרשים שמצאתי. בעל הובת הלכות בשער אהבת ה' פרק ו' מזכיר שהבר תוכחה ובקשה, ובדפוס מנטובה ש"ה כתוב (ומשם נעתקו הדברים גם בדפוס אמשטרדם) „התוכחה כבר נדפסה במחזורים ובסדורים, והבקשה תדפס בע"ה במחזור החדש אשר התחלנו" והנה התוכחה היא מצויה בכל דפוסי מחזור בני רומה בשחרית ליום כפור, אבל הבקשה עדיין לא נדפסה, והיא נמצאת בכ"י דע ראססי 481 1062.997.684, ועתה מקרוב קניתי סדור כמנהג בני רומה כ"י על קלף ומצאתיה בסופו, והיא גדולה כפלי כפלים מהתוכחה הנדפסת, ותחלתה: ה' שפתי תפתח ולשוני תצהצה ולבי תכין ונפשי תעיר וכו' וכו' והיא עשויה על מתכונת בקשת רס"ג אשר שלחתי העתקתה לירידנו מהרי"ם, ונראה בעליל שהיתה לפני המחבר בעת כתבו, וזו עדות כי באמת היא לרס"ג, ואחר הבקשה הזאת יש עוד „תפלה נחמדת לר' יוחנן" תחלתה: אמנם אלהי הרוחות לכל בשר, מודה אני בעצמי כי כבוד עון אני ומנואל ברמי הטאה וכו', ונמנתה נמנות תוכחת ר' בחיי הנדפסת.

בסדור אחר כמנהג בני רומה כ"י על קלף שקניתי מצאתי וידוי לרלב"ג (והוא גם בכ"י דע ראססי 919), תחלתה: אלהי בושתי וגם נכלמתי לעמוד לבקש על עוני ולהתודות על הטאתי מפני רוע מעללי אשר עזבתי את תורתך, ומפני עמידתי ברשעי ובמריי רבות עתים וכו', ונמנתה כחצי תוכחת ר' בחיי. והנני נותן לפניך רשימת קצת ממה שמצאתי הרוש בכ"י מעיר פיס הנ"ל. דף 65 קיקלר מלכותך מלכות כל עולמים, ה' מלך, בחסדך תהלוך על כל יקומים, ה' מלך, לך יום לך לילה לך כל אורה, ה' ימלוך לעולם ועד; בטרם אמון אצולת ימים, ה' מלך, ועד לא ברא ארץ ושמים, ה' מלך, ובנאלו סגופי פעמים, ה' ימלוך; בטרם יסד ממדי נשיה. ה' מלך, ועד לא נטה רום ותחתיה, ה' מלך, ובנתקו מוסדי צואר

צביה, ה' ימלוך; במרם מתח זרותים, ה' מלך, ועד לא ברא מלאכים משרתים
 ה' מלך, ובעמוד רגליו על הר הזיתים, ה' ימלוך — 75 אליך ה' נשאתי עיני
 שמע קול תחנוני תנה לנו מים (בגליון כתוב: פזמון למלמד תינוקות מקאשר-
 טילויא שמו הר' יעקב). — 98, 99 וידוי לר"י הלוי ז"ל: רבון העולמים, יושב
 על כסא רחמים, ומנהיג את העולמים, במדת רחמים (בכ"י של ידידנו החכם
 יש"ר אשר קראתי בשם מחזור קלבריוו כתוב כך: רבש"ע צופה כל נעלם),
 טרם אענה אני שונג, מתהולל ומתמוגג, זוחל ורועד, ירא וחרד, וכו' וכו'. 122
 קיקלר לר"ש ן' גבירול תנצב"ה: שעה זכרון דתי במעשה. 123 קיקלר לר'
 משה ן' עזרא תנצב"ה: ההרשים שמעו מפי נוראות (קיקלר נזכר בתשובות
 בן מיגש, עיין דוקעס, צור קעננטניסס וכו' עמוד 140). 156 קרושה לר' חייא
 אלדאודי ז"ל: גבהי שמים לך כסא כבוד. סלוק לר' יוסי אלבנצולי (sie) זצ"ל:
 אנשי הסדר הנושאים קולם הבו לה' כבוד. 164 מסתגאב לר' יהודה הריוו
 זצ"ל: יום תקומם בתי זמגרשי. 170 פזמון לר' יקותיאל בן חסאן זצ"ל: יה
 שכיר ספקר מביתך לא יקש. 173 הוכחה יוסף אלבנסולי ז"ל: ישובי נפשי
 לקונך, והבלמי מעוניך (ראשי הבתים: לר' יוסף בן סילה, או בנסולי). 176
 שוממתי ברוב יגוני וכו' כי מגלה נמתחת.

גם הובא אלי מן Tetuan וקניתי כ"י נכתב בשנת תק"ה, כולל בקשות
 ופיוטים, מראשונים ואחרונים, ידועים ובלתי ידועים, מהם טובים ומהם גרועים.
 בדף נ"ה: אתחיל לכתוב בקשות של שבת, האל ינצרנו ככבת.

דף פ"ה: אתחיל לכתוב פיוטים ושירות, בעזרת יוצר המאורות. ט ב ע
 להסאיין ינשר. דף פ"ו טבע גריבת להסאיין (מלת גרבת מסופק אני
 בקריאתה, כי הריו אכל את הנייר, כאשר קרה גם בשאר מקומות בכ"י זה
 ובאחרים שנכתבו באפריקא, בתבות הכתובות בכתיבה גסה הנייר נקרע אולי
 מרוב הקנקנתום שהיה בדיו, והאותיות פרתו באוויר). דף פ"ט טבע צביה אן.
 דף צ"א טבע סהיל אן. דף צ"ג טבע אלע שאק. דף צ"ט טבע אצבוחי.
 ק"ג ט' למאייא. ק"ה ט' סהיל אן אדיל. ק"א ט' הסדאן. ק"ה ט'
 ראמיל למאייא. קב"א ט' משרקי. קב"ד ט' בציט למזמוס. קב"ז
 ט' למחרך. קל"א ט' לענים. קל"ו ט' רומאנצי. קמ"ד ט' תורקי.
 קמ"ה ט' ערק עראב. קנ"ד ט' סחררך לעשייא. קנ"ז ט' להצאר.
 קס"א ט' לצפיראר. קס"ז ט' אלוראק. קע"ב ט' אוחש להבאב.
 קע"ה ט' זרונדקי. קפ"ו ט' לעלאייטי. את"ב בדף ר"ב אתחיל לכתוב פיוטים
 לפסה, דף ר"ז פיוטים לשבעות, דף רכ"ד (שהוא רל"ה, כי המציין הדפים
 טעה, ואחר רכ"ה חזר וכתב ר"ו) אתחיל לכתוב פיוטים לחג הסכות. כל אחד
 מכ"ד טבעין אלו מתחיל בשיר אחד הנקרא אסתכבד או איסתכבאר,
 ואח"כ כל השירים שאחריו כתוב בראשם פיוט. לדוגמא טבע רומאנצי מתחיל
 באסתכבד: האל העירה וראה, צר על עם שפל יגאה (בראשי בתים השניר, ו
 דכאן הוא חסר באמצע, אבל מצאתיו שלם בכ"י אחר), ואח"כ פיוט: יחידה
 יפה משולה לאל חי (יהודה הוק), פיוט: סגולתי ואור עיני. פיוט: ידיד רוחי
 ונשמתי (יהודה). פיוט: שיר לאילת אהבים, יעלת הן בת נדיבים (שלמה בן

מזל). פיוט: אן תהנה יעלת השקי (יצחק עזיאל בר אברהם חוק). פיוט: מה תעשי רעיה כי שני תלבשי (מנדיל ברבי אברהם א"ז חוק, א"ז נ"ל ר"ת אבי זמרה). פיוט: נדר זכרם צץ בגני קמשון ימל זקמל (נחום). איש ששמו נחום תרגם פי' ס' יצורה ליצחק ישראלי (אדונים בן תמים, והחמה על ידינו מהר"ר שי"ר שעשה אותם בשני בני אדם בהקדמת הפרחון) ועשה שיר בראשו, ושלחתיו לרוקעס). פיוט: שושנת העמקים הבצלת, פתחי לי רעיתי. פיוט: יחונן צוד להשיב את שבותי (יוסף). כל אלה שירי אהבה ותשק, אך אין זה מיוחד למבע דומאנצי, כי גם בשאר מבעין יש פיוטים הרבה כאלה.

גם קניתי כ"י כולל חלק אחד מסחזור רומאניה, ובו סדר י"ז בתמוז וסדר השעה באב, ותתנונים וסליחות לעשרת ימי תשובה, ושתי תפלות לר"ג (אשר בדפוס מיוחסות סתם לגאון), זכר מלכות, ותפלה מהוללה לר' יהודה הלוי זצוק"ל (אברך את ה' אשר יעצני, הנדפסת כבר בסי' לשון הזהב בשם ר"מ נ' עזרא, וגם בכ"י דע ראססי 99% היא מיוחסת לר' יהודה הלוי כאשר נודע לי על ידי אחד מתלמידי), ותפלת שירת חיד החוקה אשר ייסד מנחם בכ"ר אליהו ז"ל להתהנן בה כל איש ישראל בצר לו בעלותו בית אל וקרא את שמה מלביאל עד היום הזה (ארוכה מאד, ולא אדע אם היא בדפוס, כי אין הדפוס ההוא עתה בידי), וזאת"כ: תפלה מהוללה לר' שלמה שרביט הוהב.

בא אלי ממודינא קונטרס סליחות כ"י על קלף ולא יכלתי לקנותו והחורתי לבעליו, ותחלה העתקתי ממנו כעשרים סליחות בלתי ידועות לי, והא לך רשימתן: האל העירה וראה (השנירי), איך מכל אומות, השפלתי עד ותחומות (אמפי), אליך נשאתי את עיני (רויר), עדת ה' נפרוש כפינו לאל (משה חוק ואמץ בתורה), אילותי לעזרתי הושה נא וענני (אברהם חוק), תענה אנקת נתונים בצרה ושביה (בנימן), אליך ה' שועתי (זבדיה), מלך לך יאתה המלוכה (מנחם הקטן ברבי בנימן חוק ואמץ), יה עושה נפלאות (יצחק), אחד ויחיד ואין זר עמך (זבדיה חוק), אתאנו אליך רב העלילה (א"ב), אנא ה' הגדול הגבור והנורא (אכתריאל סנוי סנסוי (sic) ואולי חסר בית אחד), אני הטאתי ואשמתי והרביתי הטאים לבנס, ושבתו אליך לרצותך בדברי פי מהקנס, ואתה אלוה סליחות נתת ליראך נם, וסלחת לאשר הטאתי לפניך באונס (וכן כל אשמתי בגדתי וכל על הטא, א"ב, בנימן חוק), אתה אל מסתתר נסתד מכל עין מפניך אין להסתר — שוכן עד וקדוש שמך (שבתו), בקר ערכתי ואקראה (בנימן חוק), אמנה כורתים אליך נשואי עיניהם (בנימן חוק), אשמתי עד לשמים גדלה (אליה בר שמעיה).

ראית מימדך יה מן הקרן? — דע כי בקונטרס הנ"ל מצאתי סדר אליהו ז"ל עם סדר המערכה לז' ימי השבוע (והוא ג"כ בקצת כ"י דע ראססי), והוא כעין המעמדות הידועות אצלנו, ובתוכו יש יה מן הקרן, חלק ממנו לכל אחד מימי השבוע. הקרן כבר כתבת אלי לשעבר שהוא הקדוש ד' נתנאל, ועתה דע כי הוא חבר בקשה ארוכה, שכל חרוזיה מסיימים באותיות יה, והיא נקראת בכ"י זה בשם יה מן הקרן, ואני העתקתיה כלה, וזה פתח דבריה: ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה, ה' אלהי צבאות יהודון צבא רום

ודרי נשיה, אות הוא ברבבות צבאיו ומה דמות אליו דמויה, אש לוחש משרתיו ולו ענות עני לא בזויה וכו' ויש בו א"ב וגם אני נתנאל בר רב יוסף הזקן. באותו סדר אליהו יש נ"ב תחינה קמנה לכל יום מימי השבוע, ובתחנת יום ראשון מצאתי מלה חדשה ראויה להיות נזכרת, והיא האליהו, ואני אשתוממתי כשעה חרא, עד שהבינותי שענינה deificaverunt, וזה הוא המאמר: כי כל אשר האליהו אחרים עליהם נברא ונוצר.

עוד קניתי בדמים יקרים מהזור כמנהג בני רומה כ"י על קלף הכולל סדר העבודה לראב"ע, ובכ"י זה מצאתי בשולי התחנה הידועה ירמ"י או"א שתהא השנה הזאת קץ תכלית לשבי (לשבי לא לשבי) עמך ישראל וכו' כתוב כך: זאת התפלה חיברה מרנא ורבנא הר' יצחק ע"ה בכ"ר בנימן ז"ל בכמה"ר שלמה זצ"ל ממשפחת הפינצי — ואלה הן הסליחות אשר מצאתי בכ"י זה ולא בזולתו: נ'פ'ש י'ק'ר'ה א'ת 'ה' ה'ל'ל'י (נאם דניאל בר יחיאל הזקן), אבלה נפשו והשך משהור תארי (א"ב), אתה הכנת צרי לכשולי עונות (א"ב), בני עמי במהלליו יעירון אשמור לבקר (בנימן), קדוש שוכן עליון (קלונימוס), בי ה' הצליחה ידירים משוכים אחרי (בנימן), תפלת עני נפשו בהתעטף (תשר"ק, יחיאל), אומץ תוסף מהור ידים (א"ב, יחיאל הזקן), ועוד: רשות לנשמת לשמואל מרווינה: שמך נורא ואין בלתך מרומם (שמואל הזקן), סליחה אהרת גם לו: שעה צור אל אמרתי (שמואל).

עוד תדע כי בקונטרסים הנ"ל אשר בא ממוריאנא, וגם בכ"י ישן נושן אשר בירי אשר דברתי אליך על אודתיו בשנים שעברו (הוא אותו שכתוב בסופו גלומאנצי) מצאתי בתוך מחי ומסי, אחר תורתא דמרבייא וכו' וקודם מרן דבשמיא בנפיש חטינן קדמך, לשון אחד הבלתי נמצא בשאר מחזורים, והוא זה: במטותא מנכון מלאכי מרומא, דבירכון מפתחי דרחמי ותחננו, בעידן די תשמעין קל צלותהון דישראל דשרו בנו עמקי שביא, סבו מפתחייא ופתחו תרעייא, ואעילו צלותנא קדם מלכא רמא, אף אתון בתקוף תקופו ברחמי, ויתגלגלון דחמי ויהון לרעוא. במטותא מנך מיטטרון ספרא רבא, דאת הביב ויקיר מכל אנגלי מרומא, בעידן דיתיהב לך רשותא למיעל קדם מלכא רמא, אף את תקוף בהתחננו, ואמור לפניו הן אל כביר לא ימאס, ולא נהדר ריקם מן קמיה — כל זה השמיטו האחרונים מפני פחד הרמב"ם ומהדר גאוננו, ובכ"י ישן נושן הנ"ל שלי כל זה כתוב ולא מנוקד.

והואיל ובה לידנו ענין סאמרי תחנה בלשון ארמית; אשר הם בלא ספק קדומים מאד, כלומר בתחלת ימי הגאונים, קודם מלך הערביים בבבל, אזכיר לפניך כי במחזור והראן בהנ הסכות וקודם שמיני עצרת יש התימה לשבעת ימי החג (בתמ"ה לסב"ע"ה אייאם): אנא אל אחא, אחד ואין לו שני, אנא בנה ביתך, בנה ביתך כבתחלה, אנא גלה קץ משיחנו, גלה קץ משיחנו הארוך, וכו' וכו' (גם זה נראה קדמון מאד), ואח"כ: תתפרקון תשתיבון מן הרבא מן שביא מן בזתא מן דברתא מן כפנא מן מותנא ומכל מרעין בישינ ומכל מיני משהית ומכל מיני פרעניות המתרגשות לבא בעולם, וידושון רגליכון על פריקת מלכי סנאיכון, ותסקון ברוש גלי מבלל הטמאה לירושלם הטהורה, ויחזון

עיניכון בבנין היכלא ושכלול מקדשא, וידושון רגליכון בעזרתא דקודשא, ותסבון ביריכון פרי אילנא אתרוגון ולולבין והרסין וערבין דנהל, ותהדון קדם ה' אלהכון שבעא יומין ויקוים בנו ובכם קרא דכתיב כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף, ותענון ותאמרון הושענא בירושלם, הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם.

התבוננת מימך על התחלת קרובות הספרדים לעשרה בטבת וי"ז בתמוז ותשעה באב: וארץ שפל רומי? דע כי במהזור קלבריו בתשעה באב מצאתי כתוב כך: אל עליון קונה שמים וארץ, וארץ שפל רומי וכו' — מזה נ"ל כי כך היה אצלם הנסה בברכת מגן בא"י או"א וכו' האל הגדול הגבור והנורא אל עליון קונה שמים וארץ, כמו שאנו אומרים בברכה מעין שבע בליל שבת. וגם בתפלת יום שני דר"ה מצאתי במהזור והראן מגן: וארץ אתנפל לפני דר נבתי וכו'.

וכן בתפלת יו"כ מצאתי שם רשות למגן לר"ש גבירול: וארץ אשפיל ואפיל תחנתי וכו'.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ה בחפזון גדול פה פארובה בע"ש י"א כסלו תר"ה,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXXI.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 499.

Vol. VI. Nr. 35.

22. 11. 1844.

י"א כסלו התרי"ה.

לכבוד ידיד נפשי החכם המופלא, לבש צדקה כשריון ויעט כמעיל קנאת ה', כש"ת מהרי"מ? ג"י, ברכה ושלום עד העולם.

כל אשר הגדת באזני על אדותיך ועל מעמדך במקום אשר באת שמה, לשישון ולשמחת לבב היה לי, ועל הכל בראותי כוונתך המהורה להועיל ללשונו ולחכמתנו, ובראותי אהבתך אותי ובריתך הנאמנת לי. כן יהיה תמיד, וכן תרבה וכן תפרוץ לרוב ימים ושנים הצלחתך, וקנאתך לאלהינו, וחסדך את רעך הנאמן, אמן.

ועתה הנני בחפזון גדול כותב אליך שורותים אלה, לבלתי תלך אגרת ממני אל עירך בלתי מעונה ברכה ושלום גם לך יקירי.

ספר ווענריך קבלתי ושמחתי בו, אני שמחתי כמה שכתבת כראשו, ובני שמח בכל הכתוב בו מראשו ועד רגליו.

לביסליחש מהרתי וכתבתי ככל אשר צויתני.

תכרך בשמי את רעך החכם פייט, והנני מקבל עלי להעתיק מעט מעט עם הערות את דיואן רי"ה, ואם אתמהמה תחכה לי, כי המלאכה כבדה לא מעט, לרוב המאמרים הקשים הנמצאים בו, אשר הם כחידות סתומות, ואני אינני מחכמי הדור היוולדים בכל יום כתרנגולת.

והנה אין ספק כי שיעור יו"ד או ט"ו באגען לא יכיל כל הדיואן, אבל אין רע אם יודפס תחלה חלק אחד כולל עשר ריעות (באגען). ואח"כ כאשר יאמר החכם פייט בן אעשה, אם להמשיך המלאכה או למשוך ידי ממנה. אם אפשר לו להדפיס הם' באחת ממדינות הקיסר, יהיה יותר טוב, שאל"כ יקשה מאד להכניס הם' בגלילתינו.

ועל דבר שכר עבודתי, עוד היום גדול לדבר עליו, כי אמנם השכר לא ימהר ולא יאחר מלאכתי.

ראה אתה אומר אלי כי כבר מסרת לבית הדפוס ספרך על המשוררים, ואתה לא הודעתני מה עשית במאמרי.

אקוה שלא נתת לו מקום, כי אמנם אם יודפס, בזולת התקון על דבר קרית ספר, ירע הדבר בעיני, ואת התקון ההוא לא שלחתי ולא אשלח אליך במרם אדע שבדעתך להוציא מאמרי לאור.

אתה עתה כרוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכ"ח פה פאדובה היום י"א כסלו תר"ה,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXXII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 505.

Vol. VI. Nr. 38.

30. 12. 1844.

כ' טבת התר"ה.

לכבוד ינו"ר הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר ג"י שלום עד העולם.

הייתי ממתין עד שאוכל לכתוב אליך אגרת ארוכה, אך אגרתך השניה תאלצני למהר כתיבתי.

ועתה הנה פטירת רש"י ז"ל היא כתובה בספרי Prolegomeni עמוד 28, לפי מה שמצאתי בסוף סדור רש"י כ"י על קלף משנת ב"ס (1282), ומעות היתה בידי מה שכתבתי שם כי סדור רש"י אינו ידוע בעולם, כי אח"כ מצאתי שהוא נמצא בפארמא (De Rossi Cod. 858), וכבר ידעת כי בכ"י 175 של דע ראססי נמצא ג"כ כי רש"י נפטר בשנת תתס"ה, יום חמישי, כ"ט תמוז, בן ס"ה שנים, והוכיח זה גם החכם בלאך בתולדות רש"י הערה א'.

ולענין השנים הראויות להיות מצויינות, הנני מוסיף שנת שי"ד, והיא שנת 1553, כי בראש השנה שי"ד ביום השבת בכסה ליום חגנו החל הנקף בש"ס, והתחילו לשרוף התלמוד ברומה ואח"כ בכל ערי איטאליה, כמפורש בעמק הבכא כ"י וגם בשלשלת הקבלה.

ואולי תתמה מה ראיתי לרשום השנה הזאת יותר מכמה שנים אחרות של גזרות — דע כי הגזרה הזאת היתה סבה לרעה אחרת קשה הימנה, אשר עדיין לא הטהרנו ממנה. שמע נא דברי הר' אברהם מנחם בר יעקב הכהן רפא מפורטו בסוף ספרו מנחה בלולה: וידעתי כי רבים ילעיגו יפמירו שפה עלי, כפרט כי מאחרי לוקחה מאתנו הגמרא נתמלאה הארץ דעה ממקובלים בעלי החכמה האלהית וישבו בסתר עליון ומסתכלים באספקלריא המאירה, ואני בעיני ובאולתי רמים וגבוהים הדברים בעיני כי על כן בחבורי הזה לא ימצאו באלה כי אם זער שם זער שם עכ"ד. ועינינו הרואות כי מיד כשנת שי"ו נדפס ס' האמונות לרש"ט, ובשנת שי"ז נדפס ס' לויית חן מלא דברי קבלה, ובתחלת שי"ח נדפס ס' מערכת האלהות, ובשנה ההיא נדפס ס' הזוהר, כלם באיטליאה, ואין בידי שום ס' קבלה נדפס קודם לכן.

והנני שולח אליך דף אחד מס' עובר לסוחר, אשר הביא ה' לידי, והוא כולל ההקדמה, ואולי אחרי אשר אין הס' הוא בדרך תהיה החתיכה הזאת בעיניך חתיכה הראויה להתכבד, מפני החדוש הנמצא בה, שכתוב בה רבא פורט בבב"ת. בני בכורי ת"ל חזר לבריאותו, ואינו זו מחקירת קדמוניות אנשי מזרח, וברוך אתה לה' על דבריך אשר כבדתו. ואלהי ישראל יחוק ירך נגד הרבנים החדשים, אשר נוסדו יחד לנתק מוסרות.

והנני תמה איך בטאמרך הנכבד בראש הפרחון הבאת כשני בני אדם משני דורות ומשתי ארצות את ר' אדונים בן תמים ואת ר' יצחק ישראלי, ולא זכרת כי מפ' ס' יצירה כ"י שבידי נראה ברור שאינם אלא אדם אחד (עיין כ"ה ז' עמוד 77 ואיזר' אננאלען 1840 עמוד 321). הן אמת כי כרמולי אומר כי בכ"י שנפרייש כתוב אבו סהל בן תמים (איזר' אננאלען 1840 עמוד 284), אבל היש לסמוך על עדותו?

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פרה פאדוכה היום כי טבת תר"ה,

ידידך שד"ל.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 506.

Vol. VI. Nr. 39.

10. 1. 1845.

ב' שבט התר"ה.

ידידי יקירי שלום.

עם היותי יום יום מצפה לתשובתך ולתשובת ידידנו החכם המופלא מהריט"ץ לאגרתו מיום י"א כסלו, לא אוכל להתאפק מלכתוב אליך גם היום, למען תודיעני אם אמת הדבר כי בעירך תצא לאור מחברת מנחם בן סרוק, דע ידידי כי הביא ה' לידי כ"י על קלף כתוב בשנת תתנ"א (1), כולל מחברת מנחם חסרה בראשה עד שרש גף, ושלמה בסופה, ואחר מחברת מנחם יש כאן השגות דונש על מנחם, ואחריהן עוד השגות דונש על ר' סעדיה (הנה לפניך דוגמא מהך בתוך האגרת הזאת) אשר דוקעם השב שכתב נאבדו, ושמתתי בהן כמוצא שלל רב, ובסוף יש שירה לבן סרוק הכותב לרב חסדאי נגד דונש; כי אמנם דונש שלח השגותיו לר' חסדאי והשירה אשר הרפסתי תחלתה בכ"ח ז' היא הרעדיקאציון, ומנחם השיב להשגותיו ועשה גם הוא דעדיקאציון לר' חסדאי, והנה אני דואג ומצמער שמא יקרה למנחם כאשר קרה לחיו"ג ולפרחון, שדפיסוהו מלא שבושים, על כן חשתי להודיעך את כל אלה, למען תוכל להשתמש בי בכל מה שיצטרך, להקיש העתק להעתק, ולשלוח לך מה שיחסר בכ"י של ברלין או להוסיף הערות כה וכה.

גם ידוע תדע כי בני בכורי דרש וחקר על מעשה בן דרמיר (כן הוא בכ"י זה), יגע ומצא אותו ואת זקנתו מוטה, והכל בזמן רב חסדאי ודונש ומנחם, כלומר בדור ת"ש לא בדור ת"ת, ואולי אשלח על זה מאמר למינדי חדשות היהודים הכותבים באשכנז.

ואתה ידידי היקר שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו מהריט"ץ שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ב' שבט תר"ה,

ידידך שד"ל.

An Herrn Simchà Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 507.

Vol. VI. Nr. 40.

24. 1. 1845.

מ"ז שבט התר"ה.

לכבוד ידידי החכם היקר, התורה לוי'ת חן לראשו, והמחקר ענק לגרונותיו, עושה כמעיל ענוה, וילבש כשריון אמת ומישרים, מגלה עמוקות מני חשך ולכל תכלית הוא חוקר, כש"ת הר"ר שמחה פינסקער, אל שדי ממרומיו, ישקף עליו ברחמיו, ויתן שלום בעצמיו, ויארך בטוב ימיו, ויחדהו בזרעו ובאשת חיקו, ובתלמידיו המתענגים בצוף מתקן, בדבש לשוננו וכיין חכו, ויהי בשלום סכו, ונהו שקט ושאנן, יבנה ויכונן, והיה עלהו רענן, אמן.

אחרי ההודאה לאל אשר נתנך לנו ולא נתנך לעפר, אמר כי שתי אנרותיך היקרות הגיעוני בעתך, ושמחתי בהן כמוצא שלל רב, והגני ממחר להשיב לך על ראשון ראשון.

בענין מלת טרגאחארת טוב וישר בעיני לומר על דרך רש"י ז"ל לא ידעתי פירושה, מלבדורת פירושים רחוקים ורחוקים, וכן בענין חגאט אין בידי להחליט דבר.

בענין מלות „אבל אמת גמורה האלהים אם לא וכו׳“, מצאתי באגרתך מלת האלהים כתובה בכתיבה גסה, וחשבת כי אותה אתה מכקש, ועתה שמח לבי בראותי כי לא הוצרכת לכך, אבל שאלתך היתה על גוף הרעיון האמור שם. אך הרעיון ההוא הוא לדעתי דבר פשוט, לא האמנתי שיקשה עליך, ואולי מלת בינינו הנמצאת בכ"י שלך ולא בכ"י אשר לפני, וכן מה שבכתב יד שלך כתוב אם לא מצד שדומה רבוי, ובכ"י שלפני אם לא מצד מה שידומה רבוי, שתי אלה היו סבה שהבנת המאמר קשתה עליך, ועתה בראותך החלופים האלה אולי כבר נתבררה לך כוונתו, ועל כל פנים כמצווה ועושה אני מחוה לך דעתי, כפירוש דברי הראב"ד אלה, הנה למעלה אמר שהאל ית' הוא אחד אמתי תמיד נצחי חי יודע רוצה יכול, ואח"כ אמר כי כאשר חייבנו לו תארים רבים צריך שלא יובן מזה רבוי בעצמותו ית' וכו׳, וכאשר נתאר האלוה בתארים רבים לא נאמין שהם נכנסים בעצמותו, או מרחם קם בעצמותו, ואיך? וכבר התבאר במופת וכו׳, אבל יתאמת לנו כמופתיים ברורים אחדותו הגמורה, ויעלה בידינו אצל בחינותינו תארים רבים, כלומר ידענו במופת שהאל הוא אחדות גמורה, אבל אנחנו לחולשת שכלנו (וכמו שמפרש והולך במשל מי שאישוני עיניו אינם על קו ישר) לא נוכל לצייר בשכלנו ציור אחד פשוט ממנו ית', אבל נצטרך לבחון בו בחינות שונות, ועל ידי כן נתארהו בתארים רבים, אבל באמת „כמו שעצמותו אחת מכל צד, כן תוארו יחייב שיהיה אחד ושהיה הוא עצמותו“, רצוני שיוכן ממנו עצמותו, לא שיוכן ממנו דבר מה בעצמותו; וכמו שעצמותו מוסכלת אצלנו, כן זה התאר

«התאר הצודק עליו באמת והמורה על מהותו ית'» מוסכל אצלנו. ועכשיו הוא אומר: אמנם אלה התארים אשר נניח אותם אנחנו כאשר נדבר (והם אחד אמתי תמידי וכו') נבאר במופת שאין דבר מהם כשל, אין מהם אחד שיהיה מן השקר ליחסו אליו ית', אבל כלם אמת גמורה, ואין בהם דופי, אם לא מצד שבאמרנו עליו תארים רבים יוכל השומע לחשוב רבוי בו ית', אבל זה כבר התנצלנו ממנו ואמרנו שאין זה אלא מפני חולשת שכלנו, ושאמנם אין ראוי שיוכן מזה שום רבוי בו ית' — וזוה נ"ל שכבר התבארו דברי הראב"ד בלא שום דוחק, וגם ידעתי כי לא אמרתי בכלל זה שום דבר חדש, כי הרבר פשוט מאד, אבל מצותך עשיתי.

הלא ידעת אם לא שמעת כי המשכיל ר"ל דוקעס כבר הוציא לאור ספר אותיות הנוה וס' פעלי הכפל לר"י חיוג, אך מהעתקת ראב"ע, לא מהעתקת ר"מ הכהן, ועשה זה מכ"י שבעיר מינכען, ואותו כ"י מלא שבושים וחסרונות, עד שהדפוס עלה כלו קמשונים כמו פניו הרולים. ומי יתן ותוכל לחזור ולהוציא לאור הספרים ההם בדיוק ובפירושו, כי אז תחדש כנישר נעוריו של אביר המדקדים. ואני גם אני יש בידי כ"י כזה שבידך, והוא מדוייק מאד, וכבר הדפיס ממנו דוקעס י"ד עמודים לדוגמא; והנני מוכן לבדוק בו כל מקום אשר ימצא שם בדק כ"י שלך. והנה תחלת דברי פיו של ר' משה הכהן כך הם כ"י שלי: זה ספר אשר חברו איש שכל יודע מבין בדקדוק לשון יהודית ומשכיל בהגיון שפת עברית, עוד ינקב בשמו ובשם אביו, ויודע (נ"ל וְיִדְע) בסוף הדברים, כי כן נודע בראש המדברים ומביני תכונת לשון העברים — ובצדק נתקשית בהבנת עוד ינקב וכו', וגם אני נתקשיתי בהם, ועתה נ"ל לפרשם כך: זה ספר אשר חברו איש משכיל וחכם גדול, אשר עוד לדור דורים יזכר שמו ושם אביו, והיה שמו ידוע בסוף הדברים כלומר עד סוף העולם וכימי השמים על הארץ, כי כן עתה נודע ומפורסם שהוא ראש המדברים וכו'. כן נ"ל, ואתה ידידי היקר תשפוט — במקום ראיתן כתוב כ"י שלי דואת.

ס' יסוד מספר הקמן שבידך הוא ג"כ בידי (מלבד הגדול שהזכרתי ככ"ה ז'), וכבר דברתי עליו בציון תר"א עמוד 115, והציון נמצא בדרך כנראה מאגרתך כ"ג ניסן תר"ד.

ואתה יפה תקנת ויפה פירשת אלף שני פעמים, אלף שנים פעמים (קהלת ו' ו'), אך לפי דעתי ראוי עוד לחקוק אלף אחד, ולכתוב כך: וטעם אלף שנים פעמים, אלף ערוך על אלף, — כי ראב"ע משתמש כאן הרבה בשריש ערך להוראת ההכפלה, אבל שיאמר אלף ערוך, והכוונה 1000², זה אין לו על מה שיסמוך. ודע כי כ"י שלי כתוב כך: והטעם אלף שני פעמים אלף על אלף — ואחר מלת פעמים יש למעלה ג' נקודות, וכמוהן יש בגליון ואצלן כתוב: ס"א אלף ערוך אלף על אלף — וזהו הנסח שבספרך, ולדעתי קרוב לודאי כי האלף האמצעי מיותר.

יפה דקדקת על רמ"ל במלת פרוון שמעיה בחשבו שענינו כתף. מלת מצותא בתרגום האשורי היא ודאי ט"ס במקום מְלֻכְתָּא, על דרך תרבעך שמשפטו

תְּרַבְּנֵךְ. הקו תחת מצותא כך היה באריגינאל, כי במשך כמה דורות שעברו על הכ"י שהוא כבר נמצא אדם שהכיר שאותה תבה משובשת.

ועתה אלך אשובה אל מכתבך מיום כ"ג ניסן, ואומר כי לא נחה דעתי כמה שכתבת על סחפא, ודרך כלל כל מה שרוצים לגזור מלשון ערבי אני מגמגם בו הרבה, ומי לא יראה כמה הוא רחוק שיקראו לכל מעם מפסיק סחפא מענין גזיזה, וכי ההפסקה גזיזה היא? וכי איזו קשה? זו, או מה שאני אומר שנקרא האתנח בשם המורה בארמית דבר הפוך על פניו?

סולם הקולות שהזכרת הוא לדעתי חזיון שוא, והחירק והקבוץ משתנים לשוא ככל שאר התנועות בארמית (שהיא לדעתי הזקנה מכל אחיותיה וכמו אָם להנח), כגון תְּקַטְלוּ, תְּקַטְלוּ, תְּקַטְלוּ, ובלה"ק יִדְבְּקוּ במקום יִדְבְּקוּ; והדברים ארוכים.

בסימן י"א כתבת "הפשטא שלפני מהפך או דרגא" אולי טעה המעתיק וצ"ל הקדמא שלפני מהפך וכ"ו, כי הבאת אתה עובר היום, והוא קדמא ולא פשטא, ובתרגום אָף בטונה, כי כל קדמא ישתנה למונח במלה זעירה.

ועד לי כי איני מופנה לעת עתה להעמיק החקירה בעניני הנקוד האשורוי, ולחקור את כל דבריך אשר דברת על אודותיו בחכמתך.

שמות המעמים בלשון ערבי אשר מצאת בכ"י ישן נושן הם מעורבים מארמי וערבי, א"כ לא יצאו מתחת ידי בעלי הנקוד, כי למה יבלבלו שתי לשונות יחד? אך נ"ל היותם כנויים המוניים, חדשו אותם המלמדים להקל על תלמידיהם, אבל כבר היו להם גם השמות הארמיים, שהם העיקר, ורובם נזכרים גם ברשימה הזאת.

לא אדע למה נתקשית במלת אתנח, והלא אמרו בעירובין נ"ג ומתנחי להו סימני, הנה במקום הַנִּיחַ אמרו בתי"ו במקום הרגש אַתְנַח, וכיוצא בזה לדעתי ותתצב אחותו מרחוק, קריאתו אַתְנַצְב, וענינו אַתְנַצְב, האם העמידה את הבת לדעה מה יעשה לו.

אותו המלמד שציין שמות מעמי אמ"ת וקרא להם אל טבראני שבוש גדול נשתבש, כי הביא שופר מקלוב, שהוא העולה ויורד, והסלסלה שהוא השלשלת, בקהל המשרתים. וזו ראייה גמורה שאין הרשימה הזו דבר שראוי לסמוך עליו, אבל היא מלאכת אחד ממלמדי תינקות שבקש להועיל לתלמידיו לפי עניות דעתו, ואולי כך היה שמו ישועה נשיא בן אליהו יכין, ורחוק בעיני שיחיה הוא טאספ הדיואן של ר"י הלוי, ובפרט כי בהקדמת הדיואן לא נזכר כלל לא תאר נשיא ולא כנוי יכין.

ברוך ה' אשר הביא לידך הקונטרס הנדפס מחדש על הקדמוניות אשר נמצאו כגלילותיך, וברוך אתה לה' אשר מהרת לגלות אזני וגם התחכמת לערוך לפני העתקה נאמנת מהליטוגראפִיא הנדפסת בקונטרס ההוא הכוללת דוגמא מרגוקד האשורוי. והנה רתחלה ישמחתי מאד ברשימת חלופי בן אשר ובן נפתלי הנמצאת בס' כתוב קודם שנת 938 למנינם, ושם נאמר עליהם: ירחמם שדי, נראה שאז היו בחיים, וכן נכון, כי עתה מקרוב מתוך ס' תשובות דונש בן לבראש על ר"ם גאון שהביא ה' לידי (אחרי אשר חשבו החוקרים שכבר נאבד)

נתברר לי כי רס"ג עשה השנות על בן אשר, נראה שהיה בימיו או לפניו; וכבר בפראלענאמעני כתבתי כי בן אשר ובן נפתלי היו לפני ראשוני המדקדקים או בזמנם.

הדפטר של נביאים אחרונים הכתוב בשנת 918 למנינם, הוא מטמון יקר ונכבד מאד, אך אם הוא קדמון כל כך נראה ודאי שהוא על קלף. כי לא היה הנייר שלנו בימים ההם, גם מלת דפטר הכתובה בסופו ענינה קלף. ואני לא אבין למה הדפיסו הדוגמא בלא תרגום, ואולי הקובץ הכולל נביאים אחרונים אין בו תרגום, אבל הקובץ הכולל ההפטרות הוא מתורגם, כי היו מתרגמים בביה"כ גם ההפטרה כמו הפרשה.

ואני תפלה יצליח ה' יגיעו של החכם המפואר מוהר"ר בצלאל שמעון נ"י, ויועיל לחכמת קדמוניות ישראל, ויוציא לאור תעלומות, יראו ישרים וישמחו. אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ו שבט תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXV. (1)

An Herrn Jakob Reifmann in Tscheberschin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 508.

Vol. VI. Nr. 41.

29. 1. 1845.

כ"א שבט התר"ה.

(1) נדפס בכרמל טור שני שנה שניה תל"ד עמוד ס"ג—ס"ז.

Nr. CCCLXXVI.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 509.

Vol. VI. Nr. 42

29. 1. 1845.

כ"א שבט התר"ה.

לידיד נפשי הגביר היקר המשכיל והנכון כש"ת הר"ר יה"ש שלום עד העולם.

אהבתי לך ידידי הנכבד הוסיפה אומץ בחודש הזה על ידי שתי אגרות שבאו אלי מהחכם פינסקער, אז אמרתי בלבי מי הקנני האוהב החדש והיקר

הזה? הלא יהי"ש, ואיך אכבוד בו ואשליכהו אחרי גוי? חלילה לי! אבל מה אעשה, כי בראותי שאין תקוה למצוא מדפיס לכרם חמד ולשום ס' חדש בלה"ק ידי רפות וברכי כושלות, מכתוב אלך מנלות מנלות, ודי לי אם אשיב לשואלי המרובים ומתרבים יום יום.

ועתה ידוע תדע ידידי היקר כי ידידי החכם פינסקער כתב אלי תמצית קונטרסים שנדפס בעירו בלשון רוססיא, על דבר קדמוניות ישראליות שנמצאו בארצות ההן, גם שלח לי העתק מדוייק מליטאָגראַפֿיאַ הנספחה אל הקונטרסים ההוא, כוללת סוף מלאכי בנקוד האשורי, ושמתחי בענינים האלה מאד. עתה מקרוב בא לידי תשלום שני חלקי ציון, וראיתי בהם מכתבים ממך ושמתחי בכחמתך ובאהבתך אותי.

כמה ענינים יקרים מאד באו לידי מחדש, ובנפש הפצה הייתי משתעשע אתך כספור תכונתם, אם היה לי תקוה שיהיו דברי יוצאים לאור. באו לידי תשובות דונש למנחם (השירה אשר הרפסתי תחלתה איננה חלק מהתשובות, אבל היא הדעדיקאציון שעשה דונש לכבוד רב חסדאי בשלחו אליו ההשגות ההן) ותשובות דונש לרס"ג (אשר עליהן כונן ראבי"ע חציו על יתר בספרו שפת יתר) אשר לא נודע בעולם שום העתק אחר מהן. גם מצאתי בעיר הזאת ז' דפיס מפ"י ס' יצירה לרס"ג האמת, ופ"י ס' יצירה לר"י בן ברזלי כרצלוני ס' גדול מאד, ובלתי ידוע העתק אחר ממנו בעולם, ומובאים בתוכו לשונות הרבה מהקדמונים, כגון מרס"ג ושאר גאונים, ומר' דוד הבבלי, פילוסוף גדול זקן מרס"ג, וקצת דוגמאות מענינים אלו שלחתי לאמשטרדם, ואולי ילדתי לריק ויגעתי לבהלה.

עתה מקרוב כתבתי מאמר על הקליר, כשכיל לעטמטערים שכתב אלי שהוא מוציא לאור העתקה חדשה מהמחזור, ובקש ממני להוסיף בו נוסף משלי, ועדיין לא שלחתיו אליו, כי אני מצפה שאחד מתלמידי יבדוק בעיר פארמא אם נמצא בס' ר' יצחק הלשון שמצאתי בפ"י איוב לר"י קרא, המזכיר את ר' אלעזר ברבי קליר זצ"ל. הקליר לדעתי היה בבלי, ואין עוד צורך לוטר כי קרית ספר הוא כנני לפומבדיתא, כי בני בכורי חי"ו מצא אצל החדעא עיר ששמה Sippara, ואמרו עליה שהיו בה לכשרדיים ישיבות מפוארות, על כן נקראה עיר הספרים. גם לענין מה ששמע בעל הערוך שנקרא קליר על שאכל עוגה ונתפקח (וכבר קיימתי דבריו בכ"ח), עתה מצאתי כי הסוריים יושבי בבל קוראים קלורא לעוגה שהיו כותבים עליה קצת תחנונים והיו מאכילין אותה לתניקות. וגם זה סיוע נפלא לשטתי שהיה הקליר בבלי.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והחכם של"ש שלום והמליין ערמער שלום, כנפשך וכנפש החיתם פה פאדוכה היום כ"א שבט תר"ה,

ידידך שר"ל.

המכתב מכתב תלמידי הנחמד איגל מלכווב, אשר בזמן מועט שהוא בכאן ראה כתיבתי ועשה כמה, וכתב לאביו אגרת בכתיבה זו, וראה אותה הכושי השומע (בילקוט) על שמעו נא המורים אמר ר' ראובן בהדין לישנא יווני צווחין לשמיא מורה, ואמר כי אני כתיבתי (1).

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Alt Strelitz.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 513.

Vol. VI. Nr. 44.

28. 2. 1845.

כ"א אדר א' התר"ה.

לכבוד ידידי החכם המליץ, יושב בשנת תחכמוני באלט שטרעליץ, הר"ר שאול יצחק קאעטספּף ינחהו ה' תמיד והשביע בצחצורת נפשו ועצמותי יחליץ.

ביום ל"ג לעמר שעבר כתבתי תשובה לאגרתך, ומלאתי את כל שאלותיך, ואחר זמן הגד לי כי הוצאת לאור תחלת מלאכתך, ואני לא ראיתייה עד הנה ולא זכיתי להתענג בנועם מליצתך, גם אגרת ממך לא ראיתי עד יום תמול שלשום, ראיתי צעקתך ואָשּׁוּם. אחת היא על כן אמרתי האגרת והספר מסרת לאותו שוטר, מדרך יושר נוטה, וכמדקרות חרב בוטה, ולא להים ולאנשים חוטא, והוא השליך הכל אחרי גבוי למען הודיעך כי ארור הגבר אשר יבטח בו, ואם לא אליו מסרת, אולי לאיש אחר כיוצא בו התחברת, ונשענת על קנה רצוץ, והיית עשוק ורצוץ. והי מה דע כי בשרי כמה ולבבי יצמא, לראות מלאכת חכמה, אשר עבדת על החריזי, בלשון אשכנזי, והנני מוכן לעמוד על ימינך ולהיות לך לעזרה, ככל אשר תשיג ידי הקצרה, והנני ממחר לערוך לפניך חלופי נסחאות אשר מצאתי בשער הרביעי ובשער החמישי, אשר לקטתי ביגיעה רבה בחברת בני בכורי מחמד נפשי. ודע כי ידידי היקר כמ"ר יוסף אלמנצי הי"ו מסר בידי העתק שני. מס' תחכמוני, גם הוא כ"י, אך לא נרשם בו זמן כתיבתו, והכתב מוכיח עליו שהוא מאוחר הרבה לכ"י האחד משנת מ"א, ואני אקרא לראשון כ"י א' ולשני כ"י ב'. ודע כי כ"י ב' הוא חסר קצת בסופו ובתחלתו (ההקדמה ושלשת השערים הראשונים) קראהו אסוף, ונקרעו הדפים למעלה באלכסון, ובמקום הקרע נתנו נייר חלק. גם חסר דף אחד והוא כולל סוף שער ג' וראש שער ד'. גם אין בכ"י הזה שום דבר בלשון ערבי, ואמנם גם הכ"י הזה כולל נסחאות טובות שאינן בכ"י האחר, ועתה הא לך חלופי הנסחאות.

במקום: הנה ענקתך גאווה על כלנו, וממרום תדבר לנו, בכ"י א', כתוב כך: הנה גאווה לך עלינו, וממרום תדבר עלינו וכן נכון יותר שיהיה ל' דבור נקשר עם אָל, גם ל' על כלנו אין לו ענין, כי המריבוס לא היו אלא אחד מכאן ואחד מכאן, ואם תאמר: א"כ מה זה ל' רבים (עלינו, אלינו)? דע כי כן הוא מנהג משוררי הדורות ההם לדבר בל' רבים במקום יחיד, כגון ימיננו בחיק קצר עצורה (כתולדת בת יהודה עמוד 58) — ועתה הודיענו כמה כחך זה (כן הוא בשני הכ"י) — חלשים אם גבורים (כ"י א') — ובעת יגלו סתריך או יבחנו דבריך (קוסט' וכ"י א') — ולבקש מזונת נחוצה (קוסט' ושני הכ"י) — תתעלם אם ידרשניָה (שני הכ"י) — תקטוף מלילות (שני הכ"י) — תסתתר בכתי כלאים (שני הכ"י) — ועָנְבוּ ולקטמה (כן ג"ל) — בלי אָזוּר (כן צ"ל) — ועם הפועלים תעמוד (שני הכ"י) — ובקור

היא מסתרת (כ"י א') — וְתַנְיָהוּ לְמִשְׁמֶרֶת (כ"י א') — וְעַת יבא זְמַן קִיץ דְּלִתְיָהּ
 מִשְׁבֶּרֶת (שְׁנֵי הַכ"י) — וַיַּחֲפִירוּ פָנֵי חֲמָה (קוֹסְמֵי וּשְׁנֵי הַכ"י) וּמִתִּי צִלְחָה רוּחַ אֱלֹהִים
 עָלָיִךְ (שְׁנֵי הַכ"י) — אֵלּוֹ קָרַעַת שַׁחְרִים, וְרַקַּעַת הַרְרִים (שְׁנֵי הַכ"י) — וְעִישׁ עִם
 בְּנֵיהֶם עֲבָדֶיךָ, וְתָרִים עַל רֹאשׁ תְּלֵי הַגְּלִיךְ וְנִסְיָךְ, וְנִשְׁרַפָּה הָאִשׁ מֵאִשׁ הַמִּסְךְ (כ"י
 ב') — לְקוֹל פַּחַדִּי, וְלַעֲזוֹ דְּבִרְיָךְ, וְחַתּוֹ גְּבוּרֶיךָ, וְעִיפּוֹ דְּהַרּוֹת אֲבִירֶיךָ, וּבְשִׁלּוֹ סוּסֵי
 אֲמֶרֶיךָ, לְהִשִּׁיג אֲבָק רַכְבִּי, וְלַעֲלוֹת לְמָרוֹם נִיבִי, עַד תּוֹכַל כְּמוֹנִי (כ"י ב') — לְבִאֵר
 וּלְפָרוֹשׁ, עֲנִינֵי הַפְּרַעוֹשׁ (שְׁנֵי הַכ"י) — לֹא יַחֲרֹדוּ הַנְּשִׁרִים, מִקּוֹל הַצְּפוּרִים, וְלֹא
 יִפְחָדוּ הַזְּאֵבִים, לְקוֹל כְּנָפֵי הַזְּכוּבִים (כ"י ב') — הַשְּׂכִיבֵנִי לְמַעְצְבָּה (שְׁנֵי הַכ"י) —
 וְלִקַּח לֹא לְמוֹשָׁב וְלְמַצְבָּה (שְׁנֵי הַכ"י) — וְחִלְבוּ הָאֱלֹהִים תְּמִימָה (שְׁנֵי הַכ"י) — יוֹרֵה
 אֶת עֲזָרְךָ, וּבְלֵי חֲנִית יִדְקוֹר אֶת בְּשׂוֹךְ (כ"י ב') — בְּמַלְחַמְתּוֹ הַלְּשָׁם (כ"י א') —
 יִבְאוּ קְרוֹבוֹתָם לְשַׁפּוֹךְ דַּמְךָ (שְׁנֵי הַכ"י) — כֹּל אֲשֶׁר הוּא מוֹלֵךְ (כ"י א') — וְהַמֶּלֶךְ
 אִם תִּשְׁנִיחֶנּוּ יְדוֹ, וְתַתְּפִשְׁהוּ בְּגַדּוֹ (כ"י א') — כֹּכַל מֵאֲכָל (כ"י א') — וְדָמִי הוּא
 כְּמוֹ שֵׁשֶׁן מְאָדָּם (שְׁנֵי הַכ"י) — בְּלִילָה הָאֶפְלָה (כ"י א') וְכֵן נִכְוֶה, וְהַאֲפֵלָה נִאֲמִינֵאמִיךָ,
 הָאֶפְלָה תִּשְׂכַּיְכֶוּ עַל נְבִי בְּלִילָה, וְהַשְׁחַר יַעֲיִפְהוּ — וְהַשְׁחַר יַעֲיִפוֹ; וְקָצַר אֶת
 תְּנוּמָתִי, וְאֵךְ — אֲרִיךְ לֵילִי וְשָׁם רֹאשׁוֹ כְּסוּפּוֹ (כ"י ב'), וְטַעַמּוֹ כִּי הַלִּילָה שְׂאִין
 אֲדָם יִכּוֹל לִישׁוֹן מִפְּנֵי הַפְּרַעוֹשִׁי הוּא בְּעֵינָיו אֲרוּךְ מֵאֵד, וּבְסוּף הַלִּילָה הָאִישׁ עֵיף
 וַיִּגַע וְזֹא יִישָׁן, נִמְצָא שֶׁהַפְּרַעוֹשׁ גָּרַם לוֹ שִׁיחִיהָ רֹאשׁ לֵילּוֹ כְּסוּפּוֹ, כְּלוֹמֵר שִׁיתְחִיל
 לִישׁוֹן כְּסוּף הַלִּילָה — חָרַד לֵב הַשׁוֹפֵט לְתוֹקֶף דְּבִרְיָהֶם (שְׁנֵי הַכ"י) — וְכִאֲשֶׁר
 הַחֲבִיר הָאֵל הַמְּלִיצוֹת בִּינֵיכֶם (שְׁנֵי הַכ"י) — נִדְּבַתּוֹ (כ"י ב') — נְתִיבוֹת בֵּין (כֵּן
 צ"ל) — הַרִיסוֹת שִׁיר פְּרוּצוֹת (שְׁנֵי הַכ"י) — שֶׁעַר ה' וּמִדְּמַעוֹת הַסֵּל (שְׁנֵי הַכ"י) —
 וְהָאִיר אֵל עֵבֶר פְּנֵיהֶם (שְׁנֵי הַכ"י) — וְעַל שְׂרֻזְיָהּ (שְׁנֵי הַכ"י) שִׁשְׁרֻזְיָהּ (כ"י א') —
 כִּי בְּכָל פְּוִת יִרְגְּלוּ עֲלֵיהֶם (כ"י א') — חָדָשׁ נִסָּן רֹאשׁ הַרְאִשִּׁים (כ"י ב') — וְהַשְּׁשׁוֹנִים
 יַצְמָחוּ וְהַשְּׁשׁוֹנִים יִשְׁמָחוּ (כ"י א') — וּבַעֲרַשׁ דּוּדִים כְּלוּלָה (שְׁנֵי הַכ"י) — וּשְׁקַעוּ
 הַמְּצָרִים בְּמַצּוֹלִים (שְׁנֵי הַכ"י) — וּמֶרֶץ וְשִׁטָּף בְּמִים, וְהַקֶּרֶב וְהַכְּרַעִים רַחֵץ בְּמִים,
 וְזָרַע יִשְׁרָץ עַל בְּמִתֵּי אֶרֶץ רָכַב וְיִהְיוּ (שְׁנֵי הַכ"י) — בְּגַדֵי רַקְמוֹת, וּלְפַסוֹת פְּנֵי
 הָאֲדָמָה בְּמִשְׁכַּעוֹת נַעֲיִמוֹת (כ"י ב') — וּמִתְאֲכַלֵּת בְּרֹב עֲנוֹתָהּ (שְׁנֵי הַכ"י) — כִּי
 צִיף תִּמְצָאוּ בְּחִפֵּי (שְׁנֵי הַכ"י) — רָאָה הֶגֶן (שְׁנֵי הַכ"י) — וְלֹא יִהְיֶה מִתּוֹיֵר (כ"י א') —
 בּוֹ יֵאָדְרוּ בְּנֵי עוֹלָם (כ"י ב') — וְהַיּוֹם יִפּוּחַ (כ"י א') — אֲשֶׁר בְּחַד כּוֹ ה' (כ"י ב') —
 הַסֵּר לְאֵט מִסּוֹ (שְׁנֵי הַכ"י) — צָרִי מְדוּן (כֵּן צ"ל) — וְלִשְׁמָחָה רַעֲיוֹנֵי בֵּינֵנוּ (שְׁנֵי
 הַכ"י) — וּבְכָל עֵנָף, כָּל בַּעַל כְּנָף (כ"י ב') — חָדָשׁ אֵב, רִפְאוֹת כָּל נִכְאָב (כֵּן צ"ל) —
 וַיִּשְׁקִיט שְׂאוֹנוֹ (כ"י ב') — וְהַיּוֹגוֹן מִלְּקַטָּת (כ"י א') — כִּנְחָל שִׁטָּף וְעֵבֶר (שְׁנֵי הַכ"י) —
 וּבַעֲרָבָה וּבְחַר (שְׁנֵי הַכ"י) — כִּי יִבֵּא כְּנֵהָר (שְׁנֵי הַכ"י) — וַיֹּאמֶר אֵל הַזְּמַן (קוֹסְמֵי
 וּשְׁנֵי הַכ"י) — יוֹם יִדֹן הָאֵל יְצוּרָיו כְּאוֹרַח וְהַלֵּךְ (כ"י א'), וְלִי גִרְאָה: כְּעֵשִׂיר וּכְחֶלֶף,
 כְּאֹרֶחַ וּכְחֶלֶף — יְהִי בְּאִשׁ לְרַקְבּוֹן (שְׁנֵי הַכ"י) — לְשִׁתּוֹתַי בְּמִסְבָּה (שְׁנֵי הַכ"י) —
 וְזֹא גְדוּדֵי הַגֶּשֶׁם עַל פְּנֵי הַמְּדַבֵּר נַחְתִּים (שְׁנֵי הַכ"י) — וְהַדְּרָכִים מִן הַגֶּשֶׁם וְהַשֵּׁלֶג
 מִלְּאִים הַתְּחַתִּים (שְׁנֵי הַכ"י) — כְּטוֹב זֶה תִּתִּימֵר (שְׁנֵי הַכ"י) — וְאִם מְרֹב יִגּוֹךְ
 לְבָךְ יִבְעַת (שְׁנֵי הַכ"י) — וּמַעְמָה יִמְתַּק וַיִּמֵּר (שְׁנֵי הַכ"י) — הַחֲלֵץ עֲצָמֶיךָ וְגַם הֶרְוֶן
 (שְׁנֵי הַכ"י) — בִּידֵי יִגּוֹנוֹת הַזְּמַן עֲנֶן (כ"י ב'), וּפִירוּשׁוֹ כִּי בַּה תְּפַלֵּס לֶךְ נְתִיבוֹת
 גִּיל אֲשֶׁר הַזְּמַן עָוָה וְסִלַּף אוֹתָן (נְתִיבוֹת גִּיל), ע"י הַיּוֹגֵנוֹת) — לְנִשְׁעוֹ אֶרֶץ (כ"י ב') —

לובשת מעטה פחם (שני הכ"י) — ונסכו על הכית וממאו העזרה והבית, עד
נברו בני חשמונאי ויגרשום מן הבית, ויוציאו לחוץ וכו' (שני הכ"י) — כל עין
דמע כים יזה (כ"י ב') — על פרי הגפן (שני הכ"י) — מרפה לנפש נכאבת (שני
הכ"י) — ותאמר כי אם אסוך שמן וכו' (כ"י ב') — יחשוב לך הכוס כמו נהר ומימיו
צוף דבש (שני הכ"י) — מלחיו (כן צ"ל) — ויאיר חשכו ואשורו (כן צ"ל) —
והשלוח יעט (שני הכ"י, והיוד מן השרש, כמו מעיל צדקה יעמנו), — ופרץ
האנחות נגדר (כ"י ב') — ותמוה חוטי נשטיה (שני הכ"י) — והוא חרש הפלאות
(שני הכ"י) — ואם בניך הם עלי נתונים (כ"י א') — ולשכוח פנין עצבו (שני הכ"י) —
שטוהו לחק ולשעשועים (שני הכ"י) — ועד אחרית השנה, וכאשר נשמעה בכל
הארץ (כ"י ב', בלא: אמר המגיד) — למדוה קהלה (כ"י ב') — בנג הביתן (שני הכ"י) —
ובלילה לא תערב שנתם (שני הכ"י).
ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החיתם כחפזון רבו, פה
פאדוכה היום כ"א אדר ראשון תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXVIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Wien.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 514.

Vol. VI. Nr. 45.

28. 2. 1845.

כ"א אדר א' התר"ה.

ידידי יקירי הר"ר י"ל דוקעס שלום עד העולם.

הנה שמעתי בקולך והעתקתי לפניך כל מה שמצאתי מס' שכל טוב מובא
בס' האסופות כ"י אשר ביד ידידי אב"ד דפה מוהר"ר רמש"ג ג"י. התפלה אשר
ראית בשטראסבורג איננה לפי מה שאחשוב מעיר טורין (Turin או Torino), אלא
מעיר טרין (Trino) וגם היא עיר בפיימונט. התפלה ההיא איננה בידי, אך ביד
ידידי אלמנצי ג"י. ספרי דקדוק שהזכרת אין אחד מהם בידי. היותר חשוב בעיני
הוא ס' הזכרון לר"י קמחי.

ראיתי קונטרס ירושלם הנדפס מקרוב בעיר לעמבערג על ידי הכסילים
ההולכים בחשך הקוראים עצמם בשם רואים, ושם עמוד 54 מענדעל מאהר תופש
אותך כי בארענט העתקת סדר העבודה לראבי"ע ונעלם ממך שהוא על סדר
א"ב. ועל כן לא העירות מאומה על חסרון אות הוי"ד, גם לא שמת עינך על
טעות גלויה באות טי"ת — אלה דבריו. ואח"כ הוא רוצה לתקן החסרון, והגיה
כך: טובך החיה רוחי טוב וישר ה' יבא מהרה משיחי, או [אז?] יערב עליך
שיחי, ידעתי כי גדול ה'. וביאורו (לפי דעתו) בטובך החייגי כי טוב אתה וכו' —
והוא לא ראה כי טובך החיה רוחי אינו אלא לשון עבר, לא דרך צווי, וכך הוא

הנוסח כ"י שלי: מוכך התיך רוחי, טרם ידע את ה', יישרה אמרתך כחי, ידעתי כי גדול ה'. ואם תרצה לפרסם זה, עשה תעשה.

השגות דונש על רס"ג שחשבת שנאכדו, מצאתי אותן בסוף כ"י כולל מחברת מנחם (חסרה עד גף), והשגות דונש עליו; ואם יהיה ה' אתי אקנה אותו. ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה, היום כ"א אדר ראשון תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXIX.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 517.

Vol. VI. Nr. 45.

16. 3. 1845.

ז' אדר ב' התר"ה.

לכבוד ידידי החכם היקר, הצדיק והישר, מוהר"ר י"מ ז"נ, שלום וברכה, ששון ושמחה.

הוחלתי עד היום, אולי יבואני מכתב מביסליחש לשלוח אליך (כי ביום קבלתי אגרתך אליו שלחתיה לליוורנז), והיום הזה לא אוחיל עוד, כי רצוני להביא לידך מנה ליום הפורים הבע"ל.

ואבאה להשיב למכתבך הנעים, ואמר כי מעולם לא עלה בלבי להשתתף עם המומר, ואני לא ידעתי מי ומי הוא אשר בלבו להוציא מחברת מנחם, חשבת אולי ידידנו מהריט"ץ וחבריו יהיה המוציא לאור.

ועל דבר שנת תתנ"א הנרשמת כ"י שבידי, גם אני מסופק אם היא באמת שנת כתיבת הס', אך אינני חושש כאן לזיוף אלא שמא המעתיק העתיק מה שהיה כתוב בס' שטמנו העתיק, כמו שאני חושש בענין המהלכות (כ"ח ז' עמוד 78).

בני בכורי אין רצוני למהר ולפרסם מציאותיה, אבל כוונתו להרבות החקירה על שאר עניני ישראל בספרד, וכל חפצו הוא לתרגם ולבאר ס' קבלת הראב"ד; ואינו זו מדרישותיו וחקירותיו יומם ולילה.

והנני שולח אליך לשמחת פורים י"ב עמודים מדיואן ר"ה, ותלמידי כבר העתיקו עוד 40 עמודים, ואני מנכד ומגיה ומבאר, והמלאכה ארוכה וכבדה מאד למי שרוצה לעשותה באמונה; אשר על כן אולי היה יותר טוב להדפיס הס' לחלקים, זה אחר זה. והנה השירים אשר כבר נדפסו בבתולת כ"י השמטתי אותם, ואתה ורעך החכם היקר פייט אשר תכרך בשמי, תדעו מה לעשות, אם להדפיסם שנית, אם לא, ואם טוב בעיניכם להדפיסם שנית, אז אשלח אליך תקונים להערתו, כי בלבי להסיר משם כל דברי ריבות אשר פלט קלמוסי ביום כעסי.

והנני עורך לפניך ולפני ידידנו מהר"ם"ץ ולפני כל מי שתרצה, קצת ספקות
ברשימת השירים.

על שיר י"א כתוב: ומטא רסס עלי זכריה — המלה האחרונה לא ידעתי
ענינה, וכתבתי לפי הענין.

על שיר י"ג כתוב: ומטא ינסב אליה פי אוראק ואללה אעלם באלצחית —
מלת אוראק לא ידעתי ענינה.

על שיר י"ד כתוב: ולה פי לחיה בכרה — לחיה בערבי הוא לחי כעברי,
והנה הרכב בהפוך אותיות הוא בכרה, אבל החיל איננו בהפוך אותיות לחיה,
אלא ליחה.

זה כשני חדשים כתב אלי שטערן מדפיס הפרחון כי עוד מעט יבואני סי'
חדש כולל בתוך שאר ענינים גם תשובת ר' שרירא עם הגהות והערות, מאד
נכספתי לה, ולא ראיתיה עד הנה.

זה שתים או שלש שנים שלחתי לגייגער הקדמת הדיואן בלי ערבי, למען
יתרגמה ויוציאה לאור, ולא ראיתיה עד הנה.

כצאת ספרך ממכבש הדפוס טהרה חוישה ושדחהו אלי על ידי הפאסט, אם
תרצה שאשמח בו כהנ המצות הבע"ל.

בענין מלת מדובללת עדיין מסופק אני, וכן מלת מדויל קשה עלי מאד,
אבל מה שאין לי בו ספק הוא שלא היתה המשנה כתובה בימי האמוראים.

שטח ידידי בימי הפורים הנאים לקראתנו, אתה ורעיך החכמים והישירים
בלבותם, ואשת חיקך ויוצאי חלצריך, אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ז' אדר שני תר"ה,

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXXX.

An Herrn. Jehuda Wahrman in Alt-Ofen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 524.

Vol. VI. Nr. 50.

30. 5. 1845.

כ"ג אייר התר"ה.

לכבוד ידידי החכם היקר כש"ת מוהר"ר יהודה וואהרמאן נ"י, שלום על העולם.

מאד נעמו לי אהביך ידיד נכבד, ומי יתן והיית קרוב אלי, וכמה פעמים
נפשי עלי תחמה כי לא נתנך ה' לשבת אצלי ולעבוד עבודת הקדש שכס אחד
עמי, כי אז היתה ברכת שדי, כמעשה ידי, עד בלי די, לטובתי ולטובת תלמידי.
ואשר שאלתני ידידי על אודות בית המדרש אשר אני מלמד בו, דע כי
הבחורים הלומדים בו בשנה זאת הם ארבעה, וכבר יצאו משם שלשה עשר איש
מוכתרים בכתר ההוראה (מלכד אחד שמת אחרי היותו מורה צדק, ושלשה שמתו

קודם שיגיעו להוראה). הרבנים המנהלים עתה קהלות ויניציה, מנשובה, סביוניטה, ויאדנה כלם מבית המדרש הזה יצאו, ושאר הבחורים אשר יצאו משם עד היום הם דרשנים ומרביצי תורה בשאר ערי איטליאה, ותהלה לאל רוח הקהלות נוחה מהם כי כלם תמימי דרך ופועלי צדק וכבוד שמים וכבוד האומה והצלחתה מתרבה על ידיהם. בחדש הזה נכתר בכתר הרבנות ושם לארצו הבחור היקר מוהר"ר משה בן מרדכי עהרנרייך מעיר כראדי, אחר ד' שנים וחצי שהיה פה, ובשנה הזאת בא לכאן פילוני אהרן, הבחור הנחמד ד' אליהו אליעזר בר שמואל איגל מעיר לעמברג. אם יש באשכנז אנשים הפצים בתלמידי המדרש הזה, ראוי להם שישלחו לכאן מבניהם אשר השלימו כבר למודי הגימנאזיום והליצעאום, וישלמו בעדם מאתים שקל כסף לשנה (200 fl. C. M.), כי אמנם רחוק הוא שיהיה איש אישלקי מוכשר לשרת בקהלה אשכנזית. במאתים כסף הנ"ל התלמידים מקבלים דירה ומזון ולמוד ורופא ורפואות, לא נשאר להם מחסור רק כסותם לכדה. הכסף הנ"ל מתחלק לשלשה חלקים, וכל אחד מהם צריך שיהיה מוקדם, כלומר שכל בחור ישלם מאתים צוואנציגער בחדש אקטובר (קודם התחלת שנת הלמודים), ומאתים בפֿעברואר, ומאתים בחדש יוני. וצריך שיהיה אדם מפורסם ערב בדבר ככתב ידו, אם אולי יש אתך בחור אשר ידבנו לכו לבוא עם כל התנאים האלה, תכתוב אלי ואודיעך העדיות (צייגניסע) שהוא צריך להביא עמו. ומלבד כל זה ראוי לדעת כי כסף הפענזיאָן לפי החקים החקוקים הוא 300 fl. C. M. ורק דרך חנינה הקלו על שני הפולונים שכבר באו, שישלמו רק מאתים, וכן אחשוב שיקלו גם על אחרים שיבאו, אך הדבר תלוי ברצון הפקידים, על כן אין ראוי לבחור למהר לבא לכאן בבטחון שיקבלוהו במאתים, אבל ראוי שיכתוב אלי תחלה, ואני אדרוש את פי הפקידים, ואודיעוהו מוצא דבר.

ואתה ידידי החכם היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, יאריך ה' ימיך בטוב ושנותיך בנעימים, כנפשך וכנפשי הכו"ח פה פאדובה היום פ"ג אייר תר"ה ידריך המוכן לשרתך, שד"ל.

Nr. CCCLXXXI.

An Herrn Joseph Weisstein in Tarnopol.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 526.

Vol. VI. Nr. 52.

9. 6. 1845.

ד' סיון התר"ה.

לכבוד המשכיל והנבון כה"ר יוסף ווייסשטיין שלום עד העולם.

למוד הלשונות הנכריות אם לא יהיה בתכונה והישכל יוכל להתחפך למעין גרפש ולמקור משחת, יהרה עמל וילד און, כי יתפתה האיש ממראה עיניו

אשר יראה במצאו דמיון בין לשון ללשון, ויטהר לשפוט כי אחת מן הלשונות לקחה מהאחרת, וזה אמת פעמים רבות, אך איננו אמת תמיד; והדבר הזה איננו בלשונות בלבד, אך גם במנהגים ובחקים ובאמונות ובדעות ובכל עניני בני אדם. כי הלא אב אחד לכלנו, ובמשבע אחד השבענו כלנו, וכמו שהתינוק הנולד על נהר פרת אמר בימי קדם אבא ואמא, כן הנולד עתה על נהר Arno אמר Babbo e Mamma, בלי שיהיה לשונו של זה לקוח כלל מלשונו של זה. והנה לשון חכמים (אשר כבר דברתי עליו בכה"ע תקפ"ט מעמוד 123 ואילך ובספרי Prolegomeni מעמוד 94 ואילך) הוא לשון הקדש שנשתנה מעט מעט בפי בני ישראל בימי בית שני וגם אחרי חרבנו, והשנויים אשר נהיו בו קצתם באו מן החוץ, מלשון ארמית יונית ורומית שהיו מדברים העמים אשר סביבותיהם, אך קצתם ג"כ פנימיים, וילידי לבכם של בני ישראל עצמם, כגון פֶרַם מן תרומה (עין רמב"ם בתחלת פירושו למסכת תרומות) והתחיל מן תְּחֵלָה, והתעכל מן אכל, ואחראי ואחריות מן אחר, כי הוא בא אחריו לשלם במקומו, וכהנה רבות, וכן בשביל מן שביל, כמו *wegen* מן *Weg*, לא שזה לקוח מזר, אלא שאֵלוֹ ואלו היו בני אדם, והסכימה דעתם בדבר אחר.

והנה כן צאן ברזל אשר שאלת מקורו באגרתך הוא לשון מושאל, נולד בקרב העם אשר היו רועי צאן מתחלת הווייתם, כי הנדה ידוע שהרועה המקבל הצאן מבעליהן פעמים רבות יאמר לו (באמרת או בשקר) כך וכך מתו או נטרפו או נגנבו, לפיכך לפעמים בעל הצאן בוחר למסרם לחברו על מנת שתהיה אחריותן עליו ולא יוכל למעון שמתו, אלא יהיו אצלו כאלו הן של ברזל שאין מיתה שולטת בו, וזה מה שנקרא בלשון מושאל צאן ברזל. וכמו שעלה בלב בני ישראל לומר הלשון המושאל הזה להורות על ההוראה הזאת, ככר עלה בלב מחבר קדמון איטלקי אשר משנה ותלמוד לא ראה, וכתב (כאשר העירני תלמידי חביבי מוהר"ר אברהם לאמאש מ"ץ בעיר ויניציאה, שמצא בלעקסקון איטלקי הנקרא *Vocabolario della Crusca* ערך *capo salvo*) וזה לשונו: *Danno lor bestie a socio, a capo salvo, siccome sieno di ferro, cioè s'elli ne muore neuna, quello che le tiene si ne metterá una in quello scambio altresí buona.*

לשון נכנס אשר שאלת מתיכן למדו לאמרו על היחיד, כבר פירשתי בכה"ע תקפ"ט עמוד 125, אמרתי כי נכנס בהנחתו הראשונה הוא נדרף ללשון נאסף, וכמו שהטמא כשהוא נטהר וחוזר ומתחבר לחבריו שהיו בדלין הימנו בימי טמאתו, נקרא נאסף, כמו תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף, ואספתו מצרעתו, כן אמרו משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם, ובברייתא מטהורים לאכול מתרומתם; ואח"כ הושאל לשון זה להורות על כל ביאה כאיזה מקום, כי המקום הוא אוסף ומקבל כל הבאים לתוכו, בין יחיד בין רבים. וקרוב זה בלשון רומי *recepti se*.

מה שאמרת כי פעל קלע איננו נמצא כלל וכלל בארמי, אין הדבר כן, כי הנה בשמואל א' י"ז מ"ט ואקלעה בקלעא. והנה מליצת אי קלע שהזכרת,

נראה שהיא נגזרת מהשלכת אבנים בקלע, ואמרו איקלע על כל מי שנזדמן לו להמצא במקום רחוק ממושבו, כאלו השלך ונזק לשם.

מליצת נזרקה מפי חבורה נאמרה על מאמר שלא נודע מי אמרו, רק ידוע שאחד מן החבורה אמרו, כאלו הוא אבן שנזרקה מתוכם, ואין ידוע מי הזרק.

מליצת אותו רשע, אותם בני אדם, כבר דברתי עליה בספר הדקדוק אשר כתבתי לתלמידי ועדיין לא נדפס, ושם הראיתי (§ 1065) כי כמה במקרא (ירמיה כ"ז ח') ואת אשר לא יתן את צוארו, דומה ממש לאמרם את שלפני הטטה ואת שלאחר הטטה, את שלפניהם שכחה, את שדרכו להמדד בנסה, וזולתן רבים, ושם הארכתי. ונ"ל כי זה וכיוצא בו הם Idiotismen שהיו נוהגים באומה מאז מימי קדם, כי לשון ההמון היה תמיד משונה מלשון כותבי הספרים (וזה הוא הגורם שקצת מקראות מס' שמואל ומלכים הם קשים מאד, כי הם נגד משפטי הלשון, כי המחבר התחכם להביא המאמר ממש כאשר יצא מפי אומר).

וכן מליצת שכיב אדינרי, שמצאת דוגמתה בלשון רומי *incubare pecuniae*, וכן מליצת ארבעים חסר אחרת, שמצאת כמה *undeviginti*, רחוק אני מאד מהאמין שהאחת לקוחה מהאחרת, אבל שתי האומות נתכונו לדבר אחד להשתמש במליצות מושאלות.

ואני שמעתי ולא אבין מה שהבאת שלישיית מאכל יורשים, והבאת דוגמתו *nepos* שענינו נ"כ ספזר ממינו, ואמרת כי רבותינו למדו זה מלשון רומי, ואחד מגדולי הדור ירדי ועמרת ראשי, חלק עליך ואמר כי רז"ל לקחו זה מלשון אחרת (יזני או סורס), וממנה בא גם ללשון רומי.

וכי דבר זה צריך קבלה מגוי לגוי, שדרך היוורשים לפזר ממונם? וכשאמרו חכמים שלישיית מאכל יורשים, ליוורשים ממש נתכוונו, וממילא גם כל שאר מפזרי ממונם יקדימו לאכול; אבל הם לא קראו מעולם יורש למי שמפזר ממונו אשר לא בא לו דרך ירושה, והנה כאן אין לומר כלל כי שתי אומות נתכוונו להשתמש במליצה אחת מושאלת, כי מליצת יורש להוראת פזון לא מצאנוה כלל בדברי רבותינו. לכן השמר לך ושמור נפשך מאד פן תאמר כי מליצת מאכל יורשים ממע אדמת נכר הוא, כי באמת אין כאן שום לשון מושאל, אלא יורשים ענינו יורשים ממש. ובמליצות שיש בהן באמת לשון מושאל אל תמהר ותשפוט היותן לקוחות מלשונות אחרות, ותגרש אותן מעל אדמת ה', הלילה לנו מעשות זאת, כי זה דבר המתנגד לשכל הישר, כי הנסיון יורה אותנו כי (בדברים אשר אינם למעלה מן הטבע) מה שיהיה בארץ אחת הוא שיהיה בארץ אחרת, ומה שנעשה בעם אחד הוא שיעשה בעם אחר, כלי שילמדו זה מזה.

עוד אמרת באזני כי מה שיפישו לרוב תבת קדש בלשון טוטמא יצא מהתאר *sacer* (צ"ל *sacer*). אשר פירושו לפעמים דבר תועבה ונמאס — גם זה שבוש גדול, וכי משה והנביאים למדו משפת רומי שלא נבנתה עדיין בימיהם? אבל אמת הוא כי מלת קדש ומלת *sanctus* קרובות כגורתן, כי קדש נגזר מן יקד איש, והכוונה על הזכחים, ומלת *sanctus* נגזרת מן *sancire*, ומלת *sancire* נגזרת מן *sanguis* כי הקדושה היתה תלויה בדם הזכחים; וכבר בארתי זה בארוכה במאמר אשר שלחתי לבה"ע העתיד לצאת לאור כמהרה בקרוב בעיר ווין. ולא

היהודים (והארמיים והערביים) למדו מהרומיים, ולא אלו מהם, אלא שכל האומות בימי קדם היו מקריבות זבחים, ותחלת מה שנקרא קדוש היה הקרבן הנשחט והנשרף לכבוד האל, וממנו הושאל לכל דבר שבקדושה.

עוד הבאת לפני מחשבתך אשר חשבת בפסוק כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי (איוב ד' ג), ורצית לשבש הכתוב ולקרוא הנחלתי לירחי שוא, ועשית לילות נאמינאטיף ולא אקוזאטיף. חלילה לנו מעשות זאת! וכי מה מצאנו במקרא הזה קושיא ודוחק, כי באת אליו במקבות ונרזן? וכי זה לברו לי הנוסף ללא צורך, אלא לתפארת המליצה, ויש במשמעה תמיד ענין להנאתך ולטובתך כמו לך לך מארצך, וכן כאן להגדיל ציור צרתו איוב אומר: הנחלה אשר הנחילו לי מן השמים להנאתי ולטובתי אינה אלא — ירחי שוא, ומה שמן השמים מנו והזמינו לי (לשון וימן ה' דג) אינו אלא לילות עמל. ההפעל הוא הפעול מן ההפעיל, והנה הנחלתי הוא כמו הנחילו אותי מן השמים. והנה הנחל והיורש צריך שיהיה בעל חיים, אם אדם, ואם בהמה (וירשזה קאת וקפוד) או האל ב"ה (ונחל ה' את יהודה), אבל שיהיו הירחים נוחלים היא מליצה בלתי מתישבת על הדעת, ואיה דוגמתה? וכן מי נתן שלטון ביד הלילות, לומר שהלילות מנו לו עמל? אבל הפעל מנו הוא פעל סתמי, והוא מוסב אל השמים, על דרך די שליטן שמיא (דניאל ד' כ"ג).

ואתה הכחור המשכיל הוה מתון בדין, ואל תלך בדרך אנשי הדור הממהרים להרוץ משפט ולגזור אומר במה שלא ידעו, ולחלל גאון כל צבי! אל תלך בדרך אתם, מנע רגלך מנתיבתם. והנני שולח אליך תחלת פירושי לישעיה, למען תראה דרכי בפירושי המקראות. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ד' סיון תרי"ה.

ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXXXII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 528.

Vol. VI. Nr. 53.

14. 7. 1845.

ש' תמוז התר"ה.

לכבוד ידיד נפשי החכם הטפואר מהר"ר ימ"ז שלום עד העולם.

אגרת מיום ז' אדר שני עם י"ב עמודים מדיואן רי"ה הגיעוך? זה שני שבועות ברכני ה' ונתן לי בן זכר, וקראתי שמו ברוך איוב, על שם אבי ועל שם אבי אשתי יששכר ברוך, ועל שם ס' איוב שתרגמתי בשנה הזאת. עתה מקרוב קבלתי במתנה ג' שנים מהאריענט 43. 44. 1840 ושם ראיתי כי פירשט החל להוציא לאור מאמרי על פֶּרְסֶקוּסְט, והרפ"ס י"ג סימנים

ושם עמד ולא הדפס עוד. אז אמרתי בלבי: עתה ידעתי למה ידידי מהרימ"ז רוצה להדפיס סוף המאמר ולא תחלתו. וצר לי כי לא גלית את אזני. מנחם ודונש קנתי.

קנתי ג"כ אזהרות ר' אליהו הזקן אמת יהנה חכי. בחור עשיר המתגורר בפארמה (יעקב לוי מעיר טורין) העתיק בשבילי ספר תחכמוני צפנת פענח לר' שבתי דונולו, והוא עתה בידי, והוא כלו פ"ו ס' יצירה, ואין בו דבר מעניני העבור וברייתא דשמואל, כי פ"ו ס' יצירה לחוד ופ"ו ברייתא דשמואל וחכמת העבור לחוד, וכבר דברתי על זה במקום אחר. והנני מצפה מתי אמצא מי שילך לפלארענץ ויעתיק לי משם הס' החסר לי.

ואני עיני כלות למכתבי ירך, ולדעת את שלומך ושלום כל בני ביתך, ולדעת כי לא נשכח מלבך הכר"ח פה פאדוכה היום מ' תמוז תר"ה ידירך בכל לבכו, שד"ל.

Nr. CCCLXXXIII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 529.

Vol. VI. Nr. 54.

14. 7. 1845.

מ' תמוז התר"ה.

לכבוד ידידי החכם והנכון כה"ר משה שטיינשניידער שלום עד העולם.

אגרתך ומאמריך הנדפס והפלאן ואגרת ידידנו הרב הגדול שי"ר ומעותיו והארטיקעלן כ"י קבלתי כשטחה, וראיתי כי אתה עושה מלאכתך בחכמה ובאמונה, יהי ה' אתך ויצליח דרכך ובכל אשר תפנה תשכיל.

ומה אענה ומה אמר על הארטיקעלן אשר כבדתני להביאם לפני, ואני אין לי להוסיף בהם רק דבר קטין, והוא כי יש בידי דפוס מן האבודרהם, אשר לא הזכרת אותה, והוא ויניציאה שכ"ו (1566).

ואני חפשי ולא מצאתי מנן אברהם דפוס ראשון, ואולי במקום שהבן אומר שלא היה אביו בן ששים, אולי ציל בן שלשים; ואם לא בן אולי באמרו זאל שער החמשים לא בא, אין הכוונה לשנת חמשים, אבל הכוונה כי היה כמעין הנובע ונגלו לפניו מ"ש שערי בינה ורק אל שער החמשים לא בא. ואני תמתי על רעך החכם קאססעל שהביא בשם וואלף מיתת בעל מנן אברהם בשנת תנ"ט, ולא העיר כי בשנת תנ"כ כשנדפס ספרו כבר היה מת, כמו שכתב הוא עצמו קודם לכן.

הפלאן שלחתי אל החכם יש"ר.

והנני מצפה לראות קונטרס ראשון מן העניקלאפעדיע בדפוס.

דע כי ראיתי חתימת אחד ממשפחת אברכנאל בכתובת אשה, והוא כתוב
כך: Abravanel.
ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה
פאדובה היום ט' תמוז תר"ה,
ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXXIV.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 530.

Vol. VI. Nr. 55.

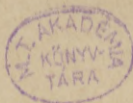
22. 7. 1845.

י"ז תמוז התר"ה.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוה"ר שי"ר נ"י
שלום עד העולם.

מכתבך היקר עם הכסף הנספח אליו קבלתי בזמני, ואני לא אדע אם
באמת היית חייב לי חמשה כסף, ואחר שאתה אומר כי כך כתוב בחשבונך, אינני
מסרב. טוב דברת ה' ירבה ביתך והוצאותיך כפלי כפלים" כי הנה בשבוע שעבר
נימול בני השלישי (שמו ברוך איוב), ואני עמוס ההוצאות המתרכות עלי יום
יום, והכנסותי אינן מקבלות תוספת. ואתה ידידי כבד חדלו הוצאותיך להתרבות,
וכבר שלחת החוצה הבת האחרונה, ובנך גם הוא איננו למשא עליך; ואני בהפך,
הילדים רכים, וצער גדולם כבד מאד. אך אשתי היא תנחמני מכל עמלי, כי
יקרה היא מפנינים, דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה חן וחסד ושכל טוב, וגבורה
והריוצות וסבלנות, והנה גא לי קרוב לשלש שנים שהיא בחיקי, ואהבת לבי אליה
קבלה יום יום תוספת ולא מגרעת, ועדיין נראה לי שאין ערוך אליה בכל הנשים
הידועות לי, ברוך ה' אשר נתן שכרי עקב כל מה שסבלתי במחלת אחותה ז"ל
משך שמונה שנים, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע, והגני
נותן תודה לה' בכל לבבי שלא חסרני רק עושר, כי לא ראיתי שום עשיר
שהיה שמח באשתו ובניו כמוני. רק זה רע בעיני, שאין בידי להפיץ על פני
חוץ ספרי וספרי הקדמונים שאני מוציא ממצפוניהם, וזה ג"כ מרשל ידי מעבוד
עבודת הקדש.

והגני מברך את ה' שנתן בלב אחד מתלמידי לתרגם איטלקית סדר ארבע
תעניות מנהג ספרד, וכבר ידעת כי יש בסופו ס' איוב, והוא בקש ממני שאשלים
תרגום הספר הזה, כי זה שמנה שנים החלתי לפרשו לתלמידי, ותרגמתי י"ז
סימנים ממנו, ומצאתי הס' סתום וחתום יותר מדי ועזבתי הטלאכה, ועתה לבקשת
תלמידי הנ"ל (הזכרתיו בכה"ע החדשים עמוד ל"ו) הטיתי שכמי לסבול ולא נתתי

שנה לעיני עד שהשלמתי תרגומו ומסרתיו אליו להדפיסו בליוורנו בסדר ארבע תעניות, גם כי ידעתי כי התרגום בלי פירוש הוא עדיין כס' החתום, כי הקורא ימצא בו כה וכה ענינים רבים בלתי מיבנים או תמוהים, כי יש לי בו פירושים הרבה חדשים וזרים; אך נעתרתי לבקשת תלמידי, ולא חשתי לכבודי, ועל שם העבודה הזאת אשר עבדתי בשנה זו קראתי את הילד הנולד לי בשם איוב, ולבקשת מר חותני הקדמתי לאיוב שם ברוך, שהוא שם חותני (רפאל ברוך) ושם אבי אבי ז"ל.

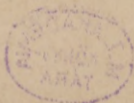
והנני תמה איך אחרי כמה חברות (פֶּעֶרִינְעֶ) הנעשות בדור הזה לא תקום ולא תהיה שום חברה להוציא לאור ספרי לה"ק חדשים וגם ישנים, כי סוף סוף עם כל מה שאהבת לה"ק מתמעטת והולכת הנה אין לך קהלה מישראל בכל איירופא שאין בה איש אחד או שנים הקוראים ספרי לה"ק ומתאזים לספרים חדשים, והם נאנחים ונאנקים על זה, והעדר הספרים החדשים גורם גיב אבדן האהבה ללה"ק בלב הבחורים. שים לבך על הדבר, עוץ ודבר. ודע שאם לא עכשו אימתי.

כבר שמחתי באומרים לי כי ככורי העתים יתחדשו כנשר נעוירם, אך אחרית שמחתי היתה תונה, בראותי בהם תולדות שפינוזא ז"ל, וצר לי מאד בראותי המחבר הזה (רמח"ל) מתפאר בך שאתה אוהבו, אי"כ (בהיותכם שנים בעיר אחת) ידעת וראית מחברתו ולא מחיתי. ואם איש כמוך לא יתקום נגד גבלה כזאת, ואם אחד מאוהביך מהלל ומשבח את שפינוזא, ואתה רואה ושותק, היש עוד תקוה לישראל?

הקדמת קמחא דאבישינא אין בה דבר המועיל לחקירת הקדמוניות, והנני תמה מאד איך לא ידעת כי מחזור בני רומא נדפס כבר בשנת רמ"ו בעיר Casalmaggiore, ואיך לא ראית העתק אנרותי לצונץ אשר שלחתי אל זאקס, ובאו תחלה לידך בתוך קמחא דאבישינא ח"ב, ושם רשמתי כל הדפוסים והכ"י שבאו לידי מהמנהג ההוא, וכל מה שמצאתי בכל אחד מהם.

והנני שולח אליך מאמר שחברתי על הקליר, כתבתיו בכוונה לתת לדמח"ל להדפיסו במחזור שאמר לי שיודפס עם תרגום חדש שלו, ועכשו שראיתי תולדות שפינוזא לא אוסיף להתחבר עמו.

בענין דונש בן תמים ויצחק הישראלי לא אוכל להסכים עמך ולומר שחם שני אנשים, יען וביען פי' סי יצירה כ"י שבידי הוא בלא ספק לר"י ישראלי הרופא המפורסם, כי כן כתוב בו „וכבר בארנו זה בפתיחת ספרנו שחברנו במי הרגלים" ומתוך כ"י זה עצמו נראה ברור כי החכם הגדול הוא היה גדול ג"כ בחכמת הלשון, הן בחכמת לה"ק והן בחכמת לשון ערבית, ובכלל דבריו בכ"י זה כתוב לאמר „ואלו היינו מדברים בחלוף הנופל בקולות בין לשוננו ולשונם היינו מאריכים בענין זה הספר והיינו יוצאים מכותנתנו שאליה התכווננו" והמחבר הזה הוא הראשון שהזכיר (קודם ר"י חיוג) ענין הגשות הר"י ש אצל אנשי טבריה, ואמר „ואנשי א"י ואנשי טבריה הם כהני לשון העברית וחיוורשים אותו והמתוארים בו והמוטבעים עליו" וכו'. והדבר קרוב מאד כי איש אשר כזה, פילוסוף ורופא ובקי בחכמת לה"ק ולשון ערבית עשה סי מעורב מן עבר וערך כמו שאמר הראב"ע.

ואם עליך יקשה מה שראכ"ע קוראו הבבלי ומזכירו לפני ר' יהודה בן קריש, לדידי לא קשיא ולא מידי, כי ידעתי את האישי ואת שיהי, כי נחפו היה בכתבו, והיה כותב לפי מה שהיה עולה בזכרונו באותה יעה, גם לא היה אפשר לו לחיות מדויק בדבריו, לחיותו עובר ממטלכה אל עם אחר, ולא היו לפניו ספרים, וגיל כי מעולם לא היה כותב ומחק וחוזר וכותב. הלא תראה כי בתחלת ספר מאזנים איננו מייחס לר"ש הנגיד רק ס' אחד, וכפי יסוד מרא הוא מייחס לו כ"ב ספרים בחכמת הלשון, ומי יתן ואדע למה שכח את הגאון ר' שמואל בן חפני, אשר ר' יונה בהקדמת ספר הרקמה מביאו ככלל אבות הדקדוק.

ומלבד כל זה לענין מה שאתה אומר כי ר' יצחק ישראל' היה בקירואן, בני בכורי אומר כי המחבר הערבי שכתב תולדותיו, הלא הוא Ibn Abu Osaiba, אומר (לפי מה שמצא בני בהערה מהחכם Sacy לס' «*Rélation de l'Égypte*» שנועד במצרים ומשם בא לקירואן; והנה איננו רחוק שגם כדורות הקרובים אליו לא נודע ולא נתפרסם מקום מולדתו, עד כי קצת חשבוהו מקירואן, ואחרים חשבוהו בבלי ואחרים מצרי, ובני הנ"ל תמה ג"כ למה עשית את דוגש מאוחר י"ח שנה למנחם, כי מתשובותיו נראה שלא היה דוגש נער בערך מנחם, כי הוא מדבר עמו משפטים כאשר ידבר איש עם בן גילו, לא עם זקן ממנו, והוא אומר ג"כ כי רחוק בעיניו שיהיה מנחם מערבי, אחרי שלא לבד ראכ"ע קוראו ספרדי אך גם ר"י חריוזי במחברת ג' מעמידו בספרד.

ואני עם כל מה שאין אני מחשיב את ראכ"ע לאיש מדקדק בדבריו עם כל זה לא אוכל להעלות על לבבי שבתוך כדי דבור יקרא לאחד ספרדי ולאחר מערבי, ושניהם בני ארץ אחת — ומה שהבאת מאגרת התנצלות איננו ראויה כלל, וכי מי המונע שיאמר אדם: רש"י (הצרפתי) הוא יותר מפורסם מכל (לא; בכל) גאוני אשכנז? ועוד אם היה בלבו של ראכ"ע להפריד המזרחיים מן המערביים למה הביא את רבנו האי בתוך המערביים? ואתה אומר כי על פי זה יבא הכל על נכון! זה אין אני מבין.

עוד זאת לא אבין, שאתה מחשב (בתחלת סימן ד') שנתם של מדקדקים כאלו היו אב ובן, ואתה מקשה איך יתכן שיהיה מנחם דור שלישי לרס"ג, ורב האי דור שלישי למנחם, וכי לא היו שנים מהם כדור אחד בעצמו, כגון מנחם ודוגש? ואולי גם שלישה מהם היו בזמן אחד.

ומדי השיבי לדבריך אודיעך שבוש גדול שמצאתי היום בספרי Prolegomena, כי הנה בעמוד 26 הזכרתי ר' אדונים הלוי ממדינת פ"ס, והשמטתי מלות בן לבראט שכתב ראכ"ע, ולא הבנתי כי הוא הוא דוגש בן לבראט, על כן מיד בעמוד 27 הערה ב' אמרתי כי לא הזכרתי את יהודה בן קריש ומנחם בן סרוק ודוגש בן לבראט יען היו לעקסיקוגראפֶען ולא גראממאטיקער — ולא ידעתי כי אדונים הלוי הוא הוא דוגש בן לבראט; ואז קעת כתבי חשבתי כי שני בן לבראט היו דוגש לחוד ואדונים לחוד כי בימים ההם לא בא לנגד עיני שום דבר ממנו, על כן אמרתי כי לא נודע לנו אפילו שמות ספריו של ר' אדונים, ולא הבנתי רמיוותיו של ראכ"ע כי באמרו גם הוא משיב דברים נכוחים, כוונתו על השגותיו ותשובותיו למנחם ואולי גם השגותיו על רס"ג.

ועתה ברוך ה' שהביא לידי כל מכתביו של דונש, גם מה שלא נמצא
בשום ביבליאטעק ידועה, ומי יתן ואוכל לפרסמם.
גם ידוע תדע כי ס' שפה ברורה לראכ"ע לא ראיתיו עד הנה, ולא שאר
ספרים שהוציא החכם ליפמאן, רק ס' צחות לכרו נמצא בידי.
ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
החותם פה פאדובה היום י"ז תמוז תר"ה,
ידיך שד"ל.

Nr. CCCLXXXV.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Alt-Strelitz in Meklenburg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 532.

Vol. VII. Nr. 1.

14. 8. 1845.

י"א אב התר"ה.

לכבוד ידידי החכם והנבון, המליץ הנעים, הר"ר שאול יצחק קאעמפף שלום
עד העולם.

ספרך אשר שלחת אלי על ידי הרצים הגיעני בלא עכוב, וקראתיו ושמתתי
בו, והנני מודה לך על הכבוד אשר כבדתני בדעדיקאציון. אבל כשהגעתי לעמוד
142 חרה אפי בו ביום ההוא ועזבתיו והסתרתני פני ממני, וגמרתני כלבי לבלתי
כתוב אלך עד בוא אלי אגרת אחרת מאתך, כי הגה בכמה וכמה מקומות
השתמשת בהערותי ונשמרת משניאות שנכשלת בהן, ואותי לא הזכרת ועכשו
שמצאת הערתי בלתי נכונה אתה מביא אותה בשמי, כדי לכטלה, ולומר עליה
כי די להביט ביחזקאל א' י"ד להבין שאין הדבר כן, וכי לא היה אפשר לך
להגיה בזקים במקום ברקים, בלי שתזכיר את שמי לגנאי? זה חסרך את רעך,
אשר בלה זמני ועיניו להעריך הדפוסים והכ"י בדיוק ובצמצום, ואשר האיר את
עיניך בכמה מקומות סתומים וחתומים, אשר בלעדי היות מפרשם פירוש משוכש? —
אך על כל פשעים תכסה אהבה, ובפרט אחרי ראיתי בככורי העתים החדשים
עמוד 31 כי נאמן אתה להי' והתקוממת נגד שפינוזה כארענט 1842, אשר עדיין
לא ראיתי, יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתך, והנני מוכן להוסיף שנית ידי לעמוד
על ימינך לתמכך במלאכתך אשר מצאה חן בעיני ובעיני כל רואיה.

והנה נא אחת שאלתי מאתך, והוא שתשלח אלי אגרותי אשר בה כתבתי
ההערה המשובשת אשר הזכרת בעמוד 142, ואשימה עיני עליה, כי אמנם יש
בידי העתק מכל אגרותי, רק בפעם הראשונה שלקטתי כשבילך חלופי נסחאות
התחכמוני וכתבתי בתוכם הערות קצרות, לא חשתי לשמור בידי העתק מהחלופים
הם ומההערות ההן, כי רק למהר לשרתך הפצתי, ועתה שלח נא אלי האגרת

ההיא, ותנוח דעתי כראותי כי באמת שגגה יצאה מתחת ידי, ומיד אשיב אותה אליך עם המשך חלופי נסחאות והערות. והנני אליך עתה לערוך לפניך את כל אשר מצאתי להעיר כה וכה בספרך היקר.

S. 24 Nota 1 und S. 44 ר' משה קמחי במהלך שלו לא כתב על המשקלים, אבל המאמר ההוא הוא לקוח מס' לשון למודים לר' דוד אבן יחיאל, כאשר כתבתי באוהב גר עמוד 94.

S. 25 Nota 1 על חקת המשקל ועל הסבות אשר הניעו חכמי ישראל בהציבם אותם כבר דברתי במאמר אשר שלחתי זה ימים רבים לפירושם והוא החל להדפיסו בארבעת 1840 ולא השלים, ואח"כ שלחתי לידידי הרב החכם המפואר מהר"ר יחיאל מיכאל זקש, ואולי הדפיסו בס' אשר הוציא לאור עתה מקרוב ולא ראיתיו עד הנה. על כל פנים דע כי דעתי וסברתי היא כי חקת המשקל במזרח נולדו ולא במערב, בכבל ובפרס ולא בספרד. הן אמת כי לפנים חשבתי וכתבתי כי שירי ר' האי גאון הם היותר קדמונים שהגיעו עדינו, וזה טעות, כי שירי דונש בן לבראט (אשר לא ידעתי בשנים שעברו ועכשו הם ביד) קדמו לרב האי; אך ככל זאת לא אוכל להאמין שהגאונים למדו מהספרדים, אבל בהפך הספרדים למדו מגאוני כבל.

ואבאה לענין שתי המבוכות אשר דרשת עליהן את פי החכם המופלא ידידי מהר"ט צונץ, והבאת תשובתו בסוף הספר, ויען לא נתקררה דעתי בהן אחזה דעי אף אני ואמר.

א' בשער ל"ה כתוב ורחוק משם שלש פרסאות (בדפוסים ובכ"ב כפי שלש פרסאות) היה מתחלה קבר אדוננו עזרא ע"ה מראשית בנין בית שני שיבנה בימותינו, עד תום אלף ושלוש מאות שנה לגלותנו. כן הוא בשני הדפוסים ובשני הכ"ב, ורחוק מאד לומר כי מלות ושלוש מאות נוספו בכל הספרים, ובפרס בכ"ב א' שנכתב רק כארבעים שנה אחרי מות המחבר. לפיכך נ"ל לפרש כי הקבר נשאר על עמדו עד שנת אלף ושלוש מאות לגלות ראשונה, ומפני שמדבר בקבר עזרא שעלה מבבל מנה השנים לגלות כבל, והנה גלות כבל היתה בשנת 3338, הוסף עליהם 1300, הרי לך 4638, ועד הזמן ההוא היה קבר עזרא (לפי הספור אשר הגד למשורר) ידוע ומפורסם בעולם, ואח"כ חרב מקומו ונותר משמים (כן הוא בשני הכ"ב). ואבר זכרו ולא נודע מקומו, זמן רב, והם לדעתי 180 שנה, עד שנת 4818, ואז בא החלום אל הרועה, והיה זה 160 שנה לפני המחבר, כלומר בשנת 4818 הנ"ל, כי המחבר כתב שער ה' בשנת 1150 לחרבן שהוא שנת 4978, שהם 160 אחר 4818. זה נ"ל פשוט.

ב' בשער חמשים כתוב: רצון כבוד גלות וכו' ישאל בעד הקץ וכו' זה לו שנת אלף יקר לולי תפקוד עון צריו ולא שלם. בכ"ב א' לא מצאתי השיר הזה, ובכ"ב ב' מצאתיו וכתוב בו יקו. ואני נ"ל ברור כי צ"ל יקו אילי, כלומר זה לו אלף שנים שהוא יושב ומצפה אילי תפקוד עון צריו, ואע"פ כן עדיין לא שלם עונם ואין אתה פוקד על צריו את חטאתם, גם זה נ"ל פשוט. ואתה ידידי צדק צדק תרדוף, הלך אחר ב"ד יפה, ואל תפנה לבעלי הקריטיק המזוייפת, הגוללת

מישעיה חצי נכואותיו, ונותנת שד"ל בפאדונה (Gottesdienstl. Vortr. S. 473 Anm. e) בזמן שהיה בטריאסטי, חמש שנים לפני עזבו עיר מולדתו, כנראה ברור מאוהב גר עמוד 84. 134. 135. 140.

ואשר שאלת באגרתך הקודמת איך הוא נסח הכ"י בשער י"ח בענין הנשיא הגדול ר' יצחק בן חסדאי, דע כי גם בדפוס קוסט' גם בשני הכ"י כתוב הנשיא הגדול ר' יצחק הספרדי בן חסדאי, ועל כרחנו אינו אלא שבוש, והמשורר עצמו זכרונו המעוה, וכתב יצחק בן חסדאי תחת חסדאי בן יצחק.

ואשר שאלת מה הנה אותיות הכ"י, דע כי הכ"י גם שניהם כתובים בכתב רש"י, לא בכתב מרובע (ובלתי נקודות). סדר השערים בכ"י הוא שוה לסדר הדפוס. הרשימות העבריות אשר בראש כל שער בכ"י ב' שוות מלה במלה לאותן שבדפוס.

בשער ה' כ"י א' חדש ניסן ראש חדשים, ומלך וכו', וכ"י ב' חדש ניסן הוא ראש הראשים, ומלך וכו', וכן נכון בלא ספק. ואבאה לחלופי הנסחאות משער ששי ואילך.

חגיית בתבין (שני הכ"י, והיא עיר בשופטים מ' ג') — היטב אל צורתו, והנה הוא חבר הקיני (כ"י א') — ומחרתי לקראתו (שני הכ"י) — ותשיג משאלך (ב' הכ"י) — אבקש לך מנוח (ב' הכ"י) — וישמור זהר לחייך (כ"י ב') — אתן לך מבנות הנדיבים (ב' הכ"י) — ביין החשק סבואים (ב' הכ"י) — לחייה מאורים (כ"י א') — ומתגודד על אורך תקותי (כ"י ב') — אבי הנערה וקרוביה (כ"י א') — אשר בידיהם ארוחות (ב' הכ"י, והכוונה מַתְנֹחַת) — וכל דבריכם ידעתי (כ"י א') — וזמן מצחק בי (כ"י ב') — ואחתום ואעד עדים (כ"י א') — ולשורר כגילה (קוסט' וב' הכ"י) — הנר לפניו (כ"י א') — ולחייה נס ליחס (כ"י א') — עקרבים. ואען ואמר (כ"י א') — קומה כמו חומה וכו' הבתים הפוכים בשני הכ"י, וזה סדרם: תדמה, ראשה, קומה, ולחי, צורה — ובראותי וכו' — ואיה שמלותיך ומעיליך, (ב' הכ"י) — וְעִנְיֹלֶיךָ, (קוסט' וב' הכ"י) — וכלי שמניך (כ"י ב') — חזק מהי ואקס ואען ואמר אחרי כן (כ"י א', ובכ"י ב' במקום ואקס וכו' כתוב ואשא משלי ואמר) — תִּתְּרָךְ כְּצִל — נְמַלְטָתְךָ כְּצִל והשווא השני נע, עיין בתולת בת יהודה עמוד 66 — שפתיך כמו (ב' הכ"י) — כבטן נאד נפוחה (ב' הכ"י) — באצבעות כמו אודים בכירה (ב' הכ"י) — בְּשֵׁנֶךָ תכתשי הכל כמכתש (ב' הכ"י) — כמני אריות (כ"י א') — ראיתי כי בשירי (ב' הכ"י) — לא תעביר מִגְּנֹתַי (ב' הכ"י) — ותמהתי על חלומותיו (ב' הכ"י) — קראתי בשלומי, ונסעתי מעמו, גם הוא נסע אל מקומו (ב' הכ"י, וכ"י א' מוסיק; והפליאני דברו ונאמו).

שער ז' — בנועם אמרותיו (כ"י א') — כי אנשי הארצות ההם (ב' הכ"י) — מפחדם הטסלות (ב' הכ"י) — ויאמרו לנו זקני חבורתנו (ב' הכ"י) — חדר ותימא (קוסט' וכ"י א') — ומָרְקו חגיתותיהם (ב' הכ"י) — נבירים יחשבו (ב' הכ"י) — כחשקים מהרו (כצ"ל וכן בכ"י א' כתוב ביו"ד מיהרו) — כמדורה מְהֻרְבֹּת (כצ"ל ר"ל מפני ברק הרבותם) תחצוב בלכבות להבות (ב' הכ"י) — וכאשר נצב זה לעמת זה נער איש באחיו ויתמרמר, וקרא וכו' (כ"י ב') — בדם עֵבְרֵי בֵרִיתִי (קוסט' וכ"י ב', ודע כי בכ"י א' ה' בתים אלו אינם, אלא: וקרא זה אל זה אני

באמת והמית תאומים) — וַיִּנְקְנוּ (כצ"ל) — בכ"י ב' כתוב אני באמת וכו' עדי
 מי נגעו דמים בדמים, וגבורים ינידון לה שנתם בעת כי יחווה בהלומים, והאימים
 לפנים ישבו בה והיא מקור לכל פחד ואימים, בעת תעור זמן ילבש חרדות ועת
 תשקוט זמן יעטה שלומים, ועת תברוק באף תעל נשואים ותזיל מענניה גשמים,
 ותעזוב גלגלות צרים כגלים, כאלו אלמו אותם אלומים. אמר המגיד, והתחילו
 להלחם זה עם זה, ורצו זה לקראת זה, והתעוררו השורות, הקשורות, בהרבות
 ערובות, וקשתות דרוכות, ויצאו מערכות מול מערכות, במלחמות ערוכות, וכאשר
 דרכו הציהם, והרימו כארזים דגליהם ונסיהם, נגשו למלחמה הפרשים, בְּיַד אַנְשֵׁים
 וְלַפְתֵי תִישִׁים, ונחבקו הגבורים הבוק מות ואיבה, לא חבוק אהבה, והציתה המלחמה
 מדגרה עציה הפגרים, וגחליה נפשות הגבורים, ונוערו העופות לסעודה אשר מטעמיה
 הגיות והנפשים, ויינה דמי הראשים, ונטכרו הרוחות בשוק המות והגבורים סחריו,
 והרמחים קוניו ומוכריו, ושקעו הסוסים בגלי הדם, ולבש המות בגד מַאֲדָם, והעיר
 בקולו כל נדרם, והפרשים כנחלי האבק שיוקעים, פעם עילים ופעם טובעים,
 ונחלשו הסוסים מן המרוצה עד כהללים נאקו, ועיפו החרבות משפוך דם צעקו,
 ורזו לשונות החניתות מן הדם אשר לקקו, וכמה חרבות כרתו עד נכרתו, וכמה
 רמחים צמתו עד נצמתו, וכמה חנית נגף עד שב נגוף, והיה ישר קומה ושב
 כפוף, ונחפכה אדומה האדמה, ככלה כסתה אותה כלמה, ורעשה הארץ ולבשה
 רעמה, וכמה גבורים ברחו בגופות נכאבות, אשר אין בהם לכבות, וגויות כסוחות,
 מבלי רוחות, וכמה ציורים התנדבו על החרב בראשיהם, וכמה קופצי יד הערו
 למות נפשותיהם, ורעמו הפנים לקול הגבורים ושאוניהם, ונטסו הלבבות לרעם
 גבורותיהם, והשתקשקו הסוסים בחוצותיהם, וצרו מרחבי הארץ לרגליהם, וקלו
 נשרי החרבות לחטוף ראשי הגבורים, והעורבים והנשרים, ודרכו כוכבי הרמחים
 כגלגלי גלגלותם, ועלו ענני האבקים על פני שחקים לכסותם, והתכסו המאורים,
 במסה הקיטורים, והתפוצצו לקיל שאמתם ושעטתם, ההרים והנהרים, הגבורים
 איש באחיו גוערים, והחצים כלפידים כיערים, והסיסים ככרס מטהרים, נוהרים
 ודוהרים, ואש המות דולקת על ראשי הרמחים, וימהרו כלי הנשק והשלחים, לגתח
 הנתחים, ולהעלות מהם לחיות השדה עולות וזבחים, והקשתות עטופות (אולי
 צ"ל כפופות, או עטופות כפופות, כמו בדפוס עטופים כפיפים) כנחשים, והחצים
 יוצאים מפייהם כצפעונים מחוריהם גרושים, וזרחו כוכבי המות בצהריים, והחשיכו
 העינים, ושכבו הפגרים בין שפתים, והזילו שמי החרבות, גשמי נדבות על אדמת
 הקרבות, לרוות ארץ תלאובות, מדמי הלבבות, ולהשביע זאבי ערבות, מבשר
 גויות עבות, ושאבו דמי הגופות פיות החניתות, מבלי לשונות ושפתות, והגבורים
 לא מצאו ידים, והאנשים כנשים ידיהם על חלצים, ונאקת החללים כולדה על
 אבנים, והמות ביניהם כאיש הבינים, וישב כפתח עינים, וקורא בלי לשון ושפתים,
 ומדביק כל לשון למלקוחים, ומקולו חשכו המאורים ככירים, ופי הקרב יהגה אימה,
 ויניף יד רמה, ויביט בלי אישון, ומדבר בלי לשון, עד השמיע החרשים אמרותיו,
 והביא באזני הלבבות תוכחותיו, וכאשר הגיעה המלחמה לתכליתה, ובאה עד קצה
 ואחריתה, שבה חרב נקמה לתערה, וסר שאונה וצערה (נ"ל וסַעְרָה), ושקמה
 התרדה והתרועה, היתה לַאֲלֵה התשועה, וכלתה אליה (נ"ל אֵל אֱלֹהִים) הרעה, ונגלו

פני השחקים, ממסוה האבקים, ונפלו לארץ כמה הרים הזקים, ונשטחו שטוח כמה רפאים וענקים, ועל צווארים מפניני החרב ענקים, ואת האדמה בדמיהם מריקים, וכבו מוקדי המות הדולקים. אז התעוררנו לנסוע מנה רבצנו, אל מחוז הפצנו, ולשכון כבוד בארצנו, ואנחנו תסחים מאשר ראו עינינו, ושמעו אזנינו, וסרנו מן הנרדפים אל הירודים, וברחנו מן הנגופים אל הנגופים, וחנינו בצלם, והיינו אצלם, עד אשר שלוחיהם הסיעונו, ולנה השלום הגיעונו. אמר שד"ל כל זה בלא ספק מדרורא תנינא מהמחבר, ואלה הם חלופי נסחאות אשר בכ"י א': ולשון החרב ישמיע החרשים גערותיו — ובאה עד קצה ואחריתה — וכלתה אל המחנה האחרת הרעה — הצילונו ולנוה השלום הגיעונו.

שער ח' — תאוה לעינים, ונאורה כירושלים, נאותיה מלאות מעדנים, חרשים גם ישנים (כ"י ב) — בצוארה ענק היאור (כ"י ב' וכן נכון) — בחורי חמד (ב' הכ"י) — פיצו מעצי שכלם (כ"י א', ולדעתי מענק נכון יותר). — יפעת לישמים (ב' הכ"י) — לנבואות השיר (ב' הכ"י) — ולהוציא מחדרו ררו (ב' הכ"י, לשון דר וסוחרת) — העמקה והרחוקה (ב' הכ"י) — ומצולתה ים גדול (כ"י ב' ונכון) — אם כדרכס תקראם (ב' הכ"י) — ומצאנה תהלה חמודה (ב' הכ"י) — ותתהפך הישפה היפה (ב' הכ"י) — ובאורה תאיר האפלות (קוסט' וב' הכ"י) — ונפשה דוה (כ"י ב') — אם תמתק (ב' הכ"י) — מתק חכה, יאמר (כ"י א') — ויצא האחד (ב' הכ"י) — רוע מעללים (כ"י ב') — שרשרת (כ"י ב') — ובחרב ביד הזמן (ב' הכ"י) — ולעורר משנת נבלותם (קוסט' וב' הכ"י) — בעבור כי שבחתי בתחלה (ב' הכ"י) — פעליו מספרת, ובהגיעה (ב' הכ"י) — וימאנה (כצ"ל וכן בכ"י ב' וימושנה) — ונושא פשע (ב' הכ"י) — השר פלוני (ב' הכ"י) — שומני (כ"י ב') ויגביר (ב' הכ"י) — ידועיו (כ"י ב') — ותחתיה רבצה (כ"י ב') — לקרוא אלו השירים הפוכים יאמר כן (כ"י א', ובכ"י ב' וכל הרוצה לקרות אלו השירים הפוכים, יאמר כי חמת ה' שופכים — שמצה בלי חמדה אמת את, כי (ב' הכ"י) — והצופה כל רעיון (ב' הכ"י) — כמשכצותיה (כ"י ב') — כמליצותיה האזנים, גברו מימי (ב' הכ"י) על מליצות ערב (ב' הכ"י) — ולה"ק ערב השנים (כ"י א') — מליצותיה (כ"י ב') — עד צעק בינינו עורב הפרידה (ב' הכ"י) — וגלה יהודה כצ"ל.

רב לי! עתה ארף ידי מעבודת פרך המשכרת גופו של אדם, בלי שיהיה אדם מכיר מהותה ואיכותה, אשר לפי דברך אינה אלא das Manuscript Ihnen zugänglich zu machen.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פארוכה היום י"א אב תר"ה,

ידידך שד"ל.

בבקשה ממך לשלוח האגרת הקטנה אל בעליה ידידי החכם המופלא מוהר"ר

זקש נ"י.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Alt-Strelitz in Meklenburg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 537.

Vol. VII. Nr. 5.

9. 9. 1845.

ז' אלול התר"ה.

לכבוד ידידי היקר והנחמד, החכם והנבון, הר"ר שאול יצחק קעמפף ג"י, ברכה
ושלום עד העולם.

מעולם לא חרה אפי על מי שאין דעתו כדעתי, וחלילה לי לבקש שתסכים
עמי בכל דברי, גם אין לי חפץ שתזכירני בכל ענין וענין, אפילו היותר קל. ומכל
מקום ג"ל כי ראובן ושמעון המריצים אגרות זה לזה אין ראוי לראובן לפרסם דבר
מאגרות שמעון ולבטלם, בלי שיודיע הדבר תחלה לשמעון, ויאמר לו: כך כתבת,
ואני נראה לי שהענין הוא כך וכך; אם יש מליץ השיבני. אם שמעון יענהו:
בדעתי אני עומד, ואתה כתוב מה שתרצה, אז מותר לראובן לפרסם דעת
חברו ולבטלה; אבל בלאו הכי, אין זה אלא מתכבד בקלון חברו, ונזח לו לאדם
שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ולא יעשה כזאת. וכי לא היה לך שחות להודיעני
הגהתך בוקים במקום ברוקים? ולו הודעתני הדבר במכתב, הייתי ממחר ומודה לך,
ואז היית יכול לכתוב: היה נראה לשד"ל כך וכך, והראיתי לו כי אפשר להגיה
כך וכך, והוא הודה לדברי.

מאמרי על Verskunst כבר הוא מתורגם אישכנזית ע"י אחד מתלמידי, וכלי
אישכנזי שלחתיו אל החכם היקר מוהר"ר זקש, ואתה אשר ראית ספרו מהר נא
והודיעני אם הכנים בו דבר מטאמרי או לא, ואם יש בו איזה חלק ממנו הודיעני
מאיזו מלה התחיל ובאיזו מלה סיים, אז אדע מה אעשה. גם תודיעני מה שם
הס' וכמה דפים יש בו, וכמה פיוטים יש בו בלה"ק. והנני מוכן ומוזמן לעמוד על
ימניך בכל מה שאוכל, ולשלוח אליך ענינים ראויים לספרך כאשר תשיג ידי;
אך ראוי לך שתזכור כי כאן אין אדם יודע מה שיוצא בארצך, ואין לי שום נחת
רוח בעמלי, ורק אם היית שולח אלי מספר מה מהספרים הייתי יכול לשלוח מהם
לאוהבי אחד בעיר. וכן אם אפשר לך לקנות ולשלוח לי Nr. 125 מהאלעשע
ליטערטאטור צייטונג שהזכרת, תהיה זאת לי מרתנה יקרה וחשובה, יען וביען לא
יראה ולא ימצא בעיר הזאת גם אחד מדברי הימים המדעיים שבארצכם, וכיניעה
רבה לבקשת בני בכורי הבאתי אל ביתי קצת דפים משנת 1839 שאזכיר בסוף
האגרת.

והנני נותן לפניך היום חלופי נסחאות משני שערים, ובטרם בוא אלי
תשובתך אוסיף אלקט חלופי שערים אחרים ואשלחם אליך עם תשובתי לאגרתך
הבאה. גם החלופי בדיקת השער הי"א, כי חפצתי למהר ולהביא לפניך חלופי
השירה אשר בג' לשונות, להקל מעליך הבנתה, ואגב אורחין בדקתי השער ההוא
עד סופו.

שער ט' — למערכות (כ"י ב') — ולא יכלתי לראות כי אם עיניו (בי
 הכ"י) — קחו מאתכם מחזק הברק (כ"י ב') — עד תכירו מְשָׁלִי, ותבחנו מלי
 (בי הכ"י) — כי בו עֵינַיִם ימצאו מנוח (בי הכ"י) — לנקות שירך מכל חרץ, עשה
 שיר וכו' (כ"י א'), לנקות שכלך מכל שמץ וחרץ, עשה שיר וכו' (כ"י ב') (מלות
 לפרוץ על כל בני השיר פרץ על פני פרץ אינן בבי הכ"י) כי אם מתי רשע
 ואנשי שוא (בי הכ"י) — מה החלום הזה אשר חלמת וישא משלו ויאמר (כ"י
 א' וכן בכלה, ולא ויען ויאמר; ובכ"י ב' מכאן ואילך וישא משלו בלא מלת
 ויאמר) — אֲדַנִּי שכלך לִיסֵד (כצ"ל) — אם חכמתך ככלה וכו' (בי הכ"י) —
 טוב וְזָכַךְ (כצ"ל) — אם תשכיל הסוד אשר (בי הכ"י) — נמס כמים בי (בי
 הכ"י) — נחלו נחלת יקר (כ"י א') — יום קָרֵב נחשבה (בי הכ"י) וצריך לנקד
 נְחֻשְׁבָה, כי הדלת הראשון משפטו להיות דומה לסוגר, ולא לשאר דלתות) —
 בעת אשר לצולתו (כ"י א') — סוד השיר ורזיו (בי הכ"י) — יהי סופו כי בדבר
 וכו' (בי הכ"י) — עיני צבי חן (כצ"ל) — אם תרצה להפיץ מי שכלך כנדר
 (בי הכ"י) — הנאוה כהר (בי הכ"י) — ירא מורך והורך (בי הכ"י) — אם תאהב
 להעיר (בי הכ"י) — לַיִשְׂרָאֵל, ויען ויאמר (כ"י א' במקום וישא משלו ויאמר) —
 ומפליא פליליות (בי הכ"י) — על זמננו (כלי יו"ד, כ"י א', וכצ"ל).

שער י' — להתהלך בארץ לראות ההולכים והיושבים (כ"י א') — וארא
 הנה איש (בי הכ"י) — עומד על מצבה (כ"י א') — ואלך ואשב לצדו (כ"י ב') —
 ותיררותם בשמים (בי הכ"י) ונכון) — אשר על אחד ההרים (בי הכ"י) — והוא
 בא ועמד לפנינו (כ"י ב') — למלאת כהלב העזים (כ"י א') — ולא נדבתנו
 (כ"י א') — וּכְפָתִים (כצ"ל) — בְּמִצָּאוֹ (כצ"ל) — הכין לנו ממות (בי הכ"י) —
 מאשגבי גליליה (כ"י ב') — ומצאנו מקומות מוכנים (בי הכ"י) — לבל אכל
 בשר (בי הכ"י) — ברח ביוגן (כ"י ב') — (ולא הגע כ"י ב' ל"ג) — השיגרו
 (קוסט' וב' הכ"י) — והיה שם קהלה (בי הכ"י) — בדם חטא מנואלות (בי הכ"י) —
 דמי נקיים (בי הכ"י) — עבדתי בכל כחי (כ"י ב') — אנגן לפניכם (בי הכ"י)
 לשמה לבבכם (קוסט' וב' הכ"י) — מיום דעתי אתכם, ובל מחשבותיכם לשחוט
 ולאכול אותי, הן בעורני חי עמכם ממרים הייתם ואף כי אחרי מותי (כ"י ב') —
 כי אין מלאכתי בביתי (כ"י א') — ותגמלו תחרת (קוסט' וב' הכ"י) — ואלו
 מצאתם כי עול (בי הכ"י, והנכון בי מועיל) — בכליורני (קוסט' וב' ב') — ולא
 ימצא מנוח (כ"י ב') — ומלאו שמן (בי הכ"י, לא שומן, כמו ובשרי כחש משמן) —
 ימתיק הפה (בי הכ"י) — רחמוני — נחמוני (כן נ"ל) — יגמלוני (כ"י א') —
 עלי עצתם (בי הכ"י) — להרגי נקבצו (בי הכ"י) — ומתפלל בכל עת (בי הכ"י) —
 ימירו (כ"י א', ב' תמירוהו) — ובנעימות דברים (בי הכ"י) —

שער י"א — ובמלחמות התושיות (כ"י א' ובכ"י ב' ובמלחמות הבין) —
 וכאשר קרבתי (בי הכ"י) — מהבר המליצות ומתקן (בי הכ"י) ואעפ"כ נסה
 הרפוס נ"ל עקר) — כי כל דברי צדק (בי הכ"י) — אם אמת דברך (בי הכ"י),
 וברפוס קוסט' השמיטו מלת אמת וכתבו אם דברך, ומגיהי אמשטרם הגיחו
 מסברא אם כנים דברך) — דבר אל יֶאֱמָן (כן צ"ל) ומאעה (כ"י ב') אל
 רחמאן (בי הכ"י) — חכי (בי הכ"י) אלגור (כ"י ב') — בראת (בי הכ"י) לם

תכסף (כ"י ב') — הסרוו גברו (קוסט', וצ"ל קמץ או צרי) ורות אנהארו (כ"י א' ועוד נוסף קו למעלה) — היי כלאל אקטאר (כ"י א') הוי אל אלקטר (כ"י ב') — אל דוניא (כ"י ב') — אל דהר (בקו למעלה על הר"ש כ"י א'), מהשנא זמניא (ב' הכ"י) — באלמענו (קוסט' וב' הכ"י) — וישעו יגלה (בן צ"ל) — וינחון (בן צ"ל) — ויפרוק (בן צ"ל) — ויעלו מתואהו (ב' הכ"י) — בו יהמו סר"י מנחם סהם, (כ"י א' בנקודה על הו"ד ועל המי"ם, ובכ"י ב' סרא מנחם סהם) — ויהדינא אלשרק (כ"י א', ובכ"י ב' ויהדיהא אלשרקי) — אלערק (ב' הכ"י) — לשמיא, והם שירה יקרה (כ"י א') לקד אצחא (כ"י ב' בנקודה על הצד"י, ובכ"י א' שתי נקודות על התי"ו) — וצור חרבה (ב' הכ"י, והכוונה על השירה) — עלי ראם (כ"י ב') — ובה כל לב רוהא (ב' הכ"י) דכרהא (כ"י א') — (והנני נכסף מאד להבין השירה הזאת, ולראות המלות הערביות מוגהות ומנוקדות כראוי, אם בכתיבה אשורית ואם בכתיבה ערבית. עשה והצלח, ויהי ה' עמך) הנה שירה יקרה קשורה (כ"י ב') — בלוי רתק (כ"י א', ובכ"י ב' בל ירתק) — ואין איש אשר אליה (ב' הכ"י) — או במערב (כ"י ב') — וחקמת והשכלת (ב' הכ"י) — לכל בני ספרד (כ"י א') — קרא בגרון, אמרי רון, ועורר רעיונך, והרחיב גרונך, וְהִישָׁד אֲשֶׁרֶי אמריך, והריץ (ב' הכ"י) — גביר השררות (ב' הכ"י) — בספרים מפארים (כ"י ב') — חרכות מרוקים מריקים (כ' הכ"י) — ובעבורו ישורר (ב' הכ"י) — רצונו יעורר הפאים, כאשר חרונו יהרוג הפאים (כ"י ב') — ולאסירי צרים עוזר (ב' הכ"י) — ופרח כברוש במקורי (ב' הכ"י) אורחותם (כ"י א') — ודרכי יוצרו (ב' הכ"י) — וְקִשְׁד היקר (בן צ"ל) — וְגַבַר רוזני דורו (ב' הכ"י) — מְמַנְד צר (ב' הכ"י) — ושבים חלוינו (כ"י א') — וזיו לְאִישׁוֹנֵינוּ (ב' הכ"י) — לכל שפתים (כ"י ב') — להבין ולהפק (כ"י ב') — וצדקו טאמץ (קוסט' וב' הכ"י) — וידיו נותנות חפץ שואלים (ב' הכ"י) — על כל ערתו (כ"י א', ובכ"י ב' כל ערתו) — שושן כל הרק (כ"י א') — ומה יהדותו ומה ידירותו וצביו (כ"י ב') — וינשאהו וינטלהו (כ"י ב') — נגיד עם אל (בן צ"ל, ובקוסט' עם) — פליאות רעיונו, ונוראות הגיונו (ב' הכ"י) — ופתחו (כ"י א') — קרא שמו עליהם (כ"י ב') — טוב נאמי תבענה (כ"י א') — וְתִגְעַנָּה ולא תגענה (בן צ"ל).

בשער ג' בכ"י א' ובניו לשרתני יצאו גדודים, ובכ"י ב' והימים לשרתני יצאו גדודים.

ואתה ידירי תברך בשמי את החכם המפואר רעדיוגער ותדרוש מעמו בשם בני בכורי (בן י"ו שנים, וזה לו ג' שנים שהוא דורש וחוקר אחר היהודים שבאביסיניען) אם כהב עוד דבר על הענינים שכתב עליהם בשנת 1839 באללג' ליט' צייטונג, נ"ו 105, 106, 107 ויען שם בעמוד 238 הוא מוכיח Comment. של החכם לוראלף לספרו hist. aeth. ויען בני הנ"ל עסק הרבה באותו ס' hist. aeth., אך ס' Comment. לא עלה בידו למצוא אותה, הוא כפיל תחנתו לפניו ולפניה, אולי יוכל להשיג העתקת דברי לוראלף בס' ההוא עמוד 198 אשר דבר על הפלאשה, וצדקה תהיה לכם.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש החותם פה פאדובה, היום ז' אלול תר"ה,
ידידך שד"ל.

והא לך בהזרה התיבת אגרותי אשר שלחת אלי, והעתקתיה בספר אנרותי.

Nr. CCCLXXXVII. (1)

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 538.

Vol. VII. Nr. 6.

17. 9. 1845.

ט"ו אלול התר"ה.

(1) נדפס במגיד שנה חרבע עשרה 1870 יריעה י' עמוד ע"ז.

Nr. CCCLXXXVIII.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 536.

Vol. VII. Nr. 9.

26. 8. 1845.

כ"ג אב התר"ה.

לכבוד ידיד נפשי הקצין הנכבד החכם היקר הר"ר יה"ש נ"י שלום עד העולם.

זה לי ירה ימים ויותר שאינני על קו הבריאות, ועדיין אני הלש.
הערותיך על טאמרי כבר קבלתיך בשמחה.

בא לכאן הד"ר זלמן כוכב טוב שטערן מדפיס הפרהון והוא הראני
אגרת לעברעכט שכתב לו לדרוש בשלומי בשמו, ולהודיעני כי כמה פעמים
דבר בשבחי במכתבו הימים בלי אשכנז, כי יקרתי בעיניו, והוא סולה
לפאנאטיזמוס אַרטאָדאָקס שלי, ובפרט נגד הרמב"ם. וזה העירני לכתוב אליו
אגרת ארוכה בלשון צרפת.

האיש ההוא לעברעכט הוא מלמד בסעמינאר עם צונץ.

ועתה שמע נא יידי את מחשבתי (רבות מחשבות בלב איש ועצת ה'
היא תקום). יש בלבי להוציא לאור כרך אחד בכל שנה, ויקרא שמו בישראל

בית האוצר ובלשון רומי S. D. L. Bibliotheca etc. והאוצר יחלק
ללשכות (נחמיה י' ל"ט). לשכה אחת לכל שנה.

האוצר יכלול כל מה שכתבתי וכל מה שאכתוב, ומה שאמצא בספרים
קדמונים כ"ו ממה שראוי להוציאו לאור. האוצר יכלול גם מה שכבר הרפסתי
עד כה, אבל מעט לשנה, והרוב יהיה מדברים שעדיין לא ראו אור.

מהשכתי היא להרפים האוצר בעיר לבוב למען יעמדו דברי ימים רבים,
כי ספרי לבוב הם על נייר טוב, לא כספרי ווין ופראג שהם על נייר בלתי עומד.

אין רצוני לאסוף התימות לקנות הס', אבל אשתדל למצוא חמשה או
ששה ירידים שידבם לבם להלוות לי איזה סך מעות, להשיב להם כאשר יצא
לאור הכרך הראשון.

זה לי י"ו שנים שאני יגע ועמל בשביל ירדתי אנשי הצפון, עתה נראה

אם יש לי בצפון אוהבים שירצו לטרוח מעט גם בשבילי, אם ירדתי ירצו, אין
ספק כי המלאכה תצליח. אין רצוני להרויח הרבה, אבל אחפוץ שיהיה המהיר
שזה לכל נפש, ועקר המכוון אצלי הוא שיתפורר הס' פזור גדול, למען החיות
אהבת לשוננו ותורתנו וספרי קדשנו וקדמוניותנו בקרב בני ישראל, ולעמוד
בפרץ שהרבנים המתפרצים פורצים יום יום בכרם ה' צבאות. מכתב בשורה
אין רצוני להוציא, הס' עצמו יבשר לעצמו ולבאים אחריו.

ואתה ירד נפשי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש
הכו"ח פה פארובה היום כ"ג אב תר"ה,

ירדך שד"ל.

בקנת איכה תפארתי מראשותי השליכו באות הטי"ת יש בקצת דפוסים
אלף וחמש מאות גילה יסוד מכוני, ובקצת דפוסים כתוב הרי כמה שנים, מליצה
לקוחה מסוף הקינה היא עצמה. והוא שבוש גדול, כי המתחכמים חשבו כי
אלף וחמש מאות הכוונה על מספר השנים שעברו, על כן הגיחו הרי כמה שנים,
ולדעתי אין הכוונה כלל על מספר שנים, אלא על ענין אחר האמור באיזה מדרש.
ודברתי על זה עם שטערן ואמר אלי שכבר כתוב כן בארענמ, ושם נמצא
המדרש, ואיננו (הוא שטערן) זוכר אותו. חפש נא והודיעני אם נמצא ומה
נמצא שם. הוא הגיד לי כי לנדויער מת, וכי מעשה הוס נשלח לפירשט אבל
לא נדפס. — ודע כי במהוור כ"י שבידי במקום אלף וחמש מאות מצאתי
אלף וחמשים, ובתהלה שמחתי כעל כל הון, כי זה עולה יפה לדעתי מומן הרבן
ראשון עד הקליר (ויהיה הקליר בזמן מחמד), אבל כשעיינתי יותר נ"ל ברור,
כי אין הכוונה כלל על מספר שנים. גם נ"ל ברור כי לא היה מדרכו של קליר
להזכיר זמנו, כי מעולם לא היה הגעגענווארט לנגד עיניו, רק תמיד העבר או
העתיד, וההנה"ה היה אצלו עבר ובטל ובלתי נחשב, ובוה הוא נשא ונעלה על
שאר הפייטנים.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 541.

Vol. VII. Nr. 10.

1. 10. 1845.

כ"ט אלול התר"ה.

ברוך אתה לה' ירודי היקר יה"ש.

שִׂמַח שְׂמֵחַתְּנִי בַחֲסֹדֶךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְכַתּוּב בְּשִׁבּוּלֵי לִירֵדֶךָ מִנְּכַבֵּד (אולי הגביר רובם), וּבִמַּחֲשֵׁב שֶׁהִבְאֵת לִפְנֵי דַבְּרֵי תְּשׁוּבַתְּ הַנְּעִימָה הַמְעִידָה עַל נִדְבַת לְבוֹ וְעַל אֲהַבְתּוֹ הַתּוֹרָה בְּאַמֶּת וְיִשְׂרָאֵל, וְתוֹמְכִיהָ מֵאַשֶׁר. וְאֵין סֶפֶק אֲצִלִּי כִּי הָיוֹת אִישׁ נִכְבָּד כְּמֵהוּ מֵתַעֲסֵק בְּשִׁבּוּלֵי יוֹעִיל מֵאַדְרָ לִּי וְלִסְפָרִי. וְעַל הַכֹּל לְפִזּוֹר הַסֵּפֶר, כִּי זֶה כָּל יִשְׁעֵי וְכָל חֲפְצֵי שִׁיחֵי דַבְּרֵי מִתְּפָרְסָמִים בְּיִשְׂרָאֵל, וְשׁוֹמְטֵם בְּהֵם רַבִּים, וְתִרְבֵּה הַדַּעַת.

וְהִיטַבְתָּ חֲסֹדֶךָ הָאֲחֵרוֹן מִן הָרֵאשׁוֹן בְּהַתְּנַדְּבֵךְ לְהוֹיֵל כָּל הַהוּצָאוֹת מִכִּסֵּךְ, בְּלִי שְׂאֲצִמְרֶךָ לְלֶקֶט הַכֶּסֶף מֵהַמְשָׁה אוֹ שֶׁשָּׁה כִּיסִּים כְּאֲשֶׁר הָיָה בְּלִבִּי לַעֲשׂוֹת, וְכִבְרַתִּי אֶל קֶצֶת מִתְּלִמִּידֵי וְאַמְרוּ לִי הֲנֵנוּ בְּשִׂמְחָה לְהִלּוּת לָךְ. אֲבָל תְּלִמִּידֵי הַיָּזוּ אֵין אֶחָד בְּהֵם שִׁיחֵיהֶם עֲשִׂירָה, עַל כֵּן טוֹב בְּעֵינֵי לְקַבֵּל הַהִלּוּאָה מִיֶּדְךָ וְלֹא מִיָּדֵם, יִבְפָּרַט כִּי תִּבִּיב אֶתְּךָ לִי כְּאֶחָד מִתְּלִמִּידֵי, אֲחֵרֵי יוֹדֵי שְׁנַיִם שְׂאֵנו מְרִיצִים אֲגָרוֹת זֶה לַזֶּה.

לְכֵן אֶתְּךָ וְיֵרִידֶךָ חֲנֻבִּיד הַמְעוֹלָה (אֲשֶׁר תּוֹרִיעֵנִי אֶת שְׁמוֹ) תִּשְׂאוּ אֶת בְּרַכְתִּי בְּרֵאשׁ סְפָרִי, וְכַמְצִדִּיקֵי הַרְבִּים יוֹהִיר שְׂמִיכֵם לְעוֹלָם וְעַד. טוֹבָה בְּעֵינֵי עֲצַתְךָ לְהַלֵּךְ הַס' לְשֵׁנֵי הַלְּקִים בְּשָׁנָה, גַּם טוֹב בְּעֵינֵי לְהַכְנִים בְּקוֹנְטְרִים הָרֵאשׁוֹן מִחֲבֵרַת דְּרֶךְ אֶרֶץ.

הַקּוֹנְטְרִים הָרֵאשׁוֹן יִכְלּוֹל פִּירוּשׁ פְּרִשְׁת׃ מִשְׁפָּטִים (תּוֹכֵל לְרְאוֹתוֹ בּוֹד יֵרִידְנִי הַלּוֹי הַנִּכְבָּד), וְשֵׁנֵי אֲגָרוֹת לְאַמְסִטְרֵדֵם עַל הַנְּקוּד הָאֲשׁוּרֵי וְעַל שְׂאֵר עֲנִינֵי חֲכֵמָה רַבִּים וְנִכְבָּדִים, אֲשֶׁר כְּתַבְתִּי אֶשְׁתַּקֵּד לְמַעַן יוֹדְפִסּוּ שֵׁם בְּכַבְּרֵי הַשָּׁנָה, וְלֹא רְאוּתִי וְלֹא שְׁמַעְתִּי מֵהֵם דַּבֵּר עַד הַיּוֹם. וְעוֹד עֲנִינִים אֲחֵרִים אֲבַחָה, וְלֹא בִירְרַתִּי עֲדִינִין. וְהֲנֵנִי שׁוֹאֵל עֲצַתְךָ אִם לְהַכְנִים בְּקוֹנְטְרִים זֶה גַּם פִּירוּשׁ סִימָן א' מִישְׁעִיָּה (בְּלֹא פֶסוּק וּבְלֹא תִרְגוּם אִישְׁלִקִי) בְּתִשְׁלוּמוֹ. (כִּי מֵה שְׁנִדְרַפֵּס אֵינְנוּ מְגִיעַ לְסוּף הַקְּפִיטָל), וְזֶה בְּכוּוֹנָה לְתַת בְּקוֹנְטְרִיסִים אֲחֵרִים יִתֵּר פִּירוּשֵׁי לִישְׁעִיָּה. גַּם הַחֲלוּתֵי מֵאַמֵּד חֲרַשׁ, לֹא אֲדַרְבֵּר לְשׁוֹם אֲדָם עַל אֲוֹדוֹתָיו עַד הַיּוֹם אֲשֶׁר יַעֲזֹרְנִי אֱלֹהִים לְהַשְׁלִימוֹ. בְּמִסְפַּר הַת"ק עֲקֵסְעֵמְפִּלְאֲרַע מִסְכִּים אוֹי, גַּם כִּי לֹא אֲבַחֵד תַּחַת לְשׁוֹנֵי שְׂאֵם אֲפָשֶׁר לַעֲשׂוֹת 600 יֵיטֵב בְּעֵינֵי יוֹתֵר, כִּי אֲעַפְּיֵי שְׂלֵא יִמְכְּרוּ לְשַׁעָה, בְּרֹב יָמִים יִפְקְדוּ, וְאֵין סֶפֶק כִּי הַלּוֹף הַהוּצָאוֹת אֶךְ מַעֲט יִהְיֶה בֵּין ת"ק לַת"ר.

צְרִיךְ לְבַרֵּר יִפָּה עִם הַמְּדַפֵּסִים מֵה כּוּוֹנְתּוֹ בְּמִלַּת בְּאַנְעֵן, כִּי הִנֵּה בְּמַחְבֵּרַת יִרוּשָׁלַיִם כָּל בְּאַנְעֵן אֵינּוּ אֶלֶא 8 Seiten, וְהוּא בְּאַמֶּת רַק חֲצֵי בְּאַנְעֵן; וְאִם הַמְּחִיר שְׁהוּא שׁוֹאֵל בְּעַד כָּל בְּאַנְעֵן הוּא לִירֵיעָה קִמְנָה בַת שְׁמֵנָה עֲמֻדִים, יִהְיֶה הַמְּחִיר

יקר יותר מדי. ולענין הנייר צריך לראות שיהיה הנייר לבן והזק כאותו שבס' ירושלים, לא כמו הדף מהתפלה ששלח לי יודינו הנכבד לדוגמא. תלמודי יודי איגל הולך ומעתיק על נייר כמו זה, בדף שלם, ובכתיבה דקה, ועמוד אחד מכתיבתו מחזיק ארבעה עמודים מירושלים. יחדש ה' עליך ועל כל בני ביתך ועל ידיך הפרנס בלבוב שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה כנפשך וכנפש הברכה כחפזן גדול היום סוף שנת תר"ה, יודרך שד"ל.

מלת נִיֶּסֶף (ש"ב ו' א') איננה צריכה תקון, כי השמטת האל"ף דבר מורגל בלשון, ומן אסף היו אומרים נִיאָסֶף על דרך נִיאָמַר, ולפעמים היו כותבים בלא אל"ף, כמו נִתְחַזַּז יד ימין יואב (שם כ' ט'), וְנִקְבַּ בְנַחֵל.

Nr. CCCXC.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 542.

Vol. VII. Nr. 8.

15. 10. 1845.

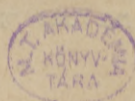
י"ד תשרי התר"ו.

לכבוד יודי היקר החכם הטופלא הולך צדקות ודובר מישרים, מהרי"מ ז"נ ברכה ושלוש.

ספרך הנכבד אשר תהלתו מלאה הארץ ובאה לאוני מארץ מרחקים, עדיין לא ראיתי.

בכלל השמים ומאתים פייטנים אשר אספתי מכל המהוורים (ועדיין לא כליתי) מצאתי בפיוט אלהים דבר בקול ערב (מנהג צרפת ליל שמיני עצרת) רשום בראשי בתים יצחק בן בת יצחק ברבי ליאן בר מרדכי בר שלמה אברהם, ועם כל היחס הארוך הזה איני יודע מי הוא ומתי ואיפה היה. יברכך ה' וישמחך בהננו אתה וכל ביתך וכל אוהביך, כנפשך וכנפש הברכה פה פארובה היום ערב חג הסוכות תר"ו,

יודרך שד"ל.

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 546.

Vol. VII. Nr. 12.

3. 12. 1845.

ד' כסלו התר"ו.

ירידי שלום.

הנני משיב לשתי אנרותיך בקצרה לפי מיעוט הפנאי ורבויו המטרדות. שמחתי מאד במה שהבאת לפני מדברי רס"ג שמוכיר הקליר, ואתמה כי בהעתק שבידי לא מצאתי הדברים ההם, הן אמת כי הוא חסר הרבה וגם מלא שבושים. לענון מה שהבאת לפני מפיו ר"י בר נסים אשמיעך הרוש גדול, והוא כי לפי הנראה ר"י בר נסים או לא היה ולא נברא, או איננו בעל הס' ההוא, אבל המחבר האמתי הוא ר' יצחק ישראל, הרופא המפורסם שהיה בימי רס"ג, כי מה שהבאת מפירוש ר"י בר נסים הוא נמצא בפ"י שבידי אשר הוא בלא ספק מהרופא הנ"ל, כי הוא מזכיר שם ספרו על השתן. אך הן שתי העתקות, ואולי ר"י בר נסים הוא בעל ההעתק אשר בפארמא.

גם על בני תבון הפרות על המרה, כי כאמת גם ההעתקה האחרת אשר בכ"י לשונה כבר מאד. גם בהעתיקך מן הכ"י בתחלת הקדמת ס' האמונות, כתבת שהוא מבוע היושר ומקום האמת, וצ"ל ומקור האמת. סדר עבודה לר"י בן אביתור (או בן שטנאש) כבר הוא בידי והזכרתיו בכתולת בת יהודה.

אגרת ר"א בן הרמב"ם הנדפסת אשר הזכרת, אם כוונתך על הנדפסת בוויילנא, איננה חסרה בסופה, כי סופה: ירדו שאול ולא יעלה, חרחיקו מעלינו (כאן הלשון נראה חסר קצת), לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא, והאל ית' יאיר עינינו בתורתו ויסוככנו באברתו וימהר גאולתנו ואז תפקחנה עיני עורים ואזני הרשים תפתחנה וכי"ר בן יאמר ה'. ואם הכוונה על אותה שיצאה מתחת ידי בכ"ה ה' עמוד 9, סופה הוא: "שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך" ואח"כ: כתב הר"ר המשכיל הר"ר אברהם וכו' וסופו: שהויתן מן הרקק. המלות אשר ירדנו הרב הגדול החכם המופלא שי"ר נ"י מביא בתולדות ד' האי הערה 15 (לא 16) מאגרת הרמב"ן המתחלת טרם אענה אני שונג, החסרות בתשובת ר' האי המובאת בריב"ש ובעין יעקב, הן הנה המצויינות לפניך בקו תחתיהן: "ויהעסק בדברים ההם בלבד... אלא במתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה יחד לא בדברי הכמה בלבד" ואני שר"ל קשה עלי מאד להאמין שרבנו האי כתב המלות האלה אשר ציינת.

כתבי רשואתא מרב נטרונאי נ"ל שהם דיפלאמען, כלומר כתבים שהיה נתן בהם רשות להורות הוראות ולדון דינים.

התלמיד אשר העתיק אגרתו אולי כתב 1189 במקום 1183, אבל בקונטרס שלי כתוב 1183.

הפסיקתא על ההפטרות נמצאת במנובה ביד ידידי החכם הרופא שמואל חי דא לא וולטא נ"י, והוא על כ"ח או כ"ו הפטרות, כלומר שחסר ממנה רק מעט.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום, ותברך בשמי ידידי ראנדענגער ולוי הי"ו. פאדובה ד' כסלו תר"ו.

ידיך שד"ל.

Nr. CCCXCII.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 545.

Vol. VII. Nr. 13.

28. 11. 1845.

כ"ח חשוון התר"ו.

ידידי יקירי שלום.

הא לך הרף (באנען) הראשון, והיא המלאכה אשר רמזתי לך עליה לשעבר, ולרוב טרדותי לא השלמתי עד השבוע הזה, והנני מתאוה שתמצא חן בעיניך ובעיני היקר והנכבד הר"ר מרדכי נ"י. עשיתי תקונים והוספות הרבה בפירוש פרשת יתרו, ובפרשת משפטים הוספתי ביאור בענין אהר שראיתי שלא ירדת לסוף דעתו, כי לא הברלת יפה בין מה שהוא דעת יחיד שלי למה שהוא דעת רז"ל, על כן אמרת "ואם כדבריך שפרשה זו פירש רש"י במוכר עצמו יצדק מאד שבירו למכור גם בניו, אלא מוכה מזה שגם פרשה זו פירש רש"י בין על מוכר עצמו בין על נמכר בבית דין (עיון ראב"ע שם), ולפי זה גם מה שפירש על עד שנת היובל שאם פגע בו יובל לפני שש היובל מוציאו היינו בנמכר בב"ד וכדעת ת"ק" — וכל זה אינו, כי אני הוא שאמרתי "לפי הפשט גם אשתו באה עמו בבית הארון ומשרתת בבית" אבל רז"ל מעולם לא התירו דבר זה, וחלילה לרש"י שיפרש אותה פרשה אף על נמכר בב"ד אחרי שמקרא מלא דבר הכתוב וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך, שמורה באצבע שאינו מדבר אלא במוכר עצמו מפני עניו. וראב"ע הוא שפירש ונמכר לך "הוא מעצמו או גנב ממך ומכרוהו בב"ד".

לפיכך ראה זה הוספתי בפירושי לשמות כ"א ג': וגם במוכר עצמו לא התירו חכמים...
בלשכה הזאת הראשונה אין בדעתי להכניס מפירושי תנ"ך רק פ"י יתרו ומשפטים, והם כמו ג' באנען.

דע נא יידי היקר כי מעולם לא עלתה על לבי להטיף (בבית האוצר הזה) מררות (כראגת היקר דובס נ"י) על רבני אשכנז ולא על אחרים מאנשי הרור, לפיכך כמו שאני מוכן לקבל האמת ממי שיאמרה ולשמע השגותיך יידי והשגות כל מי שזוכה על פני שגגתו, ככה אין רצוני שאתה יידי או שום אדם בעולם ישלח ידו במכתבי להחליף בהם אות אחת בלא ידיעתי.

תברך בשמי את היקר דובס נ"י, ותבקש ממנו שיתן מהברת דרך ארץ לפני המבקר, למען ארע (קודם שאעתיקה) אם אפשר להדפיסה. ואתה יידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה היום כ"ח מרחשון תר"ו.

ידיך שר"ל.

Nr. CCCXCIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 547.

Vol. VII. Nr. 14.

7. 12. 1845.

ח' כסלו התר"ו.

ליידי יקירי המשכיל והנבון מהר"ל דוקעס שלום עד העולם.

מכתבך מחצי סיון לא הגיעני עד הצי אלול, וטרדותי מנעוני מהשיב לך עד היום.

והנני מודיעך כי פירוש מנחם על פן תקדש הוא ודאי למנחם בן סרוק הספרדי במחברתו (כאשר העיד הראב"ע) והוא נמצא במחברת בן סרוק כ"י על קלף, והיא משנת תתנ"א (1091), אבל הפירוש הזה איננו לא בשרש קדש ולא בשרש מלא, אך הוא אהר תשלום אות המי"ת קודם תחלת אות הוי"ד.

על אודות פירוש ס' יצירה לר"י ישראלי אניד לך כי יידינו רש"ז כוכב טוב (מרפס הפרחון) המתגורר עתה בפארמא העתיק משם פ"י ס' יצירה לר"י בר נסים. ומתוך שיטה אחת ששלח לי ממנו נ"ל כי הוא הוא פ"י ר"י ישראלי אשר בידו, ובשובו לכאן אעריך שני הכ"י יחרו ונראה. והנה לא אוכל לשלוח אליך תשלום העתקת הכ"י שבירי, לבלתי אגרום נזק לשמערן הנ"ל, אשר יגע והעתיק הכ"י שבפארמא ואולי ישתדל להוציאו לאור.

לא ארע בבירור אם הודעתוך לשעבר כי קנתי מחברת מנחם הנ"ל, חסרה בראשה עד גף, ובסופה יש השגות דונש למנחם, ואח"כ השגות דונש על רס"ג אשר עליהן הראב"ע כונן תציו על יתר בספר שפת יתר, וההשגות האלה על רס"ג אין העתקה אחרת מהן ידועה בעולם.

ודע כי אין מטבתיו בידו אלא דיע קרושישע גראמאטיק, 1827, וספר
אשר הדפים בחברתך אשר שלחת אלי זה שנה. ואתה ברכתו בשמי
ס' הזכרון לר"י קמחי ודאי ראוי לצאת לאור, ואתה דע לך כי גם ידונג
שטערן העתיק אותו בפארמא.
ואתה ידידי היקר שלום ואביך הנכבד שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הבו"ח פה פאדובה היום ה' כסלו תר"ו.

ידידך שר"ל

Nr. CCCXCIV. (1)

An Herrn M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 548.

Vol. VII. Nr. 15.

25. 12. 1845.

כ"ו כסלו התר"ו.

(1) נדפס באולר נחמד מחברת שניה וויען תר"ז עמוד כ"ד — כ"ח: כולל הערות על
אודות הקליר. עיין בענין הזה כרס חמד ש"י פראג התר"ח עמוד ד'—ז' ליטעראטורבלאט
דעם אריענטס' סנה 1845 עמוד 686—676; הליכות קדס מאח גבריאל ביה אייזק פאלק,
אמשטערס התר"ז עמוד נ"ו—ס"ד שורה י"ח. פניני שד"ל פרעמישל התר"ח IX עמוד נ"ד—
ס' שורה ל"ג.

Nr. CCCXCV. (1)

An Herrn Isach Erter in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 550.

Vol. VII. Nr. 17.

2. 1. 1846.

ד' טבת התר"ו.

(1) נדפס בס' מכחי בני קדס מאח מאיר הלוי לעטערס, וויז הרב"ו עמוד ק"י—ק"ח.

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 552.

Vol. VII. Nr. 18.

28. 1. 1846.

א' שבט תר"ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר כש"ת מרדכי יאסמ שלום עד העולם.

הספר אשר העתיק לי הגביר היקר ר' יעקב הלוי איננו ס' התכונה, אך הוא פירוש ס' יצירה, ובלעדיו לא נמצא בפארמא ס' לר' שבתי דונולו. לפיכך מעט הוא מה שאוכל להניד לך על חכמת אותו זקן. הן אמת כי בפירושו לס' יצירה הוא טכנים עניני חכמה, והוא מאריך לדבר על היות האל בלתי גשמי, והוא מפרש נעשה אדם בצלמנו כדמותנו שהאל אמר בן אל העולם, כי האדם דומה בצד מה אל האל, וגם דומה אל העולם (עולם קטן), ואתה אולי לא ידעת כי עין ימינך היא דומה לחמה, ועין שמאלך דומה ללבנה ואפך השמאלי דומה למאדים, ואפך הימיני דומה לכוכב. ואני לא ידעתי מה המה "ארני הארץ למטה ממנה" אשר כנגדם הם "עצמות העצה מזה ומוה ושתי הירכיים" גם היה אותו זקן מאמין במציאות "אבנים מפולמות המשוקעות בתהום אשר מביניהן המים יוצאים" כנזכר במס' הגיגה. והוא מאריך הרבה בעניני חכמת הנתוח, להראות איך האדם דומה לעולם. והוא מזכיר ענין הדלקת האש ע"י ניצוצי השמש בכלי זכוכית. מלא מים, והוא מזכיר הטרטרו (tartaro) הנמצא בהביות היין; והאבן הנמצאת בקומקום שהרתיחו בו מים שנים רבות. גם הוא מדבר אנב גררא על ד' כוכבי לכת, ונמצא בס' זה מה שהביא ממנו רש"י בערובין דף נ"ו.

והנני נותן לפניך ארטיקל על אגרת מנחם בן סרוק לחסדאי בן יצחק, אשר השגתי העתקה מירידנו הנחמד יעקב הלוי, ירבו כמותו בישראל; והנני מבקש ממך שתתרגם המאמר ההוא מלשון איטליאה ללשון אשכנז, ותשלחהו מהר אל האריענט¹.

החכמים זקש וצונץ שלחו אלי ספריהם, ושמתתי בהם, ושלחתי אל השני קצת הערות. בס' צונץ ראיתי כי ס' שפת יתר נדפס גם בעירך ובהקדמה מסך. הלא מצער הוא, כשיודמן. לך לשלוח שלההו נא אלי, אולי אתעורר להוציא לאור השנות הונש. (אשר עליהן כונן הראב"ע חציו על יתר בס' שפת יתר) הבלתי נמצאות בשום ביבליאטעק בעולם רק בידי, כי אמנם רק בשבילן דבקה נפשי בקובץ כ"י שקניתי הכולל מנחם ודונש.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום ובל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש

הכו"ח פה פאדובה היום ר"ה שבט תר"ו,

ידיך שד"ל.

¹ עיין CCLXXXVI Epistolario עמוד ה"ע—ה"יד.

5. 2. 1846.

ט' שבט התר"ו.

לכבוד אדוני וידידי היקר והנכבד, רבא דעמיה מדברנא דאומתיה, מן השרידים אשר ה' קורא, אחד ומיוחד בין יחירי סגלה אשר מציאותם מתמעטת והולכת, כש"ת מהר"ר מררכי דובס נ"י שלום עד העולם.

מכתבך הנחמד הגיעני, ושובע שמחות השביעני, וזה לי ימים רבים שלא מעמתי באגרות הבאות אלי יום יום טעם מתוק לחכי כאשר מעמתי באגרתך, כי בה ראיתי איש כלבני, אשר אהבת התורה וקנאת היודאיזמוס כשמן בעצמותיה, לא פתוהו אנשי הדור בהתחכמותם; אשר יקרת היודאיזמוס על לוח לבו הקוקה, ובמעלת דת משה וישראל נפשו דבקה; מי יתן ובטוך ירבו בישראל.

אבל בעצם היום ההוא אשר הגיעני מכתבך היקר הגיעני נ"כ מכתב מהחכם צונץ עם ספרו אשר שלח אלי מתנה, ונתעכב ירח ימים בדרך, והוצרכתי להנות בו מיד ולכתוב לו אגרת עם הערות על ספרו, וזה הכריחני להתמהמה מהשיב לך אדוני וידידי, ואתה ידעת את הס' ההוא איך הוא מלא וגדוש מענינים מכמה מינים, והוא לחג הרבה ויגיעת בשר לקרוא בו ביישוב הדעת ולהעיר עליו הערות צורקות. והנה תחת אשר היה לבני נהוץ ומתאוה למהר להתעלם באהבים ולכתוב דברי ידירות והשק לאוהב חרש אשר נתן לי ה', הוצרכתי להמתין שלשה שבועות בקריאת דברים מ'געים, קודם שאמצא דעתי פנויה לבוא אליך ולברכך.

ועתה הנני מברך את ה' אשר נתן כזאת בלבי להוציא ספרי בעירך, כי על ידי כן ידעתך אדוני וידידי, ובאתי בברית אהבה עם איש יקר ונכבד, אשר לבו כלבי ומהשבותיו כמחשבותי. ויואל אלוה ואהבתנו תעמוד לרוב ימים ושנים, ותתן את יבולה מתוק ומועיל לנו ולבני דורנו, וגם האחרונים ישמחו בו. והנני שולה אליך הבאנען השני מספרי, ואחר תשלום האגרת הנרפסת כבר זה עשרים שנה בבה"ע תקפ"ו, אכתוב תוספת כוללת הגהות עליה. וכן אעשה תמיד בהביאי מכתבי שכבר נרפסו.

שני מטמונים יקרים מצאתי עתה מקרוב, האחד הוא מכתב מנחם בן סרוק לחסדאי בן יצחק, י'דעו ממנו התלאות אשר עברו על מנחם, ומשם הוכחתי כי לא היה מערבי כדעת הרב שו"ר נ"י; והשני קינת ר"ש גביהול המתחלת בימי יקותיאל אשר נגמרו (הזכירה ראב"ע, גם רד"ק במכלול), על ר' יקותיאל שנהרג בשנת תשצ"ט (לא ת"ת כדברי הבחור בנימוקיו), ומשם (וגם ממה שידענו כי רשב"ג עשה קינה על מיתת רב האי) אוכזת כי לא נולד

בשנת תשפ"ה כדעת ירידנו הרב הנ"ל (עיין זקש עמוד 217). ושתי אלה אבוא
אי"ה בלשכה הזאת הראשונה.

והנני מקוה כי תהיה לי למליץ אצל ירידנו הוקר יה"ש נ"י, האומר כי
טוב למעט בפירושי המקראות, ואני בהפך זה כל ישעיו וחפציו, וזה מעוז חיי
וראש יגיעי מיום היותי. והוא לדעתו הרבר היותר נהיץ ומועיל לבני עמנו בכל
דור ובפרט ברור הזה. והנה בדעתי לשלוח לכם (אהר תשלום האגרת אשר
תחלתה לפניך היום) פירוש עשרת הרברות, ואה"כ מאמר אשר קראתי בשם
יסודי התורה, בביאור טעמי המצות וכוונת התורה והיוראזמוס בכלל, שלא על
דרך הרמב"ם ותלמידיו (בלי ריבות לא עמו ולא עמהם), ואה"כ מחברת דרך
ארץ, ואה"כ מטמונים קדמונים, השנים שהזכרתי, ואחרים שלא גמרתו עדיין
ברעתי.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום מי שבט תר"ו, יריך מכבדך ועבדך,
שר"ל.

Nr. CCCXCVIII

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 556.

Vol. VII. Nr. 22.

20. 2. 1846.

כ"ד שבט התר"ו.

ירידי שאהבה נפשי שלום ער העולם.

המיהה גדולה בעיני איך תאמר כי עהרליכער מאן וכן homme d'honneur
ענינם איש מכובד, לא איש ישר הולך, ואה"כ אמרת כי כך ראוי לי לומר:
ומלשון רוסי נשתרבה המנהג גם בשאר לשונות לקרוא לדרכי היושר בל'
נופל על לי' כבוד, כמו בל"א מן Ehre נגזר השם ehrlicher Mann (א"כ אמת
הוא כי עהרליכער מאן ענינו איש ישר הולך) ובל צרפת ממלת honneur
נברא honnêteté (זה אינו ענין לכאן, כי honnêteté ענינו דרך ארץ
bienséance, civilité). ואתה דע לך כי homme d'honneur הוא בלא ספק
איש ישר הולך, ומלת honneur היא כאן (לפי לקסיקון טוב שבוירי) להוראת
vertu, probité. ואמנם עהרליכער מאן אמת הוא שענינו ג"כ איש מכובד,
אבל רוב שמושו עתה הוא להורות איש ישר הולך, וגם Adelung הבוא
Ehrlich und redlich mit jemanden umgehen. Ich habe ihm ehrlich gedienet.

סוף דבר אין דעתי נוטה להגיה כאן שום דבר.

מה שהעתקתי מעמנואל וואלף אמת הוא שהוא לשון קטוע, אבל טוב לי שיהיה קטוע, משאשלה בו יד להחליף אות אחת או להפוך סדר המלות. מאמר ארבע לשונות הן כבר הבאתיו באוהב גר עמוד 96, אבל בהקדמה אשר רוב דבריה נגד שפינוזה אין רצוני להביא שום מדרש. לכן תמחול ידידי ותניח הקדמתי כאשר היא.

והנני מודה לך במאד מאד על מה שהעתקת לי מסו צונץ, אך כבר קבלתי במתנה מהמחבר, ושלחתי לו קצת הערות, ורשימת המשלים החכמים והחכמות מאשכנז וצרפת שמצאתי בספרים כ"י, וקצתם גם במרדכי ובמהר"ם. ולא נזכרו בספרו. גם בקש ממנו צונץ רשימת מה שיש אתי בכ"י ספרים מועתקים מל' ערבי, ואני רשמתי לו מה שיש אתי ומה שיש ביד ידידי אלמנצי וביד מוהר"ר רמ"ש"ג.

והנה לפניך הרף השלישי מבית האוצר, ואל תדאג עוד, כי בא יבא לא יאחר, ולא יחסרו בו מטמוניות ומרגליות יקרות. והנני מעתיק עתה שירת מנחם בן סרוק, ואגרתו לחסראי בן יצחק, ואח"כ קינת ר"ש גבירול בימי יקותיאל אשר נגמרו הכל עם הערות על פי דרכי. אל תירא ידידי, כבר החלתי למצוא קורת רוח ותענוג במלאכתך, והיא מוצאת חן בעיני, ולא ארף עוד ממנה, ומובטחני כי בע"ה יהיה בית האוצר הזה כראי למצוא חן בעיני אלהים ואדם, ואתה נדיב נדיבות יעץ, עוד כל ימי הארץ יברכוך טובים. שמע חרוש יפה. מצאתי כי סי' בעל כנפים שבידי יש בגליונו הערות מכתובת ידו של ר' אליה בהור. כן נ"ל בלא ספק.

ואתה ידידי חביבי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והיקר דובס שלום, כנפשכם וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום כ"ד שבט תר"ו, ידידכם שד"ל.

Mr. CCCXCIX.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 560.

Vol. VII. Nr. 26.

.2 4. 1846.

ו' ניסן התר"ו.

לידידי יקירי ברכה ושלום.

היה בלבי לאחר תשובתי למכתבך עד השלישי הרף הששי, אך ראיתי כי לא אוכל למהר השלמתו, מפני קושי הכנת קצת מדברי מנחם בסוף מכתבו, לכן עתה באתי אליך להשיב על דבריך, ובתוך האגרת תמצא מאמר על פי'

כ"י למס' שקלים, הפצתי שתחקור אותו ורעיק, ואולי יעלה בידך למצוא מי הוא המחבר האמתי, ויהיה לי לשמחה ולששון לומר דבר בשם אוטרו. וראשונה אבקש ממך שתוסיף בדרך הראשון הערה אחרת, תכתוב אותה במקום הנשאר חלק בסוף ההקדמה, וכה תעשה. אחר מלות ריש ועושר אל תתן לי המריפני לחם הקו, תכתוב (13), ובהערה האחרונה (על תלמידי סומכים) במקום 13 תכתוב 14. ואלה דברי ההערה אשר תכתוב בסוף הדרך, והמרפויסים יתנוה במקומה.

13) כאשר התפללתי זה שלשים שנה (כנור נעים עמוד ק"ל):

אל תשאלו אליו יקר הפארת,
אף לא רכוש גדול, ופז או פָּצֶר;
רק אהפצה בלתי שאוני קרת,
בְּטָה אֶכַל חקי אשר לא יִצֵר:
נפשי בתורת אל תהי הִקְרָת,
כי זאת תשוּקתי.

וזאת שנית תמחול לעיני במה שכתבתי על הקראים, כי בהעתק הראשון שלפני מצאתי מעות הקלמוס, כי כתבתי: „והנה יודע כי בימי בית ראשון כבר היתה כת אחת הממאנת ג"כ בקבלת החכמים, והיו אנשיה נקראים צדוקים" אגב שיטפא כתבתי בית ראשון במקום בית שני, ואינני יודע אם תקנתו השבוש הזה בהעתק ששלחתי לך, ואם לא תקנתיו תמחול לתקנו. על רס"ג הגדתי מה שנמצא אתי ולא נמצא בשום ביבליאטעק אחרת, ומה צורך לי לספרו של גיינער?

מה שאמרת על הקראים הנזכרים במגלת תענית כבר כתבתי לפני תלמידי והוא בירם משנת תקצ"א ואילך, ואח"כ כתבתי גם לשי"ר ואולי גם אלוך. אך להוציא אפילו מלה אחת להתנצל מהשרד גניבה, הלילה לי. מה שאמרת על תאר קרא כבר הדפסתי זה עשר שנים בפראלענאמעני. באמרך כי כמעט כל מה שכתבתי אודות הקראים ועל הפרדס מכת הרבנים נמצא בגיינער, אולי את צל ההרים אתה רואה כאנשים, ואולי הוא למד ממני, מתוך מה שכתבתי נגדו בכ"ה ג' מכתב ה'. הי האמת! אם עדיין מחויק הוא בדעתו שהתנאים והאמוראים כתבו דבריהם, איך יתכן שמאמרו היקר יכלול כמעט כל מה שכתבתי על הקראים ועל הפרדס מהרבנים? שוב נא וקרא דברי ודבריו על דבר ר' דוד הבבלי ראוי שתחקור אם ס' גיינער יצא לאור קודם צאת המודעה בארבענוט על הדברים ששלחתי לאמסטרדם, כי אולי רק אחרי שהוצאתי אני שם הקדמון ההוא סמחשכים התעוררו אחרים לבקש זכרונו כה וכה, ואם היה הדבר כן אז אמת הוא שאלמלא השלשה דפוס שהביא ה' לידו ממנו כבר נשכח זכרו. ואם יודע לך כי לא כך היה הדבר, אז זאת תעשה, תמחוק המלות „מכל וכל" ותוסיף מלת „כמעט" כזה: אשר כמעט כבר נשכח זכרו ואבד לולי הכ"י הזה וכיו. ואשר שאלת להעתיק לך הדפוס, דע כי פ"ה גדול ואבוד זמן הרבה צריך לך, ובהעתקת ספרים קדמונים לא אוכל לסמוך

על אתרים, ומלבד זה הלא בקרוב יודפסו באמשטרדם, וסוף סוף ידעתי כי אין משם שום הוכחה על בלתי היותו קראי.

דברי שלמון בן ירוחם אשר העתקת לפני מן האריענט, משובשים ובלתי טובנים. אוי להם לספרי הקדמונים היוצאים לאור על ידי חכמי אשכנז, אשר כל ישעם למחר ולהרפיס, ואינם יודעים כמה זמן וכמה יגיעות צריך לאבד (אפילו כי שידיו רב לו בלה"ק) קודם שיובנו ויתוקנו כראוי דברי הקדמונים. ואני כבר נהמתי ממהשבתני אשר השבתי לתת בלשכה ראשונה מאוצרי קינת רשב"ג על ר' יקותיאל, כי יש בה שבושים ודברים קשים, הצריכים יישוב הדעת מתון מתון.

מנחם בן סרוק לא היה קראי, ואדבר על זה אי"ה ברף הששי. קדמונינו היו אוטרים דיה לצרה בשעתה, ויפה היו אוטרים. אשר על כן לא אריב עמך בשנה הזאת על מה שאתה מתנגד לכוונתי להכניס באוצר כל מה שהרפסתי כבר, גם מה שאין אני מודה בו עכשיו: בלשכה הראשונה הזאת אין בדעתי להכניס עוד שום דבר אחר ממה שכבר בא בבה"ע, ולמה אריב עתה על זאת? די שאריב על זה בשנה הבאה. ומכל מקום ידוע תדע כי אין בלבי להשמיט מאוצרי מאוסה ממה שכתבתי מפוזר בה וכה, וידעתי כי רבים מן הקוראים יהיה זה להם לתענוג ולתועלת, בראותם יחד דברי שכתבתי בבהרותי ודברי שכתבתי אחרי עשרים שנה, ובפרט בראותם שד"ל הוקר ושופט את שד"ל. ואתה יודי אם תרצה שתתנגלגל זכות זו על ירך עשה תעשה, ואם לאו אבקש לי תומך ממקום אחר. אבל דברים אלו יהיו כאלו לא נאמרו, כי דיה לצרה בשעתה.

רק זאת אמר עוד, שאם לא הייתי מעתיק האגרת הראשונה ככתבה ובלשונה, לא הייתי מתעורר לכתוב דבר ממה שכתבתי על רס"ג, כי כל דברי לא נמשכו רק ממה שמעיתי זה ד' שנה וכתבתי ר' הננאל במקום ר"ס; גם לא הייתי מתעורר להגיד דעתי על מחבר ס' איוב, ולבטל דעתי שהשבתי לפנים שאין אלהיו אלהינו. ועל הדרך הזה מוכחה אני שחקירת כל מה שכתבתי לפנים וביאני להדש דברים נאים ומתוקנים. ואם אולי אחד או שנים יורנאליסטים לא ייטב דרכי בעיניהם, ויהרצו עלי לשונם, ידעתי כי רבים מן הכשרים בישראל יגילו כי ימצאו כל מכתבי מקובצים יחדו באוצר אחד, ועוד ישו בו בימים הבאים יודפיסום פעמים אחרות, ומכתבי שד"ל לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם, והיה זה שכרי חלף מה שאני יגע ומכלה כתי ומסוני להוציא לאור דברי הקדמונים, מתוקנים ומובנים. על כן אמרתי אליך ביום כ"ד שבט שעבר כי עוד כל ימי הארץ יברכוך טובים.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והיית אך שמה בחג המצות הבע"ל, אתה ורעך היקר הר"ם דובס, וגם ידירינו החכמים הנכבדים של"ש וערטער תברכם בשמי (והשובת של"ש על השבון העבור מה היה לה?), והיה ברכה, כנפשך וכנפש החותם פה פארובה היום ו' להדש הראשון (לא השביעי).

ירידך שד"ל.

An Herrn Dr. M. Sachas in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 562.

Vol. VII. Nr. 28. a.

8. 5. 1846.

י"ב אייר התר"ו.

ידידי יקירי שלום.

ביום אתמול קבלתי אנרתך, וכל הלילה נרדה שנתה, ורעיוני על משכבי סליקו, ומעיני שנה הרחיקו, לאמר מה היה לידידי, כי על שלש וארבע הערות שהעירותי על ספרו באגרתו אליו, אחרי הקדמת השבחה הראוי לו, עלה עשן באפו? וגדולה מזאת, איך נהפך פתאום, ותחת היותו אוהב האמת ומכבדה, נהפך ללעוג על החוקרים אהריה, וקורא להם פעדאנטען? הפעדאנטזימוס ידוע גם באיטליאה, ומה שאנשי הצפון קוראים בשם וויססענשאפט הוא פעמים רבות לדעת אנשי הנגב פעדאנטזימוס, ואני לברי באיטליאה אוהב ומכבד וויססענשאפט של בני אשכנז גם כי גם אני לא טחו עיני מראות כי לפעמים הם נכשלים ונופלים בפעדאנטזימוס, אבל אני מוחל וסולח להם. וכבר נשמרתי מִדַּבֵּר דבר לידידי הנ"ל על קצת דברי פעדאנטזימוס שראיתי בספרו, כגון מה שהאשים את קעמפף (Seite 224) על שלא העיר על מה שלקח החרוזי מן הגבירולה, וכגון מה שעשה בהוכירו הרעיא מהימנא (229) שהוסיף מלות pastor Fido, וכגון מה שעשה בהוכירו מדרש שיר השירים 319, הוסיף כי יש שם סדקארים וצ"ל סרקארים. וזי שמתיר לעצמו דברים כאלה יקרא פעדאנט למי שמודיעו באהבה וכבוד קצת דברים שטעה בהם?

ורעה מזאת, הנה הוא מבקש להקטין מעלת מלאכתי על הדיואן לנקדו ולהעיר עליו הערות, והוא אומר כי אין לו פנאי לנקד הספר, כאלו היא מלאכה שכל מי שיש לו פנאי יוכל לעשותה, והוא לא ידע כי מה שהוציאו הכמי אשכנז ברור הוזה ממהברות הקדמונים, כלן נִיֶּחַת תארן ונעלמה הבנתן, עלו כלן קמשונים, ולא אחד בהם הוציא לאור דף אחד שירמיה לבב"י. והוא עצמו, והחכם צונץ עמו, נשתבשו בקריאת ושכחי מצבה, וקראו מִצְבָּה, והוא הוצרך לִשְׁנוֹת בתרגומו, ותרגם (S. 37): Fürchte den Tod, ולא היה לו (ולא לצונץ) פנאי לנקד מִצְבָּה, שענינו כמו מִצְבָּה (שמואל א' י"ד י"ב), וכונת המשורר לומר אל תבטחי בִּמְצָבָה, שכחי הַמְצָב, וזכרי המעצבות המתרגשות ובאות, והורסות האדם ממעמדו ומצבו.

וגדולה מכל אלה (הייתי אומר על משכבי) מתי אמרתי לידידי שאני מתפרנס בצער, ומתי בקשתי ממנו שיחזור על הפתחים ויביא טרף לביתי? הלא רק הגד הנדתי לו כי הלויתי כסף לאחד מאוהביו, והבטיחני לשלם בסעפ־טעמבר, ועדיין לא פרע; ולצונץ כתבתי כי אני בשבול זה ברוחק ובצער, וזה אמת, כי מעולם לא היתה נפשו לאסוף ולכנוס, וכל עתותי נתונות לדברים

שאין בהם בצע כסף, ולכך אין לי אפילו פרוטה אחת מונחת בקרן זוית, ואברת שלשים זהובים (אחרי זמן לא כביר שהוצאתי כ"ד זהובים בשביל מנחם ודונש) היא כראי לקלקל מעמדי, ולפיכך אמרתי לו (לצונץ) שאם יש בידו להשיב כספי בשקי, יעשה חסד עמי. אבל למי אמרתי שאני מתפרנס בצעה, ולמי אמרתי אפילו ברטו שישתדל בשבילי אצל נדובי עם?

ובל הלילה הייתי מהרהר ואומר מה אעשה? אשוב אהור השטר אשר שלח אלי? אוסיף פחם לגחלים להעלות חמתו, ואני אין זה הפצי, כי כלי הפץ הוא זקש ברור הזה, ובהיותי קרוב אליו אוכל על ידו כן להועיל אם מעט ואם הרבה גם ליודאיזמוס — אקבל? נמצאתי נוזל את העניים, ומבאיש ריה אנשי הנגב בעיני אנשי הצפון, כי מעולם ועד עולם באו הצפוניים לשלול הרומיים והיום החלתי אני הרומי ללכת ולשלול את אנשי הצפון? ואם היה זקש אומר אלי: אני נשכרתי בספרי כך וכך ואני יודע כי הזמן שפזרת בשבילי במשך ארבע שנים שוה כך וכך, היתני מקבל; אבל מיד אדם שלא עשיתי לו שום הנאה, הלילה לי לקבל.

ברעיונים האלה הייתי נבוך כל הלילה, וכמו השחר עלה קמתי מהר, ובהיותי בלתי יודע מה אעשה, (נזכרתי) מבוכה אחרת שהייתי נבוך זה ימים במלאכת רשימת הפייטנים ופיוטיהם, אשר החלתי לעסוק בה מתחלת שנת 1845, והיתה מבוכתי על דבר הקינה אשר תהלתה בת ציון שמעתי, כי אמנם באות הה"א כתבתי:

הלוי, בת ציון שמעתי מקוננת אמריה (אשמרת הבקר),
ובאות הלמ"ד כתבתי:

לוי (בר יעקב).

1. להוצה באורך גלות משכלת (מחזור ויטרי, ומחזור והראן הי"ג דף פ"ה).
2. בת ציון שמעתי ממרת אמריה (ספרד תשעה באב ומנהג בני רומא).
וזה ימים שהייתי מסופק ונבוך על אודות אותיות בה או בי הקודמות לאותיות לוי באקרוסטיכון של אותה קינה, ובאגרותי לצונץ ייחסתי אותה לאליה לוי. והיום הזה באשמרת הבקר הפשתי ובדקתי הקינה הזאת בכל הדפוסים ובכל הכ"י שבידי, ואסתיעא מלתא שעל ידו מחזור כ"י שבא אלי מעיר Fez בראתו בריוה חדשה, ונקרא שמה בישראל פייטנית. והא לך מה שכתבתי בקונטרסי, באות הבי"ת:

בת לוי, בת ציון שמעתי ממרת אמריה (ספרד ומנהג בני רומא בתשעה באב, ואשמרת הבקר), במחזור בני רומא כ"י איננה, ונראה כי בדורות האחרונים לקהוה הלועזים ממנהג ספרד, ושהמחבר היה ספרדי, וכן באמת הקינה הזאת היא שקולה, ואין לה דמיון עם שאר קינות הלועזים, שנראה היותן לקליר, או לשאר קרמונים כשהו. שכתבו בלא משקל. והנה הבית השני תחלתו בקצת דפוסים יילול יער הלבנון, ובקצתם הילולי יער הלבנון, ולא אבה הדקרוק והמשקל; אבל בכ"י פ"ס כתוב תיילול יער לבנון, וכן נכון, כי אחריו: ארויך אש אכלה, לנכה, וכן תיילול, הוא לנכה, ולפי זה שם המחבר הוא בת לוי, והיא אשה, ואולי בתו של ר' יהודה הלוי, ובאמת לשון הקינה דומה ללשונו

של ר"י הלוי, ובמנהג הלועזים, במקום ארויך אש אכלה, כתוב אַרְיִיךְ אש
אוכלה, והוא שבוש, וגם זו ראייה כי שאל הוא להם ממקום אחר. גם במקום
מסררת אמריה (שהוא נכון) אומרים הלועזים מקוננת אמריה, ואיננו נכון.
ואם תאמר אם היתה הקינה הזאת מלאכת אשה, איך יתכן מה שבא
בסופה הזק? תשובתך בצדך כי במלות קום בטרם יתמו, יש יו"ד אחר
הקו"ף, כלומר הזקי. וידוע כי ר' יהודה הלוי לא היו לו בנים כי אם בנות,
כי בחטאו מת ובנים לא היו לו (כפירושו המובא בראב"ע), וידוע כי גם
רש"י לא היו לו כי אם בנות, והיו בנותיו חכמות וכותבות פסקים מפיו, וקרוב
הדבר כי גם ר"י הלוי עשה כן, הואיל ולא זכה ללמד תורה לבניו, למד לבנותיו,
וזכה שאחת מבנותיו היתה משוררת. ואני לא אחליט שהיתה בתו של ר"י הלוי,
ואולי היתה בת לוי בן אלתבאן שהיה גם הוא משורר, אבל דעתי נוטה לומר
כי לשון המקרא לקחה, וקראה עצמה בת לוי, כמו יוכבד, להיות אביה משבט
לוי, בלי שיהיה שמו לוי.

הברואה החדשה הזאת, הנערה הזאת המשוררת, האוכת, בתו של אהוב
לבי, השיבה רוחי אלי, ויהי כננן המנגנת ותהי עלי רוח אלהים, ואדע מה
אעשה. שלשים הכסף אקבל לפרעון חובו של . . . . . והנני
שולה אליך שטר חובו, תעשה בו מה שתרצה. והשבעים כסף הנשארים הרינו
זוקפן עלי במלוה, לפרוע אותם לך אם בכסף, ואם בספרים עתיקים, ואם
בעבודה, בנקוד הדיואן כשיהיה לי פנאי, כי אמנם עתה מקרוב בקש ממני
המטפים בוש לשלוח לו פירושים לתת בנתה"ש, חלף הכורס, וזו בעיני מלאכה
מועילה יותר מפרסום הדיואן, ובפרט כי הוא אומר שהוא רוצה להוציא (המשת
אלפים) העתקות. וזה כל ישעיו וכל הפצו, שכל ימי הייתי מצטער עליו, מתי
יתפזרו פירושי החדשים פוזר גדול, באופן שאף אם לא יתן לי מאומה, בשמחה
אעבוד את עבודת הקדש. אבל כשאני מאבד זמני להבין חידות ר"י הלוי בדברו
אל יודיו במשל ומליצה לפי דרכי השיר הערבי, הרחוקים מדרכי הטבע ומדרכי
דורנו ומדרכי לה"ק, למי אני עמל, ולמי אני מועיל?

יפה עשית שלא הדפסת מאמרו על המשקלים, כי נפל בו שבוש גדול,
וצריך למחוק משם שורה אחת, ואם לא תגידה לי אנידה לך פעם אחרת.
מה שכתבתי אליך כי המאמר על דרכי המשקל הנדפס בסוף המהלך
הוא לר"ך י' יחיא, הוא נ"ב שבוש, ואיננו לא לקמחי ולא ליחיא. ואם לא תגיד
לי הדבר, אשמיעהו אליך פעם אחרת.

החודאה על האמת איננה הליכה על גחון, אבל סלסלה ותרוטמך.
סדר העבודה לרכב"ע יש לי חלק ממנו בכ"י והראן.
אם תשלה לי רשימה קצרה מכל הנמצא בכ"י אלגזייר שבידך, על דרך
רשימותי ששלחתי לצונץ, אביא ברשימתי כל הנמצא שם ולא במקום אחר.
הפייטנים אשר אספתי עד היום הם 250, ועדיין נשאר לי לרשום חצי
מחזור בני רומא, וכל מחזור רומניא, ועוד כ"י פים וכ"י מיטואן, וחלק א' מכ"י
והראן.

והנני מברכך באהבה רבה, אתה וכל בני ביתך, וכל הנדיבים השומעים לקולך, והנני מצפה ממך אגרת שלום ואהבה, עם בקשה שאוסיף לדבר אליך תמיד דברי אמת, בלא הליכה על גחון, שלום שלום. פארובה י"ב אייר תר"ו.
ידיך שד"ל.

Nr. CDI.

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 566.

Vol. VII. Nr. 31.

25. 5. 1846.

כ"ט אייר התר"ו.

ידידי יקירי שלום.

שמהתי מאד בשמעי כי הזרת לפארמא עם ספרים יקרים, ומי יתן ותמכרם שם ולא יובלו המטמונים לאקספארד.
בקובץ מנחם ודונש וכו' אין שם שום תשובה או שום שיר ממנחם עצמו? ומי יתן ותוכל להעתיק קצת מתשובות תלמידיהם, ובפרט אם יש דבר הנוגע לתולדות חייהם וזמן מיתתם של מנחם ודונש.
ראית ס' שאגת אריה וקול סכל? הוא הרוש גדול מאד. הדבר ברור למעלה מכל ספק כי קול סכל הוא גם הוא מלאכת ר' יהודה אריה, והרב ההוא היה שונא חכמי המשנה והתלמוד יותר מהקראים, והיה רעפארמיסט יותר מניינער. זה ר"כ שנה! ובאיטליאה!!
אם תעתיקו ותביאוהו לראבבינער—פערואמטלונג אשר תהיה כברעסלוויא, יתנו לך סמון הרבה, וידפיסוהו לאות לבני מרי.
אתה עתה ברוך ה', אתה שלום כנפשך וכנפש הכו"ה פה פארובה היום
כ"ט אייר תר"ו,

ידיך שד"ל.

Herrn Dr. Julius Fürst An in Leipzig.

Nr.^{os} d'ordre dans l'Ind. rais. 570, 569. Vol. VII. Nr.^{os} 34, 27.

11—8. 7. 1846.

י"ז—י"ד תמוז ה'ת"ו.

לכבוד ירידי החכם המפואר דקטאר יוליוס פִירשט שלום עד העולם.

שמה לבי ויגל כבודי באגרתך, בראותי כי טוב בעיניך לקבל ממני הדשות כתובות בלה"ק ולתרגמן אתה בל"א ולהוציאן לאור בארבענו. גם שִׁמְחָ שִׁמְחָתִי בשורת הביבליאטעק אשר כוננו ירך, ובנפש הפצה אהיה לך לעזר בכל מה שאוכל להעשיר אותה, גם דברתי על לב ירידי הגביר החכם ר' יוסף אלמנצי הי"ו, אשר אסף וקבץ ספרים לרוב מאד, וגם הוא מוכן לתמוך ירך ולהעשיר את מלאכתך, ואין ספק אצלי כי תועלת לא מעט תצא לך ממנו. וגם אתה תגמלהו כצדקו, ותזכיר בספרך את עושר כבוד ספריו ואת יקר תפארת אוצרו הטוב. ואני היה בלבי להמתין מלכתוב עד שאוכל לשלוח אליך רשימת דפוסי איטליאה משנת תק"א והלאה, אך המלאכה ארוכה, וירידי הנ"ל עוסק בה בנפש חפצה, אך עסקיו המרובים לא נתנוהו ערין להשלימה, על כן הנני שולח אליך היום הזה את מכתבי, ופעם אחרת אשלח אליך הרשימה, אשר יספור לי ירידי הנ"ל, עם תוספת המעט אשר תמצא ודי להוסיף עליה.

האיש Giovanni הוא חכם נוצרי שהבר ספרים רבים, והוא כתב Storia degli Ebrei חלק ראשון, ושלה אותו אלי קונטרס אחר קונטרס, ואני שלחתי לו הערות והשגות, והרפים אותן בסוף ספרו, והרי אנו קשורים בחבלי אהבה, ועדיין לא ראינו איש את אהיו.

והא לך קצת ענינים לתת בארבענו:

Grabsteine.

בני פִּילֶאָקסענוס (geb. 10 Juli 1829) זה לו ארבע שנים שמלבר למורי הנימנאזום הוא דורש וחוקר בכל עניני קדמוניות. זה שתיים ושלוש שנים שת לבו להעתיק מצבות יקרות מבית הקברות אשר בפאדובה, גם הלך בכפרים הסמוכים לפאדובה, אשר היו בהם יהודים בימי קדם, והעתיק קצת מצבות, גם בטריאסטי עיר מולדתו בקש והעתיק קצת ציונים. בין הכל העתיק כמו מאה אבנים.

אולי יוטב בעיני המשכילים אם אשים לפניכם קצת מהם. וזאת תצא ראשונה, כי יקרה היא לקוצר לשונה והיא משנת 1568:

אשת אברם	בת רפאל
והיא אסתר	הוא הכהן

הלכה לה בשנת אבר־
הם הכהן בצום אסתר

וזאת שנית תמצא הן בעיני החכמים בעבור השר (le Comte d'Evreux)
הנזכר בה, ובה יודע כי גם השר ההוא היה לו רופא יהודי. וזה לשון המצבה,
והיא משנת 1554:

מאיר בר גבריאול וכו'.

ואנב אורחין אבויא כאן מה שנמצא באבן אחרת שנשברה, ותחלתה
חסרה, והיא מאשה אחת מהמשפחה הנ"ל, והיא משנת 1539:

צרפתי ז"ל יום ג' ד' אייר

נפטרה שנת רצט לפ"ק

ליצירה תנצבה

שקל הקרש, על דרכי השירים.

בסוף ס' מהלך שבילי הדעת לר' משה קמחי נרפס מאמר על משקלי
השירים, ורבים חשבו כי גם המאמר ההוא הוא לר"מ קמחי. אבל המאמר
ההוא נמצא ג"כ בסוף ס' לשון למודים לר"ד ׳ יחיאל (קוסמנטינופולי 1506)
[וכאן בלבד נקרא בשם שקל הקרש]¹, על כן חשבו אחרים כי לר"ד ׳ יחיאל
הוא, וכן האמנתי גם אני משך שנים רבות, וכן כתבתי באוהב גר (S. 94).
ועתה מקרוב ראיתי מי שייחס דמאמר ההוא לר' אליה בחור, וזה הביאני
לחקור ולברוק הענין, אז נתגלה לי בלא ספק, כי כלנו כצאן תעינו ובעל
המאמר ההוא איננו לא רמ"ק ולא ר"ד ׳ יחיאל, ולא ר' אליה, אבל הוא איש
בלתי נודע שמו. כי אמנם ראוי לדעת כי שקל הקרש עם היות עקר מציאותו
לבאר דרכי השיר, ראה המחבר לכלול בו בקצור כל עקרי חכמת הדקדוק,
והוא נחלק לפרקים, והשער בגדר השיר הוא הפרק ה"י ממנו, ואחריו פרק י"ז
בשמות אשר הסכימו עליהם אנשי זאת המלאכה, ואח"כ פרק י"ז במיני השיר.
והנה בפרק ז' מצאתי: לפיכך כשיבא השוא בשתים אותיות סמוכות יש לנו
להניח הראשונה ולהניע השנית, כמו מה שבא במלת תשמעון תשברון באמצע
חמלה, או כמו וישב ממנו שבי ויבך על צואריו יפת אלהים בסוף חמלה עכ"ל.
אבל בס' לשון למודים שער ראשון פרק ה' מצאתי: ואמנם כשיבאו שנים
שואין באמצע חמלה, הראשון הוא נח נראה, והשני נע, שמור תשמרון עקב
תשמעון וזולתם, וכשיבאו בסוף חמלה לפי קצת המדקדקים יש להם זה הדין
בעצמו, ולפי דעת קצתם והם כל האחרונים שניהם נחים והביאו ראיה ממלות
בעלות בגד כפת שבאו אחרי אלו השואין דגושות, כי אם היה השוא השני נע
היו באין רפויות, והמלות הן ויולדות בן, ויפת בסתר לבו, אלו הכיתים הם
דגושות, והראב"ע הביא ראיה ממלת יפת אלהים שהאלף נקורה בשוא וסגול
ואילו היתה תי"ו יפת מונעת היו באין שנים שואין נעים, וזה שקר, כי אין
כח בלשוננו להניעם עכ"ל. הרי מבואר כי מי שכתב לשון למודים לא כתב

¹ הוספה על פי דברי גד"ל בלגנר ס' ניסן תר"ו (סגלתי נדפסת) וזהו מודעת

שקל הקדש, כי הראשון עושה השוא השני נע, והשני עושה אותו נה, ואם היה שחור בו היה לו להזכיר כי בס' אחר כתב בהפך.

החריו בלתי מדויק בעניני כראנאלאניע וגעשיכטע ⁽²⁾.

בעל ס' יוחסין כתב כי ר"ש ן' גבירול מת בשנת תת"ל (1070), והחריו כתב שלא הגיע לשלשים שנה, א"כ נולד בשנת ת"ה, תת"א או תת"ב (1040, 1041, 1042) וזה לא יתכן, כי הנה הוא כתב קינה על ר' האי גאון שמת בשנת תשצ"ז (1037) ⁽³⁾, גם כתב קינה על ר' יקותיאל [[בימי יקותיאל אשר נגמרו, הזכירה ראב"ע, והיא בירי], שמת בשנת תשצ"ט (לא בשנת ת"ת כדברי הבחור בנימוקיו במכלול)] ⁽⁴⁾, א"כ בהכרח לא נולד בשנת ת"ה, אבל לפחות מ"ו שנים קודם לכן. והנה בפיוט שנתינו ספו (שבת ב' אחר פסח) הוא מזכיר שנת 461 למלכות ישמעאל, והיא שנת 1069 (עין Conde, לא שנת 1075 כאשר כתב ידיו ההכם דוקעס בספרו Ehrensäulen זייטע 10 אונד 20), הרי מבואר שהגבירולי חבר שירים במשך ל"ב ⁽⁵⁾ שנים א"כ בהכרח היו ימי חייו לפחות מ"ה שנה. לא נשאר למוען אלא לוטר כי שתי הקינות הנ"ל לא נעשו בזמן המיתה, אלא אולי עשרים שנה אחריה, וזה דבר שאין הדעת סובלתו. הן אמת כי אנחנו כחברים קינות על הרבן ירושלים אחר כמה דורות שנהרבה, אבל קינה על איש פרטי שמת לפני עשרים שנה, לא ראיתי ולא שמעתי. וגם ידעתי כי המשוררים מחברים תהלות ותשבחות לאנשים קדמונים, אבל תהלה לחוד וקינה לחוד.

ראה נא ידודי קצת מדברי הקינה על ר' יקותיאל ושפוט היתכן שכתבה המשורר על איש שלא היה בימיו.

אראה פני תבל ידודי זועפים	יתנכרו אלי ולא נכרו
על כן שעו מני אמרר בבכי	מה תקצפו עלי ומה תגערו
אל תשאלו על מה שפתי צללו	כי מעלי ראשי צללים סרו
אבד יקותיאל אשר האובדים	בו עתקו היל וגם נכרו וכו' וכו'

ושמא יאמר אדם אולי יש טעות בשנת מות ר' יקותיאל — אין זאת. ראה בעיניך:

נפל שנת תשעים ותשע שר גביר	לפני מרעים אחריו נשאר
יגדל לעולם שם אלהי יעקב	כי משפטי צדקו מאד ישרו
ראה דמי עברו לפניו צועקים	ויררשם מיד רשעים זרו
יום תת פקודתם שנת ת"ת היתה	ביום אשר שוחה לפניו כרו

הרי מבואר כי בשנת תשצ"ט נהרג ובשנת ת"ת נקם ה' את נקמתו (ובזה טעה ר"א בחור וכתב שנהרג בשנת ת"ת).

⁽²⁾ נדפס בל"א צליטערטאטורבלאט דעם אריענטס סנה 1846 עמוד ה"א—ה"ג.

⁽³⁾ נתקן על פי נקסת המחבר בסוף האגדה הזאת, בראשונה היה כתיב: תשצ"ט (1039).

⁽⁴⁾ קן היה באגדה הנזכרת בהערה 1 לאגדה הזאת; ובראשונה היה כתיב כן: שמע

מכיב לזמן הכו"ל.

⁽⁵⁾ נתקן כבהערה 3, בראשונה היה: ל'.

וכן מה שכתב החריזי כי הגבירולי נולד בסוף ימי ר"ש הנגיד (שמת בשנת תתמ"ו) אינו מדוייק. גם מה שכתב "ויהי בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ליצירה, צלחה על בני ספרד במאה השביעית רוח עצה וגבורה" איננו מדוייק, וצריך לומר ארבעת אלפים ושש מאות, כי אח"כ הוא אומר עד בוא המאה השמינית וכו' בימים ההם זרה בספרד וכו', וידוע בלא ספק כי עבראל-רחמאן אשר גדל את הסדאי (ומגדולתו נתגדל יצחק אביו) מלך משנת 912 עד שנת 961, א"כ המאה השמינית היא משנת ת"ש עד ת"ת, וכן באמרו אח"כ ובאה המאה התשיעית וכו' ובימיו היה הנגיד הגדול ר' שמואל הלוי ז"ל, אין ספק כי המאה התשיעית היא משנת ת"ת, כי הנגיד מת בשנת תתמ"ו, אי"כ גם המאה השביעית שהוזכר קודם לכן היא מן ת"ר עד ת"ש, הרי מבואר כי מאמרו ויהי בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות איננו מדוייק, וצריך לומר ושש מאות. ודע כי בכל המקומות האלה בדקתי בשני דפוסים (אמשטרדם וקוסטנטינה) ובשני ספרים כ"י אשר ביד ירדני החכם אלמנצי, ולא מצאתי בהם שום חלוף. וכן במלות "ר' יצחק הספרדי בן הסדאי, ינוח בצל שריו" אין שום חלוף בשני הדפוסים ובשני הכ"י הנ"ל.

ואם החכם לעברעכט מרמה בלבו כי החכם כרמולי מצא נסחא אחרת באיזה כ"י, והשתמש בה כאלו הוא בחכמתו הרה וילד התקין הזה בלי שילמדוהו מס' כ"י קדמון, אני חלילה לי להשוב בזאת על האיש ההוא, אחרו היות לנגד עיני שני כ"י, ואחר מהם משנת 1281, ואין בהם שום חלוף ממה שברפוס. והנני מודה כי מלות "הנשיא הגדול" צודקות על הסדאי ולא על אביו, אבל מאחר שנתגלה לנו כי אביו של הסדאי היה גם הוא Mecoenas, ושמהם בן סרוק האריך לשון בשבחו בקינותיו אשר קונן בטותו, גם נודע לנו כי הסדאי לפעמים (לרוב מדרותיו ועסקיו בעבודת המלך) היה שוכח את החכמים והיו נעזבים ומבקשים לחם, לולי אביו שהיו עיני הסדאי פוקחות עליהם, (באופן שבאמת אע"פ שגדול היה כה הבן מכה האב, לפעמים היה ג"כ יפה כה האב מכה הבן), איננו רחוק בעיני שהחריזי בכוננה נתן הכבוד והתהלה לאב ולא לבן. ועל מה שמען החכם לעברעכט כי הסדאי באגרתו למלך כוזר תתם שמר באקרוסטיכון אני הסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט, א"כ יצחק אביו לא היה בן הסדאי, אבל בן עזרא, כי אמנם בן עזרא איננו כאן שם המשפחה, כי המשפחה היתה נקראת שפרוט, ומעולם לא שמענו שהיה הסדאי ממשפחת ׳ן עזרא — אני בהפך נ"ל שהיה ממשפחת ׳ן עזרא, כי אחרו האקרוסטיכון הסדאי מתחיל אגרתו במלות הללו: ממני הסדאי בן יצחק בן עזרא, ואיננו מזכיר בן שפרוט, ולמה לו לכתוב שם זקנו (בן עזרא) ולא שם משפחתו (בן שפרוט)? אלא שני שמות היו למשפחתו, בן עזרא, וגם בן שפרוט. הלא מצאנו דוגמא לזה ר' יוסף ברי יצחק בן שטנאש בן אביתור. ואם לא יתכן הרבר הזה, ואם יודע בבירור שאביו של יצחק היה שמו עזרא, או ראוי לנו לומר כי החריזי לא ידע מה היה שם אביו, והשב שהיה שמו הסדאי כשם בנו. סוף דבר החריזי היה משורר, ובעיני כראנאלאגיע ונעשיכטע לא היה מרדק ככל הראוי, ואיננו תמיד באר מים חיים בענינים אלו. אבל עקר השתדלותו היתה

צחות הלשון ונועם המליצה, ואם היו נותנים לו כל כסף וזהב שבעולם, לא היה כותב: „הוא הנשיא הגדול בן יצחק השפרודי ר' הסראי" כי זה דרך ל' אשכנז, לא דרך לה"ק. והנני יודע בעצמי כי כל האדם כוזב וטועה, וגם אני טעיתי כמה פעמים, וכבר הודעתי זה ברבים לא אהת ולא שתים, אבל שאורה על מה שאיננו נ"ל אמת, הלילה לי, ולשיא יבוקש זה ממני כל זמן שיהיה מושבי באיברופא.

ומה ישפוט החכם לעברעכט על מי שיכתוב: הוא הכהן הגדול בן עמרם אהרן, הוא החכם הגדול בן מיימון משה, הוא המשורר הגדול בן שמואל הלוי יהודה?

ובן מלת „השפרודי" במקום „בן שפרוט" היא בריה חרשה, ואין זה תרכו של החריוזי לשלוח יד בשמות המשפחה. ואולי צפה החריוזי ברוח הקדש כי בתחלת שנת תר"ה (29 Oktober 1844) יקום חכם אחד ויכתוב מאמר על דבריו אלה, לפיכך החליף בן שפרוט במלת השפרודי אשר השבונה 605. והנני מודה בקול רם כי באמרו כי ohne allen Grund החכם לעברעכט כטעה את החריוזי, לא היו דברי מרזיקים, כי הוא, בזמן שלא היתה אגרת בן סרוק ידועה בעולם, לא היה יכול לידע כי אביו של הסראי היה גם הוא Mecoenas, וברין שפט שיש טעות בתחכמוני ⁶.

ולענין תלונתו השנית שאמר Wenn man mir aber sagt, ich hätte Jost einer Unwahrheit geziehen, (באדעלונגס die Eigenschaft eines Dinges,) objective תחלת הוראתה היא (besonders eines Ausspruches, da derselbe mit der Sache nicht über- (für Unwahrhaftigkeit) subjective יש לה הוראה einkommt), וכאן לא היתה המוונה להוראה השנית המושאלת, אלא להוראה הראשונה שהיא העקרית, והיתה כוונתי לומר כי החכם לעברעכט מִיִּחַס טעות (לא שקר זכוב) לחריוזי וליאסט. ואם (נגד רצוני) נמשך לו צער מעט, יקבלהו בשמחה, ויזכור דברי קהלת ז' כ"ב.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש ההותם פה פאדובה היום י"ו תמוז תר"ו,

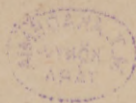
ידיך שד"ל.

אלדר: הרני, דפוס קדמון בלתי נודע לביבליאגראפן ⁷.

ידידי ר' אברהם שלום (Salom) סופר (Secretaire) הקהל הקדוש הזה, יש לו ס' אלדר הרני דפוס קדמון, לא מצאתי זכרו בדע ראססי ובשאר ביבליאגראפן. כתיבת הס' הזה היא טמש ככתיבת הספרים אשר הדפוס אברהם בר שלמה כונת (Conat) במנטובה בשנת 1476. וכבר היה נראה לומר שגם הס' הזה נדפס במנטובה על ידי כונת, לולא שנודע כי כתיבה

⁶ ע"כ מחולגס ככסלמוחו צאריענט.

⁷ נדפס בל"ח ציטערשטורבלט דעס אריעניס סנה 1846 עמוד תפ"ח—תפ"ב.

דומה לכתובת דפוסי כונת נמצאת גם בדפוסי אברהם בר חיים מפיזארו, שהרפים רלב"ג על איוב בשנת 1477, והרפים בפירארה בשנת 1479 ס' יורה דעה. על כן לא אחליט מאומה, מי הוא שהרפים אלדר הדני אשר לפני, ואולי איננו לא אברהם כונת, ולא אברהם בר חיים, כי יש בו כה וכה קצת תבות בכתיבה מרובעת דקה ויפה, שאיננה בדפוסים הנוכריים. כגון בתחלת הס' כתוב:

בשמך עליון קוני	אשים כל במהוני
ואשית כל רעיוני	אל אלדר הדני

ועוד תבות אחרות בתחלת המאמרים כתובות בכתיבה מרובעת, ואלה הן: והנה בא אצלנו — שאלה זאת שאלו — בהלכות שחיטה שלהם — ועוד שאלנו אותו — ועוד ספר לנו — ועוד אמר לנו — והרי התשובה.

כל התבות הללו כתובות בכתיבה ספרדית או איטלקית, הנמצאת משנת 1484 והלאה בדפוסי משפחת שונצין. אבל בדפוסי אברהם בר חיים לא נמצא כתיבה מרובעת, ובדפוסי כונת נמצאו קצת תבות (כגון מלות "ספר נפת צופים") בכתיבה מרובעת, אבל הכתיבה ההיא היא אשכנזית, לא ספרדית ואיטלקית. לפיכך אין להחליט מי הוא שהרפים ס' אלדר הדני זה.

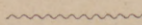
הס' הזה הוא י"ד רפים 8^{טו}, בכל דף כ"ב שורות, וכל שורה כשהיא מלאה יש בה ל' אותיות. הרפים אינם מנויים לא למעלה ולא למטה.

תחלת הס' (אחר מלות בשמך עליון קוני וכו') היא: ישתבה שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שבחר בישראל... ושאר הענין הנמצא ג"כ בדפוס קוסטנטינה 1516 ואיננו עתה ביד, לברוק הלופי נסתאות שבין דפוס לדפוס. גם דפוס קוסט' 1519 איננו עתה ביד. אח"כ בדף ששי: שאלה זאת שאלו אנשי קירואן רבינו צמה גאון יעקב על עסק אלדר הדני שנפל ביניהם מן השבטים הגנוזים בחוילה הקדומה בארץ כוש. לפני רכב ישראל ופרשיו עמוד היסני פטיש החזק... בדף שמיני כתוב: בהלכות שחיטה שלהם אומרים אמר רבינו יהושע מפי משה מפי הגבורה כל זובחי הזבח אשר לישראל שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו. ואלו הן הלכות שחיטה שהיותיה דרסותיה חלדותיה הגרמותיה קלמוסיה עקוריה והכי פתרונם.

בדף י"ג כתוב: והרי התשובה שהשיב להם מר צמה גאון יעקב לדברי אנשי אלקירואן אשר שאלו על עסק אלדר הדני ושנוי תלמודו. בעסק ר' אלדר ששלחתם לפנינו ואשר שמעתם ממנו, ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו ר' אלדר זה והיו תמהים מדבריו... ודף י"ד מסיים: ואל תמו ימין ושמאל מאחרי כל דבריהם שכן כתוב על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה וגומר. תם ונשלם תהלה לאדון ברא עולם בששה כאלום.

והנה החכם המפורר רפאפורט במכתבו היקר אשר בראש ס' הפרהון מביא ס' אלדר הדני שנרפס באוסטרהא, ואני לא ראיתיו. אבל ראיתי להעיר כי במקום שרפאפורט מביא מן הרפים ההוא: ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר (צ"ל מר, כלומר רבנא) ורבנא שמחה. ואולי "וכן מן רבנא שמחה"

הן הגהה מן המדפים האחרון שלא הבין מלות "בן מר ורבנא שמחה" ⁸, ואם
 יבא לידי דפוס אוסטררהא אערריך אותו עם הדפוס הקדמון אשר ביר ידידי,
 ואודיע לרבים כל חלופי נסחאות שבין זה לזה,
 פאדובה צום הרביעי תר"ו. יודרך שד"ל.

קינת ר' שלמה ן' גבירול על ר' יקותיאל הנהרג בשנת תשצ"ט (1039),
 העתקתיה מכ"י אשר ביר ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י, הכולל ג"כ מכתב מנחם
 לחסדאי ⁹.

בימי יקותיאל אשר נגמרו	אות כי שחקים לְהִלֹּף יִצְרוּ א)
שימו לבבכם, תדעו כי הזמן	יבין לַעַם שיחות ולא נוצרו ב)
יקחו ימותיו עִם ועל עם יהנו	ער אהשוב כי עם אנוש יסחרו ג)
לא אדעה זאת כאשר לא ידעו	כל אֲנִישֵׁי לבב אשר נזכרו
אם הנפשות הגויות מאסו	או הנשמות לעלות יפצרו ד)
מה נואלו האומרים תבל חלום!	אך שכחו דבר ולא זכרו
כי הוא כדבריהם, אכל הוא מאשר	שמו דבריו לא לאיש נפתרו ה)
תכין בקרבה לְתִלְאוֹת מֵאָרֶב	וּכְמִפְנֵי הַבּוֹעֵרִים נסחרו ו)
כָּפַר ברית מלכי אדמה עם שְׂאוֹל	גם מהשבות הרוזנים הופרו
מה קָרְאוּ עמים ולא מרו, עֲדֵי	קרא שואל להם ופיו לא מרו ז)

⁸ ע"כ מתורגם בשלמותו בארבענוט.

⁹ נדפס בליטעראטורבלאט דעם ארבענוטם שנת 1846 עמוד 580.

א) בדבר הזה שנס ר' יקותיאל ונת וימיו היה להם קץ ותכלית, יש סימן כי גם
 השמים עתידים לחלוף, כי אמנם השמים אינם נכבדים יותר מר' יקותיאל. הרי זה שבת מופלג
 בדברים קָרִים, הבית הזה הביאו ראב"ע בס' נחות.

ב) יבין שיחת וקברים לבני אדם בערכ הולדם. ובכ"י יבין לעם אשר שיחת ולו מוצרו.
 ג) ימיו של הזמן לוקחים וטורפים עם (או לוקחים ימות עם), כלומר ממיתים בקולר
 ימים קצת מבני אדם, ולאנשים אחרים הם נותנים ומוסיפים שנות חיים, והנה הם כעושים עם
 בני אדם סחורה, קונים מזה ומוכרים להם. ובכ"י עד כי אחשוב כי עם אנוש יפחדו.
 ד) לא אדע אם סבת המיתה היא גודל המימוש שהשגמה מואסת הנפך, או אם גודל
 הכסף שהיא נכספת לעלות אל מקורה.

ה) אמה הוא שהעולם חלום, אך נרדף להוסיף ולומר כי זה הוא מפני שבני אדם חשבו
 שאין דבריו מקבלים פתרון; שאם לא כן לא היה עוד צענייהם כחלום. ובכ"י לאיש לא נסחרו.
 ו) התלמות יושבות באוהו מארצ כנסתרות שלא יראו אוהן הבערים בערס חבאנה.
 הכ"ף צמלת וכמפני היא דבקה למלת נסחרו: כאלו נסחרו מפני הבערים. והרואה לחקן יוכל
 להגיה: בו מפני וכו'.

ז) המלכים והרוזנים כמה פעמים קראו לעמים שיבאו לעשות לנוס, והעמים לא מרו;
 ולכסוף בא גם להם מי שיקראם ולא יוכלו למרות דברו, והוא המוח. ואולי יתכן להגיה מה

כי כעבדים אל שאול נמכרו
 לא מצאו כח ולא עצרו
 מכל סגלתם אשר אָצְרו
 מתועפות כספם אשר צָבְרו
 הם הבלואים באשר נקברו
 תחת בריחים בעדם סָגְרו ע'
 מה תערוץ דלים ביד נִסְפְרו? י'
 ודברך לא כן כמו שֶׁעָרו
 וּבָךְ אֲנָשִׁים פְּשָׁלִים גִּעְרוּ
 הנה מאד מִפְחָדָךְ סָמְרוּ
 אפוא אזובי קיר ביד נקצרו יא'
 יתנכרו אלי ולא נכרו יב'
 מה תקצפו עלי ומה תגערו
 כי מַעְלֵי רֵאשֵׁי צִלְלִים סְרו יג'
 בו עֲתָקוּ חֵיל וְגַם גָּבְרוּ יד'
 יבין אשר נפל וגלות סרו עו'
 וימי ארמה אחריו יוארו
 אם ימאסו ימים ואם יבהרו יז'
 כי יִלְדוּ אֶנְן וְעַמֵּל הָרוּ
 כי ארעה פשעם ולא יִחַנְרוּ

שָׁכַח גֹּאֲזֵן עֵינָם וְיִשְׁחָחוּ
 פִּתְאֹם לִפְתָע יִרְדּוּ יַחַד לְבוֹר
 לא מצאו מליץ וכפר בערם
 אשתוללו יחד ורקים הלכו
 לא נִאֶשְׁאָר ח' מכל כבודם בלעדי
 באו במחשפים ואונם פִּתְחוּ
 פִּתְרֵם מַעַט, מוֹת! וידיך אסוף
 דמו יצורים כי בצדק תשפטם
 כי בָךְ אֲנָשִׁים גִּעְרוּם בְּשָׁלוּ
 אם לענו עוים וְעֲלִיזִים לָךְ
 אש בארוים נפלה, מה יעשו
 אראה פני תבל, ידיך, זעפים
 על כן שעו מני, אמרר בְּכִי
 אל תשאלו על מה שפתי צללו
 אבד יקותיאל, אשר האובדים
 כפתור אשר הִפֵּה וּסְפִים רַעְשׁוּ
 חשך ו למות מֵאֲזִיזִים נִגְאָלוּ עז'
 לא ידעה נפשי אבל היום לבר
 עד לִקְחוּ מִבְּחַר אֲנוּשׁ, וארעה
 אבן לַעֲמָתִי פִּנְיָהֶם חֲזָקוּ

קראו עמים ולא ענו, והיה הכוונה כמה פעמים קראו העמים ועקרו למלכם (הקל מעלנו),
 והמלכים לא ענו; ולבסוף וכו'.
 ח' יחזקאל ט' ח', ובכ"י נשאר.
 ט' חלף מה שהיו סוגרים בעדם בצריח ודלתים לבתי יבאו להם גנבים, עתה הם
 עומדים במחשכי הקבר, והם מניחים עפרם והואם פחוח ומופקר. ובכ"י סוגרו.
 י' ישעיה י"ט ד'.
 יא' הבית הזה מובא במכלול משקל פעול, ונשחזק בדפוס, ובמכלול כ"י שבידי איסה
 אזובי קיר ביד נגערו. ודע כי מה שכתוב שם במכלול ובדברי רז"ל אש בארוים וכו' אינו אלא
 שבשם שהוסיפו אחרים בגליון, כי מה ראה מהתלמוד על נקוד האל"ף? והש"ס אינו מנוקד.
 ובמכלול כ"י ה"ל אינו.
 יב' גם הבית הזה הביאו ראב"ע בס' נחמה.
 יג' בכ"י גללים גלו.
 יד' בכ"י אבד יקותיאל אבד אשר וכו'.
 טו' יבין הוא שם העמוד הימני לאולם ההיכל, במלכים א' ז' כ"א.
 עז' המאורות מגוללים בחשך ולמות, על שם יגלוהו חשך ולמות. ובכ"י מאורס.
 יז' עד עתה אש היו ילדי יום מובים או רעים, לא הייתי מרגיש, והייתי אומר מה
 לי אש יהיו קך או כך. ובכ"י יכוחדו.

אל תאמן בהם ואל תכרות ברית
 אם נדרו נדר להשחית כל יקר
 הַסֵּדוּ הַיְעוּדוּ הַנוֹשְׁלִים יט)
 חושו לעזרתי וירי חוקי
 גם הרמעות גרעו חק נחלה
 אך חלבבות כשמורים חֲזָקוּ
 הִזָּה אשר לא תוכלו עוד פִּפְרָה
 יִקְצֹצוּ יִנְפְצוּ יִמְצֹצוּ
 יתבוללו יתמוללו יתגוללו
 תקל בעינינו עדי יתפלאון
 אל תעבירו קול בארץ הצבי
 עמי ספור כי הכרוב סר מדביר
 וַיֶּעַק לפי קרת וַהֲיִלֵל, כי ארון כו)
 נהפך לך ניסן אשר היה לנס
 היום אשר עלה ארי מסבכו
 היום עטרת עם צבי בו נִפְלָה כז)
 היום יסוד היכל פנימי הַעֲרָה
 היום בקרב מועדי אל שאגו
 היום בתולת בת יהודה הגלתה

כי על דמות מלאך ברית קשרו יח)
 בו שִׁלְמוּ נדרם אשר נדרו
 התנגשו התקדשו הִפְרוּ
 כי מחשבותי אהריו נאסרו כ)
 כי כאפיקי נִחְלָה נָגְרוּ כל)
 כי נשאו כזאת ולא נגזרו כג)
 הִזָּה אשר לה כל לבבות הרו כג)
 יִמְאֲסוּ יִנְתְּסוּ יִתְרוּ
 יתהוללו יתהוללו יִאָּרוּ כד)
 בה מוסדי ארץ ויתפוררו כה)
 פן ירגזון הריו ויתעוררו
 וכלי קָרֵב וכלי יָקָר נפורו
 נלקח ולוחות הברית נשברו
 נטו צלליך וגם עברו
 היום אריות על אַרְיָאֵל צָרוּ
 היום תמידיו מזבתו הוֹסְרוּ,
 היום בתוכו מוקדים בערו כח)
 האומרים להם ערו ערו כט)
 היום שִׁלְלָה אויבים קָרוּ

יח) יקוּחֵאל היה דומה למלאך הברית, הוא אליהו הנביא.

יט) בכ"י הוֹסְרוּ הוֹסְרוּ, ולפי ההמשך נ"ל שאין כונה המשורר שיקחו מוסר, אלא שיתקצו; ובאמרו התקדשו הצרו הכוונה שיכינו עצמם בקדושה ופיהרה למלחמה, לזא בעזרו; ובמקום שכתבתי הצרו כתוב בכ"י הוכרו.

כ) בכ"י כי מחשבותי לאין אחריו נאסרו.

כא) השני ענין נחל, כמו נחלה עזר על נפשו. והכוונה: חושו לעזרתי, כי מחשבות נאסרו אחריו, ודמעותי נגרות כנחל.

כב) המשורר מתמיה על שצר בני אדם שאינם נאנחים ונאנקים כמהו על האבדה הזאת אשר היא הוה אשר לא חוכלו כפרה. ודע כי בכ"י אך הלבבות וכו', כחוב תחלה, ואחריו גם הדמעות וכו', ואני הפכתי סדרם. והאזהבים ליישב בדוחק ויכלו לקיים נסח הכ"י.
 כג) בכ"י הוכל, כל הלבבות.

כד) משרש נאר, וענינו השחטה, לדעת ראצ"ע (תהלים פ"ט מ') ואחרים.

כה) האבדה הזאת היא גדולה כל כך, שראוי שהלבבות יחדו וכו' עליה, וכל זה הוא מעט, אבל ראוי שיתפלגו ויתפוררו עליה גם יווסדות הארץ. הפלגה על דרך השיר הישמעאלי.

כו) בחטף בלא סמיכות, מלכיס צי י"ב י'.

כז) בכ"י יוס נפלה.

כח) בכ"י מיוקדיכ.

כט) חכרה יחד אחה, והיא Licentia poetica

וכאב בנו אמון (ל) אשר דקרו
וכאב עשרת שופטים אסרו
שמש וירח אשר קדרו
לקצה תהום ולפי שאול נפזרו (לז)
יום רתקו רגליו ויום נאסרו
קומת סעפותיו אשר נצמרו (לח)
בידי מרעים אחריו נערו (לד)
כי משפטי צדקו מאד ישרו
וירדשם מיד רשעים זרו
ביום אשר שוהה לפניו כרו
בו נשמטו זרים וגם זוררו (לה)
על הר אשר בו עוברים אשרו (לו)
או כארוים בלבנון פרו
אל אהלו המחנות צפו (לז)
כל צפרי כנף ושם דגרו (לח)
ולפי דברו הגבירים שרו (לט)
ולמחשבותיו נואלו נבערו (מ)
שרים במליהם לך עצרו
הה לחבליה אשר התרו
הה לענפיה אשר נזמרו

נשכה כאב שאול ויזנתן בנו
וכאב גדליה בן אחיקם אחריו
אל תתמהו אנשי ארמה על דבר
לו חררו לקצה כאבי ירו
שבת משוש תפים והגיל נאסף (לז)
נפל ברוש אל בין עבותים גבהה
נפל שנת תשעים ותשע שר גביר
יגדל לעולם שט אלהי יעקב
רָאָה דמי עברו לפניו צועקים
יום תת פקדתם שנת ת"ת הרתה
היה יקותיאל כסלע יקחאל
היה יקותיאל בתרון העלה
היה יקותיאל כזית רענן
היה יקותיאל כמלך בגרוד
שם נקבצו דיות ושמה קננו
משרת מלכים על פתפיו היתה
ולמועצותיו ידמו היועצים
שמו מלכים כף לפיהם, וְהָמֹן
יתד אשר מאהלנו נגרעה
גפן אשר שורק בכרמי נטעה (מא)

- (ל) יאשיהו, ובכ"י חמנון.
(לא) חס היו שמש וירח חרדים רק לחלק קטן ממוכאזוני, היה להם לנסול משמים עד
חמוס ועד שאול. ובכ"י לא חרדו.
(לב) בכ"י נאסרו, והיה חפסטר לקיימו, ויהיה דרך נחות מפני מלה נאסרו שבסוף הבית
ואש"פ כן ג"ל שלח שנה המסורכ מלשון הכחוב ונאסף שמחה וגיל.
(לג) בכ"י ברות על בין עבותים גבה קומות. והרעה לקיים מלה ברות, לא הפסיד.
ומלת נזמרו מן צמרת.
(לד) ענין שאגה, עיין ירמיה ג"א ל"ח. ובכ"י וליד מרעים אחריו נשארו, ומתחלה תקנתי
לפני מרעים, על דרך כפול לפני בני עולה נפלת, והגני רואה כי אין טורח להחליף כל כך.
(לה) יקחאל עיין מלכים ב' י"ד ז'. בו נשמטו זרים, על שם נשמטו בידי סלע (ההלים
קמ"ח ו'). זוררו ענין מעיכה, — פָּעַל מן זיר, מלשון כי רגל חוזרה (חיוב ל"ט ט"ו). והכוונה
כי יקותיאל היה משגב לעמו, ומשכר שני רשעים החושבים להרע להם. ובכ"י כי נשמטו.
(לו) ענין ההנהגה, כמו מאשריך מחטים, הגם מורס דרך לעובדים.
(לז) שופטים ז' ג'.
(לה) בכ"י יש קגו.
(לט) ענין שררה, ובכ"י סרו.
(מ) בכ"י נזמרו.
(מא) בכ"י מכרמינו.

ולקול בכיתה רחמי נכמרו
 בה נשגבו עמי ובה נבצרו
 בה ואבניה לִינָא הָגְרו
 אם יכברו בניו ואם יצערו מג) מי יתמכני עת צעדי צרו מג) יתיעצו עלי ויתאמרו מד) כי יערימו סוד ויתעוררו לטרוף שֶׁאֵד צֹאן אֲבֹתָ פִּעְרוּ בו לבשו ישע ועו אזור אורים וגם תָּמִים אֲשֶׁר יִקְרוּ בו נָצְחוּ שִׁירֹת וגם שָׁרְרוּ מה) יתהללו בשמו ויתפארו כי אזלת ידם וכל הסרו יוועצו אִתּוֹ ויצטִיירוּ מו) תעוז ימינם בו ויתגברו מז) בו נִשְׂאוּ פָּנִים ובו נהדרו מח) יאספו יחד ויתגוררו יתעדנו נגדו וְיִתְיַמְדוּ פיהם למלקוש יֶעֱרֹף פִּעְרוּ נא) בו נוספו כלם ובו נזכרו נב) עד כי כָּבְדָם שִׁפְכוּ וְיַעֲרוּ נג) אפר בראשיהם ושק חגרו נד)

לבי לציון כחלילים יהמה
 תזעק אהה כי נפלה חומה אשר
 סרו נמישיה ונגלה היסוד
 מי יתנני עוד וְיִפְקֵד יוֹם לְיוֹם
 מי יִמְשְׁכֵנִי בעבותות אהבה
 מי יעמוד לפני עדת מתקוממים
 מי יעמוד בצר להשיב צוררים
 מי יהלם שְׁנֵי כפירים שואגים
 יבכו בני דוד עָלַי אָדָר יָקָר
 יבכו בני אֲדָרְךָ עָלַי אֲפֹדָ וְעַל
 יבכו בני לוי עָלַי כְּגֹר אֲשֶׁר
 יבכו מתי ארץ עלי כְּתָם חֲלִי
 יבכו פלילינו בשנער אחריו
 יבכו מלכיה עלי צור נאמן
 יבכו גביריה עלי מִקַּל פֶּאֶר
 יבכו זְקִינִיה עלי שִׁיבַת יָקָר
 יבכו מרודיה עלי מְעֹזֶן אֲשֶׁר מַט) יבכו רעיביה עלי שְׁלַחַן אֲשֶׁר נ) יבכו צמאיה עלי עֵנָן אֲשֶׁר יבכו בני עמי עלי נגיד אשר קרבם ככנור יהמה מאין דָּמִי התנודרו התמודדו גם הָעֹלֹ

- מג) מי יתן לי סיהיה עוד בחיים ויפקד יום יום את בני ישראל) לדעת טובתם ורעתם ומה הם רכיבים. ובכ"י מי יתנני עוז.
- מג) מלת מי איננה כאן להודיח utinam כמו למעלה, אך היא שאלה גרידא. ובכ"י נעדין.
- מד) בכ"י יתיעצו עליו.
- מה) שזכרו ענין נאחזן והתגברות, מן וישר אל מלאך (הושע י"ב ה'), ושיבות הוא נאמינאטיף ובכ"י גם ישיר, ולמי משפק ומסופק בהגהתי.
- מו) בכ"י ירועזו אהו.
- מז) בכ"י יתגברו.
- מח) נשאו נפעל, כמו נהדרו.
- מט) בכ"י עלי עץ.
- נ) בכ"י רביעה.
- נא) בכ"י סגרו.
- נב) אולי יש כאן טעות, ולא רציני לסלוח יד, כי אין לי סמך לסמוך עליו לדעת מה היה בלב המשורר.
- נג) בכ"י כבודם, ומלת ויערו איננה בכ"י והוספה מסברה, מלשון והער כדה.
- נד) בכ"י בראשיהם.

על שערי צדק אשר נסגרו	גם ישבו דומם ושק לא פתהו
ארץ מגורתם אשר בה גרו (ה)	יהו ויהרדו לְשִׁמְעַי, מקצות
כי כיתומים אחריו נשארו	ישאו נהי נהיה ומרה יצעקו
כי הלפו תורות וחק עברו (ו)	לא ידעו עד כי שנותיו הלפו
אם יסחו הרים וער יוסרו	תשכה ימינם אם חסדיו ישכחו (ז)
אל השכרו בה עור ואל תתערו (ח)	שבט בני או כוס עליכם עברה
פְּנִשְׁלָם עור מעט נעזרו (ט)	אל תפחדו כי הנבואה דברה
לפני י"י מלככם תטהרו	הנה יקותיאל יִכְפֹּר פִּשְׁעֵכֶם
עולות עלי יר אהרן הקטרו	יִפְזֹן וַיִּחַשֵׁב לְאֵד דְמו כדם
יִצְרְפו רבים ויתבררו (ס)	יקיץ וגם יעמוד לגורלו ביום
בימי יקותיאל אשר נגמרו	פסו אמונים וחסדים גמרו

לא אעזוב הקינה הזאת (אשר עבדתי בה כמה שבועות, לטהרה מן השבויים הרבים אשר נפלו בה טפאת המעתיק שהיה אשכנזי) בלי שאפיל תחנתי לפני חכמי הדור, למען יחקרו מי הוא זה ר' יקותיאל, ולמען יודיעוני באריענטם אם יש דבר שיתנגד או שיסייע להשערה שעלתה בלבי, והיא שזה ר' יקותיאל היה בבבל, והוא אחיו של ר' אליהו הזקן בעל האזהרות אמת יהגה חבי, הנמצאות בירי. ר' אליהו הזקן היה בעל אחותו של רבנו האי שמת בשנת תשצ"ה (1087), והיה לו אח, שמו ר' יקותיאל, עיני מהרש"ל שו"ת ב"ט. ואנחנו לא נדע אם ר' אליהו הזקן מת גם הוא בבבל, או אולי בא לאיברופא אחרי מיתת רבנו האי והריגת ר' יקותיאל. גם כי לא ידעתי מנין לו להחכם המופלא דקטאר צונץ מה שכתב (צור געשיכטע וכו' עמוד 192) כי ר' אליהו הזקן היה בפריש. ואין ספק כי ר' אליהו הזקן לחור, ור' אליהו מפריש לחור, ויש בין זה לזה מאה שנים. צונץ וכל העולם יודעים מה יקר ונכבד בעיני החכם הזה (צונץ), ואם שגיתי ימהר ויורני באריענטם, ואני אמהר לתת לו תורה.

(ה) בכ"י לשמוע ונקמה חרץ מגורה.

(ו) עד שלא מת לא הכירו חטאותם, כי נעודנו חי לא באה עליהם שום דבר. ובכ"י לא ידעו עוד.

(ז) בכ"י עם חסידיו.

(ח) מתחיל בנחמה: יהי רצון שלא תקום פעמים דרה. שבט בני, יחזקאל כ"א ע"ו. בכ"י עליהם עברה.

(ט) על דרך וּבְקִשְׁלוֹ (משלי כ"ד י"ז), והכוונה על דניאל ז"ל ל"ד. ובכ"י בהכשלים.

(ס) בכ"י יסרו.

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 573.

Vol. VII, Nr. 35.

7. 8. 1846.

מ"ו אב התר"ו.

לכבוד ידידי היקר והנכבד הר"ר זלמן שמעון נ"י ברכה ושלום ער העולם:

שמחתי מאד לקראת מכתבך, ובשורתך אשר בשרתני כי קנתה הדוכסית את הספרים כ"י של הגביר פואה היתה לי לששון, והיה זה לך לשם ולתהלה, כי הצלת את הספרים היקרים מהרהיק נדוד עד ארץ האי, ולא יצאו עוד מאיטליאה, והיה כל דורש חכמה יוכל לראותם ולהעתיק מהם בפארמא קרית ספר. ואתה והר"ר ביסליחש הרוי אתם ממצדיקי הרבים ונרכם לא ירעך. ואתה אם תביא אלי איזה דבר מתשובות תלמידי מנחם ודונש, או אם יש שם איזו תשובה ממנחם עצמו (כי יש בידי שירה יפה ממנו נגד דונש), או אם יש להבין משם דבר על חייהם ומותם של מנחם ודונש, ואם יש שם דבר מרבנו תם, תעשה עמדי חסד ואמת.

מה שכתבתי אליך בענין ס' קול סכל לא דברתי אלא לפי תמי, בלא שום כוונה להכניס אותך בכלל החדשים המתפרצים, אלא מפני שאני הפיץ שיוודע הס' ההוא, אך לא על ידי, כי יש בו דברים רבים הרחוקים מדעותי, וכן ביום אתמול עבר דרך כאן ידידנו הגביר היקר ר' יעקב הלוי הי"ו ואמרתי לו ככל הדברים האלה, כי אני אשמח אם יתפרסם הספר אך לא על ידי, וגם אשמח אם ידידנו שמעון ירויה בו דבר מה. ואם אולי תרצה שאודיע בארבענט מיבו של הס' ההוא, להיות לך לעדות במרם תרפיסהו, אעשה כרצונך. פי' אבות הנמצא במחזור ישרי ובמחזור כ"י כמנהג בני רומא אשר קניתי על ידי ידידנו הר"ר אהרן יוסף ראנדענגער נ"י, כבר פרסמתי בכ"ה ד' עמוד 201 תחלת דבריו, והיא: כך היא תחלת המשנה משה קבל, ומסכתא זאת מסדר ישועות היא... וזאת תחלת משנת אנטיגנוס: איש סוכו, שם עירו, כדכתיב ירמות וערלם סוכו ועוקה. פרס, מנה, להם חק, פרוונדא בלעו, ונקראת פרס לשון פרום החג...

ואתה דע לך כי אגרת מנחם להסדאי אשר השגתי העתקתה מאת ידידנו הגביר היקר ר' יעקב הלוי הי"ו, עבדתי בה עבודה גדולה, וטהרתיה מכל סיגיה, כי ת"ל מצאתי העתק אחר ממנה פה פאדובה, ויש בדעתי להוציאה לאור בס' בית האוצר אשר הכינותי להוציא בעיר לבוב, והנני מודיעך זה לבלתי תאבר זמנך עוד על האגרת הזאת. וכבר הרבה מטמונים יקרים יש בירך מבלעדי המכתב ההוא, ואני כשראיתיו לא יכלתי להתאפק מלהתבונן בו ולהגיהו ולהפיץ אור על דבריו הסתומים, ולדבר טובה על אותו עני שהיה הראשון שעשה לעקסקון ללה"ק, וחשבתי כי אין גואל אחר קרוב ממני לנחם

את מנחם מצרותיו, ובפרט אחרי אשר הקרה ה' לפני העתקה אחרת מהמכתב ההוא, כי בזולת שתי העתקות ישנות לא היה אפשר להחזירה ליושנה ולתקן שבושיה. וספחתי אל המכתב ההוא שירת מנחם נגד דונש, אשר אין העתקה אחרת ממנה ידועה בעולם. וכל זה, עם הערות רבות ממני, יצא לאור אי"ה בשנה הבאה בלבוב. ואתה ידידי אל תאמר שאתה עני המהפך בהררה ובאתי אני ונשלתי ממך, כי אני מיד בבואך אלי הייתי מוכן ומוזמן לתת לפניך כל הכ"י שלי למען תעתיק מהם כל אשר תאוה נפשך, וכן אעשה בשובך אלי. אבל המכתב ההוא למנחם מצאתיו כל כך סתום וחתום, וכל כך יקר ונכבד, וכל כך מלא טעיות וקשה ההבנה, שהיה נ"ל שאחשא הטא גדול אם אניחתי שיצא לאור כאשר הוא, וכאשר יצאה מחברת ה' גבירול על הדקדוק, על ידי דוקעס ועל ידיך. ואתה הודיעני נא המצאת בשום כ"י אחר אותה שירה של ה' גבירול, אשר על ידי כן תוכל לטהר המחברת ההיא מסויגיה, שאם לא כן יש בלבי לשלוח אל האריענט ההגהות אשר עשיתי בה במכתבי אליך ה' כסלו תר"ה. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פארובה היום ט"ו באב תר"ו, ידירך שד"ל.

אחרי השלמת אגרת זו בא אלי מכתב מהחכם פירסט, בו הודיעני כי עתה מדפיסים בכרלין תשובות הגאונים, והוא מבקש ממני שאשלח לו מחברת ה' גבירול על הדקדוק מנוקדת ומבוארת, למען ידפיסה בקונקורדאנץ שלו. לכן הנני מבקש ממך שנית שתודיעני הראית ממנה העתקה אחרת חוץ מאותה שבעיר ווין. גם בקש ממני (להדפיס בקונקורדאנץ) תשובות דונש על מנחם, ויש בלבי לעשות רצוני.

ואתה ידידי שלום.

Nr. CDIV.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 574.

Vol. VII. Nr. 36.

14. 8. 1846.

כ"ב אב תר"ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטאר יוליוס פירשט שלום עד העולם.

הנני שולח אליך היום קונת ה' גבירול על ר' יקותיאל, ואם תרצה תוציאה לאור באריענט (עם הערותי בכתבן, או מתורגמות בל' אשכנז), ואם לא תחפוץ להוציאה באריענט, תחזירה לי. הקינה על רבנו האי איננה ביד, ומי יודע אם ישנה עוד בעולם. מכתב מנחם לחסראי עבדתי בו עבודה גדולה, ונתתי לו

מקום בבית האוצר (Bibliotheca) אשר אי"ה לא יאחר לצאת לאור הקונטרס הראשון ממנו לכן לא אשלחהו אליך.

מאד שמח לבי על הבשורה אשר בשרתני כי תשובות הגאונים יוצאות בברלין, ובשמחה רבה אראה אותן אי"ה. גם ס' פראנק על הקבלה ראיתיו והיה לי למרת רוח. ואולי המתרגם האשכנזי תקן המעט. ואולי אם יהיה לי פנאי אכתוב קריטיק על ס' פראנק ואשלחה אליך. אך אני טרוד מאד, ותהלה יש בלבי לכתוב נגד ס' גייגער על לשון המשנה, אך הודיעני נא אם כבר היה מי שהוציא לאור השבועיים הנמצאים בו, ובפרט השבוע העקרי שהוא מה שהוא אומר (נגד הרמב"ם) כי לשון המשנה היא Gelehrtsprache והשבוע הזה הוא מהשבת Löwisohn, ואני כבר התקוממתי עליו בפראלעגאמעני עמוד 99, והוכחתי אמתת דעת הרמב"ם, וגייגער שנה מראיהם של דברי הרמב"ם או לא הבינם. והדברים ארוכים.

הנני עמך לשלוח אליך תשובות דונש בן לפרט נגד מנחם בן סרוק, וגם מחברת נ' גבירול על הדקדוק, אשר כבר כתב עליה דוקעס שיש בה *einige sehr dunkle unverständliche Stellen*, ואני בניגועה גדולה הצלחתי וטהרתיה מכל סיגיה ושמתי כל דבריה מובנים וברורים.

הכ"י אשר בידי הכולל מנחם ודונש מלכד שהוא משנת 1091, הוא ג"כ מדויק מאד, וכל הלשונות שראיתי מובאים ממנחם ודונש בספרי דוקעס ואחרים, כולם משובשים, ובכ"י שלי הם כהלכה. לדוגמא ר' גבריאלי ליפמאן בס' שפת יתר סימן מ"ד הביא לשון דונש על מלת מי והביא הנהת רבו פולדא, ושניהם לא ראו כי הכ"י משובש והסר, ובכ"י שלי כך הוא: „אומר יש לנו בטקרא מי נופל על דברים לא יבינו ולא ישיכילו, במקום מה ומה, ואלה הם מי אנבי ומי חיי, ומי פשע יעקב, והחיים והפשע לא יבינו ולא ישיכילו, כמן *wie das Manna* שגם הוא לא היה בעל חיים, ועם כל זה אמרו עליו מן הוא, שהוא לדעת דונש תרגום מי, כמו ומן הוא אלה די ישויבנמן מן ידי, והוא דונש לא ידע כי מן לחיד ומן לחוד, עיין אוהב גר עמוד 112. 113) ומי בא עליהם (בפסוק ומי חיי, ובפסוק ומי פשע יעקב) במקום מה ומה, והשיכילה וקנה חכמה“.

מחברת בן אשר שהזכרת לא אדע אם היא לפי הנרפס בתנ"ך גדול שנת רע"ה, או אם היא מאיזה כ"י. כי הנה היא נמצאת בידי בכ"י, משונה מאד מן הנרפסת.

הידעת כי החיוג הנרפס מקרוב הוא מלא שבועים וגם חסר דפים שלמים, כי בין עמוד 110 לעמוד 111 (בין שרש בכה לשרש הנה) חסרים שמנה עמודים, וכן בעמוד 127 אחר שרש עלה חסר שרש ענה עצה עקה ערה עשה, ושרש צבה נרפס שם חויץ למקומו, ומקומו בעמוד 130, ואחר צבה חסר שרש צדה. והכל נמצא בלי שום טעות בכ"י שלי, העתקת ר' משה הכהן.

כל זה ויותר מזה הודעתני כבר לדוקעס במרחשון תר"ה. והנני שמח מאד על ס' הזכרון לר"י קמחי שתוציא לאור, אך דואג אני שמא ההעתק שבידך

משובש. אני יש בידי (וכבר הודעתיה ברבים) מחברת רבנו תם על הטעמים (אלהים לי מגן).

גם יש בידי יסוד הר"ם בה"ר יום טוב מלוניטרש, ז' דפים קטנים על הנקודה, תחלתו: אברה נא על משפט בכל"ה, המבררות המלה, לפני אחה"ע, כמו החכם לעשיר... ואחריו שני דפים משפט הגעיות הנקראים מתגים, תחלתו: בין תבין כי כל מלה... ואח"כ י"ב דפים בחזמת הרקוק, בלי שם הס' והמחבר, תחלתו: רבא אילנא ותקיף... בעל הס' מזכיר ההיגור ור' יונה וראב"ע, ונראה שקדם לר"ק וביטוי היה ר' אברהם בר' עזריאל מוקני בהם (Böhmen). בס' הזה מצאתי כתוב: אך יצאו מהם שלשה... גם יש בידי ס' לשון למודים לר' שלמה בן אבא מרי ירחי, אך הוא מעט הכמות ומעט האיכות.

גם יש בידי ס' ראשית לקח לר' שמואל בן יעקב, גם הוא מעט האיכות. מאד נעלה על כל אלה ס' בעל כנפים (Reimlexikon) הנמצא במינכען ובידי, והוא כולל מטמונים יקרים, אולי אעשה ממנו לקוטים.

ידידי אלמנצי עשה רשימה ממאתים דפוסים איטלקיים אחר שנת תק"א, הנמצאים אתו, והוא עתה מסדר אותם בסדר א"ב, ומיד כשישלים מלאכתו אשלחה אליך, ואח"כ אוסיף עליהם הספרים אשר אמצא בידי וביד אחרים, הבלתי נמצאים ביד אלמנצי, בטרם אשלח אליך רשימתו, אין ספק שאעיון בה גם אני, אך ידעתי את האיש ואת דרכו, כי כל מעשהו באמונה ובדיוק עצום, ואתה ידירי היקר שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ב אב (י"ד אויגוסט) תר"ו.

ידיך שר"ל.

Nr. CDV.

An Herrn Dr. L. Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 580.

Vol. VII. Nr. 41.

25. 9. 1846.

ה' תשרי התר"ו.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, הורש תורה ותושיה, ומוציא פנינים ממעמקי נשיה, הר"ר יהודה ליב דוקעס נ"י, ברכה ושלום עד העולם.

בשנה הזאת נתקיים בי מאמר הפייטן והיום יפתחו שלשה ספרים מנוקדים, כי ביום ראש השנה נמסרו לידי שלשת ספריך אשר שלחת אלי, ושמתיה בהם ככלה חדשה. ואני כבר נמצא בידי ס' גייגער על לשון המשנה, והיה בלבי לעשות קריטיק ארוכה עליו, לתקן כמה שבושים שמצאתי בו, ועתה

ראיתי מתוך ספרך כי כבר נכתבה בארבעה עשר עניינים ארוכה עליו מאת החכם גרעץ (לא ידעתי מתמול שלשום, לכן אמשוך ידי עד אשר יבוא הי לירי הארבעה עשר משנת 1845, אשר כבר כתב לי פירשט ששלחו אלי, ולא ראיתי עד הנה. ובתוך כך לא אהדל מלשלוח אל הארבעה עשר העתקת הפאראגראפ גראפן 92—75 מס' פראלעגאמעני, למען יודע כי לשון המשנה איננה (כדברי לעווזאהן וגינער) געלעהרטען שפראכע, אבל היתה (כדברי הרמב"ם ולפניו ר' יונה ׳ גנאה) לשון העם בימי בית שני. ואחרי העתקת הפאראגראפן הנ"ל אולי אוסיף קצת דברים המפורים בדקרוקי כ"י הנוגעים ללשון המשנה. ועתה אערוך לפניך קצת הערות על ספרך הנכבד על לשון המשנה.

Seite 14 Anm. 28 זו משנה ראשונה (כתובת ה' ג'), אין הכוונה כלל על שתי מהדורות שעשה רבנו הקדוש, אבל הכוונה משנה קדומה, וכנראה "ב"ד שלאחריהם אמרו".

Seite 15 seit 200 Jahren... למה 200? והלא הם 320, כלומר מדפוס בומברג ואילך.

Seite 28 beide Wörter sind mit עשו verwandt גם מעושה הוא לשון עשיה ממש (על דרך גדול המעשה יותר מן העושה), אבל עושין ויתים היא מענין ועמותם רשעים (גם כי איננו מן הכפולים כמהו), ואין לו שום יחס עם עשו דדי בתוליהן, כדעת תי"ט, עיין בה"ע תר"ו דף ל"ז.

S. 31 und 72 נפתית אחר דברי המתורגמן, העושה משכון מן שכן, ובאמת אינו אלא מן משך, שהמלוה מושך אצלו ממה שיש ללוקח ומחויק בו עד שיפרע חובו.

S. 52 פונדק ופונדקית אינן מלות ארמיות, אבל יוניות שנתקבלו בלשון ארמית.

S. 55 פֶּרַפֶּס איננו יוני או רומי, אבל הוא (ככל שמות הבשמים) שם נולד במזרח, ומשם עבר ליון ולרומי.

S. 57 קרון איננו מהרומי currus, אבל מהיוני karron.
ibid. בית התורפה איננו מן הרומי turpis כדעת בוקסטארף, ואולי אדבר על זה בארבעה עשר.

S. 63 סופג את הארבעים, איננו מן ספק, כי ספק ענינו הכאה, לא קבלת המכות, אבל סופג הוא מלשון ספוג, וענינו קבלה, שהסכה תבא כמים בקרבן. וכיוצא בזה בתלמוד אמרו בליעה על קבלת הסכות: כמה קולפי טבי בלעי מאבימי.

S. 68 Anm. 66. 67 und S. 108 Anm. 106 הערכים הבלתי נמצאים בכ"י לידן הם תוס' רמ"ל, ואינם בדפוסים הקודמים.

S. 71 מה טעם לומר כי טול הוא על דרך הכפולים? וכי לא מצאנו בחסרי נו"ן גש, קח?

ibid. יִפְּךְ איננו במקום יהפוך, ולא כאלו היה שרשו יפך, אבל הוא מן אפך הנוהג בארמית, והוא בשקל יִאֲמַר, לומר.

- S. 72 מליה איננו במקום ממלית, אבל הוא בינוני פעול ביו"ד (כמו משיה, ילוד בית) על דרך ל' ארמית.
- S. 73 לנגג איננו verachten, אך הוא spotten, והוא אה לשרש לעג.
- S. 75 Anm. 74 על שתוי עיין מה שכתבתי במשתדל במדבר ל"ה ל"ב.
- S. 80 שהוא פוסלני אין לו יחס עם מודרני מופרשני, ויש לו בזה ענין ארוך.
- S. 81 היה נוטלו את מנחתה, אינו אלא מעות הרפוס (אינו יודע איזה רפוס היה לפניך) וצ"ל היה נוטל.
- S. 83 «הוי מרבה לחקור, אים העבראִישען ווירדע דער אימפעראטף חקור אלליין שטעהען» אם הוי מקבל הוא במקום קבל, הוי מרבה לחקור, איננו במקום חקור, אלא במקום הרָבָה לחקור.
- S. 86 פֿדאָן איננו במקום פדהן, אבל נהי ל"ה מקבלים לפעמים צורת נחי ל"א, ובמקום פֿדם יאמרו פראן כאלו חיה השרש פרא.
- S. 89 סייח שהוא שם בהמה, לא יתכן שיהיה על משקל נַגַב וְחִיט, אבל הוא סִיח, או על משקל אחר. וכן פייס אין קריאתו פִּיס אלא פִּיס.
- S. 93 מררות איננו מן מרה, אלא מן ררה, וכבר טעו רוב המפרשים והמדקדים בהבנת בן נעות המררות, ולא ראו שהרל"ת דגושה, והמ"ם בו שמושיה, לא שרשית — שִׁלְקוֹת לא מצאתי, רק מצאתי שִׁלְקוֹת, רבוי נקבה כמו יִרְקוֹת.
- S. 94 גובאי, הוא ל' מקרא, יוצר גובי (עמוס ד' א'), כגוב גובי (נהום ג' י"ז) — רִבְעֵי אינו ענין לכאן, לולא תרצה לנקרו רִבְעֵי, ואם כך היתה קריאתם היו כותבים רבעאי. ואין ספק שהקריאה הנוהגת (רִבְעֵית, שִׁלְשִׁית) היא הנכונה.
- S. 95 קפן עמפֿענדליכקייט! והלא כל אשר מן המשקל הזה אינם אלא שמות התאר.
- S. 101 פירות גמורים, ידים טהורות וכו', מה חדוש יש כאן? וכי אין התנ"ך מלא מזה? ידים שופכות, רגלים ממהרות, עינים רמות, אבנים גדולות.
- S. 109 אבל, לא הזכרת מה שמצאנו מלה זו להוראת «אמה, כן הוא» עיין עירובין ל' ע"ב, ול"ז ומ"א.
- S. 110 אימתי, היה ראוי להזכיר אוהב גר עמוד 97.
- S. 111 אנב ואדרבא אין כאן מקומן, כי הן טוהרות ללשון ארמי (ועיין כ"ה ב' עמוד 176), וכן S. 116 לחי.
- S. 121 לענין קהלות ארץ כנען שכחתי הכתוב בציון תר"ב עמוד 143. ומי יתן וידעתי זה שנה שהיה בלבך לכתוב על לשון המשנה, וגם עתה הנני טוכן להיות בעזוריך בכל אשר תשיג ידי.
- ודע כי עבודה גדולה עברתי על טהברת נ' גבירול, ותהלה לאל עלה בידי לתקן כל המעוות בה, ולהבין כל דבריה, או כמעט כלם.
- מי יתן ותוכל לשלוח אלי ס' אור אסתה, וס' הפלאה שבערכיך, ודקדוק עוואלד 1844, ואני אתן את טהורים.

ואתה ידירי היקר שלום, ויהי נעם ה' אלהיך עליך יברך את כל מעשה ירך, והיית אך שמה בחג (האסיף לא לי ולך) הבא לקראתנו לשלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ה' תשרי תר"ו,

דירך שד"ל.

Nr. CDVI.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 584.

Vol. VII. Nr. 44.

5. 11. 1846.

ט"ז חשוון התר"ו.

לכבוד ידידי הקצין היקר והנכבד, רבא דעמירה מדברנא דאומתיה, מחר"ר יה"ש נ"י, שלום עד העולם.

בשבוע הזה שלחתי אל ווין תשלום המשתדל לס' דברים, ומיד פנית לעשות רשימה מספרים כ"י שלי, והנה היא לפניך.

ואמנם לענין שאלת ידידנו היקר האיש מרדכי נ"י כמה ישלח לכל עיר ועיר, מה אענה ומה אמר? הלא לך להשתדל למכור בארצך ובכל מקום שתראה, עד כדי להשיב כספך בשקך, ואת היותר תשלח אלי, ואני אפיצם בארצות הנגב מיעוטם במכירה ורובם בנתינה. אם אני אשלח למוכרי ספרים בפולין ובאשכנז, לא אקבל (אולי) אפילו פריטה קטנה; אבל אתה והוא (היקר דובס) לא תמסרו ולא תשלחו רק לאנשים ידועים ובחונים לכם. לכן אתם עשה תעשו וגם תוכלו, כי לכם המשפט. רק בעיר ווין יש לי שני אוהבים ידועים, הר"ר צבי הירש דוקעס והמרפ"ס בוש, ואולי ירצו להשתדל בשבילי במכירת הספרים, ומיד כשאדע שהתחילה מלאכת הרפ"ס אכתוב אליהם ואשמע מה בפיהם. וכבר קודם גמר הרפ"ס אכתוב עוד אליך ולדובס, ונדע מה נעשה. אך הדבר הנחוץ לי עתה לבקש ממך הוא שתכתוב לידידנו היקר הנ"ל ותברכהו בשמי ותודיעהו כי שמחתי מאד במכתבו אשר כתב אלי, והגני מבקש ממנו כי ביום צאת כאנען אחד מתחת המכבש אחרי תם ההגנה, והמרפ"ס ירפ"ס מהרף הוא כל העסקעמפלארע, ישלח נא לי ידידנו עקסעמפלאר אחד מהרף הוא, באגרת, או בקרייצבאנד, וזה למען אוכל להתבונן לאמי על כל דף ודף, אולי אמצא דבר להגיה ולתקן ולהוסיף בסוף הספר.

קינת רשבי"ג על ד' יקותיאל הנדפסת לבדה עם הערותי בלה"ק כבר היא תחת יד, כי פירשט שלח אותה אלי במתנה עם ס' האמונות והדעות מתורגם אשכנזית. קבלתי אגרת מהחכם הקראי פֿירקאוויץ. גם קבלתי מהחכם פינסקר ס' פינגער על הקדמוניות אשר נקבצו ובאו באדעססא. הרב שי"ר מה עושה?

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו
היקר דוכם וביתו שלום, כנפשכם וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ו מרחשון תר"ז.
ידידכם שד"ל.

אורת f הכתובה (כרשימת הכ"י שלי) לימין קצת ספרים היא להודיע
הזחובים אשר הוצאתי בעד הספרים ההם, כגון ראב"ע על התורה שנת קס"א,
עשיתיו שמיני, לזכרון כי נתתי בעדו f 8 C. M.

ספרים כ"י ביד שד"ל.

1 2 3 חומש עם תרגום, הפטרות, מגלות ואיוב, עם מסרה, קלף, קודם
שנת קע"א.

4 נביאים ראשונים ואחרונים עם רש"י ותרגום, קלף, קודם ק"ח, יפה מאד,
אבל חסר.

5 תרגום נביאים וכתובים, נייר, שנת רמ"ז, חסר.

6 רש"י על התורה, קלף.

7 ראב"ע וקצור רלב"ג על התורה, כתיבת ר' דניאל יעל, נייר, שנת ר"י.

8f ראב"ע על התורה, קלף, שנת קס"א.

9 רד"ק על ישעיה, נייר, בעיר Cesena שנת פ"ה לאלף השישי.

10f מחזור כמנהג בני רומה, ובגליון פירוש התפלה בלתי ידוע, וסי' המנהג

(הוא ס' תניא), ובסופו סדר העבור, וסי' המהלך לרמ"ק, וסי' ראשית לקח (דקדוק)

לר' שמואל בן יעקב, וכולל נ"ב פירוש אבות בלתי נודע (הנמצא ג"כ כמחזור

ויטרי), קלף, סכיבות שנת ק'.

11 מחזור מנהג צרפת, עם סדר עבודת אתה כוננת, קלף ישן נושן, חסר.

12 ערוך, קלף, ישן נושן, חסר.

13 בעל כנפים, עם ס' המכלול, חסר.

14 סדור רש"י (חסר בראשו), מדרש שוחר טוב, קצור סי' התרומה, איסור

והיתר, איסור והיתר בחרוזים, פי' התפלות מס' הרוקח (חסר בסופו), קלף שנת ב"ס.

15 רש"י על תהלים ומשלי שיר השירים ואיכה (חסר בראשו), ר' יוסף

קרא על איוב וקהלת, פי' בלתי ידוע על רות, אסתר ועזרא, ופירוש דניאל הגדפס

בשם רבנו סעדיה, קלף.

16f תרשיש ודיואן לר' משה זן עזרה, נייר.

17 מחזור מונפלייר, נייר וקלף.

18 מחזור ר"ה ויה"כ וסכות כמנהג בני רומה, עם סדר העבודה לראב"ע, קלף.

19 מחזור ר"ה ויה"כ וסכות כמנהג בני רומה, קלף, ישן נושן.

20 קינות ותחנונים מנהג רומניאה, עם שתי בקשות רס"ג, נייר.

21 פיוטים נכתבו בטיטואן, נייר, שנת תק"ה.

22f דיוואן ר"י הלוי, נייר, חסר.

23 תשעה באב ר"ה ויה"כ, מנהג מערבי, נייר.

24f מנחם בן סרוק (חסר בראשו), והשגות דונש עליו ועל רס"ג, קלף.

תתנ"א.

- 25 סדור עם אזהרות ר' אליהו הזקן, ויונה בלשון יוני, קלף.
 26 סדור כמנהג בני רומה, עם התוכחה הנדפסת, והבקשה הבלתי נדפסת, לבעל חובת הלכות, קלף.
 27 סדור כמנהג בני רומה, עם וידוי לרלב"ג, קלף.
 28f מאמר ביסודות לדון יצחק, ס' העצמים לראב"ע, ערוגת החכמה, ופרס המזמה, אגרת השבת, יסוד מורא, ס' השם, יסוד מספר (קמץ), תשובות לשאלות ר' דוד נרבוני, ס' האחד, יסוד מספר (גדול), כלם לראב"ע, ועוד ששה דפים לו, תחלתם: לך ה' הגדולה והגבורה, ועוד שער השמים המיוחד לו, ועוד ס' האלזיברא לר' שמעון מוטוט, ולקוטנים מס' המספר לארישמידש, נייר.
 29 מורה נבוכים, נייר וקלף, נכתב בעיר Salerno.
 30 סדור כמנהג בני רומה, קלף.
 31 סדור כמנהג בני רומה, קלף, כתיבת ר' אברהם פריצול, שנת רל"ה.
 32 כוזרי עם פירוש ר' נתנאל בן נחמיה ן' כספי, נייר.
 33 מחזור לשלש רגלים מנהג יון, נייר.
 34 תוספות ע"ז לר' אלחנן, ואחריהן עוד תוס' אחרות על ע"ז, קלף.
 35 תשובות קצת קדמונים, עם מכתב ר' אברהם בן הרמב"ם, נייר וקלף.
 36 37 תשובות הגאונים (גאוני בבל ושאר קדמונים), נייר.
 38 פתשגן, אשר לפנים קראתי שמו ס' יאר, נייר, שנת יאר.
 39 אותיות הנוח ובעלי הכפל לר"י חוני, קצת מעמי המקרא לן' בלעם, לשון למודים לר"ש ירחיי, שער ניקוד, שירת אלהים לי מגן לר"ת, העתקה חדשה.
 40 ס' כעין ילקוט נייר.
 41 חשבון המהלכות לר' אברהם בר' חייא, נייר, ברצלונה, תתצ"ו.
 42 הגיון הנפש לר' אברהם בר' חייא, אותיות השמים לאריסטו עם הערות מאת המתרגם ר"ש ן' תבון, פ' כ"ה הקדמות להרמב"ם, ס' הבהיר, פ' המרכבה לרד"ק מעשה זרובבל, נייר, קמ"ה.
 43 מהרי"ל עם מעשה החושים וסדר העבור ושאר ענינים, נייר, פאדובה.
 דל"ט.
 44 אקדמות מלין ותרגום עשרת הדברות, ופיוטים ארמיים, מנהגים, הלכות שחיטה, הלכות טרפות דרב גרשם, לוח השנים, קלף, כתחלת האלף הששי.
 45 אמרי נואש לר' שלמה בן משולם דאפירא, נייר.
 46—49 מחזור והראן, נייר, קודם שנת ת'.
 50 קונטרס ענינים שונים בכתיבת והראן, נייר, סביבות שנת ת'.
 51 מקדש מעט לר' משה, ריאטי, נייר.
 52 אגרות רחמנות, חברו בשביל עניים, בסרקסטה סביבות שנת ק"ס.
 53 חזקוני ומפרש אחר, חסרים, נייר.
 54 שני פירושים על התורה, חסרים, נייר.
 55 מוטוט על ראב"ע, נייר.
 56 דקדוק ושערי ניקוד, בלתי ידועים, ופ' ס' יצירה, לר"י ישראלי, חסר.

- 57 ס' הברית לר"י קמחי, העתקה חדשה.
58 מספר החכמות לאבונצר אלפראבי, העתקה חדשה.
59 תחכמוני צפנת פענח לר"ש דונולו, העתקה חדשה.
60 תפלה לרש"ג ושאר בקשות, נייר.
61 ס' העזר לר' משה הכהן, נייר, חסר.
62 כלמת הגוים ואל תהי כאבותיך, נייר.
63 עמודי גולה, שערי דורא, חיי עולם, דיני ממנות לראב"ן, סדר תפלה לתלמיד מהר"ם, מנהג טרוייש לר' יהודה בר אליעזר, מנהגים לר"ב שיץ, קצור ס' התרוטה, הלכות נדה, מנהגי מהר"ם, סדר פסח לר"י בכור שור, שלחן ארבע, תורת הבית, קלף.
64 עמק הבכא לר' יוסף הכהן, נייר.
65 ארון העדות, חסר, נייר, שנת ר"ד.
66 הלכות תשובה, מוסר השכל לרב האי, דרשות, שחיטה ובדיקה, ושאר ענינים, נייר.
67 הלכות שחיטה, פירוש אבות (ג' דפוס), פירוש האגדה, שערי צדק (שערי תשובה) לר' יונה, וה' דפוס בהלכות סעודה, קלף.
68 יסוד מספר לראב"ע, חכמת המספר בלי שם, ההתחלורת לאלפראבי, המעמים לבן אשר, ס' אלפראני (בתכונה), נייר.
69 פרקי אפוקראם עם פירוש הרמב"ם, מאמר על הקדחות העפושיות, ס' ארגוזה לאבן סינדה (הרפואה בחרוזים), גרם המעלות (המבוא הגדול למלאכת הרפואות) (העתקת ר"מ בן תבון), נייר.
70 פורת יוסף (כעין מנחת שי או תקון סופרים על התורה), נייר.
71 פירוש על הסמ"ג, נייר.
72 מאמר ג' וד' מן השמע המכעז, נייר, Pisa, רפ"ד.
73 מסלול ודרך (חכמת העבור) לר' רפאל שיהיה קודם שנת ת'.
74 מהלך שבילי הדעת, ולפניו ברכת המזון, מזמורים ופיוטים, קלף, רל"ח.
75 שירי ר' יעקב פראנסים, קצתם אויטאָגראַף, נייר.
76 פנקס פסקים, נייר, שמ"ד.
77 מראות הצובאות, מפרשת אחרי מות ואילך (ס' קבלה עם קצת מדברי הזהר כתובים בלח"ק), נייר, רס"א.
78 פירוש המלות על תנ"ך בלשון אשכנז, נייר.
79 שארית ישראל (פיוטים בכתיבה מזרחית), נייר.
80 פירושים על ראב"ע, קמ"ב, קצת מפרקי משה, ספר רפואות לר"ש דנרבונה, ביאור הלוחות לר' יעקב בר דוד בר י"ט פועל, ביאור מעשה כלי האצטרולב, פירוש האצטרולב, העתקת ר' יעקב בר' מכיר, ביאור כלי הקדקדן לר"י בר' מכיר, ביאור כלי אחר לר' יהודה בן אליעזר, נייר וקלף.
81 חכמת נשים (בלשון איטלקי וכתב עברי) לר' יחיאל. כהן בר משה בר יחיאל בר יוסף בר חיים מנוסקריו מנלות צרפת, שנת שכ"ה, בעיר Velletri, נייר, חסר.

- 82 מחזור אשכנז ליוה"כ, קלף.
 83 סדור מנהג בלתי ידוע, עם פרקי אבות בנסחאות משונות, קלף.
 84 חומש עם רש"י, קלף, חסר.
 85 מלחמות ה' לר"א בן הרמב"ם, נעתק מדפוס ווילנא.
 86 פנקס כללי דינים וליקוטים, ופירוש עיני הנדסה המפורים בש"ס, ופירוש לשון ראב"ע בשמות ג' י"ד ומ"ו, בלה"ק ובלשון איטלקי, לא נודע המחבר, נייר.
 87 פירוש לשון ראב"ע הנ"ל, בלשון איטלקי, נייר.
 88 חומש בל' אשכנז, נייר.
 89 מחזור בל' אשכנז, שנת רס"ד, נייר.
 90 בני הנעורים לאפרים לוצאטו (נעתק מהדפוס), ותולדות יצחק, לאחיו דודי ר' יצחק ז"ל.
 91 לוח מאמרי עין ישראל, נעתק מהדפוס, עם קצת תוספת מאת ר' יוסף לוצאטו אחיו של ר' דוד אשר הוליד את ר' ברוך זקני ז"ל.
 92 פנקס ר' אשר לוצאטו, רבו של אדוני אבי ז"ל.
 93 מגדל עז או תמתי ישרים לרמח"ל, מוגה יותר מהנדפס.
 94 מחזור אשכנז לד' פרשיות, פסח ושבעות, קלף, קודם ר"ס.
 95. 96 דיצ'אונאריו, או ס' שרשים מפורש בל' איטלקי, להרב שמחה קליטאני, אותיות א' ב' ג', אויטאגראף.
 97 מחזור אשכנז לד' פרשיות, פסח ושבעות קלף גדול חסר.
 98 מחזור אשכנז לד' פרשיות, פורים ופסח, קלף, חסר.
 99 אגדה של פסח, קדמונית (עם: אמרו כשירד, עיין כוזרי ג' ע"ג) קלף, חסרה.
 100 מחזור ר"ה ויוה"כ מנהג אפי"ם, העתקה חדשה.
 101 ח' דפים מפירוש המשנה להרמב"ם (מסכת ביצה) בלשון ערבי, קלף.
 102 דקדוק קצר בלשון איטלקי לשמואל רומאנילי.
 103 דקדוק בל' איטלקי לידידי שחבר"ל ז"ל.
 104 פירוש הטלות בל' צרפת, שלשה דפים והרבה חתיכות קטנות, קלף.
 105 שבע חקירות לר' ישמעאל בר מרדכי מוואלמונוני, וסגלות מאבן עזרא, העתקה חדשה.
 106 כללים להראב"ע (בדרכי הכנת המקראות), העתקה חדשה.
 107. 108. 109 חרושים מאדוני אבי ז"ל.
 110 שאנת אריה וקול סכל לר' יהודה אריה ממדינא, העתקה חדשה.
 111 פסיקתא דבשלה, העתקה חדשה.
 מלבד כמה שירים ופיוטים שהעתקתי מספרים כ"י.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 590.

Vol. VII. Nr. 49.

15. 12. 1846.

כ"ו כסלו התר"ו.

לכבוד ידידי היקר, החכם המפורא, המליץ הנשגב, הרב הגדול, מוה"ר יחיאל מיכל זק"ש נ"י, שלום עד העולם.

לששון ולשמחה לכבי היה לי מכתבך הנכבד, מלא חכמה וכליל יופי, והנני מודיעך כי במחזור כ"י מנהג אלגזירה, שבידך, אשר במוכך שלחת אלי הרשימה מכל הנכלל בו, מצאתי שלשה עשר פייטנים אשר לא מצאתי זכרם במקום אחר, ואלה שמותם למטה ראובן אברהם מואה, למטה שמעון אברהם ציארי, למטה לוי יצחק מועט, למטה יהודה מכלוף עמאר, למטה יששכר מנצור, למטה אפרים משה בן יהודה, למטה בנימן משה ציארי, למטה זבולן נהוראי אזוביב, למטה מנשה סלימאן, למטה דן סעדיה אזוביב, למטה אשר סעדיה זראפה, למטה נפתלי עמרם עמאר, למטה גד שמואל בן נסים.

הפייטנים אשר רשם היידענהיים הם פ', ואשר מצאתי אני עד היום הם שע"ג, ועליהם יש להוסיף עוד מ"ה או יותר הנמצאים במחזור רומאניה (כ"ח ד' 38), הרי לכל הפחות 418 משוררים, כלם רשומים בקונטרסים. (חוץ מאנשי רומאניה, כי אין הם; ההוא בידי וכשאפגנה אשאלהו מבעליו וארשמהו) עם רשימת כל הפייטנים הנמצאים לאיש איש מהם וכל מקומות מושבות כל פיוט ופיוט, באיזה מנהג ובאיזה יום הוא נמצא. כגון הראבי"ע נמצאו לו 135 פייטנים, ר"י הלוי (חוץ מהדיואן) 153, ר"י גיאט 176, רמב"ע (חוץ מהדיואן) 177, ר"ש גבירול 96. ואחר תשלום רשימת הפייטנים על סדר א"ב, רשמתי פייטנים שלא נרשם בהם שם המחבר, תחלה אותם שהם על סדר א"ב (רשמתי מהם עד היום 309), אח"כ אותם שהם בתשר"ק (26), אח"כ אותם שהם בסדר אחר, אח"כ אותם שהם בלי שום סדר (255), ואח"כ אותם שהם בלי חרוז (81), ועוד רשימת חלוקים אחרים כיוצא באלה.

כל זה פרי עבודת שתי שנים (מן סבת תר"ה), אך המלאכה רחוקה מן השלמות מאד, כי מלבד שיש לי עוד לרשום כל הנמצא במחזור רומאניה, וגם כל הנמצא במחזור הקראים (וכבר עשיתי ציון לקצת פיוטי ר"י הלוי ורשב"ג הנמצאים שם), עוד חסרו לי ספרי אויניון וקרפנטראס, ומי יודע מתי יבאו לידי. גם הוגד לי כי אנשי אפריקא יש להם מחזורים וספרי פייטנים נדפסים בליוורנו ובענגלאנדה, ומי יודע מתי יבאו לידי.

ומלבד כל החסרונות האלה, הנה המלאכה חסרה גם כן מצד אחר, והוא כי בכמה וכמה פייטנים אינני בטוח מן הטעות, כי לא כל אברהם הוא ראב"ע, ולא כל יהודה הוא ר"י הלוי, ולא כל יצחק הוא ין גיאט, ולא כל משה הוא

רמב"ע, ולא כל שלמה הוא ין גבירול, ומכל מקום אין ספק כי המשוררים האלה פעמים רבות חתמו שטם בקצרה, אברהם וגם אברהם, יהודה, יצחק, משה, שלמה, ועל מי יש לנו להשעין בזה כי אם על און מלין תבחן, וחדך ימעס ויבדיל בין מליצה למליצה, ואני עם היותי בלתי קטון בעיני מן הצד הזה, הנה לא אכחיש כי לפעמים לבי מפקפק ומגמגם כמה שאני כותב, וכמה פעמים חזתי ומחקתי מה שכתבתי, ולקחתי פיוטים מזה ונתתים לזה.

סוף דבר לא אוכל למחר ולהוציא מלאכתי החוצה, וכל מי שיעזור בידי להשלימה (כדרך שעזרתי אני לאחרים) מן השמים יעזרוהו. ועתה אבא לשאר עניני חכמה אשר במכתבך היקר.

מה שפירשת לא הרי השור ענין נזק, מלשון סורי, יפה פירשת, והיה זה לי להרוש גדול ולשטחה רבה, כי לא שיערתיו קודם לכן. אבל כמה שכתבת על שרש צבת רע בעיני כי לא חשת לעיין באוהב גר עמוד 118. וכן בענין השאלות "למדנו רכנו" ושאלות דרב אחאי, שכחת לעיין מה שכתבתי בכה"ע תקפ"ט 127, 128. ועל מה שכתבתי אז הנני מסיף עתה כי בדורות האחרונים נשתנה הענין מכמות שהיה בתחלה, ולא היה החמון שואל שאלות, אבל החכם הדרוש היה בוחר לו שאלה כרצונו, והיה משתמש ממנה ומן התשובה הראויה אליה, להכנס בדברים, ולהשטיע לעם דברי מוסר ולפרש להם פרישת היום. והנה השאלה והתשובה היה לו כעין Exordium והכל מעשה הדרוש, והאמורא אין לו חלק בכל זה כלל. ואני תמה מאד איך מצאה השערתך חן בעיני ידידנו הרב המופלא שי"ר נ"י, ואולי היה זה להיותו אוהבך, כי אתה והוא אוהבים את הראב"ע, ואתם מקיימים דברו אשר דבר "יבקש אדם שיהיה אוהבו, אולי יאמין בו" ואני לא כן אחשוב, אך אני אומר בהפך: "יבקש אדם שיהיה איהבו ומרחמו, אולי יזכיה על פניו מוטו". הן אמת כי כדור הזה דברי הראב"ע הם לבדם נכונים וישרים, וכן ראיתי באצטמגנינות שלי כי נרשאס אָדיו פֶּאָרִיט עולה בניטמריאה תר"ז, וכן יהיה הדבר גם מקץ ארבעים שנה, ואז בשנת תרמ"ז השנארה הנולדת מן האמת תהיה כמלואה (אָדיום), ואני לא אקוה להיות בחיים בימים ההמה, ואם ירצה ה' ויחייני עד הזמן ההוא, לא אמוש תורת אבי, ולא אמיר את מדותי.

וכן מה שהבאת סיוע מירושלמי דמגלה עאל ר' יהודה בן פזי ועבדה שאלה, איננו ראייה ברורה, כי יתכן שאין הכוונה שעשה מכאן שאלה ותשובה לפתיחת הדרשה, אלא אפשר שהוא על הדרך המצוי בתלמוד, כמערכא הא דר' פלוני לא שמיעא לחו, ובעי לה טבעי, או פלוני הא דר' פ' לא שמיעא ליה ובעי לה טבעי, והכוונה שהיה מלמד הענין לתלמידיו בדרך שאלה ותשובה, לא שהיה משמיע הענין להמון כדרשתו, והרבה יש להבדיל בין הלמוד לתלמידים והאמירה ברבים.

ועתה הנני להשטיעך מחשבה שעלתה בלבי.

זה כעשרים שנה החלתי לעשות לעקסיקון ללשון דמשנה, וקצת דונמאות ממה שעשיתי הבאתי בכה"ע תקפ"ט, והרבה יותר ממה שכתוב שם כמזכיר עמדי, אבל אח"כ עזבתי את ביתי ובאתי לכאן ונמשתי את מלאכתי, אח"כ גם בעיר הזאת עבדתי בה על דרך אחרת, והוא כי לקטתי מתלמוד ירושלמי ומן המדרשים מליצות

יפות עבריות, אשר אינן בתנ"ך. וגם מזה רפתה ידי, כעבור מלאכות אחרות אשר מְשַׁכְּנֵי אֱלֹהִים; אך תמיד נשארה בלבי התשוקה שתהיה המלאכה נעשית, ושתהיה נעשית על ידי איש יהודי וידידי.

גם ללשון ארמית מאד נכספה נפשי לראות לעקסיקון חדש שימלא מקום לעקסיקון של בוקסטארף, ושיהיה טוב ממנו מפנים רבים, שלא יאריך כל כך בדוגמאות מן התרגום, אך יאריך יותר בדוגמאות מן הש"ס ומן המדרשים, ושיכלול רוב למודי הכמה ומוסר הנמצאים בהם (וזה ג"כ נכספתי שיכלול הלעקסיקון האחר, העשוי ללשון המשנה) וכי' וכי'.

ואחרי ראותי שלא נגזר עליו שאעשה המלאכות האלה, אותך ראיתי ראוי והגון לכך, והנה אנכי מעיר ומעזר אותך שתקבל עליך אחת משתי המלאכות האלה או שתיהן, כי:

ראשונה הנני רואה אותך שוקד על לשון רז"ל, ומדקדק בשיחתם באהבה ובנפש חפצה.

שנית הנני רואה אותך בקי בלשון רוטי ויוני וסורי, הנצרכות מאד למלאכות האלה.

שלישית אתה אוהב את רז"ל, ולא תצא תקלרה מתחת ירך. רביעית אני נכסף שיחיה הסי נכתב בלשון רוטי כספרו של בוקסטארף, אתה בקי בכתיבת הלשון ההוא.

חמישית וגדולה היא אלי, אתה אוהבו של החכם שי"ר, ואולי תוכל להשיג ממנו רשיון לפרסם הרבה מרגליות שיש לו בערך מלים שלו, אשר בזולת זה דואג אני שעטו תמות חכמתו, וזאת דאגה, הסמאיכה אותי בלי פוגה.

ששית אתה ג"כ ידידי, וגם אני אהיה לך לעזר אם מעט ואם הרבה. שביעית מצנך ועיר מושבך (עיר גדולה של חכמים ושל ספרים), ותפארת שמך, ורבויו אוהביך, כל אלה יצליחוך לא לבד לעשות המלאכה, כי גם להוציאה לאור.

התכוונן בדברי, והודיעני משפטך עליהם. והיה אם לא תוכל להעמיס על שכמך המשא הזה, אז אפנה על ימין או על שמאל.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה היום כ"ו כסלו התר"ז,

ידיך שד"ל.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 591.

Vol. VII. Nr. 50.

15. 12. 1846.

כ"ו כסלו התרי"ז.

לכבוד ידידי המשכיל והננון, שוחר תושיה ומגלה תעלומות, הר"ר משה שטיינ-
שניידר שלום עד העולם.

בשבוע שעבר הגיעוני שני ספריך אשר שלחת אלי, מאמר הייחוד
להרמב"ם, והעתקותיך האשכנזיות מטיב שירי לה"ק אשר קראת בשם מן. והגני
מודה לך על תשורתך, ובשמחת לבב קראתי כה וכה קצת מדבריך, ומעמתי מתן
מנך, ורוחב מדעך בהערותיך למאמר הייחוד. ובהיות כי נודמן לי לכתוב לעיר
ברלין, לא רציתי להמתין ולכתוב אליך עד שאשלים הקריאה.

¹ ומדי כתיבי אליך אישמיעך הגהה אחת שמצאתי להגיה במאמר הייחוד,
והרכה תמהתי עליך ועל ידידנו החכם המופלא מוהר"ר שיר גי, איך נעלם הדבר
מכם.

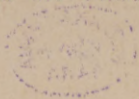
הנה בעמוד 10 שורה 4 כתבת: שהכורא ברא בקצוב (?) גלגל הירח חומר
פשוט וכו'. ובעמוד 11 ש' 2 כתבת: היה א"כ קרוב גלגל הלבנה מקיף וכו'.
ובעמוד 12 בסוף הערה 11 כתבת: ועוד אפשר לתקן כאן: והיה ממנו גרם הארץ
היה א"כ קצוב וכו'. ובעמוד 12 שורה 5 ודע שהדי גרמים אשר בקצוב גלגל הירח.

והנה ג"ל ברור כי מאמר הייחוד הנמצא בהמבורג היה כותבו איש אשכנזי
נורוב שבושיו עד נאמן על זה, והנה האשכנזים בדור ק' ורי היו כותבים הצר"י
והעיין דומות זו לזו, עד שלפעמים יקשה לקורא להבחין ביניהן. כגון במחברת
גבירול על הרקדוק הרפס דוקעס קעב יעאו שן חקוקי זשירק, ושטערן הרפס
ק. יעאו, וימים רבים נשארתי משמים על זה, עד שזכיתי וראיתי כ"י אשכנזי
שהיתה הצר"י בו דומה לעי"ן, ואז הבנתי כי צ"ל קצב יציאות שן חקוקים זשירק,
כלומר האותיות שהן ממוצא השנים הן זשירק. וכן כאן ג"ל ברור כי קצוב גלגל
הירח הוא מה שנקרא בשאר ספרים מקוער גלגל הירח, וכן בערבי מקער conea-
vitas, והוא מלשון קערה. והנה במקום קצוב צ"ל קעור, או קוער.

עוד אתמה עליך ועל הרב המופלא הנ"ל, איך הנחתם בעמוד 14 המלאך
העשיה 21, ולא ראיתם כי צ"ל המלאך העשירי ².

¹ מכלן ואליך נדפס בספר שני המאורות לה' משה שטיינשניידער (דפוס שני).
בערך הר"ז עמוד VI סורה י"ט—ליז.

² ע"כ נדפס כמו למעלה.

אתה עתה ברוך ה' צדק צדק תרדוף, וקודם שתיציא לאור כתבים קדמונים
קשי ההבנה, הלך אחר ב"ד יפה, הנמצא לכל דורשיו והוא לכל חליי המאנו
סקריפטען רופא, עץ חיים הוא למחזיקים בו והוא עדיין לעץ חיים מצפה, ואתה
שלום ורעיתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה
היום כ"ו כסלו תר"ז,

ידידך שר"ל.

Nr. CDIX.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 594.

Vol. VII. Nr. 53.

4. 2. 1847.

י"ח שבט התר"ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר דאקטאר יוליוס פֶּירשט שלום עד העולם.

סוף סוף קבלתי האריענט אשר שלחת אלי דרך מילאנד, ושמתני בו
כמצא שלל רב.

והנני נותן לפניך סי' יונה בל' יוני, מועתק בתכלית הדיוק כאשר הוא בירי
במחזור כ"י על קלף (הכולל ג"כ אזהרות ר' אליהו הזקן, אשר אשלח אליך פעם
אחרת), ואח"כ נעתק, בכתובה יונת על ידי בן אחות אשתי מיכאל קוזין (Cusin)
דקטאר יוריס, בחור משכיל ונבון בכל חכמה, היושב בעיר מולדתי ומולדתי מרי-
אסטי, והוא הוסיף ג"כ הערות כה וכה, כאשר תראה. והוא עשה ג"כ הקדמה,
אבל מחקתי אותה, כי הוא לא ראה החומש עם תרגום יוני דפוס קוסמנטינא
(ושלשה קפיטל מהתרגום ההוא כתובים ג"כ בוואלפיוס 26—1219—Biblio-IV)
thea), גם אין לו פנאי לעסוק בחקירות כאלה אשר אינן מאומנותו, לפיכך אין
הקדמתו בתכלית השלמות.

גם חזרתי והעתקתי קצת מדברי ר' דוד הכבלי, שכבר שלחתי אותם לר'
גבריאל פאלק ולא הדפיסם, והנם טמונים בתוך האגרת הזאת.

והנני נותן לפניך עתה פירוש ראשי תבות של ידידי החכם אלמנצי.

א"ב אהרן ברכיה ממורדינא

א"י אליעזר יונה Castelbolognese

א"מ אברהם מיכאל Fontanella

הא"ח[ה] חנניה אלחנן חי הכהן

חיד"א חיים יוסף דוד אזולאי

יא"ט יצחק אליהו מנחם Ascoli

י"ב ישראל בנימן Bassan

יוסף י"ח יוסף יעקב חי טיבולי (Tivoli) (לא סיפול)

י"ח יעקב חי ריקנאמי

י"ע יעקב יוסף עובדיה אלנאזי

י"ג ישראל נחמן דראביששער (לא דראהיששער)

י"צ יוסף צבי

י"ש ידידיה שלמה

י"ש"ש יעקב שמשון שבת' Sinigaglia

מ"ש מרדכי שמואל Ghirondi

ע"ה עמנואל חי Ricchi

צ"ה צבי הירש

ר"ה רפאל חיים מאיטליה

ר"י ר' יהודה Curiat

ר"מ ר' משה זכות

רמח"ל ר' משה חיים לוצאטו

ועתה ידוע יהיה לך כי המשיכיל זלמן שטערן מדפיס הפרחון (אשר הוא עתה בפארמא) יש בידו מנחם בן סרוק יקר מאד, הכולל השנות דונש, ותשובות תלמידי מנחם ותלמידי דונש ותשובות רבנו תם, והוא מוכן לשלוח אליך העתקת כל זה אם תתפטר עמו לתת לו שכרו, כי איש עני הוא. ואתה אם רצונך להוציא לאור Corpus Grammaticorum, זה יהיה כמו עדי זהב למלאכתך. אם תרצה לכתוב אליו תוכל לתת האגרת בתוך אגרתך אלי.

והנני נכסף מאד לראות ביבליאטעקא יודאיקא שלך.

ומה עשית בקינת רשב"ג על ר' האי?

ועתה חזק ידידי, ושלח אלי דברים חדשים, ואני אשלח אליך דברים עתיקים.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום והארבעת שלום וכל אשר לך שלום,

כנפשי וכנפש החותם פה פארובה היום י"ח שבט תר"ז,

ידיך שד"ל.

Nr. CDX.

An Herrn Marcus Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 595.

Vol. VII. Nr. 54.

5. 2. 1847.

י"ט שבט התר"ז.

לכבוד ידידי ואדוני המהולל ברב התשכחות מהר"ר מרדכי דובס נ"י שלום עד העולם.

ביום אתמול קבלתי מכתבך הנחמד וגם הסי אשר שלחת אלי במתנה, ובכל נפשי אודה לך על זה ועל זה. והיום קבלתי אגרת שנית מהמדפיס בוש,

האומר כי ודאי בית אוצרי נשלח בחזרה מעיר הממלכה לעירך, רק שהצענזור
 תמאן שיודפס השיר דרך ארץ, וגם בהקדמה נמחקו קצת דברים, ואני אין זה רע
 בעיני כלל, כי מה לי אם לא אחזור ואוציא לאור עתה מחברת דרך ארץ?
 וכמה שירים ועינים אחרים יש בידי לתת במקומה. וכן אם אסיר מן ההקדמה
 קצת דברים שדברתי נגד לשונות העמים, אין רע בזה. ואולם הנה בכל לכבי
 אברך על הרעה, כי כל דעבדון מן שמיא לשב, כי לשונתי נתעכבה הדפסת
 הספר, כי מתוך כך ראיתי והבנתי כי לא טובה היתה עצתי אשר יעצתי שלא
 לשלוח עוד מכתבי בספרים מלוקטים, כי סף סוף אי אפשר שיתפשט בית אוצרי
 בכל העולם, ויותר יתפשטו דברי בצאתם לאור במקומות שונים, ורק על ידי כן
 אוכל להגדיל תורה ולהאדירה. והבנתי זה בראותי סי' הליכות קדם שנדפס
 באמשטרדם, כי אז הכה לבי אותי ואמר לי: מי יודע כמה כחורי חמד בארץ
 הוללנגד יתלחבו באש אהבת התורה והחקירה ובהאבת לה"ק, בראותם דברך
 המפורזים בארצם, וכמה מהם מעולם לא יראו בית אוצרך היוצא בארץ רחוקה;
 ועתה השמר לך ושמור נפשך מאד, פן יקויים כך מקרא שכתוב מונע בר יקבוחו
 לאום. גם עתה מקרוב שלח אלי האיש מנדל שטערן שני קונטרסים אחרונים
 מכוכבי יצחק, עם בקשה שאשלח לו מכתבים לתת בספרו. גם פירשט שלח לי
 ארבע שנים מן הארבענטי, וקצת ספרים אחרים, למען אוסיף לשלוח אליו מכתבים.
 והנני רואה כי מאחר שהדור חפץ בספרים מלוקטים, בעלי מחברים שונים, אם
 אוציא את עצמי מן הכלל, אחמא לאלהים.

לכן אברך את ה' שלא נתקיימה עצתי, והנני מוכן להסיר מהקדמתי כל
 המאמר המתחיל: וכבר הייתי כפעם בפעם מצטער ואומר בלבי וכו' עד: "אם היו
 הדברים הרעים נדפסים לבדם" ובמקום הדברים האלה כה יהיה דברי:
 וכבר פעמים רבות צעקו עלי תלמידי ויודעי שמי, כי כבד עליהם להביא
 אל ביתם כל הספרים הכוללים קצת ממכתבי, וכפרט כאן באיטליאה הספרים ההם
 לא נתפשטו רק מעט ואינם נמצאים אפילו אחד בעיר; על כן עתה גמתי בלבי
 לאסוף ולבנים פזורי מכתבי ונפוצות מאמרי לקבץ בספרים בפני עצמם. אך יען
 וביען נתקיימה כי בחדס האל (וכו').

לכן אם יודע לך ידידי ואדוני היקר שחזר הס' לעירך, ושאינ מניעת
 הצענזור רק על דרך ארץ ועל מה שכתבתי בהקדמה על הלשונות החדשות,
 הנני מבקש ממך שתאסף אל ביתך הדרך ארץ עם השיר הנוסף בסופו, ובהקדמה
 תמחוק המלות: ומלשון רומי נשתרכב המנהג גם בשאר לשונות לקרוא לדרכי
 היושר *honneur, Ehre*, ולאיש ישר הולך *homme d'honneur, ehrlicher Mann*
 ומליצות רבות כאלה, והמליצות האלה הן אבני נגף — ובמקומן תכתוב: והמלה
 הזאת והנמשכות מטנה הן אבני נגף (וכו' כמו בכ").

כי אדוני תודיע כל זה לידידנו היקר יה"ש, ותברכהו בשמי, ואתה תבך
 כשתדע דבר מן הצענזור תמהר ותודיעני.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
 וכנפיש החותם פה פאדוכה היום י"ט שבט תר"ה,

ידיך שד"ל.

Nr. CDXI. (1)

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 596.

Vol. VII. Nr. 55.

25. 2. 1847.

ט"ג אדר התר"ז.

Nr. CDXII. (2)

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 598.

Vol. VII. Nr. 57.

1. 3. 1847.

י"ג אדר התר"ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטאר יוליאוס פֿירשט שלום עד העולם.

גם כי עדיין לא קבלתי תשובה לאגתי הקודמת מיום י"ח שבט, (ובטעות כתבתי כ' שבט, ואח"כ ראיתי כי כ' שבט היה יום שבת), הנני נותן לפניך היום תחלת אזהרות ר' אליהו הזקן, והוא $\frac{1}{3}$, ואם תרצה אשלח אליך השאר, ואחריהן אשלח אליך אם תרצה גם אזהרות ר' יצחק בר ראובן. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ג אדר תר"ז.

ידידך שד"ל.

משה חפץ לא חי מאה שנה.

ביארהבוך של בוש לשנה זאת הוציא לאור החכם היקר דקטאר ציונין *Einen gefundenen Brief*, ובכלל דבריו נמצא כי החכם משה חפץ בעל ס' מלאכת מחשבת היה בן 100 שנה כשנעשתה צורת פניו הנרפסת בספרו.

(1) נדפס בראש ספר השבועה, חלק ראשון: השבועה תלמידי מנחם בן יעקב ו' סרוק ה"ה ו' קפון יהודה ו' דוד ויחזק ו' גיקטיליה על השבועה דוגם בן לברט הלוי אשר חלק על מנחם רבם, חלק שני: השבועה תלמיד דוגם הלוי בן לברט, ה"ה יהודי אבן שש אשר הטיב על דברי מנחם בן סרוק, לא נודעו בלתי היום ויאלו כעת לאור עולם עפ"י כ"י יבן יהוד בעולם עם הערות מוסכמות ובאור סגנון לשון ומבוא לקורות לשון עברי ע"י זלמן בן מו"ה גאטפילעב ו' כ"ט סטערן. ויין 1870; עיין רשימת נפשות מאמרי גד"ל עמוד שמ"ו—ש"ן מספר LIII.

(2) נדפס בבשלתו בליא בליטערראטורבלאט דעם אריענטס 1847 עמוד ר"ס—רס"א, ובלתיק בלבנון חרזיו עמוד ש"א.

הדבר הזה שבזבז גדול הוא, וכבר נפל בטעות הזאת גם החכם De Rossi, אך תמיהה גדולה יש לי על חוקר עמוק כצונץ איך לא ראה הטעות, וגם אם המכתב איננו שלו, איך לא הוסיף עליו הערה אחת להודיע אמת הדבר.

תחת צורת פניו של בעל מלאכת מחשבת הנדפס בשנת 1710, כתוב כך:
משה חפץ פה בתמונה, בשנת ע"ת בן מא"ה שנה.

מלת מאה היא כתובה בכתב-יד יותר גדולה, ושני קוים עליה, הכל כמו במלת ע"ת, ומי לא יבין כי צחוק עשה לנו ר' משה חפץ, ושהוא לא היה רק בן 46 שנים כחשבון מלת מא"ה? ואם היה בן מאה שנה ממש, מה מקום לאותם שני קוים על מלת מאה כמו על מלת עת?

ועוד שנית, כל המסתכל בצורה ההיא ורואה משה חפץ בקווצותיו תלתלים שחורות כעורב, ויורדות על כתפיו, בעיניו יראה ובלבבו יבין שלא יתכן שיהיה האיש ההוא בן מאה שנה.

שלישית, בדברי המחבר בהקדמתו, ובדבריו המגיה (דוד בר שלמה אלטאראס) בסוף הספר, אין זכר ורמז שהיה המחבר זקן כא בימים, אבל המגיה אומר עליו כדברים האלה: "אחלי יכוננו דשנים ורעננים יהיו ימיו בטוב ושנותיו בנעימים. ויאמר די לצרותיו ונסו יגונותיו ואנחותיו, ותרכינה סרעפותיו ושטחותיו, ויזכה לעשורת ספרים אחרים, תומים ואורים, כאות נפשו המשכלת" הכזה יהיה מה שיתפלל אדם על אוהבו בן 100 שנה?

רביעית, בשנת 1700 מת גרשם חפץ בנו בכורו ויחידו של משה, והוא בן שבע עשרה שנה, ובשנה ההיא נדפס ס' יד חרוזים, מלאכת הבחור ההוא, ואביו מקונן על בנו בראש הספר, ובתחלת דבריו כתוב: "כי המר שדי לי מאד בי יד ה' הויה, בנעורי גדלני פאב יסור יסרני יה" הרי מבואר כי בזמן מיתת בנו היה הוא משה עדיין בימי נעוריו וזה יצדק אם היה אז בן 36, לא אם היה בן 90. חמישית, בסוף ס' יד חרוזים מן הדפוס הנ"ל נדפס ההספר שנעשה על מיתת הבחור גרשם חפץ, והספדן מסיים בדברי תנחומין לר' משה אביו, ובכלל דבריו: ויראה בנים ובני בנים עוסקי תורה וכו'. היתכן לומר כזאת על איש בן 90 שנה, אחרי מיתת בנו יחידו?

ששית, יש בירי תנ"ך דפוס ויניציאה עם פירוש המלות הקשות בלשון איטלקי, ונדפס התנ"ך ההוא בשנת חרות על הלחת (1678), וכראשו נדפס שיר אחר, וכראשו כתוב: "כראות אחד מן התלמידים על דלתי התורה שוקדים ומתמידים שלמות ויופי המלאכה שמורה בכל וערוכה נעשתה כדן וכשורה פתח ושר את השירה" ובשולי השיר התום: משה בכ"ר גרשון חפץ י"ץ והנה אם בשנת 1710 היה משה חפץ בן 46 שנה, יצדק היותו בשנת 1678 אחד מן התלמידים, כי היה אז בן 14 או בן 13; אבל אם בשנת 1710 היה בן 100, א"כ בשנת 1678 היה בן 68, ואיך יתכן לוטר עליו שהיה אחד מן התלמידים? גם יש לדעת כי מלות כראות אחד מן התלמידים וכו' כתובות בכתב רש"י, רק מלת אחד כתובה בכתב מרובע, ולא מצאתי פתרון לזה, אלא כי גם כאן צחוק עשה לנו משה חפץ, והיתה כוונתו לרמוז כי היה אז בן י"ג שנה כחשבון מלת אחד.

ואחרי הראיות האלה הלקוחות מספרים נדפסים אנגדה ואספרה קבלה שיש בידי מאחד מרבתי.

החכם ר' מרדכי יצחק קולוניאה (אחיו של הרב המפואר le Chevalier Abr. de Cologne), ומת זקן מאד בשנת 1824, ואני שמעתי מפיו ששמע מרבתי ששמעו מרבתיהם כי חכמי דורו של משה חפץ כששמעו מה שהכין לכתוב תחת צורת פניו, אמרו לו: אל תעשה את הדבר הזה, כי הדברים האלה אין ראוי לצחק בהם; והוא לא שמע אליהם, ולא עברה שנה עד שנאסף אל עמיו — והנה משה חפץ לא מת בשנת ת"ע, אף לא בשנת תע"א, אבל מת בתחלת שנת תע"ב, בסוף שנת 1711, עיין מצבת קבורתו בכיכליאטעק של וואלפויס חלק ד' עמוד 1213, ושם כתוב: היתה מנוחתו יום שבת, סדר הנה הוא לך כסית עינים, התע"ב. ויהי מה, הרי מבואר כי הזקנים אשר היו בימי משה חפץ יודעים היו כי לא בן 100 שנה היה, אלא כי דרך צחוק וצחות כתב בן מא"ה שנה. ואחרי שהיה משה חפץ בן 46 שנים בשנת ע"ת, ומת בשנת תע"ב, נראה לי כי מה שכתוב במצבת קבורתו.

פי אל דבר לך: רב! למנוחתך

צא בן חיל, בא בשנת חמ"ד תך

נ"ל כי במלות בן חיל נרמזו שהיה בן 48 שנה במותו, כחשבון מלת חיל. ודע כי בוואלפויס כתוב לך בשנת חמדתך, אבל על האבן כתוב (בעדות אחד מתלמידי היושב בוויציאה מקום מיתת משה חפץ) בא בשנת חמדתך.

Nr. CDXIII. (1)

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 599.

Vol. VII. Nr. 58.

6. 4. 1847.

כ' ניסן התר"ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטר פֿירשט נ"י שלום עד העולם.

ביום י"ב אדר שלחתי אליך תחלת אוהרות ר' אליהו הזקן, והיום הנני נותן לפניך ההמשך, ופעם אחרת אשלח לך התשלום. גם הנני נותן לפניך מאמר על חיי ר' משה חפץ, ומודעה על שני כ"י יקרים מאד.

(1) נדפסו מקצה בלתיק ומקצה בלי"א בליטעראטורבלאט דעס אריענטס 1847 עמוד ר"ז—ר"ט, עמוד שפ"ו גורה ב'—מ', עמוד שמ"א—שמ"ד, ושם הערות לכמעריך בן. נדפסו בלתיק בלבנון תרכ"ו עמוד ס"ו.

וחנני יושב ומצפה מתי תבא אלי באגרת ומתי תשלח אלי המשך האר-
יענט, כי בלאו הכי ירא אני שמא אינך בחיים, או שמא האריענט עבר ובטל מן
העולם. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
הכו"ח פה פאדונק היום כי ניסן תר"ו, ידיך שד"ל.

והכסף מן ווייגעל מתי יבא?

ידידי הנכבד ר"י אלמנצי עתה מקרוב קנה כמו מאה ספרים כ"י, ואדבר
עתה על שנים מהם.

סדר רב עמרם גאון

תחלתו: עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא, לרכנא יצחק בריה
דרבנא שמעון, חביב ויקר ונחמד עלינו ועל ישיבה כלה, שלום רב ורחמים מן
השמים יהי עליך ועל זרעך ועל כל חכמים ותלמידים ואחינו ישראל השרויים שם.
הס' הזה נכתב באיטליאה אולי זה מאה שנה, ונעתק מכ"י שנכתב בעיר
רודוס (Rodi) על ידי משה בר יצחק גרסיאן (Graziano) במטת שנת קפ"ו, והוא
74 דפים אקטאף, והוא כולל סדר הכרכות והתפלות והמנהגים. והנני מעתיק מה
שמצאתי בס' הזה בענין הפיוטים:

וכן אמר רב נוטרונאי גאון ז"ל בהכדלת מוצאי שבת אם אומר הכדלת
ישראל ממצרים, כגון הכדילני דודי מטמאת פתרום, דלאו הכדלת שבת מחול היא,
הרשות בידו. ואמת נהיג הכל (?) זאת פּעֵלָה ימינך אין מנהג לוטרה במתיבתא
ולא בבית רבינו שבבל כל עיקר, אלא אמת ואמונה כל זאת וקיים עלינו —
ולומר סליחות (בתענית) כך ראוי, כשמגיע ש"ץ כחנן המרבה לסלוח, אינו
חותם, אלא מתחיל בסליחות, ובתחלת סליחות הרבה מנהגות יש, יש שמתחילין
כי על רחמיך הרבים, ויש שמתחילין בפסוק רצוי סליחה, ויש שמתחילין לא
בחסד ולא ברחמים באנו לפניך, ויש שמתחילין אבינו מלכנו אבינו אתה, אבינו
מלכנו אין לנו אלא אתה, אבינו מלכנו רחם עלינו, סלח לנו אבינו כי חטאנו
מחול לנו כי פשענו, עד סוף הסליחות —

ועשרת ימים שבין ר"ה ליוה"כ בשחרית ומנחה אומר אבינו מלכנו, ומשכימין
בכל יום לבתי כנסיות לפני עמוד השחר ומבקשים רחמים וכך מתחילין, אומר
ש"ץ אשרי יושבי ביתך ועונין אחריו עד תחלת ה' ידבר פי, ואומר ש"ץ קדיש
ומתחיל ואומר לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, מה נתאונן (וגו') נחפשה דרכינו
ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שבים, אתאנו על שמך ה' עשה
למען שמך, בעבור כבוד שמך כי אל מלך הגון ורחום שמך, לא בחסד ולא
במעשים באנו לפניך, כדלים ורשעים דפקנו דלתך, מה נאמר לפניך יושב
מרום ומה נספר לפניך שוכן שחקים, מה נאמר לפניך כי בושנו במעשינו,
ומה נספר לפניך כי נכלטנו בעוונינו, מה נאמר לפניך ה' אלהינו מה נדבר
ומה נצטדק, אנו בושים במעשינו ונכלמים בעווננו, אלהינו בושנו ונכלטנו
להרים אלהינו פנינו אליך, כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמתנו גדלה עד
לשמים, כי עונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו מספר, כי עונותינו עברו
ראשנו כמשא כבד יכבדו ממנו, אם עונות תישמר יה (וגו'), אם עווננו ענו בנו

(וגו), מקוה ישראל ה' מושיעו בעת צרה, אל תבא כמשפט עמנו (וגו), אין
 כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך, מי אל כמוך (וגו), יש ב ירחמנו (וגו), תתן אמת
 (וגו), כי לא על צדקותינו (וגו), אל מלך, ויעבור, וחטאה ונקה, למען שמך ה'
 וסלחת לעוננו כי רב הוא, סלח לנו אבינו כי חטאנו מחול לנו מלכנו כי פשענו,
 כי אתה ה' טוב וסלה (וגו), כי עמך הסליחה (וגו), שוב מהרון אפך (וגו), שוב
 למען עבדיך (וגו), שובה ה' עד מתי (וגו), שובה ה' חלצה נפשנו והושיענו
 למען חסדך, שובה ה' רבבות (וגו), שובה ה' ארת שביתנו (וגו), שובה משובה
 ישראל (וגו), שובה ישראל עד ה' אלהיך (וגו), קחו עמכם דברים (וגו), וקרעו
 לבבכם (וגו), דרשו ה' בהמצאו (וגו), יעזוב רשע דרכו (וגו), סלח נא לעון העם
 הזה (וגו), ויאמר ה' סלחתי כדברייך, הטה אלהי אונך ושמע (וגו), ה' שמעה ה'
 סלחה (וגו), אל מלך, ויעבור, זכור ה' חרפת עבדיך (וגו), זכור רחמייך ה' וחסדיך
 (וגו), זכור ואל תפר בריתך אתנו, זכור ה' מה היה לנו (וגו), הביטה וראה את
 אנוחותינו, הביטה וראה את בשתנו, האזינה ושמע את אנקתנו, הביטה וקבץ
 את גליותינו, הביטה ומחה את דמעתנו, הביטה וראה את הריגתנו, הביטה
 ושמע את זעקתנו, הביטה ורפא את חליינו, האזינה ושמע את וידוינו,
 הביטה וסדר את טמאתנו, הביטה והעלה את ירדתנו, הביטה והסר את
 כלימתנו, הביטה ולחץ את לוחצינו, הביטה וראה את מצוקותינו, האזינה ושמע
 את קולנו, הביטה ובקש את רדיפתנו, הביטה וראה את שוממותנו, הביטה ושמע
 את תפלתנו, הביטה וקבל את תחנתנו, הביטה וראה כי אין לנו אלוה אחר אלא
 אתה, הביטה וראה כי אין לנו עוזר וסומך אלא אתה, הביטה וראה כי אין לנו
 גואל ומושיע אלא אתה, הביטה וראה כי אכלונו אויבים, הביטה וראה כי בלעונו
 צרים, הביטה וראה כי ישללונו בוזים, הביטה וראה כי המטונו זאבים, הביטה וראה
 כי אכלונו ככל פה, הביטה וראה כי הכבידו עלם עלינו, הביטה וראה כי כלתה
 רוחנו, הביטה וראה כי נקטה נפשנו, הביטה וראה כי אין לאל ידנו, היינו חרפה
 לשכנינו (וגו), היינו משל בגוים (וגו), היינו ישחוק לכל עמים נגיתם כל היום,
 היינו כיתומים אשר אין להם אב וכאלמנות אשר אין להן רועה, אתה הוא מלכנו
 אלהים צוה ישועות יעקב, בשמך נבוס קמינו, אל תזכר לנו עונות ראשונים מהר
 יקדמונו (וגו), אל תקצוף ה' עד מאד (וגו), עשה כמו שאמרת וזכרתי את בריתי
 יעקב (וגו), ועשה כמה שאמרת וזכרתי להם ברית ראשונים (וגו), עשה כמו
 שהבטחתנו ואף גם זאת (וגו) ורחם עלינו כמו שכתוב כי אל רחום ה' אלהיך
 (וגו), שמע את נאקתנו כמו שכתוב וישמע אלהים את נאקתם (וגו), ראה בעינינו
 כמו שכתוב וירא אלהי את בני ישראל וידע אלהים, קומה עזרתה לנו (וגו),
 אל תרחק ממנו כי צרה קרובה (וגו), עזרנו אלהי ישענו על דבר (וגו), נשא
 עינינו אל ההרים מאין יבא עזרנו, עזרנו מעם ה' (וגו), למען שמך ה' וסלחת
 לעוננו כי רב הוא, למען שמך ה' תחיינו בצדקתך תוציא מצרה נפשנו, שמרה
 נפשנו והצילנו אל נבוש כי חסינו כך, תם ויושר יצורנו כי קיונך, פדה אלהים
 את ישראל מכל עונותיו פודה ה' נפש עבדיו (וגו), ה' חננו לך קוינו (וגו),
 אל מלך, אליך נשאנו את עינינו היושבי בשמים, נשא עינינו אל ההרים

מאין יבא עזרנו, עזרנו מעם ה' (וגו'), אל יתן למוט רגלנו אל ינום שמרנו, הנה לא ינום (וגו'), הנה כעיני עבדים (וגו'), חננו ה' חננו (וגו'), רבת שכעה לה (וגו'), חננו אלהים כחסדך רוב רחמיך מחה פשענו, עשה עמנו כמה שאמרת אנכי אנכי הוא מוחה (וגו'), עשה כמו שאמרת מחיתי כעב (וגו'), עשה כמו שאמרת למעני אעשה (וגו'), עשה כמו שאמרת למען ציון לא אחשה (וגו'), שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו, הלעולם תאנף בנו (וגו'), הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך, רצית ה' ארצך (וגו'), נשאת עון עמך (וגו'), אספת כל עברתך (וגו'), ויבטחו בך יודעי שמך (וגו') אליך זעקי ונמלטו (וגו'), כך בטחו אבותינו (וגו'), בטחו כה' עדי עד (וגו'), ה' הושיעה המלך (וגו'), הושיעה את עמך (וגו'), הושיענו אלהי ישענו וקבצנו מן הגוים (וגו'), הושיענו אלהים כי באו מים עד נפש, להי הושיעה (וגו'), פנה אל תפלת הערער (וגו'), כי שומע אל אביונים ה' (וגו'), כי לא בזה ולא שקץ (וגו'), שומע תפלת עדיך (וגו'), שמעה תפלתנו ה' וישועתנו האזינה אל דמעתנו אל תחרש, שמע קולנו ה' וקבל ברחמים את תפלתנו, שמע ה' קולנו נקרא וחננו ועננו, קולנו שמעת אל תעלם אוזן לרוחתנו לישועתנו, כי לא על צדקותינו (וגו'), ה' שמעה ה' סלחה, ואם יש שהות כלילה אומר סליחות כמו שירצה, אל מלך וכו' כשחמאו ישראל במדבר. עמד משה בתפלה לפניך וכקש רחמים על עמך, וכך אמר בתפלתו, מלכי ואלהי סלח נא לעון העם הזה (וגו'), ואתה הישבתו כדברי טובך, בשרתו ואמרת לו סלחתי כדברך, וכן כתוב בתורתך ויאמר ה' סלחתי כדברך, ולירושלים עירך אמרת לה הנני נשפט אותך (וגו'), ואנו בושים במעשינו ונכלמים בעווננו, נשחרו פנינו מפני חטאינו, ונכפפה קיטתנו מפני אשמתנו, ואין לנו פה להשיב ולא מצח להרים ראש, והיאך נעזי פנינו או נקשה ערפנו לומר לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו (וכו'), אשמתנו מכל עם בושנו מכל דור (וכו'), כחנו לנכרים, ועדיין לא שכנו מתעייטנו והיאך נעזי פנינו או נקשה ערפנו, והיאך נאמר לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו, אבל חטאנו, לעינינו עשקו עמלנו (וכו'), תעינו כצאן ואבדנו, ועדיין לא שבנו מתעייטנו, והיאך נעזי פנינו, אבל חטאנו, ויחן ה' אותם וירחם ויפן אליהם למען בריתי את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה, חננו אלהים כחסדך רוב רחמיך מחה פשענו, הרב כבסנו מעווננו ומחטאתנו מהרנו, כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו, כרחם אב על בנים ירחם ה' עלינו, כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו, כי אין בטות זכרך (וגו'), לא המתים (וגו'), ואנחנו (וגו'), היספר בקבר (וגו'), היוודע (וגו'), חוסה ה' על עמך ואל תתן (וגו'), יודע בגוים לעינינו (וגו'), לא לנו ה' לא לנו (וגו'), למה יאמרו (וגו'), ואלהינו בשמים (גי'), אלהינו שבשמים חוס ורחם עלינו, אלהינו שבשמים חוס וחמול על שאריתנו, איש שמע קול תפלתנו, איש יכמרו רחמיך על פלישתנו, איש במל מעלינו גזרות קשות, איש חדש עלינו גזרות טובות, איש אל תבא במשפט עמנו, איש תעמוד לפניך זכות אבותינו, איש שלח ברכה במעשרה דינו, איש שלח רפואה לחולי עמך, איש הצמח לנו ישועה בקרוב, איש קרב קץ גאולתנו, איש אל תתנו בנפש

צרינו, א"ש [בשל?] מאויי רשעים עלינו, א"ש (אל) תפק זממם בנו, א"ש אל
תכלה גחלת הנשארתי, א"ש אל תבא במשפט עמני, א"ש אל תדיננו כחמאתינו,
א"ש אל תשלם לנו כגמולנו, א"ש קרע רוע גזר דיננו, א"ש מחוק שמרי חיובתינו,
א"ש כתבנו בספר חיים טיבים, א"ש כתבנו בס' זכרון, א"ש כתבנו בס' זכויות,
א"ש כתבנו בס' מזונות פרנסה וכלכלה, א"ש החזירנו בתשובה שלמה לפניך,
א"ש ברך ישנה זה ופירותיה, א"ש זכרנו בזכרון טוב מלפניך, א"ש זכרנו כפקודת
ישועה ורחמים, חמאנו עם אבותינו העיינו והרשענו, ה' אלהים אל תשחת עמך (וגו'),
אתה תקום תרחם ציון (וגו') אתה ה' אל תרחק איילותינו לעזרתני חושה, חושה
לעזרתנו אלהי תשועתנו, אתה ה' לא תכלא רחמך ממנו חסדך ואמתך תמיד
יצרנו, אתה ה' לעולם תשב (וגו'), ועתה ה' אבינו אתה (וגו'), כי אתה אבינו (וגו'),
היטיבה כרצונך את ציון (וגו'), אז תחפוץ (וגו'), בונה ירושלים ה' (וגו'), והוא
רחום (וגו'), עשה כמו שאמרת לא אעשה חרון אפי (וגו'), רפאנו ה' ונרפא
הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה, בורא עולם כמדת רחמים בשל גזרות מעמך
ישראל ברחמך הרבים, רחום וחנן חמאנו לפניך רחם עלינו, אב הרחמים מלא
רחמים חמאנו לפניך רחם עלינו, ארון הסליחות חלר'ע, בוחן לבבית חלר'ע, גולה
עמוקות חלר'ע, דובר צדקות חלר'ע, הדור כנגלאות חלר'ע, ותיק בנחמות חלר'ע,
זוכר ברית אבות חלר'ע, חוקר כליות חלר'ע, טיב ומיטיב לבריות חלר'ע,
יודע כל נסתרות חלר'ע, כובש עונות חלר'ע, לובש צדקות חלר'ע, מלא
זכויות חלר'ע, נורא תהלות חלר'ע, סולח חמאות חלר'ע, עורה בצרות חלר'ע,
פועל ישועות חלר'ע, ציפה עתידות חלר'ע, קורא הדורות חלר'ע, רוכב ערבות
חלר'ע, שומע תפלות חלר'ע, תקיף בעולמות חלר'ע, אל חנון שמך אל רחום
שמך בנו נקרא שמך ה' עשה למען שמך, עשה למען אמתך, עשה למען בריתך,
עשה למען גדלך, עשה למען דתך, עשה למען ימינך, עשה למען כסא כבודך,
עשה למען כבודך, עשה למען אוהביך שוכני עפר, עשה למען משה ואהרן, עשה
למען דוד ושלמה, עשה למען שוממורת ירושלים, עשה למען הריסות מזבחך,
עשה למען שרפת היכלך, ע"ל עניים ואביונים, ע"ל יתומים ואלמנות, ע"ל ישרים
וצדיקים חסידים ותמימים, ע"ל תינקות של בית רבן שלא חמאו, ע"ל גמולי חלב
שלא פישעו, ע"ל שמך הגדול הנכבד והנורא ישנקרא באהבה עלינו, עננו אבינו
עננו, ע' בוראנו ע', ע' גואלנו ע', ע' דורשנו ע', ע' אלהי אברהם ע', ע' פחד
יצחק ע', ע' אביר יעקב ע', ע' עזרת השכמים ע', ע' משגב אמהות ע', ע' מחיה
המתים ע', ע' המלך הקדוש ע', ע' הרוצה בתשובה ע', ע' המלך המשפט ע',
דעני לאברהם בטורא דמוריה ענינך, דעני ליצחק על גבי מדבחא ענינך, דעני
ליעקב בבית אל ענינך, ד' ליוסף בבית אסירי ע', ד' לאבהתנא על ימא דסוף ע',
ד' למשה בחורב ע', ד' לאהרן כמחתייא לקרשא [?] ע', ד' לפנחס כד קם מגו
כנישתא ע', ד' ליהושע בנגלא ע', ד' לשמואל כמצפה ע', ד' לדוד במערתא
ע', ד' לשלמה בירושלם ע', ד' לאליהו בהר הכרמל ע', ד' לחזקיהו בחלותו ע',
ד' לאלישע ביריחו ע', ד' ליונה במעי הדגה ע', ד' לחנניה מ' וע' ענינך, ד'
לדניאל כגוב ארין ע', ד' למרדכי ואסתר בשושן הבירה ע', ד' לכל צדיקי וחסדי

ע', ד' לתבירו לבא ע', ד' למכי רוחא ע', ד' למסכיני ע', ד' לעשוקי ע', ד' לארמלתא ע', ד' ליתמי ע', ד' לאיילתא בעידן מולדהון ע', ד' לאסורי פרזלא ע', ד' לנחותי ימא ע', ד' למהלכי מדברא ע', ד' לכל מאן דעקא ליה ע', ד' לכל מאן דמירירא ליה ע', רחמנא ענינך מלכא רמא ורחמנא וחננא ענינך, מלכא רמא ורחמנא חוס, מלכא רמא ורחמנא וחננא טוב, מלכא רמא ורחמנא וחננא שיויב, מכניסי רחמים הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים, משמיעי תפלה (וכו') כמו בסליחות אשכנו ופילין, יזכור אהבתם ויחיה אותנו במרם שלא תאבד שארית יעקב, כי צאנו של רועה נאמן היה לחרפה, וישראל גוי אחד למשל ולשנינה, מהר עננו ופדנו מגזרות קשות, והושיע ברחמיך הרבים משיח צדקך ועמך, מחי ומסי ממת ומחיה (וכו') כמו בסליחות) הא רווי נפשין בנדין ומרין (וכו') דלא ניהו גמירא בשכירה, מן דבשמיא לך מתחנינן כבר שביא דמתחנן למאריה (וכו'), מן דבשמיא לך מתחנינן כעבדא דמתחנן למאריה (וכו') דגורת לאבהתיך ולא נהדר דיקס מן קמך, מתרצה ברחמים ומתפתה בתחנונים התרצה והתפתה לדור עני ומדולדל, א"מ חננו ועננו כי אין בני מעשים עשה עמנו צדקה למען שמך והושיענו, ונפלין על פניהם, ואומר ואנחנו לא נדע מה נעשה, ואם רצה לומר סליחות ופסוקים הרבה ממה שתקנו ראשונים, ופזמונין ממה שתקנו פייטנין אומר — ואם רצה לומר במגן ומחיה פיוט, כל מה שירצה יאמר —

ואם ירצה צבור לומר קרובה אומר, כגון אשען במעש אורח (אמר שד"ל הפיוט הזה נמצא במנחה בני רוטה במוסף יוה"כ, והוא לר' יוחנן הכהן), ואומר אתה בחרתנו מכל העמים, כמו היחיד, וכשמגיע עד לפני ה' תטהרו מתחיל ואומר פסוק של יום, ולא פסוק אחר, כי יש שאומרין שבעת ימים קודם יוה"כ, ויש שאומרין אצל צל, ויש שאומרין אשנך, מפני שכלן שוין ויש בהן הזאות [?] ויודוין והן חובת היום, ואומר סדר עבודה, וכשמסיים אומר חמש סליחות בלבד מפני טרח צבור, ואלו הן חמש סליחות, כי לא על צדקיתנו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים וכו', אל ארך אפים אתה, וירד ה' בענק, ואומר סליחה, וכך כוללן, ואומר וכשחטאו ישראל במדבר וכו', ואומר ודוי אתה יודע רוי עולם וכו' —

ובתפלת מנחה אין אומרין לפנינו לא קרובה ולא רחמים, אלא אחר שמסיים תפלתו אומר אבינו מלכנו כשם שכתבנו למעלה, והכי אמר רב נטרונאי גאון מחסה במנחתו של יוה"כ, אין אומר ש"ץ אתה כוננת וסדר עבודה ולא בשחרית, אלא במוסף בלבד —

ומנהג של ישיבה בשחרית אומר ז' (סליחות) ובמוסף ו', במנחה ובנעילה ג' ואם יש פנאי אומר חמש סליחות —

וש"ץ יורד לפני התיבה בתפלת נעילה ואומר מן ומחיה לדור ודור ובכך ובכך ובכך, וחותר המלך הקדוש, ואומר אתה בחרתנו, וכשמגיע עד לפני ה' תטהרו אומר אבן מעמסה (אמר שד"ל הוא פיוט נמצא בקצת מחזורים כ"י כפי מנהג בני רוטה ובשלוש קהלות Asti, Fossano, Moncalvo עדיין אומרים אותו, ולא נרמז בו שם המחבר), ואם יש שהות ביום אומר אחר אבן מעמסה ג' סליחות,

ופותח כי על רקמיך הרבים וכו', אל ארך אפים אתה וכו', ואומר ג' סליחות ואומר כי אתה סילחן לישראל ורצה ומודים ושים שלום וברכת כהנים ונופלין על פניהם ואומרין רחמנא חסאן, ויושבין, ואומר ש"ץ אבינו מלכנו, ואנחנו לא נדע מה נעשה, עשה למען שמך הגדול וכו' —

ומכניסין את הלולב, אבל קודם גאונות כך (?) אומר ש"ץ הושענא ועונין אחריו הצבור ואומר ש"ץ הושיענו ורחם עלינו ה' אלהינו למען שמך הגדול הגבור והנורא שיתקדש ויתגדל שמך בעולם ככתוב על ידי חוץ והתגדלתי והתקדשתי ונדעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה', והושענא במקומות האלה נוהגין לומר כי האי גונא, כל שבעת ימי החג לאחר שמסיים ש"ץ תפלת המוספין אומר הושענא, אלפא ביתא או שנים וכיום ז' אומרין הרבה —

צדוק הדין על המת, הצור תמים פעלו (וגו') הצור תמים ככל פועל, ומי יאמר לו מה תפעל, השליש בתחת ובמעל, מטית ומחיה מוריד שאול ויעל, הצור תמים ככל מעשה (וכו' וכו') —

עד כאן מה שראיתי ללקט הפעם הזאת מסדור רב עמרכ, ודע כי בט' באב אין זכר ורמז לקינות, זולתי מגלת קינות, הלא היא איכה ישבה בדד. ואע"פ כן אין ספק אצלי שכבר היו בימי רב עמרם (זה אלף שנה) קצת הקינות הנוהגות אצלנו, אלא שלא חש להזכירן מפני שאין חובה. ודי לנו מה שראינו שכבר הזכיר קצת פיוטים ודרך כלל כבר הזכיר פזמונין שתקנו פיימונין.

ואגב אודיע כי בפסקי תוספות מס' מדות ס' ד' נזכר הני מיידי ופיוטי והביאו החכם צונין בספרו Gottes. Vortr. ע' 380 ולא פירש מה הוא זה מיידי ואני נ"ל שהיא מלה יונית ורומית Theodia ענינה תהלת האל, כלו' שירה, ופיוט בשבח האל.

גם ידוע תדע כי סדור רב עמרם אשר לפני, אע"פ שהוא עקסעמפלאר שלם ובלתי חסר לא דף ולא חצי דף, הנה נראה כי המעתיק השמיט קצת דברים מראש הס' כי אחרי נתינת שלום לר' יצחק בר שמעון ולכל ישראל השרויים שם אין ספק כי רב עמרם הביא דברי השאלה, בשלימות או בקיצור, וכאן כל זה חסר, ואחר מלות השרויים שם, כתוב כך: וסדר אלו מאה ברכות כלי כך השיב רב נטרונאי בר הילאי ראש מתיבתא דמתא מחסיא לבני קהל אליסאנו על ידי ר' יוסף מאור עינינו, ולברך כל אחת ואחת בשעתה כמו שמפורש בפרק הרואה אי אפשר מפני מניפות ידים (וכו' וכו'). גם ידוע תדע כי בקצת מקומות נ"ל שיש בס' זה תוספת דברים שנכתבה תחלה בגליון ואח"כ הועתקו בתוך הס' כגון: ולא מצאנו בסדר אוחילה, אבל בספרד נהגו לומר, אוחילה לאל אחלה פניו (וכו' וכו').

הלשון שהביא בעל מאור עינים פרק ז' מסדור רב עמרם, הוא ככתבו וכלשונו בכ"י אשר לפני, גם תכנת שבת נמצא בכ"י זה. בתפלת רבנו של עולם בשחרית נוסח הכ"י הזה הוא בנוסח רשב"ש (עיין ראפאפארט רבנו נתן הערה 29) וכן הוא כי כל מעשינו תהו ובהו וימי חיינו הכל לפניך שכן כתוב בתורתך (?) ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל, אבל אנחנו וכו'.

1) סודי רוֹיָא, פ"י ס' יצירה, וס' חכמת הנפש

לר' אליעזר מגרמזא, כתיבת יד ר' אליהו המדקדק

בשביל הקארדינאל Egidio da Viterbo בשנת 1515

שלושת הספרים האלה כתובים בקובץ אחד בתמינת אקטאף בעל 600 דפים (בלעטטער) כלם כתיבה אחת, והיא כתיבת המדקדק המפורסם ר' אליהו בחור, והוא כתב אותו במצות הקרדינאל המפורסם Egidio da Viterbo, כמפורש בסוף הס', כאיפגראפיו זה לשונו: אמר המתנצל הכותב הספר הזה, אל יאשימני אדם כאשר ימצא בס' הזה מעותים (אמר שד"ל ר' אליהו היה מדקדק אבל היה אישכנז) עד אין חקר, כי הנני נשבע ביוצרי כי כפל כפלי כפלים היה בהעתק אישר לפני, ואני תקנתי מהם הרבה והרבה, ולפעמים הנחתי מקום פגמי כתיבה אחת או שתיים כאשר לא הבנתי את ענין הכתיבה ההיא, וכתבתי הספר הזה לאחד מחסידי אומות העולם איש תם וישר מכהני כמות שנמו אגוישמינו, שמו אדון זדייו, ראיש וקצין על כל כהני הבמות הנזכרים אישר בכל מדינות ארץ הנוצרים. השם יזכהו להגות בו ולהבין מה שכתוב בו ובשאר ספירי ספריו אישר קנה והכתיב והוציא ממון רב, ועוד ידו נטויה להוציא ממנו עד שיהיו לו כל הספרים הנמצאים אצלנו (sic) והשלמתי הספר הקרוש הזה היום יום ד' שהוא יום הישענא רבה רע"ו, אישר ראיתי בו ראשי בצל הלכנה, ברוך ה' כי מוכחח אני שלא אמות השנה הזאת נאם הסיפר אליהו בר אישר הלוי אישכנזי המדקדק.

תחלת הס' הוא: „ברוך חכם הרזים שחלק מחכמתו ליראיו" ונמצא בדפוס בס' רוֹיָאֵל הנדפס באמשטרדם דף ז' עמוד ב', ומשם עד דף כ"ד באמצע עמוד א' עד מלות „ובתפלין כתיב מי כעמך ישראל" הכל לקוח מס' זה הוא ס' סודי רוֹיָאֵל (בגיטט' אלעזר) עם קצת חלופי נסחאות, ודע כי בדרך ח' עמוד ב' קודם מלות: „לעולם היא אדם ערום ביראה" אחר מלות „ואח"כ לך סוד המרכבה" הישמיטו המדפיסים המלות האלה הנמצאות בכ"י אישר לפני וז"ל: „כאשר קבלתי מפי רבנא יהודי החסיד, כאשר קבל מאביו רבינו שמואל החסיד, וגם קבלתי אני מפי אבא טורי הר' יהוד' אני אלעזר הקטן, וגם כאשר בינתי בספרים ובמדרשים, ואכתוב לך דבר רבור על אפניו, ועזרת שדי עמדי לכתיב כאשר עם לבבי ואלהי ישראל יורני ויגל עיני במאור תורתו, ואאלפך חכמה לאהבה את ה' וללכת בדרכיו ולדבקה בו" כל זה הישמיטו המדפיסים, כדי שלא יודע שם המחבר, למען יאמינו הפתאים מה שכתוב בשער הספר: זה ספרא דאדם קרמאה שנתן לו רוֹיָאֵל המלאך.

ס' סודי רוֹיָאֵל כולל 375 דפים, ומובאים בו דברי הרבה מפרקי היכלות דר' ישמעאל, ומפרקי ר' אליעזר, והרבה עניני מגיטטריאות וחילופי אותיות, ודברים הרבה על שם הויה ועל שם בן ע"ב וזולתם, ופירוש מרכבת יחזקאל, ושאר

1) מכאן עד סוף האגרת נדפס בלי"ח בליטטראטור בלאטט דעם אריענטס כ"ח נח"ו 1847 יריעה כ"ב עמוד ס"א—ס"ב—ס"ד, ובלה"ק בלבטון תרכ"ו עמוד ס"ז.

הדברים הנקראים חכמת הקבלה, אבל קבלת ר' אלעזר מגרמזא משונה מאד
מקבלת המקובלים האחרונים, ואין כאן המקום להאריך על זה.
ס' יצירה ופירושו כולל 90 דפים, והפירוש הנדפס במנוסחה ומיוחס לר'
אלעזר מגרמזא, אינו אלא קיצור קטן מהפירוש הזה.
ס' חכמת הנפש מתחיל בשיר שקול, ראשי תיבותיו אלעזר הקטן, וז"ל:

'אמר לך עליון זמר רנינותי
'האל קראתיך מעם נגינותי

ובסוף הספר עוד שיר שקול נרמז בו בראשי תיבות בן הרב רבי יהודה
חזק וז"ל:

'בראש נשמה היא רואה בעין רוח
'בלב יצירתה יוד הוד וזרוח
'דמוי הלא חיה זכה קדשתה
נפשי תברכה בקר כחדשתה
רוחי ונשמת יאמרו זמירותי
שבח והלל רון ביצור ושירותי
יומם וגם לילה רגע ועונותי
אמר לך עליון זמר רנינותי:

בגליון הסי' הזה יש כה וכה מלות בלשון רומי, אשר מסתמא כתב אותן
הקרדינאל Egidio בעל הספר.

גם אני יש בירי סי' כ"י על קלף כולל סי' המכלול לרד"ק וסי' בעל כנפים,
ובגליון יש הערות מר' אליה המדקדק, כתיבת ידו, וגם ביני שיטה קצת מלות
בלשון רומי, אולי כתב אותן הקרדינאל הנ"ל בזמן שהיה למד לה"ק עם ר' אליהו.
פאדובה ניסן תר"ו, שד"ל.

An Herrn Israel Deutsch in Beuten (Ober Schlesien).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 600.

Vol. VII. Nr. 57.

9. 4. 1847.

כ"ג ניסן התר"ז.

לכבוד הרב החסיד המקנא לה' ולתורתו, החכם המפורסם, כש"ת מוהר"ר ישראל דייטש נ"י, רועה צאן קדשים בעיר ביימען, שלום עד העולם.

הנני הנני לחוות דעתי ולהעיד על מה שנודע לי בענין העוף הנקרא בלשון איטלקי Fagiano ובאשכנזי Fasan. אמת הוא בלא ספק כי כאן באיטליאה העוף הנ"ל הוא בחזקת מהרה גמורה והיתר גמור בלא שום פקפוק. גם בדקתי באוצרי לשון אשכנזי אדעלונג ואחרים, וגם בס' תולדות בעלי חיים להצרפתי המפורסם Buffon, ובכלם מצאתי כי מה שנקרא Fasan בל' אשכנזי הוא עצמו מה שנקרא Fagiano באיטלקי, Phasianus ברומי, Faisan בצרפתי, וכיוצא בזה בשאר לשונות. גם עיניתי בס' מערכי לשון, וחקרתי דבריו ומענותיו אשר כתב נגד בעל הערוך ונגד בעל מוסף הערוך, באמרו כי פסיוני הנקרא בתלמוד כעף מהור, הוא זה הנקרא פֶּאָזָאן, ולא מצאתי בהם ידים מוכיחות וראיות נכוחות. כי הנה עקר ראיתו הוא שהתלמוד (יומא ע"ה ב') מזכיר פסיוני בין העופות הנוסעים (צוג' פֶּעֶנְעֶל), וידוע כי הפֶּאָזָאן ממקימו לא ימושי. אבל הראיה הזאת בטלה מעיקרה, כי התלמוד לא אמר ארבעה מיני עופות נוסעים הן, וכמה עופות נוסעים יש לנו מלבד אלה (חסידה ותור וסוס ועגור), אבל התלמוד לא אמר אלא ארבעה מיני שליו הן, והיתה כוונתם להזכיר העופות הדומים לשליו, אם בצורתם אם בטעם בשרם, ואם בכחינה אחרת בלתי ידועה אלינו, ואין שום צורך שיהיו העופות ההם דומים לשליו בענין הנסיעה ממקום למקום. ומה יאמר החכם רמ"ל אם יראה בספר Encyclopédie (כמו למטה) והראיה השנית שהביא החכם רמ"ל היא כי רש"י תרגם פסיוני פרדיץ, ומי טכבד את רש"י יותר ממני? אבל בדבר שאינו תלוי בחכמה ובסברא אלא בידיעת הלשונות ובקבלת אבות, כדאי הוא בעל הערוך שהיה בקי בלשונות, ושגולד במשפחה מפוארה של חכמים גדולים ובעיר גדולה של חכמים מפורסמים, לסמוך עליו ועל קבלתו, ולא זו בלבד, אלא ראוי להתבונן כי הפֶּאָזָאן באיטליאה הוא מצוי, אבל בצרפת (בערות Buffon) ובפרס בצפונה (כמו שהוא עיר Troyes מקומו של רש"י ז"ל), הוא בלתי מצוי, והוא יקר מאד, ורק על ידי תחבולות והוצאות רבות הוא מצוי בהיכלי מלך. אשר על כן אין לתמוה אם לא היה הפֶּאָזָאן נודע לרש"י, ונתחלף לו בפרדיץ, ולמה בפרדיץ דוק? מפני שהוא ממינו, כאשר הבאתי מס' אנציקלאפדיע של D'Alembert וחקריו בערך Faisan, oiseau que la plupart des méthodistes rangent sous un même genre avec la perdrix, la caille etc.

הגם על החכמים האלה יתמה, יען הביאו הפאזאן באגודרה אחת עם עופות הנסיעה?

ואולם מה שהעיד החכם המפואר הרב רמח"ל ז"ל כאמשטרדם (כמובא בשו"ת דברי דוד סימן ט"ח) על האווזות שהובאו לפני חכמי הישיבה, ואמר שהם מאותם הנאכלים בערי איטליאה ונקראים פאייסאני (כך נדפס בס' דברי דוד), אין ספק אצלי כי לא על הפאזאן היתה עדותו, כי באמת אין הפאזאן ממין האווזות כלל ואין חרטומו כחרטום האווז ולא קף רגלו כקף רגלה, ומלת פאייסאני הכרתובה כאן אין בידי לכוונה ושאלתי לזקני העיר ולבני הכפרים אם יש שום אווז הבר הנקרא כן, ואין מניד לי; וקרוב הדבר כי האיש ההאללאנדי אשר שמע המלה האיטלקית מפי רמח"ל לא שמר אותה בזכרוני כדיוק וכצמצום, ורק כמה שנים אחר מיתת רמח"ל הגיד את דבריו אל הרב מלדולא, והוא הדפיסם כאשר שמעם עד מפי עד, ולא רמח"ל חתים על העדות הזאת, וכזה צדקו המגמגמים שאמרו שאין להביא ראיה מעדותו של רמח"ל, כי באמת הוא על אווזות העיר, והפאזאן איננו ממין האווז.

ודע כי הלכתי לפרסם הקצינים המפוארים עדלען אונד רישטער טרעוועס דע באנפיל, ושם ראיתי פאזאנען רבים מכמה מינים, ונתביר לי שאינם דומים כלל לאווז, אלא לתרנגול, גם לקחתי בידי פאזאן אחד שחוט (ששחטוהו הגכירים כדי לאכול), וראיתי כי רגליו כרגלי התרנגול, לא כרגלי האווז כלל. ואחד מאוהבי ומאוהביהם של הגבירים הנ"ל (בחור משכיל יהודי) הגיד לי כי בעיני ראה אגרת שנאה להם מעיר ווען, מאיש אחד אישכנו העוסק במסחר העופות היקרים. שהיה מבקש מהם שיתפשו עמו לתת לו ב' פאזאנען בכסף או בחליפין בעופות אחרים וזה ראיה כי העוף הנקרא פאזאן כלשון אישכנו הוא עצמו הנקרא Fagiano בלי איטלקי.

כי על כל אלה נ"ל ברור שהעוף הנקרא פאזאן בל' אישכנו ראוי גם לאנשי אישכנו לנהוג בו היתר, על סמך קבלת אנשי איטליאה, ואם לבך נוקף מפני המחלוקת הנזכרת כש"ע י"ד סוף סימן צ"ב, חזי מאן גברא רבא קא מסייע לי, הלא הוא הרב המופלא בעל ת"ט, שכתב בספרו הנכבד להם חמודות פ"ג דחולין סימן שכ"ג כי המקומות שאינם אוכלים איזה עוף מפני שאין להם שום קבלה לא אסור ולא מותר, סומכין על אותם שיש להם קבלה שהוא מותר עכ"ל, ואמנם שתהיה לאנשי אישכנו קבלה שהפאזאן אסור, הוא דבר שאין לקבלו בזולת ראיות ברורות, כי אמנם העוף הזה הוא מצוי רק מעט בארצות הצפון, ואכילתו דבר יקר בתכלית, ובפרט בדרות הקידמים, שהיו עשירי ישראל מפורים ממנום בנמילות חסדים ובכבוד התורה, ולא בפרדסים ובתפנוקי מלכים, לא היה עולה על דעת יהודי צפוני לאכול פאזאן, ונמשך מזה שלא נשארה בארצות ההן שום קבלה על העוף הזה, לא אסור ולא מותר, עד כאן מה שנודע לי ומה שנראה לדעתי הקצרה בענין אכילת הפאזאן. ולענין הלל הזקן, מהיכן נודע להרמב"ם שהיה חוטב עצים, עדיין לא מצאתי בזה דבר.

ואתה אדוני וידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ג ניסן תר"ז,

ירדך שד"ל.

Nr. CDXV. (1)

An Herrn M. E. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 603.

Vol. VII. Nr. 60.

12. 5. 1847.

כ"ו אייר התר"ז.

(1) נדפס בכוכבי ירחק ל"ה, וזין 1868 עמוד ט"ו — י"ח.

Nr. CDXVI.

An Herr Dr. S. Frensdorf, Oberlehrer in Hannover.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 602.

Vol. VII. Nr. 61.

13. 5. 1847.

כ"ז אייר התר"ז.

לכבוד החכם היקר, אוהב התורה והמחקר, הר"ר זלמן פֶרענסדארף נ"י שלום
עד העולם.

הן הראני אתמול שלשום ידידי המשכיל הר"ר זלמן שטערן (אשר נסע היום
Auch gegen Luzzat— לחזור לארצו) באגרתך אליו כתוב כדברים האלה לאמר—
to fand ich mich einmal aufzutreten gedrungen, und zwar etwas
derb, doch hoffe ich dass auch dieser liebenswürdige Gelehrte wis-
senschaftlichen Freimuth zu schätzen wissen wird.

ויען מכל מלמדי השכלתי, באתי היום לשחר פניך, למען תערוך לפני דברי
השגתך כאשר המה כדפוס, ומה שגיתי תבין לי.
כי תראה את הרב מהר"ש מייער העומד על התורה ועל העבודה בקהלתך
החמודה, תברכהו בשמי, ותאמר אליו כי יקר בעיני מאד, מן היום אשר ראיתי
באריענט 1842 לי"ט בלאטט 689 איך יגע ועמל להחזיר נשמות לעצמות היבשות
אשר היו קבורות בפאפפנדעקקעל אשר היה על האלשיך שבידו. והנה אני כבר
אספתי בפנקסי שמות ת"ק פייטנים, ועדיין לא מצאתי את ר' ששון הלוי ואת ר'
אלעזר הכבלי, על כן שמחתי מאד במציאתו אשר מצא, ויותר שמחתי במה שמצא
שם שם לחן אלעבאסי, גם זון אלעבאסי, כי הנה המשקל הזה עת שערי רצון להפתח,
שהוא לפי מכתא שלנו בעל י"א הכרות, הוא היותר נהוג עתה בין משוררי איטליה,
והקדמונים היו משתמשים בו רק בסוגר, אבל הדלת היו מוסיפים בסופה יתד אחת
והיתה הדלת בעלת י"ב הכרות, כגון אראה פני תבל ידידי זועפים

יתנכרו אלי ולא נפרו

ואני לא הייתי יודע מי הוא שהתחיל לעשות שירים שיהיו כל טוריהם
Endecasyllabi בשתי ידות, האחת אחר שתי תנועות, והשנית רחוקה ממנה יתתי
תנועות, כמו שהוא המנהג אצלנו היום. הן אמר כי הראב"ע הפר: כי אשמרה שבת אל
ישמרני, כל טוריו Endecasyllabi עם ב' ידות, וכן עשה גם לפניו ר' יהודה
הלוי בשירו

על אהבתך אשתה גביעי

שלום לך שלום יום השביעי (מחזור ויטרי ודיואן ר"י הלוי)

וגם לפני שניהם היו הקדמונים נוהגים בענדעקאסיללאבי, בעלי שלש ידות,
כגון ר' האי גאון בכקשתו הידועה: שמע קולי אשר ישמע בקולות.
אבל המשקל הנהוג אצלנו לא מצאתיו לאחד מן הקדמונים קודם ר' יהודה
עבאס והוא אהב אותו מאד, כי הנה ששה שירים מצאתי לו עד היום הזה,
וארבעה מהם שקולים במשקל הנהוג אצלנו, והם:

1. עת שערי רצון להפתח

2. ערכו תהלות עז בני אפרים (שפתי רננית)

3. עת שערי כהמים לך נפתחו (מחזור רומניא)

4. עמדי יחדתי עלי משמרת (שם)

והחמישי גם הוא Endecasyllabus, אבל בלא ידות, והוא: על היכלי
אנכה יומם ולילה.

ורק השישי איננו Endecasyll. והוא: על עב קל ממרום (שפתי רננות, גם
מנהג בני רומא, לנעילה). על כן בצדק ובמשפט ראוי לקרוא לענדעקאסיללאבו
שלנו "משקל עבאס" והשם הזה לא ראיתי ולא שמעתי, עד אשר קם החכם
היקר מוהר"ש מייער, ופקח עליו את הגל והוציאו מן המקום אשר היה קבור שם.
והנה ידוע כי עבאס ענינו בערכי אריה, והוא כינוי ליהודה (ע"ן אריענט
1845 ליט' בלאטט 171), וידוע גם כן כי הפייטנים הנוצרים הכניסו החרוז בלשון
רומי, והשירים ההם נקראים leonini, והנה לנו במקרה שם אחד כעצמו למין ממיני
שירי לה"ק ולמין ממיני שירי לישון רומי.

את כל זה תגיד למהר"ש מייער (ולכל מי שתרצה, הן בפה, הן בכתיב),
ואתה שלום וכל אשר לך שלום, והדבור בלשון קשה (derb) תשמור אותו
כשיזדמן לך להשוף מערומי המתפארים במה שאין בהם, המשחיתים כרם החכמה
בשקריהם ובפחזותם, ותרחיקו מאתך כדברך על הישירים בלבותם, המבלים ימיהם
על תלמי אדמת החכמה, לעבדה ולשמרה בזעת אפיהם, ובלי תקות שכר, והמשרתים
את משרתיה, ואוהבים את אוהביה, כאשר הוא החותם פה פאדובה היום כ"ז
אייר תר"ז,

ידיך ועבדך שד"ל.

בקונטרס המסורת לידידנו היקר מהר"ל דוקעס מצאתי שיר אלהים לי מן
(אשר שלחת אליו) מיוחס לר' יעקב מנורטהויון, ואני כבר ייחסתי אותו לרבנו תם
בן בתו של רש"י, ואולי על דבר זה תפשת אותי. ואני נכספה נפשי לדעת, אילי

יש אתך ראיות המצדיקות את רפאפורט המכחיש היות ר"ת מחבר שירים שקולים, נגד עדות מחזור ויטרי ובעל עומר השכחה. ובשבוע זה הראני ידידנו הר"ז שטערן שירי ר"ת בענין מחלוקת מנחם ודונש, והם שירים שקולים, והוא אמר לי כי בכלל דבריו מזכיר "זקני רבנו שלמה" א"כ בהכרח רבנו תם הידוע היה ג"כ מחבר שירים שקולים. ולולא שהיו השירים השקולים חביבים לר"ת, היתכן לר' אליעזר תלמידו שיבא לפניו בשאלה (כ"ח ז' 33), וישים בראשה שירים שקולים? ולא בלבד ר"ת, כי גם ר' אליעזר מגרמיזא, אשר היה גראָב ואונגעד בילדעט הרבה יותר מר"ת, גם הוא חבר שירים שקולים בספרו חכמת הנפש אשר ראיתי כ"י.

ועתה מהר אפוא ידידי והודיעני על מה תרובני, ואם שגיתי אודה בקהל רב, ואם שגית אגלה את אזנך, ודרך שקר אסיר ממך; ובין כך ובין כך שלום ואחווה יהיה בינינו, אהבה ורעות במשכנותינו, ויצו ה' אתך את הברכה מעתה ועד עולם, שלום על ישראל.

שד"ל.

Nr. CDXVII.

An Herrn B. Goldberg in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 604.

Vol. VII. Nr. 62.

18. 5. 1847.

ג' סיון התר"ז.

לכבוד החכם היקר הר"ר בער גאלדבערג נ"י ברכה ושלום עד העולם.

על ידי ידידנו המשכיל הר"ז שטערן ראיתי וקנתי לוחותיך וס' חופש מטמונים, וראיתי אגרתך אליו, ובקשתך מאתי אולי יש באמתחתי מטמון ס' יסוד עולם כ"י או ס' אחר מהמחבר ההוא; ואני עדיין לא בא לידי לא זה ולא זה, ולא אוכל להיות לך לעזר בענין הזה. אך לבלתי שלחך ריקם, אמרתי אערכה לפניך תשובות ראב"ע לשאלות ר' דוד הנרבוני, הגה הן לפניך, עשה בהן ככל אשר ייטב בעיניך; ודע כי כל מה שהוא כמאמר מוסגר הוא תוספת שהוספתי אני, גם ידוע תדע כי ידידי היקר אלמנצי יש בידו ס' העבור לר"א בר חי"א, ואם תרצה לקומים ממנו, אעתיק ואשלח אליך.

לוחותיך מלאכה נפלאה המה, אך הרי הם כדברי נביאות, והקורא בהם נשאר ספק בלבו שטא מספר אחד נשתבש בדפוס, ותהיה קביעות השנה אשר הוא מבקש מתחלפת מן האמת. לפיכך עדיין נפשי נכספת לראות המשך הלוחות אשר הוצאתי בארבעט לשנה שעברה, ואם לא אתה ולא אחרים תרצו להמשיך מלאכת הלוחות ההם, מיד כשאמצא עצמי מופנה קצת, אעסוק אני במלאכה ההיא אשר החלתי.

וברוך אתה לה', אשר יגעַתְּ והעתקת והוצאת לאור קצת מתשובות רש"י
(ואני זה שש שנים שלחתי תשובת רש"י ארוכה ונחמדת, לבעל מלא חפנים,
שהיה אומר להוציא לאור ס' אחר כמהו ולא עשה), ותשובת רב שרירא מתוקנת
מכמה שבוישים; ועל הכל שפתי ישבחונך על מה שהעירות (עמוד ע"ג) על מלות
ותרצינהו וכתבינהו, שאינן בכ"י. וכן היה ראוי לך להעיר על מה שכתוב בכ"י
(עמוד ל"ב) אבל מן נוסחי לא, תחת אשר ביוחסין (דפוס קראקא דף קי"ד סע"ב,
ואמשטרם דף פ"ו א') כתוב „אבל מנסחי דכתיבי“ ואני באבני זכרון עמוד 79
כתנתי שחסרה מלת לא, ובא כ"י שבעירך וקיים את מחשבתי.

ועתה ידידי חזק ואמץ, ואם האופן לך התנכה, וזמן בוגד לך התאכזר, אל
יקנא לך בחטאים, שהשעה משקת להם, אל תאמן בהצלחתם שאינה אלא
למראה עינים, ובקרבתם עקרבתם, העוקץ אותם ביום ובלילה. חזק ואמץ בדרכיך,
לחפש אחר מטמוני מסתרים, ולהוציא תעלומות מאפלה לאור גדול; וחזק ואמץ
במדתך לעזור האמללים הבורחים מן הצפוני, והשלך נעלך על החכמים או מתחכמים
בעלי העיושר והכבוד, המכסים על שמך לבלתי יודעו, ועל חכמתך לבלתי תתפרסם.
למען שמם לברו יגדל, ויעלה לשמים שיאם, וראשם לעב יגיע. אוי להם כי
נואלו, אוי להם כי נבערה עצתם, כי לא ידעו את ה', ויחשבו כי בכח יגבר איש;
האומרים בכח ידנו עשינו, ובחכמתנו כי נבוננו; נעלה אל הר מרום הכבוד, ואיש
לא יעלה עמנו; ולא ידעו כי הכבוד בורה מהרודפים אחריו, והוא רודף אחרי
החולקים מכבודם לזולתם.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח
פה פאדובה היום ג' סיון תר"ו.

ידיך שד"ל.

Nr. CDXVIII.

An Herrn Lehrer Abbá Isak in Abhssinien.

19. 5. 1847.

ג' סיון התר"ו.

Autograph

לכבוד החכם הגדול אבא יצחק אב ומורה לאחינו בני ישראל אשר בארץ חבש
ברכה ושלוש עד העולם.

בשמחה רבה ישמענו כי גם בארץ חבש נמצאים בני יעקב השומרים תורת משה
איש האלהים, אך השמיעות הבאות אלינו מארצכם, היו עד היום מפי אנשים
אשר לא מבני ישראל המה, ולא היו דבריהם ברורים ונכונים לרוות נפשנו הצמאה
לדעת דבר אמת. ולכן אני הצעיר שמואל דוד לוצאטו היושב בארץ אטליאה

בעיר פאדובה המלמד תורת אלהינו ואב ומורה לבחורים המלמדים תורה בארץ הזאת
באתי היום לשחר פניך במכתב הזה והנני דורש ממך שתעשה עמדי חסד ואמת
להאיר עיני ולהשיב דבר לשאלותי אשר אנכי נותן לפניך היום.

ראשונה אבקש ממך לדעת מה הוא שם פלשה ומאין בא לכם השם הזה.
שנית אשאל ממך מתי באו בני ישראל אל ארץ חבש.

שלישית אשאל אם באו בני ישראל אל ארץ חבש בפעם אחת או בזמנים
שונים, ואם באו שם רבים כמספר או מעט מזער.

רביעית אדרוש ממך אם היתה לבני ישראל מלכות וממשלה בארץ חבש
ומתי אנדה מכם הממשלה ונכרים משלו בכם, ואם נשאר עוד מקום בארצכם
שהיו בני ישראל מושלים בו, ואך אתם היום, השלום לכם עם הגוים אשר
סביבותיכם, האוהבים המה או שונאים אתכם.

חמישית נכספה נפשי לדעת מה הלשון אשר אתם מדברים, אם היא לשון
הקודש אשר נכתב בה ספר התורה, או היא לשון אחרת, ומי יתן ותכתוב אלי
מאמר אחד מפורש בשתי הלשונות, בלשון הקודש ובלשון אשר אתם מדברים.
ששית הודיעני נא הילד הנולד מתי תמולו בשר ערלתו, ואם אמת הוא
כי גם הבנות תמולו ערלתן.

שביעית הגידה נא לי כמה הם חדשי השנה, ומה שמותם, וכמה ימים
בכל חדש, ואם תעשו השנה והחדשים שיום תמיד, או תעשו לפעמים שנה
ארוכה משאר שנים, וחדש ארוך משאר חדשים.

שמינית הודיעני נא מה המה החגים והמיעדים אשר אתם שומרים, והחדש
היוום אשר בו תחגו כל אחד מהם, ומה המה הימים אשר תצוטו בהם ולא
תאכלו ולא תשתו לזכרון הצרות אשר מצאו את אבותינו בימי קדם.

תשיעית אשאל מאתך היש בידכם התורה והנביאים ככתבם וכלשונם
בלשון אשר דברו בו משה והנביאים, וכמה ספרי נבואה ושאר ספרים קדושים
יש אתכם, ומה שמותם.

עשירית הודיעני נא היש לכם ספרים אחרים מלבד התורה והנביאים, ואם
יש לכם ספרי תפלה להתפלל בהם לפני אלהינו.

אחת עשרה אבקשה לדעת אם אתם מאמינים כמונו בביאת הגואל, הוא
המשיח, אשר יקבץ פזורי ישראל מארבע כנפות הארץ וישיב אותנו אל ארץ
אבותינו היא אדמת הקדש.

שתיים עשרה אשאלך והודיעני אם כל בני ישראל היושבים בארץ חבש
כלם נקראים פלשה, או יש אחרים בעלי שם אחר, ואם אמונה אחת ותורה
אחת לכלכם, או יש ביניכם אמונות שונות ומנהגים מתחלפים.

עשה נא עמדי חסד ואמת וכתוב בחכמתך תשובה לשתים עשרה שאלותי
אלה, ותן מכתבך אל האיש אשר יבוא אליך מכתבי זה, וגם אני הנני מיכן
לשרתך ולעשות הטוב בעיניך בכל אשר תמצא ידני, ואלהי ישראל יברך אותך
ואת כל ישראל היושבים בארצך, יברככם ה' וישמרכם לנצח, אמן. אלה דברי

אחיכם החפץ מובתכם הכותב פה פאדוכה היום יום רביעי לחדש סיון שנת
חמשת אלפים ושש מאות ושבע לבריאת שמים וארץ לפי חשבוננו.
הצעיר שמואל דוד בן חוקיה לוצאטו.

Nr. CDXIX.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 605.

Vol. VII. Nr. 63.

17. 6. 1847.

ג' תמוז התר"ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר המליץ המופלא כש"ת מוהר"ר יהיא אל מיכל זקש ג"י
ברכה ושלוש עד העולם.

אברך את ה' אשר יעצני, כי אחרתי לבא לפניך בתשובתי, עד כי ביום
אתמול הגיעני מכתב מליורנו לשלוח אליך, הלא היא אגרת מן ביסליחש עם
רשימת ספרים כ"י, אשר אני נותן לפניך היום.

ואני שמח לבי בראותי כאגרתך כי כבר גמרת בלבך לעשות הלעקסיקון
אשר אותה נפשי, יהי ה' אתך וחפץ ה' בידך יצלה.

והנני מודה לך במאד מאד על הפיוטים אשר העתקת לי, וביותר כי למיעוט
מתקם ומעלתם אין ספק אצלי כי לא מצאת בהעתקם נחת רוח, רק יגיעת בשר,
ורק לאהבתי המרחת עצמך. אך ידידי היקר אל תיגע עוד בטלאכה זו, רק אם
תמצא באוצרך דברים יקרים לא שזפתם עין, הוציאם לאור, או תנם להחכם המסכן
הר"ב גאלדבערג שיעתיקם וידפיסם, כאשר עשית באשר אָנְשֵׁשׁ, ותהי משכרתך
שלמה.

הפייטנים אשר מצאתי עד היום הם יותר מחמש מאות, אך איני עוסק בזה
רק בקצת עתות הפנאי, כי אמנם עקר עסקי הוא בחקירת הבנת המקראות ודרכי
לה"ק ומשפטי המעמים, והגהת השבושים שנפלו בהם כדפוס.

והנני מוכן לשרתך בכל אשר תשיג ידי, והנני מצפה ממך רשימת המדות
אשר כי, אשר אינן בעיניך "מתוקנים" והרשימה הזאת תיקר בעיני יותר מרשימת
כ"י של ביסליחש, ואפילו מרשימת כ"י של באָדלעיאָנאָ או וואַטיקאָנאָ, גם כי
המדה הראשונה אשר הזכרת לדוגמא, והיא שנאת האמת, בקשתיה בקרבי ולא
מצאתיה, ולא אכחד תחת לשוני כי לפעמים לבני מלא צחוק בהעיוכי אגרותיך
אלי זה חמש שנים ואגרותיך אלי עתה, ואני אומר: הנשתנית אני? לא, אבל
אני שוטה, שאני שוכח מה שכתבתי זה כ"ד שנים (בתחלת כנור נעים) כי אהבה
כרה בארץ אין — ובפרט בין החכמים. ואני באַנְלתי אחזיק, והנני מוכן להיות אוהב
ועוזר לכל דורשי חכמה, על מנת שלא אמצא בהם מעולם מי שיקשר עמי באהבה
תמימה.

ואם יאמר אדם: אני אינני תלמיד לחכמי יון, אך אני מתלמידי קאנט, הנותן בפליכט לקו, וקאטעגאָרישען אימפעראטיף למשקלת—אענהו: ברוך אתה לה, אבל כמה הוא רחוק שיהיו רוב בני אדם מרגישים בקרבם הפפליכט הזאת והאימפעראטיף הזה, אבל הרגשת החמלה והאהבה הן נטועות בלב כל בני אדם, ורק הלמוד והפראָגרעסס מחלישים כחן, גם גמול שמים הוא ענין שנפש בני אדם נוטה להאמינו, וכן האמינוהו כל האומות בתחלת הווייתן, ורק ההתחכמות משתדלת לעקור אותו מן הלב. ואלה שני העקרים, רחם וגמול שמים, שהם לבדם יסוד המדות הטובות ויסוד הצלחת החברה, אין להם כסא כבוד רק בספרי ישראל, תנ"ך וש"ס ומדרשים. ואתה ורעך חוקרי קדמוניותינו, רוב מגמתכם לפאר ולרומם אותם היהודים אשר לא היתה נפשם יהודית באמת, אבל יונית או ישמעאלית; ואם ה' לא הצליח דרככם, ואם בני ישראל לא יתנו שכר טוב ליגיעכם אין זה עול וחמס, אבל הוא משפט צדק, כי אין יגיעכם לטובת החברה.

אתה עתה ברוך ה', אשריך וטוב לך אם תעזוב מלאכת חפוש הקדמוניות, ותשים פניך לילדי בני ישראל ללמדם כל מה שירצו אבותם, אבל בכונה לחזק בלבבם המדות הישראליות, אשר בהן הצלחת החברה באמת. ואחרי הדברים והאמת האלה, אשר גם אם לצחוק יהיו לך, וגם אם יפחיתו ערכי בעיניך, די לי שכתבתים, ואם לא יועילו בדור הזה, יועילו בדור אחר, הנני הנני להשיב לך דבר בעניני חקירותיך.

לא אדע מהיכן ראה כי פ' ס' יצירה אשר בידי ובפאריש הבירה, איננו לר"י ישראל. וכי מי כהו גדול? החכם והרופא המפורסם ר' יצחק ישראל, אשר כבר ידענו שעשה כמה ספרים, ובכללם גם פ' ס' יצירה נזכר בכתב התנצלות הבדרשי, או ר"י בן נסים אשר לא נודע מתמול שלשום? ומי לא יראה מתוך הקדמת ר"י בן נסים שהיה איש גאה הרודף אחר הכבוד ומתכבד בקלון הגדולים ממנו? ולמה לא נאמין שגנב פ' ס' יצירה מר"י ישראלי וייחס אותו לעצמו? ואולי להיות כי ר"י ישראלי לא היו לו בנים, ובאה ירושתו לזרע אחיו, חשב ר"י בן נסים כי גם ספריו מורשה המה לו, ואחוזתו וקנינו המה, והוא לא ידע כי כבר נעשו מן הס' הזה קצת העתקות ונתפורו בארצות רחוקות.

והנה בכ"י שבידי מצאתי כתוב: «וכבר בארנו זה בפתיחת ספרנו שחברנו במי הרגלים» ולמה לא נאמין כי ר' יצחק ישראלי אשר ידענו שכתב כמה ספרים בחכמת הרפואה ובתוכם גם אחד על מי רגלים, הוא הוא בעל הפירוש הזה, אשר שמו נקרא עליו גם בכ"י שלי גם בכ"י שבפריש? ועוד הלא בכ"י שבפריש (כי אותו שבידי הוא חסר) נזכר גם פירושו לס' בראשית, ולמה לא יהיה זה פ' בראשית שראב"ע מייחס לר' יצחק, או מאמר ישרצו המים שהבדרשי מייחס בפירוש אל הרופא ר"י ישראלי?

ולא מצאתי דבר שתוכל אתה ורעך להסתייע בו, אלא מה שנמצא בכ"י שבידי, והיה חכם אחד מזקנינו שמו יצחק בן שלמה» ובכ"י שבמינכען, והיה רבנא יצחק בן רבנא שלמה ז"ל אומר» וזה אולי הביא אותך לחשוב

כי להיות שר"י ישראלי היה שמו יצחק בן שלמה, אי"כ הכותב היה נכדו. אבל למה לא נאמין כי גם ר"י ישראלי היה לו זקן שהיה גם הוא נקרא יצחק בן שלמה? (עיון ליטעראטור בלאטט 1846 עמוד 42). ומי יאמין שר"י בן נסים יאמר על זקנו „חכם אחד מזקנינו שמו יצחק בן שלמה“? והיה לו לומר: „זקננו ר' יצחק בן שלמה“ כמו שאמר בהקדמתו (ליטעראטור בלאטט 1845 עמוד 563). ומי לא יבין כי מליצת „והיה הזקן הזה מוטבע במקרא“ הוא לשון הנאמר על איש בלתי מפורסם, שלא היתה לו תשיבות מיוחדת, אלא שהורגל בילדותו בקריאה הגונה, ואיננו לשון הנאמר על חכם מפורסם בכמה חכמות, כמו שהיה ר"י ישראלי — סוף דבר, כיון שהפירוש מיוחס לר"י ישראלי בשלשה כ"י (שלי ושל פריש) ושחברדשי מעיד כי החכם ההוא פירש ס' יצירה, והס' הזה מזכיר ס' השתן שידענו שעשה אותו ר"י ישראלי איננו רואה סבה מספקת להכזיב שני עדים אי שלשה עדים; ואם ר"י בן נסים יבא לפנינו ויאמר לנו: אני הוא שחברתי הפי' הזה, נאמר אליו: המוציא מחברו עליו הראיה.

ומה שאמרת כי המעתיק פי' ר"י בן נסים מלשון ערבי איננו נחום — זה ודאי אמת, כי ר' נחום העתיק מלשון ערבי פי' ר"י ישראלי, ומי שהעתיק הקדמת ר"י בן נסים והפי' אשר גנב מזקנו, אדם אחר הוא.

ולענין דברי המובאים בקונטרס המסורת בהערה לעמוד ג', צדקת בדברייך כי במקום תשכ"ו צ"ל תש"ם, והוא אחד מהשבושים הרבים שנפלו בדפוס ההוא. והא לך לוח הטעויות בהערה ההיא, כפי אשר מצאתי באגרתי אשר כתבתי לדוקעס ביום כ"ב אב תר"ד: כרם חמד ו', צ"ל ז', אינו לראב"ע אלא לאהר, צ"ל איננו לראב"ע אלא לזולתו, ס' התחלות, צ"ל ס' ההתחלות, ואחר סדר, צ"ל ואח"כ סדר, אלפרנגי והם כ"ג, צ"ל אלפרגאני והם כ"ז, שנת תשכ"ו צ"ל תש"ם, כי החשבון הזה היתה צ"ל כי החשבון ההוא התחיל, הוא השבון הישמעאלים, צ"ל הוא השבון הגרא של הישמעאלים. ואתה דע לך כי צייטשריפט של גייגער איננה בידי ולא בעיר הזאת, ועדיין אינו מבין איך תהיה שנת קל"א היא שנת תש"ם לישמעאלים, לכן אל תתמה איך אישתמיטא מני מלתא, כי באמת עדיין לא ידעתיה.

פירוש הרמב"ם לפרקי אפוקראט ואת תחלתו: ספר מן פצל אבקרט, אמר הרב הגדול מרנא ורבנא משה בן עבד אלהים הישראלי אינו חושב על כל אחד מן החכמים אשר חברו ספרים במין ממיני החכמות שהוא יכוין שלא יובן מה שיכללהו ספרו עד שיפורש (ובו' שני דפים הקדמה). ועתה אתחיל בפירוש: אמר אבוקראט החיים קצרים והמלאכה ארוכה והעת צר והנסיון סכנה והמשפט קשה, והנה ראוי לך שלא תסתפק לך בהשלימך לבדך לעשות מה שראוי, מבלתי שיהיה מה שיעשהו החולה והמשרתים לפניו בן, והדברים אשר מהוין. וזה הפירוש ידוע כי הקצר והארוך ממאמר הסמיכות, ואם היה רוצה באמרו החיים קצרים בסמיכות אל מלאכת הרפואה הנה אמרו והמלאכה ארוכה כפל מאמר בלתי צריך אליו.

וזהו סוף הספר: אמר אבוקראט הזיעה הרבה אשר תגר תמיד ותהיה חמה או קרה, יורה על שהוא ראוי שיצא מן הגוף לחות, אמנם בחזק מלמעלה, ואמנם בחלוש מלמטה. אמר המפרש אמרו כי הלחות תורק מן החזק בקיא ומן החלוש בשלשול, לא יעשה כן תמיד, וכבר ידעת דרכו, וכבר ספק גאלי' (גאלינוס) בזה הפרק אם לאבוקראט אם לזולתו. נשלם מאמר הז' מפי' הפרקים, לוית חן הם לראש וענקים, כסף הביאורים אמרים מדבש מתוקים, תהלה לאל גדול מעל שמים חסדו ועד שחקים. תם תם. ס' גרם המעלות כה תחלתו: אמר יהושע בן החכם הפילוסוף הרופא י' ביבאש המכונה אללורקי ז"ל, ידוע הוא ומפורסם במחוזנו וגם בקצות אקלימנו זה, מעלת האדון הנכבד השלם ר' ביון בנשת יגדל כבודו בן המעולה הפילוסוף ר' שלמה י' הלוי המכונה דילה קאבאליווראה זלה"ה, ושהוא עם היותו עמוס ממשא מלך שרים והנהגת הקהלות, לא סר מקבע עתים אל העיון ואל ההתבוננות בפילוסופיא, עד שהגיע מידיעתה אל גבול גדול, ויש לו מצורף לזה מבוא גדול בסודות מלאכת הרפואה בשני חלקיה העיוני והמעשי. ולפי שראה זה החשוב בעין שכלו הדק, קוצר רופאי זמננו בחכמת הרפואה (וכו' וכו') ולזה צוה אלי אני אחד ממודעיו שאחבר לו מאמר מקיף על מזגי המזורות והסמים הפשוטים והמורכבים וכחותיהם ופעולותיהם וסגולותיהם (וכו').

דברי הכרמולי בליט' בלאטט 1840 עמוד 459 על הס' הזה, אינם רק שקר וכזב.

לא הזכרתי בין הספרים המתורגמים מלשון ערבי גם החיוג ואמונה רמה, כי חשבתי שהמכוון אצלך אינו רק לספרים שהכרום הכמי האומות זחכמי ישראל העתיקים ללה"ק. ואתה דע כי יש בידי ס' המורה כ"י (כ"ח ז' עמוד 78), כוזרי כ"י, וספר אותיות הנוח ובעלי הכפל לר"י חיוג, וגם יש בידי דפים מפי' המשנה להרמב"ם (ממסכת ביצה) בלשון ערבי, כ"י על קלף. ואתה ידידי היקר שלום ובלתך החכמה שלום, ואלהי השמים ישלח מלאכו אתך והצלילה דרכך ולקחת אותה לך לאשה, ושמתה עמה לרוב ימים ושנים, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ד' תמוז תר"ז, יודרך שד"ל.

Nr. CDXXI.

An Herrn M. Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 612.

Vol. VII. Nr. 70.

8. 8. 1847.

כ"ו אב תר"ז.

לכבוד ידידי ואדוני היקר והנכבד הר"ר מרדכי דובס נ"י שלום עד העולם.
גם זו לטובה. עיקר ההקדמה נמחק. יודפס אי"ה פעם אחרת. ועתה
ידידי היקר מה שכתוב בראש ההקדמה: „מעלת לה"ק לתועלת החברה
ובפרט בדור הזה“ צריך ג"כ למחקו, ולהניח מלת הקדמה לברה. והנני
מבטל מה שכתבתי אליך ביום י"ט שבט להסיר מההקדמה המאמר המתחיל
וכבר הייתי כפעם בפעם מצטער וכו', אבל כל מה שלא מחקה הצענזור יונח
כמו שהוא בלי לשלות בו יד; כי אמנם תחלת המחשבה אשר בעבורה
התעוררתי לבנות את בית האוצר לא היה אלא מרוב שיחי וכעסי בראותי בבה"ע
החדשים תהלות שפינוזה, ועתה אחרי אשר נמחקו רוב דברי נגדו, היתכן
שאני בעצמי אמחק מעט הדברים ההמה, שארית הפלטה אשר השאירה
הצענזור? ולענין שאמרתי שאין רצוני לכתוב עוד בספרי אסיפות, לא יבצר
ממני להתיר הנדר בסוף הספר.
ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום
כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ו אב תר"ז.

ידידך שד"ל.

Nr. CDXXII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 626.

Vol. VIII. Nr. 9.

18. 10. 1847.

ח' חשוון התר"ח.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא כש"ת מוה"ר
שי"ר נ"י, ברכה ושלום עד העולם.

אחרתי עד בוש להשיב למכתבך היקר מיום ה' אב לרוב טרדותי
אשר לא יתנוני השב רוחי, והיה חפצי להמתין עד שאוכל לכתוב אליך
אגרת תושיה הראויה לי ולך, והשעה הזאת עדיין לא הגיעה.

אפס כי גם ואם אין דעתי פנויה לשאוכל לכתוב אליך אגרת חכמה, אוכל על כל פנים לכתוב אליך אגרת שלומים וידידות, כאשר ידבר איש אל רעהו אשר נפשו קשורה בנפשו; והנני לדבר אתך על אודותי ועל מטרותי בזמן שעבר מיום בוא אלי מכתבך הנעים. תחלה הוצרכתי להתחיל ספור תולדותי, כי המדפים והמתרגם אץ בי שאמהר לשלוח לו הביאגראפיע, למען יוכל לתרגמה לאטו, ועתה ביום ה' מן החדש הזה שלחתי לו מה שיספיק ליאהר-בוכך של שנה הבאה, והם אולי מ' זייטען, ואין הספור כולל רק י"ח שנים הראשונים מימי חיי. ואתה רואה כי המלאכה הזאת, אע"פ שאין בה חכמה היא צריכה למתינות גדולה ודעת מיושבת, ולשמוע עצת האוהבים, ולשפוט ולהכריע ביניהם, על מה שראוי לומר ועל מה שראוי שלא לומר. וגם ידעתי כי לפי משפטי דרך ארץ הנוהגים בדורנו לא היה ראוי לי להגיד בקהל כמה ענינים פחותים הנוגעים לילדותי, ובפרט כי אינני לא זקן, ולא אדם גדול ומפורסם במלאכות גדולות, ואין ספק כי ליצני הדור יצחקו עלי על קצת דברים שהגדתי, ואע"פ כן רציתי להגידם, לתועלת ולתענוג הטובים, ובפרט בשביל הבאים אחרינו.

וזאת שנית המדפים אין בי להשלים המשתדל, וכאשר תראהו תראה כי עם היותו מעט הכמות, חקירות רבות ונכבדות כלולות בו.

וזאת שלישית, דע ידידי היקר כי אחרי כתיבי אליך זה שנתים ימים אגרתי מיום י"ז בתמוז, לא יתחתי ולא שקטתי, והודעתי גם לאחרים צערי שהגדתי באזניך באמרי: "רק זה רע בעיני שאין בידי להפיץ על פני חוץ ספרי וספרי הקדמונים שאני מוציא ממצפוניהם" ולא עברה השנה (שנת תר"ה) עד שמצאתי את שאהבה נפשי, כי ידידי הגביר יהושע שור מבראדי התנדב להזיל זהב מכיסו ולהדפיס ספרי על הוצאותיו, והוא ישתדל במכירת העקסמפלארע עד שוב כספו באמתחתו, ויתר העקסמפלארע ישלח אלי.

ואז (בשנת תר"ו) חברתי לשכה ראשונה מס' בית האוצר, ושנת תר"ז אבדה בענין רע, בעכוב הצענזור, כי ספחתי אל הס' מחברת דרך ארץ, והיא לא מצאה חן בעיני הצענזור, וכמעט היו קונסים אותי על שהדפסתיה מחוץ לממלכה, ולבסוף הניחוני בשלום, רק הסירו השירה ההיא מן הס', ואני מרוד עתה למלא מקומה בענינים אחרים. והס' הוא עתה תחת מכבש הדפוס בעיר לבוב. אלה הן קורותי ומטרותי.

על ידי האדון בוש תקבל או כבר קבלת החלק הראשון מן קמחא דאבישונא, אשר יגעתו ומצאתי, וצר לי כי הוא חסר שני דפים, והיה בלבי להעתיקם תחלה, ולא יכלתי, כי נודמן לי מי שיוליכחו לעיר ווין בלי עכוב ובלי הוצאות. ואתה הודיעני נא טקומות החסרון. ואני אשתדל למלאתו. ודע כי שני דפים אחרים יש בס' ההוא ההפוכים בטעות הבוכבינדער.

שמחתי על השכר שנקצב לך מדי שנה בשנה.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ח' מרחשון תר"ח,

ידיך שד"ל.

Nr. CDXXIII.

An Herrn Marcus Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 628.

Vol. VIII. Nr. 11.

31. 10. 1847.

כ"א חשוון תר"ה.

לכבוד ידידי ואדוני היקר והנכבד הרמ"ד נ"י ברכה ושלום עד העולם.

תמול שלשום, עש"ק, היה בלבי לשלוח אליך הקונטרס הזה, ונמנעתי, כי אמרתי אולי ביום המחרת (יום ש"ק) יבואני מכתב ממך, כי כן ראיתי דרכך להשתעשע אתי בערב שבת (עונתן של ת"ח), וכן היה כי אתמול קבלתי מכתבך היקר.

והנה בענין הכף המושב, איני יכול לקבל שיאמר כף על ספר או מחברת הכוללת אות הכ"ף, ועוד קודם שיקרא חסדאי אות הכ"ף אין ספק כי כבר קרא האותיות הקודמות, ומה כל החרדה הזאת לשום הכ"ף לטוטפות בין עיניו, מפני שהנשיא הגדול עשה לה כל הכבוד הזה, שקרא אותה (ומי יודע אם קרא אותה? אולי אחר שלא היה עוד אוהב את המחבר, גם מחברתו לא קרא, אבל החזירה לו כאדם המחזיר לשונאו כל מה שבידו ממנו), והלא כבר היו אצלו האל"ף והבי"ת והגימ"ל עד ה"ו"ד, שכבר קבלו הכבוד ההוא, והיה לו לשוב ולהתפאר בקונטריסין שלו גם בזולת הכ"ף.

גם מה שאמרת כי בעיני חכמה היה קורא לחסדאי בשם ידיד, ובתוך כדי דבור חזר וקראו אדון, אינו מתישב על דעתי; ובהפך נ"ל ברור כי באמרו הלא כעבד אל אדניו עיני לך צופות, לא היה כותב אל האדון, אבל היה כותב לאיש כערכו והוא אחד מידידיו ממש, והיה אומר שהוא מצפה לו כעיני עבדים אל יד אדוניהם, לא שהוא (מנחם) עבדו ולא שהוא (פלוני) אדוניו, אך עיניו צופות אליו כאלו היה אדוניו. ומה שאתה מתמיה על הכף או המורק הנתון כטוטפות על המצת, — אין זו תמיהה במשוררים אשר הלכו בדרכי השיר הישמעאלי, כי כן אהבו האנשים ההמה לדבר דברי הבאי וגוזמא, שאם באנו לדקדק בהם אין להם הבנה כלל; וכמה פעמים נצטרך למלא שחוק פיננו, אם נבא לבחון דבריהם במאזני שכל.

סוף דבר אין בידי להחליט שום דבר על אותו הכף או הסף המושב. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו היקר יה"ש שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"א מרחשון תר"ה, ידידך שד"ל.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 636.

Vol. VIII. Nr. 19.

20. 12. 1847.

י"ג טבת התר"ה.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר נ"י
ברכה ושלוש עד העולם.

דע ידידי כי כבר קבצתי לי שמות ת"ק פייטנים, ואצל כל אחד רשמתי
כל הפיוטים שמצאתי לו, ובכללם נמצא גם ליאונטי בר רבי אברהם, ויש
לו (מלבד שיר אשר נואמו) עוד שלשה פיוטים, אחד לבדו נמצא בדפוס,
והוא אנהים במר יחידתי (מנהג בני רומא ל"ז בתמוז), ושמו התום בו אחר
הא"ב במלות י'לך י'איותו ממלכות י'נסות י'דך להכות ובבית שאחריו נרשם
חזק, וזה מוכיח כי לא מקרה הוא. ומהשנים האחרים הראשון הוא סלוק
לשבועות, תחלתו: וכל לוחטו בשלהביותיך וחולחלו מקול שופרותיך, התום
בו ליאונטי בר רבי אברהם, והשני הוא אופן לשבועות, תחלתו: כבודו לא
יודעים אופנים, התום לו ליאונטי (בתי"ו), ושנים אלה אינם בידי, אבל
נמצאים בעיר הזאת במחזור בני רומא כ"י שנת רמ"א, וצר לי כי לא
העתיקתים, ואולי במשך הזמן אוכל להעתיקם. התחשוב שהוא זה רבו של
רגמ"ה? אשר כתב עליו רגמ"ה (בשורת מהר"ם סי' רס"ד) ר' ליאון רבי
שלמדני רוב תלמודי זצ"ל חכם מופלא. באמת לשונו של רגמ"ה בפיוטיו
מתחלף מאד משל ר' ליאונטי, ומכל מקום איננו מן הנמנע שראה רגמ"ה
קושי לשון רבו ושאר הקדמונים, ועשה לו לשון חדש יותר פשוט ומובן,
ואולי בקשות רס"ג ראה ומהן למד. ועכ"פ שבת הוא זה לרגמ"ה. ודע כי
אני בתחלה חשבתי שם הפייטן אליאו (אליהו) נטי, וצונץ בשנת תקצ"ט
הראני טעותי. ואני לא אדע למה כתבת ליאונטי בירבני. . . ואני לא מצאתי
אלא בר רבי, ואף אם תרצה להביא בכלל גם יו"ד פ"ס הנה אין כאן בירבני,
אלא ביר רבי, וזה לא מצאתי בחתימת שום פייטן.

ואולם מה שכתבת שם אביו איברהם ביו"ד, דע ידידי שאין זה אלא
טעות, כי המדפיס הפך שני בתים וחקדים חרוז אקומה לחרוז על יצועי,
אבל בשיר השירים כתוב על משכבי בלילות, ואח"כ אקומה נא, א"כ יו"ד
של יצועי היא לתשלוש מלת רבי ואיננה מן השם איברהם אשר לא היה
ולא נברא, ובפרט באיטליאה. וברוך ה' שכתבת לי הדבר הזה קודם שתודיעהו
ברבים. ודע כי הפיוט הזה נמצא ג"כ בדפוס שנת רמ"ו ונראה כי שם באו
שני הבתים כסדרם הנכון, כי זה ט' שנים בכתבי לצונץ רשימת כל הנמצא
בו כתבתי לו החתימה אליאו נטי בר רבי אברהם, ולא העירותי כלל על
היו"ד שאחר האל"ף; ועכשו אין הדפוס ההוא בידי, אבל כל זמן שארצה

אוכל לעיין בו, כי הוא ביד ידידי אלמנצי. הגהתך איכן אבדתיו, לבי מפקפק בה מאד להיות איכן מלה בלתי מצויה בלה"ק; אך בזה לא אחליט דבר, וכבר כתבתי גם אני ההשערה הזאת (להגיה איכן במקום היכן) לצונץ ביום כ"ז כסלו תקצ"ט. והאחרת אשר תקנת המוניך במקום אמוניך, ומצאת הכ"ם (הריני כפרת משכבו) טובה בעיני וקרובה מאד, וכבר הביא צונץ (צור גע" שיכמע עמוד של"ג) שמצא כזאת בפיוטי השנירי; ואני הוספתי הפיוטן הזה (דויד בן הונא), בקונטרסי, בשמך (מציאת ש"ר), וקודם לכן לא הונא ידעתי ולא דויד בן הונא ידעתי, לא בלוח הפייטנים שלי ולא בלוח הרבנים; ובאגרת הנה"ל לצונץ רשמתי דויד, ולא רשמתי בן הונא. אך בענין מציאתך מנחם בן אביגיל ברבי יוסף (באשריך אום קדוש) מסופק אני מאד, אם לא שתהיה בידך נסחא משונה מהנסחאות שבידי.

אני קורא שקל כסף לגולדען או פלארין, ואין ספק אצלי כי ההוצאות בארצך קלות מאד לעומת מה שהן באיטליאה, מלבד שאיני בקי בצמצום ההוצאות, ואין רצוני לשקע בהן מחשבותי. וסמוך לבי כי הכוהן כליות, אשר עורני עד כה, יהיה עמדי ועם אשתי ובני מעתה ועד עולם.

בשמחה רבה קבלתי מתנתך תשובות הגאונים, ובשמחה רבה קראתי דבריך בראשם, וברוך ה' שנמית פעם אחת מעל ראביע' (על הנה אנכי שולה מלאך), כי על ידי כן כתבת עמוד אחד אשר לא יסולה בכתם אופיר; וזה מלבד שאר דברי ההקדמה ההיא, המלאה לה חכמה ותושיה ומציאות יקרות, כמשפט כל היוצא מתחת ירך. ומה מאד נכספה נפשי לראות סדר טהרות עם פ"י רב האי ועם הערותיך.

והנני כאוהב נאמן מוכרח לגלות אונך על קצת דברים, שאין דעתי מסכמת בהם עם דעתך.

סימן ב' מהקדמתך) מה שכתוב בשולי סי' ס' (תשובה זו השיב וכו') לא אוכל לקבל היותם דברי המסדר, אבל הם דברי מי שהיה הכ"ז בידו בזמן מן הזמנים, והוא רשם בגליון לזכרון לעצמו שאין לסמוך על אותה תשובה, כי יש אחרת טובה ממנה. והנה המוציא לאור כתב "כ"ב בצד הכ"י שלפני" ומשמעות דברים אלה שכן כתוב בגליון, לא בגוף הס', ועכ"פ דוד קאססעל חי וקיים, ויוכל לברר הענין. ומלבד זה, הנה אדם גדול כריט"ע לא העתיק שו"ת הגאונים כסופר המעתיק, אבל אסף וקבץ אותן לתועלת כל ישראל, ואיך יתכן שיביא בספרו תשובה אשר לא נכונה היא בעיניו, והאחרת הנכונה בעיניו יזכרנה ולא יעתיקנה? וכי הכרך הקטן שירש מאביו היה מצוי ביד כל אדם? ומי לא יראה כי מלות אלה, בכרך הקטן שירשתי מאבי זצ"ל אינן אלא דברי מאן דהו המדבר בעדו לזכרון לעצמו, ולא דברי אדם גדול הכותב לתועלת כל העולם?

סימן ג') בענין התשובה שמצא ר"ת בשני דפים הראשונים, ובסי שלפנינו היא בדף ט', ועם ג' דפים שבסוף ומקומם בראשו, תהיה התשובה בדף י"ב, ואתה עושה המועט מחזיק את המרובה, ומי שראה כ"י קדמונים, ובפרט מחכמי צרפת, ידע כי על הרוב היתה כתיבתם גסה ולא דקה (אם

לא בפירושים ושאר ענינים הכתובים לפעמים בגליון), ואם אולי נודמן לפני ר"ת העתק כתוב כתיבה דקה לא היה לו לסמוך עליו ולהאמין שכל ההעתקות תהיינה כהעתק שלו.

עוד ראוי להתבונן מה זה שכתב ר"ת בשני דפים הראשונים, ולא כתב בדף פלוני? אין זה אלא כי התשובה היתה כתובה לפניו תציה בסוף דף א' ותציה בראש דף ב', ולפי זה תגדל התמיהה עליך, כי מה שהוא לפנינו בדף ט' או י"ב, לא יתכן שהיה לפניו בסוף דף א'. גם מה שאמרת כי אולי כוונת ר"ת על באגען, איננו מתקבל, כי קודם הדפוס לא היה הבאגען דבר מסויים ומוגבל, אבל יש ספרים בקלף גדול (in folio), ועכ"ז כל קונטרסים מהם כולל שמונה או עשרה או גם י"ב דפים, א"כ מה ראה ר"ת להזכיר הקונטרסים, ולא הדף?

דף י"ב ע"ב) אמרת כי כל הפייטנים התתומים בתאר בירבי אין ספק אצלך כי מקומם באיטליאה—דע ידידי כי כבר קבצתי כל הפייטנים שמצאתי בחתימתם בירבי, ומצאתים י"ד, ואין ספק אצלי שלא היו כלם מאיטליאה. התחשוב כי יצחק בר מאיר (שלדעת רו"ה הוא אחיהם של רשב"ם ור"ת) היה איטלקי? והנה בסליחה שתחלתה אלהי עושי נוצרי ויוצרי (במוסף יו"כ בסליחות מנהג פולין דפוס ווין, ואיננה בדפוס פראג) חתום בהדיא יצחק הצעיר בירבי מאיר חזק והאלף והיוד ממלת מאיר הן במלת איפשר, וצריך לכתבה מלאה, וגם זו לפי דבריך ראויה שהיה צרפתי — ומי הגיד לך כי אליה בירבי מרדכי היה איטלקי? והלא פיוטו אראלים בשם תם ממליכים, הוא נמצא במנהג אשכנז ופולין, אבל במנהג בני רומה בדפוס ובכ"י איננו נמצא — ור' אמתי אשר כל פיוטיו במנהג אשכנז ופולין, ואין גם אחד מהם נוהג במנהג בני רומה (רק בקשה אחת מצאתי לו בכ"י גדול מנהג בני רומה, הכולל ענינים רבים בלתי נוהגים אצלם, מלבד כי ידוע כי מנהג בני רומה לקח הרבה ממנהג אשכנז, ולא האשכנזים לקחו מבני רומה), חתם שמו בירבי שפטיה באופן לשמיני עצרת מנהג פולין (אראלים ומלאכים) — ור' אברהם הכהן בר יהודה חתם שמו במעריב ליל שני של שבועות (אלהים ביתה מושיב יחידים) אברהם בירבי יהודה הכהן, והמעריב שהוא בלתי ידוע במנהג בני רומה, ואני מצאתיו בשני מחזורים אשכנזים כ"י, ורוויה אמר שהוא במנהג וורמש, ומי יאמר שהיה איטלקי? — ובמחזור כ"י מנהג צרפת מצאתי: אור נכון מוצא, חתום בו שמואל בירבי יהודה ובמנהג בני רומה איננו נמצא כלל —

ואני שמעתי ולא אבין איך תעשה איטלקי גם ר' שלמה בירבי יהודה, הידוע בתאר הבבלי, ואיננו תאר שירי הנמצא בחתימתו, אבל רש"י ובעל העטור קראוהו כן לפי קבלה שהיתה בידם. והיכן מצאנו לרש"י או לשום יהודי שיקרא לחכמי רומי בבליים? והלא חכמי רומא היו בימים ההם מפורסמים מאד לתהלה ולתפארת, ור' שבתי בירבי משה כתב בחתימתו „מעיר רומא“ — ואגב אורחין אגיד לך כי בס' עמק הבכא כתוב כי ר' שלמה הבבלי מת בספרד.

דף י"ד) תרמינך שעתך, לדעתי הדבר פשוט שהוא קללה, ישליכך מזלך, ואין זה רחוק באיש כריש לקיש, מלבד כי יתכן ג"כ שיהיה דרך געגועין, כי גם עתה אומרים לפעמים לך לשמן (האֵלע דרך דער טייפֿעל), ושאר קללות, דרך חבה וגעגועין.

והנה נא רשימת הפייטנים שהזכרתי למעלה אינני יכול למהר להוציאה לאור כי כל יום מודמן לי להוסיף או לתקן בה דברים, ואולם אם תבקש ממני דבר מה ממה שנכלל בה, הנני מוכן לשרתך בנפש חפצה. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ג טבת תר"ה,

ידידך שד"ל.

קבלתי במתנה קובץ גדול בדינים הנוהגים, שמו אבן הראשה, ומצאתי בו: «כתב אדוני זקני הר' דוד הכהן בן הרב ר' יצחק הכהן ז"ל בהלכות טריפות שחיבר» ומצאתי בו: «וכן נמי פסק אדונינו מורינו הר' שם טוב פלכו יצ"ו הלכה למעשה הנה במיורקא» גם: «כ"ש (כך שמעתי) מפי אדונינו מורינו הר' שם טוב פלכו יצ"ו» והוא מזכיר כה וכה כל הראשונים עד הרא"ש ולא למטה ממנו.

Nr. CDXXV. (1)

An Herrn Dr. Julius Fürst in Frankfurt am Mein.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 649.

Vol. VIII. Nr. 29. bis.

— 3. 1848.

אדר ב' התר"ח.

Verzeichniss der Poitanim.

אחרי ז' שנים שלא פסקתי מלאסוף ולכנוס כל מה שיכלתי ממחזורים שונים וספרי פיוטים מכל המנהגים, מאיברופא אזיאה ואפריקה, התעוררתי בתחלת שנת 1845 לעשות רשימה מכל שירי הקדש הנמצאים בידי וביד אוהבי וכתבתי בסדר א"ב שמות כל הפייטנים אשר באו לפני, ואצל כל אחד ואחד רשמתי כל פיוט ופיוט שמצאתי לו, ואצל כל פיוט ציינתי כל המקומות שמצאתיו שם, כלומר באיזה מנהג, באיזה דפוס יקר ובאיזה כ"י נמצא הפיוט ההוא, ולאיזה חג נתקן, או באיזה דף הוא. והנה נא לי שלש שנים ויותר

(1) נדפס בלי"א בליטעראטורבלאטע דעם ארענעסס 1848 יריעה ל"א, לייפציג כיט יולי עמוד ח"ף—הפיה.

שאני עוסק מזמן לזמן במלאכה זו, ולא הייתי רוצה להוציא אותה החוצה, להיותה עדיין רחוקה מן השלמות, אבל קצת מגדולי חכמי אשכנז בעלי בריתי הפצירו בי לערוך לפניהם לבל הפחות את שמות המשוררים אשר אספתי, כי המספר הרב אשר הגדתי להם שהגיעו אליו הפויטנים היה בעיניהם דבר חדש ונפלא; כי הנה רשימת החכם היודנהיים איננה כוללת רק שמנים מחברים, וידידי החכם ר"ל דוקעס הזכיר בארבענוט 1841 (ליט) בלאטט 570) מאתים ועשרה אנשים, ואני מצאתי הפויטנים יותר מחמש מאות איש.

והנה אצל שמות הפויטנים הבלתי מפורסמים הוספתי זכרון המקור אשר לקחתים משם, והנני מבאר קצת מן הציונים האלה. אלגזיר, כ"י מנהג אלגזיר (Algeri) נמצא ביד ידידי דקטר זקש, והוא הודיעני שמות המשוררים אשר מצא בו, גם העתיק לי קצת מהפויטנים עצמם. והראן, כבר ידוע שהוא מהזור כ"י שבידי, בארבעה חלקים, נכתב בעיר Oran.

טיטואן, הוא כ"י משנת 1745, כולל פויטנים רבים חדשים גם ישנים, נכתב גם הוא באפריקה, ור' אליעזר בר שלמה אשר מכר אותו אלי אמר לי שמצא אותו בעיר Tetuan.

לועז, הוא מנהג בני רומה, או מנהג איטליאני, או לועזים, ונדפס פעמים רבות, ויש לי ממנו ג"כ כ"י שונים.

מונפלייר, כ"י שבידי, והוא שוה לכ"י אחר שהיה ביד ר' יוסף מיכאל היים, ושם מונפלייר היה כתוב על גבו (בעדות דקטור צונץ).

פיס, מהזור כ"י לתשעה באב ר"ה ויוה"ב, אמר לי ר' אליעזר בר שלמה שמצא אותו בעיר Fez.

צונץ, הכוונה על ספרו הנכבד צור געשיכטע אונד ליטעראטור. הוצרכתי לסמוך עליו בענין חכמי פרובונצא, כי עדיין לא זכיתי לראות מנהג אוינזון וקרפנטראץ.

קורפו, מהזור לשלש רגלים כ"י שבידי, מצאתיו בעיר מולדתי טריאסטי, ומי שמכר אותו אלי אמר שנמצא בבית אנשים שבאו מעיר Corfu, והוא קרוב למנהג רומניא.

קראים, סדור התפלות כמנהג הקראים, גזולו 1836, שלשה חלקים, קבלתי במתנה מאת הנכבד מרדכי הלוי עהרענרייך איש בראדי.

רומניא, דפוס בומבורג (ויניציאה), ביד הגביר היקר כמיר גברואל טריאסטי, ויש לי ממנו קצת חלקים בכ"י.

שפתי רננות, מנהג טריפולי דפוס ויניציאה. והנה ראוי לדעת כי הקראים כשלקחו איזה פיוט מן הרבנים, לא לקחוהו אלא ממנהג רומניא, ומזה נמשך כי נמצא אצלם (ח"ג דף קב"א) הנסח הישר "גחלתי קודחת כי מגלה נמתחת" (בסליחת שוממתי ברב יגוני) כי כן כתוב ג"כ במנהג רומניא. אך הקראים לא מן הדפוס לקחו, אלא מספרים כ"י.

לדוגמא הנה ר' אברהם בר יצחק החזן ידוע במנהג רומניא, ויש לו בו ששה פיוטים, ופיוט שביעי יש לו בסדר הקראים (ח"ג קכ"ט) שאיננו ברומניא הנדפס, אבל מצאתיו ברומניא כ"י, ולפיכך לא מניתו אברהם זה לשנים, אחד רבני ואחד קראי.

ולפיכך אע"פ שראיתי בסדר הקראים ח"ג דף 115. 116. 156 פיוטים ליהודה בר שמריה, הבלתי נמצאים במנהג רומניא, לא רשמתי השם הזה בין חכמי הקראים, כאשר עשה ידידי דוקעס, אבל אחשוב כי יהודה בר שמריה, הרבני, אשר ממנו במנהג רומניא (דף 273) פיוט אבותינו חטאו ואינם, הוא עצמו בעל הפיוטים ההם הנמצאים ביד הקראים, והם מצאו אותם באיזה כ"י ממנהג רומניא.

מתוך מנהג רומניא כ"י למדתי כי אביו של ר' מרדכי הארוך היה שמו שבת, כי מצאתי בו פיוט מקוה ישראל ה', נרשם בו: מרדכי הארוך בן שבת, הזק, ולכך לא מניתו מרדכי הארוך ומרדכי בן שבת כשני אנשים, כאשר עשה דוקעס. ודע כי זה ר' מרדכי הארוך הוא ג"כ בעל הסליחה מלכי מקדם פועל ישועות, הנמצאת במנהג פולין או פיהם במנחת יוה"ב, וגם במנהג רומניא ובסדר הקראים, ומה שכתוב עליה בקצת דפוסים "שם המחבר מרדכי ברבי יעקב" אינו אלא טעות, כי אמנם הפית: היום יחשב דם הרוגי ושרופי כדם זבחי, נקום נקמתם ממסטיני וממזניחי, ברבי יעקב לגאול אחי ונדהי וכו', נוסף הוא, ואיננו ברומניא ובקראים, וראשי הבתים הם מרדכי הארוך ס"י (אולי הכוונה סופו י"טב).

והנה הרשימה הזאת אשר אנכי נותן היום לפני החכמים, מלבד שלא נעלם ממני שאינה שלמה, מצד שאולי כמה וכמה פויטנים מלבד אלה היו בישראל (וכבר גם רשימת דוקעס כוללת קצת שמות שלא הבאתי, ולא ידעתי היכן מצא אותם), עוד לא אתברך בלבבי שנמלטתי בה מן השגיאות, ושלא עשיתי לפעמים שנים אנשים מאיש אחד, ואיש אחד משנים אנשים (כגון הנה ידידי דוקעס מנה כשני אנשים יהודה גבור ויהודה מרולי, ואני בראותי כי זה וזה שם אביהם אליהו, חשבתים כאדם אחד, וברוך היודע).

בקינה אשר תחלתה: בת ציון שמעתי ממררת אמריה, תחלת הבית השני בקצת דפוסים הוא ייליל יער הלבנון, ובקצתם הילילי, וזה וזה נגד המשקל (כי הקינה הזאת היא שקולה, שש ושש תנועות), וגם נגד הדקדוק, כי אחריו: ארויך אש אכלה, לנכה ובלשון זכר כמו שהוא השם יער. אבל בכ"י פים כתוב תייליל יער לבנון, וזה יצדק לפי הדקדוק ולפי המשקל (והתי"ו לנכה), ולפי זה ראשי הבתים בת לוי, וברומניא כ"י הילל יער לבנון, וגם זה יצדק בדקדוק ובמשקל, ולפי זה יהיו ראשי הבתים בת הלוי, ומלת בת תהיה כלה נרמזת בתיבה ראשונה בת ציון, ואחר שידענו כי ר' יהודה הלוי לא היו לו בנים, כי אם בנות, איננו רחוק בעיני כי יען לא זכה ללמד תורה לבניו, למד לבנותיו, ואחת מהן חברה הקינה הנעימה הזאת.

ואמנם מה שכתבתי כאן כמה פעמים פויטנים (Poitanim), ולא פייטנים (Paitanim), הוא (מלבד כי זה נכון יותר לפי גזרת המלה בלשון יוני), כי

כן מצאתי במנהג קורפו יוצר לשבת וחול המועד של פסח, מיוסד על פסוקי שיר השירים, והוא לאחד מן הקדמונים, ר' בנימן בר שמואל, וראשי הבתים הם א"ב ותשר"ק, ואח"כ בנימן בר רבי שמואל חזק, בנימן חזק, בנימין פויטן, ואלו הם הטורים הכוללים בראשיהם תיבת פויטן:

שוקיו פגות עולם במ מתקיימות
חבו וניבו מביעים חכמות
אנה יקר תפארת גדולותיו העצומות
דודי טמון וחבוי מעין כל נפיתי נשמות
אני נוראותיו אשר ישם פברוך פאופני מרומות:

(מלות "אשר שם" מוטעות בלא ספק, וצ"ל פעל עתיד למדבר בעדו, ואין בידי להחליט איך ראוי לתקן).

והנני נותן הרשימה הזאת לפני חכמי הדור, עם בקשה שישימו אליה לבם ויראו מה ראוי להוסיף ולגרוע ולהחליף בה, וגם יחפשו וילקטו כל אשר ימצאו מספורי תולדות קצת מן הפויטנים האלה, הבלתי מפורסמים, וימחרו ויודיעו הדברים באריענט, ויפיצו אורה על הצדיקים אשר בפויטיהם חזקו את לב בני עמם לסבול הצרות בגבורה ובבטחון, יהי שְׁמֵם מבורך. היום כ"ב אדר שני שברו על נתקו מוסרות לפ"ק, פה פאדובה ברעפובליקא וענעטא.

בין השרים החדשים אשר ביינציאה המנהיגים הרעפובליקא (גובערנז פרובינצריאז) יש יהודי אחד, ליאון פינקרלי.

Nr. CDXXVI.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 650.

Vol. VIII. Nr. 29. ter.

— 3. 1848.

אדר ב' התר"ח.

מחברת ר"ש ן' גבירול

ששלח לו שניאור זקש ונקדתיה ופירשתיה.

שירה לר' שלמה ן' גבירול, העתיק אותה החוקר המפורסם ר"ל דוקעס מכ"י אשר מצא בעיר אקספארד וניקדה ופירשה שד"ל המשתדל — השירה הזאת נכתבה נגד אנשים שנתנו דופי במשורר על אודות דמיון אחד שדמה והמשיל באחד משיריו (עיון בית ל"א), והוא מתחיל ואומר כי לבו אומר לו שאל יחוש להרפות חורפיו, כי אמנם בהכמת השיר יחיד הוא בדור, אך

הוא משיבו כי לא יתכן לו לשבת דומם בראותו עצמו כמטרה לחצי הזמן, והוא הולך ומקונן על מיעוט החכמה בימיו, ומסיים בתהלות אדם גדול אשר הוא לבדו נשאר חכם בישראל.

- 1 עֵטָה הוֹד נְעִטָה וּלְבֵשׁ גְּאוּנִים
וְהִנְחֵם וְהָרַף מִיְגוּנִים
- 2 וְדוּם אִם בְּבָכִי תִלִּין וְקוּה
הֲלֵא תִקוּם וּלְבַקֵּר רִנְנִים
- 3 וְדַע כִּי הֵנֶךְ יַחִיד בְּדוֹרְךָ
וּשְׂרִיךְ כְּתֵרוֹי צְאוּרוֹנִים
- 4 עֲנִיתִיהוּ: וְאִיךְ אֶרְפָּ וְאֶדוּם
וְאֵיכָה יִדְמוּ כִּים שְׂאוּנִים א)
- 5 אֶפְפוּנִי הִדְפוּנִי מִצּוּקִים
וְחֲצִי הַזְּמַן נִגְדִי נִכּוּנִים
- 6 וְיִוְרוּנִי בְּנוֹת יָמַיִם כְּאֵלוֹ
אֲנִי שְׁעֵרָה וְהִמָּה קְלָעִי ב) אֲבָנִים
- 7 וּמִכִּנְפֵי זְמַנִּי יֶאֱחָזוּנִי ג)
וְעֲלֵי נוֹסְעִים הִמָּה וְחֻנּוּנִים
- 8 וְאֵתִי הַזְּמַן הִטִּיב ד) וְהוּא לֹא
יִדְעֵנִי אֲבָל כִּי בִּיגוּנִים
- 9 וְלֹא יִדְעוּ יִלְדֵיו כִּי לְבָבִי
מֵאֵד חוֹק וְהִיָּה כְּאֲבָנִים
- 10 וְלֹא יִדְאָג וְלֹא יִשׁוּם אֲלֵיהֶם
וְיִשְׁחַק אִם יִבּוֹאוּהוּ הַמוּנִים
- 11 אֲנִי הִבֵּן אֲשֶׁר טָרַם יִילֵד ה)
לְבָבוֹ בּוֹ כְּמוֹ בֶן הַשְּׂמוּנִים
- 12 וְגוֹי יִהְיוֹךְ עַל הָאֲדָמָה
וּנְפִשֵׁי תֵהֲלֵךְ עַל הָעֲנָנִים
- 13 וְיִתֵּר מַעֲלוֹת חֲכָמָה תִּבְקֶשׁ
וּמוֹאֶסֶת בְּרוּב עוֹשֶׁר וְהוּנִים
- 14 וְיִגְעֲתִי בְּחֲכָמָה מִנְעוּרִי
לְמַעַן אַחֲרִיתָהּ מַעֲדָנִים

א) שְׂאוּנִים גְּדוּלִים כְּשֶׁאֵין יָמִים.

ב) בְּכִי קְלָעִי.

ג) הִיָּתִיב נִשּׂוֹא עַל כְּנָפֵי הַזְּמַן, וְהֵם יִקְחוּנִי מֵעַם וְעוֹתִיָּים לֹאֲחִי מִחַת כְּסוּת רִגְלֵיהֶם.

ד) זְמַנִּים אֲחָזוּנִי.

ה) הַזְּמַן הִטִּיב לִי לְשַׁעֲבֵר.

ו) מִנִּי הָאֲחֵרוֹן מִחֲלוֹז זֶה מוֹבָא צְמוּמֵר הַשְּׂכָחָה, זֹאת הֵעֲרַת הַחֶכֶם דּוֹקֵטֵם.

- 15 והיא היתה אחותי מנעורי
ומודעה קראתני בבנים ו)
16 ונפשי מפְּלִי חמדה יקרה ז)
ותחשוב הפנינים כאבנים ח)
17 ומראש מאסה נועם אדמה
וחייה בעיניה אסונים
18 למען כי ששוניה יגונים
ומדוחות, ואוניה כאונים ט)
19 ובתי מחמדיה הריסות י)
ובתי מהלומיה יא) נכונים
20 תפתה כל חסר לב ביפיה
כבעלת אוב ואשת ידעונים
21 בְּשִׁנֵּיהָ תשנה המצוקים
וזאת לא זאת תשלח הזמנים יב)
22 ותשית רוזני העם יג) כמו כן
מחוסרים בדעותם ושונים
23 לקחם על זרועותיו ודבם
ואם היו עלי חיקו אמונים
24 והתל בחבורתם ושחק
לעומתם והראמו ששונים
25 ראה עתה אחי מוסר ובינה
והבט יום כלותם כעננים
26 ויום יחשפו מַעֲרֵיהֶם יד)
ויראה כל אנוש מהם קלונים
27 חמתי נתכה עלי בְּשִׁוְרֵי
פתאים חשבו כי הם מבינים

ו) הגהת הר"ר שניאור זקב, ובכ"י כבנים.

ז) נפשי יקרה מכל כלי חמדה, ובכ"י מכל.

ח) בגליון אלל כאבנים י"א כלנינים, והר"ר שניאור אומר כי לפי זה מכאן לקח הבדרשי

מה שכתב הפנינים לנינים.

ט) בגליון: י"א לאנשי לב, וחזויה כפונים.

י) שם דבר. ובכ"י הרוסות, שם החאר, ואז היה ל"ל הרוסים.

יא) מהלומיה ענין מהלומות ומכות.

יב) בכל שנה המתחדשת היא מחדשה ומשְׁנֵה המצוקים. גם השלח הספוכות הזמנים על

דרך זאת לא זאת, כלי השפלה הגבה והגבה השפיל (יחזקאל כ"ח ל"א).

יג) בכ"י וחשיג רוזני היום, ובגליון: י"א והסיה רוזני.

יד) נחוס ג' ה'. ובכ"י נוגניהס, ובגליון: י"א רוניהס.

- 28 ואשתוק מעדתם הנְבִלָה (ט)
ואכבד ואשקוט השאונים
29 והם מתפארים עלי בשירים
ומי יתן ויהיו מאזינים
30 ולו התפארו עלי מאורי
שחקים החשכתים כעננים (ט)
31 פתאים חשבו סכלות להשוות
עצי עדן בשורות האדנים
32 הכאלה לפני יעריכון
צעירי הנמלים הקטנים (י)
33 אשר לא ידעון בשיר לדבר
ואינם להגות בו נאמנים
34 ואלו יעלה שירם במשקל
אזי יהיה כאבק וכעשנים
35 וטרם ילדו כרו קברים
לשיריהם ועמדם טמונים (י)
36 עדרים מאסו רועה אמונה
ולולא אל טבחימו כצאנים
37 ואלו נפלה ידי עליהם
נשאתימו ונפלו הם כיונים
38 וכלם הטבעו בבזון צמיתות
ולא יכלו שאתם העננים (י)
39 ואולם מפני שירי ישובון
אשר יכנעו אליו גאונים (כ)
40 ויתרצו לכפר השגגות
ויתודו להעביר העונים

(ט) אני שחק בשמעי דברי עדתם הנבלה, החת שהייתי יכול להכבד ולהשיב אליהם
בחקמתי ולהשקיט שאונם, ובכ"י הנבלה.

(טז) לא אלה הנבלים, אבל אפילו נאורי שחקים אס היו מתפארים עלי היה בכחי
להחשיכם כעננים, ובכ"י הקשבתים.

(יז) וכי אשום כאלה, שהם צעירי הנמלים הקטנים, ראויים לריב עמי ולערוך לפני
משפט?

(יח) שיריהם נשחקים כמחוס וכאלו קבורים ועמומים.

(יט) העננים המנשאים המים מן האגמים לא היו יכולים לשאת את אלה מטיע היון.

(כ) העדרים והבהמות האלה המוחסים אחי שאתי כרועה נאמן להם, אס הרימוחי יד
עליהם היו מוסלים ומוצעים בבזון וכיו, אבל ישובו בהשגחה מפני שירי אשר יכנעו אליו אפילו
אשני גאון.

- 41 ערכוני והם לא ידעו כי
אני שמש אכסה במעונים (כ)
- 42 אני אחקור צפוני המליצה
ואפתח שערי דעת ובינים
- 43 ואקבץ מנפוציה חרוזים
ואלקט מפזוריה פנינים
- 44 וגבנוני הַרְרִיָה (כג) יִשְׁרוֹנִים
לִפְנֵי וְאַרְחִיָה נְכוֹנִים
- 45 אני באתי להדריהם אשר הם
לכל מבין וכל חכם צפונים
- 46 ואשיר שיר ישמח הנפשות
וכל לבות יחלץ מיגונים
- 47 וכל לא ימצאו עמי ידיהם
ויודו לעמי בְּלִשׁוֹנֵים (כג)
- 48 וישובו מקנאי מעלתי
מלאים מחמת אש החרונים
- 49 ואת חחי בכפיהם אשוה
ואתן (כד) על לְחִייהֶם רִסְנִים
- 50 ואשתקם ואדרוך בְּמַתִּיהֶם
ואשביע פניהם בקלונים
- 51 ויהיו כנעורת מפני אש
תלהט בעזוזה החסונים (כה)
- 52 ופי כל דוברי שקר יסוכר
וימותו באין כח ואונים
- 53 ולא ירום לבבם לְאִמֹר שִׁיר
ואף לא יזכרוהו בְּלִשׁוֹנִים
- 54 והם לא יעלו על לב לעולם
ובמתים בחייהם טמונים
- 55 לאירם השחוק עשו בנפשם
בשומם כעצי קש קנמנים (כו)

(כא) האוילים האלה מלאים לבם לריב עמי ולגנות את שירי, ולא ידעו כי אני ברוב אורי מכסה השמש במעונים.
(כ"ב) בכ"י הררים.
(כג) כמו עיני כל עיניך יכבדו, ואין להגיה וכלם, כי ישחת המשקל כן הגיה הר"ד שניאור, ונכון, ובכ"י כלשוטים.
(כד) בכ"י אִתָּן.
(כה) אש אשר בעזוזה וכחה תלהט החסונים, וכל שכן הנעורת, ובכ"י בעזוזה.
(כו) הם שחקו עלי ותחת היותי קמץ בשם צקשו לשוט אחי כקט, והיה זה בנפסם ולאידם, כלומר לרע להם, ובכ"י לאידם מה שחוק.

- 56 ואמנם לא לעולם יהיה אור
 כמו השך וחיים כְּאֶסּוּנִים (ז)
 57 ושירינו כילודי אמנה
 ושיריהם כמו ילדי זנונים
 58 וכי נפשם קרוצה מאדמה (ח)
 קרוצה פְּרָפִים מדמנים
 59 ונפשנו פניניה ועל כן
 זמירנו גזרנוהו פנינים (ט)
 60 ובו ארום ואנשא עלג כל (ל)
 מתי דורי ועל כל הזמנים
 61 ואתגבר בשירתי ואחבוש (א)
 פני שונאי לעולם בטמונים
 62 אשר המה עירי לב (ג) ורעיון
 ואינם שומעים כי אם מְאָנִים (ג)
 63 ודת אל חשבו בה מחשבות
 ושגו בה והרבו עוד זדונים
 64 ומתכונת לְשׁוֹן עֲבָרִים (ד) עמוקה
 וקשה לאחי מוסר ובינים
 65 וּבִינָה מְפִלְאֵי התבונות
 ואינה כי לְחֲדֵי רעיונים (ה)
 66 כבודה היא לְנִקְבְּדֵי תבונה
 ואף כי לנמלים הקטנים (ו)

- (ז) כן הגיה הר"ר שניאור ונכון, ובכ"י באסונים; והכוונה אע"פ שבקשו להשפיל כבודי,
 לא לעולם יהיה האור נחשב כהשך והחיים כמות, אבל עוד החזור ותודע מעלתו.
 (ח) אם נפשם קרוזה מאדמה, אינה אלא מן הַרְקָן, כלומר מן החלק היותר גרוע שבה.
 (ט) אבל נפשנו היא פניניה (מְשַׁבֵּעַ הפנינים) ועל כן זמירנו ספיר גזרנו. מלת זמירנו
 איננה בכ"י, וכחוצ צו גזרנוהו מפנינים, ומחקתי המי"ם משני המשקל. ובחחלה נקדתי ונפשנו
 מְפִלְאֵי ואח"כ נמלכתי וען מלאתי בכתר מלכות בדברו על הנשמות: כלם גזרות פניניות.
 (ל) בכ"י על כל.
 (א) חיוצ מ' י"ג.
 (ג) ששכלם בלתי מוליד; ואין להגיה ערלי לב, כי ישחה המשקל.
 (ג) מן כי אם מְאָנִים אהם לשלח, והכוונה ממרים.
 (ד) בכ"י עֲבָרֵי, ואז לא יתכן לנקד לְשׁוֹן, אלא לְשׁוֹן, ונשחה המשקל. וכונת המשורר
 לומר כי חבור השירים בלה"ק במדה ובמשקל הוא ענין קשה מאד, ונקל הוא לתת דופי במלאכה
 זולתנו, בלי להבחין כמה יגיעות יגע המחבר.
 (ה) ידיעה לה"ק וביניהם היא מן התבונות היותר פליאיות ויקרות, ואיננה אלא לבעלי
 שכל חד וטוהן. ובכ"י מפלחי התבונה.
 (ו) היא יקרה ונכבדה אלא המלאים התבונה (ונכדדי ענין כובד, משלי ח' כ"ד) וכ"ש

- 67 אשר אין בבינתם להפלות
 צעירי הזבובים מְשֻׁמְנִים (ז)
 68 אהה כי הזמן חָסַר (ח) תבונות
 ונמלא מעדת רוגנים ושונים
 69 ועל כן כל ימי חיי אקונן
 ולבי יעשה מספד כתנים
 70 למען נעדרו אנשי אמונה
 וספו כל נשואי שם ופנים
 71 ותחת ההרס סרפד ותוח
 ובמקום הארזים קמשונים
 72 (ט) ואם התמוטטו גבעות תבִּתֶּה
 ואם התפוצצו (מ) הרי מעונים
 73 הלא טוב השאר נשאר וזרח (מא)
 כמו שמש עלי יום העננים
 74 וחשב האלהים (מג) זאת לטובה
 להשאיר בין שאר עמו אמונים
 75 לשובב יעקב אליו ולאסוף
 פזורי דת לאל נוטה מעונים
 76 ולבנות נגדעי הנהלאה
 ולסאון שופטי הרג סאונים (מד)
 77 לנחם לב שפלים ואמלים
 ומכותם לרכך בשמנים
 78 ולרעות צאן מִנְדָּה באפסים
 והרזים לַעֲדָן מְשֻׁמְנִים (מה)
 79 אמת כי נהלם על מי מנוחות
 והובילם לחיי מעדנים

לנמלים הקטנים. ובגליון כהוז: כ"א "וכמעט לא מצאיה נבזים ואין היא לנמלים קטנים", וי' ואיך היא, כלומר ואיך היתה לנמלים קטנים?
 (ז) שאין כח בשכלם להבחין בין זעירי הזבובים ובין השוורים הסמנים, ואולי י"ל אשר אין און.

(ח) נסרד במקום סמוך, בעבור המשקל. ואם הרצה אמור חָסַר פעל עבר.
 (ט) כאן מתחיל בשבח הקָיָן.
 (מ) בכ"י תחפולאו.
 (מא) בכ"י וזרה, ובגליון ודוח.
 (מג) בכ"י אלהים.
 (מד) האל הקים את הער הזה לנקום נקמת בני ישראל מאת זוריהם אנשי סאון.
 השופטים אחס להרג; לסאון הוא מקור, ובכ"י הרוג סאונים.
 (מה) לעדן הכחושים ולעשותם שמנים; ובכ"י בשמנים.

- 80 והרום בתבונה עד לְשִׁבְעָה
והשקם כי הרגום צמאונים
81 אשר חזק ידי דת אל אמונים
והעמידה עלי ראש המכונים (מה)
82 אשר השיב פזורי (מו) צאן תעודה
והושיב נוחליה מלפנים (מז)
83 אשר הודע בעמו משפטי אל
ואליו יעלו עֲמוּ נְדָנִים (מח)
84 וכמה תוצאות משפט יגרה
בחכמתו ויתיר האטונים (מט)
85 והוא בעל לשון דת הקדושה
ופיהו הממלל כנבונים
86 והוא פֶּתַח חֲגוּרִיה וְחֶלֶץ
חֲלוּצִיה וְחֵדֶשׁ בַּהּ יִשְׁנִים (ג)
87 וַיֵּשֶׁר מְשֻׁנְבֵיָהּ בְּצוּרִים (גא)
וְחִשַּׁף מִסְתָּרֶיהָ גֵּאוּנִים (גב)
88 וְהַחִיָּה מְצִיחֶיהָ מְקוּרִים (גד)
וְהַפִּיץ מִנְפוּצֶיהָ עֲנָנִים
89 וְהַעֲמִיד מִפְּרוּצֶיהָ שְׁעָרִים
וְחָלַק מִחֲלֻקוֹתֶיהָ לְבָנִים (גה)
90 נְשׂוּי קִדְקֵד וְלוֹ שַׁחַק עֲרָבוּ
גִּעְרוּ גַּעְרַת אֲבוֹת לְבָנִים (גו)

(מה) מלות עלי ראש חזק בכ"י, והמלוזה לקחה מעזרא ב' ס"ח ומלכוס א' ז' ליה.
(מו) בכ"י פזרי חסר וי"ו.

(מז) והושיב בהשקט ובנעמה את ישראל שהזורה מורשה להם מימי קדם.

(מח) מהגות ע"ד שנוהטים לשבת לוי של' זו יורו משפטיך ליעקב. עמו השני—חזן ממנו
בכ"י אלא העיין.

(מט) חבלים, והוא ע"ד מְשֻׁרָא מְשֻׁרָיִן. בכ"י כחכמהו.

(ג) פֶּתַח חֲגוּרִיה מלשון אל יתהלל חוגר כמפתח, הסור החרב ממתני האנשים שהיו חגורי
חרב, וכן חלץ חלוצה, חלץ והפשיטו כלו זיון מאוחס שהיו חלוצים, כלומר גבר על כל חופשי
מלחמת החורה; וְחֵדֶשׁ זה ישינס, דברי חורה שהיו ישינס ועתיקים חדש נעוריהם ועשה אותם
כחדשים. ובכ"י פתח חגוריה.

(גא) המקומות הגבוהים הצעורים היותר כנגנים בחורה, שם אוחס למושורי, ובכ"י משגבה.

(גב) וחשף וכי הכוונה, מְסֻתְרֵי החורה גְּלָה ענינים יקרים אשר הם לגאון ולחפארת.

(גד) הוציא מקורות מים מלחמתי סלע, ובכ"י משחוחיה.

(גה) בכ"י לשנים.

(גו) אם השמים היו באים לדון עמו ולערוך לפניו משפט היה הוא נוער בהם כאב
לבוים, ובכ"י ערבנו. ואני בהחלה פירשתי אם השמים היו עורכים מעלתם למעלתו, וכן בביט

- 91 אשר התום והיושר לבושו
ועטה החסדים (ו) כסדינים
92 וירש מעלותיו מאבותיו
ויורישם (ז) לאחריתו לבנים
93 אבי הכל נשאהו עלי כל
והרים מעלותיו כתרנים
94 והשמיע כבודו בארצות
עדו אפסי שבאים ודְּרָגִים (ח)
95 והשים את תהלתו בפי כל
מתי יסר גדולים עם קטנים
96 ואמנם הוא לכל חכמי אדמה (ט)
כמו שמש והמה כעננים
97 וכמני יֶאֱהָב כִּי אִשָּׁה
תהלתו בפי כפעמונים (ס)
98 מתי ישירוה (סא) מתי מספר ויהגו
בצדקותיו ימי עולם ושנים.

32 גם 41 הייתי מפרט שיסו עזמס לו. אבל ל"ל סיחכן להשיג על מחבר חסוד בלי סיבס
המציג לפרוך עזמו אליו. ואחרים ישפוטו.
(ו) בכ"י יעטה נחסדים.
(ז) בכ"י ויוקשה.
(ח) דְּרָגִים בראשית י' ז' ובכ"י ודודניכ.
(ט) לכל חכמי אדמה בכ"י וכל.
(ס) הוא אהב מאוד את איש כמני מפני שאני מפרסם תהלתו. ובכ"י אשנה תהלתו.
(סא) ישירוה, ישירו תהלתו, תהלים קי"ג. ובכ"י-שירוה.

Nr. CDXXVII.

An Herrn David Schwarz in Somos.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 651.

Vol. VIII. Nr. 30.

13. 4. 1848.

י' ניסן התרי"ח.

לכבוד אדוני וידידי היקר והנכבד, הר"ר דוד שווארץ נ"י ברכה ושלוש עד
העולם.

בשמחה רבה קבלתי מכתבך היקר, ואחרתי להשיבך מענה בעבור
אימות מות ובלהות צלמות אשר סבוננו גם סבוננו, המקום ירחם עלינו ועל

כל יושבי המדינות האלה, ובפרט על אנשי וירונה ומנטובה, אשר להיותן ערי מבצר נקבצו לתוכן חילות האשכנזים, ובמנטובה לקחו ג' יהודים לערבון, והטילו מס על היהודים א' מיליאן של ד' קרויצער. וכבר באו חילות פייער-מאנט לעזור לנו, ויש לנו תקוה כי בעוד יום או יומים יכנסו בוירונה, ויגרשו משם את האשכנזים. והנני נותן לפניך שירה בלשון רומי שהדפיסו כאן ביום אתמול, ממנה תראה כי איטליאה כלה, כאיש אחד חברים, רוח ה' מפעמת אותה לפרוק עול זרים מעל צוארה. ואתם אנשי אונגריא אשר נתן ה' לכם לב מרגיש יקרת החפשויות והנאציאנאליטעט, וגם כל אנשי אשכנז המתעוררים עתה גם הם לאמץ קשר נאציאנאליטעט שלהם, ראוי לכם למנוע ידכם מעזור לדעספאטען, אם יקשו ערפם לשוב ולשלוח כאן חיילים מחבלים לשום ארץ צבי לשממה; כי ודאי לא ימשלו עוד זרים באיטליאה, בלתי אם יכריתו את כל יושביה. ובפרט אחרי כמה מיני אכזריות שעשו אנשי הצבא בערים ובכפרים, בערה האש בלב העם כלו עד לאין מרפא. הפאכסט קרא קרויצער צוג נגד האשכנזים, והעם, כיהודי כנוצרי, מצויינים בשתי וערב על בגדם, ויוצאים למלחמת מצוה בששון ובחדוה.

ואותם המתנדבים עתה בעיר וויין לצבוא צבא ולנפול עלינו, שונאי המין האנושי הם, ולא מאנשי הדור הזה המה. המקום יפר עצתם ויקלקל מחשבתם. גם אני הייתי כל ימי אוהב נאמן למלכי עסטערייך, אבל כשראיתי איטליאה כלה, כיד מיליאנען, המה מלכיהם שריהם וכהניהם ונביאיהם, בחורים ונס בתולות זקנים עם נערים, בלב אחד ובעצה אחת לפרוק עול או למות, אמרתי אין זו מרידה, אבל אצבע אלהים היא, ואם הקיסר ובית אביו יקשו ערפם לעמוד בכח הזרוע נגד הנחל השוטף הזה, אינם עוד מבני בניו של לעאפאלד החסיד; ומלבד זה תהיה עצתם עצה נבערה, כי ודאי לא יצליחו, ותכלית מה שיעלה בידם הוא לעשות לששן זבח, ולשלוח אנשים רבים לטבח. והנני בוטח בצדקתם ובחכמתם של בית לעאפאלד, שלא יטו אונם ליועצים עצת רע, והאמת והשלום יאהבו —

גובערניוס פראוויזאריוס של וויניציאה ושל מילאן כבר גזרו שיהיו היהודים שוים לכל תושבי הארץ, בלי שום חלוק ובלוי שום תנאי. בגובער-ניוס פראוויזאריוס שבויניציאה יש יהודי אחד (ליאן פֶּנְקֶרְלי), ובעיר אודינע בקאמיטאטו דיפרטימענטאלע יש יהודי אחד (מאריאו לוצאטו).

בין שלשת היועצים שנבחרו בכל אחת מהערים האלה ונשלחו לוויניציאה לעמוד שם אצל הגובערניוס, להשגיח ולעוץ לטובת אנשי מדינתם, יש בשביל פאדובה יהודי אחד (ברוך דאל וועקוויז), וגם מעיר ראווינז שלחו יהודי אחד, יוסף טעדעסקי.

ואבא עתה לדברי חכמה שערכת לפני באגרתך, ואמר כי ראש דברך אמת, והגהתך בישעיה מ"ז י"א לקרוא שְׁחָדָה במקום שחרה, יען אחריו כתוב כַּפְרָה, ומצאנו שחַד וכפר אחים, היא נכונה מאד. אבל שתי ההגהות האחרות (מערת עדלם במקום מערות עד עולם, בישעיה ל"ב י"ד; להעמיר במקום

לה עמיר, בעמוס ב' י"ג) אינן קרובות בעיני. גם פירושך על ואיש תרומות (משלי כ"ט ד') שתהיה הכוונה על הטהאקראציא, הוא רחוק בעיני מאוד, ולא אוכל להאריך, כי אין דעתי צלולה. ולבלתי תהיה האגרת ריקה הנני מעתיק לפניך ענין אחד שכתבתי זה יותר מעשר שנים, ועדיין לא הוצאתיו לאור עולם.

קול רעש גדול.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו החכם הרופא שלום, כנפשך וכנפש הכות' פה פאדובה היום עשרה בניסן שברו על נתקו מוסרות לפ"ק,

ידיך ועבדך שד"ל.

Nr. CDXXVIII.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 653.

Vol. VIII. Nr. 32.

27. 9. 1848.

כ"ט אלול התר"ח.

ידידי יקירי יברכך ה' וישמרך.

כמה ימים עברו וכמה מאורעות נתחדשו מאז חלנו לכתוב איש אל אחיו! ועתה די לי להודיעך כי אני וכל ביתי חיים וקיימים, ועיני כלו לראות מכתב ירך, בו תבשרני כי גם אתה שלום ונגע לא קרב באהלך. והי' יחדש עלינו שנת חיים ושלוש, תכלה שנה וקללותיה, וירחם ה' על איטליאה האבלה והשוממה, ויבלענה לגיונות, ובחוריה ובחוריה גולים בארץ לא להם, והנשארים בארץ הולכים ודלים מפני חמת המציק, וכל יום עינינו צופיות לדעת מה תהיה אחריתנו, בבקר נאמר מי יתן ערב ובערב נאמר מי יתן בקר.

ואני מיד כשראיתי פרעספרייהייט נתעוררתי וכתבתי קונטרס בלי איטלקי להודיע טיבו של יודאיזמוס, וכבר שלחתי קצת עקסעמפלארע לעיר הממלכה ומשם יבואך אחד בלי הוצאות.

בארך שני שלחתי אל האריענט רשימת 516 פייטנים, ולא אדע אם

נרפסה אם לא.

הי' ישמרכם מחולי רע ומכל רע מעתה ועד עולם.

פאדובה סוף שנת שברו על נתקו מוסרות.

ידיך שד"ל.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 654.

Vol. VIII. Nr. 33.

17. 11. 1848.

כ"א חשוון התר"ט.

אם יש את לבך לעסוק בהעתקת שירים מעברית לאשכנזים, ואם תקוה למצוא קונים וקוראים, למה זה הבל תהבל פהתלי תחרויו? ולמה תסיג גבול רעך קעמפף (אשר לא ידעתי מה היה לו)? לכה נא אתי אל מקום אחר, עלה אתי בגורלי, לכה ונעלה אל הר ה', ומה טוב ומה נעים אם יחדו נקום ובנינו, מקדש ה' יכוננו ידינו, נכון יהיה בית ה' בעמלנו ירום ונשא וגבה מאד, ונקרא שמו באשכנז Pantheon, לכל בעלי שירי קדש בישראל.

הלא ידעת אם לא שמעת כי זה לי שתיים עשרה שנה שאני מאסף אלי ספרים עבריים, כ"י ודפוס יקרים, ובפרט מחזורים וכל ספרי פיוטים ושירים ובחסד ה' אספתי ענינים הבלתי נמצאים בכל איברופא, גם עשיתי לי Repertorium גדול, בו רשמתי שמות כל הפייטנים אשר מצאתי, והם 516. — החכם היודנהיים רשם 80 פייטנים, ורי"ל דוקעס, ליטפ"ל בלאטט 1841 עמוד 570, רשם 210 פייטנים. — ואצל כל אחד ואחד רשמתי התחלת כל פיוטיו ושיריו, ואצל כל פיוט רשמתי כל המקומות אשר הוא נמצא שם באיזה מנהג, באיזה דפוס, באיזה כ"י, ובאיזה דף הוא נמצא. וכל זה אינו אלא הכנה ויסוד לבנין הבית הגדול שיבנה במהרה בימינו אמן. ואמנם תכונת הבית או הפנטיאון אשר בלבי, כך היא, אקח הפייטנים אחד לאחד לא בסדר א"ב (כאשר הם ברעפערטוריום שני), רק לפי מעלתם וחביבותם אצלי, או לפי סבות אחרות, וארשום כל פיוטיו, את הידועים לכל ארשום היכן הם נמצאים, ואעיד כה וכה על חלופי נסחאות שבין הדפוסים והכ"י, ואת שאינם מפורסמים בדפוס אעתיקם בשלמות, אם ראויים הם לכך, או אעתיק מהם קצת לשונות ורעיונים נבחרים. והנה כבר החלתי מרבנו סעדיה גאון, והעתקתי שתי בקשותיו, אחת מהן ידועה מעט, ואחת מהן בלתי ידועה, גם הודעתי שתי בקשות אחרות המיוחסות לרס"ג ואינן שלו.

ועתה לקחתי ר' בחיי בעל חובות הלבבות, והזכרתי תוכחתו הידועה, ושהחכם זקש תרגמה לל"א, ואח"כ אעתיק בקשתו הבלתי ידועה בדפוס, והיא אתי בסדר כ"י על קלף, ואחריה אעתיק עוד ד' פיוטים הנמצאים אתי במחזורים כ"י, ובראשי בתיהם בחיי. ואולי אח"כ אקח ר"שן גבירול, אשר יש לי ממנו יותר ממאה שירים.

אתה עתה ברוך ה' אם יש את לבבך לתרגם מלאכתי לל"א ולהוציאה לאור בשתי הלשונות יחדו (עברית ואשכנזית), הנני מוכן לשלוח אליך מעשה ידי קונטרסים אחר קונטרסים, בתנאי שמכל קונטרסים שתוציא לאור תשלח

אלי מאה עקסעמפלארע חנם אין כסף, והרשות בידך להוסיף כה וכה בלשון
אשכנזי (בסימן מזכיר שמך) כל מה שתמצא להוסיף על דברי, גם הרשות
בידך להקדים ולהוציא לאור מודעה והקדמה ככל אשר ייטב בעיניך.
ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה
פה פאדובה היום כ"א מרחשון תר"ט,

ידיך שד"ל.

Nr. CDXXX.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 655.

Vol. VIII. Nr. 34.

3. 12. 1848.

ח' כסלו התר"ט.

ידידי שלום.

הנני נותן לפניך יותר מאשר שאלת, ראה עוץ ודבר, והיה אם תישר
עצתי בעיניך אמהר להעתיק ולשלוח אליך עוד משירי דיואן ר"י הלוי, ואח"כ
שני קונטרסים אשר כתבתי על ר"ס גאון ועל ר' בחיי.

וידוע תדע כי זה שבע שנים שלחתי אל דקטר גייגער בברעסלא
הקדמת ר' ישועה לדיואן ר"י, בלי ערבי, והוא הבטיחני לתרגם אותה, ועדיין
לא עשה מלאכתו. אם תוכל להשיג אותה ממנו מתורגמת תוסיף אותה בראש
הס' בלי ערבי ובלי עברי, ואם לא, אולי תמצא בעירך איש יהודי בקי בלי
ישמעאל, ואני אעתיק ההקדמה פעם שנית ואשלחה אליך. ומה טוב ומה נעים
אם תמצא לך חבר שיהיה בקי בלי ערבי, כי יהיה לנו לעזר ולהועיל בקצת
מקומות מהדיואן, כי אמנם ידיעתי בלשון ההיא לא רבה היא.

והנה דיואן ר"י איננו צריך הקדמה ממני, אבל סנהדרי גדולה צריך
להקדמה רחבה, ורק אם אדע שיודפס הס' אשים לבי לעשותה.

אם אולי תמצא ותוכל להוציא לאור fac simile מכתבת הדיואן ושאר
כ"י אשר מהם לקטתי, אשלח אליך דף אחד מכל אחד ואחד.

ס' עמק הבכא כבר נעתק על ידי אחד מתלמידי, אבל אני צריך
להשוות ההעתקה עם כ"י אחר, וכמה פעמים התחלתי במלאכה וקצתי בה,
ואם אדע שיודפס הס' אשלח מלאכת ההשוואה וההגהה, ואשלחהו אליך.

עוד תדע כי זה שלש שנים בקש ממני דקטר זקש העתקת דיואן ר"י
למען הדפיסו בברלין, ואני החלתי להעתיק ולשלוח לו עם הערותי, אבל
לא אסתייעא מילתא.

בני בכורי שוקד בחקירת הקדמוניות יותר ממני, והוא מגלה תעלומות
באססירישען קיילשריפטליכען אינשריפטען. והנה הוא צריך חזוק, ואין דורש
ואין מבקש, כי עת רעה היא.
ואתה שלום וביתך שלום כנפשך וכנפש הכותב פה פאדובה היום ח'
כסלו תר"ט. ידידיך שד"ל.

Nr. CDXXXI.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 656.

Vol. VIII. Nr. 35.

4. 12.1848.

מ' כסלו התר"ט.

ידידי יקירי ברכה והצלחה.

אחרתי עד כה להשיב למכתבך הנעים, ולא אדע מה ועל מה, רק
זאת אדע כי הימים והשבועות חולפים בלי ידיעתנו, כי עתה כלנו משוגעים
מן השמועות הבאות מארבע כנפות איברופא, ומן התקוה המתחדשת ואוברת
והוזרת ומתחדשת בכל יום ובכל שעה.

אני הייתי עבד נאמן ואוהב דבק לשבט ממלכת הקיר"ה, אבל אני
רואה שאי אפשר עוד שיהיה שלום באיטליאה אם לא יסורו האשכנזים
מעלינו; ונס כן אם יסורו האשכנזים, אינני רואה איך יתקיימו צדק ושלום
באיטליאה. עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל הארץ אמן.
דאבה נפשי על שמועתך כי גם עדיך נגעו פגעי הזמן הרע הזה, צא
נא עתה ולמד בקי' מה יהיה מעמד אנשי איטליאה, אשר זה ששה חדשים
שרי הצבא נוגשים אותם יום יום במסים בלי חמלה, מה שאיננו בארצך.
ואולם נכון לבי בטוח בה' שלא תאחר להנשא ולהתרומם כבראשונה וצדקתך,
תשא ראשך, כי שבע יפול צדיק וקם.

מהר נא ובשרני בשורות טובות על הצלחת ענייך.

ואני מה אמר? צדקת בדברך, הקהלות הולכות ודלות ולא זו בלבד,
אבל ק"ק ויניציאה שהיתה פורעת שלישית ההוצאות, היא במצור ולא תוכל
להוציא מגבולה אפילו פרוטה קטנה, כי העיר עצמה צריכה לקבל צדקה
מיושביה ומהרחוקים גם כן. ואני? האלהים הרועה אותי מעודי עד היום
הזה שלח מלאכו לפני, הלא הוא הגביר היקר כמיר גבריאול טריאסטי, וזה
שמנה חדשים שהוא נותן לי מכיסו שכרי מושלם כמו שהייתי מקבל מכיס
הקאללעגיום, והנני מברך את ה' יום יום, בלי שאדע מה אכל למחר או
בחדש הבא.

ולבלתי תהיה האגרת ריקה מכל חקירה אערוך לפניך הערה שכתבתי
אמש, ואולי יש אתך דבר להוסיף עליה, כי הענין הוא ידוע בארצך יותר
מבארצי: על המאורע הזה נוסדה סליחה, תחלתה אמוני שלומי ישראל....
ואתה ידידי היקר והנכבד שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום,
כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום מ' כסלו תר"ט,
ידידך שד"ל.

Nr. CDXXXII.

An Herrn Dr. M. L. Letteris, in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 660.

Vol. VIII. Nr. 38.

27. 12. 1848.

ב' טבת התר"ט.

ידידי יקירי שלום.

מעולם לא עלתה על דעתי להדפיס שני עלים, אבל שלחתי אליך שני
עלים, למהר להראותך כוונתי למלאות חפצך. והיום לא אוכל לשלוח דבר
מהדיואן, כי מיום כתבי לך אגרותי הקודמת עבדתי יומם ולילה בעמק
הבכא, כאשר עיניך תחוינה, ואחר שעשיתי יותר מהמחצית יש בדעתי
להשלים העבודה ההיא, ואח"כ אי"ה אפנה אל הדיואן, ואתה אם תמצא ירך
תוכל להתחיל מיד הדפסת עמק הבכא, או לעשות לו הקדמה בל"א, כי
בטחתי כי סיום הס' בא יבא לא יאחר. ההערות הקטנות תשים אותן בשולי
הדפים, והארוכות תשמור אותן לתתן בסוף הס'. ובבקשה שתהיה עינך
פקוחה על ההגהה, כאלו היה הס' מעשה אצבעותיך, ושיהיה הכל בכתב
אשורי, ולא באותיות קטנות, כדי שיוכלו לקרוא בו מזו רעב ביום תשעה
באב. אתה שואל היש לבני אליך להוציא הדיואן לאור עם הקדמתי והערותי—
ודאי כן הוא בלבבי, ולא דיואן ר"ה לבדו, כי גם דיואן רמב"ע יש בלבי
להוציא לאור על ירך, אבל המלאכה כבדה וארוכה, ומי יוכל להבטיח שלא
יבאו מונעים במשך המלאכה? ובפרט בזמן הזה.

ואתה קרא נא אגרותי לשמערן ותראה מעמדי, אז תבין כי אחר
שעבדתי כל ימי חיי בעבודת הקדש לתועלת זולתי בלבד, עכשו צריך אני
להשגיח ג"כ לתועלתי ולתועלת ילדי; לפיכך אם היה אפשר שלכל באגען
ששאלה אקבל שכר קצוב בכסף מלא (אף אם יהיה זה בניכוי מהמאה
עקסמפלארע), זה יחזק את ידי למהר המלאכה.

דמות פני האחרונה היא הנכונה והיא פוסלת את הראשונה.

מקדש מעט עם הכולל עולה בגימט' משה ראש'י.

להעתיק הקדמת הדיואן בכתב ערבי הוא דבר קשה עלי מאד.
בית האוצר עמדו עליו תלאות הזמן ועדיין לא נגמרה הדפסתו.
ואתה ידידי יקירי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ב' טבת תר"ט,
ידידך שד"ל.

Nr. CDXXXIII.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 662.

Vol. VIII. Nr. 40.

1. 2. 1849.

ט' שבט התר"ט.

ידידי יקירי שלום.

בשבוע שעבר הגיעני מלבוב קונטרס אחרון מבית האוצר ועקזעמפלאר
א' שלם על נייר משובח, וצר לי על מאמרי על מנהג צרפת שלא נדפס
ומי יודע מתי יראה אור, אך סוף סוף הכל לטובה.

הנני מודה לך במאד מאד על רשימת סליחות הש"ך שערכת לפני,
ואין צורך שתטרח עוד להעתיקן.

בליל כ"ה טבת נולד לי בן זכר ובע"ש ג' שבט נימול על ברני, ה'
ישמרהו ויחיהו ואשר בארץ.

ולבלתי תהיה האגרת ריקה מכל דבר תושיה אגיד לך כי מצאתי בכ"י
קדמון אגרת הרמב"ם הנדפסת על אודות הוברי שמים החווים בכוכבים,
ולפי הדפוס נשלחה למרסיליאה, ולפי כ"י שבידי נשלחה לחכמי מונפלייר
ובתוכם ר' יהונתן הכהן, והיתה כתיבתה בי"א תשרי שנת אתק"ו לשטרות.
עדיין לא מצאתי לאחד מן המבקרים האחרונים שידבר על זה, ואתה ידידי
היקר תודיעני אם תמצא מאומה על זה.

נתה"ש הנדפס מחדש עם המשתדל שלי לא נודע בארצך? האין
תקוה להשיג מן גייגער העתקת הקדמת הדיואן?

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ואתה תברך
בשמי את יודנו היקר דובס נ"י, וחסדך וחסדו כחותם על לבי, תהי
משכרתכם שלמה, מעם ה' הנותן חכמה.

פאדובה ט' שבט בשנה קאחרת א' פעברואר.

ידידך שד"ל.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 665.

Vol. VIII. Nr. 43.

20. 2. 1849.

כ"ח שבט התר"ט.

ידידי יקירי שלום.

ההעתק אשר בידי מספר הברית לר"י קמחי נעתק מכ"י שנעתק גם הוא מן הדפוס, והנה מה שיש בזה יש בזה, ואין בידי להועיל בכלום לדי גייגער, אע"פ שר"י קמחי חביב בעיני מאד, ואם היה בידי להוסיף כבוד לשמו ולהחזיר עטרתו ליושנה, הייתי עושה בכל לבבי, רק פיוטים יש בידי ממנו, אולי שבעה עשר, אם יבטיחני להוציאם לאור אשלחם אליו. ותחלה אבקש ממנו שיתרגם הקדמת הדיואן או יחזירה לי, וגם תשובת רש"י הארוכה יוציא לאור או יחזיר, כי כבר הוחלתי שבע שנים. ועל השגות דונש ושאר ענינים שהוא מורוני להוציא לאור, הודיעהו נא כי יותר ממה שעגל רוצה לינק פרה רוצה להיניק, אבל מה אעשה, ואין דורש ואין מבקש. ישתדל הוא ויעשה פערין בשביל קדמוניות ישראל, שיחזיקו ידי עושי המלאכה, ויוציאו הספרים לאור, אז יראה כי כחתי אז וכחתי עתה. על ידי הבחור Dr. Leo Witz מלבוב שלחתי אליך ט' עקזעמפלארע מספרי יודאיזמוס, ואתה תתנם ותשלחם למי שתרצה, ואחד לדי גייגער.

והנני מודה לך על מה שהעתקת לי מדבריו, ולא הבנתי עומק כוונתו במלת Jedoch באמרו Jedoch Gehen wir zu Luzz, לכן נכספתי לראות הקונטרס כלו. הוראת מלת הוס בלשון בהמי נודעה לי זה שנה וחצי על ידי ר' זלמן שמערן. הגהת גייגער בדבריו ר' דוד הבבלי (חליבות קדם ע"ו) לקרוא נבין, במקום ובין, ישרה ונכונה. אם אמצא ביד ידידי שום דבר מר"י ור"מ קמחי אמהר ואודיעך.

כבר קבלת (אחשוב) אגרתו מיום ט' שבט.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

פאדובה כ"ח שבט תר"ט.

ידידך שד"ל.

Nr. CDXXXV. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 666.

Vol. VIII. Nr. 44.

2. 4. 1849.

“ ניסן התר”ט.

(1) נדפס בהמגיד שנה ארבע עשרה 1870 יריעה י”ג עמוד ק”ה.

Nr. CDXXXVI.

An Herrn Samuel Igel in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 669.

Vol. VIII. Nr. 47.

.22 4. 1849.

ל’ ניסן התר”ט.

לכבוד ידידי הנכבד מהרש”א שלום וכל טוב.

בן חכם ישמח אב שב היום לביתו כחמש שנים אחרי צאתו משם, והוא מוכתר בכתר תורה וכתר שם טוב, אשר קנה בשקידתו יומם ולילה בלמודים, ובמדותיו המשובחות ובדרכיו הישרים ומעשיו ההגונים. כאשר יעידון יגידון כל יודעיו בקהל הקדוש הזה למקטנם ועד גדולם, כי כל ימי היותו עמנו היה אהוב וחביב ונחמד ונעים לכל מכיריו, והיה תמיד יושב אהלים ומואס הבלי הבחורים, ולא פסק פומיה מגירסא אם לא לגמול חסד ולהטיב לזולתו.

ואני אשר לא זזה ידי מתוך ידו בכל משך השנים האלה, דרכיו ראיתי ואהבתי, ומצאתיו כלי מחזיק ברכה, שואל כענין ומשיב כהלכה, ומחכים את רבו ומוסיף על שמועתו, ולא מתרפה במלאכתו, ולא מגים לבו בתלמודו, על כן דבקה נפשי בו, ולבי קשור בלבו, ולולא קויתי כי קשר אהבתנו לא ינתק, אבל יוסיף אומץ בשוכו אל ארצו, היתה פרידתו קשה עלי כיום מר.

ועתה ידידי הנכבד, בבנך הנחמד הזה ראה טובה, ושמח באליעזר אליהו עד זקנה ושיבת, ותוחלתי מהי כי יהיה לתועלת ולכבוד לבני עמו להגדיל תורה ולהאדירה, ורבים ישיב מעון.

ואתה ידידי שמע בקולי איעצך, אל תביאך אהבתך לדחוק את השעה, ואל תאיץ להרכיב את בנך על במתי הכבוד ולהפיץ מעינותיו על גפי מרומי

קרת, אל נא תמהר להעלות את אליהו בסערה השמים, כי הזמן הולך וסוער ואשרי המחכה, והמשכיל בעת כזאת ידום, ישב ברד וידום, דום לדי' והתחולל לו, הוא יסקל לפני בנך המסלה העולה, אל המנוחה ואל הנחלה אל הכבוד זאל הגדולה, כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו, אין אדם נוגע במובן לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברתה. זאת היא אמונתי, וזו פֶּנֶת הנהגתי, ואם נמצא בי דבר טוב, מן המקור הזה הוא נובע, ואם בנך הִטָּה לדברי און שומעת, אל נא תאלצתו לסור מדרכי וללכת בדרך אחרת.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום ל' ניסן תר"ט.

ידיך שד"ל.

Nr. CDXXXVII. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 647.

Vol. VIII. Nr. 51.

30. 5. 1849.

ט' סיון התר"ט.

(1) נדפס בהמגיד שנת ארבע עשרה 1870 יריעה י"ג עמוד ק"א.

Nr. CDXXXVIII.

An Herrn J. Cohin in Frankfurt am Mein.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 681.

Vol. VIII. Nr. 55.

27. 8. 1849.

ט' אלול התר"ט.

לכבוד ידידי המגלה תעלומות מני חשך ומוציא לאור תורה ותושיה, כ"ש מהר"ר אליעזר אשכנזי ברכה ושלום עד העולם.

בשמחת לבב ראיתי כתב ידך, כי עודך חי ועודך מחזיק במלאכתך מלאכת שמים, לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, ומאד נכספה נפשי שתראה סימן ברכה בסי' אשר הוצאת לאור עתה מחדש, ואין ספק כי בעיר גדולה של חכמים ושל עשירים כפפר"ם לא ימעטו התומכים בידך.

ועתה בהיותך בעיר המפוארה הנ"ל לך לך ביתה החכם המפואר כ"ש
מרדכי יאסמ, ואמרת אליו כי אוהבו הנאמן היושב בפאדובה דורש בשלומי
בלבב תמים, וכי שמחתי בראותי בשער המזרח כי שלום לו וכי דעתו פנויה
וצלולה לחקור בקדמוניות הקיסרים והחכמים, ויפה עשה להסב פניו מחכמי
הדור וממלכיו, ולפנות אל חכמי קדם ומלכי קדם. ואמור לו כי ביד היקר
הערמאן דוקעס בעיר ווין הפקדתי ס' בית האוצר לשלחו אליי, ואם אולי
לא בא עדיין לידו יעשה שליח הובאה לקבלו. גם תאמר לו כי זה י"ב חדש
שלחתי לו על ידי הפאסט קונטרס היודאיזמוס שלי, ולא נודע לי אם בא לידו.
והנני מצפה לדעת זה מפיו ומפי כתביו.

גם בשלום הגביר היקר החכם המופלג מהר"ר רפאל קירכהיים נ"י
תדרוש בשמי, ואמרת אליו כי בשמחת נפש קראתי במזרח תולדות ר' חייא
שלו, כי אסף וקבץ מארבע כנפות תלמוד בבלי וירושלמי וכל המדרשים כל
מה שנוגע לאותו חכם, ורק צר לי כי אמר שהיה כותב ששה סדרי משנה
לששה ילדים, תחת כי התלמוד דדקק ואמר וכתביבנא ה' חומשי ומתנינא
שיתא סידרי, והוא במאמרו הנכבד הזכיר לשבח את הרב האגוזי כמה שאמר
כי רבנו הקדוש לא כתב המשנה, ולמה יאמר שר' חייא כתבה? וזה לא
אמרתי כמשיג אלא מרוב צערי שאני רואה שאין חכמי הדור רוצים להבין
אמתת סברתי וסברת הרב האגוזי ורש"י שהמשנה והתלמוד לא נכתבו כלל
עד זמן רבנן סבוראי ואינם רוצים להבין שאם מעלת המשנה והתלמוד
הושפלה עד עפר, אין זה אלא מפני שהעולם חושבים שחז"ל נתכוונו לכתוב
ספר חקים ומשפטים, ועם כל זה הכניסו בו כמה וכמה שיחות בטלות, ואם
היו העולם יודעים כי חז"ל לא כתבו אפילו דף אחד, אבל תלמידיהם שמרו
בזכרונם כל מה ששמעו מפיהם, אפילו שיחה קלה, כי כל כך היו חשובים
בעיניהם, שהיו מאמינים שאפילו שיחתם צריכה תלמוד, וראו בנסיון שדבורם
ופעלם, ותוכם וברם, היו לאחדים, ואחר כמה דורות נכתבו הדברים על
ספר; אם היו העולם יודעים זה היו מביטים אל המשנה והתלמוד בעין
אחרת — והוא ידידי החכם, המקום יהי בעזרו להוציא לאור תולדות שאר
חכמינו ז"ל.

והנה אין ספק אצלי כי שני החכמים האלה יאסט וקירכהיים, יהיו לך
לעזר ולסעד, וישתדלו אצל נדיבי עדתם למען יתמכו בידך וישימו כבוד
לדברי קדמונינו אשר הוצאת לאור.

והנני עדיין מצפה שיבא בידי ס' הזכרון, כי רק אחד נמצא בעיר הזאת
ביד ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י.

ולא אפטר ממך בלתי הודיעך כי אשתי השניה מחמד לבי ילדה לי
(באהותה זצ"ל) שני בנים ובת אחת, וכלנו שלום, ועתה בסבת המלחמות
והקשרים שאינם של קיימא הקהלות ירדו מנכסיהן, וגם אני הוצרכתי להטות
שכמי לסבול שינפז משכרי שלש מאות גולדען לשנה, והנני בדוחק ובצער,
המקום ימלא חסרוני. בני בכורי הוציא לאור ס' מלא חכמה Le Sanseri-
tisme de la Langue assyrienne, ולולא כובד הוצאות הפאסט, הייתי שולחו

לידידי החכם יאסט. הרי זה חרוז נפלא! בני הנ"ל לומד בשנה הזאת Jus באוניווערזיטעט ד' חדשים ועלתה לו שנה, ועכשו הוא לומד תורה בקאלעגיום ראביניקום, כי בשנה הזאת ד' חדשים חשובים שנה, ובדעתו להשלים א"ה למודיו בשתי התורות.

והנני מוציא לאור קאלענדער לאלפים שנה, בדרך חדשה, והא לך ממנו דוגמא קטנה.

ומי יתן ואדע אם נודע ואם נמצא בפפד"ם המשתדל ופירוש ההפטרות שלי.

אתה עתה ברוך ה' יהדש ה' עליך ועל כל יושבי איברופא שנה טובה ומתוקה, והנני מצפה למכתביך ולבשורותיך הטובות, ולמכתבי ידידי החכמים הנ"ל, ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ט' אלול תר"ט,

ידידך שד"ל.

בהיותך בצרפת אולי מצאת מנהג קרפנטראץ ומנהג אויניון, שאינם בידי. קקמי אחד הדפים שם בתחלת הדור פירושים לאותם הפיוטים, והם מוטלים באשפה, ואני נכסף להם ולא אוכל להשיגם. גם לספרים הקטנים של מהר"ש מונק על רס"ג ועל ר' תנחום ועל הפילוזופיאה אצל היהודים, נכספה גם כלתה נפשי. אגרת רב האי שהוצאת אולי היא לקוחה מס' חשבון העבור לר"א בר חייא, והס' נמצא ביד ידידי אלמנצי, וגם אני העתקתיה בפנקסי.

CDXXXIX.

An Herrn Hirsch Landesrabbiner in Nicolsburg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 682.

Vol. VIII. Nr. 56.

30. 8. 1849.

י"ב אלול התר"ט.

לכבוד הרב הגדול, החכם המפואר, היקר בדורו כבן עזיאל, מן השרידים אשר ה' קורא לנהל את עמו בימי הנסיון, כש"ת מהר"ר הירש רועה צאן קדשים בעיר ואם בישראל ניקאלסבורג והגליל נרו יאיר ויזהיר בקהל מצדוקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

לכבוד האמת ולכבוד התורה הנני בא לחצר בית המלך אשר לא נקראתי, וצדקתו היא סמכותני, וחסדו יחזק את לבי להכנס במחיצה שאינה שלי, לבא לפניו להגיד באזוניו כי הבחור היקר מהר"ר אליעזר אליה איגל

מלבוב, אשר למד פה, ופה נכתר בכתר הרבנות, לא זוהי ידי מתוך ידו במשך ארבע או חמש שנים, וביודעו ומכירו קאמינא, כי לא מש מאהל תורה ש"ס ופוסקים, עשה והצלחה, יגע ומצא, ומדותיו תרומיות, טוב לשמים וטוב לבריות, שייף עייל ושייף נפיק ולא מחזיק מיבותא לנפשיה, וקנה לו בק"ק הזה שם טוב אשר כמוהו לא קנה גם אחד מהבחורים אשר למדו כאן. על כן בשמעני כי שם פניו ונכסוף נכסף לבא לשרת בקדש בק"ק מעשען אשר תחת שבט מישור שבט מלכותך, לא יכלתי להתאפק מערוך לפניך שורותים אלה, כי נכון לבי בטוח, שאם תבחר בו ותקרבהו, לא תנחם מבחירתך, ולא יחר אפך בעבדך, אך ברך תברכני על אשר מלאני לבי לגשת אליך במכתבי.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום יהי ה' אתך בכל משלה ירך, וחפץ ה' בירך יצלה לשובב יעקב אליו ולהפיץ בישראל מעינות התורה והיראה, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ב אלול תר"ט.

עבדך מכבדך שמואל דוד לוצאטו.

Nr. CDXL.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 684.

Vol. VIII. Nr. 57.

10. 9. 1849.

כ"ג אלול התר"ט.

לכבוד ידידי חביבי, אבי אבי, הרב הגדול, החכם המופלא, ידיד נפשי, ועמרת ראשי, כש"ת מוהר"ר שלמה יהודה הכהן רפאפורט נ"י, שלום עד העולם.

נושה אתה בי תשובה למגלה עפה, מלאה חכמה ותושיה, אבל אחרי האגרת ההיא כמה מסבות עברו עלינו ועל כל יושבי איברופא, כמה סכנות עברו על ראשנו, כמה תקוות וכמה דאגות באו אל קרבנו, עד כי כל מה שקדם לתהפוכות האלה ראוי שיונח לעת עתה בקרן זווית, ולא יהיה דברנו בפעם הזאת רק כדברי שני אחים הנמלטים מתוך ההפכה ופוגשים זה את זה באמצע הדרך. העורך הי אתה אחי? השלום לך ולביתך? הנני מצפה לתשובתך ולבשורתך שלום שלום, וכבר על ידי ידידנו הנכבד הר"ר צבי הירש דוקעס קבלתי פריסת שלום מאתך וישמח לבי. על כן עד יבא דברך לכפול חדותי, הנני לדבר באזניך על אודותי. הנה רק עתה אחרי מפלת ויניציאה חזרו במדינות האלה ההשקט והבטחה אשר רחקו מתוכנו מן יאנואר 1848.

עוד יחרד לבי בזכרי יום ה' פעברואר, יום ההֶרֶג בעירנו. יצאתי מביתי לפנות ערב לתת אגרת בארון הפאסט, והנה בני בכורי לקראתי, שב מן האוניווערזיטעט, אשר נאספו שמה התלמידים לשמוע מפי הרעקטאָר מה השיב שר הצבא על תלונתם ועל בקשתם. והלכנו יחדו בואכה הפאָסטטה, אשר קרוב הוא אל האוניווערזיטעט, והנה פתאום העם רצים ונסים לקראתנו מפני חרב, ויאמר אלי בני, שוב אבי הביתה, ואני אביא האגרת אל בית הרצים. וְאֶשֶׁב וְאֶרְץ הביתה והוא הלך בשלום ויצא בשלום, ולא עברו רגעים אחרי צאתו, ותלמיד אחר עבר דרך שם לפני הפאסט, וידקרהו איש המלחמה אשר בשער הפאסט, וימיתהו. מן היום ההוא עד כִּד מערץ, יום צאת האשכנזים מעירנו, היינו תמיד בפחד ובדאגה. מכִּה מערץ עד יִג יוני היינו כחולמים. בִּיג יוני אנשי הצבא האיטלקי עזבו עירנו, ונפלה עלינו חתת המון העם, כי החלו לשלול ולבז, ובני היה בבקר ההוא נצב על המשמרת בבית שרי העיר, ויבאו הפוחזים ויקחו ביד חזקה את הפֶּזִיל מידו, ויבזו את הבית. ביום המחרת שבו אלינו האשכנזים, ומאו והלאה הוצאות המלחמה כבדו עלינו עד כי כל תבואת השנה לא תספיק לתת מדת המלך, והקהלות (חוץ מפאדובה) לא היו פורעות חֶקן לכים הקאללעגיום, ואני אשר אין לי פרוטה אחת למשמרת הייתי מוטל ברעב עם חמשה ואַחֵ"כ ששה ילדים, לולא הגביר היקר כמִר גבריאֵל טרואסטי יהי שמו מבורך, נתן לי שכרי מושלם מכיסו מדי חדש בחדשו. ולבסוף הוצרכתי להטות שכמי לסבול שְׁנֵפו משכרי עשרים למאה, למשך שלש שנים (תר"ט תר"י ותר"יא), והנני היום בדוחק ובצער, המקום ימלא חסרונִי.

זה יִג החדש הוצאתי לאור קונטרס בלשון איטלקי, ומיד שלחתיו אליך, ולא אדע ההגיעך.

בית האוצר, אחר שתי שנים שהיה תחת המכבש, יצא חסר, כי גם ידידי יה"ש ירד מנכסיו ולא יכול להספיק הוצאות הדפוס, והניח קונטרס גדול בלתי נדפס (היו בו סדר עבודת אתה כוננת, עם כמה הערות וענינים יקרים בעיני). ועדיין לא קבלתי מהספר רק ארבעים עקועמפלארע, ורובם נתתי במתנה.

בגי הנ"ל הוציא לאור זה לא כביר ס' בלשון צרפת

Le Sanscritisme de la Langue assyrienne

ולא שלחתיו אליך ולשאר ידידי, יען וביען הוצאות הפאסט כבודות עלי עתה, ולהעמיס אותן עליך לא חפצתי.

המשתדל כבר יצא לאור, ובו תמצית יגיעי ועמלי בפירוש התורה, גם כחצי ההפטרות באו בחומש החדש ההוא עם פירושי, ולראבון נפשי נ"ל שלא נתפרסם החומש ההוא, ואין דורש ואין מבקש. בליל כ"ה טבת נולד לי בן זכר, קראתי שמו יוסף, והוא ת"ל בריא אולם ויונק שדי אמו.

ומן אז והלאה היו כל עשתונותי על חשבון העיבור. וכבר נדפס באריענט (ב' וט' יוני 1849) מאמרי על הדחיות, ועוד אחר שלחתי ולא

אדע אם נדפס. בשנה שעברה נדפסה שם רשימת הפויטנים שלי ושם (עמוד 550) הזכרתי כי ממך למדתי שם הפויטן דוד בן הונא. בני בכורי הנ"ל למד שנה אחת Jus, ועבשו הוא למד בקאלעגיום ראביניקום.

זה שלשה חדשים החל מרוץ אגרות ביני ובין אדם אחד אשר מעולם לא פללתי, אבל הוא היה מרוץ אגרות עם יה"ש, ויה"ש שלח אליו קצת העתקות מבית האוצר למכור בשבילו, גם שלח אליו עקועמפלאר אחד מקונטרס איטלקי שלי, ומתוך כך נמשך הענין שהתעורר האיש ההוא לכתוב אלי אגרת, אשר זה ראש דבריה:

Es waltet ein eigenthümliches Missgeschick über unsere gegenseitigen Beziehungen. Bei den vielen Berührungspunkten, welche das von uns beiden in gleichem Grade innig geliebte, gewissermassen als Herzenssache betrachtete Studium der jüdischen Literaturgeschichte darbietet, bei der ungetheilten Hochachtung, welche ich sowohl für Ihre Leistungen als auch für Ihr Streben, und die Biederkeit Ihres Charakters empfinde, sind sonstige Abweichungen welche das literarhistorische Gebiet direct nicht berühren, sondern höchstens Consequenzen dieses Studiums sind, eigentlich philisophisch-religiöse Voraussetzungen, welche in den literarhistorischen Thatsachen eine Bestätigung finden sollen — sind diese Abweichungen, sage ich, im Stande, uns von einander entfernt zu halten. Schon oft, ja so oft mir ein neues Product von Ihnen zukommt, habe ich dies schmerzlich empfunden, so als ich Ihre schönen Arbeiten im קדם erhielt, so neuerdings als vor einigen Tagen Ihr treffliches בית האוצר und il Giudaismo zu mir gelangten. Ich habe die schlimme Eigenschaft — wenigstens schlimm in der Beurtheilung, die ich dadurch erfahre — dass mir die Sache, die Wahrheit, wie sie von mir aufgefasst wird, über die Person und die ihr zu zollende Achtung geht; die Heftigkeit, mit der man von manchen Meistern auf dem literarhistorischen Gebiete gegen die religiösen Zeitbestrebungen auftritt — und gerade auf diesem Gebiete, wo die Gelegenheit nur so vom Zaune gebrochen wird, scheint mir es am allerwenigsten geeignet — lässt es mich als dringende Pflicht betrachten, diese Verunglimpfung abzuwehren, und es mag dies, ich will es nicht läugnen, zuweilen in einer Art geschehen, welche dem Angriffe an Derbheit Nichts nachgibt. Dies hat mich mit Rappoport schon vor langen Jahren entzweit, und das öffentliche, literarische Verhältniss ist seitdem um so weniger {freundlicher geworden, als es den Unglimpf immer in verstärkter Weise häufte; auch Ihnen scheint dieser Umstand mich entfremdet zu haben. Nur

mit Zunz blieb mein Verhältniss ein ungetrübtes, trotzdem ich auch mit ihm manchen kleineren derartigen Kampf hatte. Und dennoch weiss ich die Verdienste derer zu würdigen, mit denen ich zuweilen öffentlich in Hader gerathen bin, und ich kann den Drang einer näheren Verbindung mit denselben nicht unterdrücken. Ich hoffe auch mit Rapoport, noch in diesem Leben, bevor wir uns einst im **עלמא דקשׁוט** treffen, wieder in ein persönlich freundliches Verhältniss zu treten. In Betreff Ihrer veranlassen mich eben die letzten Sendungen Schorr's aus Brody, diese Verbindung abermals anzuknüpfen. Es gereicht mir zum Vergnügen, die Exemplare des **בית האוצר** hier abzusetzen. והנה עקר כוונת האיש ההוא בהתקרבו אלי לא היתה אלא ליהנות מספרים כ"י שלי, ובפרט השגות דונש על רס"ג, ואני לא מאהבתי אותו, אך מתאזני שיהיו דברי הקדמונים יוצאים לאור, מהרתי והחלתי להעתיק לו ההשגות ההן, ולהשיב על כל שאלותיו. אח"כ שלח אלי ס' נטעני נעמנים, ושמתני בראותי דבריו בשבח רש"י ותלמידיו. ואתה מבין כי האיש הזה הוא גייגר.

והנני רואה אותך אומר בלבך: הפכפך דרך האיש הזה שד"ל זור, כי זה ימים רבים חדל לערוך לפני המטמונים אשר יביא אלוה לידו, והוא עתה הולך ועובר שונאי היודאיזמוס ועוכריו! — אבל יודי, הלא ידעת כי פרסום דברי הקדמונים היא ראש תשוקותי, ואחרי שביתת הכ"ת, ובראותי כי לא לי ולא לך כח להוציא מחשבותינו אל הפעל, גמרתי בלבי שלא להרחיק שום אמצעי שיוכל לעורני בכוונתי הטובה להפיץ בישראל חכמת קדמונינו. כן עשיתי עם פירשט, וכן אני עושה עתה עם גייגר. יהיו מה שיהיו, כל עוד שהם מוכנים להוציא מאפלה לאורה דברי חכמינו, הרי הם בעיני שליחי ההשגחה, וכל עוד שהם שוחרים פני למלאת כליהם בר, אף אם יערבו בו תבן ומספוא, אני בעיני כחוטא אם לא אֶדְרֹשׁ לבקשתם.

ועדיין אני מחדש תחנותי לפניך, ותפלתי לפני אבינו שבשמים, שתמצא מקום להפיץ מעינות חכמתך על פני חוצות, ואני אבא אחריו ומלאתי את ניירך בכל אשר תפקוד עלי. אבל להמתין ולושב בטל, עד די עדנא ישתנא, הוא דבר שלא יתכן אלא למי שהוא בטוח מן המות.

אתה עתה ברוך ה', יחדש ה' עליך ועל כל בני ביתך שנת ברכה והצלחה, וששון ושמחה, כנפשך וכנפש הכ"ח פה פאדובה היום כ"ג אלול תר"ט,

ידיך מכבדך ועברך שד"ל.

והנני דורש בשלום החכמים הנכבדים, לנרא, וועססעלי, קעמפף, והנני מצפה לבשורת שלומם וטובתם.

An Herrn Gabriel Isack Polak in Amsterdam.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 690.

Vol. VIII. Nr. 59

26. 10. 1849.

" חשון התר"י.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון הר"ר גבריאל פאלק נ"י שלום עד העולם.

גם כי תחלת דבריך כדאי הם להעלות חמה, בהיותך מהתל במי שחטאת והעויות עמו, בכל זאת לא רציתי להתעכב אפילו רגע מהשיב לשאלת ידיך החכם אשר בירושלם.

ואבאה לאגרתך וראשונה אגיד לך כי מאד השתוממתי איך לא הבנת כי לקח טוב הנזכר במנחת יהודה (בס' דעת זקנים) הוא הידוע בשם פסיקתא דר' טוביהו, ואף אם לא נדפסה אלא מן ויקרא ואילך, הנה הרב חיד"א (שם הגדולים אות ט'), ראה גם בראשית ושמות עמו, ואף אם לא ראית שם הגדולים, היה לך לשער כי מי שפירש מן ויקרא ואילך קרוב הדבר שפירש גם בראשית ושמות. ואיך עלה בדעתך לבקש הדבר בלקח טוב של הר"מ נגארה, שהיה מאוחר הרבה לבעל מנחת יהודה?

גם לא אכחד ממך כי מה שמצאת בספרי הראשונים כתיבת השם בג' יודין איננו ראייה ברורה למה שבא בתרגום תנ"ך רע"ח, כי יתכן שלא דברו על ג' יודין זו בצד זו, אלא על ב' יודין למטה ואחת למעלה, כמו שהוא בכמה וכמה כ"י וכדברי ראבי"ה שהבאתי בחליכות קדם 68. והנה עדיין צריכין אתם לעדותי שהעידותי שם כי אני ראיתי קצת כ"י מבני ישראל שכתוב בהם השם בג' יודין זו בצד זו. ואמנם פאר הדור ותולדות או"ח אינם עתה לפני, ולא אדע אם שם נזכרו בפירוש ג' יודין זו בצד זו.

גם אתמה איך בהביאך דברי מנחת שי על לבנימין ציינת דברים א' י"ב, במקום ל"ג י"ב.

ועתה אגיד לך כי החומש נתה"ש עם המשתדל שלי ועם תרגום ופירוש שלי על מחצית ההפטרות, כבר נגמרה הדפסתו וצר לי כי לא בא לידך, ואין ספק שאם תבקשהו תמצאהו, ואם תמצאהו בו דברים נכחים. ואתה דע לך כי המשתדל איננו כולל ביאור כל פסוק ופסוק, רק ביאור לקצת מקראות, ומה שהבאתי בו על פרשת משפטים הוא חלק קטון ממה ששלחתי אליך, התחשוב שהייתי חייב (בהוציאי לאור פירוש על התורה) להניח פרשת משפטים בלא פירוש, מפני ששלחתי פירושה אליך? ועד מתי היה לי להמתין לך שתדפיסהו? — אתה עתה תוכל להדפיס הפירוש הוא בכל מקום שתרצה, ולהודיע כי לא כלו ולא רובו נדפס כבר במשתדל; אך אל תחשוב שאני אמתין לך עד עתה ועדנך, כי לא אגזול את אמי זו

כנסת ישראל, ואם לא תוציאהו לאור קודם ראש השנה תר"א, אז אם ידמן לי להוציאו במקום אחר, לא אחלל. ס' הנמצא לא נמצא בידו.

ולענין הקדמתך למחזור אשכנזי, כבר ראית בארבעת רשימת ת"ק פויטנים שלי, ואם תרצה רשימה מאותם אשר באו דבריהם במחזור אשכנזי, פולין וביהם, עם רשימת פיוטי כל אחד ואחד, אעשה. ואתה תדפיס מהקונטרסים שאשלה אליך מאה עקועמפלארע בפני עצמם, והיה שכרי. אך ההקדמה היותר הכרחית היא שתשלח לי קצת הליכות קדם.

והנה אתה בהקדמתך שאלת מה היתה כוונת בעל השלשלת באמרו: ר' בנימן שחבר מחזור אשכנזי, והנני עתה להודיעך כי אין ספק שנתכוון לר' בנימן מתושבי נירנבורג שהזכרת שם. כי הנה יש בידי קצת דפים ממחזור אשכנזי דפוס סאלוניקי, ובדף שקודם הדף האחרון מצאתי: נאם המאסף והמחבר כל הדינים והמנהגים השייכים לכל זמן וזמן מכל הספרים והחבורים וספרי המנהגים חדשים וגם ישנים והמסדר יחד כל דברי התפלות והקרובות והיוצרות וזולתות וסליחות וקצת ביאור המלות עם כל שאר הדברים הבאים במחזור זה — אני אני הוא הצעיר בנימן בן הרב המובהק כמהר"ר מאיר הלוי אשכנזי זלה"ה בן הרב האלוף כמהר"ר שמעון הלוי זלה"ה בן הרב המופלא כמהר"ר יעקב הלוי מתושבי עיר נורנבערק תנצב"ה — והנה ר' בנימן זה היה באמת בשנת ש', שהרי בסוף קינות תשעה באב הדפים קינה שחיבר הוא בשנת רצ"ד על חרבן בית המקדש, ואחריה קינה שחיבר ג"כ בשנת רצ"ד על בנו בכורו מאיר שמת במגפה, ואחריה קינה אחרת שחיבר על האש הגדולה שנפלה בסאלוניקי בשנת ש"ה ועל המגפה העצומה של שנת שח"ה. ואמנם מה שראיתי ברשימת ספרי אפפענהיים שנדפס המחזור בסאלוניקי שנת ש"מ, אולי דפוס שני הוא, כי אמנם זה שבידי, קודם מלות נאם המאסף וכו' כך כתוב בו: תם ונשלם המחזור הגדול מכל השנה כמנהג הקהלות הקדושות והטהורות קהלות אשכנזים ישמרם צורם ויגן בעדם עם כל ישראל חברים אכי"ר על ידי האחים האומנים שלמה ויוסף בני החכם השלם מהר"ר יצחק יעבץ זלה"ה בסאלוניקי קרית מלך רב שולטאן סולימאן ירום הודו ותנשא מלכותו — והנה סולימאן מת בשנת שכ"ו, ובשנת שכ"ז מלך בנו סלים, ויש בידי ס' הגדרים „נדפס בשאלוניקי קרית מלך רב ממשלת אדוננו המלך הגדול והאדיר סולטאן סלים.... שנת השכ"ו" והקרוב אלי כי שנת ש"מ הכתובה ברשימת אפפענהיים אינה אלא טעות, כמו שהוא טעות מה שכתוב שם בנימן בר יעקב, והוא היה בנימן בר מאיר בר שמעון בר יעקב.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י' מרחשון תר"א,

ידידך שד"ל.

An Herrn Nachman Nathan Coronel in Jerusalem.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais, 691.

Vol. VIII. Nr. 60.

26. 10. 1849.

“ חשון התר”י.

לכבוד החכם היקר הר”ר נחמן נתן קורונל נ”י בעיר הקדש ירושלים תוב”ב.

בדקתי בשני כ”י על קלף שבידי הכוללים תוספות ע”ז, בדף כ”ז ע”ב, ומצאתי בתוספות ר’ אלהן כתוב לאמר: לא ישא אדם ויתן עם המינין, אור’ (אומר רבי) דמיירי במשא ומתן של דברים שלא להאריך דברים עמהן שלא ימשיכוהו — ובתוספות הר”ש משאנן מצאתי כתוב: לא ישא אדם ויתן עם המינין, פירוש לא יאריך עמהן בדברים פן ימשיכוהו — גם בדקתי בתוספתא כ”י אשר ביד יודי מוהר”ר רמש”ג נ”י, בחולין פרק ב’ וכן כתיב בגוה: בשר הנמצא ביד גוי מותר בהנאה, ביד מין אסור, מבית עבודה זרה הרי זה זבחי מתים, מפני שאמרו שחיטת מין לעבודה זרה ופתן פת כותי ויינן יין נסך ופירותיו טבלים וספריו ספרי קוסמין ובניהן ממזרין, אין לוקחין מהם ואין מוכרין להם ואין מלמדים בניהם אומנות ואין מתרפאין מהן לא ריפוי ממון ולא ריפוי נפשות. מעשה בר’ אלעזר בן דמא שנשכו נחש ובא יעקב איש כפר סמא לרפתו משום ישו בן פנדירא, ולא הניחו ר’ ישמעאל. וכו’ וכו’ — וכן בש”ס ע”ז דפוס קדמון מצאתי בפירוש רש”י (דף כ”ז ע”ב) יעקב איש כפר סכניא מתלמידי ישו כדאמרן בפרק קמא (כוונתו על דף י”ז דהכי גרסינן התם פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של ציפורי ומצאתי אחד מתלמידי ישו הנוצרי ויעקב איש כפר סכניא שמו). מכל זה מבואר כי המינין שדברו עליהם בתוספתא ובשאר מקומות היו נוצרים תלמידי ישו, וכבר הביא החכם בוקסמאָרף בלעקסיקון ארמי שלו (עמוד 1200) דברי היירונימוס המעיד כי עד ימיו היתה בישראל כת הנקראת מינים שהיו מאמינים בישו הנוצרי.

ומה שכתוב בדפוסים שלנו ברש”י גיטין מ”ה ע”ב, מין, יהודי שאינו מאמין לדברי רז”ל, נ”ל ודאי שאינו אלא תיקון שתקנו המדפיסים מפני היראה; ואין לפני עתה גיטין דפוס קדמון לעינינו בו אבל בברכות י”ב מפני תרעומת הצדוקין, מצאתי בדפוס בומבירג מפני תרעומת המינין, ובמחזור ויטרן סימן י”ו מצאתי: בקשו לקבוע עשרת הדברות בקרית שמע, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינים, שלא יאמרו תלמידי... אין שאר התורה אמת, ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקב”ה ושמעו מפיו בסיני (ואחר מלת תלמידי היתה מלת ישו ונמחקה). וזה עצמו לשון רש”י בברכות י”ב, אלא ששבשוהו המדפיסים מפני היראה. מכל זה מוכח שהמינים הם המאמינים באותו האיש.

ואמנם חכמי התוספות נ"ל ודאי שלהקל נתכוונו ולא להחמיר, מאחר שאנו שרויין עם הנוצרים, ועיין רש"י ע"ז י"א ע"ב ד"ה בגולה אבל אנשי הכת ההיא אשר באו מאנגלטירא לעיר הקדש, וכל מגמתם להסית ולהדיח את ישראל, נראה בלא ספק כי כל האמור בתוספתא הנ"ל גם עליהם נאמר, ועל הכת הזאת ראוי לדרוש מה שדרשו ז"ל ואל תקרב אל פתח ביתה זו מינות. אבל אם כמה בעלי בתים מתפרנסין מהם, ברור הוא שאין לקפה פרנסתם, ואין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן וכו', ובכי האי גונא כדאי הם רבנו אלחנן והר"ש משאנץ שהקלו ופירשו במשא ומתן של דברים, לסמוך עליהם בשעת הדחק. אבל שתי תקנות גדולות ראוי לעשות, ומצוה על גדולי העיר להשתדל בהן בכל מאמצי כחם. האחת היא לדרוש ברבים נגד האמונה הכוזבת, ולהראות לכל העם כי בן דוד לא בא כי עדיין לא כתתו האומות חרבותם לאתים וכו', ולהוכיח במישור איך הם מעותים את הכתובים ועוקרים אותם מפשוטם, כדי למשוך אותם אל הכליהם ואל חלומותיהם.

והשנית היא להשתדל שיחזרו ישראל מעט מעט לאומנות אבותיהם, להתפרנס במעשה ידיהם, ובפרט בעבודת האדמה אשר היתה צבי לכל הארצות, ואם יתעסקו בעבודתה גם היא מעט מעט תוסיף תת כחה להם ותשוב להיות כימי קדם ארץ זבת חלב ודבש. ואם הארץ תתן יכולה, אז גם שאר אומניות יצליחו בקרבכם, ויעשירו את העוסקים בהם. והדברים ארוכים; וכבר יצאתי ממחיצתי ודברתי במה שלא נדרשתי, וכוונתי הטובה תעמוד לי למליץ בעדי. ואתה החכם היקר שלום וכל חכמי עיר הקדש שלום, כנפשך וכנפש הכ"ח פה פאדובה היום י' מרחשון תר"ו, עבד לכל ראי ה', שד"ל.

Nr. CDXLIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Oxford.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 693.

Vol. VIII. Nr. 61.

25. 11. 1849.

י' כסלו התר"ו.

לכבוד ידידי החכם היקר, המחיה מתים בצער גלגול ארצות ונהרות וימים, כ"ש מהרו"ל דוקעס נ"י, ברכה ושלום עד העולם.

מכתבך הנעים שמחני שמחה כפולה ומכופלת, כי הגיעני באחד להרש הששי יום הולדתי, והיה בעיני כאלו ראיתך בא סארץ רחוקה לברכני ביום בואי בשנת היובל. ומה מאד שמחתי בראותי אותך חי וקיים אחרי כל המהומות

אשר הרגיוו פני תבל, ועורך מהויק בצדקתך ובהסדך עם המתים ועם החיים, וכי גם איי הים לא סגרו לפניך דלתיהם, ובאת אל אוצרות השך אשר אין דורש ואין מבקש בתוכם. והוצאת מאפלה לאורה מטמונים יקרים. ומי מלל להכמי ספרד שיהיו סופריהם קבורים באקספּרה, ואיש מארץ אוּנגאַריאַה יבא שם ויחטט אהריהם ויוציאם לאור עולם. ברוך אתה לה' יהי נועם ה' עליך ומעשה ידך יבונן, וחפץ ה' בידך יצלח, ותהי משכרתך שלמה בשמים ובארץ, כחסד אשר אתה עושה עם דוי מעלה ודרי מטה. והנני קורא עליך מקרא שכתוב בשירי פעטררקה:

Pochi compagni avrai per la tua via.

Tanto ti prego più, gentile spirito,

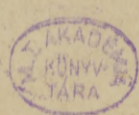
Non lasciar la magnanima tua impresa.

והנה בצדק תתמה עלי מדוע אהרתי עד כה להשיב למכתבך היקר, אך ידוע תדע כי זמן מה קודם בואו החליתי להריץ אגרות לאהר מחכמי אשכנז היותר מפורסמים, אשר בקש ממני לקוטים מהשגות דונש על רס"ג, ואני מהרתי ושלהתי אליו תחלתו, ואמרתי שאם אדע כי יוציא אותן לאור ככתבן וכלשונון אשלים העתקתי, והוא מיד הבטיחני להדפיס אותן עם הערות, וכן אז והלאה פניתי מכל עסקי והעתקתי הס' ההוא ושלהתי אליו באגרות, והוא באגרותיו ערך לפני הערותיו וספקותיו, ורק בשבוע שעבר שלהתי לו סיום הספר, ועד אותה שעה לא היתה דעתי פנויה כמעט לשום דבר אחר. ועתה הנני מודה לך על מה שהבאת לפני מפיאזותך, והנני להשיב על שאלותיך.

שני הבתים שהבאתי בבית האוצר דף י"א מצאתים בהשגות דונש על רס"ג, אך עתה מקרוב בא ספק בלבי אם הם לרס"ג או לדונש או לאיש אחר. מהשגות רס"ג על בן אשר אין בידו רק מה שהבאתי בדף הנ"ל לקוח מהשגות הנ"ל.

שיר שמואל מת הוא לי כחידה בלי פתרון, רק במקום קראנו לך שיר שם, נ"ל לקרוא קראהו והשיר שם, כלומר אלוה עז וקנוא קראהו (לאותו שמואל שמת) והשיר שם קנו (של שמואל) בין כימה ועש. לא האמין אמון עלי תולעת הוא בדיואן ר"י הלוי חלק א' סימן שני"ג, והוא בשבט הויזיר אבי אלחסן בן קמנאל. גם ידידנו המשכיל הר"ר זלמן כ"ט שטערן העתיק אותו בפארמא מב"י 1183, ושלה לי חלופי נסחאות אשר מצא, והנני נותן לפניך כל מה שראוי לתקן בנסח שלך.

עדניו על אנוש (לא ערי, מפני המשקל, וכן הוא בדיואן שלי).
יום טעמו טעמה ואטרו לי רבש (בן הוא בדיואן שלי וכן נכון).
החושבים כספם (בלא את, דיואן וכן צ"ל)... לנגוש בעץ הרעת (דיואן גם כ"י פארמא).
איך תחשבו... היתה טבעת (דיואן ופארמא וכן צ"ל).
איך יטרפו (ר"י ופא' וכצ"ל).

והם נלאו שאת מרדעת (די' ופאי').
כורעה כל יום לקיר היכל (פארמא), כורעה תמיד למול הקיר (דיואן).
לולי פני מאיר (די' ופאי') אשר בו היתה (די'), שוגה באהבתו ומשתעשעת
(די' ופאי').

שמתיו מקום זרע (דיואן).
היא מעלה מאב לבן נוסעת (די' ופאי').
ועתה דע נא ידיו כי משירו י' גבירול יש בידי יותר ממאה, והנני מצטער
על המשה שהובאו בראב"ע ובמאמר במלאכת השיר (הנרפס עם מהלך שבולי
הרעת ועם סי' לשון למודים) ואינם בידי, ואלה הם:

אדרשה הסרך
אמת אל אמת אתה
נגרעה קרן עדינה
שבחה בחבי
תברך יה ארון עולם.
ואם מצאת אותם או קצת מהם, תעשה חסד עמרי אם תשלחם אלי.
אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
הכו"ה פה פאדובה היום י' כסלו תר"י,
ידירך שר"ל.

Nr. CDXLIV.

An Herrn Dr. Salomon Munk in Paris.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 695.

Vol. VIII. Nr. 63.

20. 1. 1850.

ז' שבט התר"י.

לכבוד ידיוי החכם המופלא מהר"ש מונק שלום עד העולם.

על ידי הגביר היקר המהולל ברוב התשבחות כמ"ר גבריאל טרויאסטי
אשר אליו יצדק באמת מאמר המשורר: ואתה המלאך ואיש גבריאל — קבלתי
ארבעה ספרים ושמתתי בהם כמוצא שלל רב, אם ליקרת מעלתם מצד עצמם,
ואם ליקרת מציאותם בארץ הזאת, ואם להיותם מתנת ידך, ועדים נאמנים כי
הפצת בי וכי מצאתי חן בעיניך, ואני זה ימים רבים קרבתך הפצתי, וכבר
שתי פעמים שלחתי אליך ספרי Prolegomeni, ולא ידעתי אם הגיעך:

ועתה ברוך טעמך וברוך אתה לה', אשר באג לקראתי, ומובטח אני כי
ידידותנו תהיה לעזר ולהועיל לתורה ולחכמה, ואני כאשר הייתי לפני שאר
חכמי הדור כן אהיה לפניך, לשרתך בכל אשר תשיג ידי, ומה גם עתה כי

היית הראשון אשר הודעת בקהל רב שם בני בכורי (בכור שנון ונפלא בהריוצותו ושקירתו על דלתות הקירת הקדמוניות המורחיות מאז בטרם היותו בן י"ג שנה) אף אני בכור אתנך, בחירי בכל אוהבי.

ביום אתמול מיד בבוא הספרים לידי קראתי בשמחה רבה מאמרך על ר' יוסף בן יהודה, ומצאתי בו ענינים הרבה יקרים ונכבדים, והרבה שמחתי במה שהוצאת לאור כי הרמב"ם בלבשו בגדים אחרים לא היה רק כבן י"ג שנה ולא מעצמו עשה, אלא עם אביו הרב והדיין ר' מיימון.

ולענין שהזכרת (עמוד 55) ס' ר' יוסף בן יהודה על המדות, הנה קאטאלאג אורי איננו בידי, אבל בכ"י Parente אשר הזכרתי בציון ה"א 118, ראיתי זה ימים ושנים מאמר לרבנו יוסף בר' יהודה בר' יוסף ברביה דרבנא יעקב הדיין תנצב"ה ספרדו ברנלונזי יחובר על ענינים שיצטרך לידיעתם מי שרוצה לדעת המשפטים ובקיאית התלמוד, אמר המחבר כוונתנו לבאר בזה המאמר העקרים שיצטרך לידיעתם הריון בהבנת חכמת התלמוד, והם י"ב פרקים. פרק א' בכנויים אשר פנו בהם קצת חכמי המשנה וחכמי התלמוד (וכו' וכו'). מאמר גם לו ז"ל, אמר המחבר כוונתנו לקבץ מה שמצאנו מפורים במשנה ובתלמוד מן המטבעות והמשקלות והמדות והאמות ושיעורי התחומין והזמנים והשויתם מטה שבידנו בזמננו זה (וכו') והלקנו זה לשה פרקים —

נראה ברור שאין זה יוסף בן יהודה בן שמעון המערבי.

גם לא אכחד ממך השערה שעלתה בלבי בקראי (עמוד 59) הן לב אחד ושפה אחת לשוננו, והוא כי צ"ל לְשִׁינוּ — בקרב הימים אקוה למצוא טוביל שו' לך מאתי.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש המו"ח פה פאדובה היום ד' שבט תר"י.

ידיך מכבודך ועברך שד"ל.

Nr. CDXLV.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 696.

Vol. VIII. Nr. 64.

21. 1. 1850.

ח' שבט התר"י.

לכבוד ידירי היקר כש"ת מהר"ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום עד העולם.

בשמחה לבב ראיתי כי שבת לביתך בשלום, וכי עדיין לא נשכחתי מלבך. גם אני ולבי אתך כימי קדם, אבל מה אעשה ואינני עוד בחיר, כי באתי בשנת החמשים, ואור עיני גם הם אין אתי, כי עין שמאלי כהה כהתה,

ומלבד כל זה הזמנים רעים, והקהלות פיתחו משכרי עשרים למאה, ותייתי קצת זמן חי צער, עד שהעיר ה' את לב קצת מאוהבי ובקשו מנדיבי עיר מושבי ומנדיבי עיר מולדתי, והזילו מכיסם עד מלאת הסך אשר פיתחו משכרי, תהי משכורת הגביר היקר כמ"ר גבריאל טריאסטי שלמה מעם ה' אלהי ישראל. ועדיין יודע אני שיש בגלילות האלה אנשים אשר כל הפצם להשבית הקאללעגנום, מפני כוכד ההוצאות ואני אל ה' בטחתי, וכל זמן שיש לי פת בסלי איננו אימר מה אוכל למחר.

החכם גיינער בקש ממני להגמיאחו מעט מהשנות דונש על רס"ג, ואני אמרתי אליו גם אתה שתה ונס גמליך אשקה, והעתקתי ההשנות התן מראש ועד סוף ושלהתי לו מעט מעט באנרות. בימים ההם היו הרצים יוצאים רחופים באנרותיו אלי, מלאות אהבה וכבוד, וגם אני מלבד העתקת השנות דונש הייתי ג"כ כותב אליו בעניני תושיה ככל הפצו, ופניתי מכל עסקי וזנחתי כל ידידי למען עבוד עבודתו. יעתה זה שני ירחים השלמתי עבודתי, ושלהתי לו סיום הס' ההוא, ומאז והלאה לא ראיתי עוד כתב ידו. אין ספק שהוא עוסק בהערות והגהות וביאורים, למען הוציא הס' לאור מתוקן ומקיבל וטוב ויפה, יהי ה' אתו ויצליחהו במלאכתו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פארובה היום ה' שבט תר"י.

ידידך שר"ל.

Nr. CDXLVI.

An Herrn Simcha Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 698.

Vol. VIII. Nr. 65.

3. 3. 1850.

י"ט אדר התר"י.

לכבוד ידידי החכם היקר, תעלומות חכמה דורש והוקר, ומשפטן יוציא לאור בבקר בבקר, כש"ת מהר"ר שמהה פינסקער, ברכה ושלום עד העולם.

בשמחה רבה ראיתי באגרת ידידנו הנחמד יה"ש נ"י שאלתך אשר בקשת ממנו לשאול אותי, והיא ביאור דברי ראב"ע בסוף יסוד מספר כ"י וז"ל: על כן טעה האומר כתבו בן שלש ועשרים להפר עצת עכן אשר קשר ומרד — דע ידידי כי קצת מן המשוררים הקדמונים התירו לעצמם לומר שנים עשרים, שתיים עשרים, להוראת 22, בהשמטת וי"ו החבור, וכן שלש עשרים, ארבע עשרים, וזולתם, על דרך שאומרים שנים עשר, שתיים עשרה, וכו' בלא וי"ו. ככה מצאתי במחברת ר"ש גבירול על הדקדוק, בבית 59 ובבית 68 שתיים

עשרה, שאין לו הבנה, וצ"ל שְׁתִּים עשרים, והכוונה 22, והמעתיקים שלא הבינו מליצת שתיים עשרים, החליפוה בשתיים עשרה. והנה ראב"ע אומר כאן שאין המליצה הזאת (שְׁתִּים עשרים) נכונה, ושמי שאומרה אינו אלה טועה. והוא מביא לדוגמא משורר שאמר בשירו: קָתְבוּ בן שלש עשרים להפר עצת עבן אשר קשר ומרד. והיתה כוונתו לומר שכתב'הס' שהוא בהיותו בן שלש ועשרים שנה והס' שהוא כה היה ענינו?

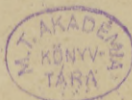
כאן נ"ל שנפלה ט"ס קטנה מאד, ובמקום עבן צ"ל ענן, הלא הוא ראש הקראים, אשר קשר ומרד בחכמי המשנה והתלמוד. ומי יודע אם המחבר אשר כתב הס' בהיותו בן כ"ג שנה, איננו רס"ג ז"ל? ומי יודע אם הס' שהוא איננו כתאב אלרד עלי ענן (עיין דוקעס מיטטהיילונגען, עמוד 33), ולפיכך בחר בחרוז רד (אשר קשר ומרד), כי אולי החרוז הראשון היה מסיים בשם הס' שהוא פְּתָב רַד. ואע"פ שהס' נכתב בלי ערבי אין לתמוה אם נכתב בראשו שיר בלה"ק, כי גם מחברים אחרים, והרמב"ם בכללם, עשו כזאת.

ועתה כאשר מלאתי שאלתך, כן גם אתה מלא נא שאלתי והודיעני אם מצאת דף או דפים מספרי אמ"ת מנוקדים ומוטעמים בנקוד אשורי. ומדי דברי בנקוד האשורי אגלה את אונך כי סתוך קונטרס פיננער אשר שלחת אלי נתברר לי כי משפטי השיר השקול נתקנו במזרה, בבבל, במקום שהיה נוהג הנקוד האשורי, וזה כי בנקוד שהוא אין ׀ נוהגת בראש תבה אלא כשאחריה שוא (וּשְׁאָתוּ, וּמְלִיצָה, וּלְאָמִים, וְתִהְלֶתוּ, וּשְׂדֵמוֹת), אבל כשאחריה תנועה או הוי"ו נקודה שוא (וּמְדוֹן, וּפְשֹׁוּ, וּפְרִשִׁיוּ, וּמְאֲכָלוּ, וּמָה, וּבָאָה, וּמְכִבִּי, וּמְזֶרְהָ), והנה במשפטי השיר וּמְדוֹן הוא יתר ותנועה, אבל וּשְׁאָתוּ הוא שלש תנועות; וימים רבים הייתי מצטער על זה, וזה ראו לחלק בין ׀ זו לזו, עד שראיתי חבוק בנקוד האשורי ונתקררה דעתי.

עוד זאת אגלה את אונך כי תרגום אונקלוס דפוס סביוניטה המדויק מאד ומשונה משאר נסחאות אין בו סגול אלא בשמות, כגון הַבֵּל, עֲדָן, לְמֶךְ, מִשֶּׁה, אבל המלות הארמיות אין בהן סגול, אלא פתח כגון וּבִשְׁמָא, עֲסִרְיוֹ, קִדְשֵׁי, קְטוֹרֶת, או חירק, כגון לְמַחֲזֵי, הַמְּאָה, אֲמַחֲזֵי, אֲתַגְיִנָּה, או צירי, כגון דְּפִקִּדְתָּהּ, לְהִיָּו, לְזוֹתְהִיָּו, אֲבוֹתֶיךָ; ורק דרך זרות וט"ס נמצא כה וכה איזה סגול. וכל זה לרעתי היה מפני שהנסח המדויק הזה נעתק מס' אשורי שאין בו סגול. ואתה יודי ברזק נא בתרגום עם נקוד אשורי שלפניך, והודיעני אם גם שם כתוב למחזי וכו' בחירק, ואבוהין וכו' בצירי וכו'. גם תודיעני אם מצאת כלום מסרה על התרגום. אתה עתה ברזק ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ט אדר תר"י.

ידיך המצפה לתשובתך שד"ל.

רוב שלומות בשמי אל החכם הקראי, התוקר הנבון, התייר הגדול המוציא לאור צלמות, הלא הוא הר"א פירקאוויטץ נרו יאיר ויופיע, כזהר הרקיע, לאורך ימים רשנים וטובים, עם מצריקי הרבים ככוכבים.

שלום וברכת טוב לאדוני!

אתכבד להודיעהו רשימת ספרי המנוח ר' שמואל דוד לוצאטו (שר"ל)
שאני מוכר בתור סוכן כללי, והם: ויכוח על הקבלה, קדמות ס' הזהר וקדמות
הנקדות והטעמים, שר"ל, גוריצא תר"ב—10. 1 רובל; ספר ישעיה מפורש
עברית משד"ל (כולל 41 גליונות גדולים) פדובה תר"כ—3 p. 20 k. —
הוספות משד"ל לסי' הערוך תר"ט 18 קאפ'; מאמר ביסודי הקדוק לה"ק, שר"ל, וזין
תרכ"ה—18 קאפ'; הרב המתהפכת, כולל 210 חזוים להר" אברהם בדרשי עם
הערות שר"ל, אמשטרדם תרכ"ה—25 קאפ'; המשח חומשי תורה מפורשים עברית
מלאכת שר"ל (תורה מפוארה בכלי מפואר—באור רחב ומספיק על כל התורה,
הדפוס והנייר עד להפליא, 5 ברכים בערך 110 גליונות גדולים) פדובה תרל"ב—
תרל"ז—3 p. 75 k. — פירושי שר"ל על ירמיה, יהוקאל, משלי ואזוב, לבוב
תרל"ו—90 קאפ'; כנור נעים חלק שני (שירי שר"ל), פאדובה תרל"ט—1 p. 60 k. —
דרך ארץ, שר"ל פדובה תרל"ט—50 קאפ'; יסודי התורה שר"ל, לבוב תר"ט —
40 קאפ'; נהלת שר"ל ב' חלקים (הגאונים והרבנים, הפייטנים והפזמונים) הוצאת
Dr. A. Berliner, ברלין תרל"ט—תר"ט—1 רובל; טל אורות (כולל שירים
קדמונים בלתי נדפסים שלקט שר"ל) פרזעמישל תרמ"א 60 קאפ'; אגרות שר"ל
ששה חלקים, תרמ"ב—תרנ"א—3 p. 75 k. — אגרות שר"ל חלק ששי לבד קראקא
תרנ"א—70 קאפ'; בית האוצר שר"ל לשנה א' הוצאה שניה לבוב תרמ"א —
40 קאפ'; הנ"ל לשנה ב' כולל לשונות נדפסים, פרזעמישל תרמ"ה—70 קאפ';
הנ"ל לשנה ג' קראקא תרמ"ט 35 קאפ'; פניני שר"ל פרזעמישל תרמ"ה —
1 p. 60 k. — כל שירי קדש לר' יהודה הלוי עם הערות שר"ל, לבוב תרמ"ה—
p. 10 k. — כל שירי רב האי גאון, לבוב תרמ"ט — 65 קאפ'; כל שיר
יוסף אלמנצי, קראקא תרמ"ט—1 רובל; כל שירי המשוררת רחל מורפורגו—
1 רובל; ספר הפרס לר' ידעיה הפניני (בעל "בחינת עולם") עם הערות הר"ר
יוסף לוצאטו—25 קאפ'; הקונה כל הספרים בפעם אחת יקבל הנחה 10%
למ"ם הנחה 15%. אם יש לכבודו הרם הפץ בהם יכתוב לי ואטהר לשלוח על
צד היותו טוב. אקוה כי כל איש יהודי—שעוד לא נתק הקשר בינו ובין ספרותנו
העברית (וספרי שר"ל אינם אצלו)—ימהר לאספם אל ביתו. ובסוף דברי אבקש
מאדוני להראות מכתבי הנוכחי לאנשי בריתו אשר, לפי חיהם החומרים והרוחנים,
יש לאל ידם לקנות את הספרים ואודהו על פעלו מקרב ולב עמוק.

ברנש כבוד

אברהם בן מרדכי כהנא.

כ' ת' ת"י

Sytomir, Abraamy Markowicy Kahany.

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAH LUZZATTO

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

KRAKAU.

Druck von Josef Fischer.

1891.

22

אגרות שר"ל

אשר הוציא לאור

שאלת אל אייזיק גראבער

חלק שמיני

מחירו 2½ Franc

קראקא

בדפוסו של פישער [גראדגאסע נר. 62].

שנת תרנ"ג לפ"ק.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 22. 8.

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

~~~~~  
ACHTER BAND.  
~~~~~

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1892.

אגרות שד"ל

«אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיחיה אחריו, ותוא יוציאם לאור אחרי מותי».
שד"ל (1838).

אשר הוציא לאור

שאלת יאל אייזיק גראָב ער

חלק שמיני

(בהוצאות המוציא לאור).

קראקא

בדפוסו של פישער [גראָדגאססע נר. 62].
שנת תרנ"ג לפ"ק.

An Herrn M. Joseph Lebensohn in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 701.

Vol. VII. Nr. 67.

10. 3. 1850.

כ"ו אדר התר"י.

אלהים יחנך בני המשביל והמשורר מיכאל יוסף הכהן.

לבבי דוהק אותי למהר לשלוח לר' שניאור מחברת הגבורולי אשר שלח אלי לפרש ולהגיה, ובששה ימים שעברו מיום הגיעני תכריך ספרים ששלח אלי היו כל מעיני או רובם בה לבררה, לכן לא אוכל להאריך לא עמך ולא עמו. אם תשמע לעצתי העווב דרך משוררי הצפון העושים חרוויהם שרוע וקלוט (בני י"א וי"ב וי"ג הכרות, ולפעמים גם י' כגון הכלילות עינם פתאום נבלה, עמוד ל"ה) ומבלועים השואים והחטפים, ועושים המלרע מלעיל; אבל יהיו כל שוריק כאלה שכתבת:

- שם נסו היונים שם הסתתרו (2)
- לו לב ים נפתח לי שמה אנוסה (5)
- נוס מפה קרש אל ארץ מולדת (7)
- ומרויָא על תלה עוד היא עומדת —
- על מי זה אל זועם יחר אָפּהו —
- אף דָּבַר על לבו אל נא תָּחַתה (9)
- מה זה הסוס נצב פֶּה לעינים —
- תחתינו ירעש ים משברים געו (12)
- נתן קול מר עד לעבים הגיע (13)
- עד בא עירגו שם נצב בתוך (14)
- דָּבַר אֱלֹהֵי לִי כלם אמרו (16)
- בא שור אל מרויָא, הה אתא הקרץ (17)
- עזבתי משכבי חשתי הגגה (18)
- קשתם דָּרְכוּ הרבותם נטִינו (20)
- הרסנו הספִין, קורות קרענו (27)
- רשף שלחבת יה מאור גבוה (34)
- הדרת זיו רקמתם רגע אמללה (35)
- גם אָבֵל גם עֵלֹז אח אה יקראו (36)

גם תזהר מלהרוז יהרו אותיות בלתי שוות רק לפי מבטא שלכם, כגון ההבאו, כרעו, טָנְדַם, עומדת (עמוד ב') — עוד תהיה זהיר בדקרוק המלות, ולא תכתוב נָבְעוּ במקום נָבְעוּ (3), כי השרש בעה, לא נבע, ימים עשר (8) במקום עשרה, עָטְנוּ (23) במקום עטינו, הָעֵלוּ (26) במקום הָעֵלוּ, בְּיָמֵי מֶלֶךְ (29) תחת בְּיָמֵי מֶלֶךְ, ועל הכל השטר לך מן החפזון, ועשה מעשיך במתון

וזה יועיל ג"כ לבריאותך היקרה מכל כלי חמדה, ואני הנני מוכן לשום עיני על כל אשר תשלח לי, ולהרדוכך בדרך תלך, כפי אשר תשיג ירי, והנני מודה לך על מחקרי לשון אשר שלחת לי, וצר לי כי אביך היקר לא ראה דברי בבכורי העתים תקפ"ה על הבנינים, והפעם הזאת לא אוכל להאריך. אתה עתה ברוך ה' יבא שלום בעצמך ונסו יגון ואנחה, ואביך החכם שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פארוכה היום כ"ו אדר תר"י, ידורך שר"ל.

Nr. CDXLVIII.

An Herrn Dr. S. Munk in Paris.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 703.

Vol. VIII. Nr. 69.

20. 3. 1850.

ז' ניסן התר"י.

לשלמה החכם היקר, אורה ושמחה וישועה ויקר.

שמח לבי ויגל כבודי בראותי מכתבך הנחמד והנעים, ובראותי כי עם כל חולשת עיניך השלמת גם עתה מקרוב שתי מלאכות נכבדות, יראו ישרים וישמחו. אם היה אפשר לתת לך אחת מעיני, בנפש הפצה הייתי נותן; אבל מה אעשה, וזה שנה אחת גם אני סתום העין. ה' ישמור לנו שארית פלימתנו.

בשמחת לבב אראה מה שנתגלה לך מתוך ספרי הערביים על ר' שמואל הנגיד ור' יוסף בנו, וכבר הנגיד לי בני כבורי זה ימים ושנים כי זמנם הכתוב בקבלת הראב"ד הוא מוטעה ובלתי מסכים עם זמן מלכי ישמעאל. אח"כ זה שנה, מתוך הלוח שעשיתי, נתגלה לי כי מ' סבת תתכ"ד לא היה יום שבת, ומי יתן ותוכל לברר השנה, ואולי הלוח אשר אני שולח אליך יועיל לך.

ברוך אתה לה' בהרימך קרן הגבירולי, אשר הרמב"ם חישב להשפיל לארץ, אם תזכיר שיריו דע כי הנמצאים מהם בידי הם מאה ועשר ויותר, גם בישבוע שעבר שלח לי שניאור זקש ישרה חדשה מלאכת רשב"ג אשר מצא דוקעס באקספורד, ונקדתיה ופירשתיה ושלחתיה אליו עם ששים הערות.

ידוע יהיה לך כי העתקתי השגות דונש על רס"ג שבידי ושלחתי אותן אל החכם גינער, והוא עתיד להוציאן לאור עם הערות רבות.

היום הגיעני מכתב משטיינשניידר, ובתוכו כתוב: «אחזה לך ראייה חדשה שאין בידך פי' ר' יצחק ישראלי אשר ראיתי ממנו העתקה מכ"י מינכען והוא האמתי כי הוא מאמר ישרעל המים אשר הכיאו הפניני וכאשר הישערתו מרם ראותי».

ודבריו לי כספר החתום. הלא מאמר ישרעל המים נכתב להשיב על שאלה ששאלה לר"י הישראלי על כונת התורה בפסוק ההוא, כאשר כתב הברדשי בכתב

התנצלות, ושם מזכיר ג"כ כס' אחר פירוש הישראלי לס' יצירה; ואמנם הס' שבידי הוא פי' ס' יצירה, לא פירוש ישרצו המים — אבל מה שאמרת כי דונש הוא תלמיד הישראלי, זה יתכן, ובשמחה אראה דברך על זה. אתה עתה ברוך ה', אל תתינע למהר להשיב אלי, והאל אשר אמר יהי אור ירפא את עיניך ויצליחך בכל דרכיך, ושמחת בחגנו הבע"ל, אתה וביתך וכל אשר לך, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ז' ניסן תר"י, ידיך שד"ל.

Nr. CDXLIX.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 704.

Vol. VIII. Nr. 70.

21. 3. 1850.

ח' ניסן התר"י.

לכבוד ידידי החכם היקר הר"מ שטיינשניידר שלום עד העולם.

בשמחת לבב קראתי במכתבך כי זה ח' ירחים כנסת את הנערה החכמה אשר בה דבק לבך, יתן ה' לכם ותאריכו ימים יחדו דשנים ורעננים. אלה ג"כ דברים היוצאים מן הלב אשר אתה קורא בשם "לב לזהב בוער ומבעיר בוערים לדעת". ואף על פי כן ידעתי נאמנה כי גם קצת אנשים שאינם לדעתך בוערים, אף אם דברו לא הכעירו כס' אש ה', מכל מקום באו כמים בקרבם וכשמן בעצמותם, והתחילו להכיר מעלות קצת קדמונים שהיו נכזים בעיניהם, ומומי קדמונים אחרים שהיו אלהיהם. אך די בזה, כי לא לריב אתך באתי, רק להתעלם אתך בדברי חכמה.

דברך אשר כתבת אלי על פי' ר"י ישראלי כס' החתום היו לי, כי אמנם הס' שבידי יתכן שאיננו לר"י ישראלי, כאשר כתב אלי ידידי החכם המופלא מונק, אבל שלא יהי' פי' ס' יצירה, אך מאמר ישרצו המים, זה לא יתכן.

צר לי מאד כי מהרת וקבלת מחשבת החכם סלאנימסקי על תקופת רב אדא ופרסמת אותה כס' ערש — כי אמנם אין ספק שהסכרה ההיא בטלה ומבוטלת כאשר אויכה במקום אחר אי"ה.

הראית מאמרי על הדחיות בארוענט (2 et 9 Juni 1849) ועוד מאמר אחר שלחתי על עיגול דרב נחשון, ולא ידעתי אם נדפס ולפיכך לא שלחתי שאר דברים שיש לי בענין העבור.

הודיעני נא אם יש בידך ספרי פראלענאמעני.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום ורעותך המשכלת שלום וומי יתן ואדע שם תלמידתה ולפי דעתי תלמדתה כי יאמר מן תלמיד תלמדת, על דרך משכיל משכלת, נכיר גברת), ושמחת עמה בחגנו הבע"ל, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ח' ניסן תר"י. ידיך שד"ל.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 706.

Vol. VIII. Nr. 72.

26. 3. 1805.

י"ג ניסן התר"י.

לכבוד ידידי החכם היקר דאקטאר יוליוס פירשט שלום עד העולם.

ידידי אלמנצי הולך ועושה הוספות ותקונים לכיבליאטקא שלך (כיבליא-טקא יקרה ונחמדת מחזקת הרבה במועט), אבל עסקיו לא נתנוהו להשלים עדיין מלאכתו, ואני הייתי ממתין לכתוב אליך עד שיתן לי מכתבו. ועתה אין רצוני להעביר המועד בלי לשחר פניך באגרת שלומים ובלקוטים מספרים קטונים.

דע ידידי כי אחד מאוהבי שלך לי העתקת קצת מדבריך על בית אוצרי, ושמתתי בהם. אך לענין שאתה מנקד אגרון כחיר"ק האל"ף, ואמרת — aber אגרון wie Luzatto will, zu lesen ist nicht nothwendig לא אגרון, ואעידה לי עדים להרחבת אות הגרון צריך לקרוא אגרון או אגרון, לא אגרון, ואעידה לי עדים נאמנים: אבדן, אכנס, אגמון, אדכאל, ארמוני, ארמטא, אזכרה, אלמן, אלמן, אלמני, אכזב, אכזר, אמנון, אמצו, אמרפל, אסנר, אספתא, ארבה, ארבל, ארבע, ארנב, ארנמן, ארדון, אריה, אריון, ארמון, ארנון, ארנבת, ארפד, ארפכשד, אשבל, אשדוד, אשכנז, אשמה, אשמנים, אשמורה, אשנה, אשפה, אשפז, אשפת: אלה 40 בפתח, ואלה בסגול: אביון, אברה, אגרון, ארדעי, ארוע, אזרה, אפעד, אפרים, אפרת, אפרוח, אצבון, אצבע, אצעדה, אשפון, אשכל, אשפר, אשנב, אשפר, אשתאל, אשתמע, אחמל, אתנה, אתנן, הרי אלה 23. וידוע כי בנקוד האשורי הפתח והסגול אינם אלא תנועה אחת, אבל אלף חירק ואחריה שוא נח הוא דבר בלתי מצוי בשמות, ולא מצאתי רק אבחת חרב, אבצן, אמרת (אבל ג"כ אַמְרַתו), אשתי (אבל ג"כ אַשְׁתִּי) ואמרי (שם אדם).

הן אמת שאם אחר האלף יהיה דגש תוכל האל"ף להיות בחירק, כגון אַפְרָ, אַלֶם, וכן אַתְמוֹל (שמואל א' י' י"א) במקום אַתְמוֹל, על דרך אַתְכֶם ואַתְכֶם (בית האוצר ל"ח ב); אבל אל"ף חירק ואחריה שוא נח היא זרות גדולה בשמות. וגם בפעלים לא מצאנו אל"ף חירק ואחריה שוא נח רק בציווי: אַמְרוּ אַמְרֵי, אַסְפוּ אַסְפֵי, וחבריהם; ובאלה יש לחשוב כי השוא אינו נח מוחלט, כי כן בניד כפית שאחריו רפה, ולדעת הר"זה שוא נע הוא, כי התנועה שלפניו במקום שו"א עומדת (אמר אסף). תמחול ידידי אם הארכת בדבר קל, אבל השם אשר נתנו קדמונינו ללעקסיקאן נ"ל ראוי והגון לברר קריאתו. ואתה תעשה בדברי אלה ככל אשר ייטב בעיניך.

צר לי כי לא הוצאת לאור מאמרי על עיגול דרב נחשון, וזה היה סבה שלא שלחתי אליך לקוטי מספרי הקדמונים בעניני העיבור.

שירים מר' סעדי' ומנחם אין בידי. מרונש יש בידי כל השנותיו על מנחם, אשר הן שירה ופירושו, ואם תבטיחני להוציאן לאור אעתיקן ואשלחן אליך. גם סדר העבודה לר"י בן אביתור אשלח אם תדפיס. ואם תרצה בן משלי לר"ש הנגיד (תחלתו נדפס בציון תר"א 131) אשלח ג"כ.

ואתה ידידי היקר שכום, גם ידידי אלמנצי דורש שלומך, ושמתח בהגנני אתה וביתך וכל אשר לך (גם החכם יעלינעק שלום), כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום י"ג ניסן תר"י, ידריך שד"ל.

Nr. CDLI.

An Herrn Professor Faust Lasinio in Florenz.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 707.

Vol. VIII. Nr. 73.

1. 4. 1850.

י"ט ניסן התר"י.

לכבוד הבחור המשכיל, עושה גדולות, פועל נפלאות, פאוסטור לזינניו ברכה ושלום עד העולם.

שא נא פשע אחיך וחטאתך. ואל תדרוש לאורך שתיקתי, והאמן כי הלא מעתה, אלוף נעורי אתה, וכריתי נאמנת לך, כי מהיום ומעלה תרבה עבודתי לך ואחבתי אורתי כנגד חטאתי אשר חטאתי לך.

ותחלת כל דבר ארומטך אודה שמך כי עשית פלא בשפת יהודה ובלשון ארם, ובכל הערלים אשר נסו לשוור בלשונות האלה אין עורך אליך. ומי יתן וכמוך ירבו לא אמר בעמים, אבל בישראל!

ולאות ברית אהבה תטיטם שפתי לא אכלא מְלֹלֹת אונך כי באמרך הנביא והזוכה נראה כי היה בלכך כהן ונביא, אך שם הזוכה לא יצדק על הכהן, כי הזוכה איננה רק שחיטת הכהמה, והשחיטה כשרה כזה, ואיננה פעולה מיוחדת לכהנים. הלא תראה (דברים י"ח ג) וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זבחי הזבח, ורבים כאלה. וזה דבר הראוי לידע ולהודיע ולהודיע, כי כהני ה' לא היתה מלאכתם לשפוך דם, רק היו מקבלים הדם וגונתנים אותו על המזבח, וכמאמר החכמים: מקבלה ואילך מצות כהנה.

השתוממתי על ששה מטריך אשר חסרה בהם היתר, ורם: ויצודתי, ובתולתי, לרעות עמו בתשובתי, בקבורתי, לישועתי, וכן כישלשה טורים בשיח הארמי: ויהודיא ברעות, דיתוב.

אַכְהַתְנָא צריך לומר אֶכְהַתְנָא. נְפַרְיָה מְטַמְרִיָּה, צריך להניח הו"ו בלא נקוד (נְפַרְיָה מְטַמְרִיָּה). עמא קודשא, צריך לומר עמא קדישא (populus sanctus) או עמא די קודשא (populus sanctitatis), אבל עמא קודשא דהוּא populus sanctitas.

הלא אלה מומים קלים מאד אשר מצאתי בשני שיריך הנחמדים מזהב.
ועתה הבחור היקר הודיעני נא מה יש בידך ממעשי ידי, ואני אמהר ואשלח
אלך את אשר אוכל מטה שאיננו אתך.
אתה עתה ברוך ה', חזק ואמץ בלמודיך, אל תערוץ ואל תחת, ותן שלום
בשמי לרובך החכם היקר מרדכי פאני (אשריו שהעמיד תלמיד כמדך), ואתה שלום
וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכותב וחותם פה פאדובה היום
י"ט ניסן תר"י, יודיך שד"ל.

Nr. CDLII.

An Herrn M. Zipser in Alba Regia.

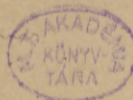
Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 708. Vol. VIII. Nr. 74.

6. 5. 1850.

כ"ד אייר התר"ט.

לכבוד הרב הנכבד, החכם היקר, מוהר"ם ציפזער נ"י, העומד על התורה ועל
העבודה בק"ק שטול — וייסענבורג יע"א.

הא לפניך הערות אשר שאלתי, ויהי רצון שתהיה לך לתועלת.
ואני לאות ברית אהבה אמרתי אגלה אוזןך כי הגהתך (Lit. Bl. 1847 S. 750) אריא בני תרי לא נפיל, במקום אבי תרי, לא ישרה בעיני, כי שרש
נפל לא יתכן שיורה einen Anfall machen בלי שתהיה אצלו מלת על או
אות לא שהוא קיצור מלת על, אבל כאמרך אריא בני תרי לא נפל לא יוכן אלא
ענין נפילה, כמו נפל תורא חרד לסכינא; ומלבד זה היכן מצאנו, מליצת בכי
תר"י, באות הבי"ת על מלת בי? — וגם הגהתך היום קציר (S. 752) איננה
מתקבלת לי, ואע"פ שאומרים בלשון מקרא הלא קציר חטים היום, נ"ל שאין
אומרים בלשון משנה היום קציר; מלבד כי לפי דרכם של קדמונינו לקצר לא
היה לו לר"ט לומר אלא הקציר מרובה והפועלים עצלים, אבל היום קציר והמלאכה
מרובה הוא אריכות שלא לצורך. ועד שאתה בא ללמד מאיתו האיש (Matth. 9. 37)
(S. 765) כי הרמב"ם בהלכות ע"ז פרק ט' הלכה ה' לא לנוצרים נתכוון אלא
לרומיים הקרמונים, והבאת ראיה ממסכת סופרים פרק י"ז הלכה ה', הנה כוונתך
רצויה, אך האמת איננה כן, כי אמנם בכ"י וברפוס בסיליאה כתוב מפני הנוצרים —
ובשנת 1848 כתבת (S. 686) כי השנה היא מלה תלמודית, וזה אינו. הגהתך
(S. 702) שעירת הרגלים במקום צעירת הרגלים נכונה מאד, וכבר קדמך Tyehsen,
עיין הר"ז פראנקעל zu der Septuaginta עמוד 29. — ואתה ידידי היקר שלום
וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"י,
אייר תר"י, יודיך מכברך שד"ל.

Nr. CDLIII. 1)

An Herrn Marcus Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 710.

Vol. VIII. Nr. 76

7. 5. 1850.

כ"ה אייר התר"י.

לכבוד ידידי היקר והנכבד, החכם מוהר"ר מרדכי דובש נ"י שלום עד העולם.

פירושיך על פסוקי מיכה ה' ר' ז' הוא נפלא באמת, ובתחלה היה זר בעיני לעוצם חדושו, כי לא ראינו ולא שמענו מליצה כזו. אשר לא יקוה לאיש, ותהיה הכוונה על ההיפך, הוא לא יקוה לאיש, אבל בני אדם יקוו לו. ואח"כ מצאתי שאין זה נכרי מכל וכך לא בלה"ק ולא בשאר לשונות, כי הנה אומרים לא-טוב וכן (im-probus) לא-חכם, וכן (in-sipiens), והכוונה רע וסכל, וכן בליעל (לא-טועיל) והכוונה מזיק, וכן (nec-otium) negotium והכוונה מעשה והשתדלות, וכן אל-מוֹת ענינו החיים והשלום. והנני מקוה כי פירושיך זה יהיה פתח פתוח לבוא בו ולמצוא מטמונים אחרים בלשונו ובספרי קדשנו.

אם תכתוב לידידנו היקר יה"ש הודיעהו נא כי לי כב"י קבלתי, ואם יתמהמה תשלומן, יחכה (כאשר אני מחכה לבית האוצר), כי בא יבא לא יאחר. ואתה ידידי ואדוני היקר שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשיך וכנפשי הכי"ח פה פאדובה היום כ"ה אייר תר"י, ידידך ישד"ל.

Nr. CDLIV. 2)

An Herrn M. E. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 713.

Vol. VIII. Nr. 78.

15. 5. 1850.

ד' סיון התר"י.

(1) נדפס בהחלון שנה ראשונה, לבוב 1852, עמוד ז"א.

(2) נדפס בכוכבי יצחק מחברה ל"ו. ויין 1869 עמוד ה'—ט' מספר I.

An HerIn Simcha Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 714.

Vol. VIII. Nr. 79.

13. 6. 1850.

ג' תמוז התר"י.

לכבוד ידיד נפשי החכם החוקר, מוהר"ר שמחה פינסקער, אורה ושמחה
וששון ויקר.

כשמחת לבב קבלתי מכתבך, והנני ממחר לשרתך בענין שירי ר"י
הלוי.

שני הכתים על ר"ש בן פרוצאל אשר בדיואן שבידי הם הם שני הכתים
שבירך (אהה לא יום בשורה לך ידידי), וזהו מה שכתוב בראשם (חלק א' שיר
קל"ז): וקאל בדיחא ירתי שלמה בר פרוצאל למא מדחה בקצידה בעלת
כשפים וקבר אנפאדהא אלמרוח קתל פקאל (אהה לא יום וכי) — ואצל בעלת
כשפים כתוב בגליון כתיבה מאוחרת: בספר האחר דף ג"ד — וחנה השירה
בעת כשפים בידך היא ולא ביד.

ואמנם הקינה על ר' פרחון הכהן אלסגלמאסי ועל ר' שלמה אלסגלמאסי
ענין אחר היא, ואיננה על ר' שלמה בן פרוצאל, אבל על שלמה אחר שמת על
מטו.

גם "זאת התלאה" אשר בידך איננה בידו וחדוש גדול הוא אצלי שני
הכתים אשר מצאת בראשי חרוזה — ודע כי דיואן שלי הוא חסר כה וכה, אבל יש
בתחלתו רשימה, וכה נזכרו גם השירים החסרים, וכשמחה מצאתי בסימן ג"ג נרשם:
זאת התלאה לכל (כרהגהתך), ובכתיבה מאוחרת כתוב אצלו: בספר האחר דף
ע"ח — ואמנם על ר"ש הנהרג לא ידעתי יותר מזה כלום, ואף לא על ר' פרחון,
אלא שזה וחברו (שמת על מטו) היו מעיר Segelmessa, ולא כן ר"ש בן
פרוצאל.

גם שירת ר' לוי בן אלכתאן "שלום לכת" איננה בידו.
והא לך מה שחסר לך בשירת ר"י לר' יאשיהו בן בזא (לא בן אלחסן),
וזאת תחלתה (חלק א' שיר פ"א):

וקאל גואב אלכתאב ורד מן אבואלפרג בן בזא

נפש אשר כבד מאד חליה עד אֶתְהָה לְהוֹת שְׁאוּל צְרִיָה

כלומר מרוב כבוד מכאוביה היא אומרת טוב מותי מחי, והיא נכספת שיהיה
שאוּל רפואתה וצְרִי לְמַחֲלָתָה.

תְּצִיָה, וְתֵצֵי יַחְרָפוּ הַצֵּיָה

עד מה תִּחַק אַחֲרֵי נַמֵּס

וְתֵהוּם אֶנְתָּה נִשְׂאוּהָ דְבִיָה

נְהַרְי דְּמַעוֹת נִשְׂאוּ קוֹרֵם

י"ב) גַּת שְׁשׁוּנֵי יִבְשֶׁה לְגִי מכתב ריאשיה אשר הִחִיה

י"ג) מְצַאָה (ולפי נסח שבידך מְצַאָת) במכתבו

ובטוב שמו שְׁמֵנָה וְשִׁקְנִיה עֲדָנִיה

י"ד) וְתַעֲטָה עִמּוּ מַעִיל שֶׁשׁוֹן וכו'

כ"א) הִתְאֹתָה לְרֹאוֹת הָרָר פְּנֵי לוי יחפצו ימים במאויה

כ"ב) כִּי לֹא לְאָדָם מַחֲשׁוֹתָיו, אֵךְ כל הדברים יד עלי כפי יה

שירת "עמוד כמעט צבי" (חלק א' קצ"ד), כך בתוב בראשה:

וקאל פי צבאיה ימרה אחר אכאבר אלשרק

א' עמוד כמעט צבי צבאות צבאים (לא לבאים) וכו'

ג' ולו רָפָה וכו'

ד' חבגדת ונשאר לכך רק ולכות אוהבים יגון מלאים

ה' ואיך תחשוב בבגדך כי יכילון לאיש קצפך, והם בנדי בלואים

ו' בְּקִשְׁתְּ חֶצֶק תְּמִשׁוּךְ רֶחֱמֶךָ וְחֶצִי קִשְׁתְּךָ לֹא מַחֲטִיאִים

ז' הלא מותי ביד אפך מְמַנָּה וכו'

י"ג) בני גרעד (רא: גירוז) צָרִי יָדָיו יָקוּן ויוודו לו שבאים עם שבאים

י"ד) כאלו מנדיבות אצבעותיו שנות חיים כתוך כפיו מצואים

ט"ו) הִבֵּן שִׁכְמוֹ הַדִּיחָהוּ בַחֲזוּיִן וְלִמַּד מִפְּלִיאֹת בֵּין פְּלִאִים

י"ו) ואין מעצור לדעתו מפליאות ואין לאמר הגם זה בנביאים

י"ז) לַמַּעַן תִּבְרָזוּ מִתֵּם וַיִּשָּׁר והדשיא מְשֻׁדָּה חסד דשאים

י"ח) ולבש הזמן וכו'

בחידה על הרמון (חלק א' שפ"ו)

ג' עד לא ימי נח וכו'

ד' תָּגַל כְּמוֹ שֶׁמֶשׁ וְתִסְתֵּר הַזֵּירָחָה עֵתִים וְשׁוֹקֵעַת

ה' מַגְדֵּל עָלַי רֹאשׁ תֵּל וְתִלְפִיּוֹת חלול ככובע או כמנענת

ו' לֹא צִיָּץ וְנִצָּה כַּחֲבַצְלֵת שָׂרוֹן, וְיִחַלֵּק לֹאֲרַבְעַת

ז' תְּרוֹם לַמַּעֲלָה רֹאשׁ וּבְמִלְאָתָהּ מִשְׁתַּחֲוָה אֶרֶץ וְכוּרֵעַת

ח' זִמְרַת מַלְכִים עַל יְדֵי רִצִים מַעִיר לַעִיר סֻעָה וְנוֹסַעַת

ט' דוֹמָה לַעִיר חוֹמָה כְּמוֹ תְּרִצָּה יִפָּה בְּאֵין יוֹצֵאת וּמְגַרֵעַת

י' הַשׁוֹכְנִים תּוֹכָה וְכוּ' כִּיב) נַתְּנוּ בְּנַפְשׁ כָּל עֲצֵי עֵדֶן

כ"ב) וְכִּיב) נַתְּנוּ בְּנַפְשׁ כָּל עֲצֵי עֵדֶן וְכוּ' כִּיב) נַתְּנוּ בְּנַפְשׁ כָּל עֲצֵי עֵדֶן

ל"א) וְכִּיב) נַתְּנוּ בְּנַפְשׁ כָּל עֲצֵי עֵדֶן ל"א) וְכִּיב) נַתְּנוּ בְּנַפְשׁ כָּל עֲצֵי עֵדֶן

בית כ"ו חסר אצלי כסופו: כי נסגרה לבוא בעיר חומה בה נמשלה להיות...

אתה עתה ברוך ה', אם יש בכחך ובכח אוהביך להוציא לאור שירי ר"י

הלוי הנמצאים אתך, הנני מוכן ומזומן לשרתך ולהיות לך לעזר בכל אשר תשיב

ידי, אם בהעתקית, ואם כביאור הסתומות.

באגרתך היקרה לא הבנתי למה הוספת ביני שימי "תשובה על" קודם מלת

כתאב אלרד עלי ענן, כי הלא אין ספק שאם מה שישערת' הוא אמת, הם' שכיוון

עליו המשורר הוא כתאב אלרד, לא תשובה על כתאב אלרד.

ידידי יקר! כמה פעמים בקשתי היותר טוב תמנע ממנו השנת הטוב. אם אין בידך להוציא לאור מלאכתך על הנקוד האשורי בשלמותה, הוציאה בקיצור, ואז אין ספק שיעלה בידך להפיצה בישראל ולהשיב כספך אל שקך, לא להתעשר אלא שלא להפסיד. אף ידי תכון עמך, ואשתדל איה לקנות ממך מספר עקזעמי פלארע לפורם באימליאה.

ולענין ארץ רדמיד או רדמיד, הראני בני בכוריו אוהב בר כי ארץ Murcia אשר בספרד היתה נקראת ארץ תדמיר (Tadmir), על שם Theodemir מלך גושי.

והנני מודה בכל לכבי אל החכם המפואר הדירעקטאר מהר"ר בצלאל שטערן על דברי אהבה וכבוד אשר השמעתני בשטו, ומי יתן ואראה דבר ממעשה אצבעותיו ואכבדהו כערכו. והנני עבדו המוכן לשרתו, והפך שלומי וטובתו, ומתכבד בירדותו. ואם לא תכבד בעיני הוצאת הפאסט, אשלה לו קאלענדער שלי למנה, כאשר אני שולחו אליך היום, ומי יתן ואדע אם ראה מאמרי על הדחיוח הנדפס זה שנה באריענט, אשר אחרי פירושי על חשבוניות הראביע (כ"ח ה"ב עמוד ע') לא עשיתי מלאכה עמוקה וקשה כמות.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך ילוי, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום גי תמוז תר"י, יודרך שד"ל. מי יתן ותמצא דרך להביא ליד החכם פירקאוויץ את המורים האלה אשר שרתי לכבודו.

לכבוד איש חיל רב פעלים, השם נפשו בכפו, לגלות צפונות החכמה ותעלומה יוציא אור, הלא הוא החכם היקר מהר"ר אברהם פירקאוויץ אלהי אברהם יהי בעזרו. (1)

Nr. CDLVI. (2)

An Herrn Dr. I. Goldenthal in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 715.

Vol. VIII. Nr. 80.

.16 6. 1850.

ו' תמוז התר"י.

(1) הציור כלו נדפס בכיכבי ירחק חוברת עשרים, וזין 1855, עמוד ט"ז. בהמגיד שנת

לחמ עשרה יריעה מיה עמוד שמיט וכבוד נעים חלק שני עמוד רנ"ז—רנ"ח מספר ס"ד.

(2) נדפס בהסחר לפתן בן משה סמאלענסקין, שנה שניה, חוברת שמינית, וזיין חל"ח

עמוד שלש—שלשה.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 720.

Vol. VIII. Nr. 84.

2. 8. 1850.

כ"ד אב התר"י.

לכבוד ידידי החכם היקר המליץ המופלא, אמיץ לבו בנבורים להלחם מלחמות ה'
כש"ת מטהר"ר יחיאל מיכאל זקש נ"י שלום עד העולם.

בליל ראשון של פסח ואני בבית הכנסת בא אלי איש מאשכנז ונתן לי
שלום בשמחה כמצות אחד ממיודעיו היושב בוירונא, ואמר אלי כי אתה מבקש
ממני אגרת, והשיבותיו לי כבר כתבתי אלך. ובאמת כבר בחדש אדר שלחתי
אלך קאלענדער שלי ובקשתי ממך העתקת שיר אחד לגבירול, הנמצא אתך בכ"י
אלגזר ביום הכפורים, והוחלתי עד היום אולי יבואני מכתב ממך.

ועתה בבוא אלי האדון היקר בן אשר נ"י, וראיתי נפשו קשורה בנפשך,
אמרתי לא אשלחנו ריקם, ורציתי להעביר על מדותי ולשחר פניך, לפנים משורת
הדין, ואראה אם עוד חפצת בי, או אם שקר ענה האורח אשר דבר אלי בליל
שמורים.

ועתה אם תכתוב אלי תודיעני מעמד שניאור וינותו ותחית מתיו.
גם תדע כי איש פלוני, ישראל באמער שמי, שלח לי ספרו עם אגרת,
למען אחזה לו דעתי על מלאכתו, ואני החלתי לקרוא בספר, ומה אעשה, ולא
יכולתי לגמור קריאתו, על כן לא כתבתי אליו.

הלא זה באמת נגד דרך ארץ, אבל היתכן שאהיה אני חייב לקרוא כל
אשר יעלה על לב איש לכתוב ולשלוח אלי? ואם יזדמן לך תודיעהו שאני
חפץ שלומי וטובתו ובריאות עיני, אבל האיסיאי היו תמיד שנואים לי, להיותם
שנואים הנשים (אם שלא יקחו אישה, ואם שיקחו אבל לא יקרבו אליה רק
לשמירת המין), וזו בעיני תועבה גדולה, כי האישה איננה כלי (עיין משתדל, שמות
כ"א י') — וקצף גדול אני קוצף על הרמב"ם על מה שכתב: לא יבעול אלא
כשימצא גופו וכו'; כאלו הנאת האישה איננה גם היא חובה גדולה על בעלה.
ואני כמה שנים הייתי מתמיה על מאמרם אישה מזרעת תחלה יולדת
זכה, עד כי עתה מקרוב פסקתי את עיני והבנתי כי כונתם בזה לא היתה אלא
לנשוע בלב הזכרים שלא תהיה כוונתם להנאת עצמם בלבד, אבל מי שאשתו
קרה ישתדל להשהות עצמו ולא יזרע קודם שתתמלא הנאתה; וכדי שיעשה כן
הבטיחהו ישעל ידי כן יהיו בניו זכרים. והרבה מפורש בנדה ע"א בשכר שמשחין
עצמן בכסן כדי שתזרע אשתו רתחלה נותן לו הקב"ה שכר פרי הכסן. אדוני
זקני ר' ברוך אע"פ שהיה חסיד גדול גער פעם אחת גערה קלה באשתו מפני
שהזריעה תחלה, ואדוני אבי ילד קטן היה שם ושמר הדבר בלבו, עד כי גדל
והבין ואחר ימים רבים הגיד לי, והדבר הזה נשאר בלבי יותר משלשים שנה,

עד שזכיתי והבנתי על ידו עומק כוונתם במאמרם על אישה כי תזרע, ושיחה קלה שבין איש לאשתו מקץ שמנים וחמש שנים נכתבה על הספר, וגם זה נגד דרך ארץ.

והנני מצפה לשמוע משפטך על כמה ענינים שהוצאתי לאור בשתים ושלוש שנים האחרונות, ולדעת אם גם אתה הוצאת או בדעתך להוציא פרי חדש מחכמתך ותבונתך.

בשמחה שמעתי כי פריית ורביית, וגם אני אשתי השניה ילדה לי בת ושני בנים, וגם הנה הרה; ובני בכורי הולך וגדל בחקירת קדמוניות המזרח, ושמו נודע לתהלה ולתפארת, והוא לזמד ב"כ למודי הקאללעגניום, וגם Jus באוניווערזיטעט. אתה עתה ברוך ה', שטחני בדברים היוצאים מן הלב, ולכל הפחות הודיעני הנשאר לי מקום בלבך, אם לא. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכי"ח פה פאדובה היום כ"ד אב תר"י. ידיך מכבדך שד"ל.

Nr. CDLVIII.

An Herrn Jss. B. Blumenfeld in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 723.

Vol. VIII. Nr. 87.

3. 9. 1850.

כ"ו אלול התר"י.

לכבוד ידידי החכם היקר מהר"ר ישכר בער בלומנפעלד שלום עד העולם.

אחרתי לכתוב אליך יען לא נתת לפני האדרעססע שלך.

צר לי מאד כי כ"י מנחם אשר בווען הוא משיבש מאד, ואי אפשר בשום פנים שתוציאהו לאור מתוקן כל עוד שלא תערכהו מראשו לסופו עם כ"י אחר. והנני אל המקומות אשר ערכת לפני.

גר "יוהן גור יגור כה פתרונו, הן ישכון ישכון הנחדל ממני, ואשר גר אתך וגלה עמך וגלוה עליך, עליך יפול, זה וזה ישובון לשכון בירושלם, ואין נפילה זאת בירת הנפילות, כי יש (וכו' עד) המחלוקת השלישית...

גזר כבר ידעת שהוא חסר בכ"י שלי, ולא ארע מה חוקשה לך, אולי מלות ואין מניא? הלא ענינך ידוע, כאלו אמר ואין מפר.

ג"ע גם זה איננו בכ"י שלי, ואולי דעת מנחם כדעת רש"י ענין גלוי, ולכך אמר: קודם התלבנו, מן "לכר וללכין".

גמ"ד, גם זה איננו בכ"י שלי, ואולי צ"ל: "תבנית החרב ושיעורה, קצבת אורך, כאמה ארכה" קצבה ענין מרה.

גנב, גם זה איננו בכ"י שלי, ואתה רשמת "וכו' עד גמירא" פאלו הספר פתוח לפני, ואני אתמה על זה תמרוק גדול, והלא כבר ידעת כי כ"י שלי חסר עד גף.

געל "מן שרש זה עד סוף מחברת גימל חסר" שמעתי ולא אבין איך יחסר
מן געל עד סוף אות ב/ו, והלא למעלה הבאת ערך גר.
הג "עשויים למלאכה לפנים הרבה, כמו ת'הרפס, ת'הכרו, 'הוויים, הולכים,
הן יצאו האותיות ויותר הת"ו לכדו" כונתו כי אין שרש במלת תהותתו רק אות
הת"ו, והוא מענין אתא בקר.

"ותהי שקלת ביתן כשלמן" כונתו כי נו"ן ביתן נוספת כנו"ן שלמן.

ו' "ויש מעט מזער מיתר המלים אשר יבא התו (גיל הוי"ו) בהם, והו"ו
הנעוץ במלה" וכו' וכו' כמו בכ"י שלך.

— הן נמצא מבוא הו בפעולים, כמבואו במפעלים וכו', והכונה כי יש וי"ו
שורק המורה על הפעול, כמו קבור קבורה, ויש וי"ו שורק המורה על שם המפעל
(שם דבר), כמו קבורה שהוא שם הקבר.

זר לאמר לו הצמחה קרחה (השאר טובן מאלי).

חבש מטימי נבך, הגר נהרות וכו' כמו בכ"י שלך.

חטוב חטובות אטון מצרים, לשון גובה ומועל המה. המח' השנית לחטוב
עצים, מחוטב עצין, חוטבי עצים ושואבי מים, כורתי עצים. חטוב, ותהלתי אחטם
לך וכו'.

כהה הנה כהה הגנע, ותכה מכעס עיני, לא כהתה עיני, ולא כהה במ,
וכהתה כל רוח, אין כהה לשכרך, ענין עמימות המה.

כפס "לב אשלי, קטר עין הוא" אולי מן וקטרי חרציה משתריין.

כרת גם בכ"י שלי כמו בכ"י שלך.

ען אם ענין עונה משכב, המלה מגזרת ענין, אבל דברה התורה בלשון
כבוד, ומתפותרים אשר אומרים ענין שכינה ודירה הוא, ודנין אותו מגזרת מעונה.
פס המח' השנית שלוח פסא די ידא, כמו כף היד, ויתכן להיות מגזרתו
ידי פסת בר בארץ, ואם פשה יפשה, נכון וראוי להיות מגזרתו פסת בר, לולא
שזה בסמך וזה בשין, אבל ברוב מקומות ענין אחד לשניהם.

רפסודות כמו אלמות (?)

ירק מתחלק לשלשה ענינים...

קשמי ויתנו לו...

רמך בני הרמכים.

רעף...

רצד...

שם...

שע מתחלק לעשתי עשרה מחלקות.

שף...

שף...

שין...

שק...

שק...

שר...

שנאן...

והשאר לשנה הבאה. וה' יחדש עליך שנה טובה. פאדוכה כ"ו אלול תר"י,
ידיך שד"ל.

Nr. CDLIX.

An Herrn Joseph Lebensohn in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 725.

Vol. VIII. Nr. 89.

10. 9. 1850.

ד' תשרי התר"א.

אלהים יחנך בני המשכיל מיכאל יוסף הכהן.

ביום אתמול הגיעני מכתבך מיום י"ג סיון ושירתך יעל וסיסרא, אולי
גשלוהו הכתבים להר"ר דוקעס אך הוא מוטל על ערש דוי, ומסר אותם להר"ר
זלמן כ"ט שמערן, והוא שלח לי את אלה, והבטיחני כי עוד ישלח לי את
השאר.

ברוך טעמך וברוך אתה כי הטית און קשבת לדברי, והנני רואה כי כקריעת
ים סוף כן קשה הוא לאנשי הצפון לשקול שיריהם במאזני צדק, וזה מפאת
המבטא, המשובש שלרם. אבל אתה עורך רך בשנים, ותוכל להתגבר על ההרגל,
וכאשר החילות להפילו לפניך בשירת יעל, כן תוכל לו מכל וכל, ותעשה שירך
שקולים בלתי כל מום.

והנני מעריך על מה שנשאר לך לדקדק במשפטי המשקל.
ראשונה המלעיל והמלרע, כי כל שור שסופו מלרע ראוי שיהיה בעל תנועה
אחרת פחות מאותם שהם מלעיל, כגון: דרך ארץ דרך ארץ, 8 חן וחסד רב
שלום 7

שנית, השוא שבאות דגושה הוא שוא נע, ואי אפשר להבלועו, כגון
ממרוטי הר תבור, והנה שני טורים הראשונים אפשר לתקנם ולומר: מראש הר
תבור לשדה מלחמה, ונעם ויבקע ארץ קול עלמה.

שלישית, אין להבליע שאר שואים נעים, כגון סיסרא, קנאה, ורק לפרקים
התירו גדולי הקדמונים דבר כזה לעצמם.

רביעית, החטפים דינם כשוא, וחלילה לעשות אדמה כבעלת שלש תנועות,
כי החטף איננו תנועה.

חמישית, וי"ו שורק בראש תבה ואין אחריה שוא דינה כשוא, כגון וצת
הוא יתד לא שתי תנועות.

ששית, מלבד מה שצריך שיהיה המעם על ההברה העשירית, עוד ראוי
שיפול ג"כ על הששירי, כגון מקול דופק פתחה פתע נבהלה, או על הרביעית

והשמינית, כגון ודבורה היא, היא בישרון שופטת, ורק לפרקים לא יגונה אם יפול על הרביעית והשביעית כגון ותצנח ארצה וכאכן נפלה.

וקשה מכל אלה הוא מה שחרוזת האהלה עם סלה, ושכחת כי כתבת האהלה המעם באלף, והה"א בחטף, ולא יתכן שיפול המעם על חטף.

קרא נא יום יום קצת משירי והרגל עצמך בקריאה הספרדית, אז תצליח בשיריך ואז תשכיל. הִרְאִית עמך החרוץ שכרתתי בילדותי ונדפס מקרוב בכוכבי יצחק, קונטרס י' י"א וי"ב?

ואחרי אשר דברתי דברי בעניני המשקל, לא אבחר תחת לשוני הערה אחרת בענין השירה אשר ישמת לפני. ועתה שמע נא ידידי הכחור המשכיל, אם היה מעשה יעל רע בעניןך למה שזורת עליו? האם לגנותו כרמיזה? והנביאה אמרה תברך מנשים יעל, ואתה מצייר אותה כמצטערת ואומרת: לא לוחמי רצחתי רק חוסה צלי, ובשמעה קול ענות גבורה במחנה העברים היא אומרת ניל זה לא גילי, והיא נכחלת ונופלת על פניה ארצה.

אולי לקחת זה מאיזה משורר נכרי. ואני לא אחליש היות מוטל על כל איש מישראל לתת שבה והודאה ליעל וגם כי לדעתי כאמת לה יאתה תהלה, כי לא ישראליות היתה, ולא מחמת שנאה ונקמה עשתה, כי שלום היה בין יבין ובית חבר הקיני, ומה שעשתה לא עשתה אלא מפני שידעה כי סיסרא היה הרודף והחוסס, וישראל היו הנרדפים והעשוקים, ולפיכך ברכה אותה דבורה, מה שלא ברכה לברק ולשאר המתנדבים בעם, כי הם התעוררו להצלת נפשם, ויעל התעוררה להציל הנרדפים שלא היו בני עמה. ונס ידעתי כי לפי דרך ארץ המתעבר על ריב לא לו מגונה, והנוקם ונוטר לכבוד עצמו הוא משובח, אבל זה הוא החלוק בין היוראזמוס והאפיזיומוס, אבל אמר כי איש ישראלי שאין לברו מסכים עם יעל, יגוה בשלום על משכבה, ואל ישורר עליה שירים לפתוח בשבח ולסיים בננות.

כל זה התרתי לעצמי לדבר באזניך משום אל תמנע טוב מבעליו, יען ראיתך אוהב האמת ומטה און לדברי, ואם החרשתי ומצאני עון.

אתה עתה כרוך ה', אתה שלום, ואביך החכם שלום וכל ביתך שלום וכל אשר לך שלום.

ידיך שד"ל.

פאדובה ד' תשרי תרי"א.

Nr. CDLX.

An Herrn Dr. I. Goldenthal in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 726.

Vol. VIII. Nr. 90.

27. 9. 1850.

כ"א תשרי התר"א.

חכיבי ויקרי שלום.

לא שכחתי, אבל נמרדתי.
במכתבך שמחתי מאד, ופעם אחת אערוך לפניך קצת הערות על המלות
הפילוסופיות.

והנני לקצת משאלותיך.
ד' חזק ואמץ שכת' סלה הוא סימן קדמון, במקום י"ד שערים של רב
נחשון בח' בש' גכ, אז בחג' בשה גכה, ונ"ל שהוא לר' שכת' דונולו. ומי שהיה
בשנת קמ"ב השתמש בו כמו שהשתמשו בו גם אחרים. הודיעני נא תחלת דברי
הס', ומספר דפיו.

ה' בס' שערי צדק מצאתי בדף מ"ה תשובת רשב"ח יתומה שהיו לה
קרקעות, ובדף מ"ו יעקב כתב נכסיו לראובן בנו, ויותר מזה לא מצאתי, אבל
אחפש עוד.

ו' יש ביד' שארית ישראל כ"י, ושם מצאתי בדף ג' יחיש אל סכת, ישי
הוא ש"ו ובדף ס"ט ישראל אשר בך אתפאר. ועוד אחפש במימי ישראל, אשר
ביד ידי הרב רמש"ג.

ז' חידת ראב"ע גבר אשר דת וחק, הוצאתיה לאור בס' הליכות קדם.
תשובות רב"ז אינן ביד', רק ביד הרב הג"ל, ועוד אחפש בהן.

ואתה ידידי יקרי שלום.

ידיך שד"ל.

פאדובה הויר תר"א.

Nr. CDLXI.

An Herrn Joseph Lebensohn in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 727.

Vol. VIII. Nr. 91.

2. 10. 1850.

כ"ו תשרי התר"א.

ברוך אתה לה' כחור משכיל ומוב.

בשבעו שעבר הגיעוני שיריך שלמה וקהלת ושני ספרי החכם אביך, וקיימתי
בהם ושמחת בחנך.

ומה מאד המו מעי בקרבי בקראי ישרי אביך ובזכרי מעמד אחינו ב"י בארצכם, ואמרתי: היש משורר עברי כזה בצרפת והאללאנד וענגלאנד, מקומות הדרור לישראל? ואני בן חזקיה אשר הייתי תמיד מתלמידי חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות, והייתי כל ימי לועג לרודפים ומכבד הנרדפים, אמרתי בלבי: ראה זה נשיא ראש משרד, מבקש למשוך לאמונתו ולמנהגיו רכבות אלפי ישראל, וכאשר יענה אותם בן ירבו וכן יפרצו להתחזק באמונתם ובמנהגינם, היתכן לבעלי השפה אשר מן הספרים הכתובים בה יצאה ציויליזאציון לכל הארץ, שימירו את כבודם להשתוות לאומה חדשה המתחלת לצאת מתכונת פרא אדם? אישר גדוליה לא יתנו להם אפילו להגיש לאדוניהם מנחת שירתם (שירי שפת קדש עמוד ס"ג) ומה יקר ויווד חדרי בטן קול נאקת בת יהודה (ק"ד—קט"ו)! בעמוד ק"י זלגו עיני דמעות — ומי יתן ואדע מה היה במקום הפנוי בעמוד ק"ה, ולבי אומר לי כי שלשת הטורים אשר בעמוד 240 תקון סופרים הם, ולא מה שיצא מתחת ידי המשורר בראשונה — ומה נכבד מספר מר (187—175)! המקום ירחם את אביך, וישלם לו נחומים בתת ה' לך בריאות ועצמה וחיים טובים! — אתה עתה ברוך ה', אין ספק כי איש אשר בזה לא יבהלוהו רעיוני למה שיהיה טהלאה לשערי מות, במחוינו איננו כאלהי מרחוק, אלא כאלהי מקרוב, הוא אשר יצר כל יצור בחכמה, המסדר כל המאורעות בהשגחה קדומה, היושב בשמים וצוחק להתחכמות המתחכמים והתגברות המתגברים, ולא זו בלבד, אבל אף אם יעלה על הדעת (ניסכר פי דוברי שקר) שאין בורא ואין אלהים, הבטחון לא יפול ולא ינרע; כי כמו שהסדר הנקרא סבעי קיים ועומד אף לדעת הכופרים, והרופא אף אם אינו מאמין באלהים הוא מאמין כי מה שחיה הוא שיהיה, והסם אשר רפא חולי פלוגי בימי היפאקראט ירפאוהו גם כדור הזה. ככה הסדר הנקרא בשם השגחה הוא קיים ועומד בכל הדברים הטבעיים, ואף בזולת אמונה ותורה אלהית הנסיון הוכיח כי צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, לא נמצא כלל באמת, רק למראה עינים — זאת היא אמונתו, זאת היא תורתו, זאת היא חכמתו; שלשתן מקננות בקרבי כאהבה ואחוה, ואני יושב עמָן ועם אלהים ואדם בשלום ושלחה. זה פרי מחקרי וזה פרי נסיוני בחמשים שנה.

כבר הגיעך מכתבי טיום די' לחדש הזה, על כן לא אוסיף להלאותך על אודות משפטי המשקל, אך הפעם הזאת על עקר מחשבותיך יהיו דברי. והנני מקנה כי עיקר הרעיונים המבוארים בשני שיריך אלה, לא ילדי לבך הטה, אך ממשורר נכרי לקחת אותם, כלומר הנני מקוה כי לא נפתה לבך לחשוב כי החכמה האמתית, אפילו אם תהיה רמה מחכמת כל אדם (כאשר אמרתי) ומנת מוסו מאז חכמה היתה, אף חכמת לבו מכל אדם רמה, תוכל להבריא מלבנו האמונה (התקוה) ותקותי ואמונתי זאת שאין אלה רעיוני לבך, אך רעיוני איש נכרי, מתחזקות בראותי פירושיך על ציורי מינערווא ומעדווא, כי החוק בעיני מאד שבחור יהודי ליטואני אשר ילד וגדל על כרכי הנביאים והתנאים והאמוראים ירוש דרשות על הכלי אלילי הגוים הקדמונים, ללמוד משם מסתרו החכמה. סוף דבר הנני מקוה כי ישובי עת ילדות אל נפשי נאנחה" וכו' וכו', אינם דברי לבך, אך דברי איש נכרי אשר ילד על כרכי אמונה כוזבת, ומיד כשנפקחו עיניו מעם, ראה כי שקר

הנחילוהו אבותיו, ומיד התחיל לכפור בכל, ואם אמונתו לא הצילתו, להיותה כלה
 כזבים, אף חכמתו לא עמדה לו, כי גם היא יסודתה בהררי חשך, הלא היא חכמה
 יוגית, אשר אין לה פרי כי אם פרחים, והעוסק בה נשאר בלב ריקם ונעור, ופה
 מלא בלב שינים ושיחים" כדברי ר' יהודה הלוי (בתולת בת יהודה עמוד נ"ו ונ"ז).
 וכל זה נמשך מהתכונות היוגיות, אשר מן היונים נשתרכבו והיו לנחלה לכל
 הפילוסופים. אבל היהודי המורגל בתכונות הישראליות, איננו נפתה אחרי קול
 דברים ומליצות יפות ונשנבות, אשר לבו יודע שלא נכתבו לאהבת האמת, כי אם
 לאהבת הכבוד והכצע, ולא אוכל להאריך. רק זאת לא אכחד תחת לשוני כי אם
 קהלת אין ספק אצלי שאיננו לשלמה, וכבר כתבתי זה בפירושי והקדמה שכתבתי
 עליו זה שלשים שנה, קודם שאראה ואדע דבר מהקריטיק האשכנזית, ואתה ידידי
 הבחור המשכיל אל תהבל אחרי הצועק "הבל הבלים, הבל ורעות רוח" גם אל תתפתה
 אחרי האגאיזמוס האומרי; לך ככחך זה, בטח על כינתך, חזק ואמץ בחכמתך —
 אבל האמן כי כל זמן שתהיה כונת אדם לכבודו ולהנאת עצמו, לכסוף ימצא הכל
 הבל ורעות רוח, ולא יהיה לו שום יתרון בעמלו שיעמול; אבל אם תהיה כונת
 אדם להועיל לזולתו ולא לעצמו, אז יבלה כטוב ימיו, וימצא קורת רוח בכל
 מעשיו; ואם אולי תמצאנה אותו רעות רבות וצרות, יהי לבו בטוח באלהיו, כי
 הוא יכאיב ויחבש, וגם בימי עניו ומרודו צדקתו תעמוד לו ותשקרו כוס תנחומים,
 ולבו יהיה שאנן ושליו יותר מבוגדי בגד הנראין כמצליחים.

ואתה הבחור המשכיל, ירכך ה' וישמרך, וישם שלום בעצמך, ושלום
 ברעיוניך, ויתן לך שטחה וששון בחכמתך ובתורתך, וישמח בך אביך וישמחו בך
 כל יודעך, ותשמח בהם לאורך ימים, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה ליל כ"ו
 תשרי, שנת לא תאבד תורה מכהן, ידיך שד"ל.

Nr. CDLXII. c¹

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 733.

Vol. IX. Nr. 4.

10. 11. 1850.

ה' כסלו התרי"א.

פירושי המחזור כ"י שנת 1301.

בא לפני כ"י על קלף בעל קצ"ב דפים, כל דף בעל ארבעה עמודים (וב'
 פנים, וב' אחור) וכל עמוד בעל ל"ו שימות וכל שיטה כוללת כ"ט אותיות, נכתב
 "בשנת חמשת אלפים ושישים ואחד" על ידי יצחק בר' יעקב, בשביל יצחק בר בנימן,
 הכתיבה אישכנזית או צרפתית. הס' הוא פי' המחזור לכל השנה, שלם בראשו

(¹) נדפס בל"ח צפריענט שנה י"ד 1851 עמוד רי"ח—רי"ד.

זבסופו, ואין בו שם המחבר. המנהג נ"ל צרפתי כלומר מנהג חכמי התוספות, כי יש בו פירוש לאזהרות אמת יהנה חכי לר' אליהו הזקן, הנזכרות בה ובה בתוספות ולסדר עבודת אתה כוננת הנזכר בתוספות ישנים, ולפיוטים אחרים שאינם נוהגים באשכנז, והם במנהג אפ"ם (Moncalvo, Asti, Fossano) הנקרא ג"כ מנהג צרפתי, כי מגירוש צרפת הלכו האנשים ההם לפיימונטי.

המפרש הזה קדם לר"ת או לא חש לדבריו, כי בפ"י האזהרות Strophe 38 כתב: „זמן עשר כסף, אם ילוח אדם לעשר שנים. בחצי ימיו, כלומר לשבע שנים יהיה ישמטה ויעכב מלשאול חובו". תחת כי ר"ת שפט כי זה נגד ההלכה, והוסיף מלות לא במשפט, לומר שאם ההלואה היתה שלא במשפט, כלומר ברבית, אז רעושה עושר שלא במשפט בחצי ימיו יעובנו.

כבר הודעתי בבטולת בת יהודה עמוד 10 כי סדר אתה כוננת יש לפניו פתיחה, תחלתה: אתן תהלה לאל המהלל, ובכרם חמד ג' 202 (2) כבר הבאתי דברי ר"ת כי שמעון כיפה יסד סדר יום הכפורים „ארנן תהלה" ותמהתי עליהם בסמך!! ועכשו בכ"י הזה מצאתי הענין מפורש יותר, וזה לשונו: אתן תהלה, שמעון בן כיפה שקורין ק' פירו מרומי (St. Petrus), ומלות ק' פירו כתובות על המחק, ואיני יודע מה היה כתוב בתחלה, ואולי הכומר המוחק כתב פירו בתוספת ק' להוראת קדוש, ואולי היה כתוב מתחלה פטר חמור) עשרה השבח הזה לאחר שתקן להם אמונת ישו (ישו נמחק), ושם עצמו במגדל רומי כל ימיו בלחם צר ובמים (לחץ) ושלח לחכמים (בכ"י להם כמים) זה השבח להודיע להם כי כלל לא היה מאמין בישו (בישו נמחק), אבל להשיקט הפריצים שהיו פורצים בישראל נתכוין, ובכל פעם חבר דברים להודיע שלא היה מאמין בישו (ישו נמחק). ואמר אתן תהלה ושבח להקב"ה, לפניו של עולם ואחריו של עולם לא נוצר אל, לא ישו הנוצרי אל (ישו הנוצרי נמחק), בלבדו הוא, לאפוקי מן האומות שלשת חלקים יש, אב ובן ורוח. ואין אתו זר במהיצתו, ואיש לא נעדר, לא נחסר ממחשבתו, לאפוקי אותו רשע (אותו רשע נמחק) שלא הצליח ברכו אבל נתלה על עץ כרוב (נתלה על עץ נמחק). אמר שד"ל לשון הפיוט כך הוא:

אתן תהלה לאל המהלל	אספרה ביראה מעט ממעשיו
אלוה מעולם ועד לא עולם	לפניו ואחריו לא נוצר אל
בלבדו הוא ואין אתו זר	אומר ועושה ואיש לא נעדר

אחרי פירוש הקרובות לשבועות יש כאן פ"י אבות, ואיננו לא הנדפס בשם רש"י ולא אותו ישבמחזור ויטרי אשר הודעתי בכ"ח ד', ואחר פ"י אבות יש כאן סדר תנאים ואמוראים שהדפסתי בכ"ח הנ"ל, בחלופי נסחאות בה ובה, והנני מעתיק ממנו לשון אחד אשר נשאנו ונתנו בו אני וידידי החכם רפאפורט (עין בכ"ח ד' 204, ואבני זכרון 73).

„ובשנת ש"ע למנין שמרות חרב הבית, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שיבנה „בית המקדש במהרה בימינו“.

„שני קוים קטנים עומדים בכ"י זה במקום נקודה מפסקת בסוף מאמר)
„ורבותינו כך כוללין אותן הלל הזקן ושמעון אב גמליאל הזקן ושמעון של
„זקנים וגמליאל דיבנה ושמעון אב דיהודה רבינו וגמליאל ויהודה בנו (ואין
„כאן מלת מת) א"ר ירמיה בנו שלר' זעירא בן מ' (ואולי היא ע', ואולי נ"ה, כי
„יש עליה שני קוים) אבות לו' נשיאים (לו' בקו קטן על הוי"ו) ואחר כך ר"ג
„ור' יהודה ור"ג ור' הילל ותינוקות שמתו, ובאותו זמן נהג נשיאות ר"ג ורשב"ג
„ור' יהודה הנשיא בן רשב"ג ורבן גמליאל בנו ור' יהודה נשיאה ור"ג בתראה"
(בשני קוים המפסיקים) „בשנת תק"ל שנים בימי רבינו הקדוש ירד רב לבבל
„(וכו.)”

שד"ל.

פאדובה ה' כסלו תרי"א,

Nr. CDLXIII. C¹

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 734.

Vol. IX. Nr. 5.

29. 11. 1850.

כ"ד כסלו התרי"א.

Nr. CDLXIV.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 735.

Vol. VIII. Nr. 6.

2. 12. 1850.

כ"ז כסלו התרי"א.

ידידי יקירי שלום.

הא לך תשלום ההענקות מטחברת מנחם, ואתה תמסור אותן אל החכם
בלומענפעלד, ותברכהו בשמי, ותודיעני מה מלאכתו ומעמדו, וכמה ימי שני חייו.
שמחתי באומרים לי מחברת חדשה בלה"ק תצא על ירך ועל יד החכמים
היקרים של"ש וערמער הי"ו. ומי יתן ואדע משפט החכם של"ש על מכתבי בארענט
בעניני חשבון העבוה, ועל הקאלענדר שלי, אשר אשלח אליו אם לא ראהו. יש
בידי מכתב מהרב שבעיר קסאל (Casale) בארץ Monferrato אשר במלכות
פייטונטי, המבקש התחברות הרבנים, וכל מגמתו להוכיח מן התלמוד כי הרבה

¹ נדפס בהמגיד שנה ארבע עשרה 1870 יריעה ט"ז עמוד קכ"ה.

איסורים דרבנן יש להם היתר משום כבוד הבריות, מפני שקרובין למלכות, משום
דרך ארץ, ומשום מעמים כאלה אשר מציאותם מתפשטת הרבה בזמננו.
אם תרצה להוציאו לאור, אשלחנה אליך. כבר כתמוז שעבר העתקתי לידידנו
החכם פינסקער שני הבתים שבדיואן ר"י הלוי על ר' שלמה בר פרוצל הנהרג,
ואלה הם: אהה לא יום בשורה לך ידידי
כאמרך כי כבר נהרג שלמה
הפוך ראשי הפוך שירך למספר
לבוא שברו ביד קנה שלומו
ויותר מזה לא ידעתי על האיש ההוא.
אתה עתה ברוך ה'.

ידיך שד"ל.

פאדוכה כ"ז כסלו תרי"א.

Nr. CDLXV.

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 742.

Vol. IX. Nr. 9.

18. 3. 1851.

י"ד אדר ב' התרי"א.

לכבוד ידידי החכם היקר מוהר"ר רפאל קירכהיים שלום ושמחה.

מסכת גרים ועבדים וכותים נדפסו בשנת תקע"ו בעיר פיסא (Pisa)
עם פירוש ארוך לר' יהודה נגאר, והם נקרא חגי יהודה, והוא 44 דפים
folio קטן, אך השלש מסכתות הן רק 21 דפים, והשאר ענינים אחרים מר"י נגאר
על הלכות יום טוב. מצאתי הם' הזה אצל ידידי מוהר"ר רמשי"ג נ"י המורה לעדקה
בק"ק הזה, ולא אוכל לשלחו אליך. ואם תרצה לשלוח לי העתקה מהג' מסכתות
שבידך אני ארשום בה מה שאמצא מחלופי נסחאות בס' חגי יהודה.
גם לא אחדל להשתדל לקנותו בשבילך, אבל ידעתי כי יארך הזמן קודם
שאוכל למצוא אותו. בשער הם' כתוב כי הר"י אזולאי כבר הדפיס מס' גרים בסוף
ספרו שמתת הרגל.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח
פה פאדוכה, פורים תרי"א, ידיך המוכן לשרתך, והמתפלל שיפקח ה' את עיניך
למען תדע כי ר' חייא לא כתב כלום מתורה שבעל פה,

שד"ל.

Nr. CDLXVI. (1)

An Herrn Raphael Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 748.

Vol. IX. Nr. 11

22. 4. 1851.

ב' ניסן התרי"א.

Nr. CDLXVII.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 750.

Vol. 9. Nr. 12.

18. 5. 1851.

ט"ז אייר התרי"א.

ידידי יקרי שלום ונחמה.

אבלך על החכם היקר ערמער ז"ל איננו אבל יחיד שלך, אבל הוא אבל כללי לכל ישראל, המקום ינחם אותך ואת כל יודעי שמו, מכבדי חכמתו ואוהבי דרכיו הישרים, והוא בצל שדי יתענג, ושמו יאיר ויהיר עם מצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

ומאד שמחתי כי ראיתי בווינער בלעטטער כי כבר התעוררתם להוציא לאור סכתביו לאגודה אחת.

תשובת רש"י ששלח לך ידידנו גיינער אם יש בידך להוציא לאור במאסף אשר זממת להדפיס, עשה והצלח; ואם לא, כתוב לגיינר שתחזיר לו העתקתו. והוא ישלח לך או לי את העתקתי מעשה אצבעותי — והקונטרס האחרון מכית האוצר מתי תשיבהו אלי?

אתה עתה ברוך הו', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה סאדובה היום י"ז אייר תרי"א, ידיך שד"ל.

---

(1) גרסם ברשימת סזורי מכתבי שד"ל ז"ל עמוד רס"ט סורה י"ז—כ"ג.

Nr. CDLXVIII. (1)

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 752.

Vol. IX. Nr. 13.

25. 5. 1851.

כ"ג אייר התרי"א.

ידידי יקירי שלום.

אברך את ה' אשר יעצך לאהר הדפסת הקדמתך לשבע מסכתות קטנות, כי עתה מרויך שאלותיך אשר שאלתני באגרתך האחרונה חפשתי ומצאתי כי השלש מסכתות הנדפסות בחגי יהודה כבר נדפסו קודם לכן בליוורנו, ומעשה שהיה כך היה.

תמול שלשום הלכתי אל בית ידידי הרב אב"ד דפה מוהר"ר רמש"ג נ"י ובקשתי ממנו לראות עוד הפעם ס' חגי יהודה, למען אדע מה אשיב שואלי דבר, והראיתיו קונטרסוך הנדפסים ושמה בהם, ונתן לפני ס' חגי יהודה, והתבוננתי כשער הס' יותר ממה שהתבוננתי בו לשעבר, ואמרתיו לו: מכאן נראה כי לא לבד מס' גרים, אך גם מס' עבדים וכותים נדפסו קודם לכן ע"י הרב חיד"א; ויענני הרב ויאמר: אמת כן הוא, והדפיסם בס' מראית העין, אך הס' הזה איננו נמצא אתי, אך הוא ביד ידידנו אלמנצי. אך ס' שמחת הרגל יש אתי קחנו ועיניך שים עליו. בדקתיו והעתקתי ממנו קצת דברים, ולקחתי בידי ס' חגי יהודה ויצאתי. ויהי ממחרת הוא יום שבת קדש, ואני כטרם אצא מביה"כ שחרית אמרתי לידידי החכם יוסף אלמנצי: היש אתך ס' מראית העין לאזולאי? ענה דודי ואמר לי יש ויש, ואחר שתי שעות בא אל ביתי והס' בידו.

ועתה דע נא ידידי כי הרב חיד"א בסוף ספרו שמחת הרגל הנדפס בליוורנו בשנת תקמ"ב הדפיס מס' גרים, וכן כתב בראשה: "מסכת זו ממסכתות קטנות כידוע והיא לא נדפסה והועתקה מהש"ס המצוי בעיר פערשי שבתחלת אישכנו כתוב על קלף בעיר פאריץ בשנת ק"ג לאלף הששי לאחד מקרובי רבינו שמשון משאנץ והזכרתי ש"ס זה בספרי הקטן שער יוסף דף ה' פ"ב גם הזכר בס' קרבן נתנאל דף אחרון".

עוד הראני הרב רמש"ג כי בשם הגדולים חלק ב' אות גימל הרב חיד"א מזכיר מס' גרים וקורא שם העיר אשר בה נמצא הש"ס כ"י הנ"ל בשם פרששא, ואני לא חילק ולא בילק ידענא, לא פערשי ולא פרששא, אשר בתחלת אישכנו ומאיה צד בא הרב חיד"א לאשכנז.

(1) מקשה נדפסה בשבע מסכתות קטנות ירושלמיות, שהוציא לאור רפאל בן שמעון קורבקיים בסוף ספרו: כרמי צומרון, פראנקפורט על נהר מיין הר"ה, בעמודי ח'—ג הקדמה הספר ה"ל; ועתה נדפסה פעם ראשונה בלמוחה; ועיין למטה אגרת DXXII.

ואחרי שלש ועשרים שנה הרפ"ס הרב חיד"א כליוורנו (שנת ליעקב שמחה) ספרו מראית העין, ושם ברף ע"א ע"ב כתוב לאמר: בס"ד כע"ת חי"ה (וישרה בן) ר"ת כותים עבדים תמורה חידושים ישובים הגדה. מס' כותים ומס' עבדים הם מרז"ל תמורה מרז"ל וכבר זכרתי והדפסתי אותה בסוף שמחת הרגל ועתה בא לידי נסחא אחרת ממס' גרים ויש בה תוספת ונוסחאות דווקניות ולכן אמרתי לחזור ולהדפיסה. חידושים ישובים הוא קונטרס קצת חידושים וישובים לקיטאי נגדו. הגדה הוא פירוש הגדה של פסח וכו'.

מסכת כותים

פרק א' דרכי כותיים פעמים כגוים פעמים כישראל ורובן כישראל (וכו' וכו') שני פרקים, ואין שום חילוק ומנין בהלכות. גם אין כאן שום פירוש, רק בריש פרק ב' אצל דקרויות של צפורים יש כאן במאמר מוסגר (א"ה פירוש"י ז"ל בחולין ריש דף ד' מהרוזות צפורים שחוטמים) וכו' וכו'.

סליקא מסכת כותים.

מסכת עבדים

פרק א' עבד עברי והנרצע נוהגים ביובל (שלשה פרקים בלי מספר הלכות, ובלי פירוש, רק קרוב לסוף פיג כתוב: שן ישעתיד לצאת (צ"ל אינו יוצא) וכו'.

סליקא מסכת עבדים

וברף ע"ד כתוב כך: זה ימים ושנים למעלה מעשרים. אשר עד כה כרכני דו' ברב רחמיו אלהא דמאיר לארץ ולדריים. וזכני להדפיס בסוף שמחת הרגל מסכת גרים. היא מוצאת משי"ס כתוב על קלף שחיה באחת הערים מערי אשכנז וביאר עליה הרב נחלת יעקב וגם אני בעניי כרתבתי קצת בקונטרס כבר לאדן כאשר עינדך תחזינה מישרים. ואחר זמן רב אתיא אח"ל הא"ל להחכם השלם ממשפחת רב כמה"ר יעקב טולידאנו ה"י הן ישלח מהמסכתות קמנות אשר בערי המערב הפנימי בכ"י וישלח יעקב מסכת כותים ומס' עבדים ומס' גרים ישלם ה' פעלו בהררי הדריים. וראיתי אני כי במס' גרים יש שינויים רבים ותוספת טובה לכן לאדפוסם הדר"א והפעם ילוה פירושי הגו' בתוספת נפך לפי קצר דעתי בשגם עשור שאני עתיד למוד רוב עמי הארץ מעשרים. ודע כי רבינו הרמב"ן ז"ל זכר עשה למס' כותים מהמסכתות קמנות הביאו באסיפת זקנים מציעא דף קניש ע"ג והרמב"ן ז"ל שם ובתורת האדם והרב הטאירי ז"ל כתבו שהם ז' מסכתות קמנות ולפי מה שירענונו כי במערב נמצאו הרבה מס' קמנות בכ"י קרוב למ"ו קראו בשמותם, (א) מס' סופרים, (ב) מס' ס"ת, (ג) מס' מזוזה, (ד) מס' תפילין, (ה) מסכת ציצית, (ו) מס' עבדים, (ז) מס' כותים, (ח) מס' גרים, (ט) מס' כלה, (י) מס' דרך ארץ רבא, (יא) מס' דרך ארץ זוטא, (יב) מס' אבל רבתי, (יג) מס' חובט הקבר, (יד) מס' גיהנם, (טו) מס' גן עדן, ונראה דהראשונים ז"ל הרבה מהם היו להם כלולות במסכת אחת ואיזרה מהם נקרא אצלם מדרש ולא מסכתא ואינהו ז"ל בקיא וברעת חדרים זכותם יגן עלינו לדור דורים. וזכנו ה' לעבוד עבודתו ולעסוק בתורתו לשמה ויאיר

עינינו עושה אורים כ"ד — ואח"כ מסכת גרים וההלכות מנויות וכל אחת בראש שיטה, ובדף ע"ה קצת פירוש עליה, והוא קרוב לכללים ממסכת גרים עצמה. ואחרי מות הרב חיד"א נדפס ס' חגי יהודה בשנת תקע"ו יראו ישרים וישמחו לפ"ק, וזה הוא שער הספר:

זה ספר חגי יהודה

"מן המודיעית עלי באר אוריין תליתאי ג' מסכתות קטני אר"ש הלא המה
"מסכת גרים מסכת עבדים ומסכת נותים והמה בכתובים על כן עלמות מעלומי
"עין והא כמה שני דריות [?] לא נראו בעליל ולא יאורו משנתם לכו הזו
"פעולת צדיק לחיים הוא הרב המפורסם מהר"י אזולאי זצ"ל אשר העלה ואשר
"הביא וידפסם חיים בס' הנהיר מראית עין ויוציא לאור מילי דרבנן האיתנים
"מוסדי ארץ שלמים הם ושלמה משנתם. וזאת לפני רבי כנאה למס' גרים
"והיא לו נדפסה בס"ס שמחת הרגל ויקרא לה בשם נוסחא ישנה ועד אחרון
"רבי לו שנאה על העין בדרך שיר כל עמט שבה נסחה דיוקני הגה באה
"ונהייתה ממערבא שלחו מתם וכבר בא חכם בע"ז חד מן קמייא הוא הרב מגדל
"עזו זכר עשה למס' גרים בה' לאיסורי ביאה פייג וי"ד הרמב"ן ז"ל במקובצת
"מציעא לרף ע"א ע"כ כתוב לאמר: ועוד מצאתי בחיצונה במס' נותים משבעה
"מסכתות קטנות וגו'. הן היום זכינו לאורם והיו למאורות בין שורות. מן
"המודיעית בעבור תהיה לי לעדה כי הפרתי את הבאר הזאת לאיש אשר כמנוי
"הן ערוך אלי ואל זאמוטי בני ישראל ביארתי הקודש לפי קצרי הוא הקטן
"מן המעטן אשר כתבתי להורותם. אל אלוה דלפה עיני ירה מנחה עלי הגיון
"לקישט את הכלה ולהושיבה באפריון לעשות נר לשמו ולשמה בצביונם
"ובקומתם.

"פי המדבר צעיר אנכי יהודה נגאר סימ.

"ואפריון נמטייה להגביר המעולה בכתם אופיר לא יסולה כהר' אברהם הכהן
"שולאל נרו בכטה"ר שלמה נ"ע אשר השרגל לקרבה אל המלאכה מאת ה'
"ישא ברכה אנסי. בדפוס המשובח של פיסא יע"א שנת יראו ישרים וישמחו
"לפ"ק על ידי צעירי המדפיסים שמואל מולכו ובניו הי"ו.

ומיד בדף האחר כתובה מסכת גרים, בלי שום הקדמה מן המפרש, והלכות
מנויות וכל אחת בראש השיטה ונראה ברור כי הר"י נגאר לא ראה שום כ"י, רק
הדפיס מתוך מה שהדפיס הרב חיד"א. והנה אם כ"י שלך הוא מן ר"י מולידאנו א"כ
הוא הוא הכ"י אשר ממנו העתיק הרב חיד"א בס' מראית העין, כס' חגי יהודה ההלכות
מנויות וכל אחת בראש שיטה.

על כתב נוסריקון שבפסקי ר"א פל"ח ועל ים בוסטי שבמגלת תענית פ"ח
אין בידי כעת תשובה להשיב.

ואני כבר החילתי להכין לך האגרת אשר שאלת ממני להדפיסה בספרך,
ולפי דעתי נכון יותר לתתה בסוף הס' ולא בראשו.

אתה עתה כרוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם
פה פאדובה היום כ"ג אייר תרי"א, ידיך ישד"ל.

Nr. CDLXIX.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 755.

Vol. IX. Nr. 15.

15. 6. 1851.

מ"ו סיון ה'תרי"א.

ידיד נפשי ועמרת ראשי.

להשיב לאגרתך המלאה חכמה ותושיהו, אין דעתי פנויה, כי אחרי שאין בידי
לחדש לשכות בבית האוצר, כל אשר יזכר לי 'הס' ההוא למדת רוח הוא לי.
אבל בשמחת לב ונפש שמעתי כי ספרך הנכבד ערך מלין יוצא לאור, על
כן יצאתי לקראתך להזכירך כי מוכן אני כימי קדם לשרתך בכל אשר תשיג ידי,
לבדוק נסחאות כ"י ודפוסים עתיקים כל אשר תצוני, אם בערוך כ"י אשר בידי
כאשר ידעת, ואם בערוך דפוס ראשון בלי שנה ומקום אשר בא לידי, ואם בכל
מה שנמצא בידי וביד ידידי.

והיום הזה יום בשורה הוא, כי זכיתי וקניתי הפסיקתא אשר כמה יגיעות
יבעת בה אתה וצוננץ אחרך, ואני לא אבין איך הוגד לכם כחדוש גדול כי הרופא
דא לא וולמא יש בידו פסיקתא דבשלה, ולא הוגד לכם כי פסיקתא דבשלה
אינה אלא חלק קטון מהס' כ"י שלו, והס' ההוא הוא כולל הפסקות בכלל, וזה
סדרן:

ויהי ביום כלות משה

כי תשא

זכור (וכאן חסרים ג' או ד' דפים)

אמרו לאלהים (היא פסיקתא דבשלה, ונראה שחסר בראשה; ומה שכתב צוננץ
217 הערה 6: דער מעקסט בא אל פרעה וכו', איננו בכ"ס).

עשר תעשר

בחדש השלישי

דברי ירמיהו

שמעו

איכה ישבה בדד

נחמו

ותאמר ציון

עניה סוערה

אנכי אנכי

רגי עקרה

קימי אורי

שוש אשיש

ראש השנה

שובה
סליחות
אחרי מות
ולקחתם לכם
פרשתא אחריתי דסוכות. ארחץ בנקיון כפי
פרשה אחרת
וזאת הברכה
יספת לגוי ה'

ואחרי אשר באה המרגלית הזאת לידי, כל ישעי וחפצי אינו אלא להועיל
בה לתורה ולאזהביה, ואתה ידיר נפשי ועמרת ראשי צוני לעיין בכל המקומות
אשר נשאר לך בהם ספק, גם כי סוף סוף הכי אינו אלא משנת שכ"ה, ויש בו
כה וכה מ"ס.

ודע כי הכותב לא אנימאן שמו, אלא אנימאן שמו, והמכתיב לא סרוג שמו
אלא סרוק שמו.

אתה עתה ברוך ה', שמח ביום שמחתך (י"ט סיון) לאורך ימים ושנים,
וכאשר היו כל ימך נתונים לה' ומכסם לה' אחר ושישים, כן תרבה וכן תפרוץ
להוסיף עוד שנים על שנים, דשנים ורעננים, לתועלת התורה והחכמה, ולשמחת
כל יודעי שמך, ולשמחת נפש ידירך ומכבדך ועבדך הכו"ח פה פאדובה היום מ"ו
סיון תרי"א, שד"ל.

Nr. CDLXX.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 757.

Vol. IX. Nr. 17.

9. 7. 1851.

מ' תמוז התרי"א.

ידידי היקר שלום.

בשמחת לכב ראיתי ס' עמק הכנא נדפס בחוד והדר, ומאהבתי אותך הנני
ממהר לגלות אונך על חמש שגגות קלות שמצאתי בו, למען תוכל לתקנם בווינער
בלעטטער, כטרם יחרצו לך הכלבים את לשונם במכתבים אחרים.

עמוד 85 דע כי Palómo או Paloma ענינו יונה בלשון ספרד.

— 96 האדורני אינם Doria, אבל הם Adorni, שם משפחה נכבדת
ותקיפה בימים ההם בעיר גינובה.

— 111 ורבינה (Rovigo), צ"ל וראבינה (Ravenna).

— 117 טיאטינו הוא בנימאמריאה 95 כמו המן — ומה מקום לייך ?

— 139 ויענו בחבל נפשם, הכונה שמשבו אותם בחבל, כי כן אומרים

בל' אישליאה dar la corda להוראת dar la tortura, ואין
להגיה בכבל.

גם בשמחת לבב ראיתי כווינער בלעמער כי יש לך פקידות בניבליאפעק
הקיסר, ואקוה כי תצא מזה תועלת לחכמת ישראל, ואני הנני מוכן לשרתך בכל
אשר תשיג ידי.

אך אם הפצת בי ובאהכתי צריך שתמהר ותשלח לי עשרה עקועמפלארע
מעמק הבכא a conto, מהר, בתוך החדש הזה, למען אתנם לקצת מאוהבי לקרות
בהם ביום תשעה באב.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח
פה פארוכה היום מ' תמוז תר"א, ידידך ישד"ל.

Nr. CDLXXI.

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 758.

Vol. IX. Nr. 18.

10. 7. 1851.

י' תמוז התר"א.

ידידי היקר והנכבד שלום.

בשמחת לבב קבלתי תשלום ספרך עם אגרתו, ולא היית צריך להצטרק
בסוף הספר על קצת מהנהותי שהשמטת, כי בהפך שמחתי שהגיעך מכתבי בזמן
שיכלת להגיה הדפים האחרונים.

אבל דבר אחר צר לי, והוא כי בהקדמת השבע מסכתות הכנסת בדרכי
מאמר שאינו שלי, הלא היא: ודברי חיד"א מוכאים מר"י וכו' — ושמו יחשוב
אדם שאני כרתבתיו וזה רע בעיני, ראשונה כי אין דרכי לכתוב חיד"א, אלא הרב
חיד"א; ושנית כי לפי מה שכתבתי במשתדל (ויקרא כ"א ז) אין אומרים בלה"ק
הרפוח נאכל מראובן, ושם תפשתי את הרב שי"ר שכתב עלי "אהוב ממני מאד"
ואתה עשית איתי ראוי לתפישוה, כשומך כפי: מוכאים מר"י, והיה מן הראוי
שתשום המאמר ההוא כהערה בתחתית הדף עם רשימת שמך, ולא במאמר מוסגר.
וען ראיתי בהקדמת כרמי שטרון כי לא ראתי אגרת הכותים אל Sacy,
הנני מודיעך כי נמצאת היא בעיר הזאת ואני ראיתה, והיה ביום אשר תתעורר
להוציא לאור כל אגרות הכותים, תגלה את אזנו, ואני אעתיקה ואשלחה לך
א"יה.

ולבלתי תהיה האגרת היקה מכל דבר חכמה, אודיעך כי ברכני ה' וקניתי
הפסיקתא כ"י אשר נאבדה עד היום, ויק היא חסרה פרה והחדש ועוד קצת. גם
קניתי פירוש המחזיר כ"י נכתב בשנת 1301 (קצ"ד דפים גדולים), וקצת טענו הוא
לאחד מתלמידי רש"י, ואיננו על מחזור אשכנזי ממש, אלא על מנהג צרפת,
כלומר על מנהגם של רש"י ותלמידיו, כי סדר העבודה המפורש שם הוא סדר אתה
כוננת שבידי כ"י, ואזהרות המפורשות שם הן אמת יגהה הכי שהדפסתי באריענט.

וכן פיוטים אחרים הרבה מפורשים בו, שהם אתי במחזור שאני קורא לו מנהג צרפת. ומי יתן ואדע אם ראית או אחרים ראו וכתבו דבר על מנהג הצרפתים הקדמונים (ואיננו כלל מנהג אוניון, כי הוא יסודתו על מנהג ספרד וזה של רש"י ותלמידיו יסודתו על מנהג אשכנז).
ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש המצפה לתשובתך, הכו"ח פה פארובה היום י' תמוז תרי"א, ידיך שר"ל.

Nr. CDLXXII.

An Herrn Ged. Brecher in Prosnitz.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 759.

Vol. IX. Nr. 19.

13. 7. 1851.

י"ג תמוז התרי"א.

ידידי החכם היקר שלום.

שני ירחים עברו מן היום אשר קבלתי ספרך הנכבד, ועדיין לא כתבתי לך דבר עליו; והיה זה, יען לבי אמר אלי: אין לבוא ריקם לפני המחבר, קרא נא את ספרו, ותן לו השבח הראוי לו. ואני עד היום לא קראתי הספר מתחלתי לסופו, ולא מצאתי רוהי במצב הגון ומוכשר לשפוט ספר כזה. כשהגעתי לפאראגראף שני, וראיתי Wenn wir, אמרתי הרי זה משתף עצמו עם הכופרים, אך אפשר ג"כ שלא אמר זה אלא דרך העברה. אח"כ באה לפני (עמוד 88) הערה על הנבואה ושמתתי כי הישגתי דעתך כדעתי, והוא כי הנבואה איננה בכללה נגד הטבע, ושיש באדם כח והכנה לדברים הקרובים אליה, אך אמנם הנבואה האמתית היא מדרגה למעלה מהקלערוואַיניץ הטבעית. אבל כשראיתי מופך דברי ההערה ההיא, אמרתי לא רכזי דרכו. הן אמת שאם הנביא יאמר לא תרצה לא תנאף לא תגנב, מה לי אם יאמר זה בכח טבעי או בכח למעלה מן הטבע; אבל אם יאמר יששת ימים תעבוד ובוים השביעי תשבות, הלא צריך אני לדעת נשמת מי יצאה ממנו, אם רוח אנוש ידבר בפיו, או רוח אלהי. זה גרם לי טכוכה רבה, על כן התמהמתתי מכתוב אליך עד כה. אבל בראורתי הימים והשכועות עוברים, בלי שאמצא רוהי מוכשר לקריאת ספרך כדאוי, אמרתי אכתוב לך דברים כהווייתך, גם לא אחריש טמך כי ראיתי ורע בעיני מה שכתבת (עמוד 190) על רי"ה, כי הנה הוא אמר "מחשבת הנפש המהורה הדומה למלאכים" וזה אמר כדי להניח מקום לקצת ספורי הנביאים והתלמוד, בלי ליחס כח אל השמות, אלא למחשבת הנפשות המהורות הדומות למלאכים; אבל מדברך *das Wesen* des Bezeichneten erfasst, יובן צורך המחשבה המהורה, ולא הצורך שתהיה הנפש מהורה ודומה למלאכים. ומה רב החילוק בין זו לזו! וזה רע בעיני; אחרי מה שהארכתי בכיבור ענין זה באגרתי אליך שהוצאת לאור בכוכבי יצחק מחברת

חמישית. וגם על תשובתך אשר הדפסת היה ראוי לי להשיבך באריכות, אבל למה אינני לריק, אחרי שאין דברי מתקבלים לך ולרוב אנשי הדור? ירעה הדור עד שיסתאב, ישען על כינתו ועל פטפוטי דבריו, אשר אין לחם פרי כי אם פרחים, עד אשר יחזקו יום יום מוסרות עלו, יקה לאור והנה חשך, לחירות ובנחשתים יהלך; לקיים דבר הנביא ועתה אל רתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. ואני כאשר אמרתי זה י"ג שנים על דורי כן אמר גם היום; שוא שקר רום עינים אליו מבטח מסעה, רקם וגמול שמים ישעי גילי לעד, מהם (לא מהם, אלא איתם, כלם) בושים חזיתי ממעינם אכזב, אך לא צדיק ראיתי נהם נכלם ונעזב.
אתה עתה ברוך ה'.

ואתה החכם היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום י"ג תמוז תרי"א.
ידידך שד"ל.

Nr. CDLXXIII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Oxford.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 760.

Vol. IX. Nr. 20.

13. 7. 1851.

י"ג תמוז התרי"א.

ידידי יקירי שלום.

כשמחה רבה קבלתי אגרתך, ומאמרך הנדפס. מאמרך על הדפוס העברי הוא דבר נפלא, אבל להוסיף עליו ולתקן הסרוגותיו צריך פנאי וזמן ארוך, ומעט מעט אי"ה אבואה לעולל אחרך ומלאתי את דבריך.

משפחת Luzzatto ומשפחת שטים הן, לא אחת. עיין מאמרי על משפחת לוצאטו ביאחרוןך של בוש 5608 עמוד 103 ותראה הוה לוצאטו נישאת ליעקב לוסטרו — משפחת לוסטרו לפי הנראה כבר נכרתה, אבל משפחת לוצאטו פורחה וענפה בארבע כנפות הארץ.

שמחתי מאד באוצרות חיים שלך, וברוך ה' אשר הפקידך על המלאכה ההיא ועל המלאכה הנשארת לך על הספרים כ"י; ואין ספק אצלי כי תועלת גדולה תמשך מזה, ואור גדול יפוז על ידך על קדמוניות ישראל וחכמתם.

וגם אני הנה ידי פשוטה לך לשרתך בכל אשר תשיג ידי. ועתה דע נא לענין ס' כלמת הגוים כי יש בידי אגרת אל רתהי כאבותיך ופירושה, כ"י שנת שע"ז, ושם כתוב; על דרך זו דרכו קצת מהראשונים בקצת דבריהם שהביאו ממאמריהם ודרך על דרך זו על השלמות החכם הפילוסוף אשר חבר האגרת הזאת אשר חשבתי לפרש עתה, בס' הידוע ס' הכלימה — עוד תדע כי כ"י כלמת

הגוים הוא ג"כ בירי, ובמקום ההתחלה המשובשת שהעתקת (עמוד 65—364) כתוב כך:

ב"ה

כתב אל הגאון ז' הסדאי ז"ל

חברו מאסטרו פרופייט מפרפיניאנו אשר עליו נ"כ עבר חרב ההמרה אך באונם כמבואר מידי בס' פירוש האגרת ההיא.

תפארת הרבנים ונזר המאמינים וכו'.

השיר אשר הרפסת הוא גם כ"י שלי, ויפה תקנת הוד במקום פיר, ועוד צריך להגיה בימיו יגל אל (וכן הוא בכ"י), תחת יגאל — ובסוף הספר יש ג"כ שיר, ונ"ל כי בו נרמז שם המחבר, שהוא האפו"ד, כי סיום השיר כך הוא: יצוה אל הסדו, להרש את חלדו, ואפ"ד בו מ"ה, לכהן באורים.

עוד אודיעך כי ברכני ה' וקניתי הפסיקתא כ"י (מצרים שכו"ה), ולידידנו צונץ לא נודע רק מפסיקתא דבשלה, אבל באמת הכ"י ההוא כולל הפסיקות כולן, אלא שהוא חסר ג' או ד' דפים כאמצע (פרה והחדש).

עוד אודיעך כי קניתי פי' המחזור כ"י על קלף משנת 1301, וקצתו נ"ל שהוא מלאכת אחד מתלמידי רש"י. והנה המחזור אשר עליו נעשה הפירוש הזה איננו מנהג אשכנזי ממש, אבל הוא מה שאני קורא מנהג צרפת, והוא מנהג רש"י ותלמידיו (ואני לא אדע מהיכן ועד היכן נתפשט המנהג ההוא), כי אין בו סדר עבודה שלנו, אלא סדר אתה כוננת שבידי (בכ"י 10), גם אין בו האזהרות שלנו, אלא סדר אמת יהנה הכי הנזכר בתוספת.

גם כל בלעז הנמצא בס' זה כלם בלשון צרפת, ואין אחד בל' אשכנזי. ואתה ידידי הרובץ בתוך יאורי הספרים כ"י, ראה נא וחקור במחזורים כ"י ובפירושיהם אולי תיכל לברר תכונת מנהג צרפת וגבוליה, ואם תמצא מחזור עם העבודה והאזהרות הנ"ל, מי יתן ותעשה רשימה מכל הפיוטים הנכללים בו לדעת כמה היה מתחלף ממנהג אשכנזי. וכבר זה ד' או ה' שנים כתבתי מאמר ארוך על מנהג צרפת להוציאו בבית האוצר, ולא אסתיעא מלתא, ועתה אני שמה, כי בתוך כך נתברר ידיעותי בענין ההוא. ודע כי בצרפת עצמה במדינת Bourgogne הקרובה לארצו של רש"י (הלא היא Champagne) היה מנהג משונה קצת ממנהג צרפת, כי במחזור כ"י שאני קורא לו מנהג צרפת יש רשימה מיוחדת למנהג ברגונא. ואינני צריך לומר לך כי מה שאני קורא מנהג צרפת אין לו שום יחס עם מנהג פרובינצה (מונפלייה, אויניון, קרפנטראין). כי מנהג פרובינצה יסודתו על מנהג ספרד, ומנהג רש"י ותלמידיו עקרו מנהג אשכנזי. גם תדע כי הפי' כ"י שבידי כולל גם סדר תנאים ואמוראים שהוצאתי לאור, ופי' אבות שהרפסתי תחלתו, ומי יודע אם איננו הפי' הנמצא בכ"י 666—665 באוצרות חיים, ואולי נמצא גם בהם סדר תנאים ואמוראים וכבר כתב אלי ר' חיים ע"ה שהוא נמצא בידו שנוי ומשולש (איני זוכר עתה דבריו ממש), והנה באוצרות חיים כ"י 437 נמצא מעריב לליל ב' של ר"ה לר"י טוב עלם, והוא נמצא גם במחזור צרפת שבידי (תחלתו מלך אמיץ כח ורב עלילה), והוא נמצא ג"כ בפ' המחזור שבידי הנ"ל. א"כ אולי הכ"י 437 שלפניך מנהג צרפת הוא, ואולי ג"כ 436.

הראית סליחה לרגמ"ה, תחלתה גרוני נחר זועק חמס? היא בידי בסליחה
דפוס אויגשבורג 1536, ובדפוס חסר טור אחד, ומצאתיו בפ"י כ"י הנ"ל, וז"ל:
זעמת זה תשע מאות וחמשים ועוד שנה (מסכים לזמנו של רגמ"ה).

עד היום בקשתי ולא מצאתי פיוט "אומן (אמן) שלא קם כמותו", שהוזכר
ר"ת, והרב שי"ר אמר עליו חלומות והבלים. גם מי יתן ואראה רשימה ממנהג
גרמזא.

בכ"י 35—333 הזכרת הפיוט לצור יעקב אתן (אתן) מהלל (ושירים),
וברשימת המחברים לא הזכרת צהלל בן נתנאל, נראה מזה כי לא נרשם עליו
כמו בכ"י אשר ממנו לקח ההעתק שבדידי: אכתוב שבה מפואר מפומיה דרב צהלל
גאון בן רב נתנאל גאון זצ"ל (אשר זה לי עשרים שנה שאני מצמער לדעת מי
הוא, ועכשו ג"ל שהיה בכלי ובזמן הגאונים), ואלף תורות לך אשר הודעתני
שהוא נזכר בתוספות ישנים, ושם מצאתי מלה אחת שהיתה חסרה בהעתק שלי
ואולי גם אותם שלשה כ"י מנהג צרפת הם.

אולי יש אתך שם ידידנו החכם היקר דוקעס הי"ו, ברכוהו נא בשמי, ואמור
לו כי הנני מודה לו במאד מאד על גנזי אקספארד ששלח לי, ולא כתבתי לו
כי לא ידעתי להיכן אכתוב לו, והי ינחמהו מאבלו על הצדיק אביו זלה"ה, ויברכהו
בכל משלח ידיו ואמור לו כי שניאור זקש שלח לי זה ימים רבים מחברת רשב"ג
עטמה הוד ועטה" ואני מהרתי ושלחתיה אליו מנוקדת ומפורשת, ועד היום לא
ידעתי מה נעשה בה.

אתה עתה ברוך ה', ראה חיים עם אשה אשר אהבת, והי יכרך את בנך
אשר בבית אביך, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדוכה היום
י"ג תמוז תרי"א, יודוך שד"ל.

Nr. CDLXXIV.

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 761.

Vol. IX. Nr. 21.

16. 7. 1851.

ט"ז תמוז התרי"א.

ידידי שלום.

קבלתי בשמחה ההתחלה והסוף מהיונה מגלה ראשונה, ואמרת בלבי אולי
היונה תביא לי אגרת, אך מששתיה ולא מצאתי עליה דבר, כי אם מקום מושבך
וערתה הודיעני נא אם יש לך תקוה להמשיך הוצאת היונה על פני חוצות, כי
אז גם אני לא אהדל מהיות לך לעזר ולרתומך במכתבים ובהעתיקות. מקדמונינו.
אך עצתך לחלק מלאכתך לשתי מחלקות, היונה והתחיה, לא ישרה בעיני, כי
להעמיד שתי אסיפות בלה"ק בזמן אחד ובעיר אחת, יקשה מאד ולא יצלח. ומה

טוב אם תהיה מלאכתך כמו כרם חמד, מאסף לכל המחנות. גם צורת אגרות היא היותר חביבה בעיני, ואם תרצה אשלח אליך קצת אגרות שכבר שלחתי למיודעי, ואחרות שאכתוב אליך בכל דבר חכמה ומדע. ואתה דע לך כי כל מה שהביאו הקדמונים מר' אברהם בר חייא בענין מעשה בראשית (אך לא בענין הקיץ) נמצא הוא בהנין הנפש אשר בידו. גם תדע כי פ"ו סי' יצירה לר' שכתו דונולו נמצא בידו בשלמות, אך לא ספרו על העבור.

כבר שלחתי אל הארוענט מאמר על תקופת רב אדא, ולא אדע אם נדעס כי זה שנה ויותר הדל פירשט לשלוח אלי מכתבו במתנה, ולקנותו אין בידו. גם תדע כי קניתי הפסיקתא כ"י (מצרים, שכ"ה), והיא כוללת לא פסיקתא דנשלח בלבה, כי גם הפסיקות כולן, אלא שהם חסר פרה והחדש ועוד קצת. גם קניתי פ"ו המחזור משנת 1301, גם עליו שלחתי דברים לפירשט, ולא אדע אם נתפרסמו; ומצאתי בו ענינים יקרים מאד, ובפרט דבור אחד של ר' משה הרושן המסייע לסלאניסקי.

ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום י"ו תמוז תרי"א, ידידך שד"ל.

Nr. CDLXXV.

An Herrn S. Bär in Frankfurt a. M.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 764.

Vol. IX. Nr. 23.

18. 7. 1851.

י"ח תמוז התרי"א.

לכבוד הר"ר יצחק בן אריה המכונה בער.

מעולם לא אמרתי מה שאתה מייחס אלי במכתבך שלפי טעמי ספדינו יהיה טובן מן הפסיק „אברהם אמר אליו“ אבל אמרתי: ולפי זה תהיה הכונה כי ה' אמר אליו שלשת המלות האלה אברהם ויאמר הנני — אלה דברי במשתדל (בראשית כ"ב א').

ואתה (כמו בר קמצא) נתת מום בניב שפתי, והפכת דברי, למען קרוא אחרי טמא טמא.

ואם אתה טבין כמשפטי הטעמים, ואם עמרת כסוד רומיה רז"ה ויהי"ו, הלא תבין כי אחרי שהזקף מפסיק יותר מהטפחא, הנה בהכרח מאמר ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני, כך נתוחו: ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני, א"כ המאמר שאמר ה' לאברהם הוא שלשת המלות אברהם ויאמר הנני. וכל עוד שלא תרצה שתהיה זאת כונת הכתוב, על כרחך להודות כי אין כאן מקום לזקף, כי הוא הורס הכונה מכל וכל, כי אין ספק שלא היה דבר ה' אל אברהם לאמר: „אברהם ויאמר הנני“.

הן אמת שאם נטעים כמו שאני אומר ויאמר אליו אברהם, יתכן לסכל או מתעקש לומר שהכונה כי אברהם אמר אל ה', פמו שבפסוק ויהי כי זקן יצחק (כ"ז א') ויכל המתעקש לומר כי ויאמר אליו בני הכונה שהאיש הנקרא בני אמר אליו כך וכך: כי הנה אין שום הפרש בטעמים בין ויאמר אליו בני, ובין ויאמר אליו יצחק (כ"ז ט'). כי אמנם הטעמים לא יספיקו למי שאין לו טעם והנגון מה יועיל למי שאין לו און מלין תבחן? אבל כל מי שיש לו מזה בקדקדו יבין מיד כי ויאמר אליו בני ענינו כי נושא המאמר אמר מלת בני, וכן כל בן דעת יבין כי ויאמר אליו אברהם אין ענינו אלא שנושא המאמר אמר מלת אברהם. ומה שלא אמרתי להגיה בפשטא זקף (ויאמר אליו אברהם), כמו ויאמר אליו בני, זה הוא מפני שלא יתכן לבא זקף בלי שיהיה אחריו טפחא, וכאן אחר מלות ויאמר אליו אברהם אין לנו רק שתי תיבות (ויאמר הנני), והשניה איננה מלה ארוכה, ולא יתכן לבא טפחא בלא מרכא לפניו אלא אם תהיה תבה שאחריה ארוכה (שהטעם כה על ההברה השלישית או הרביעית): אשר מזה נמשך כי במרגלים (במדבר י"ג) יש זקף על שמות השבטים חוץ מאפרים (למטה אפרים הושיע בן-נון), כי בן-נון איננה מלה ארוכה, ורא היה אפשר שיבא טפחא בהושע, לפיכך בא הושע במרכא, ואחר שיהיה הושע במרכא לא היה אפשר שיהיה אפרים בזקף, אלא בטפחא. ואתה שלום.

פארוכה י"ח תמוז תר"א.
 החפץ בטובתך שד"ל.

Nr. CDLXXVI.

An Herrn Jehudà Nehamà in Salonichi.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 765.

Vol. IX. Nr. 24.

10. 8. 1851.

י"ב אב התר"א.

לכבוד החכם היקר, הגביר המפואר, שוחר תושיה, בארץ ציה, כבוד שמו החכם ר' יהודה נחמה, יברכהו שוכן רוטה, וישיבעהו שובע שמחות, ונסו יגון ואנחות, אכ"ר.

בא אלי החכם, אב כחמטה ורך בשנים, כמוהר"ר ישראל שמערן הי"ו והודיעני יקר תפארת מעלתך, ואהבתך את החכמה ואוג המחקר, וכי נכסוף נכספה נפשך לשחר פני כמכתבך, על כן חשתי ולא התמהמהתי להודיעך כי כן דרכי זו מדתי, חבר אני לכל אוהבי תורה וחכמה, וכל ישעי וכל חפצי להפיץ מעינות התורה, ומלאה הארץ דעה את ה', ומתוך כך נס אני בא ללמד ונמצא למד, כי הנה נא הספרים הקדמונים, ובפרט כתיבת יד, מפוזרים הם בכל תפוצות ישראל, וביותר בארצות המזרח אין ספק כי כמה מטמונים יקרים יושבים במחשכים ואין דורש ואין מבקש, ותחלתי מה' כי תועלת לא מעט תוכל להועיל אותי ואת כל

אוהבי החקירה בקדמוניות ישראל, אם תתן לפני רשימה מספרים יקרים וקדמונים הנמצאים בידך וכיד אוהביך.

ועל הכל נכספה נפשי לדעת אמתת הענין על מה ששמעתי כי בעירך המפוארה יש עדיין כמה קהלות קטנות שיש להן מנהג מיוחד ומחזור מיוחד, שאיננו לא מחזור ספרד ולא מחזור אשכנז, ומי יתן ואדע שם כל אחת ואחת מהקהלות ההן, ותכונת המחזור שלהן.

גם תדע כי ראיתי בדפוס מחזור מנהג רומניא (נדפס תחלה בוויניציאה ואח"כ בקוסטנטינא), והראתיו לכמה חכמים מארצך, ואמרו לי כי מעולם לא ראוהו ושאיינו נוהג עוד בשום מקום.

אתה עתה ברוך ה', שמחני במכתביך, אם כמשיב ואם כשואל, וה' יברכך בכל מעשה ידך, והיית אך שמח עם כל בני ביתך וכל בית חותנך החכם המפואר ב"י, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ב אב תרי"א, ירידך שד"ל.

Nr. CDLXXVII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 767.

Vol. IX. Nr. 26.

11. 8. 1851.

י"ג אב תרי"א.

ידיד נפשי ועטרת ראשי.

אחרתי להשיב למכתבך היקר יען הוצרכתי לכתוב לעיר פארמא לבדוק בילקוט דפוס שאלוניקי (שאיננו נמצא בעיר הזאת), וכתב לי תלמידי בכורי המשכיל והנבון אהרן יוסף בר טאיר ראנדענגער כי גם בדפוס הקדמון ההוא נמצא קרבן במקום ארמבן.

ולענין ארץ מולדת מנחם, דע ידידי כי החכם מונק בספרו האחרון אשר נרפס ביוזנאל אזויאטיק 1850 על המדקדקים הראשונים, הביא דברי ר' משה ן' עזרא שכתב: מנחם בן סרוק אלמרטושי תם אלקרטבי (כלומר שגולד בעיר מורטוזה ואח"כ נתישב בקרדובה), ואחר זה כתב הוא מונק:

On voit que M. Rapoport (Avant-propos au Lexique de Parchon) a eu grandement tort de mettre en doute la qualité d'Espagnol attribuée à Menáhem par Ibn-Ezra.

והנה נא אין ספק כי יש בידך העתקה מאגרתך הגדולה (אלול תרי"ט), והרשות בידך לשלוח ממנה לבלומענפעלד מה שתרצה, אך אני לא אשלח אליו דבר, כי אין רצוני לחלוק עליך ברבים, ובענין זה (מקום מולדת מנחם) לא אוכל להסכים עמך. אבל חוץ מזה יש באגרתך הנ"ל כמה דברי חכמה נכונים, ונאים למי שאמרם, ויש בה ג"כ דברים שאינם נכנסים באזני, כגון כל מה שאתה

מתחזק בעד אימלקיות הקליר. ואני לא אוכל כעת להעמיק ולהרחיב החקירה בענין זה. ולכן גיל טוב וישר שתוציא לאור כל מה שהוא בענין אמת או קרוב לאמת, בלי שתזכיר שכבר כתבת לי הדברים באגרת.

שמחתי מאד בהערותיך על הפסיקתא.

גם בשמחה רבה ראיתי במכתבך מלות "ידידנו החכם החוקר דאקטאר בער מדרעודין" כי היה כאן זה תשע שנים ביום הולדתו, ואח"כ מעולם לא כתבנו איש אל אהיו, ומי הגיד לך שהוא ידידי? נראה שהוא דבר לך עלי — וכמה פעמים הייתי רוצה לכתוב אליו, ונמנעתי, כדי שלא להרבות עלי נושים, כי אין ידי משגת להשיב לכל הכותבים לי, ואמרת, אם מאלו יכתוב אלי אשיב אליו, אך למה ארתחיל אני לשחר פניו? ואולי אח"כ אהיה בעיניו ככעל חוב הכלתי משלם.

צר לי מאד על אשר אמרת לשלוח אלי ספרך אחרי הגמרו — ולמה תסגור הדלת בפני, לכלתי אוכל לשלוח אליך קצת הערות אשר אולי יזדמן לי להוסיף בה ובה בקראי בספרך היקר, למען תוסיף אורן בסוף הספר? הלא טוב היה שתשלחהו אלי מגלה מגלה — לא ידעתי אם יש אחרים מכבדים ומחשיבים אותך ואת חכמתך בכל לבכם כמוני, ועם כל זה אחשוב כי הערותי בקצת מקומות תוכלן להוסיף פאר למלאכתך. וסוף סוף אחרי אהבה תמימה של כ"ב שנה, רע בעיני הדבר שתוציא לאור מלאכה גדולה כזאת, בלי שאראה איתה קודם המון הקוראים, ובלי שאוכל לתת כתר מלכות בראשה, בשיר ושנח הכלתי צריך לכבודך, אך לכבי צריך לו.

בני בכורי שולח אליך היום מאמר בלשון צרפת הכולל תשובות היהודים אשר בארץ כוש על שאלותיו אשר שאל אותם ע"י נכרי שהלך לשם. והוא בני כבר כתב מאמר ארוך בפירוש התשובות האלה ובספור קורות היהודים ההם, ובחקירת מי הם ומתי באו לשם, ויודפס א"ה בארשיבעס איזראעליטעס היוצאים בעיר פריש.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום יום י"ג אב תרי"א,

ידיך מכבדך בלב תמים שד"ל.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Oxford.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 768.

Vol. IX. Nr. 27.

11. 9. 1851.

י"ד אלול התרי"א.

ידידי יקירי שלום.

ביום י"ג תמוז כתבתי אליך באגרת אל החכם דודך, וקודם לכן כבר מהרתי
ושלחתי אליך בית האוצר ושני פראלענאמעני, והנני משתעשע בקריאת מאמריך
על הדפוסים, והיום אכתוב אליך שנים שלשה גרורים שמצאתי להעיר על
דברך, וגם כי לא עלי המלאכה לגמור, למיעוט הפנאי, לא אמנע ממך המעט
אשר בידי.

ותחלה אגיד לך כי משפחת Lustro היה שמה בלח"ק זרח (ולוסטרו
בלשון איטלקי קרוב כהוראתו להוראת זרח בעברי). כן מצאתי באחת ממצבות
קבורה שהעתיק בני בכורי בקברות פאדובה.

עמוד 27 הערה 5 השתוממתי בראותי כי לא הכנת מלות „עם ה' תיביתו“
ופירשת מה שפירשת ולא זכרת מנהג המקובלים כשהגימטריא חסר הם משלימים
המנין עם התיבה או התיבות, ולפעמים עם האותיות, דרך משל משה עם התיבה
הוא 346, והנה היום אב לבנים יודיע אל=327, ועם חמש תיבותיו הוא 332,
ודע כי אותן ההושענות בידי הן, ויש ג"כ בידי סדר סליחות ללילי אשמורות
ומחזור ר"ה ויוה"כ מהדפוס ההוא. שנת מעשר ידיהם יב"ל"ו בחר"י, וימים רבים
נשארה השנה היא בספק אצלי, עד כי עתה אחרי ראותי כי ההושענות נדפסו
בשנת של"ב, נתברר לי כי גם שאר המחזור נדפס באותה שנה, והבנתי כי היניגול
שעל ידיהם הוא רומז כי הה"א אינה מן המנין, אבל היא רומזת לחמשת אלפים,
ושאר האותיות עולות 332, ואין ספק כי גם שאר המחזור לכל השנה נדפס
באותו דפוס ובאותה שנה, כי סדר סליחות שלי מתחיל בדף 169, כי הדף השני
מתחיל קע, א"כ יש לפניו חלק אחר שלא ראיתו עד הנה, ואין ספק כי לאותו
החלק הראשון שייך אזהרות לרשב"ג עם פ"ה המלות ויניציאה של"ב (Opp. 310 D).

והנה אותו מחזור לר"ה ויה"כ מסיים בדף רצ"ו, וההושענות מתחילות בדף
305, כי הדף השני מצויין שו, א"כ 8 דפים שבנתים הם כוללים תפלות סכות.
והנה יש בידי דפוס אמשטרדם שנת ת"ב (Opp. 305 D) שנעתק אות באות
מדפוס ז'אן דינארה, ושם ראיתי כי תפלת סכות כוללת דפים $7 \frac{1}{2}$.

אין הפיש בין שני הדפוסים אלא כי באמשטרדם חכרו סכות עם פסח
ושבועות, ועשו שלש רגלים חלק ראשון, וימים נוראים חלק שני, ובויניציאה הלכו
כסדר זמנים והדפוס סכות אצל יוה"כ, ועשו ההושענות עם שער הספר מיוחד,
למען יהיה ספר קטן שיוכל כל אדם לשאתו בידו אחת והוללב ביד אחרת.

ונראה כי גם האזהרות הדפוסו ככה עם שער הספר מיוחד, כי בארצות המזרח אימרוין אותן בשעת המנחה, ואז אינם צריכין למחזור שלכם, ומי יתן ואדע מי הוא אותו שבי"ף שעשה הפי הקצר הנדפס בשני המהוורים הנ"ל.

Seite 39 B כתבת aus teutschem Blute ובהערה 57 מסננוני אישכנוזי (e sanguine?). דע ידידי כי Sanguinè אינו אלא קצור ממלת Sanguinetti, שם משפחה הנגזר משם מקום Sanguinetto.

S. 40 B, Zeile 3 (דארלי) Darli — אולי דארלי הוא הוא מארלי (מארלי, D'Arli). ויהיה שם המשפחה נגזר מעיר Arles. שם הערה 16 כתבת: und Luzzatto in Pollak's Jahrbuch — לא ידעתי היכן כתבת כי ר' בנימן אישכנוזי הוא בעל מחזור איטלקי.

עמוד 43 החלפת טרין בטורין ובאמת Trino היא עיר קטנה בפיימונטה, ובאותה העיר נמצא ידידי אלמנצי העתק אחר על קלף מהסדרו ההוא. ויפה כתב דע ראססי בדיציאונאריו עמוד 190 (לא 168 כנדפס בטאמרך) בלשון איטלקי Trino, ויפה כתב באננאלעס בלשון רוטי Tridini, כי כן העיר ההיא נקראת בל' רוטי Tridinum.

S. 43 B כתבת כי הדפוס העברי נמצא עוד היום בוינציאה, וזה איננה כי אמנם אחר שבאו הגלילות האלה תחת ממשלת הקיר"ה נתמלאה הארץ ספרי ויוק, ומאז והלאה חדלו להדפיס לה"ק בוינציאה.

ואגב אשמיעך בשורה טובה כי החכם יש"ר מדפיס עתה ספרו בחינת הקבלה בעיר מולדתו גוריציאה, מקום אשר מעולם לא נדפס ספר בלה"ק. כעמוד 44 למה לא זכרת בין דפוסו בוטברג את מחזור רומניא אשר הודעתי בכ"ח ד' 36?

בעמוד 45 הערה 74 מה שאמרת כי פירוש אבות הנדפס במחזור כולוניא איננו לספורנו אלא לברטינורא, היא טעות מפורסמת, וואלף ח"ב איננו בידי אבל יש בידי המחזור ההוא, ושם כתוב: פירוש מסכת אבות לאביר הרופאים מורינו הרב רבינו עובדיה מספורנו יצ"ו.

Riva di Trenta S. 46 B Z. 3, צ"ל di Trento, והוא עיר קרובה לעיר Trento, בל"א Trient.

הידעת ידידי כי ערוך דגוס ראשון, אצלך 18, הנמצא אצל דע ראססי (Annal. saec. 15. p. 123), הוא חסר דף אחד בסופו, ושם כתובים השירים הידועים ל' נתן, ושנים עקועמפלארע שלמים נמצאים בעיר הזאת, אחד ביד אלמנצי, ואחד ביד אברהם שלום, והוא נמצא גם בידי חסר הדף האחרון ההוא. כעמוד 37 הזכרת המדפיס אליעזר בן אלאנתא. —

כבר הזכיר ראססי כי אחרי אלאנתא יש עוד שלוש אותיות vetustate corrosae, והנה עתה ראיתי ביד ידידי אבשלום הנ"ל חומש אישאר, המצויין אצלך 76, ובשירה שבסופו (ראססי 145), תחלתה: אני תורה עמרה לנשמות, ראשי הכתים הם אליעזר בן אברהם אלאנתאנס.

והנני נותן לפנך רשימה מדפוסים קדמונים בלתי ידועים לדע ראססי, ונמצאים ביד ידידי החכם אלמנצי, והמכתב כתב ידו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ויהי
ה' עליך שנת ברכה ורוחה והצלחה, כנפשך וכנפש ידיך החותם פה פאדוכה היום
י"ד אלול תרי"א.

בדברך על משפחת שונצין למה לא זכרת כי גם בשאר לשונות הדפוס
כמה ספרים? שלשה או ארבעה ראיתי ביד אלמנצי, ועוד הראני רשימה גדולה
שאסף וקבץ מכמה ספרים שהדפוס ירונימוס שונצין בעיר פאנו, פוזארו, רימיני
ואזרמנה. הודיעני אם הדברים האלו ידועים לדורשי קדמוניות מלאכת הדפוס,
אם לא.

אם תדפיס שנית מאמרך על הדפוס העברי, מי יתן ותוכל להדפיס ככתבן
ובלשונן כל העפיגראפיי שבסוף הדפוסים הקדמונים אותן שחעתיק דע ראססי
ואחרות שלא העתיק, ואז גם אני אשלח אליך כל אשר בידי וביד ידיך.

Nr. CDLXXIX.

An Herrn Jsrael Jacob Stern in Algier.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 771.

Vol. IX. Nr. 29.

18. 9. 1851.

כ"א אלול התרי"א.

לכבוד ידידי החכם היקר, אוהב התורה והמחקר, דרך כוכב מיעקב וקס שבנט
מישראל, ה"ה הרב המופלג מ"ה ישראל יעקב שטערן נ"י ברכה ושלום
עד העולם.

הפיוט אשר שלחת אלי רתחלתו, איננו לרשי, אבל לרי שלמה כרבי
יצחק שלום, תלמיד הרמב"ן, ונזכר בשו"ת רשב"ש, והפיוט הזה נמצא בידי בטחזור
אויניון לר"ה ויה"כ הנדפס באמשטרדם, ויש לי עוד ממנו שלשה פיוטים אחרים,
תחלתם: אעטוף לפניך כדל שואל, שב מן הפסילים, שוככה לא שוכה, כלם
בכתיבת יד.

מנהג קרפנטראין הנדפס נמצא ביד תלמידי ראנדענגער, שהיה בפארמא,
ועתה בא לדור בוויניצואה, ואוכל לרושתמש בו כחפצי. מנהג זה הוא בידי
כ"י. לכן אין ראוי שתפזר מעותיך לקנייתם בשבילי, ואם תמצאם בזול קחם, והנה
נא הגד לי כי מנהג אלגזור ומנהג תלמסאן נדפסו בליוורנו, ומי יתן ותמצאם, אך
במחיר השוה.

אני וכל ביתי שלום תיל. בני ישעיה דורש בשלומך ומודה לך על המטבעות
שהתנדבת לשלוח לו, אך אם תוכל הן כל אחד מהם בנייר קטן וכתוב בו שם
המטבע ומקומו ומחירו וכל מה שנודע לך עליו, ואם הכתיבה שעליהם היא כאחת
מלשינות איכרופה, אז אין צורך לכל זה.

אתה עתה ברוך ה', שמחני במכתביך ובבשורת שלומך, ויחדש ה' עליך ועל כל העוזרים לך ועושים חסד עמך, שנת ברכה והצלחה עם כתיבה וחתימה בס' חיים טובים, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה היום כ"א אלול תרי"א.

ידירך שד"ל.

ואתה ידידי היקר שלום, יצליח ה' דרכך ונחך ה' תמיד וימציא מנוח לכה רגלך, וגנוח לנפשך המשבלת הנכספת לעץ הרעת, ואכלת ושבעת וחיית לעולם ויכריכך טובים, ותהיה ממצדיקי הרבים, לתהלה ולשם ולתפארת, כימי השמים על הארץ, אמן. ידירך שד"ל.

Nr. CDLXXX.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 772.

Vol. IX. Nr. 30.

29. 9. 1851.

ג' תשרי התרי"ב.

ידידי יקרי שלום.

ביום י"ג תמוז שעבר כתבתי לשמינישניידער לאקספארד, ובסוף האגרת אמרתי אליו כדברים האלה:

אולי יש אתך שם וכו' עד מה נעשה בה. ⁽¹⁾

והנה עתה מקרוב כתב אלי תלמידי היקר איגל מלבוב כי ראה אותך בוויין, והשתוממתי על השמועה.

ועתה ביום ר"ה הגיעני ספרך צור שפרוכונדע ושמתתי בו מאד, והגני מטהר לכתוב אליך, לברוך ולהודות לך על התמדת השתדלותך להוציא לאור דברי קדמונינו, ולא רציתי לעכב אגרותי עד שאשלים לבדוק את ספרך, ואע"פ כן להפטר בלא כלום אי אפשר, והא לך שבע הערות.

ב:עמוד 91 כתבת חזיר חזור ואל תצטרך לבלזר, ופירשת Balsam. דע כי הגירסא הנכונה היא לכלאדור, והכונה balla d'oro (גאלדקונעל), כך שמעתי מרבותי ומוקני, וכן מצאתי הטלה כתובה בלב האריה לר"י אריה ממורניה, ואין דם' עתה לפני.

עמוד 17 (גם 64) מינא היתה בלבם, איננו Koth, אבל הוא משרש טנן, עיין בוקסטארף 889.

— 69 אוי לה לנהמה לקוחה מכאב, צר לי כי פעמים רבות אין אתה מדקדק בנקוד הישירים על פי משפטי המשקל.

⁽¹⁾ עיין למעלה אנרס DXXIV.

והנה כאן גם המשקל וגם הדקדוק מצוינים לְנַחְמָה. וכמה שירים אחרים מצאתי מקולקלים במ' הזה.

— 24 ממעט את הדמות, Die Gebilde der Welt. הכונה אינה אלא על דמות האל, כי האדם בדמית אלהים.

— 28 אונאתה קרובה, כצ"ל, ופירושו (כפי' רש"י) העונש על אונאתה ממחר לבא.

— 57 תקוף לי' עלמא, אין הכונה שכבר מת, אלא שחליו כבד מאד.

— 68. 69 פירושך על אני והו איננו מחזור בעיני, תחלה מפני מה כתבו

והו בלא אל"ף בסוף? ושנית מה מעם אני?

ספר הגיון הנפש (74) מי כמוני מתאוה מתי איכל להוציאו לאור? שמעתי שמדפיסים סרוק ולברט ותשובות תלמידיהם, ושמחתי. ההיה ידירנו הר"ר זלמן כ"ט שמערן ששלח העתקת תשובות התלמידים? אמר נא אליו כי קבלתי מה ששלח אלי (חצי ס' העבור, ומבחר הפנינים וכו'), והאומר כי מגלת אנטיוכוס נכתבה בארמית בימי החשמונאים, ושכריתא דשמואל אינה אלא פרקי דרי"א אינו אלא שומח, ושאני מצפה לאגרתו, ושאני דואג מאד שטא לא קבל אגרת ששלחתי לו ברנדך אגרת לבעל כוכבי יצחק, כי היתה תשובתו נחוצה לי מאד.

ועתה ידידי היקר כתוב נא אלי על מעמדך, ועל מחשבותיך על העתיד, וצוני ככל אשר תשיג ידי, והי נחמך, ויצו אתך את הברכה, וימציא מזונותיך בלא קריעת ים סוף כאשר בפריש ולונדון, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הנו"ח פה פאדובה היום ג' תשרי, שנת ברי"ת, יודרך שד"ל.

Nr. CDLXXXI.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 773.

Vol. IX. Nr. 31.

30. 9. 1851.

ד' תשרי התרי"ב.

3. 10. 1851.

ז' תשרי התרי"ב.

16. 10. 1851.

כ' תשרי התרי"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי, הרב הגדול החכם המופלא, גאון יעקב אשר אהבתי, כש"ת מדר"ר שלמה יהודה הכהן רפאפורט ג"י, קרני אורו לקצת ארץ יהלו, ולתורתו איים ייחלו, ומושב יקרו בק"ק פראג י"א, שעריה תהלה, וחומותיה ישועה, יהי ה' אתו וכל חפצו ישלים, יחדש נעוריו ויגבירחו

חיילים, לסקל שבילים, להאיר מאפלים, להרים מכשולים, לרוות משכילים, להחכים כסילים לנחם כל אכלים.

אבי אבי! כרוך אתה לד', כי גערת לי ונתת לפני תחלת ספרך, כשרם יגמר ויצא לאור עולם.

ויהי כי החלתי לקרוא בו רחפו כל עורקי, ואמרת ברכאי, ובשמחתי במעט אשר בא לידי ממלאכתך וטעמתי מעמך, בערה בקרבי איש התשווקה לראות אותה שלמה, ונדפסת עד תומה, ותצלח עלי רוח השיר ותדד מעיני תנומה, ואשא משלי ואומר:

בעל הערוך לבעל ערך מלין

מלכו יוציא מלין

לכאר מים חיים לבי ספתי

סיף אלול, נתן בן יחיאל לפיק

שמעת קול מורה, נתן רבך:

הט און ליריךך תלמידך.

ימים רבים תנכה נפשי בסתר

פאדוכה די תשרי, שד"ל וְעָרָא לפיק.

ידיד נפשי!

האגרת ושני השירים נכתבו להיות נדפסים בראש ספרך, מכאן ואילך אדברה נא עמך בסתר.

דע נא כי צר לי מאד מה שאתה מאריך בספרך בוכוחים עם המתנגדים לדרכיך. כי לא ספר וכוּחִים הוא, ודי שתיסר דעתך בראיות חזקות, וגם תכטל טענות מתנגדיך, אבל בקצור לשון. כאשר ראוי ללעקסיקון, ולא כמו שעושים כצייטשריפטען. וכל זה אני אומר לעוצם תשוּקתי לראות הס' נגמר ונדפס עד תומו בחיך וכחי, וגם לסבה אחרת, והיא לאהבת כבודך, *car je pense qu'une exposition grave et purement scientifique, vous fera bien plus d'honneur, qu'une polémique remplie de personnalités, où le lecteur voit l'amour propre de l'écrivain, plus que le désir d'instruire le public.* Un Lexicon, ce me semble, ne devrait jamais, ou presque jamais laisser entrevoir la personne de l'auteur.

דע כי סבות היצונויות הניעוני זה כשני חדשים לריוציא לאור למודי קורות בית שני, שכתבתי בשנת תקצ"א, ושמתתי מאד כי הגיעני ספרך בזמן שיכולתי להוסיף הערה על אדות ההפטרות, והנני נותן הרף ההוא לפניך. ומי יודע בכמה מקימות הייתי מביא דבריך כספרי אם היה ספרך נגמר.

גם אי"ה יש כלבי להדרש ליושבי ארצי ולכתוב להם המשך קורות אכותינו אחר החרבן, אך אם אין בידי מה שכתבת על מלחמת בן מויבא, לא אתחיל במלאכה.

הראיה המכרעת שהבאת בעמוד 110 כבר היא כתובה כפראלעגאמעני שלי, עמוד 37 בהערה.

אינני אומר זה ח"ו כמתרעם עליך, אבל אני מזכירך מה ששכחת לבלתי יבאו אחרים ויאשימוך.

בענין אם למקרא אין דברך נכנסים באזני, ונ"ל שכבר ערכת לפניך מענותי באגרת כשנים קדמוניות ואין רצוני להאריך כזה עתה. לבלתי תאבד זמן להשיב עלי, ורתהיה גם זו סבה לעיכוב השלמת מלאכתך.

לדעתי הדבר ברור כי אם האמור כאן הוא המקור האם שלה, עד שחותכין האם, ואם למסורת ענינו יש למסורת חקור נאמן, וכמו שפירשת גם אתה (108) „גם המסורת יש לה עיקר“. ואין ספק כי גם יש אם למקרא אין ענינו אלא: הקריאה המקובלת בידינו יש לה מקור נאמן. וחי ראשי אס אס הוא כנוי לאות נחה, איך אמר רוב"ד שבועיים קרינן ויש אם למקרא? והלא היל"ל שבועיים קרינן אע"פ שאין אם למקרא. ואתה רוצה לפרש: הקריאה היא אס, הקריאה היא אות הנחה, אע"פ שאינה כתובה, א"כ היל"ל אס הוא המקרא, ואיך אמר יש אם למקרא, מאחר שבאמת אין כאן אם (אות נחה), רק הקריאה עומדת במקום אס.

לענין אקרא (189) צר לי מאד, כי דבר זה כתבתיו גם אני כקורות בית שני הנדפסות עכשו, ואני לא אוכל להזכיר שמך עליו, כי באמת מלבי כתבתיו בשנת תקצ"א. והנה להציל עצמי מחשד הנני מוכרח לערוך לפניך קצת מדבריי ומדברי באגרותינו.

כ"ב אלול תקצ"א כתבת לי: ומה נראה כי בעל מגלת תענית הפריו על המדה כמה שלקח לדוגמא על דעת הביתוסים את פירושי המקראות החם שלא הוסכמו עוד, והמסדר היה חכם מאוחר, והוא מזכיר כבר את הקראים. (סוף פרק ב').

ה' השון תקצ"ב כתבתי אליך: בדברייך על איחור מגלת תענית הבאת שזכרו בה הקראים, והנה Trigland בהפך מכיב ראייה על קדמות הקראים ממה שהם נזכרים במגלת תענית, ואני בלמודי דברי הימים שלי כתשובתי למענת הקראים על דבר קדמיתם, אמרתי כי המלות „זה הוא מקום הקראים עכשו“ אינן (כלא שום ספק) כי אם תוספת שהוסיף בגליון אדם שלא ידע בין ימינו לישמאלו ולא הבין מה זה בני הקרא הנזכרים שם, וחשב כי הקרא הוא מקום הקראים, והוא לא ידע כי הקרא היא מלה יונית (Aera), ענינה במכצר ומצודה, ומה בתרגום מצודת ציון הקרא דציון, וכישם הזה היו קוראים בימי בית שני למכצר שכנה אנטיוכוס במרום ירושלים בראש ההר קרוב לבית המקדש, ובני הקרא היו יונים וישראל שהמירו, שהיו במכצר ההוא, והיו מצרים לכל הקרב אל מקדש ה', ושמעון בן מתתיה חשמונאי גרש אותם משם והרס אותנו עד היסוד; וכל זה מכואר בקדמוניות יוסף, ספר י"ב פרק ז' וי"ד, וספר י"ג פרק י"א, ושאר מקומות. השם הזה הקרא אשר הביאו בעל הערוך ולא פירש גזרתו, ראוי לתת לו מקום בספרך היקר ערך מלוי.

ה' מכת תקצ"ב השיבות לי: אודות המאמר של מגלת תענית כנים דברייך במלת הקרא כאשר החל להראות בעל מערכי לישון באיתיות יונית, וכתבתיו מזה בערך מלים שדי זה ימים רבים באר היטב, אמנם מלות „זה הוא מקום הקראים עד עכשו“ אין ספק אצלי שרם ממסדר ומלקט מגלת תענית, שהיה שונא הקראים

וחי בזמן מאוחר, ופירש הרבה מעצמו כאור רחב על כרייתא הקצרה כלשון ארמית אצל כל יום טוב, כמו שהבאתי ברור בערך מגלה.

כל זה אנכי נותן לפניך היום רק להצדיק עצמי לפניך, אם אדפיס דבר זה בספרי בלי להזכיר שמך עליו, כאשר הזכרתיו בענין הדפסרות, ועוד אזכירה בענין הוראת כנוי הורדוס הגדול.

באלכסנדריא (102) כתבת: אלנסתין (ע"ש) — ובקשתי אלנסתין ולא מצאתי.

אימורים (56) שכחת להביא דברי הרמב"ם בהקדמת פירושו למס' זבחים "וכל אלו נקראים אימורים ר"ל הדברים שצוה לשרוף אותן" ואני כתבתי זה בדקדוקי תלמודי, ופירשתי כי אַמּוּרִים במקום אַמּוּרִים ואיברים במקום אַבְרִים הם על דרך לשון סורי (אחה גר 95), וכן בתנ"ך אַפּוּ במקום אָפּוּ, וְאָסְעִרִים תחת וְאָסְעִרִים, וכן אַמּוּן, אַפּוּד, אַזּוּב וזולתם, בכלם הצירי במקום חטף.

119 צר לי כי עזבת או שכחת פירושי על שם רבנן סבוראי (כ"ח ד' קפ"א), שהוא בעיני אמר ויציב.

בתחלת הספר (עמוד א) שכחת או עזבת מה שכתבתי בכ"ח ב' (176) על א.

שם ערך אב, הולכתא כוותי דבעל המעריך ולא מטעמיה, כי אין לאבי הנחל ענין לכאן כדעתו וכדעת רד"ק, וכבר תפש ר"א בחור את רד"ק על זה בתחלת נימוקיו, והביא רש"י בשבת פ' כל הכלים, והוא ברך קב"ה ע"ב, ושם כתב רש"י: באביה, בנפן, ואחרי שהבחור מביא פירוש זה של רש"י באותו נימוק, משמע שכבר הבין כי באביה אינו אלא שבוש, ושארן הקריאה אלא באביה ובס' לשון חכמים (פראג תר"ה) הדבר מפורש היטב, אע"פ שלא הזכיר הקישות, אך מאחר שלא הזכיר הקישות כשרש אבב, משמע שגם הוא קורא באביה.

אבר (5) מי כמוני נכסף שלא יהיה "אבריה דרי פלוני" מחכמי התלמוד, אך בכל זאת לא אכחיש האמת, והוא כי במליצת אבר חי ואבר מת מלת אבר מורה בלא ספק על אותו האבר בפרט, ורק לפי מעשיו הוא נקרא חי או מת, לא שהיה אבר חי שם אחד על דרך כסף חי (argent vif), מים חיים (eau de vie), אלא לפי מעשיו הוא נקרא חי או מת.

וכמו שאמרו ג"כ עד שימת האבר, ותימה על בעל לשון חכמים שלא הביא אבר להוראה זאת — אחרי כתבי עייתני בס' התשבי, ערך אבר, ומצאתי שקדמני במה שכתבתי במשתדל (לא ידעתי אם ראית אותו) על פסוק את ירכך גופלת.

(9) קרוב שכיזון רש"י שם בקדושין במ"ש שני חומשים וכו' מדרש אגדותיו, לירושלמי זה — לפי הירושלמי ר' חייא התנצל שחיה מעין באגדת תהלים ורא ראה את ר' ישמעאל בר' יוסי, לכך לא נהג בו כבוד, ולפי הכבלי ר"ש בר רבי התרעם על ר' חייא שלא נהג בו כבוד אע"פ שכבר למד ממנו יותר מחצי תהלים (והלמד מחברו פרק אחד וכו' חייב לנהוג בו כבוד), הנה התהלים לפי הירושלמי היה סכה להסיח הדעת של ר' חייא, ולהקל חטאו, ולפי הכבלי נהפוך הוא שהתהלים היה סכה להגדיל חטאו של ר' חייא; ומי יאמין כי רש"י בפירושו

לסיפור הבבלי יכוין לסיפור הירושלמי, והם שני הפכים. אולי הוקשה לך, מה ראה רש"י להזכיר דוקא אנדותיו, ולפי דעתי פירושי המקראות נקראים דרך כלל מדרש (כלומר חקירה ופירושו), והמדרש נחלק לשני מינים, הלכות ואגדות; פירושי התורה נקראים הלכות כשהפרשה הגדרשת מדברת בעניני חק ומשפט, ונקראים אגדות כשהפרשה מדברת בספירים ושאר ענינים שאינם חק ומשפט; ופירושי נביאים וכתובים שאין בהם חקים ומשפטים כלם מדרש אגדה.

לפיכך כאן שמדבר בתהלים פירש רש"י מדרש אנדותיו, וכן באמרם (גדרים ל"ה) ומלמדו מדרש הלכית ואגדות מדרש הוא הסוג, והלכות ואגדות הם שני מיניו, ולא כפי' הרא"ש והרע"ב.

ויש ג"כ הלכות ואגדות העומדות בפני עצמן ואינן מדרשו, כלומר שלא נאמרו על סדר המקראות; המשנה והברייתות הן הלכית, מוסרי החכמים וספוריהם הם אגדות.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום ובירתך שלום וכל אשר לך שלום.
פאדוכה ז' תשרי תרי"ב, ידיך שד"ל.

ידיך נפשי.

הלא אמרתי אליך ביום ז' תשרי כי האגרת ושני השירים נכתבו כרי להיות נדפסים בראש ספרך, ועתה אתמה על דבריך תמהון גדול, באמריך כי פחד פחדת פן יאמרו כי העמדת לך מהלל ומשורר, הלא הכל יודעים כי מימי לא הייתי עבד נמכר לשום אדם, ומה יש לי לקוות או ליראה מהרב דפראג, ולמה אקריב לפניו עולה או מנחה, לולא יקרה בעיני ונכבדה מלאכתו? וכמה פעמים חלקתי על דבריך ועוד אחלוק ולא נשאתי ולא אשא פנים לאדם, אבל מלאכתך היא בעיני מלאכת שמים, ומצוה על כל ישראל לחזק את ידיך להוציאה לאור עולם מאל"ף ועד תי"ו, ואם הייתי יכול לעשות זה בכסף ובוזה הייתי עושה. והנה נא כבדתי את ה' מהוני, ממה שחננני, ואם תטמון שירי ולא תתנם בספרך, וחמאת לאלהים. והנני שולח לך שיר חדש, והוא מידידי החכם אלמנצי, והוא עשיר ואין לפניו משוא פנים, ושפת חלקות לא ידע, ומימיו לא החניף לשום בריו. כתוב נא גם שירי בראש ספרך, יראו ישרים וישמחו, ועולתה תקפוץ פיה.

ולבלתי תהיה האגרת ריקה, הנני מודיעך כי עיינתי בערוך דפוס ראשון בלי שנה ומקום, ומצאתי בו (בערך אזורי) כשהיה אדם עצל מת (בהגהתך) וכי כדאמרין ברישא עכיד ביווי (כבי"ת).

היום קבלתי שני כאנען החדשים ושמחתי בהם, ועדיין לא עיינתי בהם.
בחסון גדול. פאדוכה כ' תשרי ברי"ת לפ"ק. ידיך שד"ל.

Nr. CDLXXXII.

An Herrn Jehudà Nehamà in Salonichi.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 783.

Vol. IX. Nr. 37.

12. 11. 1851.

י"ז חשוון התרי"ב.

לכבוד ידידי הגביר הנכבד, החכם היקר, הר"ר יהודה נחמה נ"י, ברכה ושלום
עד העולם.

שני מכתבך הנעימים הגיעוני ושמחתי בהם, והוחלתי להשיבך עד אדע
מקומו ושלומי של ידידנו הר"ר ישראל שמערן, ועתה כיום אתמול קבלתי מכתבו
מעיר אלגיר, כי הלך למרסיליאה ומשם לאפריקא, ונראה כי שם הוא יושב
בשלוח ובלי מחסור, וכדעתו לילך משם לפריש. והנה הוא דואג שמא נאכרה
אגרתו שכתב אליך כהיותו בעיר הזאת, כי קבל אגרת ממך ולא נתת לי תשובה
על מה שכתב לך מכאן, והנה תשובתך בידי, ועתה אחרי ידעתי את מקום מגוריו
אמהר ואכתוב אליו ואשלחנה עם אגרתי.

והנני מודה לך במאד מאד על זריזותך למלא שאלתי לערוך לפני רשימת
הספרים היקרים הנמצאים בידך וביד אוהבך, ולהודיעני תכונת כל המנהגים
והמחזורים הנוהגים בעירך המהוללה, והגה אין בידי עתה להאריך ולדבר על כל
אחד ואחד מהם אשר הבאת לפני, כי רבו מאד מרדתי אבל לא אכחד תחת
לשוני מחשבה שעלתה בלבי בקריאת אגרתך, והוא כי לצדקה גדולה תחשב לך
ולחונתך היקר, אם תתעוררו להוציא לאור קצת מהוכוחים שלא נדפסו עדיין,
שיקשה להדפיסם בארצות הערלים, וכארצכם ודאי לא יקשה הדבר, ויותר תחשב
לכם לצדקה אם תשלחו הוכוחים אשר תדפיסו, ותפיצו אותם בעיר הקדש
ירושלים, לחזק ידיים רפות וברכים כושלות על ידי הסתת המומרים (הארורים)
המיסיונארי. כמה ממון מפזרים הערלים כדי לאבד נפש אחת, ואנחנו מחשיבים
ולא נשתדל לא מעט ולא הרבה לעמוד בפרץ ולהציל נפשות, וכבר צעקת
חכמי ירושלים באר אלי על ההפסד הגדול שהמסיתים ההם מפסידים בבני עמנו
הדלים והאמללים בארץ הצבי. תמחול ידידי אם יצאתי ממחיצתי, והשמעתיך
עצתי.

ואשובה אל הכ"י, ואומר כי מאד נכספה נפשי לשמוע ממך באר היטב
תכונת ס' כשול עקרי לר' חסדאי, וס' הברית לר' קמחי, משונה מהנדפס וגם
הנדפס לא ראיתיו עד הנה, וקצת ממה שכתוב בתחלתם.

באוהב גר עמוד ג"ח צדקת בדברך כי העירותי על דברי המתורגמן כשרש
דבר, ולא העירותי על דבריו בשרש זכר.

על דבר היוספון דע ידידי כי הסי שבידך איננו כ"י, אבל הוא דפוס מנמוכה
והוא נמצא גם בידי, והנה ראית ר' אברהם כונת אומר על עצמו: הכותב בכמה
קולמוסים בלא מעשרה נסים וזה הוא רמז למלאכת הדפוס, כאלו כותב בכמה

קלמוסים בפעם אחת. ויש עוד ממנו או מאשתו דפוסים אחרים, בחינת עולם, מור
אורח חיים, רלב"ג על התורה, נופת צופים, ואלדר הדני.
מאד שמח לבי על שערי תשובה שרודעתני שנדפסו בעירך הכוללים
שנ"ג תשובות ארוכות מדגאונים ושאר ראשונים, ומי יתן ותוכל להביא לידי אחד,
מנחה לשד"ל אחיך, כי ודאי איננו יקר המציאות בארצך.

עתה מקרוב נדפס בוויאנה מקדש מעט לר' משה ריאטי, גם עמק הבכא
לר' יוסף הכהן, עם הערותי. בפרינקפורט נדפס ס' כרמי שטרון, על הכותים, עם
שבע מסכתות קטנות (קצתן נדפסו כבר ע"י הרב חיד"א), ועם מכתב ממני. החכם
יש"ר מדפיס ספרו בחינת הקבלה, כולל שאגת אריה וקול סכל לר"י אריה ממודינא
עם הערותיו. והעילה על כלם הוא ס' ערך מלין שהתחיל החכם המופלא יש"ר
להדפיס כפראג, והחלק הראשון העומד לצאת לאור יכלול אות האל"ף, וכבר
שלח לי רובו במרס הגמון, וראיתיו מלא ברכת ה'.

וס' המפתח לר' נסים הנדפס בוויאנה בשנת תר"ז, ראיתו?
ארתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ומר
חותך הגביר היקר שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ז מרחשון,
שד"ל זערי"א לפ"ק.

כאגרתו הקודמת טעיתי וכתבתי י"א אב, והנני מבקש ממך לתקן ולכתוב
י"ב בטקום י"א, ואל תשכן באהלך עולה, כי יום י"א אב היה יום שבת קדש.
ואתה שלום.

Nr. CDLXXXIII.

An Herrn Israel Stern in Algier.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 786.

Vol. IX. Nr. 39.

27. 11. 1851.

ג' כסלו התרי"ב.

ידידי יקירי שלום וברכה.

דע ידידי כי כבר קבלתי שתי אגרות מסאלוניקי מידידנו החכם מהר"ד
יהודה נחמה, ובתוך אחת מהן אחת לך, והנה היא לפניך. והנני מודה לך כי על
יך נתגלגל זכות שקנתי קנין יקר, הלא הוא הגביר הנ"ל, כי חכם ודורש
הוא, וכדעת ותבונה ובאהבה טובה השיבני לכל שאלותי, והנה הוא בקי בכל מה
שכתבתי, רק בתולדת בת יהודה נראה שלא ראה, ונתתי אותה לעובר אורח
מעיר אטמיר שיביא אותה אליי. ויותר תמהתי בראותי גם בארץ אפריקא בה"ע
וכ"ח ידועים, כנראה מדברי החכם דאדון. ברוך ה' אשר חנן אותי להפיץ מעינותי
למרחקי ארץ יותר מאשר קייתי.

עוד אודה לך כי העירותני להוציא לאור הויכוח אשר ראית בענין הקבלה והזהר, כי עתה הנה הוא תחת מכש הרפוס בעיר גוריצ'אה, לחתונת הבחור אסקולי ועל הוצאותיו. ולולא אתה מעולם לא הייתי מתעורר להוציאו לאור, וכבר עברו כ"ה שנים מזמן כתיבתו. יהי רצון שיהיה הס' ההוא לתועלת לבני עמנו, ולא למכשול עין.

הפיוט אשר חשבו בליוורנו היותו לרש"י ז"ל, איננו לו, אלא לתלמיד הרמב"ן הנזכר בשו"ת רשב"ש, ויש לי ממנו ג' פיוטים. בהיותך באפרקא חקר נא אם עדיין רוחות המרתים נוהגים להכנס בנפשות החיים, ואם עדיין מוציאים אותם בהשבעות ובהקשרות, והשתדל ללמוד מעשיהם, ולשמוע מה כפי המאמינים ומה כפי הבלתי מאמינים בענינים אלה ודומיהם. ואתה ידירי היקר שלום והחכם יוסף דאדון שלום, וכל הכמי אלגיר שלום, כנפש החותם בחפזון פה פאדובה היום ג' כסלו שדיל זערי"א לפ"ק.

Nr. CDLXXXIV.

An Herrn A. B. Lebensohn in Wilna.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 787.

Vol. IX. Nr. 40.

5. 1. 1852.

י"ג טבת התרי"ב.

ידידי החכם היקר אד"ם הכהן שלום.

אגרתך א' אלול עם הספרים הגיעתני בר"ח טבת, כי אותו עני הנקרא שניאור שלח הכל לוויין לעני אחר, שמו כוכב טוב, וזה לא שלח אלי עד שנזדמן לו איש מכאן ומסר לו. ואתמול באתני אגרת משניאור עם העתק אחר משירי בת ציון (ועם נדחי ישראל) והוא מפציר בי למהר ולכתוב לבנך היקר, ואני נבהלתי וחרדתי ותאחזני פלצות, אבל אוי נא לי יסף ה' לי יגון על מכאובי, ושתי שעות אחר קבלת אגרת שניאור ודחנה ידידי הרב הצדיק רמשי"ג נאסף. ¹ ועתה ברעד ובחלחלה הנני כותב, ולא אדע מה אכתוב, אבל מקירות לבי אברך את מיכה יוסף, מי כמוהו בכחורי זמננו, אשר נחה עליו רוח חכמה וכינה רוח דעת ויראת ה' ורוח נבורת השיר. מי יתנני קרוב אליך, ואוכל לנהור עליך ולהשיב לבשרך חום הילדות וכח הנעורים!

ועתה יברכך ד' וישמך, ועצמיתך יחליץ, להנאתך ולשמחת אביך היקר, ולהנאת כל אוהבי שפת יחודה. אהבתך, מיכה יוסף, יקרת בעיני נכבדת. תהי

¹ מכאן ואילך נדפס בשולי שפת קדש לאזכרה דונער בן-חיים (לעצמאחאן) סהפן

מווילנא. ווילנא חמיל, חלק שני עמוד למ"ד סורה כ' עד סוף.

נפשך צרורה כצורר החיים הגשמיים. יחדש ה' געוירך, ויחדש כינינו מרוץ האגרות
עד זקנה ושיבה. ⁽²⁾

בשמות א' י"ו היה לשוני קצר, והכונה כי בנמצאים ונמצאות לא נמצאו
דוגמאות לשני הדרכים (הקמת והקימות) רק לדרך אחד (הקימות), כי נמצאו רבים
בפלס הקימותם, ולא אחד בפלס הקמתם, על כן אם נרצה לומר הקמתם נצטרך
לנקדו מסבחה כחטף הה"א, (אע"פ שלא נמצא בתנ"ך), ולא בצירוי.
ודענין זה יעבור לנחות כבר כתב דוקעס כננוי אקספארד (60) כי מצא
בכ"י הנוסחא המתוקנת זה יעבור לנחות וזה לרחות.
בחסון גדול, שלום שלום. פאדובה י"ג טבת שד"ל זער"א לפ"ק.

Nr. CDLXXXV.

An Herrn Israel Stern in Algier.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 791.

Vol. IX. Nr. 41.

15. 12. 1852.

כ"ה שבט התרי"ב

העתקתי לו אגרת ל"ט שאברה בדרך, ואח"כ כתבתי :

עד כאן מה שכתבתי אליך ביום ג' כסלו וביום אתמול קבלתי מכתבך,
וראיתי כי מכתבי אבד בדרך, אולי מפני הסכסוכים שהיו בצרפת בימים ההם, על
כן מחרתי והעתקתי לך אגרת, אבל צר לי על מכתב ידידנו החכם מהר"ר יהודה
נחמה הי"ו שהיה בתוך מכתבי. לכן אמרתי לשלוח את זאת לידידנו הנ"ל והוא
יספחה למכתבו וישלחנה אליך, ותבא לידך כאשר הגיעך מכתב אחר ששלח
אליך.

והנני מודה לך על הקינות להרשב"ץ וריב"ש שהעתקת לי, ודע כי בכ"י
והראן שבידי מצאתי א' שם אל מהלל ממזרח שמש ועד מכואו (חתום שמעון
בר צמח חזק), ב' שביה עניה ביד שוביה (שמעון חזק), ג' שמו אחד באחד הוא
(שמעון), להודות לשמך שחר קמנו (ראשי הכתים שב"ץ, ואולי הוא הרשב"ץ).
ודע כי עתה מקרוב קבלתי בהשאלה מחזור ר"ה ויוה"כ מנחם אלגיר דפוס ליוורנו,
ושם ראיתי שכבר נדפס בקושטנדינא בשנת תיק, ועוד ב' פעמים בעיר פיזא.
והנה נא כל מה שתשלח אלי אקבל בשמחה, אבל מה שראוי לך לבקש
כמטמונים הם שירים קדמונים, לר"ש ן גבירול, לר"מ ן עזרא, לר"י הלוי ולר' יהודה
ביאר, אולי תמצא איזה דיואן כמותו שיש בידי לר"י הלוי, והיה בתונס. ומי יתן
ויביא ה' לידך בן משל, בן קהלת, בן תהלים, לר' שמואל הנגיד, והמבוא שלו
על התלמוד, שלא נדפס ממנו רק חלק קטן.

(2) ע"כ.

אור לייג טבת נפטר לבית עולמו הרב מ"ש גירונדי זצ"ל, מ"ץ בק"ק זה.
וכתבתי עליו קינה.

והגני נחפו לכתוב גם לידינו מהר"ר נחמה לכן אקצר.
בני בכורי הי"ו קבל רשות לנסוע לצרפת, אך יתעכב עוד כירח ימים עד
יורםס בוינציאה ס' הרש שחבר בל' צרפת על ר' הסדאי בן יצחק, שר וגדול
אצל עבד אלרחמאן מלך קרדובה בזמן מנחם ז' סרוק. עתה הוא בוינציאה.
בני ישעיה מודה לך ומברכך, ומצפה למטבעותיך, ואין צורך שיהיו זהב
וכסף, כי גם כשל נחשת ישמח לכונו.

ומי יתן ותמצא כשבילו איזה מטבע ממלכות מרָאָאָ.
אתה עתה ברוך ה', יברכך ה' וישמרך, כנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ה
שבט תרי"ב, ירוךך שד"ל.

ואתה החכם והאדון מהר"ר יוסף דאדון, סופר מהיר, כר' מאיר, שמחתי
במכתבך הבהיר, המאיר והמזוהר, ומי יתן והיו כל הכתבים הבאים אלי ככתבך,
כי עיני החלו כהית, ודי לי שתכהינה על כ"י קדמונים, ולמה אכלה אותם גם על
מכתבי האחרונים.

שמח לבי בראותי ספרי ידועים בארצך, ושהמשתדל מצא חן בעיניך.
ומי יתן ותודיעני איזה סוחר בעיר טריאסטי השולח סחורה לעירך, ואשלח
אליך על ירו הספר ההוא ואיזה ספר אחר ג"כ. והגני מודה לך במאד מאד על
התנדבך להעתיק כשבילי, אך אם באתי להטריח על ידיך, לא אעשה כשביל
קינות הרשב"ץ וריב"ש, רק כשביל ענינים קדמונים יותר, כאשר כתבתי ג"כ לידינו
החכם שטערן; ואין ספק כי מטמונים יקרים נמצאים עוד בארצות המערב.
אתה עתה ברוך ה', כתוב אלי ככל אשר בלבך, ואני אשיבך ככל אשר
בלבי.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה
פאדובה היום כ"ה שבט שנת בר"ת, עבד לאוהבי התורה שד"ל.

Nr. CDLXXXVI.

An Herrn Jehudà Nechamà in Salonichi.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 792.

Vol. IX. Nr. 42.

15. 2. 1852.

כ"ה שבט התרי"ב.

לכבוד ירדי החכם היקר, הגביר הנכבד, מו"ה יהודה נחמה נ"י, ברכה ושלום
עד העולם.

בשמחה רבה קבלתי מכתבך מלא חכמה מיום י"ז טבת, ואח"כ הגיעני מעיר
ויאנה ס' שערי תשובה אשר שלחת אלי, ושמחתי בו כמוצא שלל רב, כי מעולם

לא ראיתיו, ומה מאד שמחתי במה שהעתקת לי מס' ר' חסדאי, ואחרי היות הסי קמץ הכמות וכולל רק ח"י דפים, מי יתן ותשלח לי מעט מעט באגרותיך העתקת דבריו מראש ועד סוף, ואני אשלחרו לעיר ליפסוא ושם יודפס אי"ה.

צדקת בדברך בהליצך בעד בעל מטה דן, נגד החכם יש"ר בבה"ע החרשים עמוד מ"ט, גם בהשגתך על בעל מטה דן (ויכוח ד' סימן ס"ד כלל א'), אלא שא"א לי להאמין שהסוכר לא ידע אמתת הענין, ואין ספק כי אנכי שיטפיה לא דק, וכתב מעט יותר במקום שהיל"ל מעט פחות.

עוד מעט אקבל מבית הדפוס הויכוח שלי על הקבלה, ואז אשלח אותו ואת ס' בחינת הקבלה אל המוכר. ספרים קנעפפֿעלמאכער למען ישלחם אליך. אבל שאר הספרים שהזכרת הנה נדפסו בוויאנה או בשאר ערי אשכנז, ונקל הוא לקנעפפֿעלמאכער למצוא אותם ולשלחם אליך, ואני שמעתי ולא אבין למה תאמר אלי שאשלחם אני אליו, ומהיכן יהיו בידי אם לא משם? ולמה יעלו וירדו הספרים מאשכנז לכאן ומכאן עוד לאשכנז? רק ס' מהר חדש הנדפס בפירנצי אשרתל למצוא ואשלח אליך.

ס' ערך מלין להחכם המופלא שי"ר נ"י ראיתי ממנו עד אשמדאי, וכתבתי שני שירים בשבחו ושלחתים לידידי המחבר, ואח"כ כתב לי שאשלח לו הדפים ההם והוא ישלח לי הם' (אורת האל"ף) בשלמותו, ואני מהרתי ושלחתי, וכבר עברו שלשה חדשים ולא קבלתי כלום, גם החזרתי וכתבתי לו, ולא ראיתי מענה, ולכני מיצר ודואג, על שלום החכם המופלא הי"ו. קנעפפֿעלמאכער מכירו שאל ממנו, והוא יקנה לך הם', או יודיעך מה היה לו. גם שאל ממנו ס' מורה נבוכי הזמן לר' נחמן קראכטאל ז"ל, הנדפס מקרוב בלעמבערג, ס' נכבד, אע"פ שאין כל מחשבותיו כמחשבותי. גם שאל ממנו ס' בן גוני הנדפס מקרוב באמשטרדם, כי יש בו פירושי הארוך על פרשת משפטים, ואני לא קבלתי רק ד' העתקות מהם' ההוא.

נתיבות עולם לא ראיתי ולא שמעתי.

ולא אפטר ממך ידידי היקר בלי שאגיד לך כי הוספת על השמועה אשר שמעתי עליך, כי מצאתי מכתבך מו"ב טבת מלא חכמה הרבה יותר מאשר האמנתי באיש סלוניקי.

ארתה עתה, ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום, ואביך היקר וחונתך הנכבד שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הבו"ח פה פאדוכה היום כ"ה שבט, שנת וברחמים גדולים אקבעך,

ידידך שד"ל.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 793.

Vol. IX. Nr. 43.

27. 2. 1852.

ז' אדר התרי"ב.

לידידי למשה חוצב האבן ברכה ושלום, ששון ושמחה.

שמחתי בשמחתך, יברך ה' את בתך ואת יולדתה, האשה המשכלת המעתקת כ"י ערביים, לקיים מה שנאמר אעשה לו עזר כנגדו. ואחרי אשר התנדבת להעתיק לי איזה דבר מס' רמב"ע, מי יתן ותשלח לי דבריו על חסדאי בן יצחק ודבריו על ר' שמואל הנגיד, אשר שלחת לדי"ר (למי?).

ודע כי בני בכורי א"ג כתב עתרו מקרוב קונטרס בלשון צרפת על חסדאי הנ"ל, וברעתו להוציא לאור בעיר פאריש בלכתו שמה א"ה אחר פורים, וכל מה שתשלח לי על אדות האיש ההוא ידפיסוהו בספרו, והוא מבקש ממך שתכתוב לי שם הספר ההוא בשלמות, ותרשום לי הרף אשר ממנו תעתיק מה שתשלח לי, ואני אשלח לו הכל לפאריש כשאדע שהוא שם.

והנני מודה לך על קונטרס Serapeum ששלחת לי, וצר לי כי לא הודעת תכונת הפיוט ליוה"כ המיוחס ליוסי בן יוסי, וכבר שלחתי אל האריענט מחצית סדר אתה כוננת אשר הוא לדעתי ליוסי בן יוסי, וכבר היה להוכיח טעותו של ידידנו החכם המופלא צונץ, ואין ספק כי מה שכתוב בפ"י המחזור כ"י בעיר המבורג, ר' יוסי בר אביתור היתום אינו אלא טעות, ובפ"י המחזור כ"י שבידי משנת 1301 (קדמון משל המבורג) ברף כ"ב מצאתי: מפישו בני כנען (כפיוט אהללה אלהי) דר' יוסף היתום (ולא בן אביתור).

כבר עברו כמעט ש' שנה משעה שנכתב עמך הבכא, ועדיין לא נודע בעולם, ע"כ מיד כשכתב לי לעמרים שאשלחו אליהו והוא ידפיסוהו, חשתי ולא התמהמהתי ועבדתי בו עבודת פרך להעריך ג' כ"י ולעשות מתוכם העתקה שלמה בתכלית הדייק, גם חוספתי בו הערות רבות יקרות, והוא חוסף עליהם דברי הכל. אבל מכל מקום די לי כי ספרו של יוסף הכהן לא יאבד עוד.

אחרי כ"ה שנים שכתבתי ויכוח על הקבלה והזוהר, עתה זכיתי שנדפס בגורצ'יאה לחתונת בחור עשיר וחכם, ומיד כשאקבל העקועמפלארע אשלח לך ולשאר ידידי.

בשנוע שעבר באה לידי סליחה כ"י על קלף גדול ישן נושן, ומצאתי בה יותר מטאה סליחות שלא היו בידי בשום דפוס ובשום כ"י, ולבי דואג ומצטער, מי יודע אם תשיג ידי לקנותה. מנהג גרמזיא דפוס פפד"מ לא ראיתי, ומי יתן ויבא לידי. ואולי הסליחה כ"י הנ"ל היא מנהג גרמזיא, כי בן מצאתי בה קצת סליחות לר' אלעזר ברבי יהודה (הלא הוא ר"א מגרמזיא) אשר לא ראיתי עדיין בספרים אחרים.

והנני רואה כי אע"פ שמה שלקמתי ממהזורים הוא הרבה, והרשימה אשר בידי כוללת כמו תקיף פייטנים עם רשימת כל מה שיש לי מפיוטיהם, עדיין ספקות ומכוכות הרבה נשארו אתי, וכמעט אין לך יום שאינני מתקן ומחליף, מוסיף וגורע ברשימה הנ"ל, והרבה אני מקוה ללמוד ממה שתמצא בנגזי אוקספארד, ואני אבא אחריך ומלאתי את דבריך. וגם קודם הדפסת מלאכתך הנני מוכן להשיב לכל שאלותיך בענינים הנמצאים אתי.

אשמח מאד כי נמצאה הפסיקתא גם באוקספורד, ואני כבר שלחתי לרפפורט סדר הפסיקתא שלי שאיננו כסדר צונץ, והוא כבר הגדיל תושיה על זה בס' ערך מלין, ערך אפטרטא. ואני זה שלשה חדשים ראיתי הס' ההוא עד ערך אישמדא, ויום יום אני מצפה תשלום החלק הראשון, ולא ידעתי מה היה לו. לענין שם שבי"ף דע כי ההושענות דפוס זואן דינארה כך מתחילות:

הושענות

לסוכות

אמר שבי"ף אחר שזכני השי"ת לבאר כל מלה זרה

הנמצאת בסדר סליחות זכראש השנה ויום

הכפורים גמתי ואמר לברר מלת נקיה פירוש נאה ונחמד

למראה ותאזה עינים להושענות וכו' וכו'.

וכל זה נמצא ג"כ בדפוס קמן אמשטרדם.

ובסוף החלק הכולל סליחות ור"ה ויה"כ כתוב: ברוך ה' שזיכני לבאר כל מלה זרה הנמצאת (וכו' כמו בא"ד) בה מתחנן איש צעיר שבי"ף יל"ה — ובסוף פירוש האזהרות (בדפוס א"ד, כי שלש רגלים דפוס דינארה איננו אתי) כתוב ג"כ: תמו מצות לא תעשה ברוך אימר ועושה על יד שבי"ף. והנה שבי"ף הנמצא בדפוס א"ד לקוח הוא מדפוס ויניציאה, אבל שלום בן יוסף גאליינר היה בא"ד בשנת ת"ב שבעים שנה אחרי שבי"ף. מנהג רומניא דפוס שאלונקי לא ראיתי ולא שמעתי, רק דפוס ויניציאה הוא עדיין בביתו בהשאלה מהגבור היקר גבריאל מריאסטי הי"ו. ויש לי חלק ממנו (קנינות ותחנונים) כ"י ישן הכולל יותר מהנדפס, וכו' מצאתי שתי הבקשות לרס"ג עם שמו בפירוש, ובסליחה כ"י שהזכרתי למעלה מצאתי "יודי של רבינו סעדיה", והוא אורתו יהי רצון שהדפסתי בארבעת 1851 עמוד 462, אלא שתחלתו כך: ירמי אר"א שתהא השנה הזאת הכאה עלינו ועל כל עמך בית ישראל קץ ותכלית לכל שְׁבִי פשע עמך בית ישראל — (ובגליון כתוב: לְשִׁבִי עִמָּךְ מִשֵּׁם הַר"ם מוֹינָא) — ועת סוף לגלותנו וכו' וכו'.

והנני מערתיך לך האפיגרפי של אלאנתאנס, ואתה אל תשכח להזכיר כי החומש היקר ההוא נמצא ביד החבר ר' אברהם שלום (Salom) סופר (Secretär) הק"ק הזה והקאללעגיום ראביניקים הזה.

בבואך לדבר על מקרא גדולה שנת רפ"ה (Opp. F. 1.) אל תשכח להזכיר כי בשער החלק הראשון (ברשימת הפירושים הנדפסים שם על כל אחד מכ"ד ספרים) כתוב: דברי הימים עם פירוש מיוחד לרש"י.

עוד זאת ראיתי לגלות אונך כי לפי דתי השררה (דיא רעפובליק פֿאַן ווענעדיג) לא היו היהודים רשאים לעסוק בשום אימנות, לפיכך גם בתי דפוס לא

היו להם, ומכאן נמשך שכל הדפוס יוניציאה היו בבית אנשים אשר לא מכני ישראל המה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום, וביתך שלום ודודך שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשוך וכנפש הכו"ח פה פאדונה היום ז' אדר, שד"ל זערא לפ"ק. אמר שד"ל לא העתקתי מן הדפוס, רק מהעתקת אבשלום, ופעם אחרת אבדוק האריגינאל.

Nr. CDLXXXVIII.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 807.

Vol. X. Nr. 1.

15. 3. 1852.

כ"ד אדר התרי"ב.

לכבוד ידידי החכם המופלא מהרי"ט צונץ שלום עד העולם.

יתברך וישתבח שמו של כסיל המוציא דבה, אשר עבר דרך כאן ואמר לי ולאחרים שארטה מעלה עשן ביום השבת, כי על ידי כן הקיצות משנתך, ושלמת נפש ידיך, הנאנח זה ימים רבים על בלתי ראותי כתביך היקרים לא באגרת ולא בדפוס. ולמה תאמר כי שכחתך, ואני כל מה שהוצאתי לאור והיה בידי לתת לאוהבי, מהרתי ושלחתי אליך, ואתה תמיד כמתעלם, וכאלם לא יפתח פיו. אין זאת רק כי הלכת אחרי ההכל ותהכל אחרי אוהבי החירות, ושכחת כי אין חירות אלא תורה, ואנשי הדור איש לבצעו פונה, ואיש אחר גלוליו זונה, ככל אשר ציירתי אותם במחברת דרך ארץ, ואיך יהיו הגונים לחירות?

ואשר אמרת כי אני מפיץ אורי לנברים ולנבלים, כן דברת, ואם יבא השמן ויאמר לי תן לי כ"י קרמן ואני אדפיסהו בדפוס גיהנם, אני מנשק ידיו ונותן לו כל מה שירצה. וכי לכבודי או להנאתי אני עמל?

צר לי מאד שאינך קורא באריענט, וכמה ענינים קרמונים ונכבדים הוצאתי בו, שאל לרעך ויגידו לך, והשתדל לראות מה שיצא מתחת ידך, יהיה באיזה מקום שיחיה.

הן גם אני כבר היה בלבי להוציא לאור מכתבי לבדם בבית האוצר, אבל לא אסתייעא מלרא, וכשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך נגזר שיהיו דברי יוצאים בחברת דברי רבלי של אחרים. וכל מה דעבדין מן שמיא למב. בשלש שנים שעברו גרעו משכרי עשרים למאה, והיום הזה עדיין לא ארע מה יהיה שכרי בשנה הזאת.

ואתה אין עליך משא גדול בנים, ואני ברכני ה' בששה ילדים, ובני בכורי אוהב גר כבר עשה לו שם, והמלאך גבריאל (טריאסט) שלחו לעיר פרישו, והוא עתה רחוק ממני וקרוב אליך, כי דרך אשכנז הוא הולך לצרפת. ה' יצליח דרכו. והנני נותן לפניך ד' פיוטים ששאלת ממני לריטוע, ואם יש בדעתך להוציא לאור פיוטים וסליחות בלתי ידועים, הנני מוכן לשרתך בהערקת. ואינני

זוכר עתה מה קניתי מזמן חמש שנים, אך הנה אנכי נותן לפניך דוגמאות מרשימת הפייטנים והפיוטים אשר בידי עד היום.

אליה בר שמעיה יש לי ממנו 28 סליחות, ועוד שש בסליחה גדולה אשר עדיין לא קניתי, ואלו הן: 29 אין תליה לראש, 30 את אשר חטאתי, 31 תמנו ספנו, 32 איך אפתח פה בחיך, 33 אליך פנינו בושנו להרבים, 34 אלהי בושתי ונכלטתי (רבה קרוע) —

אמתי, יש לי ממנו 11 פיוטים.

בנימן בן זרח, יש לי ממנו 8, ובסליחה גדולה 9 בתולת בת יהודה.

בנימן בר שמואל, יש לי ממנו 6, ובסליחה גדולה 7 בעוד שדי עמדי.

כרוך בר שמואל, יש לי ממנו 3, ובסליחה הנ"ל 4 אנקש אקשקש אנקש דלתות, 5 אתה הרואה בעלבון נעלבים רבנו גרשם מאור הגולה, יש לי ממנו 8.

דוד בר גדליה בן יחיאל ברבי אלכסנדריי לא ידעתי מתמול שלשום, ומצאתי בסליחה הנ"ל, בסליחה המתחלת: דומיה לא אחשה מדבר רחשי, ודע כי אחר אלכסנדריי יש עוד: בר ישקב (אולי צ"ל יעקב) מווי (אולי צ"ל הלוי) חזק, הילל (אולי ה"לל ביק בעל אמוני שלומי ישראל, על גזרת תתקלי"א) מצאתי לו בסליחה הנ"ל אתה הוא אלהי הראשונים.

זבדיה, יש לי ממנו 5, ובסליחה הנ"ל מצאתי עוד 6 תפן בענוי ודוחק, 7 אפס זבח ועולה.

יהודה ברבי קלונימוס, מצאתי לו בסליחה הנ"ל: אנחתי מאד רבה, ונראה שהוא אביו של ר' אלעזר מגרמזיא, ואלה מצאתי לו אלעזר בסליחה הנ"ל: 1. אלהים איך אבא לרומטך (אלעזר הקטן חזק ואמץ), 2. אנא האל חנדול למען חסדיך (א"כ אלעזר ברבי יהודה הקטן חזק אמן סלה), 3. אלהים אל תרחק ממני (אתבייש ראשייב אלעזר הקטן בן הרב רבי יהודה), 4. אם עינינו ענו בנו (אלעזר הקטן בן הרב רבי יהודה), 5. אלי צורי אחסה כצלי (אלעזר הקטן).

יוסף בר נתן, בעל שמיני אותיות, מצאתי לו בסליחה הנ"ל: 1. אל ארך אפים נוצר חסד לאלפים, 2. אגורה עולמים באהלך, יצחק ברבי יעקב כהן (אולי בעל ארון בפקדך אנוש לבקרים) מצאתי לו שם: אמונת מלכים נרת למשסת שוטניך.

ליאונטי (הידוע במנהג בני רומה) מצאתי לו שם: אליך ה' שועתי אקרא.

מאיר ברבי יצחק (הידוע) מצאתי לו שם: תמו פסו עבודות בית עולמים.

פרץ, שם: ה' אלרתי אברהם יצחק וישראל.

שלמה בר יצחק, שם: תפלה לקדמך בקר נערוך ונצפה, שלמה החבר בישק, שם: אפך השב חרוגך שפך.

שמואל בר יצחק, שם: 1. אליך נפשי אשא, 2. שמעה צדק, 3. אתה האל פלא עושה.

שמעון בר יצחק, יש לי ממנו 32, ועוד מצאתי לו שם: 33 אוחילה מעי ואחמה (שהוכרת בספרך Gottesdienst. Vort. עמוד 386), 34 אילותנו לעזרתנו.

הידעת יואב בר נתן בר דניאל ממדינת רומה?

עדיין לא אמרו לי הכעלים מה מחיר הסליחה הנ"ל, ואני כבר אמרתי אל
הבן לתת בשבילה עשרים פראנקי, והוא כתב אל אביו היושב בעיר אחרת, ולא
קבל תשובה, ואני בכל כחי אשתדל לקנותה, ואם לא אוכל אניד לך מה מחירה.
בסליחה הנ"ל מצאתי כי מגלה גמתחת.

הנני מודה לך במאד מאד על זמן הסופר יצחק בר שמוחה, שהודעתני שהיה
בימי מהר"ל.

הודיעני פלאן מלאכרתך, ואז אנלה את אונך על מה שיש אתי הנוגע
לענייך.

מנהג צרפת כ"י שבידי כולל הרבה הושענות בלתי ידועות, קצתן ליצחק:
1. כהושעת יהודה ואפרים, 2. אלהי אברהם מאיובי עז הוושענא, 3. אביר ישראל
מאנשי דמים הוושענא, 4. למען אסף להחיות שבעה שבעה, 5. כהושעת ישע
לזכרון, 6. אנא אנקת אסירי הבן, ואחת למנחם: אמוני ארץ אמונתך שוחחים,
ואלה בלי שם המחבר: 1. למען אהבת קדומים מראשון, 2. למענך אל אחד
ואין שני, 3. עד 10. הוושיענו מעווננו וכו' אנא אל תפן ברשענו.

ואני זאת בקשתי מאתך, שלא תכתוב לי בכתיבה כל כך דקה ובדבוק
אותיות, כי עין שמאלי כבר השכה, ועין ימיני גם היא כשל כחה.

ואתה ידידי היקר שלום, ואשתך הנחמדת (אם היא דומה לאשתי) שלום,
כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כי"ד אדר שד"ל זע"א לפ"ק.

הראית בתנחומא סיף פרשת נח, כי הדרשן מעה בפסוקי תהלים, ותחת מה
שכתוב הניעמו בחילך והורידמו מגננו ה', בא בזכרונו ברוב פשעיהם הדיחמו כי
מרו בך, והורידמו בהדיחמו נתחלף לו ודרש הניעמו בחילך והורידמו למה, כי
מרו בך.

Nr. CDLXXXIX.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 810.

Vol. X. Nr. 3.

29. 3. 1852.

מ' ניסן התרי"ב.

ידידי היקר שלום.

שמחתי במכתבך, והנני משיב לך בחפזון, שלא לעכב אגרת ידידנו יוא"ל.
לא מן גאבישון לבדו ידענו שם ס' רמב"ע, כי הוא גיב בדיואן שלי,
והזכרתיו בכ"ח ד' עמוד 94, ואם תרפס הס' אשלה אליך הדעדיקאציון, אם איננה
בכ"י שלך.

סדר עבודת אזכיר גבורות אלהי נאדרי, לא ראיתיו עד הנה, ומי יתן ויצא
לאור עולם. סדר אתה כוננת שבידי ובידך איננו הפיוט היותר קדמון לפי דעתי

ויש לי בזה דברים, וכבר שלחתי חצי הפיוט ההוא לאריענט, ויודפס כשירצה ה'.
וה' יצליחך להוציא לאור המצות והאזהרות לרס"ג.

סדר עבודת ר"ם דלונזאנו איננו בדפוס די גארה אשר אתי. רמד"ל כתב
אותו בשנת של"ב, אך שנדפס בשנה היא בויניציאה, אין דעתי סובלתו.
הערוך דפוס ראשון הוא ג"כ בידי, אבל הוא חסר השירים בסופו, ואחד
שלם נמצא ביד יוא"ל וביד אבשלום, וזה עשרים שנה העתקתי השירים ההם
ושלחתים לרפאפורט. הציטשיריפֿט של deutsche morgenl. Gesell. איננה
בידי ולא ביד ידידי.

בשבוע שעבר באה לידי (ואולי אקנה) סליחה בלי שנה ומקום, כאותה
שהזכיר יוא"ל, אך היא חסרה ד' דפים.

ואין בה שום סליחה בלתי ידועה, ונראה שהיא מלה במלה כמו סליחת
אויגשפורג רצ"ו, ונראה כי זו בלי שנה ומקום היא הנדפסת בארץ לועז (איטליאה)
הנזכרת בדפים אויגשפורג.

ואתה שלום וביתך שלום, ושמחת בהנך. פאדובה ט' ניסן ברי"ת,

ידידך שד"ל.

Nr. CDXC.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 814.

Vol. X. Nr. 4.

6. 4. 1852.

י"ז ניסן התרי"ב.

ידידי החכם היקר שלום שלום.

אחרי אלף תודות על כל אשר הטיבות את בני בכורי בחיותו בעירך, אניד
לך כי הוא הרבה לספר בשבחך באגרותיו אלי, וזה הוסיף בי אהבה אליך על
אהבתי אשר אהבתיך מאז.

ומה מאד מר לי מר בראותי באגרתו מיעוט החתומים על האריענט.

ואני הנני מוכן לתמוך את האריענט בכל כחי וכבר זה ימים שלחתי
ליעלינעק חצי סדר אתה כוננת, ואמהר לשלוח סופו כשאדע שנדפס מה
שישלחתי. והיום שלחתי לו מאמר על התחלת הכתב. וכבר זה ימים רבים כתבת
לי כי הכינות להוציא מאמרי על עיגול דרב נחשון, ולא ראיתיו עד הנה; והנני
מבקש ממך שלא תדפיסוהו במרם תגלה את אזני ואשלח אליך הנהה קטנה
לתקן בו.

אם הפצך בפיוטים קדמונים ובלתי נודעים, צוני, ואשלח אליך; ולבך יודע
שאין העתקותי מלאות שבוישים, (כאשר הן העתקות זולתי). ומאמרי על משקלי

השירים, אשר החילות להוציא לאור זה י"ב שנה, אם תחפוץ אשוב ואשלח
ההמשך בהוספות רבות.

והנני מצפה למכתביך, ולראות הקונטרס השני מחלעקסיקון הנחמד שלך,
ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח
פה פאדובה היום י"ז ניסן שד"ל זעריא לפ"ק.

Nr. CDXCI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 816.

Vol. X. Nr. 5.

14. 4. 1852.

כ"ה ניסן התרי"ב.

לכבוד ידידי החכם המופלא מהרי"ט צינגין שלום עד העולם.

הנה לפניך כל הדברים אשר דרשת העתקתם.

הסליחה כ"י תחלית לאל עליון קניתיה בקצת תוספת על ד' פראנקי, ואני
שמח בה ככלה חדשה. ודע כי אמה ארכה ואמה רחבה, ומשקלה עשרה פפונד,
ואיך היה אפשר שאקחה בשבילך ואשלחה אליך?

ועתה ידידי היקר, הלא ידעת כי סיר נפוח מקרב את הרחוקים, ובני בכורי
בכ"א יום הלך מכאן לפריש, ונתעכב כמה ימים בוויין, פראג, רועזדען, לייפציג,
פפר"מ, מיין, ועתה אזור נא כנכר חליצך, ורכב מרכבת איש, ועוף ובא אלי, הנה
חדר בני מוכן לך, ומטה ושולחן וכסא ומנורה, וישבת עמי ירח ימים ויותר ככל
חפצך, והנה כל ספרי פתוחים לפניך, לעיון בהם ולהעתיק מהם, כי זה כל ישעי
וכל חפצי, להגדיל תורה ולהאדירה, לא לכבודי אלא לכבודה, ונאמן הוא בעל
מלאכתי, שיתן לי שכר העושה ושכר המעשה אחרים.

הלא ידעת כי אלהי איננו אלהי Kant, אלא אלהי Tnak (תנ"ך), וזה
הפך זה, על כן דרכי מתנגדים לדרכי אנשי הדור, ועל כן אין עיני צרה בכבוד
זולתי, ובכל כחי אסייע לתלמידי חכמים, ולכי בטוח שאין אדם נוגע במוכנ לחברו,
ואתה ידידי, הלא ידעתך גדול ממני כחכמה ובמנין, ואני וכל דורשי
קדמוניות ישראל תלמידיך ושותי מימך, וגם כי הרבה אספתי והרבה לקטתי על
אדות הפייטנים, הנני עדיין נבוך בכמה וכמה ענינים, ורק לך כמטר איחל, שתשים
מחשך לאור, וכל עוד אשר לא אראה דבריך חקוקים בעט עופרת על הפייטנים,
לא ימלאני לבי לכתוב עליהם, רק לאסוף וללקוט, ולפרסם עמרים קטנים.

לכן דע נאמנה כי בכל לבי נכסוף נכספתי להיות לך לעזר במלאכתך, ואם
תבא אלי ותמצא מטמונים כספרי, לא אתה תודה לי, אך אני אודה לך כמאד,
לכן בוא ברוך ה', למה תעמוד מרחוק?

ואשובה אל הסליחה כ"י, ואומר כי אם כה תחפוץ אשלח אליך רשימת כל הנכלל בה, ואתה מי יתן ותודיעני דבר על אודות מנהג גרמייזא (קהלת רוד, פאליא 1054), ומי יתן ותוכל לתת לי רשימה מכל הנכלל בו, ואולי הפסוקים והמנהגים לבדם הם מיוחדים לעיר וורמש, והשאר אינו אלא כמנהג אשכנז.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום ואשתך היקרה שלום, וכל אשר לך שלום,

כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארובה היום כ"ה ניסן תד"יב, ידיך שד"ל, ל' לפ"ק.

עם העתקת הסליחות :	ה' אלהי אברהם	(סליחה כ"י ל"ד)
	את אשר חמאתי	(— ע"ז)
	שמעה צדק	(— ב' ק')
	אתה האל	(— — ס"א)
ותחלת וסוף	אלהים אל תרחק ממני	(— א' ק"א)
	אם עוינינו ענו בנו	(— ב' צ"א)
	אלי צורי אחסה בצליו (?)	(— סוף ב')
ואמצע	איך איבה	(לועז כ"י גדול דף ע')
	אחינו ישראל	(— — — ס')
והושענות	טמון גמא	(כ"י שש"א)
	אם בלי קשורה	(כ"י צרפת)
	אמוני ארץ	(— —)

Nr. CDXCII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim bei Frankfurt a. M.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 817.

Vol. X. Nr. 6.

16. 4. 1852.

כ"ז ניסן התרי"ב.

לכבוד הר"ר יצחק בן אריה שלום.

הנני מקבל הודאתך במה שהפכת דברי בשונג ותלית בי בוקי סריקי, ושגנתך מחולה לך, על מנת שתהיה לעתיד מתון מתון בדיניך. וכבר ראיתי דבריך באריענט נגד פֿרענסדארף, ולא שמחתי בהם, ועתה אין לי פנאי להביאם כמצרף. והנה אתה אומר אלי כי לא מצאת עד הנה "בשום מקום בכל המקרא אשר יבא תביר לפני טפחא ולא ירוץ תביר למפחא ולא תהיה תיבת המפחא נושא הדבור" ודבריך אלה תמוהים מאד, וכי לא ראית ויקרא אר"י שמו נה, ותשקין את-אביהן יין, ותלד לאברהם בן, ההצליח ה' דרכו, וינער ה' את-מצרים, ויעשו בני-ישראל את-הפסח, ואלפים כאלה, שתיבת המפחא איננה נושא הדבור, אלא מקבל הפעולה. ואם לא ראית תביר אשר לא ירוץ למפחא, מה תאמר בראותך שחת לו לא ?

ולענין שאמרתי באגרת' אליך שלא יתכן לבא מפחא בלא מרכא לפניו
אלא אם תהיה תבה שאחריה ארוכה, כמו שהוא הענין בכל המרגלים (במדבר
י"ג) הוי' ממטה אפרים הושיע בן נון; יפה הקשית מכמה מקראות, ועתה דע כי אגרתך
הקדמת הביאתני לכלל כעס, ורציתי להשיב לך מיד ביום בוא אגרתך לידי והוא
יום ערב שבת (י"ח תמוז תר"א), על כן כתבתי בחפזון, והשמטתי דבר אחד, וכך
היה לי לומר: אלא אם תהיה אחת משתי התבות ארוכה והנה בן זכור וחבריו,
תבת הסלוק ארוכה, והמקראות שהקשית לי מהם, בכלם תיבת השפחא היא ארוכה,
על-הדבר הזה, ונבתי לילה, ספרו-נא לי, ועשיתם אותם, להטותה הדרך, מה-פעל אל
והשמדך מהר; ונס באכה צער, ונדעה אתם, לארוכות תחשכנה בעבור המאריך (מתג)
שבהן, והנני מבקש ממך שתחפש, ואם עדיין תמצא יוצאים מן הכלל הזה,
תגלה את אזני, ואם הייתי מוצא הכלל הזה רעוע ובלתי עומד, אז הייתי מניח ויאמר
אליו אברהם ויאמר הנני, וזה לא אעשהו בלב שמה, כי לא מצאתי לו סמך בשום כ"י,
תחת כי ויאמר אליו מצאתו בשנים שלשה כ"י. אבל ויאמר אליו אף אם יבא אליהו
ויאמר כי כן נכון, לא אישמע לו, שא"כ יהיה כח הזקק פחות מכה השפחא.

ולענין ארך היריעה האחת שבא בצווי בלגרמיה ובעשייה בגרש, דעתי נוטה
כי בצווי בא בטפסיק פחות כי כן דרך המצוה למהר להשמיע רעוני, יותר ממה
שימחר המגיד לספר מה שכבר נעשה (אשר ע"כ הצווי הוא תמיד התיבה היותר
קצרה); וכן וקחו איש מחתנו, ויקחו איש מחתנו. ודלא כהרז"ה בשערי זמרה
דף כ"ב.

אם תשלח לי ספרך על טעמי אמ"ת קודם רגשלום הדפסתו, אשלח אליך
מאמר קטן לבטל מה שכתבתי בכה"ע תקפ"ט עמוד 102. ואחר הדפסת ספרך
תשלח לי חנם אין כסף ששה עקעפפלארי.

והנני נותן תודה להחכם קירכהיים על מה שהטיב עם בני בכורי בהיותו
בפפדיט ואתה ברכהו בשמי, ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש
דכו"ה פה פאדוכה היום כ"ז ניסן, שד"ל זעריא לפ"ק.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 818.

Vol. X. Nr. 7.

23. 4. 1852.

ד' אייר התרי"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר נ"י
ולכל ביתו היקרים שלום.

לא אדע איך אחרתי עד כה לכתוב אליך, אחרי כל הטוב אשר כתב לי
בני בכורי עליך ועל כל בני ביתך הנאהבים והנעימים, ועל כל האהבה והכבוד
אשר נהנתם עמו בהיותו אצלכם.

ברוכים אתם לה', וברוך ה' שהחייני וקימני והגיעני לראות בכבוד הנעשה
לבני, המתוק לנפשי יותר מאשר ימתק לי לו נעשה לעצמי. וברוך ה' אשר נתן
כזאת בלב בני שלא ללכת לצרפת דרך איטליאה הקרובה, אלא דרך אשכנז
הרחוקה. כי מראה פניך כמראה מלאך אלהים נרשם מאד בנפשו כאשר כתב אלי,
ואקוה כי דיוקנך ישאר חקוק בלבו, ויהיה לו למגן בהיותו במקום המים הרעים,
הרחוקים מירדאיומים.

ואחרי עשרים שנה ויותר שאני משתעשע עם ידידים רחוקים, מעולם לא
המו מעי לראותם בביתם, כמו עתה; אבל הדבר קשה מאד, וידוע כי אין אדם
מת וחצי תאותו בידו.

ולענין שכתבת לי על הרב רמשי"ג זצ"ל, דע כי יש לו בן (אפרים רפאל
שמו) הלומד עתה בבית מדרש הרבנים, והוא בחור משכיל וטוב, ואני אהבתי.
והנה במקום שאלת המחילה על הקבר, זאת עצתי, הרשני לתת לו עקזעמפלאר
אחד מספרך (וכבר רשאלתי לו ולמד בו), ואתה תכבדהו בשתי שורות לדבק
אותן על הספר, בהן תתן כבוד אל האב ותברך את הבן ותחזק לכו בתלמודו.
ואם ידעי כההוא עלמא, אין ספק שזה יהיה נחת רוח אל האב יותר מכל
השתחוות על הקבר.

ולא אאריך, כדי שלא לעכב עור יותר שליחת האגרת.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכני ביתך היקרים שלום וכל אשר לך
שלום.

ואתה חזק בהוצאת ספרך לאור, אל תרף ידיך ממנה, וכל המסייעים למצוה
זו מן השמים יבורכו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום ד' אייר בר"ת עולם לפיק.
ידידך שד"ל.

Nr. CDXCIV. (1

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 819.

Vol. X. Nr. 8.

26. 4. 1852.

י' אייר התרי"ב.

Nr. CDXCV.

An Herrn A. B. Lebensohn in Wilna.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 821.

Vol. X. Nr. 9.

7. 5. 1852.

י"ח אייר התרי"ב.

ידידי יקרי שלום ונחמות.

הַקְמַתָּהּ הוא לדעתי המשקל העקרי, ואח"כ אמרו גם הקימות לזווג ולהשוות נחי עי"ן לחסרי עי"ן, הקרובים זה לזה מאד, ואמנם הוצרכו לומר בכפולים הַסְפַתָּה וְסַפְתָּה, מפני שאין יכולת בלה"ק להשמיע גי' קונסוננטי אחר הטעם, כגון בַרְזֵל, וכן סַפְתָּה, הַסְפַתָּה (sabbeta, hessabbeta) הם בלתי אפשריים בלה"ק, ואחר שהוצרכו להוסיף תנועות בכפולים, הוסיפו אותן גם באחיהם הנחים. כמו שעשו בשמות, שאחר שהוסיפו יו"ד ברבוי הזכר (ספריך ספריו וכו'), שהיא יו"ד הרבים (ספרים), הוסיפוה גם בנקבות ואמרו בנותיך בנותיו ונשאר מְפֹתֶךָ על משפטו הקדמון, והוא דרך זרות, ומזה בנותם, למשפחותם, והנה בנותם ובנותיהם, הראשון הוא הקדמון (הוא על דרך הארמי אֲבִתְךָ אֲבִתְךָ בלא יו"ד), והשני הוא המחודש לאהבת זווג המלות והשוויית המדות, וכן הַקְמַתָּה (הַקְמַתָּה בארמית) הוא הקדמון, והקימות הוא המחודש לזווגו עם הַסְפַתָּה. כך הוא הענין לפי דעתי. קונטרסים הביאורים חדשים גם ישנים קבלתי, והנני מודה לך עליהם, ושמתתי כמה שהבאת מפירושי.

ודע ידידי היקר כי רבוי הפירושים אולי ימצא חן בעיני ההמון, אך לחכי לא יתקן כלל, כי אמנם מעולם לא נחה דעתי במאמר שבעים פנים לתורה, אבל האמת אחת בלבד, לפיכך כל עוד שלא יוכיח אדם כי מה שפירשתי הוא שקר, כל שאר הפירושים אין כם טועיל לדעתי. כגון אני אמרתי כי חזון ישעיהו נאמר על דור שלא היה עובד אלילים, ואם יבא אדם (אפילו אד"ם הכהן) ויפרש האילים והגנות והחסון על עבודת האלילים, אמר אליו: או אני טועה או אתה טועה.

(1) נדפס בהמגיד מנה חרבע ערכה 1870 יריעה כ' עמוד קנ"ז.

בית האוצר נמצא בעיר בראדי ביד ידידי Osias Schorr אשר הוציא לאור על הוצאותיו.

זה שנים קבלתי מלייפציג קונטרס זעקת שכר, וברכתי את בן יעקב אשר פדה הערותי מרדת שחת. ועתה מקרוב קבלתי משם חובת הלכנות שפירש והדפיס ושמתני בו, ואמרתי מתי יבא לידי בן יעקב זה ואברכהו, ועתה שמחתי מאד בראותי שהוא שותפק, ושיש לכם מסחר ספרים, ולפי הנראה אינכם סוחרים לבד אך גם מוציאים לאור.

ועתה הלא ידעתם כי זה כמה שנים שכתבתי פירושים ארוכים על התורה ועל רוב נביאים אחרונים, והמקום והזמן מעכבים יציאתם לאור. וכבר שאלו ממני גדולי חכמי אשכנז לתת להם פירושי על ישעיהו והם יוציאוהו לאור בלשון אשכנז, ולא קבלתי, כי כל ישעיהו וחפציו הוא שיהיו דברי יוצאים ככתבם בלשון יעתה הבו לכם עצה.

ואתה ידידי יקירי שלום, ורעך בן יעקב שלום, וה' ינחמך מאכלך ויפתח לך שערי רחוקה וחדוה, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ל"ג לעמר, שנת ברי"ת עולם, ידיך ומוקיך שד"ל.

ואתה בן אדם שא על בן-אד"ם קינה וכו'.

Nr. CDXCVI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 823.

Vol. X. Nr. 10.

14. 5. 1852.

כ"ה אייר התרי"ב.

ידידי החכם המופלא שלום.

אחרי אלף תודות לך על רשימת מנהג גרמייזא, הנה לפניך רשימת הסליחה כ"י שלי.

ואני ביום אתמול הלכתי ביתה ידידי יוא"ל ולקחתי מידו סליחת ברק, אשר אמנם איננה שלמה.

ועתה דע ידידי כי בארבעה דפוסים קדמונים נמצאו הסליחות על סדר אחד מן א' עד קפ"א.

האחרון מהארבעה הוא דפוס אויגשפורג, שנת בריה נחח ארצה (1536), ושם כתוב: נשלמו הסליחות כמו שהיו נדפסים בארץ לועז ומכאן ואילך הם סליחות האומרים בארץ אשכנז — הסליחה הזאת נמצאת בידי וביד יוא"ל, ואיננה בין ספרי ראסי.

הדפוס האיטלקי שהיה ביד המחוקק באויגשפורג חיים בר דוד ג"ל שהוא אותו שהזכיר Rossi בעמוד 44 מהאנאלן מן 1501 עד 1540, והוא דפוס

שונצין בלי שנה ומקום, והוא נמצא בידו, (מתנת תלמידי בכורי פטר שנה, יוסף אהרן רנדעגער), ואני אקרא לו איטליאה. באיט' ובאויגשפורג הסליחות מנויות, וכאן וכאן הן קפ"א, והסדר אחד בשתייהן; איטליאה אין בו מנין הדפים למעלה, אך יש בו למטה מספר הקונטרסים, ככל קונטרס ו' דפים, וכחצי הראשון מכל קונט' נרשם א' ב' ג'.

קודם לדפוס איט' הוא דפוס נזיר, גם בזה הסליחות קפ"א, אלא שהמספר נרשם עד קי"ג, ומשם ואילך השמיטו המספרים. דפוס זה אין בו מנין הדפים לא למעלה ולא למטה. שלשת הדפוסים האלה מנוקדים.

קודם לכל אלה נראה שהוא דפוס אחר בלי שנה ומקום באותיות גדולות ובלתי מנוקדות (רק אח"כ נוספו בהן הנקודות בידים), ואין בו שום מנין בסליחות, ואף לא מנין הדפים לא למעלה ולא למטה. בדפוס זה ובדפוס ברק נמצאו בשלמותם כמה לשונות שהושמטו אח"כ מפני היראה. דפוס זה נמצא שלם ביד יוא"ל (שלי היה ונתתיו לו בחליפין), ובידי חסר ד' דפים, ואני אקראהו דפוס ראשון.

בסימן ל"ד (אל ימעש לפניך) באויגש' ובאיט' מצינו העל אלה תתאפק, ואח"כ כמו שיטה אחת פנויה, ואח"כ להודיע לכל, אבל בדפוס ברק ובראשון יש כאן ג' או ד' שיטות. לפיכך אני אומר כי חיים בר דוד היה לפניו דפוס איט', ולא השנים האחרים. וכנגד זה מצאתי בסימן ט"ו (אני יום אירא) באיט' הושמטו מלות החושבים להשכיח שם, והן נמצאות בדפוס אויגש'.

והנה באיט' האותיות כן התבות האלה וזולתן בלתי נדפסות, אבל נקודותיהן נדפסות (ע"ן ראססי על הסליחה הזאת ברכריו על הסליחה דפוס ברק), ואני אומר כי לא היה הדבר כן מעיקרא, אלא תחלה הדפיסו הכל, אותיות ונקודות, ובאמצע המלאכה נמלכו והסירו האותיות, וחיים בר דוד היה בידו עקועמפלאר אחד מהראשונים השלמים. ובסליחה קמ"ט (ה' אלהי' רבת צרוני מנעורי) יש באיט' קצת לשונות בנקודות ובלא אותיות, והושמטו באויגש', לא שלא היו באיט' שביד המחוקק, אלא שלא רצו להדפיסם, מפני היראה.

בדפוס ראשון מצאתי אלהי העברים נקרא עלינו בכל דברים, ומלת עלינו איננה בשלשה האחרים — בראשון אל הר המור גבעת הוריה, ובשלשה האחרים (סימן ע"ח) גבעת מוריה — בראשון במגילה נמתחת, ובשלשה כמגלה — בראשון: ליוצר דיום כפורים, ובשלשה: ליוצר דיום כפור — כברק מספרי הסליחות משוכשים מן צ"ז עד קי"ח. ובאיט' ואויגש' הם כהוגן — בקצת מקומות אחרים יש מעות והשמטה במספרים גם באיט' ואויג' — באיט' במקום קע"ה נרשם קע"ד ובאויג' השליטו החסרון, אך לא רצו להחליף כל המספרים, ורשמו ב' פעמים קע"ד, לא מהרתי לעשות רשימת ברק, אחרי ראותי כי היא היא רשימת אויג', ואם גם דפוס אויג' לא ראית, הרחב פיך ואמלאהו.

ואתה ידידי החכם המופלא שלום, ושמחת בחגגנו כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה מ' לעומר, שד"ל זעריא לפ"ק.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 824.

Vol. X. Nr. 11.

17. 5. 1852.

כ"ח אייר התר"ב.

ידידי יקירי שלום.

המאמר „לפי שעד עכשיו“ הנמצא בסוף פירוש אבות לרמב"ם במחזור מנהג איטליאה רמ"ו וגם במשניות נאפילי רנ"ב ובמחזור בולוניא, בקשתיו ולא מצאתיו במחזור מנהג איטליאה כ"י על קלף שבירי, משנת ק' בקירוב, אע"פ שגם יש על פרק ר' מאיר הפירוש הנמצא בספרי הדפוס. וחכמי כנעונה הם שהעירו במחזור ש"ך כי פ' פרק ר' ומאמר לפי שעד עכשיו אינם לרמב"ם. דע כי מסכת אבות מהמחזור ההוא נמצאת ג"כ עם שעד הספר בפני עצמו אבל למנין הדפים הוא המנין עצמו שבמחזור.

כמו שאנחנו בני אישכנו יש לנו ואתחנן — סדור, ושאר סדורי תפלה עם מעריכים ויוצרות וענינים אחרים, כן כמנהג איטליאני (לועז או בני רומה) יש סדורים שהם כמו אמצעי בין התפלה והמחזור, והם כתמונה קטנה, יש לי מהם ב' כ"י, וב' אחרים מכתי לך אשר, ולדעתי אין ראוי לקרוא בשם מחזור אלא לס' כולל כל תפלות כל השנה, כי מחזור כמו עגול, וכן בסורי חודרא (עין ראססי Codices syriaci כ"י א', כח"ג מספרו על כ"י עבריים), ובדרך השאלה אמרו מחזור לימים נוראים, והכונה לומר חלק ב' מן המחזור. ויותר נכון היה לומר כמו במנהג אוניון דפוס אמשטרדם „סדר ראש השנה“ „סדר יום כפור“. אבל אם תכלול הכל בשם תפלה יקשה על המעיין למצוא מבוקשו. והנכון לדעתי לעשות ג' מחלקות: תפלה, סדור, מחזור.

והנני נותן לפניך רשימת כל הסליחות אשר בדפוס אויגשפורג, על מנת שתניח לצונץ להשתמש בה, ולהעתיקה אם ירצה. הרבה שמחתי כמתנתך בצוואת כן תכון, במשלי חכמים, נומי 61 צ"ל לשוט, לפעל, כלומר הטובה שכבהמות צריכה לשוט לנהלה, והטובה שבנשים צריכה לבעל שינהגנה. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפישך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ח אייר בר"ת,

ידידך שד"ל.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 826.

Vol. X. Nr. 12.

31. 5. 1852.

י"ג סיון התרי"ב.

ידידי החכם המופלא שלום.

קנתי סליחית, ויניציאה ש"ח, הנמצאות בקהלת דוד קיוארטא 1571, ושם (בקהלת דוד) ראיתי Of. Fol. 1076, ושם ראיתי «כפי הגהות מהר"ם מפאדואה, העדרניים ש"ו» ונפישו נכספה מאד לדעת מה תכונת הגהות מהר"ם שבדפוס ש"ו? ההוא פירוש מלות חמורות הנמצא בוויניציאה ש"ח, או דן הגהות ותקונים בנף הסליחות? ואתה אולי ראית הדפוס ההוא משנת ש"ו.

ועתה דע נא ידידי החכם המופלא כי בין שנת רצ"ו ושנת ש"ח נעשתה riforma בסליחות האשכנזים היושבים באיטליאה, כי נראה שאחד או רבים מרכני איטליאה, ואולי מהר"ם, התחכמו לטהר את הסליחות מכל מה שיוכל להעלות עלינו חמת האומות, וזה בראותם שכבר החלו הערלים ללמוד לה"ק.

כי הנה סדר סליחות ש"ח הוא עצמו סדר אויגשפורג ושאר דפוסים שלפניו, אלא שכשהגיעו לסימן י"ג (גם סימן ק"ס) ישראל עמך תחנה עורכים, שכתוב בה (אחר מלות ובזרועך הנטויה) טמאים האומרים נחלתך לחבל, כבודך להטיר ואחר חבלם להתחבל וכו', השמיטוה, וקבעו במקומה אקרא בשמך להחזיק כך אתעורר. וכן בסימן ט"ו (גם קס"ו) השמיטו אני יום ארזא, שכתוב בה החושבים להשכיח שם קדש הנכבד, ולהרגיל שם טומאה וכו', וקבעו תחתיה אנחנו החימה, וכן השמיטו סימן נ"א (גם קכ"ב גם קל"ו גם קמ"ט) ה' אלהי רבת צרווני, נ"ב (גם קמ"ה) אלהים אל דומי לדמי, נ"ג את הקול קול יעקב, שעיקרן תלונות וקללות, וקבעו במקומן אליך האל עיני כל יצור תלויות, אלהים בישראל גדול נודעת, ונמצא המספר חסר אחד. וכן ק"ג אליך אקרא איום ונורא, שכתוב בה (כדפוס ראשון) בקום עלינו בעלי מארה... הן הילוד לקבל לאלוה... טמא מת הבא מקרוב, השמיטוה ושמו תחתיה איככה אפצה פה. אלו שש סליחות לבדן חסרות בדפוס ש"ח ובכל דפוסים איטליאה שאחריו, ונמצאות באויגשפורג ובדפוסים איטליאה הראשונים.

ובאותן שלא השמיטו בדפוס ש"ח עשו כה וכה תקונים על הכונה הנ"ל. כגון בסוף סימן י' (אזון תחן) במקום שבעתים השב לחק מאניני, יַעַר חציך מרם מעני, כתבו השב שכניתך למקום מאוויי, ישבת בציון לוי וכהני. ולפעמים השמיטו קצת בתים, כגון בסימן כ' (ארזי הימים) השמיטו ד' בתים, קומה והנשא בעברות צוררים וכו', שגן ברק חרב בזעמך וכו', נקום הדם ונקום החסם וכו', ראשונה תשלם משנה עונותיהם וכו', וכאלה רבות.

והנה התקונים האלה אינם בסליחות הניהגות בארץ אישכנו עצמה, אך הם בסליחות האשכנזים הדרים באיטליאה, וההפרש נראה וניכר בדפוס וזין 1823, כי בשנה ההיא הדפיסו בוזין מחזור לאשכנזים שבאשכנז ומחזור לאשכנזים שבאיטליאה. מכל זה סיוע גדול למה שאמרת, כי בין שנת רצ"ו לשנת שי"ח נעשתה ריפורמא באיטליאה, ועדיין לא זכיתי לראות הדפוס הראשון שבו נעשתה הריפורמא. ורחוק בעיני מאד שנעשתה בהעדרנהיים, ונ"ל כי בהכרח הגהות מהר"ם לא נדפסו תחלה באשכנז. אלא באיטליאה, בדפוס בלתי ידוע לנו.

ועתה שמע נא מקום הקירה שאני נבוך בו זה ימים ושנים. מהיכן נמשך שנוי הסדר בסליחות בין האשכנזים שבאשכנז והאשכנזים שבאיטליאה? כי הנה זה כמו שלש מאות ועשרים שנה סדר הסליחות בדפוס איטליאה אחד הוא, והוא משונה הרבה מסדר סליחות האשכנזים שבאשכנז. ומהיכן באו האשכנזים לאיטליאה? הלא מאשכנז. ומהיכן בא שנוי הסדר בסליחותיהם? עוד קשה לי איך הדפיסו באויגשפורג הסליחות לפי סדר דפוסי לועז, ורק בסופן הוסיפו קצת סליחות שהיו נוהגות באשכנז ולא באיטליאה?

אתה עתה ברוך ה'. פאדונה י"ג סיון ברי"ת, ידיך שד"ל.

Nr. CDXCIX.

An Herrn S. Bär in Heddernheim bei Frankfurt a. M.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 828.

Vol. X. Nr. 13.

20. 6. 1852.

ג' תמוז התי"ב.

לכבוד ההכם היקר הר"ר יצחק בן אריה שלום.

הנני בסוף ימי אבלו של בני ברוך איוב, בן שבע שנים, ילד משכיל וטוב, זכריא אולם, אשר פתאום חלה את חליו, ומקץ ל"ב ימים נאסף אל עמיו ביום כ"ו סיון, אלהי הרחמים ירחם עלי ועל אשתי וינחמנו מיגוננו. והנה תמול שלשום קרוב לקבלת שבת הגיעני ספרך מעמוד 17 עד 46 ובתוכם אגרתך, ושמתתי בהם. והנני מטהר להודיעך כי היריעה הראשונה מספרך (י"ו עמודים הראשונים) לא ראיתה עד הנה. ואני עם לכבי למהר להכין מכתב לך על ספרך הנכבד ויקר בעיני, עם קצת הערות. אך לא יתכן שאשלחהו אליך בטרם אראה תחלת הספר. ודע כי מה שהיה בלבי לכתוב עליו מאמר, אין לי עוד מקום להאריך בו, כי כבר קדמתני בעמוד 39, לבטל הדגשים אשר בקש רז"ה להוסיף בספרי אמ"ת; ומכל מקום גם על זה אדבר דברי. וצר לי כי נראה שאין בידך בכורי העתים, מה שכתבת באגרתך על משפטי הטפסא, ישר ונכון. ודע כי בדפוס ברישא (Breseia) שנת רנ"ד כתוב (שמואל א' י"ג ה') קדמת בית און; ולפי זה לא קשיא מדי. גם ועשה את-חטאתו ואת-עוקתו; (במדבר ו' ט"ז) איננו קשה בעיני, כי אמנם המקף איננו

משועבד אל המפחא ואל הזקף, ואם שני אתין הללו היו ראויים למקף, לא היה מן הדין להפרידם כדי ליתן זקף על חטאתו. אך עוד נשארו מקומות הצריכים עיון בענין הזה, ואם תתן לי רשות אדבר במכתבי גם על זה ועל קצת כללים אחרים שחדשתי בענין מעמי א"ך ספרים, וארשום הרבה מעויות שמצאתי ברוב הספרים והניסח הישר אשר מצאתי בקצת כ"י ורפוסים עתיקים. ואתה שלום וכל אשר לך שלום.

פאדובה ג' תמוז שד"ל זע"א לפ"ק.

הודיעני נא הראית מימך סליחות מנהג אשכנז כפי הגהות מהר"ם מפאדואה דפוס העדרנהיים שנת ש"ו.

Nr. D.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 829.

Vol. X. Nr. 14.

9 7. 1852.

כ"ב תמוז התרי"ב.

לידידי החכם המופלא מהריט"ן שלום.

יד אלוה נגעה בי, וביום כ"ו סיון אחרי מחלת ל"ב ימים מת בני ברוך איוב בן שבע שנים, וביום י"ז בתמוז הפילה אשתי סנדל, ואתמול חלה בני יוסף בן ג' וחצי, ה' ירפאהו, ויחזק את לבי לעבוד עבודת הקדש. הנה לפניך כחצי הסליחות אשר ישאלת ממני, והשאר פעם אחרת. סימן ס"ז אולי הוא לרש"י, ואין ספק שיש מעויות בסופו, כי א"א שיהיה קוינו בסוף המור, אלא קרובנו. ואולי צ"ל ישיבת צילך, והרי כאן יצחק. ואולי במקום יחמו מעוך צ"ל רחמך יהמו, והרי לנו בר יצחק.

מלת אפונים מסמכת עם פירוש רש"י על נשאתי אימך אפונה. בקונטרסי כתבתי זה ימים ושנים; אל ימעט לפניך את כל התלואה. נ"ל בלא ספק כי נרשם בה שם המחבר, והיה סופו באות ל (שמואל או שאול), וחסרו קצת בתים — ועתה בסליחה כ"י שקנתי מצאתי הבתים החסרים, ושם המחבר משה בר שמואל, אשר יש לי ממנו ח' פיוטים אחרים. אם אולי יש בלבך להזכיר אצל גדולי הפייטנים רשימת כל פיוטיהם, שלח לי רשימתך ואני אוסיף עליה כל הנמצא בידי — התכוננת בראשי המורים בסליחת ותיק וחסיד אתה? ומי המחבר? והגני מבקש ממך פירוש מה שכתבת (צור געשיכמע 406)

Nach Luzzatto jünger, aber ohne Grund.

אתה עתה ברוך ה'. פאדובה כ"ב תמוז תרי"ב. ירוך שד"ל.

העתקתי לו מסליחה כ"י לב, ס, סו, צח, קיב, קיר, קלח, קמח.

Nr. DL.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 830.

Vol. X. Nr. 15.

9. 7. 1852.

כ"ב תמוז התי"ב.

ידידי שלום.

Nella Stamparia Bragadina נדפסה (בעת רצון עניתך) סליחת תע"ב (בעת רצון עניתך) נדפסה
והיא 134 דפים אין קווארטו.

מחזור בני רומה דפוס מנמוכה יש לי ממנו קצת דפים, ובסופם: ותהי
השלמתו בר"ח סיון שנת ש"כ לפ"ק — והמדפים לא נזכר. אך יש לי מס' אבות
מהמחזור ההוא, ושם כתוב: כימי הפורים שנת ש"כ לפ"ק בשם הסופר כמ"ר מאיר
יערי בכמ"ר אפרים זצ"ל מפדובה. ע"י יעקב בכמ"ר נפתלי רכהן ז"ל מנאזולו.
בבית האומן מס' יקטו רופיניל".

והנה חובת הלכות נשלם בכ"ה במכת ש"ט, ושם נמצא „במהזר החדש
אשר התחלנו" עוד מצאתי כי קודם ותהי השלמתו כתוב בסוף המחזור „ואת כל
אלה ידינו עשתה באורך זמן ובעטל רב" איכ איננו רחוק שהתחיל הדפוס בתחלת
ש"ח (1557). ודע כי דפי המחזור הוא 210.

בדברך על Psalterium octaplum יכול היית להזכיר ספרי אורח גר,
אשר בו לקטתי חילופי נסחאות תרגום תהלים מהדפוס ההוא.
ואתה שלום. פאדובה כ"ב תמוז תרי"ב.

Nr. DII.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 832.

Vol. X. Nr. 17.

16. 7. 1852.

כ"ט תמוז התי"ב.

לכבוד ידידי החכם המופלא מהר"ט צונץ שלום.

ואני... מעתיק סליחות, והנה לפניך תשלום כל אשר דרשת מאתי. הראשונה
היא ידועה בטנהג פולין, אבל היא משונה מאד, כי שלחו בה יד מפני פחד
הרמב"ם, שאסר התחנה לאמצעיים.

אתה עתה ברוך ה' עשה והצלח, החישה מעשיך והוציאהו לאור, והנני
מוכן לשרתך בכל אשר תשיג ידי, להוסיף שלמות על שלמות מלאכתך, אשר
מאד נכספה לה נפשי.

פאדובה כ"ט תמוז, שד"ל זע"א לפ"ק.

Nr. DIII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 833.

Vol. X. Nr. 18.

20. 7. 1852.

ד' אב התרי"ב.

ידידי שלום.

בא אלי אחד מאוהבי והראני טור אבן העזר דפוס קדמון בלתי ידוע,
הכתב כתב רש"י *valde rudis*, הרף כלו עמור אחד (לא שני עמודים כשאר
מנחים), וככל דף ל"ג שמות, הם' שלם, ואין בו שום ציור.
הם' מתחיל בעמוד א'. האישי מבקש למכרו לפי ערכו ויוקרו.
גם אמר אלי כי יש בידו קצת דפוסים אחרים עתיקים, גם הראני סי'
מנהיג קצר או מנהג עולם, כ"י שנת רנ"א, גם הודיעני כי יש לקנות כויניציאה
כ"י גדול ויפה (ראיתיו לשעבר) כולל שני החלקים הראשונים מס' הקאנון הגדול,
ואמר אלי כי הארון ז' אשר קנה שם זה שנתים שאר חלקי הקאנון כ"י, כתב
לאקספארד.

ואתה ידידי שלום. פאדובה ד' אב שד"ל זע"א.

Nr. DIV.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 835.

Vol. X. Nr. 20.

23. 7. 1852.

ד' אב התרי"ב

ידידי החכם המופלא שלום.

הא לך יתר הסליחות אשר שאלת.
שמחתי מאד בהגהתך בסליחת אפך השב לרש"י, ואני מעיתי כחפזי ועשיתיו
חבר, תחת שהוא לא חבר קרא לעצמו, אלא הצעיר. אך אם הייתי מוציא לאור

הייתי מדקדק יותר, ועוד על כל פנים משוגתי לא היתה נותנת דופי ומוציאה לעו על שום אדם; אך אין ספק כי קודם שאומר לעיני השמש כי איש זולתי אמר דבר ohne Grund הרבה הייתי מדקדק, ולא הייתי מחליף ארבעה בחמשה, והנה חמאתך צריכה תשלומי ארבעה וחמשה, ואקוה כי בספרך החדש תתקן את אשר עוֹת.

ומי יתן ואדע מהיכן ידעת כי מאיר החתום כותיק וחסיד הוא בן ברוך, ולא אחר. ואני לא ידעתי עד היום כי גם מהר"ם בפייטנים. גם כי באמת במדה קטנה מאד האצילו עליו הפייטנים מרוחם. אבל רוח עושים או רוח המקובלים נחה עליו במדה גדושה, בשומו בראשי הטורים פסוק ויעבור חציו ישר וחציו הפוך, ופסוק נצר חסד בארחות עקלקלות, כאשר העירני תלמידי בכורי אהרן יוסף ראנדענגער (אשר נתן לי במתנה הסליחה אשר קראתי בשם אימליאה).

אף אם לא היית באקספורד חשבתני שכבר ראית ספרי אפנהיים - כחמבורג.

מי יתן ותמצא שם המושל הרשע אשר לבטל נזרותיו התפלל הגמ"ה, והמדפיסים תקנו לשונו, והפכו דבריו מן הפרט אל הכלל, כדי שרתהיה ראויה להאמר בכל דור ודור.

והנני נבוך הרבה בסימן ל' ח"ב (אור לישרים נגלה) כי אחרי איך כבר נלש דמת הנך וסם זען הפך מצין נרמו בלא ספק שם המחבר, בראיית חוק שאחריו. והשם הוא שלמה, ושם אביו אפס, ואולי אפרים. בא וראה:

'ש'ל'ם מצאתיך בכל מהלכיך
'הוספת טיבה על תם דרכיך
'בי 'נשבעתני אברכך
ואת בריתי אקים את יצחק:
'אב מהפל וגרו מהדעכו
'פדיתו בק'רן ה'יובל כמושכו
'מאו יצרתו להכיר ופ'רכו (?)
מעל יצחק:

וכן בסימן כ"ה הקרוב אליו (אזרח ממזרח) אחר הא"ב נשלם שלמה בר אלפס.

'ש'למה 'משכורתו 'היום תן לבניו
'ב'רחמים צדק גזע כחוניו
אלפס ובוננם סוד טיבך וצפיניו
בעבור אברהם:

ובבית שאחריו נרשם חוק, ונ"ל ודאי כי שתי הסליחות האלה לאיש אחד הן, ומי יתן ואדע מי הוא.

מנהג אפ"ס לא נדפס, ואלו הן סליחותיו: מעריב: ה' אלהי הצבאות נורא בעליונים, ישראל משתחווים להדרת קדש האריאל, ירצה עם אביון אשר פניך שיחר, כליל כפור ועשור ערכתי לב וקרב (אכנדהוהחמיכלמקמע), כלילי על משכבי עצות כנפשי שמתה, דלתיך הלילה לשבי פשע הותרה, ה' שמעה תפלת הלילה,

אכדנו מארץ טובה כחפזין (בשלמותה, ולא מצאתיה כלה בשום סי' אחר), אתה
מבין כל תעלומות לב.

נעילה: אז לפנות ערב דפקנו הומים על שערי מלך, אבן מעמסה —
מעריב לשמיני עצרת לר"ת לא שמעתי בלתי היום. ודע כי יום הודו
וכידו (כ"ח ז' 35) מצאתיו גם במחזור גדול כ"י על קלף אשר בביה"כ אשכנזים
פה פאדובה, והוא לשבת שני של חנוכה, וכתוב עליו: אופן מר' יעקב מרמרו
בניגון שני זיתים —

עוד תדע כי פיוט אתא ודוגמא בריכותא (לשבעות אחר פסוק תפלה
לחבקוק הנביא) הנמצא במחזור כ"י שלי, ובכ"י אלמנצי, ובכ"י ביה"כ הנ"ל,
מצאתיו ג"כ במחזור כ"י הנמצא בעיר Rovigo ביד הגבירים היקרים אנקונא, ושם
מצאתי כתוב בראשו: רשות מר' שמואל הכתבי (2).

בסליחה כ"י שלי בגליון העליון (על סימן ק"ו) מצאתי כתוב: אני יום
אורא אליך אקרא שמעתי שיסד סליחה זו כנזרת ברסלא הרשע שגזר שמד בכל
ארץ יון והכריח יותר מאלף קהלות למעותו ולא נשאר בכל ארץ יון מדינה
ומדינה ועיר ועיר שלא הכניס ופיתה אותם זולתי ה' קהלות שהציל רבינו שפטיה
על ידי שריפא נתו של המלך שנמרפה דעתה וריפא אותה על ידי שם וביטל
את הנזירה שלא פשטה בה' כרכים שבקצה מלכות יון, כיצד היו מכריחין אותן,
כל הממאן מלמעות אחריהם היו מכניסין לבית הכד ומשכיבין אותו ודורכין עליו
בקורת בית הכד עד שכותשין אותו בבית הכד, והוא שיסד כותשם בבית הכד —
עוד זאת אניד לך כי חזרתי ועיינתי הרבה בכ"י ישן נושן שאמרתי אליך זה
ימים ושנים שכתוב בו: סליחת לתפלת נעילה להרר בנימן זלה"ה גל מאנצי,
ונראה לי עתה שאיננה ג' אלא ד', ופירושיך שפירשת delli mansi כדומר
מהעגונים, שאז דחיתי אותו בשתי ידי, עכשו הוא קרוב בעיני מאד.

העתקתי לו מסליחה כ"י

קלג

קנח

קסא

קסג

ח"ב פ"ג

צ"ה ב' בתים בתחלתה וב' בסופה

ל' ב' בתים אחרונים

פו " "

קז " "

תקותי שיהיה בני הולכת ומתחזקת, כרוך אשר יכאיב ויחבש ימחץ וידיו
תרפינה, וגם לך ימלא חסרונך, ויתן לך שובע שמחות בחברת רע ורעה, ולא
בחברת הראה והאיה.

אתה עתה ברך ה', ארנה שלום ואשתך שלום וכל אשר לך שלום.

ידיך שד"ל.

פאדובה ז' אב ברי"ת.

Nr. DV.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 836.

Vol. X. Nr. 21.

25. 7. 1852.

ט' אב התרי"ב.

ידידי יקרי שלום.

זה לי שני חדשים וחצי אין שלום בביתי.

ביום כ"ג אייר חלה בני ברוך אייב, בן שבע שנים, ילד בריא ונבון כארי וכיוט כ"ו סיון עלה למנוחות, ועזב את אביו ואת אמו ביגון ואנחות.

כשרם יחלה הילד היתה אשתי חרה, אך היה הריונה אכזב, כי לא ולד אך סנדל היה כמעט, ועל כן היתה תמיד חולנית, ועם כל זה לא מָשָׁה מאצל בנה לא יום ולא לילה, ורק היא יחידה עמדה לפניו לסערו בכל רגע, מלבד מה שחיה גם שד"ל משתדל להקל מעליה.

ב"ז בתמוז הפילה, והתברכתי בלכבי לאמר אחרו יציאת הסנדל מכמנה תשוב לאיתנה, וישוב השלום בביתי.

אך לא עברו ארבעה ימים ופתאום חלה בני יוסף בן ג' שנים וחצי, גם הוא ילד חזק ויפה נחמד ונעים, ויהי חליו חזק מאד, ובא עד שערי מות, ורק בכ"ח תמוז ביום התגלחי את זקני מקץ שלשים יום לקבורת בני ברוך, החלו להראות בבני יוסף סימני חיים, כי החל להחזיק בקרבו המים והרפואות שהיה שותה (שלפנים היה מקיאם), ונקביו אשר היו סגורים נפתחו. אחרי כן נראו בכשרו נקודת הכסף, הנקראות Miliaria, אשר הוא חולי ארוך ולפעמים מסיכן, ותהלות לאל עליון ברוך הוא ומבורך גם החולי הזה רפה ממנו, והקדחת הילכת ומתמעטת יום יום. ה' ישיבהו לכריאותו, וישיב אשתי לאיתנה ולתקפה, ולאין אונים עצמה ירבה, אחרי יגיעת הגוף והרדרת הנפש אשר סבלה עד כה סמוך ללידתה.

והנה רק עתה נפתחו לפני שערי התקוה לשוב ולראות שלום ושלחה, ושאחרי תלתא דפורענותא תבאנה שבע דנחמתא, אמן כן יאמר ה'.

והנה בימים הרעים שעברו עלי קבלתי ס' החלוץ אשר שלחת אלי, ורק ביום ארמול השלמתי קריאתו, ומצאתי בו דברים טובים ששמחתי בהם, וגם דברים אשר היו לי למורת רוח.

שמחתי מאד בראותי כי הספרים כ"י שהיו ביד החכם יש"ר הרויחו הרבה כבואם לירך, והערתיך כעמוד 77 היא תמיהה גדולה על החכם יש"ר ותפארת לך. שמחתי כמאמרך על כתי הספר, ושמחתי מאד בהערת החכם הוקר שלי"ש על האגדות המגונות למראה עינינו, ושמחתי במכתבי אברהם קראכמאל, וחכמת הכחור הזה אצלי מאה שערים יותר מאביו, וזה מבואר בחכמת הספרות, כי נחמן 148, ואברהם 248.

אך מר לי מר על קצת מקומות שישלחת יד בכתובים בזולת הכרח, וגם נגד הסברה הישרה ועומק דרכי הלשון, וקצת מתקניך גי' מבוארי הבטול, כמו שהוא סימן י"ז האחרון (עמוד 115) כי הלא ידוע כי ירחק הוא נגד משפט הלשון, כי הפעלים שעי"ן או למ"ד שלהם גרונית לא יהיה עתיד שלהם כחולם, אלא בפתח, ואיך יתכן שאחד מן הנקדרים יבקש להגיה ירחק ויכתוב בגליון חק? ואחר שמצאנו ירקק אדמדם (וכן חפרפרות), וגם בפעל עבר חמרמרו מעי, למה לא נקבל שאמרו גם בעתיד ירחקה, וכמקור פסקה?

ומלבד כל זה הנה לדבריך נהיתה המעיה הזאת אחרי המצאת הנקוד, והנה היירונימוס המתרגם הרומי קדם לבעלי הנקוד, והוא תרגם in die illa longe fiet, הרי שגם בספרו היה כתוב ירחק חק והרבה תמחתי איך מלאך לבך להחליט כי בכל המקום אשר אזכיר את שמי צ"ל תזכיר, מפני שאמרו באבות ומנין אפילו אחד שני בכל המקום וגו'. וכי לשון אבא אליך וברכתך בכנוי לנכה היחיד לא היה מספיק לבעל האגדה ליסר עליו דרשתו שהשכינה מתחברת אף עם היחיד? וכי אין לנו אסמכתות חלושות יותר מזו? ובכתבך „ר' חלפתא בן דוסא" תחת ר' חלפתא איש כפר חנניא, הראית חפזונך, והובשת פני אייביך.

גם דברי ידידנו החכם דובש על פעל עבר (עמוד 93) בשלים ומכוסלים, וכן דברי החכם ישרי (96) על פסוק מלכים ב' כ"ג מ', גם אין הכונה על המקריבים בכמות לגבוה, אלא לכהני כמות האלילים, שבהם מדבר בכל הענין ההוא.

עוד מר לי מר מה שקבלת (113) כתיבת קצת מזמורים בימי החשמינאים והחלום אשר חלמת (99) כי חזקיה הנזכר במשלי הוא חזקיה בן גרון, ומלות מלך יהודה ניספות. והלא חזקיה בן גרון היה אחר הלל ושמיאי, כלומר בימי ישו, והנה מלות מלך יהודה נמצאות בתרגום יוני המיוחס לשבעים, ואע"פ שלא אאמין מעשה בתלמי המלך, מכל מקום אין ספק כי התרגום ההוא היה מפורסם קודם ישו, ואחרי אשר ראית (שם בהעררה) כי גם בתלמוד אומרים ברכת השם לחורות על הקללה, איך לא ראית כי גם הנביאים בחרו בלשון נקיה, וכתבו בך נבות במקום קלל נבות, על דרך שכתבו כי נאיץ נאצת את אייבי ה' (שמואל ב' י"ב י"ד) שהוא על דרך שחז"ל אומרים שונאיהם של ישראל, והכונה על ישראל; ואיך לא ראית שאין כאן מקום כלל לתקן סופרים? מלבד כי לפי עומק פשט הכתובים אין בכל אותם י"ח פסוקים מקום לתקן סופרים, כאשר העיד כבר הראב"ע.

ואמנם מהיכן נודדה הקבלה הזאת שיש י"ח מלין תקן סופרים, בזה אמרתי חדוש גדול זה ל"ב שנים, והוא כי בס' קהלת יש י"ט תיבות (ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, וזכור את כוראך בימי בחורותך, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה), שלא כתבם המחבר, אבל הן מתנגדות להמשך דבריו, והסופרים (אנשי כנה"ג) הוסיפו אותן כדי להפוך דבריו מרע לטוב, וכרוב הימים נשכח הענין הזה, ונשאר בזכרונם רק י"ח מלין תקן סופרים, וחפשו ומצאו כה וכה קצת פסוקים שיתכן לחשוב שלא נכתבו מתחלתם כאשר הם עתה, ודע כי הפסוקים הם י"ח, אבל התיבות הן י"ט, כי בפסוק אל נא תדרי כמת התקן היא בשתי תבות, אמו ובשרו. כל זה אמרתי בימי נעורי, ופירשתי באריכות בהקדמת

פירוש קהלת הטמון באחלי, ולבי מפקפק מאד האמת הוא אם לא. רק זה ידעתי בלי שום ספק כי אותם י"ח כתובים אינם צריכין תקון כלל.

עוד אמרת (106) כי בקונטרס פירושי לישעיה חזרתי כי ממה שכתבתי בכ"ח ב' (131) כי בס' התורה לא עלו קמשונים, וזה לא היה ולא נברא. בכ"ח כתבתי כי לרוב הקריאה בה ככל דור ודור, ומפני השמירה המעולה שנשמרה בכל עת ובכל זמן, היה כמעט בלתי אפשר שיעלו בה קמשונים, חוץ ממלא וחסר וכיצא בזה מן השננים הקלים מאד; ובפירוש ישעיה א' י"ב אמרתי כי בשמות כ"ג י"ז נמצא בקצת ספרים את פני במקום אל פני, ומה בין זה למה שיאמרו כל אנשי המסורת, כי בקצת ספרים נמצא ויהי כל ימי נח, ובקצתם וידו, או כי רש"י ראב"ע והזקוני מצאו כספריהם ואת כל אשר אצוה אותך? וכי זה מתיר את הרצועה להגיה סה"ת מסברה, כאשר אתה מבקש?

והנה אני אחרי אשר עברתי גבול החמשים שנה אשוב מצבא המלחמה ולא אעבור עוד חלוץ. ילחמו הבחורים לנו או לצרינו כרצונם, ואני אשתדל להוציא לאור פירושי ושאר ספרי אם יהיה אלהים עמדי, ולא אשלח עוד מכתבי לבעלי אסיפות, זולתי האגרת הזאת.

בני בכורי כשהיה בכאן אמר אלי מה הוא הגליל בארץ ספרד שהיה נקרא כפי הערביים ארץ רדמיר (לא רדמיד), ועתה אינני זוכר מה הוא, ובכתבי אליו אשאלהו על זה ואכתוב אליך.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום תשעה באב, ירדך שד"ל זע"א לפ"ק. זה כמה שנים שכחתי להגיד לך כי הת"ף הנמצא בס' אהרן אלרבי הוא ר"ת הצור תמים פעלו.

Nr. DVI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 839.

Vol. X. Nr. 24.

8. 9. 1852.

כ"ד אלול התרי"ב.

ירידי היקר שלום.

הנה לפניך כל אשר שאלת ממני, ואתה תסלח אם עברתי על כל תאחר. בימים האלה קניתי (כמקרה) אל"ג צייט' דעס יודענט' שנת 1839 וראיתי דברוך על מנהג אויניון, אשר לא ראיתי קודם לכן. והנני תמה עליך שאתה מייחס (עמוד 479) לר"ש גבירול מלכויות זכרונות ושופרות, הנמצאות באותו מנהג, וחכי אומר לי שאינם לו. כפויט שופר המכשר נ"ל חתום משה, לא שלמה.

ובעמוד 678 אמרת כי הרמב"ם חבר פיוט תחלתו עת שערי רצון, וזה שבוש, רק הקהלות הכניסו פיוטו (אני מזכיר היום) אחר הבית הראשון מפיוט ר' יהודה עבאס, עיין אוהב גר עמיד 9.

קח נא מידי תישורה קטנה, והם שני דפים אחרונים ממחזור שאלוניקי, החביב לי עד מאד, כי בו התפללתי בכל ימי נעורי, ובפרט חתימת ר' בנימן מצאה חן בעיני מאד מאד, וממנה למדתי כשכתבתי הקדמת כנור נעים. והיה המחזור הוא חסר, וכשעזבתי ארץ מולדתי ובאתי הנה, הנחתי שם המחזור, רק לקחתי ממנו שני דפים אלו, ועוד ר' דפים הכוללים הקינות ישחבר ר' בנימן, ואם תרצה אשלחם אליך פעם אחרת, כי עתה מקרוב ברכני ה' וקבלתי במתנה המחזור ההוא בשלמותו, ושמחתי בו מאד, כי הוא זכרני ימי נעורי.

אמר נא לישטיינשניידר כי כבר קנית חיש מאור עינים לרוו"ה, ובבקשה ממנו לכל ישבח לשלוח לי רשימת הפייטנים לרוו"ה ולמיכאל, בני יוסף הילך וחוק מדי יום ביומו, ברוך מוחץ ורופא.

ואתה החכם היקר שלום וכיתך שלום, וה' יחדש עליך שנה טובה, כנפישך וכנפש הכו"ה בחפזון פה פאדובה היום כ"ד אלול, שד"ל זערי"א.

Nr. DVII.

An Herrn Jsrael Stern in Salonichi.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 840.

Vol. X. Nr. 25.

13. 9. 1852.

כ"ט אלול התרי"ב.

הנה לפניך העתקת אנרתי אשר שאלת ממני, הכתובה בסוף אלול ישנת תרי"א, ועתה בסוף אלול תרי"ב הנני מודה לך בטאד מאד כי קבלתי י"ח מטבעות אשר שלחת לבני ישעיה, אשר שמח בהן עד מאד, ובפרט כי מצאת איש חכם שכתב פירושי הכתובה הערבית שעליהן, וזה יהיה לי ולו למורה דרך להבנת שאר מטבעות ערביות, וכבר קודם לכן גם אני קראתי מלת תונס במטבע אחד אשר ביד בני, אבל מלת האן לא הייתי יודע שעדיין היא נהגת בכנזי מלכי תוגרמה.

הודיעני נא אם יצחק לוצאטו אשר ראית בתונס הוא מתגורר שם מזמן קרוב, או נולד שם.

ודע כי ר' יעקב לוצאטו בעל כפתור ופרח על האגרות הדפים איתו בעיר בסיליאה בשנת שמי"א, ובשנת תס"ט נדפס עוד הס' ההוא כאמשטרדם, ועתה בשבוע שעבר מצאתי כי המחבר עצמו הדפיס ספרו שנית עם קצת הוספות, בעיר שאלוניקי, וקרא לו קהלת יעקב, ומדפיסי אמשטרדם וגם חכמי אישכנז אשר בימינו, לא ידעו מאומה מדפוס שאלוניקי ואני מצאתי הדפיס ההוא — בעיר

וינציאה, אלא שהוא בלוי מאד, ושער הספר מפלגא ולעילא נקרע ואבד, ומי יתן ותמצא הרפוס ההוא בשאלוניקי, ותעתיק לי החצי העליון משאר הספר. בני אוהב גר הוא עתה בעיר פרישו, כי אחר פורים נסע מכאן ועבר דרך ווין, פראג, דרעזדעק, לייפציג, פראנקפורט, מיין, וקודם פסח היה בפרישו. צרכי נסיעתו וכל היצאותיו מיום נסעו עד היום וגם מכאן ואילך, הכל בנדבת הגביר היקר במ"ר גבריאל טריאסטי הראשון לכל מעלות טובות בק"ק זה. והנני מודה לך על אשר השתדלת בעבורו (וכבר כתבתי לו זה). אך אין ספק כי לא ימיר פרישו בקורפו. אחרי היותו בפרישו הרפוס ספר כלשון צרפתי על תולדות ר' חסדאי שהיה בימי מנחם ודונש, גם הזיה איר על קצת מצבות עתיקות שנמצאו בפרישו, ותמיד הוא מחפש ומבאר מטמוני מסתרים הנוגעים לתורתנו ולקורות אבותינו, המקום יהיה בעזרו.

אתה עתה כרוך ה', יחדש ה' עליך שנה טובה ומתוקה, כחפצך וכחפץ הכו"ח פה פארובה היום סוף שנת בריית, ידירך שד"ל.

Nr. DVIII.

An Herrn Jehudà Nechamà in Salonichi.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 841.

Vol. X. Nr. 26.

13. 9. 1852.

כ"ט אלול התרי"ב.

ברוך אתה לר' ידידי החכם היקר כש"ת יהודה נחמה הי"ו.

מכתבך הנעים מיום כ"ד לירח זיו הגיעני בהייתי נבחר ונאנח על מחלת בני כרוך איוב ע"ה, אשר נקטף באבן בסוף סיון, והוא בן שבע שנים. אחרי עשרים יום לפטירתו אשתי המדוכאה הפילה, ואחר ד' ימים חלה בני יוסף בן ג' שנים וחצי, ויהי הליו חזק מאד, ומי יוכל לשער צער אשתי החולה יגיעה ועמלה, וצערי ועמלי, כל היום וכל הלילה לעזור את דוילד, עם הדאגה שיהיה כל יגיענו לריק, באמת כנ"ב שנים שעברו עלי לא מצאתי ימים רעים בימי הקיץ הזה. ורק עתה בני יוסף הולך וחזק, גם כי עדיין איננו עומד על רגליו בלא סמיכה. והי רצן שתכלה שנה וקללותיה, ותחל שנה וברכותיה.

צרותי ודאגותי היו סבה לשתיקתי עמך ועם ידידים אחרים רבים. והנני מודה לך במאד מאד על רוח נדיבתך להעתיק בשבילי ס' ר' חסדאי ועל נתיבות עולם אשר החילות לשלוח לי, וכששמח אקבל שאריתו, גם כי אינני מופנה לשאובל להשיב עליו מענה, ועדיין אפילו קריאתו לא השלמתי.

יפה העירות נגד החכם יי"ר כי בתרגום שני בפסוק ויהי אומן חסרה מלת דאבוי הכתובה בפסוק ובהגיע תר אסתר.

ואני מוסף כי אולי אין כאן חסרון תבה, רק חסרון אות אחת, וצ"ל בת אחבוי דמרדכי.

דע ידידי כי מצאתי בכ"י פרקי היכלות, ל' פרקים, משונה מאד ממה שנדפס בארזי לבנון. אמור נא לי אם ראית או שמעת דבר על זה.
ואתה ידידי ואהוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ומר אביך הנכבד שלום, ומר חותנך הקצין המפורא אשר שמו הטוב הולך למרחקי ארץ, שלום, והי יכתוב אותך ואתם בס' חיים טובים דשנים ודעננים, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום סוף תר"ב, וערב ר"ה תר"ג, וידרך ישד"ל.

Nr. DIX.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 842.

Vol. X. Nr. 27.

21. 9. 1852.

ח' תשרי התר"ג.

לידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר נ"י ברכה ושלום עד העולם.

קבלתי ביום הולדתי את מכתבך הנעים אשר כבדתני בו, ואיך צריך שאמר לך מה מאד שמח לבי ויגל כבודי בקריאתו. המקום יניח דעתך כשם שרנחת את דעתי, וישכין באהלך ששון ושמחה, כאשר השיב באהלי בהחיותו מחליו את בני יוסף ההולך וחזק מדי יום ביומו.
וערתה הנני ממחר לבשרך מציאה גדולה אשר הביא אלוה לידי זה עשרה ימים, והוא הלכות היכלות, שלשים פרקים, בס' כ"י הכולל ס' שערי צדק ומערכת האלהות ושאר ספרי קבלת יודעים ובלתי יודעים.

היכלות אלו אינם הנדפסים בס' ארזי לבנון, ואין בזה כלום ממה שיש בזה, רק הסיום מן הנדפס נמצא בתוך הכ"י. היכלות כ"י הם י"ג דפים, או כ"ו עמודים, בכל עמוד ל"ד שיטין, ובכל שיטה קרוב לחמשים אותיות, ואח"כ עוד דף אחד כולל תפלה, נראה שהיא שייכה להיכלות שלפניה.

מה שהביא בעל הערוך, ערך אבני שיש (חמחובר בטעות לערך אבן המנוגעת) מהיכלות רבתי, כך הוא בכ"י שלי: מפני ששומרי פתח היכל השישי (לא היכל שיש) מטילין ומשליכין עליו אלף אלפים גלי מים ואין שם אפילו טיפה אחת, ואם אמר מים הללו מה טיבן, מיד רצין אחריו כסקילה ואומרין לו ריקה שטא מזרעו של מנשקי עגל הוא ואינו ראוי לראות במלך וכסאו, לא אז משם עד שטמילין עליו אלף אלפים מגזי ברזל — נראה מזה כי זה שבידי הוא היכלות רבתי, אלא שאיננו שלם כמו שהיה ביד ר' נתן, אבל הלשון המובא בתשובת רב דהאי (עין יעקב פרק אין דורשין) בשם היכלות זוטרתי, איננו בכ"י שלי.

כפי' המחזור הנקרא הדרת קדש מצאתי כי פיוט האדרת והאמונה לחי העולמים נמצא בס' המרכבה. ובפי' המחזור כ"י על קלף משנת 1801 שבידי מצאתי (דף קל"ח): האדרת, שיר של מלאכי השרת שאמרו והורידו ר' ישמעאל בן אלישע. הפיוט הזה נמצא בהיכלות שבידי.

בסדר משמרת החדש (לתענית ערב ר"ח), ובתקין שובבים הנוהג כגלילות איטליאה נמצא: כת יש למעלה נקראים ממטלי גזרה מפירי שבועה וכו' כשהם רואים שהוא בכעס על בניו וכו' הטר הטר יוצר בראשית מחול מחול אביר יעקב וכו' מלך אדיד מלך ברוך וכו' למה לך איכה עם זרע אנרחם וכו' מיד יוצאת קרנות הוד וכו' — כל זה או רובו נמצא בהיכלות שלי. וקצת מזה נמצא גם בסוף המחזורים כמנהג בני רומה ביהי רצון לתענית צבור (שעיקרו הוא מרבינו סעדיה גאון, ובתוכו גוספות רבות) הנמצא גם בדפוס בולוניה עם קמחא דאבישונא וגם במחזור כ"י שבידי הנכתב סביב לשנת ק'.
בס' יוחסין (קראקא דף כ) כתוב כי ר' ישמעאל בן אלישע קבל סודות הקבלה מר' נחוניא בן הקנה — זה נלמד מהיכלות שלי.

שם דף ל"א ע"ב, ואמרו במדרש כששרף לופניוס קיסר לר' חנניה בן תרדיון וכו' כל המעשה נמצא בהיכלות שלי. ובששלת הקבלה (ויניציאה דף כ"ט) "בדור הזה היה ר' חנינא בן תרדיון, וראיתי בס' היכלות שהיה קיסר ו' חדשים והרג וכו'" גם זה בהיכלות שלי. גם מה שהביא הרמב"ן בשער הגמול (צ"ח א') ואמרו בפרק היכלות דר' ישמעאל שנשבע הקב"ה על אותו רשע לופניוס קיסר וכו' נמצא בכ"י שלי.

בשרשי השמות כ"י להרמ"ז מצאתי "אזובנה... ונקרא חותם גדול בס' היכלות" וזה נמצא בס' שלי.

מה שטובא בס' רזיאל ט"ו ב' בשם ס' היכלות, נמצא בס' שלי.
מה שטובא באבודרהם (ויניציאה דף ס"ד ע"ג) בשם פרקי היכלות (משרתין יכתירו כתרם וכו') נמצא בס' שלי.

מה שכתוב בציוני (י"ג ב) כדאמרו רוצה אדם, יודע ומכיר בו, נואף אדם יודע ומכיר בו, נמצא בס' שלי, אבל מה שכתוב שם אח"כ בשם ס' היכלות, איננו בכ"י שלי. גם מה שטובא במגורת המאור (פרק צ"ג) על מספר תיבות ברוך שאמר, איננו בכ"י שלי.

בס' היכלות זה שבידי ר' נחוניא קורא לר' ישמעאל בן גאים (אולי להיותו כהן), ומכאן נראה שלמד מי שעשה מדרש רות המכונה מדרש הנעלם ונדרס עם תקוני זרר חדש (ורוא כתוב ג"כ בקובץ הנ"ל אשר בו ס' היכלות), שכתב (ויניציאה דף ל"ז ע"ד והובא ג"כ בריקנאט דף כ"ג) דאמר ר' נחוניא סח לי בן גאים כשעליתי לרקיע — (ואתה לך כתוב בפנקסך בן גאים, ומהר והוצא לאור קונטרס שני).

ענין זר מאד מצאתי בס' היכלות זה, והוא מלת שמוי, שמויניו, הכתובה בה וכה במקום אלקי, אלהינו.

ס' היכלות זה הוא כעני מציה יקרה ורבת הערך מאד, וברוך המקום שהביאו לידו, כאלו כך נגזר עלי, שאחרי ששכתי נפשי בכפי והוצאתי ויכוחי על הקבלה

אזכה לגמור את המצוה, ואסתום פיות מסמינינו ומקמרונינו, האומרים אף אם היו אתנו הספרים היכולים סתרי תורה שכתבו רז"ל, היינו רואים כי סודות הקבלה ידועים היו לקדמונינו, ומחס, באו לירינו — ועתה אם יזכני ה' להוציא לאור ס' היכלות זה, יודע בכירור כי סודות קדמונינו ז"ל אינם סודות הקבלה, כי בכל ס' היכלות זה אין זכר ורמז לספירות ולשאר עניני הקבלה, רק קצת מן השמית הכתובים כאן לקחום להם המקובלים.

והנה ס' היכלות כמעט אבד מן העולם, יען מצד אחד המתפלספים מאסו בו לרוב ההגשמות אשר בו, והמקובלים מצאוהו גם הם רחוק מרוביהם. ולא אאריך, כי מאד נכספתי למחר להודיעך (כמרים כל יציר) המציאה היקרה הזאת, ולקבל מפ"ך הערות ולמודים על אודותיה. ופעם אחרת אדבר אתך על שאר ספרי קבלה הנכללים בקובץ היקר הזה, אשר לא ידעתי למי הם. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגנו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום ח' תשרי מקבץ נדרחי "ש"ר א"ל לפ"ק. ידיך שד"ל.

Nr. DX.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 844.

Vol. X. Nr. 29.

27. 9. 1852.

י"ד תשרי התרי"ג.

ידידי היקר שלום.

באתי היום להודיעך כי הסליחות אשר במחזור סאלוניקי הן הן אשר בדפוס אויגשפורג עד סימן קפ"א.

והן הן כל אשר בדפוס איטליאה הקדמונים. וכדקתי ומצאתי כי דפוס סאלוניקי איננו לקוח מדפוס איטליאה הראשון (כלי נקודות), כי בסאלוניקי הושטמו כה וכך קצת תבות אשר לא הושטמו בדפוס ראשון, אבל נשטמו בדפוסים שאחריו, ועוד בדפוס ראשון כתוב אל הר המור גבעת הורויה, ובסאלוניקי גבעת מירור, כמו בשאר דפוסים. גם אין דפוס סאלוניקי לקוח מדפוס אויגשפורג, כי בסליחת אני עבדך בן אמתך (ערב ר"ה) כתוב בסאלוניקי אבלתך כמה שני חזקה ויש חזקה לנגקים, ובדפוס אויגשפורג חסרו ב' תבות "שני חזקה". גם אין דפוס סאלוניקי לקוח מן הדפוס שקראתי דפוס איטליאה, כי בסליחת אל ימעט לפניך את כל התלאה (סימן ל"ד) באיטליאה (כמו באויגשפורג) יש מקום פנוי כמו שיטה אחת בלבד, אבל בסאלוניקי (כמו בדפוס ראשון ובדפוס ברק) יש כאן ד' שיטות מלאות כתב. יוצא לנו מזה כי הסליחות הנדפסות במחזור סאלוניקי לקוחות מדפוס ברק, או מדפוס אחר בלתי ידוע לי.

עוד אודיעך כי בכל הדפוסים הנזכרים עד כאן באגרת הזאת יש ביום חמישי בין ר"ה ויוה"כ סליחה, תחלתה תאות נפש ולב גענוע וערג, וג"ל כי נרשם בסופה יהודה בן יוסף, ולא אדע מי הוא. ודע כי בכל הדפוסים הקדמונים וגם ברפוס ש"ח, כתוב: דברי ריצוי לקבל דורון השחרונך, ובמלת השחרונך נרשמה הה"א של יהודה, ובדפוסים האחרונים כתוב שְׁחַרְנוּךָ, ונשאר יהודה חסר בסופו, ואמנם המניהים לא הכינו כי הפייטן לא אמר השחרונך ברי"ש, אלא השחרונך בדל"ת, ענין שחר (יגיד עליו רעו, דורון הכתוב בצדו), ואמרו בלכם: השחרונך אינו אלא מענין שְׁחַר, לפיכך כתבו שחרונך, ועל ידי זה נשחת שם המחבר — ואמנם יהודה בן יוסף זה אין ספק שאיננו יהודה ברבי יוסף — סגלמאסי (מעיר Segelmessa באפריקא) אשר יש לי ממנו סליחה בכ"י והראו, והיא במשקל, תחלתה:

מה אעשה לצידתי יום אסע לאדמתי

ובכ"ח רביעי עמוד ל"ג כתבתי בטעות יהודה ברבי יוסף סג"ל, וכבר תקנתי טעותי בל"ט בלאטמט 1848 עמוד 617.

ועתה אדברה נא דבר על ר' מרדכי הארוך, ואעתיק לפניך מה שרשמתי עליו בקונטרס לוח הפייטנים והפיוטים שלי:

מרדכי הארוך. I. מפלטי אלי צורי סתרי ומגני (שחרית יוה"כ, ורומניא דף שמי"ח, ואילת השחר, ומעירי שחר, ולועז כ"י מצוייר דף רי"ז, וקראים ח"ג דף קל"ג).

2. מלכי מקדם פועל ישועות (פיהם מוסף יוה"כ, רומניא דף שמי"ח, וקראים ח"ג דף ק). הבית: היום יחשב דם הרוגי, שנרשם בו ברבי יעקב, הוא נוסף, ואיננו ברומניא ובקראים, אבל הוא נמצא גם בסליחה כ"י שלי טימן קמ"ה.

3. אהובה אשר ארשה ככת מלך יעודה (לועז כ"י גדול דף ס"ו, ומעירי שחר) מרדכי הצעיר ארוך.

4. מעונה אלהי קדם (אילת השחר, מעירי שחר, רומניא דף שמי"ח) מרדכי הארוך.

5. לילה ממעון קדשך (רומניא דף ישל"ד).

6. אהלל לנזמה בראשון שמים כיריעה (רומניא דף תל"ז) אני מרדכי הארוך.

7. מבית צבי ארמונה (שפתי רננות דף מ"ה, ולועז כ"י גדול דף קי"ק, ומעירי שחר, ורומניא כ"י דף קס"ו) מרדכי, וברומניא כ"י כתוב בראשו: לרבנא מרדכי הארוך.

מרדכי בר שבת. 1. משאת כפי מנחת ערב (מנחת יוה"כ, ורומניא דף שפ"ה).

2. מקוצר רוח ומעבודה קשה וכבדה (אילת השחר, מעירי שחר, לועז כ"י גדול דף מ"ט, ולועז כ"י חרובן מקדשי (לועז כ"י גדול דף ס"ח, ואילת

השחר ומעירי שחר) מרדכי בר שבת... ובקונטרס אשר יחדתי לפייטני מנהג רומניא כתבתי:

מרדכי בר שבת. 1. אלהי אם מעלתי מעל (דף רל"ט).

2. משאת כפי מנחת ערב (שפ"ה).

3. מקוה ישראל ה' (רומניא כ"י דף קס ד) מרדכי האריך בן שנתו חזק.

מכל זה נ"ל כי ר' מרדכי הארוך ור' מרדכי בר שנתו אחד הם ונ"ל כי גם בסוף מאנה הנחם נפשי אחר שנתו גרשם הארוך, אלא שקצת מראשי הכתים נשתבשו.

רומניא כ"י שהזכרתי כאן הוא 224 דפים אקמאף, וכילל י"ז בתמוז ותשעה באב, ושתי בקשות רס"ג שהדפסתי בליט' בלאטמ. וכתר מלכות, ואח"כ: תפלה מהוללה לר' יהודה הלוי זצוק"ל: אברך את ה' אשר יעצני (תחלתה נדפסת בסוף ס' לשון הזהב ומיוחסת לרמב"ע, והוא בס' שבט מוסר פרק כ טו, בלי שם המחבר, אבל היא מיוחסת לר"י הלוי כמנזן אבות להרשב"ץ דף פ"ד ובכ"י דע ראססי 997, ובכ"י אחר שבידו), עוד בקשה ארוכה לר' מנחם בר אליהו, קרא את שמה מלביאל, עוד בקשה ארוכה לר' שלמה שרביט הזהב, ואח"כ אזכרה שיר ממשוררי מקדש הקדש (שמואל) ואח"כ אעירה שחר על דברתך (אברהם), ומכאן ואילך סליחות ורחמינו, וחסר דף או דפים, ודף 147 מתחיל: דעני לאיילתא בעידן מולדיהון ענינן וכו', והמנא ענינן וכו', הקול קול יעקב, קול יעקב קורא מתהום וכו', מכניס רחמים הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים, מכניס דמעה וכו', מהי ומסי וכו', מה נפתח ונימא וכו', הלא אמרית לך כנשתא ד'ישראל וכו', תורתא דמרכיבא וכו', הלא על כי אין אלהי בקרבי וכו', מארן דבשמיא וכו', מתרצה ברחמים וכו', שומר ישראל וכו', יענך ה' ביום צרה וכו', יהי ה' אלהינו עמנו וכו', יהו רצון ברחמים מלפניך ה' או"א שיכבשו רחמיך את כעסך וכו', ואח"כ: תם סדר פסוקי דרחמי, ואח"כ: סדר יום ראשון: פתיחה: עת יערי רחמים לך נפתחו (עבאם יה...), ואח"כ: סליחה לאבן עזרא זלה"ה: אזכיר קצת נוראות, אחרת לשלמה הקטן זלה"ה: אלהים אלי אשרך אעמוד בסיד גדולתך (אני שלמה הקטן ברבי יהודה), סליחה שלישית דיליה: אריב עם העיוני (אברהם עזרה), תחנון: להודות כאתי על חט סתריי (משה), מי האיש החפץ חיים: חיים קבצנו מגלותנו (קרש"ת שמואל ברבי נתן), חטאנו צורני: אלהי קדם מעונה, פנה לקול תחנון (אביהו בן אליעזר חזק לעד אמן סלה), יום שני, פתיחה: בלבי ורעיוני (יהודה), סליחה: ה' שם איום ונורא (שלמה הקטן), סליחה: מעון אדיר מאז ראשון (אני שלמה הקטן בר יהודה), סליחה אחרת: תתברך אלהי האלהים ואדוני האדונים, תשתבח כפי עליונים ותחתונים, אין כמותך שיוכן מעונים, ברוך שוכן אמונים (א"כ), תחנון לרבנא משה: משכנותיך לבן (משה), מי האיש החפץ חיים: חיים שאלתי בשאלתי (שמואל ברבי נתן הפרנס חזק נצה סלה), חטאנו צורנו: אכין קרב וסיעפיים (אברהם ברבי יצחק), יום שלישית: פתיחה: ישרים יחודתי (שמריהו חזק), סליחה לרבנא מרדכי הארוך: מקוה ישראל ה', סליחה שנית: ה' מלבי מחסי וקרובי (מרדכי בר יונתן חזק), סליחה אחרת להרב ר' משה בר' חייה ז"ל: מטבחי וגוהי כשיחי (משה ברבי חייה חזק), תחנון לרבנא מרדכי הארוך ז"ל: מכית צבי ארמונה, סליחה: אלהים אמצו פלאיך (אברהם בר יצחק החזן חזק) (והוא גם בקראים ח"ג 129) [ר' יעקב רייפמאן שלח לרמשי"ג נייחות נפשא שמצא בס' כ"י, שחכרה הרמב"ן על מיתת ר' אברהם בר יצחק חזן (והיא

נמצאת גם בארחות חיים ח"ב כ"י שבדי' ומיוחסת להרמב"ן, רק לא נזכר על מי נעשתה). נראה מזה כי ר' אברהם חזן ירונדי בעל אחות קטנה היה בן יצחק]. תחנון: בלילי על משכבי עצות בנפשי שמת' (משה), מי האיש החפץ חיים, לרבנא שמואל ברבי נתן זלחה: חיים אבקשה (א"ב שמואל ברבי נתן חזק), חמאנו צורנו: אשא אישון, אישון ברגשון, ברגשון ולחשון, למרום מראשון וכו'. יום רביעי חסה גם תחלת יום המישי, והנשאר מתחיל: דובר צדק נורא עלילות (ד. ד. בר אלעזר בקודה חזק), מי כמוך מושל בגבהי מעוני (משה ברבי יעקב נ' עזרה), סליחה לר' מנחם: אתפלל אִתְּלָה אפגיע אתחנן (א"ב מנחם חזק), תחנון לר' יהודה הלוי ז"ל: יעירוני רעיוני וסוד לבי ומשאלו, סליחה: מחסי לשחר פנד קמתי (משה), תחנון: לפני המלך אשפוך עתירתי (משה), מי האיש החפץ חיים: חיים מול אל ישראל הונו (משה ברבי אברהם), חמאנו לרבנא אליה ב"ר אברהם זלחה מקסטוריא: אשא עיני ולבי ברעיון (אני אליה ברבי). יום הששי פתיחה לגור אריה יהודה בן כבוד רב דוד ר"ת: בחן לבי והגיון (יהודה), סליחה להרב רבנא דיד מקסטוריא זלחה (זה מעות): אדרשה אלהי וטובו (אביהו בן אליעזר חזק ואמץ לעד אמן), סליחה דליה: אתיו שובו בפחד ומורך (אביהו בן אליעזר חי ונושע אמן), סליחה: הי אמר לשכון בתשואות (אחיה בן אליעזר חי ונושע), וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת: דברתי אני עם לבי והנני, אומר אני, מעשי למלך (דוד בן אליעזר חזק ואמץ לעד אמן סלה), תחנה לדוד: דרשי גות ביתי פני המלך (דוד חזק), חיים דרשתיך מצרה אדיר שמך (דוד בן אליעזר חזק ואמץ לעד אמן סלה), לדוד (זה מעות): אתיו עם אל קרויים (אבחיה sic) בן אליעזר חי ונושע). (ואולי הרב דוד חלה חולי כבד ושנו את שמו, ואחרי רפואתו היה חותם חי ונושע). יום שביעי: פתיחה: יה חון עמך קוראי כשמך (יהודה), סליחה: הודו אדיר נורא ונפלא ברוב תעצומו (אברהם ברבי יצחק החזן חזק בתורה ובחקות), סליחה: אל תרחיק ממני אלהי תנחומיך (א"ב), ברוך אלהים הנותן עוז לאין אונים והפליא (א"ב משה), שני חי ומאוי לריק ספו בחוכותי (שלמה), סליחה: קדוש מסתתר במשכן רומו (משה ברבי חייא חזק לעד), תחנה למשה: מדמי הלכות (משה), תפלה לדוד: אלהי כליותי וסעיפיהם (א"ב אני דוד בן אליעזר חזק), תחנון: לפני המלך אשפוך עתירתי (משה), חיים: חיים שאלתי בשאלתי (שמואל ברבי נתן הפרנס חזק נצח סלה), חמאנו צורנו: מחמאתי אדאג תמיד (משה), יום שמיני: פתיחה לה' כ"ר מנחם כ"ר אליה מקסטוריא זלחה: מה יקרו ריעים בקום אשמורת (מנחם בן כ"ר אליה מקסטוריא זלחה), סליחה: אתיו אמנים בפחד (א"ב יהודה), סליחה: חסדך אלהים זכור תזכור (אני מרדכי בר יונתן אמן סלה) (הטור הקודם לאלוף של אמן הוא זכרה לי אלהי לטובה וחוסה עלי כרוב חסדך — וכזה יובן מעם אמן סלה בלי קדימת חזק), סליחה: אקרא לך בצור לי (א"ב, והסיום כך הוא:

שחרנו שקוד דלתי פתחך

תחן שיחנו יערב נכחך

תנקנו וצדקנו כמשפטי נכוחך

דרום ולחום לוחמינו כרוב כחך:

סער חמתך שִׁפָּךְ מעלינו
יושר אבות שור ואל תגעילנו
חובינו לקול זעק פלולנו
קבל שועתנו ושמע תפלתנו :

ונ"ל שם המחבר תודרום או תודרוסי, תחנון ותוכחה לר' שבתי זלה"ה :
אנוש רמה בחיך (אני שבתי חזק), סליחה : אפסו אישים וכטלו קרבנות (א"ב),
תחנון דר' משה קלקי : עורי אומתי לראש אשמורת (משה), וזאת ליהודה ויאמר,
מי האיש החפץ חיים : חיים יוצרי וגוהי מכמן (יהודה חזק), חטאנו צורנו, לעשרה
הרוגים : אלה אזכרה (א"ב יהודה חזק). יום תשיעי : פתיחה : ברכי נפשי את ה'
וגו, גדלו זכרי תמיד וערכי (גור אריה), סליחה : אלהים אתה צורי ועורי ביום צרה
(משה), סליחה : שפתי אפתח וכליותי אישונן (משה), סליחה : יודו אליך מיהלך
(משה), תחנון : שחר קמתי להודות (שלמה הקטן חזק), סליחה : ה' אצירני
להסתופף בבית משכנותיך (אני משה ברכי יעקב), תחנון : יצרי ראשית צירי
(יהודה), חטאנו צורנו, לעשרה הרוגים : אברה התקוה והתוחלת (א"ב אני אנטולי
ברכי יוסף עליו השלום חזק ואמץ עשרה הם השלישים נגרישת'נא), יום עשירי :
פתיחה לר' יהודה הלוי : יום אפתחה דלת למשמרתך (יהודה ואין ספק שאיננו ר"י
הלוי), מה לקוני מכרני הפילני ונפילתי (קריש"ת משה כהן חזק, ובמקום מה לרודי
ידידי צ"ל מה להודי ידידי), סליחה : אנשי אמונה אברו, (א"ב), סליחה : איך חסדיך
הראשונים אשר חמלת (א"ב שמואל בר חיה), לתתן משפחת התחני ותוכחה להחכי'
כ"ר מנחם בכ"ר אליה מקשטוריא זלה"ה : מעון אהיה אשר אהיה (מנחם בן כ"ר
אליה מקשטוריא זלה"ה), סליחה : לעקרה ארון לאב המון ברוב גדלו (א"ב),
תחנון : בזכרי על משכבי (בלעם חזק), חטאנו צורנו, לעשרה הרוגים : אזכרה
אלהים ואהמיה (אני משה ברבי היה חזק ואמץ). נשלמו הסליחות והתחנונים של
עשרת ימי החמים. אלה התחנונים שמתים הנה בסוף להיותם מצוים למצטרך לומר
יותר מהכתובים בתוך הסדר. תחנון לר' אברהם בן עזרא זלה"ה : אלהי קדם מעונה
(אברהם) אחר : מקושרת מור ולבונה (מנחם, בארבעה בתים, ואח"כ יהודה בבית
אחד), תחנון לר' ישעיהו ז"ל : יום אחשבה דעת מציא אותך (ישעיהו חזק), פתיחה
ותחנון לשרביש הזחב : שפל וגווע אני דל אביון (שרביש הזחב), תחנון לר' שבתי
תנצב"ה : שולחה ממעונה (שבתי). תמו ונשלמו וסוימו ונחתמו וסליקו וחסילו
סליק.

ידידי חזק, לא אדע אם שלחתי אליך מעולם רשימת הסליחות להדש אלול
אשר בכ"י והראן, ואם תחפוץ בה, הרחב פיך ואמלאהו. וכן הודיעני אם תחפוץ
רשימת התחנונים אשר ברומניא בדפוס.

ודע כי עד היום נמצא בקוסמנטינופולי קהל נקרא רומאניה, ויש להם
מחזור רומניא דפוס בומברג (כאותו שבידי, והוא אחוזת הגביר גבריאל טריאסטי
ה"ו), כך כתב לי ידידי ר' יהודה נחמה איש סאלוניקי, חכם ונכון אוהב התורה
והחקירה.

הר"מ לונזאנו (שתי ידות דף קל"ז ע"ב) הזכיר בין הפייטנים את בעל
המאור ואביו ואחיו — אחיו לא ידעתי מי הוא.

ופעם אחרת אדבר על מציאה יקרה שמצאתי וקניתי, והוא היכלות, לי
פרקים, משונה מכל וכל מהנדפס בארזי לבנון, וכולל רוב מה שהקדמונים מביאים
בשם פרקי היכלות, גם האדרת והאמונה לחי עולמים יש בו.
בני יוסף נרפא והלך לביה"כ. ישתבח המוחץ ורופא.
אתה עתה ברוך ה', שמח בחגנו כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכר ערב
סכורת שנת מקבץ נדח"י ישראל, לידרך שד"ל.

Nr. DXI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 846.

Vol. X. Nr. 31.

26. 10. 1852.

י"ג חשוון התרי"ג.

לידידי החכם המופלא מהריט"ץ שלום.

בשמחת לבב קבלתי מכתבך ובטרם אשיבך עליו, אץ לי להגיד לך מציאה
יקרה.

מחזור אשכנזי לא נדפס תחלה באשכנז, אבל באיטליאה, על ידי שונציץ,
אולי כפיסארו, בין שנת ר"ע לר"ף.

דע כי הקרה דו' אלהי לפני דפוס הרבה ממחזור דפוס ישן, המשונה מכל
שאר המחזורים הקדמונים כמה שהדפוס רשומים למעלה במספרים ערביים (eifre
arabiche). קצת מן המחזור הזה קנה שמיינשניידער ביינציאה והביאו עמו ואולי
ראית אותו, והוא לא הכיר מעלתו, כי הוא בלא ספק קודם בזמן לכל דפוס
מחזור אשכנזי, ועדיין לא נודעה מציאותו בעולם.

הדפוס הזה לא נרשם בו השנה והמקום, כי סיפו הוא רשות לחתן כראשית
ומסיים בסוף ע"א המתוקנים והמהוגנים, ועמוד ב' כלו ה'לק.

המחזור כלו (כלומר התפלות והפיוטים) הוא בכתב מרובע אשכנזי, וברפה
על בני"ד כפ"ת, אבל הפרשיות וההפטרות וההללות כלם בכתב מרובע
איטלקי, בלא רפה על בני"ד כפ"ת, והוא ממש אותיות דפוס נרשם שונציץ ננביאים
עם רד"ק ועם אנרבנאל. גם הציורים בהתחלות (כגון מ"ך אמון מאמר, איתן הכיר
אמונתך, אב ידעך מנועה, אוחזי בידם ארבעה מינים, אכתיר יך תהלה,
אאמיץ לגורא ואיום, אום כאישון ננצרת, אף כרי אותת) דומה ממש לציורי
ההתחלות בדפוס שונציץ הג"ל.

והנה המחזור הזה הוא אח לסליחה בלי שנה ומקום שקראתי בשם איטליאה,
אשר הזכיר ראססי (Annal. saec. 16. p. 1—44), כי גם בה Ornatus est
Soncinatum, וגם בה הסליחות בכתבה אשכנזית והפרשה וההפטרות בכתבה
איטלקית.

והנה כשם שסליחות אויגשפורג שנת רצ"ו נעתקו מהסליחות הנדפסות בארץ לועז, כן גיל ודאי כי המחזור הנדפס באויגשפורג בשנה הנ"ל נעתק מהמחזור הזה של שונצין. בא וראה כחזרת נעילה: ותכירוהו לעמוד לפניך, למה תמותן בית ישראל, הקפץ אחפוץ, השיבו וחיו, ארבע המעיות האלה נמצאות בשני הדפוסים בשוה. אבל בנעילה בלחש כתוב בדפוס שונצין ותכירוהו, למה תמותו, והשיבו, אבל באויגשפורג השמיטו מכל וכל הנעילה בלחש. והנה אע"פ שאין ספק כי דפוס אויגשפורג נעתק מדפוס זה של שונצין, אין לתמוה אם ימצאו כה וכה שנויים קלים בין זה לזה, אם בכונה, כגון שונצין מחל וסלה לכל עונותינו, אויגשפורג סלה ומחל, ואם שלא בכונה, כגון שונצין נאם ה' אלהים, אויגשפורג נאם אלהים.

רק בענין אחד משונה דפוס אויגשפורג מדפוס שונצין, והוא כי דפוס שונצין כולל גם הסליחות, ודפוס אויגשפורג אין בו סליחות, כי נדפסו לבדן, ושונצין הדפיס הסליחות לבדן וגם המחזור עם הסליחות.

ויש לשאול מי קדם? והנה מצאתי בגדול עוני (סוף מוסף) חרפתנו זכור שאתנו בחינקו גמולימו, כן הוא במחזור, אבל בסליחה נדפס כמעט בקיטמו (והמעוה הזאת נמצאת גם באויגשפורג), נראה כי הסליחה קדמה למחזור. וכן באלהים אל דמי לדמי (סימן קמ"ה) אחר מלות "ולא יזכר שם ישראל המועל" יש בסליחות מקום פנוי יותר מחצי שיטה, כדי להחזיק מלות "ולכת אחרי התוהו מותעב ומוגעל" אבל במחזור המקום הפנוי קטן מאד: נראה מזה כי הסליחה נעתקה מתוך סליחה אחרת שלא היתה חסרה כלום (כמו שהוא הדפוס שקראתי ראשון), אבל הסליחות שבמחזור נעתקו מדפוס שכבר הושטמו ממנו התכות ההן, כמו שהוא הענין בסליחות שונצין.

ודע כי דף המחזור הוא גדול מרף הסליחות. דף הסליחה כולל 28 שורות ודף המחזור 32 שורות. שורות הסליחה: סלה לנו אבינו כי ברוב אולתנו שגיגנו מחל לנו מלכנו ב, ושורת המחזור: סלה לנו אבינו כי ברוב אולתנו שגיגנו מחל לנו מלכנו כי רבו עוונינו.

בסליחה נרשם מספר הדפים למטה (כגון ד א, ד ב, ד ג) ולא למעלה, ובמחזור נרשם למטה (כגון כב א, כב ב, כב ג) ולמעלה (כגון 62, 63, 64) וגם למטה וגם למעלה חצי השני מכל באגען הוא בלי רשימת המספר.

ודע כי המספרים הערביים מתחילים מן 8, אבל קודם לכן נרשם במספרים רומיים (III, VI, VII), ונ' דפים ראשונים לא ראיתי. עוד מצאתי כי המספר העליון נמשך מתחלת המחזור לסופו, אבל התחתון נחלק לשני חלקים, עד סוף ר"ה חלק אחד, והם 71 דפים ספורים (שהם 142) והם כ"ד באגען, ודף 71 נרשם למטה כד ד, ומיזה"ב ואילך, מרף 72 ואילך מתחיל למטה מספר אחר, אלף א, אלף ב, אלף ג (את אלה לא ראיתי, אבל ראיתי) בית ב (למעלה 75) גימל (77) גימל ב (78), גימל ג (79), דלת א (80), דלת ב (81), דלת ג (82) וכו', יוד ז ג (121).

סליחות יוה"כ הנדפסות במחזור והנדפסות בסליחה, סדר אחד ונוסח אחד. אבל מלות "רעוץ תרעוץ בכלה ונחרצה אויביהם וקמיהם" אשר הושטמו כסימן

קב"ב (ה' אלהי רבת צרונני) בדפים הסליחות, לא הושמטו בדפוס המחזור ביוצר, אבל הושמטו במוסף ובמנחה. אך מלות «בני נבל ועברה, מנר מתקוממי ושלח בם חרון אף זעם וצרה» (בסליחה הנ"ל) הושמטו גם במחזור ביוצר במוסף ובמנחה. כסימן קל"ז (אני הוא המדבר) בסו: סכנוני בהיכלם להרחיץ להכלם לנשא את סבלם ילוד אשה דוה, מלות «להבלם, ילוד אשה דוה» הושמטו גם בסליחות וגם במחזור. עוד זאת מצאתי בה' אלהי רבת צרונני מלות «יפלו טמועצותיהם וממחשבותיהם והשפלתם תחזינה עינינו» נדפסו גם בסליחה וגם במחזור בתפלת יוצר וגם באויגשפורג, במוסף הושמטו כאן וכאן וגם באויגשפורג שלש תבות «הישפלתם תחזינה עינינו» ובמנחה הושמט המור כלו (יפלו וכו') בשלשת הדפוסים.

מן המחזור הזה נמצא רוב ר"ה ויה"כ וסכות (מדף 62 עד 121) ביד הגביר היקר גבריאל טריאסטי הי"ד, ומדף ד' (III) עד 53, ומטאח ואילך, ראיתי בויניציאה ביד ידידי משה סואבי (Soave), ובהיותי מתמיה עמו על חילוף הכתיבה בפרשיות ובהפטרות ובמגלות ובהלל, עלתה כלב ידי מחשבה, ואמר: האיש גרשם שהדפים הנביאים בכתיבה זו עם רד"ק ואברבנאל, אולי הדפיס תנ"ך שלם באותיות גדולות כאלה, ולהקל מעליו מורה חבור האותיות פעם שנית, לקח האותיות שהיו לפניו מחבורות בשביל התנ"ך, או כשהדפיס התנ"ך נשמה שלא להפריד האותיות מן הפרשיות וההפטרות, ושאר דברים הכאים ג"כ במחזור. והנה עקר המחזור הדפיס באותיות אשכנזיות, כי לצורך בני אשכנז נעשה, אבל התנ"ך נעשה בשביל אנשי איטליאה ואנשי המורה, ולא לאנשי אשכנז דוקא, ואם התנ"ך הזה בלתי נמצא, אין לא ראינו ראיה, ואולי ביום מחר יתגלה. והמחשבה הזאת מצאה חן בעיני מאד, אך עדיין קשה לי כי הפרשיות וההפטרות כתובות בכל טעמיהן, וההלל אין בו טעמים. היתכן שהדפיסו תנ"ך בנקודות וטעמים, ותהלים בנקודות ובלא טעמים? והלא בתנ"ך ברישא אשר בידי הטעמים נמצאים ככל ספר וספר, עוד קשה לי כי ברכת החלל היא גם היא באותיות איטלקיות, וכן יהללך ה' אלהינו, וכן הקדיש ככל מקום שדו"א הוא בכתב שלנו.

ועתה הנני לחשיב למכתבך היקר.

סליחות בלי שם המהבר כבי' והראו לא מצאתי רק אחת, תחלתה: הארץ אדניה על בלי מה הטבעת, והיא הנדפסת בשפתי רננות דף פ"ה, והיא כלא ספק ל' יצחק גיאת, ככל מרד שלפניה ולאחריה. ואיננה סליחה אבל מסתגבא למעמד ליל ארבעה ועשרים.

ואלו הן הסליחות והתחנונים במנהג רוטניא בלי שם המהבר, עם רשימת הדפים בדפוס בוטברג:

1. אדון הביטה ושמע את 'אנחותינו, הביטה וראה את 'בְּשִׁתְנוּ, (דף רל"ב) וכן כל הא"ב, והוא גם במנהג לועז, אך בחלופים ובהשמטות. אות הה"א ברומניא היא: והרוג את הורגינו.

2. הלא על כי אין אלהי בקרבי, מצאוני רעות וצרות סביבי, מי יתן ידעתי מצוא מחמד תאיבי (רל"ג), בלי שום סדר, והכל בחרוז בי.

3. אבאר שם אדיר שמותיו נוראים יסודתם, בקדושה וכטהרה זכירתם

(רמ"ה) א"ב.

4. אלך נשאתי את עיני להאירי, אני שפכתי לפניך שיה דבורי, אלהי סמר מפחדך בשרי, שמע תפלתנו כתפלת הושע בן כארי (רנ"ב) א"ב.
5. אנשי אמונה אבדו ואין איש לעמוד לפניך בעתירה (רנ"ב) א"ב.
6. ה' אמרי האזינה ושמע לקול הגיוני (רס"א) א"ב.
7. אמנם מקדם אתה גואל עוזר ומושיע ופודה (רס"ב) א"ב.
8. מלך אקרא בנניך רטוב, אערכה לפניו מלין אַהטבהו חטוב (רס"ג) א"ב.
9. אומצתי אנילתי לראשון ואחרון, בִּזְרָתִי בִּזְרָתִי חנצלת השרון (ר"ף) א"ב, וכתוב בראשו: וירוי.

10. רוח וכשר צמדו, ואת חקיו למדו, למשפטך עמדו, (ר"ף) א"ב, גם זה נקרא וירוי.

11. ארון לאב המון ברב-גדלו, בָּחֲנוּ יחידו להראות מהללו (שי"ן) א"ב.
12. יערב חין ערכנו הגיגנו אל תבזה, יום ענות את נפשי ומשמן כשרי ירזה (שנ"ד) כתוב בראשו: תחנון.

13. אמרה גולה וסורה, אשר ביד צרים עצורה (שע"ד) א"ב.
ס' ארחות חיים כ"י שבידי הוא חלק שני מס' ארחות חיים לרי אהרן הכהן מלוניל הנדפס בפירנצי שנת י"ש"ה, והוא יותר משלש מאות דפים גדולים, ולא אוכל להאריך.

היכלות שבידי נראה שהוא כ"י 317 באוצרות חיים, ואולי ג"כ 417, ואולי ג"כ 715, אך לא אוכל להאריך.
שם נרכיה היה שכיה מלבי, אבל היה רשום בלוח הפייטנים שלי, וכך היה כתוב בו:

ברכיה הלוי ברבי יצחק ירונדי (אחיו של ר' זיכיה בעל המאור, צונץ 465).
ואחר זה נרשמן שם י"א פיוטים שמצאתי לו, ומר' זרחיה רשמתי י"ד פיוטים.
בבקשה ממך באגרותי מיום מ' לעומר במקום שכתבתי (עיין ראססי על הסליחה הזאת) כתוב כך (עיין ראססי על הסליחה הזאת בדבריו על הסליחה דפוס ברק).
אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכיח פה פאדובה היום י"ג מרחשון (26. October) עת לחננה לפ"ק.
ידיך שד"ל.

Nr. DXII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 847.

Vol. X. Nr. 32.

26. 10. 1852.

י"ג חשון התרי"ב.

ידידי שלום.

המחזור עם מספר הדפים למעלה כסימנים ערביים (cifre arabiche) אשר ראינו יחד בבית הגביר היקר גבריאל מריאסמי רי"ו, ואח"כ קנית קצת דפים ממנו

מידודו סואבי (וא"כ כשבוע שעבר באו לידו דפים רבים ממנו) אתה לא הכרת מעלתו ויוקרו, והוא בלא ספק דפוס גרשם שונצין (אולי בפוזארו) בין 1510—1520, וממנו הועתק מחזור אוינשפירג 1536, כמו שמלחת אוינשפורג מהשנה ה"ל נעתקה מהסליחות "שהיו נדפסים בארץ לועז" והכונה על אותה שבידי דפוס שונצין בלי שנה ומקום.

והארכתי על זה באנרתי לצונץ, והנה המחזור עם המספרים הערביים הוא הדפוס היותר קדמון (בידועים לנו) ממחזור אשכנזי, והיה עד היום בלתי ידוע, וגם עתה לא ראיתי ממנו רק שברים (fragmenta).

והנה הדפוס היותר קדמון מהסליחות מנהג אשכנזי הוא (עד היום) הדפוס באותיות גדולות ובלי נקודות הנמצא בידי וביד יוא"ל. הדפוס השני הוא דפוס ברק שנת נז"ר (נמצא חסר ביד יוא"ל), בשתיים אלו לא הושמט שום דבר מפני היראה. הדפוס השלישי הוא דפוס גרשם שונצין בלי שנה ומקום, הנמצא בידי והוא ג"כ בפארמה (Annal. saec. 16. p. 44. 1.), וכאן הושמטו קצת לשונות מפני היראה, ובקצתם הניחו הנקודות והשמיטו האותיות (עין ראססי בדבריו על דפוס ברק). הדפוס הרביעי מהסליחות הוא (לדעת) הסליחות הנדפסות במחזור הראשון עם המספרים הערביים, וגם בו הושמטו קצת לשונות.

מי יתן ותשיג בעבורי העתקת ד' שימות ראשונות וד' שימות אחרונות מפרקי היכלות כ"י (אוצרות חיים 317 ואולי גם 417 ואולי גם 715), כי מצאתיו בכ"י שקניתי מידודי סואבי, ולא אדע אם הוא שלם.

מחזור בע"ת שקניתי, חסר דף אחד לבד.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח

בחסון,

Padova, 26. Ottobre 1852.

ידיך שד"ל.

Nr. DXIII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim bei Frankfurt a. M.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 849.

Vol. X. Nr. 33.

29. 10. 1852.

מ"ז חסון התר"ג.

ידידי יקרו שלום.

אם הדפסת ספרך לא נשלמה עדיין, הנני נותן לפניך תוספת להדפיס בשולי מכתבי, אל נא תשב את פני ריקם. אתה שלום וכל אשר לך שלום.
פאדובה י"ו מרחשון תרי"ג, ידיך שד"ל.

תוספת (1)

כבר כתבתי במשולש ובמקומות אחרים כי מה שנקוד ברוב הספרים ויאמר אליו
אברהם ויאמר הנני: (בראשית כ"ב א') הוא מעות, יען וביען ידוע ומפורסם כי הזקף
מפסיק יותר מהמפחא, ובהיות ויאמר אליו בזקף תהיה הכונה שהקב"ה אמר
לאברהם כל המלות שאחר מלת אליו, כלומר שאמר לו אברהם ויאמר הנני,
ומאחר שאין ספק כי בנות הכתוב היא לומר שהאל אמר לאברהם מלה אחת
לבר, והיא מלת אברהם, והוא מיד השיבו הנני, אין ספק כי מלת אליו צריכה
למעם מפסיק פחות מהמעם שבתבת אברהם, ואחר שאברהם היא במפחא, צריך
שיהיה ויאמר אליו בדרגא תביר כזה ויאמר אליו (א) אברהם (ב) ויאמר הנני: (ג) וכן
מצאתי בחומש כ"י על קלף שבידי כתיבת הסופר יצחק בר שמחה, שהיה (לפי מה
שהודיעני החכם המופלא דאקטר צונץ) בימי מהר"ל, וכן ראיתי בחומש כ"י על
קלף ישן נושן ביד ידידי החכם יוסף אלמנצי, וכן ראה החכם יוחן היינריך מיכעלים כתנ"ך
רמ"ו ביד ידידי המשכיל משה סואבי, וכן ראה החכם יוחן היינריך מיכעלים כתנ"ך
כ"י בעיר ערפוט. וגם היה אפשר להגיה בדרך אחר, ולתת זקף על אברהם ופשוטא על
אליו (ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני:), ויען לא מצאתי כן בשום כ"י, שמתן לבי
לדרוש ולחקור, אולי יש דבר המעכב שתהיינה התבות הללו מופסקות במעשים
האלה; ואחרי החפוש מצאתי הכלל שכתבתי למעלה "שלא יבא זקף אם אין
אחריו רק שתי תבות ושתייהן בלתי ארוכות" כלומר שנגניתן בתנועה הראשונה
או השנית ואין בהן מתג, והנה ויאמר הנני שתייהן תבות בלתי ארוכות, ולא יבא
לפניהן זקף, כמו שלא בא זקף במאמר גם אתה חלית כמונו אלינו נמשלת;
בעבור היות מלות אלינו נמשלת בלתי ארוכות, ועתה ברכני ה' ומצאתי גם דפוס
אחד המסייע לי, כי מצאתי מרגלית יקרה בכית הגביר המהולל ברוב התשכחות
כמר גבריאל פריאסטי, ה' יאריך ימיו כטוב לתועלת ולתפארת לאומתנו ולתורתנו,
והמרגלית שאמרתיו הוא מחזור אשכנזי דפוס קדמון בלתי ידוע לראססי וחבריו,
והוא בלי שנה ומקום, אבל הכתיבה כפרשיות ובהפטרות, וכן הציורים אשר בקצת
ההתחלות, הם של גרשם שונצין כנביאים שהדפוס עם רד"ק ועם אברבנאל בעיר
פוזארו בין שנת ר"ע לר"ף, והנה המחזר הזה הוא הקידם בזמן לכל דפוס מחזור
אשכנזי הידועים עד היום, ומחזור דפוס אויגשבורג שנת כ"ח ניחא ארצה (1536)
הוא נעתק מן המחזור הזה, כמו שהסליחה דפוס אויגשבורג מהשנה הנ"ל כתוב
בה בפירושו "נשלמו הסליחות כמו שהיו נדפסים בארץ לועז" והיא מועתקת אות
באית מסליחה אשר בידי, אשר גם בה פרשת ויחל והפטרות דרשו באותיות
שונצין הנ"ל. והנה במחזור שונצין זה בפרשת יום שני של ראש השנה כתיב
ויאמר אליו בדרגא תביר.

ולחיות המחזור הזה יקר המציאות מאד מאד, עדיין לא ראיתי ממנו אחד
שלם, רק זעיר שם זעיר שם, הנני נתן סימן להכירו, והוא כי מספר הדפים רשום

(1) תוספת הזאת היתה לה להדפס בחורה אמת ליצחק בן אהיה יוסף דוב; כמדעלמים
התנ"ך.

למעלה במספרים ערביים, אך לא כל הדפים מנויים, אבל בכל קונטרס (כאנען) חצי הראשון מהדפים מנוי למטה באותיות לה"ק, ולמעלה במספרים ערביים, וחצי האחר מהקונטרס לא נרשם בו המספר לא למטה ולא למעלה. ומלבד זה עוד סימן אחר למחזור, זה, והוא כי הפיוטים והסליחות כלן בכתובה אישכנזית ובסימן הרפה על אותיות בג"ד כפ"ת, אבל הפרשיות והפטרות והמגלות וההלל הן בכתובה איטלקית באותיות שונצין בנביאים הנ"ל, ובלי סימן הרפה. המחזור הזה הוא אין פלא וזהו כולל גם הסליחות והסליחה נדפסה ג"כ לבדה על נייר קטן מעט מהמחזור. הסליחה ידועה לראססי, ואין בה המספרים הערביים הנ"ל. עוד זאת אניד כי במחזור דפוס שאלונקי פסחו על שתי הסעיפים ונקדו ויאמר אליו בוקף למעלה ותביר למטה.

פאדונה י"ו מרחשון נדחי ישראל יכנס לפיק. שד"ל.

Nr. DXIV.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 850.

Vol. X. Nr. 34.

31. 10. 1852.

"ה חשון התרי"ג.

ידידי החכם המופלא שלום.

אתמול יום ש"ק ראיתי ביד ידידנו יוא"ל התנ"ך דפוס שונצין אשר החלק הראשון ממנו נשלם בשנת רע"א והאחרון בשנת זר"ע, וראיתי כי אותיותיו הן הן אותיות הנביאים עם רד"ק ועם אברבנאל, והן הן אותיות הפרשיות וההפטרות והמגלות וההלל במחזור אישכנזי אשר הזכרתי באגרותי הקודמת, וראיתי כי התהלים וההלל הם מוטעמים, ולא כמו במחזור, וראיתי כי התנ"ך כלו הוא בשני עמודים, אבל המחזור הוא בעמוד אחד, וכן הפרשיות וההפטרות וכו' הן בעמוד אחד (רק פרשת יום ב' רר"ה מצאתי בשני עמודים, ושם מצאתי ויאמר אליו אברם ויאמר הנני בדרגא תביר, וזה לבדו דפוס המסייע לי, עיין פראלענאמעני עמוד 189). עוד הראני ידידי יוא"ל כי במחזור הנ"ל וכן בסליחה מהדפוס ההוא יש עוד כתב שלישי (מלבד הכתב האשכנזי והאיטלקי שהזכרתי בקודמת) והוא כתב איטלקי קטן, ובו נדפסו חלקי תפלת שמנה עשרה המפורזים במחזור, והפסוקים שבין סליחה לחברתה, והכתב הקטן הזה יש בו כה וכה (דרך עראי ולא דרך קבע) הרפה על בג"ד כפ"ת, והכתב הזה הוא של שונצין ובו נדפס מחזור מנהג לועז בלי שנה ומקום (המאוחר למחזור רמ"ג), וקצת ממנו ראיתי ביד יוא"ל, ונזכר לראססי באננאלעס אחר 1500 עמוד 44 נומ' 2.

מכל זה יש לדון כי גרשם שונצין היו לו שלשה מיני אותיות, ורצה להשתמש בשלשתם בהדפסת מחזור אישכנזי, אבל לא לקח הפרשיות וההפטרות

כמו שהיו כתנ"ך שלו, אבל חיבר האותיות פעם אחת לצורך התנ"ך בלא פירוש, ופעם אחת לצורך הנביאים עם רד"ק, ופעם אחרת לצורך הנביאים עם דון יצחק, ופעם אחרת לצורך הסליחה, ופעם אחרת לצורך המחזור. וראססי סותר דבריו בתוך כדי דבור באמרו In pisarensibus omnibus... idem textus, seu (ib. p. 5 col. 2) eadem ejus compositio generatim retenta. Differunt tamen eae inter se in selectis locis.

ואתה ידידי היקר שלום.

בחפזון גדול. פאדובה י"ח מרחשון (31 Octob.) תרי"ג. ידידך שד"ל.

Nr. DXV. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 851.

Vol. X. Nr. 35.

9. 11. 1852.

כ"ז חשון התרי"ג.

Nr. DXVI. (2)

An Herrn M. E. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 854.

Vol. X. Nr. 36.

17. 11. 1852.

ו' כסלו התרי"ג.

Nr. DXVII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 855.

Vol. X. Nr. 38.

23. 11. 1852.

י"ב כסלו התרי"ג.

ידידי שלום.

רשימת הפייטנים קבלתי ושמחתי בה.

(1) נדפס בהמניד סנה ארבע עשרה יריעה כ"ח עמוד קס"ה.
(2) נדפס בגוכני יצחק למדכזי ווייסמאן חויה חוברת ל"ז; וויין 1873 עמוד ו'—ה'.

בקהלת דוד Octaf 810 כתוב סדר תחנון וכו' כאלול אחר מנחה, לא
סליחות לער"ה כמו שכתבת באגרתך. וכי לא ידעת כי מנהג אשכנז לומר בכל
חדש אלול קצת תחנונים אחר מנחה? בשתי תפלות מנחה אשכנז Saec. XV
אשר ביד יוא"ל ובלתי ידועות לאשר היו לפניו, נמצא אז רוב נסים, אומץ
גבורותיך, כי לו נאה, אדיר הוא יבנה ביתו.

מחזור אויגשבורג מתחיל בעמוד ב' (עמוד א' הוא פנוי) שוכן עד מרום
וקרוש שמו, עד אורות מאופל אמר ויהי (ואין בו ציורים כלל), ודף ב (כך רשום
למטה, כי למעלה אין שום מספר בכל המחזור) מתחיל כך

לחנוכה (במרוכע קמן)

אודך (במרוכע גדול)

מלת בסדרה איננה כאן לא בדף א' ולא בדף ב' — שיר היחוד יש ויש.
אני לא שאלתי את צונץ על דבר המעמים הנמצאים במחזור שונצין
בפרשיות והפטרות ומגלות ולא בהלל, אבל אחר שהגדתי לו השערת ידידי סואבי
כי המדפיס לקח הפרשיות וההפטרות כמו שהיו במקרא שהדפיס (וכמו שכתב גם
ראססי eadem compositio), אמרתי לו כי "המחשבה הזאת מצאה חן בעיני
מאד, אך עדיין קשה לי כי הפרשיות וההפטרות כתובות בכל מעמיהן, וההלל אין
בו מעמים, היתכן שהדפיסו תנ"ך בנקודות ומעמים, ותחלים בנקודות וכלא מעמים?"
ומי לא יראה כי לא שאלה שאלתי, אבל קישיא היא שהקשיתי נגד מחשבת
סואבי. ואח"כ כשראיתי תנ"ך דפוס פיזארו שהוא בשני עמודים, והפרשיות
וההפטרות במחזור הן בעמוד א', בטלתי לגמרי המחשבה הנ"ל באגרותי לצונץ
יום 31 October.

אני לא אקשה עצמי לדעת מספר דפי מחזור שונצין כל עוד שלא יבא
ידי המחזור ההוא בשלמותו, כי אינני רועה רוח ורוח קדים. הפראגמנט אשר
קנה סואבי מחדש, איננו עתה לפני, אך ראיתי כשהייתי בוויניציאה; ומה שהוא
עתה לנגד עיני הוא מה שראינו יחד בבית הגביר גבריאל טריאסטי הי"ו, והנה
אין לנגד עיני כלום מהחלק הראשון. אבל אם (כדברך) דף III הוא עדיין יוצר
לשבת חנוכה, ואם הוא באנגזן ב', וא"כ לפניו ששה דפים, זה אינו מסכים עם
דפוס אויגשבורג, כי שבת חנוכה איננו כולל באונש' רק פחות מארבעה דפים
וחצי, כי העמוד הראשון הוא פנוי, ובדף ה' באמצע ע"ב מתחיל שבת שקלים.

והא לך סיום המחזור הגדול דפוס ויניציאה, כפי אשר העתיק בשבילך
ידידנו יוא"ל, ומהעתקתו הנני מעתיק לפניך, כי הדפוס ההוא איננו בידי. ותחי
השלטתו יום ב"א ג"ד ר"ה תמוז שנת עת"ה אקבעם ופדיתים לפ"ק בסדר ויצץ
ציץ ויגמול שקדים. לעמוד ולשרת את כל הקהלות הקדושות השם ישטרם אב
ובנו יוסף ויעקב חי הכהנים המהוקקים לעבודתו יתברך.

והנה ר"ה תמוז שנת עת"ה היה ביום ב' ג', ואולי בא ג' רומז ליום ג'
שנכפל בו כי טוב.

חלק העניציקלאפערדע הכולל המאמרים על היהודים נחוץ לי מאד.

בשטחה ראיתי כי דוד קאססעל קרוב להוציא לאור סיום הכוזרי. אם הוא בעירך אמור נא לי בשמי שני דברים.

I. מאמר ב' סימן ב' (בדפוס שלו עמוד 78) מפליות לדעתי ענינו relativa כעין שם המצטרף, וכמו שמפרש והולך (עמוד 80) והמפליות כמו ברוך ומבורך וכו', וכל אלו אינם תוארים לו מצד עצמו, אך הם שמות מצטרפים, כמו אב ובן, כי הם ונשא אינו אלא בהצטרפות אל מה שלמטה ממנו, ומבורך ומהולל אין ענינם אלא שאחרים מברכים ומהללים אותו.

ובכוזרי ב"י שבידו כתוב בפעם הראשונה מפליות ובשניה צרפיות (כלומר מצטרפים). הדבר הזה כבר כתבתיו באגתיו לברעכער, הנדפסת בכוכבי יצחק חלק ה' עמוד 28.

II. מאמר ג' קרוב לסוף סימן י"א ואם יבא שָׁטָן המחשבה להראות לו העול על הארנבת, כן הוא בכ"י שטן, וכן צ"ל, לא שטן.

וכן בסוף הסימן ההוא "ואם יאישנו שָׁטָנו" המחבר קורא להרהור רע שטן, שמים אלה תגיד לדוד קאססעל ותברכהו בשמי, ואם היה מודיע לי קודם לכן כי לא עזב את מלאכתו על הכוזרי, הייתי נותן לפניו הגהות אחרות ונוסחאות כ"י ופירושים שכתבתי לי לשעבר בגליון הכוזרי שלי.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וצונץ שלום ומלאכתו שלום, ושניאור שלום.

פאדובה י"ב כסלו תרי"ג, דירך שד"ל.

Nr. DXVIII.

An Herrn Dr. Michael Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 861.

Vol. X. Nr. 37.

22. 12. 1852.

י"א מכת התרי"ג

לכבוד ידידי החכם המפואר, מוהר"ר יחיאל מיכאל זקש.

טע מעי אחילה קירות לבי הומה לי לבי בבואי לכתוב אליך ידידי היקר, כי כאבך ככאבי ידעתי, כי בקיץ שעבר יד אלוה נגעה בי, ומרוף טורף ממני ילד נעים, בן שבע שנים, ואחרי שלישה שבועות חלה בני אחר הקטן ממנו, ובא עד שערי מות. בחמשים ושתים שנים שאני מתגורר על פני תבל לא היו לי ימים רעים כימים החם, וברוך הנותן ליעף כח שהעמיד אותי ואת אשתי בחיים, ולא נתננו טרף לשני היגון. ואתה ידידי היקר, טפחת ורבית בנך בכורך חמש עשרה שנה ויותר, וראית אותו מצליח בלמודיו וישר במעלליו. ונושא חן בעיני כל רואיו; ופתאום עורנו באבו, נקטף, וכחך ראשית אונך אשר אמרת זה ינחמני,

לקח ואינגו — ואתה ראית המחלה הקשה נופלת בזמן אחד על בןך בכורך ועל יתר בניך ובנותיך, ומות אכזר בגדול החל ובקטנה כלה — היש מכאוב כמכאובך? ידידי היקר, אם אמרתי אנחמך ואשקוט המית לבך, ואמחה דמעה מעל פניך, שיא תוחלתי, כי לפני בכתבי יהמה על שבך ועל שבריו, ואך אנחמך? ומאין אביא לך צרי ורמייה, ומכתי מריה, מאנה הרפא.

לא ידידי, לא מנחם אני לך, אך חבר אני המתחבר בצרתך, ומערב דמעיו בדמעך.

אבל באתי לומד ללבך מה שאני אומר ללבי, והוא מה שאמר אריפז לאיוב, הנה יסרת רבים וגו', כושל יקטון מדיך וגו', כי עתה תבא אליך ותלא וגו'. האמינה והחכמה, החכמה והאמונה, הלא הנה המקימות כל כושל, והנותנות פינה לכל תונה. ולמה חכמתי אני אז יורתך, ולמה חכמת אתה אז יותר, ואיה אמונתנו אשר היתה תפארתנו לנכה אנשי הדור, אם בנעת בנו רוח הקדים תעקור אותנו ותהפכנו על פנינו?

יבשו ויכלמו אנשי ההבל, המתהללים כהבלים, הגבורים לראות כרעת קעים, וחכמים להיכיה זולתם, ובכזא הרעה אל פתח ביתם נשתה נבורתם היו לנשים; ואני ואתה ובן ישי (שמואל ב' י"ב כ"ב כ"ג) כאלהים נעשה חיל, בו כרכינו הכורעות תאמצנה, ולבנו הננוע פצוה וקרוע, עוד יחיה אחריו נפלו, אחרי נשבר תעלה תחיה לו. אמונתנו הבלתי נפרדת מהחכמה, והכמתנו הבלתי נפרדת מהאמונה, תתפוכנה בימינו, ותפחנה בלבותינו ההרוגים ויחיו.

ועתה חזק ידיד נפשי, חזק ויאמץ לבך; חזק לבב רעיתך היקרה, האירה פניך ליתר בניך ובנותיך; וקוח אל ה', ישביעך בהם ישובע שמחות, ונסו יגון ואנחות. אמן כן ואמר ה'.

ואתה שמה במכתבך נפש הנואב במכאובך, ומצפה להנחם בנחמתך ולשמוח בשמחתך, הכו"ח פה פאדובה בעשירי בעשתי עשר לחדש, עת לחננה לפ"ק, ידיךך שד"ל.

Nr. DXIX. ⁽¹⁾

An Herrn J. K. Kossowski in Wilna.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 857.

Vol. X. Nr. 39.

2. 12. 1852.

כ"א כסלו התרי"ג.

⁽¹⁾ נדפס בכרך המד, מחברת שמינית לביאור זקס, בכלין ההר"ד עמוד ע"ט—ס"ג, עס הערות המו"; ושם נראית כנסחה אל הכחור יוסף נח ווילקאוויז בעיר ווילנא.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 859.

Vol. X. Nr. 41.

6. 12. 1852.

כ"ה כסלו תרי"ג.

ידידי היקר שלום.

באתי להגיד לך כי ברכני ה' והביא לידי מחזור שונצין כמעט שלם, ועל ידי כן אוכל להאיר מנוכתך בענין הבאגען הראשון. דע כי אע"פ שמחזור אויגשי מתחיל מן שוכן עדה הנה מחזור שונצין מתחיל מאדון עולם, ומלת ארון מוקפת ציורים כשאר ההתחלות. והנה קודם דף III. יש ו' דפים כתובים בשני עמודים (duabus columnis), כמו דף III קודם יוצר להנוכה, אבל המספרים I, II, III, לא זכיתי לראותם, כי הרף השלישי חסר לגמרי, והראשון והשני מטולאים, ואולי אזכה להסיר השלאי ולגלות מה שתחתיו. ונהנני תמיה איך בדרך III כתבו יוצר לשכת ראשון של הנוכה, והראשון הזה אין אחריו שני, כי היוצר לשכת שני איננו, ואיננו נ"כ בדפוס אויגשי, אבל שם כתבו "להנוכה" ולא "יוצר לשכת ראשון של הנוכה" ובדפוס שאלוניקי נמצא גם היוצר לשכת שני של הנוכה, וגם מגלת אנטיוכוס, וצריך חפוש מאיזה דפוס באו אליה בדפוס שאלוניקי. ומכל מקום 71 הנכפל אינו אלא osecantia ומעות המדפיסים, ולשווא שיערת שעשו כן בכונה כנגד מה שמעו במנינם בתחלת חלק א' כי הנה עיני רואות שהקונטרס הראשון היה כולל בודאי ששה דפים והבאגען השני מתחיל במספר III בלי שום מעות.

ואין ספק כי כבר ראית בדפים שבידך כי הכתב האיטלקי הגדול איננו מיוחד לפרשיות ומגלות וקריש, כי גם קצת מן הפיוטים נדפסים באותו כתב, כגון בדרך V. I. אל נא מי יוכל לשער זכו. נראה בכיבוד שהענין היה כמו שכתבתי לצונץ ביום 31 Octob. כי גרשם שונצין היו לו שלשה מיני אותיות, ורצה להשתמש בכלם בהדפסת מ"א.

והא לך סדור תפלה בלתי ידוע, קנה אותו ידירנו יוא"ל "סדור מתפלה כמנהג ק"ק איטאליאני יצ"ו עם היוצרות והפיוטים ואלפא ביתא רבתי וברכי נפשי ותכלות כסדרן ומוספין כהלכתן נדפס פה מנוכח תחת ממשלת אדוננו הדוכס גוליילמו גונזה יר"ה בשם הסופר כמ"ר מאיר יצ"ו ב"ר אפרים זצ"ל מפדובה שנת של"א לפ"ק ל"יא לק"י 8.vo piccolo 256 fogli numerati".
ואתה שלום. פאדובה ליל כ"ה בכסלו תרי"ג.

ידיך שד"ל.

Nr. DXXI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 860.

Vol. X. Nr. 42.

6. 12. 1852.

כ"ה כסלו התרי"ג.

לידידי החכם המופלא שלום.

בא לידי ס' רקדוק תפלה (כך שם הס' בהקדמה), והיא תפלה עם פירוש לר' נפתלי הירץ טריוש, ש"ץ בפפרים נדפסת בעיר טיאנגן (sic) שנת ש"ך, והיא בקהלת דוד Quarto 1444 (עמוד 464), ושם במוסף ר"ה (על עלינו לשבח) מצאתי: „ורבינו יודא חסיד קבעה בסליחה שלו והתחיל בן אלהים בישראל ויתר שמות קדושים יסד באותה סליחה שם של כ"ב ושמות הרבה מאד ואותה סליחה קבעה לומר בק"ק רענגשפורק ביה"כ כמדומני ב' פעמים" וקודם לכן מזכיר „תפלתו של ר' נחוניא הקנה אלהים בישראל גדול יחודך תשגבנו צדקתך", ואני עדיין לא ידעתי כי גם ר"י חסיד בפייטנים, ועיינתי ברישימת רוו"ה עם הגהות ר' חיים, ומצאתי שמוזכרים ר"י חסיד ומוזכרים ב"כ תפלת ר' הירץ טריוש ש"ץ אך ענין הסליחה הנ"ל לא הזכירו, אבל הזכירו שיר היחוד לר' ליפמאן הנדפס בסוף ס' תפלה הנ"ל, והנה התפלה הנ"ל היא לנגד עיני בשלמותה, ולא מצאתי בסופה שיר היחוד, אבל פרקי אבות, והנני נבוך בזה, ומי זולתך להאיר אפלתי? אתה עתה ברוך ה', אתה שלום ורעותך שלום ומלאכתך שלום. פאדובה ליל כ"ה בכסלו תרי"ג. יודך שד"ל.

Nr. DXXII.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 862.

Vol. X. Nr. 43.

23. 12. 1852.

י"ב טבת התרי"ג.

ידידי שלום.

אחרתי לכתוב אליך בהיותי יום יום מצפה למכתבי בני בכורי לדעת המקור אשר ממנו שאב כי ארץ רדמיר היא ארץ מורסא, ועתה דע כי בני זה ישמרהו דה, זה לו שני ירחים והצי שהוא חולה מוטל על ערש דוי בכית החפשית אשר לבני ישראל בעיר פריש, ואני לא ידעתי רק זה כארבעים יום, וביום אתמול באתני אגרתו, תחלתה טרה כלענה, בה מגלה טפה מרוע מעמדו ופחדתו לנפשו,

ומגיד שלכל היותר טוב הוא צריך לשכב שם עוד שני ירחים ויותר, ובתוך כך מי יודע מה ילד יום, כי הוא חלוש וכחוש מאד. המקום ירחם עליו ועלי, ויאמר די לצרותי. ואח"כ הוא כותב אלי כמה עניני הקירות תושיה, ובכללן הוא עונה לשאלתי על ארץ רדמיר, והוא אומר כי מלכות מורסיא נקראה על שם Tadmir או Theodemirus אחד ממלכי הגאמי אשר בספרד, ושמוצא זה בס' Conde, וכן מצאתי שם בדברו על שנת 712 למנין הנוצרים. והנה לא ארץ רדמיר, אלא ארץ תדמיר היה שם ארץ מורסיא, ואני כשהיה בני אצלי שמעתי הדבר מפיו, ותדמיר ברדמיר נתחלף לי, וקרוב הדבר כי גם בכ"י נכתב בטעות רדמיר במקום תדמיר.

עוד תדע כי בא אלי קרובך בן אחות אשתך, והגיד לי פלאים טחכמת בנך הי"ו, ושמתני, והנני מודה לך ולו על דברי פראנקעל שהעתיק בשבילי. ואתה דע כי כשעבר בני בכורי דרך דרעזדען ללכת לפרויש בין פורים לפסח, נתן לו פראנקעל הקונטרס ההוא, גם אגרת אהבה וכבוד נתן לו בשבילי, וקבלתי הכל, וכתבתי לו מיד כי הוא הטועה ולא אני, ואם הוא אין חפצו להודות טעותו ברבים, אני אין חפצי להתכבד בקלון חברי, וכפרט כהיותו איש כשר ומנותו רצויה.

ספר בני על חסדאי לא אמנעהו ממך כשיהיה בידו, כי עכשו אין בידו אלא אחד.

ואתה אם תוציא לאור חלוץ שני ואם את האמת אהבת, תודיע בו מעט ההערות אשר העירוני על דבריך, בלי שתוציא לאור אגרותי.

גם תודיע ענין הת"ף, שהוא ר"ת הצור תמים פעלו. עוד תדע כי ס' ר' אהרן אל רבי ראיתיו גם אני והוא פה פאדובה, ונתכרר לי כי מעולם לא עלתה על דעתו לומר כי משה העתיק התורה מל' ערבי אלא כונתו (כאשר העיר גם יאסט בציון א' 193) שהעתיק ללח"ק דבורים שאמר אברהם בל' ערבי למלאכים שנדמו לו כישמעאלים. והנה עליך הוכה להסיר אכן נגף זאת מלפני העוברים העורים.

וה' יברכך ואת אשתך הנכבדת, ואת בנך היקר, ויהי רצון שישמחו בו יולדיו.

ידידך שד"ל.

פאדובה ליל י"ב טבת תרי"ג.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 866.

Vol. X. Nr. 45.

19. 1. 1853.

י' שבט התרי"ג.

ידידי שלום.

הסליחות לער"ח ושובבים וימי תשובה, מנמובה 1672, שהזכרתי זה שבוע שנים באגרותי לצונץ (ו' שבט תרי"ו), בקשתי מידי יוא"ל, והוא בקש ולא מצא, ועוד ירו נטויה לבקשן, ואם תצאנה ממחבואן, אניד לך. והיום נתן בידי ס' בית מדות דפוס, וס' מעלות המדות כ"י. ועתה דע כי בסוף ס' בית מדות כתוב "ותשלם כל המלאכה מלאכת שמים, יפה צרופה מזוקקת שבעתים על יד הפועלים ד' שמואל ריקומץ ור' אשמרוק דמולץ העושים את מלאכת הקדש מלאכת הדפוס (וכו') והיתה השלמת הספר הזה בארבעה ימים לחדש תשרי שנת כי קולך ערב ליצירה בקושטנמינה רבתי אשר היא תחת ממשלת אדוננו המלך שולמן בייזיש (וכו')". הס' הוא י"ח כאנען מנויים מלמטה, וכל באנען ד' דפים, ולמעלה אין שום מספר.

הדף נחלק לשני עמודים (pagina duabus constat columnis), וככל עמוד 36 שיטות, ובכל שיטה 25 אותיות. שם המחבר לא נזכר. בדף א' פנים כתוב באמצע: ספר בית מדות, ואחור יש הקדמת המגיה יוסף בכ"ר יואל לביבאס, ובדף ב' פנים יש שיר מהנ"ל, בו נזכר שהיתה התחלת הדפוס ביום י"ו אב הער"א, ובאחור מתחיל הספר, "ספר בית מדות. המעלה הראשונה (וכו')".

בדף האחרון פנים שיר אחר לביבאס, ואחור "ואלה שמות הארבעה ועשרים מעלות הנכללות בספר הזה". ושם המחבר לא נזכר בשום מקום. הס' הזה הוא הוא (כאשר העירני יוא"ל) ס' מעלות המדות הנדפס בקרימונה, ואיננו בידנו, רק לנגד עיני הס' ב"י תחלתו: ספר מעלות המדות הילקתיו לארבעה ועשרים מעלות. מעלת ידיעת האל (וכו').

אח"כ שיר קטן "בשפת עט אנדה חידות (וכו')", אח"כ הקדמה, בה נזכר שם המחבר "אני יחיא"ל ביר' יקותיאל ביר' בנימן הרופא וצ"ל" (וראססי קורא לו רופא יחיא"ל, ולי נראה כי רופא הוא רגואר לבנימן, ונ"ל שהיה איש רומה). בסוף הס' יש שיר (90 בתים) מהמחבר (ואיננו בבית מדות), תחלתו: "אני גבר בסבות הזמנים שבע רגו שבע בוז עם קלונים" ואח"כ: "אני יחיא"ל ביר' יקותיאל ביר' בנימן הרופא נבתיא כתבתי זה הספר לבעל בריתי ר' שלמה ביר' משה ביר' יוסף נ"ע הרחמן יזכהו (וכו') ונשלם באב שלשנת מ"ז לפרט" ואע"פ כן הכי"ז הזה איננו אוטוגרף, כי יש בו כדו וכה ט"ס שלא יתכן שיצאו מתחת ידי המחבר. יד שערים איננו אתנו.

בסוף מהזור רומניא נמצא לוח לששה מחזורים, מן הרס"ד עד השע"ה, ויד סימני הקביעות רמוזים ביד תבות הפסוק לבנימן אמר ירד ה'. בענין ספרי לוחות אולי לא ידעת ספר בן ישי, ויין 1827, לאחד ממיוערי תושב מריאסטו, יהודה שלום יינסי (Leon Pace Ginèsi), כולל דרכי העבור, ולוחות לק"ם שנים, מן התקפ"ב עד התשמ"א. והוא אקטאף קטן, קמ"ג דף. על זמן מעין החכמה אין בידי מאומה. אבל מה שכתוב בסופו, וסוד שמות שהן יוצאין מכל פרשה ופרשה וכל שמושיהן" נ"ל שלא נמצא כמהו בתלמוד ובמדרשים הקדמונים. שאל צונץ ויגדך, וקש ויאמר לך. פירוש הבחור על פתח דברי לא היה ולא נברא, פתח דברי יש בידי דפוס ויניציאה שנת ש"ו, ור' אליה הגיה הדפוס, וזה נזכר בשער הספר ובסופו, ולא נזכר כלל שהוסיף בו ר' אלי' לא פירוש ולא נימוקים. דפוס פיזארו שהוזכר ראססי איננו אתנו. למיינערס אכתוב.

ישעיה בני יקבל בשמחה כל מה שתשלח לו. לא ידעתי מה הוא שנתברר לך על זמן מחזור סאלוניקי, אך אני נתברר לי שהיתה התחלתו בשנת שי"ג, כי בסוף קינות תשעה באב ר' בנימן מזכיר המגפה העצומה שהיתה בשנת ש'ח"ה אשר בה מתו לו ארבעה ילדים נחמדים בתוך חמשה שבועים, ובסוף ח"ב הוא אומר "מאז החלתי לקרבה אל המלאכה אפפו עלי רעות... בהלקח מעל פני ארבעה ילדים נחמדים תוך חדש שבועים" והדפים האלה תוכל לראותם ביד צונץ, אשר שלחתים אליו תשורה. אתה עתה ברוך ה', פאדוכה י' שבט תרי"ג. ירדך שד"ל.

Nr. DXXIV.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 867.

Vol. X. Nr. 46.

19. 1. 1853.

י' שבט התרי"ג.

De Rossi Codex 1377.

פזמון לרב יחיאל בן הרא"ש ז"ל — לנעילה

דרור לשבועים תקרא באפסי...

זה נמצא בידי שהעתקתי זה ימים ושנים מהעתקת ירדתי היקר יעקב לוי איש טורין, כשהתגורר בפארמה, ועוד יש בכ"י הג"ל שני פיוטים מיוחדים להג"ל, בן ירא ורועד מרוב עונני (למנחת יוד"כ), אדם ילוד אשה פקח נא עיניך (שם), ולא העתקתיים ועכשו אין לי מכיר בפארמה.

ירדתי היקר צדקת בדברך כי סליחות רומניא שרשמתי לפניך ב"ג מרחשון אינן רק לעשרת ימי תשובה. והנגינותן לפניך היום אותן שהן לשאר תעניות.

- לעשרה במכת. 1. אתא צרי וסמך על עירי (דף נ"ו) א"ב.
  2. שעה עליון לקול אביון ושועתו אל תבזה (נ"ח) בלי שום סדר.
  3. תשובי (?) עֲשֵׂה אֵלַי כְּמַרְם יבא צר וטִיפִס מחנותיו (נ"ט) תשריק.
לצום אסתר. 1. אנגי בקש לעשות מחשבת זממו (ע"ו) א"ב.
  2. ארבה גזם וילק עצמו כחיל ככד (ע"ח) א"ב.
  3. אתה אלהים מתנשא לכל לראש (פ') א"ב.
  4. ה' מה רבו צרי, בקום עלי רבים להמעית מספרי (פ"א) א"ב.
  - ל"ז בתמוז. 1. אעיר יגוני עם אשר הלאוהו (קצ"ב) א"ב.
  2. אהה ליום אשר בה נתכה חמתך (קצ"ג) א"ב.
  3. אעזור בכי ואגיד דמעי (קצ"ד) א"ב — ותו לא מדי.
- והא לך מה ששאלת בסדר העבודה לר"ש הכבלי.
מבל ונסתפג לבש לבן וקדש ט"ל לפרו לכפרת דברים בערהו
וכך היה אומר וכו'

מירוני כהונה כמבין עם תלמיד טָבְסוּ בְּשֵׁם חבל חוט משולש
טָפְלוּ לְשִׁעוּרִים וְקָלְפֵי חוֹל וְחִסְכוֹן טְמוּמַת בּוֹן מְחַקֵּק אֶךְ שְׁתִּים
אחר סיום תפלות יוה"כ יש כאן פירוש אדרת, ובדקתי ולא מצאתי שום
פירוש למלת חיסכון.

כדפוס סאלוניקי בציון הלא תשאלו שלות שרודך, הבית אשר שאלת
כך הוא: כלו דברו ומי יתם מחקים כְּעַט כּוֹל מְחַצְבוֹן שְׁבַרְךְ וְאִירֶיךְ. ואין ספק
כי צ"ל יתנם.

והא לך השמות המפורזים בפרקי היכלות כ"י שבידי, אך תדע כי הד' והר'
בלתי נבדלות יפה, ולפעמים גם ב' וז' מתחלפות, ואין בידי לברר.
זהרריאל ה' אלהי ישראל, ולפעמים זהרריאל ה' שמויי ישראל — אודהים
ה' שמויי ישראל.

סורא שר הפנים, ולפעמים סוריאי, ולפעמים סוריאי, ולפעמים סוריאי ס"א
סורא שר הפנים.

סנוניאל שר הפנים.

הדריאל השר.

מטטרון וכל פמליא שלו.

זרוע ימין קנים סיקה שמו, ושל שמאל מתקחי אססיה שמו.

כף ימין חרודה שמו, ושל שמאל הו ששיה שמו.

מוטרוסיאי ס"א שלמנר נבוב ס"א נביב מרת צען ואית דאמרי נדיב, מרת
צען ה' שמויי ישראל.

ועתה שמויינו מורים אנחנו לך ומחללים לשם תפארתך ואמר מה רבו
מעשיך ה' כלם כחכמה עשית מלאה הארץ קנינך, לכן נאמר תתהדר תתרום
ותתנשא מדך מפואר תתברך ותשתבח ותתגדל ותתקדש מוטרוסיאי ה' שמויי
ישראל, שהוא נקרא מוטרוסיאי מוטרוסיה מוטרוסיא מוטרוסיה מוטרוסיאל מוטרוסיג
מוטרוסיך מוטרוסיף מוטרוסין מוטרוסיש מוטרוסיש מוטרוסיש מוטרוסין מוטרוסים
מוטרוסיע מוטרוסיק מוטרוסית צורניק זהרריאל אשרוי ליאי, וסימנא דהדא

הילכתא למיגרס אילין שמהתא רברבייא מטוטרוסיאי ועד טוטרוסית ניגרוס הדא
מסורתא יה אחל גר פץ שכנס עקת.
ודי בזה בפעם הזאת, ואני העתקתי אות באות ולא תקנתי אפילו במקום
שהטעות מבוארת; ואם תרצה פעם אחרת אוסיפה לך כהמה וכמה שמות, למען
תלך לבטח דרכך בכל שבעה רקיעים. ומי יתן ותודיעני דבר על לופיגוס קיסר.
אתה עתה ברוך ה'. פאדובה י"ז שבט תרי"ג.
ידידך שד"ל.

Nr. DXXV.

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 869.

Vol. X. Nr. 48.

26. 1. 1853.

י"ז שבט התרי"ג.

לידידי הנאמן, שלמה זלמן, שלום.

הנה לפניך מחצית בקשת רבינו בחיי, ואם תבטיחני להדפיסה אשלים
העתקתה ואשלחה לך. אם אמצא עקזמפלאר אחר מחובת הלכות דפוס מנמוכה
(חוץ מהאחד שביד) אשלח אליך.
בענין תאר דיין אין אתי דבר חדש, אך אין ספק שלא כל הרוצה ליטול
את השם היה נוטל.

נראין דברך על פירקא דחסידי, וגם בזה אין בידי ראיה ברורה.
אין ספק כי כבר ראית ח"ה דפוס לייפציג 1846, והוא יפה מאד, אך לא
כל דברי יעלינעק בהקדמתו נכונים.
אתה עתה ברוך ה'. פאדובה י"ז שבט תרי"ג.
ידידך שד"ל.

Nr. DXXVI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 870.

Vol. X. Nr. 49.

2. 2. 1853.

כ"ד שבט התרי"ג.

ידידי החכם המופלא שלום.

בגליון סמ"ק כ"י על קלף שלי דף ס"ט ע"ב כתוב: סדר תפלה, מעולם לא
עברתי על דעת חכירי והם בקשוני לסדר סדר תפלות יחד למען ירוץ בו הקורא

לדעת מה יעבוד בוראו (וכו). וכדף פ"א: ורבי עזריאל נ"ע זקיננו וכל זרעו מחזיקין אותו (הסדר הקדמון בכל נדרו, שהוא מ"ה שעבר עד י"ה הבע"ל)... ומתרמנע במקומו היו תופסין סדר קדמון מנהג אבותיו נ"ע ופעם אחת ראיתי שירד חזן לפני התיבה וחפץ לומר סדרו של ר"ת וגער בו הרמנע. זמן מערוב כמו ב"ש. תפילה ג' ראשונות ג' אחרונות וקדושת היום באמצע ומתודה אחר תפלתו ומתחיל בפסוקי דרחמי ולא יתחיל בשומע תפלה (עדיך כל בשר יבא) שכבר באו עדין אלא מתחיל בית יעקב לבו ונלכה וי"א י"ג סליחות כדי לומר כל טרה ומדה י"ג פעמים. זכרונות חטאנו וידוי זמא אתה מכין וידוי רבה משיח צדקך דניאל עזרא הסופר אל רחום שמך קדיש שלם עלינו לשבחה — שחרית... ובכך תן פחדך עד לפני ה' תטהרו ומתחיל כאל ארך אפים פסוקים וסליחות עד י"ג טרות וזמ' אתה טבין וידוי רבה כי אנחנו עמך — מוסף... כי מקדישך האוהו הרימי' ובכך תן פחדך אתה בחרתנו מפני חטאנו עלינו לשבחה היה עם פיפיות אתן תהלח אתה כוננת וי"ט היה עושה אשרי עין ראתה יש מקצרי' ויש מארכי' מחל לעונותינו עד תטהרו אל ארך אפים פסוקי דרחמי וסליחות עד י"ג זכרונות וידוי זמ' אתה מכין וידוי רבה ודוד עבדך ומאהבתך כי אנחנו עמך וקדשנו רצה (וכו) — מנחה... אל ארך אפים פסוקי דרחמי סליחות עד י"ג זכרונות וידוי זמ' — נעילה... אל ארך אפים פסוקי דרחמי וסליחות עד י"ג זכרונות וידוי זמ' אתה נותן טיבה עבדך וקדשנו רצה... (כל זה בגליון דף פ"א, וסדר תפלה זה נמשך עד דף פ"ד).

בגליון דף פ"ד ע"ב מתחיל מנהג טרווייש יסדו הר"ר מנחם מטריווייש ש"ץ בן הר"ר יוסף בר יהודה ותלמידו ר' יהודה בר' אליעזר צבי אומר: «אמרת בלבי לכתוב כל דבריו ותשובותיו ואמרי פיהו הישרים והנכוחים ולקבצם לאגודה אחת כל הסדר».

ונמשך עד דף צ"ה בדף פ"ה ע"ב: אמנם שלח לי ר' פרץ זצ"ל תשובה מכתב ידו שהיה פוסק לאומרו י"ב חדשים שלימים ושמנה ימים מן ה"ב (צ"ל ה"א) ימים אשר שנת החמה תורה על שנת הלבנה ומניחין ג' ימים דלא לאחזיקי כרשע (וכו). דף צ' ע"א: וזה הסדר נכון מתחיל פתיחה. ואח"כ סליחה ופזמון ועת לקצר ועת להאריך. ולכל הפחות יאמר י"ג טרות: והמרה כפזמונים הרי זה משובח כי הלשון צח מאד מקשמלין או מאבן עזרא או המשואות משה סלחן ובסליחות ובפזמונים היה העיקר. ובחרוזות גבירול ובאהכות קשמלין ובאופנים אבן עזרא. ולאחר שהארך כרצונו יאמר תוכיחה ואח"כ עקדה לפני הזכרונות ל' נוסף על הלשון זכור ברית אברהם ועקדת יצחק וכו' ואח"כ הזכרונות חטאנו צורנו וידוי ג' פעמים קדיש שלם. פתיח' וישב הכרובים ראוייה לאומרה בכל יום. איך אפתח יתכן לאומר' בין כסא לעשור.

נורא בעליונים לליל כיפור אני ברוב הסדר גם היה ראוי לפתיח' בלכב בר פזמון הוא (הוא לרמב"ע, ונמצא בכ"י והראן ובשפרתי רגנות דף כ"ב) ופתיחה לשחרית י"ה. ואחר כל פתיחה אומר כי על רחמיך הרבים אל ארך אפים וכל הסדר. תוכחה. יצרי ראשית צרי. אל בית המלך. שני חיי. יצו האל. אוילי המתעה. אנקת אסיר. שוכני בתי חומר. יחידה עקיב' כרוך. מנויה וגמורה. הנשמה לך. הן

יצרי פיתני. יצרי. מעלתי (הכתיבה טטוישמשת ואני מסופק בחמש תבות אלו) אין מלה בלשוני. אל היכל. יעזב רשע. להודות באתי. עקדות. אמונים בני מאמינים. אהבת עזו. אורי וישעי. תומת צורים. אם אפס רובע הקן. אברם הוא אברום. אז כהר מור. אל הר המור. שמך נורא. הרביעי קדש. את הכרית. זכרונות. אברנו. אשמתנו. אדון רב העלילה. וי"א אדוני האדונים. יה איום במקום זכרונות. חטא' אודה עלי פשעי. אז קשתי. אשמרה אלך עזי. יסוד ר"ת (רכינו תם). יושב בגובהו טרוטים. אלה אזכרה. אבותי כרבתה ריכם.

אלהים ממכון שבתך: ליום כפור. אביע כתם עוני. אותך אדרוש: לליל כיפור. אבל און זרענו ראוי לאומרו ככל יום כידוי לפני אבל אנחנו חטאנו: סליחות ופזמונים. לילה ישן אל תרדם. יומם עינינו תלויות. עבד לילה. חרדתי ופחדתי. באשמורת הלילה: פזמונים לפני זכרונות. באשמורת הבקר. חוקר הכל וסוקר. שחר קמתי להודות. וגם נכלמתי. בניגון אנקת אסיר. שופט כל הארץ. שלשה אלה נמונים לשחרות י"ה. ראש אשמורה אקרא בכל שחרית. אין מי יקרא בצדק י"א לפני ר"ה. לפי שיש בה שוקדים בצום. הורית דרך תשובה. את ה' כהמצאנו. אשתהוה אל היכל קדשך. ראויות בין כסא לעשור. לא' (?) ערב י"ה מנהג לקצר בסליחות ופזמונים אין אומ' רק ה"ג מדות עם תוכחה ועקידה וזכרונות וחטאנו. והגילות היא לומר אלה אזכרה וידוי פעם אחת ואחריו מיד משיח צדקך ומדלגין תנורת צרות וגו' עד בסוף ה'תעניות (כתוב בקו קטן על ת' ראשונה, והיא סימן מחיקה, וצ"ל העניות, ר"ל עננו, והיא יעננו). וטרם יאמר קדיש ישבו החזן והקהל. ויאמר החזן מתי ומסי עד גמיר' בשבי"א. וחזור החזן ויאמר מין דבשמיא עד דלא נהדר ריקם וכי'. ואומר אח"כ תפלה תקח עד לפניך תכנס מדת הרחמים. מכניסי רחמים. מכניסי תפלה. מכניסי דמעה הזכירו לפניך כו' עד למשל ושיננה. מרר ענינו עד משיח צדקך ועמך. מתרצה ברחמים. מתרצה בתפלה. שומר ישר. שומר גוי קדוש. שומר גוי אחד. אבינו מלכנו חוננו וכי' עד והושיענו למען שמך. קדיש שלום. ליל כיפור או' בית יעקב לבו ונלכה. בואו שערינו בתודה. נודה. נבא בנכורות. נקדמה נחללה. ותישב. לך' ה' הצדקה והגדולה. דרשו' ועזו. התהללו בשם קדשו. לא בחסד. דלתיך דפקני. מלפניך. וכל גו' אלה אינו פסוקי. שומע תפלה. יבא כל בשר לפניך. ה"ג השרתחויות. וחזור הפסוקי אשר לא הזכירם. כי גדול' ומהולל מאד. הפסוקי' לך' ה' הצדק. ולא יאמר לא בחסד. דלתיך. מלפניך. כי כבר אמרם שלשיתם. אלהינו בושנו ונכלמנו. הטה. אלהינו ואלהי אבותינו. פתיחה נורא בעליונים. ויאמר הפסוקים כרצונו. ובאיזה מקום שירצה. פזמון ירצה עם אביון. סליחה אתה חלקי. לליל כפור ועשיר. דרכך אלהים ויכלול בו מקצת ה"ג מדות. ירצה אל כפיו. נשאה לכבה בת נאהבה. פזמון שכתוב בה (sic) בערב היא נאה ובכרך היא שבה. וחתום בה אברם. פזמון אחר מקשטלין. משתחיים בהדרת קדש. ומוסיפי' להתחיל בו ישראל משתחיים לקיים חתימה יהודה. ולכל גמר החרוזות לפסוק ישראל. אב לרחם. סליחה. יומם יצוה חסדו. ואם ירצה יארך באב לרחם. עבד לילה. אדון דין אם ידוקדק. ואם עת לקצר יאמר תוכחה יצו האל לדל שואל. או שוכני בתי חומר. ואח"כ עקידה אהבת עזו ותוקף חיבה. או אם אפס רובע הקן. זכרונות. אשמת. או אברנו.

הטאנו אותך אדרוש. וימי. וגומר תפילתו: תקנתי לליל כפור סליחות ופזמונים הראויים. אבל לתפילת יוצר י"ה שחרית מוסף ומנחה הכל תלוי ברצון החזן, ואמנם אזכיר הראויות והקבועות ליום לפי העת. ומן הנשואות יבחר החזן כרצונו למעט לפי העת היג מדות. או מאחת מהנה יעשה ב' או ג' או ד'. לשחרית בלבב בר. או אני ברוב חסדך. איך אשא ראשי. לשחרית שופט כל הארץ. שחר קמתי להודות. שחר קמתי ולא נכלמתי. בנינו אנקת אסיר. מכאן ואילך ראויות הן לכל התפלות כל שיש בהם הזכרת תענית. תחרות רוגז. יום כפורים זה. דרכך. אשר לו ים וחרבה. אפסו אישים. יערב חין ערכנו. אפס מזיח: למוסף יוספים שנית. שרי קדיש. יום שבת וכיפור. שתיהן לשבת וכיפור. אשפוך שיחי. אל דבר קדישך. יערב מיעוט דמי. אפך השב. תפלה לקרמך. בכל אלה יש בהם הזכרת תענית. וגם צרכי מיעוט כתוב בסופו אשר עבר לפניו ויקרא. ואמר אחריה אזכרה אלהים ואחמיה כשהוא עת לקצר: למנחה קראתיך מצרה שיש בה אולי אכפרה במנחה. תוכחות ועקידות זכרונות הטאנו יכרז לרצונו: לנעילה רוב קבועי אחר היום. יצא צום עמך. לך ה' הצדקה תלבושת. יום יום ירושון. בנשף קדמתי. יושב משמים. והרועה לקצר יכול למר מקצת היג מדות בהיום יפנה. תוכיח אל היכל. עקידה את הברית. הטאנו. יושב כנוכחי מרומים. או אלה אזכרה. ועת לקצר מפני חולי או תניקות ומניקות ומעוכרות ומפני מורח ציבור. וכל אדם לא יהיה באהל מועד אם לא יהיה אתו ספר ורגיל ובקי לברר את הראויות לפי ידיעתו. ולא לקבוע אילו ולא אילו אם לא שהם קבועות לאותה תפילה:

בגליון דף צ"ז ע"ב: אתחיל דברי הר"ר ר"ב (sic) ש"צ בקוצר. מר"ח ניסן עד אחר ר"ח אין או' והוא רחום ביום ב' ולא תחזינות. ויותר על זה ערב פסח אין או' למנחה. ולא מחרת הפסח. דערב ריגלא כריגלא וצפרא דרגלא כרגלא (וכו' וכו') —

בגליון דף ק"א: ולכך או' ג"פ כל נדרי כפי שאומ' מותר לך ג"פ למי שמתירין נדריו. וכן היו נוהגי רבי עזריאל גיע וכל זרעו אחריו. וגם מהר"ם. (וכו') ואומר סליחות ופזמונים הראוי לעת. ואו' י"ג מדות ועקידה ותוכחה הטאנו אותך אדרוש עד שמיניע לאתה יודע אתה מבין וידוי רב' סקילה שריפה ומאהבתך ודוד עבדך מיכה דניאל עזרא אל רחום וגו' לפניו קדיש שלם והולכי לבתיה' לישן (וכו'). שחרית... וש"צ אומר קרובין המיוסדים ליום וכשמגיע לפני' תטהרו או' י"ג מדות עד אתה מבין כאשר אמר בלילה עד ודוד עבדך וכו' ומאהבתך עד אנחנו ימינו כצל עובר ואתהו וגו' וקדישינו במצותיך (וכו').

ואומר קרובין המיוסדים ליום וסדר עבודת היום אתה כוננת וקודם יאמר מן הרהימי' ובכל הד' תפלות יאמר מהם. וגו' סדר עבודה... ואומר סליחות ופזמונים הקבועים ליום י"ג מדות הטאנו מהה פשעינו וידוי זמ' אתה מבין. וגו' כל הסדר... מנחה... והחזן אומר קרובין אם יש שהות ביום וסליחות ופזמונים הראויים לעת י"ג: מדות וידוי רב' וזמא אתה מבין... .

דף ק"ב: נעילה... וידוי זמ' בסוף וכשיגיע לאתה יודע יאמר אתה נותן בלא חגימה לבסוף. והחזן מתפלל ואומר קרובין אם יש שהות ביום וקדיש רב' במוסף וחיות בווערות כי מקדישך האוחז ומתרהימי' ואתיה ותמלוך, קדיש אתה.

אתה בחרתנו. יעלה ויבא. מחול. עלינו לשכח. היה עם פיפות. אחילה. י צורי
ובואלי. היום יפנה. וכולל בו ה' או ו' מדות אם ירצה. ואמר סליחות ופזמונים
הקבועים לשעה עד י"ג מדות זכרונות וידוי זוטא ואתה נתן במקום אתה יודע.
ומהכתך ודוד עבדך וקדשנו רצה (וכו).

וברוך ה' אשר נתן כה לעין ימיני לקרוא כל זה בכתבה הדקה והמטושמשת
ההיא, ולפעמים הוצרכתי להעזר ג"כ במיקרוסקופ.

ודי כזה בפעם הזאת, ועוד מעט אבא אליך בהעתקות ממחזור סיציליאן
אשר ממך למדתי לקרוא לו מחזור מונפלייר.

והנני נתן לפניך רשימת כל מה שנמצא בפי' המחזור אשר בידי כ"י על
קלף שנת 1301, וזה אמנם על מנת שתעתיק ממנה כל מה שתרצה ותחזירה לי.
אתה עתה ברוך ה'. פאדובה כ"ד שבט תר"ג.

Nr. DXXVII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 871.

Vol. X. Nr. 50.

2. 2. 1853.

כ"ד שבט תר"ג.

סדר נכון מסליחות ופיוטים

חדשים עם ישנים להתפלל

ולתהנן בכל ערב ראש חדש בשחרית

ומנחה ובתעניות שובבים ומנחת חדש אלול

וימי תשובה מדי שנה בשנה הובא אל הדפוס

ע"י הבחורים הנחמדים ממונים מחברת

מעירי השחר מק"ק אישכנז' ה"ה הבחור

היקר כמ' עובדיה מארון יצ"ו, וחבירו

הבחור הנחמד כמ' יחיאל יצ"ו בכמ"ה

יעקב מאיטליאה יצ"ו.

שנת י'הזכת כבוד כפ"ך.

נדפ' פה מנמובה בבית האחים

בני כ"מ"ר יהושע מפרושה ז"ל, על יד

יהודה שמואל בנו

Con licenza dei Superiori.

הס' הזה הוא עתה לנגד עיני (אחות ידידי יוא"ל) והוא בתמונה קטנה
כמו דוארעצימא, אע"פ שאין רק 4 דפים בכל באגוען, ורק ב' מהם כוללים 6
דפיב. הבאגוען הראשון אין בו מנין למעלה, אלא למטה, ומבאגוען שני ואילך יש
מנין למעלה ולמטה, למטה א' א' 1 ולמעלה א', וכן עד מ.

משם ואילך מרחיל מנין אחר למעלה ולמטה, והוא «סליחות לתענית שוכבים» כך כתוב בראש כל עמוד, והם כ"ד דפים, ועוד לוח הטעיות ב' דפים בלי מנין. והיתה השלמת המלאכה «ביום ר"ח אדר שנת למען תזכה».
והוא לך רשימה קמנה אשר מסר בידי יוא"ל.
אתה עתה ברוך ה'. פאדובה כ"ד שבט תרי"ג.
ידיך שד"ל.

Nr. DXXVIII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 872.

Vol. X. Nr. 51.

2. 2. 1853.

כ"ד שבט התרי"ג.

ידידי אהובי שלום.

תשעה ספריו ומכתבך הנעים והפיוטים אשר העתקת בשבילי מקובץ כ"י שלך קבלתי ושמחתי, גם שמח לבי על מה שמצאת בכ"י שנת נ"ד ויאמר אליו אברהם, והנני תמה על רווי'ה שלא העיר על זה.
והנני טרוד מאד ולא אוכל להאריך כחפצי, אבל אם תחזיק באהבת האמת ולהודות על האמת, דע כי תמצא בי תמיד אוהב נאמן. והנני נותן לפניך היום הראשון מארבעה דפים אחרונים מתנ"ך גדול רע"ה, וגם השלשה הנשארים אשלח אליך אחד לאחד, ובהם תמצא גם "הדא מסורתא" שנשלחה אליך מקופינאגן, אשר כבר דברתי עליה בספרי Prolegomeni עמוד 25, ואמרתי שאינה אלא מזוייפת.

ואני לא ארפה ידי מלבקש הדפים האלה ולקנותם, ואז אלה אשר החלתי לשלוח אליך לך יהיו במתנה גמורה; ואם לא אוכל למצוא אותם אז אגלה את אונך ואתה תעתיקם לך ותחזירם לי. בית האוצר אשלח אליך היום, ועתה ידידי זאת עשה, כתוב רשימת כל הסליחות הנמצאות בכ"י שלך, ותחלת כל אחת ואחת, ושלח הרשימה לידידי החכם המופלא

Dr. L. Zunz

Alexanderstrasse, 64

Berlin.

למען תברוך נפשו בספרו הנכבד אשר הוא עמל בו עתה על כל הסליחות.
אתה עתה ברוך ה'. פאדובה כ"ד שבט תרי"ג.
ידיך שד"ל.

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 873.

Vol. X. Nr. 52.

14. 2. 1853.

ו' אדר א' תרי"ג.

ידידי שלום.

שמחתי מאד בראותי מכתבך כי הבקשה רצא לאור מתורגמת ע"י המליץ המסואר מאנהיימער הי"ו, כי באמת אין כמה מיכשר לכך, על כן חשתי ולא התמהמהתי להשלים העתקה אשר אנכי נותן לפניך היום. וחפצי ותשוקתי הוא שתודפס עם כל הנקודות אשר נקדתי בה כה וכה, ועם הערותי והקדמתי.

פיוט יה אנה אמצאך לר"י הלוי הזכרתו באחת מדוערותי לתחלת הבקשה הנ"ל, ואיך לא ראית כי אמרתי שאני מצאתיו כ"י, ואח"כ נדפס בס' זקש Die religiöse Poesie? ולמה לא הגדת לי המקום בח"ה אשר בו נזכר דבר זה? ואני ידעתי כי בח"ה (שער הכניעה פרק ז') נזכר פיוט אלהי אל תדינני כמעלי, המיוחס לגבירול, אבל שיהיה בעל ח"ה מזכיר דברי ר"י הלוי, זה לא ידעתי, ורחוק בעיני.

קונטרס ח"ה דפוס שלך קבלתי ושמחתי, וגם אתה אקוה שקבלת ח"ה דפוס ויני שנת ש"ח, אשר הקרה ה' לפני וקניתי ושלחתי לך במתנה.

ורק למענך אני נותן לפניך שיר אחד (על בית החולים בפאריש), תמסרהו אליו ויעש בו כחפצו.

אתה עתה ברוך ה'. פאדובה ו' אדר תרי"ג. ידיך ישד"ל.

אחרי השלמת האגרת הזאת בא אלי מלייפציג דף אחד מהאריענט (עמוד 737 עד 752), מדובר בו על קצור ח"ה בלשון ערבי, מלאכת אחד מן הקראים, ונמצא ביד החכם הקראי אברהם פירקאוויץ (אשר כבר הוציא מצפונים תעלומות יקרות), ובו ניב בקשה מיוחסת לבעל ח"ה, והתום בראש הכתים א"ב בחיי הקטן חזק. קראתי אותה, ונתברר לי שאינה אלא זיוף שזיף אחד מהקראים, שראה בקשת ר' בחיי ולקח ממנה קצת מליצות, אבל היה כקוף בפני אדם בערך לר' בחיי. ועתה לא אוכל להאריך.

השרתל לראות הדף הנ"ל מהאריענט והראהו אל החכם היקר מנהיימער (יברכהו בשמי), ויראה וישפוט.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 874.

Vol. X. Nr. 53.

31. 5. 1852.

י"ג אדר א' התרי"ג.

מחזור מונפלייר

בשכמל"ו

דף קפ"ב אצלצלה ברכותיך ה'

קצ"ח אבואה ברשיון מחוללי

ר"ד ברוג' ה' נאמי ז'

ברוג ארנן בצל רם.

והנני חוזר לפרקי היכלות, ללקט מהם שמות כחפצך ידדי היקר.
מוטרוכיאל ה' וסורא עבדו.

ובין שהיה אדם מכקש לירד למרכבה היה קורא אותו לסוריא שר הפנים
ומשביעו מאה ושנים עשר פעמים כמוטרוסיא ה' שהיה נקרא מוטרוסיא צורטק
מוטרוכיאל טופנר אשדויליא זכוריאל ס"א זכוריאל וחרריאל מנדל ושקר רוזיא
דהיביון ואדריוון ה' שמויי ישראל.

אמר ר' ישמעאל כך אמר ר' נחונייה בן הקנה בשבעה היכלות יושב
מוטרוסיא ה' שמויי ישראל חדר בתוך חדר ובפתח כל היכל והיכל שומרי הסף
שמונה ארבעה מימין המשקוף וארבעה משמאל המשקוף. אלה שמותם של שומרי
פתח היכל הראשון הבאל וקשראל נהוריאל זכוריאל טובהיאל ודרהיאל מתקיאל
ושוואל ואית דאמרין ושובאל. אלה שמותם של שומרי פתח היכל השני טרגיאל
ומתסיאל סרהיאל ועיביאל שחרריאל וסכוראל רנעאל וסהביאל. אלה שמותם של
שומרי פתח היכל שלישי שכוריאל ורציציאל ושמליאל סבלאל וזההאל הרואל
זכוריאל. אלה שמותם... רביעי בהריאל ונכורתאל כוויאל ושכינאל שתקאל
וערביאל וכביאל וענביאל. אלה שמותם... החמישי תחילאל וערוזאל גטהואל
וסעפריאל נרפיאל וגריאל ס"א ונגריאל רוראל ס"א חרואל ופלמריאל. אלה
שמותם... השישי רומיאל וקביאל גהניאל וארסכסיאל ס"א וארסכסיאל ענדומיאל
וברציאל ומקאל ותוכראל ס"א ותופיאל.

אם באמת נכספה נפשך לראות כל השמות המפורים בס' הזה, ואם יש
לך תקוה להפיץ אור עליהם, אשתדל להעתיקם פעם אחרת.
אתה עתה ידדי היקר ברוך ה'. פאדובה י"ג אדר תרי"ג.

ידיך שד"ל.

Nr. DXXXI.

An Herrn M. E. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 876.

Vol. X. Nr. 55.

27. 2. 1853.

י"ט אדר א' התי"ג.

דידי היקר שלום.

אחרי שני ירחים משתיקתך באו אלי אחרים ושאלו ממני הבקשה ושלחתיה להם, והיא עומדת לצאת לאור עם תרגום אשכנזי. ועתה אם תאמר אלי הברכה אחת היא לך? הנני נותן לפניך ארבעה שירים לר' בחיי, אשר לא ראיתי עדיין בדפוס. ויען ראיתי כחו של בעל ח"ה כחכמת המליצה בתוכחתו הידועה, ובבקשתו (העומדת להוודע), וגם במלאכת השירים השקולים בשירו הידוע «בני יחד יחידתך לצורך», ויען לא מצאתי שום שיר מיוחד לר' בחיי בר אשר בעל הפירוש על התורה, נ"ל ודאי כי השירים האלה אשר אנכי נותן לפניך היום אינם לר' בחיי בר אשר, אלא לבעל ח"ה, ומלתא דמיבעיא ליה להחכם זקש (Die relig. Poesie, Seite 275), לדידי פשיטא לי.

אתה עתה ברוך ה'. פארוכה מש"ק אור ל"ט אדר תרי"ג.

ידיך שד"ל.

Nr. DXXXII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 879.

Vol. X. Nr. 57.

6. 3. 1853.

כ"ו אדר א' התי"ג.

דידי שלום.

ויען אליהוא בן ברכאל הבויו ויאמר הוא בסלוק בדפוס ברישא שנת רנ"ד' ובחומש כ"י על קלף עם תרגום והפטרות ומגלות ואיוב שבידי, נכתב קרוב לשנת ק"ע, אבל בתנ"ך גירונדי שנת ק"ז אין בו סלוק, כ"י רל"ג איננו עוד בפארוכה. החכם יוחנן היינריך מיכעלים הביא עשרה ספרים (ומהם שלשה כ"י) שיש בהם סלוק, אבל הביא ג"כ כי במסרה כ"י ערפורט כתוב «איננו סוף פסוק» ואמר ג"כ כי בסוף הספר נמסר שפסוקיו 1070, ואם יש כאן סלוק יהיו 1071, גם בחומש כ"י שלי הנ"ל כתוב בסוף: סכום פסוקי איוב אלף ושבעים, וגם אני מניתי אותם. ומצאתי שאם יש כאן סלוק הרי הם 1071.

עוד נ"ל שאם הי' כאן סלוק לא היה ישישים באתנה ואירא בשלשלת,
אבל היה ישישים בעולה ויורד, ואירא באתנה, וכן הוא בחומש כ"י הנ"ל, אבל
בדפוס ברישא הטעמים כמו בספרינו.

בפסוק המה ראו כן תמהו בכונה הפרדתי מלת כן ממה שאהרית וקשרתיה
עם שלפניה, כי מליצת כן תמהו קשה בעיני, וידעתי כי זה נגד הנגינה, ואם
אשמע פירוש הגון למליצת כן תמה, אחזור בו.

עתה בהסח הדעת מצאתי מציאה גדולה, כל השומע יצחק לי. מצאתי באחד
מספריך אגרתך מיום ג' כסלו!

אל תדאג ידידי, מעולם לא עלה על לבי לחשוך אותך שנגבת ממני מה
שכתבת בעמוד 47 על ישיעור תיבת הסלוק, כי הדבר הזה בטעמי אמית ידוע היה
מקדם, ואני מה שחדשתיו הוא שהכנסתיו בצד מה גם בטעמי כ"א ספרים, וכמה
פעמים צחקתי על בעל דרך הקדוש (ספר קדוק נדפס בעיר קיפן בשנת תע"ח),
אשר בסופו מאמר על הטעמים בל' אשכנז, ובדף מ' כתב: פועלים ויין אין דיא
נגינת קלייני ווערטער דיא פר דער נגינה נור איין תנועה הבן וכו', ומלת פועליים
מהיכן באה לו? מפני שמצא חכמי העמים כגון וואסמוטה, שקוראים לאותן תבות
קצרות laborantes, להוראת החולשה והחולי, והוא חשב שהכונה פועליים!

אין לי פנאי להכנס בחקירת הערותיך על אגרותי, רק שני דברים לא אכחד תחת
לשוני, כי טעותך בהם מבוארת. בהערה 20 הבאת ס' שכתוב בו המים האלה יוצאים
אל הגלילה הקדמונה, ואמרת שהוא דוגמת הלילה הי' אס-יפול משערת ראשו ארצה,
וזה שבוש, כי הגרש מפסיק פחות מהפישטא, ונתוח פסוק אס יפול כך הוא: אס יפול
משערת ראשו ארצה, וזה צודק, כי הכונה אס יפול ארצה; אבל אס תאמר:
יוצאים אל הגלילה הקדמונה, זה לא יתכן, כי בהכרח תבת הגלילה דבקה עם
הקדמונה יותר ממה שהוא דבקה עם יוצאים, וכן בהערה 24 אמרת לנקד הוא והיורה
דעהו העדלמי, והנה ידוע כי הגרש והלגרמיה הפחותים מכל המפסוקים, א"כ יהיה נתוח
המאמר כך: הוא והיורה רעהו העדלמי, ומי לא יראה כי חידת צריך להיות חוזר
למטה ולא למעלה, וכן קימת מפני הרעה אשר אנכי, שכבר הראיתי שהוא דבר שרא
יתכן, כי אשר אנכי דבק למטה, ואם תהיה מודה על האמת תבין כי השקידה
במסורת ובספרי הקדמונים לא תספיק לפתוח לפנינו שערי הכנת הטעמים, כי
הקדמונים ובעלי המסורת עצמם לא ירדו לעומק דרכי הטעמים, ואינם אלא כעדים
שראו את הירח, ואנחנו בחקירותנו נוכל לומר עליהם לפעמים: היאך מעדין על
האשה שילדה ולמחר בריסה בין שניה, והיותך (וכן ראו"ה) בזה חכמת הר"ה,
לנזק גדול הוא לך (ולר"ה). ס' שפה ברורה לא ראיתו עד הנה, התוכל להביאו
לידי? ואני אשלח אליך ויכוחי על הקבלה, והנני תמה על מה שהגדת לי כי
ראב"ע בס' הגיל הזכיר את יב"ע בשמו ולא בכנוי המתרגם הארמי, ואם לא תוכל
לשלוח לי הס' תעתיק לי הדבור, ואראה שמא יב"ע אינו אלא תוספת שהוסיפו
אחרים בגליון.

ואתה ידירי הודיעני אם נמצא במסרה הכלל המפורסם כל בגיד כפ"ת
דסמ"ך ליהוא וכו'.

גם תודיעני כמה ימי שני חי"ך. והא לך הדף השני ממסורת רע"ח.
אתה עתה ברוך ה', פאדובה כ"ו אדר תרי"ג.

ידיך שד"ל.

Nr. DXXXIII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 880.

Vol. X. Nr. 58.

9. 3. 1853.

כ"ט אדר א' תרי"ג.

ידידי שלום.

קונטרס ציר הצירים הוא ביד, וכתוב בשער הס' באותיות גדולות מאד:
נדפס פה ויניציאה אשר תחת ממשלת השררה יר"ה. בשנת ה"ת פ"ב
Con Licenza De Superiori. Nella Stamparia Bragadina.

כס' ירש' יעקב יש הסכמה מהרב יעקב בשן, ובסופה "כה דברי המעתי'
על זולתו ועל חיקו תשוב תפלתו" וזה הביאני לחשוב כי כונתו לוטר כי דבריו
אשר הליץ בהסכמתו על החכם באבאני על חיקו ישובו, כי הוא באבאני והוא
Bassani, כי ש' מתחלפת כב' באתב"ש. מלבד זה, הס' נדפס בנידון כורג, בלא
זכרון שם המדפיס, וזה ג"כ הביאני להשודר שיש כאן זוף, ושהס' נדפס בהמבורג,
והנייר והדפוס דומים ליסוד מורא דפוס המבורג אשר ביד. גם ראיתי כי בשער
הס' כתוב, "בשנת כי היא חכמתכם ובינתכם לפ"ק" שהיא תקכ"ח, ובאחורי הדף
ההוא כתובה הסכמת ר"י בשן והיא מ"ג כסלו שנת על גבי חרשו חורשים
לפ"ק, שהיא תקכ"ט, וזה סימן ברור שאין הדברים כהיותן. מלבד זה תחלת
דבריו הס' הוא כי בחור אחד מאנשי איטליאה הלך לשם, ואמר אנחנו מודים לך
ומברכים את ש"מך, ואמר בורא פרי ה"פן, וכיוצא באלה, וזה ודאי דבר בדוי, כי
עד היום הזה אנשי איטליאה אומרים אנו מודים לך, ורב אחד עמד בנידונה זה
כשלשים שנה, והיה רוצה לברך בורא פרי ה"פן, ורדפוהו עד הרמה, והוצרך להרחיק
נדוד, עד שנתקבל בעיר רומה. ונדולה מכל אלה מצאתי כי בס' לוח ארש להרב
יעב"ץ (דף פ"ח פ"ט) יש אגרת שכתב אליו הרב יעקב בשן מהמבורג שנת תקכ"ד,
וכן כתוב בגוה: כשכאתי לעיר הזאת עברתי בעתות הפנאי על ס' המכיל וס'
צחות ומאזנים ושאר ספרים מחשובי המדקדקים, וגמרתו בדעתו לנקות עצמי ממומי
השגיאורת אשר נדפסו בס' התפלה (וכו') והולך ומינה ההגהות אשר ראה להניה,
והן א' ש"מך תורתך, ב' נקדישך ינעריצך, ואח"כ בכרכת הזן אני גוהג לוטר בורא פרי
ה"פן — הרי מבואר כי הגהות המיוחסות בשנת תקכ"ט ל"בחור איטלקי בספר
מיוחס לכבאני, כבר בשנת תק"ך היה אומר אותן הרב בשן מדעת עצמו. והרב בשן

בהסכמתו לם' ישרש יעקב אומר בשבח כאבאני "אשר חשקה נפשו המתורה לטהר ולזקק עצמו משובשי ההמון והעמיק עיונו כס' צחות וס' מאזנים להראב"ע ובס' המכלול להרד"ק" וכי' והוא ממש מה שספר על עצמו באגרתו ליעב"ץ. כל זה הביאני להאמין כי ר"י בשן הוא הוא בעל ס' ישרש יעקב.

ואמנם אם יעקב באבאני תושב צפת לא היה ולא נברא, או היה והשאלו שמו להרב בשן, זה לא ידעתי. ס' זכרון בירושלים לא ראיתי, וס' יוסף אומץ איננו בידי. אבל כלוח ארש (דף פ"א ופ"ג) ראיתי כי בערב סכות תקי"ח ר"י באבאני מצפת הביא להרב יעב"ץ שאלה ממדקק אחד על קריאת קצת תבות, וקבל תשובת הר' יעב"ץ והעתיק אותה מכתובה אישכנזית לכתיבה ספרדית ואח"כ שלח הר"י בשן להר' יעב"ץ תשובתו על הענין הנ"ל, והר' יעב"ץ אומר כי כל דברי הר"י בשן ששלח אליו עתה שנית אחת הן עם דברי המדקק הנ"ל. ואין בידי להכריע אם השליח שהביא השאלה אל יעב"ץ היה באמת איש מצפת, שמו ר"י באבאני, אך מכל מקום יש כאן זיוף ומרמה, שהרי בשנת תקי"ח ר"י באבאני לא היה אלא שליח המביא מהר"י בשן אל הר' יעב"ץ שאלת מדקק אחד, ובשנת תקכ"ט ר"י באבאני זה היה הוא עצמו המדקק הגדול הנשאל והמשיב כס' ישרש יעקב. ואז היה (לדברי החסמ"ח) "זקן שב וישיש" ובשנת תקי"ח היה רץ כצבי להביא אגרות מהמבורג לאלטונא!! ועוד בשער ס' ישרש יעקב כתוב "הועתק מכתובת יד המחבר כתיבה זרה ותמה" וזה דבר תמוה, ולמה נכתב, אם לא לבלבל הקוראים ולהטעותם. גם ראיתי כי הרב דג' קהלות אה"ו בהסכמתו לא הזכיר כלל שם המחבר, רק אמר "ויעף אלי אחד מן הסרעפים סרעף ושכני וקרב" גם זה לשון תמוה, נגד משפט החסמ"ח להזכיר המחבר ולתת כבוד ותהלה ותפארת לשמו. ועתה אתה ידידי והחכם צעדנר (אשר תכרך בשמ"י) תביאו הענין במצופ תבונתכם, ובחכמתכם תשפטו משפט צדק, ואני כמסתרים תבכה נפשי על קלות דעתם של בני דורי, כי במשך י"ז שנים עדיין לא התעורר אחד מחכמי הדור להביא כמשפט את היסודות החדשים אשר הצנתי (כס' פראלעג) לחכמת הדקדוק נגד שילטענס ורנלמידיו, ולא ידרשו ויחקרו רק בענינים של מה בכך, כגון מי כתב ישרש יעקב.

ביידישע ליטעראטור שלך (S. 367) כתבת und dies thaten der er- wählte Abba Aricha, sein jüngerer Zeitgenosse R. Chijja. והלא ר' חייא היה אחי אמו של רב (סנהדרין דף ח).

בקאטאלאג (איני זוכר המקום, כי מסרתי הס' ליואל) מצאתי (חילי) וצ"ל מילי (Melli) והוא שם משפחה ידועה.

ידידי אבשלום קנה מנורת המאור דפוס קושטנדינא שנת רע"ד, ע"י אשטרוק דטולון, והוא שלם, וכולל עיני יש"ו כמו שהם כש"ס בומבורג. דפוס זה בלתי ידוע לבעלי הרשימות. בעליו צריך למעות הרבה, להשיא בתולה. אתה עתה ברוך ה'. פאדוכה כ"ט אדר (9 März) תר"ג.

דידך שד"ל.

למען מענתך נגדי בידישע ליטעראטור בסוף עמוד 427, הנני שואל היש
לך ראייה כי לבראט הוא שם המושפחה, ולא שם האב? אחרי שבכ"י משנת
1091 כתוב בר לבראט.

או מצאת דבריו הקדמונים בר במקום אבן?

Nr. DXXXIV.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 881.

Vol. X. Nr. 59.

10. 3. 1853.

ל'י אדר א' התיבג.

ידידי החכם המופלא שלום.

כ"י 1301 היא פירושו, לא מהזור, והנה אין בידי לשרתך ולהעתיק לך מן
הפיוטים הנפורשים בו, כי הפיוטים עצמם אינם בו.

הרשימה אשר ראית עשיתיה לעצמי ע"כ לא דקדקתי בה כראוי, וכתבתי
כאשמרת [?] לישן יום אתא, ובאמת אין בכ"י אלא יום, ויותר מזה לא ידעתי.

"יום בפורים זה" כתוב ברשימת סדר ברגונא הכתובה כאמצע מהזור כ"י
שבידי אשר קראתי בשם מהזור צרפתי, אבל הפיוט עצמו איננו בכ"י ההוא.

אסתופף באולמך ישעי ואורי, הוא במנהג אפ"ם, וראשי הבתים א—י, והוא
הקדמה לאפד מאז לישפט היום.

כרוח נשכרה הסתופפתי במקדשך, הוא ג"כ שם, וראשי הבתים בנימן חזק,
ושם כתוב: גוי ישעים קולות בהרוענו.

אור ננה עמיית מעילו, הוא ג"כ שם, וגם במהזור צרפתי, והוא גם בידך
במנהג בני רומה.

מישך שדרך ועבד ננו, הוא סיום הפיוט הארמי לדברא תנינא (תחלתו:
הננה מישאל ועזריה אודעו שמה דקב"ה), והוא מלאכת ר' מאיר שליה צבור,
שכן בכ"י 1301 שלי כתוב "ור' מאיר שליה צבור גטר האלפא ביתא ומשום הכי
תחיל מישך בו" כלומר מפני הא"ב אמר מישך שדרך ולא שדרך מישך כמו
בדניאל. וכן בסדור קטן כ"י ישן על קלף (אחות תלמידי מוה"ר שמואל שלמה
Olper, והוא בידי בהשאלה) מצאתי כאן "מכאן ואילך יסד הרב ר' מאיר שליה
צבור על פי האגדה והמדרש". וכבר הייתי מפקפק בדבר הזה, עד שראיתי כי
מאות אלף עד אות למיד השירים בלא חרוז, ומכאן ואילך הם בחרוז, אז אמרתי
אכן נודע הדבר כי ישנים הם המחברים. והא לך הכית הראשון והאחרון, כאשר
הם בכ"י שבידי הנזכר בכ"ח ז', 70.

מישך שדרך ועבד ננו אמר להון ננסא

מאוריאת דמישה איספפרו ונהגו

מבקריתו ופלקיתו סמיו ודא סגו

פ"י 1301. כך כתב לכם משה בתורה וענדת שם אלהים אחרים עין
ואכן, סמי ולא סגני עינים להם ולא יראון רגליהם ולא יהלכו
זהו הסיום :

תוה ננסא וקס בהתבהלה כד חמא ארבעה שרין מהלכין
תפקו ואתו עבדי אלהא עלאה מלך מלכו מלכין
תמהוהו ואתוהו אישתעו דרברבין ניצחנהו בקרין פלכין
שפחו כל עמטיא אמר חנניה
שבחונה כל אוטיא אמר מישאל
ארי תקף עלן טיבו דבשטיא אמר עזריה
וקושטא דה' לעלם ולעלמי עלמיא אמר גבראל
טוביהין צדיקיא דעל שטיה דקב"ה רחיצין
דבקילוסיהון ובשבחיהון למלאכי שימישא נחיצין
ולעתיד לגו מנהון קמי שכנתא במחיצין

והנני מעתיק לפניך סליחת רומניא אשר שאלת קצתה, ואתה הרחב פיה
ואמלאהו, ורק צר לי כי אתה מעלים ממני פלאן מלאכתך, ומי יודע כמה תעלומות
היה בידי לערוך לפניך לו ידעתי מה הם הענינים אשר יבאו בספרך. תפלת
רומניא אשר ביד ידידנו יוא"ל אין בה פוטים. לא אדע אם הודעתך שזה כמה
שנים יש בידי סדור קטן ויפה כ"י על קלף מנהג רומניא, כולל התפלה וההגדה
ופרקי אבות (עם כמה חלופי נוסחאות) ומעריבים וחושענות. תשובי (רומניא דף
נ"ט).

אתה עתה ברוך ה'. פאדובה ל' אדר ראשון תרי"ג. ידיך שד"ל.

Nr. DXXXV.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 883.

Vol. X. Nr. 61.

5. 4. 1853.

כ"ו אדר ב' התרי"ג.

ידידי שלום.

מה שכתבתי באגרותי הקודמת: "עוד נ"ל שאם היה כאן סלוק לא היה
ישישים באתנה, ואירא בשלשלת, אבל היה ישישים בעולה ויורד, ואירא באתנה,
וכן הוא בחומש כ"י הנ"ל" הוא מפני שדרך השלשלת להיות בודדת ובלי משרת,
גם בכ"א ספרים, וגם בספרי אמ"ת, לפיכך אם היה הפסוק כך: צעיר אני לימים
ואתם ישישים ונני, היה ראוי שיהיה ישישים בעולה ויורד, על כן זחלתי ואירא
באתנה, ומה שמצאנו ואירא בשלשלת דרך זרות הוא מפני הדחק, כי כבר בא
העולה ויורד על ויאמר, והאתנה תחת ישישים, ולא נשאר לתיבות על כן זחלתי

ואירא אלא שלשלת. ואתה לא הבנת דברי ומענת מפסוק אר תכמהו בנדיבים בנן-אדם, שאין לו תשועה, אבל בנן-אדם אינו אלא תבה אחת. עוד הבאת לדור ודור אודיע אמונתך בפי, אבל גם כאן אין לפני השלשלת רק מלה זעירה. ויתכן להחשיב שתי התבות כתבה אחת. ובדקתי בספרך ומצאתי (עמוד 36) כי רק בשלש מקראות יש משרת קודם השלשלת, והם לדור ודור, על כן זחלתו, כל אשר יצום, ובדקתי ביוזון היינריך מיכעליס, ומצאתי כי בשלשה תנ"ך כ"י וכחמשה דפוסים ובמסרה כ"י ערפורט יצום בלא פסק, והנה אין זו שלשלת גדולה, אלא שלשלת קטנה. וחזר הדין כי שלשלת ואירא הוא זרות גדולה, ואינו אלא מפני שכבר בא העולה ויורד על ויאמר. הן אמת כי גם היות ויען אליהוא חצי פסוק זרות גדולה היא, על כן לא אחרוץ כזה שום משפט.

ואבאה לענין הגרש ואומר כי היותו מפסיק פחות מהרביע והפשטא הוא דבר ברור למעלה מכל ספק, ומה אעשה לך ידי, ואתה לא הורגלת בהבנת דרכי המעמים לפי עומק הסברה, אלא בדיעתם על פי המסרה, ועל פי מה שהעידו הקדמונים. אשר כאמת לא ראו מאורות מימיהם בניתוח הפסוקים ותיבותיהם. ואם אתה מן המאמינים כי משה רבנו וכל הנביאים כתבו ספריהם בנקודות ובטעמים. והמזו בהם סודות עליונים, אז אין מלה כלשוני לדבר עמך בענין זה. אבל אם אינך איש סודות, הנני מבאר לך הסבה, למה בא ולמה לא בא הגרש במקראות אשר ערכת לפני. הנה בכראשית כ"ב ג' (לא מ"ב ג') כאשר כתבת ויקָה את-שני נעריו אתו, וכן שם מ"ה א' ויקָה את-שני בניו עמו, ויקָה בגרש, כי התיבה דבוקה עם עמו (ויקה עמו את-שני וגו'), הפיך מלת ויקָה צריכה דעם פחות מהפשטא שאחריה, שאם היה ויקָה ברביע (ויקה את-שני בניו עמו) היה עמו דבוק עם בניו (כאלו כתוב ויקָה את שני בניו אשר עמו), ולא היה עמו דבוק עם ויקָה. לא כן ויקָה אחת מצלעותיו, ויקָה יתרו חתן משה, ויקָה את-קבשת האישה הרש, בכל אלה בא רביע שהוא מפסיק יותר מהפשטא, מפני שתיבת הוקָה דבקה בענין עם תיבת הפשטא יותר ממה שהיא דבקה עם ויקָה, וזה פשוט. וכן וישמע זבול שר-העיר, שר העיר דבק עם זבול יותר ממה שהוא דבק עם וישמע. אבל וישמע יתרו כהן מדין חתן משה, הוא במחלוקת, וכמהו וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב, עיין עין הקורא.

ורו"ה (במדבר כ"א א') כתב: "יסבת המחלוקת ביארתי במקום אחר ואין כאן מקומו" ואני לא אדע היכן ביאר, וברור לי שהוא לא ירד כלל לעינך דרכי המעמים. ועתה אהך שמע לי, ולכך תשית לראשי פרקים שאני גותן לפניך היום, גם כי הענינים ארוכים ועמוקים. הנה יתרו כהן מדין חתן משה, וכן הכנעני מלך ערד יושב הנגב, הן מלות דבקות זו לזו, ומלת וישמע חוזרת לכלן, ויצדק היותה ברביע, על דרך וישמע זבול שר העיר. אבל מצד אחר יתכן כ"כ להטעים וישמע, בגרש, ולהדביקה ליתרו כהן מדין, ולהכנעני מלך ערד, כי הותן משה ויושב הנגב הם תארים נוספים, ודי שיהיה וישמע דבוק עם שם האישה ותארו הראשון, ושם מפסיקן עמו, ואח"כ מוסיפין התאר השני. כי אמנם עשיית הפסקה גדולה בהחלת המאמר הוא דבר קשה ובלתי טבעי, כי מטבעו של אדם הוא שיהיה תחלת דבורו דבק עם מה שספך לו, ורק אחר קצת תבות יעשה הפסקה, אם לא לצורך

המתייב הפרדת התבה הראשונה. ולפיכך בשמזכירין דבור שאמר האומר, עם מלת ויאמר ויאמרו וחבריהן, אם המאמר הנזכר באותו פסוק הוא כולל שני חלקים, אזו פעל האמירה איננו עומד בודד במפסיק גדול, אבל הוא נקשר עם החלק הראשון מהמאמר, כמו ויאמר לא ידעתי השומר אחי אנכי (ורא ויאמר) ויאמרו נקרא דנערה ונשאלה את פיה ולא ויאמרו נקרא דנערה, ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתו את זרעך וגו'. ורק אם המאמר המסופר איננו סובל חילוק לשני חלקים, אז יבא הפעל או השם שאחריו בשעם גדול, כמו ויאמר עבד אברהם אנכי, ויאמר הראני נא את כבודך, ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי וגו'.

והנה וישמע יתרו כהן מדין התן משה, וישמע הכנעני מלך ערל וישב הנגב, הם על דרך ויאמר לא ידעתי השומר אחי אנכי, וחבריו, כי להיות כאן וכאן שני התוארים ברכתי דבקים זה בזה בקשר אמיץ, בא פעל השמיעה דבק עם התאר הראשון. ואחר התאר הראשון באה הפסקה גדולה יותר מאשר באה על וישמע.

גס'המה בחרו בדרכיהם, כי המה ידעו דרך ה' / שניהם ברביעי, כי מלות בחרו בדרכיהם, ידעו דרך ה' / ברכתי מתפרדות, לפיכך בא המה ברביעי שהוא מפסוק יותר מהפשוטא. לא כן ביהמה אנשי מכהמה ושרי שלישי, בא בנרש, כי אנשי מלחמה ושרי שלישי הם שני ענינים, והמאמר יכור להתפרד לשני חלקים.

מאלה לנצח על מלאכת בית ה' / הנצח הוא דבוק עם מה שאחריו ובלתי מתפרד ממנו, לפיכך מאלה ברביעי. באה תעשו ליום שבעת ימים, תעשו ליום שבעת ימים הוא מאמר מתפרד לשנים, כי ענינו: תעשו בכר יום, במשך שבעת ימים, ע"כ הרביעי כאלה עם החלק הראשון, על ידי הנרש.

ואני לא נקראתי לבוא אל המך, אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה, אני ברביעי, כי המכות שאחריו מאמר אחד בלתי מתפרד. וכן ואני אתן את פני באיש ההוא הוא ברביעי בדפוס רוו"ה, וכן העיר יהב"י כי ברוב הספרים שהיו לפניו הוא ברביעי. וכן אף אני אלך עמם בקרי הוא ברביעי בהומש כ"י שבידי, וכן נכון בלא ספק, אע"פ שיהב"י לא מצא כן רק במיעוטם, ורוו"ה נפתח אחריו והרפים בנרש, ואינו אלא שבוש.

ויהי בימי אמרפ מלך שבער, ויהי כאשר כרו הגמלים לשתות, ויהי בימי יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה המדות שאחר ויהי כלן דבקות זו לזו, ע"כ מלת ויהי ברביעי. ויהי גבול הכנעני מצידון ענינו שגבול הכנעני היה מצידון, ומלת מצידון איננה דבקה עם גבול הכנעני, אלא עם ויהי, לפיכך ויהי בנרש. ויהי כאשר שמעו אויבינו כי נודע לנו (נחמיה ד' ט' / לא ט"ו כאשר רשמת) הוא ברביעי בדפוס ברישא, וכן מצא מיכעלים בכ"י אחד ובחמשה דפוסים, וכן נכון, יען שמעו אויבינו כי נודע לנו אינו אלא מאמר אחד.

לכן נאם האדון ה' צבאות, לכן כה אמר אדני ה' / לכן כה אמר קדוש ישראל, לכן הננו טיבא ערלך זרים, התבות שאחר לכן בלן מאמר אחד ברכתי מתחלק, לכן בא לכן ברביעי. וכן לכן היתה צקנה למלכי יהודה (ש"א כ"ו ו) צריך להיות ברביעי, וכן מצא מיכעלים בכ"י אחד ובארבעה דפוסים. אבל לכן הנה ימים באים נאם ה' / לכן דבר אל בית ישראל בן אדם, המלות שאחר לכן אינן מאמר אחד מתדבק, אבל הרי זה כאילו

כתוב לכן נאם ה' הנה ימים באים, לכן בן אדם דבר אל בית ישראל, לכך בא לכן בגרש. אבל לכן כה אמר ה' צבאות על הנביאים (ירמיה כ"ג ט"ז), לכן כל אכריך יאכלו (שם ל' ט"ז), צ"ל ברביעי, וכן מצאתי בפיוארו עם רד"ק שנת רע"ו, ועם אברבנאל שנת ר"ף. על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, הנה ברך ה' את יום השבת ויקדשהו הוא מאמר בלתי מתחלק, לפיכך בא על כן ברביעי המפסיק יותר מהתבירה, אבל ברך ה' את יום השבת ויקדשהו הוא מתחלק לשני חלקים, לפיכך בא על כן ברביעי, המפסיק פחות מהטפחא, ולא בוקף המפסיק יותר מהטפחא (כמו לכן כה אמר ה' ירמיה ל"ב כ"ח). על-כן מצא עבדך את-לבו (ש"ב ז' כ"ז), מצא עבדך את לבו הן מלות דבקות ובלתי מתפרדות, לכך בא על-כן ברביעי המפסיק יותר מהפשטא. והוא הדין לעל-כן הביא ה' עליהם (מ"א ט' ט'). על-כן לא היה לפני חרק ונחלה, מיכעלים מצא אותו ברביעי בשני כ"ו, וכן נכון, וכן על-כן אנכי מצוך רעשות (דברים כ"ד י"ח), לא ה', כמו שכתבת) משפטו ברביעי, ועדיין לא מצאתי לי סיוע בשום ספר.

דברי אלה אולי יספיקו להראות לך כי אין ספק כי הגרש הוא מפסיק פחות מהרביעי ומהפשטא וגם מהתבירה, ושהמעמים לא הונחו במקרה, או בגזרת מלך, ואף לא בכונה לרמוז סודות עליונים. ואחרי אשר עודך בימי בחורותיך, תוכל עוד להכנס בפרדס החכמה הזאת, ולחבר חכמת רז"ה עם חכמת רז"ה, אז יגלו לך מצפוני המעמים, ומשפטיהם הנעימים, אשר היו נעלמים מגדולי החכמים. פירושי על גבוה בעיניו נמאס נמצא באמת בכבריו העתים לשנת תקפ"ו, עמוד 165, ולא אדע איך בקשתו ולא מצאתו.

כל בגיד כפ"ת דסמיך ליהו"א רפי בר ממפיך וכו' אין ספק שאיננו לשוננו של ר' משה קטחי, אבל הוא לשון אנשי המסורת. ור"י חיוג בס' הנקוד (דפוס דוקעס המלא שבוישים) הזכיר (בסוף עמוד 195) ודייתי מרחוק, וזה מורה כאצבע שכבר היו בזכרוננו מלות אתי מרחיק.

ולענין המסרה הגליונית בישעיה ל"ד, דע כי במסרה דפיס ראשון, שהוא תנ"ך גדול רפ"ה כך הוא הלשון: ד' דסמי' ליהו"א רפא כזעיר, וכמעט נדפס רפא במקום רפי או רפה, ומלבד זה באה אות הפ"א בלתי שלמה והיא מתחלפת בכ"ת, אך באמת איננה כ"ת. והכונה בלא ספק על בגיד כפ"ת הסמוכות ליהו"א והן במלה זעירה, והיה משפטן להדגש מדין מפיך, והן רפויות בארבעה מקראות, וחס קו תהו שלו בה ה' בס, והרכיעו איננו סיני בקדשו, כי אין בקדש מלה זעירה, אבל אפשר שהוא אשרי נשוי פשע (תהלים ל"ב א'), שהוא רפה בברישא ובמנחת שני. ואלו הארבעה לפי דעתי אין בהם זרות ממש, כי הו"ו והו"י נח נראה, כשהן כאמצע תבה, לא מצאנו אחריהן דגש, כמו עֲדֹכִי, הַמִּוֹתָהּ, הַיְתִיב, קִהְיִתָּהּ (רק שְׁבוּתִי יוצא מן הכלל), והנה קורתו ונשוי-פשע הם מוקפים ושני כה וה' בס אע"פ שאין בהם מקף הם חשובים כמוקפים. ולדעתי לא על קורתו וחבריו הרפויים יש לתמוה, אבל יש לתמוה על גוי גדול וחבריו הדגושים, כי מה לי אם בגיד כפ"ת הוא כזעיר או לא כזעיר? והרי להִתְיַתֵּהּ הַיְתִיב רפה אע"פ שאין הטעם עליה.

בשבת קדש יעבר ראיתי והשתוממתי וכבס בגדיו וטמא עד-הערב, שהיה משפטו
וכבס בגדיו וטמא, אם לא שנאמר כי לקלות מבטא העי"ן לא נחשב עד-הערב לתיבה
ארובה, אלא כבינונית. גם השתוממתי כי ראיתי בדפוס רו"ח בהפטרות פרה וידעו הגוים
כי אני ה' בוקף, וצ"ל ברביע.

ס' שפה ברורה עדיין לא הגיעני. והא לך הדרך השלישי מהמסרה. וה' אלהיך
ירצך וישמע תפלתך ויוציאך ממצרים בחג המצות הבע"ל.
פאדובה כ"ו אדר שני תרי"ג.

ידיך שד"ל.

Nr. DXXXVI.

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 884.

Vol. X. Nr. 62.

8. 4. 1853.

כ"ט אדר ב' התרי"ג.

ידידי שלום.

הא לך אגרת ⁽¹⁾ להרפ"ס בכ"ה, ועוד אוסיף אם תרצה.
Nicolaus Fullerus (הביאו בוקשטארף) גזר מין משרש מאן, ואין דעתי
נוחה בזה.

שאל נא את פי ידידי מוהר"ד זקש נ"י אם אולי נשאר בידו (או ידע ביד
מי נשאר) קונטרס כולל חמש שורות מר"י הלוי ורמב"ע עם פירושי הנזכר
בהקדמת כ"ח ז', ואם אולי בידו הוא יוכל לתת לידיך, להדפיסו כלו או קצתו,
בכ"ח שלך. וברכוהו בשמי, ואמור לו כי בשמחה רבה אני הוגה בספרו היקר אשר
שלח אלי.

שמחתי מאד בראותי מחשבות רשבי"ג על הרוחניות, ואולי עוד יבא יום
ואחדש מלחמתי על הרמב"ם, ואחזיר עטרת הנשמות ליושנת, כי באמת אמנות
הרוחניות הפשוטה, היא אשר גרמה הכפירה באלהים המתרבה והולכת.
ואולי גם סלאנימסקי הוא מגשים כמוני וכאדוני אבי ז"ל וברשבי"ג וכבעל
מלאכת מחשבת, וככל הקדמונים.

ידיך שד"ל.

שלום שלום. ער"ח ניסן תרי"ג.

(1) עיין אותה בפנימי טד"ל פדזעניסל תרנ"ח, XIII עמוד ע"ג—ע"ו.

Nr. DXXXVII.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 885.

Vol. X. Nr. 63.

8. 4. 1853.

כ"ט אדר ב' התרי"ג.

ידידי החכם המופלא שלום.

הראית חתימת ר' אפרים "אפרים מעיר כונא" ? מצאתיה בכרכת המזון
לברית מילה : אלהים צוית לידיך בחיורך, בס' ברכת המזון דפוס פיורדא, שנת
תפ"ב.

קניתי סליחה : ארצך הקדושה נמושה ביד זרים, לר' יהונתן.
היום קבלתי מכתב מהחכם אלבערמ כהן, אשר בפריש, המבשרני כי חנני
ה' פעם שנית את בני בכורי, כי אחרי זמן רב שהיה חולה באחת מכיצויו, כרתו
אותה. ירפאהו אל שדי, ויאמר לצרותינו די.
אתה עתה ברוך ה' שמה בהגנו הבע"ל, ושמה במכתביך את נפש הכו"ח
פה פאדוכה היום ער"ה ניסן תרי"ג, ידיך מכבדך ועבדך יד"ל.

Nr. DXXXVIII.

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 893.

Vol. X. Nr. 67.

22. 4. 1853.

י"ד ניסן התרי"ג.

ידידי היקר שלום.

ביום תמול ישלשום כתבתי לך אגרת בתוך אגרותי לידידנו החכם מיש"ש,
וכיום אתמול ג"כ כתבתי לך ולו, ואח"כ אתמול סמוך להשכח קבלתי מכתבך
עם הדפים מקונטרסך התחיה, ואחר שקראתי בס' קצת הנני מוכרח לכתוב אליך
גם היום, כי ראיתי כי אני לא הבנתי כונתך ואתה לא הבנת כונתי, ונמשך מזה
כי אולי נחייתי בעיניך כאחד מתלמידי שפינוחה, ואין רציני להכנס לרגל כשאני
מנוול כחשד הזה, שמא אמות לשחר ונמצאו דברי ניתנים מכשול לפני עיר
ומחסיאים את הרבים.

אמרתי לך במכתבי המיוחד אליך שאני נוטה מאחרי הרמב"ם כענין הגשמות,
וישמחתי בראותי כי ר' שלמה ן' גבירול היה מגשים, ואמרתי זה מפני שראיתי
קונטרס שהדפיס החכם יעלינעק על טומאש די אקוין, ושם הובאו דברי הנכירול

בס' מקור חיים, האומר כי גם הנפש מורכבת מחומר וצורה, ולא השלמתי קריאת דבריו ולא דקדקתי בהם, ולא נשאר בזכרוני מדבריו אלא זה שהנפש היא בעלת חומר, והבנתי זה על פי דרכי, שאיננה שכל פשוט, אבל היא גשם דק מכל הגשמים הידועים לנו, וזה נקשר בלבי עם מה שהאמנתי מימים רבים שהקדמונים היו מייחסים לכל הרוחניים (נשמות ומלאכים והכורא ג"כ) גשם דק, ולא היו מבינים (כאשר גם אני לא אבין) מציאות שכל פשוט, כדעת הרמב"ם, וכבר זה י"ד שנה הזכרתי באגרותי אל החכם ברעבער דברי בעל הכוזרי המזכיר הצורות הרוחניות, והגשם הדק הרוחני הנקרא רוח הקדש. על הדרך הזה הייתי מנשים כל ימי, כרבותינו הצרפתים שהרמב"ם מלעיג עליהם, וככל רבותינו הקדמונים.

אך עתה מתוך דרכיך בתחיה נ"ל יארתה מייחס לרשב"ג ולראב"ע מין אחר של הגשמה, והוא שהכורא בלתי נפרד מהנכרא, והדבר הזה הוא רחוק ממחשבותי כרחוק מזרח ממערב. וכבר דברתי על זה בספרי האיטלקי בדבריו על ר' שבתאי, ואתה שאלת ממני להגיד לך בלח"ק מה שכתבתי עליו, ואני (ביום ער"ח) לא הידעתיך רק הנוגע לעיר מולדתי, ולא היה לי פנאי ולא הפיץ להכנס בחקירות שאין להן סוף בעיניו הברואה והאצילות, וערנה הנני רואה מן הצורך לכתוב לך על זה, ומיד בשאוכל אמלא שאלתך, גם אעתיק לפניך קצת מדבריו ר' שבתאי.

היום די לי להודיעך כי דקדוקי הפילוסופים והדוד פלפוליהם איננו מעלה ומוריד לפי דעתי, אבל העיקר הגדול שהכר תלוי בו הוא שהעולם הזה שאנו רואים איננו כך מפני הכרח פנימי, אלא מפני רצון היצוני, ושחעינים נעשו בכונת מכיון כדי שהיה יהיה רואה. כלומר שיש נמצא אחד פערסונאל, לא ידענו מהותו, רק ידענו שהוא בעל כונה ורצון, וברצונו נהיה הכל. בדבר הזה אין מחלוקת בין רשב"ג ורמב"ם, ובדבר הזה יבדל המאמין מן הכופר. העיקר הוא שהאל הוא בעל כונה ופועל ברצון, והנכרא כלו תלוי ברצונו. יהיה האל שכל פשוט או גשם דק, ויהיה העולם נכרא מן לא דבר, או מחומר קדמון, או נאצל מעצם הכורא, כל זה לא יעלה ולא יורד, ובלבד שאם נאמין באצילות נאמין ג"כ כי העולם אחר שנאצל איננו עוד חלק מהכורא, כמו שהבן אחרי הולדו איננו עוד חלק מאביו או מאמו.

וכל המעלה על לבו כורא בלתי נפרד מהנכרא, זה הוא הכופר, אשר אין לו אלוה, והוא האומר (בשפינוזה) שלא נעשתה העין בכונה שנבררה רואים והאיש הזה שפינוזה הוא נתעב ונטאם בעיני לא על מחשבותיו, אלא על מרמותיו, כי התחכם להטעות את הבריות בדבריו שוא ומדוחים שידע בעצמו שאינם אמת, כאשר הוכחתי אשתקד בליטעראטור בלאטט עמוד 650.

ודי כזה לעת עתה, ואתה שלום ושמתח בחננו.

פאדובה ערב פסח תרי"ג.

ידיך שד"ל.

גם האגרת הזאת תוכל לתת לה מקום בכרמך.

Nr. DXXXIX. (1)

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 905. Vol. X. Nr. 67 bis vol. XI. Nr. 6.

17. 6. 1853.

סוף ניסן—י"א סיון התרי"ג.

Nr. DXL. (2)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 895.

Vol. X. Nr. 68.

2. 5. 1853.

כ"ד ניסן התרי"ג.

Nr. DXLI.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 897.

Vol. X. Nr. 70.

6. 5. 1853.

כ"ח ניסן התרי"ג.

ידידי החכם דמופלא שלום.

שני לוחות שאלת, וראו לך שלשה. תשתמש בהם ותחזירם לי.
הגהתך „אשלים" נכונה מאד.
אשריך ידידי כי באה לידך המרגלית היקרה אשר הוכרת במכתבך. הפוך
בה והפוך בה. כי כל חפצריך לא ישוו בה. שמח לבי בקנייך, אך אדאג פן יהיה
זה סבה לעכב עוד הרבה פרסים מלאכתך.
וכדי שלא להוציא הנניר חלק אגיד לך כי משה בן שבתאי (קורפו דף 68)
יש לו ג"כ: מלאכי צבא מעלה בקול נעים ירננו בקול ה' מלך (מונפלייר ק"ל,
והראן ב' כ"ו, ואלגזאייר בדפוס דף נ"ז) וחתם בירבי, וכתב ישם אביו כמ"ת (שכמתי
ישורון). ואביו או בנו שבתאי בירבי משה מעיר רומא (אנעים חרושי שירים).

(1) נדפס בכ"ח שמיני עמוד 100 bis 97.

(2) נדפס בהמוגיד שנה ארבע עשרה 1870 עמוד ר"ג יריעה כ"ז.

עוד תדע כי הקינה הנמצאת בסדור הקראים ח"א דף ס' אילותי בגלותי, לא
להם היא (כי יסודתה על דברי אנדה) והיא ברומניא כ"י שבידי וגם ראיתה
בכ"י קלבריוז, אבל הקראים עשו בה שנויים למתק מרוותיה.
בני בכורי עדיין לא שב לאיתנה. המקום ירחם עליו ועלי.
אתה עתה ברוך ה'.
פאדובה כ"ח ניסן תרי"ג.
ידידך שד"ל.

Nr. DXLII. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 899.

Vol. X. Nr. 73.

26. 5. 1853.

י"ח אייר התרי"ג.

Nr. DXLIII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 901.

Vol. X. Nr. 73.

15. 6. 1853.

ט' סיון התרי"ג.

לידידי היקר שכום וברכה, ושישון ושמחה.

הנה לפני שתי אגרותיך, והשנית הביאה חדוה בלבי, בשמעי כי נתן לך
ה' עזר כנגדך, כן יתן לך ה' ותשמחו יחדו לרוב ימים ושנים, דשנים ורעננים.
ס' שפה ברורה הגיעני בזמני, וראיתי כי מה שהזכיר יב"ע בשמו (דף
י) הוא להיותו נזכר בתלמוד לתהלה ולתפארת לרוחב חכמתו (עיין שם דברי)
אבל אונקלוס לא נזכר דבר בתלמוד בשבב גדולת חכמתו, ואין תהלתו ידועה לנו
רק ממלאכת תרגומו, לכך אינו מזכירו רק בשם המתרגם התורה בארמית, והיא
תהלתו.

ואחרי אשר נתת לי ס' שפה ברורה לא אמנע ממך קצת הערות על דברי
המבאר הר"ר גבריא אל ליפמאן הי"ו.

דף ז' ראב"ע אומר כי חכמי המסורת בדאו מלכם מעמים למלאים ולחסרים, ואין כונתו על בעלי המסורה כי הם לא לרמז טעם באו, אלא להודיע איזה הוא מלא ואיזה הוא חסר, רק כונתו על קצת דרשנים ומפרשים שהיו בימינו והרד"ל יפמאן לא הבין וכתב כי דבריו צריכין תקון.

דף י' מה שאמר כי מעילם לא אמר ר' יונה כדברים ההמה, הוא מבואר הכטול מתוך דבריו האפודי פרק כ"ז שהזכרתי בכ"ח ד' עמוד 136.

וכן מה שאמר שם כי רד"ק הוא שהוסיף מדעתו בל"ב מדות של ר"א בנו של ר"י הגלילי פסוק גם זרע יעקב ודוד עבדי, הוא ג"כ מבואר הכטול, כי הלשון ההוא נמצא ג"כ בס' כריתות בכרייתא דר' אליעזר הגליל.

דף כ"א הוא מכזיב את האומרים כי ר' משה הכהן תרגם ספרי ר"י חיוג, והוא לא ידע כי גם ר"מ הכהן וגם ראב"ע תרגמו אותם, והעתקת ר"מ הכהן בידי היא, ואיננה שוה להעתקת ראב"ע שהרפ"ס דוקעם.

דף ל"ד וכך אנחנו נמסים אמר שלא נמצא במקרא — והוא לא ידע להגיה ובס' אנחנו נמקים (יחזקאל ל"ג י').

עוד שם לא הבין כלל דבריו ראב"ע על ונחתום, ואין ספק כי כונת ראב"ע לומר כי אומרים בעתיד יסב גם יסב, וכיוצא בזה מצאנו בד' עבר נפעל ונפעל, אע"פ שלדעת ר"מ הכהן ונחתם איננו עבר אלא מקור. ואם דעת ראב"ע כדבריו ליפמאן שאין ונחתם עבר א"כ היכן מצאנו השני דרכים לגזרה אחת? — אבל אם דבריו ראב"ע כאן סותרים דבריו במקום אחר, מי יחוש לזה, ומי לא ידע כי כך הוא דרכו של ראב"ע? ונפרט אחריו ראותנו דבריו בשפה ברורה דף י"ד כי מנהגו לכתוב כל אשר יעלה על לבו.

דף ל"ה הגהה מ"ו המיר שם בשרשו, והוא שבוש, ואפילו יונה שכתב ראב"ע שרש, וכו' עדיין מאמר "כי אין בלח"ק שרש שיהיה על זה המשקל" ומאמר "שלא מצאנו זה השרש (ר"ל שרש קבן)" הם שני מאמרים נבדלים זה מזה מאד. והאמת כי מלת שם נאמרה כאן להוראת מלה, ויש לזה סמוכין בספרי הקדמונים, ואינם עתה בזכרוננו.

דף מ"א ע"ב רק מלת רד מעלומי הה"א בסוף, כתב ליפמאן צ"ע וכו' — ולי אין ספק שצ"ל דר, והכונה על אדרם עד בית אלהים.

דף מ"ד בי הגה שכן הנביא כמו לשון לשם, הכונה כמשמעו, כי הנביא הוא משמש לאל כשמוש הלשון, כי הנביא מדבר ומשמיע דברו האל כמו שהלשון מדבר ומשמיע מחשבות האדם. וליפמאן הגיה ולא הבין.

דף נ' החידה על אותיות מ"ן איננה לראב"ע אלא לאיש אישכנזי המדבר בלעגו שפה וחורו קמין עם סגול, נאמן עם לשר השמן.

ואנחה לשתי אגרות, כראשונה הזכרת כי מצאת בדפוס פראג רפ"ו ובג' וד' כ"י אלהי נשמה ישנתת כי טהורה, בלא מלת היא וכן מצאת בכרכות ס' ובדמכ"ס והרא"ש ואבודרהם, גם אני מצאתי כן בשמנה כ"י שביד, ג' מנהג אישכנזי וד' מנהג איטליאני ואחד מנהג רומניא, ועדיין כן אומרים כל האיטליאני, וכן נדפס ככל סדוריהם, אבל במנהג רומניא דפוס בומונינג, ובמחזור אישכנזי דפוס ראשון (דפוס שונצין סביב לשנת ר"ף) מצאתי טהורה היא, ואין ספק אצלי כי

הקדמונים אף אם אמרו בלא היא, כונתם היתה כאלו אמרו מהורה היא, והאחרונים הוסיפו לברר הענין יותר, וכיוצא בזה מצאנו במשנה פתילת הבגד שקיפלה ולא הבחבה ר"א אומר טמאה ואין מדליקין בה רע"א מהורה ומדליקין בה, ובתלמוד הוסיפו מלת היא. ואין לשאול אך יוכל אדם לומר על נשמתו שהיא מהורה? כי הכונה אינה אלא לומר שבטבעה היא מהורה.

והנני מודה לך על מה שהכאת לפני מרבוי בן בלעם, וכן מצאתי ג"כ בכ"י שלי, כי יש בידי מטעמי המקרא ה' דפים. גם בשני כ"י ערפורט מצא מיכעלים מבקשי פניך יעקב טלה, ולא ארע איזה יבשר.

על הזמן שהדלו לתרגם הפרשה בצבור, אין אתי דבר ברור. מנדיל (יצחק) בר אברהם בן אבי זמרה היה בתלמסאן אחר שנת ש', ונזכר בכבוד בס' עומר השכחה, ויש לי ממנו בכ"י והראן כמה פיוטים, ועיין כ"ח ד' עמוד 33.

דוקינה שרועתקת לי אין ספק שאיננה לבעל הכוזרי. כבה"ע תקפ"ז עמוד 164 כתבתי קלון חרפה כוז בשת כלמה, ובעמוד 165 כתבתי: ואגב גררא אפרש מה שכתוב... ואלה דבריו (וכו')⁽¹⁾.

והא לך ידידי הדף האחרון מתנ"ך רע"ח. חודיעני נא אם האריענט יוצא עריין לאור, או כבר שקע אורו ואסף נגהו. ואם תוכל להביא לידי ס' השם לראב"ע אשר הוציא לאור הר"ר ליפמאן, תעשה חסד עם ידיך הנאמן, החפץ מוכתך ככל עת וזמן, המתפלל על שלום זונגך שירבה ויגדל, אילת אהבים ויעלת חן דשנה ומתקה לא יחדל, והיתה לך אהבתה טבצר ומגדל.

שר"ל.

פארוכה מ' סיון תרי"ג.

Nr. DXLIV. (2)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 902.

Vol. X. Nr. 74.

16. 6. 1853.

י' סיון התרי"ג.

(1) עיין ביה החוגר לשכה ב' (עמקי ספה) פרעמוסל תרמ"ח, הכדלה ט"ו עמוד

מ"ז—מ"ח.

(2) נדפס בהמניד סנה חרבע עשרה 1870 עמוד רל"ז ורעה ל'.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 903.

Vol. X. Nr. 75.

16. 6. 1853.

י" סיון התרי"ג.

לידידי החכם המיפלא מהרי"ט ז"ל שלום.

הנה לפגיך כל אשר שאלת להעתיק לך, והנני להשיב לשאלותיך.
התוספת למעריב ליר' ב' ר"ה הנמצאת בסדור כ"י יוני (כן קראתיו יען יש
בו יונה מתורגם יונית, ואיננו מנהג רומניא), ראשי טוריה אחס בטע גיף וכו',
וזה נמצא גם ליצחק בן שמואל, בחנוכה מנהג בני רומה. והנה המעריב לליל ב'
ר"ה הוא לר' יוסף בן שמואל (טוב עלם), ואם תרצה אמור שהיו שני אחים.
התוספת לליל ב' סכות אשירה נא לידידי היא על סדר א"ב.

נשמת מלאים חמת ה', נרשם בו משה חזק.

חתימת אני (ט)שה חזן ברורה היא, לולי נאמר שחסרה טלת קדוש, כי זה
הוא הסיום: נחה עמך לנהו בו ירביצו, ומלאכי רחמים יאיצו ורבים מישני אדמת
עפר יקיצו, כשמעו העב את קול השופר. המחבר קרוב להאמין שהיה ספרדי.
חתימת יצחק חזן במנהג לועזי בדותא היא, והיא שגגה שיצאה מתחת ידי
בר"ח ניסן תקצ"ח. ומן אז והלאה כבר התעניתו ששים תעניות, ואקוה שנמחל לי
אותו עון. אבל יצחק החזן נמצא במנהג הקראים.

לא אדע בבירור אם יש סליחה לר' בנימן בר שמואל, כי לא מצאתי רק
אחת שאולי היא לו, והיא בעוד שדי עמדי, בסליחה כ"י ב' נ"ו, וראשי חרוזיה
בנימן ברב שדו חזק מאד בתורה (וכו'), ואין ספק שיש מעיות בראשי חרוזיה,
ואולי ב"כ נשמטו קצת חרוזים.

בני בכורי שב כמעט לאיתנו, ועוד מעט ישוב אלי א"ה.

אתה עתה ברוך ה', פארוכה י" סיון תרי"ג. ידיך ועבדך שד"ל.

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 906.

Vol. X. Nr. 76.

4. 7. 1853.

כ"ה סיון ה'תרי"ג.

ידידי הוקר שלום.

במאמרי „שאם יזדמן לי מדפים שיבקש ממני פי" איוב אני משלים אותו א"ה בזמן מועט" היתה כונתי לאחר שאראה בדפוס פי" ישעיה כלו. ודע כי אי אפשר לי בשום פנים להתחיל שום מלאכה אחרת עד שלא יודפס פי" ישעיה, ובפרט כי אני עתה מרוד הרבה בהגהת דקדוקי בל' איטלקי שנכלבי להוציא לאור פה בקרב הימים.

מפי ידידי הוקר בוכנינדער תשמע דברים אחרים שכתבתי לו, ותוכל לתת תשובתך בפיו, והוא יכתוב אלי, אם אין לך הזמן.

צר לי מאד כי לא הקדמתי להגיד לי מה שכדעתך לכתוב על קינת שבת סורו מני, ולא ראית דברי בליטטעראטור בלאטט 1845, עמוד 84—683, כי מה שהבאת בשם כ"י פארטא הוא מצוי בכל מחזורי האיטליאני, ואני הוספתי שם ענינים שקרא אמרת ולא ראית. ובדברך רע בעיני מה שאמרת כי בא במקרה ליד המעתיק או המדפיס קובץ חסר וכו'; כי אמנם לא במקרה נולדו מנהגי הקהלות, אבל בהסכמת חכמי עיר ועיר.

גם צר לי כי ראיתי בקינות ששלחת לי, שאין הגהתך מדוייקת, כי מצאתי בדף ה' פסוק ד' והיא מרלה, ומלת והיא אין שייך אחריה מקף; ובפסוק ז' כל מהמדיה, צ"ל כל; ובדף י"ז פסוק נ' וירא, צ"ל וירא; ובפסוק נ"ג חסר המקף במלות וידו אבן; ובפסוק נ"ו קרבת צריך שני פשטין; ורבות כאלה. ואחר כמה שנים שאני מבלה ימי יעני לתקן שבושי הרפוסים בענין המעטים, הלא נפשי עלי תאכל אם אראה סי מספרי הקדש נדפס עם פירושי, והיו מעמיו לא מתוקנים יותר משאר דפוסים, אבל מקולקלים יותר.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וארוניך שלום.

פאדובה כ"ה סיון תרי"ג.

ידיך שד"ל.

Nr. DXLVII. ¹

An Herrn S. Werbluner in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 907.

Vol. X. Nr. 77.

4. 7. 1853.

כ"ח סיון התרי"ג.

Nr. DXLVIII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 908.

Vol. X. Nr. 78.

7. 7. 1853.

א' תמוז התרי"ג.

ידידי יקרי שלום.

הנני מודה לך על ס' השם ששלחת לי, ועדיין לא נפנית להגות בו.
דע ידידי כי ס' מבחר המאמרים לא נדפס בשנת תק"ץ אלא בשנת ת"ר
ובטעות נדפס בשער הס' שנת יפצו **מוע'נתך**, וצ"ל **מוע'נתידך**, כמו שהוא במש"ל
ה' י"ו, עיין מה שכתבתי על זה באיזראעליטישען אנגאלען 1840 עמוד 416.
הערתך על קריאת שם הבן כשם אבי האב צודקת, ועוד כהנה וכהנה נכתבו
באריענטו ליטטעראטור בלאטט 1845, עמוד 7 בהערה, 1846 עמוד 42, ומה לי
ולאיש ההוא?

מדפוס שיוציא לאור ספר עברי על הוצאותיו לא נמצא בגלילות האלה.

קינת ארזי לבנון לא ראיתיה עדיין בכ"י.

ואחרי אשר השלמתי להשיב לדברך במכתבך היקר, אגיד לך כי מאז
ראיתי מה שכתבת בלוט' בלאטט 1851 עמוד 203 היטב חרה לי על אמרך כי
פסוק ויאמר ה' אל משה (שמות י"א א') ופסוק ואהבת את ה' אלהיך, הם לדעת
בעלי המסורת דבקים עם הפסוק הקודם. מריה דאברהם! ומי הגיד לך הדבר הזה?
והיכן מצאת בפסוקים ההם שני מיני נגינות? ואחרי שלא אחד מן הקדמונים
השמיענו כזאת, מי יאמין לשמועתך? ואך אחד מתלמידי אנשי המסורת יזיד
לברות מלכו כדבר הזה?

היתכן לתלמידו של בן בלעם להתהפך ולהיות מתלמידיו של בלעם הרשע,
ולבוא בקהל מתחכמי הדור הזה, העושים התורה עיר פרוצה אין חומה, המגיהים

¹ נדפס בהמגיד שנה ארבע עשרה 1870 עמוד רס"ח יריעה ל"ג.

הנם, לפי העולה בדמיונם, אשר דינם, למדורי גיהנם, כאשר כתב רבנו תם. אבל לא דברתי לך על זה, עד שמצאתי תירוץ מספיק למכונת מספר הפסוקים. ועתה דע נא ידידי כי כבר זה ל"ה שנים עשיתי רשימת פסוקי התורה, כל קפוטל וקפוטל בפני עצמו, ושם כתבתי: "חשבוני יותר על חשבון המסרה שני פסוקים, אחד בשמות ואחד בדברים", גם כתבתי: "בפרשת בא מנו ק"ה והם ק"ו וביתרו מנו ע"ב והם ע"ה, והנה בהכרח נתנו לדברות עשרה פסוקים, תחת אשר ליחיד הם י"ג ולצבור מ'. אבל בסדר ואתחנן בהכרח נתנו להן מ' בלבד כצנור, כי ליחיד יש באורגה פרישה קכ"ב פסוקים, והם לא מנו אלא קי"ח, זה כתבתי בימי נעורי, לפי הקריאה רהוהגת בנינו.

ועתה מקרוב סכותי את לבי אל החקירה הזאת, וראיתי כי בפסוק אנכי ה' אלהיך מלת עבדים נקודה ג"כ באתנה בעדות בעל אור תורה, וזה לא יתכן לקרוא כצנור, שא"כ היו בכתוב אחד שני אתנחיות, כי גם לשנאי היא באתנה. וזה הביאני לחשוב כי לפי החלוקה העיקרית אשר יצאה מתחת ידי בעלי הנקודה, שדויו בכלייה, אנכי ולא יהיה לך פסוק אחד הם, ועשרת הדברות נחלקות ל"ב פסוקים, לא ל"ג, ועל החלוקה הזאת שהיא העיקרית נוסד סכום פסוקי ס' שמות וס' משנה תורה. אבל כשכאו הקהלות ודנהונו לומר בשבועות, ואולי גם בשבת יתרו, תרגום הדברות על פי תרגום ירושלמי (שנעשה בא"י ואיננו על דעת בעלי הנקודה) דברא קדמא, דברא תנינא, ומצאו כי בתרגום ההוא הדבור השני מתחיל בפסוק לא יהיה לך, הוצרכו לעשות סוף פסוק במלת עבדים, והניחו האתנה לקרוא ביחוד, אבל בדברות דמשנה תורה שמעולם לא קראו אותן בשבועות, וגם בתרגום ירושלמי אין בהן דברא, קיימו המנהג לקרוא בצבור כל דבור בפני עצמו, אבל הניחו אנכי ולא יהיה לך בפסוק אחד כמו שמצאום באתנה במלת עבדים, וכדי שלא יהיה הפסוק בשתי אתנחיות, נקדו עבדים ברביעי. והנה נשארו דברות יתרו נחלקות לעשרה דברות ואתחנן לתשעה פסוקים, ועל פי החלוקה הזאת נוסד סכום פסוקי פרישת יתרו ופרישת ואתחנן, ואחר שבטלה קריאת התרגום, קיימו הקריאה במעם העליון גם בשבועות וגם בשבת, כדי לחלוק כבוד לדברות, למען תהיה קריאתן נרשמת יותר בלב העם; אבל חזרו והדביקו אנכי ללא יהיה לך, כמו שדדביקום בעלי הנקודה, ולברוח משתי אתנחיות נקדו עבדים ברביעי, והנה עבדים כג' טעמים; באתנה, שהוא נגונו העיקרי; כסלוק, שהוא בשביל הקריאה עם תרגום ירושלמי; וברביעי, שהוא לקרוא בצבור בלי תרגום. אבל דעת רו"ה שהרביעי הוא לזכרון ולא לקריאה, הוא דבר שאין דעתי סובלתו.

זה הוא מרה שניל עתה ליישב המכונות בענין הזה, ועדיין לא מצאתי תירוץ לסכום פסוקי פרישת בא, ומכל מקום לא אסכים עמך לחבר לא אוסף עוד ראות פניך עם ויאמר ה' אל משה, בלתי עדות מהקדמונים.

והנה באגרתך ה' תמוז תרי"ב הבאת לפני המסרה בויקרא ח' מ"ו י"א זוגין מתחלפין קדמא רביעי תנינא זקא, ובתוכם וישחט וישחט, ואמרת כי נראה מזה כי לדעת בעלי רומסורת כח השלשלת שוה לכח הזקף, לא לסגולתא כמו שהיא דעתי. ועתה פניתי את לבי גם לדבר הזה, והא לך תשובתי.

בעלי המסורת לא היו נותנים לבם לכה המעטים המעט הוא אם רב, ולא
 חקרו אם מעם פלוני ופלוני כח אחד להם, רק מנו וכתבו מה שמצאו בספריהם,
 ורק לצורות המעטים ולשמותם, ולא לכהם, היו עיניהם. והנה בויקרא ח' ט"ו
 נתנו סימן "ישן יושב עומד", דרך צחות קראו ישן לרביע שהוראת שמו רובץ
 ושובב, וקראו עומד לשלשלת שצורתו זקופה.

ואחר שקראו לשלשלת עומד, מנו איתו (באותו דבור ולא במקום אחר)
 בכלל הזקפין, לא להיות כחו ככה הזקף אלא מפני שעומד וזקוף ענין אחד הם,
 וצורת השלשלת והזקף זקופה ועומדת.

תביא דברי במצרף בחינתך, ואם שגיתי הבינני.

ואתה ידידי היקר שלום ורעירתך שלום וכל אשר לך שלום.

פאדובה א' תמוז תרי"ג, ידידך שד"ל.

Nr. DXLIX.

An Herrn S. Bär in Heddernheim bei Frankfurt a. M.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 913.

Vol. XI. Nr. 1.

29. 8. 1853.

כ"ה אב התרי"ג.

ידידי היקר שלום.

כיום א' תמוז כתבתי אליך, ולא ראיתי מענה.

ועתה דע ידידי כי תמוז שלשים ראיתי בויניציאה תהלים דפוס רעדעלהיים
 שנת תקפ"ו, ומצאתי בו קצת מהנסחאות (התמוהות בעיני) שהנכאת בספרך, גם
 מצאתי בו שבוש גדול והוא כי עילה ויורד כפסוק א' (נ"ז ב'). אבל התהלים
 ההוא איננו הדפוס שאתה מזכיר, כי אין בו שום הקדמה, אבל יש בו תרגום
 אישכנזי. והנני מבקש ממך ידידי שרתשלתל לקנות בשבילי תהלים דפוס רו"ה
 עם הקדמתו, ותשלחוו לי מהרה על ידי הרצים הדחופים ביד המלך, ותחשב לך
 לחסד גדול עמי. והנני שולח אליך בתוך האגרת הזאת והוב אחד מטבע נייר,
 ואם לא יספיק זה לקנות התהלים ולשלחו אלי, אל נא תמנע מהודיעני. גם
 תודיעני אם נמצא לקנות חומש מאור עינים, ומה מחירו.

ולמען לא תחיה אגרתו ריקה, הנני מודיעך כי חזרתי בי ממה שכתבתי אליך
 להגיה ולהטעים ושאלך לאמר (תורת אמת 66.65), כי מצאתי לפעמים המונה מתחלף
 בפשטא כשהתיבה עצמה היא גדולה, כגון ויאמר השבעה ל' (בראשית מ"ו ל"א) וכן
 כבראשית ו' ק', ו' י"ד, שמות י"ד י', דברים כ"א י"ד, יהושע ג' ד', ישעיה ה' ב',
 ירמיה ח' י"ג. ומצד אחר מצאתי כי מה שהשויתי "לאמר למי אתה ואנה תלך"
 עם ויאמר לא ידעתי, ואתה אמרת היטב איטיב עמך, ויאמרו נקרא לנערה, כל זה

איננו צודק, כי אמנם אין דין מלת לאמר כדין ויאמר ושאר לשונות אמירה, כי כל לשונות אמירה הם מתדבקים עם הדבור הנזכר אחריהם, אבל מלת לאמר היא נדבקת תמיד עם מה שלפניה, ורק אם המאמר (או החלק הראשון ממנו) הוא מלה אחת לבד, תבא מלת לאמר דבקה למטה, כגון לאמר תפשוהו (מ"א י"ג ד'), לאמר שלום (יחזקאל י"ג י'), לאמר שממו (שם ל"ה י"ב). לפיכך אין ספק כי נסתת כל הספרים, שהיא ושאר לאמר, היא נכונה, והגהתי בטדה ומבוטלת. והרשות בידך לפרסם זה (וכל הכתוב באגרותי) בכל מקום שתמצה. התבוננת מימך על הפור הנמצא בתהלים נ"ח ג' (בארץ) ? הנמצא כמחו ג' תבות קודם סוף פסוק, בלי שתהיה התבה בראש פסוק כמו במזמור ל' א' ? דע כי בדפוס ברישא כתוב בארץ בשלשלת, ואני היה נ"ל כי הראוי באתנה, כמו הקיצותי (ג' ו').

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.
פאדובה כ"ה אב תרי"ג. שד"ל.

Nr. DL. 1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 914.

Vol. XI. Nr. 2.

30. 8. 1853.

כ"ו אב התרי"ג.

Nr. DLI. (2)

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 915.

Vol. XI. Nr. 3.

5.—15. 9. 1853.

ב'—י"ב אלול התרי"ג.

לידידי החכם היקר הר"ר שניאור זק"ש ברכה ושלום.

היום (*) יום מלאות לי שלש וחמשים שנה, אחרי כמה שנים שאני דורש וחוקר בטעמי המקרא ובהכנת דרכיהם, ובבדיקת חלופי נסחאותיהם בספרים כ"י

(1) נדפס כשנלמחו בהמניד שנה חמש עשרה 1871 עמוד כ"א יריעה נ'.

(2) נדפס כ"ח תשעי עלון התרע"ז עמוד א—י"ד, ועסה נדפס מחדש עם

הוספה והקונים כפי כ"י המחבר.

(*) א' אלול תרי"ג.

ובדפוסים קדמונים, ואחרי ראותי המות עולה בעד החלונים, ומירף נערים וזקנים, דשנים ורעננים, כאשר תמול שלשום שמעתי ותרננו כמני, כי מת בוויציאה ידדנו הגביר היקר, הגדול בתורה ובמדעים הר"ר אברהם בן אשר, (*) אשר היה לקדמוניות ישראל, מושיע וגואל, ובא אל ביתי בשבת חזון שלו ושאנן, והיה מצפה לחוג יום לידתו (יום מלאת לו גין שנה גם הוא) מחי יום ב' אלול כברעסלייא אצל בתו, והנה פתאום לקח בארץ נכריה, רחוק ממני ומבתו, רק אשתי היקרה, היתה לו עזרה, בחכמתה ובצדקתה היא סמכתהו, לילה ויום עזרתהו, אלהים ירחמנה ומאבלה ינחמנה, ויברך כל צאצאיה, ויְרַאֲהָ בהם שובע שמחות, ונסו יגון ואנחית — אמרתי אני בלבי לאמר: עד מתי אוחיל להוציא לאור ההגהות אשר אספרני וקבצתי בניעת שנים רבות? ולמה אחכה עד אשלים מלאכתי, ומי יודע אם אזכה להשלימה? לכן הנני מטהר לערוך לפניך לוח קצת מעיות בטעמי המקרא

אשר נתפשטו בספרי הדפוס

למען המעוהו בכרמך, והיה כל הבא להדפיס ספרי הקדש, יביט אל הלוח הזה ויתקן המעוות, וכלי להאריך בהקדמות, הנני בא אל ההגהות, וה' יצילני משגיאות. בראשית א' י"א תדשא הארץ דשא, צ"ל ברביעי, עיין דברי באגרותי הנדפסת בסוף ספר תורת אמת (רעדעלהיים, תרי"ב) עמוד 65.

שם ז' ז' ויבא נח, צ"ל ברביעי, מפסיק פחות מהמספא שבת־בת אתו, כי הכונה היא: ויבא נח (ובניו ואשתו ונשי בניו אתו) אל התבה; וכן הוא ברביעי בחומש על קלף כ"י שבידי נכתב סביבות שנת ק"ע, וכן היא ג"כ גירסת היב"י, לפי מה שכתב רוו"ה בחומש מאור עינים, בתקונים שהוסף בסוף ספר דברים, והוא רוו"ה לא הבין כלל ההכרח האמתי לבא כאן נח ברביעי ולא בוקף, והביא ראיה מן הת"ג שבמלת ובניו, כי לא תבא ת"ג אחר הזקף אם לא יהיה לפני הזקף פשטא או יתיב — ודבר זה (אם אמת הוא) אינו אלא מקרה, ומה שכא ושלא בא לפני הזקף אין לו שום כח על מה שיבא אחר הזקף.

שם י"ו ח' ותאמר בוקף גדול, כי מלות מפני שרי גברתי אנכי ברכת, אע"פ שיש זקף על גברתי, אינן אלא מאמר אחד בלתי מתפרד לחלקים, לפיכך לא יתכן להדביק מלת ותאמר לחלק הראשון מהמאמר, ולנקדה ברביעי (כמו שעשו בקצת דפוסים אחרונים), כי באמת תשובת הגר איננה כוללת שני חלקים העומדים זה בלא זה, אע"פ שהזקף שעל גברתי חולק אותה לשנים.

שם י"ז י"ט אשתך צ"ל ברביעי, ובדפוס Hooglit ולונדון (גם בדפוס Theile לייפציג 1849) בוקף, והוא שבוש גדול, כי הזקף הראשון מפסיק יותר מהשני, ונטצא יולדת לך בן מחובר למטה, תחת כי לפי הענין הוא דבק למעלה (שרה אשתך יולדת לך בן).

שם כ' י"א כי אמרתי צ"ל בוקף, כי מלות רק אין יראת אלהים במקום הזה הן מאמר אחד בלתי מתפרד, וכלן יהדיו הן החלק הראשון מתשובת אברהם, ומלת אמרתי נדבקת עם החלק הראשון מהמאמר, ואחרי שהחלק הראשון הזה

(*) המוכר ספרים הודע בכלליו.

מסיים באתנה, מלת אמרתי צריכה למפסיק פחות מהאתנה, וגדול מכל המעטים אשר בינה ובין האתנה, כלומר גדול מהזקף שעל אלהים, לפיכך היא צריכה לזקף, שהוא מפסיק יותר מהזקף שאחריו (כמו שהזקף הראשון שעל אברהם מפסיק יותר מהזקף השני שעל אמרתי); והרביע הנמצא במנחת שי ובקצת דפוסים אחרים על אמרתי מעות הוא.

שם כ"א י"ט אין ספק כי ותמלא את החמת מים הוא מאמר בלתי מתפרד, ומלת ותלך עומדת בפני עצמה, והיא צריכה רביע, וכן הוא בחומש כ"ו שלי, וכן מצא יוחן היינריך מיכעלים בג' כ"ו, וכן הוא במחזור אשכנזי דפוס ראשון (סביבות שנת ר"ף) בקריאת ראש השנה.

שם כ"ב א' ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני, תבות ויאמר אליו צריכות דרגא תביר, כי מאמר ה' אליו לא היה אלא מלת אברהם, והנה "ויאמר אליו: אברהם!" הוא מאמר אחד, ויאמר הנני הוא מאמר אחר, וזה מוכן כשיהיה אליו בתביר, שהוא פחות מהטפחא; אבל לפי נסח הספרים שאליו בוקף תהיה הכונה כי מאמר ה' אל אברהם היה שלש תבות "אברהם ויאמר הנני", וכבר מצאתי ויאמר אליו בדרגא תביר בשלשה כ"ו, וכן מצא מיכעלים בכ"ו אחד, וכן נמצא בכ"ו שנת ג"ד שהיה ביד רו"ה (כאשר הודיעני בעל תורת אמת), וכן מצאתי במחזור אשכנזי דפוס ראשון בקריאת ראש השנה. ומדפיסי שלונקי היו בספק, והדפיסו במחזור שלהם (שנת ש"ג) אָלְנוּ בוקף ובתביר יחדיו — ואמנם הזקף אשר פשט ברוב הספרים אחרשוב שאיננו מעות סופרים גרידא, אבל הוא תקון שתקנו קצת מן האחרונים בכונה, מפני שהיה נראה להם כי באמרנו ויאמר אליו אברהם בדרגא תביר ומטפחא תהיה משמעות המעטים שאברהם אמר אליו, ועל כן התחכמו לעשות הפסקה גדולה בין ויאמר אליו ובין אברהם. וכבר היה מי שהקשה אלי וכתב לי: היכן מצאנו בכל המקרא, אשר יבא תביר לפני טפחא, ולא ירוץ התביר אל הטפחא, ולא תהיה תבת הטפחא נושא הדבור? והשיבותיו: וכי לא ראית ויקרא את שמו נח, ותשקין את אביהן יין, ותלך שרה לאברהם בן, ההצליח ה' דרכו, ואלפים כאלה, שתיבת הטפחא איננה נושא הדבור, אלא מקבל הפעולה? ואם לא ראית תביר אשר לא ירוץ אל הטפחא, מה תאמר בראותך שחת לו לא? — ואם ישאל שואל: ולמה לא נקדו ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני; תשובתו בעדו כי תבות ויאמר הנני אין אחת מהן ארוכה, ועיין תורת אמת עמוד 70.

שם כ"ב ה' אלהים יראה לו השם, יהב"י מצא ברובם אלהים בוקף גדול, ובמיעוטם ברביע, ורו"ה מצא גם הוא בקצת דפוסים ישנים בז"ג, וכן הדפיס גם הוא, ואין ספק שהוא מעות, כי מלות אלהים יראה לו השם לעולה הן מאמר בלתי מתפרד, ומלת בני היא לקריאה, ונסח הספרים אלהים בשני גרישין הוא נכון, ונירתח המאמר כך הוא: אלהים יראה לו השם, ולמה יראה לו השם? לעולה. גם אם ינוקד אלהים ברביע, אין רע, ודחי זה כאלו תאמר: אלהים, הוא יראה לו השם לעולה, ודעתי נוטה להאמין כי מעות נפלה בעין הקורא אשר היה ביד רו"ה, ושהמחבר יהב"י לא אלהים כתב, אלא אלהים בשני גרישין, ובפסוק

לא יחליפנו (ויקרא כ"ז י') אביא ראיה על חלופי נוסחאות ומעיות שנפלו בהעתקות ס' עין הקורא.

שם כ"ד כ"א לדעת, ברביע (אור תורה ומנחת שי ומהרש"ד ויוחן היינריך מיכעליס), ורוויה (ע"פ יהב"י) הרפ"ס כז"ג, והנה לפי האמת מלת לדעת עומדת בפני עצמה (לדעת, ההצליח אם לא), אבל המעטים אוהבים לחבר המלה הנודרת עם החלק הראשון מהמאמר הבא אחריו, כי אמנם עשיית הפסקה גדולה בתחלת הדבור הוא דבר קשה ובלתי טבעי, כי ממכעו של אדם הוא שיהיה תחלת דבורו דבק עם מה שסמוך לו, ורק אחר קצת תבות יעשה הפסקה (ומפני זה ג"כ בשלשה שמות או פעלים רצופים יבא המפסיק בשני, ולא בראשון), אם לא תהיה שם סבה פרטית, המתייבת הפרדת התבה הראשונה, ולפיכך כשמזכירין דבור שאמר האומר, עם מלת ויאמר, ויאמרו, וחבריהן, אם המאמר הנזכר באותו פסוק הוא כולל שני חלקים, אז פעל האמירה איננו עומד בודד במפסיק גדול, אבל הוא נקשר עם החלק הראשון מהמאמר, כמו ויאמרו נקרא לנערה ונשאלה את פיה: וכן כאן לדעת דבק עם הראשון משני חלקי הספק, ויפה היא מנוקדת ברביעי, שהוא מפסיק פחות מהטפחא שבמלת דרכו אשר שם סיום החלק הראשון מהספק, וכיוצא בזה למטה (ל"ז ל"ב) הכר נא (רביעי) הכתנת בנך היא (מפחא) אם לא (סלוק).

שם ל' ג' כתב יהב"י "ותאמר, במקצתם ותאמר" והרביע נ"ל עיקר, כי הנה אמתי בלהה בא אליה הם שני מאמרים, או שני חלקי מאמר (הנה כאן אמתי בלהה, ואתה בא אליה), לפיכך מלת ותאמר ראויה להתחבר אל החלק הראשון וזה על ידי רביעי, המפסיק פחות מהטפחא שתחת בלהה.

שם ל"ב י"ח באגרתי אשר כס' תורת אמת אמרתי כי ושאלך לאמר צ"ל ברביעי, שאם היה לאמר בזקף היה צ"ל ושאלך במונה, ואחי בפשטא: ועתה ראיתי כי מעות היתה כ"ד, כי אמנם מלת לאמר אין דינה כמלת ויאמר ושאר לשונות אמירה, שהם מתדבקים עם הדבור הנזכר אחריהם, אבל היא נדבקת תמיד עם מה שלפניה, ורק אם המאמר (או החלק הראשון ממנו) הוא מלה אחת לבה, תבא מלת לאמר דבקה למטה, כגון לאמר תפשוהו (מ"א י"ג ד'), לאמר שלום (יהזקאל י"ג י'), לאמר שטמו (שם ל"ה י"ב), ולענין הפשטא שעל ושאלך, מצאתי כי לפעמים המונה הקודם לזקף מתחלף בפשטא כשהתבה עצמה היא ארוכה, כגון ומן־הבהמה למינה (בראשית ו' ז'), וכל־הבהמה למינה (ז' י"ד), השבעה לי (מ"ו ל"א), וכן שמות י"ד י', דברים כ"א י"ד, יהושע ג' ד', ישעיה ה' ב', ירמ' ה' י"ג.

שם ל"ז ל"ב הכרנא צ"ל ברביעי (כמו שהוא ברוב הספרים), מפסיק יותר מהתכיר שבבנך, ופחות מהטפחא שבהוא, כי מלות הכתנת בנך היא הן חלק אחד בלתי מתפרד, ורוויה מצא מקצת כ"י ורפוסים קדמונים הכרנא בשני גרשיין, והרפ"ס בן, והוא שבוש.

שם ל"ח י"ב ויעל על גזי צאנו הוא, תיבת הוא ברביעי, ורוויה הגיה בזקף, והוא שבוש גדול, עיין אגרת בתורת אמת עמוד 68, והנה ידידי בעל תורת

אמת התאמץ (עמוד 69 כהערה) להליץ בעד רו"ה וכן בלעם, והנני מודה לו כי בן בלעם באמרו (כספרו אשר לא ראיתי עד הנה) כל רביע שיבא אחר פשטא, היתה כונתו דוקא על פשטא ורביע התכופים זה לזה, כלי שיהיה ביניהם שום מפסיק אפילו קטון מהם; כגון גרש ולגרמה; ולפי זה המענה אשר מענתי עליו משמות ל"ו ג', עזרא ו' י"ב, ודח"א כ"ו כ"ה, איננה מענה. אבל מה שמענתי עליו מן ויעל על גזוי צאנה, ומן בני שים נא כבוד, אין ספק שהיא מענה נכונה שאין עליה תשובה, אלא אם נאמר (כמו שאמרתי שם) כי עדותו של בן בלעם לא הגיעה בשלמותה ליד רו"ה. אבל מה שאמר ידידי (כהערה הנ"ל) כי הרביע והגרש נדרפים (כלומר כי כה אחד להם, ויבאו זה תחת זה, כדרך השמות הנדרפים וכיוצא בזה כתב גם רו"ה באיזה מקום בחומש מאור עינים), כזה חלילה לנו להסכים עמו, וכבר ביארתי לו הענין ככל פרטיו באחת מאנרותי, והראיתי לו כי לעולם הרביע מפסיק יותר מהגרש, והנה הוא ידידי הישב לעשות פשרה בין דברי ודברי בן בלעם, בנקדו הוא בשני גרישין, והנה (מלבד מה שכתבתי שם עמוד 62) כי לא יבא גרש במלה זערה אלא אם כן אחריו רביע, אבל ישנתה הגרש לתלישה גדולה, מי לא יראה כי היתה צריך שיהיה דבק עם רעהו העדלמי, וכנוי הוא, החוזר ליהודה ולא לרעהו, צריך שיהיה נפרד קצת מן חידה, כלומר שיהיה בטעם מפסיק יותר מהתביר, וזה לא יהיה אלא בטעם רביע.

שם מ"א כי חלום אחד הוא, חלום במרכא ואחד בטפחא, כן הוא ככ"י שלי ובכ"י רמשי"ג ז"ל (שנת ק"ז), ובשני כ"י ערפורט, וכדפוס סביניטיה ומנחת שי, וזולתם. אבל במקרא גדולה רפ"ה נדפס חלום בטפחא ואחד במרכא, ואינו אלא חלום, ונפתו אחריו רבים.

שם מ"ה כ"ח רב צ"ל בוקף גדול, וכן מצא מיכעלים בקצת כ"י, וכן מצא יחב"י במיעוט ספריו, וכרובם מצא רב בתביר, ורו"ה הלך אחר הרוב והרפס בתביר, ולא הבין כי מלות עוד יוסף בני חי מאמר אחד, ומלת רב עומדת לעצמה וצריכה מפסיק גדול מהטפחא, והיא הזקף.

שם מ"ו ל"א ואמרה אליו צ"ל בוקף, כי מלות אחי וכות אבי אשר בארץ כנען באו אלי כלן מאמר אחד בלתי מתפרד, גם מיכעלים הרפס בוקף, ולא אמר שמצא רביע בשום כ"י, ורו"ה הרפס ברביע, ואמר שכן מצא ביה"כ ובכ"י ודפוסים קדמונים. אבל השבושים נמצאים גם כספרים הישנים, והבא להגיה צריך שיהיו בידו מאזנים מבחינים, בין חבר והברקנים, והשושנים והקמשונים.

שמות י"ח ה' אלהמדבר צ"ל ברביע, מפסיק פחות מהטפחא שתחת לשם, כי מלות אל המדבר אשר הוא חונה שם הן מאמר אחד, והר האלהים הוא תוספת ביאור; וכן מצאתיו ברביע בקצת ספרים כ"י, וכן הוא בכ"י רמ"ש שיהיה ביד רמב"ן, וכן הוא בדפוס שונצין רמ"ח (בעדות רו"ה), וכן בחומש עם תרגום, ויניצאה שנת ש"ד.

שם כ"ז י"ו ברוב הספרים עמודיהם כפשטא, וכן נכון, מפני אריכת תיבת ארכעה, שהטעם בה בתנועה השלישית, מה שאין כן עמודיהם שלשה, עמודיהם

עשרה, עמדיהם עשרים, שהם במונה. ואף אם מצאנו מונח לפני תיבה ארוכה, כגון כִּי בְלִבְרָה, וְאַתָּה בְּנֵי־אָדָם, הנה עמודיהם היא גם היא תיבה ארוכה, ורחוק מאד שלא תהיה כמשפטה בפשטא, ומה גם עתה, כי חברו למטה לִיח י"ט הוא בפשטא בכל הספרים. ורוויה על פי הבי" הגיה עמודיהם ארבעה, במונה, ואין לשמוע לו.

שם ל"ב כ' כתב יהבי "את-העגל אשר עשו, פהציים את-העגל אשר-עשו" וספרינו וגם רוויה הם כנוסח ראשון, וחומש כ"י שלי וד' כ"י ערפורט הם כנסח שני ונסח דרז נכון יותר, כי עקר הנחת קרמא מהפך פשטא (וכן כל שני משרתים רצופים) הוא כשהתבה הראשונה דבקה עם השניה יותר ממה שהשניה דבקה עם השלישית, כגון ותבא אליו היונה, שאם לא כן תהיה הראשונה בטעם מפסיק. וכן כאן אם לא היו תבות אשר עשו מוקפות, היה העגל ראוי למעם מפסיק. ויקח את-העגל ומאחר שתיבת ויקח היא בשני גרישין, וידענו כי לא יבא גרש אחר גרש, א"כ העגל במשרת, וא"כ אשר עשו במקף ופשטא, וא"כ העגל במהפך.

ויקרא י"ג י"ח ברוב הספרים בורבעורו במקף, ואין ספק כי תבת בו דבקה עם כי יהיה יותר ממה שהיא דבקה עם בעורו. כי מלת בעורו היא תוספת ביאור, והכונה: כי יהיה בו (כלומר בעורו) שחין, והנה מיכעלים מצא בג' כ"י כיריהיחבו במקף, וכן הוא ג"כ בכ"י שלי, ואע"פ שגם חומש כ"י זה שבידי יש בגליונו מסרה, הנה אין בו הלשון "כל תזרע יהיה בו רפה" הנמצא בט"ג שלנו, אבל בו כתוב כאן בדגש, מדון דחיק, וכן נכון.

שם כ' ג' ואני רביע, כן מצא יהבי ברוב ספריו, וכן מיכעלים בג' כ"י, וכן הדפוס רוויה, וכן נכון, כי אתן את פני באיש ההוא הוא מאמר בלתי מתפרד לחלקים, באופן שתוכל מלת ואני להתחבר (בשני גרישין) אל החלק הראשון ממנו.

שם כ"ו מ"א אף אני, גם זה צריך רביע, כי אלך עמם בקרי הוא מאמר בלתי מתפרד, וכן הוא בחומש כ"י שלי, וכן מצא יהבי במיעוט ספריו.

שם כ"ז י' לא יחליפנו, רביע ברוב הספרים, וכן נכון, ועיין מה שכתברתי על פסוק זה במשדל. ורוויה הדפוס בזקף, וכן הוא בעין הקורא הנדפס על ידו. אבל מיכעלים מצא בתנ"ך כ"י כתוב בגליון בשם עין הקורא יחליפנו רביע, מכאן ראייה כי גם בהעתקות שנעשו מס' עין הקורא נפלו טעויות וחלופי נסחאות, ולא יהבי חתום בעין הקורא שהדפוס רוויה.

במדבר י"ח י"ז או-בכור כסף ברוב הספרים במקף, אבל בחומש כ"י שלי או בכור כשב, וכן נכון, מפני הפזר שלפניו, וכל פזר שאין אחריו תלישה גדולה או קטנה הוא דרך זרות, וכל קדמון המסייע למעט הזריות, ראוי לשמוע לו.

שם כ"ה ט"ו אמות במרכא לא בזקף קמון (אור תורה ומנחת ש"י), שאם יהיה ראש אמות בזקף יהיה כנוי הוא שבסוף הפסוק חוזר לבית אב במדון וכאמת אינו חוזר אלא לצור אבי כזבי, שהיה ראש אמות בית אב במדון, כלומר

ראש לאנשי ועממי בית אב ומשפחה ממשפחות מדין, ובדפוסים הרבה אמות בזקף, והוא שבוש גדול. והנה בעל מ"ש מוסיף, ובמקצת ספרים בדרגא" ואותם שנקדו אמות בדרגא אין ספק שנתנו מתג בבית-אב, ויפה עשו, ודוגמתו בן בית-אל (ירושע ח' ט). אלא שא"כ היה הפסוק הזה (ראש אמות בית אב) ראוי להיות נזכר במסרה על פסוק וכי יגוף שור איש. אבל סוף סוף אין המסרה היא מדוייקת, ועיין רוויה במשפטי הטעמים דף כ"ז כ"ח כ"ט, ועיין בסוף דרכי הנקוד לר' משה הנקדן, ור' זלמן פֿרענסדארף בהערותיו בלשון אשכנז לדרכי הנקוד הנ"ל שהדפיס בשנת תר"ז בעיר Hannover מצא עוני, כי נאחת מהערותי לקונטרס המסורת לבן אשר שהעתקתי מתוך כ"י שלי לידידי החכם רי"ל דוקעס שהדפיס בשנת תר"ו, כתברתי כי רוויה מעה, ולא הבין כי "אשר ברכו כשוד שלמן" הם שני כתובים, ולא פסוק אחד. והנני מודה כי טעיתי בזה טעות גדולה, לייחס טעות כזאת לחכם בקי במסרה כר' וואלף ע"ה. וסבת טעותי היא כי אני כשאני מעתיק מספרים כ"י לבקשת הכמי הדור ידדי, אני משים כל עיוני להעתיק מן הכ"י בדיוק, ולהאיר מחשבי דבריו, ואם זה יביאני לנגוע בענינים הנמצאים בספרי הדפוס, אינני נוגע בהם אלא כלאחר יד ולפי הפנאי, ואני סומך על החכם אשר בעבורו אני מעתיק, שיביא דברי במצרך שכלו, ואם ימצאם בלתי צודקים יסרתום בסתר אהלו, ואם הייתי מתכוין להוציא אני לאור מסורת בן אשר, הייתי מעיין בעניניה כראוי, והייתי רואה כי רוויה לא טעה, כאשר עתה שאני מתכוין לחקור ולבדוק חילופי הנסחאות בענין הטעמים, אני רואה בלא שום ספק כי רוויה, עם (או מפני) עוצם שקידתו בדרכי אנשי המסרה, לא ירד כלל לעומק חכמת טעמי המקרא.

שם ל' ח' וקמו כל נדריה צ"ל בזקף (לא ברביעי), כי אסריה אשר אסרה על נפשה אינם דבקים עם וקמו, אלא עם יקומו שנסוף הפסוק, א"כ וקמו איננו דבק עם ואסריה, א"כ נדריה צריך למפסיק גדול מהמפחא שבתוכה נפשה, א"כ נדריה צ"ל בזקף, ועדיין לא מצאתי כן בשום ספר.

דברים ב' ל"ו והעיר מהפך, אשר בנחל מקף, כן הוא בכ"י שלי, וכן בארבעה כ"י מיכעלים וכן צ"ל; עיין למעלה שמות ל"ב כ'.

שם י' ט' לא היה ללוי איננו מאמר נשלם ומובן בלי מלות חלק ונחלה, לפיכך על-כן צ"ל ברביעי, המפסיק יותר מהתביר שבמלת ללוי, ופחות מהמפחא שבמלת ונחלה; וכן מצא מיכעלים בני כ"י.

שם י"ג י"ז וישרפת באש, קדמא ואזלא, כן מצא יחב"י בקצת ספריו, וכן מיכעלים בחמשה כ"י, וכן צ"ל.

שם י"ו י"ו יראה, בתלישה קמנה, כל-זכורך, קדמא ואזלא, כן הוא ברוכ הספרים, וכן נכון, כי התלישה צריכה מפני הפזר שלפניה, ועיין למעלה במדבר י"ח י"ז, ורוויה על פי יחב"י וקצת ספרים עתיקים הסיר התלישה, ואין לשמוע לו.

שם כ"ד י"ח כ"ב אנכי מצוך לעשות הוא מאמר בלתי מתפרד, לפיכך מלת עליכן צריכה רביעי, המפסיק יותר מהפשמא שעל מצוך; וכן מצא מיכעלים בשני כ"י בפסוק כ"ב.

שם כ"ז י"ב ויששכר ויוסף ובנימן בעל עין הקורא מצא במקצת ספרים מרכא מפחא ובקצתם מפחא מרכא, ורו"ה הרפ"ס מרכא מפחא, ואינו נכון, כי יוסף ובנימן, להיותם בני אם אחת ראויים להיות מחוברים זה לזה, ומובדלים מיששכר שהוא בן אשה אחרת, כמו שראינו בפסוק שאחר זה ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי, גד ואשר שהם בני זלפה מחוברים זה לזה ומובדלים מראובן שהוא בן לאה, וכן דן ונפתלי שהם בני בלהה מחוברים זה לזה ומובדלים מזבולן שהוא בן לאה, וכן נתג"ך גדול רפ"ה ובמסחר הרפוסים ויששכר במפחא, ויוסף במרכא. אבל בשמעון ולוי ויהודה, ששלשתם בני אם אחת, רצו לחלוק בכבוד ללוי וחברוהו עם יהודה, שאם היו מחברים אותו עם שמעון, היה כזה זכר לתוכחת אביהם שאמר להם שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיכם.

שם ל"א ל' את-דברי מפחא, השירה מונח, כן הוא בכ"י שלי, וכן מצא מיכעלים בשני כ"ה, וכן רו"ה בקצת כ"י ודפוסים עתיקים, וכן צ"ל.

שם ל"ב י"ו ורצון שכני סנה, מפחא מונח אתנח, כן הוא בחומש כ"י שלי, וכן צ"ל, כי שכני סמוך למלת סנה, יהדיו קשורות עם רצון, והוא על דרך פתח אהל מועד, דגל מחנה יהודה.

שם ל"ג כ"ד יהי רצוי אחיו, פשטא מונח זקף, כן הוא בכ"י שלי, וכן מצא מיכעלים בארבעה כ"י וכן צ"ל.

אסתר ד' ח' גופל, רביע, עיין ספר תורת אמת עמוד 67.

קהלת ח' א' אין ספק כי הזקף שעל פתגם הוא מעות, כי התבה סמוכה לשל אחריה, וצ"ל אשר בקדמא, אין-נעשה מרכא. פתגם תביר, ולא מצאתי כן בשום ספר.

יהושע א' ד' ועדהנהר, כדגא ובלא לגרמיה, כן הוא בנביאים כ"י על קלף שבידי עם רש"י ותרגום, דהכתב קודם שנת ק"ה, וכן מצא מיכעלים בכ"י אחר, וכן הוא בדפוס עמיאש עם פירוש רש"י. וברוב הספרים מונח לגרמיה והוא שבוש גדול.

שם א' י"ו ויענו, ברוב הספרים בזקף קטון, והנכון במרכא, וכן הוא בנביאים כ"י שבידי, וכן מצא מיכעלים בכ"י אחד, כי אמנם כשאין רק שרת"ס תבות קודם לאמר, המעמים מחברים הראשונה אל השניה, כמו ויגד לאברהם לאמר, וידבר אל-בניחת לאמר, וישביעני אדני לאמר, ויצו את-הראשון לאמר, וכן כאן ויענו את-יהושע לאמר, ולא תהיה התבה הראשונה במפסיק, אלא אם היא שם, כגון אבי השביעני לאמר, והנגשים אצים לאמר, ואת-העם צו לאמר; או לסבה אחרת פרטית, כגון ויצו אל יוסף לאמר, כי לא צו ליוסף, אך צו לשליח שיאמר ליוסף.

שם ב' א' בית כמונח ובלא מקף, עיין תורת אמת עמוד 62 בהערת המחבר. שם ג' ג' ויצו את-העם, המעמים הפוכים, וצ"ל ויצו כמונח, את-העם בזקא (עיין למעלה יהושע א' י"ו), ועדיין לא מצאתי לי סיוע בשום ספר.

שם ג' י"ג אין ספק כי היורדים דבק למטה (היורדים מלמעלה) והמים צריך למעם מפסיק, ורוב הספרים מוטעים, ובנאפולי וברישא נרפס כראוי, מפחא ומונח. שם ד' ו' תהיה זאת, מרכא תביר, כן צ"ל בלי ספק.

שם ד' כיב והודעתם את-כניכם מרכא טפחא, כן הוא בדפוס נאפולי הנמצא
ביד ירדי החכם יוסף אלמנצי היו בדפוס ברישא (Brescia) שנת רנ"ד, הנמצא
בידי, וכן נכון, ועיין למעלה א' י"ו.

שם ו' כיג ויבאו צ"ל בגרש, וכן הוא במקרא גדולה שנת רפ"ה, וברנ"ך
ויניציאה שנת תל"ח, ובמנחת שי. אבל בדפוס Hooglit ולונדון, גם Theile הוא
בשני גרישין, והוא שבוש כי לא יבאו שני גרישין בתכה מלעיל.

שם ז' י"ז כבוד, רביע, עיין תורת אמת עמוד 68.

שם י' י"ז ויגד ליהושע, מרכא טפחא, נאפולי וברישא, וכן מצא מיכעלים
בג' כ"י, וכן נכון, ועיין למעלה י"ו.

שם י" כ"ה, ואת-מלכה סגול, החרם אותם מונה רביע, נאפולי ברישא
מנחת שי וקצת כ"י ונכון.

שם י"ח י"א ובין בני יוסף, הדבר פשיט כי צ"ל ובין בטפחא, בני במרכא,
וכל הדפוסים מוטעים, ורק קצת כ"י שראה מיכעלים, ודפוס ויניציאה שנת תל"א
הם מתוקנים, ישתבח שמם של משה לוי מניא ודוד אלטארס הויניציאנים, שהגיהו
התנ"ך ההוא בחכמה ובתבונה, בשקידה ובאמונה.

שם כ"ב ל"א אל-בני, תלישה קמנה, מפני הפזר שלפניה, עיין תורת אמת
61.62 שופטים ב' א הארץ, רביע, עיין תורת אמת 66.

שם ו' כ"ד ויקרא-לו צ"ל בטפחא, הי מונה ופסיק, וכן מצא מיכעלים בכ"י
אחד, ודוגמתו בשמות י"ז י"ד, ירמיה כ"ג ו' וליג י"ו, ובסוף יחזקאל.

שם ז' כ"ה שני, תלישה קמנה, מפני הפזר שלפניה, עיין תורת אמת 62.
שם י"א ז' ומדוע, רו"ה (בהפסרת חקת) הדפוס בשני גרישין, והוא שבוש
גדול, כי לא יבאו שני גרישין בתכה מלעיל.

שם י"ב י"א לו צ"ל ברביע (לא בזקף), כי ויאמר לו האתה האיש אשר
דברת אל האשה הוא מאמר אחד, ויאמר אני הוא מאמר אחר, וכן הוא ברביע
בדפוס ויניציאה רפ"ה ותל"ח ובמ"ש.

שם י"ט ו' ויאמר, גרש, (לא קדמא) כן הוא בספרים מדויקים וכן צ"ל.
שמאל א' ד' כ"א ותקרא לנער אי כבוד, א' צ"ל במהפך, וכן הוא בכ"י
רמשי"ג, וכן מצא מיכעלים בד' כ"י.

שם י' ג' ואחד, פשטא, נשא, רביע, כן צ"ל ועיין תורת אמת 66.
שם י" כ"ב אין ספק כי הטפחא צ"ל כתבת הלום, לא כתבת עוד, וכן הוא
בכ"י רמשי"ג, וכן מצא מיכעלים בד' כ"י, ומלות הבא עוד במקף ומרכא כזה:
הבא-עוד הלם איש.

שם י"ד ג' הפזר שעל אחי אינו אלא שבוש, ובנאפולי וברישא אָחַי
במונה, ואיכבוד בתלישה קמנה, וכן נכון.

שם י"ד ו' ונעברה, רביע עיין תורת אמת 66.

שם י"ד מ"א הכונה היא בלא ספק כי יונתן ושואל נלכדו בגורל ושאר
העם יצאו נקיים, והנה שואל צריך לטפחא והעם למרכא, וכן הוא בדפוס ברישא
ובקצת כ"י, ובכל שאר דפוסים מרכא טפחא, והוא שבוש גדול.

שם י"ד מ"ו ופלשתים הלכו למקומם, גם כאן צ"ל טפחא מרכא ולא מרכא

מלכים א' ב' מ"ו התביר הנמצא בתבת ויצא הוא שבוש גדול, וצ"ל זקף גדול, כמו שהוא בנאפולי ברישא פיזארו ומנחת שי ובקצת כ"י. והשבוש נמשך מתנ"ך גדול רפ"ה, כי בו נמצא ויצא בזוג למעלה ותביר למטה, והמדפיסים הכאים אחרי כן עזבו הטעם העליון שהוא הנכון, ולקחו להם הטעם התחתון המשוכש.

שם ח' י"ז בית, רביע, עיין תורת אמת 66.

שם ז' י"ט מעשה שושן, מרכא טפחא, נאפולי וברישא, וכן נכון.

שם ז' מ"ה ואתהשלחן אשר עליו לחם הפנים זהב, הזקף שעל השלחן הוא שבוש גדול, שאם כן יהיה זהב חוזר ללחם הפנים. ואין ספק כי ואתה השלחן צ"ל ברביע, וכן הוא בדפוסים ברישא, פיזארו ועטיאש.

שם י' י"ב לאדבא קדמא, כן גרש, נאפולי וברישא ושני כ"י מיכעלים, וכן צ"ל.

שם י"ב ו' עמדים, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם י"ז י"ט ויעלהו אל העליה, אין כאן מקום לזקף, כי הזקף הראשון מפסיק יותר מהשני, ונמצאו מלות אשר הוא יושב שם דבקות למטה (אשר הוא יושב שם וישיכברו על ממת), תחת כי באמת ענינו דבק למעלה ויעלהו אל העליה אשר הוא יושב שם; לפיכך צריך להטעים ויעלהו אל העליה במהפך פשטא, וכן הוא בדפוס פיזארו.

שם כ"א ד' אליה, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם כ"א י"ד וישלחו אל-איזבל, מרכא טפחא, כן מצא מיכעלים כג' כ"י, וכן נכון, עיין למעלה יהושע א' י"ו.

מלכים ב' ה' ח' וישלח אל-המלך, מהפך פשטא, כן מצא מיכעלים בשני כ"י, וכן נכון, עיין למעלה יהושע א' י"ו.

שם ח' י"ג גדול, רביע, עיין תורת אמת 68.

שם ו' ח' ויועץ אל-עבדיו מהפך פשטא, נאפולי וברישא, ונכון, עיין למעלה יהושע א' י"ו.

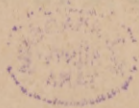
שם י' כ"ד מן-האנשים, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם י"ב ה' כסף נפשות ערכו, טפחא מונח אתנה, נאפולי, ברישא, ורו"ה, וכן צ"ל.

שם כ' ב' ויתפלל אליה, מרכא טפחא, נאפולי וברישא, ונכון, עיין למעלה יהושע א' י"ו.

שם כ"ה א' ויבנו עליה דיק סביב, מרכא תביר טפחא סלוק, כן הוא בכרישא פיזארו, וינציאה תל"ח, וזולתם, וכן צ"ל, כחברו דירמיה נ"ב ד'; אבל במקרא גדולה רפ"ה ובמנחת שי נקוד כאן (ולא כן בירמיה) מרכא טפחא מרכא, ואינו אלא טעות.

ישעיה א' כ"א מלאתי משפט, צ"ל ברביע (כמו שהוא בקצת כ"י, ובדפוסים ברישא, פיזארו, ורפ"ה), לא בזקף, כי מלאתי משפט, צדק ילין בה, שני מאמרים הקרויים זה לזה בענינם; ועתה מרצחים, דוא מאמר מתנגד להם.

שם ב' י"ב ועל כל־נשוא, מרכא מפחא, ברישא, וכן צ"ל, כי ושפל הוא פעל, יש יום על כל נשוא, שישפל.

שם ב' י"ב כי כמה נחשב הוא, מרכא מפחא מרכא סלוק, כן הוא בכ"י שלי וברישא, ונכון.

שם ג' י"א אוי לרשע, מרכא מפחא, ברישא פיזארו ותל"ח, וכן נכון, כי אחר שאמר אמרו צדיק כי טוב, ישכונה כי טוב לו, אמר אוי לרשע, ודע לו, וברוב הספרים עשו רע תאר לרשע, והוא על פי הדרש.

שם ג' כ"ד כי תחת יופי, מפחא מרכא סלוק, כ"י שלי, ומיכעלים בג' כ"ה, ונכון.

שם ז' ג' ושאר ישוב בנך, מרכא מפחא, כן צ"ל בלא ספק, ולא מצאתי כן בשום ספר.

שם י"ט י"ב אים איפוא, צ"ל מהפך פשטא, ולא מצאתי.

שם כ"ב ז' שות שתו, מרכא מפחא, כ"י שלי וברישא, וכן צ"ל.

שם כ"ב ט' אתמי הברכה התחתונה, מפחא מרכא כי התחתונה נקשר עם הברכה, ולא עם המים, וכן מצא מיכעלים בכ"י אחד.

שם כ"ג י' אין מזה, מרכא מפחא, ברישא, ומיכעלים בשני כ"י, וכן צ"ל.

שם כ"ח י"ז וסתר מים מפחא מרכא, כ"י רמשיג, וכן מצא מיכעלים בכ"י אחד, וכן צ"ל, כי ישטופו נקשר עם מים, וסתר הוא מקבל הפעולה.

שם כ"ט ד' ומעפר אמרתך תצפצף, מפחא מרכא, ברישא, ומיכעלים בג' כ"י, וכן צ"ל, כי תצפצף נקשר עם אמרתך.

שם כ"ט ו' ולהב איש אוכלה, מפחא מרכא, כי אוכלה נקשר עם איש, ולא עם להב, וכן הוא בברישא ובמ"ג רפ"ה, ומיכעלים בשני כ"י.

שם ל"ד ט' והיתה ארצה, ברוב הספרים דרגא תביר, ואם היה ארצה בתביר לא היה משפט והיתה להיות בדרגא, אלא במרכא, והאמת כי והיתה צ"ל במונה, וארצה בזקף קטון (ובוערה תאר לזפת), וכן הוא בדפוס ברישא ובכ"י שבדי.

שם ל"ה א' יששום מדבר וציה, מפחא מונה אתנה, כן מצא מיכעלים בשני כ"י, וכן צ"ל, כי יששום לשון רבים, ואיננו נקשר עם מדבר לברו, אלא עם מדבר וציה יחדיו.

שם ל"ז ל' האות, בזקף (לא ברביע) כחברו דמלכים.

שם מ"א כ"ב הקדמא שעל תבת הגידו הוא מעות (עיי' למעלה שמות ל"ב כ"י), וצ"ל גרש, וכן מצא מיכעלים בארבעה כ"י, וכן הוא בדפוס ברישא ופיזארו וקצת דפוס וינציאה.

שם מ"ד כ"א יצרתך, תריץ פשטין, עברדלי מונה, ברישא, ומיכעלים בג' כ"י וכן צ"ל.

שם נ"א י"ח אין מנהל לה, מהפך פשטא זקף קטון, כן הוא בכ"י שלי ובדפוס ברישא, ונכון. וברוב הספרים אין־מנהל במקף ומונה, וגם זה יתכן. אבל רו"ח (בהפטרט שופטים) הדפים יתיב מונח ז"ק, וכתב: "ביתיב בכ"י ומסחבר" והוא לא ראה כי שרש נהל איננו נקשר עם ל' אלא עם הפעול (ינהלני, ינהלם, עלות ינהל), ולא יתכן לומר מנהל לה, א"כ אין מנהל לה פירושו אין לה מנהל ומלת

לה דבקה עם אין א"כ לא יתכן שירידיה מלת אין כמעט מפסיק, אלא במשרת, או במקף.

שם נ"ו מ' לאכול כל-חיתו ביער, טפחא מרכא סלוק, ברישא, וכן צ"ל וכרוב הספרים מרכא טפחא, והוא שבוש גדול.

שם ס"ה י"א והמטלאים למני, מרכא טפחא, ברישא, ומיכעלים בשני כ"ה וכן צ"ל.

שם ס"ז ב' ואלרזה אביט, מונה זקף קמין, כן הוא כרוב הספרים הדשים גם ישנים, וכן נכון, כי עני ונכה רוח וחרד על דברי אינם שני אנשים, אבל הם תארים לאיש אחד, ואם היה כתוב אל עני ונכה רוח ואל חרד על דברי, אז היה אפשר לחבר ואל זה אביט (ברביע) אל החלק הראשון, ועכשו שאין הכונה אלא על איש אחד (עני ונכה רוח וחרד לדבר ה'), אין מקום לרביע, אלא לזקף, ור"ה על פי קצת ספרים עתיקים הדפוס (כהפטרות שבת וראש חדש) ברביע, ואיננו נכון.

ירמיה ב' ז' ונחלתי שמתם לתועבה, טפחא מרכא סלוק, ברישא, ומיכעלים כג' כ"י ובחמשה דפוסים, וכן נכון; אם לא שיושם זקף על ונחלתי, מפני אריכות מלת לתועבה, כי רק אז יצדק הטפחא במלת שמתם.

שם ז' ב' כל-יהודה הבאים, פשטא על יהודה, ופשטא על הבאים, כן הוא בכמה ספרים מדויקים, וכן צ"ל. אבל בהאגמט ולונדון ודעדערליין ושהיילע יהודה במהפך, והוא שבוש גדול.

שם ז' כ"ה ישמעו, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם מ' ז' שלום, פשטא, את-רעהו מונה, מיכעלים כ"י אחד, וכן צ"ל.

שם י"ד י"ד שקף, יתיב (ש), לא מהפך (ש), ונמצא היתב בכרישא, ויניציאה רע"ח, פיזארו ר"ף, ובקצת דפוסים אחרים; והמעות נמצאת באחרים רבים גם במנחת שי ובדפוס Theile.

שם כ"ג מ"ו לכן, רביע, כי כה אמר ה' צבאות על הנביאים הוא מאמר בלתי מתפרד, וכן מצאתי בדפוס פיזארו שנת רע"ה ושנת ר"ף, אע"פ שמהמסרה שבדפוס (ירמיה סוף סימן ז') נראה שהוא בשני גישים¹ וידוע שאי אפשר לסמוך תמיד על המסרה הנדפסת, ועיין למעלה שמואל א' כ"ז ו'.

שם כ"ה י"א לחרבה לשמה, אחרי שאין אחת משתי התכות האלה ארוכה, היה קשה לי למה בא לפניך זקף, והיה ראוי להטעים כך: והיתה כל-הארץ הזאת לחרבה לשמה (עיין תורת אמת 70.71); עד שמצאתי בדפוס ברישא (וכן מצאו

קענניקאט וראססי בספרים הרבה) לחרבה ולשמה, בו"ו ונסח זה עיקר.

שם ל"ו י"ו לכן, רביע, כי כל אוכליך יאכלו הוא מאמר בלתי מתפרד, וכן מצאתי בדפוס פיזארו רע"ה ור"ף וכן הוא במנחת שי, וגם זה נגד המסרה שהזכרתי למעלה ירמיה כ"ג מ"ו.

שם נ"א נ"ה נתן שאון קולם, טפחא מרכא סלוק, ברישא, ונכון, כי שאון סמוך ודבק עם קולם.

(1) כ"י המחבר כתוב: נרביע.

שם סוף ג"א הרעה, רביע, עיין תורת אמת 68.
זקוקל ח' ג' סמל הקנאה, מרכא טפחא, כ"י שלי, וכן צ"ל.
שם ח' ה' סמל הקנאה, צ"ל בדרגא תביר, ולא מצאתי.
שם ח' ט"ו תועבות גדולות מאלה, טפחא מרכא סלוק, כן צ"ל בלא ספק,
ולא מצאתי.

שם י"ח כ"א מכל-חמאתיו, פשטא, ברישא ופיזארו, ומיכעלים כג' כ"י
ובג' רפוסים, וכן צ"ל, כי מכל חמאתיו דבק עם אשר עשה ואם יהיה חמאתיו
בזקף, נמצא אשר עשה דבק למטה, והוא צריך להיות דבק למעלה. ובדפוסים
רבים וגם בחומש רו"ה (בהפטרות האזינו) חמאתיו בזקף, והוא שבוש גדול.

שם ל"א י"ח והורדת את עצי ערן אל ארץ תחתית, צ"ל והורדת את-עצי-ערן
בקדמא ואזלא (אזלא גרש), וכן הוא בדפוסים איטליאה. אבל רבים מאנשי הצפון
נתחלף להם הקדמא בפשטא. ולפיכך נתנו זקף על מלת ערן, והוא מעות כי
מלת אָל (אל ארץ תחתית) היא נקשרת עם פעל ירד (והורדת אל ארץ תחתית),
כמו למטה (ל"ב כ"ד) אשר ירדו ערלים אל ארץ תחתיות.
שם ל"ו כ"ג כי אני ה', מונח רביע, ורו"ה (בהפטרות פרח) הדפים מונח
ז"ק והוא שבוש.

שם ט' מ"ט ארך האולם עשרים אמה, האולם צ"ל בשני גרישין (מפסיק
פחות מהרביע שעל אמה), וכן הוא בברישא, פיזארו, ויניציאה, והזקף הנמצא
בדפוסים רבים הוא שבוש גדול.

שם מ"ג ז' כסאי, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם מ"ו א' שער, רו"ה (בפרשת החדש) הדפים שני גרישין, והוא שבוש
גדול, כי לא יבאו שני גרישין בתבה מלעיל. ובכל הספרים יש כאן גרש, ולפי
הכלל שמצאתי כי לא יבא גרש על מלה זערה (אם לא שיהיה אחריו רביע),
אבל ישתנה לתלישה גדולה, היה ראוי להיות שְעַר בתי"ג.

שם מ"ז ח' יוצאים, רביע, עיין תורת אמת 67.

הושע א' ג' ותהר, זקף גדול, ותלר לו, מרכא טפחא, כן מצא מיכעלים
בכ"י אחד, ונכון.

שם ו' ד' וכטל משכים הולך, טפחא מרכא סלוק, ברישא, פיזארו עם רד"ק,
וכן מצא מיכעלים בד' כ"י, וכן צ"ל ועיין הושע י"ג ב'.

שם ח' ה' זנה ענלך, מהפך פשטא, ברישא ומיכעלים כג' כ"י, וכן צ"ל.

שם ח' י"ד ושקחתי אֵש בעריו הוא שבוש גדול, וצ"ל ושקחתי-אֵש במקף ומונה, כמו
שהוא בעמוס ב' ב', וכמו שהוא גם כאן בהושע בברישא, או ושקחתי אֵש במהפך
פשטא, כאשר מצא מיכעלים כג' כ"י.

יואל ב' י"ט את-הדגן צ"ל בפשטא, (כמו שהוא בברישא ובקצת כ"י),
ולפיכך בא והתירוש כמונה, ולא בפשטא. וכרוב הספרים הדגן בזקף, והוא שבוש,
כי הדגן דבק עם התירוש והיצהר, ומלות ושבעתם אותו חוזרות אל הדגן, ובאו שני
פשטין זה אחר זה (עד רכס, ועל הדגן), כמו נבקעו כל-מעיינות, ורבים פכה.

שם ב' כ' ועלה באשו מונח רביע, ברישא ופיזארו וכן צ"ל, כי מלות כי הנדיל לעשות נותנות מעם לעליית באשו וצחנתו, לא לצחנתו בלבד, ושתי המליצות (ועלה באשו ותעל צחנתו) כפל ענין במלות שונות, וחמכוון בהן אהרן, לפיכך צריכות דבקיות זו לזו על ידי הרביע, המפסיק פחות מהזקף שאחריו.

שם ד' ז' הנני מעירם, זקף, המפסיק יותר מהזקף שאחריו, כי מן המקום צריך להיות דבק עם אשר מכתם אותם שמה, וכן הוא בכרישא, פיזארו ואחרים. אבל במקרא גדולה רפ"ה נשארה תבת מעירם בלא שום מעם, והמדפיסים שבאו אח"כ ומצאו התכה בלא מעם הוצרכו למשש כעור באפלה, וקצתם הסבילו ונקדו זקף, וקצתם נכשלו וכתבו רביע; לכן הנני מעירם.

מיכה ו' ג' צ"ל ענה ביי; בטפחא ורגשו, וכן הוא בכרישא ובקצת כ"ה, וכן הדפוס רוו"ה; וברוב הספרים מרכא ורפה, ולא יתכן.

שם ו' ה' מהיעין רביע, ובקצת ספרים הוא בזקף, והוא שנוש, כי מלך מואב צ"ל דבק למעלה. והרביע הזה אינו אלא כדי שלא לכפול הפשטא שלש פעמים, וכחו ככה הפשטא, כלומר פחות מהראשון ויותר מהשני, ולמיעוט מציאות הרביע אחר הפשטא החליפוהו הסופרים לפעמים בזקף, כאשר ביארתי בסוף ספר תורת אמת.

חנקוק ב' ד' וצדיק באמונתו יהיה, טפחא מרכא סלוק, כן צ"ל, וכן הוא בכ"י שלי ובכ"י רמשי"ג, ובמ"ג רפ"ה ובמנחת שי, וכן מצא מיכעלים בד' כ"ה, וכן הוא בכ"י Odessa עם נקוד אשורי.

זכריה א' ו' תיבת ויאמרו, ותיבת לנו, שתיהן ברביע בדפוס ברישא, וכן נכון. המונח שנתיבת וישונו מוכיח שאין ויאמרו בזקף, אלא ברביע, וכן מצא מיכעלים ויאמרו ברביע בד' כ"י ובששה דפוסים. והנה ויאמרו נקשר עם החלק הראשון מהמאמר, ושני חלקי המאמר הם: א' כאשר זמם ה' צבאות (לעשות לנו כדרכינו וכמעללינו), ב' כן עשה אתנו. והנה ידוע (עיין למעלה מיכה ו' ה') כי הרביע מפסיק פחות מהפשטא שלפניו ויותר מהפשטא שלאחריו, לפיכך לעשות לנו דבק למטה, ואותן ד' מלות הן מאמר מוסגר לתוספת ביאור, ואם יהיה לנו בזקף, יהיה המאמר נחלק כזה: א' כאשר זמם ה' צבאות לעשות לנו, ב' כדרכינו וכמעללינו כן עשה אתנו; ויהיה החלק השני מאמר שלם העומד בפני עצמו, והחלק הראשון יהיה מאמר בלתי נשלם.

מלאכי ב' י"ג וזאת שנית, מהפך פשטא, ברישא ונכון.

איוב א' ה' השמת לבך על-עבדי איוב, הוא בספרינו בזרקא סגול, וזו זרות גדולה, שיכוא סגול בפסוק שאין בו אתנה; ולמטה ב' ג' המקרא ארוך יותר ויש בו אתנה, והסגול בא שם על מקומו, ולא כן כאן, והסופרים מעו והשוו הראשון אך השני. ובכ"י רמשי"ג ז"ל כתוב השמת לבך על-עבדי איוב, ומיכעלים מצא בכ"י אחד השמת לבך על-עבדי איוב, וזה הוא היותר נכון, כי אריכות מרת על-עבדי גורמת שיבא בה טפחא, ולפניה זקף, ודע כי בעזרא ז' י"ג מצאנו מני שים מעם בזרקא סגול, בלי אתנה אחריו וזה גם בכ"י רמשי"ג, וגם מיכעלים לא אמר שטמא כזה שום חלוף בספרים כ"י; לפיכך אומר אני כי הסגול שבעזרא ז' י"ג איננו

מעות, אבל כן יצא מתחת ידי בעלי הנקוד בכונה, להשוותו עם ארבעה פסוקים אחרים (כלם קודמים לה) שבא בהם מני שים מעם בזקא סגול, והם דניאל ג' כ"ט, עזרא ד' י"ט, ו' ח', ו' י"א, כי נכון הדבר להשוות פסוק אחד לארבעה הכתובים לפניו, אבל באיזכור מה מעם לעוות פסוק אחד מפני פסוק אחר הכתוב אחריו.

דברי הימים א' כ"א י"ו עומד, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם כ"ו כ"ו במקרא גדולה שנת שנה טובה נדפס שלמות באתנה, במקום מונח, והרז"ה נפתה אחר הדפוס ההוא המלא מעיות, וכתב בשערי זמרה דף כ"ד כי פעם אחת בא לגרמיה במקום מפחא.

דה"ב י' ו' עמדים, רביע, עיין תורת אמת 67.

שם י"ד ז' ויהי לאסא, זקף ואחריו זקא סגול, והוא שבוש גדול, וצ"ל רביע, וכן הוא בכרישא ורעיה, וכד' כ"י ערפורט.

שם כ"ה י"ו ידעתי, רביע, עיין שם 67.

שם כ"ו י"ח לא לך עזיהו, מונח רביע, ע"ש 67.

שם ל"ב ל"א לדרוש, רביע, ע"ש 67.

שם ל"ד ג' לטהר, רביע, ע"ש 67.

והנה נשלמו בעזרת האל מאה וחמשים הגהות כמעמי המקרא, אשר אספתי ביגיעת שנים רבות, כחקירת מעמקי משפטי המעמים, ובבדיקת ספרים עתיקים בדפוס וכתובת יד, ואין ספק כי עדיין לא הגעתי לבער כל הקוצים מכרם ספרי הקדשו, כי עוד נשארו כמה מקראות שטעמיהם תלויים אצלי בספק, ולא הבאתי כאן רק מה שהוא בעיני ודאי וברור.

ופה אשים קנצי למלין, לבלתי תארך המגלה יותר מדי, אם אפתח שפתי בעניני חכמת המעמים. ורק אחת אוסיף לענין שכתבתי למעלה (בראשית ל"ב י"ח) כי מלת לאמר היא נרבקת תמיד עם מה שלפניה, לבד אם תהיה אחריה מלה אחת לבד; ואומר כי חזרתי על כל לאמר שבמקרא, והם קרוב לתשע מאות ומצאתי בשבעה עשר מקומות שהיא דבקה למה שאחריה, בלי שתהיה אחריה מלה אחת לבד, אבל אותם י"ז לאמר אינם כשאר לאמר שבמקרא, ואין להביא מהם ראיה על ושאלך לאמר, ולא אוכל להאריך, אבל ארשום מקומותם, והם: במדבר כ"ב ה', דברים ל' י"ב ויג, שמואל ב' ב' כ"ב, וגי י"ב, מלכים א' ב' ד', ישעיה מ"ט ט', ירמיה ג' א', ח' ו', כ"ה ה', מ"ב י"ד, עמוס ח' ה', זכריה ז' ג', תהלים ע"א י"א, ק"ה י"א, קי"ט פ"ב, דברי הימים א' י"ז י"ח.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וננע לא יקרב באחלק, ואלהי הרחמים ירחם עלי, וישלח רפואה שלמה לבני בכורי אשר שב אל ביתי, כי בשלומי יהיה לי שלום.

ותהי השלמת האגרת הזאת היום י"ב אלול תרי"ג.

ידיך שד"ל.

ואני אתמה תמהון גדול למה בחרת להביא פי' חדש על פסוקים מירמיה, שכבר נדפס עליהם פירושי בהפמרת מסעי.

מה שאמרת על היה עם פיפיות, הוא מעית גמורה. כי כל מי שיש לו עינים יראה כי ידויו ר"ן אין בו שום חרוז (Reim), והיה עם פיפיות יש בו כמה חרוזים, ואין ספק כי מי שאמר זה לא אמר זה, ומה ענין לזה עם זה? זה הוא ידויו, וזה הוא הקדמה לפיוטים — והיה ראוי לך להעיר על גשים מול ארון הקדש באימה (הבלתי נמצא בדפוס שונצין ובדפוס שאלוניקי), שהוא תקון שתקנו האחרונים, ובתחלה היה כתוב גשים מול שוד ההלחמה (וכן הוא במנהג איטליאני, וכן במנהג צרפת כ"י ישן נישן שביד). ושוד הוא כנוי לשמן.

ומה שהוא יותר רע מהכל הוא מה שכתבת כי מאספי המחזירים לקחו כל מה ששמצאו כתוב — כי אמנם לא אלמן ישראל, ובכל דור ודור ובכל מדינה ומדינה היו הרבנים והחכמים בוררים וקובעים מה שראוי לומר בביה"כ והספרים לא היו כותבים לפי ראות עיניהם, אלא לפי מנהג מקומם וממנו.

ולענין תרגום ישעיה בל' אשכנז, הנה לפניך בחומש עם המשתדל כמה הפמרות שתרגם תלמידי מוה"ר עהרענריך (אשר הוא עתה מ"ן בק"ק מדינה), וקודם שאכתוב אליו צריך שתבדוק עתה ורעך העתקת ההפמרות ההן, ותודיעני אם לשוננו צחה כחפצך אם לא.

קבלתי הסליחה ושמתתי בה, ליופי הדפוס והנייר והתרגום, וגם שמחתי בקצת מהערותיך, אך לא בכלן, דברך על מנפס (דף י"ג) הם בטלית, כי מה לפיימנים עם המתפלספים? ולמה לא יקראו העוונות בשם מנפס? והלא כבר אמרו הנביאים כטמאת הנדה היתה דרכם לפני, ובסליחות סאב צחנתם (דף כ'), ורבות כאלה, ודברי ר"י סטנאב (דף י"ב) על כמוצאי בטלים ומכושלים, אחר שכך הוא דרך הלשון לומר מוצאי שבת בל' רבים, וכן בענין כניסת היום אומרים בארמי מעלי יומא בל' רבים, וכן בדניאל (ו' מ"ז) ועד מעלי שמשא. גם דבריו על טחן (דף ט') בטלים, כי החנינה לא תביא יראה, ולא יתכן לומר זחלתי ואירא בעד החנינה, ואין ספק שהכונה זחלתי ואירא בעד המחנה, כלומר בעד קהלי.

אח ואחות וצחצחות איננו כמו ככיסו וככיסו וחבריו, אבל הוא חרוז, כמו חון יחון כי יבחון, והגיגי כרוז שנגי, ועל הדם כמו נדרם, אשר בסלחה הווא, וקל שבקלים לא יעשה חרוז בלי כינה והבנה, וכי לכך באת לפרש המחזור, כדי להודיענו שהפיימנים היו כותבים מלות שאין להן ענין?

ודע כי בסליחה כ"י שבידי כתוב (כמו בישעיה) גלעג לשון אין בינה (לא גלעג לשון), וכונת הפיימן לומר פנה אפנה אנה ואנה, ולא אמצא זילתך לגאול, כי אח לא פדה יפדה איש, ואח ואחות לא יצילוהו, ואף אם ידעו לדבר צחות, הנה הם כנלעג לשון אין בינה, כי לא יועילו ולא יצילו את הרשע כבואו למשפט.

בדפוסים הראשונים אין כתוב פותחין הארון לא קודם אל תנא במשפט, ולא קודם שופט כל הארץ, ובדפוס שאלוניקי הוא כתוב אחר הפסוקים וקודם שופט כל הארץ.

סאב צחנתרם (דף כ') אין ספק כי הוא שם, ונקודו סאב, ובסליחה כי שלי כך היא הנסחא: סאב צחנתינו המתולע בשנים, אל תזכור לנו עונות ראשונים, ומלת לָבָן איננה. אבל פי' סמנאב העושה סאב ל' צווי ומבקש מהאל שיטמא צחנתנו, הוא באמת פי' מזוהם — ואתה שכחת לרשום שם המחבר בנימין, ומי הוא החולם אשר חלם כי יגדל הוא ליחיאל בר ברוך, אשר לא מצאנו לו שום שויט אחר?

כדף קט"ז ע"א כתבת: לעיל דף ח' ע"ב. תחת דפוסתנו. . . והיה לך לומר דף י"ג ע"א. תחת דפוסתנו. . .

החלומי להדפיס כאן סי' דקדוקי בלי איטלקי, גם חברתי שני שירים לרפואת הקיסר, ואני טרוד הרבה בהגהת הדפוס.

התלמידים הלכו לבתיהם, ואין איש לעזרני, והזמן אין לי מאד, ולא אוכר לעשות רצונך לשלוח לך הפירות אשר שאלת, ואי"ה אשלח בקיץ הבע"ל.

וה' יחדש עליך ועל כל ביתך שנת ברכה ושמחה, כנפשך וכנפש הכי"ח פה פאדוכה חיוס ער"ה תרי"ד, ידיך שד"ל.

Nr. DLIII.

An (Herrn Senior Sachs in Berlin?).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. . . .

Vol. XI. Nr. 6.

17. 11. 1853.

י' חשוון התרי"ד.

ידידי שלום.

מחזור וימרי סימן תקי"ג כתי' בשימושא רבה ורב אלפס הביאו א' רבא כל אלפא ביתא דתני אתה מוצא בתפילין — וכמו כן כתי' שם אי כרתבינהו אגויל שפיר דמי, והא ליתא — תקי"ז הילכות ספר תורה וסגנון ספר תורה מעולה מרבינו יעקב בר' מאיר: — ועוד אמרו' בספרי' החיצונים ח' אין לו כתר — עוד יש ענייני אותיות באלפא ביתא דר' עקיבא — תקי"ח אלו הן חסרות ויתירות הנמצאות בספרי אגדה וכתוב בהם מעם. ורובם במסורת. וסדרתים בלא מעם אותם של תורה לברם למצוא בלא עטל — תקי"ט. והלין תני דספר תורה ופתוחות וסתומות וסדרות, על פי קבלה מסודות: ביה שמו בראש שמה ובראש הדף: בראשית: יהודה אתה יודוך (וכו'). תקי"ך. כך נהגו לדקדק בגוילים לכתוב: בראשית (וכו') תשעה דפין, אבל הסופר כתב הרבה תיבות ולא ציין בכלן תניהן וזיניהן ודקדוקי כתיבתן, ולפעמים יש בגליון צורה משונה הראויה לאות אחת מן התבות הכתובות בשיטה ההיא, כגון מרחפת, בגליון פ', הנפלים, בגליון פ, בחרן, בגליון ק — תקכ"א. והדין ספר תאני דאסיק עלי הכהן מן שרתים עשרה

אבנים שהקים יהושע בגלגל ומסרן לישמואל ושמואל מסרן לפלטי בן ליש ופלטי בן ליש מסרן לאחיתופל ואחיתופל לאחיה השילוני ואחיה לאליהו ואליהו לאלישע ואלישע ליהודע הכהן ויהודע לבניאים וקברוהו באסקופת בית מקדשא וכד עקרו אסקופת בית מקדשא בשני הויכין מלך יהודה אשכחיה יחזקאל ואתייה לכבל ובשניה דכורש מלך פרס כד אסיק עזרא עשרה יוחסין מכלל אשכחיה עזרא להדין ספר ואסקיה לירושלם והגיע אצל מנחם ומנחם מסרו לר' נחוניא בן חקנה ור' נחוניא לר' אלעזר בן ערך ור' אלעזר בן ערך לר' יהושע ור' לר' עקיבא ור' עקיבא לר' יהודה ור' לר' מיישא ור' מיישא לר' נחום הלבלר ור' נחום הלבלר מסרו לר'.

ה' ש"ם באורייתא דלא דבקן ואית לה ארבעה קרני. ואני הלבלר אסדר כל אותיות גדולות וקטנות ומשונות ותניהן בכל סידרא וסידרא לכד לכד. למען ירוץ המעתיק ולא ישרח לחפש אנה ואנה. בעזרת שדי. תקב"ב. אלף"ם דבראשית (וכו) דמזייני באמצעיתא י"ד באורייתא. בראשית זה ינחמנו. ה' כ"ח באורייתא דתלרתא קרני. תרין לאחוריהון וחד לקדמיהון (וכו) ששה דפים על הדרך הזה, ויותר מזה לא נזכר כאן שום ספר ושום מחבר, רק רי"ט"ע כאשר הזכרתי (כ"ח).

היום קבלתי מה ששלחת לי וגם יוא"ל מה ששלחת לו, ובקשתי ולא מצאתי אגרותי י"ב ניסן על חתימת בן סרוק באגרת חסדאי, והמכתב ההוא נחויץ לי מאד שתדפיסוהו תכף ומיד עם התקון שתקנתי באגרותי י"א סיון להודיע מצאית בני. חושה נא ואל תתעלם, כי לא תדע מה ילד יוס. ה' ירחם עליו ועלי, ויכוב נביאי השקר. והנה כל ישעו וכל הפצו הוא להשלים (במסר ילקח) מלאכתו על היהודים אשר בארץ כוש, ובקש ולא מצא עדיין אסיפה גדולה של אגרות היעזואיטען, אשר בה נמצא ספור השמד הגדול שהכו הנוצרים ביהודים בארץ ההיא. לכן אמור נא לידידני החכם שטיינשניידר כי בקרוב אשיב לאגרתו היקרה, ושכתוך כך יעשה נא עמדי ועם בני חסד, ויבקש בכת' הספרים אשר בכרלין, או"ל י"ש שם *Annuae litterae Societatis Jesu ad patres et fratres ejusdem Societatis ab anno 1581 usque ad annum 1654. Romae 33 voll. in 8.* והנה ההריגה הג'ל היתה מעט קודם 1615, לכן אם ימצא ידידנו הג'ל את הספרים האלה, יבקש נא בתוך אגרות 1613, 1614, 1615, אותן הכתובות מארץ אביסוניען, ואם ימצא זכרון השמד הג'ל, יעשה חסד עמנו ויעתיק לי כל מה שניגע ליהודים הג'ל. על הרבר הזה משביעני אותך ואותו שלא תתהמהו מעשות עמדי החסד הזה.

ואתרו והוא שלום ובתיכם שלום, כנפש הנאנה בשברון מתנים ובמירדות, הכו"ה פה פאדוכה י"ן נאוועמבער תרי"ד, אחיכם שד"ל. ראיתי במקרה מה שאמרת כי רשכ"ם שמעו מראב"ע, ומי הגיד לך שלא היה הרבר בהפך? והלא רשכ"ם היה זקן יותר מראב"ע כי רש"י מת בתתס"ה ורשכ"ם נתוכח עמו, א"כ לא נולד אחרי תתמ"ו, וראב"ע כתב עד שנת תתקכ"ז (ע"ן שפת יתר), ואז רשכ"ם (אם היה בחיים) היה לפחות בן פ', והוא ראב"ע (אם מת בשנה ההיא) לא היה אלא בן ע"ה. ועוד הנה שמענו שדראב"ע ור"ת כתבו זה לזה, ולא שמענו כזאת על ראב"ע ורשכ"ם, נראה מזה כי נבוא אנדרם

צופתה לא היה רשבים חי, או היה זקן וישיש, והחקירה הזאת גדולה בעיני
עד מאד.

Nr. DLIV. (1)

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 921.

Vol. XI. Nr. 7.

28. 11. 1853.

כ"ז חשון התרי"ד.

Nr. DLV.

An Herrn M. S. Rabener in Narajow (Galizien).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 924.

Vol. XI. Nr. 8.

18. 12. 1853.

י"ז כסלו התרי"ד.

ידידי היקר שלום.

מה שאמרת כי מליצת אין כל "אי אפשר שתמצא מבלתי שיבא אחריה
פרט היוצא מן הכלל" הוא מוכחש מן הכתוב יש מתעשר ואין כל. גם פסוק אין
כל חדש תחת השמש שהבאת, הוא עד נאמן נגדך, ומה שבקשת להסתייע ממה
שכתוב אחריו יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא, אינו כלום, כי קהלת
משיב ומסיים כבר היה לעולמים, ולפי דעתו אין לך שום דבר יוצא מן הכלל
אין כל חדש תחת השמש.

ולענין שכתב הרטב"ם במלות ההגיון כי אין כל האדם כותב הוא שלילה
חלקית, נ"ל כי המתרגם מערבי לעברי לא דקדק יפה, והיה לו לומר לא כל האדם
כותב.

אין ספק כי בן זאב (אוצר השרשים שרש צחח) אנכי שיטפיה לא הבין
דברי רש"י בנחמיה ד' ז', והוא מפני שהמדפיסים נתנו שתי נקודות אחר לחומת
העיר, ושתי נקודות אחר משפחות, ועשו מדבור אחד שלשה דבורים, ודבור רש"י
אינו אלא כך: כאשר שמעתי דבריהם, העמדת מתחתיות לאותו מקום, סניב
לירושלים, מאחרי לחומת העיר, בצחחים, משפחות מן העם, מנבורים שבהם וכי'.

(1) נדפס בכ"ח שמוני כללון התרי"ד עמוד קנ"א—קנ"ב.

ולא אוכל להאריך, כי לבי חלל בקרבי, מפני מחלת בני בכורי הי"ו,
המקום ירחם עליו ועלי. ואתה ידידי שלום וביתך שלום.
פאדובה י"ז כסלו תרי"ד.
ידידך שד"ל.

Nr. DLVI. (1)

An Herrn Jacob Bachrach in Warschau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 930.

Vol. XI. Nr. 9.

23. 2. 1854.

כ"ה שבט התרי"ד.

Nr. DLVII.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 935.

Vol. XI. Nr. 11.

5. 3. 1854.

ה' אדר התרי"ד.

ידידי היקר שלום.

שמחתי באגרתך, והנני ממחר להשיבך מענה.

במלות דריוש אמרין לעלמין הכל מורים שהקמץ הוא רחב וקריאתו לדידן a
(לדידכו לא ידעת), אבל יש מחלוקת בקריאת השוא שאחריו, יש עושיין אותו
נע ומותגים הקמץ, וקוראין amerin וכו'. ואני אומר שהקריאה הנכונה amrin,
והשוא הוא נח, ואע"פ כן הקמץ הוא רחב, וזה ענין מיוחד ללשון ארמי, שתבא
לפעמים תנועה גדולה בהברה מורכבת אע"פ שאין הטעם עליה, כגון שְׁאַלְתָּא וכו'
דוק בקונטרסי והכן.

דברי ר"י קמחי על כי בְּמַקְלִי לא ידעתים, ואתה היכן מצאת אותם?

דגשות ויאמרו לו דשופטים י"ח ו"ט ואסתר ו' י"ג איננה בכל הספרים,
ולדעתי לא הרי ויאמרו לא כהרי ויאמרו לו, כי בלא שייך emphasis, ולא כן
בלו, ולכך השטמתי אותם בכונה. אמנם תשביתו שאור, אביך קנך, חקרנוה כן
היא, סבכא פסנתריין, אעיין בהם.

לענין שניהם מלאים אינני שומע לא לך ולא לבן בלעם, כי ברור לי שלא
יצדק שם לגרמיה אלא להבדיל בין שני משרתים אשר אחד מהם מופסק ועומד לעצמו,

(1) נדפס בווארשא בסקדמה ל'ס' הישר לכתב חסורי ליעקב בכרך.

כגון פקדון עון אבות, שלוש פעמים בשנה; אבל כשאין שם אלא משרת אחד, כגון האל וה', ועתה ראה מהר עתה, אין כאן באמת הפסקה הגיונית בין תבה לתבה, והמונה אינו זו מהותו משרת, ואין כאן אלא פסק בעלמא, כדי להנעים יותר נגון הרביעי, או לכבוד ושם ה', כן נ"ל. וסוף סוף אין כאן שום נפקותא אלא לענין קריאת השם בלבד.

לענין ברכאל או ברכאל מי יודע איזה יכשר הזה או זה? ואני נקדתי פתח כאשר מצאתיו ברתנך גדול רפ"ו ובמנחת שי והאאנט.

בלמשאצאר (pag. 67) אינו אלא טעות הדפוס, ובעמוד 17 נדפס בפתח.

דברך על דגש מרהז והכריו הם לדעתי רחוקים מן האמת.

בעלי הנקוד הדגישו הזי"ן מפני שכך קבלו קריאתה בחזק כאלו היא כפולה, וכן בל' אימלקי לפעמים כשמדכיקין שתי תבות כופלין אות ראשונה מתיבה שניה, כגון dabbene מן da bene, וכן גם בתנ"ך מזה מלכם כתובים מלה חדא, כי כן היתה הקריאה, ודוגמתן בלשון חכמים משהו במקום מה שהוא. ובעלי המסורת באמרו מה זה ק', מה לכם ק', נתכוונו להודיע שהן שתי תבות, לענין הוראתן, אך לא עלה ברעתם להחליף הקריאה ולומר שצריך לקרוא ממש בשתי תבות, שא"כ היה צריך לדסיר הדגש ולהחליף הפתח בקמץ, והיכן מצאנו לבעלי המסורת שיאמרו לסור מדרך הנקודת והדגשים הכתובים בספר?

ועוד לדברך באו במהרה מהלכם שני סימנים המתנגדים זה לזה, המקף לחבר, והדגש להפריד?

מצאתך אשר מצאת בשני כ"י פרשו בס"ן יקרה בעיני, כי כן ענין שמיחה

הוא בס"ן, ורק ענין פירוש וביאור הוא בשי"ן.

הן אמת כי ללשון פירוש אולי גם הוא נגזר מל' שמיחה, מתיחה וסדרה, אבל מנהג הלשון קבע להוראת הפירוש תחומה בשי"ן ולהוראת השמיחה תחומה בס"ן. וביחזקאל ל"ד י"ב נפרשות בשי"ן אין ענינו נפוצות (כדעת רש"י), אך הוא (כדעת יונתן ורדיק) ענין הכדלה, כהוראת השרש בלשון ארמית (ויבדל ת"א ואפרש), ואולי מזה נגזר לשון פירוש (והראשון נ"ל עיקר). והנה פרשו עליו עננו אין ספק שענינו שמיחה, ומשפמו בס"ן, ולדעתי נכפלה במלה הזאת למ"ד הפעל, ולחקל על הלשון אמרו ז"ן במקום הסי"ן השניה. הן אמת כי יוחז היינריך מיבעלים לא מצא פרשו בס"ן בשום כ"י, אבל אין לא ראינו ראיה, ובאויב כ"י שבידי המחבר לחומש עם תרגום ומגלות והפטרות נכתב קודם קע"א מצאתי שתי נקודות, אחת על הראש האמצעי (והיא סימן לשי"ן) ואחת על הראש השמאלי.

דע כי צר לי כי התהלים אשר שלחת אלי לא מתחת ידי רוו"ה יצא, אבל נדפס אחריו מותח, ומצאתי בו טעויות הרבה, והא לך קצתן: ד' ג' עדימה כבול, ז' ה' ואחלצה, ט' י"ד הננני ה', י' י"ב קומה, שם י"ז אבדה, וכן י"ב ה' אמרו (בלי מתנ), י"ד ג' אין עשה טוב, י"ה א' את-דברי, שם י"ז מגערתך, י"ש ג' ולילה ללילה (עיין דקדוקי ^a 63 §), שם י"ד אל-ימשלו-בי, כ"ב א' למנצה, שם ה' בך, שם כ"ב הושיעני, שם ב"ה ובשוע, שם כ"ו מאתך תהלתי, כ"ד ח' מלך הפבור, כ"ז ד' עלי, ל"א ח' ידעת, שם י'

עיני, שם כ"ג תחנוני, ר"ב י"א שמחו בה', קל"א ב' נפשי, קל"ב י' בעבור, קל"ו י"א
ישראל, שם י"ז למכה.

ומן הטעיות שמצאת אתה בתהלים של רו"ה והזכרת אותם בראש ספרך
ברקתי ולא מצאתי הטעיות בלעג וקלס (ע"ט ד), ומזה אשפוט כי המהדורא
הרביעית אשר שלחת לי איננה שווה ממש לרפוס רו"ה. והנה אם תמצא ירך
לשלוח לי תהלים אחר רפוס רו"ה כחיינו, אקבלהו ואתן מחירו בשמחה.

עוד אודיעך כי בדקדוקי סוף עמוד 44 נרפס בטעות מזרחה, במקום מזרחי, (§ 107)
צריך למהוק מלת מזרחה.

בענין משה וכלב כשמות אדנות ואלהות כתב בן בלעם משה מפיק א'
בוכל לא מפיק א', ובכללי הדקדוק הכתובים בראש תנ"ך ויניציאה תליח מצאתי
סימן לזה: משה מוציא וכלב מכניס, הודיעני נא. אם אולי ראית הסימן הזה
בספרים אחרים.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.
פאדונה ה' אדר תרי"ד. ידיך שד"ל.

Nr. DLVIII. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 938.

Vol. XI. Nr. 12.

22. 3. 1854.

כ"ב אדר התרי"ד.

Nr. DLIX.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 944.

Vol. X. Nr. 14.

30. 3. 1854.

א' ניסן התרי"ד.

ידידי יקירי שלום.

כשטחה רבה קבלתי מכתבך, וס' בראשית מחומש מאור עינים, ועשתי
עשרה יריעות מס' מפורש ושום שכל שלא ראיתי מימי, ושמחתי בהן ככלה
חדשה, והנני מודה לך בכל לבבי על זה.

(1) נדפס בהאגוד שנה חמש עשרה 1871 עמוד כ"ט עם מכתב אחר מיום כ"ד
ניסן שלא נעתק בהעתק אנחנו.

גם שמחתי מאד כמה שמצאת בשיח יצחק משה מוציא וכו', וצחקתי, כי הגדו דהם' ההוא הוא בידי והגיתי בו זה עשרים שנה, וכשבאתי עתה לבקש ארת אשר מצאת בו מצאתי באותו דבור עצמו תקון שתקנתי בו, כי במקום שכתוב "בר מן שבעה עין פעל המסרה" אני (זה עשרים שנה) העברתי הקלמוס על מלות עין פעל, וכתבתי על גביהן על פי, כי אין ספק שהמחבר כתב בראשי תבות ע"פ המסרה, והמדפיס כמתחכם חשב כי ע"פ ר"ל עין פעל, ובא לתקן וקלקל ואתה ידידי בהעתיקך הדבור ההוא השמטת המלות "עין פעל המסרה" שדויתה הכנתן קשה עליך.

הידעת מה זה ועל מה זה לא המשיך רוו"ה הדפסת החומש מפורש ושום שכל? והנדפסו כשום מקום תולדות החכם ההוא? היום לא אוכל להאריך יותר. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום ר"ח ניסן תרי"ד.

ידידך שד"ל.

Nr. DLX.

An Herrn Dr. L. Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 946.

Vol. XI. Nr. 16,

7. 4. 1854.

מ' ניסן התרי"ד.

לכבוד ידידי החכם המופלא מהרי"מ צונץ ברכה ושלום עד העולם.

מערב ר"ה לא כתבתי אליך, כי הירחים האלה עברו עלי בינון ואנחה, ונוספה על יגוני השמועה הרעה אשר השמעתני כי לא מצאת אדם שיתנדב להחזיק בידך להוציא לאור ספרך היקר אשר עמלת בו זה כמה שנים, ואני מה אוכל לכתוב אודך? ובמה אנחמך? ואני הייתי צריך להרחיק מחשבתי מכל דבר אשר יוכל להוסיף יגון על מכאובי וחולשה על חולשתי, כי כבר החלו כחתי לעזבני, וראיתי כי אין דבר שעומד בפני פסוח נפש, ושמירת חיי היא הגדולה בכל החובות המוטלות עלי, בהיותי עדיין אב לארבעה ילדים ובמותי לא ישאר להם מזון לירח אחד. לפיכך הייתי אומר תמיד ללבי: כל רעיון הבא להרנך השכם להרגני, וספרך הכלתי מוצא מדפיס, הוא נ"כ רעיון הבא להרגני, על כן נמנעתי מכתוב אליך.

ולענין רשימת סליחות כ"י והראן, דע כי מעולם לא עשיתה, רק הבאתי כל אחת ואחת במקומה בלוח הפייטנים, ועתה בשבוע הזה החלתי לעשותה, והנה היא לפניך, ואתה תעתיקה ותחזירה לי, ובקרב הימים אשליטה, ופעם אחרת אשלחה אליך.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום, ושמת בחגנו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום מ' ניסן תרי"ד,

ידידך שד"ל.

Nr. DLXI.

An Herrn J. A. Benjakob in Wilna.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 947.

Vol. XI. Nr. 17.

9. 4. 1854.

י"א ניסן תרי"ד.

לכבוד ידידי החכם היקר כש"ת הר"ר יצחק בן יעקב ברכה ושלום
עד העולם.

בשמחה רבה קבלתי שם הגדולים אשר שלחת לי, ונתתיו ביד ידידי
יוא"ל למען ישרים רשימת ספרי הר"ר חיד"א, והוא זה שבעה חדשים מת עליו
אחיו, ואח"כ חלה גם הוא ימים רבים, על כן בוששה המלאכה לצאת מתחת ידו.
וגם אני יד אלוה ננעה כי ונלקח ממני מחמד נפשי בני בכורי החכם אוהב גר ז"ל.
אחרי חמשה חדשים שהיכח במכאוב וביסורים קשים, מלבד שישה ירחים שהיה
קודם לכן בכית החולים בעיר פריש, וכל זה הכשיל כחי והרפה ידי, וכמעט לא
האמנתי שתהיה למפלתי תקומה, רק בחסד הבוחן לבות אבטת, שישמרני ויחזק
ידי לשוב לעבודת הקדש לתועלת התורה והחכמה, אמן.

ועתה לא אאריך, לבלתי תתעכב אגרת ידידי יוא"ל, רק אודיעך כי יש
בידי כ"ו ס' ארחות חיים (לר"י אהרן הכהן) ח"ב (ולקמתי ממנו הרבה בלוח הרבנים
שלי), ושם' סלת בלולה לר"י אברהם הכהן שהזכיר הרב חיד"א, לא היה ולא נברא,
כי מנחה ולא סלת שם' החווא, ושיעקב בן חיים ן' אדניהו המיר דתו.
והנני מוכן לשרתך, ונכסף שיהיה אוצר סריך מלא ברכת ה' ונקי
מכל טוב.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמת
בחגגנו כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"א ניסן תרי"ד.

ידידך שד"ל.

Nr. DLXII.

An Herrn Senior Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 940.

Vol. XI. Nr. 20.

— 3. 1854.

לידידי החכם היקר בעל הכרם ברכה ושלום.

לכבי המדוכא במיתת בני החכם אוהב גר ז"ל, ועוד אחרת נוספה עליה,
היא מירתת ניסי מרדכי רזכהן ע"ה, אשר הניח אחותי עם שני בנים יתומים

וחמש יתומות בחוסר כל (מתי אל צרותי אל שדי יאמר ד') מצא קורת רוח בקריאת קצת מן המכתבים אשר נמעת בכרמך, ובפרט ראיתי בשמחה דברי ידידנו החכם הנכבד בן יעקב, המפציץ אור על ס' הכלבו, אשר בעליו היה עד ריוס נסתר ונעלם, וידידנו זה מוכיח כי איננו אלא מהדורא קמא מס' ארחות חיים לר' אהרן הכהן מלונגיל, אשר החלק הראשון ממנו נדפס בפרינצי בשנת י"ט, והחלק השני עודנו בכתובים.

ועתה דע נא ידידי הכורם, וידעו כל רואי כרמך הדורשים קדמוניות ישראל, כי ברכני ה' זה שש שנים והביא לידי החלק השני הזה הבלתי נדפס מס' ארחות חיים קבלתינו במתנה מתלמידי ושארי היקר מהר"ר אהוד לזלי בן ידידי מח"ר שחבד"ל ז"ל, והוא כולל שלש מאות וששה דפים גדולים, בכל דף ל"ב שימות, ובכל שיטה כחמשים אותיות, וכל יריעה (באגן) כוללת י"ב דפים, והדף הפנימי והחיצון שבכל יריעה (כלומר דף א' ו' י"ב) הוא קלף, והשאר הוא נייר. והכתיבה יפה ותמה, קרובה לכתב רש"י שלנו, והאל"ף נוטה לכתובה אשורית.

והנה ידידנו בן יעקב הנ"ל מצא בכלבו (דף ק"ד ריש ע"א) «וכתב אדוני זקני ה"ר דוד הכהן כהלכות טרפות שלו» ור' דוד זה והלכות טרפות שלו נזכרים הרבה בא"ח ח"ב. ואמנם הענין הזה שמצא ידידנו בכלבו דף ק"ד הוא סיוע גדול למה שחידש באמרו כי הכלבו הוא מהדורא קמא מס' ארחות חיים. כי הנה הכלבו אומר שאם נתנבל העוף ונמצאת בו ביצה גמורה הרי זו מותרת, והוא מוסיף כי אמנם ר"ד זקנו אומר כי בספרי הרמב"ם המדויקים (נמצא כתוב) בהפך (ר"ל שהיא אסורה, וכמו שהוא בספרי הרפוס). אבל בא"ח ח"ב (דף ק"ב) פוסק להפך ז"ל: «וביצת נבלה, פי' שנתנבל העוף בשחיטה או בדבר אחר ונמצא בו ביצה גמורה כנמכרת בשוק פליגי בה ב"ש ובה' בעדות, כ"ש שרו ובה' אסרי, והלכה כבה' דאסרי, וכתב אדוני זקני ה"ר דוד הכהן ז"ל וכן פסק הרמב"ם ז"ל, ויש ספרים שכתוב בהן בהפך ותדע דמעות סופר הוא כי עיינו בספרי הרב המדויקים כתוב בהם כמו שכתבנו עכ"ל, וכן נמי דעת הרשב"א ז"ל דביצת נבילה וטרופה ואפילו כיוצא בה נמכרת בשוק אסור, וה"ר אהרן הלוי כתב שלא גזרו אלא כביצת נבילה שנתנבלה, אבל טרופה שנטרפה לפנינו והטילה ביצה לאלתר שבדאי נגמרה קודם שנטרפה, בזה נראה שהיא מותרת כיון שהטילה אותה מאליה עכ"ל» הנה מכוון כי בארחות חיים חקר אחר מקור הדין במשנה ובדק בדברי הפוסקים יותר ממה שעשה בס' הכלבו, והסכים לדעת האוסרים, תחת כי בכלבו היה מתיר. עוד זאת אומר שאע"פ שס' א"ח נכתב במיורקא איננו מן הנמנעות שנולד דמחבר בעיר לונגיל, אחרי שראינו שר' דוד זקנו מביא מעשה שהיה בנרבווא, ויתכן שס' הכלבו עשאו כשהיה בצרפת (בלאנגידוק), ומשם נתפשט בכל העולם אבל ס' א"ח שעשאו באי דוים (מיורקא) לא נתפשט הרבה. עוד אחת אנדי, והיא כי כ"י זה שבידי היה ביד הרב אליהו קפשאלי (שהיה בקנדיאה זה שלש מאות שנה), כי בדף מ"ד מצאתי כגליון הגהה, תחלתה: אמר אליהו קפשאלי הקטן, כ"י זה שבידי הוא חסר מעט בראשו ובסופו וגם באמצע, ולא הייתי יודע מה שם הספר עד שמצאתי בריב"ש סימן צ"ה וקמ"ו לשונות מוכאים מס' ארחות

חיים ומצאתים גם בכ"י זה, וכן בשערי צדק (תשובות הגאונים) דף י"ב ע"ב הרב מודעי מביא דבר מסוף ספר ארחות חיים, והוא כתוב בסוף כ"י זה. זמן המחבר ס' ארחות חיים זה היה סביבות שנת ק' לאלף הששי, בדור שאחר הרא"ש, כי כן בדף ל"ה מצאתי: "וכך השיב לי ה"ר יעקב בר' שאלתיאל ז"ל בשם ה"ר אשר האשכנזי ז"ל". ואע"פ כן לא ראה ולא הזכיר כלל את הטורים מלאכת ר' יעקב בן הרא"ש.

מקום המחבר היה מיורקא (Majorca), כי כן מצאתי בדף י"א: "פעם אחת אירע מעשה בכאן במיורקא באחד שקידש בטבעת של כסף מזהב, והורה אדונינו מורינו ג"ר שהיא מקה טעות וקידשה פעם אחרת". וכן בדף קמ"ו: "וכן נמי פסק אדונינו מורינו ה"ר ישם טוב פלכו יצ"ו הלכה למעשה הנה במיורקא". והנה המחבר הזה הוא נכדל מר' אהרן הכהן מלוניל שהיה בימי הרמ"ה והרמב"ן, לא לבד בזמן (כי היה מאה שנה אחריו), אך גם במקום, כי זה היה בלוניל, וזה במיורקא.

סדר החלק השני הזה כך הוא: מילה, כבוד אב ואם והדרו פני זקנים ואהבת החברים, קדושינן, כתיבות, נדה, מקוה, מילה, טבילת כלים, גיטין, יבום, חליצה, מיאון, מזוזה, מעקה, חלה, טבל, ערלה ונטע רבעי, כלאים, ע"ה, פאות הראש והזקן, יין נסך, טהרת הכלים, מאכלות אסורות, שחיטה, כסוי הדם, טריפות, אבר מן החי, אותו ואת בנו, שלוח הקן, צדקה, השבת אבידה, השבת גזילה, עדויות, רבית, הכובש שכר שכיר, הטמשכן חבירו, שמיטת כספים, אונאה, החומה, שבועות ונדריים, דין החרם, נוסח החרם, משפט התרת החרם להרמב"ן ז"ל, הלכות דינים, דין ההולך רכיל, דין לוויה, דין מסרם, דין מתנאה, דין המוסף כמצות או הגורע, דין המשנה בדבורו, ס' אבן הראשה, דינין מס' הרשב"ץ עם הגהות מהר"ף, דיני המס וחרמי צבור, מתשובות ארץ ישראל, תקנות רבינו גרשון, תקנות ר"ת, יצירת הולד, הלכות בקור חולים, סדר שינוי השם, וידוי שכיב טרע, הלכות אבל, טעם תקנת הקדיש, נוסח צדוק הדין, דין ברכת אבלים וברכת המזון לאבלים, נוסח נוחות נפשא עשאו הרמב"ן ז"ל, הלכות טומאה, טעם לטומאת המת (מס' המלמד), פרק גן החיים, פרק ר' יצחק בן פרנך מגיהנם, דין הקבר, מעשה ריב"ל, למה חבכו האבות קבורת א"י, תשובות רס"ג ז"ל על תחיית המתים, תשובת הרמב"ם על ענין גזירת חכמת הכוכבים, מעשה תורה, ליקוטין ממשלי הפילוסופים, מדת אורך העולם, אותות מלך המשיח ונקרא ס' מלחמות ה' דברי הרמב"ם בסוף הלכות מלכים, דברים שבין בני א"י לכבל, תיקון שמרות.

ואלו הם הרבנים והספרים הנזכרים בספר הזה, מלבד הידועים לכל.

ה"ר אברהם בר יצחק אב בית דין (חמיו של הראב"ד בעל ההשגות), נזכר בחמשה מקומות, ועיין למטה הרב בעל האשכול, ועיין ג"כ משולם בר יעקב. ר' אברהם בר' משה, בדף ג"ב המחבר מביא תשובה להראב"ד, כתוב בה כי בכתובות וגיטין יום ראשון של ר"ח נחשב קראשון לחדש, אע"פ דלגבי מועדות מנינן מיום שני, וכתוב בה ג"כ: "ושמעתי סמך לדבר מפי ר' אברהם בר' משה מדכתיב ולא אכל ביום החדש השני לחם, מכלל דלענין מנין מנינן מיום ראשון.

ר' אברהם מפונטווישא (Pontoise) מובא שתי פעמים בדף קמ"א.

ר' אהילאי מובא בדרף צ"א.

ר' אהרן הלוי ז"ל כתב בדיניו בפרק שני מע"ה, בפרק גיד הנשה בס' בדק הבית, במסכת חולין, בשם ר' פנחס הלוי.

האורבלי, בדרף נ"ב לענין כתיבת ימחא בנטמא באל"ף או בה"א כתוב: והאורבלי אפר כי בשני מקומות הוא בדניאל, אחד כתוב בה"א ואחד כתוב באל"ף לפיכך אין חששא. הוא ר' יצחק מאורביל בעל המנהל, והרב בעל המנהל מובא חרבה בכ"י זה.

הר' אליעזר טבורגניא בס' שערי הפנים שחיבר, מובא בדרף קמ"ג לענין בשר שנתבשל בלא מליחה.

ר' אליעזר דמרשקין, העידו לפניו בשם החכם ר' לוי ז"ל, עיין למטה ר' לוי.

ר' אלעזר בר' יצחק, עיין למטה רבנו יהודה כהן.

הרב בעל ספר אסופות התיר בשם ה"ר שלמה בר' אברהם, עיין למטה.

הרב בעל האשכול (הוא ר' אברהם אב בית דין), דבריו מובאים בדרף ע"ח

ובדרף ק"א.

ה"ר דוד הכהן ז"ל, אדוני זקני, בן ה"ר יצחק הכהן, בהלכות מריפות שלו, מובא י"א פעמים, ובדרף קע"ד מביא מעשה שהיה בעיר נרבווא.

ה"ר דוד בר' לוי (בעל ס' המכתם) מובא עשרים פעמים, ובדרף ק"ב כתוב:

וכתב ה"ר דוד בר' לוי ז"ל פרק גיד הנשה.

רב האי גאון, עיין למטה ר' יהודאי גאון. היכלות (ס' היכלות, או פרקי

היכלות), בדרף ט"ו כדאמרין בהיכלות והרי שמחה והרי ששון וכו' משתפכין ויוצאין לפניו מלפני כסא הכבוד.

רב הילאי גאון כתב: גדי שנולד מותר לשחטו ולאכלו ביומו (ועיין רב

בטורנא).

הרב בעל ההשלמה, מובא ב"א מקומות.

ר' חיים בר' יעקב, בדרף רע"ד כתוב: וכן נמי הורו חכמי ההר (Monpellier)

אחר משה ומתן שעשו שמוות, ואלו הן ר' חיים בר' יעקב ור' יצחק בר' מתתיה

ור' שלמה בר' אברהם בר' שמואל ור' שאול בר' יעקב.

ה"ר חיים בר' מרדכי (דרף ס"ו).

ה"ר חיים כתב בשם אביו ה"ר משה מאיברא (דרף ס"ו).

ר' חסדאי הכהן, בדרף מ"ב: וכן נמי שמעתי בשם החכם ר' חסדאי הכהן ז"ל.

ה"ר טוביה, עיין למטה ה"ר יקר.

רב יהודאי גאון, בדרף ר"א: מר יהודאי ז"ל החמיר... לא עבדינן עכ"ל.

[ודע כי בשבילי הלקט כ"י (כיד ירדתי החכם יוסף אלמנצי) סימן מ"ו מצאתי:

וכן אמר מר רב יהודאי גאון... ולית דשרי אסרי] (ועיין טור יורה דעה סימן ר"ל).

רבינו יהודה, כתב שרבינו שמואל בר' מאיר ז"ל היה נוהג (דרף קכ"ח), אולי

הוא ר"י חסיד, ולא שהוא ראה את רשב"ם, אך מאביו או מאחרים שמעו, וכן

במרדכי סוף חולין רבינו יהודה שמע מאביו הוראת ר"ת, והדברים האמורים ור'

משה בר' שלמה במדרכי סוף הלכות קטנות בשם רבינו יהודה סתם מצאתים באור זרוע קצת כ"י בשם רבינו יהודה חסיד זצוק"ל.

ה"ר יהודה בר' אבא מארי כתב (דף ע"ד), כחדושי (דף ט"ב).

רבינו יהודה כהן, בדף קי"ג: ושאל רבינו יהודה כהן ז"ל לר' קלונימוס ז"ל מהו לשורף אחד ממני השרצים ולאכלו משום רפואה, והשיב דמותו, דאין כאן אלא עפרא בעלמא. ובדף רל"ה: שאלה ששאלו בני מרוויאש לר' יהודה כהן... אלעזר בר' יצחק. ובדף רמ"ח לרב יהודה כהן... או שום תשלום.

העתקתי כל זה מפני שנראה לי כי זה ר' יהודה הכהן הוא רבו של רבנו גרשם מאור הגולה, ור' אלעזר בר' יצחק הוא הנקרא ר' אליעזר הגדול. כי הגה בשבילי הלקט כ"י אשר ביד ידי החכם יוסף אלמנצי מצאתי: רבנו שלמה זצ"ל שמע מרבו על יהודה הכהן ביר' מאיר שהיה אומר דריחא מילתא, ור' אלעזר בן גיול חולק ומורה דלאו מילתא היא. ובפירוש איוב לר"י קרא כ"י מצאתי (על פסוק הקופצים מלוח) וכן פתר ר' אלעזר הגדול ביר' יצחק זצ"ל, וכן בס' ויקרא י"ז ד' נמצא בפירוש רש"י כ"י תוספת שהוסיף ר"י קרא וכתוב בה כך שמעתי בשם ר' אלעזר הגדול (עיין צייטשריפט של גייגר ח"ד עמוד קל"ט). וכן בס' האסופות (והוא ספר מנוקד) מצאתי (דף ג"ז עמוד ג') רבנו אלעזר הגדול. גם רש"י בתהלים ע"ו כתב: ושמעתי משמו של ר' אלעזר הגאון בר' יצחק ונראין הדברים שאינו אלא מעות מה שנוהגין לכתוב ר' אליעזר הגדול, כמו שהוא מעות בלא ספק מה שנוהגים לכתוב ר' אליעזר מגרמזא (בעל הרוקח), ושניהם היה שמש אלעזר בלא יוד. ואולי אותם הקדמונים שרצו לפאר את ר' אלעזר בר' יצחק בכנוי הגדול קראו לו אליעזר תחת אלעזר, על שם ר' אליעזר בן הורקנוס הנקרא ג"כ ר' אליעזר הגדול. ובתשובות הגאונים כ"י שביד מצאתי (ח"ב סימן ק"ד): זה סיום כתבו של ר' יצחק בר' מנחם זק"ל שהריץ לר' אליעזר הגדול רבו מ"ב (כיו"ד). ובתוך התשובה כתוב: נפש נאמנו ואוהבו אלעזר בר' יצחק (בלא יוד). והנה בפסחים ע"ו ב' כתוב ברש"י: ואף משמו של ר' אליעזר בן יצחק נאמר לי דלא חייש ליה (למלתי' דרב דאמר ריחא [עיין רש"י במקום הנ"ל] מלתא), ולדעתי היו"ד הכתובה כאן באליעזר אינה אלא מעות הדפוס, ויותר יש לסמוך על שבלי הלקט כ"י שכתוב בו (כמו שהבאתי למעלה) ר' אלעזר בלא יוד. גם מה שכתוב ברש"י בן יצחק אין ספק שהוא מעות, וצ"ל בר' יצחק.

והואיל ואתא לידן תשובת ר' אליעזר הגדול לר"י בר' מנחם, אעתיק כאן פתח דבריה כי נעמו, ואציל מרגלית יקרה מאבדון, ובפרט כי בכ"י זה הדיו כהה ובקצת מקומות האותיות פורחות.

וזה לשון התשובה: אל אהוב למעלה... כמו שהראוני מן השמים — ואשובה לרשימת החכמים הנזכרים בא"ח ח"ב.

ה"ר יהודה דמיראש, כתב (דף צ"ט).

ה"ר יהודה בר' יקר, פירש (דף ט"ו), כתב (דף מ').

ה"ר יהונתן כהן, כתב בפירושו (דף קי"ט וקפ"ד), כתב בשם הראב"ד (דף קע"ד), ובדף קע"ג מצאתי: ואנפים לעוף כידים לבהמה, כל זה דעת הרמב"ם

ז"ל, ויש חולקין עליו... וי"א שאף הר"ם חזר בו בתשובת שאלה, וזה לשון השאלה שעשה לו ה"ר יהונתן כהן ז"ל... תשובה גם אנכי לא שמעתי בלתי היום, הודיענו באיזה מקום מדברי נמצאת מעות זו, הנה בפרק ב' (צ"ל י"ד)... תקנו הספר עכ"ל (ואני שמעתי ולא אבין איך יש אימרים שהרמב"ם חזר בו, כי הנה הוא אומר שהדברים ההם הם מ"ם כלומר שלא יצאו מתחת ידו, אבל אדם אחר הוסיפו בגליון, וכא אח"כ סופר והעתיק מהם' שהוא והכניס הדברים בגוף הספר, ונראה כי אותם י"א היו מחזיקים את הרמב"ם כבורח מהודות ישטעה, והמשפט לאלהים הוא).

בדף רפ"ז ו' ח' ט' יש כאן תשובת הרמב"ם שהשיב לחכמי מונטיפיזלייר (ובדפוס הוא לחכמי מארשיליא) על ענין גזירת חכמת הכוכבים אם חכמה אמתית היא אם לאו ובסופה כתוב: נכתב בנחץ גדול כי"א בתשרי... הכהן היקר יצ"ו. ר' יונה מפארא ז"ל כתב (דף מ"א).

ר' יוסף ברי אהרן, בתשובה (דף ג"ט).

ר' יוסף בן פלג, בדף ר"ב וכן נמי מצאתי בשם ר' יוסף בן פלג ז"ל.

רבינו יוסף טוב עלם, פירש קרית לחברך בדיני ישראל, ולא ענד, השלך עליו כותל גדול, פ"י דין של גוים שאין יכול להשמש ממנו.

רבינו יחיאל מפריש. ה"ר יחיאל החסיד מפריש, בדינין שחיבר (דף קמ"ד), ועיין למטה רבינו תם.

רבינו יעקב דרומורג, בתשובה (דף ר"ט).

רבינו יעקב ברי' יצחק הלוי, תשובה (דף קצ"ז).

ה"ר יעקב מקינון, כתב (דף צ"ד).

ה"ר יעקב ברי' שאלתיאל, השיב לי בשם ה"ר אשר האשכנזי ז"ל (דף ל"ה).

כתב בתשובה (דף פ"ז).

רבינו יצחק הלוי ז"ל ברי' יהודה הלוי, השיב לרבנא שלמה ברי' יצחק ז"ל (דף קל"ג).

ה"ר יצחק נשיא, כתב (דף י"ו).

ר' יצחק ברי' מתתיה, עיין למעלה ר' חיים ברי' יעקב.

ה"ר יצחק משפונט (Siponte) מוכא בדף צ"ט, ובספרים אחרים כתוב דסיפונט.

ה"ר יצחק הלבן מבה"ם (דף קע"א).

ר' יצחק ברי' אברהם, רבו של הרשב"א, בתשובת הרשב"א המובאת בדף כ"ג כתוב: וכבר היה מעשה בעיר גרנונה, ואחד מן הדיונים היה מורי החבר ר' יצחק ברי' אברהם. וכדף רע"ד וכן נמי עשה מעשה החכם ר' יצחק הכהן בגרנונא כשמתה אשתו.

ה"ר יקר, בדף קכ"ד וכן עשה מעשה דו"ר יקר בשם הר"ם (הוא מהר"ם מרומנובורק), וה"ר טוביה חולק.

ה"ר מאיר ברי' נתן, כתב (דף ק"ס).

ה"ר מאיר ברי' שמעון, כתב (דף ק"י).

ה"ר מנחם ברי' שלמה (הוא הרב המאירי) ביאר (דף כ"ז).

ה"ר משה מאיברא (Evreux), עיין למעלה ה"ר חיים, ועוד נזכר שתי פעמים בדף פ"ו.

ה"ר משה ברצל'וני, הר"ף נתוכח עמו (דף נ"ב).

ה"ר משה בר' יהודה, כתב (דף צ"ה וקס"ח), בתשובה (דף קע"ה).

ה"ר משולם בר' יעקב, כתב בתשובה שהשיב להרב ר' אברהם בר' יצחק אב בית דין ז"ל (דף ע"ה).

רב נטרונאי גאון, כתב (דף קי"ג) איסור זה אינו אלא לבני מורה, אבל

בני א"י אפילו בן יומו ושחטין אותו, שאין פחות משמונה אסור אלא לקרבן.

רב משה גאון, בדף פ"ח תשובתו על משומד שחזר לדת ישראל, שאם

הלך למקום שאין מכירין אותו ומשמר שבתו בשוק ומשמר כל המצות, מקבלין

אותו להיות כישראל כשר, ואין מחייבין אותו לחזור במקום שמכירין אותו מפני

הסכנה, ומותר לשנות עמו בכוס אחד.

ה"ר נתן מאפריקא, בדף קכ"ז: בתשובות הגאונים שלי כתוב תשובת ה"ר

נתן מאפריקא ז"ל (חמאה של גוים) עד עכשו נהגו כה היתר אבל משהתחילו

להביאה מחמת ומגוש חלב ומזויפין אותה אנו מנדין כל מי שיאכל אותה (וכו')

ומנהג רווח בכל אשכנז שלא לאכלה לבד מהעירות העומדות על גבול צרפת

עכ"ל.

רבינו נתנאל, הוא הקר"ן, בדף י"ד: והורה ה"ר יחיאל והר"י משנמש

והקר"ן והרב שירא דוראן.

ובדף רע"ה ה"ר שמואל מאיורא הראה אל הקר"ן. ודע כי במחזור כמנהג

בני רוטה, כ"י גדול על קלף, שבידי מצאתי (דף קצ"ח) פיוט, ראשי בתי

תשרק וכו' אלב"ם וכו', ואח"כ אני נתנאל הקטן כרבי יוסף חזק ואמץ נתנאל בתורה.

חזק, ובראשו כתוב: סדר התמיד לקר"ן. גם בכ"י אחר מצאתי תחנה לכל ימי השבוע,

בחרוז מתמיד יה, וכתוב בראשו יה מן הקר"ן, תחלתו: ה' אלהי צבאות מי

כמוך חסין יה, ה' אלהי צבאות יהודון צבא רום ודרי נשיה, וכיום רביעי נרשם

אני נתנאל בר רב יוסף חזק. הרי מבואר כי הקר"ן הוא ר' נתנאל בר יוסף.

החכם צונץ מפרש הקר"ן הקדוש ר' נתנאל, ואומר שהוא ר' נתנאל מקינז הנזכר

בתוס' ביצה ג'.

רב פלטוי בר' אביי, בדף רי"ד תשובתו לענין חרם ושמתא, והיא בתשובות

הגאונים דפוס פראג סימן מ"א, ובשערי צדק דף ע"ה. אלא שם ישערי צדק מלא

שבושים כרמין, כאשר הראיתי בבית האוצר דף מ"ה, ובתשובה הזאת נתחלפה

בשני הדפוסים אות זי"ן באות נו"ן, והחליפו עקירת המזונות בעקירת המזונות,

וכתבו: והכריזו עליו שפתו פת כותיים ויינו יין נסך ופירותיו מבלים וספריו ספרו

קוסמים וחתכו ציצית שלו ועקרו מזונותיו ואל תתפללו עמו ואל תמולו לו בן

וכו', והנה במועד קטן דף מ"ו תניא ועושה לו חנות קטנה כדי פרנסתו, ומזה

למד דרמב"ם (הלכות ת"ת פרק ז') וכתב: ואין מתעסקין עמו אלא מעט עסק

כדי פרנסתו, הרי מפורש שאין לנו לעקור מזונותיו של מוחרם. אבל בארחות

חיים כתוב וחתכו ציצית שלו ועקרו מזונותיו, ואין ספק שזו היא הגירסא הנכונה.

ר' פינחס הלוי (אחיו של ר' אהרן), בדף קפ"ד: וה"ר אהרן הלוי ז"ל בשם ר' פינחס הלוי ז"ל כתב.

ר' שאול הכהן, בדף רע"ד וכן עשה מעשה החכם ר' שאול הכהן בהר (כמונפלייר).

ר' שאול ברי' יעקב, עיין למעלה ר' חיים ברי' יעקב.

הרב שירא דוראן, עיין למעלה רבנו נתנאל.

ר' שלמה ברי' אברהם ברי' שמואל, עיין למעלה ר' חיים ברי' יעקב.

ה"ר שם טוב פלכו (לא פלמ), וכבר העיר הרב חיד"א על טעות זו שנפלה בקורא הדורות דף כ"ב ב, נזכר כאן חמש עשרה פעמים, ועל הרוב בכנוי מורינו, או אדונינו מורינו, בדף י"ז: כתב אדונינו מורינו ה"ר שם טוב פלכו יצ"ו בתשובה. דף מ' והרב אדונינו מורינו ר' שם טוב יצ"ו השיב בתשובה. דף נ"ב וכן נמי פסק אדונינו מורינו ה"ר שם טוב שבשבועה ובשטרות ובגמין ובכתובות מונין מיום ראשון של ראש חדש. דף נ"ז ואדונינו מורינו ה"ר שם טוב פלכו יצ"ו כתב צורת המנעל. דף ע"ג עד כאן מפי מורינו ה"ר שם טוב פלכו יצ"ו. דף קפ"ח: וה"ר שם טוב נ"ר עושה בזה ג' הלוקין... ומותר ע"כ (איני יודע עד היכן מגיעין דברי רש"ט, כי ודאי א' משני ע"כ הוא ט"ס) דף ר"ב וכבר אדונינו מורינו ה"ר שם טוב פלכו יצ"ו אמר ואפילו נדר נמי על דעת רבים אין בנדרו כלום, מפני שזה היה אנוס בשעת הנדר. דף ר"ו וכתב ה"ר שם טוב שיע בשם הרשב"א ז"ל.

רבינו שמואל מאיברא, דף קמ"א, ועיין למעלה רבינו נתנאל.

ה"ר שמואל בר מרדכי, כתב (דף ק"ס).

הרשב"ב, עיין למעלה רבינו יהודה. (דף קכ"ח: וכתב רבינו יהודה שרבינו שמואל ברי' מאיר ז"ל היה נוהג לשרות פת במים או בייין ואוכלו לקנח פיו בין גבינה לבשר. שהשרייה עולה כשבייל שניהם, קנוח והדחה).

ה"ר שניאור ברי' שניאור, אומר (דף יו"ד).

רבינו שמשון משאנץ, כאבו עיניו וכיסה פניו בכנף חוץ מן העינים והיה מסתכל במראה, כן כתוב בתשב"ץ למהר"ם דפוס קרימונה סימן תקמ"ו, ובארחות חיים דף פ' כתוב: והרמנ"ע תתיר לראות במראה כשהוא מסתפר (וכו') ואומר שהשר משנץ היה נוהג כשהיו עיניו כואבות (וכו'), והשר הוא לישנא מעליא במקום הר"ש.

רבינו תם, דף קפ"ט ומה ששינינו הגולנין ומלוי רבית שהחזירו אין מקבלין אותם (צ"ל מידם), פירש ר"ת דדוקא לאותו הדור, עוד אמר רבינו יחיאל דדוקא אותן שכל ימיהן הורגלו בכך.

עוד זאת אנ"ד כי נכ"ח ח' נדפס מכתב מהחכם הנכבד ר' יצחק בן יעקב מעיר ווילנא, בו הביא ראיות להוכיח כי ס' הכלבו (אשר שם בעליו היה נעלם עד היום) אינו אלא מהדורא קמא מס' א"ח זה, אשר החלק הראשון ממנו נדפס בפרינציפ בשנת יש"ר (ואיננו ביד).

והנה הוא מצא בכלבו דף קי"ד וכתב אדוני זקני ה"ר דוד הכהן בהלכות מרפות שלו, ואני כבר הכאתי למעלה כי בא"ח ח"ב נמצאן המלות האלה יא

פעמים, וזה מוכיח כי הכלבו וא"ה אב אחד להם. וגם תוכן הענין הכתוב שם
בכלבו ובא"ה הוא ראי' ברורה שהכלבו הוא מהדורא קמא וא"ה מהדורא בתרא.
כי הגה הכלבו אומר שאם נתנבל העוף (וכו' כמו בדרף הקודם).

Nr. DLXIII. (1)

An Herrn Hirsch Edelmann in London.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 949.

Vol. XI. Nr. 21.

25. 5. 1854.

כז אייר התרי"ד.

לכבוד ידידי וידיד החכמה עם אלהים ועם אנשים נאמן, הגולה למקום תורה
וסובב צפון ותימן, להוציא מרף משני הזמן, להוציא לאור תעלומות ולהפיץ
בישרון כל צפון ונטימן, כל סתום לא עטמוהו ומשל בכל מכתן, להודיע
ולהודע כי ישראל לא אלמן, כי בכל דור ודור ובכל פלך ופלך היה בקרבנו
נטע נעמן, ואיש רב פעלים בחכמה ובמעשים מצויין ונטימן; רפאים יקומו
יודחו כי הוא עמהם חומל ורחמן מליץ ותורגמן, והחיים יברכוהו כי הוא
עורך לפניהם שלחן מלא מעדנים וכל משמן, אשר לא ידעו איזהו מקומן,
וממטיר עליהם מן, מעשה ידי אמן, כש"ת מהריר צבי הירש עד עלמאן,
ארון החיים והמתים יתקעוהו יתד במקום נאמן, ויהי שכרו אתו נכון ומזומן,
ישיתוהו ברכות לעד וחסד ואמת לסובבו ולשמרו ימן, ויגדלהו וינשאהו כרב
נחמן, וכבוד וחרד יעמרוהו ותכריך בוץ וארגמן, אמן.

תעלינה ותבאנה

החתיכות האלה הראויות להתכבד

מבית הקטן

שמואל דוד

אל בית הגדולים

הקצינים המספואים

הצדיקים והישרים

(1) נדפס בגדולת שאל להיכס עדלמאן, לונדון הרי"ד ובאוגר נחמד רביעי וויין תרכ"ד
עמוד א'—ח. ח. אמנם ראשית וסוף האגרת הנדפסים באסיפה הזאת לא ראו אור באוגר נחמד.
עין שטיינטיידער (Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana) עמוד 2432 מספר 7047; דסט מ' (Catalog der Ro-
senthal'schen Bibliothek) אמסטערדם 1875 חלק א' עמוד ש"פ סורה ו' — כ"ט
ובפרט סורה כ"ט; רשימה אגרות שד"ל הערה ל"ג עמוד ע"ד ורשימת סורי מכתבו שד"ל
עמוד ש"ז סורה י"ג—י"ז.

כש"ת
שמואל ודוד
אשר בלונדון הבירה
מזרע הנגיד שאול וואל
ומזרע מהר"ם ומהר"י מינץ זצ"ל
יערכה להם מנחת שד"ל
ושלומם וכבודם ישנה לנצח ויגדל.

Nr. DLXIV.

An Herrn Leopold Löw in Szegedin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 952.

Vol. XI. Nr. 24.

23. 6. 1854.

כ"ז סיון התרי"ד.

אורה ושמחה וששון ויקר, לכבוד ידידי החכם היקר אוהב התורה והמחקר,
כש"ת מהר"ר יהודה ליבש לעף נ"י מ"ץ ואב בית דין בק"ק סעגערין.

אברך את ה' אשר אחרי כמה יגונות ותלאות שעברו עלי, עוד החייני
וקיימני והגיעני לכתוב אליך אדוני וידידי, אחרי י"ד שנים שכתבתי אליך אגרת
תושיה אשר כבר יצאה לאור בציון (ח"א עמוד קמ"ב), וצר לי על קצת
מדבריה שנשמטו מן הדפוס, והנה בשמחה רבה ראיתי באגרתך אלי כי בספרך
Praktische Einleitung in die heilige Schrift und Geschichte der Schriftauslegung.
כי יתענגו בהם קוראי ספרך -- כי זה לאורת כי לא הלכת בספרך זה בדרך
הקריטיק המזוייפת שהלכו בה שפינוזה ותלמידיו, השופטים למראה עיניהם בהשקפה
ראשונה בלי לרדת לעומק הענינים, ומאד אשמח אם תביא בספרך קצת דברים
שכתבתי בה וכה במשתדל נגד שפינוזה ודע וועטטע, וצר לי מאד כי עדיין לא
יכלתי להוציא לאור רק חלק קטן מאד מפירושי התורה והנביאים שכתבתי, ומי
יודע אם ראית ס' בן גרני הנדפס באמשטרדם, הכולל פירושי על פרשת משפטים,
וס' כרמי שמרון וס' תורת אמת, וכרם חמד השמיני הנדפס בבולין ועדיין לא
נגמר, ושלשרתם כוללים אגרות שכתבתי בעניני קריטיק ושריפמאויסלעגונג;
ואין מכל אלה בידי רק עקומפלאר אחר, ואם לא בן הויתי שולחם אליך, כאשר
שלחתי ספרי האיטלקיים.

ואבאה לשאלתך אשר שאלת לעורך לפנך את המפרשים אשר חי
באיטליאה מן שנת 1500 עד 1750 למנינם, והנה הראשון בזמן וכמעלה הוא
יצחק אברבנאל אשר חי חמש עשרה שנה באיטליאה (1508—1493) ובה כתב
רוב ספריו, החכם הזה ידוע ומפורסם, וצדקתו עומדת לעד כי במקום שהיה בידו

להשאר בגדולתו על ידי ההמרה, בחר ללכת נע ונד בארץ עם יתר אחיו המגורשים, וכל ימיו לא זו מלעסוק בתורה ולכתוב ספרים לפי צורך בני דורו, לחזק לבם באמנות הגאולה, שהיו צריכים לה הרבה בצרות הגירושים, ובתוקף השמדות; והוא הראשון (מאותם שלמדו שאר חכמות) שהתקומם נגד אריסטו ונגד הרמב"ם, וחזר לדרך הפשט שהיה נעזב זה כמה דורות.

יוסף יחיאל, הורטו בליסכונא ולידתו בפרינצי (Florenz) בשנת 1494 ומיתתו באימולה (Imola) בשנת 1539, פירש כתובים, רובו דרך דרש ומוסר. עובדיה ספורנו, רופא (נולד בעיר Cesena ומת בכולוניא שנת 1550), פירש התורה ונביאים אחרונים שיר השירים וקהלת תהלים ואיוב, כלשון קצרה (הפך דרכו של דון יצחק). קצת מפירושי טובים ונכונים על דרך הפשט, ורובם על דרך המוסר והפילוסופיאה.

דוד די פומיט (de Pomis) הדפיס בויניציאה (1571) ס' קהלת בל' איטלקית, עם קצת הערות, ולא ראיתיו עד הנה. אליעזר אשכנזי, הדפיס בקרימונה (1576 Cremona) ס' יוסף לקח, פי' על מגלת אסתר, וס' מעשי ה', על התורה וויניציאה 1583, קראקא 1584) ס' נככד בחקירות פילוסופיות.

אברהם מנחם כהן פורטו (Porto), או רפא מפורט, הדפיס בוירונו (1594) ס' מנחה כלולה, פירוש על התורה על דרך הפשט, כולל בה ובה חרשות נכונות. יהודה אריה ממודינה, התחיל לכתוב פי' על התורה מלוקט מכ"ז פירושים, ולא השלימו ולא נדפס, גם פירש ס' שמואל, ה' מגלות, תהלים, משלי, ולא ראו אור.

ידידיה שלמה נורצי (Norzi) איש מנשובה, השלים בשנת 1626 ספרו גורר פרץ על כל המקרא, ונדפס בשנת 1742 בשם מנחת שי, והיא מלאכה גדולה ומועילה בעניני המסרה והרקדוק, ומובאים בה ששים מחברים. יעקב לוטברווי (Lombroso) רופא בויניציאה, הוציא לאור (ויניציאה 1639) תנ"ך עם פי' קצר וטוב על פי הפשט והרקדוק.

שלמה מאריני (Marini) מ"ץ בפאדובה, כתב ספר תקן עולם, על ישעיהו (ויירונו 1652), טוב בדרך המוסר והדרש, ולפעמים גם בדרך הפשט. משה חפץ (Gentili) כתב מלאכת מחשבת, על התורה (ויניציאה 1710), והוא בן מא"ה 46 שנה, פירוש פילוסופי, כולל רעיונות חדשים בחקירה הפשית, וקצתם על פי הפילוסופיאה שנתחדשה בדור שלפניו.

משה דוד ואלי (Valle) רופא בעיר פאדובה, מחבריו של רמח"ל (כ"ח ג') עמוד קי"ד וקי"ל), פירש כל התנ"ך פירוש מעורב מפשט, דרש, וסוד, והוא שמנה כרכים עבים, בתמונת אקטאף, בכל אחד מהם כמו אלף דפים (2000 Seiten), כ"י המחבר, ביד ידידי החכם יוסף אלמנצי.

אלה הם המפרשים האיטלקיים העולים בזכרוננו לעת עתה, והנני מוכן לשרתך כאשר תשיג ידי, ויהי נועם ה' עליך ומעשה ידך יכונן, כרצונו וכרצון יראיו, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ז סיון תרי"ד.

ידיך שד"ל.

Nr. DLXV. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 954.

Vol. XI. Nr. 25

23. 7. 1854.

כ"ז תמוז התרי"ד.

Nr. DLXVI.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 955.

Vol. XI. Nr. 26.

4. 8. 1854.

י' אב התרי"ד.

ידידי יקירי שלום.

אחרי אשר הפשתי בכל מפרשי המחזור ולא מצאתי דבר הגון כפירוש סוף דברי ר' מאיר ש"ץ בזולת לשבת נחמו, וגם דברתי אל החכמים ואין מגיד לי פניתי אל הפסיקתא כ"י שבידי, מדעתי כי פייטני אשכנז שאבנו מים בששון ממעיני הפסיקתא. ותהלות לאל עליון מצאתי שם לרוות צמאוני וצמאוך. והנה דברי הפסיקתא אשר משם לקח הפייטן רחם טובאים בילקוט ישעיה רמז ש"ז, אבל הנסחא שהיתה לפני הפייטן היתה משונה מעט, והיא ממש כנסח כ"י שבידי, ועתה אשר אני אחזה לי הוא כי הזיון קדושים עשרה הם עשרה נביאים הושע יואל ושאר תרי עשר, חוץ מעובדיה ויונה, כי אותם העשרה נבאו על ישראל לטובה ולרעה, אבל עובדיה לא נבא לרעה לישראל, ויונה לא נבא לישראל מטוב עד רע. והנה לדברי הפסיקתא (עיין שם בילקוט) ישראל ימאנו לקבל תנחומין מאותם עשרה נביאים, באמרם לאיזו נאמין? לראשונה או לשניה? ואז "הלכו להן הנביאים אצל הקב"ה ואמרו לו רבש"ע לא קבלה עליה ירושלים להתנחם, אמר להם הקב"ה אני ואתם נלך וננחמנה, הוי נחמו נחמו עמי". אבל אברהם יצחק ויעקב שנוכרו שם בילקוט, אינם בכ"י שלי, וגם מלת הזיון רומות לנביאים ולא לאבות. והנה מלות עמך בהשתתף כקיימתנו, הכונה בהן שהקב"ה הבטיחנו להתחבר עם אותם עשרה נביאים ולבא לנחמנו, ואמנם "ואותיות מצטרפות לתנחומין לצאגך וכרמך כסיימתנו" יסודתן על מה שנמצא בפסיקתא הנ"ל ו' שורות אחר מרה שהבארתי למעלה, ובילקוט הוא למעלה, קודם זכרון עשרת הנביאים, וגם הלשון משונה, וכן הוא בכ"י: ר' אבין אמר למלך שהיה לו כרם

(1) נדפס בהמגיד שנה חמש עשרה 1871 יריעה ח' כ"ב פעברואר עמוד ס"ה.

ונכנסו שונאים לתוכו וקיצצוהו ופיסקוהו, מי צריך להתנחם בתנחומין, כרם, או בעל הכרם? כך אמר הקב"ה, ישראל כרמי, כי כרם ה' צבאות בית ישראל, מי צריך להתנחם? לא אני? הוי נחמו נחמו עמי נחמו נחמו עמי. רבי ברכיה אמר למלך שהיה לו צאן ונכנסו זאבין לתוכה ובקעוה, מי צריך להתנחם, צאן או בעל הצאן? כך (אמר) הקב"ה, ישראל צאני, ואתנה צאני צאן מרעיתי ארם אתם, מי צריך להתנחם? לא אני? הוי אומר נחמו נחמו עמי, נחמו נחמו עמי — והנה לדעת הפייטן, כמו שהדורש הראשון דרש עמי כאלו כתוב עמי, כן אותם שדרשו נחמוני נחמוני עשו מלת עמי גימטריאה, 120, וחלקו הסך הזה לשנים, ועשו ממני נ"י, ובמקום נחמו נחמו עמי, דרשו נחמוני נחמוני, וזה רמז באמרו ואותיות מצטרפות לתנחומין (ר"ל לנחם אותך, כמעט נחמוני נחמוני) לצאנך וכרמך כסוימתנו (ישראל כרמי, ישראל צאני) — יתברך המגלה תעלומות.

מה שכתבתי בדקדוקי על לעשר וכי כבר כתבתיו במשתדל על בהשמה, ושם הבאתי גם מהלכין.
במלת כנמא חלילה לי אם אצדיק אותך, אחרי ראותי בתלמוד אימא תימא נימא.

והנשאר פעם אחרת, כי השבת דוחק, ואתה שלום.

ידיך שד"ל.

פאדובה ע"ש נחמו תרי"ד.

Nr. DLXVII.

An Herrn Leopold Löw in Szegedin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 957.

Vol. XI. Nr. 28.

13. 8. 1854.

י"ט אב התרי"ד.

לכבוד ידידי החכם היקר מוהר"ר יהודה ליבש לויף נ"י, היושב על מדן, בק"ק סעגעדין, ברכה ושלום עד העולם.

היו לי דבריך לששון ולשמחת לבבי, וכבר שלחתי אליך סי' תורת אמת, שמצאתי שהיו לי ממני שנים, אבל בן גרני אין לי אלא אחד. בענין בעל מנחה בלולה, אין ספק כי מעולם לא נכתבה מלת פורטו להורות על עיר Fürth, ומשפחת כהן Porto היא עדיין מצויה באיטליאה, ואחד מן התלמידים הלומדים עתה כאן בבית מדרש הרבנים הוא משה בן מנחם כהן Porto, ובקינות לתשעה באב דפוס מנטובה יש קינה אחת על בית הכנסת שנשרף בעיר ההיא בשנת ש"ע, והיה נקרא ביה"כ פורטו, ובקינה ההיא כתוב:

מקדש מעט הוצת מעון הקדש

זכר לבית פורטו ומחמד עין.

ועיין מה שכתבתי ביאהרבוך של בוש שנת תרי"ח עמוד 103, על בעל עובר לסוחר שכתב ספר בלשון איטלקי Porto astronomico, על שם משפחתו Porto. הן אמת כי בעל מנחה בלולה קורא עצמו (בסוף ההקדמה) אשכנזי, כי הוא או אבותיו באו לאיטליאה מאשכנז, אבל שם פורטו איננו Fürth, אבל הוא Porto, והוא שם עיר באיטליאה, קרוב לרומי (Roma).

ידידי אלמנצי איננו עתה בפאדובה, ולא ישוב לביתו עד החדש הבא, ולא אוכל לשרתך בעין החכם Valle.

והנני שולח אליך שנים מספרי בני בכורי אוהב גר ז"ל, משם תראה אבדה גדולה שאבדה חכמת הקריטיק ושריפטאויסלעגונג. דע כי דבריו על התרגום הכושי כתב אותם בסוף ימיו, בימי מחלתו הקשה ומכאובים מרים מכות, ועוד קצת דפים יש תחת ידי ואשלחם ויודפסו. בהיותו בבטן אמו אני הייתי עמל יומם ולילה במלאכתי על תרגום אונקלוס, אשר על שמה נקרא שמו אוהב גר; ובסוף ימיו היה הוא ז"ל עובד עבודת הקדש על התרגום הכושי. חבל על דאבדין!

והנני נותן לפניך הודש גדול שחדש על ויהי בשלשים שנה (יחזקאל א' א') אשר עדיין לא הודעתיו ברבים, אבל כתבתי בפירושי ליחזקאל כ"ג, אשר לא השלמתיו, והוא ז"ל החל להשלימו, ולא זכה להשלימו. וזה לשוני: ויהי בשלשים שנה, נחלקו החכמים לדעת לאיזה מנין הוא מונה, עיין רש"י ורד"ק. וירונימוס פראדוס (Pradus) שפירש ס' יחזקאל בשנת 1596 חשב שהמנין הוא למלכות נבופולאצר, אביו של נבוכדנאצר, והוא החשבון הנקרא Aera Nabopolassaris; אלא שבאמת אין שום סמך למציאות המנין ההוא אצל הכשרים, וגם החשבון איננו מכוון. ובני בכורי אוהב גר אומר כי הנה ראינו ירמיה ויחזקאל ודניאל וזולתם הכותבים בימים ההם היו מונים שנותיהם למלכים שהיו בימיהם, והנה השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונה לנבוכדנאצר מלך בבל (ירמיה כ"ה), ויהויקים מלך י"א שנה, ואחריו מיד מלך יהויכין שלשה חדשים, ומיד הגלה לבבל, א"כ השנה החמישית לגלות המלך יהויכין הנזכרת כאן היא שלש עשרה לנבוכדנאצר, ואולי אחד מן הסופרים כתב בשלש י', ומזה נעשה אח"כ בשלשים. וכיוצא בזה מצא בני הנ"ל בדברי הימים למלכי רומי להראב"ה, שהקיסר הרומי אלכסנדר מלך שלשים שנה, וידוע כי לא מלך רק י"ג שנה, וצריך לומר כי אחד מן המעתיקים כתב שלש י', ובא אחר וכתב שלשי' (וכן הוא בדפוס ויניציאה), ובא אחר וכתב שלשים.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

ידיך שד"ל.

פאדובה י"ט אב תרי"ד.

An Herrn Joachim Jakob Unger in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 969.

Vol. XI. Nr. 35.

20. 9. 1854.

כ"ז אלול התי"ד.

לכבוד ידידי החכם והמשורר, כשית הר"ר חיים יעקב אונגער,
ברכה ושלום עד העולם.

לענין שאלתך אם מצאו שיריך חן בעיני, הלא ידעת אם לא שמעת
כי אי אפשר לשירי האשכנזים שינעמו לחיך האיטלקיים והספרדים והמזרחיים,
מפני חלופ קריאתכם מקריאתנו, כי הפשם והרתם (עמוד 20) משמיעים
קול שוה, לכם ולא לנו, ומלת ששוני תעמוד אצלכם בטור בעל י"א תנועות,
ותחרו עם תשנני (עמוד 26), מפני שאתם עושים המלרע מלעיל, ולנו
הטור המסיים במלת ששוני צריך שיהיה בעל עשר תנועות, לא י"א, על
דרך מה שאמרת בחנניה מישאל ועזריה:

גם עת חטאנו לו ונלך שבי (endecasyll.)

לפני שובינו המציאנו חן (decasyll.)

אך מלבד זה הנה מצאתי לך כה וכה טורים שרוע וקלוט, כגון להריח
ריח נוח משוכב לבכות (עמוד 20), חרבו על ראשך יעופף לטבח תכרע
(22), ולעץ הדעת אל תשלחו יד לנגוע (23), הרי אלו בעלי י"ב תנועות,
ובהפך: אל תפחדו ואל תרהו לא מות תמותון (23), הנני לכל אשר תשאל
נפשך, הלא חצי בשרך אני ועור כנגדך, כי כמה לך בשרי לבבתיני (26),
כל אלה בעלי עשר תנועות; לו כיום זאת ידעתי לפני (27) הוא בעל
תשע תנועות. ומלבד כל זה מצאתי לך תבות משובשות, וגדר הדקדוק
הורסות, כגון אכלכם (23), בעץ הדעת (21), מכל עץ הגן—אכל תאכלהו
(21), נעים קולך השמיעי (21) (נעים הוא שם התואר סמוך, כמו נעים
זמירות ישראל), ושבות (20), האף (20), הגם אל פרי עץ הדעת יד אל
תשלחו ומכל טובו מאומה אל תקחו (20) היה צריך לומר לא תשלחו, לא
תקחו, היבתי (27) הוא פעל יוצא ועוד כהנה וכהנה.

והנה ידעתי כי המומים האלה לא מומיך הם, אך מומי כל משוררי
אשכנז, וידעתי כי דבכי רוח תשאם וסערה תפיץ אותם, כי תאמר: למה
אאבד זמני ואבלה רוחי ואכלה כחי לצרוף שירי מסיגים, ומה יהיה שכרי?
הלא קוראי שירי לה"ק מתי מספר המה, והמבחינים בין תמים לבעל מום
הלואי אם יהיו אחד בעיר.

אבל שאלת משפטי, ואני כל עוד נשמתי בו לא אחפוץ להבחיד
האמת תחת לשוני, ואהבת לה"ק בוערת בקרבי, ומעי יהמו עלי בראותי
מכבדיה הזילוח, ומשורריה חללוה, כי עיקר שקידתם הוא בלשונות זרות,

אשר החוטא בהן ישא כלמתו בקהל ועדה, והמצליח בהן לפני מלכים יתיצב. אכל לשוננו היא בימים האלה לשון קדושה באמת, כי לא יוכל אדם להתלמד בה ולכתוב בה כראוי, אם לא יהיה לבו קדוש לאלהיו, באופן שיהיו העושר והכבוד כאין בעיניו, ויתנחם בתקותו כי הדורות הבאים יבחינו בין הנמכרים לאנשי דורם, כלומר להנאת עצמם, ובין עבדי האמת והצדק; כאשר גם בני הדור הזה מבחינים לפעמים (ואם לא תמיד) באנשי הדורות שעברו, בין צדיק לרשע, בין הרוח הטהורה העולה למעלה, ובין הנפש השפלה הרבקה לעפר.

אתה עתה כרוך ה', אתה שלום וכו' כ"ז אלול.

Nr. DLXIX.

An Frau Rachel Morpurgo in Trieste.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 970.

Vol. XI. Nr. 36.

21. 9. 1854.

כ"ח אלול התרי"ד.

אחותי רעיתי, רחל בת דודתי, שלום.

הא ליכי ס' הגיון בכנור אשר שלח אלי המחבר למען תתו בידך כיום הזה.

ולבלתי אראה פניך ריקם הבאתי לפניך מעט הטורים האלה אשר שלחתי לברלין לשני ידידי גדולי חכמי הדור, ורמותי בהם השנה בדרך חדשה, באופן שהתבות כלן מתחלה ועד סוד משועבדות אל הפרט. הבית הראשון נרמז בו שנת הכתיבה, 614, והשני רמזו לשנה הבע"ל 615.

את עתה מברכת ה', יהדש הי עליך ועל ביתך ועל אחיך ועל אחותך שנה טובה, ויהדש כנשר נעוריק, ועוד תשמיעי קול זמיריך, על גפי מרומי קרתי, לתהלה ולתפארת, כתשוקת אוהב קדום, הבא על החתום, ידידך, בן דודך שד"ל.

פאדובה כ"ח אלול תרי"ד.

אל החכם יום טוב צונץ המתרעם על אנשי קהלתו שמתנתם מעושה וחרפתם מרובה.

אם גב אריותא אתה משלך
אל תתאוונן יום טוב, יש לך גואל;

הגה חכם אתה מדינא

גם ארית גם דבנים ישלימו לך

פאדובה כ"ב אלול שנת ראשי התבות.

לְאוֹהַרְרֵי יִחְיָאֵל מִיכָאֵל זָק"שׁ, אֲשֶׁר מֵת לוֹ בְּנוֹ בְּכוֹרוֹ.

רֹאשׁ הַשָּׁנָה עִם בְּרִכּוֹתָיו יבֹא

בְּלִי נִוְסִיף נְשִׂתָהּ פִּיּוֹס הַתְּרַעְלָהּ

יִרְיֵק אֲדוֹן עֲלֵינוּ לָנוּ מִבּוֹ

אֵף יִפְיֵץ מִעֵינֵינוּ לְתַהֲלָהּ

בְּשָׁנָה הַבְּעָל הַרְמוּזָה בְּרֹאשֵׁי הַתְּבוּתָהּ.

Nr. DLXX. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. —.

Vol. XI. Nr. —.

22. 9. 1854.

כ"ט אלול התרי"ד.

Nr. DLXXI.

An Herrn Israel Stern in Belgrad.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 978.

Vol. XI. Nr. 39.

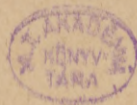
23. 11. 1854.

ב' כסלו התרט"ו.

לכבוד ידידי החכם היקר כ"ש ישראל שטערן נ"י ברכה ושולם
עד העולם.

שנתים ימים ושני חדשים עברו מיום כתבי אליך, וכמה אגרות קבלתי
ממך במשך הזמן הזה, וגם מטבע יקר מארץ הדוד קבלתי בשביל בני
ישעיה הי"ו, ולא היה בי כח לכתוב אליך, כי מיד בתחלת שנת תרי"ג חלה
בני בכורי ז"ל בפריש, וישב ששה חדשים בבית החולים, עד שכרתו אחת
מביציו, ואז נרפא, ובימי הקיץ חזר לביתו, ובדרכו חלה שנית, ובתחלת שנת
תרי"ד אמדוהו הרופאים למיתה, ונתיסר ביסורים קשים ממות עד כ"ה בטבת.
ואני נשארתי נכה רוח וחסר כח נבהל לעבר, ודואג לעתיד, ירא וחרד
לאשתי ובני, פן צערי יתגבר עלי והרגני, ונמצאו מוטלים ברעב. ורק עתה
אחרי עבור ג' רגלים אני מקוה בחסד ה' שתהיה למפלתי תקומה, והוא
יתן ליעף כח ולאין אונים ירבה עצמה; והנני אליך ידידי היקר לשמוח

(1) נדפס בהמגיד שנה חמש עשרה וידיעה ל"ח כ"א אויגוסט 1871 עמוד רמ"ה.

בשמחהך כי נתן לך ה' מנוח אשר יטב לך, יברכך ה' עם אשת חיקך,
ותראו בנים ובני בנים, דשנים ורעננים, ותהי ברכת ה' בכל מעשה ידך,
ונגע לא יקרב באהלך אכ"ר.

ברוך טעמך וברוך אתה כי נדבך לבך לזכות את אחינו אשר בארצות
טורקואה בתרגמך בלשון ספרדי את ס' תשועת ישראל וס' מבחר הפנינים,
ואני אין בידי עתה דבר להוסיף על שני הספרים הנכבדים ההם, ולענין
שמצאת בהקדמת פיליפאוסקי למבחר הפנינים דבר בשמי, ובקשת שאשלח
אליך מאמרי, דע כי אינו אלא מאמר קטן שנדפס בל' אשכנז בארבענט,
ואינני זוכר עתה מקומו אוי, אך תמצית הדברים היא כי אין ספק כי
המשורר המפורסם ר' שלמה בן גבירול הוא בעל ס' מבחר הפנינים, ואמנם
ר' ידעיה הפניני בעל ס' בחינת עולם עשה גם הוא ס' אחר הדומה לו,
גם הוא אסיפת משלי החכמים הקדמונים, ואיננו ס' מבחר הפנינים, ואני
ראיתיו בדפוס ביד ידידי החכם יוסף אלמנצי, והוצאתי לאור בארבענט קצת
דוגמאות ממני.

והנה שמעתי לשעבר כי יש בעירך דפוס לה"ק יפה, ומי יתן ותזכה
להוציא לאור ספרים טובים, לזכות את הרבים.

התדע את שלום ידידנו החכם יהודה נחמה? ומתי אזכה להשיג
תשלום ס' ר' הסדאי נגד הנוצרים, אשר שלח לי תחלתו?

ומי יתן ותוכל למצוא תורת כהנים עם פ"י הראב"ד ז"ל בדפוס, כי
ראיתיו זה ימים ושנים, ונ"ל שהיה דפוס קוסטנטינא. גם ס' הפרדס לרש"י
דכוס קוסטנטינא הפצתי לקנות.

אתה עתה ברוך ה', כתוב אלי ואענך, ושמחני בבשורות טובות
משלומך ושלום ביתך, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וגם
בני ישעיה דורש בשלומך.

ידיך שד"ל.

פאדובה ב' כסלו לפני ה' תתק"ר"ו לפ"ג.

Nr. DLXXII.

An Herrn Dr. L. Löw in Szegedin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 979.

Vol. XI. Nr. 40.

24. 11. 1854.

ב' כסלו התרט"ו.

לכבוד ידידי החכם היקר מוהר"ר יהודה ליבש לעף נ"י ברכה
ושלום עד העולם.

אחרתי עד כה מפני איחור חזרת ידידי לביתו, וגם אחרי שובו היה
זמן מה בלתי בריא אולם, ורק ביום אתמול הבוא אלי אגרתו אשר אנכי

נותן לפניך היום, וכמה יגיעות יגע עד שמצא דף אחד שיהיה ראוי להעתיקו,

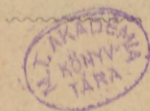
והנה היום ערב שבת, והיום קצר, והנני מוכרח לקצר.

בפסוק וקראת לשבת ענג אין ספק אצלי כי קדוש ה' הוא יום השבת, על שם ע"כ ברוך ה' את יום השבת ויקדשהו. והמוכיח מאן דכר שמיה? ומחיוב נקרא המוכיח קדוש ה'? ולא מצאנו תאר זה אלא לאהרן הכהן הגדול, וגם זה כמה דורות אחר מותו, אבל עודנו חי לא נקרא קדוש ה' לא הוא ולא אדם אחר, ער הדורות האחרונים, כגון רבנו הקדוש, ומכל מקום נכון מאד בתוכחה ודרך דרש, שיאמר המוכיח: אתם העשירים אתם מכבדים אותי ובאים לשמוע את דברי, אך זה לא יספיק, כי הנביא צווח וכבדתו מעשות דרכיך, לא בבואך לשמוע הדרשה, אלא ג"כ מעשות דרכיך ממצוא הפצץ ודבר דבר. על הנה שמענוה באפרתה אין בידי להכריע, הענין סתום מאד, ופירושה אפשרי.

לא אוכל לקבל ממך שר' יקותיאל שקונן עליו רשב"ג הוא רב שרירא גאון, כי ר' יקותיאל נהרג בניסן תשצ"ט, אבל רב האי בנו של רב שרירא נפטר שנה אחת קודם לכן (בערב יום טוב אחרון של פסח, תשצ"ח), ואי אפשר לומר שמת הבן בחיי האב, כי ראב"ד אומר כי מלך ישמעאל תפש האב והבן יחדו. ואם תאמר כי אותה תפישה היתה קודם לכן, ושרב שרירא בשנתלה מידו אחת, לא מת, וחיה עוד כמה שנים; גם זה לא יתכן, כי ראב"ד אומר על רב שרירא כי כמו ק' שנים היו ימי שני חייו, ואח"כ אומר כי בשנתלה מידו אחת היה כבן ק' שנה, הרי מבואר כי בשנה שנתפש, מת, וכשנתפש היה רב האי בחיים, כי האב והבן יחדו נתפשו, אבל רב האי מת בניסן תשצ"ה, א"כ לא מת רב שרירא בניסן תשצ"ט. והנני מודה שלא מת רב שרירא בתליתו, כי הראב"ד אומר „ולא הוסרו מגאונות“ משמע כי שניהם נשארו בחיים, אבל אח"כ בתוך השנה ההיא מת הזקן, והוא כבן ק' שנה, כמו בשעה שנתפש, ובנו חי אחריו כמה שנים. ומה שג"ל למעלה מכל ספק הוא שלא היה הראב"ד נמנע מלהזכיר שבמות רב האי היה אביו עדיין בחיים, וגם המקונן לא היה נמנע מלהזכיר שכבר מת גם בנו. ודע אמנם כל החשבונות האלה אינם העיקר אצלי המרחיקים אותי מלקבל השערתך, אבל העיקר הוא כי אזני מלין תבחן וחכי אומר לי כי דברי רשב"ג בקינתו הם מורים על עשיר ונגיד שהיה ג"כ חכם ואוהב החכמים (כמו חסדאי), ואינם מורים על ראש ישיבה. מלבד כי זקן בן מאה שנה, שכבר סילק עצמו מגדולתו זה ארבעים שנה, הרי הוא כאלו מת ועבר ובטל מן העולם, ואין נוהים עליו בכי תמרורים כקינת רשב"ג. ולא אוכל להאריך.

אתה עתה ברוך ה'. כחפזן רב. פאדוכה ג' כסלו לפני ח' תמוז, ר"ו לפ"ג.

ידיך שד"ל.

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1892.

אגרות שד"ל

אשר הוציא לאור

שאלת יאל אייזיק גראבער

חלק תשיעי

מחירו 3 Franc

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראדגאססע נוי 62).

שנת תרנ"ד לפ"ק.

אגרות שד"ל.

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

NEUNTER BAND.

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1894.

Nr. DLXXIII. (1)

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 980.

Vol. XI. Nr. 41.

27. 11. 1854.

ו' כסלו התרט"ו.

Nr. DLXXIV.

An Herrn S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 983.

Vol. XI. Nr. 42.

8. 1. 1855.

י"ח טבת התרט"ו.

ידידי יקירי שלום.

בשמחה רבה קבלתי היוצרות עם תרגומך, וגם חלק מהתפלה. מעט הוא מה שקראתי עד היום מהעתקתך, מרוב טרדותי, אבל דרך כלל אִמַר כי מלאכתך מצאה חן בעיני, להיותה נאמנת, ומפרשת דברי הפייטנים וחידותם בלשון קל ומובן, והרבה שמתתי בשבת שניה של חנוכה בקריאת פיוטי היום ההוא עם תרגומך, וכן אעשה אי"ה במשך השנה, ואם אמצא דבר בלתי נכון בעיני אגלה אוֹנֵךְ מוֹמֵן לזִמְן. והיום אודיעך כי ראיתי תרגומך על בורא ניב שפתים (עמוד 371), ולא ישר בעיני, כי פירשת על דרך לשון אשכנז, ניב שפתי הכורא, ואין זה מדרך לה"ק.

גם השתוממתי עליך ועל רוו"ה, למה כתבתם שניכם שבת ראשון ושבת שניה, אחד זכר ואחד נקבה, ולמה נקדַתֶם כְּבִשׁוּה קְצִינִי תחת כְּבִשׁוּה. והנני טרוד יומם ולילה בדקדוקי, כי הפעלים הם מים שאין להם סוף, ויום יום אני מוצא כה וכה ענינים האומרים דרשני. ודע כי הוצרכתי לכתוב נגד רוו"ה במה שכתב על ויתרוצו הבנים (במפורש ובהבנת המקרא) כי אֲסֻבְּכָה יִסְבְּבוּהֶם מִבְּנֵי הַקָּל, ומה יאמר בנינוני שהוא בַּמ"ס, כגון מְחֻנֵּן מְחֻקֵּק? והנני למלא שאלתך אשר שאלת ממני זה כביר, לפרש לך בלה"ק מה שכתבתי בדקדוקי בענין דחיק.

בתחלה כך כתבתי: 61. הדגש הזה אין לו מקום אם התבה הראשונה מסיימת בקמץ, והוא פֶּעַל בלי שום אות נוספת על אותיות השרש, כגון כסה—בגד, עשה לו, או יש בו רק וי"ו החבור, כמו והיה לך, או היא שם דבר, כגון עריה—בשת. המקור עם ל' הוא נחשב כשם במלות לטמאה—

(1) נדפס בהמניד שנה חמש עשרה 1871 עמוד רנ"ט.

בה, ולדבקה—בִּי. בספרים עתיקים ומדויקים ולדבקה—בִּי בלי דגש גם בדברים י"א כ"ב וגם בדברים ל' כ'.

ואח"כ תקנתני לשוני בלוח הטעויות בסוף קונטרס ב', וכתבתי כך: הדגש הזה אין לו מקום אם התבה הראשונה מסיימת בקמץ, והה"א מן השרש, כגון עשה—לו, כסה—בגד, הכה—צור, או שאיננה מן השרש, אבל היא חלק בלתי מתפרד מן השם, כגון עריה—בשת. המקור וכו'. אתה עתה נרוך ה', שמחני בבשורות טובות, משלומך ושלום ביתך, כחפץ הכו"ח פה פאדובה היום י"ח טבת, תרט"ו, ידידך שד"ל.

Nr. DLXXV.

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 988.

Vol. XI. Nr. 44.

9. 3. 1855.

י"ט אדר התרט"ו.

לבבור ידידי החכם היקר, מיהידי סגלה ותומכי תורה, להוציא מטמוניה לאורה, כ"ש הר"ר רפאל קירכהיים, ברכה ושלום עד העולם.

ביום אתמול קבלתי שני הספרים אשר שלחת לי, הרקמה וטעם זקנים, ובתוכם מצאתי אגרתך הנעימה מיום ט"ו כסלו, וכל אלה היו לי לששון ולשמחת לבבי, גם כי מצאתי אליה וקוץ בה, בראותי כי אפס כסף להשלים הדפסת הרקמה, כי אין דורש ואין מבקש.

יתברך שמו של אותו עני המכונה הר הזהב, אשר יגע והעתיק הס' היקר הזה, ולך ידידי ג"כ שבח ותהלה על יגיעך להגיהו, ואם תזכה להשלים הדפסתו הנני מוכן לשלוח אליך לוח קצת טעויות אשר נשאר בו. ורק על דבר אחד אעיר אזנך היום הזה, והוא על דבר המסרה בראשית ג' ו' (שהבאת בהערה בסוף הקדמת ר' יונה) שהעירך עליה ידידנו החכם בעער (מדרעזדען? או בעל תורת אמת?), כי אין ספק אצלי שאין זו מסרה, אלא הגהת המדפיס ר' יעקב בן חיים, ומלות דתקנתא לתקנתא לא עבדינן אינן על פי דרכן ודבורן של בעלי המסורת, אבל הוא על דרך האחרונים, שמוציאים דברי המקרא והתלמוד חוץ מפשרטן, וחושבים שזה דרך צחות. וכבר טעה בזה גם בעל סייג לתורה דף י"ב, וכתב שנמסר כולן פתחין וכו', דתקנתא וכו', וזה שבוש גמור, והוא חרוף וגדוף כלפי מעלת ר' יונה אביר המדקדים. ומי לא ידע כי לא כל ההגהות הגליוניות לבעלי המסרה הן? ועל פסוק לא יהיה לך אלהים אחרים על פני כתב בעל אור תורה, והמדפיס כתב על מלת פני כן דינו למאן דיליף רזא, ודברי רוח הם" הרי מבואר שהיה ידוע לו כי מה שכתוב בגליון, לפעמים

אינן אלא דברי המדפיס, וכן חס בלא ספק גם מלות דתקנתא לתקנתא לא עבדינן.

ואחר שר' יונה אומר (עמוד 41) שבעלי המסורת הביאו המלות שלא ישתנה בהן הפתח באס"ף, ולא העירו על סבת הדבר, הרי זו ראייה שאין למעלה ממנה שהמלות דתקנתא לתקנתא לא עבדינן אינן מן המסרה, אבל המדפיס (ר"ל המגיה, ר' יעקב) למד הענין מר' יונה או מרד"ק, ועשה לו סימן במליצה תלמודית.

אם אולי תכתוב לתונים, לידידנו הר"ר אליעזר אשכנזי, תתן לו שלום בשמי.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ט אדר תק"ח השמש לפ"ק, ידידך שד"ל.

Nr. DLXXVI.

An Moisé Coen Porto in Venedig.

2. 4. 1855.

י"ד ניסן התרט"ו.

Autograph.

לתלמידי וידידי היקר משה כהן פורטו שלום ושמהה.

מכתבך העברי היה לי לששון, ברוך אתה לה', כי נשא לבך אותך להחל לעבוד עבודת לשון אבותינו, אשר אין לה כהיום דורש ומבקש. אשריך מה טוב חלקך ומה נעים גורלך, אם תרגיל עצמך לכתוב ולדבר יהודית, כי שפת אבותינו היא הבריה התיכון המְחַפֵּר וקושר לאגודה אחת את כל בני ישראל הפזורים מן הקצה אל הקצה צפונה ונגבה וקדמה וימה, והוא ג"כ המחבר כל הדורות שעברו, ומקרב אותנו אל קדמונינו שהיו בכל דור ודור, ואל הבאים אחרינו אשר יקומו בדורות האחרונים.

הַדְּעוֹת הַקְּלוֹת והרוחות החלשות אינן רואות רק סביבותיהן, ודי להן תהלת הקרובים אליהן, אך בעלי רוח גדולה והזקה רואים למרחוק, והמקומות והזמנים היותר רחוקים לנגד עיניהם המה תמיד, והם נַחֲמַתם בְּצַדִּיקָתָם ובמר רוחם, ואז הצלחת הרשעים לא תִּבְהַלֵּם, ולא תשיבם אחור מדרכם, ולא תתן למוט רגלם, כי יאמרו ללבם: הנה ימים באים והרשע כבר נשכח וזכרו, וזכר צדיק יהיה לברכה בארבע כנפות הארץ.

ועתה הזק משה כהן, ואמין בן מנחם, מְחַזֵּק בלשון אבותינו ואל תרַפֵּה, סְלִסְלֵה ותרוממך, עשרת תפארת תִּמְנְנֵךְ, ואלהי ישראל יתן לך כח לעשות חיל, ובכל אשר תפנה תשכיר. ואתה שלום וביתך שלום וקִנְיָתְךָ שלום, ומוהר"ר אבי"י שלום, ושנתי בר אהרן שלום, ויוסף בר עזריאל הלוי שלום, ומשה סואבי שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה היום ערב פסח תרט"ו, ידידך שד"ל.

Nr. DLXXVII. (1

An Dr. M. Wiener in Hannover.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 990.

Vol. XI. Nr. 46.

— 4. 1855.

ניסן—אייר התרט"ו.

Nr. DLXXVIII.

An Herrn Dr. L. Löw in Szegedin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 994.

Vol. XI. Nr. 48.

4. 5. 1855.

ט"ז אייר התרט"ו.

ברכה ושלום מעתה ועד עולם, לכבוד ידידי החכם המפואר מוהר"ר יהודה ליבש לעף, מ"ץ ואב"ד, בק"ק סעגדין, נרו יאיר ככוכבים, בין מצדיקי הרבים, וירום ונשא וגבה שמו, לתהלה ולתפארת לתורת אלהינו ועמו.

חמשה עקזעמפלארע מספרך הנחמד הגיעוני, ובקשתי ולא מצאתי בתוכם אגרת, ולא אדע למי הם מיועדים, ומה מחירם. קראתי עד היום מחצית ספרך, ומצאתי בו שלשת המעלות, טוב וערב ומועיל, ונכון לבי בטוח כי בחורי הדור יקבלו תועלת בקריאתו, וכבוד התורה והאומה יתרבה על ידו, כי בחכמה ובתבונה קבצת בו ענינים רבים אשר הם תפארת לישראל. והנה עד היום הזה הבחורים אשר אין תורתנו אומנותם, אם היו מבקשים לקנות קצת ידיעה בחכמת ספרי הקדש, היו מוכרחים לפנות אל רהבים ושטי כוב, אם אל רהבים ורמי לבב, הם הראציאנאליסטען, המכחישים בתורה מן השמים, ועל הרוב גם במציאות האל, ואם אל שטי כוב, הלא הטה הדבקים (בלבם, או בפיהם בלבד) באמונת הנוצרי; ואלו ואלו הצד השוה שבהן שדרכן להזיק לאמונת ישראל, ולהוריד לארץ כבוד יעקב. ומהיום והלאה אם יפנו הבחורים אל ספרך, ישאבו משם מים חיים, והקדישו את קדוש יעקב ואת תורתו, ולחכמי ישראל תהלות יתנו, ולך תהיה צדקה בעיני אלהים ואדם.

ועתה ידידי לא אכחד תחת לשוני שלשה גרגרים שמצאתי בספרך היקר, בלתי מסכימים עם מחשבותי.

הראשון הוא ענין הטומורים בימי החשמונאים, וכבר ראית דברי בכרם חמד שמיני, ולא אאריך בזה, אך הנני נותן לפניך מאמר שכתבתי בימי

(1) נדפס בהנכוח אשכנזי של עמק הכנף שהוציא לאור ד"ר וויטנער בלייפציג בשנת

חנכה שעברו, להשמיעו לבחורים הלומדים כאן באוניווערוויטעט, וכבר נדפס בספר L'Éducateur israelita לשנה זאת, והוא המאמר השני, וכבר עשיתי מהם אחד עשר. וכאשר תקרא המאמר הזה אשר אנכי נותן לפניך היום, תראה כי גם מה שאמרת שנחתמו ספרי הקדש בימי הורדוס, ושלא הכניסו ספרי החשמונאים בכלל ספרי הקדש מפני פחד הורדוס, הוא לדעתי רחוק הרבה מן האמת.

גם מה שאמרת כי הקראים קדמו והיו סבה להמצאת הנקוד והטעמים, לא יתכן כלל, כי אין ספק שלא היו הקראים מקבלים הנקוד לולא שכבר היה נוהג מימים רבים בשעה שנפרדו מאחיהם, ואין ספק כי הנקוד קדם מאה או מאתיים שנה לענן, וענן ותלמידיו סמכו על הנקוד כאלו הוא תורה שבכתב, ואם היה הנקוד מחודש אחר ימי ענן, לא היו הקראים סומכים עליו, ובכמה וכמה פסוקים אחרים היו חולקים עלינו אם היו יודעים שגם הנקוד והטעמים אינם אלא המצאת חכמינו. גם מה שכתב החכם מונק כי הקראים היו סבה להתחדשות חכמת הדקדוק, לא יצדק לפי דעתי, ועתה לא אוכל להאריך.

כתבת חמיאל או חוי הכלבי — דע כי שבושים נפלו בשמות האלה, ועקר שמו חוי אלבלכי, או הבלכי (מעיר Bala). ומן חוי אלבלכי נעשה בטעות חוי הכלבי, או חמיאל כלבי, עיין בית האוצר ריש דף י"ב, אתה עתה ברוך ה', אתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ו אייר תרט"ו,

ידידך שד"ל.

Nr. DLXXIX. ¹

An Dr. M. Wiener in Hannover.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 995.

Vol. XI. Nr. 49.

8. 5. 1855.

כ' אייר התרט"ו.

¹ נדפס בהרגוס השמיני של עמק הבכא שהוציא לאור דר' ווינער בלייפציג בשנת

1858 עמוד ט"ו—כ"ב.

Nr. DLXXX.

An Herrn Raphael Kirhheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 996.

Vol. XI. Nr. 50.

16. 5. 1855.

כ"ח אייר תרט"ו.

לידידי החכם היקר הר"ר רפאל קירכהיים ברכה ושלום עד העולם.

ס' הרקמה קבלתי עד עמוד 104, והנני ממחר להשיב לאגרתך אשר הגיעתני ביום אתמול, והנה לפניך מעקר לדף תשובתי, ותוכל להדפיסה כמות שהיא בשולי הדף.

בענין שליחת אגרות על ידו עופות לא מצאתי כלום בתשובות הגאונים כ"י שבידי, ואולי יש שם, אך קשה עלי לקרוא בכ"י ההוא.

שמה לבי כי בא לידך האפודי, וברוך אתה לה, כי בכל כחך תשתדל לפאר דברי ר' יונה. והיה כתום מלאכת הדפוס אשלה אליך מעט ההערות אשר אמצא להוסיף בה וכה.

דע כי מליצת דתקנתא לתקנתא לא עבדינן לא מלבו אמרה המגיה (כאשר כתבתי אליך זה שבעים יום), אבל לקח אותה מן הפרחון ריש דף ד' וסוף דף י"א.

ס' צונץ כבר קבלתיו במתנה מהמחבר. ואתה ידידי, מה עשה לך אותו זקן?

רע בעיני מה שהוא שונה באולתו באמרו כי יש מזמורים שנכתבו בימי החשמונאים, אבל חוץ מזה ספרו טוב ומועיל ומלא ברכת ה', וראוי לנהוג בו כבוד.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום

ידיך שד"ל.

פאדובה כ"ח אייר תרט"ו.

שמחתי מאד בראותי בעמוד צ' כי החכם המופלא מונק משיב לשאלותיך, ואולי זה באמצעות הר הזהב.

חודיעני נא דבר על אדות שני החכמים ההם החשובים כמתים, ואולי גם את זה לעזרת זה עשה האלהים, ואשרי מי שיחזק ידיהם לתועלת החכמה. ומי יתן ותברכם בשמי.

An Dr. A. Jellinek in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 997.

Vol. XI. Nr. 51.

17. 5. 1855.

כ"ט אייר תרט"ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר ר' אהרן יעללינעק ברכה ושלום עד העולם.

זה כמה שבועות כתבתי אליך ולא ראיתי תשובה, והשכתי אולי אינך בעירך, או שמא חולה אתה, או שמא נתבקשת בישיבה של מעלה להקים שם בית המדרש. אבל תמול שלשום הגיעני מעירך דף נדפס, ובאפודתו אשר עליו ראיתי שמי כתוב בכתב ידך, אז אמרתי ברוך ה', כי ידידי וידיד בני עודנו חי, ועודנו זוכר אותי, והיום בשוכי לביתי אחר תפלת ערבית מצאתי פירושי אסתר וכו' ששלחת לי, ושמתתי בהם מאד, ומיד עמדתי לכתוב אליך, והנני מודיעך כי אחד מאוהבי אמר לשלוח לי ברייתא דמלאכת המשכן כ"י, למען אשלחה לך אם יש בידך להוציאה לאור ולהחזירה לו בדפוס עם שאר חלקי בית המדרש. וגם אני הנני מוכן לצוות להעתיק פירוש קהלת ואיוב לר"י קרא, וס' הגיון הנפש לר"א בר חייא, או ענינים אחרים יקרים אשר אתי כ"י, ואשלחם אליך, אם תוכל להדפיסם, ולתת לי מהם מספר מה.

ידידך שד"ל.

פאדובה ליל כ"ט אייר תרט"ו.

עמוד 12 פס פסגו צ"ל ויפצפצני

13 איש מפגיע צ"ל שאין מפגיע "

סוף 14 שלום לו צ"ל שולם לו (שָׁלַם)

15 אין בהם תלוי וכו' צ"ל אין כה באלוהו של זה ולא באלוהו של זה "

הכ"י משובש מאד, והדפוס הנעשה עליו יש בו כה וכה חסרונות ושבושים שאי אפשר לתקנם.

Nr. DLXXXII. (1)

An Prof. Stefanus Kozianzig in Görz.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 998.

Vol. XI. Nr. 52.

20. 5. 1855.

ג' סיון התרט"ו.

Nr. DLXXXIII.

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 999.

Vol. XI. Nr. 53.

27. 5. 1855.

י' סיון התרט"ו.

לכבוד ידידי החכם היקר הר"ר רפאל קירכיים ברכה ושלוש עד העולם.

ראיתי דברי ר' יונה אשר הבאת לפני, וראיתי כי הוא רוצה לפרש דברי ר"י חיוג באופן שלא ימשך מהם היות מלות קמת קמתי נקודות בקמץ, כי יאמר כי להיות הפתח הוזה מוטעם, הרי הוא כתנועה גדולה, והוא מושך אחריו אות נחה באלו הוא קמץ, ולפיכך כשבא ר"י חיוג לומר כי לפעמים יפול הנח הנעלם גם מן המכתב וגם מן המבטא לא היה יכול להביא לדוגמא קמת קמתי שהם מלעיל, והוצרך להביא וקמתי ושבתי שהם מלרע. וזה חדוש יפה שחדש ר' יונה, כדי לקיים נסח ספריו שהיו כספרי בן בלעם בפתח, אבל בעל הכוזרי וראב"ע לא הבינו הענין כך, וזה מפני שמצאו בספריהם קמת קמתי בקמץ, ור"י חיוג אם היתה דעתו כדעת ר' יונה, היה לו לומר כי במלות קמת קמתי נפל הנח מן המכתב אבל נשאר במבטא, מפני שהפתח מוטעם, ולפעמים יפול גם מהמבטא, כגון וקמתי קמתם שאין הפתח מוטעם. סוף סוף אינני נשבע שירדתי לסוף דעתו של ר"י חיוג יותר מר' יונה, ואף בלא עדותו די לי בשני עדים, ר' יהודה הלוי וראב"ע, להאמין שבקצת ספרים קדמונים היו קמת קמתי בקמץ, כמו שמת שבדניאל. את הדברים האלה תוסיף ידידי על ההערה אשר נתתי לפניך ביום כ"ח אייר, אם תרצה לקבעה בדפוס. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

ידידך שד"ל.

פאדובה י' סיון תרט"ו.

בטרם אשלח אליך דקדוקי, הודיעני נא אם אתה בקי בלשון איטלקי.

(1) כדכס בעמוד ח'—ט' של ספר הקטן הנקרא: Celeberrimi Samuelis Davidis Luz-zatto paucae quaedam epistolae hebraicae, quibus adjecta sunt alia quaedam hebraica scripta. Edidit Stephanus Kociancie, Goritiae 1868, typ. Seitz.

An L. Landshuth in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1005.

Vol. XI. Nr. 56.

17. 8. 1855.

ג' אלול התרט"ו.

ידידי שלום.

הקונטרס אשר שלחת אלי קבלתי, אחר כמה עכובים והוצאות, מפני שלא שלחתו בקרייצבאנד; ומלאכתך מצאה חן בעיני, ואני תפלה שתזכה להוציאה לאור עד תמה. וגם אני לא אחשוך ידי מלשלוה לך קצת הערות ונוספות, לתת בסוף ספרך; גם אשלח אליך המבוא אשר עשיתי למחזור בני רומה, מיד כשיהיה נדפס.

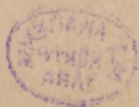
אך ידוע תדע כי לא ככחי מאז כן כחי עתה, ואם לפניו היו מעשי כאלו אלף שנים אחיה, עתה יום המות תמיד לנגד עיני, ולבי נוקפי כשאני מוציא זמני בדברים שאינם עיקר מלאכתי, ושאינן תועלתם קרובה לחזק האמונה ולתקון המדות. והנה עתה החלתי להדפיס פירושי לישעיה, וביום אתמול שלחתי הבאגען הראשון אל החכם דוד קאססעל, אחד לו ואחד לך ואחד לשניאור זקש, ולא ידעתי אם רד"ק בעיר, ואם יגיעו הקונטרסים לידו, והנה הדפסת פירושי לישעיה לוקחת ממני רוב זמני, כי אין כאן מגיה, והמסדר האותיות הוא עם הארץ.

ואיך אוכל לאמץ את לבבי ולחזק את זרועותי לבזבו עתותי ובהותי להיות נדרש לכל משאלות חכמי הדור, אחרי ראותי דברי שניאור בכ"ה ח' עמוד 217? והיה ביום מחר כי אבא לפני כסא רם ונשא, ויפתח פיו השופט ויאמר אלי לאמר: מה עשית בכחך זה אשר נתתי לך להלחם מלחמותי? ואתה קרת ברית עם שונאי, וחזקת ידיהם, למען כחש אלהותי, ולתת כבוד למנאצי, לשפינוזה ותלמידיו, וללמד בני יהודה קשת רמיה, באמור אליהם כי הערלים האחרונים (המשכילים המבינים, כלומר הראציאנאליסטען, מכחישי הנבואה והמופתים) קץ שמו לחשך בהבנת הכתובים, פתוך החטאים ההמה בחלקת לשונם, ובריה ניהוח אשר שמו באפק, וראית הלול שמי ונאלמת, וזרועך לא הושיעה לי — מה אענה ומה אמר?

ותמיד באזני תלונות הדור האחרון, אשר יקום אחרי מותי ויאמר: ומה עשה שד"ל בשכלו המוליד אשר נתן לו ה'? העניים המלקטים פרט ועוללות אחרי הקדמונים פתוהו ויכלו לו, ותחת שהיה בידו להועיל לתורה ולחכמה, ולהיות כיופתת בדורו וכשאר הגדולים בדורם, בלה ימיו להיות נושא כלים לאחרים; ולואי (?) שהיה נושא כלים ליונתן, למותת אחריו חלומות שקר ומשאות שוא ומדוחים שהפיצו בימיו נביאי השקר ערלים ומולים. אתה עתה ברוך ח'.

ידידך שד"ל.

פאדובה ג' אלול תרט"ו.

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1006.

Vol. XI. Nr. 57.

19. 8. 1855.

ה' אלול התרמ"ו.

ידידי היקר שלום.

החכם יעללינעק אחר שהביא בהערתו (עמוד X) קצת דברים בשמי, נטה קו מפסיק (—), ואחר הקו הוסיף הערה אחרת מדעתו, ובה נפל טעות בדפוס, ובמקום S. 5 צ"ל S. 3, דוק ותמצא.

אין בידי להליץ בעד ר' יונה במה שאמר כי שמות העצמים בלתי מדברים אינם נגזרים.

מלות: אומר לשון הספר הוא לשון האם וכו' אינם לדעתי תוספת המעתיק, ואולי נפל בהן טעות, ואינן מובנות לי.

והנה אי אפשר לי להתעסק ככל אשר היה עם לבבי להרבות הערות על ס' הרקמה, ומכל מקום כשהיה הכל בידי (גם תולדות ר"י), אכתוב לך מכתב, כולל תקונים והערות, ותספחהו בסוף הס', ובאמת ס' הרקמה איננו ס' דקדוק גרידא, אבל הוא כולל פירוש כמה וכמה מקראות סתומים, ואם באנו להוסיף הערות על כל דבריו, ולערוך דבריו ר' יונה עם דברי זולתו, ולהכריע בינו ובין זולתו, אין לדבר סוף.

ביום אתמול הגיעוני שתי יריעות מהרקמה (216—201), ושם ראיתי דברי על שְׁבִתִי וְשִׁבְתִי, ושמתתי בהם, אך ראיתי כי הוספת בהם קצת מלות (והנה אין להסתפק וכו'), והשמתת קצת תבות (ולפעמים יפול גם מהמבטא, כגון וְקָמְתִי קָמְתָם, שאין הפתח מוטעם). ואני היתה כוונתי שתוסיף מה שכתבתי ביו"ד סיון בסוף ההערה ששלחתי אליך בכ"ח אייר. מה שגעזעניוס מביא באוצרו מר' יונה נ"ל שאינו מס' הדקדוק, אלא מס' השרשים, ואינני רואה חובה עליך לבקש דבריו.

אתה עתה ברוך ה'.

ידידך שד"ל.

פאדובה ה' אלול תרמ"ו.

An S. L. Goldenberg in Tarnopol (?).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1007.

Vol. XI. Nr. 58.

19. 8. 1855.

ה' אלול התרט"ו.

לידידי החכם היקר הר"ר ד"ב גאלדבערג ברכה ושלוש עד העולם.

יקרת בעיני ונכבדת ואני אהבתיך מכמה שנים, וכל זמן שאראה כתביך אקבלם בשמחה, אבל לשלוח לך ספרי אי אפשר לי, כי ממה שהוצאתי לאור בשאר ארצות אין בידי העתקות, ומה שהדפסתי פה פאדובה על הוצאותי הם ספרים איטלקיים, ורק עתה החלתי להדפיס פה פאדובה בלה"ק (בעזרת האדון החכם היקר אברהם הכהן, יהי שמו מבורך), ולא אחדל לשלוח לך פירושי לישיעה, כשיהיה הקונטרסים הראשון נשלם. אבל העתקות מספרים כ"י לא אקנה, כי לא ככתי או כחי עתה, והרבה כ"י יש בידי, ולא אוכל להתעסק בהם, ודי לי אם יספיקו לי כחותי ועיני לעבוד כרמי שלי, הלא הוא דקדוקי ופירושי.

אשרוך ידידי שאתה קרוב אל החכם המופלא הר"ש מונק, ושתזכה לכתוב בלה"ק תולדות ר' יונה ושאר אבות הדקדוק תחת הנהגתו. אך דבר אחד אינני מסכים עמו, במה שאמר כי חכמת הדקדוק היתה התחלתה בין הקראים. ובכל דבריו לא מצאתי ראיה שהיה בין הקראים מדקדק קדמון מרס"ג, וכל עוד שלא יודע לנו מדקדק קראי קודם לרס"ג יש לנו להאמין כי כל הידיעות בדקדוק שאנו מוצאים ב"פ וחבריו, כלן לקוחות מספר צחות לשון עברית לרס"ג הבלתי נמצא אתנו. וגם מה שיפ"ת מהתל ברס"ג על שהיה מתפאר בידיעת תעלומות חכמת הלשון, ושהפתאים שומעי כזב אחרי דברו לא ישנו, הוא ראיה שרס"ג היה אבי הדקדוק. ומלבד כל זה המחלקות שבין הקראים והרבנים אין להן שום יחס עם חכמת הדקדוק, ואיך יתכן לקראים להעזר נגד הרבנים בחכמת הדקדוק, מאחר שקבלו עליהם התורה ושאר ספרי הקדש בנקודותם ובטעמיהם, כאשר נקדו אותם חכמי הרבנים?

וה' יברכהו ויברכך כנפשכם, וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום ה'

אלול תרט"ו,

ידידכם שד"ל.

Nr. DLXXXVII. (1)

An Herrn Michael Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1011.

Vol. XII. Nr. 1.

26. 9. 1855.

י"ד תשרי התרמ"ז.

Nr. DLXXXVIII. (2)

An Herrn Raphael Kirhheim in Frankfurt a. M.

16. 11. 1855.

ו' כסלו התרמ"ז.

Autograph.

לכבוד ידידי וידיד התורה, והתבונה, העובד עבודת הקדש באמונה, המגיה כאור נגה דברים עתיקים, ומישך דברי צדיקים, זה דודי וזה רעי, אלופי ומיודעי, כש"ת הר"ר רפאל קירכהיים, נרו יאיר שבעתים, בחצי השמים, אמן.

ברוך ה' אלהי ישראל אשר לא השבית גואל, לחכמת אבותינו, ולבינת קדמונינו, ויקרא דרור לכל ספר כלוא, ולאשר בחשך אמר הגלוי, ויצאו ממצפוניהם אשר שם נסתרו, ועלו מקבריהם אשר שם נקברו, המונים המונים, ספרי הראשונים, אמוראים וגאונים, פוסקים, ומדקדקים, מפרשים ומבארים, וחוקרי מחקרים, ומגידי הקורות, ובעלי שירים וזמירות, תהי ברכת ה' על כל חכם לב העמל בהם להעתיקם, ומשגיאות המעתיקים לזקקם, ועל כל נדיב לב אשר על כספו לא יחוס להביאם לבית הדפוס, למען מעין החכמה יפין.

ומי לנו גדול כר' יונה אבן גנאת, אשר היה חכם בחכמת הרפואה והפילוסופיאה, וגדול בחכמת התורה והתלמוד, והעמיק הרחיב חקירתו בכל חלקי חכמת לה"ק, ובכל חלקי ספרי הקדש, וכתב ספרים גדולים ונכבדים, אשר היו לתהלה ולתפארת בפי כל הקדמונים, וגם גדולי חכמי האומות בדורנו זה חפשו דבריו כמטמונים, ונטעום בספריהם כנטעי נעמנים.

אפס כי לבב ר' יונה היה תמים עם אלהינו אלהים אמת, ולא היה מן הצבועים, על כן לא נמנע מלחוות דעתו על קצת מלות הנמצאות בספרי הקדש, אשר לפי דעתו היה ראוי להיות שם מלות אחרות, וראב"ע (אשר כתב דברים אחרים, הרבה יותר מזה קשים ומרים) כתב בכמה מקומות

(1) נדפס במאסף נדחים יריעה ח', סיט פעטערסבורג 1879, עמוד קכ"ג—קכ"ז.

(2) מקאתו נדפס בשלשה הדפוסים הקודמים א"ח הקדמה המחכסג ובעמודים כ"ג—כ"ז

מספר הקמה שהזיאו לאור דוב גאלדבערג ורפאל קירכהיים צפלאנקפורט בשנת תר"ו.

מספריו כי ספרו ראוי להשרף, וזה היה בלי ספק אחת מן הסבות שלא נתפשטו ספרי ר' יונה ולא נדפסו, וקצתם נאבדו, (ראה עמוד 149).

ועתה ברוך החכם העני הר"ר דוב גאלדבערג, אשר העתיק הספר היקר הזה ס' הרקמה לר' יונה מתורגם עברית על ידי ר"י אבן תבון, מן הכ"י אשר בעיר פריש, וברוך החכם המפואר נדיב נדיבות יעין, הר"ר אברהם הכהן נ"י, אשר פזר נתן לצורך ההדפסה, וברוך אתה לה' ידו היקר, אשר בחריצות ושקידה נפלאה, הארת מתשכי הספר בהערות מלאות בינה ותושיה, יראו משכילים וישמחו; וברוך החכם המופלא ר' שלמה מונק, אשר סלל ופנה הדרך לפניך בספרו מלא חכמה וכליל יופי על ר' יונה ושאר מדקדקים קדמונים, ירחם ה' עליו ואור עיניו ישיב לו, למען ישוב להאיר עינינו בחכמתו הרחבה והעמוקה, אמן. ואני אבא אחריו ומלאתי את דבריו בתוספת קצת הערות כה וכה, וברשימת קצת טעויות שנפלו בדפוס או בכ"י, למען שחר מכל סיג וחלאה, מלאכת אביר המדקדקים ולה"ה.

בפתיחת המתרגם צריך לטחוק מלת אתה, ולקרוא (כאשר כתבתי בתחלת האגרת הזאת) ברוך ה' אלהי ישראל.

שם שיטה ז', הלוך וגבוי, צ"ל וּגְבוּר.

שם שיטה י"ג, וטוב למאכל ולהכיל, צ"ל ולהאכיל.

שם שם, ועותו כוחותיה, צ"ל נְכוֹחֹתֶיהָ.

שם שיטה י"ו ויהיו מעליבים, צ"ל מְלַעֲבִיבִים.

שם שיטה כ"ה נלחם אלמהם, צ"ל עמָהֶם.

שם שיטה ל' ונתכון לו עלילותם, צ"ל ונתכנו.

שם שם ובא עד תכונותם, צ"ל תכונתם.

שם בהערתך צריך למחוק מלת והחסרים, כי ר"י חיוג כתב ספרים על אותיות הנוח וס' יל אותיות הכפל, ור"י אבן תבון קורא (כאן וגם למטה עמוד ב') לשרשים הנחים והכפולים שתי המשפחות.

עמוד II שיטה י"ב אשר היו יושב, צ"ל היה.

שם שיטה ט"ז שאין המון, צ"ל ההמון.

שם שיטה י"ח להגיע עליהם, צ"ל אליהם.

שם שיטה כ"ה המלאכה זאת, צ"ל הזאת.

שם שם והתעשקו בה עשק מעט, בסיון כמו בפסוק שם הבאר עשק כי התעשקו עמו, גם כי לא הרי העסק ההוא כעסק הזה, ור"י אבן תבון היה מעט פיראנטי, (ואולי מזה נמשך שבנו ר' שמואל לא היה נוהג בו כבוד כראוי, כמו שהתרעם עליו בצוואתו) ואע"פ שלא היה בורח מלשון חכמים בשעת ההכרח (וכמו שהעיד למטה שיטה ל"ו), מכל מקום כל מה שהיה יכול לתפוש בלשון המקרא היה עושה, וכן תראה למטה עמוד VIII שיטה ח', נשתפק, שהשתפקו, בסיון, ולא בסמ"ך, ובעמוד XIV יִחַשׁ בסיון, לא ויח.

שם שיטה ל"ח בעת היא, צ"ל בעת ההיא.

עמוד III שיטה ב' מן הלשון אשר יעתיקה אליה, צ"ל מן הלשון אשר יעתיקה ממנה אל הלשון אשר יעתיקה אליה. שם שיטה י"ד בטובע, צ"ל בטבעו (עיון למטה עמוד XI שיטה כ"ט ול'). שם שיטה ט"ו ס' יהודה, צ"ל ר' יהודה. שם שיטה כ"ז בעת העתקתיו, צ"ל העתקתנו. שם שם מחשבותינו, צ"ל מהשבתנו. שם שיטה ל"ג בדברי המחקר, צ"ל המחבר. הקדמת המחבר שיטה ח' ולעמוד אל כל עניניה, צ"ל על כל. שם שיטה י"ג וההגעת אליו, צ"ל וההגעה. עמוד V שיטה א' ומונה בסחורתו, צ"ל ומונה את עצמו בסחורתו (ענין הונאה ומרמה), או ומונה (בנין הפעל). שם שיטה כ"ט ומאמר עוד, צ"ל ואמר עוד. עמוד VI שיטה ה' ודינו אנתנו, צ"ל ודינו (ודיננו). שם שם וגם שיטה י"ו ול"א, רבותי ז"ל, צ"ל רבותינו ז"ל. שם שיטה ט"ו ובזותם אנשים, צ"ל אנשים. שם שם מהבנתם צ"ל והבנתם. שם שיטה כ' מאי טעמו, צ"ל טעמא. שם שיטה כ"ב נשתנו, צ"ל נשתנה. שם שיטה כ"ה בעו, צ"ל בעיו. עמוד VII שיטה כ"ב על פי, צ"ל על פירוש. עמוד VIII שיטה א' הלא התרא, צ"ל תראה. שם שיטה י' ההתעקשות, צ"ל התעקשות. שם שיטה י"ב זה צ"ל זו. שם שיטה י"ג ופרשוהו צ"ל יפרשוהו, והכוונה שאם לפעמים אנשי החכמה אומרים דבר נפלא שהדשוהו מדעתם, או פירוש נחמד שפירשוהו בדבר שאין בו נפקותא לענין דינא, אבל איננו מסכים עם מה שנמצא במדרש ובאגדה, הקנאה מביאה את המקנאים להתעולל עליהם ולומר כי החדוש ההוא הוא חולק על דברי רז"ל, שם שיטה ט"ו אותם מאמרות, צ"ל מאומרי, כלומר המקנאים מונעים ומרחיקים את עמי הארץ מאותם החכמים האומרים הדברים ההם (הבלתי מסכימים עם המדרש) וגורמים להם למאוס החכמים ההם. כך תקנתי מסברה, ואח"כ עיינתי באוריגינאל ובהעקת החכם מונק, וראיתי כי צ"ל מאמת. שם שיטה ל"ב כלאים פ"ד, צ"ל פ"ב. עמוד IX שיטה י' כאשר העבריים, צ"ל כאשר עשו העבריים (כי כן באוריגינאל כמא צנע). שם שיטה י"ד השומי צ"ל השימי. שם שיטה כ' עד כ"ד יש טעיות במלות הערביות, ועיון מונק עמוד קפ"ד וקפ"ה.

שם שיטה כ"ד שינהגו צ"ל שינהיגו.
עמוד X שיטה י"א רצו לו צ"ל רצוני לומר.
שם שיטה ט"ו המלות הערביות כך הן אפכת אלרגל ען אלומר,
ופירושן הסבותי האיש מהדבר ההוא (עיין מונק עמוד קפ"ח).
שם בהערתך נדפס בטעות מאכת, וצ"ל מאכס.
עמוד XI שיטה ז' ורצונו זווג המלות, צ"ל ורצו.
שם שיטה ט"ו מלת כמותן דבקה למעלה, והכונה: זבעבור סכלות
הרבה אנשים וכו' ממה שנוהגים גם העבריים כמהו, תראה אותי וכו'.
שם שיטה י"ו ברב הפעלים, צ"ל ברוב הפעמים.
שם שיטה י"ח שוב השמוש בו, צ"ל שרב השמוש בו.
שם שיטה כ"א ועמד באשר עמדו, צריך לקרוא ועמד.
שם שם להגאות, צ"ל להתגאות.
שם שיטה כ"ד תשיגם, צ"ל תשיגני.
עמוד XII שיטה ד' נופלת, צ"ל נופלות.
שם שיטה י' פעלי הכפל, צ"ל בעלי (ככתוב אח"כ בשיטה י"א).
שם שיטה י"ג מהשריש, צ"ל מהשרש.
שם שיטה ט"ו לקחנו ובאה, צ"ל קחנו.
שם שיטה י"ט המחסר, צ"ל המחוסרים.
שם שיטה כ"ב רצו לומר, צ"ל רצוני לומר.
עמוד XIII שיטה ב' אינם מורת, צ"ל אינני מורה.
שם שם חלקיה, צ"ל חלקיו.
שם שיטה ג' ונעור, צ"ל ונעיר.
שם שיטה כ"א ואותיות גדולים, צ"ל ואותות.
שם שיטה כ"ג ולכל, צ"ל ובכל.
שם שיטה כ"ד ומי שרואה הקדמתי לר' יהודה, הכוונה: מי שרואה
שאני נותן קדימה לר' יהודה אע"פ שהיה בזמן קרוב אלינו, ואני מרומם אותו
על שאר המחברים הקדמונים ממנו.
שם שיטה כ"ו הפלאנו, צ"ל הפלאנו, והכוונה: עשינו דבר זר ובלתי
נכון.

שם שיטה כ"ז משבת, צריך לקרוא משבת, והכוונה כי לפי מה שמחייב
הצדק והמשפט, הוא (ר"י חיוג) משובח בדרכו וכו' מכל אשר היו לפניו.
לענין המסרה שהבאת בהערתך בדף הזה, אין ספק אצלי כי מלות
דתקנתא לתקנתא לא עבדינן אינן על פי דרכן ודבורן של בעלי המסורה,
ואין זו מסרה, אלא תוספת המגיה יעקב בן חיים, וידוע כי לא כל ההגהות
הגליונות מבעלי המסרה יצאו ועל פסוק לא יהיה לך אלהים אחרים כתב
בעל אור תורה: והמדפים כתב על מלת פני כן דינו למאן דיליף רוא, ודברי
רוח הם עב"ל. הרי מבואר שהיה ידוע לו כי מה שכתוב בגליון אינם תמיד
דברי המסרה, אך הם לפעמים רבוי המדפים (המגיה הנ"ל). ואחר שר' יונה
אומר (עמוד 41) שבעלי המסורת הביאו המלות שלא ישתנה בהן הפתח

באס"ף, ולא העירו על סבת הדבר, הרי זו ראייה שאין למעלה ממנה שהמלות
 דתקנתא וכו' אינן מן המסרה, אבל נוספו אחרי זמנו של ר' יונה. וגם יעקב
 בן חיים אולי לא מלבו אמרן, אבל לקח אותן מס' הפרחון שכתב בריש דף
 ד': הוין מן ויאמר וילך כי כבר נשתנו מן ויאמר וילך ותקנתא לתקנתא לא
 עבדינן, ובסוף חלק הדקדוק כתב: הוי יודע כי המקרא לא תשנה המלה
 שני שינויין כגון ויאמר וילך וכו' ודומה הוא למה שאמרו תקנא לתקנא לא
 עבדינן עכ"ל. סוף דבריו מוכיחין כי לא מצא בן במסרה, אבל הוא (הפרחון)
 אחר שלמד הדבר מספרו של ר' יונה, מדמה ענין לענין, ואומר כי זה דומה
 למה שאמרו (בתלמוד) תקנתא וכו'. וכבר טעה בזה גם בעל סייג לתורה,
 והביא (דף י"ב) מלות דתקנתא וכו' כאלו הן דברי המסרה.

עמוד XIV שיטה א' וב' ואני מיעד עוד, צ"ל מעיר (וכן תרגם החכם
 מונק Je ferai remarquer aussi).

שם שיטה ד' מכבד על הזמן, צ"ל מְכַבֵּד הַזְּמַן, והכוונה על המצוקות
 והדוחק שהזכיר למטה.

שם שיטה ח' אלתנעיה, צ"ל אלתנקה.

שם שיטה י' ויהש במה, צ"ל מה.

שם שיטה י"ז עצמו, צ"ל עצמי.

שם שיטה כ"ג החבורים, צ"ל החבורים.

שַׁעַר א'

בקיאות המהבר בפילוסופיאה היונית הביאתו לידי טעות בעניני גזרת
 המלות, כי השב שהפשוט הוא קודם תמיד למורכב, וא"כ השם המופשט
 המורה על המקרה לברו הוא קודם לשם התאר המורה על העצם ועל המקרה
 יחדיו, ולפיכך אמר כי אַפֵּל נגזר מאפלה וקודר מקדרות ואלמן מאלמנות,
 וְקָרַת מן קרחת וְגִבַּת מן גבחת, וכן כל כיוצא בזה, וכל זה יצדק בחכמת
 ההגיון, המדברת על המושכלות (בעגריפֶּעֶע idee) בבחינת מה שהן בעצמן,
 ולא יצדק בחכמת הלשון המדברת על המושכלות בבחינת הוצאתן בדבור.
 והנה המדקדק ישיב לבעל ההגיון ויאמר: ממקום שבאת; אם הפשוט קודם
 למורכב, א"כ אלמן קודם לאלמנות, כי אלמנות הוא שם מורכב מן התאר
 אלמן, ומן ות המורה על המקרה המופשט מנושאו, ואַפֵּל קודם לאפלה וחכם
 לחכמה, כי אפלה וחכמה כוללים ה"א נוספת המורה גם היא לפעמים על
 המקרה המופשט מהעצם. ומה לי אם הקדרות היא מושכל אחד פשוט,
 והשחור הוא מושכל מורכב מעצם ומקרה? הנה להיות המקרים בלתי עומדים
 בעצמם, ולא יתראו לנו אלא מחוברים עם נושאיהם, היה בהכרח שבני אדם
 התבוננו תחלה על המקרה המהובר לעצם, וקראו לו שם, והוא שם התאר,
 ואחר זמן הפשיטו המקרה מנושאו, וקראו לו שם, והוא שם המקרה; ומה
 נמשך כי שמות התאר הם על הרוב יותר פשוטים משמות המקרה, כי
 תחלה אמרו שחור ואח"כ שהרות, ותחלה אמרו חכם ואח"כ חכמה. והנה
 שם המקרה נגזר משם התאר, הפך מה שאמרת. וזו ראייה גדולה על היות

הלשון המצאת בני אדם, ולא בריאת הבורא; שאם היתה הרכבת המלות פעולת הבורא, היה עושה כדבריק, והיה גזור המורכב מן הפשוט, והיה עושה שמות המקרא בלי שום אות נוספת על אותיות השרש, ומהם היה בונה שמות התאר בתוספת קצת אותיות שמושיות.

וגם השמות המורים לא על המקרים, אלא על העצמים, כגון שור, חמור, בגד, צמר, הם לדעת ר' יונה בלתי נגזרים, זולתי שמות בני אדם, כגון שמעון, לוי, יהודה, והאפדי אמר כי שכה גלעד והמצפה ואבן העזר וזולתם. והאמת הוא כי לא היה לו לר' יונה להוציא מן הכלל שמות בני אדם, אבל היה לו להבדיל בין שם דבר, המורה על כל אישי המין בשוה, כמו שהם שור חמור בגד צמר, ובין שם פרטי המיוחד לאיש מאישי המין, כמו שהם שמעון לוי יהודה וגלעד והמצפה וחבריהם. כי אמנם כשבאו בני אדם לקרוא שם לאדם מיוחד או למקום מיוחד, לא הוצרכו להמציא לו שם חדש מכל וכל, אבל קראוהו על שם איזה מאורע, או על שם תכונה פרטית שהיתה באיש ההוא ובמקום ההוא, ושם אשר כזה הוא בהכרח נגזר ממלה אחרת הנוהגת בלשון; אבל כשבאו לקרוא שם לכל הבהמות והעופות ולכל איבריהם ולכל הצמחים והמתכות והאבנים, ולכל שאר העצמים המפורדים בעולם, ועדיין לא היו יודעים תכונות העצמים ההם, יתכן שהוצרכו לחדש לכל אחד מהמינים שם חדש ובלתי נגזר ממלה אחרת. ועם כל זה אין להכחיש שקצת משמות העצמים הם נגזרים ממלות אחרות; אבל דעת רבים מחכמי הגוים האומרים כי כל השמות נגזרים מן הפעלים, היא בטלה בלא ספק. והנכון כי יש שמות הנגזרים מן הפעלים, ויש פעלים הנגזרים מן השמות, ויש שמות ופעלים הנגזרים מן הקולות שאדם מוציא מפיו בטבעו, לפי מעמד גופו ונפשו, ויש נגזרים מן הקולות שהגופות אשר סביבותיו משמיעים לאזניו.

מאמר בַּעֲלָה וכו'.

גם כאן ר' יונה הולך בשיטתו שהפשוט קודם למורכב, ולפיכך המקור המורה על הפעולה בלי הגבלת שום זמן הוא לדעתו יותר קדמון מהמלות המורות על הפעולה עם הגבלת זמנה אם עבר ואם עתיד. אבל אנו רואים בהפך בהרבה לשונות, שהמקור איננו החלק היותר פשוט מהפעל, כגון בארמית המקור מן הקל יש בראשו מי"ם נוספת (מִקְטֵל), ובשאר בנינים יש בסופו ה"א נוספת (לְקַטְלָה, לְהִתְקַטְלָה), ובלשון רומי יש בסופו אותיות te, ובלשון פרס ואשכנזי אות נ"ן. ובלה"ק הצווי הוא המלה היותר קצרה בין מלות הפעל (פָּקַד, לָקַד, נָד), והעבר יותר קצר ויותר קדמון מן העתיד, כי יִפְקַד יש בו אות נוספת, ולא כן פָּקַד.

עמוד 8 שיטה ל"א לפנימה (מ"א ו' ל'), אגב ריהטא לא ראית כי מלת לפנימה היא כתובה ביחזקאל מ' י"ו אחר מלת אליהמה, ואין כוונת ר' יונה על הפסוק אשר ציינת, וצריך למחוק (מ"א ו' ל'). כי אמנם מלת

לפנימה אין בה ה"א נוספת אחר אותיות הכנוי, כמו שהוא הענין במלת אליהמה. וכאן שכח ר' יונה להביא מלת גיוותיהנה (יחזקאל א' י"א), שיש בה ה"א נוספת אחר הכנוי הן, ויש עוד ה"א נוספת אחר ה"ם והן באותיות השמוש: בהמה בהנה, כהמה כהנה, להמה להנה, מהמה מהנה, אלא שבכל אלה המ"ם דגושה והה"א בצירי כמו בכנוי הנפרד ה"מה, ה"נה. ואחר שמצאנו ב"מה כ"מה וחבריהם, ולא בהמו כהמו, רחוק הוא מה שר"י אומר שיתכן לומר ג"כ אליהמו ורגליהמו והדומה לזה.

עמוד 9 שיטה ה' שסיים צ"ל ש"ש"ים.

שם שיטה ט' וי"ג הוא עושה ה"ו"ד שרשית במלת יען, והמ"ם שרשית בלמען, ולדעתי גם יען גם למען משרש ענה, עיין משתדל שמות כ"א י"א.

שם שיטה י"ט אמירת עבור תחת בעבור איננה השבת הדבר אל עיקרו, כי המלה מעיקרה לא היתה אלא כב"ית, והיא מלשון ויאכלו מעבור הארץ, ואמרו שאדם עושה דבר מה בעבור דבר מה, כגון ויוצא עמו בששון ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו, והכוונה כדי שיבואחו ממעשהו הפרי הזה, והוא שישמרו חקיו. ואח"כ הרחיבו שמוש המלה ואמרו גם במקומות שאין הכוונה על פרי העתיד, ולא על הסבה הקודמת, כמו בעבור אברהם עבדי. ויתכן ג"כ שאמרו לפעמים עבור תחת בעבור, כמו שאמרו ראשונה יסעו במקום בראשונה, ששת ימים עשה ה' במקום בששת, וכן בלשון המשנה גלל תחת בגלל.

שם שיטה כ"א הוא גזור זולתי משרש זלת, וה"ו"ד נוספת, ולדעתי המלה נגזרת מן זו לא, כי כמו שאמרו לולא ולולי תחת לז לא, כן אמרו קלי תמורת פלא, ואח"כ אמרו פלתי תמורת פלי, וכן אמרו זקתי תחת זו לא. ושעם זו לא כמו אשר לא (כי זו נגזר מן הארמי די' שענינו אשר), ואח"כ השמיטו לפעמים ה"ו"ד ואמרו זולת. והנה לא נשאר זולת דלת עם הארץ, ענינו לא נשאר דבר שאיננו דלת עם הארץ, ואח"כ הרחיבו שמוש המלה ואמרו במקומות שלא יצדק בה הפירוש הזה.

עמוד 10 ר' יונה גזור מדוע מן מה דוע, כלומר מה דעתך בעשותך הדבר הזה, וגויזניום באוצרו גזור מדוע מן מה ידוע (Quid edoctus?), ואיוואלד ברקדוקו (עמוד 592) מפרש מה ידוע, מה נודע לך ומה נראה לך וכל אלה דברי הבל, כי אמנם שמוש מלת מדוע איננו לדעת הסבה התכליתית (causa finalis) אשר הניעה את רצון העושה (כי זה שמוש מלת למה), אבל הוא לדעת הסבה הפועלת (causa efficiens) איך היה שנהיה הדבר הזה, כגון מדוע לא יבער הסנה, מדוע בושש רכבו לבוא, מדוע אחרו פעמי מרכבותיו (עיין אוצר השרשים לבן זאב), ואין כאן מקום כלל לשאלת מה ראית, או מה דעתך. ודעת גויזניום היא בטלה ג"כ מצד אחר, והוא כי ידוע יקרא הדבר הנודע, לא האיש היודע (edoctus), ואיוואלד תיקן זה ופירש מה היה ידוע לך, כלומר מה ראית — וסוף סוף מה היא גזרת מלת מדוע? לא ידענו.

עמוד 12 שיטה י"ב וי"ג לאשמת העם טעמו על דרך אשמת העם. הפירוש הזה הבל הוא (והוא הפירוש השני שהביא ראב"ע), והנכון באופן שיאשם העם, שחטאת הכהן הגדול גורמת עונש על העם, וזה יתכן להבינו באחד משני פנים, אף שהעם נושא עון מנהיגו ונענש על ידם, כמעט כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטא גדולה, ואם (כפירוש רש"י) שהעם תלויים בו שיכפר בעדם ויתפלל עליהם, ואם הוא עצמו חוטא, הרי הוא מקולקל, וכפרתו ותפלתו לא תועיל להם.

שם שיטה ט"ו וי"ו ונשאו בדרך מצרים, ר"ל על הדרך שעשה במצרים, כך פירשו גם יונתן ורש"י ורד"ק, ולדעתי הכונה בדרך מצרים ממש, והשוט הוא תרהקה מלך כוש, ומלך אשור שמע עליו שיצא להלחם אתו, ואז אמר בלבו להתרחק מירושלים, ואז הכה ה' את מחנהו. והנה ישעיה אומר כי ה' יעורר שוט על אשור, ויטה מטהו על ים סוף וישא את השוט על אשור בדרך מצרים, כי משם יבא עליו תרהקה. והזכיר מטהו בדרך מצרים, כנגד מה שאמר למעלה (פסוק כ"ד) ומטהו ישא עליך בדרך מצרים, כי אשור בא על יהודה ללכת משם מצרימה וה' הביא עליו אויב נורא בדרך מצרים ואיננו מלך מצרים שהיה נבזה בעיני סנחריב, ושהיה בדעתו לעלות עליו ולכבשו, אבל הוא מלך כוש שהיה מפורסם בדור ההוא בגדולה וגבורה.

שם שיטה אחרונה או קרות האויר, צ"ל אז.

עמוד 13 שיטה י"ב ותבא הלמ"ד על הפעלים צ"ל הפעולים (והכונה להורות על האקוזאטיף).

שם שיטה כ"ב כי מלת ה', צ"ל כי מלת לה'.

שם שיטה כ"ג—כ"ז לשון נחמיה וד"ה איננו ראייה להוכיח שמליצת נברך לאלהינו היא על טהרת לה"ק, ואין ללמוד משם אלא שיתכן שרז"ל התקינו לומר נברך לאלהינו על דרך לשון ארמית, כמו שעשו גם בעל ד"ה ונחמיה שכבר בימיהם התחילה לה"ק להתערב בדרכי לשון ארמי אשר אמנם הוא הצור אשר ממנו חוצבה לה"ק, ועל כן קצת מדרכיו נמצאים לא לבד בשירים הקדמונים, כגון פתחת למוסרי (עיין בית האוצר דף ל"ה), אך גם בספורים הפשוטים כמו לכלכם ישים, הרגו לאבנר. והנני רואה כי הרבה היה לי להאריך אם באתי לחוות דעתי על כל דברי ר' יונה בשער הזה הארוך, אך המקום והזמן מתנגדים, ומונעים אותי מהכנס כאן בחקירות ארוכות ועמוקות, לכן אמשוך ידי מזה, ורק אומר דרך כלל כי המדקדק האמתי לא ימהר לקבל שאות אחת משמשת במקום אות אחרת, אבל על הרוב אפילו המון העם (וכל שכן הסופרים והמשוררים החכמים) כשהם מדברים בלשונם אשר הורגלו בה מתחלת ילדותם, אינם מוציאים מפהם מלה במקום מלה, או אות במקום אות, אבל כל מלה וכל אות יש לה אצלם כח מיוחד והוראה מיוחדת, המובנת ונרגשת לבעלי הלשון והבאים אחריהם אחר כמה דורות, ולומדים הלשון מתוך הספרים, ולא מאביהם ואמם, רחוקים מאד מלהבין עומק ההוראות המתחלפות ההן, והם עלולים

לשפוט משפטים שאם היו הקדמונים בעלי הלשון שומעים אותם היו ממלאים פיהם שחוק. לדוגמא הנה בסוף עמוד י"ד ר' יונה אומר כי אמש אמר אלי לאמר הוא כמו אומרים אמור למנאצי, ובאמת אין הדבר כן, אבל חילוק גדול יש בין אמור ובין לאמר, כי אמר אלי לאמר ענינו אמר אלי המלות שאני בא להזכיר, ואומרים אמור מורה על חוץ הפעולה או על התמדתה; ולא היה אפשר לירמיה שיכתוב אומרים לאמר למנאצי, כי מלת למנאצי איננה מן המלות שהיו נביאי השקר אומרים, אבל כתב אומרים אמור להורות שהיו אומרים כן תמיד, ויכול היה לומר אומרים למנאצי לאמר, ואז לא היה טובן מדבריו שאמירתם היא בתמידות, ולכן לא אמר אמש אמר אלי אמור, כי לא היה דבר ה' אליו לא פעמים רבות, ולא בחוץ רב. והנה מלאכה גדולה עשה ר' יונה בשער הזה, במה שאסף וקבץ מכל ספרי הקדש מאות ואלפים מקומות הצריכים עיון בענין שמושי אותיות משה וכלב, והיה הראשון שדקדק בהוראות המתחלפות, וחילק אותן למחלקות רבות; ומלאכות כאלה משובחות ומפוארות באשכנז ונקראות חכמה (וויסכענשאפט).

אבל יש חכמה למעלה מזו, והיא לרדת מן הענפים אל השרש, ולמצוא העקר אשר ממנו מסתעפים הענפים המתחלפים. ויש עוד חכמה אחרת למעלה מזו, והיא אהבת האמת ובקשתה בלי עצלתים ורפיון ידים, ובלי חפזן אבל מתון מתון, ובלי משוא פנים למחשבות אנשי הדור, ובלי השקפה לתועלתנו ולכבודנו, והדרושה והחקירה הפנימית, השואלת: זה שאני אומר וכותב אמת הוא? ודאי הוא? לא יתכן שיהיה הענין בהפך? עם האמונה שגרגור קטן של אמת הוא גדול ויקר מעשרת אלפים ככרי שקר וכזב, ושיטה אחת הכוללת אמת אחת שהיתה מכוסה ונעלמת, היא נכבדת ומועילה יותר מכמה ספרים גדולים הכוללים דברים הידועים כבר בספרים אחרים, או חדשות בלתי נכונות וקיימות, ושגויות ושבושים. ואחרי היגיעה הבלתי רודפת אתר השקר והתועלת, והמתינות והסבלנות הארוכה כפולה ומכופלת, יקנה האדם הרגשת האמת, אשר היא נחלת שדי, ויכיר בתחלת ההשקפה, או בהשתכלות קצרה, מה שהוא אמת ויציב, ומה שהוא שקר וכזב הלוּבש בגדי האמת; ועל זאת יתפלל כל חסיד.

עמוד 18 הפירוש השני שכתב ר' יונה על והעלהו שם לעולה הוא עצמו פירוש רש"י ז"ל, שלא אמר לו שחטתו, לפי שלא היה רצון הקב"ה שישחטתו, רק אמר לו שיעלהו לראש ההר כדי לעשותו עולה, וכונן שהעלהו בכונה לעשותו עולה, אמר לו שיוירדהו ולא ישחטתו (הבנת לשון רש"י זה למדנו החכם אברהם גייגער הי"ו). ולפי האמת אין צורך לכל זה, והנכון כדברי ראב"ע כי אתר שהכתוב אומר בתחלה והאלהים נסה את אברהם, סרו כל הטענות.

שם שיטה ל"ו למשגת צריך להוסיף (ד"ה א' כ"א י"ב).

סוף עמוד 21 הלא ארחץ בהם וטהרתני, הנכון כפירוש רד"ק, כלומר אם היה אפשר שאטהר על ידי הרחיצה בירדן, לא הייתי צריך לבוא לכאן,

כי אמנה ופרפר הם נהרות טובים מכל מימי ישראל, והיה ראוי שאטהר
ברחיצתי בהם, והמאמר הזה הוא דרך כעס ולעג.

עמוד 23 שיטה י"ו וכאשר ירוננו אותם, צ"ל ירינו (משרש ירה).

סוף עמוד 25 התכם המופלא מונק העיר כי ר' יונה השכיל לפרש
הוראת המי"ם הנוספת בסוף קצת שמות, שעל ידה השם נהפך לתאר
הפעל, כגון חנם מן חן, ריקס מן ריק, יומס מן יום; והוא מוסיף כי נראה
לו שהמי"ם הזאת היתה מתחלתה סימן האקוואטיף, כמו הנז"ן בלשון ערבי. וזה
דבר קשה בעיני כי הנה המי"ם הזאת אין הוראתה אלא הוראת הבי"ת (חנם
ענינו בחין, כלומר דרך חנינה, ריקס ענינו בריקות, בידים ריקניות, יומס
ענינו ביום), וענין זה רחוק מאד מהוראת האקוואטיף.

עמוד 26 שיטה ו' יש לתמוה על ר' יונה שאחר שפירש יפה המי"ם
שבריקס חנם דומם, נכשל במי"ם אחרונה שבמלת אמנם, ואמר שהיא תמורת
ה"א, ולא הבין (כאשר הבינו האחרונים) שגם היא הופכת השם (אמן)
לתאר הפעל, ואמנם הוא כמו באמת.

עמוד 26 שיטה כ' ממנו, צ"ל מנו.

עמוד 27 שיטה כ"ה הפעל, צ"ל הפעיל.

עמוד 28 שיטה י"ט בהילה (איוב כ"ט ג'), אין ספק שאין הכונה על
פְּהֵלָו ואין ספק שיש כאן טעות סופר, ולא אדע לתקן. ועתה ידידי היקר,
הנה כלית מלאכתך, והשלמת הדפסת הספר, ולא תוכל לאחר עוד יציאתו
לאור עולם, לכן אשים קנצי למליו, ואניח לבאים אחרי מקום להתגדר בו.
רק דבר קטון הנני מוכרח להוסיף, והוא כי ההערה שלי הכתובה בעמוד
ר"ד ר"ה ר"ו איננה ממש כאשר יצאה מתחת ידי, כי עיקרה כתבתי ושלחתי
אליך בטרם אראה גוף דברי ר' יונה, ואח"כ כשהבאת לפני לשונו כאשר
הוא שלחתי לך תוספת, להוסיף בסוף דברי הקודמים, ואתה הכנסת התוספת
בגוף ההערה, ויפה עשית, אבל דברי בכ"ה אייר כך היו: דע ידידי וכו' עד
לא נוכל לומר עליו שטעה. ואני לא אדע מה כתב בזה ר' יונה, אבל ר"ו
חיוג אין ספק שהיתה דעתו כדעת הכוזרי וראב"ע, וממנו למדו שניהם. ואם
(כאשר כתבת באגרתך) ירה ר' יונה חצים שנונים נגד הקוראים קמת
בקמין, יתכן שממנו למד בן בלעם, ומשניהם למדו רוב הנקדנים והמדקדקים
שבאו אחריהם, עד שכמעט נשכח וכו' עד סוף ההערה. והתוספת שהוספתי
בעשרה בסיון זה לשונה: ראיתי דברי ר' יונה אשר הבאת לפני, וראיתי כי
הוא רוצה לפרש דברי ר"ו חיוג באופן שלא ימשך מהם וכו'. עד מפני שהפתח
מוטעם, ולפעמים יפול גם מהמבטא, כגון וקמתי קמתי, שאין הפתח מוטעם,
(המדפים השמיט עשר תבות, מן מוטעם עד מוטעם). סוף סוף אינני נשבע
וכו' עד כמו שברניאל.

בי ידידי אל ידע בעיניך להוציא לאור גם דברי אלה, ואתה שלום
וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום
ו' כסלו, וזאת התורה לפ"ק. יודך שד"ל.

DLXXXIX.

An Dr. Graetz in Breslau.

Nr. d'ordre l'Ind. rais. 1017.

Vol. XII. Nr. 3.

25. 1. 1856.

י"ח שבט התרט"ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר מהר"ר חיים גרעץ שלום עד העולם.

זה עשרים ירחים זכיתי לראות פניך בביתי ונתתי לך קצת מספרי, ואמרת לי כי בשוכך לביתך תכתוב אלי, ועד היום לא זכיתי לראות כתב ידך, רק בשנה הזאת כתב לי ידידי החכם קירכהיים כי אתה דורש בשלומי ועתה מקרוב נשלחו לי מארץ מרחקים קצת דפים ממאנאטסשריפט מחדש נאוועמבער, ושם ראיתי דברים על פירושי לישיעה, חתום תחתם G. ואמרתי בלבי אין זה אלא גרעץ, כי ידעתי היותר רגיל לכתוב במאנאטסשריפט.

והנה מיד בראותי המאמר ההוא כתבתי תשובה, בכונה לתתה בראש הקונטרס השני מישיעה, ואח"כ נחמתי, ואמרתי לשלוח תשובתי אליך, לקרוא אליך לשלום, כי יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך בעבור דבריך לכבוד חכמי המשנה והתלמוד.

וכמה תשובות אחרות היה לי להשיב על הארטיקל הנ"ל, מלבד מה שכתבתי בתשובה אשר אנכי נותן לפניך היום בתוך האגרת הזאת. ובאמת לא מצאתי הארטיקל ההוא הגון וראוי לאיש אשר כתב הגעשיכטע אשר כתבת.

וראשונה אתה מתחיל להשפיל מעלת ס' ערך מליון, ואח"כ אתה מודה כי דבריך אינם נוגעים אלא מעט לפירושי לישיעה, א"כ מה מקום לגזרה שוה זו? ואם הגדיים נעשו תיישים במשך כ"ד שנים שעברו מיום כתבי פירושי, העל כן אין תועלת בפרסום פירושי? והיכן הם התיישים שפירשו ישיעה בזמן הזה בקרב ישראל? לא ראיתי ולא שמעתי רק השארלאטאן הגדול אשר במאגדבורג, וספרו לנגד עיני, ועלי תשתפך נפשי על השבושים והגדופים המפוזרים בו, ותחלתי מה' כי ספרי יועיל קצת לפקוח עינים עורות הניפתים אחריו. ודע כי אף אם הגדיים נעשו תיישים, עוד גדיים אחרים יש, ועוד אחרים יולדו, ואם התיישים אין להם תקנה, כי כבר נתקלקלה אמונתם בפירושי הגוים, מכחישי הנבואה, יש לי תקוה שיועילו דברי לדור אחרון, כי אמנם מעולם לא כתבתי לתועלת הישיעה, אלא כל יגיעי ועמלי הוא לדורות עולם, ואם ראזענמיללער וגעזעניום כבר נשכחו, לא אירא שיהיו דברי נשכחים לא במאה ולא במאתים שנה, אבל אחרי מותי (כשתכלה הקנאה והשנאה) ידעו ישראל מי היה ומה פעל שד"ל, והשועלים המחבלים כרם ה' לא יזכרו ולא יפקרו ולא יעלו על לב, והיורנאליסטיים

אשר עשו כל מה שביכלתם להשפיל שמי ולהרחיק ההמון מלקבל תועלת ממני, לא יהיה להם זכרון בדור אחרון.

אמרת כי היה לי להלחם באוואלד, דע כי אין פירושו בידי ולא רציתי לקנותם, כי ידעתי את האיש ואת שיחו, כי ראיתי הקדמתו לספרו על המפרשים והמדקדקים הקדמונים, ונתברר לי שאין תוכו כברו, וגם ידעתי שמלבד זה הוא שונא היהודים, ואמרתי אם יהיו פירושו בידי אין ספק כי אצטרך לגלות נבלותו בקהל בכמה מקראות, ואע"פ שאני אינני ירא ממנו שמא יזיק לי, ירא אני פן תגדל חמתו נגד היהודים בכלל. ומלבד זה הנה תנ"ך של פיליפסון בידי, והוא ודאי איננו בלתי יודע את אוואלד, ואם הייתי מוצא בו דבר טוב הייתי מקבלו.

אחרי כן אמרת כי שלשת היסודות הראשונים שלי הם מתנגדים לרביעי, ותחלה אמר כי מלות אויס ניכסס שכתבת אחר מלת שעפפונג איננה בספרי כי הרבה נוהרתי בזה שלא להכניס ביסודותי דבר שאיננו למעלה מכל ספק, ולפיכך לא הזכרתי ג"כ השכר והעונש בעוה"ב. מעתה היתכן לאדם לקרוא בתנ"ך בלי שימצא בהם אמונת מציאות האל, וההשגחה, ואפשרות המופתים למעלה מן הטבע? זה הוא באמת בלתי אפשר. אבל קצת הרא-ציאנאליסטען, אשר אין תוכם ככרם, בקשו לפרש ספורי הנפלאות אשר עשה משה, כאלו משה עצמו לא אמר שמעשיו למעלה מן הטבע (עיין פירוש עשר מכות מצרים לאייכהאן), לכך הוצרכתי להניח היסוד הזה, כי לדעתי מי שלא יאמין בנפלאות יצטרך לפעמים להוציא הכתובים ממשוטם. אבל הו"ן מאותם ג' עקרים הנמצאים ויוצאים בלי ספק מכל דברי ספרי הקדש, בכל ענין אחר אני מחזיק ביסוד הרביעי שלי, שלא להכניס בדברי הנביאים שום אמונה, אם אינה מובנת מתוכם בלא פקפוק. ודע כי אמרתי הבורא, מפני שהתורה והנביאים משתמשים תמיד במלה הזאת, אך לא אמרתי שברא מן האין, כי זה לא נתבאר בתנ"ך, ובפירושי כ"י הוכחתי שאין מלת ברא כוללת הוראת הברואה מאין. וכן לא אמרתי שהאל איננו גוף, אבל מה שאמרתי שהבורא הוא נבדל מהנברא, והוא קדמון ומושל בכל, זה נ"ל שהוא מובן מכל התנ"ך בלי פקפוק.

אח"כ התקוממת נגדי להיותי מקיים מציאות קצת טעויות סופר בתנ"ך ואתה אומר: אם נפלה טעות אחת, אפשר שנפלו טעויות הרבה. ואתה לא זכרת היסוד הרביעי שלי, שהוא אהבת האמת. אני מתחלת ילדותי אהבתי את האמת ובקשתיה בכל כחי, ומעולם לא אהבתי לשון ערומים, ותחבולות הפוליטיק שנאתי ומאסתי. לא מנעזענוים ולא מאחרים למדתי שיש טעויות סופרים בספרי הקדש, וכבר בהיותי בן ט"ו או י"ו שנה כתבתי בפנקסי כי מתרגום משלי נראה שלא היתה נוסחת המתרגם כנוסח ספרינו בכל המקראות הללו: 14. 30; 12. 28; 11. 3; 29. 27; 3. 10; 23. 7; 18. 7; 27. 10; 26. 7; 23. 17; 2. 21; 14. 20; 24. 3; 19. 8; 22. 17; 3. 16; 4. 15. ומעולם לא עלה בדעתי שיהיה זה מוזיק לאמונתנו. ואחר ימים

ושנים ראיתי כי אפשר שתצא מזה חורבה, אבל אמרתי צדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ, ואין ראוי להסתיר האמת מפני השוטים והרשעים המקלקלים את העולם. וגם ידעתי כי כמה דברים שכתבתי נראין לקצת בני אדם כדברי מינות, ואין כאן מאזנים אשר בהם יוכל כל אדם להבחין בין קריטיקה ישרה לקריטיקה מזוייפת, וכמה הגהות ראיתי ושמעתי, שאינן תקונים אלא קלקולים, וכבר אמרו לי בעליהם: נראה כי לא ימצאו חן בעיניך רק ההגהות, אשר הרית וילדת אתה, והגהות זולתך כולן בעיניך מזוייפות, ומה אענה ומה אֶמַר? אבל לא בשביל זה אחד תחת לשוני מה שהוא אמת לדעתי, אם אני האיטלקי אבא לתקן שירי שיללער, ראוי לכל אנשי אשכנז לגעור בי ולשחוק עלי, ואם יבא אדם שלא הורגל בלה"ק מילדותו, ושלא בלה כל ימיו וכל כחותיו בבקשת פשט הכתובים, כמוני, ויתפאר להגיה הכתובים באופן שהקי יטעם בדבריו טעם משונה מִטַעַם מליצת הנביא הכותב, גם אני אשחק עליו, ואע"פ שכל בני אדם שוים, ומה שמותר לזה לא יתכן שיהיה אסור לזה, לא בשביל זה אשכח או אֶקַחש כי ראוי לאומן לשפוט בעניני אומנותו, ולא כל הרוצה ליטול את השם יטול. וסוף סוף הבאים אחרינו ישפוטו, וימים ידברו.

וסוף דבר אמרת שהיה לי להדפיס פירושי בכתב מרובע, בשביל הכמי העמים. וכי בשביל הגוים אני מפרש ס' ישעיה? הלילה לי! אין כונתי להרחיק האדם מאמונת אבותיו, ואם הנוצרי מאמין כי הנה העלמה הרה נאמר על מרים, לא אבקש להתוכח עמו. ועם הראציאנאליסמען ג"כ אין כונתי להתוכח, כי ידעתי שאין להם תקנה. אך כל כונתי היא להועיל לבני עמי, לקטנים אם לא לגדולים, למען יורגלו בנינו למעום צוף נפת דברי הנבואים, ולא יצטרכו לפנות לנביאי השקר ולפירושי הכופרים.

אתח עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ליל י"ח שבט תר"ו, שעה אחת אחר חצות לילה,

תוספת

אחד מן היורנאליסטים האשכנזים טען עלי כי בפסוק כי יבשו מאילים אשר חמדתם (למעלה א' כ"ט) לא העירותי כלום על היות כ"י יבשו לשון נסתר, וסוף הפסוק (אשר חמדתם, אשר בחרתם) לנכח; וזו טענת שקר, כי הלא זה דברי אשר כתבתי על הפסוק ההוא: אשר חמדתם, התחיל לדבר על השרים הרשעים בלשון נסתר, כדי שיובן שאינם כל האומה ולא רובה, ואח"כ דבר עמהם לנכח. — וכבר הייתי מוחל על עלבוני, ולא הייתי משיב על הטענה הזאת, כמו שלא אשיב על שאר טענות היורנאליסטים, אשר כל מעשיהם (גם קריאתם, גם כתיבתם) הם בחפזן; אבל לא אוכל להתעלם מטענה אחרת, שמענו עלי בענין הזה, והוא שאמר כי היה לי להזכיר כי מנתם בן סרוק והפרחון היו קוראים כ"י תבשו; שאם אחריש יבאו אחרים ויאמרו כי צריך לכתוב כי תבשו, אחרי שכך היה כתוב

בספרים הקדמונים, והנה הטוען נשען על מה שנדפס במחברת הפרחון שרש א"ל, ושם כתוב: כי תבשו מאילים אשר עבדתם, וידידי המוציא לאור כתב על זה: לפנינו הנוסחה יבשו מאילים אשר חמדתם. ונסח המחבר אינה טעות המעתיק, כי כן מצאתי בגליון התנ"ך ג"כ נ"א תבשו, אבל הטוען והמוציא לאור גם שניהם לא זכרו מה שכתב הפרחון ח' דפים למעלה מזה כי בחלק הרקדוק דף ז' סוף עמוד ב' הביא כמה וכמה מלות, שהיה ראוי לפי דעתו להיות במקומן מלות אחרות, כגון אם תגאל גאל ואם לא יגאל הגידה לו (רות ד' ד') משפטו ואם לא תגאל, אבל כנוי הוא וכו', וכן ובאשת נעוריד אל יבגוד (מלאכי ב' ט"ו) פירושו אל תבגוד, וכן גם אתם כושים הללי חרבי המה (צפניה ב' י"ב) פירושו אתם, וכן וכו', וכן כי יבשו מאילים אשר חמדתם פירושו תבושו, וכן וכו'. הרי מבואר כי גם הפרחון היה קורא כי יבשו, ומה שנדפס בשרש א"ל אינו אלא טעות המעתיק, או שהפרחון עצמו בכתבו שרש א"ל זכרוננו הטעהו, וכתב כי תבשו מאילים אשר עבדתם, גם כי באמת רחוק הדבר שיהיה הפסוק הזה משובש כל כך בזכרוננו, אחרי שבחלק הרקדוק כבר כתב אותו כתקונו. ומאשר ידעתי כי רוב דברי הפרחון לקוחים הם מדברי ר' יונה בן גנאת, בדקתי בספרו ס' הרקמה (הנדפס עתה מקרוב בפרנקפורט דמיין) ומצאתי שם (עמוד 191) שגם הוא מביא כל המקראות שהבאתי מן הפרחון, ובכללם גם זה כי יבשו מאילים, שהוא (לדעתו) במקום כי תבשו. הרי מבואר כי גם ר' יונה היה קורא יבשו ולא תבשו. והנה מחברת מנחם בן סרוק. היתה ביד רש"י ז"ל וביד ר' יונה וביד כל המפרשים והמדקקים הקדמונים, ואחרי שאין גם אחד מהם שיאמר כי בן סרוק היה קורא כי תבשו אין ספק שאם במחברת מנחם הנדפסת עתה מקרוב בלונדון כתוב כי תבשו, אינו אלא טעות, ולא כך היתה גירסת המחבר. ואולם מתרגום יונתן שתרגם ארי תתבתון אין להביא ראיה כלל, כי ידוע נטיית המתרגמים להרחיק הזריות והמליצות התמיהות; והנה כאן יונתן עשה הפסוק כלו לנכת, והמתרגם היוני עשה הכל לשון נסתר (כי יבשו מאילים אשר חמדו ויחפרו מהגנות אשר בחרו כי יהיו וכו'), ובא זה ולימד על זה כי זה וזה לא תרגמו המקרא ככתבו, אך נתכוננו לתקן בתרגומם הזרות אשר מצאו בו. אבל מה שהעיד ידידי המוציא לאור ס' הפרחון, שמצא בגליון התנ"ך נ"א תבשו, לא אדע היכן מצא כן, כי אני בדקתי ולא מצאתי, וגם בעל מנחת שי וגם יוחן היינריך מיכילים לא מצאו כזאת, ורק קיניקוט מצא כי תבשו בשני ספרים, ודי רזקי מצא ספר אחד שהיה כתוב בו מתחלה תבשו ואח"כ מחקו התי"ו וכתבו יבשו, וכמה נסחאות משובשות יותר מזאת מצאו קיניקוט ורוסי בספר אחד או שנים, ברבוי הספרים שבדקו. גם פִּינֵר לא מצא שום חילוף בפסוק הזה בכ"י אוֹדֵיסָה המנקד בנקוד אשורי, והא קדמון יותר ממנחם בן סרוק, כי נכתב בשנת ד' אלפים תרע"ו, (916), ודי בזה להסיר מכשול מלפני עור ולסתום פי המהבילים, החושבים כי טעות הוא מה שכתוב בספרינו כי יבשו

מאילים. ובעלי הדעות הצלולות, לא יבקשו ממני שאזכיר בפירושי כל החלומות והמהתלות, שבדו מלבם איהבי עקלקלות.

Nr. DXC.

An Dr. David Cassel in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1022 et 1023. Vol. XII. Nr. 5.

22. 2. 1856.

ט"ו אדר ב' התרט"ז.

לידודי היקר רד"ק שלום עד העולם.

בשמחת לבב קבלתי מכתבך, כי זה ימים רבים יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך, גם כי עד היום לא כתבתי אליך ולא נשאתי לך תודה על הכוזרי אשר שלחת לי מתורגם ומפורש על ירך. גם שמה לבי בראותי הדפים אשר שלחת אלי, הכוללים סדרי עבודה ואזהרות מפיטנים קדמונים, עם הערותיך המלאות חכמה תבונה ודעת, ובקיאות גדולה בדברי קדמונינו, רק צר לי מאד שנדפסו הפיוטים בלא נקוד, והנה הם כפגרים מתים, כדברי ס' הזהר (דמיון נקודתא באתוותא דאורייתא דמשה כנשמתא דחיי בגופא דאניש). ועתה דע נא כי ס' זכרון יהודה לא בא עדיין לנגד עיני, ומי האיש המוציא לאור לא ידעתי, ואתה ידודי לך אמור לו „חיו תחיה“ ושד"ל מודה לך בכל לבבו על הקונטרס אשר שלחת לו, והוא מוכן להועיל להבנת הפיוטים הנכללים בו על ידי הגהותיו והערותיו, אך ס' ארחות חיים ח"ב כ"י לא ישלח אליך, כי איננו בטוח שתוציאהו לאור מפני כובד ההוצאות, כי ספר גדול הוא, אך אם תרצה שלח שליח לפאדובה שיעתיקהו בעבורך, או שלח כסף מחיר ההעתקה, ויועתק בשבילך. על קבלת סך עקזעמפלארע אין לבו בטוח, ואף אם יבאו לידו לא ימצא למכור מהם חמשה. ולענין סדר עבודת אתה כוננת, הוא מתרעם עליך כי לא גלית את אזנו קודם לכן, כי כבר עמל בו הרבה וכתב עליו ק"ך הערות — ושלח אותו לאחד מן המדפיסים באיטליאה (עם המבוא שעשה למחזור בני רומא) ויצא לאור קודם פסה, והמדפים הבטיחו לתת לו ממנו מאה עקזעמפלארע, בחשבו שהוא ענין שלא ראה עדיין אור הדפוס, וכאשר יודע לאותו מדפיס שהעבודה ההיא נדפסת במקום אחר יחשוב כי שד"ל קמה אותו. לכן אם תוכל להמנע מלהדפיסה, תעשה הטוב והישר. עד כאן דברי אל המוציא לאור.

ולך ידידי אַמר כי בדקתי בסדר ר"י בן אביתור, אשר הוא בידי במחזור מונפלייר כ"י, ומצאתי בו כה וכה נסחאות טובות יותר מנסחאות הדפוס אשר שלחת אלי, כגון בעמוד 25 תלבושת בד עוטה, בכ"י שלי תלבושת פז, וכן צ"ל. רץ רב פנים וחוץ (שם) כ"י שלי רצון רב. קרא ויהי בעדו (שם) צ"ל קרא וידוי. ועל רצפה להפוך יזומן (25) צ"ל לְהַפֵּן. סלה עליון כקדם צוה (שם) צ"ל קָדַם בְּצוּה. עת צפון מזבח יחזה (שם) צ"ל יחצה. פשע צדק יעביר בטעם (שם) צ"ל בְּנַעַם. ישרים ישב לצלצל (21) צ"ל לסלסל. יחדך בכור פסל (שם) צ"ל בכור כסל. עוף בלי מנין ממעונותיו (20) צ"ל ממעותיו. דץ ובראם ליודעי מזמה (שם) צ"ל רץ וְרָמָם. גחל ושלג השלים במבצר (19) צ"ל במפצר. ארוטמנו בלי פחד (שם) צ"ל בלי כחד. בקדמותי לזבולי (18) צ"ל וישיבני בקד' לזבל. סעדני ברנתי בשאלי (שם) צ"ל בצגתי בשאלי, ועוד כהנה.

ועל שאר הפיוטים שאינם בידי בכ"י הנני נותן לפניך קצת הערות שמצאתי להוסיף מדעתי באותו המעט שקראתי בהם, כי לא חפצתי לעכב האגרת עד שאשלים בדיקת כל הקונטרסים.

עמוד 5 שורה 6 תוקעי יחד צ"ל יתד.

— — — 19 לצלמות הורידו צ"ל הוֹרְדוּ.

— — — והושיבו עוז מלך בבית החפשית איני יודע אם מלת והושיבו נכונה, אבל הכונה היא כי כשנבקעה האדמה אשר תחתיהם וירדו חיים שאולה הודו ואמרו משה אמת ותורתו אמת ואנו בדאים (פרק חלק). עמוד 9 ציר שעיר אמת שהוא אליהו הנביא, ולי נראה שהוא ציר נאמן הנזכר בראש עמוד 25, והוא המבשר כי שעיר נשמט אבר אבר. עמוד 11 שורה 7 אין ספק כי צ"ל בגרם כמו שהוא בכ"י, וצ"ל ובהמה וכל רמש קרם וכסוף: ברוח תיבש גרם.

— — — 1 צ"ל ויצמה וַיִּדְבֵן.

— 12 — 15 פולסה, איננו מן פולסי דנורא, אלא ענין פלם ומאזני משפט, והכונה אם נשקלה ונשפטת בועם.

— 13 — 1 שר רומה, צ"ל שר דומה, אבל מכתם ענינו אמר שירה, אולי הכונה על תפלתו (בראשית ל"ב י' — י"ג), ואולי על מדרש אגדה שאיננו עתה בזכרוני.

— — — 19 היכן, איננו מענין היך אלא לשון הכין.

— 16 — 16 וישרפהו חוצה כהתקם, צ"ל בְּהִתְקַן, כלומר כתקונו.

אתה עתה ברוך ה' שמחני במכתביך.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ז אדר ראשון תר"י.

ידידכם שד"ל.

Nr. DXCI.

An Herrn Raphael Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1025.

Vol. XII, Nr. 6.

4. 3. 1856.

כ"ז אדר א' התרמ"ז.

ידידי היקר שלום.

חמשה ספרי הרקמה קבלתי זה ד' ימים, ושמחתי בהם, כי מאד הייתי דואג שמא סוף אגרתך לא יראה אור הדפוס. בשובי היום הזה לעיין במלת בה"ילה (הרקמה 28) שאמרתי (254) שלא אדע לתקן, נ"ל כי צ"ל בא"ליל, וכונת ר' יונה כי במלת [י"ף] ה"י"ד הראשונה היא אות אית"ן, והשניה היא פ"א הפעל, ויש בכח החירק עוד י"ד אחרת שאיננה כתובה, וגם היא פ"א הפעל, והוא פ"א הפעל כפולה, והיא ה"י"ד הנמצאת [בכח הצירי] במלת א"ליל שהזכיר קודם לכן.

הקונטרסים השני מישעיה שלי הוא הולך ונדפס, ודע כי נעתרתי לבקשת רבים והוספתי גם הפסוק בנקדות וטעמים, ואין קץ לעמלי להגיה הדפוס, וגם למדפיס אני צריך להוסיף שכר בשביל הנקוד והטעמים; ומכירת הספר במספר מספיק כדי לכלכל הוצאותי, קשה עלי בקריעת ים סוף. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ז אדר ראשון תרמ"ז,

ידידך שד"ל.

Nr. DXCII.

An Dr. I. M. Jost in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1026.

Vol. XII, Nr. 7.

9. 3. 1856.

ב' אדר ב' התרמ"ז.

לכבוד ידידי היקר, החכם המפואר כ"ש ר' מרדכי יאסטרברג ושלום.

בחג האסיף קבלתי מכתבך מערב יוה"כ ובשמחת לבב קראתיו בסכת ידידנו הנכבד וואללמאנן, ואם לא השיבותיך מענה, זה נמשך מרפיון ידי וחולשת כחי מצורף לעוצם טרדותי, אשר בגלל כל זה הנני מוכרח לחטוא

נגד רוב ידידי, ולא אכתוב אליהם אלא אם כן מבקשים ממני דבר שיוכל להיות לתועלת לתורה ולחכמה.

ועתה זה ד' ימים קבלתי קונטרסים פאלקס לעהר ער אשר שלחת לי, וראיתי דבריך על פירוש ישעיה שלי, והנני מודה לך במאד מאד על אשר כבדתני בהודיעך כי אתה הוא שהתנדבת לשעבר לתרגם פירושי בל' אשכנזי (והאחר אשר התנדב כזאת הוא הרב מיכאל זקש) אך לא אבין מה צורך לכל אותם הדקדוקים על הקדמתי, אשר כבר ידעת שלא תהיה לרצון לרוב הקוראים, ומן הפירוש עצמו ומכל הטוב אשר מצאת בו (לפי דבריך בערב יוה"כ) לא אמרת רק מעט מזער,

ויהי מה, דע כי אין בלבי להוסיף ביאור להקדמתי, אבל אבחר לבלות כחותי וזמני בהגהת פירושי לישעיה, ולא לפזר אותם כדי להצדיק דברי בעיני זולתי, ואם יקראוני שוטה כל ימי, אשא ואסבול, ואתנחם בפירושים שאני מחדש יום יום, כגון בפסוק פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום, אחר כ"ה שנים שפירשתיו לפי דרכו של ראב"ע, עתה בשבוע שעבר, קודם שאתן הדף ההוא ביד עושי המלאכה, ראיתי כי נשאר בחדרי לבבי קצת ספק ופקפוק באמתת מה שכתבתי, וחזרתי וחקרתי פירושי וכל הפירושים שאמרו בכתוב הנ"ל, וראיתי כי כלם בלתי נכונים, ולא זויתי מחקירתי עד שנפקחו עיני וראיתי, (או נדמה לי) כי כוונת ישעיה במלות הנ"ל רחוקה מאד מכל מה שחשבתי ושחשבו המפרשים.

והנה ישעיה היה משורר נפלא ונשגב בתכלית, ודרכי משוררי המקרא ואף כי ישעיה, רחוקים מאד מדרכינו ומחבנתנו, ואני מוצא עצמי חייב להרחיק מחשבתי (כל מה שאוכל) מאנשי הדור ומדבריהם ומספריהם, כדי שאוכל להכנס במחשבותיו של ישעיה וחבריו. לכן אל תקצוף עלי אם לא אשיב למענותיך על הקדמתי, גם כי יקרת בעיני נכבדת וגם ידעתי נאמנה כי נאמנה אתי רוחך; אך אני בורח מוכוחים שלא תצא מהם תועלת לחכמה כי כל דרך איש ישר בעיניו.

עד כאן כתבתי תמול שלשום, ואחרי שלא היה לי פנאי להעתיק האגרת ולשלחה אליך, הנני לעיין בדבריך עוד הפעם ולבאר כונתי בתכלית הקצור.

והנה ראשונה לא דקדקת יפה בהביאך את דברי לשון אשכנזי, כי אני לא אמרתי שהאל הוא עצם בלתי בעל תכלית (אין אונענדליכעס ווע-זען), ואני נשמר מאד מן קצת מלות פילוסופיות שהבנתן מסופקת, ויכולות להביא לידי מכשול. הלא יוכל אדם לחשיב ולומר: אם האל הוא בלתי בעל תכלית, לא נשאר מקום לשום עצם אחר זולתו, א"כ האל הוא הכל. והנה על ידי מלה אחת שאתה מוסיף בהעתקת דברי אתה עושה אותי שפינוזיסט, אבל אני בורח תמיד מחקירת תארי האל, ומה שהוא עקרי אצלי איננו לידע מה הוא האל, כי זה לא יוודע לנו מעולם; אבל הוא לידע כי העולם הזה איננו קדמון (בלי התחלה), גם לא נהיה במקרה, אבל נעשה

בכונה, ומה שהזכרתי העינים שנעשו (או לא נעשו) בכונה, הכונה נגד מה שכתב שפינוזה (בסוף החלק הראשון) - *naturam finem nullum sibi pro-*
fixum habere, et omnes causas finales nihil, nisi humana esse fig-
menta ויען מלת *natura* גם היא מן המלות שקדשו הפלוסופים כדי לבלבל הדעות, גם ממנה אני נשמר, אבל באמרי שהעינים נעשו (או לא נעשו) בכונה למען נראה, הענין מוכן ואין בו פקפוק.

וכן בהביאך דברי הקדמתי אמרתי, מי שמפרש שם האל על האל הפועל ומתפעל, היא מסלף ומשבשש וכו'. ואני לא כך אמרתי, אבל הבאתי הענין ההוא לראיה לדברי, כלומר כדי להוכיח כי מי שהורגל בפילוסופיאה של שפינוזה רחוק הוא שיוכל להבין דברי המקרא על אמתתם, אמרתי איש אשר כזה יהשוב לתת פאר לקדמוניו באמרו וכו', והיתה הכונה על *Sal- vador* שכתב בספרו על משה ותורתיו כי שם בן ד' אותיות מורה על ההויה הכללית וכו', אבל עקר כונתי בדבכי הנ"ל לא היתה על שום מחבר בפרט, כי אם על הכלל כלו. והנה אני כך היא דעתי, כי מי שהרגיל עצמו באופן שאין אלהים לנגד עיניו, לא יוכל להכנס בפנימיות מחשבות כותבי המקרא, שהויה אלהים לנגדם תמיד, אבל אף אם תהיה מחשבתי זאת בטלה ובלתי נאמנת, מה בכך? הפירושים הם העיקר, ולא ההקדמה. אבל אתה שואל - *wie so diese Kritik den Verständniss des Inhaltes zu nahe tre-*
ten müsse ואני משיב: אני מאמין הנפלאות כמשמעם, וזה מספיק לי להבין הכתובים לפי כונת כותביהם. העינים עצמם, כשהם למעלה מן הטבע, אינם צריכים פירוש. המאמין באל, מאמין שיש בידו לפעול נפלאות; והכפירה בנפלאות לא תועיל כלום בהבנת המקראות. לדוגמא שיללער באמרו כי המצרים היו רוצים להכרית בני ישראל מפני שהיתה הצרעת דבקה בהם לאין מרפא, מה הועיל להבנת הכתוב ואם בת היא וחיה? עיין כ"ח ז' עמוד 221.

אתה אומר כי לא צדקתי באמרי הקירות הנעשות לאהבת הכבוד והממון, אחרי אשר רחוק הוא מאד שיקנה אדם כבוד ומעות בפירוש המקראות. אולי כן הוא, אבל המחברים (ובפרט בימי נעוריהם) תוחלתם רבה, והם מפחדים מן הירנאליסטים שמא יוציאו לעז עליהם שהם פתאים המאמינים לכל דבר, לפיכך משתדלים להראות עצמם חפשים בחקירותם. נגד קדמות הטעמים כבר כתבתי מה שיש בו די בויכוחי על הקבלה, אך אע"פ שסימני הנקדות והטעמים נתחדשו אחרי חתימת התלמוד, נ"ל כי הקריאה והנגונים נתקנו בעל פה בימי בית שני. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה ליל ב' אדר שני תר"ו,

ידידך שד"ל.

An Dr. H. Graetz in Breslau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1033.

Vol. XII. Nr. 8.

20. 3. 1856.

י"ג אדר ב' התרט"ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר מהר"ר חיים גרעין שלום ושמחה.

מכתבך היקר הגיעני ושמחתי בו כמוצא שלל רב, ומאד שמח לבי בשמעני כי בקרב הימים תוציא לאור חלק אחר מדברי הימים שלך.

והנני ממהר להשיב מענה לשאלתך מהיכן ידעתי כי ר' יוסף הכהן אמרתי כי בשנת שי"ח התחיל ר' יוסף הכהן לכתוב ס' עמק הבכא, כי כן בתחלתו כתוב: ס' עמק הבכא אשר חברתי אני יוסף הכהן וכו' בשנת ה' אלפים שי"ח; ואמרתי שהיה זה אחרי ראותי את ס' שמואל אושקי, וזה מפני שמצאתי שלקח ממנו קצת ענינים. ויותר מזה לא ידעתי.

ההגהה אשר הבאת לפני על וכפר בריתכם את מות, הלא היא כתובה בראוענמוללער בשם הוביגאנס, וגם בשם Lowth ואחרים, ועכ"ז גם ראוי וגם געוי מחזיקים בנוסח הקדמון. ואני אין דרכי לשלוח יד בזולת הכרח גדול, כשאראה נסחת הספרים בלתי מקבלת פירוש הגון בשום פנים.

והנני מבקש ממך שתברך בשמי את החכם המפואר מהר"ר פראנץ קעל, ותודיעהו כי הפראגראס אשר שלח אלי בחדש אויגוסט 1854 נשאר בבית המכס שנה וחצי, בלי ידיעתי, ועתה פתאום באו אל ביתי אנשי המכס ואמרו לי שאלך ואשלם כסף magazzinaggis בשביל תכריך של ספרים שבא בשבילי זה כביר, הלכתי וראיתי ושמחתי, ושלמתי וקבלתי והבאתי אל ביתי, ואחד משני הספרים שלחתי אל העומד על ימיני, והנה החליתי לקרוא במאמר מהר"ר, ומצאתי בו ענג לנפשי, ואינני ממהר לכתוב אליו על זה, מפני שלא השלמתי קריאת דבריו, והנני מבקש ממך ומכל מי שידבנו לבו לשלוח לי ספר, שזא ישלח אלא בקרייצבאנד, כי בזולת זה הרבה זמן והרבה מעות הולכים לאבוד קודם שיבא הס' לידי.

ואתה ידידי היקר אל תאמר שאני מבקש להיות נחשב אונפעהלכאר, אחרי אשר כמה פעמים פגלתי מה שכתבתי לפנים. גם אל תאמר שאני עמפפינדליך יותר מדאי, כי מי כמוני באלמים, השומעים הרפתם ואינם משיבים. אבל כמו שלא אחוש לגדופי הנבלים הנמאסים בעיני, כן בהפך אם אראה איש יקר בעיני וחביב לי, שיטפול עלי שקר ויתפשני תפישות שאין להן על מה שיסמוכו, אני מצטרק לפניו ומוכיחו על פניו, ואח"כ יעשה מה שלבו חפץ.

מדקדוק עוואלד יש בידי דפוס 1827 ודפוס 1844, ואם יש ממנו דפוס חדש, לא ראיתיו. ודע כי אין אני קונה עוד ספרים חדשים, ולא קורא בצייטשריפטען; וזה לסבות שונות, ואחת מהן הוא כי אין כחי מספיק לקרוא כל הספרים הנשלחים אלי במתנה.

צר לי מאד כי גם אתה וגם מהרר"ז פראנקעל אינכם אוהבים לכתוב בלה"ק, ומה יעשו א"ב תלמידים? והיכן תמצא לה"ק קן לה אחרי מות זקני הדור?

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ומהרר"ז שלום, והחכם בערניו שלום. פאדובה צום אסתר תר"ו.

ידידך המוכן לשרתך, שד"ל.

Nr. DXCIV.

An S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1034.

Vol. XII. Nr. 9.

21. 3. 1856.

י"ד אדר ב' התרט"ו.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר"ר שי"ר נ"י לעד שלום ושמחה.

התמהמהתי מכתוב אליך עד היום הזה, כי אמרתי יום גילה זה ישכיחני אבלי, ועתה בקחתי הנייר בידי נזכרתי כי ביום פורים, זה ד' שנים כתבתי אליך ומסרתי האגרת לידו ז"ל; וכמעט קרעתי הנייר, אבל מה אעשה, ולמה מפני אבלי אא דיוב בשתיקתי נפש צדיק? המקום ירחם עלי ויהזק ידו לעבודתו ולהלחם מלהמותיו, ואני כל מה שביכלתי חובה עלי לעשות, כדי להתגבר על יגוני, ולשמור חיי החלושים.

ועתה אבי אבי, מורי ורבי, חמדת לבבי, הלילה לי שתהיה כונתי עליך כשאני יורה חצי נגד הגוזלים מישיעה חצי נביאותיו; ידעתי אבי ידעתי כי לא דרכיהם דרכיך ולא מחשבותיהם מחשבותיך, וגם קייתי כי לא תגלה דעתך ולא תצא למלחמה במערכות מכחישי הנבואה; אני מדבר בהווה, ומי שהתחיל להכחיש קדמות הנבואות על כורש אין ספק שלא היה מאמין בנבואה מן השמים, ויתכן שגם אחד ממאמיני הנבואה כמוך יתפתה לראיות מווייפות של מכחישים, ובתם לבבו יאמין שיש נבואה, ושהנחמות אמנם לא נכתבו בנבואה, ולא על איש כזה הם דברי, אלא על הרוב; ולמיעוטא דמיעוטא לא אחוש.

דבריך על נִצָּאֵל אינם נכנסים באוני, וכל דרך איש ישר בעיניו, ולא אוכל להאריך.
 אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.
 פאדובה פורים תר"ו. ידידך תלמידך ועבדך שד"ל.

Nr. DXCV. (1)

An Herrn I. Blumenfeld in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1021.

Vol. XII. Nr. 63.

21. 3. 1856.

י"ד אדר ב' התרט"ו.

Nr. DXCVI.

An Herrn S. D. A. S. Bär in Heddernheim.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1036.

Vol. XII. Nr. 10.

19. 5. 1856.

י"ד אייר התרט"ו.

ידידי שלום.

זה חדש ימים שאין אני על קו הבריאות.
 מלות ששים ושמחים לעשות רצון קונם, שמצאת בסנהדרין מ"ב, אינן נמצאות במסכת סופרים פרק ד', הרמב"ם גורם בברכת הלבנה רצון קונם, אבל הרי"ף גורם רצון קוניהם, וכן היא ג"כ גירסת אבודרהם וס' תניא וס' צדה לדרך. ששים ושמחים לעשות וכו' היא לדעתי תוספת שהוסיפו בברכת הלבנה, והיא לקוחה ממליצת שמחים בצאתם וששים בבואם עושים באימה וכו', שאומרים בשחרית לשבת, וכמו שהנוסחא הקדמונית בתפלת יוצר (פעם אחת בחול ושתי פעמים בשבת) היא רצון קוניהם, גם בברכת הלבנה

(1) נדפס באוצר כחמד ח' וויגן הרי"ו עמוד ע"ו—ע"ט, ושם עמוד ע"ו שורה כ"ה במקום כחציה, ש"ל כחציה אולי להר הזהב; עמוד ע"ז שורה י"ח במקום מחקה ש"ל מחזקה; שורה כ"ד במקום ככל ש"ל השכל; שורה ל"ג במקום ביחזקאל ש"ל שביחזקאל; עמוד ע"ח שורה י"ד במקום מסופרים ש"ל הסופרים; שורה י"ט במקום ידידיו ש"ל ידידי; במקום ערדוהו ש"ל ערדוהי המרובות; שורה כ"ג במקום הדפים ש"ל הדפים.

הנוסח הקדמון (באותן המלות שהוסיפו בה, ולא היו בה מתחלה כמו שאינן במס' סופרים) הוא רצון קוניהם, כגירסת הרי"ף, ואחד ממגיהי חנם הגיה בסנהדרין רצון קונם. וברוך אתה ידידי שהזקקתני לעיין בזה, ולהשלים מה שכתבתי בישעיה א' ל'. ביום י"א תשרי ערכת לפני מה שחדשת בענין המתג הבלתי משתנה למונח קודם חטף במלת הפחנה וזולתה, ומשתנה במלת איתמחניהם, ומעשיהם, ושמתיה בזה כי זה סיוע למה שכתבתי בדקדוקי § 76. שאמרתי כי המתג שהוא יותר רחוק מהנגינה הוא נחשב כיותר ארוך.

ביום ההוא כתבת לי ג"כ על דקדוק מלת שעתא. בל' סורי אומרים שש, שעתא שעתא, השי"ן תמיד בזקפא, וכן בדניאל ד' י"ו אשתומם כשעה הדא בקמין, והקמין הארמי לא ישתנה, א"כ גם שעתא צ"ל בקמין, אלא שהסופרים אולי נקדו שעתא, כדי שרא תהיה התבה נקראת בקמין חטוף. ואין ספק כי צ"ל שעיין, ורא שעיין. באגרת אחרת אשר איננה עתה לפני תפשת אותי כי כתבתי § 63. כי אין דין איתי מרחיק באות וכל"ב הנקודה שוא. ואמרת כי הנה מצאנו ועשית לך בדגש. ואני כבר הזכרתי ועשית לך בבה"ע תקפ"ט עמוד 101, אבל בדקדוקי בחרתי לקצר, וכמה דברים השמטתי (ובפרט בקונטרס ראשון), שלא לבלבל דעת התינוקות.

אתה עתה ברוך ה'.

ידידך שד"ל.

פאדובה פסח שני תחרי"ו.

Nr. DXCVII.

An Dr. I. S. Kämpf in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1038.

Vol. XII. Nr. 12.

27. 5. 1856.

כ"ב אייר התרט"ז.

ידידי היקר שלום.

זה לי כארבעים יום שאני מדוכה בשיעול (tussis), וזה מחליש כחי ומרפה ידי מכל מלאכה וכתובה.

ואף אם יחלימני ה' מחולי זה, דע כי לא ככחי אז כחי עתה, ואור עיני גם הם אין אתי כקדם, ואי אפשר לי להרבות העיון בספרים כ"י, לכן צר לי מאד כי לא אוכל למלאת שאלתך ולברוק חלופי נסחאות התחכמוני, כאשר עשיתי זה י"ב שנים.

ההגחות אשר ערכת לפני בדברי התחכמוני, בלן ישרות ונכונות בעיני. מה שאמר החריזי בשער ה' ראש החדשים תשרי וכו', וממנו יודעי הימים הפסולים והכשרים וכו', נראה שכוונתו על ראשי החדשים, כי כשאדם יודע מתי יפול ר"ה בשנה אחת, ומתי יפול בשנה שאחריה, מתוך כך ידע

אם השנה שלמה או חסרה או כסדרה, וידע באיזה יום יהיו כל ראשי החדשים
והצומות והמועדים וכו'.
דרוש נא על ספר לשון חכמים שנדפס בעירך זה ימים ושנים (נ"ל כי
שם המחבר דוד הלוי) והודיעני כמה קונטרסים יצאו ממנו, ושלח לי מהם
בקרריצבאנד מה שתוכל.
והנני יודרך בכל לב ומוכן לשרתך בכל מה שאוכל חוץ מבדיקת
נסחאות התחכמוני.
אתה עתה ברוך ה'.
פאדובה כ"ב אייר תרי"ו.
יודרך שד"ל.

Nr. DXCVIII.

An Elieser Aschkenasi in Frankfurt a. M.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1040.

Vol. XII. Nr. 14.

2. 6. 1856.

כ"ח אייר התרט"ו.

ידידי היקר שלום וכל טוב.

בשמחת לבב ראיתי כתב ידך, אחרי כמה שנים שלא ראיתי פניך,
ומאד שמח לבי בראותי שאתה עומד להוציא לאור קנקן חדש מלא ישן,
ואחרי אשר קראת לי מהרתי והעתקתי בשבילך תחנה נחמדת לרגמ"ה,
ואחרת לר' יחיאל אביו של בעל הערוך, ושתי תשובות לרש"י, ולולא השבתי
כי אין לך הזמן הייתי מוסיף להעתיק לך עוד תשובות יקרות כאלה, גם
כי לא כנחי אז כחי עתה.

כתוב נא אלי והודיעני דבר על מעמדך בק"ק תונים יע"א. לא בא
עוד לידך שום דיואן אחר?

אתה עתה ברוך ה', וידידנו קירכהיים ברוך.

יודרך שד"ל.

פאדובה כ"ח אייר תרי"ו.

Nr. DXCIX. (1)

An Stefanus Kočiančig in Görz.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1044.

Vol. XII. Nr. 18.

26. 8. 1856.

כ"ה אב התרט"ו.

(1) נדפס בעמוד י'—י"א של ספר הנדפס. בהערה לאנרס DLXXXII.

Nr. DC. (1)

An Ignaz Blumenfeld in Wien.

1. 12. 1856.

ד' כסלו התרי"ז.

Autograph.

~~~~~  
Nr. DCI. (2)

An L. Efratti in Schawel.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 1051.

Vol. XII. Nr. 20.

9. 1. 1857.

י"ג טבת התרי"ז.

~~~~~  
Nr. DCII.

An L. Landshuth in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1052.

Vol. XII. Nr. 21.

15. 1. 1857.

י"ט טבת התרי"ז.

ידיד נפש!

אב הרחמן יסלח לך כי שכחת להביא בקהל הפייטנים את ר' אליעזר
אוקרי בעל ס' חרדים, וייחסת לר"י הלוי פיוט ידיד נפש, אשר הוא בס'
חרדים דף מ"ג. וגזלת מר' חיים הכהן פיוט דודי ירד לגנו, ונתת אותו לר'
חיים ויטאל, וייחסת לשד"ל (S. 111) הערות למקדש מעט, ובאמת אינן
לשד"ל, אלא לר"מ ריאטוי המחבר. והבאת שיר בנימין נתן בר אלישע חיים,
נדפס בחמדת ימים, ולא זכרת, שהוא בנימין נתן הוא עצמו בעל חמדת ימים.
וברוך אתה לה, כי ממה שכתבת על ר' בחיי נודע לי כי הבקשה
ששלחתי לר"ז כוכב טוב כבר נדפסה זה שנתים ימים, ופעם אחר פעם
כתבתי לר"ז הנ"ל לדעת מה נעשה בה, ולא הגיד לי, ומלפנים הבטיחני לתת
לי מספר העתקות מהבקשה ההיא, ע"כ לא הודיעני שנדפסה, וכמה דברים
הזכרת משמי, ככתובים בקובץ דברי גאונים, ואני לא ידעתי ולא שמעתי עד
היום. כך עושים לי חכמי אשכנז, נראין כאוהבים בשעת הנאתם. וצר לי

---

(1) נדפס בחזון נחמד שני עמוד קע"ג עד קפ"א נומר י"ח, ושם בסופו במקום ג"כ

ז"ל גם, ולאחר "לסוניה" נריך לקרוא אהה עהה נרוך ס' וכו'.

(2) נדפס בחזון נחמד שני, וויטן הר"ז עמוד ר"ג—כ"ח.

על זמני ועל אור עיני שכלייתי בעבודתם, והעתקתי להם כמה וכמה פיוטים למען יוציאו לאור, והם השתמשו בהם לתועלת עצמם, ולא הוציאו לאור. ואם תתעורר לקיים דבריך אשר כתבת במאמר מוסגר בעמוד 77, אעשה כל מה שאוכל לשרתך, לכבוד ר"י הלוי וחבריו. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה י"ט טבת תרי"ז, ידידך שד"ל.

ידיד נפש אב הרחמן הוא שקול במשקל ח' קולות בכל טור, והשוואים נחשבים כתנועות, יש טור שיש בו שוא אחד (כמו זה: ידיד נפש וכו') ויש טור שיש בו שני שואים (כמו נגילה וְנשמחה בך), ויש טור שאין בו שום שוא (כמו הדור נאה זיו העולם, מהר אהוב כי בא מועד), והדרך הזה נהג במשוררי א"י בדורות אחרונים (כגון בזמירות ישראל לר"י נגארה), וקודם לכן היה נהג באיטליאה (כמו במקדש מעט), אבל הספרדים הקדמונים (ר"י הלוי וחבריו) הבדילו תמיד בין השוא והתנועות, ולפעמים מנו התנועות ולא השוואים, אבל חשבו אותם כאין וכאפס (עיין אוהב גר עמוד צ"ב וצ"ג) אבל שיהיו השוואים עולים למנין עם התנועות, זה לא נמצא בשירי הקדמונים בשום מקום, והיא הרוש שנתחדש באיטליאה זה כארבע מאות שנה. ס' שירים וזמירות דפוס קוסטנטינה שנת ש"ה פוזורה, הוא בידי.

Nr. DCIII. (1)

An Prof. Dr. Jacob Goldenthal in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1053.

Vol. XII. Nr. 60.

19. 1. 1857.

כ"ה טבת תרי"ז.

DCIV. (2)

ד' שבט התרי"ז.

29. 1. 1857.

Autograph.

(1) נדפס בכיכני יחזק ונחננה ארבע עשרה וויען 1858 עמוד כ"ה—כ"ו; נדפס שנה שניה חובבת סניינית. וויען תרל"א עמוד ס"ז—ס"ח ונשאלות וחסונות לר' יחזק וויען 1860 עמוד קס"א—קס"ב.

(2) נדפס בהקדמה לאוצר נחמד בני, ונס עמוד א' שורה י"ט במקום מעוררים 51 ומעוררים; עמוד ב' במקום ה' שבת 51 ל' ד' שבת.

Nr. DCV.

An Dr. Abraham Geiger in Breslau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1060.

Vol. XII. Nr. 26.

17. 3. 1857.

כ"א אדר ה'תרי"ז.

אני צעיר המחקקים קטון התלמידים בנו משה משארית ישראל איש שונצינו אחרי בלותי וזקנתי
אני שד"ל העתקתי זה מסוף רש"י דפוס Rimini, והעתקתי בתכלית הדיוק אפילו במלא וחסר, גם סיימתי כל שיטה ושיטה כאשר מצאתי בדפוס, וראיתי כי האיש גרשם, כשהיה לו לציין נקדות או קוין למעלה, אם יש בתיבה היא אות ר"ש, היה נותן שתי נקדות עליה, בין שתהיה הר"ש בראש התבה, או בסופה, או באמצעה, לא היה מציין רק הר"ש, ואם יש בתבה אות זי"ן, היה נותן עליה שני קוין, נראה שהיו לו הרבה ר"ש עם שתי נקדות למעלה, והרבה זי"ן עם שני קוים למעלה, וכאן ראיתי כי הכובש הנייר במכבש הדפוס (Pressenziher) נקרא דופס (מה שנעלם מידידי מש"ש במאמרו הנכבד יידישע טיפאגראפיע עמוד 29), ולפיכך קראו לבעל הדפוס מדפיס, בהפעיל.

ידידי החכם היקר ברכה ושלום.

העתקת הדפים מהס' האיטלקי מסרתי ליואל ושמה בה, ומיד נפל למשכב, וכבר החל להעתיק לך בקיצור קצת מתשובות ריא"מ, ומי יודע מתי יוכל להשלים ולשלוח אליך.

עשר יריעות ספרך קבלתי, והנני מקוה שאשמח במה שיבא ממנו ויתר ממה ששמחתי במה שבא לנגד עיני, הן אמת כי לא יכלתי לקרא עד היום רק 78 עמודים, בצדק אמרתי (S. 19) כי לא אסכים עמך בכל דבריך, ויהי מה, עשה והצלח, וסוף סוף קושטא קאי, שיקרא לא קאי, ואני אין לי לא פנאי ולא כח להתקומם נגד כל מה שאיננו מסכים למחשבותי, ואתה לפעמים מפץ אתה לי כלי מלחמה, ולפעמים כלי חפץ אתה בעיני, יקר מרבים. יברכך ה' וישמרך מן הטעות.

ומי הוא זה הר"ר פנהם שרמות עליו באוצר נחמד S. 226? ומי הם הטובלים ושרץ בידם בעמוד 228?

ובענין בשושנים סוגה, אתמה עליך תמהון גדול, איך עודך מחזיק בפירושוך, דם הנדות (מלבד משפט התורה) הוא נמאס לכל אדם, עד שגם הזונות מרחיקות עצמן מבני אדם בימי טומאתן (עיין ע"ז דף י"ח אמרה ליה דשתנא אנא), ומי הוא המשורר (ואף כי אחד מהרבנים הקדמונים) שימשילחו לשושנים? דבר בריחו רע ומאוס, לדבר בריחו משיב נפש! ואיה אשה כל

כך מנוולת, שלא תנקה עצמה במפה וישאר דמה על בשרה כמשוכת הדק?
— ואם לא היה לנו המאמר המובא ברש"י על סוגה בשושנים, הייתי אומר
שאיני מבין דברי הרז"ה, ולא הייתי מייחס לו שגעון כזה. ואחר שיש לנו
המאמר ההוא, מי זה יעצום עיניו מן האמת הברורה, ויחזיק בדבר תפל
מבלי מלח? זה לא אבין.

וכן לא אבין איך בספרך האשכנזי תחזיק כנוספות מלות שלם עיר,
שנוספו בכוונה לתת כבוד לירושלים, נגד הכותים, ובתחלה לא היה כתוב
אלא ויבא יעקב שכם, ואיך א"כ נמצאו המלות ההן גם בס' הכותים? כי
מה לי אם כתוב בתורתם שלם או שלום? אם אותי ירושלים הוסיפו
בתורתם מלת שלם, שלא היתה בספרים הקדמונים, למה שונאי ירושלים
שבשו תורתם, וקבלו משונאיהם מה שלא היה בספריהם? הרי זה כאלו
יבאו היהודים ויכניסו בסוף עשרת הדברות פרשת והיה כי יבואך, שהוסיפו
הכותים לכבוד הר גרזים.

והלא בהפך הדעת נותנת כי מלת שלם היא קדומה, והכותים הגיהו וכתבו
שלום, להסיר הכבוד מירושלים.

והנני נותן לפניך דבריו שונצין בסוף פירוש רש"י שהדפיס, ושמחתי
בהעתקת דבריו כי נעמו.

אבל שיר עמנואל על מות דאנטי אין בידי עדיין לשלחו אליך, כי הוא
באגרת שבאה אלי מפאריש זה ב' או ג' שנים, והרבה חפשתי למצוא אותה
ולא מצאתיה, כי רק לעתים רחוקות האיש ההוא כותב אלי, לכך אין
אגרותיו לאגודה אחת בידי, כאגרותיך ואגרות חכמים אחרים, ובקרב הימים
אכתוב אליו, ואבקש ממנו שיוסיף לשלחו אלי, ויודיעני שם הספר אשר
ממנו לקחו. והיה בבואו לידי אשלחתי אליך ולא לאחרים, ודע כי אצל שיר
עמנואל נמצא גם כן שיר למשורר נוצרי מהזמן ההוא, המדבר תועה על
היהודי.

אתה עתה ברוך ה', פאדובה כ"א אדר תרי"ז.

ידידך שד"ל.

Nr. DCVI.

An Herrn Dr. S. J. Kämpf in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1062.

Vol. XII. Nr. 27.

1. 4. 1857.

ז' ניסן התרי"ז.

ידידי החכם היקר שלום.

הנני ממהר לכתוב אליך למען תשתדל לתקן מעוות שראיתי בראש
השער ששלחת לי בל' אשכנז, כי כתבת Spharad, וזה איננו לא לפי קריאת

האשכנזים (Sfired), ולא לפי קריאת הספרדים וכל חכמי הלשון, שהיא Sepharad, לא Spharad, עיין געזעניוס.

ולמה לא תרגיל עצמך להניע השוא הנע? ואיך יתכן שתרגיש נועם המשקל, ועורך מחויק במבטא המקולקל?
ואבואה לשאלותיך.

יצחק בן קרשפין, לא ידעתי עליו מאומה.

והנני לוקח לפני כרך ששי מאגרותי אגרת מ"ר, אשר כתבתי אליך ביום כ"א אדר ראשון תר"ה, ולבי חרד ומעי יהמו, בזכרי כי ביום ההוא רשמתי הלופי הנסחאות בעזרת בני בכורי, והיום איננו כי לקח אותו אלהים, והיתה מיתתו חצי מיתתי, ואנחתי שברה גופי וגדעה כחותי, והחישָה זְקַנְתִּי המקום ירחם עלי, ויאזרני חיל לעבוד עבודתו ולהלחם מלחמותיו ויסלה לי אם אני מאבד זמני במלאכות שאין בהן ממש, כזו אשר אני עושה לאהבתך ולאהבת לה"ק.

בשער המישי מן התחכמוני כבר הגדתי לך באגרת הנ"ל כי בכ"י א' כתוב כי בכל פיות ירגלו עליה, ועתה אוסיף ואגיד לך כי בכ"י ב' כתוב כי בכל ירגלו עליה, נראה כי הנסח הקדמון והאמתי הוא בכל פיות, ובעל כ"י ב' השמיט בשגגה מלת פיות. והנה המשורר ממשיל הגנה לנערה הנשקפת בעד האשנב, וההדס והשושנים אשר עליה הם הולכים בה רכיל, כי ריחם הטוב קורא לבחורים ואומר להם פנו וראו כי באשנב ההוא יש נערה יפה, והרי זה כאלו הם מרגלים והולכי רכיל עליה, והנה הוא אומר כי הגנה, המפיצה ריח טוב, לשונות ההדס הם רכילה, כלומר ההדס במאה ואלף לשונות (כי כל בד של הדס הוא מפיץ ריחו, וכאלו לשונו מדברת) הוא רכיל ומרגל בה ומפרסם מעלתה, כי בכל פיות, כלומר בפיות אין מספר, לשונות ההדס מרגלים עליה (על הגנה). והיה אפשר לפרש עליה לשון עֵדִים, עֵדִים של גנה מרגלים, ואין דעתי נוטה לפרש כן. גם אפשר לפרש בכל פיות, לכל צד ופאה, מענין פֶּה לְפֶה, מִפֶּה אר פֶּה, עיין געזעניוס (סוף עמוד א' Thesaurus pag. 1088; שכתב פֶּה לָטוּס i. g. fem. 5), ויהיה בכל פיות ירגלו עליה, לשונות ההדס מרגלים על הננה בכל פאות, מכל צד ולכל רוח, ואינני זוכר עתה אם נמצא בפי המשוררים מלת פיות להוראה זאת. ולענין מליצת הרכילות, האמורה בבעלי ריח טוב, עיין בכ"י עמוד 36. ותמרות אבקת רוכלים יעידון בן כרכילים.

במה שאמרת להגיה יחדל קצף שאונו, במקום קצת שאונו, לא אסכים עמך, כי לא מצאתי קצף מחובר עם שאון, והנה בחדש אדר עדיין לא שבת הקור מכל וכל, ולכך אמר והקור ירל גאונו, לא שחדל, אלא שהולך וסתמעט, והוסיף לפרש וחדל קצת שאונו. ואתה תדע אם מלת קצת שגורה בפי החריוז. הגהתך בשער הששי וכאשר באו האהלה, במקום הקהלה ישרה בעיני, גם כי איננה הכרחית.

הגהתך לשון דְבִים, במקום לשון, ישרה ומוכרתת.

בשער השביעי, ותחשוב כי ברקים הם ירוצון במלחמתם והארץ שחקים, אין צורך לפרש שחקים מל' שחק מאזנים, אבל המשורר אומר כי הרואה שני הגבורים רצים במלחמתם, יחשוב שהם ברקים, ומאחר שמקום הברקים איננו הארץ אלא רקיע השמים, הנה החושב בהאנשים הנלחמים הם ברקים, יחשוב ג"כ שהארץ אשר הוא והם עומדים עליה, איננה הארץ, אבל היא רקיע השמים.

בשער השמיני, ולאגרות היקרות, יפה תקנת, וכן הוא בשני הכ"י, וגם בדפוס קוסט'.

שם ואימת לביא, צריך לנקד קְבִיא, כמו ביחוקאל י"ט ב' ע' געז, *Theo. pag. 738*, ואין להגיה קְבִיָה, כי לא נמצא בכתוב. שם מה שתקנת וכל היודע לשון ערב ולה"ק פי שנים, הוא טוב ויפה, והרבה שוטטתי במחשבתי, ולא מצאתי טוב מזה.

בשער התשיעי, ובוקע משחריו נגוהים, מלת נגוהים לקוחה מן קְנָהוּת באפלות נהלך (יסעי' כ"ט ט'), שהוא מן נְנָה, עיין געז, והמשוררים התירו לעצמם להפוך הנקבות לזכרים, ואולי התרזו האמין שהוא הרבוי מן נְנָה, ואיננו כן לפי הדקדוק, כי הרבוי מן פְעַל הוא פְעָקִים בקמץ, ולא מצאנו החלם בשמות עובר מפ"א הפעל לע"ן הפעל אלא במלת בְּהוֹת, וסוף סוף יתכן שיהיה כמהו נְנָהוּת, ויהיה הרבוי מן נְנָה נְנָהוּת, ואולי גם נְנָהִים.

שם יפה תקנת זרוע מליצתו, וכן הוא בשני הכ"י וגם בדפוס קוסט'.

גם יפה נקדת ומרפא הילי, וכן הוא בקוסט'.

השער העשירי, בחסידות הכפרי, כן הוא ג"ם בקוסט' וגם בכ"י ב' ובכ"י א' כתוב אל מקאמ"ה אלי והי מקאמ"ה אל פלאח (ופלאח בערב *agricola*).

והנה בראש כ"י א' כתוב לוח השערים בל' ערבי, והדף הראשון חסר, והלוח מתחיל באמצע השער הששי, וז"ל: הזלייה פי בעץ אפאת אל זוגי"ה. והעשירי אכלוהו עש וסם, וזה הוא מה שאני יכול לקרוא בו: אל מקאמ"ה... מקאמ"ה... פלאח... על לסאן בעיף טאיר באוצאף הזלייה לאגיר. וגם בזה שהעתקתי יש קצת אותיות שאני מסופק בהן. ובדף הקודם יש לוח בלה"ק בכתובה מאוחרת, ושם כתוב: השער העשירי, מעשה התרנגול מן הכפרי. והנני מעתיק לפניך מה שכתוב בלוח הערבי הנ"ל על השערים הקודמים. אל מקאמ"ה אל סאבעה והי מקאמה אל חרביה פי וצף אל חרב ואבטאלהא ואל רמאה איצא ומגאלהא.

אל מקאמה אל תאמנה מקאמה תתצמן רסאלה הי עלי אלולא מרחותיא ואן עכסת צארת דמא והגא.

אל מקאמ"ה אל תאסעה מקא' אל נצוץ פי וצף אל שער מזודג אל בית אל אמנהא פי מעני מכתץ אל ב' וצפה שער וצפה נץ.

מלת וצפה השנית קריאתה מסופקת, והשאר אעתיק פעם אחרת.

וזה הוא מה שכתוב בגוף הסי' בראש כל שער ושער.

אל מקאמ"ה אל אולי והי מקאמ' אל צרדיה.

אל מקאמ"ה אל תאניה מקאמ' אל ואעמ'.
אל מקאמ"ה אל ג' והי מקאמ' שערא אל אנדלס.
אל מקאמ"ה אל דאבעה והי מקאמת אל חשראת.
אל מקאמ"ה אל ה' והי מקאמ"ה שהור אל סנה.
אל מקאמ"ה אל ו' והי מק' אל תזויג ומאפיהא יקאצא מן אל תעויג.
אל מקאמ"ה אל ז' והי אל מקאמ"ה אל חרביה.
אל מקאמ"ה אל ח' והי מקאמ"ה אל מנעכסה.
אל מקאמ"ה אל טאסעה והי מקאמ' אל נצויג.
אל י' והי מקאמ"ה אל פלאח.

ואבואה לרשימותיך אשר הִדַּשְׁתָּ בראש השערים.
לשער ז' מחברת המערכה, איננו מובן יפה, ולמה לא תאמר מחברת
המלחמה?

לשער ח' האגרת ההפוכה, איננו מובן, ויותר יתכן לומר האגרת
המתהפכת.

לשער ט' מחב' הממציא, איננו מובן כנוי *Improvisatore* הוא ראוי
מאד לשער הזה, אבל בלה"ק קשה לי למצוא לו שם הגון, ואולי יתכן לומר
המשורר המְנַסֵּה, ואולי יותר טוב: שלשים נסיונות, למנצח בנגינות.

בשער העשירי, בשיר להכנים אורחים אין לברוח מלהודות כי באה
מלת בקרים ב' פעמים, בלא שום חלוף בהוראתה, כי חמאת הבקרים היא
מליצה לקוחה מן חמאת בקר וחלב צאן (דניס ל"ג).

ולענין חדש תשרי שאמר עליו תהריזי כי האל בראהו סוד החדשים
לפרוש וכו', וממנו יִדְעוּ הימים הפסולים והכשרים וכו', מה שפירשתי לך
ביום כ"ב אייר הוא האמת בלי ספק, ומה שחִדַּשְׁתָּ והבַּאתָ ממה שדרשו על
בכסא ליום חגנו, אין לו ענין לכאן, כי אף אם יונח שנתכוון המשורר לאותו
מאמר בלי שזכירהו (וזה לא יתכן), מכל מקום אין ללמוד משם אלא שחדשינו
יהיו על פי הלבנה, לא זולת זה, ומהיכן נלמוד שיש לנו לעבר השנה, ואיך
יִדְעוּ הימים הפסולים וכו'? — ומה ששאלת: ואיך יִדְעוּ ממנו הימים הכשרים
וכו' אם לא נדע דין השון וכסלו? אתמה עליך איך לא ידעת כי מיום
קביעות ר"ה יודעים אם השנה חסרה או שלמה או כסדרה. לך נא ראה
בהלכות קדוש החדש להרמב"ם פרק ח' הלכה ז' דרך ידיעת השנה אם
חדשיה מלאים או חסרים או כסדרן לפי חשבון זה כך הוא. תדע תחלה יום
שנקבע בו ראש השנה שתרצה לידע סדור חדשיה כמו שבארנו בפרק שביעי
ותדע יום שיקבע בו ראש השנה של אחריה ותחשב מנין הימים שביניהן
וכו' — הלא זה הדבר אשר כתבתי אליך יום כ"ב אייר כי כשאדם יודע
מתי יפול ר"ה בשנה אחת ומתי יפול בשנה שאחריה, מתוך כך ידע אם
השנה שלמה או חסרה או כסדרה, וידע באיזה יום יהיו כל ראשי החדשים
והצומות והמועדים וכו'. ולתוספת פירוש אמר אליך עוד כי טפני שלא יוכל
ר"ה תשרי להיות באחד מימי אד"ו, מזה נמשך שגם שאר ראשי חדשים
יוכלו להיות בקצת ימים ולא בקצתם, והנה הימים הפסולים והכשרים לר"ה

תלויים בר"ח תשרי. הן אמת כי היה אפשר לעשות כללי הקביעות באופן שיהיה הכל נלמד מר"ח ניסן או מר"ח אחר, איזה שיהיה, אבל קבעו הכללים בר"ח תשרי, אם מפני שהוא ראש השנה, ואם מפני שסבת דחיית אד"ו היא מפני יום הכפורים ויום הושענא רבא, שהם בחדש תשרי, לפיכך קבעו הכללים בר"ח הקרוב אליהם.

ואבואה להעתיקך לשער י"א, וראשונה אודיעך כי צייטשריפט של פראנקעל איננה באה אלי.

והנני נותן לפניך קצת הערות על השורות הערביים והארמיים ההם, ויהי רצון שלא תהיה העתקתך נדפסת קודם שתתקן בה קצת תקונים שאערוך לפניך.

כמו אש יזרה, האש איננו זורח, וראוי לומר יאיר או יגיה.

לחד מן קמיא, צ"ל לחד מן קאמיא, כמו בדניאל ז' י"ו, והכוונה אחד מן המלאכים. קאמיא ענינו עומדים, והמלאכים נקראו עומדים (זכריה ג' ז'). להיותם עומדים לפני האל לשרתו. אבל קמיא איננו שונאים, כמו שחשבת, ועיין כרמי שמרון עמוד 113.

ומאזני התבל, תבל (וכן אנוש, מלה, וקצת מלות פרטיות לדבור השיריי) לא נמצא בה"א, כי הלשון השיריי מתדמה לארמי (או ללה"ק הקדום), ולשון ארמי אין בו ה"א הידיעה.

מה שתקנת והודו יראהו, במקום יסודו, הוא תקון נכון.

ועל צדים שרקו, פרושך דחוק הרבה ובלתי מתיישב, ולדעתי הכוונה כי שיריו ישרקו וילעונו על אויביו ומקנאיו. מלת וידיהא בלשון ערבי, או ויהדינא כמו בכ"י א', או ויהדיהא כמו בכ"י ב', לא ידעתי דקדוקה. ואולי הכוונה כי אנשי המזרח (שלא היו גדולים במלאכת השיר) יסעו לארץ ספרד ללמוד דרכי השיר, כשוראו שירים אלו לר' יהודה הספרדי. ואולי הוראה אחרת יש למלה ההיא, ואתה אל תשקוט עד תמצא לה פירוש נכון.

ודכריה בשמיא, דע כי לא מצאנו דכרא להוראת זכרון, כי אם להוראת זכר ואי, וזכרון נקרא בארמית דוכרן. ואחרי שהמלות הערביות ענינן ולהם ריה כריח חמושק, אומר אני כי בשמיא צ"ל בשמיא, ומלת ודכריה ענינה ריה, כמו זכרו כיון לבנון, ואע"פ שלא מצאנו דכרא להוראה זו, הנה אופרתה מתורגם אדפרתה, ומזה למד המשורר והתיר לעצמו לומר דכריה להוראת ריחו. וידענו כי החריזו לא היה מדקדק הרבה בדבריו, ולא היה מתון מתון בחבור שיריו.

מעוררת רעיון במזח כל האומות, רחוק בעיני מאד.

ואולי יתכן להגיה פהרא בחי"ת, שהוראתו (*Freytag, pag. 464*) gloria ותהיה כוונת המשורר לומר כי השירה הזאת מתקנת ונותנת בשקמות עטרת תפארת לכל האומות, כלומר לשלש אומות, עברית, ערבית וארמית. ולנסח פכרא בכ"ף יתכן לפרש שהיא מתקנת ומשלימה את המחשבה לכל ראש אומות, ותהיה הקריאה קריש, כמו בשני הכ"י, ויהיה לריש כל אומיא כמו

הפוך לכל ריש אומיא. ועדיין אין דעתי נוחה, אבל שיהיה פריש להוראת במות, הוא בעיני קרוב לנמנע.

על ראשי הבטלים וכל הגבורים!!! מה ענין לאנשים בטלים אצל הגבורים? הלא ראית בפרייטאג pag. 36: אַבְטָאד pl. בְּטָרָה fem. בְּטָר, הרי זו תמיהה גדולה בעיני.

אתה עתה ברוך ה', ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו הגאון שי"ר שלום, כנפשך וכןפש הכו"ח פה פאדובה בחצות הלילה ליל ז' ניסן תרי"ז.

ידידך שד"ל.

DCVII.

An Herrn R. Kirchheim in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1063.

Vol. XII. Nr. 28.

14. 4. 1857.

כ' ניסן התרי"ז.

ידידי יקירי שלום ושמחה.

כמה לי עונות וחטאות! הנני מוקף אגרות מארבע כנפות הארץ, ואין בי כח להשיב לבלן ולא לרובן, וזה אולי מביא עלי שונאים, ואולי יש תולים בי גאה וגאון ודרך רע, ואינם יודעים רבוי טרדותי, ואינם יודעים כי לא ככחי אז כחי עתה, ואני מצמצם זמני וכחי למה שהוא יותר טועיל לתורה ולחכמה, ואם לא הייתי כותב מעולם לשום אדם, והייתי מפנה כל עתותי להשלמת חבונני ולהדפסתם, היה יותר טוב. אבל כל מה דעבדין מן שמיא לטב.

ומה מאד צר לי על כמה זמן שפנתתי ועל כמה עמל שעמלתי במשך י"ז שנים, מן י"ב אייר תקצ"ו (עיין כ"ח ד' עמוד 208) עד תשעה באב תרי"ב, בכתיבת אגרות ליה"ש, ויצא העגל הזה, החלוץ השלישי.

נעזוב נא את יהושע הלבוש בגדים צואים, ואבואה למכתביך החביבים לי, והנה לנגד עיני אגרתך מיום הו"ר, ועליה אשייבך כי על ס' תאגי אין בידי שום חדוש, ולא אדע מה אשפוט עליו.

ואחרי אגרתך הנ"ל, הנני מודה לך בכל לבבי על האוניווערש אשר שלחת לי, ועל מה שהודעתני כי שירי למונק הועתק ונדפס בל"א במאגאזין פיר דיא ליטערעאטור דעם אויסלאַנדס. ומי הוא המתרגם? ולהיות השיר ההוא דבר קטון, אולי לא יכבד עליך ידידי להעתיקו בשבילי ואחשבה לך צדקה.

פרקי ר' אליעזר עם פי' ר"ד לוריא קבלתי זה שנים, אך איננו כמו שאמרת יותר ממאה דפים, רק הוא חמשים דף, וכולל כ"ב פרקים, ונספחו

אליו ד' דפים כ"י, מהמחבר עצמו, על הפסיקתא, ונתעכב הסי' שנה ויותר קודם בואו לידי, ולא היתה עמו אגרת, ועיינתי בו מעט, וראיתי שהוא מאמין בקדמות ס' הזהר, ועובתי הסי' ושכחתי את מחברו, ואח"כ שמעתי מיתתו, וצר לי כי לא כתבתי לו.

אם תכתוב להר הזהב תברכהו בשמי, והי' יצליח בידו הוצאת ס' בן קריש לאור. גם תברך ידידנו יצחק בער, אשר קבלתי מכתבו, והי' ינחמהו מצרת הבת, ואם אחרת תולד לו אל יקרא את שמה פראנציסקה, ועל מעשה דר' שפטיה יעיין ס' צונץ סינאגאגאלע פאָעזיע עמוד 170. ואמור לו כי לא הבנתי מה שמען עלי.

על מה שדנתי בבב"י ובמבוא נגד הגהת היד השלוחה במקדשך, כי אמרתי כי לשון זה משמע שעדיין היא שלוחה, והוא טוען עלי ממאמר וכתוב בהם שמירת שבת, ומה ענין לזה עם זה? — כשהוריד משה שני לוחות אבנים בידו, באותה שעה היו עשרת הדברות כתובות ועומדות בהם, אבל עכשיו שאין אנו יכולים לעלות ולראות ולשתחוות לפני ה' מפני היד של נבוכדנאצר. ושל טיטוס, היד ההיא איננה שלוחה במקדשנו, החרבן קיים ועומד, אבל היד איננה קיימת, ואיננה עוד שלוחה, אבל נשתלחה בדורות קדמונים. והי' יציל אותו ואותנו מכל יד השלוחה עלינו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.
פאדובה ד' ניסן תרי"ז.

DCVIII.

An Dr. S. I. Kämpf in Prag

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1068.

Vol. XII. Nr. 30.

26. 4. 1857.

ב' אייר התרי"ז.

ידידי היקר שלום.

בליל ז' ניסן כתבתי לך כי לא ידעתי מאומה על ר"י ו' קרשפין, והיום זכרתי כי ידידי החכם משה שטיינשניידער מצא בעיר אָקספּאָרד ס' ה מו ס ר, כולל מליצה ושירים, ומביא ראיות שהוא לר"י ו' קרשפין, והעתיק ממנו קצת לקוטים בס' אוצרות חיים (המבורג 1848) מן עמוד 367 עד 369, ואח"כ רי"ל דוקעס (גנוי אָקספּאָרד עמוד מ"ח ומ"ט) העתיק משם קצת בתים, ואח"כ צבי הירש עדעלמאן בספרו דרך טובים (לונדון תרי"ב) הוסיף להעתיק משם (עמוד 23 עד 29), וכל הלוקוטים האלה טובים ונחמדים, אבל צריכים הגהה ופירוש, כי המעתיקים הנ"ל שבשו השירים והשחיתו תארום. השתדל

למצוא הספרים הנ"ל, ומה שייטב בעיניך לתרגם מהלקושים ההם, הודיעני ואשלחהו לך מוגה ומנוקד.

קבלת אגרת קטנה ששלחתי לך מעיר וואָטיץ? בה הודעתך כי בס' החלוץ ח"ג נרפסה מחברת ר"ש ו' צקבל. ואתה הודיעני נא דבר על אודות ר' וואלף פאשעלעס.

ואתה ידידי היקר שלום. פאדובה ב' אייר תרי"ז. ידידך שד"ל.

גם באָריענט 1850 העתיק דוקעס קצת ממשלי ר"י קרשפין, עיין עמוד 539,524,391,106. כל זה למדתי מן הקאטאָלאָג של שטיינשניידער.

DCIX 1).

An S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1070,

Vol. XII. Nr. 32.

17. 5. 1857.

כ"ג אייר התרי"ז.

DCX.

An Dr. H. Grätz in Breslau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 1072.

Vol. XII. Nr. 33.

29. 5. 1857.

ה' סיון התרי"ז.

לכבוד ידידי החכם היקר המהולל ברוב התשבחות, כשית מהר"ר צבי גרעץ נ"י, ברכה ושלום עד עולם.

שמה לבי ויגל כבודי בבוא אלי בשורתך היותך עוסק במלאכתך אשר כבר הוצאת ממנה שני חלקים, אשר שמחתי בהם, ובפרט החלק הכולל תולדות חכמי המשנה והתלמוד קראתי ושניתיו בו, וגם כי כה וכה מצאתי בו דברים שלא אסכים עמך בהם, הנה רובו ישר ונאמן ואהוב וחביב בעיני, ועלתה אתה מפיץ אור חקירתך על הדורות שאחר חתימת התלמוד עד הרמב"ם, והם הדורות המכוסים בחשך וערפל, וחכמי דורנו החלו להדליק בהם נרות להאיר אפלתם, ולפעמים החשיכו האמת בהשערותם ובחלומותם, ואתה אומר כי שמת דברי אור לנתיבתך, ואתה שואל ממני אם מצאתי בתשובות הגאונים הבלתי מפורסמות בעולם, דברים הנוגעים בעיני דברי

הימים, או רשימת זמנים. דע ידידי כי עדיין לא ראיתי שום תשובה מתשובת הגאונים, שיהיה בה זמן, לא שלא היו הגאונים כותבים זמן בתשובותיהם, אבל המעתיקים השמיטו מה שלא היתה בו תועלת לענין דינא. והנני לערוך לפניך כל מה שמצאתי ושמצא בענינים האלה.

בכרם חמד ב' עמוד מ' הובאו דברי הרשב"א שכתב כי רבנו האי כתב כי בדורו היה ר' אברהם קאבסי שהיה מכיר וכו', ובעל הערוך ערך ס"ח כתב שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות, והחכם יש"ר הגיה אלף ש"מ, כדי שישכים עם זמנו של רב האי. אבל התשובה ההיא היא בידי בכ"י, ולא נזכר בה כלל שהיה ר' אברהם בימי ר' האי, רק כך כתוב בה: „ואמרו כי מר אברהם קאבסי ז"ל גאון שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות היה מכיר בשיחת דקלים" ואיך יתכן שיכתוב ר' האי „שהיה בשנת אלף ש"מ"? הלא זה כאלו נאמר אנחנו: החכם יש"ר שהיה בשנת ת"ר — הלא „שהיה בימינו" היה לו לוטר, אלא ודאי שלא היה אותו ר' אברהם בימי ר' האי, אלא מאתים שנה לפניו. ואין ספק כי מלת קאבסי אין לה מקום בתשובת ר' האי הנ"ל, והנכון כגירסת בעל הערוך „ר' אברהם גאון" ואע"פ שגם בתשובה כ"י כתוב קאבסי, אין ספק שהוא תוספת שהוסיף איזה מעתיק מאוחר. ויוצא לנו מזה כי רב האי לא אמר שהיה בימיו איש שהיה מכיר בשיחת דקלים, רק אמר כי היו אומרים שמאתים שנה קודם לכן היה אדם אחד שהיה מכיר בה.

דע ידידי כי התשובות שנדפסו בברלין אין ספק אצלי שאינן אסיפת ריט"ע, והא לך מה שכתבתי לראפאפורט ביום י"ג טבת תר"ח: (סימן ב' מהקדמתך) מה שכתוב בשולי סימן ס' (תשובה זו השיב וכו') לא אוכל לקבל היותם דברי המסדר, אבל הם דברי מי שהיה הכ"י בידו בזמן מן הזמנים, והוא רשם בגליון לזכרון לעצמו שאין לסמוך על אותה תשובה, כי יש אחרת טובה ממנה, והנה המוציא לאור כתב „כ"כ בצד הכ"י שלפני" ומשמעות דברים אלה שכן כתוב בגליון, לא בגוף הספר, ועכ"פ דוד קאססעל חי וקיים, ויוכל לברר הענין. ומלבד זה, הנה אדם גדול כריט"ע לא העתיק שו"ת הגאונים כסופר המעתיק, אבל אסף וקבץ אותן לתועלת כל ישראל, ואיך יתכן שיביא בספרו תשובה אשר לא נכונה היא בעיניו, והאחרת הנכונה בעיניו יזכרנה ולא יעתיקנה? וכי הכרך הקטן שירש מאביו היה מצוי ביד כל אדם? ומי לא יראה כי מלות אלה „בכרך הקטן שירשתי מאבי זצ"ל" אינן אלא דברי מאן דהו המדבר בעדו לזכרון עצמו, ולא דברי אדם גדול הכותב לתועלת כל העולם?

סימן ג') בענין התשובה שמצא ר"ת בשני דפים הראשונים, ובס' שלפניו היא בדף ט', ועם ג' דפים שבסוף ומקומם בראשו, תהיה התשובה בדף י"ב, ואתה עושה המועט מהזיק את המרובה ומי שראה כ"י קדמונים, ובפרט מחכמי צרפת, ידע כי על הרוב היתה כתיבתם גסה ולא דקה (אם לא מפירושים ושאר ענינים הכתובים לפעמים בגליון), ואם אולי נזדמן לפני ר"ת העתק כתוב כתיבה דקה, לא היה לו לסמוך עליו ולהאמין שכל ההעתיקות תהיינה כהעתק שלו. עוד ראוי להתבונן מה שכתב ר"ת בשני דפים הראשונים

ולא כתב בדף פלוני? אין זה אלא כי התשובה היתה כתובה לפניו הציח בסוף דף א' וחציה בראש דף ב', ולפי זה תגדל התמיהה עליך, כי מה שהוא לפנינו בדף מ' או י"ב, לא יתכן שהיה לפניו בסוף דף א', גם מה שאמרת כי אולי כוננת ר"ת על באַגען, איננו מתקבל, כי קודם הדפוס לא היה הבאָגען דבר מסויים ומוקבל, אבל יש ספרים בקלף גדול (*in folio*), ועב"ז כל קונטרסים מהם כולל שמנה או עשרה או גם י"ב דפים, א"כ מה ראה ר"ת להזכיר הקונטרסים ולא הדף? עד כאן מה שכתבתי בענין התשובות ההן לרפפורט ומפני שראיתי בכ"ה תשיעי עמוד ע"ב כי הרב לעף נ"י מחזיק בדעתו שר' יקוטאל אשר קונן עליון ג' גבירול קינתו המפוארה, אשר הוצאתי מאפלה לאורה, ונדפסה באַריענט 1846, הוא ר' שרירא גאון ז"ל, הנני מודיעך ידידי היקר כי מחשבתו זאת כתב אותה הרב הנ"ל באגרתו אלי, וזאת היתה תשובתי אליו ביום ג' כסלו תרט"ו:

לא אוכל לקבל ממך וכו' עד ולא אוכל להאריך [עיון למעלה אגרת DLXXII] עד כאן דברי להרב ליבש לעף נ"י, בחדש כסלו תרט"ו, והוא כבר בחדש אדר שנת התרי"ד כתב השערתו לבעל הכרם, והוא הש ולא התמהמה להוציאה לאור, ואולי המחבר כבר חזר בו ממחשבתו אחרי מה שכתבתי לו עליה.

ועתה ידידי דע כי תלויית ר' שרירא מידו אחת אינו אלא (לפי מה שאחשוב עתה) חלום חיוני שוא. דע ידידי כי זה שני ירחים והצי עבר דרך כאן החכם שמואל מעקלענבורג בן לאותו צדיק המורה לצדקה בקענינגסבערג, והוא הראני כי למעלה מזה כתב הראב"ד, ואח"כ נתחזק דוד ונתלה במלכות והסיר את אחיו ולמטה מזה כתב, ואמרו זה הממון מצאנוהו בהיכל המלך, בואו ונשבע שכולו ישוב להיכל המלך במנחות ומתנות ואולי נסיר מנפשנו חרפת צוררינו ונתקף במלך" הרי כי הראב"ד נוהג לומר לשון נתלה, כשאדם נסמך ונשען על זולתו.

אף כאן נראה כי כוונתו לומר כי אחר שתפש מלך ישמעאל את ר' שרירא ור' האי ובזו כל אשר להם, נתלה ונשען ר' שרירא באיש או אשה או משפחה או כת אחת, והיא עמדה לו שלא הוסרו מגאונות. ובמלות מידו אחת יש טעות, ואין בידנו לברר ולידע במי נתלה ונשען, עד שנראה כ"י ישן ומדוייק. זה אמר אלי ר' שמואל מעקלענבורג, ואמרה לי בלחישה, ובקש ממני שלא אפרסם אותה, ואני מצאתי דבריו טובים ונכוחים ומצוה היא בעיני לפרסמם.

ודע ידידי כי אחד מאוהבי שהזכרתי בבית האוצר דף מ"ז היה רב בדלמאציא בעיר אישפּלַטרו (*Spalato*), והיה שמו יעקב מוספּיא, חכם וצדיק, ומת בחצי ימיו (בן מ"ב שנים) זה שלש או ד' שנים, והניח אחריו ברכה קונטרסים קטן כולל ק"ך תשובות הגאונים שהעתיק מהקובץ שהזכרתי בבית האוצר, והוסיף בהן הערות. והנה הס' הזה הוא עתה בידי, והוא (עם ההקדמה והמפתחות וההערות) ל"ה דפים קטנים, ומי יתן ואוכל להוציאו לאור, אך אין לי רשות לעשות זה אם לא תצא מזה תועלת לאלמנה וליתומים אשר נשאר בחוסר כל.

עוד תדע כי עשר שנים אחרי שנדפסו שו"ת שערי צדק נדפס בסאלוניקי עצמה ס' שו"ת הגאונים, ונקרא שמו שערי תשובה, בשנת ונהר יוצא מעדן ל... 562 (וכרמולי טעה בחשבון וכתב שנדפס בשנת תקנ"ב), והוא כ"ב דפים גדולים, והוא בידי, וגם בזה, וגם בשו"ת כ"י מוספא נמצא ר' אברהם קאבסי גאון מכיר בשיחת דקלים.

גם תדע כי הרב משה חזן אשר בעיר Corfu כתב לי שיש לו תחת מכבש הדפוס הערות על ת"ר שו"ת הגאונים, וכשאדע יותר מזה אגלה את אונך.

ואחרי אשר הודעתני כי דרכת בעקבותי בענין הפייטנים, אמרתי לתת לפניך מה שכתבתי זה ימים ושנים בענין משפטי המשקל, ותחלת המאמר ההוא נדפס בארבענט 1840, ורובו לא נדפס, והרשות בידך להוציאו לאור מתורגם אשכנזית, או להשתמש בו כרצונך.

אבל מה שאמרת כי שם הקלירי היה לפי דעתך אלעזר בן ר' יעקב אבן קליר הוא בעיני רחוק מאוד, כי חתימת בן ר' יעקב איננה אלא חלום שחלם ר' שמואל שולם ומי הרשה אותנו להכזיב את הפייטן שחתם כמה פעמים בירבי קליר? ומלת בירבי לא נאמרה מעולם על שם המשפחה אלא על שם האב ממש, ואם אולי דברי החכם שמינישניידער במאמרו הנכבד יידישע ליטעראטור הביאו בלבך ספק בענין זה, אערוך לפניך תשובתי שהשבתי לו על זה, ועתה אין לי פנאי לבקש האגרת ההיא.

מה שאמרת שהעמדת ר' ינאי וקליר בתחלת מאה השמינית, לא הבנתי לאיזה חשבון נתכוונת, ואני במבוא שלי כתבתי שיהיו בין שנת ת' לת"ק (740—640), ואולי גם אתה לכך נתכוונת לתחלת מאה שמינית למספרם, כלומר מן 700 ואילך.

ר' יוסי בן יוסי אין ספק אצלי שנקרא יתום על דרך שנקרא בשם אביו מפני שנולד אחרי מות אביו. וחלילה לי לשבש מלת היתום ולעשותה כנוי על שם המקום, כמו שעלה בדעתך, וכמו שעשית בכנוי אבא אריכא שפירשת כדעת פירשט על שם עיר, והוא שבוש.

מי שפייט אתה כוננת לא יתכן לי להאמין שכתב ג"כ אזכיר נבורות אלוה נאדרי. העבודה הזאת היא לקוחה מאתה כוננת, וכמה ומלצות וחצי פסוקים נמצאים כאן וכאן בלי חלוקה. הקלירי עשה ב' קרובות לתשעה באב, אך אין כוז מליצה אחת לקוחה מהאחרת, ומי יאמין שפייטן גדול כאותו שפייט אתה כוננת, אם בא לעשות סדר עבודה אחר, יעשה השני דומה כל כך לראשון?

בעל אזכיר נבורות למד תלמוד בבלי, ואמר והם יבכו פן צדיק ירשיעו, כמו שאמרו (יומא י"ט ב') דאריביל כל החושד בכשרים לוקה בגופו. ואולי הראשון נעשה בא"י והשני (אזכיר נבורות) נעשה בבבל.

על רישי גלותא אין בידי מאומה. מאנאמשריפט איננו בא לידי גם יאהרבוך של ווערטהייטער איננו בידי, אבל אוכל למצוא אותו.

והנני כותב בחפזון גדול, אבל מוכן אני לחוות דעתי בכל אשר תשאליני.
ארתה עתה כרוך ה', וביתך שלום והרחיף שלום.
פאדוכה ערב שבועות תר"ז
דידך שד"ל.

Nr. DCXI. (1)

An Herrn Dr. S. J. Kämpf in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1082.

Vol. XII. Nr. 34.

17. 6. 1857.

כ"ה סיון התר"ז.

השער הי"ח כ"י ב' נסעתי בעודי נער ורך (וכן צ"ל, ובשני הדפוסים חסר נער ו... ובכ"י א' חסר ורך) כ"י ב' חסר מלת נערך א' וב' ואור השכינה דרך א' ונחפתי. ב' ומפיעים מנוולי ענניו גשמים. וא' מנוולי עניו ואולי יתכן לקרוא עניו. ב' אך לא ידענו (וכן צ"ל). א' וב' מתי צלחה רוח השירים. על העברים (וכן צ"ל). א' וב' ומי פתח להם (וכן צ"ל) א' הוא יושב בתוכם. ב' והוא היה יושב בתוכם (וכן נכון). א' וב' נתנו בדבריהם (וכן צ"ל והכונה וכשנשאו ונתנו בדבריהם, ענין משא ומתן ושקלא ומריא) ב' וישוטמו הדרך ולא מצאו (ואיננו נכון) א' וב' מים הסכלות ויבולו (קוסט) ויכולו ובאמשטרדם הגיהו ויצולו. ל' צללו כעופרת, ונראה כי המשורר אמר ויבולו, מן נבול תכול). וסגר עליכם המדבר (כן צ"ל). א' יגיע עד יסודה (ונ"ל ומגיע).

א' וב' נקבצו כלם סביבו. ב' איש שביבו. א' ממולא (ונ"ל בפנינים מסלא, ל' המסולאים כפז). א' וב' וקוסט' ויעמידו דלתותיו. א' וב' המעלה העליונה. א' וב' ובהקרא אנשי השיר אל על הם יענו ויעלו ראשונה (ובקוסט' מן ובהקרא עשו ובה קראו, ובאמשטרדם הגיהו וכתבו וכי קראו). א' וב' ואע"פ שיש בכל אומה א' וב' הערב במקראו. ב' רק בני עמנו. ב' שיר שקול בשקל קדיש, (א' בלשון הקדש, ובשקל נ"ל עיקר). א' וב' וקוסט' אבל אין להם קרו. א' מוכן ומיושר, ב' מוכן מיושר והנכון מכוון ומישר. כי הם כשני צירי הנלגל כן נ"ל. ב' היו לו על שני קצותיו. א' וב' והיו לשיר בתוך אנשי ספרד מחנה. א' וב' לעלות מן העיר. ב' צולעה. א' וב' והכינו בית השיר כמשפט וכתכנית, ומדרו את תכנית. א' וב' נזוליהם כחומות וכל נפש... א' כל גאון וכל רב, אדום עם ערב, ממזרח וממערב. א' מאירים כאורי נגהים, ב' מאירים כאור נהוגים. א' וב' לפני דורשי אלהים. א' וב' אשר הניף בשמי השיר. א' וב' אך נקטף באבו, ונחטף ולחות הנערות בו. א' וקוסט' רק נשארו חמודותם. א' וב' דור המשוררים הנעימים. ב' וקוסט' למעלת ר' שלמה. א' ולא השיגו. א' וב' מפי כרובים. א' או מלשון חזים

גנובים. ב' וקרשיו בין לשירים העמידו (וכצ"ל, ובא' וקרשיו). א' וב' ואחרי הדור
ההוא נסתמו מקורי השירים. בלשון העברים א' וקוסט' ומליצת השיר. א' וב'
להקיר מקור השירים. א' וב' וקוסט' ומימיהם טרים. (כאן בכ"י ב' נשמטו קצת
שורות). א' אברהם גשיאו. א' שכחת שבליהם. א' אשר לא ירשנה. א' מרחוק
ראוה, ולא באוה. א' ומלאכת ההרוזים. א' וסכלו כי סכלוה (כן צ"ל והוא פֶּעַל,
וכן דרך הקדמונים לומר סָפַל להוראת ignorare והכונה ignoraverunt, se eam
ignorasse). או וכל מי שלא ישמור התנאים האלו. א' התנאי הראשון, צריך
המשורר. א' אשר ימלא בשירים מלה זרה (ונ"ל להגיה אשר ימצא. א' ויחבירו
ציצים. א' משונות, והשפה רפה והלשונות שונות. א' והתנאי החמישי... לשמור
שירו מטעות הדקדוק. א' וכל שכן יצחק בן ברוך אשר כל שירו כחרש נשבר.
א' והתנאי הששי. א' והתנאי השביעי. א' ומבלעדיהם גרושה, כי יש מכאן ואילך
נמצא גם בכ"י ב'. ב' אשר בו הענין הראשון. ב' ורפים וחוקים. ולא בעיני
הכסילים (ב' הסכלים) וכאן א' וב' מוסיפים: בעבור כי ענינו חוקים, ומלוי עד מאד
מתוקים (ב' עמוקים), ואין אחד ממאה אשר יבין אותם. ונועם מלאכתו. כאן א'
וב' מוסיפים: וראיתי בגלילות המערב ארצות סמוכות משני צדדים לספרד, הצד
האחד הם גלילות פרובנצא (ב' טריבאנסה) ולהם שירים עמוקים, ועניניהם טובים
וחזקים (ב' ולהם שירים חזקים, וענינים טובים ועמוקים) אבל אינם כשירי ספרד
ערבים ומתוקים. ומן הצד השני ארצות ישמעאלים אשר במלכות המלך המורד
יסח ויטח, ומפלתו מהרה תצמח, ושם היו בשרם זמן השמד חכמי-עולם, במדות
החכמה כלם, רק במלאכת שירים חלושה ורקה, לא חזקה ולא מתוקה, ולא ראיתי
בהם שירים חזקים, כמעכה השכל יצוקים, כי אם שירי החכם העליון, ר' יוסף בר'
יהודה בר' שמעון, כי מלאכת שירו נהיה וחזקה, ועל לב חזקה (עד כאן חסר
בספרי הדפוס). ושירו לכדו קב ונקי, ושירי זולתו מלאו קיא.

אמר שד"ל השורות האלה החסרות בספרי הדפוס מצא אותן תחלה החכם
כרמולי ופרסם אותן בל' אישכנו באיזר' אננאלען של יאסט (1840. §. 33), ואח"כ
הדפיסן בלה"ק החכם מונק בספרו, Notice sur Joseph ben Jehuda, Paris
1842 page 49.

והעתיק אותם מתוך ב' כ"י שבספרי מלך צרפת, ויש בהם ג' מלות שאינן
בכ"י שלפני, וכך הוא הלשון בס' מונק: ומן הצד השני ארצות ישמעאלים, אשר
מעבר הים שוכנים, במלכות המלך המורד יסח ויטח, וכו' (ישח ענין השפלה, ובכ"י
שלפני יסח) כמו ובוגדים יסחו ממנה, וכן נכון) והחכם מונק הי"ו האריך בענין
השמד הנזכר כאן, ועיין ג"כ שמינישניידער בס', Encyklopedie d. W. u. k.,
Zweite Section, XXXI S. 49 (Joseph (ibn) Aknin).

ב' אשר יפלה ה'. א' וב' ובמשקלם שבורות. ב' כאבני מעסות. ב' ואין לו
מעם ולא ריח. ב' בעיר תבין. א' וב' וקוסט' ראיתי המבין אלעזר. ב' טובים ונכונים.
ב' חוץ משירי ר' אברהם היושב בדמירה. א' וב' רק השירים אשר יחברו (ב' יחברו).
א' וב' ומשוררי דמשק. א' כי היה מצחו מרוצץ. א' וב' חצוב קבר לשירותם.
א' וב' ואיך חבוש מתיר. א' וב' וקוסט' וראית מוטו. א' וב' לשירי המצרי קברים.
ב' הלא שיריך (אבל הנכון בל' יחיר, לשיר המצרי, הלא שירך, כמו בדפוס, כי

כן אחריו: כי כלל. א' וב' ואל משכן ה' קרב. ב' ומפעלות מתוקות. ב' ואפס ותהו שיריהם, ושקר נסכיהם, א' ב' וקוסט' בשירי (ב' ר' יהודה) בן ענאם. ב' מי יחבר כשיריו. ב' ולא יבן. א' וב' וערכתו בשירו נחשפת. א' ונקרא שמו בן השנוי (נראה שצ"ל בן השכוי). א' וב' או מי נתן לשכוי בינה. א' ב' וקוסט' וזולתו ירכבה. ב' שירים מעופשים מנופצים כשחת בלי. א' ב' וקוסט' אולי ירפא מהם. א' ב' וקוסט' אמר המגיד וכשמיני. ב' ונפרד מאתי ונפשי באהבתו נמשכת, ויפן לדרכו ולבי קשור בעבות מליו, ורוחי נכספה אליו.

ידידי החכם היקר שלום.

הנה לפני שני מכתבך הנעימים, האחד הגיעני ביום י"ג לחדש מאי, והשני בחמישי לחדש הזה הוא חדש יוני.

ואתה אינך יודע טרודתי, ומה מאד תכבד עלי המלאכה לעיין כל אות ואות בשני דפוסים ובשני כ"י, ואין אתה יודע כמה חכמים וידידים אחרים צועקים חמס על עצלותי להשיב לאגרותם, ואני עושה מה שביכולתי, ולא ככחי אז כח' עתה.

והנני נותן לפניך היום חלופי נסחאות שמצאתי בשער הי"ח, כאשר שאלתי: יאתה צריך שתשתדל למצוא ס' מונק שהזכרת.

ביום ז' ניסן כתבתי אליך כי "מחברת המערכה" איננו מוכן יפה, ואתה מתמיה על דברי אלה, ואמרת כי מי לא יבין כי ענין המערכה הוא ענין מלחמה? ועתה אוסיפה לך כי לקחתי בירי ס' Thesaurus של רבך געזעניום ע"ה ומצאתי בו (pag. 170):

מערכה (1) acies in- (2) strues lignorum, 2) dispositio, instructio, 3) structa.

ולא מצאתי שיהיה ענין המערכה ענין מלחמה.

מה שהוקשה לך בשער השביעי כמה שכתוב בכ"י ב' וקלו נשרי החרבות לחטוף ראשי הגבורים, והעורבים והנשרים, גם בעיני הוא קשה, ואחרי עיון ארוך נ"ל שנשטמו כאן קצת מלות, והנה המאמר הארוך הזה אינו אלא כפל ענין במלות שינויות, להגדיל ציור המלחמה ולהאדירו, והנה כמו שהוא אומר אח"כ ולהעלות מהם לחיות השדה עולות וזנחים, ועוד אח"כ ולהשביע זאבי ערבות, מבשר גויות עבות, כן נ"ל כי כאן המשורר אמר: וקלו נשרי החרבות לחטוף ראשי הגבורים, לרוות מדמם בהמת הארץ ועיט הרים, והעורבים והנשרים — או מלות אחרות שיהיה ענין קרוב לזה.

ואני אתמה עליך תמהון גדול באמרך על השוא הנע, "כמדומה הוא המצאת דמדקדקים האחרונים" הראית לאחד מן הקדמונים, Grar, Sdom, Slomo, Smuel, Mnasse, Sphania, Chrub, Phnuel, Sphatia?

ואין כאן מקום להאריך בזה.

ואבואה לאגרתך השנייה.

אם הקפדתי זה י"ב שנים על שאמרת עלי כי עשיתי שתוכל לרושתמש בכ"י (zugänglich gemacht), אין זה אלא מפני שאני נכסף תמיד שתהיה האמת נאמרת כהוייתה, ואני לא אחוש אם יכבדוני אנשי דורי או יבוזני, אך כל

חפצי הוא שידעו הדור האחרון מה היו מעשי. ואם אנשי הדור ילעגו לי בשמעם שאבדתי זמני להעתיק חלופי נסחאות בדברי החריז, מה בכך? אבל זה הוא האמת, וראוי שיודע לדור אחרון, ובהפך אם בהקדמת ספרך תשים שלשה ראשים למוריך ורבותיך, ואותי תשים אחד מהם מה לי בכך? אינני מבקש משפט אנשי דורי, כי על הרוב ברכתם קללה היא בעיני, ותהלתם חרפה, וחירופם תהלה.

צִמָּא הַלֵּב עֵינָיו (תחכמוני שער ד') ענינו צִמָּא הַלֵּב וְעֵינָיו הַלֵּב, צִמָּא וְעֵינָיו בלבו, שלבו צמא ועיף: בשער החמישי בחדש תשרי כתוב בשני הכ"י והשעות יחסרו, וכן נכון בלא ספק, ומה שדקדקת כי השעות ל' נקבה אין לחוש לכך, כי רבים כמוהו במקרא בלשון עתיד, כמו וישחו כל בנות השיר, אם יצאו בנות שילה ובפרט בימי החריז כך נהגו המעתיקים מלשון ערבי לעשות הנקבות זכרים, עיין דברי ההכס גאלדענטהאל בהקדמתו לביאור אבן רשד לס' ההלצה (לייפציג, 1842) שם כתוב "וכן הושדללו על הרוב להסיר הנקבות מלשון הפילוסופים כמו הן ונה ולא יאמרו כמו שיאמרו המתדקקים בזמננו החכמות הן תתחלקנה אבל החכמות הם יתחלקו" וכבר ידעת כי החריזי אעפ"י שהיה משורר היה גם הוא ממעתיקי ספרי ל' ערב, ובהקדמת התחכמוני הלא ראית: וחיות המרכבה לצאת כסאו וצבאו, כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו, ואח"כ ונשמות הצדיקים בעודם בנופותיהם, ירצו לעוף וכו' יפשטו את בגדיהם, אשר המה משרתים בהם. לכן טוב שתכתוב כמו בשני הכ"י וְהַשְּׁעוֹת יִחְסְרוּ.

אתה עתה ברוך ה'.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

ידיך שד"ל.

פאדובה י"ז יוני תר"ז.

Nr. DCXII.

An Herrn Jsak Rittenberg iu Kalwarya (Polen).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1083.

Vol. XII. Nr. 35.

19. 6 1857.

כ"ז סיון התרי"ז.

אלהים יחנך בני המשכיל והנכון, החוקר במעמקי הלשון למצוא דין וחשבו כש"ת יצחק ריטענבערג נ"י, יהי נעם ה' עליך, ויתן לך שכר טוב בעמלך, וימציאך בחקירותיך האמת והצדק, ויאמץ יריך לחזק היכל לשוננו לכל אשר ימצא שם בך, וחוא יעשה לך ישם גדול כשם הגדולים, ובלבד שתהיה מן המיימינים ולא מן המשמאילים אמן.

הנה עתה הגיעני מכתבך הנעים, ומיד אחרי השלימי קריאתו פניתי מכל עסקי ולקחתי בידי עט ברזל למהר ולהודיעך כי שמחתי מאד במה שדנת לפני למען הסיר הַזְרוּת אשר קיימו וקבלו המתדקקים כלם (ואני בכללם) בדגשות קראתי יה, יסרני יה, באמרך כי זה משפט בפני עצמו, אלא שלא נתקיימו בכל המקרא

התנאים הנצרכים, חוץ משני פסוקים אלו, וזה בעיני מציאה יקרה, וזהו דרכי זה ארכעים שנה, להשתדל להכניס הזרים בכללים חדשים, וכבר ראיתי כי בשמות היחס, כשנפגשו ברובי שני i, כגון מְצַרִיִּים, לפעמים נבלע אחד מהקולות ואמרו מְצַרִּים, הגרם (תחלים פ"ג ז), עֲרָבִים (נחמיה ד' א' וד"ה ב' כ"א י"ו וכ"ב א'). ולפעמים לא רצו כהבלעה ואמרו עֲרָבִיאִים (שם י"ז י"א), הַגְּרִיאִים (ד"ה א' ה' פסוק י' י"ט וך), ולפעמים להרחיק ההבלעה הדגישו הוי"ד ואמרו עֲבָרִיִּים. ונתתי מעם לזה, לפי דעתי במכתב הוי"ד החרוקה, כי אחשוב שקריאתה i ולא ji (Israel, ולא כקריאת אנשי הצפון Jisrael או Jisruel), וכמו שקריאת הוי"ו השרוקה היא u ולא wu, ועל הדרך הזה פירש רד"ק מעם הסגול באלף העתידים, והוא כדי שלא יתערב אפקד בפקד, וכן פירשתי דגש תִּישָׁב בעיני ה', שהוא לבלתי תתערב התבה עם הַיִּשָׁב, ורבות כאלה. והנה כן אתה אומר כי מעם דגש הוי"ד בקראתי יה ויסרני יה, הוא לבלתי יתבלע החירק, ויותר טוב היה שתאמר לבלתי תתבלע הוי"ד, שלא יהא נשמע כאומר קראתי אה, יסרני אה, ואתה אומר כי לא נמצא בכל המקרא מלה מלעיל שסופה חירק ואחריו מלה זעירה שתחלתה יוד, אלא קראתי יה ויסרני יה, א"כ הרי זה כלל ולא זרות. ואני לא אדע היום אם לא נמצא דבר הזה בכל המקרא חוץ מכאן, ואם האמת כדברך, הרי זו מציאה יקרה. ונפקא מינה שאם יודמן לנו לומר רַבְתִּי ים, רְאִיתִי יָשַׁע, ראוי לנו להדגיש הוי"ד.

עוד כלל שני הַרְשַׁת במכתבך הנעים, להסיר זרות הדגשין בקומו צאו וקומו סעו, ואמרת שאין בכל המקרא חוץ מאלה, שיחיה השורק נדחק בין שני שרקים אחרים שהנגינה עליהם, ולולא הדגש היה השורק האמצעי נבלע. והדבר הזה באמת איננו מתישב על דעתי, שיחיה השורק האמצעי נבלע מפני שלפניו ולאחריו שורק אחר שהמעם עליו, ומי יאמר שהחירק האמצעי במלת מְבַלְגִיתִי (ירמיה ח' י"ח) יהיה נבלע מפני שלפניו ולאחריו חירק מוטעם? ויהי מה, אם כדברך כן הוא שאין בכל המקרא שורק עומד בין שני שרקים מנוגנים, חוץ מכאן, הרי זו מציאה, ואז דגש צאו סעו לא יהיה עוד דרך זרות, אך יהיה מיוסד על כלל מיוחד. וכבר היה נ"ל להקשות עליך; ממה שמצאנו וקומו שובו אל האיש (בראשית מ"ג י"ג) אך ראיתי כי מלת וקומו היא כמעם מפסיק, ואיגה רהוטה למלת שובו, כמו שמלת וקומו רהוטה למלת צאו, סעו. והיה ראוי לך להוסיף התנאי הזה, ואולי כאמרך שהשורק נדחק בין שני שרקים נכלל זה, כי ודאי אם התבה הראשונה כמעם מפסיק לא יתכן לומר על השורק האמצעי שהוא נדחק. והנה לפי דברך אם יודמן לנו לומר קומו שובו, בלי הפסקה בין שתי המלות, ראוי לנו להדגיש השי"ן, וזה באמת רחוק בעיני, מפני שאין אני רואה כאן מקום לשום הבלעה.

ודעתי נוטה להאמין שמתנאי הרגש הזה הוא שיחיה שם שוא ואחריו אית הגרון (צאו סעו), ובלעדיו התנאי הזה לא יספיק תנאי השורק הנדחק להביא הדגש ולא אכחד תחת לשוני כי קשה לי איך יתכן שהשוא שאחריו אות גרונית יהיה סבה לדגש, וחלא כהפך ידענו כי שוא שאחריו אות גרונית מכטל הדגש במלות תקחו ישאו יסעו וזולתן, והענין צריך עיון.

ואבואה לשאר דברי אגרתך, והנה [מאד השתוממתי כי הכאת ראייה (להקשות על המדקדקים בענין דחיק ואתי מרחיק) מן אלה ברכב ואלה במוסים, והלא אין כאן תנועה נדחקת בין שתי נגינות, כי כמלות ברכב במוסים אין הנגינה בתנועה הראשונה, ודברי מהרש"ד בתקון סופרים (בראשית י' כ' על אלה בני — חס) נכונים וקיימים אין ספק בס.] מה שרצית לחדש כי הקמץ האחרון במלות פקדה פקדה וזולתן הוא קמץ חטוף, הוא דבר שאין הדעת סובלתו. ודיני דחיק ואתי מרחוק כבר השתדלתי לכררם זה שלשים שנה, כבכורי העתים תקפ"ט עמוד ק', עיין שם. וענין תנועות גדולות וקטנות לא נודע לקדמוני המדקדקים, ולא נתכוננו לו בעלי הנקוד, אבל התנועות אינן אלא שבע, וקראום הראשונים שבעה מלכים, וסימנם ו'אמר אלהה, והשורק יתהפך לשלש נקודות כל זמן שתחסר הויו".

והנה באמרך "כי גם התנועות הקטנות ימשיכו אות אהוי" לנוח אחריהן, והסגול עד נאמן בזה" קצתו אמת וקצתו לא. והאמת הוא כי חלוק תנועות גדולות וקטנות איננו עצמי בלה"ק, והסגול אעפ"י שהשוא שאחריו נח, ושיבא אחריו דגש אם אין הטעם עליו, מכל מקום תנוח אחריו ה"א; אבל הקמץ חטוף לא תבא אחריו אות נחה, ולא יהיה הטעם עליו לעולם, וחלילה חלילה לומר שקמץ פקדה קמץ חטוף, כי הקמץ החטוף הוא נגזר מן חולם או שורק, והחולם והשורק לא היו מעולם סימן הנקבה. והא לך מה שכתבתי על דגש דחיק ואתי מרחיק בדקדוקי אשר אני מדפיס והולך עתה בלשון איטלקי.

§. 58. לפעמים יבא דגש לתפארת הקריאה בתחלת התבה, וזה כשהתבה נקראת כמדובקת לתבה שלפניה, כשהראשונה מסיימת בתנועה כגון מהרה, מה לכס, שקריאתן כאלו היה כתוב מנה מלכם, וכיוצא בזה בלשון איטלקי במקום da bene כותבים dabbene, במקום se bene כותבים sebbene, במקום o sia כותבים ossia, במקום piu tosto כותבים piuttosto, מחברים שתי התבות לתבה אחת, וכופלים אות ראשונה מהתבה השניה. ולפעמים אין מחברים התבות בטכת, ואעפ"י כן כופלים כמבטא האות הראשונה מהתבה השניה, וכותבים a me ומבטאים ammé, וכן קריאתו כאלו היה כתוב allui, וכן a ciascuno acciascuno כך כתבו בעלי הלשון בתחלת הלעקסיקון הגדול הנקרא Crusca.

§. 59. הדגש רזה הבא בתחלת תבה אין לו מקום אם התבה הראשונה היא בטעם מפסיק, יען שתי תבות שביניהן טעם מפסיק לא יתכן שתהיינה דבקות זו לזו כתבה אחת.

§. 60. הדגש הזה יבא אם שתי התבות מדובקות במקף, אם התבה הראשונה סופה ה"א ולפניה פתח, קמץ או סגול, כגון מהפכו, גשהגא, זהלי, מענההך. 61. הדגש הזה אין לו מקום עם התבה הראשונה סופה קמץ, והה"א תהיה שרשית, כמו עשהלה כסהבגד, הכהצור, או אעפ"י שאינה שרשית היא חלק עצמי מן השם, כמו ערה-בשת. המקור בה"א (§. 373) נחשב כשם במלות לממאה-בה, ולדבקה-בו, הספרים הישנים והיותר מדויקים יש בהם ב"ת רפה בולדבקה בשני המקומות שכאו בהם המלות האלה (דברים י"א כ"ב ול' ד').

62. הדגש לתפארת הקריאה בתחלת התבה יבא ג"כ בלי מקף אם המלה זעירה, ולפניה תבה מלעיל, וסופה ה"א ולפניה קמץ או סגול, או שסופה ה' או ה'

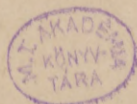

כגון ואעידה בם, ועבדיך באו, ועשית פסח, ועשית לה, ארצה כנען, מאומה רע, ילדה בן, השבעה לי, גמעה פרס, מי אלה לה, עשה לה, אקרה פה, לא ינקה רע, במלות הדומות לילדה בן יש לפעמים מחלוקת בספרים בענק הדגש, ונראה שהיא מחלוקת בן אשר ובן נפתלי, ודעת בן אשר היא להדגיש, עיין תורת אמת עמוד ל'. 63. הדגש הזה אין לו מקום א) באותיות השמושיות וכלב הנקודות שוא, כמו קראתיך בצדק, ידעתיך בשם, כי תהיין לאיש, נהיית לעם. ב) אם ההיא שרשית, כגון, עשה לו, ועשה פסח, או אם התבה מקור בה"א, כמו לנפקה לה (דניאל ב' מ"ו). אחד המלות שסופן קמץ יבא הדגש אם המעם הוא מלעיל בעצם, כמו ועשית, או אם מתחלה היה שם מתג, כמו יקרה שהיה מתחלה יקרה; לא כן עשה שהיה מתחלה עשה (עיין תורת אמת, שם).

והנה מה שהוקשה לך הרפיון במלות ידעתיך בשם, תהיין לאיש, ושכחת, קראתיך בצדק, איננו קשה, אבל הוא כלל בפני עצמו, וכבר כתבתיו בבה"ע הנ"ל, ושם הוספתי עוד כי חלה לטוב, פשוטה ועזרה, ואעפ"י שאיני יודע מעם לדבר, מכל מקום הוא כלל עומד וקיים. אבל אלה פה (דברים ה' ג) הוא דגוש בקצת כ"י ובדפוסים רויה המדוייקים, ובן קראן, לי (רות א' ד) אין ספק שהלטיד צריכה דגש, והיא דגושה בדפוס רע"ה, ואם בדפוסים אחרונים השמיטו הדגש, אינו אלא שגגת המעתיקים. וכן ומחתה פיה (משלי ל' ד) אין ספק שהפ"א צריכה דגש, והיא דגושה בדפוס רע"ה. וכן לא נשאה"בי (דניאל י' י"ו) מצאתי בדפוס ברישא שנת רנ"ד לא"גנשאה"ה, המקף אחר מלת לא, ולא אחר נשאה"ה, וכן נכון, ולפי זה אין משפט בי להדגש. וכן למהפניך (איוב י"ג כ"ד) אין בו מקף כנמה כ"י ובדפוס ברישא, ובאמת מלת למה ראויה למעם מפסיק, ומלת פניך ראויה לדגש. ומה שהבאת מאה כסף (דברים כ"ב י"ט) הוא רפה כדינו, מפני שהה"א מן השרש. אבל משלה לו (ישעיה מ' י) הוא דגוש כמשפטו בדפוס רע"ה. וכן נוססה בו (שם נ"ט י"ט) דגוש ברע"ה. מחלה לב (משלי י"ג י"ב) במנחת שי הוא מוקף ודגוש, ומהומה בו (שם מ"ו י"ו) הוא רפה מפני שהה"א היא מן השם, והיא יסודית בו, אע"פ שאיננה מן השרש. וכן ואהבה"שם, ושנאה"כבו (שם פסוק י"ד) רפויים כמשפטם, ובמ"ש ובקצת דפוסים נדגשו בשגגה. וכן ושלוה"כה (שם י"ז א') בצדק נרפה. וכן לתונה לו (שם פסוק כ"א) יפה נרפה, כי בכל אלה הה"א מיסוד השם. אבל ובינה לו (דניאל י' א') אם הוא שם, יפה נרפה, ואם הוא כפירוש רש"י ז"ל ראוי הוא להדגש. אבל טובה לה (רות ד' ט"ו) הוא דגוש במנחת שי, וכן נכון, כי הוא שם התאר, לא שם דבר, ואין הה"א יסודית, אלא נוספת.

ודי בזה לעת עתה, כי אין לי הזמן מאד.

אתה עתה ברוך ה', יברכך ה' וישמרך מן השניאות, וימציאך פליאות חכמה, ויזכך להיות ממצדיקי הרבים, להקים את סכת משה הנופלת, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פארוכה היום ז"ך סיון תר"ו, ידידך שד"ל.

י"ז תמוז ה'תרי"ז.

9. 7. 1857.

Autograph.

פיוט לרי שלמה גבירול.

והוא מגן לשחרית יוה"כ, נמצא במחזור ספרדי ברפוסים ראשונים, וינציאה רפוס בוטכריג ודי גארה, ואמשטרדם שנת ת"ב, ובכ"י והראן; אבל ברפוסים אחרונים השמיטוהו. ככל שאר הפיוטים שהשמיטו שלא להפסיק באמצע התפלה, לכן הנני מעתיקו, והוא מיוסד על אברהם אבינו וחסדיו, ולבקש מהאל שתעמוד לנו זכותו.

אבן בחן פנה מיקרת (א)

א) על שם אבן בחן פנת יקרת (ישעיה כ"ח י"ו), ומצאנו אברהם אבינו מכונה צור הצבתם (שם נ"א א'), והמשורר קוראו אבן בחן וכו' על שם שהיה הראש והיסוד לאמונת היחוד. ב) על שם מה שאמרו בסוף ס' יצירה כשבא אברהם אבינו והביט וראה וחקר וכו' ועלתה בידו הבריאה. ג) מתי סרה וכחש, כן הוא בספרי הדפוס, אבל בכ"י והראן סורר וכחש, ויהיה שם התאר פָּחַשׁ, כמו בנים פָּחָשִׁים. ד) אך יראו את ה', כך הוא בכ"י, והוא בשמואל א' י"ב כ"ד, ובספרי הדפוס אך דעו את ה', והוא טעות, כי כל בית מהשיר הזה מסיים בפסוק, ומלות אך דעו את ה' אינן סמוכות זו לזו בתנ"ך. ה) כנה מיוסדת, כן הוא בכ"י, והוא על שם וכנה אשר נטעה ימינך, פירש רד"ק בשרשים רוצה לומר ארץ ישראל, וכונת המשורר כי בהיות אברהם גר בא"י נתן לו ה' ארץ מגוריו לנחלה. ובספרי הדפוס פנה מיוסדת. ו) משל המריץ, כן הוא בכ"י, והכונה כי ה' צוהו ענין הבתרים למשל על המלכיות (עיין רש"י), ובספרי הרפוס מושל והוא שבוש. ז) נציבי שלישים, ענלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש, הם (לדעת המשורר) רמז למלכי בבל וכו'. ח) סנסן, בספרים נקיד סנסן, ונ"ל כי המשורר עשה ממנו פעל סנסן, והכונה הוציא ענפים ועשה פרי, ובכלות מלקוש יורה הוא משל על הזקנה, ואולי מלקוש על האשה ויורה על האיש, מלשון יורה כחץ. ט) המלוה, הנוטה מן היושר, מלשון כי תועבת ה' נלוו. י) העלמ, מן ועלמה היה, בור שהוא חשך ואפלה.

שד"ל.

פאדוכה סיון תרי"ח.

Nr. DCXIV

An Herrn Dr. Landsberger Rabbiner in Posen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1085.

Vol. XII. Nr. 37.

24. 7. 1857.

ג' אב תרי"ז.

לכבוד ידידי החכם רוקר, מוה"ר יואל לאנדסבערגער נ"י מוכיח ומ"ץ
בק"ק פאזען המפוארה ברכה ושלום.

שתי אגרותיך קבלתי, ושמחתי כשידעתי שאתה הוא האיש המפרש ומתרגם
מלתא דסופס, ומלאכתך לא ראיתיה עד הנה, ואם הייתי רואה אותה אולי הייתי
מועיל לך אם מעט ואם הרבה, כגון מלתא, אין ספק שהוא מעות, וצריך להגיד
מלתא דסופס ואולי מלת דסופס חסרה אלף נחה, וצ"ל דאסופס, וראיתי מי שהגיה
מלתיה דסופס, אבל מלתיה לשון יחיד, והספר כולל משלים הרבה, כלתי מחוברים
זה לזה, ואעפ"י שכתוב בכ"י הדין הוא מלתא דסופס, הכונה הדין הוא ספר מלתא
דסופס, וגם לנסח מלתא לא יצדק הדין הוא, שהוא ל' זכר. ובסוף כתוב סליקו
להו מילתא, והוא מעות, כי רבוי מלתא הוא מלא, מלין, ואין ספק כי צ"ל סליקו
להו מלתא וכו'.

מלת תריר הכתובה בהקדמת אגרת כ"ח בדפוס שבידך אינה אלא מ"ס, כמו
שכתבת באגרתך השניה ובדפוס מנמוכה שבידי כתוב חרירי, ס' כלילה ודמנה
בלה"ק איננו בדפוס, רק הוא בכ"י אחד בעיר פאריש, והחכם de Sacy הדפיס
ממנו קצת לקוטים. משלי סנדכר נדפסו ג' פעמים, ואינם בידי, והנני שולח אליך
העתקם בל' צרפת מהחכם כרמולי, ובהקדמתו תמצא ענינים הרבה שיהיו לך
לתועלת במלאכתך. ואתה ידידי השתדל למצוא Encyclopedie von Ersch und
Gruber Zweite Section, 27 Theil, ושם תמצא המאמר הנכבד להחכם
שטיינשניידער על Jüdische Literatur, ועיין שם 432. 433. 374. 375. גם עיין
Manna להחכם הזה, אבל שם (עמוד 102) ראיתי שהוא אהבך, ושחבאת
דברים בשמו בספרך. ואם הוא בעורך, מה אדע ולא תדע? ואני אתמה תמהון
גדול, איך לא ידעת כי משלי סנדכר לחוד, וכלילה ודמנה לחוד.

ודע כי הס' הצרפתי שאני שולח לך היום לא אוכל להוציאו מתחת ידי
לצמיתות, ואתה השתמש בו או הביאהו אליך ממקום אחר, והחזירה לי. ואל
תשכח כי דברי כרמולי צריבין בדיקה, ואיננו תמיד עד נאמן.
אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הכוי"ח פה פארובה היום ג' אב תרי"ז,

ידידך שד"ל.

An Herrn Dr. A. Geiger in Breslau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1086.

Vol. XII. Nr. 38.

7. 8. 1857.

י"ז אב התרי"ז.

ידידי היקר שלום.

זה לי חמשה שבועות שקבלתי אגרת יוא"ל לשלחה אליך, ורציתי לספח אליה גם אני דבר מה, וטרודתי מנעוני עד כה לכתיוב אליך כאורך ככל אשר עם לבבי, ובפרט כי קבלתי ספרך עד סופו, ולא השלמתי קריאתו, לרובי הספרים הנשלחים אלי יום יום, וגם מפני כמה דברים שראיתי בו, אשר לא אוכל להסכים עמך בהם, כאשר גם עתה כבר ידעת והגדת בעמוד 19, וגם מפני שראיתי ס' החלוץ השלישי, ושם מצאתי (עמוד 90) שיש ביד ירה"ש מאמר מאחד מגדולי הדור נגד ראיותי על קדמות ס' התורה, ולבי אומר לי כי אתה הוא האיש, וזה לי למרת רוח ולדאבון נפש, כי איככה אוסיף להתחבר עם אדם המשתדל לנתוש ולנתוץ מה שאני משתדל לבנות ולנמוע? כי כל המחזיק ידי הראציונאליסטים הוא בעיני כמקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, כי מציאותנו תלויה באמונתנו, עיין כ"ח ב' עמוד 119. והנה עתה בעלי שאד אמונות עושים חיזוק לאמונתם ונימוסיהם מתחזקים יום יום, ואם אנחנו נפרוץ גדר אמונתנו ולא נשריש שרשיה בלב זרענו, אבל נאמר שהתורה לא יצאה מידי משה, אבל נכתבה כלה או קצתה אחר כמה דורות, מה יעמוד לימין בנינו להצילם מהתפתות לדברי המסיתים? וצר לי על הזמן שאצטרך לאבד, בהיותי יודע כי מי שאינו רוצה להאמין בתורה מן השמים, להיותו a priori בלתי מאמין בדבר הנוטה ממנהגו של עולם, לא יחסרו לו תשובות נגד כל מה שנמטען עליו באמת וצדק; ומכל מקום איככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי? לכן יהיה בעל הטאמר הנזכר שם (חלוץ ג' 90) מי שיהיה אני מוכרח לדבר עליו.

שמחתי בראותי כי קבלת דעתי על דבר אונקלוס ויונתן שאינם בעלי התרגומים, אבל תמחתי מדוע לא הזכרת מה שמטען עלי העומד על ימיני, כי אי אפשר שלא ראית מכתבו אלי באוצר נחמד א, והיה לך לפרש איך אתה מקיים דעתי עם כל המענות העומדות כנגדה.

עוד ראיתי שאתה משתף שמי עם היטציג בהגהת ברוך כבוד ה' (318), וארצה אומר כי הוא ואני הוכחנו הדבר בבירור, והנה היטציג בפירושו לא הוכיח כלום, אבל אמר כי כן צ"ל בלא ספק. והנה אני מפני היראה נמנעתי מלפרסם מחשבתי משך כמה שנים, ואתה בעצמך בשכתבתיה לך השיבותני שהיא zu kühen, ואני כתבתיה באגרת לפירוש ולדעליטש ביום ט"ו טבת תקצ"ה (Dezember 1837), ומי יודע אם משם לא עברה השמועה להיטציג. וזה אני אומר מפני שמליצת ברוך כבוד ה' איננה מליצה זרה האומרת דרשני, ואפילו Ewald לא התעורר להמיל

בה ספק, ורחוק בעיני שיהיה להיטציג חך טועם הדבור העברי, עד שיעלה בלבו לומר שמא ט"ס יש כאן, וברוך יהיה מי שיוכל לחקור ולהוציא לאור אמתת הענין הזה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום.

ידיך שד"ל.

פאדוכה י"ז אב תרי"ז.

Nr. DCXVI. (1)

An Dr. I. S. Kämpf in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1088.

Vol. XII. Nr. 39.

1. 9. 1857.

י"ב אלול התרי"ז.

א' אלמקאמ"ה אלכמסין והי מקו פי מעאני אלשתא — ויאמר לי הייתי בארץ תבץ (א', אבל ב') והדפוסים: עם יושבי יעבץ, והוא תקון שתקנו אחרים, או המשוור עצמו, על פי דרשות רו"ל על פסוק משפחות סופרים יושבי יעבץ אשבץ — אקבץ (א') — כי אני גבורם (א') — אמרו לו ראשי הקרואים (א') — וכמה נעיר (אולי הנכון: נכיר) שכלך ונחזה — כדבריהם אעשה, וסודי (א') — תהי חמאת יהודה עוד כתובה (א'), וכתבתי אלו השירים (א', אבל ב') אלו השירים כתבת) על היכל בית הכנסת, יפה מתנוססת (א, וב') — רמת ועצמת וְנַעֲלַמָּת (א') — ואלה עשיתי על ירושלים (א' י"ב) — היא מחלת נפשי והיא צריה (א' והכונה צריה לשון צרי) עיני בעת פי ראתה אורה לא נעצרו בתי ענני בקיה (א' י"ב) — ואתן בה למפי (א' ונכון) — ואין אכסוף לטוב רקחי בשמים והיא בשמי וטוב רקחי וריחי אחונן אבנייה ככל עת (א' ונכון) —

ואלה עשיתי בחליי כשהפיק השם (ב' האל) צריי (א' וב')

אל נא אלהי יחרה אפך על דל אשר יחסה בתוך צלך

אל תעלני בחצי ימי מותי היועיל לך ויסכון לך (אולי צ"ל היועילך)

לא אשאלה עשר, ותן לי חיי נפש ואבן הרכוש קח לך (א' וב')

ועשיתי על איש מחסדי עמו נפטר לבית עולמו.

מפחדך נפשך בצום ענית עד פי לחומי השערה דמית

יגעו בני תבל ויגעתי לטוב פי ירדו המה ואת עליתי

אשרי יחידתך אשר שכנה (א' וב') אלא שבכ"י ב' שמת במקום שכנה ויותר נכון

שמתה) בכס עקרון, ואתה משאול פדית.

(1) חילופי נוסחאות על ס' החכמוני, עיין חנה איטליקס DXCVI.

ואלה עשיתי בי, בהנצלי משאון גליו ודקנים

בַּמָּה אֶקְרֹם אֵל וּמָה אֲנִי	כִּי עַד הַלּוֹם הִסְדּוֹ הִבִּיאֲנִי
מִקְצֵה אֲדַמָּה וְאַצִּילֶיהָ	לְבֹא לְהַר קָדְשׁוֹ קָרְאֲנִי
וּבָיִם בְּעֵבְרִי בְשָׁרְנִי כִי	תַעֲבֹר בְּמַיִם אֶתְךָ אֲנִי (א' וּב')

ואלה שלחתי לקבר אדוננו יחזקאל, מפּוֹדֵד חֲטָאֵי לְתַקַּל.

לְבַקֵּר קִבְרְךָ עֵינֵי אֲנִי	וְדַמְעָתִי מְגֹלְלָה בְּדַמִּים
נָבִיא הָאֵל יְחֻזְקָאֵל הַמִּכְבֵּד	בְּפִי צְבָאוֹת מְרוֹמִים וְהַדּוֹמִים
קִרְבִּי נִכְסְפוֹ לְחַוֶּה עֲפָרְךָ	וְלִלְקוֹט מֵעַפְרֵךְ קִבְרְךָ לְשָׁמַיִם
וְלִשְׂאוֹף מְרַקְחוֹת בְּשֵׁם בְּרִיחְךָ (א' בְּשִׁיחְךָ)	מִקְפָּרִים בְּכִלְרָאֲשֵׁי בְּשָׁמַיִם
וְאֵז אֲשִׁיר לְאֵל חַיִּי וְאוֹמֵר חֻכְלִים נִפְלוּ לִי בְּנַעֲיָמִים (א' וּב')	

ואלה עשיתי (ב' שלחתי) לקבר אדוננו עזרא (א' מוסיף: הסופר) למצוא כפרה
 לאור עולם אשר החפיר מאורות וסביב עומדים לו במנורות
 ועדיו שומעי שמעו יבואון ונפשותם ירימון לו תשורות
 ואיך יוכלו לבחש נפלאותיו ובו העוברים יראו גבורות
 קבוד עליון סביב קברו ינוצץ ויפיץ אור לעינים סגורות
 קבוד עזרא קדוש אל המכבד אשר הוא יקום עזרה בצרות (א' וּב').
 ועשיתי לאיש עז וקשה. משיב על חבור רבינו (א' וּב' א' ר') משה כל משיב
 וכו', כמו בדפוס.

ועוד עשיתי בעניניו על המתפאר עליו בהגיוניו

וְהַחֲלֵשׁ בָּעֵת יְהִיֶּה בְּבֵיתוֹ יִגְלֶה אֵז גְּבוּרָתוֹ לְאַשְׁתּוֹ
 וְעַת אֵל תִּקְרַב יִגַּשׁ וַיִּקְרַב אֵזִי תִתְגַּל פְּלִמְתּוֹ וּבְשִׁתּוֹ (א').

ואלה עשיתים. ולרבי (א' ולר') משה מספר שלחתיים.

מֵאַתְּךָ הָשָׁר תִּחְלַתְנִי וּבָךְ וּמִמֶּךָ בְּלִגְדֹלְתְנִי (א' מוסיף בגליון: גבהו
 דרכיך ועמקו).

מִלֵּאֵךְ אֱלֹהִים אֶת וּנְכֹרְאֶת בְּצִלְמֵ אֵל, וְאִם (כמו בל' רומי etsi) אֶתְּךָ פְּתַבְנִיתְנִי
 וּנְכֹרְוִן פְּעֵלְךָ עַל פְּעֵלְתְנִי.
 בְּגִלְלֶךָ אֲמַר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצִלְמִנוּ וּכְדַמּוֹתֵנוּ.

ועשיתי בענין אחר הפכם. על אנשים השחיתו דרכם

הו. על אנשים לא לעזר גבראו על גן בזכרם יפלו פגינו
 הם פשורים מבלי לבב, ואיך ידעו דבר חכמה ויתבוננו
 לא בעדם אמר אלהים נעשה אדם בצלמנו וכדמותנו.

ואלה עשיתי לר' מנחם (א' בר יצחק) דיין מצרים. אשר אין כמהו נדיב ידים ונקי כפים (א') יברכהו אל שוכן שמים (א' וב').

ימינך (וכו') ככדפוס ובמקום בני דורך כתוב בא' בני דורך, וכן נכון).

ואלה עשיתי לר' אברהם בן רבי' משה בר מיימון בירושלם ושולחתים במצרים (כו, אבל א' ואלו עשיתי לר' אברהם בר משה בירושלים).

אם היקר וכו'

אלה עשיתי (א' ועשיתי) לאיש היתה לו בת בתולה יקרה. ונמצאת הרה (א' וב' ויונת חן וכו' חשבויה קהא (א' וב') וכו'.

ועשיתי לאיש מן הנבלים וראש לנוכלים

ראו כילי אשר ידו בתולה. לכל שואל. ולפילות בעולה
ובו פלא ואות. כי הוא באחד ויחשב כסנהדרי גדולה.

ועשיתי על הראש ר' שמואל בר נסים ושולחתי אליו (א').

עשיתי על השר בעל מדות ומעשים ר' שמואל בן הראש ר' נסים ושולחתים לו למגדל בהסנה (ב, ונראה כי הסנה הוא שם המגדל).

השב אשר לו בין צבא רום מחנה לפי לפרודך מדפה נענה

אתה מאור עולם ותשבון מחשך (נראה שהמגדל היה בית כלא) בן השכינה

בערפל תחנה

אקרא ולא יענה משושי בלתך אך הבכי טרם קראתיו יענה

אש חסנה בך נראתה חיה הכי אתה כמראה אך בהסנה חסנה (?)

ועשיתי לאיש אשר ידו סגורה ועב נדבתו עצורה

יך לשואל סגורה (שוא הבי"ת אינו מן המנין licentia poetica עיין בכ"י עמוד 39)

בתולה ואיש לא ידעה

לו תהיה אמן בן לא יהיה מום בזרעה (א' וב').

ועוד עשיתי עליו. ושולחתים אליו (א) עוד שלחתי לו (כ')

ראו כילי אשר ידו כסלע וכו'

ועשיתי לנער אשר נשא זקנה. ולה עושר ואין קצה לתכונה (א' וב')

נפלאות גברת חן וכו'

לו תחזי וכו' (א וב')

ועוד עשיתי (א') לאיש נכל אשר קפץ ממני ידו ולמד הכילות מיולדו

אם בונבל קפץ מני ידו מצות יולדו תקים

גשבע האל בליהיה על. נכבדים חסד הריקים

כי לא ינוח שבט רשע על גורל הצדיקים (א' י"ב)

ועשיתי (א') לאיש נדיב בלשונו. וכילי בהונו

אם בעלי משרה כמו עין. אתה אמת להם כמו אישון
ובעת ירוצון על-גתיב היקר. אתה לברך תעבור ראשון א' (פישון)
ואשר ימלאון הם במעשה יד אתה תמלא מדבר לשון א' (וב')

ועשיתי א' לאיש משלה מדנים. והוא מתפלל בענוה ובתחנונים. ראו זקן עולה
(א' וב')

ועשיתי א' לאיש יצא רו שם בנדבה, וידו מפר נדבות הרבה

אתמה לעבי טובך א' הלה, ולי נראה מלה) איך נפלאו דודי ונולי ידך
איך קפאו

אתה כמו מחול (Tambour) אשר לו קול מאד גדול, ובוקעיו ריק ורום
מצאו א' (וב')

ועשיתי א' לאיש מאנשי כלנה הלכתיו וברח לחרן מלפני. ונסתר מעיני

יליד זלות אחי נבלות ובילות
והללתי שמו בשתי לשונות.
ואדם עת דרשתיו לא מצאתיו.
ואם נחבא ונסתר מלפני
כמו עכבר אשר נחבא בתוך חור.
אשר פל-הנבלות נקצורבו
ונקשלתני במאמר פיו וניבו
ואמרו כי לחרן שם נתיבו
שמו הרע בפי עמי עזבו
ועזב חוץ בפי חתול ונבו א' (וב')

ועשיתי בכלנה לאיש מן הנבלים השורים (?) ואולי הסורים) עושה שירים, וחוצב
כורות נשברים, ומימיו מרים, ושמו ברכות

קללות הוא מחבר (המשורר הפך שם ברכות לקללות) שיר כצואה.
והצואה בפיו יחשוב לנפשת

והגיזנו ונגלה את קלונו וערותו (בכ"י ועדותו, והוא שבוש) בשירו נחשפת
ואביו הוא משעבד לנבלות
ונאספו לעולמים שגיהם
וגם הבן עלי ממאת אבותיו
ואמו לחרפות נחרפת
וחרפתם לאות לא נאספת
כרים רע עלי בית המנופת א' (א')

ושאלתי ממנו ספרי כד משליו משלי אפר, וביום אשר שלחו. בא אלי ולקחו.
ועשיתי לו

קללות בא והשאיר (אולי צ"ל והשאל) לי כתבו ביום אחד, ובשני ב"י
והשני גולו

חשבתיהו בעת תתו וקחתו. ככלב שב לקיאו ואכלו

ככלב שב לקיאו ואכלו א' (א')

ועשיתי לאיש כילי אשר הבטיח אותי בנדבתו ונדר נדרים. ויוצא פרח ויצן ציץ
ויגמול שקרים (בכ"י שקדים)

וַיִּחְשׁוּב הַמָּא אֲשֶׁר בְּמָא	בְּהַתְנַדֵּב בְּפִי קִילִי
וְנִמְלַח לוֹ אֲשֶׁר הַמָּא (א)	יְהִי קוֹפֵץ שְׁתֵּי יָדָיו

ועוד עליו עשיתי וזה חזיתי :

הִנֵּה בְיָדְךָ עֵדְךָ	כִּילִי הַתְעֵלִים מוֹמְךָ
(א) עֵדְךָ	כִּילִי הַתְעֵלִים מוֹמְךָ

ועשיתי על היין. הנחמד למראה עין (א) על היין. הנחמד לכל עין (ב)

וכל חדש מאד יערב וינעם, וכו' כבדפום
 עוד להתעלים בפנים. ולרוות פכת הנפנים
 וידי שתה עמי בצל גנה. אשים הדם נגדה ושושנה
 ושמח פכת פרם אשר גילה. חדש והיא תבלה ונושנה
 הן אם בעין האל כיום ארף שנים. והשנה פמו עונה
 מי יתנני אהיה בפום. עד פי בעין האל יהי שנה (ב)

עוד על היין מחמד לכל עין. (ב)

ובן שורק חשבתיו נאמן לי, וכו' כבדפום

עוד על כת הנפנים. מנרשת היגונים

אָמַת בַּת הַנְּפָנִים הִיא צָרִי צִיר	וְכָל־לִשׁוֹן תְּהַלְתָּה תִּסְפָּר
בְּדָמָה יִמְצָאָה דָּמִי מִנוּחָה	וְהָדָם הִיא וּבִנְפֶשׁ תִּכְפָּר (ב)

עשיתי על החשק בזמן הנעורים (ב) ובכ"א ועשיתי בחשק בימי הנעורים) ותענוג הכורים

צָבִי הַחַן דָּמוֹת יוֹסֵף בְּיָפִי (א) וְיָפִי	וְעַל רֵאשׁוֹ עֲמַרְתָּ הוֹד פְּחֹלֶם
(זכריה ו' י"ד, ובכ"א כחולם)	

וְהוּא גָּאָה וָרֵם עָלַי כְּחֹלֶם	וְנִפְשִׁי הִיא לִבָּה רָגֵל בְּחִירָק
לְלַקֵּט מִגְדָּנִי (הכוונה על הנשיקות)	וְנִפְשִׁי לָגַן פָּנָיו בְּגִנָּב

פִּיהוּ וְאֶכְלֶם	וְעָלִי זָרְחָה שָׁמֶשׁ לְחַיִּי
וְדָמִים לִי, וְהֵן רוּחִי אֲשַׁלֵּם (א' וב')	

עוד בענין החשק. כעופר אשר עיניו כלי נשק

שָׂרְפָהוּ יְקוֹד לְבִי וּמַעֲוִי	צָבִי הַחַן אֲשֶׁר שָׁכַן בְּלִבִּי
וְהִרְפָּה עַד מָאֵד חָנָם פָּצְעִי	וְלוֹלִי כִּי הִרְגֵנִי בְּעֵינָיו
כְּעֵץ שְׂתוּל עָלַי פִּלְגֵי דָמָעִי	נִתְתִּיהוּ בְּכַת עֵינָי, וְשִׁמְתִּיו

ועל רשעו נתתיהו בקפי הכוונה : אם לא היה אכזר לי, הייתי נותנו בבת עיני, יהיה שתול על פלגי מים. הלא היא דמעותי, ועתה, בהיותו מתאכזר עמי, נתתיהו בלבי, ושם

הוא נשרף ביקוד אשׁי) עדי שׁוכן חרדים (בכ"י חרדים, והוא שבוש) בין צלעי (ב')
עוד בענין החשק

בספירים מעלפת	צבי תחן אשר לחיו
ברק חרב מעופפת	ועיניו שולפים עלי
ושניו דר ופיו נפת	שפתיו צוף ופניו גן
בעת צופה ונשקפת	בגן לחיו משוש עיני
צרופה היא ונשקפת	אבל נפשי באש חשקו
אבל לבי בתוך תפת (ב')	שתי עיני בגן עדן

בענין החשק עשיתי. ובית האהבה בניתי

צבי תחן מחצני בפי	והבעיר בי יקוד חשקו ועצבו
וכמדה אשר מדר	במלתיו והאכלתיו פרי חמאו וחובו
בהראותי ראי (Spiegel)	מוצק לעיניו השיבותי יקוד חשקי (בכ"י חשקו) ללב

עוד על הענין. בניתי בנין

עני צביה פרשו לי קשת וכו' כדפוס. אלא שהבית השלישי חסר תכה אחת
כדפוס, וכן צ"ל

עינה דמות קשת, אבל פרשה ענן. שער, ועליו נראתה הקשת (ב')

עוד על החשק

צבי חן החלף גילי בחילי.	והשבית כל-דגני עם ששוני
ואין לי מלחיו הנעימים.	כבד האור אשר אראה בעיני
יריבוני עלי חשקו מריבים.	לחוסף איד ויגון על יגוני
ונשבעתי לבד אשמע לקולם.	אבל כי אאמם עיני (בכ"י אזני ועיני) ואזני
והוא נפשי ואיד אמאם בנפשי.	הלא אחמא לצור שוכן מעוני
ומה אקב ולא קבה אלהים.	ומה אזעם ולא זעם אדני (ב')

עוד על החשק

סוכב הושק על יד היאור וכו' כדפוס, רק במקום סובה צ"ל סובא (ב')

עוד בענין התשוקה וחכרה החשוקה

יעלה הביאתני לבית אתכה	ברה ותמה באביגיל
ובסור סעיפה גלתה תאר	החפיר בפיזו בת אביחיל
זרח בליל אורה וחרדו כל	וירקדו חרים כמו איל
שחתו: אהה נגרו צפונינו	ותחשף ידה כבת חיל
ותתפוך עלי ענן שער	שחור, והיום הפכה ליל (ב')

עוד בחשק

יִקְבֵּץ אֶל צְעִיפִים מְעֻלְמִים. פָּנֵי עֶפְרָה וַיִּקְרַע הַרְדִּידִים
הָלֹא דִי לִי בְצִיר (הַכוּוּנָה בַמִּכְאוֹב) חֶשֶׁק וַפְּרוּד עָדִי כִי יִבְגְּדוּ בִי
הַבְּגָדִים (ב')

בענין (א' ובענין) הדמעות הזוררות מאיש הצלעות (א' מוסף אמרת)

אֶסְתִּיר צְפוֹן חֶשֶׁק בְּלִבִּי,   אֵךְ דְּמָעֵי פָּגַם נִגְלָה בְּרֹאשׁ דָּגְל
לִבִּי עָלַי נַחַל אֲמָנָה הוּא   שׁוֹכֵן, אֲבָל דְּמָעֵי פְּעִין רוּגֵל (א' וּב')

עוד על הענין (ב) ואמתי על הענין. להקיר נוזלי שיר מן הבנין (א)
הָהָה נִגְלָה סוּד חֶשְׁקִי אַחֵר. הָיָה בְּכֹלֹא לִבִּי לַחוּץ
דְּמָעֵי רִגְלָא אֶל עֵינָיו וְ..... יִגְד לְשָׁנֵי אֶחָיו בַּחוּץ (א' וּב')

עוד על הדמעות. אשר מלב נובעות
כֹּל-הַדְּמָעוֹת יִזְלוּ גַם יִחְדְּלוּ. עֲתִיב, לְבַד דְּמָעַת עֲשׂוּקֵי אֶהָב
כִּי אִיד בְּכִי עֵת מִכְבָּדָם יַעֲלֶה יִהְיֶה לְמִים בְּעֻלוֹת הַלֵּהָב (ב')

עוד על הענין. ולשאוב מן המעין
לוֹ עֲנֵנִי שֶׁחֶק פְּעִינִי יִזְלוּ. לֹא דְרָכָה רִגְלִי אֲנֹזֵשׁ יִבְשֶׁת
זֶה נִמְצָא בַתְּלַמּוּד לְשׁוֹן עֲבָרֵי סִימֵן שׁ"ף (ולא אדע בן זאב היכן מצאו) ויש בו
חֲלוּפִים.

אֲמָנָם דָּעוּ כִּי לֹא לְמִי נַח לְבַד. כִּי גַם לְדְמָעֵי נִרְאָתָה תִּקְשֶׁת (ב')

עוד בענין דמעות העינים, הנגרשות כיאור מצרים

זִמְן רַע, הַחֲשִׁיד עֵינֵי יִגּוֹנֵךְ וּרְמָה יִדְךָ בַל יַחְזִיין
סְעִיפִי, עַד לְמַתִּי הַיְגוֹנִים בְּכַנְפֵיהֶם (אֲוִלִי צ"ל בְּכַנְפֵיכֶם) בְּכָל עַת יַחְסִיין?
וּשְׂמַחְתִּי בַבַּת עֵין תְּמִיתוֹן לֶרֶב בְּכִי. אֲבָל הַבַּת תַּחֲיוֹן
וְעִשִׂיתִי עַל אִשָּׁה (א' אֲבָל ב' בְּאִשָּׁה), אֲשֶׁר לִקְרֹא בַתּוֹרָה יוֹדַעַת, וְכָל אִישׁ
לְמַשְׁכָּב זָכַר יוֹדַעַת (א' וּב')

שאלונו בעד אשה חכמה וכו' ככדפוס

וְאִשָּׁה חֲכָמָה לַהֲרַע עֲרוּמָה. נְתִיב חֲמָא תִּסְקַל וְיוֹשֵׁר תַּעֲקַל
וְקִרְאוּ שְׂמָה יוֹרְדִידִיהַ טְהוֹרָה. וְכֵן הִיא, וְאֲכֵן כְּטַהֲרַת יַחְזָקָא (הַכוּוּנָה עַל פְּסוּק
וְאַחֲרֵי טְהוֹרָתוֹ (מ"ד כ"ו) שְׁפִירֵשׁוּ רוּ"ל אַחֲרֵי פְּרִישְׁתוּ מִן הַמַּת) (א' וּב')

שֶׁר הִיקָר אֶתְּהָ נְסִיכְנוּ וּנְשִׂיא אֱלֹהִים אֶת בַּתּוֹכְנוּ
הִנֵּה לָךְ סִפֵּר אֲשֶׁר אֱלִיו יֹאמְרוּ לָכֵן נִכְרַע לְמַלְכְּנוּ
קוֹרְאִים לָךְ קוֹמָה מִשְׁלִבְנוּ כִּי שְׂכַלְךָ יֹאִיר חֲשַׁכְנוּ
דְּבָרֵי אִמַּת תִּמְצָא בְּפִינוּ יוֹם גּוֹרְלְךָ תִּפְיֵל בַּתּוֹכְנוּ

וְעִשִׂיתִי עַל אִישׁ כִּילִי (ב' עִשִׂיתִי לְנִשְׂיָא כִּילִי) רֵאִיתוּ דוּאֵג עַל הָעֵב הַנְּעַצְרַת
בְּשַׁנַּת בְּצוֹרַת

אל תחרד על הנשיאים שר יקר. אם נוולים לא יצקו עליך
 כי ממך למדו קפוץ יד, כי שמם כשמך, ומפעלם כמפעליך (א' וב')
 ועשיתי (כ' לא גרים) על החכם ר' יוסף המערבי בנסעי לצובה מארץ הצבי
 בך הוביש אֲדָהִים ים דמעות ובך אמר לצולת ים חרבי
 בלכך בית זבול בנה לשבתו לשון קדש, ויהל שם ערבי (לה"ק בנה לו בית זבול
 בלכך, וגם לשון ערבי שוכן שם (בלכך))

והיית גביר ורב במערב ובמזרח משחך אל לנביא
 ואמנם כי ארם צובה כמקדש ואתה בה כנר מערבי (א' וב')
 ועשית על קהלה. מואסת התהלה

שדי שלח צועים לרושש כל מוכת בני כלנה (א' נבל) וְכַלְנֶת
 עשרה וכל חילה לזרים תן וחשוף יפי סתרה וְגַלְגָּה
 אם כספינה רחבה, קצר אותה, ואל אמה תכלנה (א' וב')

ועשיתי (כ' ל"ג) על בני עדינה, היו בימי קדם פאר כל מדינה, ועתה נותרו
 למשל ולשנינה

אנשי עדינה (עדינה הוא כאן כנוי לעיר כבל על שם ישעיה מ"ז ח' והכוונה על
Bagdad) נבזים שפלים מבחר המונס דמן לאשפה

לא אחריש עד אשית לבבם להיות לחיצי שירי כאשפה
 הן אם תמול בם היו אצילים היום יקרם אבד ונספה
 היום בשחת ותמול בשחק היום באשפה ותמול בחפה

הם לא לעזר, ולא להועיל, כי אם לבשת, וגם (כ' או גם, וזה נ"ל תקון, אבל
 לפי הענין אין כאן מקום לפלת או, וכבר הראיתי כמבוא למנהג בני רומא כי
 המשוררים היו מתירים לצמם בשעת הדחק להעמיד השוא במתג, ואין היו מחשיבים
 אותו כתנועה, ולפיכך נקדתי וגם כמתג אחר השוא). לחרפה (א' וב')
 ועשיתי (כ' ל"ג) לאיש כילי מכל אשר היו לפניו והוא נחשב נדיב בעיניו

וראיתי אנוש כילי, ולפני נדיבים הוא בעיניו ראש לכלם

ולא יעלה למעלות הנדבה עדי יוכל חמור לעלות בסלם (א' וב')

לאיש מנדיבי ספרד כמהו לא היה ושמו ר' חייא (ב') (ובא' איננו)

שאו שרום לגביר וכו' כדפוס, ובמקום וְזָכְרוּ כתוב בקוסט' וְזָכְרוּ וכן דעתי נוטה, אבל
 בכ"י וזכרון

לאנשים (א' ועשיתי על אנשים) הללתים בשירים ולא הבינו דרכם ולא ידעו
 ערכם (א' מהלכם)

תשורת שיר שלחתי לאישים חסרי בין ושכל עם תמימות

וחשבו את תהלתי לקלון והרע יחשבו יושר ותמות

וכלם בנבלות הם שמחים ואכן ימאסו דברי נעימות

אשר במזר יהי אבוד וצמות

ודמיונם כרמש הגללים

ושמן ראש משה אותו וימות

תנה אותו בתוך צואה ויחיה

ועשיתי (ב' ל"ג) לאיש נדיב שלח לי מנחה. וכיום השני כפל לי הארוחה (א' וב')
נדיב הלב אשר העשיר בני איש וכו' כנדפוס

שתי ידיו שתי צרות מקנאות וזאת תיטיב והשנית תתכן (אולי הכוונה תכין
מתנותיה להיטיב גם היא ותשקול ותמנה לתת גם היא כאחותה) בעת תנמול וכו'
ועשיתי בענין החשק בעופר אשר עניו כלי נשק (א')

צבי החן אשר שכן בלבי שרפהו יקוד צלעי ומעי

ולולי וכו' כמו למעלה ער חרדים בין צלעי

ועשיתי על איש היתה לו שפחה והוא ואביו מתעלם בה. זה הולך וזה בא (א')
לאיש היתה לו שפחה והוא ואביו מתעללים בה (ב')

שמו מתי צדק ויושבי שיערה כי גברה זמה ופיה פיערה

איך מוסדות שחק לזאת לא ירגזון כי איש ואביו ילכו לנערה (א' וב')

ועשיתי (ב' ל"ג) באיש (ב' לאיש) ראיתי בראשו מצנפת עצומה כמו מאתים אמה

ומצנפת בראש נבל קשורה חשבתי כל מי מלא כלמה

מאד גדלה והיא עמדה עלי ריק כמו תבל תלויה על בלימה (א' וב')

ועשיתי על (ב' ל"ג) איש מרוח אשך. ונשא אשה יפה זיה יאיר כחשך

חבוק דודי שדי עלמה (א' בְּלָה) נעימה ולא יחסר לך תענוג (ב' תענוג
טוב) וכל טוב

עלה עמה עלי ערש אהבים עדי תהיה כגן רוה ורמוב

ראה ביצתך עמה ברוכה והיא ביצה אשר נולדה ביום טוב (א' וב')

ועשיתי (ב' ל"ג) על השיבה אשר בימי הנעורים זרקה בי, וכנגע פרח בלבי (א' וב')
מודה אני מעשה מתי עולם וכו' כנדפוס ובסוף: וסור צלם (ב')

עוד לו

דאו כרגע עורבי קדרות אשר קדם בשער שערי שקדו

דאו ותוך קירות לבבי קננו מיום אשר משערי נדרו (ב')

עוד

אישים יריבוני וכו' כנדפוס והעתקתי כספרד ללשון הקדש ספר מורה הנבוכים.
לאחד מן הנסכים והיה לראותו כוסף. ושמו יוסף ושלחתיו אליו עם אלו השירים

שלום לך עורך קרב חכמה כי בה זממיו יום וליל נצים

עד קנאו בו יוצאי צבא וישטמוהו בעלי חצים

אם תאהב לעלוז בגן חכמה הנה ערוגה מלאה חצים

או לבך תקריב לאל קרבן הנה לך האש והעצים (א' וב')

ועשיתי (ב' ל"ג) בעיר כלנה לאיש לקח הכוונתו ושמו ר' חזקיה

אמרו לראש העם יחזקיה יחיד בראך רב עליליה
כמעט ואבדו הנבלות, אך להם שלחך יוצרך מחיה
אינך יחזקיה וחלילה כי אם מנשה בן-יחזקיה (א' וב')

ועשיתי (ב' ל"ג) בצרפת לאיש חנף מכל עמו. ויצחק הלוי שמו (א' וב') אמונה
אין בלתי וגו' ככדפוס (אך בכ"י א' השיר הזה חסר, אע"פ שיש בו המלות שעל
גבי השיר). אבל ועמד הלוי הוא טעות וכ"י ב' בתוב ועמה ה'לוי, וכן נכון בארצות
מערב לאיש טפסר. ללמדו דרך מוסר ב'

דורש קנות מוסר קחה כל"יום ראי
כי אם יהי נאה היה נזהר לבל
או אם יהי בו מום היה נשמר לבל
אם תמ לניכי אויביך תחלוש
ועשיתי במליטלה (ב' עשיתי במוליטולא) על הנשיא ר' יוסף בן שושן כשנפטר
לבית עולמו זצ"ל (א' וב')

שנה אשר בה יהוסף הגביר וכו' ככדפוסים, אבל כס' הוא חסר קצת, אבל יש
בו תבה אחת שאיננה בכ' ולא בדפוסים, והיא מועילה מאד להבנת השיר ולדעת
משקלו, והיא מלת תאבד, וכן צריך לכתוב:

שְׁנַת אֲשֶׁר בָּהּ יְהוֹסֵף הַגְּבִיר נִיָּאֶסֶף. תֵּאבֵד הַכִּי אַחֲרָיו. צֵאן אֲבָדוֹת
נְהִי (הכּוּוּנָה נְהִיָּה)

הִתְהַיְתָה שְׁנַת אִידָה, שְׁנַת זַעַם (וְעֵבְרָה) וְעֵת. יְגוֹן, וְהָאֵל שְׁמָה קָרָא שְׁנַת נְהִי
ענין נהי וקניה, והוא רמז למספר 65, היא שנת 4965,

המשקל הזה הוא משקל ציון הלא תשאלי, בכד הבתים הויז מהראשון, כגון:
מִים וּמְזֻרָח וּמִצְפּוֹן וְתִימָן שְׁלוֹם. רְחֹק וְקָרוֹב שְׂאִי. מִפֶּלַע עֵבְרָה.
מלת וְעֵבְרָה הוספתיה, מלת שְׁנַת האחרונה היא בכ"י ב'.

וקודם מותו חדש אחד או שנים, שמענו כי יש שבר במצרים, וכי משה
עלה לשמים (ב')

שבר מעל שבר נקרא וכו' ככדפוס. השיר הזה (מן וקודם מותו) איננו בכ"י א'.

ידידי היקר שלום

בזמן שאחרים (ואתה בכללם) הולכים למקימות הרפואה והתענוג, אני עומד
על משמרתי ועובד עבודתי ועבודת זולתי, עם היותי עיף ויגע מן היגיעות ומן
התלאות, שהחלישו כחותי והחשיכו אור עיני וסחרו זקנתי.
והנני נותן לפניך היום קצת מן המקום החושים, עם מה שהגוססאות כ"י
יתרות על ספר הדפוס, והשאר בא יבא ולא יאחר, ואז תראה ג"כ הבית אשר

ראית בילדותך בתלמוד לי עברי (אלו לפי אידי דמעי ילון), והוא כן בכ"י ב' אך בחלופים.

ללילות התחנונים, אין בו ט"ס, והכוונה על חדש אלול ועשרת ימי התשובה, ויש בידי כ"י והראן הכולל סליחות לכל אחד מהלילות ההם וע' כ"ה ד' עמוד כ"ח. במחברת הנמלה והפרעוש ששלחת לי מצאתי דלקו מזורות המריבות ביניהם, וצ"ל מדורות, ובעמוד 30 מצאתי ואני תמה עליהם, והיא שבוש גדול, וצ"ל תמה, ובתחלת עמוד 28 מצאתי ישופו וצ"ל ישופו, ובעמוד 25 שורה 4 ובלי שרף ילחם, צ"ד ילחם, ואולי עוד כהנה וכהנה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום.
פאדובה ח' אלול תרי"ז.

ידיך שד"ל.

ידידי החכם היקר שלום.

הא לך דף גדול מלא ברכת ה', שירי החריוזי שאינם בספרי הדפוס, עם חלופי הנסחאות שבין שני הכ"י, ועם הערות בכל מקום הצריך ביאור. ועוד כהמה יש כאן בשער החמשים בשני כ"י אשר לפני. ואם אדע שתוציאם לאור ככתבם וכלשונם (ואם קצתם לא תחפוץ לתרגם, אין בזה קפידא, ובלכד שתדפיסם בלה"ק), אז אשלים מלאכתי להעתיקם ולבארם.

כמה מקומות הנחתי אות אחת בלתי מנוקדת וזה להורות כי האות ההיא צריכה שוא נע, והמשורר עושה אותו כגון ואכלם היתה.

אתה עתה ברוך ה', תכתב ותחתם לחיים טובים

פאדובה י"ב אלול תרי"ז.

ידיך שד"ל.

בקשתי ומצאתי המאנאמטשריפט, ומצאתי בראש עמוד 221 המלה הארורה mir zugänglich, והנני אומר לך שנית ושלישית כי אינני מבקש תהלות לא מטך ולא משום אדם, אבל אני מבקש שיסופרו מעשי כאשר המה. אתה עשית התרגום האשכנזי והיא תהלתך, ואני לקמתי חלופי הנוסחאות משני כ"י ושני דפוסים, והיא תהלתי.

ועל אדות המשוררים הנזכרים בשער ג', די לך שתזכיר הספרים והמקומות שהבאתי ורשמתי לפניך באגרותי הקודמות.

והנני נותן לפניך לשון אחד מכתר מלכות לר"ש גבירול, אשר הוא חסר בספרי הדפוס, ובהעתיקות דוקעס וזאקס, ואני מצאתיו עתה מקרוב כמנהג אויניון כ"י על קלף שבידי, ואח"כ מצאתיו גם בסידור כמנהג בני רוטא כ"י שבידי, והרשות בידך לפאר בו ספרך:

„קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך, אמנם אלהי כי נתת בי נפש קרושה ובמעשי טמאתיה וברמי עוני חללתיה ונאלתיה, אך ידעתי

”כי אם הרשעתי, לא לך רק לעצמי הרעותי, אבל יצרי האכזרי עומד
 על ימיני לשמני, לא יתנני השב רוחי ולהבין מנוחי, וזה כמה להביאו
 „בְּכַפְלִי רסני חשבתי וחתרתי להשיבו מים התאוות אל היבשה ולא
 „יכלתי, הניא מחשבותי וחלל מוצא שפתי אני חשבתי מחשבות תְּמָה, והוא חורש
 „און ומרמה, אני לשלום והוא למלחמה, עד שמני לכף רגלו הדום וישם דמי
 „מלחמה בשלום וכמה פעמים יצאתי להלחם עמו וערכתני מחנה עבודתי ותשובתי
 „וושמתי מחנה רחמיך לעומתי ולעזרתי כי אמרתי אם יבא יצרי אל המחנה האחת
 „והכהו והיה המחנה הנשאר לפלטה, וכאשר חשבתי כן היתה, נבר עלי, והפיץ
 „חיילי, ולא נשאר לי כי אם מחנה רחמיך, אך ארע כי בהם אתקפנו, ויהיו לי
 „מעיר לעזור אולי אוכל נכה בו ואגרשנו.”

DCXVII.

An Dr. H. Graetz in Breslau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1091.

Vol. XII. Nr. 41.

24. 9. 1857.

ו' תשרי התרי"ח.

לכבוד ידידי החכם המפואר מהר"ץ גרעין ברכה ושלום.

קודם הכפורים אבא לשלם נש"י להשיב למכתבך היקר, אחרי אשר רבו
 הטרדות והמלאכות והאגרות מנעני עד כה למלא שאלותיך.

בבית האוצר דף י"א ע"ב הזכרתי תשובות רס"ג על בן אשר, ויותר ממה
 שכתוב שם אין בדי.

אני לא לקמתי חלופי נסחאות המקראות מן התלמוד והמדרשים.

ממסכת סופרים פרק ד' הלכה ח' אין לתמוד חלילה שלא היה להם בישיעה
 רק ב' פעמים עמנואל. קדמונינו ז"ל היו מקצרים בלשונם, מפני שהיה כל למודם
 בעל פה, והיו משמיטין מה שאין צורך בו, וידוע מאמרם אמו תנא כי וכלא וכו'.

ובעל מנחת שי בישיעה ז' י"ד מפסק שמא יש טעות שם במס' סופרים, ואין
 הדבר כן, אבל הם לא חשו לדבר על וקראת שמו עמנואל, כי הכל יודעים שהוא
 חול ושהוא תבה אחת, ולא נצרכו לדבר אלא על סימן ח' פסוק ח' ופסוק י',
 ואמרו כי הראשון חול והשני קדש. אבל מה שאמרו הראשון נחלק והשני אינו
 נחלק, אין ספק שהוא טעות, וצ"ל השני נחלק והראשון אינו נחלק.

כי כס ידן עמים (איוב ל"ו ל"א) חלילה לשבשו, אבל אחר שאמר ושרשי
 הים כסה, שהאל בעת זעמו שולח המטר על פני הים ולא על ארץ זרועה, הנה
 הוא אומר כי כס, בענינים האלה הוא דן את העמים, ואם אינם ראוים למטר, אז
 המטר שהיה בטבעו להיות להם לאכל, יתנהו אל הדגים, שהם מכבירים, כלומר

פרים ורבים הרבה מאד (כמעט וידנו לרוב), כלומר ישלח המטר על פני המים ויוציאחו לבטלה.

וכל זה מפורש בתרגום איטלקי שלי לס' איוב, אין ספק ששלחתיו למהר"ז פראנקעל נ"י.

וכן פסוק יגיד עלי רעו פירשתיו בלי דוחק, רעו הם הרעמים, מקנה כמשמעו, ועל עולה כנוי לעוף השמים, שמעופפותם אנחנו מבינים שהגשם קרוב לבוא. ומלת על אין משפטה במקף, אלא בקמץ, ודעת המנקדים נפלאה ממני, ומה שהבאת נפשו עצל, אדמתו עמו, עם מעינו מים, דע שאין זה אלא שבוש. אע"פ שנפתו בו רבים, אבל מתאווה ואין נפשו עצל, שיעורו: עצל, נפשו מתאוה ואין, ומלות וכפר אדמתו עמו, ענינו עמו וכפר אדמתו, כי לארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו, כפירוש ראב"ע, ועיין משתדל.

ומי שלא יחוש לעיין בספרי הנדפסים, למה ישאל את פי באגרת?

והגני שולח לך מתנה תשובת ר' האי ז"ל בלתי נדפסת, והיא כמו שקבלתיה סהרב ויואנטי שבאנקונה, והיא יקרה ונכבדת בענינה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום, ומהרזף שלום. כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ו' תשרי תר"ח,

ידיך שד"ל.

DCXVIII.

An M. E. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1093.

Vol. XII. Nr. 42.

2. 10. 1857.

י"ד תשרי התר"ח

ידידי החכם היקר שלום שלום.

רפיון כחותי ורובי טרודתי מנעוני למהר להשיבך מענה כאשר היה עם לכבי והנה לפניך שני פרקים מס' תורה נדרשת ואז היטב חרה לי על השבוש שנדפס בסוף הפרק התשיעי (אני מבטיחך אישר תתעה!!!), גם רע בעיני כי לא הדפסת הערה אחת ששלחתי אליך להוסיף בקונטרס האחרון, ואחרי שהאל הצילנו מן הצענזור, מר לי מר להיות משועבד לצענזור היהודים המוציאים לאור מכתבי חכריהם, ולא יתנום להוציא לאור מה שבלבם בחפשויות. התוכחה או סאמרע יש חברתי בשנת 1816 היא 534 טורים, ואפשר להדפיסה כאותיות בינוניות בשני עמודים בכל זייטע, וכל זייטע שלך כוללת 35 שימות, והנה כל זייטע תוכל לכלול 70 טורים, והנה בשמנה זייטען יש די והותר לכל המחברת. אם תרצה להוציאה בפעם אחת, אישלחה לך, ואם לא תוכל, תשב עד שתלכין ראשה, כי כבר עברו עליה מ"א שנים, והיא בתולה ואיש לא ידעה. וכמה ענינים גדולים וטובים ממנה יש אתי מילדותי, ואינני אין להוציאם.

מחשבתך לחדש נעורי הקונקורדאנץ של בוקשטורף, טובה, אבל אם תרצה לכלול בקונקורדאנץ כל מה ששייך לווערטערבוך, אז תכבד עליך המלאכה יותר מדי, ותכבד ההוצאה על הקונים. מלבד כי לא תמלט מהביא עליך השגות המבקרים, אם תפרש שרש אחד או תבה אחת, כדעת חכם פלוני, ולא כדעת פלוני, הרשות בידך ללקט בכל מה שהוצאתי לאור עד עתה, ולקחת משם כל אשר ימצא חן בעיניך, ובפרט מה שכתבתי מקרוב, בפ' ישעיה ובס' הדקדוק (אם לשון איטלקית מובנת לך), כי חדשות רבות נכללו בספרי החדשים האלה. אך אני לא אוכל לשלוח אליך ענינים בשביל הקונקורדאנץ, כי אין לי הזמן מאד ודי לי אם לאט לאט אוכל להשלים הוצאת שני הספרים הנ"ל.

למצוא חותמים באיטליאה לס' גדול כזה, אין תקוה. אחרי צאתו בשלמות, אולי ימצאו ארבעה וחמשה קונים.

אם תתרגם הכוזרי אל תחדל לעיין ג"כ בכוזרי עם העתקה והערות מהחכם דוד קאססעל, ובאגרתו לדרֶאָקטאר ברעכער בכוכבי יצחק מחברת המישית עמוד 28. ואם תשאל את פי באיזה דבור קשה ומסופק, אמהר להגיד לך דעתי. אבל לעשות הקדמה או תולדות המחבר, לא אוכל.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגנו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ערב סוכות תרי"ח,

ידידך שד"ל.

DCXIX.

An Leopold Löw in Szegedin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 1096.

Vol. XII, Nr. 43.

25. 1. 1858.

י' שבט התרי"ח.

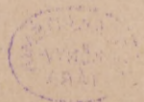
ידידי החכם היקר שלום.

בן חנניה קבלתי ושמחתי בו, ומיד אמרתי לאחד מתלמידי שיתחיל לתרגם בלשון אשכנז הטיאולוגיאה דונטאטיקה שאני מלמד לתלמידי בקאללעניום רביניקום, וחברתיה בשנת 1832 והנה לפניך תחלתה, ואם תיטב בעיניך להוציאה לאור מדי חדש בחדשו, תודיעני ואם לא, תודיעני ואשביט מלאכת ההעתקה.

התלמיד דמתרגם הוא מארץ בעהמען, ושמו יצחק יהודה קליגעבערגער, בא לכאן בחדש סעפטעמבער שעבר, והוא עתה תלמיד בקאלל ראב'.

אין צורך להזהירך שלא תחליף שום תיבה ממה שאני שולח אליך, ויהיה קולך תלוי בצוארי ואתה נקי.

ענין אנא מסהיד עליכון ביום דינא רבא הוא חדוש גדול ונכבד, וכן ענין Abraxas, אך לא אסכים עמך במה שאתה קורא זי עזקא רבא, שא"כ

היל"ל כל' ארמית דא (או דנא) עזקא רבא, כי זה וזאת אינן כל' ארמית, ונ"ל
שלא היו כותבים אלא עזקא רבא, וקריאתו אהורנית היתה Abraxa, ואח"כ הוסיפו
S בסוף על דרך לשון יונית, וכמונה שיהיה חשבון התיבה 365 כמנין ימות החמה
כי Basilides היה בונה על זה כמה סודות.

ולענין מלת גלים אודיעך כי בעיר הזאת וסביבותיה קוראים לשילדקרעטה
galana.

אתה עתה ברוך ה'.

פאדונה " שבט תרי"ח

ידיך שד"ל

Nr. DCXX. (1)

An Jsak Rittenberg in Kalwarya.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1097.

Vol. XII, Nr. 44

11. 2. 1858.

כ"ז שבט תרי"ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כש"ת יצחק ריטטענבערג נ"י שלום שלום.

לא שכחתי לא נשיתי וכי

בענין דגשות קראתי יה ויסרני יה, מצאת עוד חירק ואחריו מלה זעירה שתחלתה
יו"ד, בשני מקומות בדניאל, עד דיי"דע (ה' כ"א), פסא דיי"דא (שם כ"ד), ויפה
אמרת כי טעם רפיון היו"ד הוא מפני שהחירק מועמד במאריך. אבל אתה מחזיק
בדעתך שהדגש בקראתי יה וחברו הוא בשביל החירק הנדחק, ואני מחזיק בדעתי
שהוא לבלתי תתבלע היו"ד.

אמנם יפה אמרת שאם היו"ד החרוקה תהיה דגושה, אז בהכרח קריאתה ji
וכן כתבתי גם אני בדקדוקי (§ 17) ויפה הקשית עלי מן הישאג אריה, היתן
כפיר, וזולתם רבים, שאם היו"ד נקראת כאל"ף למה לא נשתנה נקוד הה"א מחטף
פתח לפתח? ואני לא אֶחָזֵר אחר תירוצים דחוקים, אבל אומר כי הכללים המוחלטים
אין להם טקום רק בחכמת החשבון והשיעור; אבל בכל שאר החכמות, הענינים
עומדים מצד אחת תחת כלל אחד ומצד אחר תחת כלל אחר, וכן יו"ד הישאג
קריאתה כאל"ף, ועם כל זה איננה אל"ף, ואין בה כח להחליף החטף שלפניה.
ומה שהקשית על רד"ק, אם פחדו שטא יתערב יפקד באפקד, היה להם להחליף
נקוד יפקד (אשר בו יראת הטעות), ולא נקוד אפקד; לזאת אישיב כי הניחו
החירק כיו"ד, כי החירק קרוב בטבעו ליו"ד ולא לאל"ף, והאל"ף מצד היותה אות
גרונית ואוהבת ההרחבה, קרובה יותר לסגול ולא לחירק.

(1) לאנחה הזוהי נספס סזכ מלחה גד"ל לכו"י ריטטענבערג, גנדפס כהמניד סנה ה'
כ"ז יוני 1861 עמוד קל"ג וכמוז נעים חלק שני עמוד כה"ג.

בענין קומו צאו, קומו פֿענו, מצאת סורו סורו (ישעיה נ"ב י"א, ואיכה ד' ט"ו) נוסו נדו (ירמיה ט"ט ל') שובו שובו (יחזקאל ל"ג י"א) לא יכלו קום (תהלים י"ח ל"ט) וברוך אתה לה' כי הודית כי אלה מכחישים כללך, והנה אם יפה בדקת, ואם אין בכל המקרא דוגמאות דומות לקומו צאו, קומו סעו, יש להאמין (כמו שאמרתי באגרותי הקודמת) כי מתנאי הדגש הזה הוא שיהיה בתיבה השניה שוא ואחריו אות הגרון.

אבל במה שאתה מחזיק בדעתך שהקמץ האחרון במלות פֿקֿדֿת פֿקֿדֿה וזולתן הוא קמץ חטוף, מה אענה ומה אומר? כל היהודים המבדילים בקריאתם בין קמץ רחב לחטוף, ועושים זה a וזה o, כלומר כל היהודים אשר באזיזת ואפריקה וכל הספרדים והאיטלקיים, וגם כל הקראים, כלם קוראים פֿקֿדֿת ופֿקֿדֿה בהבדלת a, וכן העתיק Origenes (בדור שאחר החרבן) בכתבו המקרא בכתב יוני, וכן בתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים שמות הנקבות המסיימים בקמץ (שרה רבקה לאה וזולתם) כלם כתובים באות a, ומזה נשארו השמות האלה כפי כל העולם באות a בסוף, לא באות o. ואיך יתכן להכחיש הקבלה הזאת כדי לתת טעם לקצת דגשים?

ומה שאמרתי כי כל עצמותי וכל אחי רש יש בהם קמץ חטוף מוטעם, אין הדבר כן, אבל הוא קמץ חטוף שנשתנה דרך זרות לקמץ רחב, וכמהו עִמְדָה מנגד שְׁמֵרְנִי אֵל, קריאתם אצלנו o, לא a, וכן יִעֲמֵד הִי וחבריו, נהפך בהם הקמץ חטוף לרחב, וקריאתו a וכן העיד הר"מ לונזאנו (שתי ידות דף ע"ח) שהעולם קורין עִמְדָה שְׁמֵרְנִי רַדְפִי טוב וזולתם, גם כר עצמותי וכל אחי רש, בקמץ רחב לדעתו טועים הם.

הגדה מדבריו אנו למדים כי גם בימיו היו הקמצים החמה נחשבים לרחבים. כל זה אני אומר לפי שיטת המדקדקים, ולפי המנהג המפורסם להפריד הקמץ לרחב ולחטוף, והתנועות הגדולות וקטנות; והגני טוכרה להאריך מעט, ולבאר דעתי בענין הזה. ברור הדבר בעיני כי בעלי הנקוד לא המציאו הנקודות לסתום אלא לפרש, ואם היו להם בקריאתם שני מיני קמץ היו מעמידים להם שני סימנים, לא סימן אחד אבל האמת הוא כמו שכתבתי בספרי האיטלקי Prolegomeni (הנדפס כאן זה כ"ב שנה) כי הקמץ הוא הברה מורכבת, כעין oa, וכמו שכתב ראב"ע בתחלת ס' צחות: דע כי תנועות קמץ גדול מורכבת מחולם ומפתח גדול; וכיוצא בזה כתב גם בעל מקנה אברם; ובעל שיה יצחק (דף ט') כתב: ומה שאמרנו למעלה שהקמץ מורכבת מחולם ומפתח, היינו שהקמץ נקראת תחלה חולם ואח"כ פתח — וזה לשון בעל מקנה אברם:

כי כמו שתנועת הפתח תתרכב עם תנועת החולם בשני דרכים, או שיגבר כח הפתח או שיגבר כח החולם, כן ג"כ הונחה צורה זו שהיא מורה הרכבת הפתח עם החולם, צורה אחרת בנפשה, אלא שידיעתה והכרתה תלויה במה שסמוך לה, כמו שיתבאר לפנינו בעזרת האל, כי בקמץ הגדול יגבר כח הפתח, ובקמץ המלאפוס שהוא החטוף יגבר כח החולם.

ולחיות הקמץ מורכב משני קילות אלו, והיתה קריאתו כבדה במבטא, נמשך (כמו שכתבתי בספרי הגי' § 159) כי בקצת ארצות השליכו חחולם ושמרו הפתח, וקראו הקמץ כמו a (וכן היא קריאת הארמיים המזרחיים, וכן היא קריאת

היהודים המזרחיים והספרדים, ועיין אהוב גר עמוד צ"ב), ובקצת ארצות השליכו הפתח ושטרו החולם, וקראו הקמץ כמו o (וכן היא קריאת הארמיים המערביים, וכן היא קריאת היהודים הצפוניים).

ועל פי זה יובן (כמו שהוכחתי בס' הנ"ל בארוכה) למה הקמץ הנמצא בלשון ארמי אינו משתנה ואינו מתבטל כלל. כגון פֶּתֶב פֶּתְבָא (לא כן גְּבַר גְּבָרָא), וכל קמץ הנמצא בארמית ובלה"ק, הוא שומר תכונתו גם בלה"ק לבלתי השתנות, כגון כְּתָב הרת, יֶקֶר תפארת, גְּלוּתִי: כל זה הוא מפני שהקמץ להיותו מורכב משני קולות, הוא תנועה ארוכה, כאלו היתה אחריו אות נחה, ולפיכך אינו משתנה ואינו מתבטל, כדין תנועה שאחריה אות נחה.

כי אמנם (כמו שכתבתי שם, וכמו שבארתי אח"כ בדקדוקי) הקמץ נחלק לארמי או קדמון (פְּרִימִיטִיף), ולעברי או נוסף. הקמץ במלות כְּתָב יֶקֶר שָׁאָר גְּלוּת, הנמצא במלות האלה גם בלשון ארמי, הוא קדמון, ואינו משתנה; והקמץ במלות פֶּקֶד, בְּשֵׁר, וחבריהם, שאיננו נוחג בלשון ארמי (כי בארמית אומרים פֶּקֶד, בְּשֵׁר), הוא עברי ונוסף. כי העברים בחרו ליפות לשונם, ולהרחיב הקריאה בתוספת תנועות, והוסיפו קמץ אחד בפֶּקֶד במקום השוא, והוסיפו שני קמצים בכְּשֵׁר, אחד במקום השוא ואחד במקום הפתח.

והקמץ הנוסף הזה הוא מתבטל כשהתכה מקבלת תוספת, כגון פֶּקֶדְנִי בְּשֵׁרִי, בְּשֵׁרְכֶם, וכן בְּשֵׁר-אֶדְם, כי תבה הסמוכה לחכרתה אינה אלא כהצי תבה. שני הקמצים האלה (קמץ ארמי או קדמון, וקמץ עברי שהוא תמורת פתח או שוא) הם נקראים קמץ רחב מפני שקריאתם אצל היהודים הספרדים והמזרחים a.

אבל העברים, לאהבת הרחבת המבטא, כמו שרמזנו פעמים רבות o במקום שהארמי היה אוטר u, כגון תִּפְקֶד, במקום תִּפְקֶד, כן הכניסו לפעמים קמץ, כלומר o, במקומות שלא היה מתחלה אלא o או u; כגון מִן גְּדֹל, במקום שהיה להם לעשות godlō או gudlō, עשו לפעמים גְּדֹלוּ, כלומר goadlō.

אבל ההרחבה הזאת לא עשו אותה כשהחולם והשוּרֵק עומדים בהברה פשוטה, או מורכבת ומוטעמת, כגון גְּדֹל, גְּדֹלִים, בְּרוּךְ, בְּרוּכִים, רק כשהקולות o או u עומדים בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת; וסבת זה לפי דעתי הוא כי הקול היותר מוכשר להיות רהוט לאות שאחריו ולעמוד בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת, הוא הפתח, ולפיכך הוסיפו a בגְּדֹלוּ וחבריו, ואמרו גְּדֹלוּ (goadlō).

הקמץ הזה, שהוא תמורת o או u, הוא קמץ חטוף, וקריאתו o גם אצלנו אנשי הדרום.

הקמץ החטוף איננו פרימיטיף, אך הוא תוספת שהוסיפו העברים ליפות קריאתם, ואיננו ידוע בלשון ארמית, ומה שנמצא בדניאל חֲכְמָה וּשְׁכַלְתָּנוּ וזולתם בקמץ חטוף, איננו אלא כי בעלי הנקוד הכניסו לפעמים המבטא העברי במלות הארמיות שבדניאל ועזרא. אך בלשון סורי הִקְפָא עומד תמיד במקום קמץ רחב שלנו אבל כתיבות שיש בהן בלה"ק קמץ חטוף, יבא בהן בסורי על הרוב u, כגון סיכלתנותא, ולפעמים תנועה אהרת, כגון חֲכְמָתָא, וכן בתרגומים נמצא (ובפרט בספרים כ"י ודפוסים עתיקים) חונכתכון וסיכלתנותכון (דברים ד' ו') ורבים כאלה, תמיד בשורק.

והנה חלוק התנועות לגדולות וקטנות אין לו עיקר בלשון ארמית, ואף בעלי הנקוד מעולם לא נתכוונו לו. התנועות הן שבע (וַיֵּאמֶר אֲרִיָּהּ), הסגול הוא e רחב ונוטה לפתח, והצירי הוא e צר ונוטה לחירק.

הקבוץ אינו אלא תמורת השורק במקום שאין וי"ו.

התנועות כלן יכולות להיות ארוכות וקצרות, ואם תרצה אמור גדולות וקטנות, כי כל תנועה תוכל להיות מוטעמת ובלתי מוטעמת, ותוכל להיות אחריה אות נחה, או לא, והשווא שאחריה יוכל להיות נח או נע. רק הפתח לא תהיה אחריו אות נחה כי אז יתהפך לקמץ (עֵשָׂה, קָרָא, שֶׁהֵם עַל מִשְׁקַל פֶּקֶד) ומה שהמדקקים אומרים כי השווא שאחר צירי וחולם הוא נע, אינו אלא טעות, כמו שהוכיח ר' וואלף הייננהיים, בחומש מאור עינים, ויקרא ט' כ"ב, ואחריו יידי החכם המדקק ר' יצחק בן אריה בספרו תורת אמת, עמוד יו"ד. ואני באנרתי אליו הנדפסת בסוף ספרו הקשיתי על דבריו (שם עמוד נ"ז), ובאתי ללמד ונמצאתי למד, וידוע כי ראכיע תפש את ר"ש נכירול על מה שאמר מה לך יְחִידָה תִּשְׁבִּי, כי הש"יין הוא נח נראה, והוא הניעו בעבור המשקל, ועל זה תמה כעל קול יהודה, כי לפי מה שלמד בספרי האחרונים, ולפי מה שהורגל מילדותי היה נראה לו (וגם אני כמותו) שהשווא במלת תִּשְׁבִּי הוא נע, ואין הדבר כן לפי קריאת הקדמונים. ומזה נמשך כי הקדמונים בשיריהם הניחו כמה וכמה שואים אשר לפי דרכנו הם נעים, ואני חשכתי עד היום שהתירו להם זה מפני דוחק המשקל, ואין הדבר כן; ובהפך יש לומר כי כשהניעו אותם, היה מפני דוחק המשקל. יעתה נמצינו למדין כי מה שמצאנו בדניאל ועזרא שואים נחים ורגש אחריהם ולפניהם תנועה גדולה בלתי מוטעמת, כגון שְׁאֵלְתָּא, עֲבִידְתָּא, גְּבוּרְתָּא, יִשְׁפָּצְרָא, וכן בלְטִשְׂאֲצֵרָא, שהשווא שאחר הצירי נח בהכרח מפני השווא השני שאחריו, כל זה איננו ענין מיוחד ללשון ארמית, אבל גם בלח"ק השווא משפשו לנוח אחר התנועות כלן, והקדמונים כשרצו להודיע שהשווא שיש תנועה לפניו, הוא נע, נקדו שווא ופתח בְּרַכּוֹ, תֵּאֲכַלְנָהּ, הַצְּפָרְדְּעִים).

ודי בזה להודיע ולהודיע כי חלוק התנועות לגדולות וקטנות אינו אלא חזיון שוא שחדשו בני קמח.

ואשובה לענין הקמץ, ואומר כי לפי כוונת בעלי הנקוד (שהיו בקיאים בצחות הקריאה) הקמץ קריאתו בכל מקום a o, אבל ההברה הזאת המורכבת היתה כבדה על רוב ישראל המפוזרים בארצות, ופשט המנהג בקהלות ישראל שבדרום לבטא הקמץ בהברה אחת פשוטה, והשליכו החולם ושמרו הפתח, ואמרו a וקראוהו קמץ רחב; אבל באותם הקמצים שראו שהם תמורת חולם או קבוץ, השליכו הפתח ושמרו החולם, ואמרו o, וקראוהו קמץ חטוף, וכשבאו להציב כללים בשביל התינוקות, כדי שיוכלו ללמוד הקריאה קודם שירדעו איזה הוא הקמץ אשר הוא תמורת חולם או קבוץ, מצאו כי רוב הקמצים הרחבים הם בהברה פשוטה, או בהברה מורכבת מוטעמת, ורוב הקמצים החטופים הם בהברה מורכבת בלתי מוטעמת, וזה אמנם לא היה במקרה, אבל יסודתו על מה שאמרתי למעלה כי הפתח הוא הקול היותר מוכשר להיות רחוש לאות שאחריו ולעמוד בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת; ומזה נמשך

מי כשבא הפתח באות שאיננה רהוטת לשאחריה, אבל אחריה אות נחה, החליפוהו תמיד בקמץ; וכשבא בהברה מורכבת ומוטעמת, שאז היא שר חצי המנוחות, כי מצד שהוא מוטעם היא תנועה ארוכה, ומצד שההברה מורכבת היא רהוט לאות שאחריה, אז לפעמים הניחוהו (פָּקד, ולפעמים החליפוהו בקמץ (דָּבָר); ומזה נמשך כי הקמץ הרחב לא יבוא רק בהברה פשוטה, או בהברה מורכבת ומוטעמת. אבל החולם והשורק לא הפכו אותם לקמץ אלא כדי להוסיף בהם הכרת הפתח, כדי שיהיו רהוטים לאות שאחריהם, לפיכך לא עשו זה אלא כשהיו החולם והשורק בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת, ונמשך מזה כי הקמץ החטוף לא יהיה רק בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת.

זה הוא מה שנ"ל עתה בענין הקמץ, אחרי ארבעים שנה שהייתי נבוך בו, כי אמנם בספרי הנ"ל שהוצאתי לאור זה כ"ב שנה לא ביררתי הענין בכל צדדיו, כאשר עשיתי (תחלה לאל) היום הזה.

אבל הכללים האלה שהציבו המדקדקים להבדיל בין הקמץ הרחב והחטוף אינם מספיקים מכל וכל, כי הנה גשהנא ושקהדלי נקראים בקמץ רחב כי באמת אינם תמורת חולם או קבוץ, ועם כל זה בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת. ובהפך הנה גא לנו יַעֲמַד וּחֲבֵרֵי, שהקמץ בהם הוא תמורת קבוץ, ולמה לא יהיה קמץ חטוף? וכן קָדְשֵׁי שְׁרָשָׁיו, קמץ האות הראשונה הוא תמורת חולם, ואיך לא יהיה חטוף? וכל עצמותי וְכָל אָחִי רש מדוע לא יהיו חטופים ככל המון חבריהם? אבל לפי כוונת בעלי הנקוד אין כאן קושיא כלל, כי לפי קריאתם אין קמץ אלא אחד, וקריאתו בכל מקום oa.

ואשוברה לדברי אגרתך, ואומר כי לשוא תבקש להוכיח כי הקמץ המורה על הנקבה הוא חטוף, ממה שמצאנו זה לזכר, ולנקבה זה או זה. והנה זו אין ספק שאיננו לנקבה, אבל ענינו אשר, (עם זו קנית, עם זו יצרת לי, רשעים זו שדונית), והוא נגזר מן הארמי דִּי, כי דל"ת בארמי הוא זי"ן בלה"ק, והחירק במלת פְּעִיל הארמית הוא שורק בפְּעוּל העברי. ונקוד זה וזאת הוא זה כמו שהוא זר שהרבוני מן זה הוא אֱלֹה, והרבוני מן אנכי הוא אנחנו, והנקבה מן הוא הוא היא בחירק, והרבוני מן אתה הוא אתם בסגול, והכנויים כלם אינם שומרים בנטייתיהם משפטי השמות והפעלים, ואין ללמוד מהם מאומה.

ולענין ששאלת בפסוק כל שתה תחת-רגליו (תהלים ה' ז') תי"ו תהת רפויה, והיה משפטה להדגש על דרך מי כמוכה בְּאֵלִים, דע כי בדפוס כרישא תהת בדגש. ואני בבח"ע תקפ"ט עמוד ק"א כתבתי כי גם וכעסתה צָרְתָה, ולמדנה בקנותיכם נהי, ותעשינה תועבה, ותשברנה פִּירוֹתֶיהָ, המה בְּנִי-צְדוֹק, המה מְּוֹלִיכוֹת, כל אלה וכיוצא בהם ראויים להדגש, אבל בדקדוקי בלשון איטלקי כתבתי כך:

64 קצת קדמונים היו נותנים הדגש הנזכר למעלה סימן ס"ב, גם במלה בלתי זעירה, אך תנועתה הראשונה מועמדת במתג, כגון שמה קְבֹרָה, ויראת פְּאֵלְהֶיךָ, לאחיד לְעֵנֶיךָ, בספרים שלנו הדגש הזה נמצא בשלשה מקומות, מי כמכה בְּאֵלִים, ועשית קִרְתָּיו, ועשית קְּעֵרְתָיו.

בענין טובה לך (רות ד' ט"ו) אמרת כי באמרי באגרתך אליך כי נכון שיהיה לך בדגש, אני סותר דברי שכתבתי בדקדוקי סימן ס"ג, ורואה אנכי כי סוף האגרת היא נכתב כחפזון, כי רציתי למהר להגיד לך כי שמחתי באגרתך, ובחתימת אגרתך אמרתי כי אין לי הזמן מאד. והנה אתה באגרתך הראשונה הבאת לפני כערכוביא תבות מוקפות (למטה-הכה, ולדבקה-כו, ואהבה-שם, ושנאה-כו, ושלחה-כו), ותבות שאינן מוקפות (מאה כסף, משלה לו, נוססה בו, לתונה לו, טובה לך, וכינה לו, ואני באותה שעה לא נפניתי לחלק כראוי בין המוקפות לשאינן מוקפות, כי המוקפות משפטן מבואר בדקדוקי סימן ס' וס"א (והוא דין דחיק), והכלתי מוקפות משפטן מבואר בסימן ס"ב וס"ג, והוא דין אתי מרחיק. והנה טובה לך שאין בו מקף, דינו דין אתי מרחוק, ואחרי שמעם טובה הוא נסוג אחור, והמ"ת לא היה כה מעולם לא נגינה ולא מתג, אין בה דין אתי מרחיק, והלמ"ד צריכה להיות רפה. וכן מֵאָה כסף, לתונה לו, ומהומה בו, וכינה לו, רפויים כמשפט, מפני שאינם מלעיל בעצם, ואין צורך לעיין אם הה"א שרשית או מעיקר השם, כי החלוק הזה אין לו מקום אלא בדין דחיק, כלומר כשיש שם מקף. ודע כי בשאמרתי כי טובה לך דגוש כמ"ש, הכוונה כי הלמ"ד דגושה בתנ"ך דפוס מנמוכה הנדפס עם מנחת שי זמן רב אחרי מות המחבר, ואמת הוא כדברך כי המחבר לא העיר בזה מאומה אם הלמ"ד דגושה או רפה. וכן מחלה לב הוא טוקף ודגוש בדפוס מנמוכה, והמחבר לא העיר בזה מאומה, ומה שאמרת שאם מחלה-לב דגוש, זה יסתור מה שכתבתי בסימן ס"א, שחרי מחלה היא שם דבר כמו עריהבשת; הן זאת לא צדקת אענך, כי אמת הוא כי כל המחלה אשר שמתו במצרים הוא שם דבר, וכן כאן אם היה כתוב מחלת לב בתיי הסמיכות היתה התיבה שם דבר, אבל מחלה-לב לא יתכן שיהיה שם דבר, אבל הוא בינוני לנקבה, בשקל מְגֵלָה לזכר, מְגֵלָה לנקבה; והנה אין מחלה-לב כמו עריה בשת, ומשפט הלמ"ד להיות דגושה. ומה שמצאת בדפוס רוו"ה כי עדותך ש"חה לי בדגש, אני לא מצאתי כן, אבל מצאתי לי רפי בתהלים של רעדעלהיים; הן אמת שהדפוס שבידי הוא משנת תר"ב, כלומר שיצא לאור שנים הרבה אחרי מות רוו"ה. ויהי מה, הנכון הוא בדפוס הזה שבידי, מפני שהמעם נסוג אחור; ובדפוס מנמוכה וגם ברע"ח, הלמ"ד דגושה, והוא מעות, ובדפוס ברישא ובתנ"ך גדול שנת רפ"ה (המדוייק הרבה) היא רפה.

מה שאמרת כי תרגלתי לאפרים הוא בנין בפני עצמו, תִּפְעֵל, נכון הוא, וכבר קדמך בזה חכמי הגוים קאצענס, ושולטענס, ואחריהם כל האחרונים. ודע כי קרוב לבנין תִּפְעֵל מצאנו עוד בנין שִׁפְעֵל, וממנו שְׁכַלְלָה, שְׁעֵבֵדָה, שְׁחַרְרָה,

גם מה שאמרת כי משקל פִּעֵל, פִּעֵל, הם נגזרים כמשקל גִּרְדָה, אֶרְדָה, מְקַנְנָה. דע כי כבר קדמך בזה החכם שולטענס, ואחריו נמשכו כל חכמי העמים כמשך מאה שנה ויותר. אבל אני בספרי האישלקי הנ"ל (פראלעגאמטעני), וכן בדקדוקי שהחלתי להוציא לאור, התקוטמתי נגד הסברה הזאת, ואמרת כי פִּעֵל ופִּעֵל היו מתחלה פִּעֵל פִּעֵל, פִּעֵל, ומן הארמי גָּבַר אמרו העברים גָּבַר, ומן הארמי תְּקַן אמרו תְּקַף, וכן מִשְׁמֶרֶת והבריו היו מתחלה מִשְׁמֶרֶת בשוא ופתח. ואפילו בלשון ארמי הכניסו העברים

החלוקה הזוה (שהיה חביב להם לתפארת המבטא), ואמרו אָמַרְתָּ (דניאל ה' י') במקום שהיה ראוי לומר (לפי דרכי לשון ארמית) אָמַרְתָּ, וכן הַתְּנַזְרַת (שם ב' ל"ד ומ"ה) במקום הַתְּנַזְרַת, וכן הַשְּׁפַחַת (שם"ו כ"ג) תמורת הַשְּׁפַחַת, וכן הַדְּקַת (שם ב' ל"ד ומ"ה) תחת הַדְּקַת, וכן הַשְּׁפַחַת (שם ב' כ"ה) במקום הַשְּׁפַחַת (מדבר בעדו), ועל ידי השיטה הזאת יתבארו לנו כמה דברים :

א) מצאנו קצת שמות פעם במשקל שסופו סגול, ופעם בפ"א הפעל בשוא או חטף, כגון על הרוב אומרים גָּבַר, ופעם אחת עם גֶּבַר (תהלים י"ח כ"ו), בכל המקרא זָרַע, ופעם אחת והמן פָּזַרַע נֹד, הוא, וכן שָׁכַם וּשְׁכָם אחד על אחיד; הָרַר הָרַר מִשְׁכַּךְ הָבַר, הֶבֶל הַבְּלִים; גָּדַל פְּגָדַר וְזוּרַע; גָּבַה, ואל גָּבַה קומתו (שמואל א' י"ז ז').
כך אלו הם זריות לדעת המדקקים, וגם לשיטת שולטענס אין טעם להם, ולפי שיטתי המשקל בסגול הוא היותר נהוג בלשון, והמשקל פ"א הפעל בשוא הוא היותר קדמון.

ב) מצאנו גָּדַר יָרַךְ פָּתַף גָּזַל בסמיכותם גָּדַר, יָרַךְ, פָּתַף, גָּזַל, וזה נמשך (לפי שיטתי) מפני שהקמץ הנמצא בשמות האלה כנפרד, איננו קמץ פרימיטיבי, אבל נוסף בלשון לתפארת המבטא, והנה צורת השמות האלה היתה מתחלתה גָּדַר או גָּדַר, פָּתַף או פָּתַף, וזוה נעשה כמשפט גָּדַר פָּתַף.

ג) המקור מבנין הקל נקשר עם הכנויים לפעמים על דרך פֶּקַד, (לְשִׁמְרָה, בְּאַחֲלָכֶם), ולפעמים על דרך פֶּקַד (בְּשִׁכְבְּךָ, לְהַרְגוֹ, לְעֹבְדֶךָ), וזה מפני שקריאת המקור היתה מתחלתה פֶּקַד, והקמץ בפֶּקַד אינו אלא נוסף, ומן פֶּקַד אמרו פֶּקַד, והכנויים נקשרו לפעמים עם המשקל הקדמון (פֶּקַד), ולפעמים עם המשקל המאוחר (פֶּקַד).

ד) חמלות יִחְנֶה, לְהַפְרֹכֶם, היה משפטן יִחְנֶה, הַפְרֹכֶם, אבל חמלות יִחְנֶה, הִפְרָה נשתנו (על פי המנהג הנהוג בשמות) לחמלות יִחְנֶה, הִפְרָה, וזוה אמרו יִחְנֶה על דרך קִדְשָׁה, הַפְרֹכֶם על דרך מְלִפְכֶם.

ואלה הן טענותי נגד שיטת שולטענס :

א) לפי שיטתו יהיה הלשון כולל חמלות הרבה שקריאתן כבדה מאד וכמעט בלתי אפשרית, כגון גָּדַר, סָפַר, נִבְלָה, גָּדַל, פָּרַי, חָלִי, גָּנַן, לִבְבִי, חֶקֶק.

ב) כשהחריפו השוא כפתח להרחבת אות הגרון, ובמקום לְקַחְתָּ, אמרו לְקַחְתָּ, ובמקום יָדַעְתָּ אמרו יָדַעְתָּ, ובמקום וַיַּחֲדֶךָ (כפֶלֶס וַיַּבְרֶךְ) אמרו וַיַּחֲדֶךָ, השאירו האות האחרונה דגושה כמו שהיתה מעיקרה; אבל במקום קָחַת, דָּעַת אמרו קַחְתָּ, דָּעַת; כתי"ו רפה; א"כ קַחַת וְדַעַת אינם נגזרים מן קַחְתָּ וְדַעַת, כדעת שולטענס, שאם כדבריו היה להם להדגיש קַחְתָּ וְדַעַת, כמו שהדגישו לְקַחְתָּ וְדַעַת.

ג) אֶתְּ וְנָתַתְּ, שֶׁחַם בְּמִקוֹם אֶתְּ וְנָתַתְּ, הם בדגש, אבל בַּת וּמַתַּת האות האחרונה רפה בהם, וזו עדות ברורה כי בַּת וּמַתַּת אינם נגזרים מן בַּתְּ וּמַתַּתְּ, אבל מן בַּת וּמַתַּתְּ.

ד) סָבַ, חָק וחבריהם, צוויו ומקור מבנין הקל מן הכפולים, הם נגזרים בלא ספק מן סָבַב, חָקַק, לא מן סָבַב, חָקַק; וזלמה נאמר פי השם חָק רַא יהיה גם הוא מן חָקַק, אבל יהיה מן חָקַק?

ולענין ששאלת מה אשוב על השבוש אשר מצאת בפירוש הרלב"ג בפרשת דברים, שכתב כי אהרן מת בעשתי עשר חדש באחד לחדש, כמו שנזכר בפרשת אלה מסעי, ועוד חזר וכתב כי משה לא היה אחרי אהרן כי אם חדש אחד — מה אענה ומה אומר?

נראה כי רלב"ג זכרוננו הטעהו, והפסוק אשר במסעי (ל"ג ל"ח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ד' וימת שם בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחדש החמישי באחד לחדש, נשתבש בזכרוננו, והיה קורא בעשתי עשר חדש באחד לחדש, כמו שכתוב בתחלת דברים.

וכבר הראיתי באוצר נחמד (ב', עמוד ל"ד) כי כמה גדולים וטובים בין קדמונינו נשתבשו בלשון המקראות, והזכירו אותם לא כמו שהם, או שחשבו כאלו כתוב בתנ"ך מה שאינו אלא בסדר התפלה או באחד מן הפיוטים, והחכם המופלא מהר"ש מונק נ"י הוכיח כי הרמב"ם הביא במורה הנבוכים קצת מקראות בחלוף ממה שהם כתובים. ורבה מזאת יש לבעל דין לומר, והוא כי בעל מדרש תנחומא (סוף פרשת נח) טעה בפסוקי תהלים, ונתערבו בזכרוננו שני מקראות, האחד הוא הניעמו בחילך והורידמו מגנני ד' (נ"ט י"ב), והשני הוא כרוב פשעיהם הדיחמו כי מרו בך (ה' י"א), ודרש הניעמו בחילך והורידמו למה? כי מרו בך המלות הללו (למה כי מרו בך) כתובות שתי פעמים יש במדרש תנחומא דפוס מנשובה, אבל בתנחומא דפוס ויניציאה אינן, ובילקוט (מזמור נ"ט) תחת המלות ההן כתוב ולנו יעשה מגננו ה', ואולי זה אינו אלא תקון שתקנו האחרונים, וברוך הוידע, ודי יצילנו משגיאות.

ואתה ידידי היקר, הנני מודה לך בכל לבבי, כי באגרתך ובשירתך הזקקתני להעמיק חקירתי בענין התנועות, ובפרט בענין הקמץ, חקירה אשר הייתי בורח מלהכנס בה, אחר מה שעמלתי בה בימי נעורי, ולא עלתה בידי לברר וללכנ הדברים בשלמות, ועתה ביום השלב לא יצאתי מכיתי, וסבותי את לבי לחקירה זאת, והי עזרני, כי נתחוויר הדברים לפני יותר מלפנים. ואין ספק כי הענין צריך עוד חקירה ובדיקה, ובשמהה אקבל מה שתמצא להשיב על דברי, או להוסיף עליהם, כי ללצים אליך ולענוים אתך חן, ותמיד אני מוכן ללמוד מכל אדם, ולעזוב מה שהאמנתי כל ימי חיי, ולבטל מה שכתבתי והוצאתי לאור, ובלבד שיהיו הדברים הנאמרים באזני מיוסדים על ראיות נכונות, ולא על טענות מזויפות. כי אמנם נרגיר קמן של אמת הוא גדול בעיני יותר מאהבתם ושנאתם של כל בני העולם, ויותר מתהלותם או מהתלותם של כל הירונאליסטים.

אתה עתה ברוך ה', ינחמך ה' מהילד אשר מת לך, ותראה זרע מאריך ימים, וחפץ ד' בידך יצלה, ותהיה מן המשכילים אשר שמתם ויהירו לנצח כזוהר הרקיע, ומטצדיקי הרבים המאירים לארץ ככוכבים לעולם ועד. ואתה שלום וכיתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום ז"ך שבט תרי"ה.

ידיך שד"ל.

DCXXI.

An L. Silbermann in Lyck.

11. 3. 1858.

כ"ה אדר התרי"ח.

'Autograph.

לכבוד ידידי החכם היקר מוהר"ר אליעזר זילברמאן שלום שלום.

הנני נותן לפניך היום הערה אחת על ספר דיא ענטוויקקעלונג דער רעלי-
גיעזען אידעע וכו' פֿאַן דאָקטאָר לודוויג פֿיליפּסאָן.

הספר הזה נתפרסם פרסום גדול, כי מצא מי שתרגם אותו בלשון צרפת
ובלשון אנגלי, ועל ידי כן בא ג"כ לידי, וקראתיו בלשון צרפת, וזה הוא מה
שהביאני לדבר עליו, ולא על כמה ספרים כיוצא בו, היוצאים באשכנז זה כמה שנים,
בלוטר מפני שהספרים ההם לא באו לידי. ואמנם קודם שאדבר דברי על הספר
הזה בקשתיו ומצאתיו גם בלשון אשכנז, כי לא רציתי לסמוך על המתרגם לבדו.
וכבר אמרו חכמים שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן.

אמר המחבר (סוף עמוד ב', ובתרגום צרפתי עמוד ד') "היודאיזמוס נתקיים
ורוצה להתקיים והוא עתיד להתקיים; לפיכך הוא צריך להודיע ולכרר לאנשיו וגם
לזולתם, למה הוא מתקיים, ובעבור מה הוא רוצה להתקיים".

היהודי המאמין בתורה מן השמים, וגם הנוצרי המאמין אמינת אבותיו,
ישתוממו על המאמר הזה של מוהר"ר לודוויג, ויאמרו מי שמע כזאת מי ראה כאלה?
היהודי אומר: היודאיזמוס נתקיים ומתקיים, מפני שכך הוא רצון האל, ואנחנו
חיבינו לקיימו ולשמרו, מפני שכך נצטוונו מאת האל. והנוצרי אומר: היודאיזמוס
נתקיים עד זמן מיוחד, מפני שכך היה רצון האל, ומן הזמן ההוא ואילך הוא
מתקיים מפני סכלות היהודים שאינם מבינים שכבר נתבטל. והנה ישקר וכזב הוא
שהיודאיזמוס צריך להודיע למה הוא מתקיים, ובעבור מה הוא רוצה להתקיים; כי
גם העברים וגם הנוצרים, המאמינים בתורה מן השמים, אינם צריכים לדעת כל זה.
הרי מבואר כי המאמר הנ"ל של מוהר"ר לודוויג לא נאמר בשביל היהודים
והנוצרים, המאמינים בתורה מן השמים, אבל נאמר בשביל הכלתי מאמינים כנבואת
משה; ואמת הוא כי לאנשים האלה ראוייה ונכונה היא השאלה הזאת, למה
היודאיזמוס מתקיים? ובעבור מה היהודים נשארים יהודים? ולהשיב תשובה לשאלה
זאת כתב המחבר את ספרו; ותשובתו (והיא תמצית הספר הנ"ל), היא כי היודאיזמוס
צריך שיתקיים עד בוא הזמן שכל העולם ישובו לאמונת הייחוד, ובני אדם כלם
יהיו אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע ולא יהיו עוד עבדים ואדונים,
ולא עשירים ואכזרנים, ולא יהיה עוד ריב בין אנשים, ושקר וחמס ועוולה ומרמה,
לא יראה ולא ימצא עוד על פני האדמה; וכל זמן שלא יהיה הדבר הזה לא השלים
היודאיזמוס את שליחותו לתועלת המין האנושי, והוא צריך להתקיים עוד כדי
להשלים השליחת בני האדם.

הנה אלה דברים טובים למראה ועריבים לאזן, אבל כאמת אינם רק תנחומין של הכל שהרי ספרי הקדש כבר נתפשטו בעולם זה כמה דורות, והם הולכים ומתפשטים עוד יותר מיום אל יום, בלי שיהיו היהודים עוזרים לזה מאומה; ולא יועילו ולא יצילו כי תהו המה ועל שקר וכזב יסודתם; ואם הרפשמיות ספרי הקדש לא הועילה באלף ושמונה מאות שנה להביא המין האנושי לשלמותו, מה יועילו לזה היהודים, ובפרט אותם שאינם מאמינים בתורה מן השמים? המחבר מבקש להחניף לאותם היהודים, אשר אינם בלבם יהידים, אלא תלמידי שפינוזה, והוא מרומם מעלתם כאלו הם יסוד העולם ומחס תצמח ישועת כל זרע אדם; אבל הם עצמם, והעמים כלם, יודעים כי זה חלום חזיון שוא, ומהחלום הזה לא יצא שום פרי טוב, אלא מצד אחד הוא הגורם שיוסיפו העמים לשנוא היהודי על חלומותיו ועל דבריו, ומצד אחר הוא גורם שהמורדים והפושעים יתחזקו בדרכם, ויחשבו שבלי שום אמינה בתורה מן השמים ועם חלול שבת ואכילת נבלות, עדיין יש להן יתרון על כל גויי הארץ.

והחלום הזה אי אפשר שיתקיים ימים רבים, אבל סוף סוף המורדים והפושעים יבדלו מקהל הגולה, וכל דברי גאווה והתפארות, המיוסדים על אדני שוא ושקר, לא יעצרו כח להעמיד האנשים החם בעדת הנרדפים, כי אחר שאינם מאמינים בתורה מן השמים, הם אומרים שאינם מרגישים בעצמם הכנה להיות מרדדים ולמה בשם ישראל יכנו, ויסכלו עול הגלות והשנאה, ולבכם ריק מכל אמונה ישראלית?

ואיך לא ילענו האנשים החמה לדברי פליפסון, המבקש מהם שלא יבטלו המילה? והוא אינו אומר להם שימולו את בניהם מפני שהיא מצות האל, אלא מפני שהיא אות וסימן אחרות באומתנו. ולמה יכרות האשכנזי את ערלת בנו, כדי שיהיו דומים ליהודים, אשר באזאה ובאפריקה, הנחשבים בעיניו ככהמות? ⁽¹⁾ ⁽²⁾ והיוצא לנו מכל זה הוא כי היודאיזמוס בלי אמונה בתורה מן השמים לא יוכל להתקיים, לפיכך כל הרוצה בקיום היודאיזמוס ובקיום האומה הישראלית צריך שישתדל ככל כחו לחיות בלבו ובלב בניו ובלב כל הנלוים אליו, האמונה בתורה מן השמים, וישתדל להרחיק מהנהגת קהלתו, ומן הדבור אל העם בבית התפלה, ומלמוד הילדים, האנשים הבלתי מודים באמתת האותות והמופתים המסופרים בתורה, כמשמעם וכפשוטם; וישתדל להדריך בניו בתחלת ילדותם בלמוד לה'ק, ושיהנו בתורה ככתבה וכלשונה קודם שישתקעו כלימוד שאר לשונות ושאר חכמיות, וישגיח שלא יראו בביתם חלול שבת ויום טוב ואכילת איסור ⁽³⁾.

⁽⁴⁾ ועתה בכיא עלינו לשלום חנ המציות, זמן גאולתנו ותחלת הווייתנו ראומה, ראוי לכל איש ישראל ישישים אל לבו כי הכל תלוי בו, שיהיה שם

⁽¹⁾ הנהגה הזאת מראשה ועד כאן נדפסה ביוזנאל L'Univers Israélite שנה שלישית יריעה עשירית, וזו 1858 עמוד תמי"ה סורה כ"ג — עמוד תמ"ז סורה כ"ג.

⁽²⁾ מכאן ואילך לא נדפס מעולם.

⁽³⁾ עד כאן לא נדפס וחלוי לא נכלת.

⁽⁴⁾ מכאן ואילך נדפס בהמניד שנה שניה יריעה מ"ז כ"ח אפריל 1858 עמוד ס"ג ה'ספה.

ישראל עומד ומתקיים, או אבד ונשכח, ואל יירא חרפת אנוש, ולעג הליצנים, ואל יאמר לא נולדתי לחיות מרטיה, אבל יאמר אהיה יהודי כדי שגם בני יהיה יהודי, וכמו שאבני הנחילני אמורה, כן אנחיל גם אני את זרעי אמונה, ואם המסיתים יכלו לי והניחוני ערום ועריה מנחלת אבותי, אשניח בכל כחי שלא יקרה כן גם לזרעי⁽¹⁾.

⁽²⁾ ואני ידעתי כי דברי אלה יביאו עלי לעז הליצנים, ויאמרו (כמו שאמרו) שאני משוגע, אבל בטוח אני שימצא אחד מאלף שיכנסו דברי אל לבו, והוא ימשוך אחריו אחד או שנים, וגרניר הזרע הטוב על פני האדמה מושלך, לא יאבד אבל יצמח, וחפץ ה' בידו יצלה⁽³⁾.

⁽⁴⁾ ואשא משלי ואמר:

הכּוּן לְקִרְאָת הָאֵל, אֵל תֵּם מִמְעַנְלִי
 מִן הַבַּיִת בְּעַר הַחֲמִיץ הַמְּגֹאֵף
 הַגִּידָה אֵל בְּנֵךְ אֶת־פְּלִאֵי מַפְעָלִי
 דַּבֵּר, סִפֵּר, תְּקַשֵּׁב, הִשָּׁב אֵי כִּי־מִשְׁאֵל
 אֵךְ אֵל תִּירָא מִלֵּץ וּלְרַעַם מִהַתְּלִי
 אִם לַעַג וּמְגִדָּה, מִהֲזֹאת לָכֶם? יִשְׁאֵל
 אֵךְ אֶתָּה אֶת־שִׁנּוֹי הַקְּהֵה וְאֹמַר אֵלָיו
 אֵלֹהֵי הָיִיתָ שָׁם לֹא הָיִיתָ נִגְאָל (א)

ואתה ירדתי היקר, דע כי באגרותי הקודמת, הכתיבה בהצופה אשר ביריעה רביעית מהמגיד ("ד שבט תרי"ח). נדפס בטעות שפגלתי בכבודו של זקן, וצ"ל שפגמתי, ובמקום פֶּרַעַנְקֵעֵל צ"ל פֶּרַאֲנֵקֵעֵל. במכתב ירדנו ב"ג (יברכהו ה') בכל משלה ידיו) כתוב "מאז כתב משה עשרת הדברים על לוחות אבן" וזו טעות גדולה, כי בכל הספרים כתוב (שמות ל"ד א') וכתבתי על הלוחות, וכן תרגמו המתרגמים הקדמינים, ואם קִינְיָקֵט מִצָּא בספר אחד "וכתבת בלי יו"ד, הוא כמל במיעושו. התוכחה לראבי"ע הנדפסת במכתב הנ"ל (יריעה ז'), היא נמצאת בדפוס בשפתי רננות, והיא אתי ג"כ בכ"י רומניא, ויש בזה וכוה קצת הלופי נסחאות.

אחרי כתבי כל זה הגיעתני היריעה התשיעית מהמגיד, ושמתתי בראותי כי עדיין (עם כל הלעג והכוז ששפכו עלי ליצני הדור) יש בישראל אנשים הצטאים לדברי. גם שמתתי בהערות החכם י—ב, ודע כי במקום שכתוב בהערות לנטוער 2 סוף מכתב ישר"ל עד קהלת, צ"ל על קהלת. ואולם שהדברים ההם לא יסיקו רצון מאת העם, זה ידעתי, ולכך הסתרתי אותם קרוב לארבעים שנה; והיה ראוי להחכם הנ"ל שיודיעני משפט חכמי ווילנא ג", לא משפט העם; והנה החכם הנועץ צפרניו הוציא כחו לכטלה.

(1) עד כהן בהמגיד.

(2) מוכן ואילך לא נדפס.

(3) ע"כ לא נדפס.

(4) מוכן ואילך נדפס בהמגיד הטל.

(א) מכלתח פתח בא.

אתה עתה ברוך ה', תשא ברכה מאת ה', על השתדלותך להחיות לה"ק בקרב ישראל, ולקרב זה לזה אוהביה המפוזרים, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושטחת בחגנו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום כ"ה אדר תרי"ח.

(²) ומלבד מה שאמרתי כי היות קיום היודאזמוס צריך למען יגיע המין האנושי לשלמותו על הדרך שהמחבר וחבריו אומרים (כלומר בדרך טבעי ובלא אותות ומופתים) הוא חלום חזיון שוא, הוא גם כן חלום חזיון שוא שיהיה המין האנושי עתיד להגיע לאותה השלמות שהמחבר מצייר בספרו. הציור ההוא אי אפשר שיתקיים, בלי שיפוך ה' לב בני אדם, ויחדל האדם להיות אדם, וזה איננו פרוגרסי, אבל הוא שנוי עצמי בטבע האדם. וגם הנביאים לא אמרו שיהיה הדבר הזה, ורק אמרו כי באחרית הימים ה' ישכון בציון, וכשיהיה ריב בין שתי אומות ישלחו שלוחיהם לירושלים, והאל (על ידי נביאיו) ישפוט בין הגוים ועל ידי כן לא יצטרכו עוד למלחמה; כי בזמן הזה כשיהיה ריב בין אנשים יגשו אל המשפט ושפטום, אבל כשיהיה ריב בין שני עמים, אין מי שישפוט ביניהם, והם צריכים לעשות מלחמה. ואחר הרג רב האחר ירים ראש, והאחר ישה לפניו ויקבל עליו את הדין; ובאחרית הימים יהיה ה' למלך על כל הארץ, והוא ישפוט תבל בצדק, כי כל העמים יאמינו בה' ובנביאיו, ובעלי הריב יקבלו עליהם המשפט שישפטו נביאי ירושלים, ולא תהיה עוד מלחמה בין אומה ואומה. אבל בין היחידים לא יחדל ריב ומדון, ולא יחדל עבד ואדון, ולא יחדל עשיר ואביון. ובאמרו ושפט בין הגוים, נראה כרוך שלא יחדל גם בין העמים ריב ומחלוקת, ובקשת ההתנשאות זה על זה, אלא שלא יצטרכו להלחם. כי יהיה להם דיין אמת שישפוט ביניהם ובקולו ישמעו, ופיו לא יעבור.

והנה השלמות הנפלאה שקצת מן האחרונים אומרים שתהיה באחרית הימים, ודור הזהב שציירו משוררי יון כאלו היה בתחלת הבריאה, חלום אחד הוא. והפילוסוף אשר לא יחפין להתעורר את עצמו ואת אחרים, הוא רואה כי מה שהיה הוא שיהיה, והפרוגרס הוא אמת במלאכות וכדיעות, אך לב האדם נשאר תמיד כאשר היה; ואם יש כאן שנוי, אינו אלא לרעה, כי האגואזמוס הולך ומתחזק יום יום, והחכמה השפינוזית, שהיא בקשת הנאתנו (א) איננה עוד לזעיה ולמשל ולשנינה, אבל היא לתהלה ולתפארת, גם אצל רבים מבני ישראל, וגם אצל קצת מהנקראים חכמים ורבנים.

והיהודי המאמין, מאמין כמה שאמר משה אם יהיה נדחק וכו', וכמה שאמר ישעיה נכון יהיה הר בית ה' וגו', וחלבו וגו', ושפטו וגו', ואיננו מתענה את נפשו בחלומות שוא, שישתנו בני אדם להיות כמלאכים, וכל שכן שאיננו מתכרך בלבבו

(¹) עד כאן בהמגיד.

(²) מכאן ועד סוף נדפס בחוויזערס ה"ל עמוד המ"ז סורה כ"ד — עמוד המ"ט

סורה י"ד.

(f) Primum et unicum virtutis, seu recte vivendi rationis, fundamentum est suum utile quaerere, (Spinosa, Ethica, Par. V. Propos. XLVI).

לאמר שהשנוי הגדול הזה יהיה על ידו, ושהצלחת המין האנושי תלויה בו, והוא יודע שאין אלו אלא כזבים ותנחומין של הכל, שנביאי השקר בודים מלבם להנאת עצמם. והיוצא לנו מכל זה הוא כי היוראזימוס בלי אמונה בתורה מן השמים לא יוכל להתקיים, וכל מה שקצת מחכמי אשכנז עושים כדי לְפֹתוֹ ולתתו לחן ולחסד בעיני היהודים והעמים, לא יועיל רק לשבור כחו, ולהבאיש ריחו; אבל היוראזימוס הנשען על אמונת תורה מן השמים יתקיים עוד כל ימי הארץ, ואיננו צריך לברר וללבן למה ובעבור מה הוא מתקיים, אבל ישראל ישמרו לדור ודור תורתם, מפני שכך היא חובתם.

היהודי הבלתי מאמין, אע"פ שאינו מצפה לנאולה ולקבוץ גלויות, ועם כל מה שהוא מְשֵׁנָה תפלותיו, להסיר מהן זכרון התקוות הישראליות, הכל יודעים שאין לכו רק להנאת עצמו, ואין המלך ולא העם יכולים לכמוח בו. אבל היהודי המאמין בתורה מן השמים, הוא יודע שהנאולה שהוא מצפה, לא בחיל ולא בכח תהיה כי אם ברוח ה', ובלי שום השתדלות מצד היהודים עצמם; לפיכך הוא דורש את שלום העיר אשר הוא בקרבה, כאשר צוה על ידי ירמיהו (כ"ט ז), וכמו שצווי רבותינו באמרם (כתובות ק"א) השביע הקבי"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם

היהודי המאמין איננו מוציא לעז על אמונת העמים אשר הוא בקרבם, ואיננו משתדל להחליש אמונתם, כי מעולם לא נצטוו להפיץ אמונתו בקרב הארץ; ואיננו מתפאר על שכניו באמונת היחוד, אחר שבאמת לאל יחיד כוננתם; ואיש אשר כזה הוא אהוב למעלה ונחמד למטה וימצא הן בעיני אלהים ואדם. פאדובה כ"ה אדר תרי"ח עם קצת תוספת בכ"ח אייר. שד"ל.

DCXXII. (1)

An Dr. S. I. Kämpf in Prag

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1100.

Vol. XII. Nr. 45.

2. 6. 1858.

כ' סיון התרי"ח.

בעניני תבל. אשר הם כציץ נובל (ב') ותכל פְּמֶסֶתָר (כ') וכן צ"ל. השיר הזה איננו בכ"י א' כ"י ב' מוסיף; לאיש קדמתיו בתהלתי ולא הכיר ערך גדולתי.

תְּהַלֵּתָה נְבָלִים בּוֹמְסוֹתָ	לְבָבִי קַח לְךָ מוֹסֶר וְשׁוֹר כִּי
וְלֹא לְפָנַי סְבָלִים יַחְמְסוֹתָ	חֲשׂוֹף שִׁירְתָּה לְפָנַי חֲכָמִים
לְרַגְלֵי הַכְּבָבִים, יִרְמָסוּהָ (ב').	וְאִם תִּשְׁלִיךְ לְךָ אֲבָן יִקְרָה

(1) חילופי נסחאות על ס' החכמוני; עיין Epistolario DXCVI עמוד 925.

לאנשי הדור לזכור עניניהם ורוע מעשיהם

הה כי בני הדור אריות מורפים כי לעשות נזק ידיהם פושמים
לכן שמור את־נפשך מהם, הכי כל־היזקם לסמים והכל שוחמים (ב')
ועשיתי (א') בחדש רענית ישמעאלים, כששמעתים משכימים (א' בשחר) ואוכלים.
האל ענג נפשות עמו במאכלים כי לא ענה
לא ירעיב אל נפש צדיק רק ישביע נפש נענה
כי לא צוה ענות אדם נפשו רק אחת בשנה
שוא לכם כל־משכימי קום בן יתן לידידו שנה (א' וב')

ועשיתי על אחד מן הנבלים, גאה בהונו עד כוכבי כסילים (א')—אבל ב' כמו
כדפוס) בראתך נבל אשר וג' כ"י ב' מוסף: על איש נבל וכילי, ואין בפיו רק
לו ואולי, וימות בצמא והוא יושב על אוכל אולי.

ישאלוני על הנדבה ושלמה, עניתם: היא והוא כאש עם נזלי עב (הכוונה:
שלמה והנדבות הם שני הפכים, כאש ומים.)

לשון כוסו דבק לחכו בצמא ושפתי שלחנו עמופים ברעב
להסיד־את רגליו יפחד פן יצמא וכן יירא לבדוק נקביו פן ירעב
ועשיתי (א') על הנשיא (ב' מוסף: הגדול) רב ששת (ב' ז"ל, א' שהיא, ואולי
צ"ל שהיה) ראש נדיבי עולם (א' מוסף: ואוסף החמודות כלם)
אם תשאלו על הנביר ששת, הוא בזמן נשאר לראש פנה
נגע עד זקנה, ונדבתו, לא בלתה אך יספה עדנה (א' וב')

ועשיתי (א') בענין האוהבים

מרחב ארצות צר, ולא יכיל שנים אויבים

כאשר מקום זרת מאד רחב לאלף אוהבים (א' וב')

על קהל לוניל, ישטרם אל (כ', אך א' על קהל לניאל, ישמ' האל) שפת
יתר התשיב מהלל עם, אשר שכלו ביראת אל ירחו (מן והרחו ביראת ה') ושולח
(ב' ושומע, והוא שבוש) דבר חכמה אליהם וערך אל מאור שמשם ירחו כשולח
רסיסי טל לחרמון (א' לים סוף) ומביא שי תמרים אל ירחו (א' וב')
ובהיותי בלוניל בקש ממני ר' יהונתן הכהן להעתיק לו ספר (צ"ל סדר)
זרעים לר' משה אביר הרועים, והעתיקתיו, ואליו שלחתי, עם אלו השירים (א'
אבל ב' "העתיקתי לר' יונתן סדר זרעים אביר הרועים" והוא שבוש.

יצו אל שלומים, לחברת חכמים, תמימים נעימים, נבונים ידועים

חשכה כאורה, ישיבון בתורה, והיא כמנורה, והם לא נביעים

אקדם נבוהים ואורי נגוהים, וכהני אלהים במנחת זרעים (א' וב')

וכתבתי (א') לר' יוסף מקור התושיה, בן השר א' מוסף: המצרי ר' עובדיה
(א' ז"ל) השר לך חכמה ובין יתיחשו ובתוך לכבך (ב' לכבך, והוא שבוש) נמצאו
יום יחפשו וביום ברוא האל חמדות הזמן, וישוטטו למצוא בצל מי יחסו אמר

אליהם מהרו ולכו אלי יוסף אשר יאמר אליכם תעשו (א' וב') אבל ב' ולכו ליוסף ואשר יאמר וכו')

ובענין החשק עשיתי אלה השירים. בימי הנעורים

צני חזן אשר לחיו (א') וכבר העתקתים למעלה. מכ"י ב' עד: אבל לבי

בתוך תפת)

ועשיתי בעיר כלנה על איש אשר ברכה שמו. ונבלה עמו (א') אבל ב' על איש ברכות שמו. ונבלה עמו)

נבל אשר קנא לנבלות יולדו עד בנבלה נמשלו כבן כהור (הבן כאביו, מן על ברכות הורן, וכמ"י ב' הבן כהור, אבל נמשלו שהוא לו רבים, סיוע לנוסח א') לקרא ברכות אך קללות הוא שמו. כאשר לעור יקראו סניא נהור (א' ב') ועשיתי בעדינה על איש מן האצילים. אשר היה מתעולל בתעלולים

עדינה, בה אנשים כבהמות. ונרבעים. לפריצים נבלים

וכהם בוועלים. כי הבהמה. והכלים כרגלי הבעלים (א')

וכתבתי (א') לאיש מאצילי הדור וגביריו. למען (ב') לא גרים (?) אחרו לי פעמי ספריו

שאו שלום לדוד אמר ואלם. שפל רוח ועלי גאותו

לאמר מכתוב ספר לדודו ואלם יחשוך לי ניב שפתו (א' ב')

ועשיתי (א') לאיש נשא אישה קדושה והוא (א' והיה) מתחבר לכל אישה קדושה חושק בנות נכר ועוזב רעית חיקו. עברותיו גשו לשמוע

עבור בנות קדש בזרות יחליף. כי הדחיות יחשוב לקבוע (א' ב')

La pointe de cette épigramme consiste dans les deux sens du mot עביר, qui signifie grossezza, (ici l'acte vénérien) et intercalation; du mot דחיות éloignées, femmes illicites, et le cas où la néoménie est renvoyée du jour du plénilune au lendemain; et du verbe קבע, fixer (la néoménie), ici dans un sens obscène. Je pense que le poète a écrit ברחיות.

ועשיתי בענין דמעית העינים. הנגרשות כי אור מצרים

זמן רע (וכו' א') וכבר כתבתיו למעלה, מכ"י ב')

ועשיתי (א') שיר מוסר ותושיה. בעניני המחיה (א' וב') אל תהיה עצל וגו', כמו בדפוס בחיורף הנוכלים. וגדוף הנבלים

הם כבהמות מבלי זנב, אבל להם זנבות רק בערפם נקשרו

אות על קפוץ ידם בעתתחפוזין (בכת"י תקפוץ, והוא שבוש) ראות. ישור מאחוריהם ידיהם אסרו

אם תאסוף מנין לך מהם תפ... לתך אסורה כי עשרה יחסרו (ב')

ועשיתי (א') לאיש הללתו בשירי והכיר מליצות דבר.

הזשר, חליצות ממליצותי לבש. יען צרי צירי לכל-ציר יחבש

רודה דבש מלי יהי מכיר אמת כי מגוית הארי רדה דבש (א' וב')

ועשיתי (א') בדמשק על ר' צדקה הדיין, לסכה ולענין
אנוש נמע בכרמו עין פרי, גם ב' גן ועבדה עבדהו (א' עבדה הוא) ביום
וליל והשקה

ועת החל נתון פרו בעתו ואל כל־חך אכילתו מתוקה
נתשהו ותם לריק יגיעו וככה מעשה רבי צדקה
תמול בנה דביר מוסר מעשים טובים, והיום הרסוהו ושב (א' ושב) שוחה עמקה
אָקן משפט והן משפח ומפח ולצדקה והנה קול צעקה
ולא ידע הכי צור שם בתוך פי עלי כל־איבי חרב מרוקה
ועת כי אשלפנה, הענקים אני מוריד בזעם לעלוקה (לגיהנם)
אני אחריש, ועת שירי ידבר זמן שירי ירעש את הזמן, תבל ומלואה
ירעיש בידו החזקה

ומי נגש למלחמתי ונמלט ומי שלח בהודי יד ונקה? (א' וב')
ועשיתי במצרים על הדיין ר' מנחם ז"ל על ענין איש אשר כסחתי בו, ונכשלתי
בני בו (א', אבל ב' לדיין ר' מנחם במצרים אשר כִּסְחָתִי בו ונכשלתי בניבו)
קראתי בצר לי פסל ואבטח על עצב נבוהו
היה כסף סינים וצרפ' תיהו אולי סודו אחזה.
ואשליכחו לי באש ויצא העגל הזה,

ופעם הציקוני כליל שנת פרעושים, נושכים כנהשים (א', אבל ב' כמו בדפוס)
לבי לפרעוש (וכו' נ"ל לנקד לרוות בְּדָמִי, תחת בְּדָמִי)
לא אשקמה עד אשיב גמולו וביד (א' וברם, אבל המשוור נתכוון למ"ש ותמוננו
ביד עונינו, ישעיה ס"ד ו', ומלת בְּיָדָם קשה, ואולי צ"ל בְּיָד עונו ביום אמונו
מועד ושבת לא יעצר־בי (ב' ונכון) וכו'

ושלחתי מדמשק לחמת, אל הרופא ר' משה כר' צדקה (א' ובי')

גביר הדור גדור פרצך וגדרך (א' וב') וכו'

(ובסוף צ"ל וְשִׁים חֶרֶךְ בַּחֶרֶךְ, על שם (זכריה ט' א')

על הנשמה ונפש החכמה (ב') חונה ונסגרת וכו' רמה הַתְּתַחֵבֵר וכו' וראוי לנקד רַמָּה —
על אורך הגלות, ורוב הדלות והשפלות (ב') חסין וכו' בְּיָדָם, ואין עוֹנָה, ישאלה אלם,
זה לו שנת אלף יקו (כל זה בב') אולי (נ"ל)

ועשיתי ביקור בית התפלה, לעורך לאל תהלה,

חצר בית קדשך קמתי לבקר, לחוות נְעֻמָּךְ (או נְעֻמָּךְ) ערב ובקר
ראה עצבי ושור מצפון לכבי, אשר יראה צפון כל־לב וחוקר
(אתה הרואה וחוקר צפון כל לב, ראה וכו')

יקו לבי וכל־שברו בך שם, וידע באמת כי לא ישקר (פי יִשְׁבְּרוּ לא ישקר)
זרה איבי כמו דוח, ועיני מְקַנְאִי (כ"י מְקַנְאוּ) מחזור טובי תנקר

ימינך שים עלי גפן נמעתה. ואתה אל־תהי נותש ועוקר (א') זאח"כ מצאתיו גם בכ' וגם בנדפס) (אמר שד"ל המשורר מכקש שהאל ינקר עיני מקנאיו שלא יראו הצלחתו, אולי להיותו ירא מהעין הרע, אבל קדמונינו אמרו בהפך ויראו שונאי ויבושו (תהלים פ"ו י"ז), ותרא אויבתי ותכסה בושה (מיכה ז' י'), ונראה מזה כי יראת העין הרע באה בישראל אחר הגלות, בלומר מן הכבליים, וענין ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם איננו סותר לזה, עיין מה שכתבתי במשדל בתחלת פרשת כי תשא).

לאיש מן הנדיבים. וגזע החשובים

אמר אלהים לנדבה: שחרי השר למען (הכוונה יען) כך מאד רב גילו עזבי בני תבל ולו בלבד לכי כי הוא אדוניך והשתחוי לו (ב')

על אישים יחליקו לשינם. קבר פתוח גרונם (ב') ויש אישים מתוקי ניב וכו' על ענין הנדוד. המבעיר בלבי כידוד

ידידי ידודון. ויריעו רעי. ולנדודם אמצא. יקוד אש בצלעי.

ומי יתן קרבו. חשוקי במצוקי. ודודי בנדדי. ורעי בדמעוי. (ב')

ועשיתי (א') על ענין הפרידה. אשר בה רגלי לכודה (א' וכו')

למתי נע ונד וכו' וצ"ל אֶחְזָק וְאֵינִי.

ועשיתי (א') על אנשים גאים. (ומלת גאים נ"ל ראוי לנקד בקמץ גַּאִים, והיא participium ע"ד קָרַב פְּלָה פְּלָה, אבל גַּאִים הוא שם התאר. וכוונת המשורר שהם מתרוממים עד כוכבי זבול. לא שהם גַּאִים, כי זה כבר מוכן באמרו בעלי נאון). והם רעים (א' וכו') מכל הכוראים (א' אבל ב' וחטאים)

יכרת אלהים בעלי גאון (א' בלי כל, וכן צ"ל) נבזים, ועד כוכבי זבול גאים (מכאן ואילך כ"י ב' חסר)

חטאים, וחלילה היות כהם אנשי סדום רעים וחטאים

לובשים בגדים הם חדשים, אך המעשים בלים ממלאים

(כן הוא השיר ובענין החשק עשיתי. ובית האהבה בנתי. הוה בכ"י א')

צבי החן מחצני ביפיו. והבעיר בי יקוד חשקו ועצבו

ובמדה אשר מדד גמלתיו. והאכלתיו פרי חטאיו וחובו

בהראותי ראי מוצק לעיניו. השיבתי יקוד חשקו ללבו (א')

ועשיתי על אשה רעה ולה בן פריץ דומה לאמו. בכעסו וזעמו.

אשת כסילות צור בשחת יצפנה. חיש יתננה תוך שאול וישכנה.

תדמה עתליה, רק בנה ידמה אחו... יה, בוראה אל יעזרה ויכוננה

א'. רק מלת ויכוננה

היא מדעתי (שיר "הה ראתה עיני" ושיר "ידירודך" איום בכ"י, וצריך להגיה: הכרמלי

נבל וְכִאֲתֵי קִין, ר"ל כי הבל המה) ובכ"י ויחללה

ועשיתי על צפור נלכד בפח ציד

ראו צפור אשר נפל וכו' (א', לא אשר עלה)

(חרב ביד וכו' איננו בכ"י, ואינני מבין ענינו, וקודם שאלוני צ"ל רְעִי, וכן הוא בקוסמ')
ועשיתי ללמד לבני איש דרכי מוסר. ולהתנהג בחסידות עם כל בשר (א', רק
מלת ולהתנהג היא מדעתי, ובכ"י ולהתענג)

אתה תכבד וכו'

ועשיתי לאיש נבל קופץ ידיו. בנדבותיו ובחסדיו (א')

אם איש וכו' אל אויביו חיש יורישנו וכו' (א')

ועשיתי על איש גבה לבב. והולך שובב (א', והשיר איננו)

ואלה עשיתי לאיש עשה תפוחי כסף (נ"ל שהיו של זהב, כי למטה הוא מדמה
אותם למכעוץ הארון, שהיו זהב) ועטרה. לספר תורה.

תפוחי זהב ידמו מ... בעות על-בדי הארון

מן הקדש נשמע קולם. וכפעמונים במעיל אהרן

כזאת נדבת השר יוסף. כל המשכיל אותה ירן

יודו חסדו אל-כל יבא. לבני ישראל זכרון (א')

ועשיתי על היין. אשר הוא מחמד כל עין

ובן שורק נמעתיו נאמן לי. והוא יפריש כמו נחש וישיא

אהבתיהו ובגד בו בערמה. וימשוך את לבבי לו ונפשי

אני שמתיו היות שמור בקרבי. והוא עלה היות שומר לראשי (א')

ועשיתי להתעלם כננים. ולרוות כבת הגפנים.

דודי שתה עמי בצל גנה. אשים הדם נגדך ושושנה

אשמח בבית כרם אשר גילה. חדש, והיא תכלה ונושנה

הן אם (בכ"י יום) בעין האל כיום אלף. שנים, והשנה כמו עונה. (בכ"י עדינה)

מי יתנני אהיה בכוס. עד כי בעין השם יהי שנה (א')

ועוד עשיתי בענין התשוקה. והחברה החשוקה.

יעלה הביאתני לבית אהבה. ברה ותמה כאביגיל

ובסור צעיפה גלתה תאר. החפיר ביפיו בת-אביחיל

זרה בליל אורה וחרדו כל. וירקדו הרים כמו איל

שחתי: אהה נגלו צפונינו. ותחשוף ידה כבת-חיל

ותהפך. עלי ענן שער. שחור, והיום הַפְּכָה לַיִל (א')

(אח"כ מצאתי כי כבר העתקתיו פעם אחרת, מכ"י ב')

ואיש מבני עדינה עשה שירי זמה טמאה. ננאלה ומוראה, ואלו הם:

לו שר וכו' לא חק בתורותיו וכו' (א')

וכשמעי שיריו קבצתי עשרה אנשים בעלי שכל ותבונה. ויושר ואמונה. והחרמנוהו

בשירים כשיריו. על קו חרוזיו ודבריו. ואמרתו בתחלה (א')

שדי שלוף חרב וכו', חיש בחרבות יהיה נסכר (מן ויסכרו מעינות תהום).

רוחו לאש תפת.

שדי מכור מהר ליד מות. (לְמוֹב יְהִי לָרַע כַּצ"ל). (אוי על אנשים כַּצ"ל).
כאשר בין חטא שכרו.

(בְּאִדְמָה תִּבְקַע בְּחֵרוֹשׁ אֶפֶר כַּצ"ל). הבט בנו עמרם הכי חלל. רוח
בסבאות חטא ולא שִׁכָּר (א')

(ויש כאן עוד חלופי נסהאות הרבה, אבל הם שבוישים, גם חסרו כאן קצת
טורים, גם חסר כאן ויען השני, ויען השלישי וכו')

ועשיתי בענין התשובה. מן המשובה.

אזיל ענן דמעי עלי פשעי עדי. נגד דמעי נשכחו מי נח
מהלך לבבי תחשק תבל אשר. (בכ"י בה) את כל-חכמ-לב זנחה זנוח
רוץ לעבודת אל ושובה אל- (אלי-די-די) (אלהיך חסר בכ"י) הכי ירבו,
מאד לסלוח

שיבה הלא תשלוף לך חרבה וגר-זון הפרידה תחשוף לנרוח
קוה בכל-עת אל-אלהיך, הכי קוי אדני יחליפו כח (א)
ועשיתי להוכיח הסכלים. ולהזהיר הנואלים.

ישן למתי עינך עצמת אוי כי בחיק התאוה נרדמת
גוים אשר לא ידעו בורא דר-שוהו, ואת שונה ולא נכלמת
ראו מאור צדקו, ואתה מראות. אור האמת, מסוה בעינך שמת
כמה קראוך בלי פה קראות (?) ימים, ואת נרדם ועוד לא קמת
רצו חבריך חצות ליל והש-כימו לשחר אל ולא השכמת
תישן בחיק תבל וטובות תחלום (ב"י החלום) מה החלום הזה אשר חלמת (א')

ועשיתי תודה על חסדי הבורא. ומי כמהו מורה. (א')

אדון עולם גמלתני חסדים וכו', ורעיוני ברחמיך וכו', ודברי תחנוני וכו'. (א')

ועשיתי על בת הגפנים. מגרשת היגונים.

אמת בת הגפנים (ב"י גפנים) היא צרי ציר. וכל לשון תהלתה תספר
בדמה ימצאה דמי מנוחה. והדם הוא ובנפש יכפר (א')

ואלה עשיתם לשר ר' שמואל בן הראש ר' נסים בספרד אשר הכרתים על שמו,
ועל שם בנו יהי אלהיו עמו.

לבבי בחן כל. בני שם וגדלה. ובחר לו השר. שמואל לסגלה.

ושם אותו ובנו. לגם גם לתהלה. ובגדול החל. ובקטון כלה. (א')

ועשיתי על בנו יוצרו יצרהו. וישמרהו ויחיהו.

צבי חן כליל יפי. פלאות קְתָאָרְזוּ (תהלת אין בה חרוז, רק הסוגר מסיים בה, והדרכת היא הפשית).

לחיו כמו שלג. וזיקות (ישעיה נ' י"א) יֶאָזְרוּ

במצחו מאור שחר. וליל יקברו (?)

ועל לחיו להב. וברד יֶחְבְּרוּ

ושניו שני טור ס. בדלח כחוש ענק
ובם מללי אורות רפאים יְעוֹרְרוּ
שמו קראו מזהיר. ולחיו כמו שמו
הכי ילכו עורים. לאורו ויִנְהָרוּ
יהי ראש לבית אבות. כיולדיו ויִתְּיָה
עדי יחזו עוריו. אשר בו יִשְׁבְּרוּ (א')

(יחיה לעולם, יחיה עד שהעורים שהוא מטיב להם יראו האיש המטיב להם אשר אליו יקוּ)

ועשיתי בענין החשק והאהבה :

יקצץ אל צעופים (כ"י סעיפים) מעלימים. פני עפרה ויקרע הרדידים
הלא די לי בציר חשק ופרוד. עדי כי יבגדו בי הבגדים (א')

(הכוונה הלא רב לי במקאוב וצער החשק והפירוד, וכל זה לא הספיק? אבל גם
הבגדים נוספו עלי לבגוד ב"י).

ועשיתי בענין הצדקות, אשר יצילו מן המצוקות. זרע בן איש וכו' (א')

ובענין העולם אשר הוא כצל עובר, ושוכניו שבר לפי קבר.

אשר יבטח וכו' (א')

ובענין המות. ושכון ארץ צלמית.

בן-איש התתעדן (כ"י התעדן) בתענוג הזמן. ובשרך דשן מאד גם שמן

הונך כמו שמן וישבר כמו. תוך הכלי ויעמד השמן (א')

ועשיתי לאיש מן החשובים. והנדיבים. ושמו ירוחם.

איך לב חסר-לב ירחם. איך מינוגו ינחם

בטח בתקוה מאורה (?) קדם ופעל כפחם (?)

אך יש בתבל נדיב לב. השפיל נדיבים והשחם

תאות נדיבים בתתם. מהלל מבקשים בלקחם

אולם לכל-שואליו הוא. מודה ועוזב ירוחם (א')

(שם האיש, והוא נתן הודאה לשואלים ממנו, ואיננו מבקש שיודו לו על מה

שנתן להם, והוא עוזב אותם. לבלתי יהללוהו)

ועשיתי אלה (השירים) בבית אדוננו עזרא. והנם חקקים על קירות הבירה.

אנ' השם לעזרא רב שלומות. צבי (כ"י צרי) צבאות מרומות והדומות.

לזיו אורו פאר על המרומים. (אולי צ"ל תְּמַאֲזְרִים) ולמקומו פאר על המקומות.

מקומו הוא מקום כחנה אלהים. ואליו נפתחו שערי מרומות.

תהי נפשו בכסא אל צרורה. ויחליץ מל ישועה העצמות.

והאל משנתו חיש יעירו. לקץ ימים ויחיה אחרי מות

זכותו יעמד עלי (כ"י יעמיד עליו) למליץ. להשקיט את-שאון ים המהומות.
ויפיק אל-יהודה בר-שלמה. בידו עז ובימינו נעימות (א)
כמלת אלכסין מקאמה

Nr. DCXXIII. (1)

An Adam Hakohen Lebensohn in Wilna.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1101.

Vol. XII. Nr. 49.

4. 8. 1858.

כ"ד אב התרי"ח.

Nr. DCXXIV. (2)

An Löw ben Joseph Gordon in Poniewiez

15. 9 1858.

ז' תשרי התרי"ט.

Autograph.

(1) נדפס בהמגיד שנה שניה, יריעה ל', כ"ז דעזעמבער 1858, עמוד קצ"ה, הנוסח, וסס שורה
י"ח מאגרת במקום בן ג' בנים ז"ל בן ג' שנים; במקום ארכה ז"ל ארבה; שורה כ"א במקום
באחד מ"א, ז"ל באחד מאשכנז (האחד כבר ברת בעיר פאריס).

(2) נדפס בהמגיד שנה שניה, יריעה ל"ט, י"ג אקטאבער 1858, הנוסח; וסס עמוד
א' שורה ג' במקום לדי ז"ל לה'; שורה ד' במקום לדי, ז"ל לה', החת כי עתה מקרוב קם
עוד אחד מרבני אשכנז, וספך עלי חרון אפו בכוכבי יצחק חלק כ"ד עמוד י"ב, שורה ח'
במקום וחכמי ז"ל ורבני; עמוד ב' שורה ג' במקום כסירוס (רלב"ג) ז"ל (כסירוס רלב"ג);
שורה ח' במקום נכבדים, ז"ל נכבדים ונחמדים; שורה י"ב במקום מ"ג ז"ל י"ג; שורה י"ד
במקום ד' ז"ל ה'; שורה ט"ז במקום יוני, (גריבוס) ז"ל יוני (גריבוס), שורה י"ט במקום
בחול, ז"ל בחול ונחיתה מכשול לפני עור.

DCXXV. (1)

An L. Löw Rabbiner in Szegedin.

11. 10. 1858.

ג' חשוון התי"ט.

Autograph.

Nr. DCXXVI. (2)

An Leopold Löw in Szegedin.

17. 10. 1858.

ט' חשוון התי"ט.

ידידי היקר שלום שלום.

אם תתן מקום לבן חנניה למה ששלחתי אליך על מלת אלוף, שמע נא בקולי והוסיף בסוף דברי את הדברים אשר תראה כאן למטה. אתה עתה ברוך ה'. פאדובה ט' מרחשוון תרי"ט. ידיך שד"ל.

---

(1) האגרת הזאת לְוֹתָה חבור אחד שהיה לו שם הוראה מלת אֱלוֹף, ושנדפס בל"א בצן חנניה שנה שניה 1859 עמוד קכ"ג—קכ"ה. החבור הוא מה שנדפס בחומש עם פירוש עברי של שד"ל פאדובה הרל"א, עמוד בל"א שורה כ' עד עמוד של"ג שורה י"ד; ובסופו פירוש שד"ל על ירמיה סימן י"ג פסוק כ"א וכו'; ובבראשית עמוד של"ב שורה כ"ה במקום הארצות ז"ל הארצות הנקראות, עמוד של"ג שורה ט' במקום היו ז"ל ה'; ובפירושים עמוד ג' שורה ט"ו במקום שהקינו. לקרוא ז"ל שהקינו לקרוא.

(2) האגרת הזאת לְוֹתָה חבור אחד, שנדפס בפירוש שד"ל על בראשית (פאדובה הרל"א) עמוד של"ג שורה ט"ו עד סוף; ואולי גם בצן חנניה הנכסס בהערה לאגרת הקודמת, כהמשך וסוף הפירוש הנזכר בהערה ההיא; ובפירוש בראשית עמוד של"ג שורה ט"ו במקום המשפחות ז"ל המשפחות נקראו.

An Meyer Leren in Amsterdam,

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1102.

Vol. XII. Nr. 46

3. 11. 1858.

כ"ו חשוון התי"ט.

לכבוד הקצין המפואר המהלך ברוב התשכחות, במרחקי ארץ יתנו צדקותיו, צדקות פזונו בארץ ישראל, החכם הצדיק והענו, מוה"ר יעקב מאיר לעהרן נ"ל ברכה ושלוש עד העולם.

מיד כבוא אלי מכתבו היקר שלחתי לו על ידי הפאסט קונטרס המבוא למחזור בני רומה (לא למחזור רומניא), ואדוני אשר כבדני במכתבו יכבדני לקחתו מידי כתשורה קטנה. גם ספחתי אל המבוא קונטרס אחר, והוא לוחות העבור לאלפים שנה שעשיתי זה עשר שנים, ושלחתי מנחה לבן בתו המשכיל, מפני שראיתי במכתבו כי קביעות שנת ש"ן למד מפי השמועה, ובקונטרס הזה יוכל למצוא קביעות כל שנה שירצה מזמן ר' הלל האמורא, עד שמנים שנה אחר האלף הששי, בלי שיסמוך על השמועה. ואתה אדוני תשק כשמי לבן בתך הנ"ל, ואמרת אליו כי ס' רנת דודים איננו בידי, אך מצאתי חשבונותיו מכוונים, ודבריו שגונים ואמתיים. והוא ימחול לי אם לא אכתוב אליו ביחוד, כי אף לי הזמן מאד, כי אני עוסק יומם ולילה בהעתקת החומש עם ההפטרות, הנדפסת עתה בעיר מולדתי, וכל ישעי וחפצי לזקק ולטהר העתקתי אשר עשיתי לתלמיד זה בשלשים שנה, ולתקן כל מעוות אשר יצא מתחת ידי בספרים שהוצאת לאור. לדוגמא בלילה הזה במלתי מה שפירשתי כאוהב גר על כלי חמס מכרותיהם, וחזרתי לדעת קצת מן הקדמונים לפרש מכרותיהם חרבותם.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וכן בתך המשכיל שלום שלום, ויהי אלהים עמך עד זקנה ושיבה, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ליל כ"ו מרחשון, והביאותים אל "הר קדשי" לפ"ק, עברך וידיך המכבדך בכל לבנו
שד"ל.

Nr. DCXXVIII.

An S. Pinsker in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1103.

Vol. XII. Nr. 47.

19. 11. 1858.

י"ב כסלו התי"ט.

ידידי החכם חיקר שלום שלום.

בשמחת לבב ראיתי מכתבך הנעים מלא חכמה וחדשורת נחמדות, ומלא דברים היוצאים מן הלב כאשר אהבתי.

אם גם קורותיך אשר הגדת באזני אינן כלן בשורות טובות, הכלל העולה מהן טוב הוא, והוא שאתה חפשי לעבודת התורה והחכמה, ואם גם בשרך נחלש במקצת, רוחך חזק כקדם לעשות ככל מלאכת מחשבת. אשריך ידידי שזכית לבן גדול מוכתר בכתר הרפואה, אשר יוכל להחזיק בדרך לעת הצורך. ה' יחליטך ויחיך, ויברכך להוציא לאור עולם ילידי חקירותיך החל וכלה. והנני שמח מאד על ליקוטי קדמוניות שברעתך להוציא עתה בלה"ק, ובמסתרים תבכה נפשי אם תצטרך להוציא בלשון אשכנז ובליקוט חכמי האומות את דבריך על הנקוד האשורי. ואבואה לשאלות חכמה אשר ערכת לפני, ואשיב בקצרה למיעוט הפנאי, ומה גם כי מוכרח אני לחיס על אור עיני, המתמעט והולך, ה' ירחם עלי,

לא ראיתי ולא שמעתי מעולם מה שמצאת בשם ר' האי, כי ר"י בן נפחא היה בעל השבון העבור:

צר לי כי לוח הפייטנים והפיוטים שעשיתי לי איננו עתה בידי, אבל הוא בויניציאה, כי השאלתיו לאחד מירידי, ולא אוכל להשיב לכל שאלותיך בענין פיוטי ר' אלעזר הבבלי. ואמנם השם הזה איננו חדש באזני, ונ"ל שהוא ברשימתי, אך לא נודעו פיוטיו כדפוס.

ומכל מקום אין ספק כי גם אלעזר הבבלי, וגם אלעזר בן יעקב, אינם ר' אלעזר ברובי קליר, ואביו של הפייטן הגדול אין ספק שהיה שמו קליר ולא יעקב, ור' שמואל שולם חלום חזיון שוא ראה או בדה.

ידידי ב' איננו בדיוואן ר"י הלוי. דיוואן הקראי שנתחבר בשנת תרי"ג, אל תחיש להאמין. ואולי היה בשנת אלף תר"ג לשמרות, כהמשים שנה אחר האלף הששי. אל נא תחיש להתפתות אחרי דברי אוהבי הקראים המייחסים להם המצאת חכמת הלשון, המליצה והשירה, כי כל זה שקר שאין לו רגלים, ויש בידי ס' כליל יופי, דקדוק קטן לאחד מגדוליהם, בעל המבחה, והוא מביא המדקדקים שלנו, ולא גם אחד משלהם, גם מזכיר ראשון המדקדקים, ואומר שאמר כי יודעתי כמו קמלופטי, ודבר זה אמרו ר"י חיוג, אי"כ גם בעל המבחר מודה שהחיוג הוא ראשון המדקדקים. הן אמת שכבר יש לנו מדקדקים קודם רחיוג, כגון רס"ג ומנחם דונש, וכן היה אפשר לומר שהיו גם בין הקראים, אך איך הם, ואיך שמותם, אם אפילו ר' אהרן הגדול לא ידעם ולא הזכירם בשום מקום בדקדוק שלו.

מה שמצאת כתשובות תלמידי מנחם הוא חרוש יקר מאד, ראוי לפרסמו בשלמותו. ואע"פ שלא הכאת לפני המאמר כלו, אבדך את ה' שהעמידני על סודו וחדותיו. הנה האות שהוא נח נראה בסוף תבה, הרי הוא כאלו נקודה בשוא, וכן נקודה לפעמים. כגון ברוף עשית. והנה דונש התיר לעצמו להניע רישוא הזה, ואמר: ו'כל חיים אשר יצ' ספיים, כאלו היתה הקריאה יצ'רספיים, כי בלא זה היתה בלת ספיים חסרה יתר.

ועל הדרך הזה כתב אלהים ה' גם קים ע'די עד, כאלו כתב קינים. והמעתיקים תקנו וכתבו וגם קים, ובמלת ספיים לא יוכלו לתקן, ולולא זה לא היה אפשר לי להבין הסוד. וכן בחרוז דמעות עיני בדם דפקו, למידעי בעת רחקו, אין ספק כי דונש כתב עיני ולמידעי בשוא נא בסוף, ואולי הוא לא כתב בדם, בעת, ולא אוכל לכונן המשקל מתוך מעט הטלות הנשארות בידנו מהשיר ההוא.

מאמר: שלשה היא שחורה שלשה היא אדומה, לא הודעתני אם הובא במאמר הנ"ל או במאמר אחר, שאם הוא במאמר הנ"ל אין לו מובן, ואם הוא במאמר אחר, יתכן לפרשו. כי אולי צריך למחוק שלשה השני, ויהיה החרוז בא ללמד דרכי המשקל, והמכוון בו כי אע"פ שבלשון ערבי התנועה שאחריה אומרת נחה או שוא נח או דגש היא הברה ארוכה, ושאינן אחריה לא זה ולא היא נחשבת לקצרה. הנה בשיר העברי התנועות כלן נחשבות כארוכות, ורק השוא והחמפים נחשבים כהברות קצרות. והנה אמר: שְׁלֶשֶׁה היא שחורה היא אֲדֹמָה, כלומר מלת שלשה שאינן בקרבה לא אות נחה ולא דגש, היא נחשבת כיתד ותנועה, כמו מלת שחורה ומלת אדמה, שיש בהן וי"ו נחה או דגש. ודברי אלה אולי הם דברי נבואה ואולי חלום שוא.

הכוזרי מאמר כי סימן ע"ח אומר כי בלה"ק תוכלנה לבא זו אחר זו שתי הברות ארוכות (שאחריהן אות נחה או שוא נח או דגש), ולא שתיים קצרות (אם לא בסכת אות גרונית, כמו נְהָרֵי נְחָלִים, וזה גורם שיהיה הדבור מתנהג בכבדות ובלתי ממהר לרוץ כמו הערבי, ועל ידי כן יכולים היהודים לקרא רבים ביחד, בלי שיהיה האחד ממחר יותר מחברו, זו היא כונתו, תהיה צודקת, או לא. אתה עתה ידידי היקר ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה י"ב כסלו תר"ט.

Nr. DCXXIX.

An L. Löw in Szegedin.

8. 12. 1858.

א' טבת התר"ט.

ידידי היקר שלום שלום.

אחרי שעדיין לא נתת מקום לדברי על מלת אלוף בכך חנניה, הנני מבקש ממך (אם ישך נותן להם חנייה בקרקעך) להוסיף אחריהם מה שאני נותן לפניך בתוך האגרת הזאת. ואם אין רצונך למלאות שאלתי, מהרה חושה שלח לי הגייר בחזרה.

אתה עתה ברוך ה'. פאדובה ר"ח טבת תר"ט. ידיך שד"ל

עתה בא אלי המגיד, וראיתי בו חלום הילדה — כמה מן האמת יש בספור ההוא?

אם דבר בדוי הוא, ראוי לבן חנניה להכזיבו. אני אינני מאמין עוד מה שהאמנתי זה ארבעים שנה במציאות המלאכים המלויים את האדם, אבל שתהיה הנפש רואה למרחוק בכח נעלם שאנו קוראים מאנגעטיזמוס, זה איננו רחוק בעיני, אבל אחשבהו כחלום בנסיון בכל האומות ובכל הדורות.

בבן חנניה עמוד תקע"ב ראיתי פירוש על כי המשא יהיה לאיש דברו
י'רמיה כ"ג ל"ו) וקודם לכן ראיתיו בספר האימלקי הנזכר שם, והייתי מחריש, כמו
שהחרשתי קרוב לשלשים שנה על דרוש אחד שכתבתי בתחלת שנת תק"ץ, ואדם
אחר השמיע אותו בקהל, ואחרי ארבע שנים הוציאו לאור בשמו וגם בככורי העתים
תקצ"א (עמוד ח') הוא מיוחס אליו, והחרשתי. אבל עתה הנני דואג שמא כשירצה
ה' ויצא לאור פירושי לירמיה יוכל בעל דין לומר כי הפירוש ההוא עם תקון הנקוד
והטעמים, גנוב הוא אתי, לפיכך חובה עלי לפרסם מה שכתבתי בפירושי (הנמצא
מכמה שנים ביד כל תלמידי המפוזרים בארצות), וזה לשוני:

"כי המשא יהיה לאיש דברו, נתקשו בזה המפרשים, ונראה לי פשוט מאד,
"אך בשנוי נקוד הה"א, ובשנוי הטעמים, כזה: פִּי הַמֶּשָׂא יִהְיֶה לְאִישׁ דְּבָרוֹ, וְכִי דְבָרוֹ
"כְּלוּמַר דְּבַר ה' יִהְיֶה לְאִישׁ כְּמִשְׂא? — וַיֵּשׁ אֹמְרִים כִּי דְבַר ה' אֵינְנו מִשָּׂא אֲלֵא
"לְאִישׁ דְּבָרוֹ, לְנִבְיָא הַשְּׁלוּחַ לְדְבַר בְּשִׁמּוֹ וּלְפָרְסָם דְּבָרוֹ בְּקִהְלָה, הָאִישׁ הַזֶּה יִהְיֶה דְבַר ה'
"לוֹ לְמִשְׂא כְּכַד, כִּי יִשְׁנֹאוּהוּ הָעַם וַיִּרְדְּפוּהוּ, וְלֹא לְכֶם לְאִמְרֵי מִשְׂא ה', כִּי לֹא
"לְמִשְׂא הוּא לְכֶם, כִּי הַמִּשְׂאוֹ אֵינוֹ אֲלֵא לְנִבְיָא. אֲךְ יִקְשֶׁה לְפִירוּשׁ זֶה, כִּי מְלִיצַת
"אִישׁ דְּבָרוֹ לֹא מִצְאָנוּהָ לְהוֹרוֹת עַל הַנְּבִיאִים"¹.

והנה עתה הביא לנו האיש פירוש שתחלתו כפירושי וסופו כפירושו, כי הנה
מלות Dem, der es verkündet לפירושו שפירש בלי נמייה מהנקוד
והטעמים (לאיש דברו, לאיש השלוח להשמיע דבר ה'), אבל משעה שהוא בא
להחליף הטעמים, ולהפריד לאיש מן דברו, שוב לא יתכן לו לפרש דעם דער עם
פֶּעֶרְקִינְדֶּעַט. אבל הוא צריך לפרש לאיש כמשמעו, למי שיהיה, ובאמת האנשים
החטאים ההם ישחו קוראים לדבר ה' דרך לעג משא ה', הדעת נותנת שלא היתה
כוונתם לומר שהוא למשא על הנביא, אלא שהוא למשא על שומעיו, והנביא
משיכם היתכן שיהיה דבר ה' למשא לשום אדם?

ידידך שד"ל.

פאדובה א' טבת תרי"ט

Nr. DCXXX.⁽²⁾

An J. Gold in...

Ende 1858.

טבת התרי"ט

¹ נדפס בפירושי שד"ל לעמבערג 1876 עמוד ע"ע פסוק ל"ו.

² נדפס בהמניד שנה חמש עשרה, וריעה מ"ג, ח' נאוועמבער 1871 דף סמ"ג עמוד

ב'. עיין רשימת פזורי מכתבי שד"ל עמוד ש"ע שורה י"א — סוף.

Nr. DCXXXI.

An S. G. Stern in Wien

4. 1. 1859.

כ"ה טבת התרי"ט.

Autograph.

ידידי היקר ברכה ושלום.

שמח לכי בראותי כתב ידך.

בשמחת לכב ראיתי כי דפוס אור ה' קרוב לשלמותו, ושיהיה שלם הרבה יותר מהראשון, וכדעתי אני עומד לכתוב לך אגרת להדפיסה בראש הס' או בסופי כי המחבר גדול בעיני מאד. גם אדבר על ספרו נגד הנוצרים, שנדפס עתה ונשלח אלי מסאלוניקי אבל לא אוכל לכתוב מאומה אם לא יהיה לנגד עיני הדפוס החדש וגם הישן.

לא פירשת לי היטב מאיזה מנהג הוא המחזור שאתם מדפיסים עתה. תשוקה רבה יש לי לעשות מכוא למנהג אשכנז, בדרך שעשיתי למנהג בני רומה, כי מהקונט' ההוא לא נדפסו רק מאה עקז' שקבלתי אני בשכרי, ורובם נרתמים במתנה, ויתר העקז' הם נספחים אל המהזר, חצי הקונט' בחלק א' והחציו בחלק ב'. רשימת הפיימנים והפיוטים שלי היא לאין קץ, ולא יתכן לספחה לשום מחזור. אבל מכוא למנהג אשכנז, כמותו שעשיתי למנהג לועזים, או גדול ממנו מעט. יהיה טוב ויפה. התחשוב ליותר טוב לעשות המכוא למ"א ומ"פ כאחד? אך אנשי פולין ורוסיא יש להם כמה פירושים וכמה דפוסים מהמהזר, הבלתי ידועים לי. גם דפוס האנווער לא ראיתי, מחזור עם פ" רוויה היה בידו, ונתתיו במתנה לאחד מתלמידי שנילד במנהג ספרדי, ונתקבל לרב בעיר שאין בה רק מנהג אשכנז, בענין כל נדרי מצאתי כי ר"ת ובעל הלבוש נשתבשו שבוש גדול בדקדוק לשון ארמית, ולא אדע אם רוויה העיר על זה.

אין רצוני לראות בכ"י הס' שהניח אחריו הר"י ייטלס ע"ה, ואשמח אם אראהו בדפוס.

כמה פעמים מדפיסים בעירך חומש עם תרגום, ולא אבין למה לא תשתדל להדפיס פעם אחת התרגום שבהדפוס סביוניטה ששלחתי לך.

חובת הלככות ישלך החלות לשלוח לי וקא השלמת לשלוח, ובהפך מנדל שטרן שלח לי הס' עם העתקה שלו. שום אדם לא הגיד לי שהבקשה נדפסת, אך קשה בעיני להכזיב סי' עמודי העבודה המזכיר אותה כדבר נדפס.

אמור נא וידודנו החכם פינסקער כי אין לי תשובה למה שהביא לפני מדברי תלמידי מנחם, וכבר כתבתי לו דעתי על קצת מזה, ולא מצאו דברי חן בעיניו, ובענין דברי הכיזרי הגדתי לו מה שהוא בלי ספק כוונת המחבר, ולא נכנסו דברי באזווה, לכך לא איגע עוד לריק בענינים כאלה עד שאראה המאמרים בשלמותם.

אתה עתה בייך ה'.

ידיך שד"ל.

פאדובה כ"ה טבת תרי"ט.

10. 1. 1859.

ה' שבט התרי"ט.

Autograph.

דברים ארורים.

כל ימי הייתי מצטער על דברי רש"י ז"ל בכראשית ג' י"ז, והוא מבראשית רבה פרשה ד', ארורה האדמה בעבורך, מעלה לך דברים ארורים. כגון זבובים ופרעושים ונמלים — ולמה לא הזכירו דברים רעים ומזיקים יותר מאלו, כגון אריות ודובים. נהשים ועקרבים? ואתמול היה נראה לי שהזכיר אלה דוקא מפני שהם שחורים, ומראה השחרות הוא סימן קללה ומיתה ואכל ויגון, כי השחרות היא העדר האור, והאור הוא משמח את הלב, והאפלה מביאה פחד ועצבון, וכתוב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, ואמר ליהודים היתה אורה ושמחה, וכן מה שכתוב (קהלת ט' ח') בכל עת יהיו בגדיך לבנים, הכוונה שיהיה תמיד בשמחה, כאמור לפניו ולאחריו; ולשונות חשך ואפלה וצלמות מושאלים להורות צרה ויגון, כידוע, ולשונות של שחרות נשארו עד היום בדבור היהודים, גם בארצות הצפון וגם בארצות הדרום, להורות כל מיני קללה וצרות ופגעים רעים.

אבל ג'ל כי מלבד מה שהחשך הוא בטבעו סימן צרה ותוגה, הוסיפו עוד שנוא אותו הפרסיים, כשנתפשטה ביניהם אמונת זורואסטר, כי הורמוזד האל הטוב היה אלהי האור, ואהרימן האל הרע היה אלהי החושך, והיו בורחים מלהזכיר שם החשך והלילה, ומזה נמשך כי בלשון סורי קוראים לליל מוצאי שבת גְּנָה דַּחַד בְּשָׁא, וקוראים לליל יום שני גְּנָה דַּתְרִין בְּשָׁא, ושרש נגה גם בלשון סורי ענינו אור ולא חושך ולילה, אבל הוא לישנא מעליא, כדי שלא להזכיר לשון חשך. והיהודים היושבים בין הפרסיים אמרו גם הם (בקצת מקומות, כגון באתריה רב הונא) נגהי, במקום לילי (פסחים דף ג'), והוא (כדברי בעל הערוך) כנוי, כמו שקורין לסומא סגי נהור. וכן קראו ללילה אורתא, מלשון אור, ומן הכבליים נשתרבה המנהג הזה גם בארץ ישראל, ואמרו אור לארבעה עשר, ופירשו בתלמוד לישנא מעליא הוא דנקט. ולדעת מהרי"ז (בייטורענע ח"א עמוד פ"א פ"ב) הלילה נקרא אור ואורתא מפני שמדליקין בו את הנרות, והביא ראייה מלשון רומי, שקוראים prima lumina או prima fax לתחלת הלילה, וכיוצא בזה גם בלשון יוני, אבל לא הרי fax ולומינא ולוכנוס כהרי אור, כי לוכנוס ביוני ופֶאֶקס ברומי הוראתם העצמית אינה אלא נר, ולומינא בל' רבים נופל ב"כ על הנרות, אבל אור עקר הנחתו היא על אור היום, לא על אור הגר. וכן הסוריים שאמרו נגה דַּחַד בְּשָׁא, והיהודים שאמרו נגהי ארכיסר (פסחים ד) לא קראו מעולם לנר בשם נגה.

¹ קודם החבור הזה בא כראשונה מאמר אחר, שנדפס בהמגיד שנה שלישיה, ויעשה די כ"ו יאנואר 1859 עמוד י"ד — ע"ו הַסֵּפֶר.

ואין ספק כי כל זה אינו אלא לישנא מעליא כדבדי חכמי התלמוד, וכנוי כרברי בעל הערוך.

ומה שאמרו אח"כ בכראשית רבה (פרשה ד') ותעלה לך גמל, יפה פירש בעל ידי משה, שהכוונה על וקוץ ודרדר תצמיח לך, וקוצים הם מאכל גמלים, ונ"ל קרוב לודאי כי במ"ס נפלה תיבה אחת מן המדרש, וצ"ל ותעלה לך מאכל גמל.

והיום אחרי כתבי כל זה בא אלי ידידי הבחור הרופא והרבני המופלג ר' י"י איינהארן נ"י והראני בביר פרשה ג"ד על פסוק גם אויביו ישרים אתה, גם אויביו לרבות מוזקי ביתו, כגון יתושים ופרעושים וזבובים — אז נפקחו עיני, וראיתי כי אין צורך שתהיה הכוונה על המראה השחור שלהם, אלא על שהם אתנו כבית, ואין בדינו להרהיקם מעלינו, ולהשמר מהם כדרך שאנו נשמרים מן הארי והדוב, וכל אדם קץ מפניהם ומקללם, לכך קורא להם המדרש דברים ארורים. ואולי קדמני בזה הגאון מוהר"ר אפרים מרגליות, אשר גם אחת ממרגליותיו לא באה לידי עד היום הזה, ואולי קדמני החכם מוהר"ר זאב איינהארן נ"י, אחי אביו של הבחור יוסף ישראל הנ"ל, אשר הגיד לי כי דודו עשה פירוש על המדרש וגם הוא לא ראה אותו, אך ראה פירוש לפסיקתא ולל"ב מדות, ודבר לי עליהם נכבדות.

שד"ל.

פאדובה ה' שבט תרי"ט.

Nr. DCXXXIII.

An L. Löw in Szegedin.

21. 1. 1859.

מ"ז שבט התרי"ט.

Autograph.

ידידי הנכבד שלום.

הנני שולח אליך מאמר שהדפסתי זה חמש שנים וחצי כלשון צרפת ⁽¹⁾, ואם ייטב בעיניך לתרגמו אשכנזית ולתתו בכנ חנניה הרשות בידך. רע בעיני הדבר שכתבת בכנ חנניה כי החסידים נזכרים במזמורים שנעשו בימי החשמונאים.

על הדבר הזה לא אוכל להחריש, כי הוא דבר נגד השכל והסברא. אתה עתה ברוך ה'.

ידיך שד"ל.

פאדובה י"ז שבט תרי"ט.

⁽¹⁾ חולי Les trois Unités הנדפס ביוזנאל L'Univers Israelite סנה סמינית יולי 1853 יריעה י"ח עמיד הסיף — ה"ד.

An Gabriel Polak in Amsterdam.

11. 2. 1859.

ז' אדר התרי"ט.

Autograph.

ידידי היקר שלום.

מכתבך מיום י' אדר ראשון הגיעני ביום אתמול ז' אב, והנני פונה מכל עסקי להודיעך כי כשמתח לבב ראיתי דבריך, כאשר כשמתח לבב ראיתי במניד היותך מוכן להוציא לאור ס' חותם תכנית לר"א בדרשי, יהי ה' אתך ויצליח פעלך, וגם אני לא אחשוך ממך את אשר תשיג ידי לפי מיעוט הפנאי ורפיון כחותי ורובי טרדותי, זאת עשה, החל בהדפסת הס' בלי הקדמה ובלי שער הספר, ושלה לי דף ודף מדי צאתו מן המכבש, ובראותי דברי המחבר אתעורר להמפיץ עליו מלתי. והנני מודה לך על מעמי אמ"ת שהוצאת לאור ושלחת לי, וגם על הדף מפ"י רע"ב על הערונה, ואתה תסלח לי על אורך שתיקתי, כי לא ככחי אז כן עתה, ועיני כהו וידי רפו, וכל עתותי נתונות להעתקת החומש הנדפסת בעיר מולדתי, ויהי רצון שאזכה להשלימה, כי רק אז אדע שלא בליתי כל ימי בשוא והבל. ואע"פ שאין אנשי הדור מבינים כלל מעלת המלאכה, ומי לא ידע לתרגם החומש? עם כל זה, אחרי חמשים שנה שאני עוסק בחקירת פשט המקראות, דברי התורה חדשים לי כאלו היום ניתנו, ובכל יום אני שמח בחלקי בהבנת פסוק אחד או אות אחת שלא הבנתי עד היום.

ספר ניניקולוגיא שמעתי ולא ראיתי, והנני מטהר להעתיק מאמר ר"א קסלארי והוא מ"ו עמודים, ואי"ה אשלחוו אליך בקרב הימים. והחכם הרופא Israels שלום עד בלי די.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וחי' יברך את כל מעשה ירך, כחפצך וכחפץ הכו"ח פה פאדובה ז' אדר ושומרי תורה יתגרו'ו כס, ידיך שד"ל.

Nr. DCXXXV.

An S. G. Stern in Wien.

17. 2. 1859.

"ג אדר א' התרי"ט.

Autograph.

ידידי שלום שלום.

דר' זאקס הביא בספרו (ח'א S. 108) דברי זעליג קאססעל, ואמר שהוכיח הענין בבירור (נגד מה שכתבתי אני). ואני רוצה להודיע כי לא הוכיח כלום. ומה לי אם נשתמד? ידעתי זה, אך אעשה עצמי כלא יודע. תתן מאה שלומות אל הנכבד ראזענקראנץ (כלילא דורדא), ותאמר לו כי לא אוכל עתה לעזוב הכנת סני נהור המפורסמת מימים קדמונים, כלי ראיות ברורות. פאדובה י"ג אדר ראשון תרי"ט. ידירך שד"ל.

Nr. DCXXXVI.

An Dr. S. J. Kämpf in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 1105.

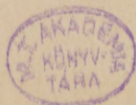
Vol. XII. Nr. 48

30. 3. 1859.

כ"ד אדר ב' התרי"ט.

ידידי החכם היקר שלום.

כספך בא אלי, והייתי ממתין להודיעך זה עד שאמצא עצמי מופנה לעבוד עבודתך. אני טרוד הרבה בהעתקת החומש, כי כמה שעות אני מתכונן לפעמים קודם שאכתוב מלה אחת, גם כי ידעתי כי אנשי הדור לא יבינו זה ולא יחישו לזה, והכנת התורה היא לדעתי יותר צריכה לנו, מהכנת הבלי החרזי, ומה שאתה קירא קדוש השם איננו כן לפי דעתי, ועיין איצר נחמד חיב S. 174 כתוב לי כפירוש מה הם השערים שאתה רוצה שאשלח לך חלופי נסחאותיהם ואני אעשה מעט מעט. בעמוד 232 נקדת לו יאתו הדר והוד וזה משרש אָתָה, והוא מעות, וצ"ל יאתו משרש יאת, עיין בשרשים לרד"ק ולפרחון, ומסתמא כך הוא גם בשרשים לר' יונה וכן הוא בחיוב הפוס דוקעס עמוד 42, ואף אם נעזעניוס לא הביא השרש הזה, החרזי לא למד בעיר האללע. אבל למד בספרי חיוג ונגאה. אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה, כ"ד אדר שני תרי"ט. ידירך שד"ל.

Nr. DCXXXVII.

An Dr. Joseph Perles in Breslau.

א' ניסן התרי"ט.

5. 4. 1859.

Autograph.

בין פורת יוסף על עין החכמה. יוסף לך ה' כח ועצמה, להוציא לאור תעלומה,
אני יתומים יברכך, ועל כמתי ההצלחה ירכיבך, וחיות ורבית ושמך יהיה לתהלה
ולתפארת, כשם הגדולים אשר בארץ.

בשמחה רבה קראתי מראשו לסיפו ספרך על התרגום הסורי¹ אשר שלחת
אלי והגיעני כיום אתמול, ופניתי מכל עסקי לקרוא בו, והנהתך בתרגום אשר מצא
את הימים² מצאה הן בעיני מאד, וסגנון כל מלאכתך ישר ונאמן ואהוב וחביב
לי, ומלות סוט ועניאה וערפו עדות על נפש יהודית הבלתי כורעת לבעל כרוב
אנשי הדור.

יעליך ה' בכל אשר תפנה, ורעה אליך לא תאנה, ודע כי יש לך בפאדובה
אוהב טהור לב החפץ ביקרך ובשלומך ושמו שד"ל. ר"ח ניסן תרי"ט.

Nr. DCXXXVIII.

An L. Löw in Szegedin.

12. 4. 1859.

ה' ניסן התרי"ט.

Autograph.

ירידי החכם היקר שלום.

אחרי ימים רבים שחשבת שנקראת (או נתבקשת) לישיבה של מעלה. כי
זה שלשה חדשים שאינני רואה בן חנניה, שמח לבי כבוא אלי מכתבך, בראותי
כי עודך חי ועודך עוסק בחקירות חכמה, ועודך מכבדני לשאול את פי, גם כי
באמת לא אני הוא האיש היותר מוכשר להשיב לשאלתך, ויש באשכנז אנשים
הגוללים ספרים ומלקטים עוללות יותר ממני, ומתפארים בוויססענשאפט, ואינם
אלא כאנשי המסורת מזני האותיות, ומעולם לא ראו אור החכמה, ולא ירדו לחדרי

¹) Meletemata Peschitthoniana

²) " " p. 9. 10.

שום חקירה, אבל אין ראוי להקל בכבודם, כי סוף סוף יש בעמלם קצת תועלת, והתבן צריך לשמירת הכר.

ואבואה לענין חלוקת השבע חכמות הנמצאת במקדש מעט לריאמי דף י"א, ואומר כי יש לה על מה שתסמוך בסוף ס' מלות ההגיון, כי הנה שם נאמר כי הפילוסופיאה שתי חכמות, הפילוסופיאה העיונית, והמעשית. המעשית היא החכמה המדינית, והיא מה שהריאמי קורא חכמת המדות.

והעיונית נחלקת לשלשה חלקים, הלמודית, הטבעית, והאלהית. והלמודית נחלקת לארבע חכמות, חכמות המספר, חכמות השיעורים (והריאמי קורא לה תשבורת), חכמת הכוכבים (בריאמי תכונה), וחכמת הנגונים והיא המוסיקא, והנה הריאמי הזכיר תחלה ד' חלקי הלמודיות, ואח"כ הזכיר שלשת החכמות האחרות, דרך כלל, הטבעיות, האלהיות, והמדות, הרי שבעה.

ובין הקדמונים מצאנו ר' יעקב בן נסים בפירושו לס' יצירה (ליטמערטור בלאטש 1845, עמוד 562) הזכיר ג' חלקי החכמה, וחלק הראשונה לארבע (החשבון וההנדסה והגלגל והמוסיקא), ואח"כ הזכיר החכמה השנית והיא חכמת הטבעים, והשלישית והיא חכמת היחוד לקב"ה — ולא הזכיר חכמת המדות, כי לא הוצרך לדבר על החלק המעשי, רק על העיוני, ועיין עוד שם דברי החכם יעלליניק, עמוד 622.

ואולי על פסוק חצבה עמודיה שבעה (משלי ט' א') היה מי שחלק החכמות על דרך הריאמי, ועדיין לא מצאתי זה. והנה הריאמי אומר כי דבריו כאן לקוחים מאבונצר אלפראבי ואלגזלי ואבן רשד, ואני יש בידי כ"י ס' מספר החכמות לאבונצר אלפראבי, ומצאתי ספרו נחלק לחמשה פרקים.

א' חכמת הלשון וחלקיה.

ב' חכמת ההגיון וחלקיה (שתי אלה הזכיר הריאמי אח"כ בשם כלים).

ג' חכמת הלמודית, והוא מחלק אותן לשבעה, המספר והתשבורת והטכנים וחכמת הכוכבים וחכמת המוסיקא וחכמת המשקלות וחכמת התחבולות. ואולי ז' אלה הן הנקראות ז' חכמות בס' הירח (במנחת קנאות, עמוד 125).

ד' החכמה הטבעית וחלקיה, והחכמה האלהית וחלקיה.

ה' החכמה המדינית וחלקיה.

גם יש בידי ס' כונות הפילוסופים כ"י לאבו אחמד אלגזלי. ושם בדרך ראשון מצאתי: ואודיעך ראשונה שחכמתם נחלקת לארבעה חלקים: ההרגליות (הלמודיות) ההגיונית, הטבעיות, והאלהיות.

ויותר מזה לא מצאתי, ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושטחת כהגנו.

ידידך ש ד' ל.

פאדובה ח' ניסן תרי"ט.

An Ignaz Klineberger in Baden bei Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1106.

Vol. XII. Nr. 51.

18. 7. 1859.

מ"ז תמוז ה'תר"ט.

ידידי ותלמידי היקר יצחק קלינעבערגער שלום שלום.

המלך חזקיה אמר, הנה לשלום מר לי מר, ואני בן חזקיה, ראיתי שערוריה, תאניה ואניה, העם בוכים למשפחותם, בשמעם כי יבא שלום בארמנותם, והם מקללים החל"ק המ"ב אשר חשבו שיהיה משיעם וגואלם ופודם, ושכחו ארור הגבר אשר יבטח באדם.

ואני לא על המדינות האלה אצטער, כי מה טוב ומה נעים היותנו תמיד תחת שבט מלכי אסטרייך, אשר בצלם חסינו מעודנו עד היום הזה, אבל צר לי מאד על אנשי מוסקאנדה ומודינה וארצות האפיפיור, שמרדו באדוניהם, בהסתת הזרים אשר פתו אותם, ועתה עוזבים אותם, ועתה עוד מעט יתפכו להם וילחמו בם, להשיב ישריהם איש על כסאו, כאשר עשה החל"ק הר"ע הג"ל ברומי בשנים שעברו.

איטליאה, איטליאה, מי לא יבכה עליך כל רעוף בנרו בך, ולא לבר הסיתוך להתגרות ברעה, ואחרי כן עזובך, אך כהתל ביד קטן יהתלו בך, ויאמרו לעשותך לאגודה אחת, תחת יד הכהן הגדול, אשר מאסך ותשנאי. אוי לך איטליאה, אבותיך הרומיים הקדמונים חטאו, ושני בני הכנים תקהינה.

אך אשטרה לפי מחסום, כי מי יודע לבב בני האדם, ולב מלכים עמוק עמוק ומי ידענו, והשמועות מתחלפות בכל יום ובכל עת ובכל שעה, על כן אמרתי ימים ידברו, ובשנת נחמו יודע מה היה כלב מלך צרפת. אך מחשבות מלך מלכי המלכים לא תוודענה לא אחרי ירח ימים, ולא אחרי שנה או שנתים ימים, ורק הפילוסוף (היושב על חוג הארץ, ויושביה כחגבים בעיניו, וכעוללים המשחקים ברחובות) הוא יודע כי זה גירל האדם, וגורל כל הגוים וכל הלשונות, להתחכם ולהתאמץ להרבות טובתם ולהקל סבלותם, וסוף סוף לא יוסיפו ולא יגרעו ברגיר קטן באיפת צדק אשר מרד ה' לכל יצוריו, נגע וענג עטר לגלגלת.

י"ו תמוז תרי"ט 18 Luglio 859

An A. B. Ehrlich in Friedrichstadt in Kurland in Russland.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1107.

Vol. XII. Nr. 52.

5. 8. 1859.

ה' אב התרי"ט.

אל היקר והנכבד משכיל ונבון כה"ר אברהם עהרליך ברכה ושלום.

פליאה דעת ממני איך תקרא באזני ליתד בשם שתי קונסוננטים הנשענות על תנועה הבאה אחריו, ואיך לא ידעת ולא שמעת כי קריאת לה"ק (וכן קריאת כל הלשונות הקדמוניות) איננה ידועה לנו בכירור, וספקות ומחלוקות נפלו בה במשך הדורות; ואם בני ארצך וכל אנשי אשכנז ופולין קוראים בראשית berescis, הנה כל ישראל אשר באיטליאה ובכל אזיאה ואפריקה וכל רבבות אלפי ישראל שהיו בספרד ובפורטוגל, כולם קוראים berescit או berescid, וגם המתרגמים הקדמונים כתבו בלשון יון ורומי

שמואל Samuel לא Smuel

שלמה Salomo לא Slomo

גרזים Garizim ולא Grizim

א"כ אם אתה לפי הקריאה שהורגלת בה בארצות הצפון לא תמצא ביתד רק הברה אחת, הנה אני וכל אנשי הדרום מרגישים בו שתי הברות, ונמשך מזה שאם לא יחוש המשורר למספר השואים הנעים, יהיו טורי שוריו בלתי שווים זה לזה, ויהיו לאזני הדרומיים שרוע וקלוט. ואיך אפשר שינעם לאזני שיר אשר בו "נור לראש ישרון" נחשב שיה למלות "תפארת לעמך"? טאהר שאני (וחצי ישראל עמי) קורא Ierosch Jeschurun, וגם לא אדע מי יוכל לבטא Irosch jschurun, בלי שישמיע קול הברה אחר הלמיד והו"ד. ואתה מוסיף על הראשונים ומבקש להוציא מן המנין גם החטפים המורכבים, ומי יתן ואלדע איך יתכן לקרוא אֶשְׁרַב הברה אחת?

ואם באנו ללמוד משאר האומות, הנה בלשון צרפת יש כמה e שאינם נקראים, כגון cheval, ועם כל זה המשורר מונה אותם כשאר התנועות, כאשר אתה רואה בתחלת ההגידאדע:

Je chante le héros, qui regna sur la France

כי בשלש תבות הראשונות יש אֶלְמַת, והיא נחשבת לתנועה.

וכבר היו רבים באיטליאה ובאזיאה שִׁמְנוּ בשיריהם השוא בכל שאר התנועות, כאשר תראה במקדש מעט לר' משה ריאטי, וגם זה כארבעים שנה עמד מוה"ר הנניה כהן (מעיר ריגו (Reggio) ומת מ"ץ בעיר פִּרְנָנְצִי) ובקש להשמיד את היתד ולחשוב את השוא כתנועה, ויש רבים באיטליאה הזונים אחריו, ואני עומד לנגדם ומוכיח על פניהם חטאתם, באמרי אליהם שאם יעשו כזאת יהיו שיריהם שרוע

וקלוט לאזן רכבות הצפוניים הכלתי מנמים את השוא, והם משיבים ואומרים :
מה לנו ולצורה זאת? וכמו שאנשי הצפון לא יחושו לנו, ומחברים שירים אשר
קולם כקול הסירים תחת הסירה, בהיותם כלתי מביאים את השוא כמספר יען איננו
נשמע בקריאתם, למה לא נשורר גם אנחנו לפי קריאתנו?

ואני זה לי ימים רבים בחרתי לצאת מן הספק ומן המחלוקת, ועשיתי רוב
שיירי פשוטים בלי שום שוא או חטף, והם טובים ונעימים לכל אוזן שומעת, אם
בדרום ואם בצפון, גם שיטה אחרת עלתה בלבי זה כשלשים שנה. והיא דרך
אמצעית, והיא לחוש למספר היתדות, ושלא לחוש למקום מושבם, ועשיתי חרוזה
אחת לדוגמא, וזאת היא, ובכל טוריה שתי יתדות אך לא במקום קבוע.

עורו בְּנֵי עֲצֵלָה רְפִי יָדַיִם
הִתְרַדְּמַת עוֹלָם מִנֵּת הַגִּבֹּר?
יִמְךָ הַמְּקַרָּה בְּעֲצֵלְתֵיךָ
וּתְאוֹת עֲצֵל תִּכְיֶן לֹו קִבֵּר
אֵל נְמַלְה לְכוּ תִרְאוּ תַחֲכֵמוּ
כִּי שׁוֹנְאֵי הָעֲבוּדָה יֵאֲשִׁמוּ.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הבו"ה
פה פאדובה היום ה' אב תרי"ט. אוהבך שד"ל.

Nr. DCXXI.

An Emanuel Baumgarten in Wien.

31. 8. 1859.

כ"ב אב תרי"ט.

Autograph.

האדין הנכבד שלום.

ברוך אתה לה', כי הבאת לפני ס' חו"ה עם תרגומך, ושם ראיתי הבקשה
ששלחתי זה כמה שנים להר"ז ז' כ"ט, רק צה לי על קצת טעויות שנפלו בדפוס.
דברך על תרגום כי אם כה תעשו להם טובים בדרך הדרש, ואני מתמה
על החכם יש"ר כי שכח לעיין בספרי אוהב גר, כי כבר זה שלשים שנה העירותי
שאינו אלא שבוש, ושאמנם בתרגום כ"י שנת מא"ד (1285) ובדפוס ליסבונא שנת
רנ"א מצאתי אלהין כדן רעבדון לחין, והוא הנכון.

ואתה אל תִשְׁעֶן ואל תסמוך על דברי הרב ליבש אייזלער, המשבח פירושוך
וזכור אל תשכח מה שכתב נגדי (כ"י כ"ד עמוד י"ב) יען הרימותי קולי נגד
שפינוזה אם שפינוזה היה (כדברי אייזלער) חוקר גדול, א"כ משה בדאי ותורתו

שקר, ואין בורא ואין נברא; ומה לנו ולאנקלוס ולחוכות הלככות? נפלאות הטבע לא נעשו בחכמה ובכוונת טכנין, ומה יועיל שער הייחוד? Omnes eausae fina- les nihil. nisi humana sunt figmenta, (לדעת, איזלער, פיליפסון וחכריהם).

ואני מיום קבלתי כ"י כ"ד הנ"ל לא כתבתי עוד לידידי היקר כה"ר מנדל שמערין, ומשכתי ידי מלשלוח ממכתבי לכ"י, אחרי ראותי כי גם בכוכבים כאו פריצים וחללוס.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום ואקף תודות לך על הספרים ששלחת לי.

פאדוכה ער"ח אלול עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגברו כם לפ"ק. ידיך ועכרך שד"ל.

Nr. DCXLII.

An Emil Rödiger in Halle.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1109.

Vol. XII. Nr. 54.

7. 9. 1859.

ח' אלול התרי"ט.

לכבוד החכם המפואר אוצר כל כלי חמדה עמרת תפארת לשפת יהודה, וכל שאר הלשוונות המזרחיות, לפניו גלויות, הוא העומד אחרי רבו כנן נון אחרי בן עמרם, והשלים מלאכתו מלאכת האוצר הגדול והרם, זה דודי וזה אדוני כתי ותי אשר באהבתו אתפאר לפני שונאי ומלעיגי, כבוד שם תחלתו אָמִיל רִידִיגִי, יברכהו אלוה ממעל ויחיהו ואשר בארץ שלו ושאנן, עוד ינוב בשיבה דשן ורענן, ובצל שדי יתלונן, יהי שלום בחילו, וברכת ה' בכל אשר לו, ונגע לא יקרב באהלו, ושמו ירום תמיד ויגדל, כנפשו וכנפש ידידו ועבדו הצעיר שד"ל.

שמח לכי ויגל כבודי, בראותי באגרתך לאסקולי ידידי, כי נכספה נפשך לקבל ממני מכתב עברי, והנני ממהר להוורעך כי בשמחת לבב קבלתי הקונטרס האחרון מן האוצר. גם יאהרעסכעריכט גם שני מאמרים אחרים, אשר שלחת אלי כחסרך, אך אני עתה רחוק מכתי, וספרי אינם אתי, ולא אוכל לדבר דבר על הטוב אשר מצאתי במתנותיך, אך כבואי הנה הראני אסקולי חביבי מאמרך על ספר קעטפף, וראיתי התקין אשר תקנת באחד משירי ר' יהודה הלוי (בני טחלי ומושים), ראיתי דברך נאעלונן, ואמרתי קלוס! הלא יחפרו ויבושו חכמי ישראל אשר באשכנז, המתפארים להוציא לאור שירים קדמונים, ולא יוציאו מתחת ידם דבר מתוקן, אך ישחיתו שירי חסיד ויפסי ואין בית אשר אין בו מוס ודופי, ומה יאמרו בראותם איש נכרי יצליח וישכיל? ויתקן שניאותיהם?

זה כמשלש חדשים שלחתי אליך ספר בראשית מתורגם איטלקית ולא ארע
 אם בא לידך, ובקרב הימים אשלח אליך ספר שמות פלו או רבו.
 ועתה לבלתי תהיה האגרת הזאת ריקה מכל דברי תושיה, אשמיעך מחשבתי
 על מקור מלת צאן אשר לא מצאתי עליה באוצר גיזוניים דבר שיהיה לרצון.
 מלת צאן ממלת עאן הארמית חצבה, ומלת עאן היא הרבוי מן עא ומלת
 אע היא קול געיית הכנשים והעגלים כאשר העיד Amira similis est vagitui
 illi, seu sono, quem vitulus absente matrè, edere consuescit, בדקדוקו.
 הסורי כי מבטא העי"ן.

והנה זה הזק וסיוע חדש למחשבתי, אשר חשבתי זה יותר מארבעים
 שנה, והוא כי לשון ארמית קדמה לעברית, ועל פי ההנחה הזאת, נתגלו לפני סבות
 רוב משפטי לשון הקדש ותהלוכותיה בדרך ישרה וקרובה לדעת ומתקבלת לאון
 שומעת, כאשר החלתי לבאר זה כ"ד שנים בספר Prolegomeni, ועתה מקרוב
 בגראמטיקה שלי, יהי רצון שאשלים הדפסתה.

והנני נותן לפניך מחשבה גראמטיקית חדשה, אשר לא כתבתי בדקדוקי
 והיא לבאר מחצבן המהפכת העתיד לעבר, אומר אני כי כמו שאמרו, ב, ב, ל,
 במקום ב, ב, ל, ב, ב, ל, ב, ב, ל, ב, ב, ל, ב, ב, ל, ב, ב, ל, ב, ב, ל, ב, ב, ל,
 אבל היא מלת הָא (ecce), כי גם ה"א הידיעה מן המלה הארמית הָא (ובעברית
 הָא לקחה, והנה כמו שאמרו אז ישיר משה, אז ידבר יהושע, בעתיד במקום עבר
 אחר מלת אז, כן אמרו וְהָא יִדְבַר והכוונה לומר: והנה אז דבר, ומן וְהָא דבר עשו
 אחר זמן וְדַבַּר.

מְלִי שְׁפוּמִי, אִמְלִי! בְּחֻמְתֶּךָ
 וּלְבָב שְׁד"ל שִׁמְח בְּמִבְתְּרֶיךָ

גורציאה ח' אלול תרי"ט.

Nr. DCXLIII. ⁽¹⁾

An Dr. S. J. Kämpf in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1110.

Vol. XII. Nr. 50.

28. 9. 1859.

כ"ט אלול התרי"ט.

(א) אלמקאמה אל מ"ו והי מקאמה מיוזן אהל אלעצר

אתהלך על פני אצעד (א) — מתהלך על פני השדה ואצעד (ב) —
 אתהלך על פני השדה ואצעד (שד"ל) — ויאורו עיני (א) — ואורו עיני (ב) —

⁽¹⁾ הלופי נסחאות על ס' ההכמותי; עיין Epistolario DXCVI עמוד 925.

מארץ גלעד באתי (א' וב') — שמתי מגמתי (א') — ובמצרים ועילם (א') — ומצרים ועילם (ב) — המובות טובות מאד (ב') — והנה אזכור לך (ב') — למען יהיו השועים (ב') — ומעשי הרעים (שד"ל) — הכי לא הוא עץ מאכל (א' וב') — ומעם מגדיה (א' וב') — ככוכבי שחקים (א') — התשוקה החשוקה (א' וב' וקום), ואולי כך הוא גם בדפוס אמשטרדם, אבל התי"ו בלתי ניכרת יפה), לרקוע תלמים (גם כאן התי"ו בדפוס אמ"ד בלתי ניכרת יפה) — ושמתי אל ספרד (א') — קצרות במהלליה (בלא מלת ברוב א' וב') — העיר הנסוכה (א' וב') — אשר לבשה מן המשרה (א' וב') — בחוד צביה (א' וב') — בית הכנסת (א' וב') — תעדה ומכל צד תפדה, רכבה כצ' הש' (א' וב') — כ"י א' אין בו ז"ל אחר בן שושן — ושם ר' אברהם בן שושן הוא אדר היקר, ושכלו לא נחקר, ומנדיביהם ר' משה בן שושן הבונה בית מנוחות (א' וב') — ר' מאיר בן מרדכי אין בחכמה מי יער (א') — ור' יזא בן שושן יועץ גד' (א' וב') — ור' יצחק בן מאיר מקור הח' (א' בלי בן מיגש, ובכ"י ב' בן ר' מאיר בן מיגש) — ומחם ר' יוסי הדיין (ב', ובכ"י א' חסר מן ומחם עד הרופא, וכתוב בו ור' יעקב בוי"ו) — מרות נעומות (א' וב') — אל קלעה אויב (א' וב') וכ"י א' מוסיף שתי נקודות על הה"א שקריאתה תי"ו: קלעה אויב) — קצנטיני (א') — קצנטיני (ב') — לעיר לירדה (א') — לעיר לרדה (ב') — היא Lerida, עי' צונץ צייטשריפט S. 150 — ושם החזן ר' יוסף ן אלסייד שכלו (וב' א' ובכ"י ב' ר' יוסף סוד שכלו לא ימד, והראשון עקר) — ומשם באתי לברצלונה (א' וב') — בשמו קוראים (א' וקוסט') בשם קוראים ואולי צ"ל ב' בשמו קוראים) — החכמים כלם (א' וב') — ושם היה נשיא גדול (א', לא הנשיא הגדול, ואיננו רש"י הלוי המפורסם, כ"י ב' חסר מן ר' יצחק בן אחיו עד ר' שאלתיאל) — ובו ענוה יתירה (א') ובניו מתוקים וחמודים (א' וב') — ושם הנזיר ר' יעקב (א', ואיננו ר' יעקב נזיר, אבל הוא מעות הסיפר) — ושם נשיאם בני דויד עליו השלום הנשיא ר' לוי (א') — נזר הממלכה (א' וב') — בלקירי (א' וב' וקוסט'), והיא Beaucaire עיין צונץ צייטשריפט S. 167. 168. — ר' יהודה בן אחותו (א') — הוא איש המדות (א' וב') — בן נתנאל (א' וב') — מחפיר בשירו (א' וב' וקוסט') — לקח התכונה (א') — ר' משה נשיא הארץ (א' וב') — ר' נתן פקיד המלך (א' וב') — אסכנדריא (ב') — אנשי חכמה ותושיה (ב') — סגור בל יפתח (שד"ל) — כי אנד לו המפתח (א'), והם שתי מדינות (ב') — הראשונה צען (בלא היא, א' וב') — עמוד החסדים, ויסוד המפעלים הנ' (א') — נפש נדיבה (א' וב'), ואנשי העיר השנית, בהם איש אשר הוא ליקר חותם תבנית, שם הכדולה (א' וצ"ל חותם תכנית, ואכן השחם הוא הרוז (Reim) עם ר' אברהם) — ומסכל חכמים (א' וב') — ונועצו (א') — יחשוב (א' וב' וקוסט') — גבור אני (פעם אחת בלבד א' וב') — ואומן בחיקו המלכים (ב' וקוסט') — חשכים יאיר (ב') — קהלה מעולה (א' וב') — ובריאשם אליה (בלא רבי א' וב') — יודע הנסתרות (א' וב') — ולא ראיתי בהם (א' וב') — עמי הארץ (ב') — גבול ישראל (א' וב') — הוא השר הגדול (ב') — בן ראשי ישיבת גי' (א') — והתגוללו (א' וב') — ולתהום שח דגלה (א' וב').

שלחתי לקעמפה בערב ר"ה תר"ך.

An Herrn Elia Benamozeg in Livorno.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1114.

Vol. XII. Nr. 57.

6. 11. 1859.

ט' חשוון התר"ך.

לכבוד אביר הרועים באגן הסהר אל יחסר המזג, ידידי החכם היקר מהר"ר אליהו
בן המזג, אלהי העולמים, יאריך ימיו בטיב ושנותיו בנעימים, עד עמוד כהן
לאורים ותמים.

ביום אתמול ערב ש"ק עיינתי בחפזון, ובא במשמני רוזן, גם שרעפי לא
מצאו חזון, ובחפזי כתבתי אליך פירוש שאינו מחזור, ומעמא דלא מסתבר, והיום
יום ש"ק העמקתי העיון והחקירה, וזכיתי להארה, והיה ה' אתי, ומצאתי הפירוש
האמתי, והוא שהמכוון באזהרתו לעולם (מכילתא סוף פרשה ח') הוא על חמץ
שעבר עליו הפסח, שהוא לעולם אסור מן התורה לר' יהודה, דתניא (פסחים כ"ח)
חמץ בין לפני זמנו בין לאחר זמנו עובר עליו בלאו... דברי ר' יהודה, וכן כחולין
דף ד' הא מני ר' יהודה היא דאמר חמץ אחר הפסח דאורייתא.

ואם יאמר אדם והלא הלכתא כרבנן, שחמץ אחר הפסח אינו אסור אלא
מדרבנן, ואיך יתכן לאוקומי המכילתא דלא כהלכתא?

שתי תשובות בדבר. האחת היא כבר כתב הרמב"ן ז"ל שם בפרשת בא,
על פסוק אך אשר יאכל לכל נפש וז"ל ושם במכילתא עוד זכו וברייתות מטעות
וכו' — כלומר שהמכילתא עשתה האמירה לגוי כאסורה מן התורה, גם כי באמת
אינה אלא מדרבנן, וכן בחמץ אחר הפסח יתכן שעשתה איסורו מן התורה, אע"פ
שאינו אלא מדרבנן. והשנית היא כי סתם מכילתא לא אתפרש מי הוא, רק
ידענו (מנהדרין פ"ו) סתם ספרא ר' יהודה, סתם ספרי ר' שמעון, ורשב"ם (בתרא
קכ"ד) אמר שהמכילתא גם היא בכלל שאר ספרי דבי רב, ומי יודע אם זה
מוסכם וידוע בלי ספק, ואולי יתכן שיהיה סתם מכילתא ר' יהודה, כספרא, ואז
אתי שפיר הא דתניא ואזהרתו לעולם, אליבא דר"י.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך
וכנפש הכו"ח פה פאדובה מוצאי ש"ק ליל ט' מרחשוון כתיר לפ"ק,

ידיך שד"ל.

An Dr. J. Levy Rabbiner in Breslau.

15. 5. 1860.

כ"ג אייר התר"ך.

Autograph.

יש קנקן חדש מלא ישן, ויש כ"י ישן מלא שבושים. יש בידי תרגום כ"י משנת 1487, והוא מדוייק הרבה יותר מאותו של 1238 כאשר תראה. תהלים ח' ט' עובר ארחות ימים ולויתן דגנה אסרטי ימא, כן הוא בדפוס גענ' 1516, וכן נכון, וכן הוא בערוך ערך גנה, אלא שהוא גורם ימא בל' רבים, ונכון. ושרש גנה מורה כאן זעזוע, כמו גנח גוהא (כרכור נ"ט) פ"י רש"י ותגעש ותרעש, והוא ידוע בסורי. והאחרונים שלא הבינו כתבו דחליף, אבל המתרגם שהזכיר כאן לויתן לא היה קורא עובר אלא עוכר — ובכ"י שלי דגוח אסרטי ימא. והוא טעות.

י"ו ט' אף בשרי ישכן לבטח, ישרי בתכיל, כן הוא בדפוס גענ', ובכ"י שלי ובערוך ובמתורגמן, ובכ"י שלפניך נשמטה מלת ישרי, ומן בתכיל עשו יבית ביל.

י"ט ו' יוצא מחופתו, דנפיק מגנוניה בריכוכא (גענ' וכ"י שלי), והוא מענין מהתענג ומרף — ובפלגורת יומא יחדי היך גיברא (גענ' וכ"י) לשון יחיד, ונכון, גם בדפוס רע"ח גיברא — ומטי למרהט בתקופה בארח מעלניה בפניא (כ"י וכן ג"כ בגענ', רק באיזה טעות קל).

מ"ד י"ט וזוחוין (גענ' ורע"ח וכ"י).

ס"ח ליב גענ' אוכמנא, כ"י אוכמא, ובכ"י שלפניך עשו מן בנוי דחם, בכודחא.

ע"ג ז' גענ' קטביהון דהפת לבא, כ"י רוטביהון חפו על לוחי לבהון.

ע"ו ו' אשלחו (גענ' וכ"י וכן צ"ל) מעילוהון זיני קרבא (גענ' וכ"י וכן צ"ל) תקיפי ליבא (כ"י).

פ' י"א כ"י שלפניך משובש מאד, והנכון כמו בדפוס גענ' שהבאתי באוהב גר, וגם בדפוס ויניצי' מול בית מקדשא נכון, ולא טור כמו בכ"י שלך.

פ"ט ל"ט בכ"י שלי כמו בדפוס ויניצי'.

ק"ב ב' כיונותא אינו אלא טעות, ובכ"י שלי כמו בויניצי'.

קכ"ו א' כרעיא אינו אלא שבוש, והנכון טרעא (חולים) כמו בויניצי', וכן בגענ' טרעיא דאפטיא ובכ"י שלי היך דמוכיא דמתערין מקולמיהון.

שם ו' גם בכ"י שלי חזין מן תלמא.

קכ"ג ג' גענ' ראדו ראדיא אוריכו למודנותהון, וגם מורדותהון ענין חרישה, משרש רדא, ולא כפירושך. ובכ"י שלי רדו רדיא אוריכו למודיותהון.

קל"ט ב' כ"י שלך משובש, וכן צ"ל אתפיינת לתפרותי (לתפר אותי) בכנישתך מן עם רחיק, כשהייתי הולך למלחמה בין עם רחוק, אתה השנחת עלי להשיב אותי לשלום, ולחבר אותי בעדתך. בכ"י שלי בכנישתא, והכל אחד. לרעי לרעת

המתרגם ענין רעות וחבור.

משליו ל' לא למטרמו, כבר ראית מה שכתבתי עליו באוהב גר עמוד ק"א,
אבל גירסת כ"י שלך ברי"ש אינה אלא שבוש, ולפי דבריך צריך
להוסיף בו טי"ם (למְתַרְמָמו), עיין אוהב גר עמוד ק"ך.
שם י"ב כ"ח וארחא דאבהתנא למותא בגליון תנ"ך גדול שלי כתבתי זה ל"א שנים
(עיין א"ג עמוד קל"ב) צ"ל דְמִבְהֶתְנָא ר"ל מביש, ועכשו ראיתי בכ"י
שלי וארחא דאכתנא למותא (?).

שם כ"ג ל"ג בכ"י שלי יחמון.

כ"ז י"א בכ"י שלי ואיחזר, כמו בדפוס, ונכון.

כ"ג כ"ח בכ"י וכאדא בניה שברי, וכן צריך לקרוא גם בכ"י שלפניך, והכוונה:
והוא מצודדת נערים פתיים.

כ"ג כ"ט במקום יורם קנצן בכ"י שלי כתוב יודמענען, קרוב לפ"י שלפניך, ואולי
היה להם פעל דְמַעְמַע להוראת רבוי נזילת הדמעה, ותהיה הקריאה הנכונה
דְמַעְמַעַן עינוהי.

דברים כ"ט כ"ה ולא אטיבא להון ענינו ולא הטיבו להם, לא עשו להם שום טובה,
ואין לו שום יחס עם הטיבה אחת.

ישעיהו ה' ח' בכ"י שלי ביתא על ביתא אבל בנביאים צ"י על קלף שבידי עם
תרנום ורש"י, והוא ישן נושן, כתוב בא על בא, או: כא על כא
(ולא אוכל להחליט אם ב או כ).

איוב י"ב ו' בכ"י שלי יזמין אלהא מולא בידיה — ואולי צ"ל יזמין אלהא חילא
בידיהון.

באותו חלום של מרדכי נזכר מדרש רז"ל על לא מאסתים ולא געלתים
לכלותם (מגלה י"א) שאינו ביוני ורומי, ונראה כי הספור הזה הוא אוריגנאל
ואיננו לקוח מתרגומים יונים. אבל הדרשה דמגלה איננה מוכרת כאן בדיוק לא
כמר ולא כמר, אך המתרגם הביא אותה כמו שהיתה בזכרוננו, אולי קודם שיהיה
התלמוד כתוב על ספר. אך בזה לא אחליט דבר.

אי אפשר לי להעתיק לך הפרשיות החסרות בתרגום משלי שלפניך, וצר
לי מאד שאתה מאמין כי נסחאות הספר ההוא טובות מאד, ואם תביא לפני
ספקות אחרים, לא אמנע טוב מבעליו עד מקום שידי מגעת.

אתה עתה ברוך ה', יצליח ה' מלאכתך, ויצילך משגיאות ומחלומות והשערות
לא נכונות, כרוב חרשיו הכמי הדור.

פאדובה כ"ג אייר תר"ך.

ידיך ועבדך שד"ל.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

5. 6. 1860.

מ"ו סיון התרי"ך.

Autograph.

לכבוד נזר הרבנים ועשרת תפארת הכהנים, נשיא החכמים וראש לחוקרים אשר פתח לפניכם אוצרות חשך ומטמוני מסתרים, אשר כל חוקרי הדור תלמידיו ויוצקי מים על ידיה הלא הוא ידיד נפשי, ועשרת ראשי הרב הגדול, החכם המופלא, מוהרי"ר ש"י כהן רפאפורט נ"י ראש בית דין ומורה צדק בק"ק פראג המעטירה, האל אשר הגיעהו עד זקנה ושיבה, יאריך ימיו בטוב ושנותיו בשלום, ויוסף להאיר עיני הגולה בחכמתו, ומלאו פני תכלת תבונתו, תמימי דרך וברי לבב לעד לעולם שמו יהללו ויברכו, והמורדים והפושעים לפניו יכרעו ועפר רגליו ילחכו, אמן.

קדמתי ידירי בבואך, ואולי לא תקדמני בצאתך, כי אחרי מות ראשית אוני, שאול פתוחה תמיד לנגד עיני, ואני עכבר שהציו בשר וחציו אדמה, חציו כרקב יבלה כבגד אכלו עש ורמה, וחציו מתחזק בה ומתגבר בעבודת התורה, להוציא תעלומותיה לאורה, ולסכור פי דוברי סרה.

ועתה מי כמוני בכל יודעך, שש ושמה בשמחתך ומתפלל על אריכות ימך? ויוסף ה' על מספרם חמישיתו וחמישיתיו, וכימי משה ואהרן תפריה בחצרותיו, להגיד לעמו כח מעשיו ונפלאותיו, ויבושו ממועצותם עוזבי חקיו ותורותיו. ועתה ידיר נפשי הטח אלי אונך, וידבר נא עבדך דבר לפניך, למה תשיב אחר ימינך, מהפיץ בישראל נהרי נחלי מעינותך?

ולמה שנים שלשה אנשים החטאים בנפשותם, יגאוך בגדופותם, מעשות צדקה וחסד עם התורה, ועם רבנות אוהביה ואוהביך, מכבדיה ומכבדיך? ובשתיקתך אתה עושה נחת רוח לשונאיך ושונאיה, כי כל ישעם וחפצם אינו אלא להשתיק צדיק, ולהרפות ידי גבור חיל, למען יוכלו הם לשאת ראשם ולצודד נפשות.

ואין עצתי לעורר אותך עתה בזקנה ושיבה, למלחמת מצוה וחובה, אבל שאלתי ובקשתי שתעשה קיצור ממלאכתך המפוארה, הגדולה והיקרה, משיבת נפש ועינים מאירה, הלא הו"ו ערך מלין, שיהיה כולל תמצות מה שהעלית במצודתך ממצוני התלמוד, הן על מקור המלות והמליצות, והן על אודות דרכי חז"ל ועניני זמנם, ומתקיצור הזה כלל גרש תגרש כל ויבנה עם מי שיהיה, כי כל ראיות שבעולם לא יועילו ולא יצילו עם אנשי לצון, ולפני אוהבי האמת דברי יושר ערוטים ימצאו חן ויפיקו רצון.

אם את הדבר הזה תעשה, תקים לשמך אבן זכרון, ותביא עליך ברכת הדור האחרון.

לא ח"י שגם בזולת זה לא יהיה שמך גדול ומבורך לדור דורים, אבל בזולת זה יצאו עליך עוררים, ויאמרו בשביל כבודו אהב האריכות, ובעבור היותר טוב לא השלים את הטוב, ובגלל ליצני הדור הקרובים, הנאלחים והנתעבים, גזל אביו ואמו ועשק תלמידיו המרובים, אשר עד דור דורים, שמו מפארים.

כי אמנם הלא ידעת כי כל אומה ואומה היושבת בארץ מיוחדת תוכל להתקיים גם בלא אמונה, אבל בני ישראל המפורזים בארבע כנפות הארץ, לא נתקיימו עד היום אלא מפני דבקותם באמונתם, ואם ח"י יחדלו להאמין בתורה מן השמים, אז בהכרח ישתו מהיות גוי, ושם ישראל לא יזכר עוד, אך יקרה להם כמקרה הנחלים ההולכים אל הים, וזאת היא הגאולה האחרונה לדעת קצת, ושמה פניאון. וכן החכמה הישראלית שקצת מחכמי אשכנז עוסקים בה כדור הזה, אי אפשר שתתקיים, כי הם עצמם אינם עוסקים בה להיותה בעיניהם דבר יקר בעצמו, כי סוף סוף געמחה ושיללעור גדולים ונכבדים בעיניהם יותר מכל הנביאים והתנאים והאמוראים; אך הם חוקרים קדמוניות ישראל כמו שאחרים חוקרים קדמוניות מצרים ואשור, בכל ופרס, כלומר לאהבת המדע, או לאהבת הכבוד. גם כוונה אחרת הם מתכוונים, והיא לתת את ישראל לחן ולכבוד בעיני העמים, והם מרוממים מעלת קצת מקדמונינו, כדי למהר הגאולה הראשונה, שהיא לדעתם האימנציפאציון. והחכמה הזאת אין לה קיימא, אבל היא בטלה, מיד כבוא הגאולה, או כשימותו האנשים האלה שלמדו תורה בילדותם, ושחיו מאמינים באלהים ובמשה קודם שילכו ללמוד לפני אייכהארן ולפני תלמידיו.

ואולם החכמה הישראלית שתתקיים עוד כל ימי הארץ היא החכמה המיוסדת על האמונה, והיא הדורשת וחוקרת להבין התורה והנביאים, כדברים אלהיים, ולהבין תולדות האומה המיוחדת, שגם קורותיה מיוחדות, ולהבין בכל העתים אשר עברו עליה מלחמת הרוח האלהי שהוא לה למורשה, עם הרוח האנושי הנכנס בה מן החוץ, ואיך בכל דור ודור החלק האלהי גבר על האנושי, שאם בזמן מן הזמנים היה החלק האנושי גובר בישראל (כמו שהוא עתה לדעת קצת), מיד היתה האומה פוסקת ואובדת.

והנה החכמה הישראלית הזאת האמתית, אשר תעמוד ככוכבים לעולם ועד, היא החכמה שאתה עוסק בה, והיא תחירה את בעליה, ותביא את שמך עד הדורות הרחוקים, לתהלה ולברכה.

לכן חזק ואמץ ידרי נפשי ועטרת ראשי, אל תערוץ ואל תחת, אל תחוש לקול השועלים, הקטנים עם הגדולים, אסוף פזורי רעיוניך, וקבץ נדחי ילדי חממתך, ועשה מהם ספר קטן המראה רוב הפנימיות, והוא יוליך אותך קוסמיות, צדיקים יראו וישמחו ויברכוך, וישרים יעלוזו וירוממוך, ועולתה תקפוץ פיה ושפתיה תבלום. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וכמו שהגעת עד זקנה ושיבה, כן תגיע לנכורות בכריאות שלמה וששון וחדוה, כנפשך וכנפש הכוי"ח פה פאדובה היום ט"ו סיון.

יחי יודא רפאפארט לפ"ק.

ידיך מכבדך ועבדך שד"ל.

An Herrn S. Pinsker in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 1121.

Vol. XIII. Nr. 1.

2. 12. 1860.

י"ח כסלו התרכ"א.

ידידי החכם היקר שלום.

בשמחה קבלתי מכתבך הנכבד, והרשות בידך להוציא לאור עם אגרת הקודמת, כאשר הפצת, ודע כי לא אכעס על כבודי, ואם תרצה להסיר או להחליף במכתבך קצת לשונות שכתבת בענוה יתרה, המרוממים אותי או משפילים אותך מהראוי, הרשות בידך. ודע כי אלף עולות עם קמרת סמים לא ישיבני אחור מהשיב לכבוד האמת, ועכשו אין ספרך בידי, ולא אוכל לבדוק אמתת תשובותיך, אבל במשך הזמן אחקור ואבדוק ואכתוב לך מענה, ואין זה מעכב עליך הדפסת שני המכתבים כאשר המה, רק זאת אנקש שתוציא לאור גם דברי להחכם מה"ל על שרש בקע המתיחסים לתשובתך. ואין צריך לוטר שתשמיט מאגרת ומאגרתך כל המתיחס לאחרים.

הן אמת כי יותר הייתי הפץ שיבאו המכתבים ההמה באוצר נחמד, אך הרשות בידך לתתם במקום שתרצה.

ומי יתן ותתן באוצר נחמד קצת מדברייך על הנקוד האשורי, או על נקוד התרגום בספרים המנוקדים בנקוד ההוא. ואני זה כמה שנים שלחתי לר"י ן' כ"ט חומש סביניטה, למען ידפיס מחדש נוסח התרגום כאשר הוא שם, ומי יתן ותבדוק אותו ותקיש נקודו עם הנקוד שבספרי בכלל. ומי יתן ותוציא אתה לאור התרגום ההוא עם הערותיך, ואז הייתי שולח לך מסורת התרגום שהעתקתי זה עשרים שנה מחומש כ"י על קלף.

אתה עתה ברוך ה'.

פאדובה י"ח כסלו תרכ"א.

ידידך שד"ל:

DCXLVIII.

An L. Löw in Szegedin.

16. 10. 1860.

ל' תשרי התרכ"א

Autograph.

ידי החכם המפואר שלום.

מלות "דוד מנה נמי" הנמצאות בתשובות רב שרירא בחופש מטמונים עמוד ל"ב (ואינן ביוחסין דפוס קוסטנטינא וקראקא) אין בידי לפרש אותן, וצריך להמתין עד אשר יתגלה נוסח כ"י אחר מהתשובה ההיא, כי גם הנוסח הנדפס ביוחסין וגם הנדפס בחופש מטמונים, עלו כלם קטשונים.

והואיל וכא לידינו עמוד ל"ב מס' חופש מטמונים, עצור במלין לא אוכל, ואזכירה כי שם כתוב "והירין רבנן למגרם על פה אבל מן נוסחי לא" ומלת לא איננה ביוחסין והנה חופש מטמונים נדפס בשנת 1845, ובשנת 1841 נדפס ס' אבני זכרון, ושם (עמוד 79) כתבתי כי נ"ל שחסרה מלת לא. והנה נתקיימה השערת, והנה עתה מקרוב ראיתי בבן חנניה כי מהר"ר זכריה פראנקעל מביא רבנו שרירא כמחזיק (בדעת הרמב"ם ואחרים) שרבנו הקדוש כתב המשנה ור ב אשי כתב התלמוד, והייתי רוצה לכתוב אליך כי זה לא היה ולא נברא, אך נמנעתי מפני שאין ספרו של הר"ף בירי, ואולי הוא סומך על התשובה המיוחסת לרב שרירא, הכתובה בתחלת ס' שערי צדק, וכתוב בה "שית סדרי משנה דאיתגניזו מימי הילל ושמאי" ואין ספק שאין התשובה ההיא לרש"ג, כי רש"ג גילה דעתו כמה פעמים בתשובתו הגדולה כי התנאים והאמוראים היו למדים על פה, וזה פשוט בכל התלמוד.

ההלך הרביעי מהחומש עם העתקתי האיטלקית קרוב להיות נגמר, ואשלחהו אליך. והגני נותן לפניך מציאה שמצאתי אמש בהיותי מתרגם הפטרת יום ראשון דשבועות, הנה ביחזקאל א' כ"ז משמע כי ממראה מתניו ולמעלה היה סביבות החשמל אש לבד, וממראה מתניו ולמטה היה אש ונגה, אבל ביחזקאל ח' כי משמע בחפך שממתניו ולמטה היה אש, וממתניו ולמעלה היה זהר. ונראה כי נפלה ט"ס אם כסימן א' או כסימן ח', כי הסופר כתב למעלה במקום למטה, ולמטה במקום למעלה. ור"ל ראו זה, ולא רצו לשלוח יד לתקן, גם לא רצו לעשות כאן קרי וכתוב, כי באמת אי אפשר לברר היכן הוא הטעות, אם בפרשה א' ואם בפרשה ח', לפיכך מה עשו? אמרו כאן וכאן (עיין רש"י בשני המקומות הנ"ל) אסור להתבונן בפסוק זה — ועתה יסכר פי דוברי שקר, האומרים כי קדמונינו שלחו ידם גם בתורת משה.

אתה עתה כרוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה ליל ל' תשרי, ולא ראיתי צדיק נעזב לפ"ק.

ידיך שד"ל.

DCIL.

An S. L. Rapoport in Prag

6. 11. 1880.

כ"א השון התרכ"א

Autograph.

ידיד נפשי ועמרת ראשי שלום.

נבוך הייתי ימים רבים על דבר הרפסת אגרותי הקודמת, הכוללת דבר מר
נגד הזקן צונץ שהיה (עם יאסמ) תלמיד אייכהארן, והוא (צונץ) אע"פ שאמונתו
בלתי רצויה, מכל מקום מעשיו רצויים. והנה נא גמרתו בלבי שהרשות בידך להוציא
לאור אגרותי הנ"ל, חוץ מהתכות „ושהיו טאמינים באלהים ובמשה קודם שילכו
ללמוד לפני אייכהארן ולפני תלמידיו" ובמקומם יודפסו נקודים. . . . .

וחמש שניות למעלה מזה במקום „כלומר לאהבת האמת" תכתוב: כלומר
לאהבת המדע.

אל תירא ידידי, כי גם בלעדי שמך יהיה לעד כשם הגדולים אשר בארץ,
וישם רשעים ירקב.

שמחתני מאד באמרך אלי כי תכתוב נגד אור שריפת. קראתי בו כשבעים
עמודים, וראיתי דרכיו עקלקלות, ולא עצרתי כח להמשיך הקריאה בו. וה' יתן לך
עוז ותעצימות לבטלו ולשמום אפר תחת כפות רגלי הצדיקים. ואף אני אענה
ואומר אור ש"ר יִפְתָּ (שלמה רפאפורט ירחיב השרפה).

ומי יתן ותודיעני המקום אשר בו הוא רומז על זביחת הבכורות.
ואני זה שנתים אין עסקי אלא בהעתקת החומש, ועתה השלמתי החלק
הרביעי, והא לך הרוש שחדשתי בשבוע שעבר בסוף רות. ותקראנה לו השכנות
שם לאמר ילד בן לנעמי ותקראנה שמו עובד, (ומי שפירש שיהיה עובד לנעמי,
הלא יבוש ויכלם). ואני אומר כי נעמי רצתה להיות לו לאומנת, כדי שלא ילמוד
מאמו המואבית, שהיתה צדקת, אך לא למדה דרכי ישראל מתחלת ילדותה, רק
היתה עושה כל מה שהיתה נעמי אומרת לה וולכך עשתה מה שעשתה עם בעז,
כי חשבה שכך היא מצות תורתנו, בלי שתדע את התורה. והנה ראו השכנות
כך, אמרו ילד בן לנעמי, וזה יהיה יהודי שלם, כי היא תחנכהו, וזה טעם הפסוק,
ותקראנה לו השכנות שם, בכוונה לומר ילד בן לנעמי, ומה הוא השם שקראו לו?
עובד, כלומר עובדיה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וכחך
יבדל למלחמה, עשה והצלח, כי לה' המלחמה, חזק ונתחזק בעד עמנו, ובעד אבותינו
שלא היו חלילה כמו הכותים ששלחו ידיהם בתורה, אבל רבותינו תקנו כה וכה
את הקריאה, אך לא החליפו אות אחת בכתיבה, וכשמצאו ביחוסאל א' כ"ז סתירה
למה שכתוב ביחזקאל ח' ב', כי הזהר והנגה הוא כאן למעלה וכאן למטה, אמרו
(עיון רש"י בשני המקומות) אסור להתבונן בפסוק זה —

ידידך שד"ל.

פאדוכה ליל כ"א מרחשון תרכ"א.

An S. Pinsker in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1125.

Vol. XIII. Nr. 2.

14. 4. 1861.

ד' אייר התרכ"א.

ידידי החכם המופלא שלום.

בשמחה רבה קבלתי היום שני הספרים והקונטרסים והאגרות, וקראתי לשבת ענג בקריאת מכתבך וקונטרסיך, ובפתח תקוה אשר פתחת לי בהם לראות בקרב הימים ס' חדש יוצא מתחת ירך, הכולל תעלומות חכמה בענינים המתקוים לחכי מדבש, רק צר לי כי לא ראיתיו קודם לכן וקודם בואי לימי הזקנה המחלישים ההנאות כלן. ואני תפלה, לנורא עלילה, יחדש כנשר נעורך ויוסף לך כח ותעצומות ועצמותך יחליץ לחוציא לאור תעלומות, כדצונו וכרצונו יראוי וכחפץ ידיך הכו"ה. ועתה לא אבא להעיר הערות על הקונטרסים הראשון מספרך על הנקוד האשורי, כי חפצתי לקיים דברי אנשי כנה"ג הוו מתונים בדין, אבל דבר אחד לא אוכל לכהד תחת לשוני, והוא דבר קטן מצד עצמו, וגדול הוא אלי, והוא בענין השמות אשר חדשת, חטוף דגושי וחטוף נחי. המצאת שמות חדשים בעניני חכמה המתחדשים ומתגלים לחוקרים, הוא דבר ראוי והגון, נאה ומשובח, אבל בנין השמות האלה צריך שיהיה בחכמה והשכל, באופן שיובן מהם הענין הנרצה, ושלא יתרחקו הרבה מדרכי הלשון. והנה נ"ל כי הקמץ או הפתח (או אחד משאר התנועות) שאתה קורא חטוף, איננו באמת חטוף, כי התנועה ההיא איננה נקראת בחטיפה, ובהפך היא נקראת בנחת, כי היא מושכת אות חטופה הנגדרת אחריה. אך אין אנו צריכין להמציא שם חדש שיצדק לחטוף דגושי ולחטוף נחי יהדי, אבל די לנו להמציא שם אחד לחטוף דגושי, ושם אחד לחטוף נחי. והנה י"ד היחס אינה נוהגת בלח"ק רק א' בשמות בני אדם (ישראל, ישמעאל), ב בשמות מקומות, צירוני, עזתי, וכן ימני, שמאלי, תחתיים, עליות, קדמוני, צפוני, כלם מתיחסים למקום, וכן במשנה ביתיות, מדבריות, מתיחסים למקום, וכן עירוני מן עיר, שם למקום ג') בשמות המספר, שני שלישי רביעי עד עשירי, אבל רחמניות איננו מן רחמני, רק מן רחמן, כי כן אומרים גולן גולנות, והוא דרך לשון ארמית. וכן סתוניות הוא מן סתון, רא מן סתוני, ואינני זוכר עתה יוצא מהכלל הזה רק אמתני הנמצא פעם אחת, (יומא ס"ט) מתוך שיודעים בקב"ה שאמתני הוא לפיכך לא כזכו בו. וכל הטון התארים הפילוסופים ביו"ד, כגון גופני, רוחני, הם זרים ללח"ק, ונתחדשו תחלה בלשון סורית, כשבאו לתרגם ספרי החכמה מלשון יונית, ואחריהם הלכו הישמעאלים בלשונם, ואחריהם גם המתרגמים מבני עמנו. אבל כבואנו אנחנו לחדש מדעתנו תאר חדש, ראוי שנכנה אותו על פי דרכי הדבור העברי, לא על דרכי הדבור היוני והרומי ובנותיהן. כן נ"ל. ובאמת כמה הוא זר וקשה בדבור העברי תאר חטוף דגושי וחטוף נחי! ואשר אני אחזה לי הוא כי הקמץ (או פתח וכי) חטוף

דגושי, שמו הראוי לו הוא קמץ מדגיש, או קמץ כבד; והקמץ חטוף נחי, שמו הנאה לו הוא קמץ חוטף, או מוֹשֵׁף, או גוֹרֵר.

ומה שאנו אומרים קמץ חטוף, גם הוא לשון משובש, והקדמונים היו אומרים קמץ חטף, וזה מפני שהיו כותבים חֲכֵמָה בשוא וקמץ, כצורת החטף, כמו הַדְּשִׁים. מה שאמרת על מה שבעלי המסורה קוראים בְּמִזְבֵּ רפה, כי זה מפני שהקו השוכב בנקוד האשורי מורה גם על חסרון הדגש וגם על השוא, וקראו בְּמִזְבֵּ דגש מפני שהבי"ת היא בתנועה — לא נתחורר בעיני, כי למעלה (מבוא עמוד ז') אמרת כי קראו יֶחֶפֶץ דגש, ולמה לא קראוהו רפה, אחר שהשוא שתחת החי"ת הוא בנקוד האשורי קו שוכב? א"כ צדקו דברי הרא"ב שקראו רפה למלת בְּמִזְבֵּ ודגש למלת בְּמִזְבֵּ, מפני שבאמת בְּמִזְבֵּ השית דגושה, וכן יֶחֶפֶץ הפ"א דגושה, וכן יֶחֶמֶד וחבריו המי"ם דגושה בכ"י קדמונים ובדפוס ריו"ה — ועוד ראה נמורה לדברי הבחור, כי הנה קראו רפה גם למלת בְּבִהֶמָה להבדילה מן בְּבִהֶמָה, והלא כאן וכאן הבי"ת הראשונה בתנועה.

עוד זאת אגיד לך כי מלת צַבְחָר עיקרה כדל"ת, וכן היא בערוך כ"י שבידי, והיא מלח מורכבת, צ"ב חד (חוט אחד, או קיסם אחד), וכן nihil נגזר מן nehilum

אתה עתה ברוך ה'.

בחסון משיק ליל ד' אייר תרכ"א. ידיך מכבדך שד"ל

Nr. DCLI c¹.

An L. Löw Ober Rabbiner in Szegedin.

25. 4. 1861. מ"ו אייר התרכ"א.

29. 4. 1861. י"ט אייר התרכ"א.

Autographen.

ידידי החכם היקר שלום שלום.

הנני נותן לפניך היום פירוש פסוק בסוף זכריה, ואתה (אם ייטב הדבר בעיניך) תתרגמנו בלשון אשכנז ותתן לו מקום בכן חנניה. רק אם אולי תמצא שזכר נכתב הפירוש הזה בספר אחר (בלתי ידוע לי), אז לא תוציאהו לאור, ותחזירהו אלי, וכן אם לרובי טרדותיך לא תוכל לעסוק בהעתקת פירושי, תמחול להשיבו אלי.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכי"ח פה פאדובה היום כ"ט אפריל, י"ט אייר תרכ"א, ידיך מכבדך שד"ל.

(¹) נדפס בשלמותו בל"א בכן חנניה סנה רביעית, יריעה ל', י"ג דעצמבער 1861 עמוד תל"א.

הרכה נחלקו המתרגמים והמפרשים והחוקרים (דיעקריטיקער) בהכנת הכתוב (זכירה י"ד י"ח) ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה ולא עליהם תהיה המגפה אשר יגוף ה' את הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסכות.

א) המתרגם הארמי הוסיף אחר ולא עליהם, מלות יסק גילום. אבל אף אם היה כתוב ולא עליהם יעלה היאור תהיה המגפה אשר יגוף ה' את הגוים וגו', הפסוק נשאר בלתי טובן, כי מלות תהיה המגפה עד סוף הכתוב, מיותרות לגמרי. ומה ראה הנביא להוסיף י"ד תבות מיותרות, ולהשמיט ב' תבות צריכות (יעלה היאור)? ולפיכך התחכם המתרגם והוסיף עוד ב' תבות ברם עליהן (לא להון יסק גילום ברם עליהן תהי מחתא וכו'), וכוונתו לעשות מלת עליהם עומדת במקום שתיים, לא עליהם יעלה היאור, אך (בהפך) עליהם תהיה מגפת רעב ככל שאר הגוים אשר לא יעלו וגו', וכמו שפירש רש"י (לפי נסח כ"י על קלף שבירד) אבל עליהם תהיה המגפה של רעב אשר יגוף ה' וגו'. (ואח"כ "זאת תהיה עונש מצרים" הוא פירוש פסוק י"ט, והכוונה לפרש חמאת כמו עונש). וגם בכ"י שלי יש שתי נקודות אחר מלת רעב, ואינן אלא טעות סופר; אבל בכ"י כתוב וגו' אחר יגוף ה', והוא צריך, ואיננו כספרי הדפוס; גם מלות אבל עליהם חסרות בדפוס — ומכל מקום קשה מאד, למה האריך הנביא כל כך באמרו תהיה המגפה אשר יגוף וגו', ועדיין סתם ולא פירש, ואם היה אומר וגם עליהם יהיה הרעב, היה הלשון יותר מפורש ויותר קצר. וכל זה מלבד שהעקר חסר, והוא מאמר יעלה היאור, ועוד קשה כפל הלשון לא תעלה ולא באה, כי למעלה (פסוק י"ז) כתוב אשר לא יעלה לחג את חג הסכות, ולמטה (פסוק י"ט) כתוב אשר לא יעלו לחג את חג הסכות, ולמה במצרים הוסיף ולא באה? — ועל פי התרגום ורש"י פירש כי ראזענמיללער.

ב) ראב"ע ורד"ק פירשו ולא עליהם: והם לא יחושו לעצירת הגשמים, כי היאור עולה ומשקה אדמתם, הנה עליהם תהיה המגפה אשר יגוף ה' את הגוים אשר צבאו על ירושלים, והוא המק בשרו וגו'. וראב"ע לא הודיענו איך הוא מפרש סוף המקרא, כי לפירושו היה ראוי שיאמר תהיה המגפה אשר יגוף ה' את הגוים אשר צבאו על ירושלים לא אשר לא יעלו לחג את חג הסכות. ורד"ק פירש אשר לא יעלו: בעבור שלא יעלו בני מצרים לחג את חג הסכות תהיה בהם המגפה. ועדיין הנביא אומר מה שלא היה צריך לומר, והוא משמיט עקר כוונתו.

ג) התרגום היווני והסורי תרגמו כאלו כתוב: גם עליהם תהיה המגפה וגו', והנסח הזה מצא חן בעיני עוואלד. אבל למה הזכיר משפחת מצרים, אם לא יהיה דינה משונה מדין שאר גוים? ולמה חזר עוד והזכיר מצרים בפני עצמה, באמרו זאת תהיה חמאת מצרים וחמאת כל הגוים?

ד) דון יצחק אברבנאל (Abravanel) פירש בפסוק י"ז כי כל הגוים אשר לא יעלו, ילקו במגפה (המק בשרו), וגם לא יהיה להם הגשם, והמגפה היא רמזה באות הוי"ו (ולא עליהם יהיה הגשם), ומה שכתוב על מצרים ולא עליהם תהיה המגפה הוא דרך תמיהה, כלומר אף אם לא יחושו לעצירת גשמים, וכי

לא עליהם תהיה המגפה האחרת אשר יגוף ה' את הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסכות? ואין צורך לבאר כמה כל זה רחוק ורחוק.

ה) לוטר ופיליפסון תרגמו ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא תבא, גם עליהם לא יהיה הגשם, זאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את הגוים וגו'. ופיליפסון אומר כי אחר מלות ולא עליהם יש להבין מלות יהיה הגשם שבפסוק י"ז. אבל קודם מלות תהיה המגפה הוא ולוטער מוסיפין מלת זאת, בלי שיהיה להם שום סמך בכתוב. ופיליפסון אומר כי לא כל ארץ מצרים עומדת בלי גשמים. וא"כ מה ראה הנביא להזכיר מצרים בפני עצמה? והוא משיב כי הזכיר את המצרים מפני שהיו אדוקים באליליהם יותר משאר אומות, ועוד מפני שבימי הכותב היתה מלכות מצרים תקיפה. וכל זה איננו מעם מספיק להזכיר את מצרים בפני עצמה, אם לא יהיה דינה משונה מדין שאר אומות. ועל הכל מי יתן ואדע מעם לכפילת המאמר (זאת) תהיה המגפה אשר יגוף ה' את הגוים וגו', זאת תהיה חמאת מצרים והמאת כל הגוים וגו', אם אין כאן שני מיני פורעניות.

ו) לעבענזאהן (אדים הכהן) פירש ולא עליהם תהיה המגפה דרך תמיהה, כדון יצחק, אך הוא מפרש ולא עליהם יהיה הגשם פירוש חדש, והוא שלא ירצו לעלות לירושלים ולישב בסכות, כדי שלא יבא עליהם הגשם; ולכך הזכיר ביחוד משפחת מצרים, כי להיות שאין גשמים במצרים, הם יראים מהגשמים יותר משאר עמים. ולפי זה הוא נותן מעם לכפל הלשון ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה, כי אולי המצרים יסעו מארצם לכנא ירושלימה, ובדרךם יבא עליהם המטר וייראו ממנו וישובו לארצם, והנה הם עולים (יוצאים מארצם), ולא באים (לארץ ישראל). ולפי דעתי כל זה רחוק מן האמת, ומעולם לא עלתה על לב הנביא לומר שהגוים ישבו בסכות, אלא שיבאו להשתחוות למלך ה' צבאות, ולחג את החג הנקרא חג הסכות, והחגיגה היא בזבחים שיקריבו, ולא שישבו בסכות, כי רק האזרח בישראל ישבו בסכות, וישראל עצמם כשהיו בגלות בכל לא ישבו בסכות, לא ששכחו התורה, אלא מפני שהיו גולים ולא אזרחים.

ועתה אחזה דעי אף אני, ואומר כי הכתוב הזה אין ענינו אלא כפשוטו, ואם משפחת מצרים לא תעלה, וידוע כי לא יתכן שתבא עליה המגפה אשר יגוף ה' וגו' (כי אין הגשמים יורדים במצרים). זה לכדו הוא המכוון בפסוק הזה, אלא שלא נשלם בו המאמר. אבל הנביא כתב עוד פסוק אחר, הכולל תשובת התנאי, מה תהיה פורענות מצרים אם לא תעלה; והפסוק ההוא נאבד ואיננו. לפיכך הוצרך המתרגם להוסיף מלות בפסוק י"ח, והוצרכו בעלי המעטים לתת האתנח תחת ולא עליהם. הכל כדי שלא תהיה תשובת התנאי חסרה מן הכתוב. אבל מי שאינו מבקש רק האמת לכדה, לא ישים בפי הנביא מאמרים רחוקים ומגומגמים, אחרי שבאמת לשון הפסוק הזה מצד עצמו איננו סתום ולא מגומגם; אבל יודה כי ספרינו חסרים פסוק אחד.

אבל מלות ולא באה נ"ל שאינן דבוקות עם לא תעלה, אלא עם ולא עליהם תהיה המגפה, ומלות לא באה ולא תהיה הן מליצה ממליצות לה"ק, כמו ולא יהיה הדבר ולא יבא (דברים י"ח כ"ב), לא באות ולא יהיה (יחזקאל י"ו י"ו)

והנה לא באה ולא עליהם תהיה ענינו כי העונש ההוא הוא דבר שלא יהיה ולא יבא על המצרים, כלומר שלא יוכל לבא עליהם, כי אין ארצם צריכה לגשמים. הפירוש הזה היה טמון בלבי יותר משלשים שנה, אך מלות ולא באה לא הבינתי איתן רק ביום אתמול, אחר שישבתי משתומם עליהן יום ויומים, בהיותי מתרגם הפטרת יום א' של סכות.

בהעתקתי תרגמתי הפסוק כמו שהוא פירושו לפי דעתי, והנחתי אחריו קצת מקום פנוי ומנוקד . . . . . להודיע כי חסר איזה דבר.

פאדובה ט"ו אייר תרכ"א (35 April 1862) שד"ל

Nr. DCLII.

An Dr. Jsidor Eichorn in Minsk (Russland).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1126.

Vol. XIII. Nr. 3.

5. 6. 1862.

כ"ז סיון התרכ"א.

ידידי יקירי וחביבי שלום שלום.

זה כשני ירחים כתבתי אליך לעיר גראָדנא (הראָדנה), ולא קבלתי מענה, והייתי דואג על בריאותך, ואמש ראיתי זכרוֹנך במגיד, וששתי כעל כל הון, בראותי כי עודך שלם בנוסף ושלם בתורתך, ואמרתני אין האיש בביתו (בהראָדנה), פלך מינסקה, ולא קבל מכתבי, לכן אשוב ואכתוב אליו.

ועתה דע נא ידידי כי אני שלום וכל ביתי שלום, ובני ישעיה עשה חתונה ביום א' אלול שעבר, ואשתו הרה, ואולי כאלול תלד, ואני עדיין נגוע השיעול מזמן לזמן, וגם בימים האלה, ושמן כבד החמור הקטן אשר בים מועיל לי.

וכבר השלמתי לך תרגם החומש וההפטרות, לא נשאר לי לתרגם רק קהלת וחצי איכה, ואין דעתי פנויה וצלולה עד אשלים המלאכה, וזאת היתה סבת שתקיתי עם כמה מידידי ועמך. ועל הכל בהביאך לפני עצתך אשר יעצת להוציא לאור מכתב עתי, לא היו הדברים נכנסים באוזני, להעדר הפנאי, והייתי מוכרח להשליך הדבר אחרי גי. גם היה רע בעיני מה שלא זכרת כלל את פי רגמ"ה ותשכחהו, והייתי מקוה כי תחלת השתדלותך כבואך לארצך תהיה להוציא לאור, ואין ספק אצלי שאם תשתדל בזה זכותו תעמוד לך ותהיה ברכת ה' ככל מעשיך וככל משלח ירך.

ודע כי מעיר רחוקה נשלחו לי (זה ירחים) ל"ב עמודים מן הקיקיון, על מנת להחזירם, והחזרתים, וראיתי איך הוא שופך חמתו עלי-בסתר, והוא מזכיר שמי בדף אחרון בכבוד גדול וזה אות על ערמימותו וכזביו. והנה עתה הוא אומר כי שפינוזה השחית דברי נ' גבורול, אבל לפנים לא כך כתב, ואם ככה היו דבריו תמיד, לא

חייתי מרים קולי עליו. אבל סוף סוף גם עתה מלאו לבו לכתוב כי בכל דור ודור יש לנו נביאים — כלומר כי מעולם לא היה לנו נביא ממש לפי אמתת הוראת התנה, והנה יתכן שיבא מחר נביא ויאמר לנו תרצה תנאף תגנב ולא תשמור את יום השבת ולא תכבד אביך ואמך. והנה רואה אנכי שהוא מתחכם בתחבולותיו להפיץ האפיקורוסות בקרב ישראל אשר ברוסיא, ומכל מקום לא אפתח שפתי כל זמן שאין הקיקיון בידי.

ועתה עורך מקבל אנרות ממנו?

אתה עתה ברוך ה', דע כי מעולם לא שכחתיך, וזכרך תמיד על לוח לבי, ומי יתנך קרוב אלי עד יום מותי. אבל אם ה' נתנך בירכתי צפון, ונתן אורתי בארץ הגגב. אין ספק כי הכל לטובה, ואוי לנו אם היו כל הטובים מקובצים במקום אחד, ועל כל הארץ יהיה הרב, והנה הפזור לצדיקים אף אם איננו הנאה להם, הוא בלא ספק הנאה לעולם.

יברכך ה' וישמרך, כנפשך וכנפש אוהבך בכל לבבו, הכו"ח פה פאדובה היום כ"ז סיון תרכ"א, ידיך ש"ד" ל.

Nr. DCLIII. c¹

An Dr. Joseph Kobak in Andrichau.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1127.

Vol. XIII. Nr. 4.

7. 6. 6861.

כ"ט סיון התרכ"א.

Nr. DCLIV

An Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans Ind. rais 1131.

Vol. XIII. Nr. 5.

11. 9. 1861.

ז' תשרי התרכ"ב.

לכבוד ידידי החכם הטפואר, מגדל עוז לתורה וכאמונה, מהרימ"ז נ"י שלום שלום. במיינצער איזראעליט ראיתי היום כי במשך ששה שבועות היית חולה ולא הישמעת קולך בקהל עם, אז המו מעי בקרבי וחרדתי ונבהלתי, ואמרתי בלבי מי

(¹) נדפס ביטחון שנה רביעית, Fürth 1865 עמוד קע"ה—קע"ט.

יודע מה מעמדו עתה, אם ירפא ושב לאיתנו, או עודנו על ערש דוי? והראנה הזאת לא הניחתני לעסוק בשום דבר על כן השתי ולא התמהמהתי, ובאתי לשחר פניך במכתבי זה, למען תבשרני בשורה טובה כי השיב ה' לך כחך וגבורתך ועצמותיך החליץ לצאת עוד חלוץ לצבא להלחם מלחמת ה' ולהשיב רבים מעון.

ובתקותי כי תמהר ותשביעני ישוון ושמחה בבשורת שלומך וטובתך אשאל ממך שאלה קטנה שהיה בלבי לבקש מלפניך זה ימים רבים, והיא אם תוכל להחזיר לי מאמרי אשר שלחתי לך בימי קדם, המכונה יסודי התורה, כי הפצתי להוציאו לאור, ואין לי ממנו רק העתק אחד מלא הגהות ותוספת, ואין לי עתה תלמידים רק אחד, ולא אוכל להעמיס עליו מלאכת ההעתקה.

הימים רעים, ותורה מוגהת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש, ואני זקנתי ועיני כהו וכחי תשיש, ופיחתו משכרי עשרים למאה (ותלמידי הרבנים מחזקים ידי בנדבותיהם) וגם שארית הפלטה בקושי ובאיחור משלמין אותה, כי מנמובה הגדולה שבקהלות האלה משכה ידה מתת מאימה לצרכי הקאללעגיום.

ואני בה' אעלוזה אגילה באלהי ישעי אשר לא עזב חסדו ואמתו מעמי והחייני וקיימני והגיעני להשלים תרגום התורה וההפטרות והמגלות (חוץ משיר השירים) בחדושים רבים ועצומים במקראות סתומים וחתומים, ועוד ידי נשויה לעבוד עבודת הקדש בשמחה ובגבורה עד בא חליפתי.

אתה עתה ברוך ה' יחדש עליך ה' שנת חיים ושלום ברכה והצלחה וישוון ושמחה, ותחליף כח לעשות נפלאות בקרב הארץ, יראו ישרים וישמחו ועולתה תקפץ פיה, והתענג על ה', ותשמח עד זקנה ושיבה כצאצאך כנפשך וכנפש הכו"ח, פה פאדוכה היום ז' תשרי, ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו לפ"ק.
ידיך מכברך שד"ל.

Nr. DCLV.

An Dr. L. Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Jnd. rais 1132

Vol XIII Nr. 6.

13. 9. 1861.

ט' תשרי התרכ"ב.

לכבוד ידידי החכם המופלא מהר"ט צונץ שלום שלום.

בחדש ספטמבר 1856 כתבת אלי אגרת נעימה, מלאה אהבה וענוה, אך ככלל דברך באו נ"כ הדברים האלה: „דברך על החכמים אשר יבנום כומרי הזיוף ראציונאליסטן — הם בעצמם האנשים אשר יבנו את היהודים — אולי ייטבו בעיני מאמיני המקובל“.

והדברים האלה היו לי למרת רוח וכסלון ממאיר וקוץ מכאיב, כי ראיתי מתוכם שגם אתה בלתי מאמין בנבואה ובתורה מן השמים. ואני מימי לא

הייתי אינקויזיטור החוקר ובודק אמונת זולתו, אבל אם אדם בא ואומר אלי: אין תורה מן השמים (אם איננו אומר זה כמבקש ללמוד, אלא כמחליט), מוכרח אני להפטר מעליו. ולא אוכל להיות חבר לאיש משחית בני עמי ומאבד מן העולם זכר שם ישראל, כי יניעי ועמלי במשך חמשים שנה הוא להעמיד האמונה בתורת משה, אשר האמונה בה שמרה את אבותינו מהתערב בגוים, ואם יבא יום שיהיו רוב ישראל ראציונאליסטים או בהכרח יתערבו בגוים ולא יזכר שם ישראל עוד.

וכבר ראיתי באויגסבורגער אללגעמיינע צייטונג (בנעקרוולוג של לודוויג מרקוס, אולי ביום ג' Mai, 1844) מתמיהין עליך כי נשאת יחודי, וקוראים זה Grill — ואני אומר כי רבבות אלפי ישראל לא יתכן שיארו יהודים בכח גריל, אך באמונה חזקה בתורה מן השמים, וכל המחליש האמונה הזאת הוא גורם להרחיק מעדת ה' איש או אשה או משפחה או שבט, ואין חילוק בינו ובין המן האגני אלא בין רב למעט, כי ההשמדה והפוזיאון אחד הם בעיני, כי זו וזו מאבדות מציאות האומה, ואם נגזר על ישראל שיחדלו להיות גוי, הנה מה טוב ומה נעים שיהיו כלם נהרגים כגבורים וקדושים משיתערבו ברצונם באומות העולם, ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו, וחנם הערו למות נפשם במשך אלפים שנה. והנך רואה כי דבריך אשר כתבת לי לאמר "דבריך על הרציונאליסטים אולי ייטבו בעיני מאמיני המקובל" כלומר: אך לא בעיני כי יודע אני שהדין עמם כי הנבואה והמופתים ותורה מן השמים אינם אלא דברי חלומות שבדו להם בני אדם — הדברים האלה הם בעיני קרובים ודומים לספרים אשר כתב המן להשמיד לחרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן, ואם אתה (בכח הגריל) מבלה כחך וממונך להפיץ אור על הפוזיטים, לא תוכל להכחיש כי הפייטנים כלם לא היו (לדעתך) רק משוגעים מאמיני המקובל אשר לבם הלך אחרי ההבל וההבל, והאמת איננה עמם אך עם האומר כי הגאולה העתידה היא הפוזיאון.

על כן על כל הדברים האלה נמנעתי מהיום שהוא והלאה מלכתוב אליך כי לא רציתי להקל בכבודך, ולהגיד לך את כל לבי, כי יקרת בעיני נכבדת על חכמתך הנפלאה ועל מדותיך הישורות; ולכתוב לך ולהכחיד תחת לשוני רוב שיחי וכעסי, ולשמוע לשון הרע וקלון וגאצה על עיקר אמונתי, ולשתוק, לא רציתי, ולא יכלתי.

אך אחרי עבור ימים ושנים ובאתי בימי הזקנה, ולא ידעתי יום מתי נמרת בלבי לגלות לך את כל מצפוני, ואחרי הודיעי אותך כל אשר בלבבי, אודיעך ג"כ כי חכמתך ושקידתך בעבודת הקדש יקרו בעיני כימי קדם, ועודני מוכן ומוזמן לשרתך בבל אשר תשיג ידי, להגדיל תורה ולהאדירה, כי קול הפייטנים צועקים אלי מן הארמה: חסיד שומה, הלא האיש הזה יום טוב יחיד כדורו, עד זקנה ושיבה מחזיק בצדקתו ויגע ועמל לכבודנו להפיץ אור גדול על מעשה ידינו, ואתה תמנע ממנו עזר מעט אשר אולי תוכל להועילו בחקירותיו על ידי הספרים אשר הביא אלוה לידך! ואם היה יום טוב זה משתמש בחכמתו לרעה ועושה ידעותיו קרדום לקצץ נגיעות האמונה החרשנו, אך האיש הזה איננו נוגע בספריו בעיני האמונה, ורק כאגרתו אליך הוצרך (לכלתי ידבר בלב ולב) להודיעך שאין אמונתו כאמונתך, אך ספריו כלם זאת מגמתם וזה פרום לחזק ולאמץ קשר אגודת ישראל, להשיב

לב בנים על אבותם להודיע לאנשי הדור מעלת הדורות הראשונים ויקר תפארת חכמתם ומעשיהם, למען יכלמו מעונותיהם, ולא יבוזו ליקהת אם ולאיש אשר אלה לו אתה הרית עמל וכעס? הלילה לך!

שמעתי צעקת הפייטנים ותוכחתם ירדה חדרי כסני, על כן מהרתי לבוא לפניך מודה ועוזב הטאתי, ולכפרת אשמתי הבאתי עמי את מנחתך, והיא רשימת הפיוטים לחג המצות הכתובים בסוף ההגדה על קלף הטפוארת בציורים וכזה, הנמצאת בין ספרי ידידנו יוא"ל ע"ה.

ליום ראשון: רשות: יונה מענה מה תען בשיחה: רשות: שלום לבן דודי.
 רשות: אכסוף לימים היות. רשות: שרש בנו ישי. רשות: שוכנת בשדה. מחרך: יקר נסיד. מחרך: כיום וְלִחֵי נשמת: נשמת חוגני חג המצות.
 יוצר: ארוטמך בקהל עם יראך. יקרו להלל יה מהללך. אופן: יה שכינתך בינות אנשים. אופן: לך יעריצון רבוא רברבן. אופן: יענה את מהלל יוצרו. מאורה: יזכרו פלאך צבא מרום. מאורה: את מחזה אות אל הצילנו. מאורה: יחיד מרומם שוכן עליה. מאורה: ירחם כך יתום. מאורה: יום תאוה יבלה יחיתה. אהבה: יונה נכספה. אהבה: יה למיחלים. אהבה: יודעי הפיצוני. אהבה: הידעתם ידידי הצבי. זולת: אזי בהגלותך. גאולה יום פדותי בעדו כל שואלי. גאולה: ימין ערך אי. תפלת יוצר. פרשת והפטרה. תפלת מוסף. מגן: שזופת שמש. מחיה: שלח רוחך. רשות ישרף כמטר לקחי. סדר הטל: בטל אצויר לברר וללכך. פזמון: יה מראשיתך. פזמון: יום הפילי תחינתי. פזמון: ירעפו ברכות כמים. אלהינו ואלהי אבותינו בטללי אורות תאדר אדמה. שים שלום. שלום לעיר ה' שמה. משניות ליום ראשון של פסח ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם.

ליום שני רשות: יקרה תהלתך. רשות: ידעתך בשם נשא וגאה. מחרך: מהלל מהלל הטיף. מחרך: אפס בלתך בעת צרה. נשמת כל חי: עמך שארית אום עמוס. יוצר: יחיד מקדם. מאורה: שמעי בת וראי. מאורה: אל אל וטובו. אהבה: כמה גדרת בעבי. זולת: יום נפלא בן עמרם. גאולה: יה קום וְגַלְהָה גאולה: נרד ונרכום. פרשה והפטרה. פזמון: אל ממקומו יקרא לעמו. משניות: ר' ישמעאל אומר העומר היה בא בשבת. פרשיות לחול המועד.

לשבת חול המועד. רשות: שעור אשר נסגר. רשות: יבש בעזר מי. רשות: שכחי ענותך. מחרך: יקרך מיקר יוצרה לקוחה. מחרך: יפתה עלמת חן. נשמת: נשמת יפה עלמות, נשמת: נשמת ישראל עמך ישישו. מאורה: יושבה בנגים. מאורה: יעלת אהבים שמחי ורני. מאורה: אל אל גדול ומהלל. אהבה: חולת צבי למרה. אהבה: ירוטון מחלותן. זולתי: אלהים העבר אנחה. גאולה: איה גואלנו. הפטרה עם התרגום. ליום שביעי: רשות: גלילי זכול. רשות: למתי זרוע אל. אחר: בצר פקדונך. מחרך: אומן פלאך. מחרך: כל הנשמה תחלל במליה. נשמת: נשמת ישראל עמך להללך מתוועד. ואלו פיגו: מישל בנאות חים. קדיש: שיר יחודש במקדש. אופן: יחיד כנאונו וחסדו. אהבה: יפה נף רדוי נף. אהבה: יעלת צבי תכסוף. אהבה: מה תספרו לפני דוד. זולת: אז ישיר יגון. מי כמוך: מי אָשֵׁש בלתך. פרשה והפטרה. שלום: יצו לך אל עילום. משניות ליום שירה: כיצד היו הלויים משמרים בית המקדש.

ליום שמיני : רשות : שירים יקרים. רשית : שאל להודות לך. רשות :
 יכולון עצמך. מחרך : אודה לאל לבש. קדיש : קול מהלל יגדל. אופן : שמים
 מספרים כבוד אל. מאורה : יה כבודך ועו ירך. מאורה : נאנה בעו התאזרי (נחום).
 אהבה : יביא לחדרג אהבה : ימי קדם לבן רוֹם. זולת : אחר עשר מסעות בבוא
 שמשו בצהרים. פסח מצרים אסירי יצאו חפשים. גאולה : יונה נשאתה על כנפי
 נשרים. גאולה : מבית אָן שבת מְדְנִי. גאולה : אם יום פדותי אַחַר. גאולה : יהמה
 לבני גאולה : בן ישי רכבו בושש. פרשה. הפטרה עם תרגום. משניות : המכנים
 ירו לבית המנוגע. פרק : בו כיום נמנו על עריבת הרגלים.

אתה עתה, ידידי החכם המופלא, ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל
 אשר לך שלום, וה' אלהי הפייסנים, ישמרך לאורך ימים ושנים, ויכתבך ויחתמך
 בספר חיים טובים דשנים ורעננים, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ערב
 יום הכפורים, שנת בְּרַבְתָּ ה' בכל אשר לך, ידיך מכבדך ועבדך שד"ל.

Nr. DCLVI.

An D. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1134.

Vol. XIII. Nr. 7.

23. 9. 1861.

י"ט תשרי התרכ"ב.

לכבוד ידידי החכם המופא, מן השרידים אשר מספרם מעט מזער, מהרי"מ ג"י,
 שלום. שלום.

בשמחת נפש קבלתי וקראתי מכתבך הנעים, עם בשורת שלוםך ושובתך,
 וקודם לכן שמחתי ג"כ בראותי במגיד ארת שמך היקר בראש מיסדי חברת מקיצי
 נרדמים, ומיד כתבתי לזילבערטאן להגיד לו כי מסכים אני לבוא נקהל החברה,
 יהי נועם ה' עליה, ואתה תהיה ממצדיקי הרבים, וישמך יזהיר ככוכבים לעולם ועד.
 החומש שהוצאתי לאור בשלש שנים ישעברו איננו כילל רק העתקה
 איטלקית, ולא שום פירוש בלח"ק, רק הוספתי בה וכה, כמאמר מוסגר, מלות
 הרבה (בלשון איטלקי) לכאר כל סתום, לא שלחתיו אלה, כי גיל היות שפת
 איטליאה נכרית לך.

מישעיה לא הוצאתי לאור יותר מ"ט סיכנים, ואולי אי"ה אוציא גם השאר.
 לא אבין איך תפרש לְמַרְבֵּה Für die Fülle, כי לדברייך מְרַבֵּה לא יהיה
 רק בנינוני או שם התאר, כמו מרבה רגלים, לא שם דבר (Fülle).
 ואחרי אשר בחסדך ובאהבתך אתה דורש ממני פרטי מעמדי מוצאי ומובאי,
 לא אכחד ממך דבר.

שכרי היה אלף וחמש מאות גולדען לשנה, וזה היה מספיק לי לאכול ולשבוץ ולעשות טובות, ולא להותיר. בשנת תר"ך, כשהתחילו אנשי מנטובה למאן לפרוע לקופת בית מדרש הרבנים, בקשו ממני שאר הקהלות לזרז ולמחול חלק משכרי, אולי על ידי כן לא יקשו המנטובנים את ערפם, ויתפשרו עם אחיהם. ואנכי לא מרית, אחור לא נסוגתי, ונתפשרתי שיתנו לי 1250 גולדען חדשים, שאינם אלא פחות מאלף ומאתים מהמטבע הישן, ותלמידי הרבנים קבלו עליהם נדבות איש כמתנת ידו, אך כל זה איננו ממלא חסרוני.

ועם כל זה הקהלות לא נתפשרו, ולא בא לקופת בית המדרש רק שבועים למאה מטה שהיה החק והמשפט, אשר על כן במשך השנה הזאת במקום 1250 לא נתנו לי עדיין רק 870 גולדען חדשים, ואחר החג יהיה כיסי געור ורק. הגבירים יעקב ומאיר בני אחותו של גבריאל מריאסטי זצ"ל אמרו לי במות דודם, כי הפצם הוא שאתנהג עמם ככמחון כאשר הייתי נוהג עם דודם (ע' כ"ח ח' עמוד ו') — ועדיין לא גליתי להם מעמדי, אך עוד מעט יבאו מים עד נפש, ואדבר עמם, וידעתי טוב לבכם. אבל סוף סוף איך יעשו שני אחים מה שמוטל על קהלה גדולה לעשות? — לפיכך אם תשתדל לתועלת, כאשר גלית דעתך וכוונתך הטובה, לא אוכל להיות סרבן, כאשר הייתי בימים הראשונים אשר היו טובים מאלה.

אתה עתה ברוך ה', שמח בחננו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ליל י"ט תשרי, ב'ר'כ' ה' בכל אשר לך לפ"ק, ידיך שד"ל.

Nr. DCLVII.

An S. Szanto in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais 1135.

Vol. XIII, Nr. 8.

24. 9. 1861.

כ' תשרי התרכ"ב.

לכבוד ידידי ואדוני היקר שלום ושמחה.

הנני נותן לפניך היום שני מאמרים חדשים, ואתה תסלח אם לא אסכים עמך בענין שנותיו של גיקאמיליא. צר לי מאד בראותי לה"ק מגורשת מנכול הניצייט, האין בבית דפוסו של לעווענטהאל איתיות עבריות? ודאי מעט אוכל לשלוח לך אם אצטרך לכתוב דברי נקיים ממלות לה"ק, באגרתך הראשונה אמרת לי כי אי אפשר לציטשריפט ישראלית בלא דברי תורה, ועכשו אתה מגרש ממכתבך כל מלה עברית! ועתה דבר אחר לי אליך, אולי תוכל להיות לעזר לי להשיב אבדה לבעליה. ראיתי כי גם ידיך הר"ז ה' כ"ט ששערן נ"י כותב במכתב נייצייט ושמתח, ועתה

ידוע יהיה לך כי כשעלה במחשבה לפני הר"ד זלמן שמערין נ"י להוציא לאור ס' אור ה' לר' חסדאי קרשקאש, בקש ממני שאשלח אליו הס' ההוא דפוס פירארה, והבטיחני להחזירו לי ולתת לי ג"כ עקזעמפלאר אחד מהדפוס החדש.

ועתה נודע לי כי כבר נשלמה הדפסת אור ה' בעירך, ועדיין לא קבלתי לא הדפוס הראשון ולא השני, ובקשתי ממנו לשלוח לי, ואין קול ואין עונה. והס' יקר בעיני מאד מצד עצמו, ודפוס פירארה ג"כ יקר מאד ובלתי נמצא, ואני היה בלבי לכתוב מאמר על היחס שבין ר' חסדאי ושפינוזה, ולא אוכל, כי אור ה' איננו אתי. זבראותי ביארהבוך של פיליפסון מאמרו ותחלותיו לר' ברוך, נתעוררתי באש קנאתי לכתוב רעיוני על ספר, ולשלחם לאחד מן היוזנאלים, ולא יכלתי, מהטעם הנ"ל.

ועתה בי אדוני וידידי הנכבד, דבר נא באזני הר"ג, והזכירהו כי שד"ל היה תמיד אוהב נאמן לו ותמים עמו, ולמה יגוד בו? אם זאת תעשה, וחפצי בידך יצלה תהיה מטעיקי הרבים, ותביא בניצויש מאמר נכבד, יראו ישרים וישמחו.

הלא בתחלת שנת 1858 (ווינער מיטטהייל' גו' 4) קנאתך לכבודי, ומן אז והלאה נשאר שמך חקוק בלבי לברכה (מלבד מה שדבר לי טוב עליך בן אחות אשתי מיכאל קוויץ אדווקאט), ועתה הוסף שנית ירך והייתי לי מעיר לעזור, ותכרך נפשי.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום ורעך שלום ומכתבכם שלום, ור"ד יעללינעק שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגנו, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדוכה היום ך' תשרי תרכ"ב, ידיך שד"ל.

Nr. DCLVIII.

An Albert Kohn in Paris.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1136.

Vol. XII. Nr. 61.

14. 10. 1861.

י' חשוון התרכ"ב.

שלום שלום לרחוק וקרוב, הלא הוא אדוני וידידי, החכם המפואר, מעשיו וצדקותיו מלאה הארץ, כש"ת דר' אברהם הכהן נרו יאיר לנצח.

ביום שמחת תורה (ואני הייתי התן תורה) הגיעני מכתבך הנעים, ובתוכו ברכת אברהם, אשר בענותך שלחת לי בשם אחד מאוהביך, ואחר השבת הלכתי בית האחים טריאסטי וקבלתי מידם מאתים זוז הכתובים בשטר, והגדתי להם, מה שקבלתי ומה שלא קבלתי מקופת בית המדרש, ומיד הלווני מאתים כסף (גולדען), ושנו ושלוש חבטתם לתת לי בכל עת די מחסורי. וביום המחרת קבלתי

מקופרת בית המדרש מאה כסף, באופן כי בתוך כ"ד שעות בא לידי הסך שהייתי נושה מן הקהלות, לא חסר דבר. והנני מודה לך ומחזיק לך טובה בכל לבבי ובכל נפשי על מה שעשית ועל מה שגרמת לאחרים שיעשו. ומיד גמתי בלבי ללכת עם אחד מילדי לעיר מולדתי טריאסט, לראות קרובי ואוהבי ואחותי (אלמנה עניה) אשר לא ראיתי זה שנתים ימים; ושם אדבר עם המדפיס ואראה מה המלאכה אשר ראוי לי להעמיס עלי עתה אחרי אשר בחסד ה' השלמתי העתקת החומש.

האחים טריאסטי והגביר יוסף קוסטנטיני יקבלו באהבה החלק השני מס' המורה, ויתנו מחירו בנפש הפצה.

עד פה כתנתי בעיר פאדובה, ואח"כ סבוני כמים מרדות ולא השלמתי האגרת ושמתי לדרך פעמי ובאתי פה גוריצ'אה (גערץ) והנני זה שבעה ימים מתעלם עם קרובי ותלמידי, ומחר אי"ה אסע לעיר מולדתי.

אתה עתה ברוך ה', והחכם המופלא שלמה ברוך, ויצו ה' את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך.

14 October 1861.

Nr. DCLIX.

An S. Pinsker in Wien

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1137.

Vol. XIII. Nr. 9.

6. 11. 1861.

ג' כסלו התרכ"ב.

ידידי החכם המפואר שלום שלום.

מיום 8 October עד יום 3 November הייתי רחוק מביתי (בטריאסטי ובגערץ), ועתה בשוובי הביתה מצאתי בתוך כמה אנרות ודפוסים שנשלחו אלי, גם שתי ידיעות מהמבוא שלך, ומהרתי ועיינתי בהן קצת כה וכה, והנני ממחר להודיעך, (ואינני זוכר אם כבר הודעתך זה באגרת אחרת) כי פירושיך על שקמתי דבורה נודע לי זה שנתים ימים על ידי תלמידי המשכיל רי"ץ קלינעבערג שיחיה, והנאני, וכן תרגמתי בתרגום הפטרת בשלח. וזה יהיה לך לעדות, למען לא יבא אדם ויאמר כי ממני לקחת הפירוש ההוא.

בפסוק דמיתי בת ציון פירשתי גם אני (זה כשלושים שנה) ביו"ד יתרה, אך לא לשון דמות, אלא לשון דומיה ודומם, ואמרת כי אולי ירמיה לקח המליצה מישעיה ט"ז א' ה', ואמר הנה והמענגה כנגד רכה וענגוה, ואמר דמיתי כנגד שבי דומם. ואמרת כי כן היא ג"כ דעת יונתן שאמר בהיות, ר"ל בְּוִשֶׁת, שהוא המכוון

במליצות דמית ושכי דומם. ואני אתמה עליך איך לא הזכרת כי גם יונתן עשה דמיתי לנוכח ולא למדבר בערו.

אבל בפסוק שכרתי עלך נתקתי מוסרותיך כבר הבאתי דעת העושים היודיין יתרות ודחיתי פירושם בפירוש הפטרת מסעי בחומש נתי"ש הנדפס עם המשתדל. ובפסוק לא חלתי ולא ילדתי חלתי וילדתי זה ל' שנה פירוש חדש, וקיימתי היודיין למדבר בערו. גם הפקדתי שומרים פירשתי כמשמעו ולא אוכל להאריך.

בהערתך בעמוד 92 השתוממתי על דבריך על דגש תִּפְעֻלָּהּ, ומה ענין לו עם מלות סב יִסֵּב? והלא זה דגש חזק, וקשה הוא לכמא sabb, jassobb באות כפולה בסוף, וזה דגש קל, ואין שום קושי לכמא paalt (כמו Welt).

פירושה על והחרמתי לה' בצעם הוא נכון מאד, ומיכרח אני להודיעך כי כן כתב בשנת תר"ג תלמידי מוהר"ר משה הלוי עהרענר"ך (מ"ן עתה בעיר Casale di Monferrato) בפירושו למיכה אשר אתי כ"י, וכן תרגם: consacreraï poi la loro preda all'Eterno.

ובפירושו כתב: והחרמתי, הנכון והחמקתי, כמו ודבש ושמן אכלתי (יחזקאל מ"ז י"ג), אשר ילדתי לי (שם שם כ'), וקמרתו נתתי לפניהם (שם שם י"ח), (וכו' וכו'). וכן ביחזקאל כ"ז ה' יפה דנת, וגם אני בפירושי כ"י כתבתי: והיותר נכון הוא שצ"ל לחותיך, עיין למעלה ג' י"ב.

דבריך על ערת נשברת נכונים וגם חדשים.

אתה עתה ברוך ה' עשה והצלח. ולי סלוח תסלח, אם אין בי כח ופנאי לדקדק אחריו בענינים חדשים לי, כי זקן אני ועף ויגע, ואתה יגעת וזקנת בחקירות אלה ואינן חדשות לך. עשה והצלח, וישמח לבי גם אני בלמדי חדשות. ואתה קח נא מידי ברכה קטנה, הערה אחת שהוספתי בחומש שלי בס' דברים.

ואם אתה מבין לשון אימלקי, גם החומש כלו אשלה אליך. תהי ברכת ה' ככל אשר לך כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ליל ג' כסלו, ידיך מכבדך שד"ל.

Nr. DCLX.

An D. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1138.

Vol. XIII. Nr. 10.

8. 11. 1861.

ה' כסלו התרכ"ב.

לכבוד ידיד נפשי ועמרת ראשי החכם המפואר מהרי"מ נ"י שלום שלום.

מיד בשובי לביתי אחרי ארבעה שבועות שהייתי בטריאסטו עיר מולדתי ובעיר גערץ, לבקר את קרובי ואת אוהבי, ושמחתי בשמחתם ונצטערתי בצערם.

וגמלתי חסדים כפי יכולתי, הגיעני מתכך הנעים עם מתנתך היקרה, טאה כסף של עסטרייך, שהם המשיים כסף של פרייסען, ושמתתי בהם, וברכתך בכל לבבי ובכל נפשי, ולא אבוש לקבלם, אבל אתפאר כי הרב הגדול בכרלין אוהב אותי ומשתדל להקל מעלי המצור והמצוק אשר הציקוני תהפוכות הזמנים וצוק העתים. אתה עתה כרוך ה' ישמרך ה' לרוב ימים ושנים, ויתן בידך להיטיב לכל כנדרת נפשך המחורה.

היום הגיעני מעיר פריש הפראגראם לחברת מקיצי נרדמים, עם חתימת המפואר ר' אברהם הכהן נ"י, ועם בקשת המגיד שאחתום שמי בין ראשי החברה, ומיד חתמתי שמי ושלחתי אל המגיד, וכתבתי לו כי אולי טוב להתחיל בהדפסת הפסיקתא, אשר ידידנו ר' שלמה באָבר (Buber) מלכוב העתיק על הוצאותיו מהכ"י שבידי ומכ"י שביד כרמולי ועסק בה כאהבה רבה להאיר מחשכיה, גם תדע כי זה שלש שנים התגורר כאן הבחור המשכיל, תורני ורופא, ר' ישראל איינהארן הי"ו, והעתיק בכיתי פירושי רבנו גרשם על בבא בתרא. מקנת כסף יוסף אלמנצי ידידי ע"ה, ונטל ממנו רשות לחוציאו לאור, ואסף וקבץ כל הנמצא בידי מפיומי המחבר זצ"ל וכל המתיחס לתולדותיו, והבטיחני לפאר את המלאכה בכל כחו, ועתה הוא רופא בארצו (ארץ ליפא) בעיר מינסק, ולא אדע אם ידו משגת להוציא הס' לאור עולם, גם אין ספק שאם יתרבו בני החברה לא יעמטו הספרים כ"י שיועתקו בעיר פריש ואַקספורד ושאר מקומות, וגם אני אשתדל בהעתקת דיואן ר"י הלוי, אך המלאכה ארוכה וקשה מאד. מחזור וישרי הוא ביד יורשי אלמנצי, ואין תקוה לקנותו או להעתיקו, אע"פ שעדיין הוא בביתי. רק זאת אוכל לעשות אעתיק משם פירושי אבות, כי הוא נמצא גם בכ"י אחר שהוא מקנת כספי אלא שמחזור וישרי כולל גם הפרקים עצמם בקצת חלופי נסחאות, והכתב הוא (גם בפירושי) גדול ויפה יותר מכ"י שלי, ואוכל להעתיקו על ידי אחרים, מה שלא אוכל לעשות מתוך כ"י שלי. מחשבתך אשר חשבת לחדש נעורי קצת מחזורים יקרים, אף אם כבר נדפסו. היא מהשכתי מכמה שנים, אך לא היית רק *pium desiderium* ואם אתה ורעך תסכימו בעצה הזאת, אני אעבוד בעבודת הקדש בכל לבבי ובכל נפשי, להגיה הפיוטים ונקודותיהם, ולרשום על כל אחד מהם שם מחברו, ולפרש המקומות הסתומים, ולהוסיף בראש הספר או בסופו רשימת המחברים ומה שנודע מהם. ואין כאן צורך שאמכור הספרים אל החברה, אבל צורך שיהיו נעתקים תחת עיני והנהגתי.

וגם יש דרך אחרת, והיא לאסוף כל אחד ואחד מהפייטנים, כל אחד לעצמו, וכבר עשיתי לי כמשך ימים רבים רשימה מכל הפייטנים, ואצל כל אחד ואחד התחלות כל הפיוטים הנמצאים אתי ממנו, כאשר עשה גם לגדסהוט. ודרך זו נראית בעיני יותר הגונה, ומיד כשתרצה אתחיל להעתיק פיומי הגבירול. או פיומי ר"י הלוי, ואחרי חתימת הפיוטים (שירי הקדש) יבאו גם שירי חול שלהם. וכל זה כנתאי כפול ומכופל שהמדפיסים ידפיסו השירים מנוקדים, כאשר יקבלום מדי, והמגיהים יהיו בקיאים בדקדוק הלשון ועושים מלאכתם כאמונה.

לא אוכל לקבל שיהיה מרבה שם דבר, וכן אז חלק עד שכל מרבה פירשתי זה שלשים שנה בינוני (אז חלק עד של אותו הגוי שהיה מרבה שלל), ועל

המפרשים שפירשו שלל מרבה כמו שלל הרבה כתבתי: ולא ראו כי מרבה איננו תאר הפעל רק תאר השם, כמו מרבה רגלים, מרבה המשרה, אף כאן מרבה שלל — והפירוש היותר פשוט ומתקבל על הדעת בדורות האלה איננו תמיד מה שנתכוונו לומר אנשי הדורות הקדמונים, וזה החלוק שבין רמב"ם ותלמידיו ובין שד"ל.

בס' משלי יש לי קצת פירושים, ואינם עתה בידי, וכשאוכל אקחם אלי ואשלחם אליך. ועתה לא אזכור איך תרגמתי השרשים לבט ורגן. ירחיק ה' מעליך שני השרשים האלה, וכל נרגן עליך ילבט ויבטל, אם לא יטבול וירחץ ויטהר, ואתה כתר תפרח כארוז בלבנון תשגא ותגדל, ויונקתך לא תחדל, כנפשך וכנפש ידיך מכבדך ועבדך שד"ל.

פארובה ליל ה' כסלו ב'ר'כ'ת ה' לפ"ק.

DCLXI.

An Jsak Rittenberg in Lyek.

Nr. d'ordre dans Ind. rais. 1141

Vol. XII. Nr. 11

23. 12. 1861.

כ' טבת התרכ"ב

לידירי היקר שלום.

מכלול אין בידי אלא אחד, והוא דפוס ויניציאה שנת שני"ה, והוא יקר המציאות, ולא אוכל לשלחו בדרך רחוקה, פן יקראנו פגע. יש בידי מכלול כ"י על קלף. אף הוא הסר בתחלתו, והוא מתחיל בסוף האבן העשתי עשרה (אבל לרבים יאמר כן, הנה נא אדג"א), ואם תערוך לפני קצת מקומות מסופקים, אשתדל להודיעך נוסחת הכ"י.

חלילה לך לשבש לשון הרד"ק, ולומר (כאבן הראשה) שתי אותיות בתנועות כאחת, כי אין זה דרך לשונו של רד"ק. והא לך דעתי בהבנת דבריו. מפני שהוא עתיד לומר בנחי העי"ן כי קם הוא תחת קאם, ואותה האל"ף היא עומדת במקום יו"ד עי"ן הפעל, הוצרך לומר כאן כי הנח (האל"ף) הנמשך אחר הקמץ (פעה) איננו מורה על אות שרשית, אבל הוא להרחיב המוצא, כי (לפי משפטי לה"ק) לא היה אפשר לומר דרך משל בפתח (פעה) בלי שתהיה העי"ן דגושה, ואז היה הכנין ככד ולא קל, או שיהיה הטעם בפ"א (פעה) ואז היה ג"כ יולד נח אחר הפ"א, כי הטעם גורם לתנועה (אף אם היא קטנה) שתארך, וכמו שכתב בשער הנקוד כי יולד נח אחר הסגול בארץ גפן צמר ודומיהם.

והנה אמר כי לא תוכל להוציא שתי אותיות בתנועה אחת (איזו שתהיה) טבלתי (שיוולד) נח ביניהם (ככה, אחר תנועה גדולה או תנועה קטנה מוטעמת), אם לא תדגש (האות) השנית.

והנה באטרו להוציא שתי אותיות בתנועה, כבר הורה שהוא מדבר בנדרון
שגם העי"ן תהיה בתנועה, לא בשוא נח, והנה שני נימוקי הבחור ימקו בעונם.
באגרותי אליך תעשה מה שתרצה, ובלבד שתשגיח על הדפוס, שלא
תתחלף אות באות.

זכור אל תשכח כי רד"ק היה ספרדי, והיתה קריאתו כקריאת הספרדים
(Bereshit bara) ולא כקריאת אנשי הצפון, ואם תפרש דבריו על פי קריאתך,
לא תבין דבריו אבל תבלבל אותם ותגדיל מכות הקוראים.
אתה עתה ברוך ה', פאדובה ליל ה' טבת ת'ב'ר'ך' ידיך שד"ל.

Nr. DCLXII.

An L. Silberman in Lyck.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1142.

Vol. XIII. Nr. 12.

23. 12. 1861.

כ' טבת, התרכ"ב.

ידידי החכם הנכבד שלום שלום.

תמחול למסור האגרת הקטנה ליד בעליה.

והגרדמים מתי יקיצו?

אם לא ימהרו ויאיצו

אולי לצים יליצו,

ויכפרו בתחיית המתים.

ידיך שד"ל.

פאדובה ליל ה' טבת תרכ"ב על סוסך

Nr. DCLXIII.

An J. Rittenberg in Lyck.

Nr. d'ordre dans l' Ind rais. 1146.

Vol. XIII Nr. 13.

26. 1. 1862.

כ"ה שבט, התרכ"ב.

ידידי היקר שלום.

בקשתי טמך באגרת הקודמת שתודיעני כמה דפים יש במכלול שבדיך,
ואתה לא שמעת בקולי, רק אמרת כי עבטיט הוא בדפוס ויניציאה בדרך ל"א,
והוצרכתי לאכבד זמני כדי למצוא מבוקשך, ומצאתיו בדרך קכ"א ובדרך קכ"ב, אז

הכינותי כי יש בידך מכלול ויניציאה דפוס גדול, ואותו שבידי הוא דפוס קטן,
 ודף אחד משלך כולל ד' דפים משלי, ואם היית מגיד לי כמה דפים יש בכל
 הספר הייתי מוצא מיד, על ידי חשבון השלשה, כגון אם הדפוס שלך הוא ס"ח
 דפים (ואשר בידי הוא רס"ח דפים), החשבון כך הוא
 268
 ועתה דע כי עכמיט וכל רבים עמים נאמרו ונשנו (כשכחה מאת
 31
 רד"ק) גם בדפוס שבידי וגם בכ"י שבידי.
 268
 לא אוכל להסכים עמך במלת כאחת. במלות מהפגז
 804
 תהפועל, יש שתי אותיות נוספות העומדות זוֹ אצל זו בזמן אחד, 68 | 8308 | 122
 והנה הן כאחת ממש, כלומר יהדיו, לא זו אחר זו. ואם באנו
 150
 להגיה באופן הראשה, יותר טוב למחוק מלת אחת. באופן השש
 148
 עשרה גם דפוס שבידי מומעה, אבל בכ"י מצאתי איך לא עזבה עיר
 12
 תהלה (בלאמלות קרית משובי).
 הרחב פיך ואמלאהו, וכלכד שתודיעני הדף. ומספר הדפים שנכל הספר.
 אתה עתה ברוך ה'.
 פאדובה מש"ק ליל כ"ה שבט, ת'ב"ר'ך'.
 ידריך ש ד" ל.

Nr. DCLXIV.

An L Silbermann in lyck.

Nr. d'ordre dans l'Jnd. rais. 1147

Vol. XIII. Nr. 14.

26. 1. 1862.

כ"ה שבט התרכ"ב.

ידידי החכם היקר שלום.

ענין שליחת הויכוח לשעברשין אולי צדקת כדברייך, אבל לשלוח אלי הם
 השלוח אליך בשבילי מוילנא אחשוב כי ההוצאה לא תכבד עליך, כי לא אדמה
 ששלחו לי ס' שלייה. ולפחות הייתי נכסף שידע רייפמאן ששלחתי לו הויכוח—
 שלשה ימים קודם שאראה כמגיד היותו נכסף לראותו.
 אין בידי העתק ממעט המלות שכתבתי אליך דרך תרעומת, אך נ"ל כי לא
 אמרתי ששפכת בוז עלי, אלא על תולדותי, כלומר על היותי מאריך בענינים
 קלים ופחותים. וידעתי כי כן יאמרו רבים מן הקוראים. אך אני לא אזוז מדרכי,
 ואם הקוראים לא יחפצו באלה, אישמה לפי מחסום. אבל להגיד תולדותי בלי
 שאחזור על פכים קטנים, ובלי שאוכור הענינים היותר קלים שיש לי מהם זכרון,
 מה שעשיתי ומה שחשבת בילדותי — חלילה לי כי כל ישעיו וכל חפציו הוא
 לבגלות האמת, ועכשו שבאה לידי המצוה הזאת לא אקיימנה? כל ימי אני מצטער
 על תולדות הקדמונים וגם האחרונים, שאינן ידועות כהויתן אלא בתוספת ומגרעת,
 ומה שהוא תלוי בי לא אעשנו? יראת הליצנים כמה טובות מנעה! אך אני

בזקנתי נתעליתי עליה עלוי רב. — ואיה ענין יותר גרוע ונבזה מראיית קרי?
והנה ראית בכוכבי יצחק החדש, מזמור לתודה שעשיתי עליה זה מא"ה שנה,
ולא אבוש לראותו בדפוס, אבל אני עלו במה שיאמרו עליו אנשי הדור האחרון,
ואולי גם עתה, כל ישרי לבב. והנני גיב שש ושמה על העיבוב שאירע במלאכת
תולדותי, כי במרם יהיה המזמור ההוא נדפס, לא היו דברי מובנים אם באתי לספר
המעשה) או הייתי מיכרח להאריך בו יותר מהראוי.

והנה דברך על המשך תולדותי לא ראיתי עדיין, אבל בלא זה כבר שלחתי
אליך דף מלא ברכת ה', ואחרי כן כאשר אראה דברך אגיד דעתי על המשך
תולדותי. ⁽¹⁾

בשירי על הצדיקים הפוליטיקים כודאי חמאתי ואשמתי, כי כתבתי הדברים
דמי שלא היו ראוי להם. כי הנה הוא התכבד בקלוני, כי העלים שירו, אשר כתב
אלי, ועשה עצמו כאלו שלח לי שיר אחר שאין לו שום שייכות עמי, ואני
בשירי כתבתי אליו:

כי הקדשתי (לי אמרת)

לתבונה ששים שנה

והיכן דבר? ובשירו אין דבר מזה. ואני לא הפצתי להשיב לו כגמולה, רק לא
כתבתי לו עוד, גם כי עוד שיר אחר שלח לי במלאת לי ס"א שנה. וגם לך לא
השיבותי עד היום, למען ישתקע הדבר, וגם עתה אבקש ממך שלא תשמיע בחוץ
קוֹכך בענין הזה שאינו כדאי לדבר עליו.

שמחתי על הצלחת בנך, ה' ישביעך שמחות בכל זרעך.

אתה עתה ברוך ה'.

ידיך שד"ל.

פאדוכה ליל כ"ה שבט ת'ברך'.

על מקיצי נרדמים אכתוב בחצי הרף האחר.

לידידי החכם היקר בעל המגיד, עם ה' ועם שפת קדשו נאמן, מוהר"ר אליעזר
זילבערמאן, ברכה ושלוס.

שמח לבי בשמעי ממך ידידי הנכבד כי חברת מקיצי נרדמים נושאת חן
בעיני רבים, ושהחתומים הלכים ובאים, כן יאמר ה', הקטן יהיה לאלף והצעיר
לרכבה, והסיר ה' חרפת עמו כי תהלות שפינוזה (כיאהרבוך של פֵיליפסון) יש
להן שלשת אלפים קוניב. הוי מדות! הוי זמנים!

O tempora, o mores!

ואתה ידידי תקריב תודתי לפני שלשת הגבורים ראשי אלפי ישראל, אשר
כדוני ובחרו כי לשאת עמם כמשא הנהגת החברה, ואת הראשון מוהר"ר י"ט
זקש נ"י תשאל אם הגיעתהו אגרת מיום ה' כסלו, ולשלשתם תאמר כי מיד
אתחיל להעתיק חלק אחד מדיואן ר"י הלוי, ואפריד הקדש מהחיל, ואתחיל משירי
הקדש, ופעם אחרת אי"ה אעתיק שירי חוד שלו, הצריכים פירוש ועבודה רבה.

(1) ע"י הולדות גד"ל 28 (המגיד כנה שנית 1862 עמוד 5"ג).

גם אתחיל מיד להעתיק פירושי אבות אשר במחזור ויטרי וגם בכ"י שלי, ואעתיק גם הפרקים עצמם כמו שהם במחזור ויטרי.

אך מאד נכספתי לדעת איה מקום הדפוס, ומי המשגיחים והמגיהים. עוד זאת אנידה, כי הרב יעקב מוספיא זצ"ל שהיה מ"ץ בספאלאטרו (בארץ דלמאציאה) ונפטר בחצי ימיו זה ח' שנים, העתיק ק"ך תשובות הגאונים מס' כ"י שהועתק מכ"י ישן במצות הגאון חיד"א זצ"ל, והוא ר' יעקב הוסיף עליהן הערות ומפתחות, והיה בדעתו להוציאן לאור, ולא עלתה בידו, כי חמפתו מיתה, ונשארה אלמנתו עניה ודלה, והיא שלחה לי הספר זה ימים ושנים, אולי אוכל להוציאן לאור לתועלתה ולתועלת בניה, ועדיין הוא בידי, ומי יתן ומני ומנייהו (אתה ושלושת הגבורים הי"ו) תצא המצוה הזאת לפעל, באופן שהתשובות הנ"ל תצאנה ממחשבים, והאלמנה תקבל מתנה ראויה. הס' הוא ל"ו דפים קטנים (ד' או ח' באנפן).

אתה עתה ברוך ה', שא שלמותי לשלושת החכמים המפוארים ראשי החברה, ויהי נעם ה' עליכם ומעשה ידיכם יברך, להגדיל תורה ולהאדירה. יראו ישרים וישמחו, ורשעים יקחו שניהם, לעיני כל העם האוכלים את הראיהם — פאדובה הצות ליל כ"ה שבט ב' רי"ב ת' ה' אליכם ידידכם ועבדכם שד"ל.

Nr. DCLXV.

An L. Silbermann in Lyck.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1155.

Vol XIII Nr. 15.

6. 7. 1862.

ח' תמוז ה'תרכ"ב.

ידידי החכם היקר שלום.

יד אלוה ננעה בי ולקחה מאתי זה ל' יום, בליל ט"ז שבועות, את מחמד נפשי בתי יחודתי מרים, בת י"ח שנים, אשר לא נמצא כמותה בת כוללת המעלות השכליות והמדותיות והגופניות, וזה הוסיף חולשה על חולשתי וזקנה על זקנתי בראותי את אשתי מדוכה בינונה ומטאנת להתנחם, כי לא היה לבתי שום מלמד רק אמה, והיתה קוראה עמה בכל שעה בספרי חכמי איטליאה וצרפת ואשכנז, ועם זה היתה עוסקת בכל צרכי הבית, העליונים והחתונים, במלאכת הרקמה ובעבודת המטאטא, גם למדה בלי מלמד לכתוב כתב רש"י, ולקרוא ולכתוב בלשון יוני, וכבר התחילה להעתיק אגרות, כי זה כל הפצה כל הימים להטיב ולהועיל, וכלי שום התפארות, ופניה כמראה מלאך אלהים, משיש לכל רואיה, וחכמתה וצדקתה היו נראות בפניה, עם כל צניעותה ושתיקותה, והיתה כל ימיה בריאה וחזקה ובי"ג ימים חלתה ומתה. בלי שיודע מה היה חליה, ראה אם יש מכאוב כמכאובי.

ועתה הנני מוכרח לומר אליך אנכי לא אישך — וגם בלאו הכי דע כי לא יתכן לעשות נחת רוח לבעלי בתים בהוצאות ספרים עתיקים, כי מה שהיה בספרי הקדמונים טוב לבעלי בתים כבר הוא בדפוס, ומה שלא בא לאור הדפוס איננו טוב רק לאוהבי קדמוניות ושוחרי תושיה, גם ידוע תדע כי דיואן ר"י הלוי לא יתכן להוציאו לאור בלתי עבודה רבה מצדי, לנקדו ולבאר תעלומותיו, וכבר החלתי במלאכה. אך התרפיתי ממנה, כי ארוכה היא, ואם לא אמצא מכתב עתי שיודפסוהו מעט מעט, שיר אחד או שנים מדי שבת בשבתו, הדיואן ישאר טמון עוד כל ימי הארץ, או יודפס אחרי מותי מלא שבוישים, כדרך שאנשי הדור עושים הן בעודני חי, ואף אחרי מותי. והמגיד ה' ישמרהו ויחיהו, הוא מקבל כל פטימאי בישין, ופטימאי דאורייתא קשין, לא שרירין ולא קיימין — ואין לו מקום לשרי אכיר המשוררים וראש חכמי ישראל, ר"י הלוי זכרו לברכה ולתהלה עדי עד.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום, ורעך גרדון שלום, כנפשך וכנפש הנאנח הכו"ח פה פאדוכה היום ח' תמוז נהפך לשדי בחרבונני קיץ לפ"ק, ידיך ישד"ל.

Nr. DCLXVI.

An Senior Sachs in Paris.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1156.

Vol. XIII Nr. 16.

5. 8. 1862.

ט' אב התרכ"ב.

לכבוד הרש"ז שלום לכשירצה.

לשמחת לבב היתה לי אגרת תנחומותיך, לא מצד עצמה, אלא מפני שנתבאר לי מתוכה כי כת האפיקורסות לא גדל עדיין כל כך בקרב ישראל, עד שיוכל להתראות ברחובות קריה בפנים מגולים, שאם לא כן מה לך לבקש שלומי ואהבתי, אחרי כמה עמודים גדולים מלאים גרופים ונאצות שכתבת עלי בקיקיונדך. אבל אתה רוצה שאאמין שאתה אוהב אותי בחדרי כליותיך. וצר לך מאד על הפרדי מעמך. ודאי גם אתה וגם החלוצים תחפצו להתלות באילני ולחסות בצל שמי; אך אני אחרי חמשים שנה שאני עמל לבנות ולנטוע. חלילה לי להשתתף עם המבקשים לנתוש ולהרוס; ואימתי נפרדתי מאתך? אחרי אשר כתבת (כ"ה ח' ר"ז) "עד עתנו עת קץ לחשך — אשר שמו המשכילים המבינים המבארים אשר לא מכני עמנו; ומה הוא המאור הגדול אשר גלו חכמי האומות בדור הזה בענין חכנת ספרי הקדש? אם הכוונה על חקירת ל' ערבי ושאר לשונות הקדם או חקירת תכונת הארצות ומנהגי האומות. כל זה איננו אור חדש, כי זה כשלש מאות שנה חכמי העמים חוקרים בכל אלה והפיצו אור על כמה מלות וכמה ענינים מספרי המקרא. אבל האור החדש שנתגלה בימינו (או בדור שלפנינו) הוא הראציונאליזמוס

והוא הכופר בכנבואה ובמופתים, ואומר ישעיה לא היה יכול להנבא על כורש; א"כ נבואותיו עליו לא נכתבו רק אחר המאורע; משה לא היה יכול להעלות על לבו סוזר ישדאל בקצה הארץ, א"כ ס' דברים נכתב אחר גלות בבל; ירדת המן בכל פרטיה הכתובים בתורה היא למעלה ממנהגו של עולם; א"כ הספור אינו אלא בדוי, אבל משה לא היה יכול לכתוב שקר מפורסם לעיני כל ישראל, א"כ גם שאר התורה לא נכתבה בדור המדבר כי אם אחר כמה דורות. זה הוא אור האבוקה החדשה שהדליקו חכמי האומות כדורנו (ובדור שלפנינו). ואני בראתי אותך אומר כי המה שמו קץ לחשך, היתכן שאוסיף ללכת בחברתך? אני שכתבתי שמשא בבל אי אפשר שנכתב בזמן המאורע, כי הנביא מדבר נגד המלך הגדול שהיה מרגזו הארץ וחולש על גוים ושם תבל כמדבר, כאלו הוא עצמו יהיה נהרג ולא יקבר בקברות אבותיה ובאמת לא היה הדבר כן ונכבדנצר שהיה מרגזו הארץ לא נהרג ובלשאצר שנהרג לא היה מלך גדול ומרעיש ממלכות; א"כ בהכרח נאמרה הנבואה הזאת ימים רבים קודם המאורע, וישעיה ראה מפלת מלך בבל ומיתתו בליל משתה ושמחה, ולא פורש לו מי הוא ומה שמו; אני שכתבתי זה בפירושי לישעיה, אני אשר במשתדל ובכ"ח ז' הבאתי כמה ראיות על קדמות ספר התורה והצי אחרון מישעיה, אני אהיה חבר למי שמקיים כי האנשים הנ"ל קץ שמו לחשך?

ועתה אתה אומר אלי כאגרת שלומים ותנחומים כי לבי נתרחק מלבך על לא דבר, ושאתמם אתה שוכח וסולח לכל מה שחטאתי לך בתמהון לבב. ואתה עם זה חוזר ומליץ בעד שפינוזה, ואומר שהיה טאמין כאלוה גם חוץ לעולם וגם בעולם, ואתה מודה (עתה) כי בספרו טראקטאטוס טיאולוגיקו פוליטיקוס היה תועה ומתעה גם בזדון; ועל ידי החלוקים האלה אתה מבקש לנקר את עיני ולהרחיקני מן המלחמה, אשר לא אחדל ולא אתרפה ממנה כטרם אמות.

הלא ידעת מתוך כל מה שכתבתי על זה כה וכה, ואם עדיין לא פירשתי דעתי ככל הצורך הנני להגיד לך היום כי כל החקירות המיטאפיזיקיות הן לפי דעתי למעלה מכח האדם, ואין לנו בהם אלא פטפוטי דברים. ומחלוקות שאין להם סוף, וכל זה רהוק מדרכי היודאיזמוס, אבל מה שהוא עקר גדול ביודאיזמוס ובשכל הישר הוא שהעולם וכל חלקיו נעשו בחכמה ובכוונת טכוון. אבל שפינוזה אמר בפה מלא כי הסבות התכליתיות אינן אלא חלום חזיון שוא. המאמר הזה הוא הורס (לדעת) היודאיזמוס והשכל הישר, ועל זה אני מתקומם בו ובכל המליצים בעדו; ואתה בשקר ובלב ולב אמרת עלי בקיוון; אשר כפיו כל כחו, ומועד להזיק בניעו וכיחו — ולכך יודע וכל העולם יודעין כי הבל פיו של שד"ל איננו משוח בששר ואיננו מפואר בעדי עדיים כלשונוך וכלשונו רובין וכלשונו כל כותבי פלסטר, אבל הוא חזק ואמיץ ונכנס בלבבות, מפני שהוא יוצא מן הלב, והוא נותן לפני הקורא האמת ברורה פשוטה וערומה, והקורא אומר זו היא האמת. ואחרי אשר הרימות קולך נגדי בקיווןך וחרפת וגדפת אותי בלא מורא מן האמת, כאותם שאמרו ללשונו גבביר שפתינו אתנו מי אדון לנו, איך נהפכת היום ובאת לדרוש שלומי וחברתי? מפני שראית כח האמת, וראית כי גרגיר קטן מן האמת גדול כמו לדחות ולזרות לרוח ולהשליך בים ולשרוף באש הר גדול של שקר וכזב. ולמה אתה מתעצל ומתרפה במלאכתך „סי הגלוי תוכחת מגולה לרשד"ל"? מפני

שלבך יודע כי על השקר יסודתך, ודברי רש"ל על האמת יסודם; ולולא זאת באותם שלשים עמודים של לעג וקלס ששפכת והקיאות עלי בקיקיונד; למה לא כתבת דברים של טעם להצדיק את שפינוזה ולהשתיק את שד"ל? אבל לעג וקלס נמצאים תמיד על כל דבר טוב, וגם על שד"ל, אבל דברים של טעם נגד שד"ל עדיין לא מצאם אדם.

וסוף סוף אם אתה מודה באלוה נבדל מהעולם, ואם אתה מודה (ומי יתן ויהיו דבריך כנים ובלא לב ולב) שבבעל המראקמאמוס תועה ומתעה בודון ובשגגה, מה כל החרדה הזאת לכבוד שפינוזה? הנח לו ולך בכחך ועשה והצלח, לתועלת החכמה והאומה, ואתה אומר אלי כי באמת אין לי קרוב לנפשי וללכבי יותר מנפשך ולבבך — ועם זה לא לבד שאינך עומד על ימיני לתמכני, אבל אתה גורם לי שאשחית זמני וכחתי במחלוקת ובעקירת השרשים הרעים מן הקרקע, וכרמי שלי לא אעבוד, ולא אפרש ולא אסדר אמונתי ודעותי בתורה ובפילוסופיא, כדי שמתוכן יוכל לקום אחרי מותי שד"ל אחר. אוי לו לאב שאבדה בתו, ואין לו עוד תקווה למצוא חתן הגון לה ולו, למסור לו סתרי התורה והחכמה.

שמח לבי בשמעתי כי יש בידך דיואן ר"י הלוי, ומי יתן ולא יחסרו בו כמה שירים החסרים בכ"י שלי. הודיעני נא איך הוא מסודר ואיך הוא נחלק, ואם יש בו הקדמת המסדר, ומה הם עשרה שירים הראשונים שבו, וכמה דפים יש בו, וכל מה שתוסף להודיעני על אודותיו הרי אתה משובח.

ההבדלה שהוצאת באוצר חכמה הנה היא בידי זה כ"ד שנים ולא רציתי לגלותה, כי חשתי לכבוד המשורר ולכבוד האומה — הפוך כסדום ארץ אדום!! באוצר הנ"ל אמרת כי פחותי בהגיה אנלי דמעות, וכבר שלחתי תשובתי אל המגיד. ואיך לא הכך לכך לאמר שד"ל איננו פוחז — צא נא אתה ואלף כיוצא בכ ובארז השירה ההיא מראשה לסופה אם תוכלו, או אחת משאר שירות שבארתי ושלא בארתי, הוי דור יתום! מי שאינו לא מזה ולא בן מזה יאמר למה בן מזה מיטיף מי מערה ואספרך אפר מקלה, ואין פוצה פה, ואין מבקר שישיב לו תשובה הראויה לו. ואתה רוצה להכניס בשירי הקדמונים שם העיר צאפוט, ואתה עושה את בן גבירול נלעג לשון כל כך שיאמר קללת נצבני, במקום נצבים, ולא ידעת כי המשקל צריך ליתד. ואתה קורא כמה תבכה אהבת לבב, ולא הננת כי צ"ל בְּמַה תִּבְכֶּה — ואתה אומר כי שד"ל פוחז — ואם הייתי מודה לך ולרובין כי שפינוזה היה חכם גדול ושהענינים לא נעשו בכונה למען נראה, ושהנביאים לא היו נביאים, והמופתים לא היו מופתים, אז הייתי חכם גדול בעיניכם, ולא הייתי פוחז ומה הן הראיות שבעבורן אתה מניה אלו דמעות? מפני שבמקום אחר אמר המשורר לו בכתה עין כדי יגון וכו', ועינדך משומטות למרחקי ארץ, ואל השירה שאתה מבקש להגיה (לא להגיה, אלא ליתן דופי בשד"ל) לא שמת עינדך להכינה מראשה לסופה, או לפחות הכתים הראשונים ממנה, לדעת אם יש כאן מאמר על תנאי.

וברוך יהיה הנדיב אשר פזר מעותיו ואסף כמה ספרים והביאם לידך, אבל השמר לך שלא תגרום שיאמר עליו שלחנם פזר טמנו, אם תעשה הגהות בשירי הקדמונים לקלקל על מנת לתקן.

אתה עתה ברוך ה', אם באת ליטהר מן השמים יסייעוך, אף ידי תכון עמך
ובריתי נאמנת לך
פאדובה תשעה באב זאת בריתי לפ"ק.
שד"ל

Nr. DCLXVII.

An L. Silbermann in Lyek.

Nr. d'ordre dans l'Jnd. rais. 1157.

Vol. XIII. Nr. 17.

12. 9. 1862

י"ז אלול התרכ"ב.

לכבוד ידידי היקר והנכבד שלום ואמת.

כשראיתי במגיד יריעה 30 את כל הספרים אשר הכנסת להוציא לאור
השתוממתי כשעה חדא ואמרת: ואני נקרא נקראתי בכלל מנהיגי החברה ולא
ידעתי מאומה מהספרים העתידים להראות על פני חוץ. בלתי היום!!! ומה היה
לי לעשות? אם אמרתי אוכיחך על פניך, ידעתי כי לא יחסרו לך חמשים תשובות
לטהר את השרץ, ואחזתי במדתי ושתקתי, ובמסתרים תככה נפשי כי הכאים על
החתום יחשבו כי אני ראיתי הספרים כ"י ובדקתי אותם, ואני מאומה לא ראיתי
ולא ידעתי, ומכל מקום פניתי מכל עסקי והחלתי להעתיק הדיואן ולנקדו ולבארו,
ועשיתי באגנן אחד (י"ו זייטען), והעתיקתי קינת ציון הלא תשאל, והיה ה' עמדי
ומצאתי קריאת והבנת שתי תבות שהייתי נבוך כחן ומצטער עליהן כל ימי. והיה
זה שכרי. כי אמנם על השכר שאתה מנתיחני אין דעתי סומכת, כי ידעתי לבסוף
תאמר אלי כצדק ואמת כי ההוצאות היו מרובות וההכנסות מועטות.

והנה זאת עצתי שתתחיל בהרפסת שאר ספרים שבידך והדיואן תניח
לאחרונה, ובמשך השנה הבע"ל אכין א"ה קונטרס אחד, ואם תרצה עכ"פ להתחיל
בדיואן, אז לך-לך להרשיה, האומר כי יש בידו דיואן כאשר בידך, והוא כחכמתו
יטהר יחישה מעשהו, כי כל רו לא אנים ליה.

ועתה הנני שואל מאתך היכן נמצא מחזור ויטרי שהכנסת לתת לאנשי
חברתנו? כי רבים מהם חושכים שהוא אותו שהיה ביד אלמנצי ע"ה, אשר הודעתי
מינו ברכים. אבל עתה שבא ליד הירשים אי אפשר להעתיקו ולא לקנותו, ואולי
כוונתך על אותו שבאקספורד (קהלת דוד, עמוד צ"ד), ומי יוכל לספק ההוצאות
הצריכות להעמיד איש יהודי בעיר החיא במשך כל הזמן הנצרך להעתיק ס' גדול
כמה?

וחלקי פחד יצחק שלא נדפסו, היכן מצאת אותם? ואתה עשית כל אלה
בלי ידיעת ראשי החברה? או שד"ל לברו הוא המגורש מבוא בסודך? ולפי חקי
החברה צריכה הסכמת הראשים כלם לבחירת הספרים.
ודי בזה לענין החברה.

להשי"ו השיבותי באהבה.

ואתה הללת מגידך בדברי דופי ששפך עלי, ואני לא אפסיד זמני להשיב עליהם, אך לא אירא ולא אחת להשיב עליו ועל מי שיהיה, אם ישוּבו להליץ בעד שפינוזה, או לייחס דעותיו לצדיקי ישראל אשר חזקו ידים רפות בספריהם ובפיוטיהם בזמן השמדות.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ז אלול ת'ב"ר'ך
ידיך שד"ל

Nr. DCLXVIII

An S. J. Halberstamm in Bielitz (Oestereich).

Nr, d'rdre dans l'Ind. rais. 1158.

Vol. XIII. Nr. 18.

21. 9. 1862.

כ"ו אלול התרכ"ב.

לכבוד היקר והנכבד הרש"ח האלבערשטאם ברכה ושלום.

על הראשונים אני מצטער ואתה בא להוסיף עליהם, ומי יתן ותראה כמה מאות אגרות יש אתי, ולא אישיב עליהן, מכלתי יכלת, ומתן רבות ממידעי מימים ושנים ומאנשים גדולים ונכבדים. ומה אעשה, ואני זקנתי ונחלשתי מרוב היגיעות ומרוב התלאות, ואני מוכרח לצמצם בהוצאת זמני וכחתי, להשתמש בהם לתועלת הדרוה הבאים, ולא לפזרם לכל שואל בדור אשר רק טיעוט המיעוט מבקשים ללמוד ממני ולשמוע מפי דבר אמת ורובא דרובא מבקשים רק כבודם והנאותם, אף אם יהיה זה בנזק האמת ובהגברת הכוב ובכריאת עולמות של תהו ובהו.

והנני תמיד נכסף ומצפה, מתי יבא לידי כחור משכיל ואוהב האמת, שיהיה כדאי להבין דרכי ומחשבותי, וללכת בהן בחיי ובמותי ולא מצאתי, כי המגודלים על ברכי התורה הודגלו בפלפול ובאהבת הנצוה, ולא באהבת האמת, ואותם שלא היה ראשית חנוכם בתורה אבל בלמוד שאר לשונות וחכמות, כבר נטרחק לבם מדרכי היודאיזמוס ונדבק בדרכי יוון, ומחשבותי לזרא להם, ואחרי אשר נסיתך באורך שתיקתי, ולא זאת מחבבי, ואחרי כל הטוב שכתבו לי עליך ידידי איגל וקאבאק, הנני משיב למכתבך מאדר שני ת'ב"ר'ך.

ותחלה אידיעך כי המכתב הורחי של מוהר"ז פראנקעל איננו בידי זולתי קצת קונטרסים משנים קדמוניות ודברךך על זמן בעל ה"ג לא ראיתי ולא שמעתי. ודברי גייגער על זכור לא צדקי בעיני מעולב, אך עדיין לא מצאתי בזה דבר שתנוה בו דעתי. רק מה שהבאת מרד"ק ובעל ס' סחקרי ארץ, כי זכור הוא שם הכלל והקבוץ, הוא בעיני אמת ויציב, אך צריך לוטר כי נשתנה מעט שמוש הלשון (כמו שידוע גם חוץ מזה) מוזן התורה לזמן המשנה, ואמרו הבא על הזכור, על הפרט ולא על הכלל. ואני שמעתי ולא אבין מה שאמרת שאמרו אגרות שד"ל

זכור על האבר — והלא השוכב את זכר ישגלנו מאחוריו, ואברו של נשגל אין לו עסק בזה. ואיך לא ראית זה? ואיך לא היה כך חבר שיעיר אותך על זה? זה פלא גדול בעיני ואם אתה אוהב אותי זה ימים ושנים, איך לא הרגלת עצמך לומר בלבבך: זה שאני כותב אמת הוא או שקר? ובעניננו כך היה לך לומר: אני אומר שקראו לאבר הזכרות זכור, א"כ הבא על הזכור מה פירושו לשימתי? הבא על האבר — אבל היתכן לזכר שיבא על אבר הזכר? ומיד היית רואה ביטול השערתך — ומלבד זה אם היית מתון בחקירתך, היית מוצא כי כבר יש בלשון המשנה שם על האבר, הנגזר מן זכר, והוא זְכָרוֹת, ומעולם לא אמרו הבא על הזכרות. גם לא צדקת במה שאמרת כי לא נוכל לומר זְכָרְךָ, כי לא יודע על מי הכוונה — וכי לא נוכל לומר בנך למי שאין לו אלא בן אחד? ולמה לא נאמר זְכָרְךָ לאישה שיש לה בעל יחיד? וכן לזכר למה לא נאמר לו נקבתך והכוונה אשתך? וכי אין אומרים אֶשְׁתְּךָ וְאִישְׁךָ? ואיש ואשה מורים ודאי על כל איש ועל כל אשה, אבל הכנוי מודיע שהכוונה על האיש המיוחד לאשה פלונית, ועל האשה המיוחדת לאיש פלוני. ואיך לא ראית כל זה אם את האמת אהבת? ואיך לא אהבת האמת, אם אהבת את שד"ל?

והמעט שלא נחה דעתי בדברי גייגער על זכור, הוא מפני שאינני מבין מה צורך שיהיה הנשגל גדול בשנים, אך לא רציתי לאבד זמני בחקירת תועבות כאלה, ומי שזמר יוני לא פסק מפומיה אולי ימצא ראיה לכאן או לכאן בספרי הגוים הקדמונים. ואבואה לפסוק האמנתי כי אדבר, ואומר כי פירושך דחוק ורהוק בעיני מאד, ובפרט מלות כי אדבר מיותרות לגמרי, כי די היה שיאמר: האמנתי בזמן שהייתי מענה וחולה מאד. ועתה שמע נא מה שעלה בלבי על המקרא הזה אחרי חקירת כמה שנים.

נאמר כאן אתהלך לפני ה' בארצות החיים האמנתי כי אדבר וגו', ונאמר להלן (מזמור כ"ז) לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים, ונקוד על לולא, נראה מזה שקריאת התבה ההיא היתה מסופקת לקדמונינו, והיו חוששים שמא מעות נפל בה.

ואשר אני אחזה לי הוא כי גם כאן (מזמור קי"ו) וגם שם (מזמור כ"ז) המשוור כתב לא האמנתי במזמור כ"ז אמר אל תתנני בנפש צרי כי קמו בי עדי שקר ויפח חטם, וקודם לכן אמר כי אבי ואמי עזבוני וגו', והנה היה עומד בסכנה גדולה, ולכך אמר לא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים, כלומר לא הייתי בטוח לעמוד בחיים, כי הייתי קרוב לנפול ביד אויבי — או: עדיין אינני בטוח להישאר בחיים, כי תמיד אני קרוב לנפול ביד אויבי — אך עם כל זה אני אומר לעצמי חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'.

ובמזמור קי"ו הוא אומר אתהלך לפני ה' בארצות החיים, כלומר לא אמות אבל אחיה, גם כי קודם לכן לא האמנתי להתהלך לפני ה' בארצות החיים, אבל הייתי מדבר ואומר אני עניתי מאד, ואז בחפזי, כשהייתי נע ונד ובורח מפני שאול, הייתי אומר כל האדם כוזב, האדם וכל עניניו הם מעין אכזב, וכל תקות אנוש בלתי נאמנת — כך דעתי נוטה, ומי שימצא ביאור מספיק וישר לשני מקראות הללו בלי לשלוח יד בכתיבה המקובלת, גם אני אודנו ואברכנו.

ס' ידיך ההכנס מ' זים אשר שלחת אלי קראתי ושמחתי. גם כי לא מאוהבי ר' יונתן אני, כי זה ל"ה שנים ראיתי דרושיו על ההפטרות, ובמקרה נזדמן לפני חידוש שחידש איני יודע על איזה פסוק, ולשון הפסוק שהיה דורש לא היה כמו שהוא מביאו, כי זכרנו המעשה, ואמרת מ' שמדפיס פירושים דרושים על המקראות בלי לעיין במקרא לראות איך הם כתובים, לא מאהבי האמת הוא, ולא עינתי עוד בשום אחד מספריו, ובהפך נזדמנו לי כמה ספרים מבעל ריבו הרב יעב"ץ.

ונתקיימתי במחשבתי שלא היה ר' יהונתן איש אמת, אך איש כוב ומרמה. ומה היה לו לעשות, אם אולי (כרעת קצת) נתעלה על רבני דורו, והכיר שלא היה דרכם דרך האמת? היה לו לישר העקוב מעט מעט, ולהרגיל בני דורו ותלמידיו בלמוד בלתי מעוקל, ואם זה היה מונעו מלעלות על כסא ג' קהלות, היה לו להסתפק באחת הכהונות התחתונות, ולא להתראות לעיני כל העם מה שלא היה בקירות לבו. ואם היה לו אלוה (עם ספירות או בלתי ספירות) היה יודע כי בעבדו עבודת האמת ה' לא יעובה, ואף אם לא יהיה רם ונשא לא ימות לשחת ולא יהמר לחמו; ואם לא היה לו אלוה אבל נזקק בו מינות, היתכן שיחזיק ברבנות?

אך חלילה לי מחרוץ משפט על מחשבותיו, אחרי אשר לא קראתי ספריו. ואתה ידידי היקר שלום, והחכם מיזים שלום, והי יכתבך לחיים טובים כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ו אלול הנה בריתי אתך לפ"ק, אוהבך שד"ל.

Nr. DCLXIX.

An L. Silbermann in Lyck.

Nr. d'ordre dans l'Jnd. rais. 1159.

Vol. XIII. Nr. 19.

29. 9. 1862.

ה' תשרי התרכ"ג.

ידידי היקר ברכה ושלום.

אם מפני שאזרתי מתני לפרש שירת אנלי דמעות יען ראיתי בה מעת היותם עד כלותם וכו', דברים המורים בכירור גדול שהפייטן לא היה ממאמיני קדמות העולם, ואמרת (בלי שאזכיר שום אדם) שלא אניה את הנבירול לבו ולמשסה ביד תלמידי שפינוזה וכו' — אם בשביל זה היה מן הראוי שיכתוב הרש"ז וידפיס המגיד שאני שונאו ושונא חנם ואוררו וכו' — על זה ישפטו הקוראים, ואני לא אשיב על זה לא במגיד ולא אליך, כדרך שלא השיבותי לכל דברי דופי שהקיא עלי בקיקיון.

מעולם לא שאלת את פי על אודות מחזור ויטרי, שאם היית מניד לי כוונתך זאת, לא הייתי מתעכב שעה אחת מהודיעך כי ודאי היורשים לא יתנו רשות להעתיקו, ואף לא ימכרוהו. ועל זה צר לי, כי נהיה כלנו לבוז.

אם ישמור ה' בריאותי אתך לך מהדיואן בסוף מרחשון — ג' (3) באָנען, ולא יותר, כי המלאכה כבדה עלי, ואני זקן וחלוש, ועיני כהו, והכתיבה בראש כפוף מביאה עלי שיעול (הוסמען). ולא דרך התול כתבתי לך שתלך אצל הרש"ז, כי כן באמת כתב אלי כי יש בידו דיואן רי"ה, דומה ממש לאותו שבידי:

והנני מברכך בכל לבי, וה' יוסיף לך כח כמלאכת המניד, ותהי אתה והוא מצליחים, לתועלת האומה, והתורה וההכמה, ורעך גם הוא יבורך וישתבח (אבל למה לא כתב על ארח חיים „מנורת המאור סימן רע"ח"?) — והנני מוחל וסולח לכל מאן דמצער לי.

פאדובה ה' תשרי וזכר יצוריו (ל) חיים לפ"ק. יודרך שד"ל

Nr. DCLXX.

An Dr. S. Frensdorff in Hannover.

Nr. d'ordre dans l' Jnd. rais. 1162.

Vol. XIII, Nr. 22.

13. 10. 1862.

י"ט תשרי התרכ"ג.

לידירי היקר והנכבד שלום ושמחה.

כליל התקדש חג הגיעני מעורך שני ספרים מעשה ידינו החכם דוקעס, וכתוב עליהם כי אתה הוא השולח. ואני משתומם על זה, מדוע כוששו לבא עד ד' שנים אחרי צאתם לאור, והנני צריך לדעת מי הוא בעל המתנה, אם אתה ידירי או המחבר.

גם לא אכחד כי צר לי כי ידירנו הנ"ל העלים עינו מהגרותי למחברת רשב"ג על הדקדוק, אשר ראו אור בעמוד 36 מאוצר נחמד ח"ב, הכולל ג"כ מכתבים שלו, ונדפס שנה אחד קודם שירי שלמה. ואם הירה מעיין בהגהתי לא היה מביא בספרי האשכנזי העתקה מדברי רשב"ג „על פי לבב נער" וכו' שאין לה מוכן, ואין ספק כי צ"ל על כי לבב נער.

אתה עתה ברוך ה', הודיעני שלומך.

ולדוקעס תודיע כי אהבתיו כימי קדם, ומי יתן ואשמע בשורות טובות על אודותיו; ואני שמח ומשתעשע בכל כתביו. גם כי דרכו רחוקה מדרכי, כי הוא קורא הרבה ומלקט הרבה — ואין לך דבר שאין לו מקום ותועלת.

שמח כחננו עם כל בני ביתך, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ליל י"ט תשרי, לסדר ולפרט ודא ברכת א, יודרך שד"ל.

An B. Werber in Brody.

Nr. d'ordre dans l' Jnd, rais. 1165,

Vol, XIII Nr, 23

12. 11. 1862.

י"ט חשוון ה'תרכ"ג.

לכבוד המשכיל ונבון כש"ת ר' ברוך ווערבער ברכה ושלום.

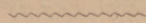
אין בי כח להשיב לכל האגרות הבאות אלי ולא לקרוא כל הספרים הנשלחים לי. פירושיך על קהלת קבלתי, וראיתי שפירשת מה יתרון לאדם, מה גדול היתרון, ואמרת האיש הזה מאנשי הררש הוא, ולא ממבקשי הפשט, שאם היה רודף אחר הפשט היה מפשש והיה רואה כי אין מה מגדיל, אבל הפעל שאחריו או שם התאר שאחריו הם המגדילים, כגון מה רבו, מה גדלו, מה רב מוכך, מה נכבד היום, (דרך איראניע), אבל מה הסמוך לשם דבר או שם פרטי או כנוי (מה אדם, מה כחי, מה שמו ומה שם בנו, ואהרן מה הוא, ונחנו מה, ומה הארץ, ומה הערים) היא שאלה גרידה, ולפעמים המכוון בה להקטין, והאיש הזה מתפאר שהבין מה שלא הבינו כמה וכמה מפרשים, ואיננו רואה כי המפרשים כלם הבינו כי לפי דרך הלשון מה יתרון אי אפשר לפרשו להגדיל, אלא להקטין — והוא עצמו כשהגיע למה יתרון העושה (ג' ח') לא פירש להגדיל, והבין שהכוונה להקטין (גם כי לא כתב זה באר היטב).

על כן לא היספתי לקרוא בספרך, ולא הייתי רוצה לכתוב אליך, כי אין בי כח להחזיק במחלוקת עם כל התועים, וכפרט כי אין שום רע בזה אם תאמין ואם גם כל העולם יאמינו כי פירוש מה יתרון לאדם הוא מה רב היתרון, ודי לי אם כל עוד נשמתי כי אחזק במחלוקת עם אוהבי שפינוזה הכופרים בחדוש העולם, ועתה הגדתי לך את כל לבי, לא נשאר לי רק להודיעך כי קשה עלי מאד לקרוא כתיבתך.

אתה עתה ברוך ה'.

אוהבך שד"ל.

פאדובה י"ט מרחשון שנת ואמת ה' לעולם.

An S. Pinsker in Wien.

Nr. d'ordre dans l' Jnd. rais. 1166.

Vol. XIII. Nr. 24

14. 11. 1862.

כ"א חשוון התרכ"ג.

לכבוד ידידי החכם המופלא, ככתם אופיר לא יסולה, צדיק תמים בדורותיו (זה דור דור שוא), ואוהב האמת בחקירותיו, ועולה לא נמצא בשפתיו, מגלה מני חשך עמוקות. לא בהשערות ואמדנות כי אם בדרישות ארוכות, ובשבע חקירות ובדיקות הצנוע וענו, ויראת ה' על פניו, רחבה חכמתו מני ים, ולבו יעבור בנהרות המדע בשוא רכים, והנף ידו על הנחר בעים, והכהו לשבעה נחלים, ודרך בו בנעלים. והוציא מקרקעיתו עפרות חב ופנינים תלי תלים, זה רעי וזה דודי אשר בו שמח לבי וינל כבודי. שמחה שמו, ושמחת כל חכמי לב בשלומו, לא פינסקר קרא ה' שמו כי אם פנם יקר, כי מנורת זהב הוא בהיכל המחקר, ה' יאריך ימיו בטוב ובנעימים שנותיו, ויחליטו וירפאוהו ויחליץ עצמותיו, ויצליחוהו להוציא לאור פרי יגיעותיו וילדי תבונותיו, יראו ישרים וישמחו ויברכהו טובים, ויהי שמו לעולם מזהיר ככוכבים, עם מצדיקי רבים.

כשמהתי בבוא אלי דמות פניך, וסיום ספרך היקר ומלא ברכת ה', כן היה לבי כואב ודואג בשמעי בי חלית ונפלת למשכב, וברוך ה' כי הקימך והשיבך לעבודתו ולעבודת תורתו.

וידוע תדע ידידי כי זה כמה שנים שאני עלול לשיעול (הוסמען), וזה היה מחליש אותי הרבה ולפעמים ג"כ היתה מחברת עמו קדחת, ועתה אני רגיל בשמן כבד של דג הירוע, וראיתי בו סימן ברכה. ואולי אוירה של ויין איננו טוב לגוף, וכמה חולים באו משם לכאן ונרפאו, ועתה אין פרנסתך תלויה בשיבת מקום מיוחד, וגם ההוצאות בקרית מלך רב גדולות מאד מאשר בנבולין, ומה טוב ומה נעים אם תבא לדור בעיר הזאת לפחות בימות הקור, והיית קרוב אלי, ומושל בכל ספרי, וכאן תמצא אנשים טובים ועם שוקט ועיר בלתי הומיה, ואם לא תמצא רעים רבים ונכבדים כאשר מצאת בעיר הממלכה, תמצא אוהב אחד דבק מאח, אשר מצא במחקרו כמה וכמה מציאות יקרות, ולא אחת בהן גדולה בעיניו כזאת אשר הוא כותב אליך היום.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה בע"ש כ"א מרחשון, קח עצת דל וחיה לפ"ק, ידיך שד"ל.

An Dr. Dawid Cassel in Berlin.

Nr. ordse dans l' Jnd. rais. 1170.

Vol. XIII Nr. 25.

18. 1. 1863.

כ"ז מנת התרכ"ג.

ליד ידי החכם היקר רד"ק נ"י שלום שלום.

הנני מודה לך במאד מאד על אשר עשית את בקשתי להתבונן במאמרי על הדחיות (ליט' בלאטט 1849 ב' ומ' יונ' C), למען אדע היש בדברי חדוש אמתי ומועיל, ואתה כאמת עינת בו מתון מתון, ומצאת בו שתי טעיות (שבת במקום ע"ש, וא' בשבת במקום ע"ש), אשר לא אדע אם מן המדפיס הן או מן המתרגם, כי בארזיגנאל שבידי בל' אישלקי אינן.

והנה משפטך אשר חרצת הוא כי א"א לומר שאני הוא הראשון הנכנס בסוד הזה והבין ההשתלשלות והחבור הפנימי בין דיני כל הדחיות, ושם אקרא את דברי הישראלי אדע נאמנה כי גם ממנו לא נעלם דבר כזה, ועמו בלי ספק מספר לא מעט מהחכמים אשר כתבו על דרכי העבור — ואם משפטך זה אמת, כבר נתבאר כי שד"ל הוא שארלאטאן המתפאר במתת שקר.

ואני שידעתי כמה זמן עסקתי בס' יסוד עולם (והזכרתיו שם עמוד 357) ובס' ר' אברהם בר חייא כ"י ובכמה ספרים אחרים בשנה ההיא (1849), אמרתי בלבי אולי עוד יש תקוה, ואולי הפעם הזאת גם רד"ק לא דק.

ואחרי כן הפכתי הדרך וראיתי: עוד זה חדשת לפי דעתי, מה שהוכחת שאם נקבע ר"ה ביום המולד עצמו תוכל השנה להיות יום אחד יתרה או לא כפי שיזדמן שהמותר (ח' תתע"ו או כ"א תקפ"ט) יכנס ביום האחרון מהשנה או לא, ודרך זה לא מצאתי עוד.

אז אמרתי שישו בני מעי שישו! איננו עוד שארלאטאן — הישראלי וחבריו לא שמו לבם לדבר זה, שהשנה יתרה יום א' או לא, כפי שיזדמן שהמותר נכנס או בלתי נכנס ביום האחרון, א"כ לא הבינו סוד הדחיות, כי לפי מאמרי הנ"ל הכל תלוי בזה.

ועתה ידירי החכם היקר, דע כי מאז בילדותי ראיתי בספרי המעברים טעם דחיות גטר"ד ובס"ו תקפ"ט, ותמיד נשארת נבוך ומצטער איך הוא שרק בחיות המולד מאותו רגע ואילך יקרה הקלקול המצריך לדחיה, ומהיכן נודע לנו שלא יוכל להזדמן הקלקול ההוא על ידי מולד אחר?

על דבר זה נתחכמתי הרבה. עד שמצאתי מה שכתבתי שם. וכשאמרת כי לא מצאת למחבר אחר מה שאמרתי על התולדה הנמשכת מהיות המותר נכנס או בלתי נכנס ביום האחרון, כבר הודית כי לא קרמני אדם בביאור סוד הדחיות.

ואני מצמער על השעות שאבדתי כלילה הזה לחזור ולקרוא פרק ט' וי
 מטמיר ד' מס' יסוד עולם, אישר אמרת שאקרא, ולא מצאתי בהם רק ארכיות
 דברים להקל ידיעת משפט השנה ממולד השנה או ממולד המחזור. דבר של לוקסים
 בלבד; וגם מצאתי בהם טענות צודקות נגד הרמב"ם ובר חי"א, אך דברים של
 טעם על גמיר"ד ובמ"ו תקפ"ט ואיך לא יקרה צורך הרחיה חוץ לגבולים ההם, זה
 לא מצאתי, לא עתה בדפוס שני ולא מאז בדפוס ראשון.
 על דברי ר"א בר י"ט ירושלמי לא אדבר, כי אין ספק שדברי הרמב"ם על
 הדחיות כמלים כדברי הישראל.

על זמן התחלת השבוננו אומר כי מה שנתפשט החשבון הזה בכל
 תפוצות הגולה היא דבר המביא להאמין שהוא קדמון הרבה, ואם לא היה יוצא
 מבית דינו של אחד מהנשיאים, רחוק הוא שיקובל גם בא"י ובארצות הנמשכות
 אחריה, וגם בבבל ובמדינות הסמוכות עליה.

ולענין ספקותיך אומר כי העבור היה דבר סוד ביד הנשיאים וגדולי החכמים
 לפיכך אין דבר ממנו במשנה ובתלמוד שהיו נמסרים בעל פה לכל התלמידים.
 וחסבון היצירה נזכר בתחלת עבודה זרה, ואף אם לא היה נוהג בהמון, כבר
 היה ביד החכמים. וסוף סוף אם לא היה קדמון הרבה לא היה רס"ג יכול לכתוב
 שהוא הלכה למשה מסיני, בלי שיירא שהקראים יביאו לו עדים על הדושו. ומכל
 מקום לא אחליט דבר בזה.
 אתה עתה ברוך ה'.

פאדובה ליל כ"ז טבת א'ח'ר' ה'צ'ו'ת' לפ"ק. ידידך שד"ל.

Nr. DCLXXVI.

An Leopold Löw in Szegedin.

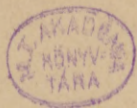
29. 1. 1863.

ט' שבט תרכ"ג.

Autograph.

לכבוד ידידי החכם המפואר מוהר"ר ליבש לעף נ"י שלום עד העולם.
 הנני נותן לפניך תשובה על דבור אחד של ד"ר ווייל, ואם תמצא חן בעיניך
 לתרגם אותה בלשון אשכנז ותתן לה מקום בכנן חנניה, ודברי ר' מרדכי תדפיסם
 בשתי הלשוניות, או כמו שתמצא.
 כמה דברים אחרים חנוגעים לי ראיתי בכנן חנניה, ולא אחיש להשיב עליהם,
 אך הפעם הזאת ראיתי חובה עלי להשיב, לכבודו של ר' מרדכי, אשר כמעט
 נשכח זכרו. ומי יתן ואוכל לראות פירושו על קהלת, ולדעת קורותיו.
 אתה עתה ברוך ה'.

פאדובה ט' שבט תרכ"ג. ידידך שד"ל.

תשובת שד"ל¹.

Luzzatto glaubte, בכן חנניה שנה זו עמוד 35 כתב החכם ד"ר ווייל; hiermit etwas Neues zu sagen, ohne zu ahnen, dass die Priorität seiner Auffassung der mündlichen Lehre eigentlich Chorin gebühre.

אבל הרב חָרִין אמר (עמק השוה דף ס"ה ע"ב) שפירוש התורה נמסר בעל פה כדי שיוכלו החכמים בכל דור ודור לתקן סייגים ולעשות משמרת למשמרת, ולא אמר כמו שאמרת (כרם חמד ג' עמוד 66) כדי שיוכל לתקן ולחלף, וכיארתי ביונתי בלא העלם, באמרי: למען ידעו דור אחרון שתי הסברות יחדיו ויחקרו אותן ויפסקו ה"לכה כדברי זה או כדברי זה לפי ראות עיניהם ולפי צורך הזמנים (שם עמוד 67). הנה מבואר שלהחליף פסק ההלכה היו דברי, ולא לחדש סייגים ומשמרת למשמרת. והיכן אמר הרב חָרִין כי הרמב"ם היה בעוכרינו, בעשותו דברי חז"ל כמסמרות נטועים, לא יוזו ממקומם? ואם הוא הבין שהחלכות נשמרו בעל פה, כדי שיוכלו להתחלף, איך לא אמר דבר נגד הרמב"ם, שכתב הלכות פסוקות, ובקש להשכיח כל המחלוקות?

ואם באנו לדון על משפט הקדימה (Priorität), הנני עתה משיב העמרה לבעליה, והנני מודיע כי בשנת תקל"א נדפס בלונדון מאמר התורה והחכמה להחכם מרדכי גומפל שנאכד, ושם (דף ב' ע"ב) כתוב לאמר:

„אבל ביאור אלו המצות והאזהרות, ואופן הנחגתינו בהם, נמסר לו על פה, ויסבות המסורה, העיר עליה הרמב"ם ז"ל במורה ח"א פ' ע"א וז"ל:

„יכבר ידעת שאפילו התלמוד המקובל לא היה מחובר בספר מקדם, לענין המתפשט באימה: דברים שאמרת לך על פה אי אתה רשאי לאומן בכתב; והיה זה תכלית החכמה בדת, שהוא ברח מטה שנפל בו באחרונה, ר"ל רוב הדעות והשתרגם וספקות נופלות בלשון המחובר בספר, ושגגה תתחבר לו, והתחדש המחלוקת בין אנשים, וישובם חבורות, והתחדש הכלכול במעשים; אבל נמסר הדבר הזה כלו לב"ד הגדול, כמו שכארנו בחכורינו התלמודיים, וכמו שיורה עליו דבר התורה:

„ולי סבה אחרת בזה, והוא שהרמב"ם ז"ל כתב במורה ח"ג: כאשר ידע השם יתעלה שמשפטי זאת התורה יצטרכו בכל זמן, כפי התחלפות המקומות והחדושים, ולפי הנראה מן הענינים, להוסיף על קצתם ולגרוע מקצתם; הזהיר מן התוספות והמגרעת, ואמר לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו; כי היה זה מביא להפסד סדרי התורה ולהעמיד הדיעה הכוזבת שאינה מאת ה', אבל הותר לחכמי כל דור לעשות סייגים לקיים משפטי התורה האלו, וישארו הסייגים ההם קיימים לנצח עכ"ל.

„ואתה תראה ששמכו רוב גזירותם על מקראות התורה והנביאים, כאשר העידו ע"ז החכמים ז"ל על עצמם באמנם; מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא; ואם היתה

¹ נדפס בל"ח בכן חנניה שנה שזית יריעס ע' סענעדין כ"ד פעברואר 1863 עמוד

„גם התורה שנבע׳פ, בכתב, כבר ימנע מהחכמים לחדש דבר; וגם ההמוניים לא היו
 „מקבלים גזירותם, זילת הכתוב; לזה נמסר לחכמים פירושי המצות והסתעפות
 „הדינים ומוצאיהם: יוציאום בעזר הייג מדות בהדרשת התורה למען יצטרכו ההמוניים
 „לשמע אל הדיין והשופט בפירוש המצוה וסעיפי הדיין ויהיה ככחם זה לעשות
 „גזירות וסייגים כפי מה שיגזר הזמן והמקום, ויסמכו על מקראות התורה: וככה
 „יעשו החכמים בכל דור ודור לפי ענין אחד ולפי מאורע אחר, ועל זה בא מאמרם
 „ז״ל: אתם אפילו שונגין אתם אפילו מזידין, ודומה לזה בא בסנהדרין: כל
 „שאנו יודע למהר השרץ אינו ראוי לישב בסנהדרין: (אף שכא בו הביאור מבעלי
 „התוספת בדרך אחרת, פשוטו מכואר ממה שקדם). ואף רבינו הקדוש ז״ל כשהדוחק
 „הביאו להעקת הדינים המסורים, העלים עבור זאת הפנה בעצמה, פסק החלכה:
 „ובדרך הזה אשרו גם מחברי תלמוד אחריו למען ישארו ההלכות תמיד ביד החכמים
 „וישררו בהם כפי כחינתם בזמן ובמאורע.

„ועתה תבין מאמרם ז״ל במסכת סופרים, אמרו: אלו נתנה התורה חתוכה
 „(ופי' חתוכה פסוקה), לא היתה נותנת רגלים למטה שיורה, שאם מהר יש מטהרין
 „כיוצא בו, ואם טמא יש מטמאין כיוצא בו: ואחר הכנת המאמר ודקדוק העיון
 „בו, למי שיורה על האמת, המה דברינו ממש בלי חסרון ויתרון: ולזה תמצא
 „בהרבה מקומות בתלמוד בסעיפי הדינים שחכם אחד טמאם או אסרם בעירו, והב'
 „מחרם או התירם בעירו.

הרי כל דברי הרב הארין בענין הזה כבר נאמרו ונדפסו ל״א שנים קודם
 הדפסת ס' עמק השוה, ור' מרדכי גלה דעתו יותר מהרב הארין, כי הרב הארין
 נשמר שלא לעשות כח ב״ד יפה לשלוח יד בהלכות, רק לחדש תקנות וסייגים,
 ור' מרדכי הזכיר גם ההלכות, ואמר כי רבנו הקדוש העלים פסק החלכה למען
 ישארו ההלכות תמיד ביד החכמים, ויהיו שוררים ומושלים בהן כפי כחינתם בזמן
 ובמאורע. אך שניהם קיימו וקבלו מהרמב״ם כי רבנו הקדוש כתב המשנה ורב אשי
 כתב התלמוד. מה שאני מכחיש ואומר (אחרי רשיי ז״ל ואחרי ר״י האגניז בהקדמת
 עץ החיים) כי זה זה לא כתבו מאומה.

ואם אחר זמן הרב הארין הפריו על המדה ונתן כח לאסיפת חכמים בכל דור
 ודור לשלוח יד גם במה שכתוב בתורה, בזה לא אריב עמו על הבכורה, אך יהי לו
 אשר לו, כי לא כמחשבותיו מחטבותי. ילכו החדשים בדרכם, וילכו הישנים בדרכם
 ואני טאמין כי אין האמת לא עם אלה ולא עם אלה, אך היא עומדת באמצע.

שד״ל.

פאדוכה מ' שכט תרכ״ג.

An Jonas Wilheimer in Gaya (Ungarn).

Nr. d' ordre dans l' Jnd. rais. 1176.

Vol. XIII, Nr. 27.

12. 4. 1863.

כ"ה ניסן התרכ"ג.

לכבוד ידידי המשכיל כשית יונה ווילהיימער נ"י ברכה ושלום.

טרדות רבות מנעוני עד היום להשיב למכתבך הנעים ולתת לך תודתי על הכבוד אשר כבדתני בראש ספרך, ולשלוח קצת מספרי לך ולמוהרים דושאק נ"י והיום מסרתי ליד הרצים בדבר המלך (פאסט) תכריך של ספרים (נקי מהוצאות) כתבתי בכל אחד מהם למי הוא שלוח, ושלחתי התכריך ליד הרב הנ"ל ומידו תקבל פי' ישעיה ג' קונטרסים, דקרוק בל' איטלקי ד' קונטרסים, אגרת לראזענד קראנץ, ויכוח על הקבלה, לוח לאלפים שנה, מהעאלאגיא מאראלע, יודאזמו איללוסטראטיו שני חלקים, דיסקורסי מוראלי, סך הכל י"ד קונטרסים. תקבלם למזכרת אהבתי, ואולי עוד כהמה תקח מידי במשך הזמן אם יהיה אלהים עמדי.

ואתה דע לך כי אני מחוסר אמנה הרבה באנשי דורי, ועצתך ומחשבתך להרבות בתהלותי היא זרה בעיני מאד, אחרי היותך יודע בלא ספק שאינני לא מן החדשים ולא מן העתיקים, באופן שאלו ואלו בלתי נוחים עמי, ואני שוטה בעיני החדשים, ומשומד בעיני העתיקים. ואיך מלאך לבך לעשות מה שעשית? האתה באמת אוהב האמת? בדור הזה? זה קשה עלי מאד להאמין. ומה שהגדיל המכוכה בלבי הוא מה שראיתך מהלל פירושי לישעיה והמהעאלוגיא מאראלע שלי, ואתה לא ראית ספרי אלה מימך. היתכן זה לאוהב האמת?

ויהי מה, אם תהגה בדברי, ואם ייטבו דדכי בעיניך, ותחפוץ לינק מחלבי, כבר ידעת כי יותר ממה שעגל רוצה לינק פרוה רוצה להיניק. וכל ימי הייתי מצטער על זה, מי יתן לי גם בארץ מרחקים תלמיד הגון אשר ישתה בצמא את דברי. ושיהיה כדאי לדלות מלבי מים עמוקים, הצפונים בכליותי, ולהשקות מהם אדמת לבנו, ולהצמיח בו כחיי וכמותי מטעי חמד, זית רענן וגפן אדרת.

ידידי, ימים ידברו — אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפשי הכויח באהבה רכה פה פאדובה ליל כ"ה ניסן תרכ"ג.

ידיך שד"ל.

An Dr. M. Duschak in Gaya.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1177.

Vol. XIII. Nr. 28.

14. 4. 1863.

כ"ה ניסן התרכ"ג.

לכבוד המובהק, החכם המפואר, מוה"ר מרדכי דושאק נ"ל, המורה לצדקה בק"ק
נאיא, ברכה ושלוש עד העולם.

בשמחת לבב ראיתי מכתבך אלי, ודברך אשר דברת אלי כאשר ידבר איש
עם אוהבו מימים ושנים, וזו עדות גדולה על יושר לבבך וזוך נפשך. יברכך ה'
וישביעך שובע שמחות בשבעה בניך, כי כן יבורך גבר ירא ה' ואם צער גדול
בנים ברור הזה גדול מנשוא, פעמים רבות הזורעים בדמעה ברנה יקצורו — לא
כמוני אללי לי, שהיו לי עשרה ונשארו שלשה, וצרת הבת עלתה על כלנה, כי
הבת ההיא אין ערוך לה במעלותיה, וזכרה לא יסוף מלבי ואנחתי לא תשבת כל
עוד נפשי בי.

והנני שולח לך מנחה קמנה, קצת מספרי, תקבלם באהבה למזכרת אהבתי,
ואליהם ספחתי ג"כ ספרים לתשורה לידידנו המלמד הנכבד מוה"ר וייליהי"מער,
כתבתי שמו בראשם, ואתה תמחול לתתם לו.

ועתה בכואי לכרות אתך ברית אהבה תמימה, המכסה אני מטך כי בכך
חנניה שנה זאת עמוד 210 ראיתי דברך בשבח הרב אייזלער ידידך, והיו לסלון
ממאיר וקוץ מכאיב לבי, ואתה ראית דבריו בהערה לעמוד כ"ה (כוכבי יצחק כ"ח)
וקראת לו אוהבי! חזור נא וקרא דברי במגיד שנה ששית, עמוד נ"ג (53), וראה
ושפוט אם היו דברי הי"ל ער בהערתו הנ"ל ראויים להכתב נגדי, אם לא.
שכונתו להגדיל השפינוזיזמוס והאטמהאיזמוס ולהאדירו בקרב ישראל, ולהביא בלבם
כי כל החושב שהעולם נעשה בכוננת מכון ושהענינים נעשו למען נראה, אינו אלא
פתי וסכל כשד"ל וחביריו.

לא נעלם ממני קשר רשעים המתאמצים להפיץ דעות שפינוזה בישראל.
העכביש עומד בכוליחוב ואורג קוריו ומרחיב מצודתו ללכוד נפשות והוא שולח
קונטרסיו לחכמי הדור ומעורר אותם להתחבר עמו, לנקר עיני הפתאים ולהגדיל
בעיניהם מעלת האמסטרדמי. אבל הגם איש כמך יהיה חבר לאיש משחית? —
וכבר כתב לפאריש (לש"ג), ולא קבל תשובה.

צר לי מאד אם לא ראית המשתדל, ושאר ספרי, כי אין עוד מהם בידי
לתת לאוהבי.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ואל
נא תתן קולך בצוארו של קליר, כי הקולר (Collare) הניתן בצוארי הכלבים,
והאסירים והעבדים שברחוה היה של עור, ואין לו שום יחס עם חרוזי מרגליות.
פאדובה כ"ה ניסן תרכ"ג.

ידידך מכבדך שד"ל.

An Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1183.

Vol. XIII. Nr. 29.

31. 7. 1863.

מ"ו אב התרכ"ג.

לכבוד ידידי החכם המפואר כש"ת יוסף אלשרי המכונה ד"ר יוליאוס פֵירשט, ברכה
ושלום עד העולם.

אחרי כמה שנים שלא ראיתי כתיבתך, בשמחה רבה קבלתי עתה מכתבך
הנעים מלא ידידות ומעורר אהבת ימי קדם, ועמו קבלתי ספרך על תולדות
הקראים וקראתי בו מראשו לסופו, ומצאתיו ערב ומועיל, ובכל לבי ברכתך על
אשר יגעת ועמלת לחברו, ועל אשר הואלת ותשלחתו לי במתנה. ולא אכניס עצמי
בעובי החקירות הרבות אשר חשכה גדולה נופלת עליהן, רק בשני דברים
אשמיעך דעתי אשר לא כדעתך. האחד הוא בענין ספרי צדוקים (ספרך עמוד
י"ג), כי ברור הוא אצלי כי כמו שהפושטים לא כתבו ספרים, כן גם הצדוקים לא
כתבו מאומה, וכשאמר ראב"י (סנהדרין צ') בדבר זה זיפתי ספר כותים (לא
צדוקים) כך הוא בדפוס ויניציאה שנת ר"ף), פירושו בצדו: אמרתי להם זיפתם
תורתכם ולא העליתם בידכם כלום — והכוונה: אע"פ שבכמה מקומות מן התורה
שלחתם יד להגיה ולזייף הכתובים, עדיין לא עלה בידכם להסיר מספר תורה התבות
המורות על תחיית המתים. ומלת זיפתי ענינה חרפתי הכותים ואמרתי להם שזיפו
ס' התורה (על דרך ומטאו הכהן, ויפה פירשת *erklärte*). ומה שהבאת מסנהדרין
ק' שאסרו לקרוא בספרי צדוקים, גם שם הדפוסים החדשים משוכשים (כי ר' יעקב
לוצאטו הכניס הצדוקים בש"ס בסיליאה. ואחריו הלכו שאר המדפיסים), ובדפוס
ויניציאה הגיל כתוב ספרי מינין, ופירש רש"י "גלחים" וזהו האמת בלא ספק, וכן
הביא בוקסטורף (ערך מלין עמוד 1200) דברי יירונימוס האומר שעד ימיו היתה
בארצות המזרח כת אנשים הנקראים אצל היהודים מינים, ונתקיים שהיו מאמינים
ביש"ו. והואיל ובאה לידנו מלת מינים אשמיעך מחשבה שעלתה בלבי זה ימים ושנים,
ועדיין לא כתבתיה בשום מקום, והיא כי אולי מלת מינים נגזרת ממאמינים, כי אותם
נצורים היו מתפארים כאמונתם באותו האיש, והיו קוראים עצמם מאמינים (*fideles*)
ובמשך הזמן נשתבשה המלה כפי שאר היהודים, ואמרו מינים במקום מאמינים,
ודוגמת זה מצאתי עוד שם אחר שנשתבש והושמטו יסודות שבתורה שבראשו, והוא
מלית, אשר לדעתי אין עקרו אלא אסמלית, אסמלי, או אצמלא, אצמלא (*Stola*).
והדבר השני אשר איננו מסכים בו עמך הוא במלת אגרון, שאתה קורא
Jggaron ואני Agron כי לדעתי הוא שם נגזר משרש אגר בכנין הקל, ואין
כאן מקום לדגש, ומלת אגרת איננה מאותה השרש, אבל מלשון אחרת לקחה
והיא חסרה נו"ן (אנגריא).

מבית האוצר שלי לא ראו אור חלקים אחרים, אבל אחר שנה 48 הוצאתי לאור ספרים בל' איטלקי, ובשנים האחרונות הוצאתי חומש עם ההפטרות והמגלות (חוגן משה"ש) מתורגם איטלקית. ובלה"ק הוצאתי קצת ענינים באוצר נחמד (החלק הרביעי הוא עתה בבית הדפוס) ובמניד. ואני זקן וחלש, ועיני כהו וכחותי רפו מרוב התלאות והאנחות, וברוך ה' כי ייסורי לא גרמו לי עדיין בטול תורה, אך בכל יום ויום אני יגע להגיה ולתקן פירושי אשר כתבתי זה שלשים שנה בנל"כ ואע"י והנני שמח בשמחתך, כי בנך מצליח בלימודיו, וכי מלכך הלק כבוד לסי' השרשים שלך, ואני לא לכך נוצרתי למצוא חן בעיני בשר ודם, אלא לבקש האמת ולגלותה, ולהביא עלי קללת אנשי שתי הקצוות, והם רוב בני אדם. אתה עתה ברוך ה', עשה והצלח, ותהי ברכת ה' בכל אשר לך. פאדוכה מ"ו כאב תרכ"ג. ידידך שד"ל.

DCLXXVIII.

An Herman Bodek in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1189.

Vol. XIII. Nr. 30.

25. 9. 1863.

י"ב תשרי התרכ"ד.

לכבוד היקר ונכבד הר"ר צבי הירש בודק נ"י שלום.

בשמחה רבה קבלתי דמות פני ידיד נפשי ועמרת ראשי מר חותנך ה' יאריך ימיו כטוב, והנני גותן לפניך ב' דיוקנין שלי, אחד לו ואחד לך, כאשר שאלת. מכתבך הנעים היה לי לששון, כראותי אותך מתקרב אלי כאהבה תחת אשר זה שנתים ימים נכתב אלי מארץ רחוקה כי האיש ראב"ן הסית אותך בי, ונפתית אחריו עד שהשתדלת להביא אחרים בקשר רשעים להלחם מלחמות שפינוזה, נגד ה' ונגד שד"ל. ובראותי אגרתך אמרתי ברצות ה' דרכי איש וגו'. ואני עודני מצפה לראות הספר הנדפס לכבוד מר חותנך ליום מלאת לו ע' שנה, ולא אדע אם נדפס, ואם לא נדפס, יהי רצון שיודפס ליום מלאת לו פ' שנה. ואתה ברכהו בשמי, וחזקהו להוציא מתחת ידו ס' ערך מליו, והודיעהו כי הציטשיריפמ של דייטשמארגענלענד' געזעללש' איננה בידי ולא בעירי, לפיכך אין מקום לחשר שחדשני שנפתית אחרי גייגר כשעה שנתתי לו עצה לקצר ספרו. על צורת מגן דור אין בידי חדשות, אך דעתי נוטה להאמין כי שרשה הוא בקמיעות המקובלים, ואולי גם בימי חכמי המשנה היתה נוהגת בקמיעות. אתה עתה ברוך ה', שמח בחגנו עם כל בני ביתך ועם בנך המשכיל הי"ו, כנפשך וכנפש הכותב וחותם פה פאדוכה היום י"ב תשרי על שחל ופתן ת'דר'ך' לפ"ק, אוהבך שד"ל.

Nr. DCLXXIX.

An Naphtali Keller in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1192.

Vol. XII. Nr. 32.

25. 2. 1864.

י"ח אדר א' התרכ"ד.

לכבוד החכם הנכבד כש"ת נפתלי קעללער נ"י ברכה ושלום.

אגרתך אלי והפראגראס שלך קראתי ושמהתי, אבל אח"כ חזרתי לקרוא כל מכתביך המפורזים במגיד, ואז מצאתי את שלא אהבה נפשי, והוא כי ראיתי במגיד 1862 עמוד 363 שאתה משבח את ראב"ן ואת אייזל' ער, שני אוהבי שפינוזה; אז אמרתי אין ספק כי זה בעל הכורים, נפתלי הנותן אמרי שפר לכל אדם, לא ימאן לקבל המנא מיד כל מי שיביא אליו מפרי אדמתו, וכפרט משנים אלה, הגדולים בעיניו, ואיך אשתתף עמו גם אני? לפיכך לא היה בלבי להשיב לך מענה.

ואתה הנה באת לפני באגרת שניה, בה היספת להחליק אלי באמרי שפר, בשאלך ממנו דמות פני, למען תוחק בראשית בכוריך. ואיך אמלא בקשתך, ואני דואג שטא הספר יכלול ענבי ראש ואשכלות טרורות, בשבח השפינוזיזמוס והאטהעאיזמוס, ודמות פני תעמוד בראשו לנקר עיני הקונים ולצודר נפשות.

ראה אתה אם יש בידך להשקיט רוחי ולהסיר דאגתו, אז אדרש לך — ולמה תוריד את שיבתי ביגון שאולה, אם אראה עצמי מסייע לכל זדים וכל עושי רשעה. אם טוב בעיניך להפיץ בישראל דברי אוהבי ברוך, עשה והצלח. ועזוב את שד"ל בקרן זוית עם הפתאים המאמינים שהעולם נעשה בכוננת מכוי, עם שוקראט ורמב"ם, וניוטאן ורמבמ"ן.

אתה עתה ברוך ה'.

כוכבי יצחק כ"ט לא ראיתי. זה ג' שנים או יותר, בראותי שהכוכבים ירדו ממסלותם להלחם נגד ה', הדלתי לשלוח להם מכתבי, והמאסף הולך ומלקט מה ששלחתי לו זה כמה שנים, ומוציא לאור, והרואים חושבים כי עודני בכותבים.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

שד"ל.

פאדובה י"ח אדר ראשון תרכ"ד,

An N. Keller in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1193.

Vol. XIII. Nr. 33.

3. 3 1864.

כ"ה אדר א' ה'תרכ"ד.

לכבוד היקר כה"ר נפתלי קעללער נ"י ברכה ושלוש.

אתה מהתל בי באמריך כי רובין ואיזלער הם אנשי ריבי, ושאני כעסתי עליך בחשבי ששכחת אותם בכחינת מה שהם מדברים עלי בנאצות וכח — היכן ראית אותי מרגיש בנאצותם ולעגם עלי? כתבתי מעולם מלה אחת של ריב ותלונה על מהתלותיהם עלי? אבל אני דן עמהם על מציאות האל, ואני מתרעם עליהם מפני שכאים בערמה ומרמה להטעות את הבריות, ואם היו אומרים כפה מלא שפינוזה היה חכם גדול והכין שחעולם לא נעשה ככוונה, הייתי דן עמהם כפילוסופיא, ולא הייתי קורא תגר עליהם, ולא הייתי שונא אותם, אבל אני שונא אותם מפני שהם מסתירים מחשבותיו של הכופר והם מערימים לעשותו בעיני התמימים צדיק וקדוש, וכזה הם גורמים לכרי לבב שיתאוו תאוה לקרוא בספריו. וגם אני זה כ"ו שנים כשהליתי חולי כבד אמרתי לתלמידי שיקראו לפני בספרו, אבל גליתי להם תמצית כוונתו, שהיא להתחזק בעולם קדמון, עולם של הפקד, אין דין ואין דיון, והובתו של אדם אינה אלא להשתדל לטובת עצמו, ועל זולתו לא תחום עיניו — וכן לעטטערים גם הוא הסית והדיח את ישראל, בצירוי את שפינוזה כצדיק וקדוש ומי שירצה להללו יהללו (את מה"ל), ואני לא אמרתי קבלו דעתי, אבל המטים עקלקלות ומטעים את הבריות, אותם לא אוכל.

ועל הכל צר לי בראותי את עצמי בלתי מוכן לאנשי דורי, ואתה ואנשים רבים זולתך חושבים שאני מקפיד על החולקים עלי וכועס על המחרפים אותי, וזה כל כך גברו דעות שפינוזה בעולם, עד שהכל (או הרוב) מאמינים אמונה שלמה כי כל אדם מתכוין להנאת עצמו, ושאיין אדם מרגיש ומקפיד רק על מה שנוגע לגופו, לממונו או לכבודו, ולא יצויר אצלם שיהיה אדם משליך את נפשו מנגד (כדור הזה) לאהבת האמת והיושר, ואתה גם כמאמר ספר וסיף בכבוד בשר ודם טחית, אך לכבוד מציאות האל לא אמרת דבר, ואתה חושב כי שמחתי בדברייך, ואני, שתיקתך בפנימיות הענין היתה כפי לענה וראש.

אתה עתה כרוך ה', עשה והצלח, הצלח כדילך, ואל תבקש ממני בכורים, והגני מודה לך על הכבוד שחפצת לכבדני כתתך דמות פני בראש ספרך. עזוב אותי והניחני, כי כבר אני עמוס היגיעות למעלה מכחי. ובפרט הנה עיקר חפצך הוא בדברים הנוגעים לקורות הלישעראטור וכי, ואני אין רצוני להניח בסוף ימי מה שהוא עיקר, ולהניח כמה מקראות בלי הבנה, וכמה טענות הכופרים בלי תשובה, כדי לעסוק בקורות אנשים אשר אם יקרו בעיני אנשי הדור לא יקרו בעיני, ואם יקרו בעיני לא יקרו בעיני אנשי הדור.

ואחרי חמשים שנה שאני משתדל לחדש פני הליטעראטור שלנו בכל חלקיה. איך אכלה מעט הימים ומעט הכחות הנשארים לי, לדרוש ולחקור קורותיה של הליטעראטור ההוא המלאה לה מומים גדולים? וכמה ימים ושנים הפסדתי באותן הדרישות, ועתה אחרי בואי בימים רואה אני כי חטאתי לאלהים ולא עשיתי מה שהיה בידי לעשות לכבוד האמת והאמונה ולהבנת ספרי הקדש ולדיעת לשון עברית ומשפטיה והוראת מלותיה, וגם לחדש פני הפילוסופיאה ולטהרה מכמה הכלים הנמשכים מן התכונות היוניות. סוף דבר אין אדם מת וחצי תאותו בידו. והנך רואה כי חוץ מהמגיד אינני כותב עתה במכתבים אחרים, לכן אל יחר אפך כי אם לא אמלא את שאלתך בהכאת בכורים, וממילא נמשך מזה שאין ראוי שיהיה דיוקני בראשית בכורך. קח נא את רפאפורט או את צונץ הזקנים ומפורסמים יותר ממני, לך ושוב ופעם אחרת א"ה נדבר עוד על זה ועל זולת זה. והנני גותן לך את בריתי שלום, תהי ברכת ה' אתך ועם כל בני ביתך, ובכל אשר תפנה תשכיל ותצלחה, חזק ויאמץ לבך כנפתלי על מרומי שדה, עם חרף נפשו למות להלחם באויבי ה' ובכל רשע ערום וצודה, ועל אנשי לצון גאון וגבה תעדה, לא תירא ולא תחת ועל שחל ופתן תדרוך ובכל חית הארץ תדרה. פאדובה כ"ה אדר ראשון ת'ר"ך' לפ"ק. אוהבך שד"ל.

Nr. DCLXXXI.

An L. Silberman in Lyck.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1195.

Vol. XIII. Nr. 34.

24. 3. 1864.

מ"ז אדר ב' התרכ"ד.

ידידי היקר שלום.

בשמחה רבה ראיתי יריעת המגיד ששלחת לי לאות על קבלת יריעת הדיואן כי מצאתי בה קצת דברים מתולדותי, ונתתי הדף ההוא לאחד מאוהבי ושמח בו ביום פורים. והנה מה טוב ומה נעים שתשלח לי כל כלווי סחבות הנמצאים אתך, הכוללים אם מעט ואם הרבה מדברי, כי ישמחו בהם אוהבי ותלמידי כמוצא שלל רב, ואין ידם משנת לקנות המגיד. ואין ספק כי אחרי מותי יתעוררו אנשים לקבץ פזורי מכתבי ואם היה הדבר נעשה בהשגחתי היתה המלאכה מדוייקת יותר. אך הדור הוא תלמיד שפינוזה ולא יחוש רק לתועלת עצמו. ואנשיו יאמרו בלבם: מתי ימות ויגדל שמו, או נצליח באסיפת מכתביו, אבל עודנו חי רבים קמים עליו גם מהזקנים וגם מהחדשים, ואיך נרויח? ואני כה' אעלזה על אף כל תלמידי שפינוזה, אחת שאלתי מאתו יציאני יום יום דברי אמת ומכל מכשול ומעות יצילני, ומה יש לי עוד צדקה ולועוק עוד אל המלך?

בריעה הראשונה מהדיואן שכחתי לציין שתי נקודות בסוף כל חרוזה. בקצת השירים ראוי לחלק כל שורה לשתיים, כגון בסימן כ"ג וכ"ד. סוף דבר אל תשכה לשלוח לי כל דף באופן שאוכל להגיה הגהה האחרונה.

וצריך להזהיר את המגיה (וכפרט אם הוא חכם בעיניו) שלא יוסיף אות אחת מדעתו, ושלא יחליף דבר ממה שכתבתי, ושלא יוסיף שוא בקצת תבות שלפי הרקדוק צריך לנקד שוא נע, ולפי המשקל צריך להבליעו, כגון שִׁכְנו שמשפטו שִׁכְנוּ.

אתה עתה ברוך ה' אתה שלום וביתך שלום ורעך החכם שלום.

פאדובה ו' אייר שני תרכ"ד. ידידך שד"ל.

Nr. DCLXXXII.

An Dr. Adolf Ehrlich in Berlin.

Nr. d'ordre dans Ind. rais. 1200.

Vol. XIII. Nr. 45.

12. 5. 1864.

ו' אייר התרכ"ד.

לידידי היקר ברכה ושלום.

תמיהה גדולה היא לי איך לא יראה האדון מקל שקד נ"י כי הכריו על עקדת יצחק רחוקים ממחשבותי. אברהם אחר מאה שנה קנא את אשתו בת תשעים שנה ויותר!! א"כ לידת יצחק אחרי בלות אמו, שקר, כי ודאי לא עשה ה' נס כדי שהזקנה הנואפת תתעבר — והתורה אומרת כי האל אמר לאברהם קח נא את בנך והעלהו לעולה, וכל זה לא היה אלא מחשבה רעה שגולדה בלב הזקן השומה! — החלומות האלה אינם פשרה בין הקריטיק והאמונה, אבל הם הפלת האמונה והכזבתה מכל וכל, כדי להקים תחתיה לא קריטיק מושכלת, אלא חזיונות שוא שאין הדעת סובלתן. על כן ימחול לי האדון אם לא שקדתי על דלתות ספרו לקרוא בו, אחרי ראותי דכריו בסימן כ"ב.

אתה עתה ברוך ה', ובית הרימ"ז שלום.

אוהבך שד"ל.

פאדובה ו' אייר תרכ"ד.

DCLXXXIII.

An S. I. Halberstam in Bielitz.

13. 5. 1864.

ז' אייר תרכ"ד.

• Autograph.

לידירי החכם הוקר ברכה ושלו.

שמח לבי בראותי כי באו לידך שנים מן הספרים כ"י שמכרתי (מפני הרחק)
לשעננבלום, והגני שולח לך הרשימה שעשיתי מכל מה שכתוב בסדור אוניון,
והיתה דבוקה בסוף הכ"י, ולקחתיה משם בשעת המכירה, כשלא הייתי יודע ביד
מי יבא הס', ועתה כי בא לידך, מה טוב ומה נעים שתהיה בידך גם הרשימה.
אגרת שכתבתי לך על קהלת, טוב שתתן אותה לידידנו מהר"ק שיתנהג
בישרון שלו, וברכהו בשמי, ומאד נכספתי לכתוב אליו, אך לא ככחי אז ככחי
עתה, והטרדות מתרכות עלי יום יום. שאל נא אותו אם הוא מכיר את החכם
מארמינעט נ"י, ידידי. אין רצוני להרפס דברי בכרמל, כי זה ימים רבים שאין אני
רואה אותו, והוא חשוד בעיני.

הגני מודה לך על מס' בלה, אך בילקוט שלי לא נמצא יותר ממה שפרסמתי
בכרם חמד.

וברוך אתה לה', שאתה מסייע בדבר מצוה. להוציא לאור ספרי קדמונינו,
תחי ברכת ה', בכל מעשה ידך, ובכל הקורותיך, ויתגך ה' ממעריקי הרבים, ושמן
יזהיר לעולם ועד.

ומיזים השלום לו ולקבלתו?

דברך על ר"ש גטע נכונים בעיני, ואין בידי מאומה להוסיף עליהם. הרבה
בקשתי העתק השיר ששלחתי למהר"ק כיום חתנתו, ועדיין לא מצאתיו, וגם זו
סבה המעכבת אותי מלכתוב אליו. שלום שלום.

פאדובה ז' אייר תרכ"ד.

ידיך שד"ל.

Nr. DCLXXXIV.

An Dr. Hildesheimer Rabbiner in Eisenstadt.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1201

Vol XIII Nr. 35.

22. 5. 1864.

ט"ז אייר התרכ"ד.

Infandum, Rabine, jubes renovare dolorem.

כבוד שגנון היה לי ושמו אוהב גר (ופירושו בלשון יוני Philoxenos) והוא
מתחלת ילדותו העמיק החקירה לידע ולהודיע תכונת היהודים אשר בארץ כוש

וקורותיהם, וכל הפצו היה להטיב מצנכם, אך אהה! לקחו האלהים והוא בן כ"ד שנה. וכבר שלחתי אליך ספרו אשר כתב עליהם, ונרפס מעט מעט בחייו ובמותו בספר Archives israelites. ועתה כל דבר המתיחס לאותם היהודים הוא מזכיר את בני, ומחדש את יגוני, ואני מוכרח להרחיק זכרונם מלבי ורעיוני, לשמור חיי לעבודת קוני, לפרש סתומות, ולגלות תעלומות, וללחום מלחמות, באנשי מזמות, הבאים בקרדומות, להפיל החומות, בטענות מדומות, בזבים ומרמות, הכלים וחלומות, יסכר פי דוברי שקר יכסיטו תהומות, וחי יודאזמוס ואל ימות.

אך אני שד"ל המשתדל השתדלתי כל ימי לעשות מה שיש בכחי לעשות, אך אין דרכי לעורר את אחרים שיעשו, כי טכני מתנגד לזה, והמלקטים חתימות, לקרוא בשמותם עלי אדמות, לא מחשבותם מחשבותי ולא דרכיהם דרכי, ועקר אמונתי, וקו הנהגתי, הוא כי לא בכח יגבר איש, ואין לאדם אלא לעשות מה שבכחו, ואם טובה כוונתו מן השמים יסייעיהו, בלי שיתגבר בתחבולות, וחוסה במותו צדיק, שאף אם מה שזרע לא יעשה פרי בחייו, פרו יתן אחרי מותו — ויש זריז ונפסד, ומפסיד כפסו המכוון הטוב אשר בעבורו הוא עמל. ואני מתון מתון, אך לאלהים דומיה נפשי כדברי דוד על ידותון. —

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ו אייר תרכ"ד, מכבדך ועבדך שד"ל.

Nr. DCLXXXV.

An L. Silbermann in Lyck.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1204.

Vol. XIII. Nr. 37

19. 12. 1864.

כ' כסלו התרכ"ה.

לכבוד ידידי החכם היקר והנכבד שלום.

סוף סוף כתב אלי הרב דפלארעניץ הי"ו כי אין תקוה להשיג הפחד יצחק אשר שם.

ואתה דע לך כי רע הדבר בעיני עד מאד שעדיין לא שלחת לי עקומפלאר אחד מהדיואן ואולי נפלו בו טעויות הרפוס. ויבא הס' ליד זולתי קידם שיבא ליד, ואם הייתי רואה אולי הייתי מתקן הטעויות במניד.

גם תדע כי לא החילותי לעבוד מחדש את עבודת הדיואן, וגם לא אדע מה אתחיל, כי עד עתה הייתי טרוד מאד בקאטאלוג ספרי ידידי אלמנצי ע"ה (אשלחחו בקרב אליך הימים) מכאן והלאה אני צריך לפנות מכל עסקי ולתרגם איטלקית את התנ"ך כלו, אשר עד כאן לא תרגמתי ולא פירשתי רק מחציתו, ועתה התעורר ידידי מוה"ר אח"ס אחר כ"ה שנים שהיה מפציר בי על זה והעיר את אחרים,

ובמעט זמן נמצאו בערים האלה מתגדבים להזיל זהב מכיסם, באופן שבמשך ג' שנים יהיו בידי ו' אלפים פראנקוס לצורך הדפסת ביבעל איטלקית, ובמשך הזמן הזה אני מחוייב א"ה להשלים ההעתקה. ואני ירא וחרד לכבוד המלאכה (לעשותה לפי דרכי) ועם כל זה לא רציתי להסיג אחור להשלים ימי חיי במה שפתחתי, ומי שהיה עמדי עד כה הוא יהיה עמדי עד זבולא בתרא, ויוזכני להבין ולתרגם את כל המקרא וצר לי על כמה שנים שאבדתי בשאר מלאכות בלתי הכרחיות ומועילות כזאת, וחדלתי את מתקי ואת תנוכתי הטובה והלבתי לנוע על החוחים ועל הברקנים השופכים עלי בוז וקלונים, ואומרים על טמא טהור ועל טהור טמא במ"ש פנים. ואם אוכל לא אשכח מוזמן לזמן את המגיד ואת הדיואן, אבל עיקר מלאכתי צריך שיהיה להעטיק החקירה בנביאים ובכתובים להבינם ולתרגמם עד תשלומם, כי התורה וההפטרות והמגלות (חוץ משה"ש) וישעיה וירמיה וחצי יחזקאל ואיוב. כבר תרגמתי לשעבר.

עוד ידוע יהיה לך כי החכם המפורסם רנה"ו זצ"ל הניח אחריו ברכה פירוש ספר בראשית עודנו בכ"י ביד בתו הכבודה פאני וועססעלי (ולא אדע אם היא עוד בחיים, והיה מושבה בעיר פאריש). והנה ידידי החכם יש"ר ע"ה החל בסוף ימיו להוציאו לאור, והדפיס ממנו בנערץ עירו ב' קונטרסים, ועתה התעוררו בניו להשתדל שתהיה המלאכה נגמרת למלאות תשוקת אביהם ע"ה, והם בקשו ממני שאשתדל על זה אצל חברת מקיצי נרדמים ולא יסוגו אחור להזיל כסף מכיסם אם יצטרך לזה. ותחלה צריך לבקש היכן הוא הכ"י ואם בת רנה"ו ז"ל עודנה בפאריש, ועל זאת אכתוב לידידנו האדון המפורסם אברהם הכהן, אשר כבר זכה וזכה בהוצאת פי' בראשית לרד"ק.

היוצא מכל זה הוא שאני נמלך ונסוג אחור ממה שבקשתי ממך לשעבר להדפיס פי' בראשית שלי, כי רנה"ו ושר"ל רנה"ו קודם, ואולי בתוך כך אוכל לצרוף פירושי מקצת מסיגיו, ואתנהו לידך פעם אחרת.

ידיך מכבדך שד"ל.

פאדובה ליל ד' כסלו תרכ"ה

Nr. DCLXXXVI.

An Senior Sachs in Paris.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1206.

Vol. XIII Nr. 38.

22. 1. 1865.

כ"ד טבת התיכ"ה.

לכבוד החכם הרש"ז הי"ו ברכה ושלום.

ביום אתמול (עש"ק) כתבתי אליך אגרת שלומים, ואחרי ד' שעות קבלתי הדרף הנדפס, אשר בו דברת על אחד מן הספרים כ"י אשר קנה האדון היקר

גה"ג נ"י, ושמתתי בו מאד, והנני ממחר להגיד לך המעט שמצאתי להעיר עליו. הס' אשר הודעת מיבו והעתיק ממנו קצת לשונות המסכימים עם מה שהבאת גם אתה, וכבר הודיע מיבו והעתיק ממנו קצת לשונות המסכימים עם מה שהבאת גם אתה, הר"ר אליקים כרמולי באוניווערו איסראעליט לשנת 1852 עמוד 353. אבל הוא קרא לו שמו שקרא לו אביו, ס' סימנין, ולא כרא בריו חדשה, סמ"ק חדש, כאשר בראת אתה מתוך השערותך והגהתך בדברי בעל המאמר הקטן שם הגדולים. כבודי מחול לך ולכל דורשי האמת, ואם מעייתי במגד ירחים עמוד 70 כאמרי כי הר"ס הוא מהר"ם מרוטנבורק, אינך צריך להקדים מליצת "במחילת כבודו" ומכל מקום מלת "בהחפזו" שכתבת עלי ועל מהר"ם ריקאנטי לא לכבוד תהיה לך, וכבר נסית פעם אחרת שכל הפוסל במוטו פוסל. המכוון אצלי כמאמרי הנדפס במגד ירחים היה להזכיר הרבנים הנזכרים בארחות חיים כ"י שהיה בידי (ואח"כ בשעת הדחק מכרתיו) מלבד הידועים לכל, ומה לי אם בעל א"ח מביאם מעצמו או מתוך ס' אחר?

ודע כי מה שהבאת מפסקי ריקאנטי שמוכא בהם הס' שבידך, גם ר"א כרמולי מביא במקום הנ"ל ועוד הוא מביא כי המחבר חתם ספרו ביום ג' סיון שנת ל"א. והנה הכ"י שבידך הוא חסר, וראוי לך להשלימו מתוך הביבליאוטעק הגדולה שבעירך. וסוף סוף לא אכחד תהת לשוני בדברי עמך, כי עדיין צריך אתה להסדר ממנהגי קצת חכמי פולין ששמשו ת"ח (כשל"ש) המבזים את עצמם ומפחיתים מעלתם בכקשם להגדיל כבודם בדברים של מה בכך. כגון כאמריך: ואיך לא הרגיש (כמוני הצעיר) תיכף ומיד בקראי דבריו.

אתה עתה ברוך ה'

פאדובה מש"ק ליל כ"ד טבת תרכ"ד. אוהבך החפץ ביקרך שד"ל.

Nr. DCLXXXVII.

An F. Lebrecht in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1207.

Vol. XIII. Nr. 39.

1. 3. 1865

ג' אדר התרכ"ה.

מכתבך הגיעני, וגם אתה (אחשוב) ראית אח"כ במגיד, וראית איך יקרת בעיני נכבדת, ושלא היו דברי להקל בכבודך, אבל מרוב שיחי וצערי דברתי נגד סברה רבת הנזק לפי דעתי. ועתה אחרי שוב הבחור דקטור לאמיש לביתו, ראיתי ספרך, ומצאתי בו דברים בלתי נכונים בעיני, ונמנעתי מחזור ולכתוב נגדך במגיד, ואמרת אערוך הערותי לפניך, ואתה הטוב בעיניך תעשה.

בהקדמתך עמוד ח' אמרת כי רצונך להתנהג בחקירת התלמוד בדרך שהלך בה גיזניוס בחקירת התנ"ך — ודבר זה הביאני לחשוד אותך שטא גם אתה אץ

בדברך כמחו ולא מתוך מתוך כמוני, כמה הגהות עשה גיזניוס בתנ"ך, וכמה תבות אמר שנוספו בזמן מאוחר, רק מפני שעם כל ידיעתו בכללי הרקדוק, לא היה לו חך טועם הדבור העברי, ולא לב מבין דרך הרעיון העברי. לענין בר פחתי מודה אני כי פחתי איננו הרבוי מן פחה, ואני מאמין כי ר' חייא היה יודע מהיכן בא לו המנהג לקרוא לרב בכנוי זה, כמו שישמואל ידע למה היה קורא לרב יהודה בכנוי שיננא, ואיך נדע אנחנו אחרי אלף ושש מאות שנה המקרים שאירעו בבית פלוני ופלוני, אשר מהם נמשך להם מנהג פלוני? המודה על האמת אומר איני יודע, ואנשי הפלפול והנאוה מיישבים כל קושיא בחריפות וחציפות. אם היה כתוב בתלמוד בר אחתי, לא יתכן שיבאו המעתיקים ויכתבו לא אחת ולא שתים בר פחתי, הנהתך ראוי להניחה למטהרים לכתוב מה שיעלה על דעתם בהשקפה ראשונה, ואחד מהם כתב כי כוננת נגזר מן *virgo*!! לענין הרואה אוו בחלום, הדבר פשוט בעיני שדרשו בחוץ תרונה על האווזות, מפני שדרך היהודים לגדל מהן הרבה, והן משמיעות קול גדול כחוצות (וכן הוא גם עתה לפעמים כחצר היהודים), ואחרי שכל ישראל קוראים אווז בוי"ו נעה, ובכל הספרים כתוב השם הזה בשני ווייך, מי הרשה אותנו לומר שאבותינו היו קוראים אוז ולא אווז? ואולי ראית אנשי בעהמען קראים לאווז Hus (עמק הככא עמוד 74). וזה הביאך לחשוב שגם בארמית היתה הקריאה אוז.

לענין טבלא (עמוד 10), לוצאטו לא יסכים ולא יודה לדברך, כי מעולם לא ראינו ולא שמענו כתיבת הלכות (אפילו חדשות) בפוטנבי, אלא במגלת סתרים שהיו מסתירין אותה (רש"י שבת ו')

בעמוד 16 אתה קורא לאיסור כתיבת תורה שבעל פה *Fabel* וכעמוד 7 אתה מסיים *adhuc sub iudice lis est* — אתמהא.

לענין גיטין ס' נ"ל שאם כדברך היו אומרים אי אתה רשאי לאמן מתוך הכתב, ולא בכתב, וזה הוא ודאי מה שהכריח רש"י לפרש מה שפירש. ומי הרשה אותך לסלק מליצת אבל אי אתה כותב הלכות, ולפרש מלת *sollst* במלת *brauchst*? מה שפרשת (עמוד 16 על כותבי הלכות כשורפי תורה, לא אבין איך תוכל להאמינו, והלא אם כדברך גם כותבי תורה הם כשורפי תורה. הרבית דברים רחוקים ורחוקים על מאמר רב הלך מן סירא, ואם היה רב כותב דבריו על ספר, או תלמידיו היו כותבים אותם ברשותו, היה הדבר קשה, אבל לשיטת רש"י אין כאן תמיהה. אולי רב המנונא היה קובץ על יד להרכות הון, והיה מסגף עצמו וחי חיי צער, ורב פעם אחת אמר לו דברי בן סירא בני אם יש לך היטיב לך וכו'. ודבריו היו טובים לצורך השעה, והוא לא ידע שאחר כמה דורות יהיו דבריו נכתבים בספרי המשפטים והתורות — מלת חק ענינה הכנסה (*rente*), על דרך כי חקן לכהנים מאת פרעה.

בעמוד 24 קראת לרשב"ם *Salomon* — ואינו אלא שמואל.

עמוד 25 לא אדע היכן מצאת בניס במקום פמיים, רק מצאתי *Relandus* מזכיר שהערביים שאין להם את P כותבים בני אם במקום פני אם.

עמוד 40 אמטו להכי נמצא עוד בנדרים כ"ט ע"ב ובנזיר כ"ה וכ"ט שם כתבת כי אמטול איינע פערלענגערטע פאָרם פאָן מטול איזט — ולא ידעת כה

האלף בראש השמות בלשון התלמוד, עיין מה שכתבתי זה שלשים שנה בחרם חמד ב' עמוד 176 ושם תראה נ"כ כי אטו איננו (כאשר כתבת בעמוד 41) מקוצר מן אטמו. וסוף סוף אתה מודה שלפעמים השמיטו הלמ"ד ואטרו אטמו. והנה מלת להכי היתה שגורה בפיהם הרבה, ואיננו זר ורחוק שלפעמים הרכיבו שתי המלות האלה, ועשו מהן מליצה חדשה, אטמו להכי. והרכבות כאלה מצויות בכל הלשונות ובהעמיקי החקירה בענין הזה נ"ל כי אטמול הכי איננו נכון ולא יתכן לאטרו כלל כי מטול ואטמול הם קשורים תמיד עם Nomen או עם Pronomen כגון ממולתי מטולתך, אבל מלת הכי איננה לא שם ולא כנוי, אבל היא adverbium ולא יתכן לומר מטול הכי, כמו שלא יתכן לומר בעבור ככה, או propter sic.

אתה עתה ברוך ה', היה נא יותר זהיר ומתון בהגהותך, והנני מוכן לשרתך בכל אשר תשיג ידי ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ליל ג' אדר אחרי הצות הלילה, תרכ"ה ידיך ומכבדך שד"ל.

DCLXXXVIII.

An S. I. Halberstam in Bielitz

30. 5. 1865.

ה' סיון תרכ"ה.

Autograph.

ידידי היקר שלום.

הנה לפניך רשימתי בפירוש המחזור, וכבר היתה גם ביד ד"ר צונץ. גם מצאתי השיר ששלחתי למהר"י קאבאק ליום חתונתו, והרשות בידך לתתו לו. חברתיו בילדותי בשנת 1816.

עם ידיך מיזים אין לי דין ודברים. יקללו המה וה' יברך. בשמחה קבלתי מפי כלה וכי, והרבה תמהתי על שלא היה מי שיתעורר להגיה ברף ט' וי"א ושנא את מה בכך, במקום את המברך.

אקוה כי באו לידך הספרים ששאלת ממני, כמו שגם אני קבלתי הכסף (5 fl.) ששלחת לי.

הספרים שהיו בידי תוכל להזכירם בשמם האמתי „שהיה לפני ביד שד"ל, ועתה הוא ביד".

יורשי אלמנצי אינם רוצים (עד היום) למכור הכיבליאומעק לפרוטרוט, אלא כלה ביהר.

הכתובה כבדה עלי, כי שד"ל בגימטריאה סגי נהור.

אתה עתה ברוך ה', ושמחת כחגנו עם כל בני ביתך, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ערב שבוועות, תרכ"ה,

ידיך מכבדך שד"ל.

An N. Keller in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 1208.

Vol. XIII. Nr. 40.

14. 3. 1865.

מ"ז אדר התרכ"ה.

לכבוד החכם הנכבד הכ"ן קעללער ברכה ושלום.

היום שלחתי אליך הקדמת סי' יד יוסף, והרשות בידך להרפסיה כולה או קצתה בבכוריך, הסי' יד יוסף איננו נמכר, אך היורשים נותנים אותו במתנה למי שיחשבו שיוכל להמציא קונה לאסיפת הספרים כולה, והנני מחזיר לך הגולדען ששלחת לי לקנות הרשימה הנ"ל.

גם שלחתי לך שני שירים מהרב ישראל בנימן בסאן (Bassani) שהיה מ"ץ בעיר Reggio (הקרובה לעיר Modena) זה שמונים שנה, והאריך ימים (נולד 1701, ומת 1790) וקנה לו שם טוב בישראל ובאומות, כך כתב De Rossi, בדיציאונאריאו (חכמי ישראל על סדר א"ב). ואם תרצה להרפסם, הרשות בידך ואז אשלח אליך עוד משיריו.

אתה ששמשת ת"ח והורגלת בחילוקים, ובתירוצים דחוקים, אולי תמצא דרך להצטדק על דבר ואם תשתדל, אך אני לא אאמין היותך טפש וסכל, שלא הבנת המכוון באותו הריוח בין הדבקים.

ולענין משלוח כתבי הבכוריך, הלא ידעת כי זקן אני וחלוש ועיני כהו מאד, ועכ"ז אני מוכרח לעמוד יום ולילה בשאר מלאכות, ואם הייתי רוצה לשלוח גם אליך, מעט הוא מה שאוכל לשלוח, ואותו המעט יצא שכרו בהפסדו, כי אני לא אסכול שישבו על ימיני ועל שמאלי אוהבי שפינוזה. לעמטערים, רובין (ונלוחה הנ"ל... ר' עליהם, הכותב ועיין תשובה נצחת). וגם אחר הייתי מזכיר אם היה בחיים, שהזכיר ר' ברוך; ואם תגרש מבכוריך כל השפינוזיסטים, אולי ישארו אצלך רק הפאנאטיקים והרומנטיקים.

א"כ יותר טוב לך שתיתקי מדבור: הלא תראה כי גם מכוכבי יצחק משכתי ידי והדברים הכתובים בקונטרסים האחרונים בשמי, כלם שלחתי אותם זה ימים ושנים. שמשון לרמח"ל, אין ממנו אלא האורינוגאל, כ"י המחבר, ואי אפשר לקנותו או להעתיקו. שמח לבי בראותי כי מצאת תומך בדרך בהוצאת ספרך, ובשמחה אקבל מתנתך בצאת הכרך השני לאור. ומי יתן ותוכל להשיג מיוסף כ"ץ שיר ר' יעקב פראנשים ששלחתי לו לתתו במבשר, ולא רצה.

עוד מעט תראה במגיד מצ"ק מהר"מ זק"ש זצ"ל, ואם תרצה לתתה בבכוריך הרשות בידך.

אתה עתה ברוך ה', ירפא ה' לך ועצמותיך יחליין, וישע בלבך לרבקה בו ובאוהביו ומכירים חכמתו במעשיו כלם, ולהתרחק משונאיו המבקשים להכניס בלב בני עמם שהעולם לא נעשה בכונת מכיון, נגד מה שכתב הרמב"ם (מורה ח"ג

פי"ג הגדולה שבראיות על חדוש העולם למי שמודה על האמת הוא מה שיעמוד עליו המופת בנמצאות הטבעיות כי לכל דבר מהם תכלית אחר ושוה מפני זה והוא ראיה על כוונת מכון ולא יצויר כוונה רק עם התחדשות מחדש — ומה היה אומר הרמב"ם אם היה רואה חכמי ישראל נותנים שבח ותהלה לאדם המכחיש הסבות התכליתיות? והאנשים האלה מכבדים את הרמב"ם ומרוממים שמו בלב ולב, והם רחוקים ממחשבותיו כרחוק מזרח ממערב. וכן בלב ולב הם מרוממים את רמבמ"ן והוא לפי עומק מחשבות לבם הם סכל ומפיש, כי היה מאמין שהעולם נעשה בכוננת מכון, וגם הוא (כשד"ל) פנה עירף אל הפילוסופיאה לפי דעתם הנשגבת ואיך לא יקום אדם בישראל ויסיר החרפה הזאת מעל עמו, ויבין שאף אם יהיו כל יושבי חלד אטהעאיסטים, ישראל ממלכת כהנים לכך נוצרו ונבחרו ונשמרו כמשך כמה דורות על אף שונאייהם למען יקראו בשם ה' ויודעו ויפרסמו החכמה הנפלאה והכוונה והיכולת, שכל חלקי העולם וחלקי חלקיו מעידים עליהן. וזאת היא תעודת כל יהודי אשר קסת הסופר כמתניו בדור הזה, והם בהפך נמשכים אחרי זולתם כסוס כפרד אין הבין, ונופלים במצולת הכפירה בלי דעת וחקירה, וקצתם גם אם שמרו בלבם האמונה השחורה, הנה הם נושאים פנים בתורה, ולא ימלאם לבם להרים קולם נגד הטמים ארוחתם, ועליהם הנביא אומר וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים לכל העם כפי אשר אינכם שומרים את דרכי ונושאים פנים בתורה.

ידידך שמודה על האמת.

פאדוכה י"ו אדר תרכ"ה.

Nr. DCXC.

An M. Friedmann in Wien.

Nr. d' ordre dans l' Ind. rais. 1202.

Vol XIII Nr. 36.

20. 9. 1865.

כ"ט אלול התרכ"ה.

לידידי החכם הנכבד רב שר שלום, שלום שלום.

צר לי כי כמה שנדפס ממטרי יסודי התורה בבית המדרש¹ נפלו קצת מעיות הדפוס, גם צר לי על דקות האותיות, ובפרט בהערות, שקריאתן כבדה עלי מאד, עתה ביטי זקנתי, יען וביען שד"ל בנימטריא סגי נהור, וכל זה כדי לקיים דברי הרמב"ם ואם תשתדל וכו'.

ועם כל זה עדיין יש לי תקוה ללמד בני יהודה קושט, על אף אויבי, ועל אף הבכורים (?) ומוציאייהם המתים והחיים, המבקשים לכלבל הדעות ולהחשיך המאורות.

¹ שנה לאשונה מחכמה לחדש סיון וזין תרכ"ה עמוד ז'—י.

אתה עתה כרוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ואתה ורעך. תנחמו ותחמנו לחיים טובים כספרן של צדיקים הטבקשים את האמת ומוסרים נפשם עליה. המכירים את רכונם שהוא אמתו ולא לפניו הנף יבא, ומכירים את דו"ל שהיו אנשי אמת בלבבם, אך היו דבריהם תמיד לתועלת אחיהם לפי צורך המקום והזמן. ועצור במלין לא אוכל כי בדרך פ"ב ע"ב סימן ג"ב כתבת כגון תרומה וחלה, וכתבת ועיין רש"י ורמב"ן; אבל רש"י כתב הניחו תפלין עשו מזוזות — גם לשון היו מצוינין במצות מורה על תפלין ומזוזה, לא על תרומה וחלה. ומה שכתב הרמב"ן וכבר כתבתי פ' הענין הזה, כוונתו על מה שכתב בסוף אחרי מות. והמקרא עצמו ושמתם את דברי אלה וכו' וקשרתם אותם לאות וגו' שעליו סמכו מדרשם (כמו שהוא ברש"י, אע"פ שאינו כן בספרי שלפנינו) מוכיח שכוונתם על מצות תפלין וכיוצא בה ממצית הנף, לא על מצות הקרקע. והענין עמוק עמוק, גדול ורחב ידיים, ודברי ספרי על פסוק ושמתם הם סותרים למה שלפניהם על ואבדתם מהרה, וצ"ע גדול. והאמת הוא שהם דברים שנאמרו בזמנים שונים, לפי המקום והשעה, בלי שום כוונה שיהיו נכתבים. ואתה שלום.

ידיך מקיורך שד"ל.

פאדובה ערב ר"ה, תרכ"ה.

סוף דבר.

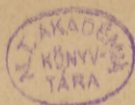
הדפסת אגרות שד"ל זלה"ה התחילה בשנת תרמ"ב בהוצאות כמ"ר שאלתיאל אייזיק גרעבער מיאראקסלוי, ובמשך איזה שנים יצאו לאור חמשה כרכים (פרועמישל דרוק זופניק עט קנאָללער) הכוללים שלוש מאות ואחת אגרות ולאסיפה הזאת עשה הקדמה מעולה החכם המפורסם ד"ר דוד קויפּמאן הי"ו אשר חבר ג"כ בלשון אשכנז בסוף החלק החמישי, קצור תוכן כל אגרת ואגרת. אחרי הדפסת הכרך החמישי לא נתנו עוד לבם לא בני שד"ל ולא המוציא לאור להשלים המלאכה היקרה הזאת, ורק אחר הפסקה של איזה שנים, ואין זה המקום לדרוש אחר סבותיה, נמרו האחים לוצאטו להשלים הדפסת אגרות אביהם, והואילו לפקוד עלי לסדר הענינים עם המוציא לאור ועם המדפיס, למען כלות המלאכה במוקדם היותר אפשרי, ולמען תאמן הבטחתם להוציא לאור כל אגרות שד"ל. בשנת תר"ן באתי בעיר הכירה וויען בשם האחים לוצאטו בהתקשרות עם המוציא לאור כמ"ר גרעבער ועם המדפיס כמ"ר פֿישער, ותקף ומיד התחילה ההדפסה הבאה עתה אל תכליתה. מלאכת הבלדת האגרות ובחירתן קבלתי עלי ברצון, עם כל דעתי ההתכוונות הגדולה הצריכה לה, ובה עמד על ימיני החכם המפואר מורי ועטרת ראשי

כמהר"ר משה יצחק אשכנזי איש טריאסטי, אחד מאוהבי שד"ל הנאמנים הולך בדרכיו דרכי האמת והפשט, אשר על פיהן כתב בשם "הואיל משה" ביאור יקר לכל ספרי תנ"ך וגם ספרים אחרים יקרי הערך ומועילים לתלמידים ולמלמדים.

ידעתי קורא נעים ידעתי כי היה לבני שד"ל לבקש להם למלאכה הזאת איש אחר בקי וחכם ממני, השוכן על מרומי ספרותנו והיודע אל נכון מצעדה ומעמדה הנוכחי, כי לאיש כזה היה אפשר להדר ולרומם מלאכת לוצאטו, בהשמיטו כל האגרות המתעסקות בכתבי יד עתיקים שגדפסו במשך השנים האחרונים, או הכוללות דעות והערות אשר אמתתן או שגיאתן מוכחות בכירור, וכן בעשותו הערות או תוספות המאירות איזה מאמרים סתומים ובשפטו איזו מהאגרות שכבר ראו אור במכ"ע היה ראוי להדפיס מחדש גם כאסיפה הזאת, וכן על זה הדרך; אך אין להכחיש כי אולי מלאכה כזאת היתה יכולה לשנות במקצת מראה אגרות לוצאטו, אשר בהן רצו בניו להראות באמת ובאמונה את האיש ואת שיחו תכונותיו בפשיטותן ומחשבותיו היותר פנימיות, עבודתו היקרה והמפוארה בכל חלקי ספרות בני ישראל בסיפור תולדותיהם ובאוצר חכמתם העתיקה והרוממה, וכל הטוב אשר עשה שד"ל ובקש לעשות לעמו ודתו כל ימי חייו, והוסיף ויוסף עוד לעשות להם גם אחרי מותו. מכל זה נראה שגבול מלאכתו היה מתואר ונקבע לא כלבד מצד דלות כחות שכלי ומדעי, כי גם מצד הפיץ בני שד"ל ורצונם שרוח אחת תמשול ודרך אחת תשמר בכל אסיפות אגרות אביהם כמו בכרכים שכבר יצאו לאור מהאגרות העבריות ובאסיפת אגרותיו הלוועזות. מ"מ תמצא בסוף הספר לוח הנהגות והערות יקרות מאת הח' המפואר מופת הדור שזח"ה נר"ו. ויען כי המחשבה אשר פתתה אותי להטות שכמי לסבול העבודה הזאת, היא לזכות לחבר שמי פלאי לשם שד"ל הנודע לשבח ולתהלה בכל תפוצות ישראל כאחד מן השרידים אשר ה' קורא ומן המאורות הגדולים היותר מזהירים בספרותנו העתיקה והקדושה, על כן אני משיב אלף תודות לאחים לוצאטו על בטחונם בי, ואבקש מחילתם אם לא עלה בידי למלאות אל נכון רצונם ורצון החכמים הקוראים האגרות היקרות האלה.

ועוד אדברה ולא יחשך כאבי בזכרי כאן בדמעות שלישי אחד מכני שד"ל ידידי אהובי כרע כאח לי בנימין שמו, שהלך לעולמו בן מ"ב שנה ביום ו' לחדש תמוז התרנ"ג, והוא היה רופא מובהק ומפואר,

שמו מהולל בכל ערי איטליה וישימוהו לראש ולקצין באוניוֹערסִימעט
בעיר פאלירמו הבירה בציציליען, ובשבתו על כסא כבודו הרם והנשא
חלה את חליו אשר ימות בו, וישב לפאדוכה עיר מולדתו, ועודנו באבו
נקטף וכבוד גדול עשו לו במותו. ה' יחונן את עפרו ויסתירהו בסתר
אהלו עם אביו תנצב"ה.

ובטרם אשים קנצי למלי שבח והודאה אתן לאל עליון אשר ברכ
חסדו וטובו עזרני והחייני והגיעני להשלים כל המלאכה, ולכבוד שד"ל
אעירה כגורי ואשא משלוי ואמר:

אָזְנֵי עוֹד יְלֵד, שְׁמַעְךָ שְׁמָעוּ
הַמִּתְנַשֵּׂא עַד בּוֹכְבֵי רְקִיעַ;
מוֹרֵי בֵי גַעַר, זֶרַעְךָ זֶרַעוּ
בְּחוּר, עָלֵי אוֹר שְׂכַלְךָ הוֹפִיעַ.
אֶל צֵל גַּנִּים מִיְדָךְ נִטְעוּ
נֶבֶר, רוּחִי מִסְעָרָה תִרְנִיעַ,
עַד בְּחוֹתֶיהָ יִכְשְׁלוּ יַגִּיעוּ
הַיְדוֹת אֶל־רֹב בִּינְתֶךָ תִשְׁמִיעַ.
אִישׁ רָם, הַדְרַת הַדּוֹר, פֶּאֶר עֲרֹבְךָ
מִי זֶה יוֹכֵל הַגֵּד לְדוֹר דּוֹרִים?
רַב־מַפְעָלֶיךָ, שְׁהִדִי גְדֻלָּךְ!
וְאֲנִי יוֹשֵׁב נְעֻלָּם בְּמִסְתָּרִים,
לֹא פִלְלֵתִי חֶבֶר שְׁמִי לִשְׁמָךְ,
אִם לֹא כְּעֶבֶד שַׁח לְיֵשֶׁר שָׁרִים.

הצעיר יצחק חיים קסטיליוני ס"ט.

פה טריאסטי יע"א יום שנכפל בו כי טוב לסדר "נשיא אלחים אתה" יום
הודאה לירח מרחשון ש' "ברכת לב" לכה"ע לפ"ק.

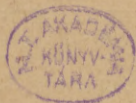
הערות והגהות לאגרות שד"ל מאת ש' ז' ח' ה'.

753	שורה 8	למטה: יסוד איש צ"ל: יקוד איש	עמוד
754	7	ובחי " ובחי	"
756	CCCV	מכתב זה היא תשובה למכתב הנדפס באגרות שי"ר עמוד 120.	"
760	CCCVIII	ע"י אגרות שי"ר סי' י"ז עמוד 127.	"
761	שורה 4	למטה ככל. צ"ל. ככל.	"
762	CCCX	הוא תשובה לסי' י"ח באגרות שי"ר עמוד 128.	"
769	ע"י	להלן עמוד 826.	"
773	CCCVI	נ"ל שהוא תשובה לסי' י"ט באגרות שי"ר עמוד 132.	"
840	שורה 1	שר. צ"ל ש"ר (שפת רננות).	"
826	ע"י	למעלה עמוד 769.	"
804	CCCVIII	היא תשובה לסי' כ"א באגרות שי"ר עמוד 136.	"
842	שורה 13	למטה: חוצב האכז הוא הח' שמי"נשניידער.	"
851	CCCLV	היא תשובה לסי' כ"ד באגרות שי"ר עמוד 139.	"
853	שורה 2	למטה. מספיד. צ"ל: מספרד.	"
855	18	הס. " הס' (הספר).	"
866	"מעשה	שהיה בימי מהר"ל. נדפס בהליכות קדם עמוד 79-86.	"
871	"אמר המאסף	וכו" הוא ר' גבריאל פאלאק והוא לקוח מס' הליכות קדם בסופו ומוסב על חידת הראב"ע הנדפסת ישם בראש הספר ואין ענינו לכאן.	"
878	סדר סוד	הטעמים. ע"י קונטרס הטעמים שהוציא לאור רי"ל דוקעס עמוד 32	"
917	CCCLXV	ע"י אגרות שי"ר סי' כ"ה עמוד 143-146.	"
924	שורה 16	דיקים צ"ל צדיקים.	"
928	הפרושים	שהביא המרדכי מכבוד שור לא נמצאו בפרושו שהוציא לאור החכם ר"א יעללינעק, ונראה כי אינם ממנו.	"
934	CCCLXXII	ע"י אגרות שי"ר סי' כ"ו עמוד 149.	"
941	שורה 3	למטה. "הכוש" הוא ר' מענדל מאהר הזכירו להלן עמוד 944	"
952	CCCLXXXIV	היא תשובה לסי' כ"ז באגרות שי"ר עמוד 151.	"
966	בפיוט אלהים	דבר. בנחלת שד"ל עמוד 45 הביא: יספת לגוי נכבדת וע"י קורות הפיוטים להחכם צונץ עמוד 332.	"
978	שורה 13	למטה: "באגרות לצונץ יחסתי אותה לאלי לוי" וכן הסכים לזה בספרו קורות הפיוטים עמוד 946 אמנם ע"י להלן עמוד 1042.	"
979	שורה 8	למעלה. "והיו בנותיו חכמות" כוונתו למ"ש "לכן באתי קראתי" אמנם באמת צ"ל: ולכן בתי קראתי כמ"ש הח' צונץ והחכם ברלינער וע"י מ"ש במכתבי אשר בראש ס' תולדות חכמי ישראל ח"ב להחכם ר"ק שולמאן;	"

- עמוד 987 בימי יקוֹתֵי־אֵל. נדפס בראש ס' טל אורות ובשירי שלמה לר"ל דוקעס ע' ל.
- 992 " מ' הוא זה ר' יקוֹתֵי־אֵל ע' מ"ש החכם גרעין בספרו ה"ו עמוד 29.
- 1034 " ס' CDXXII היא תשובה לסי' כ"ח באגרות שיר עמוד 153-155.
- 1037 " ס' CDXXVII ע' אגרות שיר ס' כ"ט עמוד 155-157.
- 1043 " מחברת רישין גבירול נדפסה בס' התחי' להרש"ז היא דף ט"ו ובשירי שלמה לדוקעס ע' 13.
- 1064 " ס' CDXL ע' אגרות שיר ס' ל, עמוד 157-182.
- 1069 " שורה 9 למעלה: "והנה אתה בהקדמתך שאלת וכו'" מכאן עד סוף האגרת טובא בהקדמת ר' גבריאל ספלאק למחזור עם תרגום הולנדי עמוד 3.
- 1083 " לא ידעתי למה נדפס פה ס' CDLIII עוד הפעם ולא נדפס מכתב הבא אחריו.
- 1111 " ס' CDLXXVII היא תשובה לסי' ל"ב באגרות שיר עמוד 199.
- " " שורה 5 למטה: "מאגרתך הגדולה" היא הנדפסת באגרות שיר ס' כ"ח (צ"ל ל"א) עמוד 182. ושם עמוד 198 במקום: יראיו צ"ל: יראיו ובמקום תר"ו צ"ל תר"ט.
- 1117 " ס' CDLXXXI היא תשובה לסי' ל"ג באגרות שיר עמוד 201.
- 1119 " שורה 7 חקור צ"ל: מקור.
- 1137 " ס' CDXCIII. ע' אגרות שיר עמוד 206.
- 1150 " שורה 3 קצת ממכתב זה נדפס באגרתו לרש"ז בכרם חמד שמיני עמוד 83.
- 1154 " ס' DIX. תשובה למכתב הנדפס באגרות שיר ס' ל"ח עמוד 210 וכנראה חסר פה מכתב רשד"ל לה"ר שיר בין עמוד 1137 לעמוד 1154 היינו התשובה למכתבו מן י"ב תמוז תר"ב.
- 1223 " ס' DLII נדפס בצופה למגיד שנה ט"ו עמוד 245 ולא ידעתי לאיזה מכתב כוונתו להלן עמוד 1248.
- 1228 " בהערה: לס' הישר. צ"ל: לס' היחש.
- 1232-33 " נדפס בס' מגד ירחים עמוד 5 ועמוד 68. אך שם היא בתמונת מאמר לא מכתב, ומה שבא פה כתחלה היא שם בסוף גם ההעתיקות נדפסו שם בשלמות ופה רק בקצור.
- 1243 " שורה 13 למטה. "ועתה אשר אני אחזה ל"י מיבא בסדור עבודת ישראל עפ"י יכון לשון להח' יצחק בער עמוד 778.
- 1250 " גם אני העירתי נגד דעת הח' לעף בדבר ר' יקוֹתֵי־אֵל, בישרון האשכנזי לידדי ר"י קאבאק שנה א' עמוד 28.
- 1282 " הוא תשובה לס' מ' באגרות שיר עמוד 212-214.
- 1294 " מזה יתראה כי צדקו דבריו הג"מ שיר בסוף אגרתו הנ"ל עמוד 214.
- 1298 " יקוֹתֵי־אֵל. צ"ל: יקוֹתֵי־אֵל.
- " " ס' תשובות הגאונים הוא הנדפס אח"כ ע"י חברת מקיצי נרדמים.

- עמוד 1357 החלק הטוב, הוא Bonaparte.
- " 1369 על דבר "ודוד מינה" ועד נוסחאות אגרת ר' שרידא גאון באגרתו,
ע"י מה שכתבתי בכבוד הלכנון שנה עשירית תרל"ד מחברת שני'
עמוד 15 ועמוד 7 והלאה, ושם הכאתי גם דברי רשד"ל ז"ל האחרונים
בצופה למגיד שנה עשירית עמוד 70 גם 78.
- " 1370 שורה 10 אור שריפת. צ"ל אורשריפֿט (לגייגער).
- " 1375 Eichhorn צ"ל Einhorn.
- " 1395 סוף העמוד: "מה שאמרת שאמרו" — אני לא אמרתי ולא כתבתי
רק הכאתי מה שכתב הרו"ה בהכנת המקרא על שמות פ'
משפטים. ועי' גם נגד דעת ג"ג מה שכתב הח' של"ש בספרו דרכה
של תורה ע' 197.
- " 1416 עי' מכתב הרשד"ל ז"ל להח' לעברעכט בצופה למגיד שנה תשיעית
עמוד 165 ועמוד 173.

ואע"פ כן כי נשמט מן החלק הזה בשגגה זכר אגרת יקרה משרד"ל ז"ל וזהו המ'
שתז"ה הי"ו מיום 20. Dezember 1863 על מגמת הפילוסופיא ומשפט על קהלת
ונדפסה כבר במ"ע ישרון שנה רביעית Fürth 1864 עמוד ע"ז—פ"ב ואחר כן בספר
פניני שד"ל No. 82 — 4269. הע' המסדר

B
22.

6-9.

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

NEUNTER BAND.

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1894.

אדון נכבד!

החלק הששי מאגרות שר"ל יצא לאור כליל בהדרגה, ויכל חמשים אגרות אשר כתב רש"ל ז"ל אל החכמים הנרשמים פה: ש"ר, יהושע, ל. דוקעס, ד"ר מ. זקש, י. רייפמאן, מ. לעטערויס, ש. גאלדבערג, ר. קירכחיים, גבריאאל יצחק פאלאק, ש. פינסקער, צ. מ. פינעליס, מ. שטיינשניידער, ש. י. קאעמפף, ג. שטערן, ג. ברעכער, א. גייגר, משה לנדא, והוא ההמשך (פארטועטצונג) מהאגרות שר"ל אשר יצאו לאור על ידי בשנת 1882 בחמשה חלקים, ואם יש לאדוני הרם תפין, בהחלק הששי אשר יצא לאור היום, ואשר יצאו עוד לאור (ג' חלקים) בעזר השם, יכתוב לי בטובו ואמהר לשלוח לו כל חלק על צד היותר טוב.

מהיר כל חלק עם המשלוח באסטרייך 1 פלאַרין, בארץ אשכנז 2 מאַרק ובשאר ארצות 2 1/2 פּראַנק.

מוקירו כבודל ערכו

שאלתיאל אייזיק גראָבער,
המו"ל.

אדרעסע אלי:

Eisig Gräber, Redacteur, Jaroslau (Galizien).

